

Україна ДИПЛОМАТИЧНА

Diplomatic Ukraine

Випуск XXI Issue

Україна ДИПЛОМАТИЧНА

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Київ • 2020

Виходить друком із листопада 2000 року

Автори проєкту
Анатолій Денисенко,
Павло Кривонос,
Василь Туркевич

Засновники
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Історичний клуб «Планета»

*Видання рекомендовано до друку вченою радою
Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».*
Протокол № 06 від 29 вересня 2020 року

Видавець
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв

Головні редактори
Анатолій Денисенко, кандидат історичних наук
Валерій Власенко, кандидат історичних наук

Заступники головних редакторів
Володимир Денисенко, доктор історичних наук
Інна Хоменська, кандидатка філологічних наук

Книгу зареєстровано як наукове фахове видання
за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 2 липня 2020 року)

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2020

Issued since November 2000

Created by

**Anatolii Denysenko,
Pavlo Kryvonos,
Vasyl Turkevych**

Founders

Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine”,
Planeta Historical Club

*The issue is recommended for publishing by the Academic Council
of the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”.
Protocol no. 6 dated 29 September, 2020*

Publisher

Directorate-General
for Rendering Services to Diplomatic Missions

Editors-in-Chief

**Anatolii Denysenko, PhD in History
Valerii Vlasenko, PhD in History**

Deputy Chief Editors

**Volodymyr Denysenko, Doctor of History
Inna Khomenska, PhD in Philology**

Pursuant to the Order
of the Ministry of Education and Science of Ukraine no. 886 dated 2 July 2020,
the book is registered as a scientific professional publication in speciality 032 –
History and Archeology

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2020

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Дмитро Кулеба, Міністр закордонних справ України – **голова редакційної ради**

Ігор Алексєєнко, кандидат біологічних наук, генеральний директор Науково-виробничого підприємства «Видавництво “Наукова думка”», заслужений працівник культури України

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи

Костянтин Балабанов, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, ректор Маріупольського державного університету, генеральний консул Республіки Кіпр у Маріуполі

Сергій Бондаренко, кандидат юридичних наук

Сергій Брага, заслужений журналіст України, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Леонід Губерський, доктор філософських наук, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Гуменюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Надзвичайний і Повноважний Посол

Микола Держалюк, доктор історичних наук

Микола Железняк, кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

Михайло Згуровський, доктор технічних наук, академік НАН України, Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Михайло Ільїн, голова Федерації всесвітнього миру

Валерій Копійка, доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Василь Кремень, доктор філософських наук, президент Національної академії педагогічних наук України, академік НАН України

Микола Кулініч, кандидат історичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії

Володимир Прокопенко, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, голова правління Всеукраїнської ради працівників та ветеранів інформаційної сфери

Михайло Сорока, голова Київської організації Національної спілки журналістів України

Ростислав Сосса, доктор географічних наук

Петро Таланчук, академік Національної академії педагогічних наук України, президент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Ольга Таукач, головна редакторка журналу «Зовнішні справи»

Ярослав Яцків, доктор фізико-математичних наук, директор Головної астрономічної обсерваторії України, академік НАН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сергій Пирожков, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол, віцепрезидент НАН України – **голова редакційної колегії**
Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, директор Державного підприємства «Інститут всесвітньої історії НАНУ» – **заступник голови редакційної колегії**

Павло Кривонос, почесний професор Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, генеральний директор Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» – **видавець**

Валерій Власенко, кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету – **головний редактор**

Анатолій Денисенко, кандидат історичних наук, заслужений журналіст України, голова Історичного клубу «Планета» – **головний редактор**

Володимир Денисенко, доктор історичних наук, заступник головного редактора, завідувач кафедри журналістики Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» – **заступник головного редактора**

Інна Хоменська, кандидатка філологічних наук, директорка дирекції «Медіацентр» Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» – **заступниця головного редактора**

Сергію Мустяце (Молдова), доктор історичних наук, професор, Державний педагогічний університет імені Йона Крянґе (Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creangă”)

Андреас Умланд, кандидат історичних наук (PhD), старший науковий співробітник Інституту євроатлантичного співробітництва в Києві, запрошений професор у Національному університеті «Києво-Могилянська академія»

Тетяна Тома (Румунія), кандидатка історичних наук (PhD), Галацький Університет «Нижній Дунай»

Тетяна Перга, кандидатка історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Даріуш Вояковський (Польща), доктор габілітований соціологічних наук, працівник кафедри соціології економіки та соціальних комунікацій факультету гуманітарних наук у Краківському науково-технічному університеті ім С. Сташица (AGH)

Андрій Грубінко, доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Західноукраїнський національний університет

Тетяна Клиніна, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії та документознавства, Національний авіаційний університет

Михайло Станчев, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, іноземний член Болгарської академії наук

Геннадій Корольов, доктор історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ

Лариса Левченко, докторка історичних наук, Державний архів Миколаївської області, Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кароліна Цинк (Польща) докторка соціологічних наук, ад'юнкт (доцент), Інститут суспільних наук, Жешувський університет

Сергій Толстов, кандидат історичних наук, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

Юрій Богаєвський, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби
Степан Віднянський, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту історії України НАН України

Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук, завідувач відділу історичних студій Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України

Ігор Жалоба, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Б. Грінченка

Сергій Здіорук, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Олексій Кийков, директор дирекції «Дипсервіс» ДП «ГДІП», доктор філософії

Петро Киричок, проректор із науково-педагогічної роботи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», професор, заслужений діяч науки і техніки, доктор технічних наук

Ірина Матяш, докторка історичних наук, професорка, голова правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

Григорій Перепелиця, доктор політичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова ГО «Інститут зовнішньополітичних досліджень»

Сергій Пирожков, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол, віцепрезидент НАН України

Наталія Татаренко, кандидатка економічних наук

Василь Туркевич, заслужений діяч мистецтв України

Ігор Турянський, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби, член Національної спілки журналістів України

Володимир Хандогій, Надзвичайний і Повноважний Посол, президент Української асоціації зовнішньої політики

Олександр Харченко, генеральний директор «Укрінформу»

Вячеслав Циватий, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Дмитро КУЛЕБА,
Міністр закордонних справ України*

КРИЗА – ЦЕ ПРИВІД СТАТИ СИЛЬНІШИМИ

Ми живемо у світі, де багатофункціональність стає однією з головних конкурентних переваг. Дипломатів це стосується ледь не найперше. Ми просто вимушені поповнювати власний інструментарій щораз новими функціями, допоки він не скидатиметься на швейцарський ніж.

Було майже неможливо уявити рік тому, що міністри закордонних справ офіційно зустрічатимуться, не виходячи зі своїх кабінетів, чи наноситимуть зовнішньополітичні меседжі на маски для обличчя. Тепер це реальність. Брифінги перейшли в онлайн. Дипломатичний хендшейкінг, до якого завжди було прикуто увагу спеціалістів із невербальної комунікації, поступився місцем дружньому привітання ліктями (роботи в експертів не поменшало). Світ учергове докорінно змінився, а нам – укотре – довелося відповідати на цей виклик.

Я очолив Міністерство закордонних справ у березні 2020 року, тими днями саме оголошували про всесвітній локдаун. Іще не встиг я звикнути до нового робочого столу, як уже підписував на ньому накази про тотальне мобілізування нашої системи, формулював звернення до українських консулів, справжніх героїв тієї пори, шукав із колегами шляхів подальшої роботи в умовах карантину.

Україна зіткнулася з іще однією агресією, коронавірусною, на додачу до збройної російської, що триває досі. Жодну з них політика потурання не переможе. Я терміново ініціював програму «Захист» для допомоги українцям, які перебували за кордоном. Тоді було виявлено наші фундаментальні цінності: ми – люди, які працюють для людей і заради людей.

Дипломати від початку кризи самовіддано допомагали громадянам повернутися додому, а також уможливлювали надання адресної допомоги на місцях. Наші консули й комунікаційники працювали в Києві цілодобово, аби корабель утримувався на хвилях. Я вдячний кожному та кожній, хто долучився, бо нам удалося.

Утриматися мало. Треба набирати вузли. Наслідки коронавірусної кризи для людей та економік не менш нищівні, ніж сама криза. Але я переконаний, що нам під силу їх подолати й стати ще дужчими. Мусимо робити це вже зараз, у новій замаскованій реальності, не чекаючи кращої погоди завтра.

It's the economy, stupid

Вислів «It's the economy, stupid» уперше вжив 1992 року американський політичний консультант Джеймс Карвілл, який тоді працював у передвиборчому штабі Білла Клінтона. Так точно й лаконічно Карвілл пояснював своїм колегам за цехом один із головних меседжів, які треба було ошляхетнити й донести до виборців.

Насправді ж цей не зовсім дипломатично сформульований принцип добре пасує і для розуміння дипломатії та її надзавдань. Будь-яка зовнішньополітична активність передусім потрібна для забезпечення інтересів держави на світовій арені. Зокрема й економічних. Деколи – насамперед їх.

Усесвітній локдаун розірвав усталені ланцюги постачання товарів. Замовники рахують збитки, виробники шукають, куди переносити заводи, антиглобалісти посміхаються. Проте будь-яка криза відкриває разом і нові можливості. Неочікувано, проте саме Україні нині випав шанс стрімко стрибнути вперед.

Річ у тім, що пандемія вкрай загострила вже наявні виклики продовольчій безпеці світу. Наші традиційні позиції експорту – зернові та злакові очолили топ економічних запитів од Чилі до Індії. Тепер, коли за барель нафти трейдери подекуди готові навіть доплатити, Україна дістала справжній шанс відновити історичну справедливість. Народ, який вісімдесят років тому намагалися вбити голодом, нині може стати гарантом світової продовольчої безпеки.

Саме тому питання про економізування зовнішньої політики знову гостро постало на порядку денному. При МЗС тривалий час діяла Рада експортерів та інвесторів (PEI), але пацієнт був радше мертвий, аніж живий. Ми реанімували цей орган, оновили його склад, наповнили практичними інструментами взаємодії з українським бізнесом, підкріпили додатковими ресурсами. Та й загалом змінили підходи до захисту економічних інтересів держави за кордоном. Відтак успіх закордонних дипломатичних установ в економічному вимірі визначають не за зростанням товарообігу з тією чи іншою країною (у чому, зізнаємося, не завжди є заслуга посольства),

а за конкретними вимірюваними показниками: кількість усунутих бар'єрів для виходу української продукції на ринок цієї країни, отриманих сертифікатів на продаж української продукції, контрактів, що їх за сприяння дипломатів уклали українські компанії з іноземними партнерами. Про результати цієї роботи мені звітують щотижня.

Ми відновили справжній діалог між МЗС і бізнесом. Нині до оновленої РЕІ належать уже понад 200 підприємців і фірм. Їхні запити й інтереси враховують під час готування візитів чи переговорів. Ми ввели нову систему оцінювання дипломатів на економічному напрямі та курси профільної підготовки. Коли українська компанія відкриває новий ринок збуту, із цього користує не лише її власник. Додаткові зароблені за кордоном гроші – це додаткові зарплати, робочі місця й податки в Україні. А отже, зростання добробуту країни загалом. МЗС допомагає вишукувати нові можливості.

Попереду ще чимало відкриттів. Чого варта одна лише Азія, яку критично недооцінювали десятиріччями та котру нині заново пізнаємо вже з власної, сучасної та української, а не пострадянської та російської перспективи. Дбаючи про власні, а не чужі інтереси. У посткоронавірусний світ Україна має ввійти не як периферійний елемент чужої геометрії, а як головний хаб оновленої торгівлі, нової світобудови.

Наші європейські та євроатлантичні прагнення лише виграють од ускладнення географії інтересів і впливу Української держави.

В Україні найглибша й наймасштабніша угода про асоціацію з ЄС в історії Євросоюзу. Вона вже робить нашу державу дуже привабливою для азійських інвесторів. Тут вони можуть виробляти продукцію, стандартизовану під європейський ринок. Для нас це означає додаткові робочі місця та важливе значення в регіоні.

Нові формати

Дипломатія – це постійний пошук нових форматів. А ще дипломатія здатна через сотні років відновлювати історичну справедливість.

Саме це Україна зробила разом із Польщею та Литвою, заснувавши влітку 2020 року новий формат регіональної взаємодії – Люблінський трикутник. Багато років ми лише стукалися у двері й просили нас кудись узяти, приєднати до якогось формату чи об'єднання. Час виявляти ініціативу, дивитися на себе крізь власну призму, діяти від першої, а не третьої особи. Люблінський трикутник став першим форматом, у якому Україна – рівноправна співзасновниця. Наші народи пов'язують сторіччя спільної історії, сотні тисяч людських зв'язків, тисячі економічних контрактів. А головне – спільний погляд на сучасні виклики та майбутні можливості нашого регіону. Може, саме тому в спільній декларації з польськими й литовським колегами ви не знайдете неточно визначених формулювань,

звичних для схожих європейських документів. Усе чітко: країни Люблінського трикутника підтримують шлях України до вступу до ЄС і НАТО, зокрема надання Україні Плану дій щодо членства в Альянсі, різко засуджують будь-які зазіхання на цей шлях із боку Російської Федерації.

У нашого рівностороннього трикутника все ще попереду. І ми наповнимо його вагою, міццю та дуже практичною взаємодією. Але перші випробування реальністю він уже проходить. Одразу після виборів у Білорусі я ініціював (і колеги з Польщі й Литви радо пристали на пропозицію) спільну заяву Люблінського трикутника щодо подій у тій країні. Ми засудили насильство й запропонували долучити нас до діалогу як медіаторів.

2020 рік учергове доводить, що складні дипломатичні кейси не врегульовують «наскоком», а от наполеглива праця рано чи пізно приносить результат. НАТО прийняла Україну в коло шести своїх найближчих партнерів у світі. Наша держава здобула статус партнера з розширеними можливостями: поглиблена взаємодія розвідок, доступ до всіх навчань Північноатлантичного альянсу, подальше зближення Збройних Сил України з арміями НАТО. Головний висновок: Україна здатна створювати консенсус в Альянсі навіть із непростих питань. Надання нового статусу нашій державі було саме з таких. Я переконаний, що ми маємо ставати «своїми» хлопцями та дівчатами в НАТО. Тоді буде консенсус і з питання надання ПДЧ, і щодо, врешті-решт, вступу України до цієї організації. У сучасному світі це єдиний дієвий безпековий союз, який здатен захистити громадян держав у його складі.

Ми вже давно потребуємо нового формату щодо Криму. Кримська платформа, яку буде створено наступного року, об'єднає наші із союзниками зусилля з деокупації півострова.

Санкції, міжнародні суди, заяви – усі деталі пазла потрібно скласти в одну стратегію чітких і послідовних дій. Київ відіграватиме в новій конфігурації проактивну роль драйвера та координатора.

Ми формально запросимо й Російську Федерацію обговорити деокупацію півострова в межах «Кримської платформи». Вона відкине пропозицію. Ми це зафіксуємо й далі працюватимемо з партнерами для створення умов, за яких держава-окупантка забереться геть з української землі.

Західні сусіди: тільки вперед

Політично Україна належить до Центральної Європи. Тому наші найприродніші друзі – це країни Балтії, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія.

Найближчі друзі – завжди ті, з ким багато пережито. З ким є що згадати. У відносинах із ким деколи бувають і непорозуміння. Але я переконаний, що із жодною зі зазначених держав Україна не має фундаментальних

розбіжностей, які неможливо подолати. Треба лікувати рани минулого, де вони стають на заваді, та рухатися вперед. Тільки вперед.

Найважче подолати кризу довіри у відносинах з Угорщиною. Саме тому першим моїм закордонним візитом після зняття найжорсткіших карантинних обмежень стала поїздка до Будапешта. Згодом спільно з угорським колегою ми відвідали Закарпаття. Наші держави вже зрушили з мертвої точки та, замість дивитися в кардинально різні боки, починають визначати спільний горизонт. Вишукування розбіжностей слід замінити пошуком об'єднувального, а конструктив має вгамувати емоції. Економічні та соціальні здобутки Закарпаття можуть стати спільною історією успіху наших двох країн. Головне – не припиняти діалогу й будувати довіру. Не грати в політику заради внутрішніх електоральних балів, а діяти задля стабілізування відносин і реалізування нашого потенціалу. Таке розуміння нині є в обох сторін.

Ще один наш важливий друг і партнер – Румунія. Під час візиту до Бухареста очільник румунської дипломатії Богдан Ауреску запросив мене виступити на закритій нараді румунських послів, що, власне кажучи, означало можливість викласти наші погляди всім генералам румунського дипломатичного фронту. Це важливий знак поваги до нашої держави та її ролі в регіоні. Як членкиня НАТО, Румунія є одним із рушіїв нашого зближення з Альянсом. Румунія повністю поділяє наше занепокоєння безпекою Чорноморського регіону з огляду на тимчасову окупацію та інтенсивну мілітаризацію Криму, тож ми розраховуємо на активну роль Бухареста в «Кримській платформі».

Пошуком спільного ми замінюємо акценти на розбіжностях й у відносинах зі Словаччиною. З 2016 року порушення словацького повітряного простору під час зльоту та посадки літаків в аеропорту «Ужгород» блокувало функціонування нашого повітряного хабу. Відновлення роботи зазначеного летовища стало головним маркером успіху наших прагнень і продемонструвало, що іноді варто не дивитися собі під ноги, а підіймати голову та без остраху конструювати перспективи відносин на небі.

Обійнявши посаду Міністра закордонних справ України, я розпочав щотижневу твітер-рубрику #TheWarGrindsOn. Щонеділі я писав для міжнародної аудиторії про російську агресію, загиблих і поранених захисників України. На щастя, наприкінці липня нам удалося досягти стійкішого режиму припинення вогню. Я справді радий, що ця рубрика тепер на паузі. Сподіваюся, матиму підстави колись узагалі забути про неї.

Шлях до миру ще довгий. Ми й далі наполягатимемо на поверненні наших територій і людей. На наших умовах. Мене як Міністра закордонних справ цікавить результат цих зусиль, а не гучні заголовки в процесі. Завершення війни за українським сценарієм – досі поміж пріоритетів Президента України Володимира Зеленського. Ми перейшли до наступальної дипломатії, суть

якої полягає у відкиданні пасивної ролі жертви агресії та постійному нав'язуванні ініціативи. Це складна робота, але вона триває та дає хоч повільні, але результати. Серед яких – повернення з полону понад 140 громадян України, а також тривкіше припинення вогню, що за кілька місяців, переконаний, уже зберегло життя та здоров'я багатьох наших військовослужбовців.

Долаючи бар'єри

Турбулентність – це перевірка на стійкість усіх елементів системи та їх синергії. Коронавірусна криза в режимі краш-тесту влаштувала такий іспит для дипломатичної системи, з усіма її перевагами й вадами.

Погоджуючись обійняти посаду, я розумів, що рідне міністерство потребує змін, нових цілей і підходів, упровадження бізнес-процесів, кадрового оновлення тощо (повний список трансформацій був би завдовжки із це вступне слово). Зміни – завжди складний процес, що має як прихильників, так і противників. Це нормально. Ми за дуже короткий проміжок часу втілили проекти, що їх до нас не могли впровадити роками – наприклад, створили електронну чергу в усіх закордонних дипломатичних установах. Після першого півріччя роботи я твердо переконався в користі від змін, які ініціював. Вони підвищують ефективність і накачують наші м'язи. Ми вже в куди кращій формі та ставатимемо дедалі сильнішими.

Одне з основних завдань української дипломатії – робити світ доступнішим для України, а Україну – ближчою до світу. Тобто долати бар'єри, передусім цивілізаційні. Основний принцип, який ми з колегами обрали як основу оновленого МЗС, – це людиноцентричність. А з ним і рух за дипломатію рівних можливостей.

Усе своє дипломатичне життя я чув слова про те, що люди – головна цінність системи. І водночас бачив, що система не поспішає ставати комфортним середовищем для людей. Підхід, який ми запропонували всім колегам, простий: держава створює для вас комфортні умови праці – чесно та старанно служите українському народові.

Якщо ми хочемо подолати радянські травми й відірватися від радянського минулого, яке так гнітить багатьох із нас, ніщо не допоможе впоратись із цим завданням краще за людиноцентричність. Адже саме ця філософія є повною протилежністю радянському колективізму та нехтуванню цінністю людського життя й людини як такої. Ніщо краще не відрізняє колективний Захід од так званого пострадянського простору, ніж ставлення держави до людини. Тому людиноцентризм на конкретно нашому, дипломатичному фронті змін стосується всього – од виправлення несправедливостей, які, наприклад, змушували колег самотійно сплачувати за багаж під час відряджень, до взагалі заміни страшного атавістичного слова «система» на правильний сучасний термін «спільнота».

Потрібно подолати бар'єр між дипломатом і дипломатичною системою, як би парадоксально це не звучало. Одним із перших моїх рішень було втілити давню ідею про залучення до зустрічей заступників наймолодших за рангом співробітників, на яких, зрештою, звалюють усю паперову роботу, готування досьє для телефонних розмов абоощо. Адже неможливо мотивовано працювати, якщо навіть не бачиш результатів своїх зусиль.

На жаль, у нашій країні досі є також інші бар'єри. Дискримінаційні й антиєвропейські, для яких не має бути місця в сучасній державі. Пишаюся тим, що саме Міністерство закордонних справ офіційно оголосило про намір стати першим повністю безбар'єрним органом державної влади. Якщо по-простому, то до Європейського Союзу ведуть не сходи, а пандус. Усі мають право підніматися кар'єрними пандусами, незалежно від фізичних особливостей, зокрема й од статі. Я обстоюю забезпечення рівноправ'я для жінок і чоловіків на дипломатичній службі, рівні можливості, збільшення представлення жінок на керівних посадах і в делегаціях. Згідно з одним із моїх останніх розпоряджень, на переговорах більше не буде делегацій, у складі яких є лишень чоловіки.

Головні бар'єри – у головах. І зміни там. Черговою функцією дипломатії, яку ми неочікувано виявили в нашому невичерпному швейцарському ножі, стало трендсеттерство.

***

Нелегкий 2020-й. Війна, пандемія, криза. Але саме тому складні роки такі важливі: будь-яка криза – це привід стати сильнішими. Тож це рік не лише труднощів, а й об'єднання довкола спільних цінностей; змін на краще попри складні обставини; копіткої роботи, яка дає результати – припинення вогню, новий статус у відносинах із НАТО, стратегічне партнерство з Великою Британією. Це рік нових амбіцій: утворення Люблінського трикутника в регіоні, гаранта продовольчої безпеки у світі. Це рік відкриття нової географії, насамперед в Азії; створення нових можливостей вийти на зовнішні ринки для українських компаній; закріплення на своїх позиціях і завоювання нових. Це рік подолання труднощів і перешкод: од запровадження безбар'єрності й дипломатії рівних можливостей у міністерстві до лікування ран українсько-угорських відносин.

Для світу 2020-й, очевидно, став часом неочікуваних і непередбачуваних викликів. Та для дипломатів несподівані виклики – це просто робота.

Маю надію, що ми колись згадаємо 2020-й як рік, коли віднайшли в собі сили для подолання перепон й усунення бар'єрів. Як рік, упродовж якого реальність намагалася відформатувати нас, а ми натомість підібрали правильний формат відносин із нею.

CRISIS: A CASE FOR GETTING STRONGER

We are living in a world where multifunctionality is becoming one of the major competitive advantages. This particularly relates to diplomats, thus compelling us to enrich our toolkit with an ever growing number of functions until it resembles a Swiss knife.

Nowadays, foreign ministers hold formal meetings from the comfort of their cabinets and print foreign policy messages on face masks, a situation deemed unthinkable just a year ago. That is the reality today. Briefings have gone online. Diplomatic handshaking, once deeply debated by non-verbal communication specialists, has given way to friendly elbow bumping (no scarcity of work for experts, though). Once again, the world has radically changed, making us stand up – once again – to this challenge.

I took over the Ministry of Foreign Affairs in March 2020, precisely when the global lockdown was announced. Hardly had I got accustomed to the new workplace when I signed orders about an all-out mobilisation of our system, wrote appeals to Ukrainian consuls, the real heroes of those days, and sought to find ways for further work amidst the quarantine.

In the face of the coronavirus, Ukraine became confronted with yet another aggression, in addition to the ongoing Russian invasion. The policy of appeasing the aggressor has never yielded results, and it never will. I have urgently initiated the Protection programme to help Ukrainians stranded abroad. In those days, our fundamental values came to the fore, as we are the people who work for people and for the sake of the people. From the early days of the crisis, diplomats began to work selflessly both for the return of our citizens and for targeted assistance on the ground. Our consuls and communicators worked in Kyiv noon and night to keep the ship afloat. For that I am grateful to all and sundry who have made it possible.

Staying afloat, however, is not enough. We need to pick up speed. The consequences of the coronavirus crisis for people and economies are as devastating as the crisis itself, but I am confident that it is within our reach to overcome them and emerge stronger than ever before. We must do this now, in the new disguised reality, without waiting for better weather tomorrow.

It's the economy, stupid

The phrase 'it's the economy, stupid' was coined in 1992 by the American political consultant James Carville, who then was Bill Clinton's campaign

strategist. He used this accurate and concise expression to explain to his fellow colleagues one of the key messages that were to be ennobled and communicated to voters.

In fact, this not quite diplomatically worded principle is well-suited for understanding diplomacy and its overarching tasks. Any foreign policy activity is needed, first of all, to ensure national interests on the world stage, particularly economic, which at times feature especially high on the agenda.

The global lockdown has disrupted long-established supply chains. Customers are counting losses, manufacturers are looking for places to shift production to, and anti-globalists are wearing a smile. Be that as it may, any crisis also opens up new opportunities. Unexpectedly, it is Ukraine that now has a chance to take a leap forward.

The point is that the pandemic has exacerbated existing challenges for the world's food security. Our traditional export items, grains and cereals, have topped economic demands from Chile to India. At a time when traders are even willing to pay extra for a barrel of oil, Ukraine has a real chance to restore historical justice. The people who were tortured by famine 80 years ago may now safeguard global food security.

That is why the issue of the economisation of foreign policy is once again imposing itself forcefully on the agenda. The Ministry of Foreign Affairs has long had an Exporters and Investors Council (EIC), but the patient was more dead than alive. We have resuscitated the institution, updated its membership, filled it with practical tools of interaction with Ukrainian business, and reinforced it with additional resources. And indeed, approaches to protecting national economic interests overseas were also redefined. The success of foreign diplomatic missions in the economic field is henceforth determined not by an increasing trade turnover with a country (for which, frankly speaking, the embassy cannot always take credit) but by specific measurable indicators, including the number of eliminated barriers to Ukrainian products entering the market, certificates obtained for selling Ukrainian products, concluded by Ukrainian companies with foreign partners with the assistance of diplomats. The results of this work are reported to me weekly.

We have resumed a real dialogue between the Ministry of Foreign Affairs and business. Today, more than 200 entrepreneurs and enterprises are members of the renewed EIC. Their requests and interests are taken into account when preparing visits or negotiations. We have introduced a new system for evaluating diplomats' activities in the economic field and job-specific training courses. When a Ukrainian company enters into a new market, it is not only its owner who benefits. Additional money earned abroad is additional salaries, jobs, and taxes in Ukraine. Therefore, the country's welfare in general grows as well. The Ministry of Foreign Affairs helps to seek new opportunities.

There are many more discoveries ahead. Asia alone is a case in point, a continent which has been critically underestimated for decades and which we are now exploring anew from our own, modern and Ukrainian, and not post-Soviet and Russian, perspective, taking care of our own, not someone else's, interests. Ukraine should enter the postcoronavirus world not as a peripheral pawn on the others' chessboard but as the main hub of renewed trade and a new world order.

Our European and Euro-Atlantic aspirations will only benefit from the growing complexity of the geography of interests and influence of the Ukrainian state.

Ukraine has the deepest and the most ambitious association agreement with the EU in the history of the European Union. It is already making our country very attractive to Asian investors as a place where they can produce products standardised for the European market. For us, this means additional jobs and clout in the region.

New Frameworks

Diplomacy is a constant search for new formats. What is more, diplomacy is also able to restore historical justice in hundreds of years.

This is exactly what Ukraine has done together with Poland and Lithuania by establishing in the summer of 2020 a new format of regional cooperation, the Lublin Triangle. For many years, we have just knocked on doors asking to let us join some framework or association. It is high time to take the initiative, look at ourselves with our own eyes, and act instead of being acted upon. The Lublin Triangle became the first framework in which Ukraine is an equal co-founder. Our peoples are united by centuries of common history, hundreds of thousands of human bonds, a multitude of economic contracts, and, most importantly, a common view on current challenges and future opportunities of our region. It might perchance be the reason why circuitous wordings, a wonted thing for similar European documents, are nowhere to be found in the joint declaration with Polish and Lithuanian counterparts. Everything is clearly articulated: The countries of the Lublin Triangle are supportive of Ukraine's path to joining the EU and NATO, particularly through providing Ukraine with a Membership Action Plan, and strongly condemn any encroachment on this path by the Russian Federation.

The best is yet to come for our equilateral triangle. We will provide it with substance, strength, and very practical interaction. Still, the reality is already putting it to the test. Right after the election in Belarus, I initiated (with colleagues from Poland and Lithuania gladly agreeing to the proposal) a joint statement of the Lublin Triangle on the events in that country. We condemned the violence and offered to involve us in the dialogue as mediators.

The year of 2020 once again proves that there are no one-shot solutions to complicated diplomatic cases, whereas hard work sooner or later brings results. NATO has accepted Ukraine into the circle of its six closest partners in the world. Our country has gained the status of an enhanced capabilities partner, which comprises deepened cooperation of intelligence agencies, access to all exercises of the North Atlantic Alliance, and further rapprochement of the Armed Forces of Ukraine with NATO armies. The principal conclusion is that Ukraine is able to build consensus in the Alliance even on challenging issues, and granting a new status to our state was exactly one of those. It is my firm belief that we must be on 'matey' terms with NATO, in which case there will be a consensus on the issues of providing the MAP and, eventually, Ukraine's accession to the organisation. In today's world, this is the only effective security union able to safeguard the security of citizens of its member states.

We have long needed a new framework regarding Crimea. The Crimean Platform to be established next year will join our efforts with those of the allies to deoccupy the peninsula.

Sanctions, international courts, statements – all the pieces of the puzzle should be put together into one strategy of clear and consistent action. In the new architecture, Kyiv will play a proactive role of a driver and coordinator.

We will formally invite the Russian Federation to discuss the deoccupation of the peninsula within the framework of the Crimean Platform. It will reject the offer. We will record this and continue to work with partners to establish conditions under which the occupying power will withdraw from the Ukrainian soil.

Western Neighbours: Only Forward

In political terms, Ukraine belongs to Central Europe. Our most natural friends, therefore, are the Baltic countries, Poland, Slovakia, Hungary, Romania, Moldova, and Bulgaria.

Close friends are always those with whom you have been through a lot, with whom you have something to remember, with whom you sometimes have misunderstandings. I am sure, however, that Ukraine has no fundamental differences with any of the aforementioned countries that cannot be overcome. We need to heal the pain of the past wherever it stands in the way and move forward. Only forward.

The credibility crisis in relations with Hungary is the toughest to resolve. That is why my first foreign visit after the lifting of the strictest quarantine restrictions was a trip to Budapest. Later, together with my Hungarian counterpart, we paid a visit to Transcarpathia. Our states have already broken the stalemate and, instead of taking radically different perspectives, are beginning to define a common horizon. The search for differences should be replaced

by the search for a unifying force, and a constructive dialogue should cool tempers. The economic and social achievements of Transcarpathia can become a common success story of our two countries. The main thing is to continue the dialogue and build trust, not to play politics for garnering electoral support at home but to act with a view to stabilising relations and living up to our potential. Such an understanding now exists on both sides.

Another important friend and partner of ours is Romania. During a visit to Bucharest, Romanian Foreign Minister Bogdan Aurescu invited me to speak at a closed meeting of Romanian ambassadors, which, in essence, meant an opportunity to present our views to all generals of the Romanian diplomatic frontline, an important sign of respect for our state and its role in the region. As a NATO member, Romania is one of the driving forces behind our rapprochement with the Alliance. Romania fully shares our concerns about the security of the Black Sea region given the temporary occupation and intensive militarisation of Crimea. We therefore look forward to Bucharest's strong role in the Crimean Platform.

In the quest for common ground, we are also shifting the emphasis away from differences in our relations with Slovakia. Since 2016, the violation of Slovak airspace during the takeoff and landing of aircraft at Uzhhorod Airport has blocked the operation of our air hub. The resumption of the work of this airport has become the main benchmark for success in our efforts and has shown that sometimes it is sometimes necessary not to look under your feet but to raise your head and fearlessly construct the prospects of relations in the sky.

After taking up the position of Minister for Foreign Affairs, I started the weekly Twitter column #TheWarGrindsOn. Every Sunday, I informed the international audience about the Russian aggression, the fallen and wounded defenders of Ukraine. Thankfully, at the end of July we managed to achieve a more stable ceasefire. I am really glad indeed that this column is now put on pause and hope that at some point I will have grounds to forget about it altogether.

There is still a lot to be done on the path to peace. We will continue to insist on the return of our territories and our people on our terms. As Minister of Foreign Affairs, I am interested in the outcome of these efforts, not in the headlines in the process. The end of the war as seen from Ukraine is still among the priorities of President Volodymyr Zelenskyy. We have launched a diplomatic offensive, whose essence is to reject the passive role of the victim of aggression and to constantly impose our initiative. As uphill a battle as it may be, it continues and yields positive, albeit slow, results. Among them there is the return from captivity of more than 140 citizens of Ukraine as well as a lasting ceasefire, which in a few months, I believe, has already saved the life and limb of many of our military men and women.

Breaking Barriers

Turbulence is a stability test of all elements of the system and their synergy. The coronavirus crisis in the crash-test mode has arranged such an examination for the diplomatic system, with all its merits and flaws.

When agreeing to take up the position, I was aware that our ministry needed changes, new goals and approaches, implementation of business processes, staff renewal, etc. (a full list of transformations would be as long as this foreword). Change is always a complex process that has both supporters and opponents, which is perfectly normal. In a very short time, we have implemented projects that our predecessors were unable to realise for years – for example, we have established an electronic queue in all foreign diplomatic missions. After the first six months of working, I became firmly convinced of the benefits of the changes I had initiated. They increase efficiency and bulk up our muscles. We are already in a much better shape and will become even stronger in future.

One of the main tasks of Ukrainian diplomacy is to make the world more accessible to Ukraine, whilst also bringing Ukraine closer to the world. Put otherwise, this means breaking barriers, especially civilisational ones. The major principle that my colleagues and I have used as the basis of the renewed Ministry of Foreign Affairs is humanocentrism. And with it comes the movement for equal-opportunity diplomacy.

Throughout my diplomatic career, I have heard people saying that human beings are the principal value of the system. At the same time, I saw that the system remained reluctant to become a comfortable environment for people. The approach we have offered to all colleagues is simple: The state creates comfortable working conditions for you, and you serve the Ukrainian people honestly and diligently.

If we are to overcome Soviet traumas and break away from the Soviet past weighing so heavily down on many of us, nothing can help us to cope with the task better than humanocentrism, for it is this philosophy that is the complete opposite of Soviet collectivism and the blatant scorn for the value of a human life and a human being per se. Nothing distinguishes the collective West from the so-called post-Soviet space better than the attitude of the state to a person. Therefore, on our specific diplomatic frontline humanocentrism concerns everything, from righting wrongs that, for example, forced colleagues to pay for luggage during official missions to replacing the terrible atavistic word ‘system’ with the correct modern term ‘community’.

Ironically enough, we need to break the barrier between a diplomat and the diplomatic system. One of my first decisions was to put into practice the long-standing idea of involving the deputies of the lowest-ranking employees in meetings, who are, in fact, buried in paperwork, prepare dossiers for telephone conversations, and whatnot. It is impossible to stay motivated at work if you cannot even see the results of your efforts, after all.

Alas, there are still other barriers in our country. Discriminatory and anti-European, they should have no room in the modern state. I take much pride in the fact that the Ministry of Foreign Affairs has officially announced its intention to become the first completely barrier-free public authority. Simply put, it is not the stairs that lead to the European Union but the ramp. Everyone has the right to climb the career ramps, regardless of physical characteristics, including gender. I advocate equality for women and men in the diplomatic service, equal opportunities, and increased representation of women in senior posts and delegations. Pursuant to one of my recent orders, there will no longer be delegations comprised of men alone in negotiations.

The main barriers are in the minds, as are the changes. Another function of diplomacy, which we unexpectedly found in our inexhaustible Swiss knife, was trendsetting.

***

The tough year of 2020. War, pandemic, crisis. But that is what makes difficult years so important: Any crisis is a motive to become stronger. Hence, this is not only a year of difficulties but also that of uniting around common values; changes for the better despite challenging circumstances; thorough work that yields results – the ceasefire, the new status in relations with NATO, and the strategic partnership with Great Britain. This is the year of new ambitions: the formation of the Lublin Triangle in the region, the guarantor of food security in the world. This is the year of discovering a new geography, especially in Asia; generating new opportunities to enter foreign markets for Ukrainian companies; consolidating positions and conquering new heights. It is the year of overcoming difficulties and obstacles: from introducing barrier-free and equal-opportunity diplomacy in the ministry to healing the wounds of Ukrainian-Hungarian relations.

For the world, 2020 has obviously been a time of unexpected and unpredictable challenges. For diplomats, however, unexpected and unpredictable challenges are just a job.

My hope is that at some point we will recall 2020 as the year when we found the strength to brake barriers and remove obstacles, the year when reality tried to format us, but we instead chose the right format of relations with it.

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
заступник директора
Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України,
академік Академії політичних наук України

**ДИПЛОМАТІЯ ОМАНІ Й ТАКТИКА ТЕРОРУ:
ГІБРИДНА ПОЛІТИКА В СТРАТЕГІЇ
ТА ПРАКТИЦІ ТАЄМНОЇ ВІЙНИ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ
ПРОТИ ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(квітень – грудень 1918 р.)**

Анотація. У статті висвітлено позалаштункову політику гібридної війни Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки проти Української Держави протягом гетьманування Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Досліджено антиукраїнську діяльність Ради народних комісарів РСФРР, керівної Російської комуністичної партії (більшовиків) та союзних їй російських партій лівих і правих соціалістів-революціонерів й анархістів. Зокрема, ідеться про зусилля радянської Росії щодо підривання соціально-політичного становища в Україні, організування антиурядових повстанських загонів і ватаг, надання їм збройної та фінансової допомоги, спрямування повстанського руху, організування масштабних страйків і саботажів за допомогою своєї агентури, а також облаштування сховів зі зброєю та підпільної мережі революційних комітетів тощо. Викрито таємні аспекти підривної антиукраїнської діяльності більшовицької дипломатії в Україні, зокрема радянського консульства в Одесі, та її участь у сприянні антигетьманському рухові. Окрему увагу приділено радянсько-більшовицькій політиці щодо створення в Україні таємних бойових загонів підпільної соціалістичної терористичної армії, а також таким діям радянського уряду Росії, як сприяння й спонсорування масового повстансько-терористичного руху та безпосереднє організування актів індивідуального терору проти державних діячів України.

Ключові слова: більшовицький терор, РСФРР, Скоропадський, Українська Держава, гібридна війна.

29 квітня 1918 року в Україні відбувся державний переворот, унаслідок якого було примусово демісовано есерівський уряд Центральної Ради й повалено Українську Народну Республіку. Їй на зміну проголосили виразно буржуазно-консервативну Українську Державу з диктаторською формою правління – гетьманат генерала П. Скоропадського. Більшовики ж РКП(б), як владуща й домінантна партія в РСФРР, а також їхні політичні поплічники (ліві есери й анархісти) з перших днів започаткування гетьманського режиму працювали над тим, щоби запалити під ним землю вогнем повстань, терору та класової боротьби. Водночас вони заздалегідь готувалися до нових обставин в Україні.

ЦК РКП(б) зобов'язав усі місцеві партійні організації «працювати спільно за утворення єдиного фронту оборони» [31, с. 178]. Створений завбачливо у квітні 1918 р. Повстанський народний секретаріат «Повстанська дев'ятка» (Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою) об'єднав більшовиків, «лівих» із УСДРП, лівих російських та українських есерів у потужну антигетьманську силу¹. В українській глушині більшовики створювали підпільні військово-революційні комітети для керування загальним антигетьманським рухом [11]. Досить також сказати, що лише від 1 березня до 15 квітня 1918 року з РСФРР в Україну було відправлено 112 тис. гвинтівок, 378 кулеметів, 150 мінометів і бомбометів, чимало боєприпасів [4, с. 225]. Величезне значення мала й фінансова допомога від радянської Росії. Так, наприклад, лише на рахунок Харківської контори Державного банку з листопада 1917 року до квітня 1918-го з Петрограда було переведено 860 млн рублів [8, с. 237], а В. Ленін у березні 1918 року запевняв делегатів VII екстреного з'їзду РКП(б): «Українцям фінансову допомогу ми даємо, допомагаємо, чим можемо» [49].

У травні 1918 року російські ліві есери радили більшовикам перенести до України Народний секретаріат, який має очолити повстання. Вони також пропонували створити міжпартійний «генеральний штаб» із підготовки загального повстання в Україні. Коли ж не вдалося це здійснити, ліві есери сформували свій нелегальний революційний уряд України – «комітет 16-ти» й організували власні повстанські загони.

Уже наприкінці травня 1918-го біля Єлисаветграда вибухнуло перше велике повстання проти гетьманського режиму. Канізьке повстання на Єлисаветградщині в травні–червні цього ж року підняв добре озброєний загін із селян ближчих сіл. Понад 700 повстанців довго вели нерівні бої з австро-угорськими каральними загонами й зрештою були розбиті, а 117 учасників повстання було повішено й розстріляно [50, с. 413–414]. 1 черв-

¹ До складу цієї «Повстанської дев'ятки» (Повстанбюро) увійшли: четверо більшовиків (А. Бубнов, В. Затонський, Ю. П'ятаков, М. Скрипник), четверо лівих есерів (С. Мстиславський, О. Северов-Одоєвський, М. Сьомушкін, Є. Терлецький) та один лівий український соціал-демократ (М. Врублевський).

ня 1918 року в селах Кринишна та Михайлівка (Катеринославщина) на австрійські війська напав загін із 200 осіб; 11 червня вибухнуло повстання в околицях Новомиргорода, Новоархангельська, Гledenців, а поблизу с. Ракіни німці зіткнулися з озброєним партизанським загonom у 200 во-яків. Невдовзі ж, 14 червня, німецькі війська вже вели оборонні дії, від-биваючи «атаки більшовицького загону в 1000 чол.» біля Милорадівки [54, арк. 8, 29; 62, арк. 1, 16, 18, 22, 24, 37, 45]. На початку червня 1918 року запалали Катеринославщина й Уманщина, де повстанські загони налічували до п'яти тисяч осіб – здебільшого представники лівої течії Вільного козацтва. 5–6 червня виступом семи сіл Звенигородського по-віту проти двох каральних загонів німців було розпочато Звенигород-сько-Таращанське селянське повстання – одне з найорганізованіших, найчисленніших і найпотужніших. Згодом, коли розрізнені повстанські загони об'єдналися й відійшли до Звенигородки, їхня кількість стано-вила близько 15 тис. во-яків. Невдовзі весь Звенигородський повіт пе-рейшов до рук повсталих, які поширили свої дії ще й на Таращанський повіт. Київщина потопала в повстанському терорі, нальотах і пограбу-ваннях. Вирував Уманський повіт. Озброєні бандформування з'явилися в Саліховському лісі Острівської волості Васильківського повіту. У дру-гій половині червня в лавах повстанців воювало вже 25 тис. бійців. На кінець місяця сформований під керівництвом лівих сил («боротьбисти» й більшовики) повстанський штаб мав у своєму розпорядженні вже 10 тис. озброєних во-яків і ще близько 20 тис. ополченців [12, с. 206–207, 209–210, 218, 222–223].

Перші збройні антигетьманські повстання було придушено, а спроба розгорнути їх у всеукраїнську збройну боротьбу проти гетьманського уряду зазнала невдачі. Поки на Звенигородщині й Таращанщині прибор-кували повстанців, у Києві 6 червня о 10 год 10 хв ранку з боку Звіринця, де були розташовані склади вибухових речовин і військового знаряддя, розлігся потужний вибух. Незабаром здетонували боеприпаси на сусід-ніх складах [10]. Невдовзі вибухи пролунали ще в кількох районах Києва, зокрема на Деміївці та на Подолі, а 31 серпня о 15 год 20 хв почали вибу-хати набої на складах зброї неподалік станції Одеса-Застава. Безперервні вибухи тривали майже 10 годин (загинуло 40 осіб, ще 100 були поранені). Через два тижні, 13 вересня 1918 року, десь о 16:00 дня потужний вибух здригнув Керч (загинуло 4 особи, 23 було поранено). Тож не дивно, що під ретельним наглядом сил правопорядку Української Держави (зокрема Де-партаменту Державної варти МВС і спецслужб Осібного відділу Власного штабу П. Скоропадського, що був слідчо-оперативним кістяком Головної квартири Гетьмана всієї України) перебували провідні діячі соціалістич-них партій [23, арк. 15].

Тоді ж український політиком зіткнувся з іншою формою протистояння – індивідуальним терором. 29 липня було вчинено замах на Міністра шляхів сполучень Б. Бутенка [5; 52, арк. 137; 61, арк. 3–4; 66]. Наступної ночі двоє більшовицьких терористів застрелили в Полтаві І. Стешенка – першого генерального секретаря освіти Центральної Ради й тоді ще генерального комісара (інспектора) народної освіти Міністерства освіти Української Держави [6].

З іншого боку, навесні – влітку 1918 року російська партія лівих есерів уже підготувала низку терористичних актів, обравши собі за головні мішені німецького кайзера Вільгельма II, начальника Генерального штабу Німецької імперії П. фон Гінденбурга, Посла Німеччини в РСФРР В. фон Мірбаха², командувача німецької групи армій «Київ» фельдмаршала Г. фон Айхгорна, начальника штабу німецьких військ в Україні В. фон Гренера та Гетьмана всієї України П. Скоропадського. Задля ліквідування трьох останніх зазначених осіб до Києва з радянської Росії прибули есери-терористи: Г. Смолянський, Б. Донської та І. Каховська. В Україні до них приєдналися українські есери М. Залужна, І. Бондарчук (Собченко) і есер С. Терлецький, член першого радянського уряду України.

Два місяці ця об'єднана терористична група готувала свій замах на німецького фельдмаршала Г. Айхгорна. 30 липня Б. Донської одягнув плащ, до кишені якого поклав потужну бомбу. До району атентату його супроводжувала І. Каховська й підстраховував С. Терлецький. У місцевості Липки в Печерському районі Києва С. Терлецький та І. Каховська залишили Б. Донського наодинці. О 13 год 50 хв на очі Б. Донському потрапив фельдмаршал Г. фон Айхгорн у супроводі свого ад'ютанта, капітана В. фон Дресслера. О 14-й годині терорист кинув їм під ноги бомбу [3]. Гетьман був приголомшений звісткою про замах на Г. Айхгорна. Згодом він запише в спогадах: «Я відчував, що його смерть тільки ускладнить становище в Україні» [47, с. 244]. Того ж дня загинув ад'ютант фельдмаршала, капітан В. Дресслер, а о 10-й годині вечора скінчилося життя й самого Г. Айхгорна [40]. П. Скоропадського бойова група російських лівих есерів планувала вбити в момент, коли той виходитиме з церкви після відспівування Г. Айхгорна, проте тоді терористи ще не встигли виготовити нову бомбу, а вже наступного дня членів цієї бойової групи було заарештовано.

5 липня 1918 року в Москві на Першому з'їзді КП(б)У (5–12 липня) було затверджено загальний план боротьби проти гетьманату. В резолюції з'їзду було констатовано, що «повстання на Україні розвивається під гаслом відновлення революційного возз'єднання України з Росією» [8, с. 431]. Проект цієї резолю-

² Посла Німецької імперії в Росії графа В. фон Мірбаха вбили російські ліві есери 6 липня 1918 року.

ції запропонував Г. П'ятаков³. У ньому було рішуче зазначено, що «основним завданням партії пролетаріату зараз на Україні є [...] організація збройного повстання робітничо-селянських мас проти їх гнобителів» [39, с. 97, 148].

У резолюції ж про збройне повстання, проект якої виробив А. Бубнов, було занотовано цілу низку практичних завдань, і поміж них визначальними були такі: 1) агітування трудящих мас із роз'ясненням мети, значення й перспектив збройного повстання; 2) організування мережі військово-революційних комітетів як повстанських органів, підпорядкованих партії, та створення Центрального військово-революційного комітету (ЦВРК) для керування підготовкою й проведенням повстання; 3) технічна допомога повстанню через військово-революційні комітети; 4) унесення максимальної організованості й планованості в повстанський рух, спрямування всіх зусиль на те, щоби не допустити розгрому революційних сил частинами [39, с. 154–155].

Уже незабаром на Чернігівщині й Полтавщині з'явилися більшовицькі повстанські загони. Після низки замахів, терористичних актів та убивств політична керівна ланка країни змушена була навіть перейнятися питанням про життєспроможність і керованість держави та її владно-адміністративної вертикалі в разі несподіваної ізоляції чи смерті (ліквідації) її очільника – П. Скоропадського. Тож 1 серпня 1918 року Рада міністрів ухвалила Тимчасовий Закон «Про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування по-за межами держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України» [25], а 3 серпня 1918 року П. Скоропадський склав свій політичний заповіт [64, арк. 3].

5 серпня більшовики України оголосили наказ № 1 «на штурм», яким закликали до загальноукраїнського повстання. Того ж дня на залізничній станції Київ-1 (пасажирський) об 11 год 55 хв під час розрахунку з робітниками у вбиральні контори 14-ї дільниці було підірвано бомбу [58, арк. 1–2]. Протистояння перетворилося на справжнє бойовище без фронту й правил, без запілля й законів ведення війни. Тоді ж спалахнули повстання селян у Полтавському, Хорольському, Кременчуцькому, інших повітах Полтавщини. У повстанський вир знову втягувалася Київщина. Дедалі більші регіони охоплювали селянські виступи на Харківщині. Перекинулися вони й на Херсонщину, а в другій половині серпня епіцентр боротьби було зміщено також на Поділля й Волинь [12, с. 259, 261, 263–266, 268–271, 281–286, 296–299, 302–309, 320–321; 50, с. 426–428, 430–432]. Ба більше, на деякий час було сформовано чималі терени, де гетьманський уряд і окупанти були вже не в змозі контролювати ситуацію, тож там панували повстанці, які встановлювали власні органи влади – ревкоми, ради тощо.

³ Спочатку КП(б)У очолював Георгій П'ятаков (липень – вересень 1918 р.), потім – Серафима Гопнер (вересень – жовтень 1918 р.), Емануїл Квірінг (жовтень 1918 р. – березень 1919 р.), Станіслав Косіор (травень 1919 р. – листопад 1920 р.).

Через місяць, 5 вересня, Рада народних комісарів РСФРР на пропозицію голови Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК) прийняла Постанову про червоний терор [42, арк. 10]. Невдовзі ж, 8 вересня 1918 року, ЦК КП(б)У, обговоривши на своєму пленумі питання про бойові дії в Україні, постановив, що партійні організації більшовиків мусять узяти найенергійнішу участь у подальшому розвитку партизанської війни проти гетьмана та його уряду [2, с. 215]. Із цією метою 15 вересня ЦК РКП(б) скликав у Москві нараду представників підпільних комуністичних організацій України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Польщі й Фінляндії. На нараді для керівництва підпільною роботою було обрано Центральне бюро комуністичних організацій окупованих районів, а основним військово-політичним завданням комуністів було повалення гетьманського режиму, знищення державної самостійності України й розпалювання світової революції. Тож як з огляду державно-політичного, так і з класово-ідеологічного, буржуазній і самостійній Українській Державі, та ще й у формі гетьманату, місця на світовій арені й по сусідству з РСФРР у теорії та практиці її комуністичних провідників не було.

Один із більшовицьких вождів, Г. Зінов'єв, досить чітко висловив основну мету й напрям РСФРР в одній зі своїх промов, у якій, зокрема, наголошував: «Потрібно уподібнитися військовому таборові, з якого в село можна кинути загони. Якщо ми не збільшимо нашу армію, нас виріже наша буржуазія. Адже в них іншого шляху немає. Нам із ними не жити на одній планеті. Нам потрібен власний соціалістичний мілітаризм задля подолання своїх ворогів. Ми мусимо заволодіти за собою 90 млн зі ста, що населяють Радянську Росію. З рештою зась говорити – їх слід знищувати. Велика відповідальність лежить на нас перед світовим пролетаріатом, який бачить, що тільки в Росії влада перейшла до робітничого класу» [45]. 22 вересня Всеукраїнський центральний ВРК видав наказ про формування повстанських дивізій (1-шу очолив Кропив'янський; 2-гу – Ауссем).

15 серпня 1918 року Департамент Державної варті МВС сповістив Київського столичного отамана про те, що «готується замах на пана Гетьмана групою більшовиків на Україні, котра має безпосередній зв'язок з Москвою» [56, арк. 220]. Агентурі стало відомо, що все необхідне для здійснення цього злочину буде привезено до Петроградського готелю в Києві у жовтій скрині з подвійним дном, а задля її отримання туди мали прибути більшовики з особливим паролем (його обіцяли надати додатково). Крім того, у Державній варті також знали, що в більшовицьких бойовиків, які прийдуть по скриню, «навколо тіла будуть бомби, гранати і пекельні машини» [56, арк. 220]. Тож МВС наказав столичному Освідомченому відділові негайно здійснити всі належні розпорядження щодо термінової розробки зазначених відомостей та вжити відповідних оперативних заходів і дій.

Ба більше, у серпні начальник гетьманського штабного Осібного відділу Д. Бусло спеціальним рапортом (№ 920) повідомив начальникові гетьманського Власного штабу Б. Стеллецькому, що відповідно до «цілком достовірних агентурних відомостей» 15 вересня 1918 року група з 28 осіб ухвалила вбити П. Скоропадського. Виконавців замаху на гетьмана було обрано шляхом жеребкування: ними стали такі собі Іван Андрійович Смірнов та Афанасій Степанович Барклаєв. Задля виконання теракту вбивці мали 17 вересня виїхати до Німеччини й там здійснити замах на голову Української Держави. Ліквідація гетьмана мала стати не просто політичним убивством, а й сигналом для загального повстання в Україні [20, арк. 19–21]. Заходи безпеки й конспірації, яких Власний штаб гетьмана вжив задля недопущення витоку будь-якої інформації про це, були такі суворі, що Департамент Державної варти по лінії Освідомчого відділу МВС цілком таємно повідомив Київському міському отаманові про замах, який готували проти гетьмана, уже постфактум аж 27 вересня 1918 року.

Саме цим, вочевидь, було зумовлено цілковите втаємничення й зміна дати від'їзду П. Скоропадського до Німеччини для зустрічі з кайзером Вільгельмом II і таке ж несподіване повернення гетьмана в Україну та до власного палацу. Як відомо, терористам не вдалося втілити в життя свого наміру – очільник Української Держави залишився живим, проте цей епізод однозначно виявив принаймні два важливих чинники: взаємозв'язок спроб убивства П. Скоропадського з початком повстання проти його режиму та взаємодію групи заколотників в Україні з російськими більшовиками [9].

Готувала замах на життя П. Скоропадського й інша група більшовицьких убивць. У цілком таємній і надзвичайно терміновій телеграмі з Чернігова до конотопського повітового старости гетьманські спецслужби повідомляли органи влади цього прикордонного з більшовицькою Росією повіту про необхідність затримання трійці терористів-кілерів, які мали потягом прямувати з РСФРР до Української Держави. «Найближчі дні мають проїхати [з] Москви: Ніколай Ніколаєвіч Кедров, тридцяти п'яти років високого зросту поголений схожий на артиста, невідомий 40 років маленького зросту [з] довгим темно-русявим волоссям і невідомий 37 років [з] темно-русявим коротко зістриженим [волоссям] поголені всі три їдуть для організації замаху на Гетьмана крапка Дехто Яжовський Начальник контррозвідки Курської Радянської Армії та артистка Салтикова тире Агатьєва котра везе прокламації крапка Виявлені й указані обшукати заарештувати повідомити мені номер», – ішлося в цій цілком таємній телеграмі за підписом губерніального старости Чернігівщини М. Висоцького [22, арк. 54].

У другій половині вересня 1918 року спецслужби здійснили низку затримань радянських агітаторів і бойовиків. Зокрема, було успішно закінчено агентурну операцію, унаслідок якої заарештували колишніх червоногвардійців О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера, Ф. Садовського, І. Олександрова, Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатово, М. Курпатово, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря, які в січні 1918 року розстрілювали колишніх російських офіцерів та українських старшин і козаків. Під час попереднього слідства урядовці юридичного відділення довели провини заарештованих [65, арк. 12–25, 38–46].

А втім, із початком жовтня російське більшовицьке, лівоесерівське й анархічне антидержавне терористичне підпілля вкупі з мережею українських протигетьманських опозиційних радикальних соціалістичних партій посилили свою діяльність. Активізували свою роботу також гетьманські спецслужби та сили правопорядку [9].

7 жовтня 1918 року начальник контррозвідувального відділу штабу Південної (Южної) армії передав українським спецслужбам отримані таємні відомості: Рада народних комісарів РСФРР ще на початку серпня відрядила до Києва буцімто як дипломатичного представника спеціального радянського чиновника-агента, який мав керувати терористичними актами в Україні. Основними його завданнями було організувати замах на гетьмана П. Скоропадського й донського отамана П. Краснова, на що Л. Троцький виділив близько 4 млн рублів. Терористи мусили прибути з Росії до Києва, зустрітися з цим дипломатом-агентом у столичному готелі «Марсель» та отримати від нього відповідні директиви. Передусім мали вчинити замах на П. Скоропадського, а вже потім – на П. Краснова. Однак плани було скореговано. За вказівкою Д. Мануїльського, заступника голови більшовицької мирової делегації на переговорах між Українською Державою та РСФРР, убивство П. Краснова було скасовано, позаяк замах міг негативно вплинути на донське козацтво та ще більше посилити антибільшовицькі настрої на Дону. Д. Мануїльський наполіг на тому, щоби шляхом підкупу й агітації лівої частини Кругу Всевеликого Війська Донського влаштувати перевибори донського отамана й так знешкодити П. Краснова. Із цією метою з донським командним складом активно працювали такий собі Богучарський і лікар-більшовик Попов, проте їхній задум зазнав невдачі. Тож ставку знов було зроблено на терор.

6 жовтня члени терористичної організації зібралися в одному з готелів Харкова, куди з Курська прибув член Головної військової ради підосавул Поздняков (справжнє прізвище невідоме). Членами організації були: зять Гермогена студент Тарараєв (розпорядник розстрілів), його сестра Марія Тарараєва (секретарка трибуналу), осавул Шурупов (новочеркаський чоботар, який мешкав на вул. Платонівській і видавав адреси), такий собі

Васильєв (котрий жив у Новочеркаську поміж вулицями Отаманською та Московською), ще один новочеркаський чоботар, прізвище якого не було встановлено, машиніст Іван Волгін (мешкав у Борисоглібську), Черемухін і Понеделєїн (мешкали на станції Євстратівка) [20, арк. 15–16].

Усі акції та дії більшовицького підпілля й навіть дипломатів цілковито контролював та спрямовував партійно-державний центр у Москві, а прикордонний Курськ став осередком концентрації антиукраїнської розвідувальної та контррозвідувальної мережі, терористично-підбивних груп, шпигунсько-пропагандистського підпілля й оперативного штабу збройних підрозділів та армій тощо. Зазначену антиукраїнську тактику руйнування й стратегію завоювання розробляли та спрямовували керівні органи й вожді більшовицької партії. Остаточну мету комуністичної Росії було висловлено в одному з рішень ЦК РКП(б), який визнав за необхідне для підтримання повстання й повного розгрому німецько-австро-угорських окупантів в Україні створити регулярні «українські» військові частини [13, с. 7–9, 20, 46, 48–49, 97; 30, с. 382; 38, с. 305].

Відповідно до таких та інших, докладніших і таємніших, указівок В. Леніна та ЦК РКП(б) більшовики України наполегливо формували в нейтральній зоні (на кордоні Української Держави з радянською Росією) регулярні військові частини з прибулих до цієї територіальної смуги партизанських загонів і місцевих повстанців. Інформуючи В. Леніна про хід цієї роботи, член ЦК РКП(б) Я. Свердлов писав у середині жовтня 1918 року: «Вважаю, за теперішніх умов треба повніше сприяти нашим українцям у формуванні їхніх частин. Загалом зараз же на Український фронт можна дещо кинути. Справи непогані» [46, с. 38]. У резолюції ж «Про поточний момент» II з'їзду КП(б)У, який було проведено в Москві 17–22 жовтня 1918 року під ідейним керівництвом В. Леніна, наголосили, що продовження існування в Україні гетьманської влади – величезна небезпека для російської революції, та зазначено, що першочерговим завданням у боротьбі за радянську владу є «об'єднання Радянської України з Радянською Росією, яке одне тільки в змозі забезпечити українським трудящим масам повну свободу національного і культурного розвитку» [44, с. 34–36]. З'їзд указав на необхідність посилити підготовку до захоплення влади в основних робочих центрах України й закликав партійні організації енергійно створювати для майбутньої боротьби дисципліновані військові частини.

Політичним терором в Україні займалися також і російські ліві есери. Так, наприклад, через загрозу замаху на першу особу держави службовці Осібного відділу Власного штабу гетьмана й І. Огієнко ледь умовили П. Скоропадського скасувати свою поїздку до Кам'янця-Подільського на врочище відкриття 22 жовтня Українського державного університету. Власне, чутки про можливе вбивство гетьмана під час цього свята

кружляли ще задовго до нього як у губерніальному центрі, так і всією Україною. Тогочасний голова Подільської губерніальної народної управи, а на початку 1920-х – Міністр юстиції та заступник Міністра фінансів УНР В. Приходько вже в еміграції стверджував, що чутки про атентат на гетьмана мали під собою серйозні підстави. Про це оповів йому знаний на Поділлі громадський діяч і член партії есерів (УПСР) М. Остапович. Наприкінці вересня саме навпроти університету, у будинку «Просвіти», несподівано з'явилася крамничка із содовою водою, торгували в якій два євреї. Однак невдовзі після відкриття університету крамничка зникла. Дещо згодом М. Остаповичу потай розповіли: «[...] той молодий жид, що торгував в крамничці і другий, що пересиджував там – були члени російської партії лівих соціалістів-революціонерів». «Отже, коли стало відомо, що на свято відкриття Університету у Кам'янці має прибути Гетьман Скоропадський, – зазначав М. Остапович, – то було рішено, що це буде відповідна нагода вчинити на нього замах. Виконання цього завдання було доручено тим молодим людям, що мали крамничку з содовою водою. Крамничка, розуміється, ніяким комерційним підприємством не була: це була зручна база, звідки мав бути виконаний атентат. Звичайно, коли Гетьман не приїхав, то минула потреба і в крамничці з содовою водою, а її власники зникли з Кам'янця невідомо куди» [41, с. 89–90].

Український уряд і спецслужби самовіддано намагалися боротися з більшовицькою, есерівською та анархістською шпигунсько-терористичними й партійно-пропагандистськими мережами. Так, наприклад, із наказу І. Кістяковського в жовтні 1918 року в Житомирі було викрито розгалужену бойову організацію російських лівих есерів [55, арк. 2–2 зв.], а в Києві й Одесі заарештовано членів двох викритих великих більшовицьких організацій, які мали зв'язок із більшовицькою мировою делегацією в столиці та з радянським консульством у Південній Пальмірі [57, арк. 462]. Допит затриманих, обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів виявили тісний зв'язок між головою більшовицької мирової делегації Х. Раковським, українськими соціалістичними діячами й радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади [24, с. 145]. У розпорядженні МВС були неспростовні докази того, що члени більшовицької делегації вели посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодували мільйонів рублів на організацію залізничних страйків, збройного повстання тощо, але німці всіляко заважали перешкодити цим діям і наполегливо прикривали ленінських агентів [34, с. 131].

Чи знали союзники Української Держави про те, що РСФРР фінансує повстанців і допомагає їм, скажімо, зброєю? Атож! Проте не лише затуляли на це очі, а й заважали гетьманським спецслужбам протидіяти такому

втручання. Так, наприклад, голова більшовицької мирової делегації в Києві телеграфував до Москви від 2 вересня про свою залаштункову розмову з німецьким посланцем. Х. Раковський писав, що німці часто співдіють із більшовиками, зокрема, через Новоросійськ [1, арк. 46]. А. Мумм, оповідає далі Х. Раковський, «звинуватив нас у напівжартівливій формі, що допомагаємо страйку (і що про це в Москві вже відправлено Німеччині представлення) і озброюємо повстанців, постачаємо революціонерам гроші. На моє заперечення, – доповідав Х. Раковський, – що наша делегація *estassez sage et intellegente pour ne pas semoler des affaires (ni ne la concernent pas)*⁴ він заперечив сміючись, що є багато способів обходити правила дипломатичної етики, на що з моєї [Раковського] сторони настало заперечення: *la dessus vous devrez etre mieux renseigne quemoi etant depuis longtemps dans cotla cariere*⁵» [1, арк. 47].

Зрештою, на цьому ґрунті в Міністра внутрішніх справ України загострилися стосунки й із німецьким військовим командуванням, адже саме за наказом І. Кістяковського було вчинено труси в більшовицьких «дипломатів», здійснено обшук у Консульстві РСФРР в Одесі, унаслідок чого виявили зв'язки німецької дипломатії та військової розвідки (Оберкомандо) з більшовиками. Очільник гетьманського МВС звинуватив німців у тому, що вони знали, зокрема, про таємні перемовини між В. Винниченком (головою опозиційного Українського національного союзу) і Х. Раковським (керівником делегації РСФРР на мирових переговорах з Українською Державою) і не повідомили про це український уряд. Під час обшуку в приміщенні радянської делегації та консульства Державна варта й агенти Освідомчого відділу знайшли документи, що підтверджували звинувачення І. Кістяковського⁶.

Освідомчий відділ МВС у своїй агентурній записці доповідав про підготовку повстання проти гетьмана, над якою працювали більшовики. План цей складався із 7 пунктів. До того ж у розпорядженні гетьманських спецслужб опинилося й повідомлення Х. Раковського: той отримав од уряду РСФРР 40 млн рублів на організацію та реалізацію зазначеного плану з повалення гетьманського режиму. Українські спецслужби мали агентурні відомості й про більшовицьку спецслужбу – ВНК, знали її локацію в Москві (Луб'янка), про чекістські летючі загони (зі штабом на Ворсоноф'євському провулку в Москві), про місцеперебування співробітників ВНК (будинки, готелі, особняк Щукіна в Успенському пров.), про структуру

⁴ «[...] достатньо мудра й кмітлива, щоби не втручатися в справи, які її не стосуються» (фр.). Орфографію французького оригіналу передано без змін.

⁵ «[...] вам, певно, про це відомо більше ніж мені, зважаючи на тривалість вашої кар'єри» (фр.).

⁶ Консульство РСФРР в Одесі ліквідували 14 жовтня 1918 року. Співробітникам було запропоновано негайно, під охороною, залишити межі Української Держави.

ВНК – 20 відділів, їх розміщення, особовий склад, а також про військо-ві частини ВНК, їхній матеріально-технічний стан, порядок проведення обшуків і арештів тощо [15, арк. 116–119 зв.]. Ба більше, Освідомчий відділ дізнався про місце проживання В. Леніна (Кремль і дві конспіративні квартири в Москві), здобув відомості про охорону Кремля, а також про більшовицьких вождів Л. Троцького (Бронштейна), Г. Чичеріна та А. Луначарського. МВС України отримало у своє розпорядження низку свідчень про жахи «червоного» терору в РСФРР, про стан справ на Тульських збройових заводах (як-от про те, що працюють на них 47 тис. робітників і що там виготовляють 5 тис. гвинтівок щоденно) тощо [21, арк. 3, 4].

Захопивши документи про перебування в Києві російської мирової делегації на чолі з Х. Раковським, гетьманські спецслужби здобули разом із ними й відомості про дії та заходи більшовицьких «дипломатів», які було спрямовано на шкоду державному ладові України [14; 19]. Крім того, до рук української служби безпеки потрапили більшовицькі зведені агентурні дані про принципи набору українських рекрутів для служби в Червоній армії РСФРР і систему грошового утримання для них. Так, наприклад, кожному новобранцю-українцю, що подався до Червоної армії, видавали на дорогу 65 руб., аби дістатися збірного пункту на ст. Колонтаївка в Курській губернії, а також щомісяця по 150 руб. платні на всьому готовому (старим солдатам видавали по 300 руб., отаманові – 800 руб., а платня агітатору – 450 руб. на місяць і 15 руб. добових). Усі ж робітники й майстрові, що мали членство в партії більшовиків, мусили залишати свої професійні заняття та повністю віддаватися партійній роботі (усім їм також обіцяли й сплачували відповідне до їхнього заробітку утримання) [18, арк. 11–11 зв.].

Тож обурений український Міністр внутрішніх справ навіть віддав розпорядження арештувати провідників дипломатичної делегації РСФРР Х. Раковського й Д. Мануїльського після того, як та зірвала мирові переговори з Україною. Утілити цей намір гетьманські вартовики не змогли, позаяк не встигли зупинити більшовицький спеціальний дипломатичний потяг із ними, який врешті вислизнув до Росії. Наслідком із боку німців стала вкрай різка вимога заступника німецького посланця, радника Тіля, негайно звільнити інших арештованих більшовиків, повернути вилучені під час обшуку документи й відправити до демісії І. Кістяковського. Це призвело до загострення урядової кризи, коли 19 жовтня 1918 року дев'ять міністрів (Василенко, Ржепецький, Романов, Колокольцов, Гутник та ін.), вступившись за Міністра внутрішніх справ, демонстративно подали у відставку (водночас слід зауважити, що причина урядової кризи, зокрема, полягала в низці окремих внутрішньоукраїнських соціально-політичних проблем).

Агентура ж Осібного відділу Власного штабу гетьмана чітко відстежувала діяльність більшовицьких агентів, як-от щодо: таємної Всеукраїнської конференції більшовиків і підпільної партійної наради Ю. П'ятакова в Києві 31 серпня; переховування в столиці колишнього командувача 3-ї радянської армії, лівого російського есера П. Лазарева та його зміну зовнішності й плани переїхати до Одеси (рапорт од 25 вересня); Гімельфельда, який керував Московськими інструкторськими курсами з підготовки агітаторів для України та зв'язків із закордонним комітетом РКП(б) членів ВНК у Москві Яковлева й Рижкова (рапорт од 12 жовтня); зборів столичних комуністів для зустрічей із кур'єрами з провінцій, котрі проводили щоденно о сьомій вечора в київській кооперативній їдальні на Подолі, а також щодо таємного складу забороненої літератури, який було розміщено на розі столичних вулиць Межигірської та Хорива – будинок № 18 (агентурні повідомлення від 16 листопада) тощо.

«Розшифрували» гетьманські спецслужби й більшовицьку акцію з передислокації терористів-горлорізів неслов'янського походження в Україну: їх видавали за робітників. Так, наприклад, 16 жовтня 1918 року в урядовій телеграмі до Полтавського губерніяльного староства Департамент Державної варти МВС повідомляв, що «останнім часом відзначається посилений наплив в Україну китайців, латишів, з котрих більшовицькі комісари організовують окремі групи і готують до активного наступу на випадок збройного повстання» [23, арк. 167]. Згідно з агентурними повідомленнями, МВС доводило до відома місцевих органів правопорядку способ легалізації та засоби конспірації таких бойовиків: «Ці групи стають до роботи на фабриках, заводах, залізницях спеціально під виглядом артилей, при чому фінансовані більшовиками погоджуються на порівняно низьку розцінку і таким чином витісняють українських робітників. Крім того, більшовики користуються китайцями і латишами для збирання необхідних їм відомостей» [23, арк. 167]. Надаючи особливо серйозного значення цьому явищу, Київ наказав застосувати невідкладні заходи з перевірки населення й учинення періодичних облав, а також удатися до негайного арешту всіх китайців і латишів як таких, що входять до складу зазначених артилей, так і окремих осіб, діяльність яких може викликати підозру [23, арк. 167]. Заарештованих слід було передати місцевому німецькому командуванню для відправлення на примусові роботи.

Окрім того, більшовики через свою агентуру в Україні створювали підпільну (т. зв. соціалістичну) армію. Так, у терміновому, цілком таємному донесенні (№ 6178) Освідомчого відділу Департаменту Державної варти до Київського міського отамана від 19 жовтня 1918 року було повідомлено, що 16 жовтня в Чигирині Київської губернії заарештували такого собі Івана Михайловича Мацака, який на допиті зізнався, що в серпні

його разом з іншими агентами головний комісар Москви доправив із Росії в Україну для формування соціалістичної армії. Арештант повідомив, що головним більшовицьким агентом у Київській губернії є офіцер-літун Павло Іванович Петров (що мешкав у столиці на вул. Фундуклеївській, 68, кв. 14), у Черкаському повіті – Олександр Смірнов, у Звенигородському – Семен Іванович Якушевич, в Уманському – Феофан Філіпович Іванов, у Чигиринському – Павло Пастій-Пастушенко. У терміновому донесенні також повідомляли, що в ніч із 19 на 20 жовтня у квартирі П. Петрова мав бути з'їзд усіх цих агентів [17, арк. 37].

Зрештою, тільки-но було чітко означено поразку Центральних держав у Першій світовій війні, члени більшовицької мирової делегації в Києві перервали перемовини з українською стороною та виїхали до РСФРР під приводом необхідності проконсультуватися зі своїм урядом. Утім їхні перемовини по прямому дроту з головою Наркомату зовнішніх справ Г. Чичеріним і телеграмне спілкування між ними засвідчували, що російські дипломати готувалися також до відправки членів своїх родин із Києва в радянську Росію [48, с. 109]. А це означало, що Рада народних комісарів не мала більше наміру продовжувати мирні переговори з українським урядом. Коли ж 13 листопада в Комп'єнському лісі між Четверним союзом та Антантою було укладено перемир'я, РНК РСФРР одразу ж однобічно зреклася своїх зобов'язань за мировим договором у Бересті (Бресті-Литовському), а отже, і щодо вдаваних намірів замиритися з Українською Державою та фактом її існування. Тож іще напередодні цієї події родини більшовицьких делегатів в Україні було заарештовано, що дало змогу урядові гетьмана, як повідомляв заступник Міністра закордонних справ О. Палтов, українським консулам в Петрограді й Москві домогтися від більшовиків згоди на обмін дипломатичних осіб і членів їхніх сімей з обох сторін. Для повернення на Батьківщину українських дипломатів та їхніх родин у радянській Росії було виділено окремі потяги, двосторонній обмін провели 10 листопада 1918 року на прикордонній станції Могилів [35, с. 336].

Шлях до вже неприхованого вторгнення й відкритої війни з Україною для більшовицької Росії було відкрито. Ба більше, уже в жовтні 1918 року йшлося про відновлення українсько-російського фронту, як свідчать офіційні повідомлення в пресі державного Українського телеграфного агентства (УТА). Зокрема, за повідомленням УТА з Білгорода 28 жовтня 1918 року, на тих теренах було розгромлено «більшовицькі банди, що перейшли демаркаційну смугу поблизу Сажного» та «втрати більшовиків величезні» (водночас «селяни прилеглих сіл брали діяльну участь в допомозі й приводили до українсько-німецького командування червоноармійців, що переховувалися», а «дрібні хлібороби для боротьби з більшовиками влаштовували свої загони на місцях») [63, арк. 20 зв.]. Тоді ж, за розпоряджен-

ням військово-польового штабу в російському Курську, було зачинено абсолютно всі кордонно-перепускні пункти на державному розмежуванні між РСФРР та Українською Державою. Як наслідок, тисячі пасажирів потягів, яких це заскочило зненацька, скопилися на українських станціях Беленіно, Сажне, Білгород, Коренево й звідти вимушено повернулися до Харкова (більшовики допускали пропуск до Росії лише з особливого дозволу їхнього харківського консула, місцеперебування якого тоді вже ніхто не міг установити) [63, арк. 20 зв.].

Паралельно більшовицька Росія формувала в Україні армію терористів, чия мета полягала у фізичному усуненні гетьмана та здійсненні військового заколоту, що мав розбурхати масштабне повстання проти чинної влади. Як бачимо, заразом із планами збройного повстання, який організовували українські соціалісти, було розроблено й план фізичного знищення П. Скоропадського, який готували російські більшовицькі й лівосерівські агенти, позаяк у спецслужб РСФРР (на відміну від українських опозиційних діячів) було достатньо відповідних терористичних кадрів і практичного досвіду, й у цьому рельєфно видно більшовицьку кооперацію з планами заколоту українських соціалістів (т. зв. групою Винниченка – Шаповала) [9; 11].

Тим часом на примарному небосхилі військово-міжнародного та соціально-політичного становища наелектризованість сягала апогею та загрожувала вибухнути блискавками небачених досі потуги й масштабу. Над європейськими просторами повів вітер карколомних змін, у перебігу Першої світової війни тривали переломні події, Центральним державам провіщали крах у борні з країнами Антанти, а отже, насувався час тектонічних військово-політичних геополітичних трансформацій, що неминуче мали позначитися й на внутрішньополітичному становищі в Україні та навколо неї. Прийдешні зміни відчували всі, й усі потужні (і не тільки) гравці на українській політичній шахівниці готувалися зустріти нову дійсність у всеозброєнні.

Тож 31 жовтня новопризначений Міністр внутрішніх справ В. Рейнбот у своєму таємному обіжникові оголосив підлеглим службам, губерніальним і повітовим старостам, міським отаманам та органам державної безпеки про рішучий намір покласти край розгойдуванню суспільства, спробам занурити країну в хаос громадянського протистояння й намірам зруйнувати наявний лад і форму влади в державі [16, арк. 100]. До числа безумовно шкідливих і небезпечних державному ладу партій, організацій і гуртків Міністр внутрішніх справ зараховував: Російську комуністичну партію (більшовиків); Всеукраїнську організацію комуністів (більшовиків) [15, арк. 5–5 зв.]; партії та гуртки анархістів, незалежно від їхніх назв і відтінків; лівих російських соціалістів-революціонерів; лівих з Української партії соціалістів-

революціонерів (українських лівих есерів) як таких, «що примикають до більшовиків»; правих російських соціалістів-революціонерів, адже вони «виявили прагнення до створення військових організацій на Україні, для збройного повстання проти Гетьманської влади». Ця категорія партійно-організаційних клаптиків політичного пазла тогочасної України, за вказівкою очільника МВС, підлягала «найрішучішому переслідуванню усіма законними заходами, тобто осіб, що належать до складу названих спільнот слід піддавати обшуку, арешту і порушувати проти них або судове переслідування або розслідування в порядку закону 24 вересня 1918 року» [16, арк. 100].

Тим часом у Києві в ніч на 6 листопада було заарештовано близько ста осіб, у Харкові розгромлено профспілку металістів, а 6 листопада гетьман видав наказ про запровадження «військового стану» на Волині (до цього, ще 22 жовтня, на Харківщині було введено надзвичайний стан). 7 листопада 1918 року наказом по МВС Одеське міське отаманство було оголошено в стані надзвичайної охорони [26]. Окрім цього, о 6 год 5 хв у ніч із 8 на 9 листопада «військовий стан» було запроваджено на Катеринославщині, Поділлі, Херсонщині (без Одеси) та в Таврійській губернії (у повітах: Дніпровському, Мелітопольському, Бердянському й у міському отаманстві Миколаєва) [26].

Водночас, паралельно з антигетьманським заколотом української Директорії, більшовики готували власний завойовницький похід на Україну, яку роздирали громадянське протистояння та політичний ступор. 11 листопада 1918 року РНК РСФРР надала Реввійськраді директиву протягом 10 днів розпочати наступ на Україну. Уже 17 листопада було утворено Реввійськграду Особливої групи військ Курського напрямку, у складі якої було виділено Московську робочу дивізію та інші частини. Командування групою очолив В. Антонов-Овсієнко. Усі збройні сили, що перебували в нейтральній зоні, переходили у відання Реввійськради групи. Цим було закладено основи Українського фронту (його було створено на початку січня 1919 р. згідно з постановою Реввійськради РСФРР). Радянські війська перейшли в наступ 18 листопада 1918 року, а більшовицькі повстансько-партизанські загони вже діяли в українському запіллі. Під час цих боїв частини Українського фронту систематично поповнювали бійцями з Петроградського, Московського, Орловського й інших військових округів Російської Федерації.

Тоді вже було перервано безплідні мирові перемовини з делегацією РСФРР. Коли ж радянські делегати від'їжджали, Міністр внутрішніх справ В. Рейнбот ужив усіх заходів, аби більшовиків виїхало якомога більше з України, і саме тому погоджувався на всілякі збільшення їхніх дипломатичних списків. Натомість директор Департаменту Державної варти МВС П. Аккерман уважав, що, коли вже переговори з цими «зłodі-

ями» припинено, руки в нього розв'язані, а тому й прагнув заарештувати побільше більшовиків у Києві, а відтак, після від'їзду Д. Мануїльського, усіх їх запроторити до в'язниці. Та позаяк В. Рейнбот не схвалив плану свого підлеглого П. Аккермана, той, із властивим йому запалом, вирішив відігратися. Він інсценував на прикордонній станції «бандитський» наліт на делегатський потяг, під час якого більшовицьких дипломатів, зокрема Х. Раковського та Д. Мануїльського, було побито по писках, а дипломатичні скрині порозкривано й забрано частину листувань (для більшого маскараду відібрали й трохи грошей і речей). У тому «експропрійованому» листуванні українські агенти знайшли й указівки, хто у військових австрійських і німецьких частинах підтримував зв'язок із більшовиками.

Тим часом чутки про заколот проти П. Скоропадського вже ширили всім Києвом і країною. В. Винниченко й М. Шаповал навіть вимушені були спростовувати їх на офіційному засіданні УНС, скликаного за ініціативи есефів (представників Української партії соціалістів-федералістів), називаючи їх авантюристичними й провокаційними. Схожі відповіді В. Винниченко дав і начальникові штабу німецьких військ в Україні В. фон Іренеру й німецькому консулові Е. фон Тілю, які ввечері (о 20 год) 12 листопада викликали його до себе й попередили про неприпустимість виступів проти гетьмана та його режиму. Утім уже 13 листопада (у ніч на 14-те) було зорганізовано Директорію, яка очолила спробу військового соціалістичного перевороту в Україні й повалення гетьманату. Заколот, власне, як організовану й цілеспрямовану спробу повалення влади силами військових частин, було розпочато з вечора 15 листопада на ранок 16 листопада 1918 року, коли особовому складу Окремого загону Січових стрільців (а в ОЗСС тоді було 46 старшин і 816 стрільців, які мали у своєму розпорядженні 12 кулеметів і 4 гармати [32, с. 135]), оголосили про початок повстання й перехід на бік Директорії. Більшовики ж, як зізнався В. Антонов-Овсієнко, «під прапори Петлюри... послали всі свої революційні комітети» [2, с. 118]. Натомість гетьман негайно заборонив збори й маніфестації, закрив вищі школи й запровадив попередню цензуру воєнного часу. Увечері 16 листопада з Білої Церкви до Фастова прибув перший панцерний ешелон Січових стрільців, а 17 листопада вранці – другий ешелон січовиків, також перетворений на панцерник. І вже наступного дня під Мотовилівкою відбувся бій між республіканцями й гетьманцями, у якому останні зазнали поразки.

В Україні склалася патова ситуація для всіх фігурантів і сил тогочасного історичного менту, позаяк ніхто вже не був у змозі зупинити маховика хаосу та свавілля. У повітрі повіяло запахом крові й смородом трупів, од яких у вождів і вождиків, отаманів й отаманчиків та й просто горлорізів і авантюристів з'явився посмак влади, а отже, і наживи. То був вітер громадянської війни. Його завивання так терпляче чекали й ті, хто звик

бенкетувати на чужому пожарищі: «червоні» росіяни – на півночі, «білі» росіяни – на сході, поляки – на заході, румуни – на півдні тощо. На заклик до розгрому гетьманщини відгукнулися всі: українські соціалісти, російські більшовики й ліві есери, махновці й інші анархісти, російські монархісти й єдиноне ділимці, робітники та селяни, різного штибу отамани й просто ватаги волоцюг. Країну охоплював хаос, а органи державної влади на місцях – ступор і розгубленість [9; 11].

Тим часом 17 листопада 1918 року в Курську за рішенням ЦК РКП(б) і Ради народних комісарів РСФРР для цілком «прозорої» перспективи військових дій почав формуватися ударний кулак – група військ Курського напрямку. Ця група військ мала завдання «визволити» Україну. До її складу, окрім українських частин, що їх створювали з повстанців у нейтральній зоні, було вирішено додати й регулярні частини Червоної армії РСФРР. Командувачем угруповання було призначено В. Антонова-Овсієнка. Однак він був підпорядкований більшовицько-радянському головнокомандувачеві І. Вацетісу. Тоді ж, у листопаді, значна група лідерів КП(б)У разом із Й. Сталіним (у його вагоні та під його під пильним особистим контролем) із Москви перемістилася поближче до українського кордону – у район Курська. У цьому ж таки вагоні нарком у справах національностей РНК РСФРР, член РВС (Револьюційної військової ради) РСФРР і член ЦК КП(б)У Й. Сталін 28 листопада вольовим розпорядженням ЦК РКП(б) утворив т. зв. український радянський уряд із Г. П'ятаковим на чолі, на допомогу якому й мала прийти зазначена вище російська група військ.

В Україні ж 18 листопада о 24:00 2-й Запорозький полк П. Болбочана збройно виступив на боці Директорії й спільно із залізничною сотнею та 1-м гайдамацьким куренем імені отамана Кириленка захопив місто й проголосив у ньому владу Директорії УНР. Війська, що перейшли на бік Директорії, майже без спротиву німецьких частин узяли під свій контроль усі урядові установи Харкова, зокрема зайняли місцеву контору Державного банку, центральну варту, казначейство, вокзал, управління залізниць тощо [28, с. 1]. Тоді ж, у ніч на 18 листопада 1918 року, із Чернігівщини повідомили про те, що більшовики заволоділи Глухівським повітом; 19 листопада радянські війська захопили Ямпіль та хутір Михайлівський і розпочали стискати кільце навколо Глухова; 20 листопада вони спрямували свої сили й до станції Коренево, а 26 листопада було розпочато наступ авангарду радянських частин у напрямку Мозир – Калинковичі. Болбочанівці ж («Запорозжці») водночас залишили Харків і захопили Полтаву, де тоді тривали бої між гетьманцями й республіканцями, а по тому придушили в місті більшовицьке повстання. Проте так вони відкрили шлях в Україну більшовицьким терористичним загонам і радянським військам із території РСФРР.

Із наближенням республіканських військ Директорії до Києва Український ВРК призначив окремий оперативний штаб (М. Авдієнко, М. Галаган і Г. Горобець), який узявся до організації бойових груп (поміж яких були й більшовицькі). Коли ж 19 листопада 1918 року війська Директорії наблизилися до столиці, УВРК вирішив здійснити в місті повстання. Київ був прямо-таки нашпигований лівими підпільними терористичними групами й, відповідно, збройними сховами для їхніх потреб. Так, наприклад, 22 листопада Осібний відділ Київської добровольчої дружини через власну агентуру виявив на подвір'ї столичного Політехнічного інституту (на Бібіковському бульварі, поблизу залізничної смуги) склад зброї. Коло інституту тоді був завод Гретера, частина робітників якого були більшовиками; вони й улаштували в люку біля купи вугілля та сміття сховок зі зброєю [53, арк. 147]. У Києві масово друкували антигетьманські прокламації та листівки із закликом до повалення чинного ладу (наприклад, у Дніпросоюзі й навіть у Міністерстві народного здоров'я). Більшовицьких агентів було розкидано містом (так, у відділі Придніпровських загонів водієм служив колишній більшовицький комісар М. Зімовцев); активізувалися колишні робітники-заколотники й члени більшовицького комітету заводу «Арсенал»: Куренець, Крилов, М. Лещинський, В. Святогор (який був комендантом Лаври на час убивства київського митрополита); більшовицькою зв'язковою точкою був гараж державного Акцизного відомства на вул. Кудрявській; до столиці прибув колишній начальник Червоної гвардії Струцинський; в «Арсеналі» на службу влаштувався колишній більшовицький комендант Костюк; експедитор Департаменту Експедиції заготовки державних паперів Міністерства фінансів Гурський щоденно о 17:00 збирав республіканський повстанчий актив у I корпусі готелю Михайлівського монастиря; а в Кагарлику мешкав скарбник військово-революційного комітету, що постачав столичному більшовицькому підпіллю великі суми грошей тощо) [53, арк. 184–184 зв.].

Невдовзі, буквально за кілька годин, стало зрозуміло призначення цих та інших збройних схованок, агентурних і друкарських точок та роздрібнених груп агітаторів і терористів. У ніч із 22 на 23 листопада революційні загони з боєм намагалися оволодіти Педагогічним музеєм (будівлею колишньої Центральної Ради), повстанці захопили столичний Поділ (це здійснив саме більшовицький загін), Либединський (Либідський) і Плоский райони, частину Старокиївської дільниці, Лук'янівки й Куренівки. До заколотників приєдналася частина 21-го Сквирського полку. Проте через брак належної координації дій узяти під контроль увесь Київ не вдалося, отож за наказом ВРК повстанці звільнили захоплені пункти [51, с. 140]. Повстання в Києві було врешті придушено.

27 листопада Директорія оголосила загальну мобілізацію до лав Армії УНР усіх громадян од 20 до 30 років включно, які пройшли військову муштру в усіх родах військ, а старшин – до 43 років по всій території України [27, с. 385–386]. Тоді ж члени Директорії надіслали до Харкова отаманові П. Болбочану екстрену листівку, у якій сповіщали, що революційні війська підходять до столиці. С. Петлюра ж цього дня перебував у Феофанії під Києвом, де його штаб розробляв плани здійснити з цього напрямку прорив на столицю через Пущу-Водицю [53, арк. 197–197 зв.]. Із боку ж Трипілля на Бориспіль висунувся підрозділ повстанців чисельністю в 1500 вояків, які мали на меті перерізати сполучення Київ – Полтава [53, арк. 197 зв.].

У Курську ж маріонетковий більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим 29 листопада поширив маніфест, у якому було проголошено повалення влади гетьмана П. Скоропадського та встановлення радянської влади в Україні. Водночас через українсько-російський кордон із півночі переходили більшовицькі війська, і на їхньому шляху майже ніхто не чинив опору. Так, наприклад, Поліський окружний староста барон П. Патон 3 грудня 1918 року телеграмував Міністрові внутрішніх справ, що «за отриманими у штабі германської дивізії сьогодні відомостями, відбулася угода з більшовиками про відкриття кордону України, захищаючи лише смугу дванадцять верст на північ вздовж Поліської залізниці й про безперешкодний пропуск через названу зону усіх неозброєних більшовиків. Більшовики заявили про посилку на Україну агітаторів, чому німці не перешкоджають. Не маючи у розпорядженні воєнної сили, затримати наступ і вплив більшовиків на усю північну частину губернії не може; оперувати з добровольчими загонами, з огляду їхньої малочисельності, нема можливості; за появою шкідливого елементу буде встановлено спостереження» [58, арк. 15]. І таке становище було на всіх кордонних теренах Української Держави, коли в підпалену громадянською війною Україну хвиля за хвилею зусібч уже накочувалися орди чужинців, які незабаром знову перетворять цю країну на людобійне море з крові та страждань...

8 грудня за наказом С. Петлюри республіканці несподівано оточили німецькі гарнізони на Правобережжі й роззброїли їх. Тоді ж більшовики провели успішні перемовини з німцями й досягли їхньої попередньої згоди здати Харків, Павлоград, Синельникове та Катеринославський район, які «червоні» запланувати захопити шляхом інспірування антигетьманського повстання, «затулившись повстанчими загонами з боку Києва». Про це, зокрема, 7 грудня доповідав головнокомандувачу всіма збройними силами РСФРР І. Вацетісу командувач радянських військ в Україні В. Антонов-Овсієнко. Тоді в його розпорядження вже було приготовано для розвитку наступу частини т. зв. 2-ї української радянської дивізії,

що їх спішно зводили в бригаду (6 тис. багнетів, 500 шабель, 7 гармат). Цю дивізію готували для взяття Харкова. Для захоплення Полтавщини готували окремі загони. Відтак метою окупантів були Катеринославщина й Донбас. Для головного удару вже були готові нова т. зв. українська бригада, яку було спішно сформовано біля Нового Оскола – Волуйок, загін Кожевникова, дві батареї, що прибули з Москви, а також повстанчі частини й нові очікувані підрозділи з Росії [43, арк. 75–75 зв.].

Тим часом 9 грудня республіканці розбили гетьманців і німців під Ромоданом, а вже наступного дня у своїй розмові з П. Болбочаном С. Петлюра наказав йому «форсірувати певними частинами наступ на Київ», хоча, і як тоді ж з'ясувалося, наступ на столицю все ж мав відбутися раніше, ніж «Запорожці» встигли б до нього приготуватися [60, арк. 21 зв. – 22]. Незабаром, у другій половині дня суботи, 14 грудня 1918 року, гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом [7; 29; 33; 36; 37]. У ніч на 15 грудня вся столиця України опинилася під владою республіканців. Українська Держава у формі гетьманату припинила своє існування.

Між тим більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд України видав відозву до робітників, селян і червоногвардійців, закликавши їх повстати на боротьбу проти ворогів влади рад, а Директорію, В. Винниченка й С. Петлюру було звинувачено в «зраді трудящих». Відозву підписали члени «уряду»: Г. П'ятаков (голова), В. Затонський, Артем (Ф. Сергєєв), Е. Квірінг, В. Аверін (члени) й І. Кудрін (управитель справами). Тоді як радянські війська переможно просувалися Україною, Директорія раз у раз надсилала до Москви радіотелеграфом ноти протесту (31 грудня 1918 року, 3, 4 та 9 січня 1919 року). На це нарком закордонних справ РСФРР Г. Чичерін 5 січня 1919 року відповів, що російських військ в Україні немає, а наступ проти уряду УНР веде армія цілком незалежного українського радянського уряду. 16 січня 1919 року, після бою за Чернігів, Директорія оголосила війну радянській Росії, а вже 5 лютого під більшовицькою окупацією опинилася столиця України – Київ. Почалася довготривала й трагічна друга російсько-(більшовицько-)українська війна, що зрештою закінчилася поразкою Української державності й установленням в Україні майже 70-річної російської окупації.

Тактика й стратегія боротьби РСФРР проти Української Держави в 1918 р. засвідчує про її гібридність, що увібрала в себе різноманітні форми й засоби – від дипломатичного, пропагандистсько-ідеологічного та фінансово-економічного фронтів до заохочуванням внутрішньосупільної боротьби на українському терені (вдало використовуючи й розпалюючи політичні чвари та розкол у країні), застосуванням масового й індивідуального терору, прихованим збройним вторгненням у межі України і, насамкінець, відкритим і прямим військовим вторгненням з метою знищення суверенної Української Держави.

На початку ХХІ ст. Російська Федерація під проводом міжнародного злочинця й президента-диктатора В. Путіна продовжує злочинську практику терору й війн із метою розчленування, поглинання та знищення держави Україна й інших країн, яку застосовував на початку ХХ ст. кривавий більшовицько-радянський режим Російської Соціалістичної Радянської Федерації на чолі з В. Леніним, Л. Троцьким і Й. Сталіним.

1. АВР РФ. Ф. 04. Оп. 51. Т. 338. Спр. 55180.
2. Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне. Т. 3. Москва; Ленинград: Госвоениздат, 1932. 350 с.
3. Беднота, 1918. 31 июля.
4. В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні. К.: Політвидав України, 1967. 442 с.
5. Відродження. 1918. 1 серпня.
6. Відродження. 1918. 10 серпня.
7. Відродження. 1918. 15 грудня.
8. Владимир Ильич Ленин: Биографическая хроника. Т. 7. Москва, 1976. 700 с.
9. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. 626 с.
10. Гай-Нижник П. Трагедія у Києві, що сколихнула громадськість всієї України // Профспілки України, 1998. № 3. С. 67–69.
11. Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с.
12. Гражданская война на Украине. 1918–1920: Сборник документов и материалов. Т. 1. Кн. 1. Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. К., 1967. 874 с.
13. Гражданская война на Украине, 1918–1920: Сборник документов и материалов. Т. 2. Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. – февраль 1920 г. К., 1967. 918 с.
14. Державний архів Київської області (далі – ДАКО), Ф. р. 2793. Оп. 1. Спр. 883.
15. ДАКО, Ф. р. 2793. Оп. 2. Спр. 3.
16. Там само. Спр. 5.
17. Там само. Спр. 10.
18. Там само. Спр. 11.
19. Там само. Спр. 13.
20. Там само. Спр. 25.
21. Там само. Спр. 43.
22. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. р. 5567. Оп. 1. Спр. 20.
23. ДАСО, ф. р. 5962, оп. 1, спр. 1.
24. Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. Москва; Ленинград, 1930. С. 136–185.
25. Державний вістник. 1918. № 30. 4 серпня.
26. Державний вістник. 1918. № 68. 9 листопада.
27. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Т. 2. / редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) [та ін.]; упоряд.: В. Верстюк (керівник) [та ін.]. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 743 с.
28. Земське діло. 1918. 20 листопада.
29. Киевская мысль. 1918. 15 (2) декабря.
30. Кляцкин С.М. На защите Октября. Москва, 1965. 475 с.
31. Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР: Сборник документов и материалов. К.: Политиздат Украины, 1972. 680 с.
32. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. Чикаго, 1969. 663 с.
33. Мир. 1918. 15 декабря.
34. Могилянський Н.М. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. Москва; Ленинград, 1930. С. 115–135.
35. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. 390 с.

36. Наш путь. 1918. 15 декабря.
37. «От власти отказываюсь» (Документы о гетманщине из архива Харьковского губернского старосты) // Летопись революции, 1924. № 2 (7). С. 224.
38. Очерки истории Коммунистической партии Украины. К.: Политиздат Украины, 1977. 816 с.
39. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5–12 июля 1918 года. Протоколы. К.: Издательство политической литературы Украины, 1988. 258 с.
40. Последние новости, 1918. 31 августа.
41. *Приходько В.К.* З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі. Хм., 2012. 103 с.
42. РГАСПИ. Ф. 19. Оп. 1. Спр. 192.
43. РГВА. Ф. 103. Оп. 1. Спр. 507.
44. Резолюція II з'їзду КП(б)У «Про поточний момент» // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. I. К.: Ордена Трудового Червоного Прапора видавництво політичної літератури України, 1976. С. 34–36.
45. Речь тов. Зиновьева // Северная Коммуна. 1918. № 109. 19 сентября.
46. *Свердлов Я.М.* Избранные произведения. Т. 3. М.: Госполитиздат, 1960. XI, 274 с.
47. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. 493 с.
48. *Соловйова В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. Київ; Донецьк: Юго-Восток, 2006. 393 с.
49. Съезд волостных Исполкомовъ. Телеграмма товарищу Ленину // Коммунист, 1919. 1 июня.
50. Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр. Т. 1. М.: Наука, 1981. 422 с.
51. *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. Т. III. Відень: Український соціологічний інститут, 1921. 159, [1] с.
52. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України),). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6.
53. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 71.
54. Там само. Спр. 103.
55. Там само. Спр. 109.
56. Там само. Спр. 110.
57. Там само. Спр. 114.
58. Там само. Спр. 250.
59. Там само. Спр. 725.
60. Там само. Ф. 1429. Оп. 5. Спр. 12.
61. Там само. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 713.
62. Там само. Ф. 2311. Оп. 1. Спр. 131.
63. Там само. Ф. 2586. Оп. 1. Спр. 2.
64. Там само. Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 10.
65. Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 87.
66. Prager Tagblatt, 1918. 7. August.

Pavlo HAI-NYZHNYK,
*Doctor of History,
Deputy Director,
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Member of the Academy of Political Science of Ukraine*

**DIPLOMACY OF DECEPTION AND TACTICS OF TERROR:
HYBRID POLITICS IN THE STRATEGY AND PRACTICE
OF THE SECRET WAR OF SOVIET RUSSIA
AGAINST THE HETMANATE
(April – December 1918)**

Abstract. The article highlights the behind-the-scenes policies of hybrid war of the Russian Socialist Federative Soviet Republic (RSFSR) against the Ukrainian State headed by Hetman Pavlo Skoropadskyi (April – December 1918). The author examines anti-Ukrainian activities of the Council of People's Commissars of the RSFSR, the ruling Russian Communist Party (Bolsheviks), and the allied Russian parties of left and right socialist-revolutionaries and anarchists. These include Soviet Russia's efforts to undermine social and political stability in Ukraine; organisational, armed, and financial assistance to anti-government insurgent units; guidance of the rebel movement; organisation of large-scale strikes and sabotage via secret agents as well as setting up arms caches and underground networks of revolutionary committees, etc. The article exposes secret aspects of subversive anti-Ukrainian activities of Bolshevik diplomacy in Ukraine, particularly of the Soviet consulate in Odesa, and its assistance to the anti-hetman movement with the acquiescence of German diplomats accredited to the Ukrainian State. Special attention is attached to the Soviet-Bolshevik policy of establishing secret military units of the underground socialist terrorist army in Ukraine and such steps of the Russian Soviet government as supporting and sponsoring mass rebel and terrorist movements and the direct organisation of acts of individual terror against Ukrainian public figures, including several attempts to assassinate Hetman Pavlo Skoropadskyi. The author notes that Ukrainian security services were aware of the structure, network, subversive activities, and organisation of attempted assassinations of the Ukrainian hetman. The article describes the preparation of the Soviet armed invasion of Ukraine and records the beginning of the military aggression in the autumn of 1918.

Keywords: Bolshevik terror, RSFSR, Skoropadskyi, Ukrainian State, hybrid war.

Ірина МАТЯШ,
докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця відділу
історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України,
голова правління Наукового товариства
історії дипломатії та міжнародних відносин

НІМЕЦЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В КИЄВІ (1924–1938): МІЖ ДИПЛОМАТІЄЮ І ПОЛІТИКОЮ

Анотація. У статті висвітлено діяльність представництва Німеччини в Києві як культурного та політико-адміністративного в Українській СРР/РСР у 1924–1938 рр. у статусі консульства і генконсульства. Подано відомості про очільників консульської установи: Зігфріда Гея, Вернера Стефані, Рудольфа Зоммера, Андора Генке та Георга-Вільгельма Гросскопфа. Правовою підставою для встановлення консульських відносин між УСРР і Німецькою Державою був Рапалльський договір (1922 р.). Консульський округ першого представництва Німеччини охоплював Київську, Чернігівську, Подільську й Волинську губернії. Завдання цієї дипустанови полягали в інформуванні Уряду своєї держави щодо внутрішньої ситуації в УСРР, налагодженні торговельних відносин та культурної співпраці, захисті інтересів німецьких підданих. За очільником консульства відразу почали пильно наглядати органи ОДПУ УСРР за підозрою у веденні розвідувальної діяльності, збиранні інформації про економіку, промисловість і сільське господарство на території його консульського округу. Спецслужба збирала компрометувальні матеріали, які давали підстави для звинувачення німецьких дипломатів у шпигунстві. Контролювали й листування консула. Із приходом А. Гітлера до влади в Німеччині було розпочато інформаційне протистояння СРСР і Райху, однак офіційні дипломатичні й консульські відносини тривали. У звітах консул у Києві фіксував жахи Голодомору, наростання процесу партійних «чисток», таємних страт і самогубств, а із січня 1937 року – щоденні репресії проти інтелігенції та робітників у своєму консульському окрузі. Генконсульство в Києві припинило діяльність 1938 р. Офіційна причина – упорядкування кількості консульських установ Третього Райху й СРСР.

Ключові слова: німецьке консульство, Вернер Стефані, Рудольф Зоммер, Андор Генке.

Діяльність іноземних представництв в Україні під час тривалого періоду її перебування в складі «радянської імперії» РСРР цікава з наукового погляду як для історії дипломатії загалом, так і для інституційної історії української зовнішньої політики. Цей період мав принципову відмінність од часу творення української дипломатичної служби в УНР та формування рівноправних двосторонніх відносин незалежної України як міжнародного актора. Щойно Українська РСР увійшла до складу Радянського Союзу, вона втратила право на зовнішньополітичну діяльність. Проте українські природні та продовольчі ресурси забезпечували незмінний інтерес іноземних держав до розміщення в Києві, Одесі та Харкові своїх представництв. Створені більшовиками республіки тривалий час були в міжнародній ізоляції. Сепаратно підписаний 16 квітня 1922 року під час Генуезької конференції Рапалльський договір між РСФРР і Німецьким Райхом [1, с. 455–457] виводив з ізоляції більшовицьку Росію й передбачав негайне встановлення між країнами-підписантами дипломатичних і консульських відносин.

Уже в серпні 1922-го до Києва було скеровано Зігфріда Гея (Siegfried Hey, 1875–1963) із завданням «ознайомитися з самостійністю України, як в економічному, так і у політичному та культурному відношенні» [2, спр. 102, арк. 40]. Зігфрід Гей мав статус торговельного представника, але основні контакти підтримував поза НКЗТ з НКЗС і поводив себе «як посол» [2, спр. 102, арк. 40]. Уповноважений НКЗС у Києві В.Д. Торговець отримав із Харкова завдання надавати німецькому представникові всіляке сприяння в його діяльності та в пошуку архіву німецького консульства. Зібрана З. Геєм інформація актуалізувала потребу прискорення встановлення офіційних відносин з УСРР.

5 листопада 1922 року в Берліні Уповноважений Уряду УСРР В.Х. Ауссем разом із Повноважним представником РСФРР у Німеччині М.М. Крестинським, котрий представляв на підписанні радянські Білорусь, Грузію, Азербайджан, Вірменію та Далекосхідну Республіку, й Уповноважений Уряду Німеччини – міністеріал-директор, керівник Східного відділу МЗС барон Адольф фон Мальцан – підписали «Договір про поширення на союзні РРФСР республіки договору, укладеного 16 квітня 1922 р. у Рапалло між РРФСР і Німеччиною» [1, с. 522]. Уряд Німецької Держави цим актом визнав де-юре уряди Української СРР та інших республік-підписантів. У ст. 4 документа передбачено право для республік відкривати в тих німецьких пунктах, де функціонують їхні дипломатичні представництва чи одна з консульських установ, державні торговельні бюро з аналогічними правами до торговельного представництва РСФРР у Німеччині. Представництвам було заборонено агітувати й розповсюджувати пропаганду проти уряду чи державних органів країни перебування. Договір мали ратифікувати. Однак у день його підписання Повноважний представник РРФСР

у Німеччині отримав ноту Райхсканцлера Німеччини із засвідченням готовності встановити дипломатичні та консульські відносини ще до ратифікації договору [1, с. 525]. 9 грудня 1922 року призначення на посаду Повноважного представника Уряду УСРР у Німеччині отримав В.Х. Ауссем [3, спр. 616, арк. 48]. Того ж місяця УСРР увійшла до складу Радянського Союзу. Від 1923-го іноземних представників мали призначати в українські міста лише як генеральних консулів або консулів з екзекватурою, виданою в Москві. У березні 1923 року розпочало діяльність Генеральне консульство Німецького Райху в Харкові, за рік – консульство в Києві.

Дипустанову в Києві очолив колишній консульський секретар Посольства Німеччини в Москві Вернер Стефані (Verner Stefani, 1882–1946). Він розпочав свою діяльність відповідно до екзекватури № 3170 від 21 березня 1924 року [2, спр. 162, арк. 16]. Завдання консульства полягали в інформуванні Уряду Німеччини про внутрішню ситуацію в УСРР, налагодженні торговельних відносин і культурної та наукової співпраці, захисті інтересів німецьких підданих. Консульський округ німецького представництва охоплював Київську, Чернігівську, Подільську й Волинську губернії. Посаду віцеконсула обійняв Отто Бройтіґам (Otto Bräutigam, 1895–1992). Для розташування консульства В. Стефані винайняв двоповерховий буд. № 3 на колишній Великій Підвальной вулиці [4, арк. 18; 5], 1923 р. перейменованій на вул. Х.Г. Раковського. Консульство отримало дозвіл на користування поштовим, радіо- та дипкур'єрським зв'язком між німецьким МЗС та НКЗС УСРР, започаткованим у травні 1922 року.

Одночасно з В. Стефані на посаду секретаря першого класу до київського консульства отримав призначення В.В. Ейзенгарт (Viktor Eisenhart, 1886–1946). У Києві він народився, закінчив гімназію та навчався на юридичному факультеті Університету Св. Володимира. Під час пошуку в студентські роки підробітку юнак за сприяння канцлера німецького консульства отримав там посаду помічника писаря й працював без відриву від навчання впродовж 1911–1914 рр. Із початком Першої світової війни В.В. Ейзенгарта інтернував царський уряд як німецького підданого до Челябінської області. Звідти лише 1920 р. виїхав у Берлін і влаштувався на роботу в МЗС Німеччини. Його досвід роботи в дипломатичних та консульських установах, юридична освіта й обізнаність у місцевих звичаях посприяли поверненню в Київ уже співробітником німецького консульства. До обов'язків секретаря консульства входили реєстрування підданих Німеччини, видавання їм свідоцтв про народження та паспортів, оформлення віз і відправлення в Німеччину, розшукування родичів за запитами з Німеччини, витребування від радянських установ документів про народження, шлюб, освіту за запитами німецьких громадян, що проживали в СРСР, приймання відвідувачів консульства [6]. Цим і займався В.В. Ейзенгарт.

Очільник консульства як офіційний представник Райху у своєму окрузі мав інші завдання, як-от взаємодія з державними органами, інформування керівництва про внутрішньополітичну ситуацію тощо. За В. Стефані відразу почали пильно наглядати органи ОДПУ УСРР за підозрою у веденні розвідувальної діяльності, збиранні інформації про економіку, промисловість і сільське господарство на території його консульського округу. Також радянські спецслужби підозрювали його в спекулятивних операціях – скупівлі та реалізуванні німецької валюти, золота й інших коштовностей [7]. Підставою для того вважали контактування В. Стефані в Берліні під час відпустки з людьми, які просили його посприяти вивезенню родичів із СРСР, пересиланню грошей та листів. Хоч така діяльність була в компетенції консульства. На іноземних консульствах ОДПУ УСРР відпрацьовувало тоді тактику постійного всебічного спостереження – як за керівниками й співробітниками, так і за відвідувачами. За кілька років таке стеження зробили тотальним, а контактування місцевих мешканців з іноземними консульствами стали надалі основною підставою для репресій.

Поза професійною діяльністю В. Стефані був неабияк зацікавлений старовинними меблями. Саме так він умеблював приміщення консульства, розшукуючи їх в антикварних крамничках та в приватних власників, звертався до експертів-мистецтвознавців. Таким робом консул розширював коло своїх контактів, важливе для збирання інформації. Поміч антикварів іноземним представникам була потрібна через нестачу меблів у широкому продажі. Добрати для консульства вітальню з карельської берези В. Стефані допомагав київський антиктвар С.К. Глеваський-Гольдфарб. Цінне придбане майно слід було застрахувати. Для оцінювання й описування закуплених для консульства предметів В. Стефані запрошував антиктвара до приміщення установи. Згодом йому про цю співпрацю довелося розповідати в радянських катівнях.

Як секретар консула до Києва прибув із дружиною Жозефіною 35-річний Альфонс Вольний. Його обов'язки були здебільшого пов'язані з діяльністю очільника місії й не обмежувалися дипломатичними функціями. А. Вольний намагався не робити необережних кроків, був «виключно тактовним» й уникав політичних чи провокаційних розмов [8, арк. 79 зв. – 80]. Як і його керівник, секретар перебував під постійним наглядом спецслужб. Проти консула та його секретаря радянські спецслужби систематично збирали матеріали, що мали їх компрометувати й «засвідчувати» збирання важливих для Німеччини політичних і економічних відомостей та участь у спекулятивних оборудках. Підґрунтя для останнього твердження – неприхований інтерес німецьких представників до старовинних речей, меблів, книг. Адже консул і секретар А. Вольний купували їх не лише для консульства, а й для себе. Це зауважували також українські

науковці, які допомагали німецьким консулам як експерти. Неодноразове наголошення на тому, що консул не виконує рекомендацій і спілкується з небажаними особами, спричинили його подальшу заміну.

Утім В. Стефані продовжував брати участь у заходах, які проводила українська сторона для іноземних представництв, у протокольних прийняттях. Зокрема, наприкінці липня 1927 р. він перебував разом із віцеконсулом та польським представником Константи Зарембою-Скшинським, редактором газети «Комуніст» Ф.П. Тараном та іншими функціонерами в подорожі на Дніпробуд [9, арк. 59]. Та вже невдовзі ОДПУ УСРР через ігнорування В. Стефані вимог усемогутнього відомства та небажані для радянських органів контакти консула розпочало кампанію з усунення заходами НКЗС його з Києва. Від зовнішньополітичного відомства вимагалось забезпечити заміну В. Стефані «відповідною» особою [8, арк. 79 зв. – 80]. У лютому-березні 1928 р. його було переведено до Стамбула, на посаду військового аташе Посольства Німецького Райху в Туреччині¹.

На заміну В. Стефані приїхав дипломат і розвідник Рудольф Зоммер (Rudolf Sommer). В.В. Ейзенгарт працював після ротації керівництва до червня 1928 року, натомість А. Вольний залишився на посаді аж до 1935-го. Українському мистецтвознавцю та музейнику Ф.Л. Ернсту довелося допомагати Альфонсові Вольному на початку квітня 1928 року в організуванні вивезення за кордон закупленого в Києві майна В. Стефані. Для офіційного супроводження цього процесу, експертного оцінювання картин і меблів за сприяння Ф.Л. Ернста (тоді – очільника Київської крайової інспектури охорони пам'яток матеріальної культури) було створено комісію за участі відомих мистецтвознавців: ученого секретаря Музею мистецтв ВУАН С.О. Гілярова та директора Київської картинної галереї А.С. Дахновича. Комісія оглянула картини й меблі в консульстві та дозволила вивезти все, крім двох гарнітурів із карельської берези [7]. Однак місцеві чиновники задля убезпечення від небажаних наслідків такої заборони «натиснули» на музейників – і всі речі німецького консула поїхали до свого власника.

Рудольф Зоммер очолював консульство Німецького Райху в Києві до 1933 р. Він мав поважний вік (65 років) і достатній професійний досвід: до київського призначення деякий час працював тимчасовим повіреним у справах Німеччини в Персії. Консульство було розташовано за старою адресою, але 1928 р. вулицю знову переназвали – цього разу іменем маршала К.Є. Ворошилова. Новий консул, як і його попередник, користувався послугами антикварів, скуповуючи цінні меблі, елітну тканину й коштовності. За спогадами Вероніки Чернявської, Рудольф Зоммер тримав на ро-

¹ Протягом 1942–1943 рр. В. Стефані – в окупованій Одесі, а згодом обійняв посаду в Посольстві Німеччини в Копенгагені (займався кадрами, господарством і касою) з титулом канцлера. 1946 року його арештували англійські спецслужби.

бочому столі чорно-червоно-жовтий прапорець Веймарської республіки, а коли спитала, чому він не замінить його на чорно-біло-червоний прапор Третього Райху, той відповів, що ніколи не був націоналістом і почувається добре лише за межами Німеччини [7]. Досвідчений розвідник, він добре розумівся на психології співбесідника й знаходив відповідні формулювання для відповідей. Як відомо, до штату іноземних представництв на посади персоналу, котрий їх обслуговував, ДПУ дедалі частіше впроваджувало власну агентуру.

1928 року біля будівлі консульства, як і поблизу інших дипломатичних представництв, почали чергувати агенти НКВС у цивільному вбранні. Вони супроводжували консула, співробітників дипустанови й навіть окремих відвідувачів, коли ті виходили з приміщення. Так спецслужба збирала компрометувальні матеріали, які давали підстави для звинувачення німецьких дипломатів в антирадянській діяльності та шпигунстві. Контролювали й листування консула. За результатами поїздок консульським округом у травні 1932 року Р. Зоммер повідомляв до МЗС Німеччини та Посольства Німеччини в Москві про стрімке поширення дефіциту продуктів харчування поміж сільського населення та голодні бунти на Волині [10, с. 31–32]. Протести селян мали різні форми – від самовільного захоплення голодними жителями населених пунктів зерна в державному зерносховищі до вбивства начальника міліції. Причину заворушень консул убачав найперше не в неврожаї, а насамперед у надмірній заготівлі владою зерна, картоплі, м'яса. Під час бунтів у с. Мар'янівці Володарського району було заарештовано німецьких громадян Еміля Пройса й Франца Лангганса. Їх перевезли для допитів до Житомира, поширивши з метою залякування селян інформацію, що їх засуджено на вимогу консульства. Без жодної інформації про цей інцидент Р. Зоммер телеграфував до Житомирської прокуратури з проханням повідомити про обставини позбавлення волі та звернувся до НКЗС УСРР із проханням про дозвіл на відвідання арештованих [10, с. 32]. Кількість таких звернень постійно зростала. Частині німецьких підданих висунули вимогу якнайшвидше виїхати з місця проживання («не пізніше, ніж за два тижні»), що призводило до майже повної втрати виселеними майна [10, с. 32]. Радянські органи часто повідомляли вимогу залишити територію УСРР усно, що унеможливлювало вплив консульства на ситуацію. Для виїзду виселені мали отримати в консульстві паспорт, відтак Р. Зоммер констатував численні порушення прав німецьких підданих в УСРР (притягнення до ґужової повинності, зволікання з видаванням дозволів на виїзд, нав'язування облігацій державного займу, затримання повідомлень консула про арешт німецьких громадян), наголошував, що радянська влада не виконує положень «Угоди про надання прав громадянства за місцем проживання» від

12 жовтня 1925 року та апелював до відповідних органів. Водночас унаслідок адміністративного й економічного тиску через незгоду із цілковитим радянським одержавленням сільського господарства до консульства почали звертатися німці-фермери, щоб отримати сприяння у виїзді на батьківщину [10, с. 89]. За відсутності іншого виходу, «щоб уникнути нестерпного тиску радянської аграрної політики» німецькі селяни зважувалися на незаконний перетин кордону [10, с. 90]. Підсумовуючи в політичному звіті за 1932 р. внутрішньополітичну ситуацію в консульському окрузі, Р. Зоммер засвідчив зменшення кількості заворушень не через посилення уваги держави до проблеми селян, а «після втручання органів безпеки» [10, с. 83]. За результатами звернень до консульства він констатував збільшення кількості осіб, які бажали виїхати в Німеччину, зі сільської місцевості та припинення виїзду німецьких громадян із міст через поганий стан німецького ринку праці й незначну кількість інженерів та інших фахівців, котрі прибули до населених пунктів консульського округу.

На тлі очевидної конфронтації радянських органів до німецького консульства Академія наук УСРР урочисто відзначила в березні 1932 року 100-річчя від дня смерті Йоганна Вольфганга Гете. У святкуванні взяли участь німецький і польський консули, проте Р. Зоммер звернув увагу на вороже ставлення до Німеччини у виступах науковців. Після призначення канцлером Німецького Райху 30 січня 1933 року Адольфа Гітлера ситуація значно ускладнилася, а роботу спецслужб щодо нагляду за консульством було пожвавлено ще дужче. Саме тоді Р. Зоммер завершив свою каденцію й отримав посаду Генерального консула в Ленінграді².

У квітні 1933 року консульство Німеччини в Києві очолив Андор Генке (Andor Hencke, 1895–1984). До призначення він працював у Москві особистим секретарем Посла Німецького Райху в СРСР графа Ульріха фон Брокдорфа-Ранцау. На пропозицію свого колеги по московському відрядженню – керівника відділу з питань Радянського Союзу, радника посольства – Вернера фон Тіпельскірха А. Генке вирішив їхати до Києва ще влітку 1932 року [11, с. 6]. Попри попередження державного секретаря Бернхарда фон Бюлоу про великі проблеми з продовольством у радянській Україні, що могло стати надзвичайно великим випробуванням для чиновника із сім'єю, він вирішив не міняти рішення. Посол одразу погодив його кандидатуру. А. Генке поділяв підхід свого керівника й наставника до налагодження добрих відносин між Німеччиною та СРСР без тісного зближення. Син петербурзького німця, він рано зацікавився Росією, вивчив російську мову, а після Першої світової війни розпочав дипломатичну кар'єру. Відтак його призначення до німецького посольства в Мос-

² Там працював до відставки 1938 р. Останні роки життя провів у Баварії на власній віллі.

кві не було випадковим. Після передчасної смерті 8 вересня 1928 року графа фон Брокдорфа-Ранцау А. Генке впродовж 1929–1933 рр. працював у МЗС Німеччини, спершу очолював російський відділ, а згодом – відділ культурних зв'язків [11, с. 4]. Кілька місяців виконував обов'язки торговельного представника в Каунасі.

Свою роботу в Києві консул розпочинав у старому приміщенні, але в нових політичних реаліях. У лютому 1933 року щойно призначений Канцлер Адольф Гітлер заявив про «завоювання нового життєвого простору на Сході та безжалісну германізацію» як мету його зовнішньої політики [12, с. 62]. Похідною від цього принципу була ідея соціального захисту «фольксдойче» в СРСР. Згідно зі своїми прямими обов'язками, пов'язаними з розвитком економічних відносин та культурних зв'язків, А. Генке вивчав стан промисловості, економічне становище, соціально-економічні та культурні процеси у своєму консульському окрузі й захищав права та інтереси німецьких підданих. Перше, що вразило досвідченого дипломата на місці призначення, – рукотворні жахливі наслідки голодної зими 1932–1933 рр. – Голодомору, який свідомо створили більшовики. Ретельно нотуючи у своїх звітах зібрану з матеріалів преси, бесід із місцевими радянськими, партійними та господарськими функціонерами інформацію, консул зауважував прагнення радянського керівництва приховати правду про масову смертність в УСРР і конкретно вказував винуватців трагедії: «[...] відповідальною за це є система, яка, попри недостатні засоби, дуже рано й необдуманно вирішила провести колективізацію» [10, с. 155]. «Хлібозаготівлю проведено настільки нещадно, – доповідав він Посольству Німеччини в Москві, – що вже сьогодні – особливо в постраждалих від поганого врожаю волинських районах – становище вкрай важке» [10, с. 138]. Не залишилося поза увагою німецького представника лицемірство більшовиків у будь-який спосіб не випустити правдивої інформації в іноземні держави.

Яскравим прикладом «потьомкінських селищ» стала зустріч наприкінці серпня 1933 року в Києві, Харкові й Одесі французької делегації на чолі з мером Ліона, лідером радикальної партії та колишнім Прем'єр-міністром і Міністром закордонних справ Франції Едуардом Ерріо [13, 14]. Авторитет відомого французького політика змусив радянський уряд вжити дієвих заходів, щоб упередити отримання ним правдивої інформації про Голодомор. До його приїзду в Київ із міста вивезли виголоджених людей. Натомість для прибирання вулиць, якими мала їхати делегація, зібрали дворників, студентів, домогосподарок, навіть учнів. Дворникам видали білі фартухи й нові мітли, для місцевих мешканців підготували збільшені норми продуктів, до готелю «Континенталь», де мав зупинитися важливий гість, завезли нові меблі й килими, поміняли уніформу персоналу [15, с. 359]. Німецькі дипломати (як їхні польські колеги) не були поінформовані про програму візи-

ту французької делегації та не отримали запрошення на офіційні заходи. Так радянське керівництво намагалося не допустити контактів іноземних представників, добре обізнаних із великою бідною українців, із французьким візитером. Як фіксував А. Генке у своєму звіті, опоряджені в нові білі фартухи двірники мали стояти поблизу воріт будинків на маршруті пересування гостей, дехто був у медичних халатах унаслідок нестачі фартухів. Для чиновників, які зустрічали гостей, одяг (фраки, сюртуки, капелюхи й циліндри) позичили в театрі. Цю бутафорію важко було не зауважити, однак Е. Ерріо не звернув увагу й на важливіші сигнали. Зокрема, на організування його зустрічі зі співробітниками Всеукраїнської академії наук. А. Генке зазначав, що з українського боку в зустрічі науковців узяли участь лише ті, хто обіймали керівні посади, а працівників, які володіли іноземними мовами, було заповідливо відсторонено. Не звернув уваги високий гість під час відвідання історичних пам'яток на виснажену жінку з маленькою дівчинкою, що варила в казанку їжу біля собору Св. Ірини, і на зграйку голодних безпритульних дітей, котрі попросили в нього милостиню. Е. Ерріо залишив Україну з упевненістю (чи бажанням вірити в побачене) у «міфічності» розповідей про голод. Своєрідним бонусом для радянського керівництва стала можливість прозвітуватися в пресі про політичне зближення із Францією.

21 вересня 1933 року в Києві побував іще один відомий француз – Міністр цивільної авіації П'єр Кот. Його перебування в українських містах – Києві та Харкові – було заплановано в межах показового перельоту французької ескадрильї маршрутом Париж – Київ – Харків – Москва [16]. Міністра супроводжували посадовці міністерства та радник Посольства Франції в Москві Паєр. Урочиста зустріч ескадрильї з боку радянських посадовців, зокрема агента НКЗС Шеніпова, на аеродромі, офіційний обід у готелі «Континенталь» та відвідання опери «Ріголетто» в Театрі опери й балету [17] свідчили про найвищий рівень візиту. Проте промови П. Кота, як і виступи Е. Ерріо, зауважував А. Генке, не викликали в населення симпатій до Франції. Їхні «патетичні промови про більшовицькі досягнення в Україні» були кепкуванням із бід українського селянства [10, с. 194].

Натомість А. Генке не мав ілюзій щодо причини й цілей штучно організованого голоду й стану сільського господарства в УСРР. Окрім офіційних джерел (результати об'їздів консульського округу, преса), німецький консул мав довірених осіб-інформаторів. Отож він зібрав переконливі свідчення про згубні для України наслідки політики колективізації. Причиною голоду в Київській і Вінницькій областях А. Генке називав у річному політичному звіті за 1933 р. господарювання більшовиків та вказував приблизну кількість загиблих од голоду в Київській, Чернігівській та Вінницькій областях із 12-мільйонним населенням як 2,5 млн [10, с. 194]. Матеріальну підтрим-

ку громадянам Радянського Союзу німецького походження систематично організовувала добродійна організація «Брати в скруті» («Brüder in Not»). Консульство співпрацювало з організацією та складало списки нужденних. Однак у середині 1933 року радянська влада розпочала цілеспрямовану протидію її роботі. Селян змушували відмовлятися від «гітлерівських подачок» [10, с. 192]. До консульства почали надходити звернення про допомогу, скарги щодо притягнення німецьких колоністів до гужової повинності, примусову підписку на державні позики, повідомлення про репресивні заходи, спрямовані проти священників, учителів, паламарів; відбирання землі чи будинків у зв'язку з несплатою податків. Лише з 29 червня до 12 грудня 1933 року консульство зареєструвало 17 500 німецьких сімей, які потребували допомоги через голод [18, с. 302–303]. Результатом загрозливого становища стало збільшення чисельності етнічних німців, які бажали покинути Українську РСР. Велика частина колоністів силкувалася виїхати в Сибір [18, с. 69]. Перешкоди виникали в змішаних родин. Вони наражалися на труднощі під час оформлення відмов од радянського громадянства й оформлення виїзду громадянок СРСР – дружин німців. У такі ситуації також доводилося втручатися консулу. А. Генке наполягав на посиленні державної допомоги німецьким підданам.

Прикметною ознакою в німецько-радянських відносинах 1933 р. стало посилення інформаційного протистояння – передусім шляхом збільшення кількості антинімецьких інцидентів: поширювали агітаційні плакати, карикатури на А. Гітлера та німецький прапор, аналогічні публікації містила радянська преса [19]. У вересні 1933 року великий плакат такого змісту було розміщено навпроти посольства на будівлі державної установи [10, с. 191]. Консул систематично скеровував скарги й протести до відповідних органів. Реакція на протести була різною, але взагалі радянські органи не перешкоджали діяльності консульства.

Представництво Німеччини в Києві впродовж 1924–1933 рр. зі статусом одного з німецьких консульств в СРСР виконувало переважно політичні функції та поставляло інформацію Уряду Веймарської республіки через Генеральне консульство в Харкові та Посольство в Москві про економічне та суспільно-політичне становище в УСРР. Очільник дипмісії контактував з урядовими органами лише через Уповноваженого НКЗС у Київському районі та під пильним наглядом спецслужб.

24 червня 1934 року Києву було повернуто статус української столиці. За офіційною версією, переміщення столиці було зумовлене потребою «наблизити уряд України і центральний партійний та радянський апарат до найважливіших сільськогосподарських районів, якими є райони, розташовані на Правобережжі, а також для дальшого і швидкого розвитку національно-культурного будівництва та більшовицької

українізації на базі індустріалізації та колективізації», його розглядали як «новий доказ незламної моці Радянського Союзу і невід'ємної його частини – радянської України» [20]³. На момент перенесення столиці в Києві продовжували працювати німецьке та польське консульства, за погодженням із союзним керівництвом згодом виникло й чехословацьке на чолі з Рудольфом Брабецем.

До 12 листопада 1935 року німецьке консульство очолював А. Генке. Він вважав перенесення столиці УСРР до Києва політично обґрунтованим із боку московської влади та повідомив у посольство про урочистості, які супроводжували повернення органів влади й комуністичної партії з Харкова: прикрашене місто, салют, військовий парад, куди німецьке та польське консульства не отримали запрошення [12, с. 53].

На початку 1936 р. до Києва приїхав Георг-Вільгельм Гросскопф (Georg Wilhelm Grosskopf, 1884–1942). Пруський підданий, уродженець латвійського міста Венден (нині – Цесіс), він ще під час навчання на політико-економічному й комерційному відділеннях Ризького політехнічного інституту 1906 р. розпочав працювати канцеляристом у німецькому консульстві в Ризі. Відтоді набував професійного досвіду на посадах секретаря німецького консульства в Москві (1909–1913 рр.) та драгомана Посольства Німеччини в Петербурзі (1913–1914 рр.), служив під час Першої світової війни в штабі 84-го піхотного полку, виконуючи обов'язки коменданта й перекладача, очолював канцелярію Посольства Німеччини у Фінляндії [21, с. 161]. 12 травня 1922 року Г. Гросскопф отримав призначення на посаду віцеконсула в Петроград, а менше ніж за рік очолив новостворене консульство в Новосибірську, де йому довелося затриматися на 13 років (1923–1935). «Блискуче ведення справ Гросскопфом» не залишилося поза увагою керівництва. За підтримки й опіки Посла Німецького Райху в СРСР Герберта фон Дірксена він отримав 19 серпня 1933 року звання консула першого класу від Райхпрезидента Пауля фон Гінденбурга, а 12 січня та 2 вересня 1935 року – Почесного хреста фронтовика й Лицарського хреста Королівського Шведського ордена Північної зірки від Райхсканцлера Адольфа Гітлера. Г. Гросскопфа було особисто представлено А. Гітлеру під час з'їзду НСРПН у вересні 1935 року, в якому він брав участь одразу після входження до лав нацистської партії. Уже 7 листопада 1935 року Імперське МЗС Третього Райху вирішило перевести Г. Гросскопфа в Київ, на посаду Генерального консула. Таке рішення погодив представник фюрера в НСРПН М. Борман. Для Г. Гросскопфа таке призначення мало особисту важливість – чудове українське підсоння мало сприяти стабілізації здоров'я, порушеного в суворих кліматичних умовах Новосибірська.

³ Статус столиці за Києвом закріпила Конституція УСРР 1937 р. (ст. 126).

Для того щоб зібратися й виїхати з попереднього місця служби, Г. Гросскопфу знадобилося понад місяць часу. Лише 21 січня 1936 року, за його спогадами, було складено останні ящики, якими завантажили цілий товарний вагон вагою 20 тонн [22, арк. 1–7]. Передавши справи секретареві консульства Карлу Кьонітцеру, він вирушив із родиною до Києва.

7 лютого 1936 року, ще не вручивши уповноважувальні документи, Генеральний консул Третього Райху взяв участь разом зі своїми секретарями Гагенмаєром і Германом Брауном, польським консулом Яном Каршо-Седлецьким та віцеконсулом Курницьким, секретарем італійського консульства Баловичем та московським кореспондентом газети «The Daily Telegraph and Morning Post» Альфредом Чолертоном у відкритті III сесії ЦВК УСРР [22]. Заступник Уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР М. Юшкевич занотував у своєму щоденнику: «Німці сиділи з дерев'яним виглядом, ніяк не виявляючи свого ставлення до того, що відбувалося, лише Браун “глупо” посміхався в кількох місцях, коли говорилося про німецький фашизм, так що збоку можна було подумати, що приносить йому задоволення» [22]. Секретар Генконсульства Німеччини в Києві Герман Браун (1897–1951) був особою неоднозначною. Уродженець Одеси й німець за національністю, він працював як в одеському консульстві, так і в Генеральному консульстві в Харкові до перенесення столиці в Київ. Але головна його функція полягала в іншому: підполковник Браун був співробітником німецької військової розвідки. Його поведінка під час публічного заходу відволікала як професійна мімікрія від справжніх думок та емоцій. У робочих засіданнях представники німецького консульства участі не брали. Лише 12 лютого разом з іншими представниками дипкорпусу Г. Гросскопф із дружиною Лідією-Доротеєю Бергбом узяв участь у відкритті Першої Української виставки народного мистецтва, залишивши в книзі відгуків запис «Чудесная игра красок в соединении с интересными и остроумными мотивами. Веселое и жизнерадостное искусство» [22]. Увечері ж усі запрошені слухали оперу «Запорожець за Дунаєм», яку влаштували для учасників сесії. Родина Гросскопфів належала до справжніх шанувальників оперного мистецтва.

Наказ Райхсканцлера А. Гітлера про призначення Г. Гросскопфа з'явився лише 24 серпня 1936 року [21]. Уже як офіційний представник він тісно контактував із консульським корпусом, зокрема з Генконсульством Польщі. 17 вересня 1936 року консульство в Києві із запізненням було реорганізоване в Генеральне консульство з округом, що охоплював усю територію УСРР, і підпорядкованими йому консульством у Харкові та Одеським консульським відділом [12, с. 53].

Генеральний консул Третього Райху став в Україні свідком початку Великого терору. Він фіксував у своїх звітах наростання процесу партійних «чисток», таємних страт і самогубств, а із січня 1937 року повідомляв про

щоденні репресії проти партійних діячів, керівників різного рівня фабрик і заводів, викладачів навчальних закладів, чиновників сільських рад, колгоспів у своєму консульському окрузі.

Навесні 1937 року Уряд СРСР ініціював приведення до однакової чисельності радянських консульств за кордоном та іноземних консульств на території СРСР. Відтак Третій Райх мав скоротити 5 своїх консульств, зокрема на території УРСР – консульство в Одесі. Німецька сторона оцінила таку ініціативу як посилення закритості Радянського Союзу від світу на противагу декларованому досягненню паритету в розташуванні диппредставництв. Очевидним було також бажання СРСР обмежити виїзд радянських громадян за кордон. Функції ліквідованих консульств в обмеженому складі мав перебрати консульський відділ Посольства Третього Райху в Москві. Зокрема, ішлося про візування паспортів членів офіційних радянських представництв. Решту громадян позбавили права на виїзд. Радянська сторона була непорушною у своїх намірах. 3 листопада 1937 року заступник Наркома закордонних справ Б.С. Стомоняков повідомив Послові Німецького Райху в СРСР Вернеру фон дер Шуленбургові, що «досягнення паритету» треба завершити впродовж двох місяців, і запропонував назвати два консульства, які продовжать роботу. Як наслідок, було обрано консульства в Києві та Новосибірську.

Радянські спецслужби тоді вже неприховано стежили за очільником дипустанови та співробітниками консульства: агенти НКВС чергували по кілька осіб біля приміщення Генерального консульства Третього Райху та в під'їздах будинків, де жили його співробітники, супроводжували їх під час походів за покупками чи на прогулянці, чекали біля магазинів або навіть сідали у викликане ними таксі, припускалися відвертих грубощів. Кожен співробітник добре знав прикріпленого до нього «шпики». Було активізовано переслідування та допити відвідувачів зазначеного диппредставництва. Частину його технічного персоналу та осіб, які обслуговували квартиру Генерального консула Німеччини, було арештовано. Інша частина персоналу змушена була звільнитися. Г. Гросскопф неодноразово повідомляв у Москву та Берлін про «екстраординарність» установленого міліцейського нагляду за консульством і німецькими громадянами, які залишалися в Києві. Виникали небезпідставні побоювання щодо прямого нападу на приміщення генконсульства, оскільки власної охорони у них майже не залишилося. Г. Гросскопф констатував, що в його розумінні вже не було сумнівів щодо мети тих актів насильства й постійного переслідування – закриття Генерального консульства в Києві. Він спрямовував відповідні ноти протесту до НКЗС УРСР. Систематичне цькування співробітників німецького генконсульства в Києві (як і в Новосибірську) стало офіційною причиною закриття останніх консульських установ Третього

Райху в СРСР. Таке рішення було прийнято 28 лютого 1938 року. Про закриття диппредставництва та свій виїзд із Києва Г. Гросскопф повідомив у Берлін 15 травня 1938 року. Напередодні він відповідно до інструкції спалив документацію дипустанови: підшивки газет і журналів, матеріали про торговельні відносини із СРСР, про сільське господарство, промисловість, листування, паспортні справи, матеріали про евакуювання військовополонених у 1922–1928 рр., про «гітлерівську допомогу» та ін. Було розпродано майно генконсульства. Відтак Г. Гросскопф вирушив із Києва. Підписання 30 вересня 1938 року Мюнхенської угоди вже не впливало на розвиток інституційної історії дипломатичних відносин між Третім Райхом і СРСР, а світ невдовзі вибухнув війною.

Загалом німецьке представництво в Києві працювало в радянській Україні як союзній республіці з 1924 до 1938 р. Його створення зумовлювала берлінська угода, що поширювала Рапалльський договір на інші республіки, до завершення відносної самостійності яких у зовнішньополітичній діяльності залишалося трохи більше місяця. Отже, попри визнання в угоді УСРР / УРСР як держави, консульські відносини встановлювали з СРСР і консули отримували союзну екзекватуру. Статус консульської установи змінювали залежно від статусу Києва: консульство з поверненням Києву значення політико-адміністративного центру було реорганізовано в Генеральне консульство Третього Райху. Установа перебувала під подвійним наглядом зовнішньополітичного відомства та спецслужб ЧК-ДПУ-НКВС, що зумовлювало їхнє балансування між офіційною співпрацею та завуальованим ідеологічним протистоянням. Важливою функцією консульської установи була допомога німецьким підданам і захист їхніх інтересів. Особливого значення вона набула в роки Голодомору та Великого терору. У своїх щорічних звітах консули доповідали про катастрофічне становище в Україні протягом 1932–1933 рр. і вказували на більшовицьке керівництво як його винуватців. Однак ці документи залишалися засекреченими й набули розголосу багато років пізніше.

1. Українська РСР на міжнародній арені: збірник документів (1917–1923) / відп. ред. акад. АН УРСР В.М. Корецький; упоряд.: канд-ти юрид. наук К.С. Забігайло, М.К. Михайловський, канд. іст. наук І.С. Хміль; Академія наук Української РСР (Київ), Сектор держави і права. Київ: Наукова думка, 1966. 670 с.
2. Держархів Київської обл. Ф. 4205. Оп. 1.
3. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1.
4. ГДА СБУ. Ф.13. Спр. 1193.
5. Весь Киев. Справочная книга на 1926 год. Киев: Изд-во Киевского окркомна КП(б)У, 1926. С. 73.
6. Комарова Л.А. История Генерального Консульства Германии в Киеве. Дело «Особняк» (1928–1938 гг.) // Вестник информ.-образоват. центра BIZ в Украине. 2018. № 34. С. 23–24.
7. Особистий сайт проф. Сергія Білокія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst/Culture.html>
8. ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. № 38786 ФП / кор. 427. Арк. 79 зв. – 80.
9. ГДА СБ України. Ф. 6. Спр. 36584-ФП.

10. Голодомор в Україні 1932–1933 років. За документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / упоряд., вступ. стаття, пер. із нім. А.І. Кудряченка; передмова Ю.Г. Рубана. Київ: НІСД, 2008. С. 31–32.
11. *Hencke A.* Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in den Jahren 1933–1936; Vorbemerkung G. Stadtmüller; Ukrainische Freie Universität. München, 1979. S. 6.
12. *Dornfeld M.* Deutschland – Ukraine. Hundert Jahre diplomatische Beziehungen / M. Dornfeld, E. Seewald. Berlin, Dezember 2017. Arbeitspapier № 50. S. 62.
13. *Височенко А.* «Занадто пересічна постать» // Височенко А. СССР без маски. Буенос-Айрес: Укр. вид-во «Перемога», 1951. С. 125–130.
14. *Палуга Я.* Візит Едуарда Ерріо в Україну під час Голодомору [Електронний ресурс] / Студії Голодомору. Міждисциплінарний часопис. Режим доступу: <https://www.holodomorstudies.com/research1.html>
15. *Конквест Р.* Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / ред. Віктор Гребенюк, пер. з англ. Наталії Волошинович, Зорини Корабліної, Вікторії Новак; літ. опрацювання Андрія Криштальського. Луцьк: ВМА «Терен», 2007. С. 359.
16. Французький міністр П'єр Кот прилітає до СРСР // Вісті ВУЦВК. 1933, 11 вересня. № 206 (3897). С. 4.
17. Міністр авіації П'єр Кот у Києві // Вісті ВУЦВК. 1933, 22 вересня. № 215 (3906). С. 4.
18. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В.М. Даниленко (відп. упоряд.), Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 69.
19. Цілковита міжнародна ізоляція Німеччини // Вісті ВУЦВК. 1933, 10 травня. № 102 (3793). С. 4.
20. Вісті ВУЦВК. 1934. 23 червня. № 143 (4130). С. 1.
21. *Белковец Л.* История германского консульства в Новосибирске / Л. Белковец, С. Белковец // Сибирские огни. 2013. № 6. С. 161.
22. ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 46.

Iryna MATIASH,
*Doctor of History, Full Professor,
Leading Researcher, Department
of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine,
Head of the Board, Scientific Society
of the History of Diplomacy and International Relations*

GERMAN CONSULATE IN KYIV (1924–1938): BETWEEN DIPLOMACY AND POLITICS

Abstract. The article covers the activities of the German mission in Kyiv as a cultural, political, and administrative centre of the Ukrainian SSR in 1924–38 in the status of a consulate and consulate-general. The data about the following heads of the consular institution is provided: Siegfried Hey, Werner Stephanie, Rudolf Sommer, Andor Hencke, and Georg-Wilhelm Grosskopf. The legal basis for the establishment of consular relations between the Ukrainian SSR and Germany was the Treaty on Application of the Treaty of Rapallo signed on 16 April 1922 between the RSFSR and Germany to the Allied Republics of the RSFSR. The consular district of the first German mission covered Kyiv, Chernihiv, Podillia, and Volyn governorates. The mission of the consulate was to inform the government about the internal situation in the Ukrainian SSR, promote trade relations and cultural cooperation, and protect the interests of German citizens. The head of the consulate immediately came under close surveillance of the ODPU (United State Political Department) of the Ukrainian SSR on suspicion of conducting intelligence activities as well as collecting information about the economy, industry, and agriculture in the territory of his consular district. Subsequently, the ODPU increasingly introduced its own agents to the staff of foreign missions as service personnel, and NKVD agents in civilian clothing set up surveillance on the consulate's premises. They accompanied the consul, the consulate staff, and even some visitors on their way out of the premises. Thus, the secret service collected compromising materials that gave grounds for accusing German diplomats of anti-Soviet activities and espionage. The consul's correspondence was also under control. When A. Hitler came to power in Germany, the information confrontation between the USSR and the Third Reich began, but official diplomatic and consular relations continued. In his reports, the consul in Kyiv recorded the horrors of the Holodomor, the growing process of party 'purges', secret executions and suicides, coupled, from January 1937, with daily reprisals against intellectuals and workers in his consular district. The consulate-general in Kyiv ceased its operation in 1938, the official reason being the streamlining of the number of consular offices of the Third Reich and the USSR.

Keywords: German Consulate, Werner Stephanie, Rudolph Sommer, Andor Hencke.

Віктор МАТВІЄНКО,
доктор історичних наук, професор;

Микола ДОРОШКО,
доктор історичних наук, професор

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА СОЮЗНИЦЬКА УГОДА 1920 РОКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Анотація. У статті йдеться про внутрішньополітичну ситуацію в УНР і Польщі напередодні укладення Варшавської угоди 1920 року. Доведено, що в умовах завершення Першої світової війни й переструктурування світового геополітичного простору УНР і Польська Республіка не мали вибору, крім як установити між собою союзницькі відносини. Це було зроблено задля зміцнення відновленої державності й гарантування безпеки в Балтійсько-Чорноморському регіоні. Проте підписання Варшавської угоди через низку внутрішньополітичних і зовнішніх чинників не змогло забезпечити стійкої українсько-польської міждержавної взаємодії. Це негативно позначилося на перспективі збереження державної незалежності УНР і польсько-українських партнерських стосунків. Українсько-польський військово-політичний союз під тиском непереборних зовнішньо- та внутрішньополітичних факторів розпався. Він був запізнілий і без підтримки держав Антанти не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії.

Наголошено, що Варшавський договір 1920 року мав велике значення не лише для українського народу, а й для низки інших держав.

Ключові слова: УНР, Польська Республіка (1918–1939), Антанта, Варшавська угода, союзницькі відносини.

Постановка проблеми. 100-річчя укладення українсько-польської Варшавської угоди 1920 р. змушує нас, істориків, звернути пильний погляд на тогочасні події. Відомо, що УНР доби Директорії з геополітичного та військово-стратегічного поглядів об'єктивно була зацікавлена у встановленні союзницьких відносин зі щойно відновленою Польською державою, оскільки перемога країн Антанти в Першій світовій війні та, відповідно, попередня тісна співпраця українських національних урядів із Центральними

державами внеможливливали дипломатичне визнання УНР у найближчій перспективі з боку Франції, Великої Британії, США й Італії. Залишена сам на сам у протиборстві з більшовицькою та «білою» Росією, УНР мала небагато шансів на виживання самотужки. Натомість Польська Республіка, яку офіційно визнали країни Антанти, могла стати не лише могутньою спільницею УНР у боротьбі зі спробами відродження «єдиної та неділимої» Росії, а й відіграти роль дипломатичного «вікна в Європу» для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тогочасні українсько-польські відносини стали предметом досліджень численних авторів [1], однак у науковому й експертному середовищах тема союзу УНР і Польщі в 1919–1920 роках досі спричинює чимало дискусій щодо головних обставин і факторів, які зумовили еволюцію міждержавних зв'язків од військово-політичної конфронтації до союзницьких відносин, а також щодо причин невдачі в реалізуванні Варшавської угоди 1920 року. Також важливо визначити, що саме з досвіду українсько-польської міждержавної співпраці тієї доби варте уваги для сьогодення, адже започатковані сто років тому паростки союзницьких відносин проросли всебічною співпрацею України й Республіки Польща, яку нині розглядають як відносини стратегічного партнерства. Відповіді на окреслені питання спробуємо дати в цій розвідці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоби з'ясувати, як було сформовано політику Польської Республіки щодо України, слід вивчити позиції головних польських політичних угруповань кінця 1918-го – початку 1921 року щодо українського питання. Так званий бельведерський табір, до якого належали прибічники Начальника держави Ю. Пілсудського й першого Прем'єр-міністра Польської Республіки Є. Морачевського, обстоював ідею створення федерації з визволеними від російського панування Україною, Білоруссю й Литвою. Це привело б до утворення «коридору», що мав оберігати Польщу від безпосередньої агресії з боку Кремля чи «білої» Росії, якби остання перемогла в громадянській війні. Водночас до Польщі мала відійти Холмщина, Західна Волинь до р. Стир і Львівщина.

Федералістську концепцію Ю. Пілсудського підтримували представники демократичної лівиці – польські соціалісти (ППС) і Польська народна партія «Визволення» (ПНП-В), які обстоювали мирне врегулювання польсько-українського територіального питання в межах приєднання Львова й Холмщини до складу Польщі. На решті ж території Східної Галичини й на Волині ліві демократи пропонували надати польській меншині національно-культурну автономію в складі УНР.

Діаметрально протилежну позицію з українського питання мала впливова Національно-демократична партія (НДП) Р. Дмовського, що вважала українців недозрілими до самостійного державного існування. Ідеологів НДП турбувала перспектива провадження в Україні, перед загрозою ро-

сійського імперіалізму, германофільської політики, що через геополітичне розташування Польщі між Німеччиною та Росією становила б загрозу для Польської держави. Тому ендеки опиралися на те, що на сході Польща межуватиме безпосередньо з Росією. Але, виступаючи за створення мононаціональної держави, вони прагнули до володіння не всіма землями попередньої Речі Посполитої, а лише тими з них, де поляки могли б домінувати, асимілюючи в перспективі інші етноси. Інкorporаційна програма ендеків стосувалася Холмщини, Західної Волині до річок Случ і Горинь, усієї Східної Галичини й Західного Поділля до річок Збруч і Смотрич. До цих вимог приєднувалась і Польська селянська партія «П'яст» (ПСЛ «П'яст»).

Найконсервативніших поглядів щодо українського питання дотримувалися «кресові зубри» з-поміж власників великих помість в Україні, Білорусі й Литві, які наполягали на відновленні Речі Посполитої в кордонах 1772 р., тобто разом із територіями Східної Волині, більшої частини Київщини й Східного Поділля.

Сили прибічників федералістської та інкорпораційної концепцій у спори щодо східних кордонів Польщі, як показали результати виборів до Установчого сейму в лютому 1919 року, були приблизно рівними, що створювало підстави для пошуку шляхів до польсько-українського порозуміння.

Щодо української влади, то навіть у керівництві Директорії УНР не було єдності з питань польської політики. З п'яти членів Директорії лише Головний отаман Республіканських військ Симон Петлюра чітко усвідомлював потребу зближення з Польщею, навіть коштом окремих територій у Холмщині, Підляшші, Західній Волині й Східній Галичині, що їх на кінець 1918 року вже окупували польські війська.

За посередництва Варшави С. Петлюра розраховував порозумітися з Антантою, а отже, і вивести Україну з міжнародної дипломатичної ізоляції та отримати ефективну військово-політичну допомогу проти більшовицької Росії, щоби відстояти державну самостійність УНР. Польські збройні сили, що вже в грудні 1918 року налічували 130 тис. осіб, за сприятливих обставин могли стати джерелом постачання озброєння й спорядження для Армії УНР, а в разі укладення союзної угоди з Варшавою С. Петлюра сподівався використати людські ресурси західноукраїнських земель для поповнення своїх військ.

Не дивно, що саме С. Петлюра ініціював відрядження 31 грудня 1918 року до Варшави спеціальної місії УНР на чолі з В'ячеславом Прокоповичем. Вона мала з'ясувати умови для досягнення домовленості про спільні дії проти більшовицької Росії та отримання допомоги [2]. Однак унаслідок протидії з боку прибічників мирного порозуміння з Кремлем на чолі з головою Директорії В. Винниченком місія В. Прокоповича не отримала урядових інструкцій і тому не змогла досягти суттєвих результатів. Наприкінці січня

1919 року вона змушена була повернутися до Києва. Усе ж її варшавські переговори полегшили заснування в польській столиці першого дипломатичного представництва на чолі з О. Карпинським, якого було призначено ще за уряду гетьмана П. Скоропадського. Представництво почало функціонувати 18 січня 1919 року. Варшавський уряд, своєю чергою, відрядив до Києва колишнього посла Регентської ради С. Ваньковича, який провів консультації з прихильниками українсько-польського зближення [3].

Ще одним позитивним результатом місії В. Прокоповича, що мав далекосяжні наслідки, стала особиста зацікавленість Ю. Пілсудського позицією С. Петлюри, про що у своєму дослідженні написав М. Стахів, процитувавши уривок зі звіту за першу половину січня 1919 року, що його американський офіцер зв'язку у Варшаві Фостер подав керівництву делегації США на Паризькій мирній конференції. У розмові з Фостером Ю. Пілсудський зазначив, ніби з галицькими українцями неможливо знайти шляхів до перемир'я. Натомість Начальник держави висловив переконання, «що було б легше переговорювати з Петлюрою в Києві» [4].

Позицію щодо українського питання, яку сформулював Ю. Пілсудський, підтвердив і В. Прокопович, повернувшись до Києва. Український дипломат заявив тоді: «Наша ініціатива установити нормальні відносини зустріла з боку польських [...] чинників співчуття». На перемовинах «найлегше було говорити про Холмщину, Підляшша, Берестя, і вже важко – про Львів та Борислав» [5].

Оскільки дипломатична місія В. Прокоповича, попри її формальну невдачу, засвідчила наявність міцного ґрунту для продовження українсько-польського діалогу, Рада народних міністрів наприкінці січня 1919 року ухвалила рішення в «найближчі дні послати спеціальну делегацію для ведення широких переговорів з польським урядом» [6]. Її мав очолити колишній Міністр освіти Української Держави П. Стебницький. Проте поспішна евакуація Директорії та Уряду УНР 2 лютого 1919 року з Києва до Вінниці перешкодила від'їзду місії П. Стебницького. Можливість налагодити політичний діалог між Києвом і Варшавою вкрай ускладнив Передвступний договір про намір «злитись у найкоротшім часі в одну велику державу», який 1 грудня 1918 року підписали у Фастові члени Директорії УНР В. Винниченко, П. Андрієвський і Ф. Швець, а також представники Державного секретаріату ЗУНР Л. Цегельський і Д. Левицький. Щонайменше тому, що Президент Західноукраїнської національної ради й член Директорії УНР Є. Петрушевич, навколо якого гуртувалася абсолютна більшість галицьких політичних діячів, виступав проти будь-яких територіальних поступок Польщі в Східній Галичині. Його активно підтримувала значна частина наддніпрянського керівництва, що вважала відхід од етнічних кордонів зрадою української національної ідеї. Брак єдності в готовності

до компромісного розв'язання територіальної проблеми в українському керівництві постійно зривав посередницькі зусилля Антанти щодо врегулювання збройного конфлікту й переведення польсько-української суперечки в дипломатичну площину.

Тим часом вихід В. Винниченка зі складу Директорії 9 лютого 1919 року й призначення 13 лютого нового, центристського уряду С. Остапенка створили сприятливі умови для інтенсифікації українсько-польського діалогу. Новий очільник зовнішньополітичного відомства УНР Кость Мацієвич, узгодивши це із С. Петлюрою, відбув до Одеси, щоб особисто взяти участь у переговорах із представниками Антанти й Польщі щодо укладення угоди про спільні бойові дії проти більшовицької Росії.

За згоди С. Петлюри К. Мацієвич уже на початку квітня 1919 року таємно відрядив до польської столиці урядовця української місії в Одесі полковника Б. Курдиновського. У його «вірительній грамоті» було зазначено, що «Урядом Директорії надаються усі права з метою вступити в дипломатичні відносини з представниками Польської Республіки для обговорення і підписання угод і встановлення зв'язку між Урядом Української Республіки і урядом Польської Республіки» [7].

Секретність місії Б. Курдиновського стане зрозумілою, коли взяти до уваги невдалі переговори між делегацією Антанти, яку очолив французький генерал Ж. Бартелемі, із керівництвом ЗО УНР і командуванням Галицької армії за участю С. Петлюри в Ходорові 27–28 лютого 1919 року. Місія Ж. Бартелемі запропонувала проект українсько-польського перемир'я, який міг стати основою для вироблення взаємовигідного українсько-польського компромісу. Згідно з ним Уряд ЗО УНР зберігав би контроль над двома третинами території Східної Галичини (але без Львова й Дрогобицько-Бориславського нафтового району), отримавши всебічну допомогу Антанти в переозброєнні й реорганізації Галицької армії та право на використання потрібної йому кількості нафтової продукції. А поява спільного фронту польських і галицьких військ проти більшовицької Росії кардинально полегшила б становище республіканської Армії Директорії, що залишила Білу Церкву, Черкаси, Кременчук, Катеринослав та відходила під ударами Червоної армії все далі на захід і південний захід.

На зустрічі з генералом Ж. Бартелемі С. Петлюра недвозначно підтримував спробу його місії примирити галичан із поляками, погодився з ідеєю верховного головнокомандувача військ Антанти маршала Ф. Фоша припинити збройний конфлікт у Східній Галичині, а також скерувати польську й українську армії на боротьбу з більшовиками. Учасник переговорів із боку ЗО УНР М. Лозинський цілком слушно зазначав, що «вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання антанти» [8].

Але галицькі військовики, політики й дипломати рішуче відкинули пропозиції місії Ж. Бартелемі та поради С. Петлюри. Остаточно зневірившись у можливості порозумітися з галичанами, усіх подальших заходів щодо налагодження взаємодії з Польщею С. Петлюра вживав особисто й у глибокій таємниці не лише від Є. Петрушевича, а й од багатьох своїх соратників [9]. Значною мірою цьому сприяло обрання 9 травня 1919 року С. Петлюри головою Директорії УНР.

На ту пору питання якщо не союзу, то бодай замирення з Польщею стало справою життя й смерті для УНР: 5 квітня 1919 року більшовицькі війська взяли Могилів-Подільський і вийшли на Дністер, розколовши армію Директорії на дві частини. Південне угруповання вимушено перейшло на підконтрольну Румунії територію Бессарабії й зазнало інтернування, північне – стрімко відкочувалося на Волинь, утративши до середини червня терени на схід од лінії Сарни – Рівне – Кременець – Старокостянтинів – Проскурів.

За наполяганням С. Петлюри в травні 1919 року уряд Б. Мартоса ухвалив принципове рішення увійти в безпосередні переговори про перемир'я з Варшавою без відома Державного секретаріату ЗО УНР [10]. 31 травня 1919 року за ініціативи С. Петлюри до Львова було відряджено представницьку місію на чолі з генерал-лейтенантом колишньої царської армії С. Дельвігом, що мала повноваження укласти перемир'я між УНР і Польщею та домовитися про спільні бойові дії проти більшовиків. Переговори просувалися досить успішно й уже 16 червня було узгоджено українсько-польську угоду про демаркаційну лінію між Галицькою армією і польськими військами через Заложці – р. Серет – Тернопіль – Острів – Литятин – р. Золота Липа – Незвиськ. «Лінія Дельвіга», безперечно, була набагато гіршою від «лінії Бартелемі», але єдиною прийнятною за тих обставин. Однак Є. Петрушевич, якого тиждень тому проголосили «диктатором» ЗО УНР, і Начальна команда Галицької армії відхилили угоду, продовживши Чортківську наступальну операцію.

Так керівництво ЗО УНР зірвало виконання угоди про перемир'я, і Варшава використала це, щоби 25 червня 1919 року забезпечити ухвалення на «Раді десяти» Паризької мирної конференції постанови про дозвіл польській армії повністю окупувати Східну Галичину. А через три дні Галицька армія змушена була почати відступ на всьому польсько-українському фронті, аж доки 16 липня не перейшла за р. Збруч на територію під контролем військ С. Петлюри. Є. Петрушевич разом зі своїм урядом також вимушено перебрався до Кам'янця-Подільського – тогочасної тимчасової столиці УНР.

Отже, С. Петлюра та його найближче оточення ще впродовж трьох місяців проти волі мали, бодай формально, зважати на позицію Є. Петрушевича, адже потребували лояльного ставлення 50-тисячної Галицької армії – найкраще організованої й дисциплінованої частини об'єднаних

збройних сил УНР. Але після окупації польськими військами (з дозволу Антанти) всієї території ЗО УНР голова Директорії отримав куди більше свободи в пошуках компромісів із Ю. Пілсудським.

Підґрунтям для українсько-польського порозуміння була все та сама загроза відновлення «єдиної-неділимої» Росії, що не лише покінчила би з українською державністю, а й поставила б під сумнів незалежність Польщі. Ю. Пілсудський стверджував тоді, що «без огляду на те, яким буде її уряд, Росія є вперто імперіалістичною. Це навіть є головною рисою її політичного характеру [...] Атака на Польщу залежить передусім від українського питання [...] Якщо українська справа буде вирішена на їхню користь, тоді вона (Росія. – Авт.) піде на Польщу» [11].

Натомість С. Петлюра у своєму листі Ю. Підсудському від 9 серпня 1919 року писав, що в обстоюванні державної незалежності Польща й Україна мають спільні зовнішньополітичні стратегічні інтереси, які «вимагають координації та співділання». А як відправну точку на цьому шляху пропонував досягнення повного порозуміння між арміями двох сусідніх держав. «Повернення на Україну перебуваючих у Польщі наших полонених, відповідно озброєних, – писав голова Директорії, – було би першим кроком до слідуючих дружніх актів польського та українського народів» [12].

Для порозуміння з Польщею від України до Варшави було направлено місію на чолі з П. Пилипчуком, що 19–21 серпня 1919 року репрезентувала Україну на трьох спільних засіданнях українського представництва та польської урядової делегації. Результатом роботи місії П. Пилипчука стало підписання 1 вересня 1919 року угоди про перемир'я терміном на один місяць (надалі його треба було продовжувати окремими угодами). За нею польські війська припиняли бойові дії, а між річками Жванчик і Збруч було встановлено нейтральну зону, північніше демаркаційна лінія йшла між Славutoю та Шепетівкою до пункту Сарни – Лунінець і переходила до Білорусі. Для обміну інформацією при штабах обох армій перебували офіцери зв'язку, а про спільні антибільшовицькі дії мала домовлятися спеціальна двостороння комісія [13].

Уклавши перемир'я, УНР і Польська Республіка почали налагоджувати взаємовигідні торговельно-економічні відносини. Представники зацікавлених міністерств у складі польської Державної місії південно-східного торгу прибули до Кам'янця-Подільського й розпочали там переговори з Міністерством народного господарства УНР. Уже 7 жовтня 1919 року було підписано угоду, за якою Польща в обмін на українські хлібопродукти й цукор мала поставити Україні мануфактуру, сіль і нафтопродукти. Деяку частину поставок польська сторона зобов'язувалася оплатити гривнями УНР [14]. Зазначена торговельна угода мала й політичний відтінок, оскільки була запорукою того, що польська сторона не надумає порушувати перемир'я.

Припинення бойових дій і налагодження взаємовигідного товарообміну заклали підґрунтя для проведення повномасштабних урядових переговорів щодо підписання великого міждержавного договору. 22 вересня 1919 року на спільному засіданні Директорії УНР і Ради народних міністрів було схвалено рішення про відрядження до Польщі спеціальної місії на чолі з Міністром юстиції та водночас керівником МЗС УНР А. Лівичьким. Поступово українська делегація у Варшаві перебрала на себе функції постійного представництва УНР у Польщі.

28 жовтня 1919 року на першому українсько-польському засіданні місія А. Лівичького оприлюднила декларацію, у якій відстоювала етнографічний принцип визначення кордонів. У документі було наголошено на тому, що «спільність інтересів в обороні перед спільним ворогом повинна стати основою тісної військової кооперації, яка являється необхідною для побідного покінчення війни, накиненої Україні і Польщі російським імперіялізмом» [14]. На паритетних підставах обидві держави мали разом покласти «трівкі підвалини для постійного мира і ладу на Сході Європи» [15].

Утілити висловлені в декларації наміри спочатку не вдалося через перехід найбоєздатнішого збройного формування Директорії – УГА – під командування російської Добровольчої армії генерала А. Денікіна, а відтак на початку грудня 1919 року Уряд УНР утратив реальний контроль над національною територією.

На зустрічі С. Петлюри з Ю. Пілсудським, що відбулася 9 грудня 1919 року у Варшаві, сторони домовилися про прискорення заходів щодо надання допомоги Урядові УНР ще до підписання широкомасштабної союзної угоди. Проте офіційні українсько-польські переговори з огляду на урядову кризу у Варшаві й спротив східній політиці Ю. Пілсудського в Сеймі було відновлено лише в березні 1920 року. Зокрема, 12 березня 1920 року сторони домовилися зосередитися на розробленні таких положень проекту союзної угоди: статус адміністрації на зайнятих польським військом українських землях, готування акту дипломатичного визнання УНР із боку Польщі, визначення міждержавних кордонів.

Але вже 9 квітня, під час обговорення першого пункту союзного договору, було виявлено розбіжності у формулах визнання УНР, які пропонували сторони. Делегація А. Лівичького наполягала на тому, що «Польща визнає УНР незалежною суверенною державою, з якою вступає в заприязні і добросусідські зносини, як з рівною стороною». Натомість польський проект передбачав: «Польща визнає Тимчасовий Уряд Української Директорії з Отаманом С. Петлюрою на чолі – за уряд “де-факто”», тобто формальне визнання УНР поляки оминали. В остаточному варіанті делегації зійшлися на компромісній формулі: «Річ Посполита

Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки, на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну Владу Української Народньої Республіки» [16].

Удалося досягти компромісу й щодо визначення складу місцевої адміністрації на українських територіях, які займало польське військо. Після довгих дискусій було вирішено: «Влада на дотепер зайнятих теренах, які, на підставі політичної умови, признаються Українській Народній Республіці, полишається тимчасово в руках Польської влади, а Український уряд організує свій адміністративний апарат, і по мірі того організування, влада на тих теренах, по порозумінню з Польським урядом, переходить до рук Українського уряду» (п. 8 Військової конвенції від 24 квітня 1920 р.) [17].

Щодо положень Політичної конвенції, підписаної в ніч на 22 квітня 1920 року, найбільше суперечливих коментарів політиків і дипломатів було висловлено щодо її п. 3, у якому йшлося про те, що Уряд Польської Республіки «признає Україні територію на схід від кордону, зазначеного в артикулі 2-ім цієї умови (тобто по лінії р. Збруч – Вишегрудок – Кремінецькі узгір'я – Здолбунів – східна адміністративна межа Рівненського повіту – східна адміністративна межа Мінської губернії – р. Прип'ять. – *Авт.*), до кордонів Польщі 1772 р. (передрозборових), які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним (виділення авторське. – *Авт.*)».

Це означало, що в разі військової поразки УНР од більшовиків на Лівобережжі й Півдні чи неможливості визволити ці регіони, саме окреслені в пункті 3-му Політичної конвенції терени Правобережжя стали б осередком Української держави. За даними МЗС УНР, вона охоплювала б усю Подільську губернію й більші частини Волинської та Київської, окремі повіти Мінської, Могилівської та Херсонської губерній. Північний кордон такої міні-УНР мав проходити лінією р. Прип'ять – Мозир – гирло р. Сож, її площа перевищила б 160 тис. кв. км, а населення – 12 млн осіб [18]. Тобто українсько-польська Політична конвенція гарантувала, у найгіршому разі, збереження влади УНР на Правобережжі.

Цілком відповідав нормам міжнародного права й пункт 4-й Політичної конвенції, що зобов'язував обидві сторони «не заключати жадних міжнародних умов», спрямованих проти кожної з них. УНР зберігала повну суверенність у своїх зовнішньополітичних справах і на регіональному, і на загальноєвропейському рівнях.

Чи можна вважати, що, погодившись на окреслений у п. 3 Політичної конвенції міждержавний кордон, влада Директорії УНР зрадила українські національні інтереси щодо територіальної належності Східної Галичини й Західної Волині? На це питання вичерпну відповідь у 1931 р. дав

О. Шульгин, який писав: «Про що ходило тоді: “Петлюра віддав (деякі говорили навіть ‘продав’) полякам Галичину і Волинь”. Насправді Симон Петлюра нічого не віддавав, а продавати йому було нічого, бо нічого й не мав. Він разом з своїм наступником Андрієм Лівіцьким в імені уряду: 1) погодився на нинішню лінію польських кордонів і 2) нічого не згадав в договорі про Галичину.

Чому він це зробив? Яке мав право? – кричали його вороги. По-перше, тому що ці землі фактично вже були в руках поляків; по-друге, тому, що галичани самі мріяли, щоб ми їх залишили в спокою, бо сподівалися, що без нас виграють легше справу проти поляків в Лізі Націй; по-третьє, тому, що серед жаклих обставин цією і тільки цією ціною можна було визволити решту України, себто чотири п’ятих нашої території, і, нарешті, – і це саме головне – цим і тільки цим можна було урятувати державу.

Тоді це не вдалося. Але скільки не думатимемо ми тепер, – це було в основі своїй одиноким правдивим рішенням справи» [19].

Підписання Політичної конвенції відкрило шлях до активізації українсько-польського діалогу у фінансово-економічній сфері. За дорученням С. Петлюри було створено Українську торговельну місію до Речі Посполитої Польської на чолі з першим віцепрем’єром і Міністром народного господарства І. Феценком-Чопівським, що мала розробити й укласти двосторонній торговельно-економічний договір. Польську делегацію на переговорах у Варшаві 8 травня – 4 серпня 1920 року очолював віцеміністр промисловості й торгівлі Г. Страсбурер.

На переговорах сторони дійшли згоди, що УНР мала надати Варшаві концесії в Криворізькому залізничному басейні з дозволом на транспортування сировини до чорноморських портів під польською охороною, а також першість в експлуатації подільських фосфоритів із наступним їхнім перевезенням знову-таки польськими силами. Було передбачено й укладення поштово-телеграфної та залізничної конвенцій, угоди щодо розподілу державного майна й боргів колишньої Російської імперії [20]. А для забезпечення потреб українського війська, урядових і кооперативних інституцій польськими товарами «Крайова спілка гандльова» відкрила УНР кредит на суму 200 млн польських марок.

Проект торговельно-економічного договору був дещо нерівноправний для УНР з огляду на повну розладнаність у ній господарського життя. Аналогічно польська сторона дістала суттєві переваги й у підписаній 24 квітня 1920 року Військовій конвенції – інтегральній частині політичної угоди. Зокрема, бойові операції на Правобережжі ухвалили проводити «по взаємному порозумінню начальної команди Польських військ і головною командою Українських військ», але «під загальним

керуванням начальної команди Польських військ». Передбачено також було польський військовий контроль над українськими залізницями протягом воєнної кампанії, участь польських офіцерів в організуванні й становленні владних структур тощо. Уряд УНР мав забезпечувати польські війська продуктами харчування й гужовим транспортом.

Попри все, як зазначав А. Ніковський, УНР отримала на основі Варшавського договору «моральну допомогу в формі визнання де-юре державної суверенності і реальну підтримку на політичному, мілітарному і фінансовому полі [...] Після довгої і впертої боротьби з ворогами української державности, більшовиками й Денікіним Україна вперше знайшла союзника, війська якого разом з переорганізованою і добре виеквіпованою нашою армією мали очистити українську територію від ворожої окупації, допомогти в заведенню на ній ладу і спокою [...] Українська Народна Республіка, до цього часу замкнена ворожими сусідніми державами, розбила ціною цього договору бар'єр, що загрожував її дорогу в Західну Європу» [21].

Коли вже 7 травня 1920 року союзницькі українсько-польські війська визволили Київ, МЗС УНР у щомісячному огляді «Зовнішньої політики і становища українського питання за кордоном» повідомляв, що «тепер преса Англії і Франції обговорює нову політичну обстановку на Сході Європи, а також економічні перспективи, які відкриваються в зв'язку з майбутнім звільненням од більшовиків цілої території України [...] Англійські капіталісти і промисловці висловлюють бажання прийняти участь в економічній відбудові України» [22].

Ще наприкінці березня 1920 року голова Комісії в закордонних справах Національних зборів Франції Л. Барту й депутат Гейяр внесли на розгляд парламенту питання про визнання незалежності УНР. Його мали розглядати 25 травня, і, як запевняли український уряд варшавські політики, поміж парламентарів панувала «певність, що це питання буде вирішено позитивно» [23].

Проте від самого початку формування українсько-польського військово-політичного союзу очевидними були його вразливі внутрішні й міжнародні аспекти. По-перше, він так і залишався «персональним союзом» двох глав держав – С. Петлюри та Ю. Пілсудського – та ґрунтувався на їхніх довірчих особистих відносинах і приватних домовленостях. Адже обидва лідери мали чимало спільного – передусім соціалістичне минуле й несприйняття ідеї відродження «Великої Росії». С. Петлюра та Ю. Пілсудський спромоглися відкинути драматичні нашіарування складного історичного минулого двох народів і всупереч національним менталітетам та негативним обопільним стереотипам знайшли в собі мужність і мудрість стати на шлях стратегічного партнерства.

Утім жоден із цих політиків не зміг переконати в доцільності союзницьких відносин своїх співвітчизників, тому українсько-польський військово-політичний союз не став консолідаційним фактором ні в УНР, ані в Польщі. Ба більше, обидва лідери зіткнулись із серйозною опозицією своїм планам усередині власних країн, позаяк минулі непорозуміння, гостра конфронтація та конфлікти між двома націями далися взнаки.

У Польщі ендеки й центристські партії, які мали більшість у Сеймі, були стурбовані тим, що проукраїнська політика Начальника держави лише антагонізує Москву. До того ж вони не довіряли й наддніпрянським українцям, уважаючи їх потенційними союзниками Німеччини й конкурентами в боротьбі за Східну Галичину, а тому рішуче виступали проти підтримки української державності в будь-якій її формі. Польські соціалісти, хоча й бажали незалежності УНР, із принципових міркувань не схвалювали розв'язання військових дій проти більшовицької Росії та наполягали на мирних переговорах [24].

С. Петлюра, своєю чергою, потрапив під вогонь нищівної критики майже всіх відомих діячів українського руху (В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала й ін.), які вважали варшавські домовленості зрадою інтересів Соборної України. Вороже чи, у кращому разі, нейтрально поставилася до появи польського війська й більшість українського селянства Правобережжя, яке міцно тримало в пам'яті недавні часи панування польських землевласників. Масового антибільшовицького повстання в Україні, на яке так сподівалися С. Петлюра та Ю. Пілсудський, не відбулося.

Не останню роль у поразці українсько-польського союзу відіграв і брак очікуваної підтримки з боку країн Антанти. Після того як вона припинила економічну блокаду РСФРР, Найвища рада Паризької мирної конференції 24 лютого 1920 року ухвалила спеціальну резолюцію, яку підтримали Франція та Велика Британія. У ній сусіднім із більшовицькою Росією країнам радили не продовжувати з нею війну й уже точно не переходити в наступ [25]. Тоді ж Держсекретар США Р. Лансінг повідомив американського посла у Варшаві, що в разі війни з більшовицькою Росією Польща не може розраховувати на військову й економічну допомогу Сполучених Штатів [26]. У розпал більшовицького контрнаступу на Варшаву 10 липня 1920 року Прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж од імені союзників пообіцяв Польщі допомогу лише за умови, що вона укладе перемир'я з Кремлем.

Поміж причин такої позиції великих держав щодо ситуації на Сході Європи було їхнє відверто скептичне ставлення до утвердження української державності й насторожене – до Ю. Пілсудського (його участь у соціалістичному русі й пронімецька орієнтація під час Першої світової війни), а також урахування інтересів «союзниці» – білої Росії. 21 червня 1920 року білоемігрантське посольство в Парижі поширило меморандум, у якому

стверджувало, що існування Української держави «суперечило би природному стану речей», і що «економічні, історичні, етнічні, політичні й культурні підстави заперечують таке штучне утворення», а об'єднання України з Росією є «необхідним і неминучим».

Відтак під тиском Антанти 12 жовтня 1920 року в Ризі між Польщею з одного боку й радянськими Росією та Україною з другого було підписано договір про перемир'я та прелімінарні умови миру. Це сталося, коли після «дива над Віслою», яке вможливила успішна взаємодія українських і польських військ, більшовики відступали на схід із-під Варшави й Львова.

С. Петлюра вважав, що «спільний наступ польських і українських військ в глибину Правобережної України при такому стані, в якому перебували російсько-комуністичні ворожі сили, після опанування нами лінії Збруча, міг би кінчитися повним погромом противника, а в зв'язку з цим і перспективи на відбудовування нашої державности могли б бути світлішими та мати всі ознаки реальної справи» [27]. Ю. Пілсудський згодом згадував: «Армія більшовицька була так розбита, що я не мав жодних військових перешкод, щоби шагнути куди тільки хотів на цілому фронті. Але я був в той час затриманий в поході через брак моральної сили в суспільстві» [28].

Справді, у самій Польщі проти продовження війни з більшовицькою Росією були всі – уряд, сейм, політичні партії, преса, – окрім Начальника держави. Більшість польських політиків цікавила не так поразка Росії, як утримання під владою західноукраїнських земель. Переживши критичні моменти в середині серпня 1920 року, коли Червона армія стояла під стінами Варшави, поляки вдруге не бажали ризикувати своєю вистражданою незалежністю.

Тому в сприятливій із військового погляду ситуації польська сторона в ст. 1 договору про перемир'я фактично визнала УСРР, а в ст. 2 зобов'язалася утримуватися від будь-якого втручання у внутрішні справи РСФРР і УСРР, а також погодилася включити в майбутній мирний договір зобов'язання не створювати й не підтримувати організацій, що мають на меті повалення державного чи суспільного ладу іншої сторони, зокрема й організацій, що присвоюють собі роль уряду другої сторони.

Зрештою Ризький мирний договір од 18 березня 1921 року, на укладення якого дипломатія УНР уже не мала ані найменшого впливу, скасував Варшавську союзню угоду 1920 р., хоча Польща офіційно заявила про це лише в 1923-му.

Висновки. Отже, українсько-польський військово-політичний союз виявився нетривким і, під тиском непереборних зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників, спершу формально, а потім і фактично розпався. Він виявився дещо запізнілим, без підтримки держав Антанти не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії.

Водночас Варшавський договір 1920 р. мав велике значення не лише для українського народу, який завдяки допомозі Польщі провадив збройну боротьбу за незалежну УНР до кінця 1921 року. З великою імовірністю можна припустити, що коли б не спільний українсько-польський спротив улітку 1920 року, то запланований у Кремлі під гаслом «експорту світової революції» похід на Польщу, Румунію та Німеччину не минув би добром для зазначених країн, та й для Європи загалом.

Безсумнівно, що українсько-польському військово-політичному союзові та його боротьбі з більшовицькою Росією мають завдячувати своєю самостійністю країни Балтії: Фінляндія, Естонія, Латвія і Литва. Завдяки тому, що Москву відчутно ослабили війна з УНР і селянські повстання в Україні, Польща тоді також дістала можливість зміцнити свою державність.

1. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага: Нова Україна, 1926. 40 с.; Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсько-польського співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. Львів: Українські технології, 1997. 68 с.; Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Polska i Ukraina: Sojuz 1920 roku i jego następstwa. Torun, 1997. S. 81–97; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 373 с.; Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: зб. наук. пр. Фастів, 1999. С. 130–139; Wandycz, P.S. (1969). Soviet-Polish Relations, 1917–1921. Cambridge: Harvard University Press.
2. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. 1917–1923. Т. II. Кн. 5. Київ; Львів, 1924. С. 7.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 10, 13, 39.
4. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. 7. Вихід із кризи. Торонто: НТШ, 1965. С. 152–153.
5. Доценко О. Зазнач. праця. С. 8.
6. Робітнича газета. 1919. 1 лютого.
7. Стахів М. Зазнач. праця. С. 158–159.
8. Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. Прага, 1922. С. 77.
9. Стахів М. Зазнач. праця. С. 168–169.
10. Там само. С. 180.
11. Гудь Б. Зазнач. праця. С. 13–14.
12. Петлюра Симон. Статті, листи, документи. Т. 2. Нью-Йорк: УВАН, 1979. С. 357–358.
13. Україна. 1919. 6 вересня.
14. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 30–32, 51.
15. Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 275. Арк. 63 зв.
16. Доценко О. Зазнач. праця. С. 270.
17. Шелухин С. Зазнач. праця. С. 35.
18. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 370. Арк. 169.
19. Шульгин О. Прокляті питання // Тризуб. 1931. Чис. 1. С. 6–7.
20. ЦДАВО України. Ф. 2486. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 23.
21. Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 278. Арк. 6.
22. Там само. Оп. 3. Спр. 26. Арк. 27.
23. Там само. Арк. 27 зв.
24. Wandycz, P.S., op. cit., pp. 190–196.
25. Wandycz P.S., op. cit., p. 166.
26. Wandycz P.S., op. cit., p. 149.
27. Петлюра С. Статті, листи, документи. Нью-Йорк: УВАН, 1956. [Т. 1]. С. 391.
28. Гудь Б. Зазнач. праця. С. 32.

Viktor MATVIIENKO,
Doctor of History, Full Professor;

Mykola DOROSHKO,
Doctor of History, Full Professor

THE 1920 UKRAINIAN-POLISH ALLIANCE AND ITS IMPLICATIONS

Abstract. The article describes the internal political situation in the UPR and Poland before the conclusion of the Treaty of Warsaw in 1920. The authors argue that in the context of the end of World War I and the rebuilding of the world geopolitical order the UPR and the Republic of Poland were destined to establish allied relations with a view to strengthening their restored statehood and ensuring security in the Baltic-Black Sea region. However, the signature of the Treaty of Warsaw failed to preserve stable interstate cooperation between Ukraine and Poland due to a range of internal political and external factors. This situation cast a shadow over the preservation of the independence of the UPR and Ukrainian-Polish partnership. The military and political alliance of Ukraine and Poland broke apart due to inextricable external and internal aspects. It was a rearguard action and could not struggle against the strengthened Bolshevik Russia without the support of the Entente states.

In the meantime, the 1920 Treaty of Warsaw was significant not only for Ukrainians who continued to fight for the independence of the UPR with the assistance of Poland until the end of 1921. The authors assume that the joint opposition of Ukraine and Poland in the summer of 1920 dashed the Kremlin's marches on Poland, Romania, and Germany that could turn into a tragedy for those states and Europe as a whole.

The authors stress that the Baltic states such as Finland, Estonia, Latvia, and Lithuania gained their independence because of the military and political alliance of Ukraine and Poland and its struggle against the Bolshevik Russia. Poland got a chance to strengthen its statehood, as Moscow was significantly weakened by the war with the UPR and peasants' insurrections in Ukraine.

Keywords: UPR, Republic of Poland, Entente, Treaty of Warsaw, allied relations.

Теофіл РЕНДЮК,
доктор історичних наук,
директор Інституту добросусідства

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УНР У РУМУНІЇ 1920 РОКУ

Анотація. У статті описано діяльність Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР у Бухаресті. 1920 р. був особливим періодом у відносинах Української Народної Республіки (УНР) доби Директорії із сусіднім Королівством Румунія. Адже тодішню специфічну геополітичну ситуацію було сформовано в умовах майже повної ізоляції України через неспинний наступ більшовицької армії з півночі та сходу, а також білогвардійських військ А. Денікіна та П. Врангеля з півдня. За тих обставин УНР уважала Румунію своєю найважливішою військово-політичною та економічною партнеркою. Зі свого боку, румунське керівництво було глибоко зацікавлене в існуванні незалежної України насамперед як військово-політичного буфера між Румунією та агресивною радянською Росією.

Ключові слова: Надзвичайна дипломатична місія, Українська Народна Республіка доби Директорії, НДМ УНР у Румунії, Королівство Румунія, Ісаак Мазепа, Костянтин Мацієвич.

Упродовж 1920 р. діяльність Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки (НДМ УНР) доби Директорії в Румунії виявилася найефективнішою та найповноціннішою, як із погляду часу, так і за досягнутими результатами, якщо порівнювати з роботою всіх попередніх українських місій у Бухаресті. Основою для цього була обопільна зацікавленість сторін – Української Народної Республіки на чолі з головою Директорії С. Петлюрою (1879–1926) з одного боку та Королівства Румунія під керівництвом короля Фердинанда I (1865–1927) з іншого – у подальшій консолідації двосторонніх відносин із метою спільного протистояння реальній загрозі окупації більшовицькою Росією всієї території України й вторгнення Червоної армії в сусідню Румунію. УНР бачила Румунію сво-

єю імовірною стратегічною партнеркою в тій майже повній ізоляції, у якій Директорія опинилася 1920 р. Зі свого боку, румунське керівництво було глибоко зацікавлене в існуванні незалежної України – передусім як військово-політичного буфера між Румунією та агресивною радянською Росією. Лідери Королівства Румунія усвідомлювали, що більшовицька Росія, прокладаючи шлях «світової революції» до Європи, не зупиниться перед відкритим вторгненням на румунську територію, а Україна могла би цьому серйозно завадити. Звідси й зацікавленість держави в подальшому розвитку відносин з Україною впродовж 1920 р. і навіть у самостійності УНР з її тодішнім кордоном із Румунією. У цьому контексті голова Ради народних міністрів Української Народної Республіки періоду Директорії Ісаак Мазепа (1884–1952) у своїх спогадах зазначив, «[...] що з усіх наших сусідів румуни, коли не рахувати сумної історії з майном Запорізького корпусу, поставились найбільш прихильно до нав'язання торговельних зносин з нами. Румунія не була заінтересована в воєнних успіхах ні “червоної”, ні “білої” Росії, бо як большевики, так і Денікін однаково були страшніші для Румунії, як незалежна Україна. Це примушувало румунський уряд з певною симпатією ставитися до нашої боротьби за свою самостійну державу» [1].

Слід зазначити, що 1919 р. завершився загалом успішною співпрацею УНР і Королівства Румунія. Основними напрямками діяльності української дипломатичної місії в Румунії було представлення й захист політичних, економічних і військових інтересів УНР, отримання зброї та амуніцій, поживлення торговельних відносин, допомога цивільним громадянам і військовим емігрантам з України, які всупереч власній волі опинилися на території сусідньої держави, а також діяльність, спрямована на подолання інформаційного вакууму УНР і навколо неї. Функціонування НДМ УНР у Бухаресті сприяло поширенню в 1920 р. української ідеї за кордоном, популяризуванню знань про Україну та її боротьбу за незалежність, привертала увагу міжнародної спільноти до нагальних і гострих українських проблем.

Водночас на українську дипломатичну місію в Бухаресті було покладено й особливе завдання: забезпечити український уряд повноцінним зв'язком з Європою та світом в умовах ізоляції України, що виникла на початку 1920 р. через невпинний наступ більшовицької армії з півночі й сходу, а також білогвардійських військ А. Денікіна (1872–1947) з півдня. Таке завдання окреслив І. Мазепа у своєму листі, надісланому в січні 1920 р. з міста Могилева-Подільського, куди тимчасово з Кам'янця-Подільського переїхав український уряд, до голови НДМ у Румунії К. Мацієвича (1873–1942): «[...] за Вашою допомогою зв'язати тутешній центр з закордоном і навпаки. Це в даний момент є конче потрібне [...] аби європейські держави в разі розмов з Совіт. Росією ставили умови визнання большевиками незалежність України і невтручання в нашу внутрішню справу» [2]. 24 лютого 1920 року

І. Мазепа знову звернувся з листом до К. Мацієвича, уже з проханням сприяти перевезенню через тоді румунську Бессарабію українського цінного майна з утраченого Кам'янця: «[...] прохаю Вас вжити негайні заходи для можливого перевозу грошових знаків із Кам'янця через Хотин – Атаки до Могиліва [...] це є єдиний спосіб перевозу сюди нашого цінного майна із Кам'янця». У тому ж листі І. Мазепа писав К. Мацієвичу: «Коли б Ви, Кость Андріанович, лише на час приїхали до Могиліва, то було б дуже корисно з Вами побачитись і поговорити про все. Я був би дуже радий Вас бачити, але разом з тим далеко зручніше по політичним мотивам приїхати Вам сюди, ніж мені до Бухарешту». Це означало, що голова Ради народних міністрів УНР уважав К. Мацієвича цінним політиком і консультантом з актуального комплексу питань – як військово-політичних, так і щодо поглиблення контактів УНР із сусідньою Румунією. «[...] потрібно буде різного рода допомоги з боку Румунії» [3], – писав також І. Мазепа.

За таких обставин поміж пріоритетів роботи української дипломатичної місії в Бухаресті першочерговим було продовження ефективного співробітництва у військово-політичній сфері. Прямим наслідком цього стала деяка допомога, яку від Бухареста отримали Армія УНР та Українська галицька армія (УГА), зокрема частина зброї, амуніції та санітарного спорядження, безпідставно конфіскованого в травні 1919 року, коли Південне угруповання Армії УНР (Запорізький корпус) перетинало територію Румунії за маршрутом Бендери – Чернівці – Кам'янець-Подільський. Отже, румунські офіційні кола продемонстрували готовність підтримати Армію УНР у боротьбі проти більшовицької Росії. Головною координаторкою цієї діяльності, як і просування національних інтересів УНР у політичній та економічній галузях, і надалі була НДМ УНР у Бухаресті на чолі з К. Мацієвичем.

Для повного розуміння глибини й масштабності роботи української дипломатичної місії в Румунії впродовж 1920 р., на нашу думку, треба здійснити невеликий екскурс у події, що відбувалися в Україні наприкінці 1919 р. та визначили зміст діяльності НДМ у Бухаресті впродовж майже всього досліджуваного періоду. Так, задля погодження подальших дій НДМ УНР у Румунії в контексті нової геополітичної ситуації, у якій опинилася УНР наприкінці 1919 р., К. Мацієвич 31 жовтня 1919 року [4] тимчасово виїхав до України. Мета поїздки – участь у нараді на найвищому рівні за участі С. Петлюри, І. Мазепи й військового керівництва Армії УНР, яка мала розробити новий план дій у нових, складніших умовах – країну майже зусібіч оточили більшовики, білогвардійці й поляки – та визначити роль румунського напряму зовнішньої політики республіки. Попри це, факт поспішного від'їзду голови дипмісії спричинив дві хвилі спекуляцій у Бухаресті: з одного боку, поміж членів української місії ширилися чутки про те, що К. Мацієвича буцімто остаточно відкликано з посади голови НДМ УНР і на його місце нібито мало

бути призначено представника УНР на Паризькій мирній конференції Г. Сидоренка; а з іншого – у закритих документах Міністерства закордонних справ Королівства Румунія було зафіксовано, що «Українська Місія не має дипломатичного характеру й її керівників не було в нас визнано як акредитованих представників» [5]. Перша спекуляція виявилася безпідставною дезінформацією, яку навмисно поширив дехто з підлеглих-недоброзичливців К. Мацієвича, а друга засвідчила, що королівське зовнішньополітичне відомство застосовує подвійні стандарти щодо визначення статусу Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії, адже зазначене твердження повністю суперечило тому факту, що голова Ради міністрів Королівства Румунія Й. Бретіану (1864–1927) 26 липня 1919 року прийняв Вірчі грамоти від К. Мацієвича. Крім цього, акредитацію офіційного Бухареста отримували й усі попередні керівники дипломатичних місій і консульських установ України, які працювали чи то в румунській столиці, чи в Яссах або в інших містах королівства. Отже, така оцінка статусу НДМ УНР у Румунії ще раз засвідчила небажання тогочасного румунського керівництва, на догоду країнам-членам Антанти, офіційно визнати незалежну Українську Народну Республіку.

Після прибуття до Кам'янця-Подільського, де було тимчасово розташовано Директорію УНР, К. Мацієвич мав неодноразові робочі зустрічі із самим С. Петлюрою, тодішнім головою Ради народних міністрів УНР І. Мазепою та з іншими представниками українського військово-політичного керівництва. Головною мотивацією запрошення К. Мацієвича для проведення спільних консультацій на території України стала необхідність адекватного реагування на виникнення нової геостратегічної ситуації у регіоні в контексті можливого створення антибільшовицького союзу у форматі Українська Народна Республіка – Королівство Румунія – Польща. Суть концепції такого союзу, у якому Румунії було відведено особливу роль, виклав С. Петлюра в інтерв'ю румунській газеті «Буковина» (№ 182 од 5 листопада 1919 р.): «Альянс Румунії з Україною, окрім того, що цього наполегливо вимагаємо ми, стає терміновою справою, оскільки обидві держави мають спільні інтереси, їм загрожує одна й та сама російська небезпека. Сподіваюся, що наша дипломатична місія в Румунії досягне порозуміння, яке буде корисним як Румунії, так і Україні. Ми хочемо, щоб такі ж умови добрих відносин були і з Польщею. Знаємо про те, що польська демократія зацікавлена в добрих відносинах із нами, і якщо декілька польських політичних партій з імперіалістичними прагненнями стануть стриманіші щодо своїх планів, то ми досягнемо й цього. Я відправив до Варшави делегацію з метою проведення переговорів. Союз цих трьох країн – Румунії, Польщі й України – може стати контрсилою проти Великої Росії і завадить їй надалі впроваджувати політику захоплення, яку вона здійснювала до початку світової війни [...] Передайте румунському народові, що народ України плекає найширші ідеї щодо нього» [6].

Зазначену концепцію С. Петлюри щодо антибільшовицького союзу трьох сусідніх країн вдало доповнив І. Мазепа, який у своїх мемуарах написав таке: «Був поширений погляд, що лише через своїх ближчих сусідів – Румунію та Польщу зможемо добитися кращого відношення до української справи з боку всесильної тоді Антанти» [7].

Зі свого боку, К. Мацієвич небезпідставно вважав, що румуни зацікавлені в мирному розвитку України як гарантки власного безпечного існування, водночас УНР цікавив союз із Румунією, а разом і Польщею для спільного протистояння більшовицькій експансії. Голова НДМ УНР у Бухаресті запропонував С. Петлюрі доповнити проєкт щодо військово-політичного союзу України, Румунії та Польщі вагомим економічним компонентом. В уявленні цього досвідченого дипломата, політика й економіста кожна із цих сусідніх країн була позаконкурентною лідеркою у виробництві деяких видів продукції: Україна понад національні потреби виробляла цукор, Румунія – нафтопродукти, а Польща – текстиль. І кожен із цих видів експортних товарів тоді виявився вкрай необхідним у двох інших сусідніх країнах, тобто економічні потенціали України, Румунії та Польщі були взаємно комплементарними. Також для економічних інтересів УНР і Королівства Румунія особливе значення мав вихід обох країн до Чорного моря з подальшим продовженням комерційних шляхів через протоки Босфор і Дарданелли. У цьому контексті голова НДМ УНР у Бухаресті привертав увагу до того, що «спільність економічних інтересів двох сусідніх країн простирається далі, оскільки вони пов'язані до проблеми Чорного моря та потоків. На мою думку, – зазначав К. Мацієвич, – інтереси України, як і Румунії, належать до головної сфери впливу “Ліги Націй” і не залежать від однієї лише волі Росії, яка не може мати жодного реального економічного інтересу ані до Чорного моря, ані до потоків» [8].

Окрім зазначених питань, під час свого перебування в Україні К. Мацієвич, базуючись на власному масштабному баченні й оцінці складної геополітичної ситуації довкола України, порушив проблему щодо необхідності посилення підтримки незалежного курсу УНР із боку країн-членів Антанти, зокрема Франції та Великої Британії. Бо Румунія, будучи союзницею у військовій коаліції країн-членів Антанти, змогла залишитися інтегрованою часткою європейської політичної та економічної спільноти після Першої світової війни, тоді як Україна втратила цю можливість. Тому К. Мацієвич переконав українське політичне й військове керівництво в тому, що дислокація впливових дипломатичних і військових місій Англії та Франції в Бухаресті, а також їхніх представництв у Яссах та інших важливих містах Румунії, беззаперечно, сприяла ефективному доведенню змісту «українського питання» до відома владущих кіл у Парижі й Лондоні, поза форматом Паризької мирної конференції, яка не зважала на перспективу визнан-

ня самостійної України. Ба більше, під час зустрічі з головою Ради народних міністрів УНР І. Мазепою, яка відбулася на початку листопада 1919 року в тому-таки Кам'янці-Подільському, К. Мацієвич поінформував українського прем'єра про готовність країн-членів Антанти відрядити в Україну спеціальну комісію задля примирення Армії УНР із військами А. Денікіна з перспективою спільного виступу проти більшовицьких загарбників території України. Про результати зустрічі з К. Мацієвичем на цю тему І. Мазепа доповів на Жмеринській нараді (4 листопада 1919 р.) командування Наддніпрянської армії та Української галицької армії за участі С. Петлюри і Є. Петрушевича (1863–1940) й представників урядів УНР і Західної області Української Народної Республіки. І. Мазепа, зокрема, повідомив, «[...] що уряд має відомості від голови нашої місії в Букарешті, що не сьогодні-завтра до нас приїде антантська комісія, щоб мирити нас з Денікіном» [9]. Це дало би можливість борцям за незалежність України реорганізуватися й підготуватися до подальших дій на антибільшовицькому фронті. Інформація, яку представив І. Мазепа, ґрунтувалася, як він сам згодом писав, на такому факті: коли в середині жовтня 1919 року українські війська почали бої з білогвардійцями, Посол Франції в Румунії П. Камбон (1843–1924) «покликав до себе голову нашої місії К. Мацієвича та представника денікінського командування в Букарешті генерала Ґеуа і запропонував їм, чи не могли б вони поїхати на місці та вплинути на одну й другу сторону в напрямі мирного порозуміння. На це Ґеуа дипломатично заявив, що, мовляв, він завжди був прихильником об'єднаного протибольшевицького фронту» [10].

Отже, К. Мацієвич не лише взяв активну участь у розробленні нового плану стратегічних дій УНР на 1920 р., «що був прийнятий на нарадах нашого уряду в Кам'янці» [11], як пізніше писав І. Мазепа, а й став відповідальним за його імплементацію. Повернувшись до Бухареста, голова НДМ УНР у Румунії написав колезі у Відні Г. Сидоренку (1874–1924) про те, що «[...] розіслав депутатам спеціальний мемуар в справі України, який освітлює питання з боку Румунсько-Польсько-Українського Союзу» [12]. У цьому алгоритмі Румунію розглядали як важливу стратегічну військову й політико-економічну партнерку УНР і в Центральній Європі, і в Причорноморському та Балканському регіонах.

З огляду на зазначене вище, а надто на зростання ролі НДМ УНР у Бухаресті в переговорах із представниками Антанти, К. Мацієвич дістав дозвіл С. Петлюри на розширення штатного розкладу підконтрольної йому місії в Румунії. За словами самого К. Мацієвича, до того «[...] до складу Місії належало всього 16 осіб, в тому числі і військова місія з шести осіб» [13]. Із лютого 1920 року до реорганізованої та розширеної військової секції НДМ належали: начальник – генерал-поручник С. Дельвіг; радник – полковник Д. Антончук; секретарі – хорунжі Василь та Олександр Трепке;

сотники М. Даньків, О. Долинюк, С. Михальський і Я. Чайківський [14]. Таку підвищену увагу з боку найвищого військово-політичного керівництва УНР до посилення кадрового складу військової місії НДМ у Бухаресті зумовили декілька важливих чинників.

По-перше, «альянс Румунії з Україною» сам С. Петлюра розглядав як реальний важіль спільного протистояння дедалі дужчій більшовицькій агресії, зокрема з погляду можливого отримання надалі військово-матеріальної допомоги від Румунії для потреб Армії УНР у боротьбі проти наступу Червоної армії.

По-друге, у Бухаресті, Яссах, Галаці та в інших румунських містах діяли військові місії Франції, Великої Британії, США, Польщі, Росії та інших країн, у спілкуванні з представниками яких українські військові часто дізнавалися цінну інформацію про наміри урядів відповідних держав і щодо України, і щодо Румунії. Досвідчений дипломат і політик К. Мацієвич справедливо вважав, що для покращення відносин УНР із Румунією та Польщею треба було «[...] отримати хоча моральну підтримку Америки і Франції» [15].

По-третє, територію Румунії було інфільтровано військовими агентствами багатьох країн, частина з яких виношувала далеко не найшляхетніші наміри щодо УНР, тому отримання інформації з таких джерел могло бути додатковим каналом для взяття під контроль військово-політичної ситуації в регіоні загалом.

По-четверте, на території Румунії станом на початок 1920 р., коли діяльність Українського Червоного Хреста з матеріально-фінансових міркувань було припинено, ще перебувала частина колишніх українських військовополонених, які потребували невідкладного повернення до Батьківщини. З іншого боку, постійно зростала чисельність українських військових і цивільних емігрантів, які також вимагали уваги офіційних представників своєї держави.

Та найголовніше: НДМ УНР у Бухаресті отримала повноваження Директорії формувати на території Румунії нові українські військові бригади з колишніх військовополонених задля їх можливого залучення до боротьби за звільнення території України від більшовицької армії.

Зрозуміло, що розв'язанням усіх цих питань, важливих для інтересів УНР доби Директорії на румунському напрямі її зовнішньої політики, могли б займатися лише професійні військові, якими виявилися перелічені вище члени військової секції НДМ у Бухаресті. Про це свідчать переконливі результати її діяльності: за відносно короткий час роботи в Румунії генерал-поручник С. Дельвіг та його підлеглі змогли зібрати напрочуд важливу розвідувальну інформацію щодо не лише військово-політичної ситуації в Румунії, а й військової проблематики в таких країнах, як Болгарія, Угорщина, Югославія, Чехословаччина [16] (національні військові доктрини, мобілізаційні плани, стан військової промисловості, наміри

щодо України тощо). Це повністю відповідало тим завданням, які Генеральний штаб Армії УНР поставив перед новоствореними військовими секціями в складі українських дипломатичних місій за кордоном, а саме: усебічно досліджувати військовий потенціал та організацію збройних сил країни акредитації; збирати й аналізувати інформацію про іноземні збройні сили, вчасно доповідати про це Генштабу Армії УНР; стежити за військовою інформацією в закордонній пресі; вивчати політичну ситуацію в країні перебування, насамперед щодо військової доктрини; усебічно сприяти українським військовим делегаціям, які прибували за кордон, у виконанні їхніх місій тощо [17].

Важливою особливістю діяльності військової секції та НДМ загалом на чолі з К. Мацієвичем після його повернення до Бухареста була спроба сформувати на території Румунії нові українські військові підрозділи з військовополонених-українців колишньої австро-угорської армії, які перебували тоді як у межах румунських кордонів, так і на територіях таких країн, як Болгарія, Югославія, Чехословаччина, Італія тощо. Ця, по-суті, військова проблема на початку 1920 р. за своєю важливістю стала політичною, опинившись у центрі уваги самого голови НДМ УНР у Бухаресті. За його словами, «[...] на Букарештську місію були покладені обов'язки бути головним зв'язком з західною Європою і провадити особливі технічні військові завдання» [18]. Під «особливими технічними військовими завданнями» розуміли виконання письмових указівок, які К. Мацієвич отримав у середині лютого 1920 року від тогочасного Прем'єр-міністра УНР І. Мазепи, котрий перебував у м. Ямполі, що неподалік од тодішнього українсько-румунського кордону по р. Дністер. Дізнавшись од Ямпільського комісара Т. Лампіги про те, що за Українську Народну Республіку готові виступити не менш ніж 10 тис. місцевих мешканців, яким, проте, бракувало зброї, І. Мазепа терміново надіслав зі своїм особистим посланцем Ю. Онипком «[...] листа до Мацієвича в Букарешт з проською вжити заходів, щоб румуни допомогли представникам нашої влади в цім районі зброєю та іншим військовим майном» [19].

Виконуючи це важливе завдання, К. Мацієвич 4 березня 1920 року передав румунському уряду новий меморандум, у якому просив керівництво Королівства Румунія не лише про офіційне політичне визнання Української Народної Республіки, а й про «технічну та інструктивну підтримку в організації української національної армії на румунській території» [20], що мало відбутися в межах виконання очікуваної тоді угоди про військове співробітництво між сторонами. У меморандумі українська сторона також звинувачувала західноєвропейські держави в сприятливому ставленні до більшовицької Росії, мовляв, ті зважають лише на меркантильні комерційні аргументи. У документі привертає увагу різка форма протесту проти неа-

декватної оцінки, яку Франція дала військово-політичній ситуації в Україні: «Влада більшовиків не повсюдна, окрім як у великих містах та на деякій частині мережі залізничних сполучень. Наразі Україна, ідеться про всю її територію, перебуває в стані повстань проти більшовиків [...] Щодень повстання розширюються дедалі більше; ми маємо тверду надію на те, що навесні вони спалахнуть у загальну пожежу, яка завершиться остаточною ліквідацією більшовизму в Україні» [21]. Безперечно, у меморандумі відображено очевидний оптимізм К. Мацієвича щодо можливого звільнення вже 1920 р. України від більшовицького режиму, але для цього він мав деякі підстави: попереду були численні бої за звільнення України від більшовицької армії.

Невідомою сторінкою діяльності НДМ УНР у Бухаресті й дотепер є форс-мажорні обставини в її роботі, пов'язані з несподіваним перебуванням у Румунії впродовж 6–21 березня 1920 року голови Ради народних міністрів УНР І. Мазепи та його посильного Ю. Онипка. Це відбулося позапланово: наприкінці лютого – на початку березня 1920 року більшовики розгорнули наступ зі сходу на Могилів, а денікінські збройні формування заблокували подальше просування І. Мазепи та його оточення на південний схід, куди ті прямували задля відновлення зв'язку з 5-тисячною армією УНР генерала М. Омеляновича-Павленка (1878–1952), яка діяла в тилу більшовиків і білогвардійців на Херсонщині та в Північній Одещині. Метою поїздки українського прем'єра на південь було з'єднати війська М. Омеляновича-Павленка з рештою Армії УНР і підготувати новий загальний контрнаступ проти загарбників території України. Проте замість подальшого просування на південний схід, опинившись під загрозою більшовицького арешту, І. Мазепа вимушено покинув Могилів-Подільський і переправився через Дністер у межах тодішньої Румунії. 6 березня 1920 року, як писав сам І. Мазепа, «[...] з Букарешту вернувся Онипко», який привіз отриманий через НДМ УНР дозвіл румунської влади на їхній в'їзд до країни. «Того ж дня (6 березня) ми перейшли через Дністер (зруйнованим залізничним мостом) на румунський беріг біля с. Атаки» [22]. Але сподівання на швидке повернення до України для продовження маршруту на південний схід виявилось марним. Цього разу несподівані перешкоди створило командування румунських військ у Бессарабії: «Румунський вартовий офіцер в Атаках, проглянувши наші документи (ми їхали під чужими прізвищами), заявив нам, що без окремого дозволу дивізійного штабу, який знаходився в Окниці, ми не можемо переїхати назад на українську територію. Коли ми на другий день поїхали в Окницю, то там нас чекало ще більше розчарування: треба було їхати аж до самого Букарешту, щоб одержати дозвіл на перехід через румунсько-совітську границю» [23].

Шлях українського прем'єра зі східної прикордонної зони до Бухареста в тих хаотичних умовах на залізницях тривав тиждень: «[...] 13 березня

опинилися в румунській столиці», – написав згодом І. Мазепа у своїх мемуарах. Для К. Мацієвича та всього складу НДМ УНР у Бухаресті неочікувана поява голови Ради народних міністрів УНР І. Мазепи перевернула на деякий час весь поточний план роботи дипломатичної місії. Її було перетворено на своєрідний виїзний координаційний штаб І. Мазепи, який і далі виконував свої обов'язки голови українського уряду, зберігаючи всі повноваження й маючи із собою навіть печатку прем'єра. «Цей час, – писав І. Мазепа, – я використав для ознайомлення з положенням нашої справи в Румунії і взагалі за кордоном. Із розмов з головою нашої місії К. Мацієвичем, з радником місії І. Феценком-Чопівським і головою військової секції ген. Дельвігом я довідався, що румуни також дали дозвіл на формування наших інтернованих та полонених. Але про стан наших переговорів у Варшаві вони в той час ще не знали більше того, що мені вже було відомо з нарад у Кам'янці, а потім з листа до мене от. Миколи Шаповала [...]» [24]. Низку листів під час свого перебування в Бухаресті І. Мазепа отримав і від голови української дипмісії у Відні Г. Сидоренка, і від члена Директорії А. Макаренка (1885–1963). Зі свого боку, з Бухареста він листувався з представниками українського уряду – це означало, що він і далі координував діяльність Ради народних міністрів із головних напрямів як внутрішньої, так і зовнішньої політики УНР. Зокрема, у листі до Міністра народного господарства УНР М. Шадлуна (1883–1932), який тоді перебував у Кам'янці-Подільському, І. Мазепа писав із Бухареста про те, що К. Мацієвич «[...] солідарний зо мною, а значить і з урядом, в багатьох справах принципового і практичного значення» [25].

Одним із найважливіших таких напрямів того часу було формування нових бойових підрозділів Армії УНР з числа інтернованих українських військовополонених за кордоном, зокрема в Румунії, Чехословаччині, Італії та Польщі. До слова, в останній із зазначених держав тоді було розпочато процес формування двох нових українських дивізій. На додаток до цього І. Мазепі стало відомо, що й Румунія поки не була проти реорганізації українських вояк, інтернованих на її території.

Тим часом до І. Мазепи в Бухарест надійшла довгоочікувана інформація від генерала М. Омеляновича-Павленка про те, що його армія «[...] зайняла Катеринослав, а група Тютюнника нібито находилась в районі Черкас» [26]. Нарешті український прем'єр, тимчасово й вимушено перебуваючи за кордоном, отримав чітку орієнтацію щодо дислокації військ М. Омеляновича-Павленка, до якої він мав прибути задля її з'єднання з головними силами Армії УНР. Але між Бухарестом і Катеринославом (нині м. Дніпро) лежала не лише відстань у понад тисячі кілометрів і кордон між Румунією та Україною, а й більшовицький окупаційний режим в Україні, який уже докотився до Дністра. Викликала стурбованість і відсутність ро-

бочої транспортної інфраструктури, за допомогою якої голова Ради народних міністрів УНР мав якомога швидше дістатися до Центральної України. Усвідомивши наявність цих проблем, а надто – реальну небезпеку втратити до рук чекістів під час перетину румунсько-українського кордону, І. Мазепа здійснив два важливих кроки з метою визначення своїх повноважень до успішного повернення в Україну: перше – він письмово повідомив С. Петлюру про те, що тимчасово передає повноваження голови Ради народних міністрів УНР своєму заступникові А. Лівичькому (1879–1954) або Міністру народного господарства М. Шадлунові; друге – особисто написав про це двом зазначеним кандидатам, формально передавши їм відповідні повноваження. Про це у своїх спогадах І. Мазепа написав так: «Тому перед від'їздом з Букарешту я написав Петлюрі, що поки не вернувся з армії, доручаю А. Лівичькому, а в разі його залишення в Варшаві, М. Шадлунові виконати мої обов'язки голови ради міністрів “в тому районі на території України, де може розпочатися відновлення праці центральних державних установ”. В такому ж дусі я вислав тоді ж уповноваження для А. Лівичького і для М. Шадлуна» [27]. У зв'язку з цими листами І. Мазепа хочеться застерегти недосвідчених дослідників історії УНР доби Директорії від імовірного неправильного фіксування дати й місця їх написання. У цьому контексті нагадаємо, що й І. Мазепа, і Ю. Оніпко перебували в Румунії не як офіційні представники УНР, а як приватні особи, до того ж під чужими прізвищами. Тому на згаданих листах І. Мазепа, які він надіслав із Бухареста до С. Петлюри, А. Лівичького та М. Шадлуна орієнтовно 18–19 березня 1920 року, стоять зовсім інші дати й місця написання, зокрема на останньому – 10 березня 1920 року, м. Могилів-Подільський. На листах до А. Макаренка та Г. Сидоренка місто Могилів також фігурує як місце їх написання, але надіслано їх було раніше.

Зі свого боку, К. Мацієвич використав факт перебування І. Мазепа в Бухаресті для надання українсько-румунським відносинам того часу статусу найвищого рівня. У цьому контексті він порадив голові Ради народних міністрів УНР «[...] написати Петлюрі, щоб він по дорозі на Україну обов'язково заїхав до Румунії офіційно, як “Президент Республіки”» [28]. Якби це сталося, то УНР у 1920 р. мала б реальною союзницею у війні проти більшовицької Росії не лише Польщу, а й Румунію, як і задумував С. Петлюра наприкінці 1919 р., про що було зазначено вище.

Перед поверненням до України Голова уряду УНР 20 березня 1920 року мав розширену зустріч із членами української НДМ у Бухаресті, у якій брав участь і колишній командувач Чорноморського флоту Української Держави, а пізніше – товариш (заступник) Міністра морських справ в уряді (лютий – квітень 1919 р.) С. Остапенка контрадмірал М. Остроградський (1862–1923). Прибувши до Бухареста після невдалих боїв із більшовиками в

Одесі, він очолив Військово-морську місію УНР у Румунії, тому його досвід і думки щодо ситуації на Чорноморському флоті, де раніше він багато років служив, були важливими для І. Мазепи. У цьому контексті в його спогадах зафіксовано таке: «За день до мого від'їзду з Бухарешту туди приїхав колишній товариш морського міністра в уряді Остапенка адмірал М. Остроградський, що втік з Одеси від большевиків. Я бачився з ним в місії. За спільною вечерею, з участю Мацієвича, Дельвіга і Феценка-Чопівського, він розповів нам, як денікінці 25 лютого залишили Одесу й подалися одні на кораблях до Царгороду, а другі в напрямі на Румунію. [...] Остроградський був тої думки, що українська армія повинна в першу чергу захопити Одесу. Він казав, що це головний український порт для зв'язку з закордоном, а тому, поки ми не будемо мати морської комунікації, наша армія і населення на Україні будуть мати велику недостачу у всьому» [29].

Враження І. Мазепи від спілкування з К. Мацієвичем та іншими членами української дипмісії у Бухаресті в середині березня 1920 року загалом викристалізувалися в суто позитивний вимір, у зв'язку з чим він написав у своїх мемуарах таке: «[...] вони були гарячими прихильниками польсько-українського порозуміння і чекали великих позитивних наслідків для нашої справи від нав'язання дружніх відносин з Польщею. Особливо Мацієвич, з яким я бачився кілька разів, був дуже оптимістично настроєний щодо наших перспектив за кордоном. Він запевняв мене, що [...] взагалі Румунія в короткому часі визнає самостійність України» [30]. Для цього в голови НДМ УНР у Румунії були підстави: ще до прибуття І. Мазепи до Бухареста К. Мацієвич провів відповідну роботу в румунському парламенті, де тоді, за його словами, «[...] серед депутатів вже склалася група, яка вносить запит з приводу нашого питання і підготовляє вотум парламенту за визнання України і його Уряду, який представляє Петлюру [...] Всі вони щиро на нашому боці і готові одстоювати незалежну Україну всякими засобами» [31]. К. Мацієвичу вдалося по-діловому зблизитися не лише з представниками румунських урядових і парламентських кіл, як-от депутатом румунського парламенту Г. Поппом, Послом Румунії в Польщі А. Флореску, а й із Послом Польщі в Румунії А. Скінінським. Ці особи, на думку К. Мацієвича, мусили представляти інтереси УНР перед румунським і, відповідно, польським урядами.

Після виходу у відставку уряду І. Мазепи новопризначений голова Ради народних міністрів УНР В. Прокопович (1881–1942) 26 травня 1920 року підписав «Деклярацію Правительства Української Народньої Республіки», у якій окремо було зазначено, що «Правительство сподівається закріпити добросусідські відносини з Румунією [...]» [32]. Про важливість визнання УНР королівською Румунією писав у своєму листі до С. Петлюри й новопризначений Міністр закордонних справ в уряді В. Прокоповича А. Ніковський (1885–1942), який наголошував на морально-політичному

аспекті такого визнання [33]. Отже, цю країну, поруч із Польщею, українське військово-політичне керівництво й далі розглядало як реальну союзницю в боротьбі проти більшовицької загрози. Задля координації подальших дій наприкінці травня 1920 року К. Мацієвич прибув на нараду до Проскурова, де тоді тимчасово перебував уряд УНР. «Саме в цей час з-за кордону через Варшаву приїхав член нашої паризької делегації О. Шульгин і голова дипломатичної місії в Букарешті К. Мацієвич. Обидва вони казали, що мають свіжі інформації від поляків і теж запевняли, що, мовляв, успіхи большевиків не будуть довготривалі. Особливо Мацієвич дивився на майбутнє дуже оптимістично. Він пояснював невдачі на нашому фронті тим, що поляки пішли занадто швидко вперед, тоді як треба було йти по мірі того, як зміцнялася українська армія» [34].

Для поповнення лав української армії впродовж весни 1920 року голова НДМ УНР у Бухаресті вів спеціальні переговори з послами Італії та Чехословаччини, акредитованими в румунській столиці, з метою планового переміщення українських військовополонених із відповідних країн до Румунії задля виконання завдання С. Петлюри щодо формування нових бойових бригад або дивізій Армії УНР. Так, у листі К. Мацієвича до Посла Королівства Італії в Бухаресті щодо цієї вкрай важливої для тогочасної України проблеми було зазначено: «Сім звертаємося до Вас з проханням о повідомленні Вашого Високого Уряду про висилку нашої місії до Королівства Італійського, по справам евакуації полонених українців з Італії на Україну. Поруч з тим прохається о ласкавої допомозі цієї місії в справі переїзду її через Румунію й прийняття Королівським Урядом». Українську делегацію із семи осіб очолив досвідчений дипломат і політичний діяч В. Голубович (1885–1939), який у 1918 р. був головою Ради народних міністрів УНР і Міністром закордонних справ, керівником української делегації на мирних переговорах у Брест-Литовську, що апріорі забезпечувало половину успіху її роботи в Італії. «Цієї Місії доручається вести переговори, заключати і підписувати умови по справах евакуації і постачання військовополонених» [35], – також було уточнено в листі голови НДМ УНР у Румунії.

Щодо Чехословаччини, ішлося про ймовірне продовження перевезення з чеського міста Яблонне-в-Под'єштеді 4 тис. вояків і 300 старшин табору для військовополонених «Українська бригада в Німецькім Яблоннім», яке очолював командир легіону Українських січових стрільців, полковник Української галицької армії А. Варивода [36]. З Італії, своєю чергою, очікували прибуття до Румунії інших 10 тис. колишніх українських вояків. «Бригада полковника Вариводи з частинами прибувших з Польщі й Італії полоненими виносить приблизно 16.000 чоловік; складається вона з піхоти, артилерії та кавалерії і має бути добре одягнена і виряджена, має коні, 70 гармат, кріси, крісову й артилерійську муніцію, кілька літаків, запаси

обуви, біля й одностроїв» [37]. У цьому контексті К. Мацієвич у своєму листі від 4 березня 1920 року до Посла УНР у Відні Г. Сидоренка вказав на мету такого багатостороннього проекту: «Ми маємо тут завдання зформувати дивізію. Практично наш плян зводиться до переводу сюди бригади Вариводи з Чехії і відповідної кількості полонених в Італії. Тоді ми будемо мати тут взірцеву дивізію міцну, аполітичну, добре озброєну і карну. Всі попередні розмови з міністрами чеським і італійським вже закінчені і мається одержана їми згода Урядів. Вчора ми мали розмову досить для нас втішну в Головному Штабі, сьогодні я подаю ноту в цій справі Румунському Урядові і сподіваюсь, що на протязі тижня справа закінчиться, людей почнуть везти, одведені будуть касарні і почнеться практична організація, озброєння і т. п. Особливу увагу я придаю санітарній організації, через те зверніть, прошу Вас, увагу [...] на те, що нам би необхідно було б мати тут якогось поважного організатора цієї справи не тільки для нашої дивізії, яка певне буде мати завдання зайняти район: Тираспіль, Роздільна – Одеса, але і для всього цього району» [38]. Цікаво, що таке бачення К. Мацієвича щодо застосування потенціалу дивізії, яку планували сформувати на території Румунії, повністю підтримував А. Лівіцький – тодішній заступник голови Ради народних міністрів, керівник Міністерства закордонних справ і Міністр юстиції УНР в уряді І. Мазепи. У майбутній війні головним завданням для цих українських підрозділів він уважав похід до портів Чорного моря, для чого було вирішено цими силами спочатку зайняти район Тирасполя, Роздільної та Одеси. Зокрема, у своєму листі від 20 лютого 1920 року до К. Мацієвича, А. Лівіцький зазначав: «Коли наш план здійсниться, армія наша буде базуватись на Дністер, і через те відношення до нас Румунії матиме рішаче значіння. Формування армії на території Румунії забезпечить в поході до портів Чорного моря» [39].

Але для довершення такого масштабного й непростого завдання від керівництва УНР К. Мацієвич мав отримати відповідний дозвіл румунських лідерів, для чого впродовж березня – червня 1920 року провів переговори з компетентними урядовцями й військовими Королівства Румунія. На них обговорювали й питання щодо поставки зброї та амуніції для майбутніх вояків УНР. Отже, проблема стала масштабною та багаторівневою. На завершальному етапі цю важливу з політичного й військового поглядів справу розглянув Прем'єр-міністр Румунії, генерал А. Авереску. Розібравшись у суті проблеми, на черговій ноті голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР К. Мацієвича від 11 червня 1920 року румунський прем'єр наклав таку резолюцію: «Дозволено репатріацію, але заборонено створення військових частин на нашій території» [40]. Трохи згодом, 20 серпня 1920 року, Міністр закордонних справ Королівства Румунія Т. Іонеску повідомляв телеграмою на відповідне звернення керівника зовнішньополітичного відомства Росій-

ської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки Г. Чичеріна про те, що «на території Румунії ніколи не діяло жодної петлюрівської армії [...] Отже, можете бути впевнені в тому, що на вас ніколи не нападуть армії або банди, які би вийшли з нашої території» [41].

Отож зазначеною вище заборонаю створювати нові українські частини в Румунії було поставлено крапку тривалим зусиллям УНР, спрямованим на поповнення лав Армії УНР новими бойовими підрозділами з іноземних країн. Ба більше, зі свого боку румунська сторона ніяк не доєдналася до активної антибільшовицької боротьби безпосередньо на території України, як того очікувало військово-політичне керівництво УНР на чолі зі С. Петлюрою. Але це пасувало до загального стриманого ставлення тодішнього румунського керівництва до нагальних потреб України, що визнають і самі румунські дослідники [42]. Тобто, як і в 1918 р., Румунія не стала тією важливою стратегічною союзницею в протистоянні Червоній армії, на що тривалий час розраховувала УНР. Отже, сподівання на відповідну допомогу з боку Румунії були марними, оскільки офіційний Бухарест не хотів іти через Україну на конфронтацію ні з Польщею, ані з радянською Росією, дотримуючись не вигідної для УНР вичікувальної позиції. У новій ситуації середини 1920 р., коли зовнішню політику УНР було цілковито переорієнтовано на Польщу, на НДМ УНР у Бухаресті поклали завдання домогтися від Румунії дотримання нейтралітету в українсько-польсько-більшовицькому протистоянні й, за можливості, лояльного ставлення до України.

Порушуючи перед офіційним Бухарестом перелічені вище значущі для інтересів України питання, Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії паралельно розв'язувала всі поточні проблеми. За неповний рік діяльності НДМ УНР у Бухаресті під керівництвом К. Мацієвича вона стала однією з найкращих таких українських установ за кордоном, що було відомо особисто С. Петлюрі. Про це свідчить такий факт: 12 березня 1920 року Головний отаман «розпорядився надіслати 500 тисяч лей з коштів дипломатичної місії УНР в Румунії. 25 березня він знов зробив розпорядження дипломатичній місії УНР в Румунії переслати 1 млн гривень до Варшави, що було зроблено 3 квітня» [43]. Відповідні кошти на рахунок НДМ у Бухаресті надходили від консульського збору за видавання паспортів та інших документів, од розміщених у румунських банках цінних паперів, а найбільше – од продажу майна російського Дунайського пароплавства, розміщеного в Галацах, Суліні, Ізмаїлі, Рені, Кілії та в інших дунайських портах тощо. Із цього приводу у звіті української дипломатичної місії за 1920 р. було вказано, що зазначений вище контрадмірал М. Остроградський «одержав і одержує величезні кошти за аренду та від продажу майна Русько-Дунайського пароплавства

в Румунії, яке складається з 60 суден, барж та пароплавів, механічних майстерень, земельних участків та резервуару для гасу на 150.000 пудів в Рені, Галаці, Кілікії». Загалом на потреби дипломатичної місії та української справи він виділив 625 тис. румунських леїв, що було еквівалентом трьох автомобілів марки «Пірс» [44], якою тоді користувалася НДМ УНР у Румунії.

Частково джерелом надходжень української дипустанови були й доходи від оренди величезного посольського приміщення в Бухаресті. У 1920 р. щомісячні витрати на експлуатацію приміщення сягали «[...] 4.200 лей, а від нього був отриманий дохід у розмірі 5.700 лей» [45]. Це за умови, як згадував колишній Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко (1882–1951), що «[...] В тім самім будинку мешкав майже весь персонал посольства, головні його урядники: радник посольства І. Чопівський, секретар д-р В. Трепке, військовий аташе С. Дельвіг, полковник Антончук, сотник Чайківський і молодший секретар Л. Геркен. Це було корисно і для справи, бо завжди хтось був на місці, і для самих службовців, – бо знайти порядне помешкання [...] в Бухаресті було дуже тяжко». Сам Д. Дорошенко відвідав Бухарест і залишив у своїх спогадах такі позитивні враження про приміщення НДМ у румунській столиці: «Фіакр привіз мене до будинку, де над бальконом висів жовто-блакитний прапор. Це було українське посольство. Будинок належав наслідникам померлого міністра-президента Карпа, відомого германофіла. Помешкання доволі гарне і чепурне, парадні покої зовсім пристойно умебльовані [...] Посол – К.А. Мацієвич – довідавшись про мій приїзд, запросив мене зупинитись у нього, поки пошукаю помешкання, і я, користуючись з його гостинности, прожив у посольстві майже два тижні» [46]. Характеризуючи шанобливе й доброзичливе ставлення румунських урядовців до голови НДМ, Д. Дорошенко зазначав, що К. Мацієвич зумів швидко завоювати собі в румунських урядових колах довір'я. Сам Д. Дорошенко пояснював це не лише високим авторитетом К. Мацієвича, а й тим, що румуни розуміють небезпеку вторгнення російських військ, у контексті чого УНР належала роль вирішального стримувального чинника.

Про авторитет К. Мацієвича й високий потенціал української дипмісії в Румунії свідчить і той факт, що в жовтні 1920 року в Бухаресті відбулися переговори делегацій УНР і П. Врангеля щодо створення єдиного анти-більшовицького фронту. Українську сторону представляли К. Мацієвич, С. Дельвіг і М. Остроградський, а російсько-врангелівську – зазначений вище О. Ґеруа та С. Поклевський-Козелл [47]. Директивною основою переговорів для керівника й представників НДМ УНР у Бухаресті була постанова Ради народних міністрів УНР од 27 вересня 1920 року, де, зокрема, зазначено, що «з приводу нових інформацій визнати можливим скласти

з генералом Врангелем військову конвенцію з політичними гарантіями, а саме: за умови визнання урядом генерала Врангеля самостійності Української Народної Республіки та її сучасного Уряду» [48].

Крім розв'язання актуальних військово-політичних та економічних проблем, НДМ УНР у Бухаресті ініціативно долучалась і до врегулювання гострих гуманітарних питань. Одним із них було сприяння майже мільйону етнічних українців, які проживали на території Румунії, здобути освіти рідною мовою та забезпечити свої культурні потреби. Про це свідчить розгорнутий лист К. Мацієвича, надісланий 23 листопада 1920 року Міністерству народної освіти УНР, у якому, зокрема, було зазначено: «Після року перебування в Румунії, коли наша Місія придбала необхідні зв'язки, – а головне набула репутацію лояльної інституції, яка не має жадних намірів вмішуватися в внутрішні діла заприязненої держави, – для неї виявилася конечна необхідність зайнятися справами допомоги національному освітньому руху Української меншости в Румунії» [49]. Дипломатична місія цікаво аргументувала момент, обраний, аби почати розв'язувати культурно-освітні проблеми української меншини в країні перебування: «До часу підписання Румунією мирних трактатів, – наголошували в листі, – праця в цьому напрямкові могла би уявлятися політичною агітацією, тепер же ніхто не може дивитися на неї інакше як на благодійну допомогу своїм землякам в справі, яка стоїть під охороною міжнародного трактату і складається лише з використання права менчости» [50]. Під «охороною міжнародного трактату» голова НДМ УНР у Румунії мав на увазі ті зобов'язання у сфері захисту прав національних меншин, що взяло на себе Королівство Румунія, підписавши документи Паризької мирної конференції. Відповідні статті міжнародних документів, а саме договору між союзниками й Румунією, який підписали в Парижі 9 грудня 1919 року, і договору між Великою Британією, Францією, Італією, Японією та Румунією про об'єднання з Бессарабією від 28 жовтня 1920 року, теж підписаного в Парижі, передбачали, щоби румунська сторона захищала інтереси національних меншин, зокрема й етнічних українців, які опинилися на її території внаслідок укладення цих договорів.

Формально це відповідало положенням резолюції Національних зборів усіх румунів, яку було схвалено 1 грудня 1918 року в м. Алба-Юлія (Трансільванія, Румунія). Згідно з нею, Королівство Румунія було зобов'язане забезпечувати «повну національну свободу співіснування для всіх народів». У цьому фундаментальному для тогочасної Румунії документі було, зокрема, уточнено, що «представники кожного народу матимуть право на навчання, самоврядування, судочинство рідною мовою через своїх представників і отримують право на представництво в законодавчих та виконавчих органах країни, пропорційно від його чисельності» [51].

Проте на практиці румунське керівництво, узявши курс на формування й консолідування унітарної конституційної монархії, розв'язувало передусім власні загальнодержавні політичні, економічні, соціальні, культурні, духовні й інші проблеми, відверто нехтуючи національним питанням. Так, із початку свого самоутвердження в 1918 р. як на інкорпорованих українських територіях (Північна Буковина, Північна й Південна Бессарабія), так і в місцях компактного проживання автохтонних українців у Румунії (Мараморощина, Південна Буковина, Банат, Добруджа тощо) нова влада впроваджувала посилену політику денаціоналізації українського етносу.

За цих обставин ініціатива НДМ УНР у Румунії щодо підтримки українського етносу в країні перебування була більше ніж шляхетною – виявом державницького підходу до розв'язання проблем у цій царині. К. Мацієвич просив Міністерство народної освіти УНР виділити стипендії «[...] тим слухачам, які не мають коштів самі себе утримувати; таких стипендій, я гадаю на перший рік досить було б встановити 30, – 15 для Чернівців, 10 для Букарешту і 5 для Яссів. Кожна стипендія в середньому до 1200 леїв. 36.000 леїв». Він також звертав увагу Міністра народної освіти УНР на необхідність фінансової підтримки «[...] студентських просвітніх і допомогових товариств в кількості 5 (3 в Чернівцях, 1 в Букарешті і 1 в Яссах) по 5000 леїв кожне. 25.000 леїв». На «підтримку просвітніх і культурних товариств і видавництв», «постачання підручників для шкіл, які не мають утримання і коштів» та організацію «вселюдних лекцій і вистав» голова НДМ УНР у Бухаресті просив додаткових 80 тис. румунських леїв. Представляючи цей розрахунок, К. Мацієвич зауважував, «[...] що він є мінімальний, бо навіть з тієї невеличкої практики, яку мала в цьому напрямкові Місія, витрачаючи на зазначені потреби кошти інших фондів, що знаходились в її розпорядимості, видно, що праця ця вимагатиме далеко більш великих ассігновань». Завершував він свій лист високою оцінкою очікуваного жесту з боку Міністерства народної освіти УНР, наголошуючи, що такий «[...] видаток буде найбільш корисним і продуктивним в національному відношенню, як який иньший, зроблений нашою дипломатією. При тій прихильності, з якою Румунський Уряд взагалі ставиться до України, коли наша Місія на самому ділі покаже, що ми не маємо намірів утворювати *irrident'iv*, – справа з культурним і освітнім розвитком місцевої української людності може піти дуже добре» [52]. Отже, поруч із попередніми успіхами на військово-політичному й економічному напрямках, культурно-освітня діяльність НДМ УНР у Бухаресті надавала тогочасним українсько-румунським відносинам комплексності, що позиціювало її поміж найкращих українських дипломатичних місій за кордоном.

Додатковим напрямом роботи української дипустанови, яку було вже чітко окреслено наприкінці 1920 р., стало опікування військовими та цивільними особами, котрі тоді вимушено покинули Україну й емігрували до сусідньої Румунії. За даними М. Ливицького, сина першого голови Ради народних міністрів УНР в екзилі (А. Ливицький остаточно покинув межі України 14 листопада 1920 року й оселився разом із членами уряду в м. Тарново, Польща), у листопаді – грудні 1920 року з України емігрували до 50 тис. осіб, 10% із яких опинилися в невідомій їм доти Румунії [53] із чужою для них мовою, культурою та традиціями. За таких обставин українська дипломатична місія взяла на себе весь тягар розподілу прибулих тоді до Румунії військових і цивільних емігрантів з України по таборах для біженців, надання їм спершу посильної матеріальної та фінансової допомоги, згодом – пошуку роботи в різних румунських містах, сприяння внутрішньому організаційному структуруванню, вивченню іноземних мов з огляду на перспективу виїзду частини емігрантів до західноєвропейських країн і США тощо. Ця діяльність стала набирати обертів і виявилася домінантною для української військової та політичної еміграції впродовж усього міжвоєнного періоду.

Отож протягом 1920 р. Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки доби Директорії в Румунії під керівництвом досвідченого дипломата, політика й економіста К. Мацієвича зіграла важливу роль в імплементації зовнішньополітичного курсу тогочасної УНР. Є всі підстави вважати, що в «кам'янецьку» добу Королівство Румунія стало одним з основних напрямів дипломатичної діяльності УНР. Головними напрямами загалом успішної роботи української дипломатичної місії в Бухаресті було представлення й захист політичних, військових та економічних інтересів УНР, активізація торговельних відносин, допомога цивільним громадянам і військовим емігрантам з України, які поза власної волі опинилися на території сусідньої країни, а також праця, спрямована на подолання інформаційного вакууму УНР і навколо неї. Діяльність НДМ УНР у Бухаресті сприяла поширенню в 1920 р. української ідеї за кордоном, популяризуванню знань про Україну та її боротьбу за незалежність, привертала увагу міжнародної спільноти до тогочасних гострих українських проблем. Важливою особливістю діяльності НДМ була масштабна робота з формування на території Румунії нових українських військових підрозділів із-поміж військовополонених-українців колишньої австро-угорської армії, які тоді перебували як у межах румунських кордонів, так і на території таких країн, як Болгарія, Югославія, Чехословаччина, Італія та Польща.

На успішну НДМ УНР у Бухаресті було покладено й інше особливе завдання: забезпечити український уряд повноцінним зв'язком із Європою, зокрема з країнами-членами Антанти.

Заслугує на увагу й той факт, що в 1920 р. сторони стабільно виконували лише українсько-румунські торговельні домовленості, укладені за посередництва К. Мацієвича, що дало можливість на тлі суцільної економічної блокади УНР закуповувати для країни й армії бензин, амуніцію, одяг, сіль та інші необхідні товари.

Окрім розв'язання актуальних військово-політичних й економічних проблем, НДМ УНР у Бухаресті ініціативно долучалась і до реального сприяння здобуттю освіти рідною мовою та підтримки культурних потреб майже мільйона етнічних українців, які проживали на території тодішньої Румунії. Без належної уваги місії не залишилися і численні українські військові, політичні й цивільні емігранти з України.

Водночас найнегативнішим підсумком 1920 р. виявилось те, що офіційний Бухарест так і не спромігся визнати політичну самостійність України, попри всю зацікавленість Королівства Румунія в існуванні Української Народної Республіки як військово-політичного буфера між ним і більшовицькою Росією та важливої торговельно-економічної партнерки. Вирішальну роль у цьому контексті відіграла Антанта, яка тоді домінувала зовнішньополітичні орієнтири Румунії та прагнула відродження «єдиної та неділимої Росії», сподіваючись повернути вкладені в дореволюційну російську економіку чималі капітали. Загалом позиція Королівства Румунія щодо існування УНР доби Директорії була неоднозначною. З одного боку, Бухарест мав дотримуватися позиції лідерів Антанти, а з іншого – усвідомлював, що саме існування самостійної України могло захистити Румунію від небезпечного поширення більшовизму.

1. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Київ, 2003. С. 299.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 229. Арк. 14–14 зв.
3. Там само. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 6–7.
4. Notă, 2 noiembrie 1919. Arhivele Nationale Istorice Centrale de la București (A.N.I.C.), Fond Direcția Generală a Poliției. Dosarul 19/1918. F. 13.
5. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (AMAE). Fond «Reprezentanți străini în România». Vol. 24 / Reprez M1 Ucraina, Mațevici C. Nepaginat.
6. Interview-ul nostru cu Atmanul Petliura // Bucovina. Anul I. 1919. Nr. 182 (5 noiembrie).
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 286.
8. Declarațiunile D-lui Profesor Matzievici, Șeful Misiunei Diplomatice Extraordinare a Republicei Ucraine în România // Argus. 18 octombrie 1919.
9. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 304.
10. Там само. С. 306.
11. Там само. С. 357.
12. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30–31; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.) // Україна дипломатична. Київ, 2007. Вип. 8. С. 184.
13. Листи в редакцію. Мацієвич К. // Воля. Відень, 1920. Т. 2, ч. 2. С. 111–112.
14. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 489. Арк. 87.
15. Там само. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 170. Арк. 22.
16. Там само. Спр. 33. Арк. 38–42.

17. Див.: *Сідак В.С.* Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр.): монографія. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с.
18. Листи в редакцію. Мацієвич К. // Воля. 17 квітня 1920. Відень, 1920. Т. 3, ч. 1–13. С. 111.
19. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 353.
20. *Nistor I.* Problema ucraineană în lumina istoriei. Cernăuți: Institutul de Arte grafice și Editura «Glasul Bucovinei», 1934. P. 225.
21. Мисиunea extraordinară diplomatică a Republicii Democratice Ucraine din România, Memoriu asupra chestiunei ucraine. București: Tipografia Curții Regale, 1920. P. 53–54.
22. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 356.
23. Там само.
24. Там само. С. 356–357.
25. Там само. С. 357.
26. Там само. С. 360.
27. Там само.
28. Там само. С. 357.
29. Там само. С. 360.
30. Там само. С. 357.
31. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30–31; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 184, 185.
32. Цит. за: *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 553.
33. *Горбатюк М.* Листи Андрія Ніковського до Симона Петлюри (1920–1921 рр.) // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2010. Т. 11. С. 78.
34. *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції 1917–1921. С. 418–419.
35. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 182.
36. Яблонне-в-Под'єштеді // Вікіпедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Яблонне-в-Под'єштеді>
37. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк: Червона калина, 1974. С. 128.
38. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30–31; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 183–184.
39. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 3.
40. Там само. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 122.
41. *Otu P.* Basarabia în relațiile internaționale la sfârșitul Primului război mondial (1917–1920) // Revista de istorie militară. București, 1912. P. 52.
42. *Florin-Răzvan M.* Minoritatea ucraineană din România (1918–1940). București, 2011. С. 54–55.
43. Цит. за: Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 років) // Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого: збірник наукових праць / гол. редкол. В. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 242.
44. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 28–28 зв.; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 192–193.
45. *Ластовець Н.О.* Життя та діяльність представників українських дипломатичних місій (1918–1921 рр.). Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Харків, 2018. С. 121.
46. *Дорошенко Д.* Мої спомины про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ, 2007. С. 498.
47. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 102. Арк. 5.
48. Цит. за: *Vlasenko V.* Konstantin Mațevici omul de știință și diplomatul ucrainian / V. Guzun, V. Vlasenko // Caiete diplomatice. Anul III, 2015. Nr. 3. P.31.
49. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32–32 зв.; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 185.
50. Там само.
51. *Рендюк Т.* Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. Київ, 2011. С. 69.
52. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32–32 зв.; Власенко В. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919–1923 рр.). С. 186.
53. *Лівницький М.А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен – Філадельфія, 1984. С. 10.

OPERATING FEATURES OF THE EXTRAORDINARY DIPLOMATIC MISSION OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN ROMANIA IN 1920

Abstract. The article covers the activities of the Extraordinary Diplomatic Mission of the UPR in Bucharest. The year of 1920 marked a special period in the relations of the UPR of the Directorate times with the neighboring Kingdom of Romania, given a specific geopolitical situation and the conditions of almost complete isolation of Ukraine caused by the relentless advance of the Bolshevik army from the north and east as well as an offensive of the White Guard troops of A. Denikin and P. Wrangel from the south. Under such circumstances, the UPR considered Romania as its most important military, political, and economic partner. In turn, the erstwhile Romanian leadership was deeply interested in the existence of an independent Ukraine, primarily as a political and military buffer zone between Romania and the aggressive Soviet Russia.

The article mentions the main areas of activity of the Extraordinary Diplomatic Mission in Bucharest: representing and protecting political, economic, and military interests of the UPR, encouraging trade relations, providing assistance to civilians and military emigrants from Ukraine who found themselves in the territory of the neighbouring country against their will as well as activities aimed at overcoming information vacuum around the UPR. The activities of the UPR Extraordinary Diplomatic Mission in Bucharest in 1920 contributed to the expansion of the Ukrainian idea abroad, promotion of knowledge about Ukraine and its struggle for independence, whilst drawing the attention of the international community to the acute problems Ukraine was facing at that time. The UPR Extraordinary Diplomatic Mission in Bucharest was also entrusted with a special task of providing the Ukrainian government with a full-fledged connection with Europe, especially with the Entente countries.

The article also is a pioneering research of the aspect of activities of the Extraordinary Diplomatic Mission in Bucharest associated with providing working conditions in the city for I. Mazepa, Head of the Council of People's Commissars of the UPR, in March 1920, who was forced to flee Ukraine because of unconducive military circumstances and seek asylum in the adjacent country.

Keywords: Extraordinary Diplomatic Mission, Ukrainian People's Republic of the Directorate times, Kingdom of Romania, Isaak Mazepa, Kostiantyn Matsievych.

Олександр ПОТЄХІН,
доктор історичних наук,
професор СумДПУ ім. А.С.Макаренка,
головний науковий співробітник ІВІ НАНУ

СОЮЗНИЦЬКА СПІВПРАЦЯ В ЄВРОПІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті йдеться про зв'язок між сучасною кризою світового ладу й поверненням до з'ясування причин Першої світової війни.

Автор статті стверджує, що більшість тих, хто ухвалював рішення 1914 року, уважали, що мають домінуючу стратегію, тому курс, якого вони дотримувалися, був найкращим, незалежно від дій іншої сторони.

Військово-політичні союзи, незважаючи на зафіксовані в таємних угодах оборонні цілі, були створені для ведення війни, а не підтримання миру шляхом взаємного стримування. Слабка домовленість обох союзів не дала їм змоги стримати опонентів або партнерів від розв'язування війни й припинити військові дії після провалу низки запланованих стратегічних операцій.

Ключові слова: Перша світова війна, Антанта, військово-політичні союзи, Європа, XX століття.

Події, які призвели до Першої світової війни, залишаються у фокусі уваги дослідників історії дипломатії, і це пов'язано не тільки з двома столітніми знаменними датами – початку та завершення зазначеної війни. Сучасна криза світового порядку примушує знову повертатися до з'ясування причин війни планетарного масштабу, якою було започатковано «коротке XX століття», що тривало з 1914 по 1991 рік. Адже, як казав В. Ключевський, «історія – не вчителька, а наглядка: вона нікого не навчає, проте завжди карає за незнання уроків». Тому неможливо погодитися з поширеною тезою часів постправди, мовляв, історія нічого не вчить. Чимало людей досі помилково вважають аксіомою твердження про фатальну роль військово-політичних союзів серед факторів, які призвели до європейської війни, якої буцімто «ніхто не прагнув».

«Неправда, що союзні зобов'язання не сприяли спалаху Першої світової війни [...], – стверджує відомий американський дослідник Г. Снайдер. – Немає сумнівів – альянси систематизували інтереси, але вони також установили обов'язки, які виходили за межі цих інтересів» [1]. Саме в межах дилеми «зобов'язання чи інтереси» Снайдер запропонував визначати роль союзів у розв'язуванні Першої світової війни. Як він зазначив, «[...] безперечно, найсильніша союзницька норма полягає в тому, що його члени мають дотримуватися зобов'язань та обіцянок, чітко сформульованих у союзному договорі. Йдеться про відому норму міжнародного права “*pacta sunt servanda*” (із лат. – “договори має бути виконано”. – *Ред.*). Поміж різних зобов'язань, які може вміщувати договір, найсильнішим є “*casus foederis*” (із лат. – “договірний випадок”, тобто виконання союзницьких домовленостей. – *Ред.*) – надзвичайний стан, за якого сторони повинні застосовувати військову міць проти агресора, котрий здійснив збройний напад на члена оборонного військового союзу. До 1914 року висловлювання та поведінка державних діячів надали чимало доказів, що “*casus foederis*” вважали майже непорушним. (Щодо слів – згоден, але зі справами було значно гірше, передусім через амбівалентність поведінки. – *Авт.*) [...] Ця чітка норма суперечить загальноприйнятій реалістами мудрості, що союзники завжди діятимуть відповідно до своїх інтересів, незалежно від обіцянок, наданих у договорі про союз. Ця “мудрість”, як я [Снайдер] намагаюся довести, є помилковою. Якби вона відповідала дійсності, союзи були б або зайвими, або марними: якщо умови договору повністю відповідають інтересам сторін, то договір є зайвим, якби ж вони повністю не відповідали, його б не брали до уваги. [...] Це означає лише те, що, схвалюючи рішення, держави не дотримуються автоматично того чи іншого критерію, але часто стикаються з важким вибором» [2].

Постає низка запитань. Чи справді союзи «систематизували інтереси», як про це пише Г. Снайдер; наскільки тісними були міжсоюзницькі відносини; чи була «чітко сформульованою» договірно-правова база їхнього утворення й функціонування; стратегічна взаємозалежність – той самий клей, що мав утримувати держави разом під час миру, а війни й поготів? Крім того, цікаво, чи було відпрацьовано спільні цілі; якими саме були взаємні зобов'язання країн-членів двох блоків, що протистояли в Першій світовій війні; як їхні учасники обирали та розуміли власні інтереси й узгоджували їх чи ні з інтересами союзників?

Австро-німецький таємний союзний договір було підписано ще 7 жовтня 1879 року на 5-річний термін, відтак його дію регулярно подовжували. Текст договору передбачав його легітимацію шляхом «схвалення обома найвищими суверенами», а також вимагав «ратифікації протягом чотирнадцяти днів» після надання згоди імператорів [3]. Щодо порядку ратифікації таємного договору виникає питання, на яке знайти задовільну відпо-

відь автор не зумів. Зрозуміло, що імперські провідники заздалегідь надали таке схвалення – це мало передувати підписанню документа. Імовірно, що його «ратифікацію» цим і було обмежено. Але якщо учасники не дотримувалися процедури, передбаченої текстом договору, його легітимність, як і низки інших таємних договорів між союзниками з обох блоків, викликає ґрунтовні сумніви. Щоби зберегти саме таку особливість, текст таємної угоди має бути доступним дуже вузькому колу осіб. Це робить неможливим його схвалення в парламенті, уряді чи якомусь спеціальному колегіальному органі. Невипадково в австро-німецькому договорі розведено дві події – схвалення сувереном (імператором) і ратифікація. Навряд чи її провели в парламенті або шляхом таємного обміну відповідними «схваленими» текстами. Хай там як, а встановити наявність такої процедури автор не зміг.

Австро-німецький союз був спрямований проти Росії. У першій статті договору зафіксовано: «У разі, якщо одна з обох імперій [...] зазнала нападу з боку Росії, то обидві високі сторони, що домовляються, повинні виступити на допомогу одна іншій з усією сукупністю військових сил своїх імперій» і не укладати сепаратного миру [4]. Ст. 2 зобов'язувала держав-учасниць у разі нападу на одну з них якоїсь іншої країни (крім Росії) «не тільки не надавати допомоги нападникові», а й «щонайменше зберігати дружній нейтралітет» щодо країни-співпідписантки. Але тут був один суттєвий виняток, який знов-таки стосувався Росії: «[...] якщо держава-нападниця отримує підтримку з боку Росії [...], то обумовлене у ст. 1 зобов'язання повної воєнної взаємодопомоги негайно набуває сили» [5]. У ст. 4 учасники домовилися про таке: у разі виявлення «загрозливих воєнних приготувань Росії» повідомити її імператору «щонайменше конфіденційно, що вони будуть змушені розглядати будь-який напад на одного з них як спрямований проти них обох» [6]. Шедевром лицемірства слід визнати фразу в преамбулі договору: «щирий (таємний! – *Авт.*) зв'язок між Німеччиною та Австро-Угорщиною не може нікому загрожувати, але здатний, навпаки, зміцнити європейський мир», тому імператори «вирішили укласти союз миру й взаємозахисту», давши обопільну обіцянку щодо суто оборонної функції зазначеної вище угоди [7].

У 1890 році Берлін відмовився відновити так званий договір перестраховування, який 1887 року підписали канцлер Отто фон Бісмарк і посол у Берліні П. Шувалов. Документ мав забезпечувати дружні відносини Росії та Німеччини. Чимало німецьких істориків звинувачують у взаємному зближенні сусідів Німеччини – Франції та Росії – канцлера Б. Бюлова, який «прив'язав чудовий німецький фрегат до утлого судна Австро-Угорщини». А єдиною перевагою Відня була повна залежність од Берліна, яка не заважала австрійським провідникам час од часу не тільки вдаватися до неузгоджених із Німеччиною дій на міжнародній арені, а й навіть заз-

далегідь не повідомляти про них «старшого» союзника. Історики, зокрема Е. Бранденбург, вважають Бюлова також винним у неодноразовому відхиленні пропозицій англійського міністра колоній Дж. Чемберлена на початку 1900-х років щодо розв'язання взаємних суперечок у світі – це врешті-решт сприяло залученню Великої Британії до франко-російського союзу. Санкт-Петербург провокували дії Німеччини, як-от зближення з Туреччиною та підтримка Австро-Угорщини на Балканах. З усіма підставами Бюлова звинувачують у зраді ідейній спадщині Бісмарка, який категорично відкидав політику силового з'ясування відносин із Росією. Переміг курс німецької геополітики, який ґрунтувався на максимі про історичну недоречність подальшої співпраці між Німеччиною та Росією [8].

Німецьке командування невисоко оцінювало боєздатність військ союзної Австро-Угорщини, таких висновків, зокрема, дійшов Генеральний штаб Райху 1913 року. Припущення, що їхній союзник усе ж таки не поступиться Росії, згодом виявилось хибним. Слабкість австро-угорської армії була наслідком строкатості її етнічного складу [9]. Протягом довоєнних десятиліть Відень не надто переймався розвитком своїх збройних сил, а Берлін не брав участі в їхній модернізації, якої не було завершено навіть 1916 року [10]. Досі відкрите питання, чому Берлін протягом довгих 35 років – із моменту укладення своєї «суто оборонної угоди» 1879 року – не докладав рук, аби «підтягнути» рівень боєздатності армії Дунайської імперії ближче до власного? Німеччина мала найкращу армію у світі, за нею слідувала французька, а російська й австро-угорська обіймали позиції аутсайдерів. Англійська армія була на початку війни надто нечисленною, утім за наявності значного резерву відбувалося її збільшення, зокрема й завдяки ресурсам імперської периферії – Канади, Австралії, Нової Зеландії, навіть Індії та інших. Водночас британський флот був найкращим у світі. За оцінками експертів, у Першій світовій війні росіяни загалом успішно воювали з австрійцями, однак відчутно поступалися німцям.

Надзвичайно суттєвими були розбіжності у визначенні головного ворога у війні: якщо Відень таким бачив Росію, то Берлін – Францію. Напередодні війни дещо активізувалися контакти військових керівників Німеччини й Австро-Угорщини, під час яких вони намагалися заспокоїти себе щодо очікуваних успішних наступальних дій на сході. Тим часом начальник Генштабу Німеччини Г. Мольтке-молодший переконував свого австрійського «візаві» К. Гетцендорфа, що німецька атака на Францію справді буде доленосною для Австрії [11]. 4 серпня 1914 року, у день вторгнення Німеччини до Бельгії, німецький військовий аташе у Відні писав: «Настав час, коли два генеральних штаби мають проконсультуватися з абсолютною відвертістю щодо мобілізації, часу її закінчення, районів концентрації та наявної сили військ [...]» [12]. Це було запізно робити, але

політико-воєнні відносини Берліна й Відня спричинили перетворення австро-сербського конфлікту на загальноєвропейську війну.

Повертаючись до договірної бази Потрійного союзу, зауважимо, що, здавалося б, перевершити словесні «перли» зазначеної вище австро-німецької угоди 1879 року було неможливо (такі екзерсиси є особливо недоречними в таємному документі, тобто не призначеному для пропагандистського використання). Але це вдалося зробити знов-таки в таємній угоді, зміст і факт існування якої учасники домовилися не розголошувати, – про створення союзу Німеччини, Австро-Угорщини й Італії, підписаний у Відні 20 травня 1882 року [13]. Країни-учасниці угоди пообіцяли взаємні «мир і дружбу» й зобов'язалися «не вступати у жодний союз, спрямований проти однієї з цих держав». Залишається загадкою набрання чинності договором (ст. 9): «Обмін ратифікаціями відбудеться у Відні протягом наступних трьох тижнів [...] якщо вдасться це зробити» [14]. Доля цієї суто антифранцузької угоди (про Росію взагалі не згадали в документі), згідно з якою до союзу Німеччини й Австро-Угорщини приєдналася Італія, є горезвісною.

Із початком війни Рим відмовився виступити на боці Берліна та Відня, хоча й не відкликав негайно підпису під договором, а наступного – 1915 – року приєднався до Антанти. Цікаво, що приводом для відмови Італії воювати разом із Центральними державами в 1914-му була саме демагогічна клаузула в преамбулі угоди: «[...] імператор австрійський, імператор німецький, король Італії, натхненні бажанням збільшити гарантії загального миру, [...] домовилися укласти суто охоронний та оборонний договір, що має тільки убезпечити їх од загроз для їхніх держав і спокою Європи» [15].

Союзникам бракувало впевненості у відданості Італії Потрійному альянсові через її перманентні територіальні конфлікти з Австро-Угорщиною: якщо вдатися до поширеної термінології, їхні «національні інтереси» суперечили один одному. А. Поліо, начальник італійського Генерального штабу протягом 1908–1914 рр., не хотів дотримуватися союзницьких зобов'язань своєї країни. А втім, у лютому 1914 року італійський уряд підтвердив свої зобов'язання, отже, німецьке командування під час липневої кризи все ще могло розраховувати на італійські війська, хоча зі значними застереженнями щодо їхньої надійності й узагалі корисності Італії як союзника у війні. Німеччина, на думку її військового керівництва, могла обійтись і без Італії. Зрештою так і сталося. Слід зауважити, що Італія дотримала своєї таємної обіцянки Франції утриматися від участі в німецькому нападі на неї [16]. Улітку 1914 року, коли Австро-Угорщина вирішила, що на часі для «відведення загроз» і збереження «спокою Європи» напасти на Сербію, а Берлін і не намагався зупинити війну, мабуть, поділяючи занепокоєність Відня, Рим вирішив зачекати й поміркувати, на чиєму боці вигідніше відстоювати так званий європейський спокій.

Італія відмовилася вступити у війну як член Потрійного союзу на боці Німеччини й Австро-Угорщини й заявила про свій нейтралітет. Цей крок не був суто символічним – завдяки італійському нейтралітетові Франція змогла перемістити на західний фронт 4 дивізії, тобто 80 тис. військовослужбовців, які чатували її південний кордон [17]. 31 серпня 1914 року Міністр закордонних справ повідомив послу Німеччини, що уряд Італії дійшов такого висновку: «[...] дії Австрії проти Сербії слід розглядати як акт агресії, і, отже, відповідно до умов договору про Потрійний альянс, „*casus foederis*” відсутній. Тому Італія має визнати себе нейтральною. [...] Оскільки Італія не була заздалегідь проінформована про дії Австрії проти Сербії, немає причин очікувати її участі у війні, тому що завдано прямої шкоди італійським інтересам. [...] Уряд залишає за собою право пізніше визначити, чи можливе втручання Італії на боці союзників, якщо на той час інтереси Італії буде забезпечено задовільно» [18]. Отже, виконувати союзницькі зобов'язання Італія відмовилася, але залишила собі шпарину для подальшого територіального торгу з Австро-Угорщиною. Треба було тільки скласти належну ціну порушенню нею нейтралітету, тоді б Рим не забарився винайти достатню причину для вступу у війну. Згодом у декларації про вихід Італії з Потрійного союзу від 4 травня 1915 року на розвиток аргументації, запропонованій улітку 1914 року, Рим заявив: «Навіть передбачені договором зобов'язання доброзичливого нейтралітету виявилися порушеними [...] Правду кажучи, і розум, і почуття разом заперечують, аби можна було дотримуватися доброзичливого нейтралітету, коли один із союзників узявся за зброю для втілення програми, діаметрально протилежної тим життєвим інтересам другого союзника, забезпечення яких є фундаментом самого союзу» [19]. Так відбулася відмова Італії від нейтралітету (невтручання) у війні. У змаганнях за залучення «цінного» союзника згодом кращі умови запропонувала Антанта.

Найтрагічнішою для Антанти подією постала втрата контролю над чорноморсько-середземноморськими протоками внаслідок приєднання Туреччини до блоку Центральних держав майже заразом зі втратою Італії. Збереження проток вільними для проходу суден і кораблів Антанти, через які відбувалося б постачання російської армії, мало би бути пріоритетним завданням спільної стратегії. Велика Британія, Франція та Німеччина справляли неабиякий вплив в Османській імперії до війни, але тільки Берлін вдався до ефективних кроків для отримання контролю над протоками – починаючи з місії Л. фон Сандерса в грудні 1913 року [20]. Лондон і Париж не довіряли Санкт-Петербургу, через це й низку інших прорахунків німецькі дії призвели до потрібного Берлінові результату. Британський дипломат А. Ніколсон зазначав: «Хоча ми готові визнати,

що призначення німецького генерала [Сандерса] [...] має серйозний характер, однак ми будемо мати досить комічний вигляд, якщо згодом виявиться, що Сазонов (С.Д. Сазонов – Міністр закордонних справ Росії 1910–1916 рр. – *Авт.*) [...] нас зрадив. Насправді ми зі свого боку не бажаємо тягати каштани з вогню для Росії» [21].

У Санкт-Петербурзі розуміли наслідки закриття проток для Росії та вдалися до оцінювання можливості самотужки провести операцію з їх захоплення. Висновок Особливої наради високих посадовців імперії за участю керівників російських армії та флоту 8 (21) лютого 1914 року був невтішний: така операція вимагала «ретельної і тривалої підготовки протягом кількох років» [22]. Важко погодитися з автором фундаментальної праці з дипломатичної історії проблеми проток О. Машевським, коли він, посилаючись на надані С. Сазоновим у його «Спогадах» оцінки, пише: «Місія Сандерса стала потужним сигналом для подальшої консолідації країн Антанти. Згадані вище обставини спонукали царську дипломатію звернути свою увагу на зміцнення союзницьких відносин зі своїми партнерами» [23]. Далі О. Машевський наводить слова Ніколая II в бесіді з британським послом Дж. Б'юкененом 3-го квітня 1914 року, які повністю відображають тогочасний стан російсько-британських союзницьких (?! – *Авт.*) відносин: «Не було нічого, що заважало б зближенню Німеччини з Росією, крім питання Дарданелл» [24]. Не отримавши задовільної відповіді на пропозицію «укласти договір на зразок того, що між Англією та Францією», цар уточнив: «Людей у мене більш ніж достатньо [...] але можна було б успішно zorganizувати співробітництво британського й російського флотів. Наша співпраця зараз обмежена питанням Персії, проте я схильюся до її розширення у вигляді якого-небудь акту, що констатує факт англо-російського співробітництва в Європі» [25]. На відміну від авторів, які вже понад сто років знаходять у британсько-російській конвенції 1907 року засади Антанти [26] й продовжують пошуки в тому ж напрямі, самодержець добре розумів надзвичайну обмеженість наявної угоди, яку навіть за багатой уяви важко було сприйняти як військово-політичну. Договору про союз Санкт-Петербург прагнув, але так і не дочекався до початку війни. Не було укладено російсько-англійської військово-морської конвенції за аналогією з англо-французькою. Отже, консолідації Антанти в тристоронньому форматі аж ніяк не відбулося.

У травні 1914 року урядова делегація Туреччини відвідала Ніколая II в його Лівадійському палаці в Криму та запропонувала укласти договір про військово-політичний союз. Росіяни сумнівалися в щирості пропозиції Порти, оскільки знали про розстановку сил у турецькому керівництві, де переважали прихильники пронімецької орієнтації, але не відхилили її. 24 травня у промові в Думі С. Сазонов казав: «Свобода торгівлі в прото-

ках відповідає інтересам Оттоманської Порти й життєвим інтересам Росії, її можна реалізовувати лише в умовах мирного розвитку Туреччини» [27]. Утім у Туреччині мало хто вірив у готовність росіян відмовитися від прямого контролю над протоками й Константинополем. Л. Сандерс і німецький посол барон Г. Вангенгайм блокували не надто рішучі рухи турків у бік Антанти. Цікаво, що посол наполягав у липні 1914 року: «[...] політика Потрійного альянсу має визначити відносини так, аби – раптом Туреччина стане колись чинником сили – не було зобов'язань, яких нам треба дотримуватися» [28]. Загалом посол дуже сумнівався в цінності Порти як союзника, враховуючи її важке внутрішнє й міжнародне становище. Ці сумніви розвіяла однозначна реакція кайзера: «Теоретично правильно, але нині це – помилка. Зараз потрібен кожний ствол на Балканах, готовий стріляти в слов'ян заради Австро-Угорщини [...] Це опортуністична політика, але в цьому випадку треба її дотримуватися» [29]. 2 серпня 1914 року було укладено таємну німецько-турецьку угоду про військовий союз.

Франко-російський військово-політичний союз було оформлено двома таємними угодами – од 27 серпня 1891 року та 17 серпня 1892 року. Шляхом обміну листами між послом Франції в Санкт-Петербурзі Монтебелло й Міністром закордонних справ Росії Гірсом од 27 грудня 1893 року (4 січня 1894 року) військова конвенція набула чинності. Невдовзі угоду було закріплено низкою додаткових документів, зокрема військово-морською конвенцією [30]. Договір анулював та оприлюднив більшовицький уряд Росії, коли уклав сепаратну угоду з Німеччиною (Брестський мир) взимку 1918 року. Але жодних документів, які б визначали напрями інституціоналізації військово-політичного співробітництва, у цих і пізніших публікаціях таємних угод царського й Тимчасового урядів уміщено не було. Ідеться, зокрема, про військово-технічну співпрацю чи допомогу із французького боку в модернізації збройних сил Російської імперії, розбудові російських збройових підприємств. Щоправда, ще до укладення військової конвенції Франція робила демонстративні кроки щодо підсилення збройних сил Росії. Так, у 1888–1899 рр. Кабінет міністрів надав дозвіл на допомогу Росії у виготовленні стрілецької зброї з використанням бездимного пороху, що тоді було значною інновацією. Росіянам дозволили ознайомитися з новітньою гвинтівкою Лебеля й розмістити замовлення на 500 000 екземплярів спеціальної «російської» моделі такої зброї [31]. Але центральним моментом у підтримці Францією союзника стали фінансові позики російському уряду. До речі, 1914 р. державний борг Росії був найбільшим у світі – це пояснює її становище «молодшого» партнера в Антанті й надвисоку чутливість до надання допомоги з боку західних союзників, адже росіянам бракувало зброї, боєприпасів і ресурсів для їхнього виробництва.

Загалом договірно-правова база російсько-французької Антанти була надзвичайно слабкою. Перший пакет обміну дипломатичними нотами в 1891 році містив лише зобов'язання, підписане тодішніми міністрами закордонних справ, діяти спільно в усіх питаннях, пов'язаних із загрозами миру, а в разі виникнення такої загрози розпочати консультації щодо «невідкладних та одночасних заходів», які мають бути задіяні для захисту їхніх взаємних інтересів. Пакет 1893–1894 років зобов'язував генеральні штаби обох держав розпочати мобілізацію своїх збройних сил у відповідь на оголошення мобілізації однією з країн – членів Потрійного союзу; якщо Німеччина нападе на Францію самостійно чи разом з Італією, Росія прийде їй на допомогу; у випадку нападу на Росію Німеччини – окремо чи спільно з Австрією – на допомогу прийде Франція. Угода також передбачала кількість військ, які мобілізує кожна зі сторін у разі війни з Німеччиною, та одночасне введення їх у бій, щоб агресор опинився в ситуації війни на двох фронтах – західному й східному. Питання мобілізації в генштабах союзників трактували однозначно – як необхідний крок до війни, а не запобіжний захід, який мав би змусити противника своєчасно зупинитися й зберегти мир. У додатковій угоді було передбачено відмову від укладання сепаратного миру кожною зі сторін та обмін військовою інформацією. Останнє взаємне зобов'язання було надзвичайно хитким, його реалізація в наступні роки залежала від кон'юктурних змін стану відносин між Парижем і Санкт-Петербургом.

Конвенція була надзвичайно обмеженою навіть у суто мілітарному сенсі, а про її політичний аспект годі й казати. Жодного слова не було про цілі, за які наготові воювати союзники. Із цього приводу влучно висловився Дж. Кеннан: «Документ відображав світ думки, у якому визнаються тільки воєнні фактори. Військові дії, за визначенням, були ефективним засобом досягнення будь-яких цілей» [32]. Документ не був затверджений підписом царя Александра III, що надало б йому належної легітимності в Російській імперії. У Французькій Республіці така конвенція вимагала затвердження з боку парламенту, чого не відбулося (на момент укладення угоди її гарантовано підтримав би французький законодавчий орган). Париж до кінця відстоював публічність конвенції, що категорично заперечував Санкт-Петербург, бо в російському уряді тривала боротьба прихильників французької та німецької орієнтацій. Цар бажав зберегти руки вільними, проте через таку таємність Антанта була нездатна виконувати функцію стримування німецької агресії. Для широкого загалу на час створення вона залишилася за лаштунками великого шоу «взаємних візитів кораблів». Французька ескадра навідалася до Кронштадту в липні 1891 року, під час церемонії її врочистої зустрічі цар Александр III був змушений вітати революційний гімн «Марсельезу». Візит-відповідь російської ескадри до Тулону в жовтні 1893

року (щоправда, два російських кораблі прибули до порту на буксирі французьких – через пошкодження, отримані під час зіткнення між собою у відкритому морі) перетворився на гучну маніфестацію взаємної любові [33].

Але надто часто протягом наступних 1894–1914 рр. франко-російським відносинам була властива «любов без взаємності». Найскандальніший із випадків «зради», мабуть, пов'язаний зі спробою німецько-російського військово-політичного зближення неподалік Бйорке (нині острова Великий Березовий, РФ) 1905 р. [34].

Боротьба з Райхом разом зі союзниками – Росією та Британією – була французькою мрією з 1871 року, яка врешті матеріалізувалася в 1914-му. Франція не була достатньо сильною, щоби протистояти Німеччині в боротьбі «один проти одного», тож вона завжди прагнула цього уникнути. Франція відчувала себе «підготовленою до війни» [35], але за умови, що на її боці негайно виступить Росія. Якщо порівнювати з іншими державами, франко-російське військово-політичне співробітництво було краще інституціалізоване, та його рівень, як виявилось під час війни, не дотягував навіть до мінімально задовільного. Практичні кроки в цьому напрямі здебільшого підміняли малозмістовними деклараціями про добрі наміри сторін.

Цікаво, що на етапі формування франко-російського союзу його учасники розглядали Велику Британію як потенційного члена альянсу за участі Німеччини, Австро-Угорщини й Італії. Зокрема, у листі Міністра закордонних справ Росії Н. Гірса послу його країни у Франції від 9 (21) серпня 1891 року, зміст якого було доручено довести французькій стороні, зазначено: «[...] Потрійний союз відкрито відновлено та приєднання Великої Британії до політичних цілей, яких прагне досягти цей союз, є більш-менш імовірним» [36]. На відміну від російсько-французької Антанти, англо-французький військово-політичний союз не був навіть мінімально інституціалізований аж до початку війни. Внутрішньополітичні обставини Великої Британії заважали створенню формалізованого військово-політичного союзу з Францією в мирний час, але її шанси отримати в майбутньому британську підтримку поліпшувалися зі спуском на воду кожного нового німецького лінійного корабля. Із вступом Британії у війну Берлін мав би турбуватися не тільки про Росію, а й про військово-морське суперництво з найсильнішим у світі Королівським флотом, про загрозу блокади зовнішньої торгівлі й висадку британського експедиційного корпусу на Півночі Франції, Бельгії чи навіть Німеччини. Велика Британія, завдяки поєднанню фінансових ресурсів, виробничої потуги, імперських володінь і військово-морської сили, залишалася світовою потугою «номер один», хоча її лідерство дедалі менше вражало на початку ХХ століття. Лондон був зацікавлений якщо не в збереженні статус-кво, то принаймні в повільних і мирних змінах світового порядку. Цілі бри-

танців полягали в захисті власних позицій в Індії, підтримці морської переваги, імовірно, також збереженні європейського співвідношення сил, та й по всьому. Мабуть, тому лорд Солсбері виступив проти формалізації взаємних безпекових зобов'язань із Німеччиною в 1889 і 1898–1901 роках, а Е. Грей прагнув уникнути інституціоналізованого англо-французького військового союзу, який у Парижі та Берліні могли сприймати протилежно. Результатом такої страусової політики стала відмова від стримування імперських загарбницьких апетитів Німеччини в Європі. У нових обставинах спроби зберегти «руки вільними» й відданість сформульованому лордом Пальмерстоном відомому принципу британської зовнішньої політики XIX століття – «країна має постійні інтереси, але не постійних союзників» – призвели до згубних наслідків. «Традиційне маневрування між антагоністичними інтересами Великої Британії – імперськими й континентальними, стратегічними й фінансовими – тривало в старому річищі» [37], – констатує П. Кеннеді. Вирішення своїх проблем Лондон аж до початку війни не бачив на шляху встановлення надійних постійних союзницьких зв'язків.

Заснування англо-французької Антанти зазвичай пов'язують з угодою від 8 квітня 1904 року, що складалася з конвенції про Ньюфаундленд і Західну Африку та двох декларацій – про Сіам, Єгипет і Марокко. Зміст угоди стосувався тільки врегулювання колоніальних суперечок між двома державами й не торкався проблем європейської безпеки [38]. Оцінки подальших воєнно-політичних наслідків цього документа є надзвичайно суперечливими та здебільшого недостатньо обґрунтованими. Справді, невдовзі було розпочато таємні консультації між морськими й армійськими відомствами двох держав – «бесіди», як їх називав Е. Грей. Але відомий дослідник витоків війни Фей помиляється, коли вважає, що «[...] спочатку ці угоди (домовленості. – *Авт.*) не були такими суворими й зобов'язувальними, як франко-російський союз. Але поступово вони, якщо не за своєю формою, то майже перетворилися на найбільш життєву ланку всієї системи таємних союзів, попри ту старанну пунктуальність, з якою сер Е. Грей постійно повторював, що “Англія вільна в своїх діях”. Він дозволив англійському й французькому морським і військовим штабам виробити технічні угоди для спільних воєнних дій, що стали базою стратегічних планів обох держав» [39]. Насправді спільних стратегічних проєктів у двох союзників не було, вони не спромоглися навіть відпрацювати узгоджені плани окремих операцій. Це стало очевидним уже з подій перших місяців війни й відтоді гостро відчувалося аж до перемир'я восени 1918 року.

Консультації між британським і французьким генеральними штабами відбувались утаємничено навіть од членів Кабінету міністрів Великої Британії та ні до чого конкретно не зобов'язували Лондон. Військовий міністр

Р. Холдейн дав дозвіл на переговори між штабами, які мали залишатися «суто відомчим питанням». Спільне планування операцій проти Німеччини в разі її нападу на Бельгію «тупцювало на місці», адже британці бажали проводити її самотужки, вважаючи Антверпен і прилегле до нього узбережжя ключем до безпеки острова. Глава Адміралтейства лорд Фішер відстоював стратегію абсолютного пріоритету ведення війни на морі й використання армії лише як допоміжної операціям ВМС сили. Він не приховував своїх сумнівів у боєздатності французьких збройних сил, називав планування спільної з ними кампанії на суходолі «самогубним ідіотизмом», мовляв, німці розіб'ють французів, а разом із ними така доля спіткає й британський експедиційний корпус. Єдине, на що погоджувався Фішер, – це десант на балтійському узбережжі Східної Пруссії, од якого «шапкою докинути» до Берліна. Хоча 1910 року його зняли з посади, нагородивши титулом пера, він залишався впливовою особою поміж військових і політиків [40].

У грудні 1909 року було розпочато приватні контакти начальника Британського штабного коледжу бригадного генерала Г. Вілсона з його французьким колегою генералом Ф. Фошем. Відтак Вілсон протягом чотирьох років багаторазово їздив до Бельгії, подорожував бельгійсько-німецьким і франко-німецьким кордонами, відвідував місця можливих боїв наступної війни в Арденах, Ельзасі й Лотарингії. Під час неофіційних візитів до Франції Вілсон зустрічався з представниками Генерального штабу. На думку Б. Такман, зусиллями керівництва ЗС Великої Британії експедиційний корпус загалом добре підготувався до участі у війні на континенті, було задіяно заходи з доведення його чисельності до рівня воєнного часу в разі мобілізації. Проте ніяких планів транспортування через Ла-Манш, розміщення, постачання, зокрема продовольства, висування до районів зосередження у Франції не існувало. Зазначені недоліки спільного планування, вважає Б. Такман, удалося здебільшого подолати до лютого 1912 року, коли французи доповіли своїй Вищій раді, що сподіваються на прибуття на континент Британського експедиційного корпусу чисельністю 145 000 осіб, який мав набути повної боєготовності на 15-й день мобілізації. Але планів взаємодії французьких і британських військ та спільного командування операціями так і не було затверджено. І не без причини, адже в 1912 році новий начальник Генерального штабу Великої Британії Дж. Френч спробував відродити ідею самостійних дій британських збройних сил на території Бельгії. Зі свого боку, бельгійське керівництво вирішило твердо дотримуватися нейтралітету. Лондон доводив Парижу, що тільки в разі нападу Німеччини на Бельгію той може розраховувати на підтримку Великої Британії. Розробляти спільний англо-французький план операцій військові завершили до липня 1914 року, як стверджує Б. Такман. Але політичне керівництво Великої Британії й далі дотриму-

валось у відносинах із Францією принципу «жодних зобов'язань» [41], що не тільки не сприяло стримуванню німецької агресії, а й згодом завадило практичним крокам із його реалізації. Мабуть, одним із найкрасномовніших документів, які демонструють сутність британської політики у сфері союзницького співробітництва, слід визнати знаменитий лист Міністра закордонних справ Великої Британії Е. Грея французькому послу в Лондоні П. Камбону від 22 листопада 1912 року. Там, у відповідь на пропозицію Прем'єр-міністра Франції Р. Пуанкаре укласти договір про військовий союз (Париж висунув розгорнуту аргументацію на користь такого кроку), зокрема, було зазначено: «Останніми роками французькі та британські морські й військові експерти час од часу радилися. Завжди було передбачено, що такі наради не обмежують свободи кожного уряду вирішити будь-якої миті в майбутньому, допомагатиме він іншому військовою силою чи ні. Ми згодилися, що наради експертів не розглядають і не мають розглядати як зобов'язання, котре може примусити який-небудь з урядів виступити за обставин, що не склалися, та, можливо, ніколи не складуться. [...] Якщо один із урядів матиме серйозні підстави очікувати неспровокованого нападу з боку третьої держави або якоїсь події, що загрожує загальному миру, то він має негайно обговорити з другим, чи діятимуть обидва уряди разом, щоби запобігти нападу й зберегти мир; якщо ж дійдуть згоди, то до яких заходів вони готові спільно вдаватися» [42]. Відмову від формалізації військово-політичних союзницьких відносин лише частково компенсувала обіцянка британців «у разі спільного військового виступу негайно взяти до уваги плани генеральних штабів», до того ж послаблена умовою, що «уряди тоді вирішуватимуть, як їх [плани] буде задіяно» [43].

Під час зустрічі з полковником Е. Хаузом, емісаром Президента США В. Вілсона, у червні 1914-го Е. Грей наголосив, що «між Англією, Францією і Росією немає письмової угоди, їхня домовленість є простим виразом взаємної симпатії та рішучості оберігати інтереси одне одного» [44]. Першого серпня 1914 року, дня, коли Німеччина оголосила війну Росії та вторглася до Люксембурга, на засіданні Кабінету міністрів Великої Британії з 18-ти членів 12 висловилися проти того, щоби запевнити Францію в наданні їй допомоги в разі війни. Під час перерви в засіданні Грей зустрівся з Камбоном і заявив йому: «Франція має самотужки ухвалити рішення й не розраховувати на допомогу, яку зараз ми не в змозі надати» [45]. Того самого дня урядуша фракція лібералів у Палаті громад 19-ма голосами проти 4-х (більшість утрималися) схвалила пропозицію не втручатись у війну «незалежно від розвитку подій у Бельгії чи деінде» [46]. Третього серпня Грей виступив із промовою, закликавши Палату громад підійти до кризи з позиції «британських інтересів, честі британців і британських зобов'язань».

За його словами, на той момент «жодні таємні угоди з Францією не обмежують свободу Англії обрати власний курс». Париж вступив у війну на виконання «своїх зобов'язань щодо Росії, але ми не беремо участі у франко-російському союзі, ми навіть не знаємо умов цього союзу» (?! – *Авт.*). Грей повідомив про військово-морську угоду з Францією, згідно з якою французький флот зосереджено в Середземномор'ї, а північно-західне узбережжя цієї країни не захищене з моря. Тому Англія має захищати Ла-Манш. Головною думкою промови був бельгійський суверенітет, трактований у широкому контексті своєрідної моделі теорії європейського «доміно»: «Якщо Францію поставлять на коліна, те саме трапиться з Бельгією, а згодом Голландією та Данією [...] Наприкінці війни нам, навіть за неучасті в ній, не вдасться запобігти падінню всієї Західної Європи під тиском однієї панівної держави [Німеччини]» [47]. Через дві години після закінчення виступу Грея Німеччина оголосила війну Франції.

Те, що Е. Грей до кінця приховував наміри Великої Британії втрутитися, а це підштовхувало німців до війни, дивувало навіть його прихильників і викликало гостру критику всіх британських партій. А. Понсонбі із цього приводу зауважує: «Історія замовчувань, ухилянь, дезінформації в передвоєнній дипломатії є трагічною ілюстрацією низьких стандартів національної честі – коли йдеться про війну, що було прийнятним для державних діячів, чия особиста честь не викликала сумнівів» [48]. У бесіді з Послом Великої Британії в Санкт-Петербурзі 25 липня 1914 року С. Сазонов резонно заявив, що якби Британія «рішуче стала на бік Франції та Росії, то не було б війни, а якщо [вона] покине їх тепер напризволяще, то пролляються ріки крові, і врешті-решт [вона] все ж таки буде втягнута у війну» [49]. У відповідь Дж. Б'юкенен повторив офіційну позицію Лондона: «Англія могла би з більшою користю відігравати в Берліні й Відні роль посередника, як друг, який, коли б заклики до поміркованості залишили без уваги, міг би в один чудовий день перетворитися на союзника, ніж якби Англія відразу оголосила себе союзницею Росії» [50]. І цей «чудовий день» настав у Лондоні 4 серпня.

Напад Німеччини на Бельгію цього дня став приводом для вступу у війну Великої Британії. У своїй промові в Райхстагу того ж дня канцлер Т. Бетман-Гольвег, зокрема, заявив: «Наше вторгнення до Бельгії суперечить міжнародному праву (Німеччина була однією з країн-гарантів нейтралітету Бельгії з часу створення цієї держави 1830 року. – *Авт.*), але зло, – я кажу відверто, – яке ми заподіяли, негайно перетвориться на добро, щойно ми досягнемо своїх воєнних цілей» [51]. Коли британський посол вручав у Берліні канцлеру ультиматум із вимогою поважати суверенітет Бельгії, загрожуючи в іншому випадку війною, він почув од Бетмана-Гольвега: «Англія робить неймовірне, ладна на війну зі спорідненою нацією, це можна порівняти з ударом у спину – Німеччині, яка

бореться за своє життя з двома розбійниками, Росією та Францією, і бере на себе відповідальність за всі можливі жакливі наслідки – й усе це лише за єдине слово “нейтралітет”, за шматок паперу» [52]. Як бачимо, у Гітлера, Геббельса, Ріббентропа були достойні попередники щодо неповаги до міжнародно-правових зобов’язань.

Отже, коли Антанта вступила у війну, її три учасники не були формально пов’язані єдиним союзним договором, який визначав би зобов’язання сторін. Тільки 25 серпня (5 вересня) 1914 року в Лондоні було підписано угоду між Росією, Англією та Францією. Згідно з документом, який умістився в десять рядків, три уряди взаємно зобов’язалися «не заключати сепаратного миру протягом цієї війни» й «не ставити мирних умов без попередньої угоди з кожним з інших союзників». Цим і було вичерпано союзний договір трьох членів Антанти [53].

Нагадаємо очевидний факт – Росія вступила у війну з Австро-Угорщиною не на виконання союзницьких зобов’язань, а на захист несоюзної країни – Сербії. Згодом її шляхом пішла й Велика Британія – у відповідь на порушення нейтралітету позасоюзної Бельгії. Потім відбулася «ланцюгова реакція», під час якої до війни втягувалися союзні й інші держави. На думку відомого дослідника альянсів С. Ван Евери, «[...] росіяни боялися, що опиняться перед безпосередньою небезпекою, якщо Австрія розгромить Сербію. Сербія була важливим додатковим фактором сили для [франко-російського] альянсу, вважали вони, отже, загибель Сербії призведе до “ефекту доміно” на Балканах, який досягне Росії. За Сербією настане черга Болгарії. Згодом Німеччина з’явиться на Чорному морі й буде здатною проектувати силу безпосередньо на Південну Росію. За словами Міністра закордонних справ Російської імперії С. Сазонова, це буде “смертний вирок для Росії”» [54]. Немає сумнівів у таланті російського дипломата, як і його колег, жонглювати геополітичними категоріями. Значно гірше в них склалося зі спуском із захмарних висот геополітичних марень на грішну землю – подбати про підвищення боєздатності сербської армії, своєчасно організувати поставку їй озброєнь, амуніції та підсилити військовими інструкторами. Нічого навіть близько до цього зроблено не було. Пояснення просте – імперська зверхність призводила до аберації зору.

За 17 місяців – із січня 1913 до 1 липня 1914 року – начальник австро-угорського Генерального штабу К. Гетцендорф 26 разів звертався до керівництва своєї країни з вимогою розпочати війну проти Сербії. У листі до німецького колеги Г. Мольтке (молодшого) в лютому 1914 року він стверджував, що Австрії негайно слід «розірвати кільце, яке знову стискається навколо нас» [55]. Під враженням поразок Османської імперії від Балканських держав перед війною Гетцендорф вважав, що ос-

танній шанс Дунайської імперії уникнути такої ж сумної долі полягає у використанні сараєвського інциденту для знищення Сербії, яка була для нього втіленням нав'язливої ідеї «слов'янської загрози» [56]. Водночас начальник Генерального штабу затуляв очі на стан власних Збройних сил, розраховуючи на рятівну допомогу з боку Німеччини. Натомість Берлін не тільки не зупинив напад свого молодшого партнера на Сербію, а й, трішки повагавшись, вирішив діяти відповідно до формули «зараз саме час, завтра воювати буде запізно». У німецькій верхівці поширювали облудні тези здебільшого такого змісту: по-перше, Росія до війни не готова, вона вже декілька разів здавала сербів, і немає причин, чому зараз «солідарність» має спрацювати (адже навіть жодного натяку на формалізовані військово-політичні союзницькі відносини між Санкт-Петербургом і Белградом – публічні чи таємні – не було); по-друге, після того як Росія завершить військову реформу – 1916? 1918? 1930-го року? (були різні плани нарощування військової сили недієздатного й архаїчного політико-економічного та соціального механізму Російської імперії) – воювати з нею Німеччині стане не під силу. Ситуацію зображували так, нібито Німеччина та її молодший союзник уже вичерпали всі ресурси підвищення власної боєздатності й через якісь примарні перестороги вимушені зупинитися. Або Німеччина вже досягла абсолютної досконалості, здатна самотужки легко перемогти у війні на два фронти (проти чого застерігав іще канцлер Бісмарк). І перше, і друге припущення не мали серйозного підґрунтя. Жодних важелів силоміць «затягти» Берлін у війну Відень не мав, хіба що сміховинний – загрожувати полишити союзника «на самоті».

Як справедливо вважає авторитетний дослідник Р. Джарвіс, «[...] коли європейські лідери втягнули свої країни у війну в 1914 році, вони однозначно вірили, що конфлікт їм нав'язали й, на відміну від їхніх супротивників, вони не мали вибору. [...] До останніх днів липня ніхто з них не відчував, що взагалі в будь-якому значущому сенсі обирає. Інакше кажучи, більшість тих, хто ухвалював рішення 1914 року, вважали, що в них є домінантна стратегія, тому курс, якого вони дотримувалися, був найкращим, незалежно від дій іншої сторони. Важке завдання з'ясування чужих побоювань і намірів, а також розглядання можливості того, що їхні дії можуть погіршити ситуацію, не брали до уваги. Прагнення мінімізації відповідальності та збільшення комфорту під час кроків, які загрожували війною, заважали усвідомити, що обережніший шлях буде безпечнішим» [57].

Військово-політичні союзи – Потрійна згода (Антанта) й Потрійний союз (після виходу з нього Італії – союз Центральних держав), незважаючи на зафіксовані в таємних угодах позірні оборонні цілі, було створено для ведення війни, а не підтримання миру шляхом взаємного стримування. Слабка інституціоналізація обох союзів не дала їм змоги ані стримувати

опонентів чи партнерів од розв'язування війни, ані в подальшому припинити військові дії після провалу низки запланованих стратегічних операцій. Таємність багатьох угод або практик військово-політичної взаємодії найкраще виявляє справжні, а не задекларовані цілі обох союзів. Можна припустити, що якби Антанта в складі Франції, Росії та Великої Британії була стабільним союзом із ясно сформульованими відкритими цілями підтримання миру в Європі й розв'язання конфліктів дипломатичним шляхом, Австро-Угорщина не напала б на Сербію, тому що Німеччина не дала б їй цього зробити. До останнього моменту Берлін не втрачав надії на англійський нейтралітет. Військово-політичні союзи не втягували когонебудь у війну проти його волі, це просто було їм не під силу, бо вони взагалі не мали належної інституціоналізації чи мали надто слабку.

Звичайно, велика європейська війна могла статися й раніше 1914 року. Своїми діями держави постійно загрожували одна одній, а також неодноразово намагалися створити враження загрози агресії, хоча насправді керівництво не збиралося застосовувати військову силу. Усе це підривало міжнародну стабільність. Зусилля європейських лідерів, оскільки не йшлося про створення сталого військового союзницького потенціалу, об'єднаного спільною стратегією заради досягнення узгоджених цілей, було дипломатичною грою: сторони блефували, намагалися розігравати козирі, яких у них насправді не було, тощо. Початкові ставки, зокрема колоніальні й територіальні зазіхання гравців, були мізерними, якщо порівняти з розплатою, що значно перевищила їх – колапс чотирьох імперій, тобто Австро-Угорської, Російської, Німецької, Османської, та дві найвеличніші тоталітарні революції в Європі XX століття – російська (більшовицька) й німецька (нацистська). Факти свідчать, що зовсім не союзні зобов'язання примусили держави стати на той чи інший бік – влада кожної країни на власний розсуд ухвалювала рішення про вступ у війну, керуючись хибними «національними інтересами».

1. *Snyder G.* Alliance Politics. Ithaca and London: Cornell University Press, 1997. P. 352.
2. *Ibidem.* P. 350–351.
3. Австро-германский договор 1879 г. о союзе // Мировые войны XX века. Кн. 2: Первая мировая война: документы и материалы. 2-е изд. / отв. ред. В.К. Шацилло. Москва: Наука, 2005. С. 8
4. Там же. С. 7.
5. Там же. С. 8.
6. Там же.
7. Там же. С. 7.
8. *Уткин А.* Первая мировая война. Москва: Алгоритм, 2001. С. 22.
9. *Хейстингс М.* Первая мировая война. Катастрофа 1914 года. Москва: Альпина, 2017. С. 85.
10. *MacMillan M.* The War that Ended Peace: The Road to 1914. New York, 2013. P. 362.
11. *Ibidem.* P. 367.
12. *Ibidem.* P. 368.
13. Образование Тройственного союза в 1882 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2: Первая мировая война: документы и материалы. С. 9–10.

14. Там же. С. 10.
15. Там же. С. 9.
16. *MacMillan M.* The War that Ended Peace: The Road to 1914. New York, 2013. P. 363–365.
17. *Такман Б.* Августовские пушки. Москва: Молодая гвардия, 1972. С. 192.
18. Telegram from German Ambassador at Rome to the German Foreign Office in Berlin. 31 July 1914. <https://www.firstworldwar.com/source/italianneutrality.htm>
19. Декларация о выходе Италии из Тройственного союза от 4 мая 1915 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2: Первая мировая война: документы и материалы. С. 428–429.
20. *Машевський О.П.* Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. початок 1920-х рр.). К.: Аквілон-Плюс, 2010. С. 481.
21. Там само. С. 489.
22. Там само. С. 505.
23. Там само. С. 507
24. Там само. С. 509
25. Там само. С. 510.
26. Конвенция 1901 г. между Россией и Англией по делам Персии, Афганистана и Тибета от 18/31 августа 1907 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 19–24.
27. *Howard H.* The Partition of Turkey. A Diplomatic History, 1913–1923. N. Howard. Norman: University of Oklahoma Press, 1931. P. 72–74
28. Ibidem.
29. *Howard H.* The Partition of Turkey. P. 84.
30. Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 10–13.
31. *Kennan G.* The Fateful Alliance France, Russia, and the Coming of the First World War. NY: Pantheon Books, 1984. P. 32.
32. Ibidem. P. 97, 220.
33. Ibidem.
34. Русско-германский союзный договор от 11 (24) июля 1905 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2: Первая мировая война: документы и материалы. 2-е изд. / отв. ред. В.К. Шацилло. Москва: Наука, 2005. С. 18.
35. *Kennedy P.* The Rise and Fall of Great Powers. NY: Vintage Books, 1989. P. 431.
36. Гирс – Моренгейму // Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 11.
37. *Kennedy P.* The Rise and Fall of Great Powers. P. 443.
38. Англо-французское соглашение, 8 апреля 1904 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 16–17.
39. *Фей С.* Происхождение мировой войны. Т. I. Москва: ГСЭИ, 1934. С. 141.
40. *Такман Б.* Августовские пушки. С. 78–79.
41. Там же. С. 82–83, 90–91.
42. *Хвостов В.М.* История дипломатии. Т. II. Москва: ГИПЛ, 1963. С. 719.
43. Там же. С. 720.
44. Письма Хауза президенту. Лондон, 26 июня 1914 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 110.
45. *Такман Б.* Августовские пушки. С. 143, 150.
46. Там же.
47. Там же. С. 180–181.
48. *Ponsonby A.* Falsehood in War-Time: Propaganda Lies of the First World War. N.P.: Allen and Unwin, 1928. <http://www.vlib.us/www/resources/archives/texts/t050824i/ponsonby.html>
49. Английский посол в Петербурге Бьюкенен – министру иностранных дел Великобритании сэру Эдуарду Грею 25 июля 1914 г. // Мировые войны XX века: в 4-х кн. / Ин-т всеобщей истории РАН. Москва: Наука, 2005. Кн. 2: Первая мировая война: док. и материалы. 2-е изд. / отв. ред. В.К. Шацилло. 2005. С. 50.
50. Там же.
51. *Такман Б.* Зазнач. праця. С. 195.
52. *Такман Б.* Зазнач. праця. С. 197.
53. Соглашение России, Англии и Франции о незаключении сепаратного мира 23 августа (5 сентября) 1914 г. // Мировые войны XX века. Кн. 2. С. 344.
54. *Van Evera S.* Causes of War: Power and the Roots of Conflict. Ithaca and London: Cornell Univ. Press, 1999. 268 p. P. 219.
55. *Хейстингс М.* Первая мировая война. Катастрофа 1914 года – Москва: Альпина, 2017. С. 83.
56. Там же. С. 84.
57. *Jervis R.* Perception and Misperception in International Politics. Princeton: Princeton University Press, 2017. P. 86–87.

Oleksandr POTIEKHIN,
*Doctor of History,
Full Professor, Makarenko Sumy State
Pedagogical University,
Chief Research Fellow,
Institute of World History,
National Academy of Sciences of Ukraine*

ALLIED COOPERATION IN EUROPE ON THE EVE OF WORLD WAR I

Annotation. The article puts forward an opinion that the current crisis of world order requires reverting to discovering the reasons of World War I.

The author states that in 1914, a majority of decision-makers believed they had a dominant strategy; thus, the policy they followed was the best, irrespective of another party's actions. The complicated task of clarifying the concerns and intentions of others as well as predicting the aggravation of the situation as a result of their actions was not taken into account. The quest for minimising responsibility and increasing comfort while taking bellicose measures hindered the realisation of the fact that a more cautious strategy was a safer option.

The military and political alliances, including the Entente Cordiale (the Triple Entente) and the Triple Alliance (after Italy's withdrawal, the Central Powers), the defence purposes enshrined in secret agreements notwithstanding, were established for waging wars but not for maintaining peace by mutual containment. Fragile arrangements between the two alliances did not allow them to prevent opponents or partners from unleashing the war and subsequently halt hostilities after the failure of a range of envisaged strategic operations.

The states continuously threatened each other with their actions, and repeated attempts to create the impression of a threat of aggression, although without any intention to use military force, undermined international stability. The efforts of European leaders constituted a diplomatic game, as the parties bluffed and sought to play trump cards they never had. The initial stakes, particularly colonial and territorial claims of actors, were negligible as compared with the incommensurably higher payback – the collapse of the Austro-Hungarian, Russian, German, and Ottoman empires, and the two totalitarian revolutions in the 20th-century Europe, Russian (Bolshevist) and German (Nazi). The author concludes that it was not allied obligations that prompted states to choose a certain side; rather, each country's government decided to join the war on their own, guided by spurious 'national interests'.

Keywords: World War I, Entente, military and political alliances, Europe, 20th century.

Павло КІРПЕНКО,
кандидат історичних наук

МІЖНАРОДНА СИТУАЦІЯ В ЄВРОПІ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СРСР ДО Й ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Статтю присвячено міжнародній ситуації в Європі та зовнішній політиці СРСР до й після початку Другої світової війни. Автор статті стверджує, що спершу сталінське керівництво СРСР позитивно сприйняло фашистський режим у Німеччині. Гітлер теж заявляв, що німецький уряд готовий розвивати з Радянським Союзом дружні відносини. Однак така міждержавна симпатія була дуже крихкою та недовготривалою. Гітлер узяв на себе роль борця з комунізмом, прагнучи прихильності провідних держав Європи.

Російські науковці та державні діячі й досі уникають правди про зовнішньополітичну діяльність радянського керівництва в 1939–1940 роках. У цьому контексті професор Київського педагогічного інституту Анатолій Трубайчук, український історик і фахівець із міжнародних відносин, був першим у Радянському Союзі, хто, опираючись на глибокі наукові дослідження, почав у своїх працях і лекціях говорити правду про сутність радянської зовнішньої політики до й після початку Другої світової війни.

Автор наголошує, що слід продовжувати пошуки повної правди. Для цього треба відкрити всі архіви Росії та дати доступ до документів часів Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, зовнішня політика, Радянський Союз, Сталін, Німеччина.

Досвід свідчить: якщо держава прагне виправдати якісь дії в минулому, то це означає, що й тепер, і в майбутньому вона планує чинити так само. Конкретним прикладом такої позиції є спроби вибілити дії Радянського Союзу напередодні й на початку Другої світової війни. Навіть у найкращих наукових працях російські вчені захищають дії Радянського Союзу в цілому. Сучасні автори нерідко повторюють тези, що домінували в історичній науці й політичній практиці Радянського Союзу [1]. Оцінки минулого, як свідчить життя, безпосередньо пов'язані з політичною практикою сучасності.

Упродовж 1929–1933 років Європа переживала важку світову економічну кризу. У Німеччині їй було поєднано з почуттям приниження, яке спричинила поразка в Першій світовій війні. Це успішно використала НСДАП – Націонал-соціалістична робітничка партія на чолі з Адольфом Гітлером. Вона сповідувала фашистську концепцію про богоданість, обраність арійської раси (німецької нації) та неповноцінність інших націй і народів. Їй протистояли досить потужні демократичні, антифашистські сили. Біда була в тім, що Комуністична партія Німеччини одержувала від Комуністичного інтернаціоналу в Москві (Комінтерн, що його створив Ленін у 1919 році) – фактично з Кремля – наказ боротись із соціалістичною партією. Це відіграло трагічну роль в історії Німеччини, а також Європи.

Хід подій був такий: протягом 1932 року в Німеччині п'ять разів відбувалися парламентські вибори. Фашисти здобули в Райхстазі значні позиції. За спиною Гітлера та його партії стояло 13 млн виборців.

30 січня 1933 року Президент Німеччини Пауль фон Гінденбург призначив Адольфа Гітлера Канцлером Німеччини, що відразу вплинуло на наступні парламентські вибори в березні 1933 року. Фашисти тиснули на людей, тож за них проголосували 17 млн 300 тис. виборців. Вони здобули 288 мандатів у парламенті – абсолютну більшість. На цих виборах ліві політичні сили дістали чималу кількість мандатів. Комуністи та їхні прихильники мали 81 мандат, соціалісти – 118 [2]. Але з ініціативи Сталіна ці сили були ворогами, боролись одна з одною та відкривали шлях Гітлерові.

24 березня 1933 року на першому засіданні парламентарів Третього Райху було ухвалено рішення про надання Канцлерові Німеччини Адольфу Гітлеру надзвичайних повноважень терміном на чотири роки. Коли було оголошено результати голосування, Гітлер повернувся в бік, де сиділи соціалісти, і вигукнув: «А тепер ви мені більше не потрібні!» [3].

Комуністи й соціалісти стали жертвами репресій. Їх кинули в концтабори, які вже почали будувати в Німеччині. Гітлерівський режим узявся за знищення євреїв.

Другого серпня 1934 року помер похилий Президент фон Гінденбург. Відразу після його смерті Гітлер видав указ, згідно з яким повноваження президента й канцлера було сконцентровано в руках однієї особи. Він став фюрером і райхсканцлером [4]. Німці підтримали репресивну внутрішню й агресивну зовнішню політику Гітлера.

Західні демократії по-різному відреагували на встановлення гітлерівського режиму в Німеччині. Значна частина керівної ланки у Великій Британії досить позитивно сприйняла прихід Гітлера до влади й вважала, що тепер ситуація в цій країні буде стабільнішою. Лідерами прихильників фашистської Німеччини були леді й лорд Астори. Таких самих поглядів дотримувався Прем'єр-міністр Британії в 1935–1937 роках Стенлі Болдвін, керів-

ники Міністерства закордонних справ Джон Саймон, Семюель Гор, лорд Галіфакс, що по черзі заступали один одного на цій посаді. Теоретиком поступок Німеччині був Невілл Чемберлен, що протягом 1937–1940 років обіймав посаду Прем'єр-міністра Великої Британії [5]. Він був готовий позитивно сприймати будь-які забаганки Гітлера, аби той формулював їх у мирний спосіб. Слід зазначити, що значна частина політичної еліти Великої Британії відразу відчула реакційну й агресивну сутність гітлерівського режиму. Цю групу діячів Консервативної партії та взагалі британського політичного класу очолювала видатна особистість – Вінстон Черчилль. На відміну від Великої Британії, Франція одразу відчула небезпеку гітлерівського режиму в Німеччині, але діяти рішуче самостійно не наважувалася.

Радянський Союз теж мав свою позицію. Як показав історичний досвід, основою його зовнішньої політики – передусім у діях Сталіна – були елементи, що суперечили один одному. Перший – постулат про соціалістичну революцію, що мусить відбутись і перемогти в провідних капіталістичних країнах. На досягнення цієї мети працював Комінтерн. Другий елемент радянської зовнішньої політики полягав у зміцненні міжнародного становища СРСР, укладанні угод із провідними державами світу, вступом до Ліги Націй, здобуванні авторитетної ролі в ній (це відбулося 18 вересня 1934 року). Був і третій елемент – прагнення до підкорення нових територій. Його прикривали тезою про боротьбу за соціалізм у всьому світі.

Взаємодія цих трьох елементів впливала на зовнішню політику СРСР. Спочатку сталінське керівництво досить позитивно сприйняло фашистський режим у Німеччині. Протягом 1933 року Сталін і його оточення публічно заявляли про бажання мати з ним дружні стосунки. У січні 1934 року на 17-му з'їзді комуністичної партії Сталін заявив, що існування різних економічних і політичних систем не має бути перешкодою для добрих стосунків між Радянським Союзом і Німеччиною [6].

Гітлер, зі свого боку, одразу після приходу до влади заявляв, що уряд Райху «[...] готовий розвивати з Радянським Союзом дружні відносини» [7].

Така ситуація у відносинах двох держав тривала недовго. Гітлер узяв на себе роль борця з комунізмом, прагнучи прихильності провідних держав Європи.

Із приходом фашистів до влади в Німеччині розгорнули процес тотальної мілітаризації. 19 жовтня 1933 року Німеччина вийшла з Ліги Націй, оскільки не погоджувалася з курсом на роззброєння.

Насамперед Німеччина взялася за встановлення контролю над своїми територіями, які на кілька років вивела з-під нього Версальська мирна угода. Гітлер почав із Саарського басейну. Згідно з Версальським мирним договором між державами Антанти й переможеною Німеччиною (1919 рік), ця її частина переходила під управління Ліги Націй на 15 років. Його здійснювала комісія з п'яти осіб. Через 15 років саарці мали вирішити свою

долю на плебісциті. У них було три варіанти: збереження міжнародного управління; приєднання до Німеччини; приєднання до Франції [8]. 15 січня 1935 року в Саарському басейні було проведено плебісцит про майбутнє цієї території. Він проходив в умовах великого пропагандистського тиску з боку нацистів. Як наслідок, понад 90% учасників референдуму проголосували за приєднання до Німеччини. Слід зазначити, що до референдуму Гітлер неодноразово заявляв, що проблема Саару – це єдина проблема між Німеччиною та Францією [9].

17 квітня 1934 року Німеччина відкрито розгорнула виробництво важких озброєнь, що забороняв Версальський договір. У березні 1935 року в країні відновили військову повинність. Було визначено чисельність армії: 36 дивізій. Гітлер обґрунтовував цей крок провалом міжнародних зусиль із роззброєння й озброєнням інших держав [10]. Це було відверте нахабство, оскільки він сам це роззброєння й саботував. Узагалі зовнішній політиці гітлерівської Німеччини було притаманне прагнення уникати колективних договорів і будувати свої відносини з іншими державами, укладаючи двосторонні угоди. Пояснення тут просте: їх розтоптати було значно легше.

Велика Британія покірно «проковтнула» відродження загальної військової повинності в Німеччині [11], вона й далі вважала, що треба з розумінням ставитися до потреб Гітлера та що саме такий шлях приведе до взаєморозуміння з ним і зміцнення миру в Європі. У червні 1935 року між Британією та Німеччиною було підписано військово-морську угоду, що надала останній право на військовий морський флот, тоннаж якого становив би не більше 35% од тоннажу всіх флотів Британської співдружності націй. Крім того, Німеччина дістала право мати підводний флот, рівний такому ж флоту всієї Британської імперії [12].

І в житті, і в політиці має велике значення не тільки те, що робиш, а й те, як робиш. 7 березня 1936 року о 10 годині ранку Міністр закордонних справ Німеччини фон Нейрат запросив до себе в МЗС англійського, французького, бельгійського й італійського послів і оголосив німецьку пропозицію укласти пакт на 25 років, провести повну демілітаризацію обох сторін рейнського кордону, укласти угоду з обмеження військово-повітряних сил, а також пакти про ненапад із західними й східними сусідами. Через дві години після цього німецькі війська чисельністю 35 тис. вояків зайняли Рейнську область [13].

Згідно з мирним договором Рейнська область залишалась у складі Німеччини, але її було демілітаризовано. Роззброєння охоплювало лівобережжя Рейну та п'ятидесятикілометрову зону на правому березі. Цю зону на 15 років було окуповано військами Франції, Англії, Бельгії. Виводити ці війська мали поетапно з 1925 року з п'ятирічними інтервалами. Остання дата виведення – 1935 рік [14]. Проте всі іноземні війська було повністю виведено з цієї області достроково – у 1930 році.

Уведення німецьких військ у Рейнську зону стало з боку Гітлера повною авантюрою. Загальний військовий обов'язок діяв менше року, Німеччина не була готова до війни. Невеликий авангард, що першим вступив у Рейнську область, мав наказ негайно відступати з боями, щойно французькі війська себе виявлять. Гітлер компенсував військову слабкість велетенською психологічною рішучістю. Він грав на дуже поширеній недовірі до Радянського Союзу та заявляв, що окупацію Рейнської області спричинило підписання франко-радянського пакту 1935 року про взаємну допомогу [15].

У напруженій ситуації, що виникла, британський уряд Стенлі Болдвіна знову був неготовий рішуче підтримати Францію, а та не ризикнула самостійно застосувати збройні сили, щоби поставити Гітлера на місце. А в 1936 році це легко було зробити. Вінстон Черчілль обґрунтовано вважав, що Франція тоді могла виставити 100 дивізій і під тиском німецького Генерального штабу Гітлер був би змушений відступити. Це призвело б до краху його популярності й віри в його талант передбачувати події, а отже, стало би кінцем його правління. На жаль, Франція реагувала пасивно й утратила шанс зупинити Гітлера без великої війни.

У бурхливому й небезпечному вирі подій мусив визначити свою позицію і Радянський Союз як велика європейська держава. У середині 30-х років відносини між ним і Німеччиною з ініціативи Гітлера дедалі гіршали. У 1935 році Райх оголосив, що й мови не може бути про співпрацю з радами [16].

Задля зміцнення обороноздатності країни, протидії Німеччині та фашизму загалом Сталін відійшов од своїх ідеологічних догм відповідно до ситуації. Москва стала активно підтримувати всі політичні сили, що виступали за зміцнення відносин із СРСР, проти фашизму. Передусім це спричинило зміну ставлення до соціалістичних партій. Практичним утіленням нових підходів Сталіна стала ідея створити «народні фронти» у країнах Заходу, щоби ті поперемагали на тамтешніх виборах і постворювали свої уряди. Упродовж 25 липня – 20 серпня 1935 року в Москві відбувся 7-й конгрес Комінтерну. На ньому було ухвалено рішення провадити політику єдності в діях комуністів з усіма демократичними силами в інтересах боротьби із фашистською небезпекою. Це було рішення про створення блоків із соціал-демократами, соціалістами, пацифістами й будь-якими демократичними силами, про спільну з ними участь у виборах і боротьбі проти фашизму. На цю тактику пристали всі комуністичні партії. Найбільших успіхів тактика «єдиного фронту» мала у Франції та Іспанії [17]. У Франції внаслідок успіху на парламентських виборах було створено уряд «єдиного фронту», який проіснував до жовтня 1938 року.

Інакше розвивалися події в Іспанії. У 1931 році король утік із країни. В Іспанії встановили республіканський лад. Під час виборів 1936 року ліві сили об'єдналися, назвавшись Народним фронтом, і перемогли, виступаючи під

гаслом боротьби проти правих партій як загроз фашизму. 17 липня 1936 року проти республіканського уряду повстали військові під керівництвом генерала Франко. Його підтримували фашистські Німеччина й Італія. Республіканців підтримував Радянський Союз: близько 2000 радянських громадян воювали на їхньому боці. Зазначимо, що радянська допомога (зокрема зброєю та військовою технікою) не була безкоштовною. У листопаді 1936 року значну частину золотого запасу Іспанії перевезли до Радянського Союзу [18]. Громадянська війна в Іспанії виявилася дуже жорстокою. Кількість жертв з обох сторін – без фронтових утрат – склала близько 130 тис. людей. Із них 75 000 убили націоналісти й 55 000 – республіканці. На полі бою загинуло: націоналістів – 90 000, республіканців – 110 000 [19].

У березні 1939 року республіка зазнала поразки, Франко переміг. Надій СРСР на соціалістичну Іспанію не було виправдано. Ця війна ще більше загострила відносини Москви з Берліном, а перемога Франко надала Гітлеру чергову причину для зухвалості.

28 травня 1937 року після коронації Георга VI Стенлі Болдвін пішов у відставку. Прем'єр-міністром Великої Британії став Невілл Чемберлен, який обіймав раніше посаду Канцлера скарбниці в уряді Болдвіна. Між цими двома лідерами була вкрай істотна різниця: Болдвін був далекий од питань зовнішньої політики.

Невілл Чемберлен був людиною активною в усіх напрямках, а також упертою та самовпевненою. Він вважав, що здатен зрозуміти всі проблеми Європи й навіть усього світу. Додержуючись своїх звичок як колишній Канцлер скарбниці, він прагнув скорочувати воєнні витрати. У Н. Чемберлена була ще одна риса. Він уважав себе великим миротворцем [20].

А ситуація в Європі ставала дедалі напруженішою. На черзі в Гітлера чекало завоювання інших європейських країн, того самого «життєвого простору» для «арійської раси». А Чемберлен був налаштований досягти «прихильності» Гітлера та Муссоліні [21].

12 березня 1938 року Гітлер відповів на позицію Н. Чемберлена захопленням Австрії. Наступного дня об'єднання обох країн закріпили спеціальними австрійським і німецьким законами [22]. Ось так було зроблено перший крок «з об'єднання німецької нації».

Як Гітлер і передбачав, Велика Британія та Франція, що були гарантками незалежності Австрії, змовчали. Проти захоплення Австрії досить активно виступив Радянський Союз, прагнучи безпеки й підвищення своєї ролі в Європі. 17 березня він запропонував організувати спільну відсіч агресії та висловив готовність узяти участь у колективних діях із метою припинити її подальший розвиток. У своїй заяві Радянський Союз пропонував негайно розпочати обговорення необхідних практичних дій у Лізі Націй або поза нею [23]. На це 24 березня Прем'єр-міністр Британії Н. Чембе-

рлен заявив таке: «Уряд його величності вважає, що непрямим, але однаково неминучим наслідком дій, які пропонує Радянський Союз, було б посилення тенденції до створення замкнених угруповань країн, що, на думку уряду його величності, зашкодило би справі миру в Європі» [24].

Як і Лондон, Париж не підтримав пропозиції Радянського Союзу.

Після дослідження приватного листування Н. Чемберлена можна дійти такого висновку: він розумів, що наступною жертвою буде Чехословаччина, і був готовий віддати її на поталу Гітлерові [25]. Чемберлен не змінив курсу свого попередника.

20 лютого 1938 року Гітлер заявив у Райхстазі, що Судетська область Чехословаччини мусить стати частиною Німецької імперії [26].

29 вересня 1938 року в Мюнхені зібрали конференцію з вирішення долі Судетської області Чехословаччини, у якій узяли участь Адольф Гітлер (Німеччина), Невілл Чемберлен (Англія), Едуард Даладье (Франція) і Беніто Муссоліні (Італія). Представників Чехословаччини не запросили. 30 вересня о першій годині ночі учасники підписали угоду про передачу Судетської області Німеччині. Після цього представники Англії та Франції проінформували представників Чехословаччини про ухвалене рішення. Навіть попри укладений раніше договір між Францією та Чехословаччиною про взаємну допомогу. Одразу після Мюнхена, 1 жовтня, Польща захопила район Чешина в Чехословаччині, площа якого – 1 тис. кв. км. На цих теренах проживали 230 тис. людей. Угорщина з рук Німеччини й Італії одержала 12 тис. кв. км території Південної Словаччини з мільйонним населенням. 7 жовтня 1938 року було розпочато демобілізування чехословацьких військовиків, у Словаччині Йозеф Тисо створив пронімецький словацький уряд [27].

У Мюнхені Гітлер зробив подачку Чемберлену. Вони підписали угоду, де було зазначено, що майбутні непорозуміння між Німеччиною та Британією врегульовуватимуть дипломатичним шляхом. Саме цей документ, який виявився нічого не вартим, Н. Чемберлен демонстрував в аеропорту, повернувшись із Мюнхена, і вигукував, що привіз мир [28].

Напередодні зустрічі в Мюнхені Радянський Союз заявив, що виконає свої зобов'язання за договором 1935 року й стане на захист Чехословаччини, якщо Франція зробить так само. Зазначена умова була в договорі. СРСР діяв досить сміливо, бо був упевнений, що Франція без Англії не зважиться.

Наслідком конференції в Мюнхені стали величезні військово-стратегічні втрати Великої Британії та Франції. І взагалі постає питання, чи могли вони силою зупинити Гітлера? Союзники лишилися без 21 дивізії чеської армії та ще й без 15–16 мобілізованих дивізій другого ешелону лінії чеських гірських фортець. Для захоплення Судетів силоміць було потрібно 30 німецьких дивізій, тобто головних сил німецької армії. Як свідчили

після війни генерали Франц Гальдер і Альфред Йодль, під час переговорів у Мюнхені на західних кордонах ще було 13 дивізій. Із них лише п'ять склалися з кадрових солдатів. Отже, було втрачено щонайменше 35 дивізій, які могли успішно воювати з німецькою армією. Франція могла виставити 100 дивізій. Крім того, до рук Німеччини потрапила високорозвинена військова промисловість. Чехословаччина була однією з найпрогресивніших країн Європи. Від серпня 1938 до вересня 1939 року заводи «Шкода», що перейшли до рук німців, випустили стільки продукції, скільки її випустили всі англійські військові заводи за той самий період [29].

Після Мюнхена Чехословаччина як держава проіснувала недовго. Президент Едвард Бенеш відповів на Мюнхенську угоду відставкою та знайшов притулок в Англії. 1 листопада головою території, що залишилася від Чехословаччини під контролем німців, було обрано абсолютно нікчемну людину – Еміля Гаху. 15 березня 1939 року, менше ніж через 6 місяців після конференції в Мюнхені, німецькі війська окупували те, що залишилось од Чехословаччини. Увечері того ж дня сповнений почуттів переможця Гітлер був у Празі. Наступного дня він оголосив створення протекторатів Богемія та Моравія (населені чехами). Німецькі війська увійшли в Словаччину. Русинію, яка проголосила створення республіки Карпатська Україна, Гітлер передав Угорщині [30].

Наступним переможним акордом у наступальних діях Німеччини було захоплення міста Мемеля в Литві в березні 1939 року.

На черзі була Польща. Прем'єр-міністр Великої Британії, сили, що підтримували його політику «умиротворення Німеччини» й потурання Гітлеру, постали перед фактом – їхній зовнішньополітичний курс зазнав повного краху. Стало очевидним, що для подальшої безпеки необхідні спільні дії з Радянським Союзом. Німеччині теж був потрібен СРСР. Спільні дії Великої Британії, Франції та Радянського Союзу унеможливлювали захоплення Польщі. Перед Сталіним постав вибір, із ким піти. Служити справі колективної безпеки чи обрати союз з агресором. Водночас він, як людина лихопомна, не забув, що демократії ігнорували його як лідера держави. Був ще один важливий момент. Німеччина на практиці утвердила себе як наймогутніша держава Європи. Тому зближення з нею зусібіч викликало в тоталітарного вождя СРСР неабияке зацікавлення. Ось таким було політичне становище в Європі з весни 1939 року.

У Росії державні діячі та науковці досі уникають правди й усіляко прикрашають зовнішньополітичну діяльність радянського керівництва в 1939–1940 роках. У цьому контексті український історик і фахівець із міжнародних відносин професор Київського педагогічного інституту (тепер – Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова) Анатолій Трубайчук був, мабуть, першим у Радянському Союзі, хто, опираючись на

глибокі наукові дослідження, почав говорити у своїх працях і лекціях правду про сутність радянської зовнішньої політики напередодні й протягом Другої світової війни. Хтось зі студентів-інформаторів повідомив про це відповідній службі КДБ. Мій друг А. Трубайчук (1946 року доля звела нас в інтернаті) зазнав усіх можливих утисків, але його таки залишили на роботі. Зараз він уже відійшов, а в університеті проводять наукові конференції, присвячені його імені.

Як знову свідчить життя, дуже часто минуле використовують для обґрунтування сучасної політики.

А події 1939 року розвивались із неймовірною швидкістю. 31 березня 1939 року Чемберлен оголосив, що Польщі буде надано гарантію безпеки. 6 квітня він заявив, що Велика Британія та Польща змінюють тимчасове зобов'язання від 31 березня на союзницький договір. І того ж дня Німеччина розірвала договір 1934 року з Польщею про ненапад. 13 квітня Франція підтвердила франко-польський союз. Того ж дня вони з Великою Британією надали гарантії безпеки Румунії та Греції [31]. Це був історико-політичний парадокс: за ідеальної можливості разом із Францією нейтралізувати Гітлера й навіть позбавити його влади, вони, як могли, потурали йому. А відтак, коли гітлерівська Німеччина набула мілітарної потуги, Англія була готова воювати з нею, відстоюючи принципи демократії та незалежності.

Англія активізувала переговорні контакти із СРСР щодо проблеми збереження миру в Європі. У відповідь 17 квітня 1939 року Народний комісар з іноземних справ СРСР Литвинов зробив розгорнуту пропозицію, що об'єднувала позиції Англії, Франції та Радянського Союзу. Вона складалася з 8 пунктів:

1. Англія, Франція, СРСР укладають між собою угоду терміном на 5–10 років про взаємні зобов'язання надавати негайно одне одному всіляку допомогу, зокрема й військову, у разі агресії в Європі проти будь-якої з договірних держав.

2. Англія, Франція, СРСР зобов'язуються надавати всіляку, зокрема й військову, допомогу східноєвропейським державам, що розташовані між Балтійським і Чорним морями й мають кордон із СРСР, у разі агресії проти цих держав.

3. Англія, Франція, СРСР зобов'язуються в найкоротший термін обговорити й установити розміри та форми військової допомоги, яку надає кожна з цих держав на виконання пунктів 1 і 2.

4. Англійський уряд розтлумачує, що допомога, яку він пообіцяв, можлива в разі агресії лише з боку Німеччини.

5. Союзний договір між Польщею та Румунією оголошують чинним за будь-якої агресії проти Польщі й Румунії або ж узагалі скасовують як спрямований проти СРСР.

6. Англія, Франція та СРСР зобов'язуються після початку воєнних дій не вступати в будь-які переговори й не укладати миру з агресорами окремо одне від одного й без спільної згоди всіх держав.

7. Відповідну угоду підписують одночасно з конвенцією, яку має бути розроблено відповідно до пункту 3 (разом із військовою конвенцією. – *Авт.*).

8. Визнати за необхідне для Англії, Франції, СРСР спільно розпочати переговори з Туреччиною щодо особливої угоди про взаємну допомогу [32].

19 квітня Литвинов надіслав послам Англії та Франції телеграму, де уточнював, що в другому пункті йшлося про Фінляндію, Естонію, Латвію, Польщу й Румунію.

Зазначене коло питань було об'єктом перемовин між трьома державами – Англією, Францією та СРСР – протягом наступних місяців. Головними проблемами на перемовинах були уточнення обов'язків сторін, питання військової конвенції, а надто питання готовності східноєвропейських країн прийняти гарантії та одержати допомогу від СРСР, оскільки ті йому не довіряли, не хотіли бачити Червоної армії на своїй території та боялися її не менш ніж гітлерівської.

Після ліквідації Чехословаччини Сталін почав діяти на два фронти – вести перемовини з Англією та Францією, водночас зондуючи можливість зближення з Німеччиною.

3 травня пролунав грім – Литвинова, прихильника системи колективної безпеки в Європі й супротивника Гітлера, було знято з посади Народного комісара іноземних справ СРСР. Сталося це раптово. На першотравневих святах Литвинов був на трибуні разом зі Сталіним, відтак – на прийомі в Кремлі. Увечері вдома він прошепотів до Айві, своєї дружини й подруги: «Вони змінюють напрям політики» [33]. Замість нього призначили В. Молотова, голову уряду, наближену до Сталіна особу й прихильника зближення з Німеччиною.

Чітку оцінку усуненню Литвинова дав В. Черчілль: «Звільнення Литвинова ознаменувало кінець цілої епохи. Воно означало відмову Кремля від усякої віри в пакт безпеки із західними державами [...] Єврей Литвинов пішов, і було усунено головне упередження Гітлера. Відтоді німецький уряд припинив називати власну політику антибільшовицькою та сконцентрував усю свою лайку на адресу “плутodemократій”. Статті в газетах запевняли ради, що ніхто не поширюватиме німецький “життєвий простір” на російську територію – він фактично закінчується всюди на російському кордоні» [34].

Після призначення Молотова в Наркоматі закордонних справ було розв'язано справжній терор. Знищено 7 заступників наркома, понад 60 повноважних представників (послів). Дипломатичне відомство було заповнено «фахівцями» з відомства Наркомату внутрішніх справ [35].

Із травня 1939 року Сталін використовував подвійні стандарти у зовнішній політиці. Москва й надалі вела перемовини з Англією та Францією, водночас активно шукаючи зближення з Німеччиною. Ба більше, зазначені перемовини були інструментом тиску на Гітлера.

Англія погоджувалась із пропозиціями Москви, а Молотов усе тягнув і тягнув, уникаючи ухвалення рішень [36]. На початку серпня Молотов запропонував урядам Англії та Франції насамперед укласти воєнну угоду. Є підстави вважати, що цей крок мав підстобнути Гітлера в його готовності задовольнити радянські територіальні бажання. У відповідь на пропозицію Молотова 10 серпня англійський уряд відправив адмірала Дрекса в Москву. Французьку місію очолив генерал Думенк. У них не було письмових повноважень на підписання угоди, оскільки вони мали підготувати відповідний документ. Радянську сторону представляв Народний комісар оборони маршал К. Ворошилов, який затягував хід переговорів не гірше за Молотова. Ішли вони без шансів на успіх [37].

Коли Гітлер довідався про воєнні переговори в Москві, то впав у стан неймовірного збудження. Він вимагав од Ріббентропа негайно розв'язати всі питання з Росією, бо без договору з нею не міг напасти на Польщу.

Для Сталіна фашизм був ближчий, аніж демократія. У середині серпня він ухвалив остаточне рішення. 19 серпня 1939 року Сталін скликав таємне засідання Політбюро Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) – так тоді її називали. На засіданні з доповіддю виступив Й. Сталін. Зміст його виступу наведено нижче.

Питання війни чи миру вступає в критичну для СРСР фазу. Якщо він укладе договір про взаємну допомогу з Францією та Великою Британією, Німеччина відмовиться від своїх домагань до Польщі й шукатиме врегулювання з державами Заходу. Війну відкладуть убік, але подальші події можуть бути небезпечні для Радянського Союзу. Якщо ж СРСР пристане на пропозицію Німеччини укласти пакт про ненапад, то, безумовно, вона нападе на Польщу, і вступ у війну Франції та Великої Британії стане невідворотним. Західна Європа порине у великі біди й громадянський безлад. У таких умовах Радянський Союз матиме чудовий шанс залишитись осторонь конфлікту й зможе зачекати на сприятливу нагоду для вступу у війну.

Досвід останніх двадцяти років свідчить, що під час миру комуністичний рух у Європі не має шансу бути достатньо сильним, щоб узяти владу. Диктатуру Комуністичної партії можливо встановити тільки внаслідок великої війни. Треба ухвалити чітке, недвозначне рішення: погодитися з пропозицією Німеччини та ввічливо відправити франко-британську делегацію додому. Перша перевага, яку здобуде СРСР, – це буде захоплення Польщі аж до воріт Варшави, а разом із нею – української Галичини.

Німеччина надає Радянському Союзові повну свободу дій у державах Балтії, а також не заперечуватиме поверненню Бессарабії до СРСР. Вони (німці) готові віддати Румунію, Болгарію та Угорщину як сферу радянського впливу. Питання Югославії досі буде відкритим, і водночас слід враховувати наслідки не лише поразки, а й перемоги Німеччини. У разі поразки Німеччини її радянізація та створення комуністичного уряду будуть неминучими. СРСР також не має забувати, що радянізована Німеччина втрапить у велику небезпеку, якщо ця радянізація буде наслідком блискавичної поразки. Британія та Франція досі матимуть достатньо сил, аби захопити Берлін і перешкодити появі Радянської Німеччини, а в Радянського Союзу будуть засоби, щоби прийти на допомогу берлінським товаришам.

Отже, для СРСР завдання полягає в тому, щоб Німеччину було втягнуто у війну, що довшу, то краще, і щоб Англія та Франція, будучи дуже виснаженими, більше не могли загрожувати Радянській Німеччині. СРСР дотримуватиметься позиції нейтралітету, вичікуючи свого часу; він допомагатиме сучасній Німеччині в забезпеченні її потреб у сировині й інших ресурсах.

Водночас Радянський Союз мусить вести активну комуністичну пропаганду, а надто у франко-британському блоці – і передусім це треба робити у Франції. СРСР має підготуватися до ймовірності, що в цих країнах комуністичній партії доведеться відмовитися від легальної діяльності й перейти в підпілля. Розвал і деморалізація армії та оборони взагалі буде частиною завдання комуністів. Якщо цю підготовчу роботу буде проведено як слід, безпеку Радянської Німеччини буде гарантовано, і це стане кроком до радянізації Франції.

Для реалізації цих планів потрібно, щоби війна тривала якнайдовше.

Сталін також розглянув і другий варіант – перемогу Німеччини. У такому разі, стверджував він, вона вийде з війни занадто ослабленою для того, щоби принаймні протягом найближчих десяти років вступити у воєнний конфлікт.

Головною турботою Німеччини буде управління переможеними Британією та Францією. З іншого боку, переможна Німеччина захопить величезні території, тому протягом багатьох років буде зайнята їх використанням і встановленням «німецького порядку». Отож вона не зможе виступити проти Радянського Союзу. Є ще один чинник, що збільшує рівень безпеки СРСР. У розгромленій Франції комуністична партія буде дуже сильною. Там неминуче відбудеться комуністична революція, і тоді Радянський Союз зможе використати ці обставини, щоби врятувати Францію і зробити її своєю союзницею. Ба більше, усі народи «під захистом» Німеччини стануть союзниками Радянського Союзу. Перед ним постає широке поле діяльності для розвитку світової революції.

Сталін завершив свою доповідь висновком, що війна між Райхом і франко-британським капіталістичним блоком – в інтересах СРСР. І Радянський Союз мусить зробити все, щоби війна тривала якнайдовше й послаблювала обидві сторони. Тому треба схвалити пакт, який запропонувала Німеччина [38].

Коли уважно ознайомишся із цим текстом, розумієш, що від нього віє божевільям. Там чітко висловлено прагнення Сталіна до світового панування та насадження комуністичних режимів в інших країнах силоміць. Водночас перемога комунізму – це політичне прикриття, а ось установлення свого панування в Європі, хоч і на деякий час разом із Німеччиною, – найближча конкретна мета Сталіна.

Подальші події розвивалися з неймовірною швидкістю. 20 серпня Гітлер надіслав особисту телеграму Сталінові, у якій пообіцяв задовольнити всі бажання СРСР і просив не пізніше за 23 серпня прийняти Ріббентропа для укладання відповідних договірних документів. Гітлер уже давно намітив дату нападу на Польщу – 1 вересня. За його розрахунками, домовленість і укладання відповідних угод із СРСР мали відбутися не пізніше від 23 серпня.

Сталін миттєво відповів і дав згоду прийняти Ріббентропа в бажаний для Гітлера день, аби той підписав відповідні угоди [39].

20 серпня було підписано торговельну угоду між двома країнами.

23 серпня 1939 року в Москву прилетів Ріббентроп. Того ж дня в Кремлі Молотов і Ріббентроп підписали Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, а також таємний додатковий протокол, невіддільну частину договору. Сам договір був стандартним документом із шести пунктів, у якому обидві сторони брали на себе зобов'язання не нападати одна на одну. Весь зміст німецько-радянських домовленостей крився в таємному додатковому протоколі. Це був договір між Сталіним і Гітлером про напад на Польщу й поділ Східної та Південно-Східної Європи на зони володіння.

Документи пакту Молотова – Ріббентропа було узгоджено пізно ввечері 23 серпня. У ніч на 24 серпня, поки друкували відповідні тексти, Сталін запропонував піти перекусити. Сталін і його оточення хіба що не на руках носили Ріббентропа. Згодом у Берліні в найближчому оточенні Гітлера він вихвалявся, що в Москві відчував себе ніби в «колі старих товаришів по партії». Ріббентроп як тільки міг кепкував з англійців. Сталін йому підспівував і глузливо казав, що Англія править світом, допоки інші держави через своє глупство це допускають. Потім Сталін проголосив тост за Гітлера, «якого так сильно любить німецька нація». Ріббентроп запропонував тост за Сталіна. Відтак пили за все: за пакт, за посла Шуленбурґа, за нову еру у відносинах між Німеччиною та СРСР. Сталін запевняв Ріббентропа, що ніколи не зрадить свого партнера [40].

Тож недаремно протягом багатьох десятиліть уряд СРСР заперечував існування ганебного таємного протоколу. Уперше його було опубліковано в Москві лише 1992 року, після розпаду СРСР.

Згідно із зазначеним протоколом країни Балтії (Фінляндія, Естонія, Латвія) належали до сфери інтересів Радянського Союзу. Північний кордон Литви розділяв сфери інтересів СРСР і Німеччини. У цьому контексті обидві сторони визнавали інтерес Литви до Вільно (Вільнюса) та території навколо.

Щодо Польської держави, то сфери інтересів Німеччини й СРСР мали лінію розмежування по річках Нарев, Вісла та Сян.

Питання, чи збереження незалежної Польської держави відповідає їхнім спільним бажанням і які кордони вона матиме, планували визначити під час подальшого розвитку політичних подій.

У будь-якому разі обидва уряди розв'яжуть це питання шляхом взаєморозуміння. У Південно-Східній Європі радянська сторона наголосила на своїй зацікавленості в Бессарабії. Німеччина висловила свою згоду із цим бажанням [41].

Отож тут ми маємо справу з договором про спільний розбій у Європі. Радянський Союз швидко продемонстрував це на практиці. 1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу. 3 вересня Велика Британія, Франція, Австралія та Нова Зеландія оголосили війну Німеччині. Отже, надії Гітлера на те, що Велика Британія та Франція не ризикнуть виступити проти Німеччини, не підтвердилися. Це ускладнювало для двох нових союзників подальший хід подій.

Через 17 днів після нападу Німеччини на Польщу це зробив і Радянський Союз. Його напад значно послабив оборонні можливості Польщі. Сутність тогочасної політики СРСР і його прагнення цілковито відображає важливий радянський урядовий документ – доповідь голови радянського уряду й Народного комісара закордонних справ В.М. Молотова про зовнішню політику Радянського Союзу, яку він виголосив 31 жовтня 1939 року на засіданні Верховної Ради СРСР. Спочатку декілька слів про долю цього документа. Доповідь було видано окремою брошурою накладом 10 млн примірників. Країну в прямому сенсі цими брошурами завалили. Коли 22 червня 1941 року Німеччина напала на свого «друга», СРСР, усі підрозділи НКВС вишукували й знищували зазначене видання. Автору в 1989 році випадково пощастило натрапити на цей документ у відділі секретної літератури головної в країні Державної бібліотеки СРСР імені Леніна. Науковцям дозвіл на роботу в таких відділах надавав КДБ. А тепер уявіть собі, що доповідь голови радянського уряду в 1939 році, надрукована аж десятьма мільйонами примірників, у 1989 році була державною таємницею. І недарма. Зазначена доповідь – це оспівування фашизму й ганьба для Радянського Союзу та його політики – і зовнішньої, і внутрішньої.

Сповнений пики Молотов сповістив, що союз СРСР і Німеччини змінив загальну міжнародну ситуацію в Європі на користь Радянського Союзу. З доповіді стало зрозуміло, що, на думку радянських вождів, Польща взагалі не мала права на існування як держава. Молотов вихвалявся, як німецькі війська й Червона армія легко розбили Польську армію [42]. Зокрема, Молотов заявив: «[...] Керівні кола Польщі неабияк хизувалися “міцністю” власної держави й “могутністю своєї армії”. Проте достатньо було короткого удару по Польщі з боку німецької армії, а потім – Червоної армії, щоби нічого не залишилося від цього потворного породження Версальського договору [...] Польщі, як відомо, не допомогли ні англійські, ні французькі гарантії. Власне, досі так і невідомо, що це були за “гарантії” (загальний сміх)» [43].

Роздуваючись од власної величі, Молотов перелічував захоплені у війні з Польщею трофеї: понад 900 гармат, більш ніж 10 000 кулеметів, понад 300 тис. гвинтівок, до 300 літаків, більш як 150 млн набоїв для гвинтівок, близько 1 млн снарядів для гармат тощо. З боку Червоної армії було вбито 737, поранено 1862 людини [44]. Цілком реальне припущення, що втрати СРСР доповідач занижив. На тлі цих даних Молотов водночас стверджував, що 17 вересня Червона армія вступила на територію Польщі лише після того, як Польська держава розпалась і припинила своє існування [45]. До цього слід додати, що Варшаву було захоплено 27 вересня, і поляки відчайдушно захищалися. Доказом цього є той факт, що в радянський полон було захоплено 1,5 млн польських вояків [46]. У цій війні з двома агресорами 66 тис. поляків було вбито й 133 тис. поранено [47].

Вражає політична еквілібристика, навіть політичне запроданство сталінського керівництва країною. Молотов стверджував, що Німеччина прагне миру, натомість Англія та Франція – агресори [48]. Але цього Сталіну й К° було замало. Доповідь Молотова містить одвертий гімн фашизму. Він проголошував: «Останнім часом керівні кола Англії та Франції намагаються видати себе за борців за демократичні права народів проти гітлеризму, до того ж англійський уряд оголосив, що начебто для нього метою війни проти Німеччини є, ні додати ні відняти, “знищення гітлеризму” [...] Ідеологію гітлеризму, як і всяку іншу ідеологічну систему, можна визнавати чи заперечувати, це – справа політичних поглядів. Але будь-яка людина зрозуміє, що ідеологію не можна знищити силою, не можна покінчити з нею війною. Тому не лише безглуздо, а й злочинно вести таку війну, як війна за “знищення гітлеризму”, прикриваючи її фальшивим прапором боротьби за демократію» [49].

Оспівування фашизму, політика дружби з ним мали дуже високу ціну. Понад 50 млн радянських громадян загинули у війні з такою близькою Сталіну фашистською Німеччиною. З них щонайменше 10 млн – це громадяни України.

У Радянському Союзі замовчували, замовчують і в сучасній Росії, що з нагоди спільної перемоги над Польщею було влаштовано низку спільних радянсько-німецьких парадів. У Бресті його приймали давні знайомі ще з Липецького училища генерал Г. Гудеріан і комбриг Кривошеїн. У Гродно парад «союзників» приймав майбутній герой оборони Сталінграда В. Чуйков. У Ковелі й Пінську також провели паради під спільним командуванням [50].

Заперечення права поляків на власну державу пояснює ту жорстоку розправу, що її сталінська влада вчинила з польськими полоненими. Не треба доводити важливості офіцерського корпусу в державотворенні. Сталін і Гітлер прагнули з корінням знищити саму можливість відродження польської держави й безжалісно вбивали полонених вояків.

У квітні 1940 року без суду й слідства 21 857 польських полонених було розстріляно в таборах Катынь (Смоленська обл.), Старобільський (Луганська обл.), Осташково (Калінінська обл.), в інших таборах і тюрмах у Західній Україні та Західній Білорусі. З них: генерали, полковники й підполковники – 295; майори й капітани – 2080; лейтенанти – 6049. Загалом було розстріляно 8424 офіцери. Радянський уряд багато років намагався доводити, що ці розстріли – справа рук німців, коли ті окупували відповідні території [51]. І лише в 1990 році, незадовго до розпаду СРСР, Президент Горбачов визнав факт розстрілів полонених поляків, які було здійснено за наказом Сталіна [52].

27 вересня, після знищення Польської держави, до Москви знову прибув Ріббентроп. 28 вересня було підписано новий німецько-радянський договір із таємним протоколом. Відповідно до нього Литву віднесли до сфери радянських інтересів. За це Радянський Союз поступився в Польщі значними територіями. Тепер кордон проходив не Віслою, а здебільшого Бугом. Так стався четвертий поділ Польщі, вигідніший для Росії, ніж поділ 1785 року чи «лінія Керзона» 1920-го [53].

Після встановлення відносин дружби між гітлерівським і сталінським режимами Комінтерн видав наказ усім комуністичним партіям вести політичну боротьбу й підривну діяльність проти всіх, зокрема й проти власних урядів, які не схвалювали гітлерівської Німеччини. Понад шість років вони старанно виконували наказ із Москви й викривали сутність гітлерівського режиму в Німеччині. Після 23 серпня 1939 року з Москви надійшла директива припинити антинацистську пропаганду й перейти до нападу на англо-французький імперіалізм. Гаррі Поллітт, лідер нечисленної, але активної Британської комуністичної партії, з ентузіазмом таврував ганьбою нацистську агресію. А після 23 серпня вимушено стверджував, що уряди Франції та Англії – це головна перешкода миру. У некомуністичній німецькій газеті «Ді Вельт» комуністичний лідер Вальтер Ульбріхт написав статтю, де стверджував, що ті, хто плете інтриги проти дружби німецько-

го й радянського народів, є ворогами німецького народу й спільниками британського імперіалізму. У Сполучених Штатах Америки нечисленна комуністична партія з 19 вересня 1939 року посіла таку позицію: війна, яка щойно розпочалася, це імперіалістична війна, проти якої мусять виступати робітники. І це було тоді, коли нацисти вбивали поляків – військових і цивільних. Американські комуністи виступили в профспілках із закликом саботувати виробництво боєприпасів, аби перешкодити наданню допомоги Великій Британії чи Франції. Але найпоказовішим прикладом підривної діяльності комуністів була Франція. Численна та впливова комуністична партія Франції упродовж 1935–1939 років була в авангарді боротьби з фашизмом. Пакт Ріббентропа – Молотова миттєво змінив політичну позицію Французької комуністичної партії, перетворив її членів на прихильників нацистів, оскільки Гітлер і Сталін тепер стали друзями. Прогітлерівська позиція Французької комуністичної партії спричинила відповідну реакцію уряду. 27 вересня 1939 року партію було розпущено, її орган, газету «Юманіте», закрито, і 35 комуністів – членів парламенту заарештовано. Після цього комуністична партія пішла в підпілля й надалі підривала внутрішню єдність і боєздатність Франції. Навесні 1940 року, коли німецькі війська руйнували й грабували Нідерланди, Бельгію та Люксембург, готуючи вторгнення у Францію, Комуністична партія Франції з підпілля вела пропагандистську роботу й закликала виступати за поразку свого уряду у війні. Профспілки, що були під впливом французької компартії, учиняли акти диверсій і саботажу на підприємствах воєнної промисловості [54].

Це було виконанням наказів із Москви, а сама тактика хазяїв Кремля – точною копією політики більшовиків під час Першої світової, тобто досягнення поразки власного уряду у війні. Мотивація була очевидна: поразка спричинить внутрішню загальну кризу, що призведе до пролетарської революції під керівництвом більшовиків. Якщо стисло, то радянське керівництво провадило злочинну діяльність на теренах інших держав.

Після розгрому Польщі Радянський Союз і далі активно впроваджував «мирні угоди» з Німеччиною від 23 серпня й 28 вересня 1939 року, завоюючи інші країни.

Постскрипtum

22 червня 1941 року для Радянського Союзу настав день розплати. Напад Німеччини означав повний крах його зовнішньої політики. Це був нищівний удар по міфу про геніальність і далекоглядність Сталіна. Перемогу народи Радянського Союзу вибороли надвеликою ціною. Під час війни бійці Червоної армії побачили, як живуть у європейських країнах. Вони поверталися додому з надією на краще життя. Але Сталін украв у них перемогу.

На кістках загиблих десятків мільйонів він утвердив міф про свою геніальність, міф про себе як творця перемоги. А щоб інакші думки не виникали знову, на повну потужність запрацювали каральні органи – було переповнено концентраційні табори.

Чимало «фахівців», не називатиму їхніх імен, у Росії, а також в Україні, активно виступають за збереження історичної правди.

Міф перший такої «правди»: СРСР на Польщу не нападав. Він увів війська на її територію після поразки Польщі.

Міф другий: Росія могла перемогти сама, без допомоги Америки й участі України з українцями. Спочатку про американську допомогу. Навіть Сталін відкрито казав, що без цієї допомоги Радянський Союз ніколи б не переміг. Зараз повиповзали «теоретики сокири», які це заперечують. Із цього приводу лише декілька цифр. З 1 жовтня 1941 року по 31 березня 1946 року США поставили до Радянського Союзу: 375 883 великих вантажних автомобілів; 77 972 джипи «Вілліс»; 35 170 мотоциклів; 7537 танків (разом з Англією – 12 755); 14 795 бойових літаків (спільно з Англією – 22 206); 8701 трактор; 15 млн пар чобіт; 4,5 млн т продовольства [55].

Якщо людина має хоч найменше уявлення про те, що таке війна, вона розуміє, що для забезпечення наступальних дій бодай однієї дивізії треба доставити багато тисяч тонн різноманітних вантажів. Без цього війська не матимуть боєприпасів, гармат, продовольства – це, фактично, буде не армія, а гарматне м'ясо. Я вже не кажу про швидку доставку військ до того чи іншого театру бойових дій. Без американської допомоги Червона армія захлинулася би власною кров'ю. Вона й так воювала з утратами десять до одного. Що стосується України, то кількість загиблих українських громадян свідчить про ту роль, яку вони відігравали в частинах Червоної армії. У тилу вивезені з України підприємства й фахівці були потужною часткою оборонної промисловості СРСР.

Заперечувати роль допомоги США, не визнавати ролі України чи Білорусі – це треба бути або невігласом, або брудним політиком. Для всього світу роль зазначених держав є очевидною. Україна, США й Білорусь стали засновниками ООН, і це було визнанням їхнього внеску в перемогу. А тепер слово беруть «розумники», які намагаються це перекреслити.

Пошуки повної правди треба продовжувати. Для цього слід відкрити всі архіви Росії та дати доступ до документів, що стосуються часів напередодні й протягом Другої світової війни. Пошуки правди вимагають дати відповідь на питання, чи можливою була спільна боротьба радянських партизанських загонів і загонів УПА проти загарбників? І якщо виявиться, що так, то встановити, хто цьому перешкодив. Дослідники вже знають, що коли партизанське з'єднання Ковпака оточили в Карпатах, то вирватися йому вдалося лише завдяки тому, що загони УПА вдарили ззовні й допомогли прорвати оточення.

1. История внешней политики СССР 1917–1980 в двух томах. Москва, 1980. Т. 1. С. 386.
2. Черчилль У. Вторая мировая война. Т. 1. Москва, 1991. С. 48.
3. Там же. С. 41.
4. Гренвилл Дж. История XX века: Люди, события, факты. Москва: Аквариум, 1999. С. 203–205.
5. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи, 1995. С. 137.
6. Dmytryshyn, B. (1971). 'USSR. A Concise History'. New York. p. 201. [in English]
7. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 150.
8. Там само. С. 9.
9. Там само. С. 153.
10. Там само. С. 157.
11. Черчилль У. Указ. работа. С. 90.
12. Гренвилл Дж. Указ. работа. С. 223.
13. Черчилль У. Указ. работа. С. 91–92.
14. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 15.
15. Киссинджер Г. Дипломатия. М.: АСТ, 1997. С. 271.
16. Черчилль У. Указ. работа. С. 102.
17. Системная история международных отношений. Т. 1. Москва: Культурная революция, 2009. С. 271.
18. Гренвилл Дж. Указ. работа. С. 234.
19. Там же.
20. Черчилль У. Указ. работа. С. 100–101.
21. Там же. С. 110.
22. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 184.
23. История дипломатии. Т. 3. Москва, 1965. С. 719.
24. Черчилль У. Указ. работа. С. 127.
25. Там же.
26. Киссинджер Г. Указ. работа. С. 278–279.
27. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 190–191.
28. Гренвилл Дж. Указ. работа. С. 241.
29. Черчилль У. Указ. работа. С. 151.
30. Системная история... С. 296.
31. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 206.
32. Трубайчук А. Брудершафт двох диктаторів. Київ, 1993. С. 146.
33. Там само. С. 136.
34. Черчилль У. Указ. работа. С. 166.
35. Трубайчук А. Зазнач. праця. С. 156.
36. Там само.
37. Черчилль У. Указ. работа. С. 177.
38. Appendix A. Document 1. 'Speech by I.V. Stalin', in Crozier, B. (2000). The Rise and Fall of the Soviet Empire. Roseville, pp. 519–521.
39. Трубайчук А. Зазнач. праця. С. 188–189.
40. Там само. С. 199.
41. Appendix 28. 'Treaty of Non – Aggression between Germany and the Union of Soviet Socialist Republics', in Dmytryshyn B. (1971). USSR. A Concise History. New York, pp. 441–448.
42. [Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров СССР и Народного Комиссара Иностранных дел тов. В. М. Молотова о внешней политике Правительства. 31 октября 1939 года] // Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР (31 октября – 2 ноября 1939 г.): стенографический отчет. Москва: Изд. Верховного Совета СССР, 1939. С. 7–24.
43. Там же. С. 8.
44. Там же. С. 13.
45. Там же. С. 11.
46. Трубайчук А. Зазнач. праця. С. 253.
47. Там само. С. 240.
48. [Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров СССР...]. С. 9.
49. Там же. С. 9–10.
50. Трубайчук А. Зазнач. праця. С. 251.
51. Appendix A. Document 5. 'Draft of Instructions to Soviet Ambassadors in London', in Crozier, B. (2000). The Rise and Fall of the Soviet Empire. Roseville, pp. 528–530.
52. Crozier, B. (2000). The Rise and Fall of the Soviet Empire. Roseville, p. 67.
53. Дюрозель Ж.-Б. Зазнач. праця. С. 224.
54. Crozier B., op. cit., p. 64.
55. Кирпенко П. Украинский политикум, НАТО и Россия / П. Кирпенко, Н. Сербина. К.: АртЭк, 2006. С. 9.

INTERNATIONAL SITUATION IN EUROPE AND USSR'S FOREIGN POLICY PRIOR TO AND AFTER THE OUTBREAK OF WORLD WAR II

Abstract. The article is devoted to the international situation in Europe and USSR's foreign policy before and after the outbreak of World War II. The author states that from the very beginning the fascist regime in Germany was favourably received by Stalin's USSR. Hitler also claimed that the German government was ready to develop friendly relations with the Soviet Union. However, such a situation in the bilateral relations was short-lived. Seeking benevolence from Western European countries, Hitler assumed the role of an anti-communist crusader. With a view to strengthening the country's security, countering Germany and fascism, Stalin gave up his ideological dogmas in line with the situation. Moscow came to vigorously support all political forces, which were advocating closer relations with the USSR against fascism.

After Germany attacked the Soviet Union, Stalin's foreign policy suffered a total collapse, which was a devastating blow to the myth of his brilliance and sagacity. The glorification of fascism and the policy of its befriending came at a cost. Nearly 50 million Soviet citizens perished in the war against the fascist Germany, of which 10 million were Ukrainian nationals.

In Russia, both public officials and scholars still avoid the truth about the foreign policy activity of the Soviet leadership in 1939 and 1940s. In this regard, the Ukrainian historian and specialist in international relations, professor at Kyiv Pedagogical University Anatolii Trubaichuk was the first in the Soviet Union to tell the truth in his writings and lectures about the essence of the Soviet foreign policy before and after the beginning of World War II based on his profound scientific research.

The author stresses that the search for full truth is to be continued. To that end, it is necessary that all the archives in Russia be opened and access to documents relating to the period of World War II be provided.

Keywords: World War II, foreign policy, Soviet Union, Stalin, Germany.

Юрій ЛАЗУТО,

*Надзвичайний і Повноважний Посланник,
Генеральний консул України в Гамбурзі (2002–2007)*

ДЕЩО З ПРАКТИКИ РОБОТИ В ДЕРЖПРОТОКОЛІ МЗС УКРАЇНИ

Анотація. У статті йдеться про досвід роботи начальника управління державного протоколу Міністерства закордонних справ України, Надзвичайного та Повноважного Посланника в Гамбурзі Лазуто Юрія Кириловича.

Автор ознайомлює з правилами дипломатичного протоколу, які ґрунтуються на принципі міжнародної ввічливості, поваги до всього, що символізує чи представляє державу. Дипломатичний протокол має міжнародні та внутрішні особливості й у всіх країнах його дотримуються приблизно однаково, хоча в деяких із них можуть бути свої невеликі відхилення, які випливають із соціального ладу, національних і релігійних звичаїв.

Ключові слова: правила протоколу, дипломатична майстерність, міжнародні відносини, престиж держави, Міністерство закордонних справ України.

I

На футболі та протоколі знаються всі. А що складного? Там біжи й бий, а там наливай і пий. Але, як сказав відомий румунський тренер Мірча Луческу, футболних спеціалістів дуже мало. Усі ми згадуємо Валерія Лобановського, найкращого футбольного тренера, який створив команду-зірку «Динамо». У 2005 році збірну команду України під керівництвом Олега Блохіна, яка з першого місця у своїй групі вийшла до фінальної частини Чемпіонату світу 2006 у ФРН, називали командою-казкою. Її капітаном був Андрій Шевченко, який тепер як тренер вивів нашу збірну теж із першого місця до Євро–2020.

Так і в дипломатичному протоколі. Поважні дипломати з великим досвідом згадують Володимира Цибу, Олександра Тараненка, Олега Дяченка, керівника президентського протоколу Георгія Чернявського (він більше займався церемоніалом) й Олега Дяченка – мого першого наставника з дипломатичного протоколу в МЗС, хоча до того я майже десять років відповідав

за протокол у Київському об'єднанні Держкомтуризму СРСР, гендиректор якого Володимир Федорченко дуже багато уваги приділяв протокольним питанням, як і гендиректор ГДППу Павло Кривонос. Дипломатичний протокол – це на 80 відсотків виконання положень Віденської конвенції 1961 року про дипломатичні зносини та 1963 року про консульські зносини.

У «жіночому» протоколі можна відзначити Галину Науменко, Олену Якименко, Ірину Осауленко та Яну Скибінецьку – в усіх великий досвід роботи в закордонних дипустановах.

2006 року на Чемпіонаті світу з футболу збірна України двічі грала в Гамбурзі, де я очолював Генеральне консульство, яке сам і започаткував у 2002-му.

На першу гру в Берліні уряд ФРН офіційно запросив Президента України Віктора Ющенка. Запрошення було проігноровано, що з погляду протоколу є, м'яко кажучи, неприйнятним. Тож коли Ющенко виявив бажання приїхати на чвертьфінальну гру проти Італії в Гамбурзі, МЗС ФРН відповіло, що він може бути присутній на матчі лише як приватна особа. Тоді Посол України в Берліні Ігор Долгов звернувся до мене з проханням розв'язати проблему з владою федеральної землі Гамбург.

Треба зауважити, що свого часу, за домовленістю між керівниками МЗС України та Німеччини, я проходив тижневе стажування в Протокольному департаменті МЗС ФРН у Бонні та знав деякі нюанси взаємодії центральної влади й керівництва федеральних земельних урядів. Гамбург історично дуже прискіпливо ставився до Берліна. Коли в Берліні при владі була НС-ДАП (Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини), то в Гамбурзі дуже сильні позиції мали комуністи. Там, до речі, досі є площа Ернста Тельмана й однойменний музей.

Коли ж при владі у ФРН були соціал-демократи, то в Гамбурзі обирали ХДС / ХСС (Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союз) та навпаки. Усе це й чимало іншого давало мені змогу сподіватися на позитивне розв'язання проблеми щодо гідної організації візиту нашого Президента. Після консультації з протоколом бургомістра до нас приїхав Григорій Токаревський, дуже активний і фаховий співробітник Адміністрації Президента України.

Разом із німецькою стороною було складено програму візиту, зустрічі й проводів в аеропорту. Було виділено броньований автомобіль і почесний ескорт. Виникли, звісно, і деякі труднощі, бо з Італії, наприклад, очікували двох осіб, а з нашим Главою Держави – тридцяти двох. Тож розмістити всіх у головній ложі виявилось неможливим. Частину довелося розміщати в ложі поруч.

У програмі також було передбачено зустріч Віктора Ющенка з першим бургомістром федеральної землі Гамбург Оле фон Бойстом, якого приблизно за рік до перемоги Помаранчевої революції було переобрано на ту саму посаду.

Аналізуючи його перемогу на виборах, фахівці відзначили, що одним із її чинників було й використання помаранчевого кольору на транспарантах, плакатах, гаслах. Цей колір приваблює на підсвідомому рівні – людина обов'язково озирнеться на помаранчевий, тільки-но він промайне десь на периферії зору.

Про це в травні 2004 я розповів Володимирові Герасимчуку, помічнику з міжнародних питань київського мера Олександра Омельченка. Згодом, коли в нього поцікавився, звідки помаранчевий у Ющенка, він відповів: «Сан Санич знає, що робить».

На одному прийнятті я висловив вдячність фон Бойсту за колір, на що він зауважив: «Але як же ви в Україні це потужно розвинули!»

Цим кольором користувалися прихильники християнської демократії, підвалини правоцентристської ідеології якої заклав іще Папа Римський Лев XII понад століття тому. Якщо стисло, то квінтесенція її – християнська мораль і демократичні цінності. Основні ж принципи такі:

1. Персоналізм. Людина – особа зі свободою вибору. Пріоритет у її діяльності – захист і втілення моральних цінностей. Захист приватної власності.

2. Відповідальність. Людина відповідальна за своє оточення (сім'я, група, громада). А також відповідальна перед наступними поколіннями, перед суспільством – за владу.

3. Субсидіарність. Винахід християнських демократів. Невтручання держави в справи громади без прохання про це. Невтручання, але надання допомоги. Це базовий принцип функціонування ЄС, який закладено в договір про ЄС.

4. Демократичність. Це не «демагогія» і не анархія. Громада в центрі функціонування суспільства. Врахування інтересів громади – головне завдання демократії. Переважає концепція плюралістичної демократії (ідеологічний і соціальний плюралізм). Внутрішня демократія – запорука ефективного проведення реформ.

5. Соціальна справедливість як умова досягнення спільного блага. Її спрямовано на громаду, а не на індивіда. «Ні» – соціальній зрівнялівці. «Так» – гармонійному розвитку суспільства.

6. Солідарність. Взаємодопомога та взаєморозуміння. Співпраця, а не ненависть, у боротьбі з несправедливістю та нерівністю.

7. Револьюційність як сприйняття всього нового для досягнення ефективних результатів у боротьбі з тоталітаризмом і подоланням бідності й відсталості, щоби зникли агресивні режими та було встановлено чесні правила політичної боротьби.

8. Позаконфесійність, що дає можливість розвитку в будь-якому регіоні світу. Християнську демократію відмежовано від впливу релігії на її діяльність. Їй властива ідея примирення в міжконфесійних конфліктах.

Головне гасло ХДС – «Свобода, справедливість, солідарність». Основою економічних відносин християнські демократи бачать соціальну ринкову економіку. Вони виступають за взаємовигідну чесну торгівлю, збереження навколишнього середовища (стрімко розвивають сонячну та вітроенергетику, деякі великі міста забороняють в'їзд автомобілів на дизельному пальному, заохочуючи використання гібридних та електромобілів, відмовляються від використання атомної енергії).

Відколи Конрад Аденауер заснував партію ХДС у 1949 році, вона утримує провідні позиції в Німеччині. І не тільки. До Європейської народної партії, яка має більшість у ПАРЄ, належать 72 партії європейських країн, що сповідують її ідеологію.

Саме представники ХДС розробили та втілили економічні й соціальні реформи, які трансформували розбиту війною країну в стабільну державу з однією з найсильніших економік у світі та могутнім політичним впливом.

Члени ХДС були канцлерами ФРН сукупно понад 50 років. Перший – Конрад Аденауер (1949–1967), який походив із Рейнського регіону, тому, за його пропозицією, столицею свого часу був Бонн. Після нього був Людвіг Ергард (1963–1966) – «батько» західнонімецького економічного дива. Відтак – Курт Кізіnger (1966–1969).

Із 1969-го до 1982 року федеральний уряд очолювали члени СДПН (Соціал-демократичної партії Німеччини). Спершу – Віллі Брандт (1969–1974), який зняв напругу між країнами Східної та Західної Європи, за що здобув Нобелівську премію миру. Запам'ятали його ще й через скандал із НДР, коли 1974 року було викрито агента німецьких спецслужб Штазі Гюнтера Гійома, який працював особистим секретарем Канцлера. Після Брандта був Канцлер Гельмут Шмідт (1974–1982), уродженець Гамбурга. У 1962 році він, як сенатор із внутрішніх справ, залучив 25 тисяч солдатів до операції порятунку жителів міста від жахливого паводка [1]. Містяни називали його «повелителем потопу». Гельмут був сильним кризовим менеджером і мудрою людиною, і я кілька разів мав нагоду спілкуватися з ним у Гамбурзі.

Після невдалої спроби Шмідта організувати однопартійний уряд, його заступив Гельмут Коль (1982–1998), який був Канцлером рекордно довго – 16 років. Його історична заслуга – воз'єднання Німеччини та структурна відбудова колишньої НДР. Він був палким поборником об'єднаної Європи й п'ятикратним номінантом Нобелівської премії миру.

Гергард Шредер (СДПН) канцлерував із 1998 до 2005 року. За його правління ФРН уперше взяла участь у військових операціях НАТО, зокрема в Афганістані. А перебудова системи соцзабезпечення призвела до напруженості всередині партії та вуличних протестів.

Із 2005 року першою жінкою на посаді Федерального канцлера Німеччини стала Ангела Меркель, znana завдяки своєму прагматичному стилеві керування. Це за її ініціативою після аварії на Фукусімській АЕС у Японії Німеччина взяла курс на відмову від атомної енергетики.

Найвідомішою частиною образу Канцлерки Меркель є її піджаки всіх можливих кольорів і відтінків. До речі, про піджаки.

Після проходження практики в Протокольному департаменті МЗС Німеччини ще в Бонні я мав летіти додому через аеропорт Франкфурта. У нас було вдосталь часу, тож дорогою заїхали в Кельн, де в магазині великих розмірів я купив собі піджак. Продавець сказав, що в них інколи купував речі й сам Гельмут Коль. Коротеньку замітку про це надрукувала журналістка В. Бондаренко в газеті «Київські відомості». Після чого співробітники МЗС не давали проходу: «Маєте змогу отоварюватися там, де й Канцлер? Звідки стільки грошей?» А їх я заощадив із грошей на відрядження. Бо щодня спілкувався з кількома начальниками референтур та відділів, а один із них брав на день наді мною опіку й запрошував на обід. А вечеряв із кимось зі співробітників нашого посольства чи з Послом Юрієм Костенком, із яким ми були однокласниками й навіть сиділи за однією партою у 32-й середній школі в Києві.

За кількістю працівників німецький протокол тоді значно переважав наш (93 особи проти 15). Кожен із них відповідав за свою ділянку роботи: хтось – за прапори, інший – за сувеніри, решта опікувалися запрошеннями, транспортом, розміщенням, зустрічами-проводами. У нас же всі – «багатоверстатники». Я брав участь і в роботі з делегацією південнокорейського Міністра закордонних справ. В аеропорту мене представили в лінійці тих, хто зустрічав делегатів, щоправда, тільки за прізвищем. А через день було релігійне свято Вознесіння. Проводити делегацію попросили мене й тоді стажерку МЗС ФРН Сабіне Штьор (пізніше вона відповідала за протокол у Посольстві ФРН в Україні. Весь зв'язок (мобільний і рація) у протокольній машині були в неї).

Попереду – поліцейський автомобіль супроводу, за ними їхали охорона й кортеж делегації. В аеропорту було заплановано пресконференцію, а ми трошки запізнювалися. Під час переїзду з однієї федеральної землі до іншої поліцейські автомобілі супроводу мінялися, зв'язок не спрацьовував і ми не могли второпати, за чією машиною слідуємо. Перед в'їздом на летовище супровід пішов кудись праворуч, а наш водій сказав, що є коротший шлях, тож ми вирішили їхати прямо, бо спізнювалися на пресконференцію.

Після цього керівниця охорони з кримінальної поліції Бонна добряче ганила Сабіне Штьор, пообіцявши написати листа до МЗС щодо неможливості її подальшої роботи на дипломатичній ниві. Довелося взяти провину на себе, пояснити, що в нас усе вирішує протокольна служба й

рішення скоротити маршрут через запізнення було моїм. Удався й до ле-
стоців. Інцидент було вичерпано. Це приклад того, яким важливим є гар-
ний зв'язок у протоколі.

Нині зі зв'язком таких проблем уже не знають, але під час першого візи-
ту Канцлера Гельмута Коля в Україну мобільного зв'язку майже не було,
тож покладалися на радіозв'язок служби охорони.

Відповідно до програми мали їхати з Канцлером од резиденції на Лип-
ській до Маріїнського палацу на зустріч із Президентом України Л. Куч-
мою. Їхати півтори-дві хвилини. Однак раптом підійшов охоронець і
повідомив, що нашого Президента ще немає, треба дочекатися сигналу.
Знаючи про схильність гостя до спілкування з людьми на вулицях, звер-
таю його увагу на невеличкий натовп, який прагне з ним поговорити. Аж
тут нас наздоганяє спітнілий співробітник протокольної служби Прези-
дента України, запитуючи, чому ми не їдемо. Тим часом охорона зв'язати-
ся з нами не може.

Запросив Гельмута Коля до автомобіля, він із ледь помітною усмішкою
спитав: «Що? Приїхав?» А наше спізнення я поясняв тим, що Канцлер хо-
тів поспілкуватися з киянами.

Не менш важливим є і контроль часу. Недарма Георгій Чернявський завж-
ди запитував у представників передових груп не тільки точний час прибут-
тя літака, а й о котрій годині та хвилині буде відчинено його двері. Хоча на
практиці багато залежало від того, як швидко члени супроводу делегації
розсядуться в автомобілі. А відповідальний за зустріч протоколіст міг ре-
гулювати швидкість кортежу: прискоритися, щоби надолужити кілька хви-
лин, чи пригальмувати на шляху з аеропорту «Бориспіль» до Києва.

Здебільшого лідери держав, які відвідували з візитами нашу країну, дія-
ли за принципом Людовика XIV: «Точність – увічливість королів».

Були й випадки, коли хвилюватися доводилося не тільки за чіткість
виконання програм перебування, а й за свою кар'єру. У 2001 році на
вшанування тодішнього Дня перемоги (із 2016 року – День перемоги
над нацизмом у Другій світовій війні) зібралися президенти країн СНД.
А от літак РФ із Путіним прибув майже на 40 хвилин пізніше, тому вез-
ти делегацію в резиденцію було запізно, а в Палац «Україна», де було
заплановано святкові заходи, – зарано. Тож я попросив Президента РФ
підійти до преси, хоча це було не за програмою. Той іще був демократом,
тож погодився – хвилин десять спілкувався із журналістами, які стави-
ли йому непрості запитання.

Треба було якось компенсувати ще двадцять хвилин – запропонував по-
їхати до пам'ятника засновникам Києва біля моста Патона, але дістав від-
мову від особистих охоронців Президента Росії, а відтак і погрози звіль-
нення з посади за «ламання» програми. Таким фортеlem колись довелося

користуватись і під час візиту Президента Молдови Володимира Вороніна, коли Петро Порошенко, тоді ще депутат Верховної Ради, перервав екскурсію фабрикою «Рошен» на півгодини раніше. Тож імпровізованим наступним пунктом програми стали відвідини пам'ятника Кію, Щекові, Хориву та їхній сестрі Либеді й милування дніпровськими краєвидами.

На жаль, і не всі керівники нашої країни були пунктуальними особистостями. Багатьом відома схильність до запізнь у Віктора Ющенка, який змушував себе чекати, а відтак ображався на протокол.

Узірцем чіткості й дотримання слова був Прем'єр-міністр України Євген Марчук, якого я ледь не підвів під час його візиту до Відня. Прибувши до столиці Австрії на добу раніше, я зі секундоміром прорахував час їзди від готелю до офісу Канцлера, проте не зважив на те, що ми будемо з поліцейським супроводом. Наступного дня двоє поліцейських на мотоциклах так спритно впоралися з дорожнім рухом, що ми приїхали на п'ять хвилин раніше. Добре, що я перед тим бачив дуже цікаву музейну кімнату навпроти кабінету Канцлера, тож запропонував прем'єрові подивитися її – нібито тому ми й приїхали трішки раніше. Євген Кирилович усе зрозумів, але вдав, що не помітив, і навіть подякував мені.

Ще одна деталь, якою мене вразив Євген Марчук. Під час візиту до Естонії перемовини відбувалися з перекладом українсько-англійсько-естонською. Пресконференція – у тому ж форматі. Й от, слухаючи переклад своїх слів, прем'єр каже англійською: «На жаль, мене неточно переклали», – і відповідає англійською далі.

Узагалі коректний переклад на найвищому рівні – велика відповідальність. На тристоронніх зустрічах Путін–Кучма–Шредер московські перекладачі відмовлялися від роботи, позаяк боялися зауважень «шефа», і виставляли нашого, тоді найкращого, – Олександра Берченка.

Мені самому інколи траплялося перекладати Гельмута Коля в Одесі, коли він ішов у натовп і нашу перекладачку (Надію Комарову) відтісняли. Під час прогулянки на катері акваторією Одеського порту Канцлер поцікавився, які страви будуть на обід (його небайдужість до їжі є славнозвісною) у ресторані морського порту. Я спитав про це в тодішнього Одеського міського голови Едуарда Гурвіца, а він по-одеськи відповів, що «буде все». Як я це поясню високоповажному гостю? А так і пояснив. І справді, на офіційному обіді для гостей було все й навіть більше. Важко уявити страву, якої не було. Потім од першого заступника мера Одеси Анатолія Ворохаєва я дізнався, як вони залучали кошти на цей захід у місцевих бізнесменів. Візит до Одеси німецькі колеги згадували ще довго. Колишній директор школи Анатолій Іванович Ворохаєв був прекрасним організатором. До речі, дуже справний у питаннях протоколу ще один ексдиректор школи, а нині консул у Польщі Віталій Максименко.

II

На тій підставі, що правила дипломатичного протоколу засновано на принципі міжнародної ввічливості, яка передбачає додержання шани та поваги до всього, що символізує та представляє державу, треба дотримуватися цих правил в усьому, зокрема й у відповідності одягу на офіційних заходах.

Зверніть увагу на парламентаріїв західних країн чи США – усі в темних костюмах, білих сорочках, краватках. Так вони демонструють власну повагу не тільки до колег, а й до своїх виборців. Якось, у середині 90-х років, Президент РФ Борис Єльцин проводив із Президентом України зустріч у Сочі, яку було анонсовано як зустріч «без краваток», що неабияк здивувало представників дипкорпусу в Україні. Зрозуміло, що так хотіли продемонструвати тісніші, ніж протокольні, стосунки між країнами й главами держав, але де ж міжнародна ввічливість?

Дуаеном дипкорпусу тоді був Грач Гамлікович Сілванян, Посол Вірменії, людина з великим почуттям гумору. Він запросив до себе в резиденцію кількох послів і зустрічав їх сидючи, закинувши ногу на ногу в туфлях босоніж, зі словами: «У них зустріч без краваток, а в нас – без шкарпеток».

Дотримання офіційного дрес-коду обов'язкове для співробітника протоколу. Часом це було непросто: виїжджаєш на зустріч о шостій ранку, бо до прибуття літака треба все перевірити, зокрема килимок до трапу, привезти прапор країни гостя, правильно розмістити кортеж, а далі – за програмою десь до дев'ятої-десятої години вечора. Тому я брав із собою сорочку для зміни й декілька краваток – що темніший вечір, то світліша краватка. Траплялося й кілька діб поспіль працювати, не повертаючись додому.

2001 року до України з дводенним офіційним візитом прибув Президент Таджикистану Емомалі Рахмон (тоді ще Рахмонов). 6 червня за програмою перебування я супроводжував делегацію до Львівської області. У другій половині дня вони вилетіли на Батьківщину.

Наступного дня до Львова прибула делегація Міністерства закордонних справ Польщі на чолі з Владиславом Бартошевським. День делегації провели в перемовинах із керівництвом міста й області. На ранок 9 червня ми прибули до Києва, де я передав делегацію своєму заступникові для подальшого супроводу, а сам лишився в аеропорту зустрічати Прем'єр-міністра РФ Михайла Касьянова.

На перемовини до нього в резиденцію на Липській приїхав наш Міністр закордонних справ Анатолій Зленко (за протоколом, до старшого за рангом гостя прибуває менший за рангом із країни перебування). Побачивши мене, Анатолій Максимович спитав: «А чому це я тебе три дні

на роботі не бачу?» За годину й двадцять хвилин, які було заплановано для переговорів, я встиг приїхати додому, прийняти душ, перевдягнутися й вирушити далі супроводжувати делегацію за програмою, зокрема на обід і вечерю, де за російськими традиціями доводилося й чарчину випити. До речі, із цим дипломатові треба бути особливо уважним. Як колись сказав наш міністр Геннадій Удовенко: «В МЗС я навчився їсти стоячи й працювати випивши». Звісно, після прийняття чи роботи з делегацією треба було написати звіт – із ким спілкувався, які питання порушували, до чого співрозмовник виявляв найбільший інтерес, яку інформацію було доведено до нього. Тому обережність під час уживання алкоголю має бути виняткова, бо й вас хтось побажає розкрутити на службову інформацію. Мене спитали, чи це правда, що можу випити майже літр горілки, а тоді пити ще. Справді, подеколи випадало відвідати два-три прийняття, а відтак ще й зустрітися з друзями, яким я розповідав, що, як шеф протоколу, мав випивати з кожним послом чи керівником іноземного представництва хоч по десять грамів горілки, а потенційних почарківців більш ніж сто, от і виходить, що літр уже випив, тому пожалійте мене й багато не наливайте. Насправді ж було так, що в одній руці я тримав міцний напій, в іншій – склянку з водою, бажано кольоровою, і, зробивши вигляд, буцімт запиваю водою, виливав туди з рота горілку. Ну й не з кожним же окремо п'єш, а відразу з кількома, причому можна лише цокнутися чи підняти фужера трошки догори, зазирнувши співрозмовникам у вічі, а їсти піти до наступної компанії.

Представник протоколу має бути наполегливим і не боятися вимагати від керівників і членів делегації чіткого дотримання програми перебування. У липні 2001 року до Києва з робочим візитом прибув Міністр закордонних справ РФ Ігор Иванов. Їхав він в одному автомобілі з Послом Росії в Україні Віктором Черномирдіним, як за всіма правилами й буває: тоді дипломат має можливість повідомити гостю актуальну інформацію щодо країни перебування. Спершу кортеж поїхав до резиденції посла під Києвом. Там вони продовжили бесіду і, за російським звичаєм, присіли відзначити зустріч. На мої сигнали про необхідність за програмою виїжджати до українського МЗС, де мали відбутися перемовини з нашим міністром, реагували якось мляво, тоді запросили до столу й мене, але довелося, відкинувши доброзичливість, наголосити, що порушення термінів спричинить по собі цілу низку збоїв у денному розкладі не тільки міністра, а й нашого прем'єра, а також Президента України. Вимушені були їхати дуже швидко, добре, що в супроводі міліцейського автомобіля. Запізнення було незначне, і Віктор Черномирдін сказав Анатолієві Зленку: «Ну в тебе протоколіст і цербер». Але я не сприйняв це як образу, бо він прихильно ставився до мене, ще відколи

відвідував Україну як Прем'єр-міністр РФ: тоді під час офіційного обіду я, на прохання керівника охорони Президента Л. Кучми, написав для іронічного тосту вірша:

*«В России нету больше дыр –
Ведь с ними дядька Черномыр.
Но чтобы стать еще могучей –
Не надо ссориться им с Кучмой».*

Не треба ніяковіти ні перед ким, яку б посаду не обіймала людина. Якось під час поїздки Папи Римського Івана Павла II до Львова делегація, до якої входили кардинали та інші найвищі ієрархи католицької церкви, дуже повільно збиралася й запізнювалася на черговий захід. Тож я підійшов до старшого групи у вестибюлі готелю. «Темпо, tempo, per favore!» – стукаючи пальцем по годиннику, попросив я італійською. А відтак продублював англійською: «Quickly, quickly, please!» На наступний захід приїхали без запізнення. Використання рідної мови гостя завжди викликало дружні почуття з боку іноземців. Хоча б декілька слів привітання, подяки, вибачення, прощання.

У міжнародних відносинах дотримання норм протоколу не тільки важливе, а й обов'язкове. Їх порушення чи нехтування ними може завдати шкоди не лише честі й гідності окремих осіб, а й престижу держави.

Практичні приклади застосування норм протоколу, зазначені в цій статті, можуть допомогти дипломатам у підвищенні їхньої кваліфікації та дипломатичної майстерності.

---

1. Дрейдинк Г. История Гамбурга: Февральский шторм [Электронный ресурс] // У нас в Гамбурге. 1 апреля 2015. Режим доступа: <https://cutt.ly/ZyVNNIS>

Yurii LAZUTO,
*Envoy Extraordinary and Plenipotentiary,
Consul General of Ukraine to Hamburg
(Germany) (2002–2007)*

SOME ASPECTS OF WORKING PRACTICES AT THE DEPARTMENT OF STATE PROTOCOL OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE

Abstract. The article describes the working experience of Yurii Lazuto, Head of the Department of State Protocol of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Envoy Extraordinary and Plenipotentiary in Hamburg.

The author provides a brief overview of the rules of diplomatic protocol based upon the principle of international comity and respect to all signs symbolising or representing state. Diplomatic protocol is of international and internal nature and is roughly identically observed in all countries, though with some minor derogations arising from the social system, national and religious traditions.

The author draws attention to the range of rules one should know and understand and the art of keenly appreciating a situation, responding to it swiftly and keeping one's internal peace and balance. It is also stressed that a public person must know all the subtleties of etiquette and diplomatic protocol during important press conferences, meetings, and international receptions.

Being universally recognised and generally known, the rules of protocol and etiquette do not require any regulation. The paramount principle of diplomacy is respect to partners. Thus, certain rules of behaviour were adopted in interstate relations. A protocol representative must be tenacious and not afraid to demand that heads and members of a delegation strictly follow the programme of a visit.

The author also shares his experience of practical training at the Protocol Department of the Ministry of Foreign Affairs of Germany.

The author argues that abidance by the rules of protocol in international relations is not only necessary but also obligatory. Violating or neglecting them may prejudice honour and dignity of certain persons and the state's image. The practical examples of usage of protocol norms provided herein can help diplomats to upgrade their qualification and diplomatic mastery.

Keywords: rules of protocol, diplomatic mastery, international relations, state image, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

I

Everyone is well versed in football and protocol. It is not brain surgery. Just pick and kick in the first instance and raise it high, drain it dry in the second. But, as the renowned Romanian coach Mircea Lucescu put it, football specialists are few and far between. We all remember Valerii Lobanovskiy, the best football coach, who created the all-star Dynamo team. In 2005, the national football team of Ukraine guided by Oleh Blokhin, which came first in the group stage

and qualified to the final part of the World Cup in Germany, was called a fairy tale team. Andrii Shevchenko was its captain, who now as a coach has brought it to the first place in the group stage of Euro 2020.

In the diplomatic protocol, it is exactly the same. Honourable and seasoned diplomats remember Volodymyr Tsyba, Oleksandr Taranenko, Oleh Diachenko (my first mentor on diplomatic protocol at the Ministry of Foreign Affairs, although before that I was responsible for protocol matters at Kyiv Intourist [the Kyiv Union of the State Committee of Tourism of the USSR], whose Director-General Volodymyr Fedorchenko paid a lot of attention to protocol issues, as did GDIP Director-General Pavlo Kryvonos), and Heorhii Cherniavskyy, Head of the Presidential Protocol Office (more involved in ceremonial matters). Diplomatic protocol is 80 percent about the implementation of the provisions of the 1961 Vienna Convention on Diplomatic Relations and of the 1963 Vienna Convention on Consular Relations.

In 'women's' protocol, one should probably mention Halyna Naumenko, Olena Yakymenko, Iryna Osaulenko, and Yana Skybinetska, all of them having extensive experience of working at foreign diplomatic missions.

In 2006, at the World Cup, the Ukrainian national team played twice in Hamburg, where I headed the Consulate-General, which I launched myself in 2002.

The German government officially invited President of Ukraine Viktor Yushchenko to the first game in Berlin. The invitation was ignored, which is, to say the least, unacceptable. Thus, when Yushchenko expressed his desire to come to the quarterfinals against Italy in Hamburg, the German Federal Foreign Office said that he could only be present at the match as a private person. Then, our ambassador in Berlin, Ihor Dolhov, asked me to resolve the issue with the authorities of the federal state of Hamburg.

It bears mentioning that at one time, by agreement between the foreign ministers of Ukraine and Germany, I attended a week-long internship at the protocol department of the German foreign ministry in Bonn and knew some nuances of interaction between the central government and the leadership of federal state governments. Hamburg has historically been very meticulous about Berlin. When the NSDAP (National Socialist German Workers' Party) was in power in Berlin, communists had very strong positions in Hamburg. By the way, Ernst Thälmann Square and a museum dedicated to him can still be found in the city.

When social democrats were in power in Germany, the CDU/CSU (Christian Democratic Union) was elected in Hamburg and vice versa. All of these and other aspects gave me hope for a positive solution to the problem of a proper organisation of our president's visit. After consultations with the mayor's protocol department, we were joined by Hryhorii Tokarevskyy, a devoted and professional employee of the Presidential Administration of Ukraine.

Together with the German party, we drew up a program of the visit, meeting, and departure at the airport. An armoured car and an honorary escort were assigned. There were also some difficulties because, for instance, two people were expected from Italy and 32 more were to arrive with our president. Hence, it was impossible to place everyone in the main box. Part of them had to be placed in the box nearby.

The programme also envisaged a meeting of Viktor Yushchenko with Ole von Beust, Hamburg's First Mayor, who had been re-elected about a year before the Orange Revolution.

In parsing his election victory, experts noted that one of its factors was the use of orange on banners, posters, and slogans. This colour attracts people at the subconscious level – once it is anywhere near, a person will definitely look at it.

In May 2004, I brought it to the attention of Volodymyr Herasymchuk, Assistant for International Affairs of Kyiv Mayor Oleksandr Omelchenko. Later, when asked where Yushchenko's orange was from, he replied: 'Alex knows what he's doing'.

Once at a reception, I thanked Mr von Beust for the colour, to which he said: 'But how potently you developed this in Ukraine!'

This colour was used by proponents of Christian democracy, the ideology whose centre-right foundations had been laid down by Pope Leo XII more than a century ago. To cut a long story short, the quintessence of it is Christian morality and democratic values. The main principles are as follows:

1. Personalism. Human being is a person with the freedom of choice. His or her priority is to protect and realise moral values. Protection of private property.

2. Responsibility. Human being is responsible for his or her environment (family, group, community), posterity and society in terms of the power he or she holds.

3. Subsidiarity. The invention of Christian democrats. Absence of state interference with community affairs without asking for it. Non-interference but assistance. This is the basic principle of the functioning of the EU, which is enshrined in the Treaty on the EU.

4. Democracy. This is not 'demagoguery' and not anarchy. The community is at the centre of the society's functioning. Considering the community's interests is the paramount task of democracy. The concept of pluralistic democracy (ideological and social pluralism) prevails. Internal democracy is the key to effective reforms.

5. Social justice as a condition for achieving common good. It is aimed at the community, not the individual. 'No' to social 'one-size-fits-all' approach. 'Yes' to the harmonious development of society.

6. Solidarity. Mutual assistance and understanding. Collaboration, not hatred, in the fight against injustice and inequality.

7. Revolutionism as the adoption of everything new to achieve effective results in the fight against totalitarianism and overcoming poverty and backwardness in order to eliminate aggressive regimes and establish fair rules of political competition.

8. Non-confessionalism, which enables development in any region of the world. Christian democracy is separated from the influence of religion on its activities. Its inherent idea is that reconciliation in interreligious conflicts.

There are other principles but these are basic ones.

The CDU's main motto is 'freedom, justice, solidarity'. Christian democrats view social market economy as the basis of economic relations. They advocate mutually beneficial fair trade, environmental protection (solar and wind power are now rapidly developing, some large cities have banned the entry of diesel vehicles, encourage the use of hybrid and electric vehicles, and refuse to use nuclear energy).

Ever since Konrad Adenauer founded the CDU party in 1949, it has held leading positions in Germany and beyond. The European People's Party, which has a majority in the PACE, includes 72 parties of European countries adhering to its ideology.

It was the CDU representatives who developed and implemented economic and social reforms that transformed a war-torn country into a stable state with one of the strongest economies in the world and a far-reaching political influence.

The CDU members have been chancellors of Germany for over 50 years. The first was Konrad Adenauer (1949–67), who came from Rhine region; it was at his suggestion that Bonn became the capital city back then. He was followed by Ludwig Erhard (1963–66), the 'father' of the West German economic miracle, and Kurt Kiesinger (1966–69).

From 1969 to 1982, the federal government was led by members of the SPD (Social Democratic Party of Germany). The first among them was Willy Brandt (1969–74), who eased the tensions between Eastern and Western European countries and won the Nobel Peace Prize. He was also remembered for his scandal with the German Democratic Republic when, in 1974, Günter Guillaume, an intelligence officer of the Stasi, East Germany's secret service, who had worked as the chancellor's personal secretary, was exposed. Brandt was followed by Helmut Schmidt (1974–82), a native of Hamburg. In 1962, as a senator for internal affairs, he involved 25,000 soldiers in the operation to save the city's residents from a disastrous deluge [1]. The locals called him 'the master of the flood'. He was an excellent crisis manager and a wise man, and on several occasions I had an opportunity to communicate with him in Hamburg.

After Schmidt's unsuccessful attempt to organise a one-party government, he was replaced by Helmut Kohl (1982–98), who was chancellor for a record-

setting 16 years. His historic achievement is the reunification of Germany and the structural renewal of the former GDR. He was an ardent proponent of a united Europe and a five-time Nobel Peace Prize nominee.

Gerhard Schröder (SPD) served as chancellor from 1998 to 2005. During his tenure, Germany for the first time participated in NATO's military operations, particularly in Afghanistan. His proposed overhaul of the social security system brought about tensions within the party and street protests.

In 2005, Angela Merkel became the first female chancellor known for her pragmatic style of management. It was upon her initiative that after the Fukushima nuclear accident in Japan, Germany set itself on a course to abandon nuclear power.

The most famous part of Chancellor Merkel's image are her jackets of all possible colours and shades. By the way, a few words about jackets.

After my internship at the German Federal Foreign Office's protocol department back in Bonn, I had to fly home through Frankfurt Airport. There was plenty of time, so we stopped off at Cologne, where I bought myself a jacket in a large store. The vendor said that at times Helmut Kohl used to come to the store in person to buy his clothes. A brief note about this was published by the journalist V. Bondarenko in the Kyivski vedomosti newspaper. After that, the staff of the foreign ministry would not give me a minute's peace: 'Buying things where chancellor did? Where did you get this much money?' In fact, I saved some money I had for business trips because I talked to several heads of offices and departments on a daily basis, and one of them would take care of me daily and invite me to dinner. And in the evenings, I ate out with one of our embassy staff members or with Ambassador Yuri Kostenko, my former classmate and deskmate at school no. 32 in Kyiv.

By the number of employees, the German protocol department was bigger than ours, with a ratio of 93 people against 15. Each of them was responsible for their own area of work: flags, souvenirs, invitations, transportation, accommodation, meetings, and departures. We were 'ultimate Messrs Fix-it', after all. I also participated in the delegation of the South Korean minister of foreign affairs. At the airport meeting, I was introduced in the line of those meeting members of the delegation, however, only by my surname. One day later, there was the religious holiday of Ascension. At that time, I was asked to accompany the delegation together with Sabine Stoer, an intern at the German Federal Foreign Office, who was later in charge of protocol matters at the Embassy of the Federal Republic of Germany in Ukraine. She had all of the communication tools (mobile and radio) in her protocol vehicle.

Ahead was a police escort car followed by the guard and the delegation's motorcade. A press conference was scheduled at the airport, and we were a little late. While moving from one federal state to another, police escort cars changed, communication was acting up, and we could not understand which car we were

following. The escort took the right turning before the entry to the airport. Our driver said there was a shortcut, so, being late for the press conference, we decided to drive straight ahead.

Subsequently, the head of security from the criminal police of Bonn gave Sabine Stoer a thorough telling-off promising to send a letter to the foreign ministry about the impossibility of her further work in the diplomatic field. I thus decided to take the fall and explain that our protocol office was responsible for all the matters and that the decision to take the shortcut because of the delay was mine. Some flattery also came in handy. The incident was settled. This is an example of how important good communication is in protocol.

Nowadays, such problems are a thing unknown but during the first visit of Chancellor Helmut Kohl to Ukraine, there were almost no cellular phones, thus making us rely on the radio communication of the guard service.

According to the programme, we were to accompany the chancellor from the residence at Lypska Street to the Mariinskyi Palace to meet with President of Ukraine L. Kuchma. The road takes one and a half or two minutes, but suddenly a guard approached and reported that our president had not arrived yet, and that we needed to wait for a signal.

Knowing the guest's inclination to communicate with people on the streets, I drew his attention to the small crowd willing to talk to him. And then, out of the blue, a sweaty employee of the presidential protocol office caught up with us asking why we were not going and why the guard could not get in touch with us.

I invited Helmut Kohl to the car, and he asked with a barely noticeable smile: 'What? He is here?' And I explained our delay by the fact that the chancellor wanted to communicate with the people of Kyiv.

Time control is no less important. Small wonder Heorhii Cherniavskyi always asked representatives of advance teams not only about the exact time of the plane's arrival but also at what hour and minute its door would be opened, although in practice much depended on how quickly members of the delegation would take their seats in cars. Besides, the protocol officer in charge of the meeting could regulate the speed of the motorcade: either accelerate, to make up for a couple of minutes, or slow down on the way from Boryspil Airport to Kyiv.

For the most part, country leaders who visited Ukraine adhered to the principle of Louis XIV: 'Punctuality is the courtesy of kings.'

It is also not unheard of to worry not only about the programmes' precision but about your career. In 2001, the presidents of the CIS countries gathered to celebrate the then Victory Day (since 2016 – Day of Victory over Nazism in World War II). However, the plane of the Russian Federation with Mr Putin arrived almost 40 minutes later, so it was too late to bring the delegation to the residence, and it was too early to go to the "Ukraine" Palace, the site of commemorative events. I therefore asked the president of the Russian Federation

to go to the press, although it was not in line with the programme. Still being a democrat back then, he agreed and talked to reporters for ten minutes, who asked tough questions.

It was necessary to compensate for another 20 minutes, and I offered to visit the monument to the founders of Kyiv near the Paton Bridge but was rejected by the president's personal guard from Moscow, thus facing the threat of dismissal for 'breaking' the programme. This trick was once used during the visit of the President of Moldova, Volodymyr Voronin, when Petro Poroshenko, then People's Deputy of the Verkhovna Rada, interrupted a tour around the Roshen factory half an hour earlier. Therefore, the next impromptu programme item was a visit to the monument to Kyi, Shchek, Horyv, and their sister Lybid and admiring Dnipro landscapes.

Unfortunately, not all the leaders of our country excelled at punctuality. Many know about Viktor Yushchenko's tendency to be late and make others wait, which thus prompted him to take offense at the protocol officers.

Prime Minister Yevhen Marchuk, whom I almost failed during his visit to Vienna, was an example of clarity and keeping his word. Having arrived to the capital of Austria a day earlier, I took a stopwatch to count the time from the hotel to the chancellor's office but did not consider that we would be accompanied by the police. The next day, two police officers on motorcycles coped with the traffic so deftly that we arrived five minutes earlier. Fortunately, before that I saw a very interesting museum room in front of the chancellor's office, so I suggested that we visit it – as if that was why we arrived a little bit ahead of the schedule. Mr Marchuk understood everything but pretended not to notice it and even thanked me.

There is one more detail about Yevhen Marchuk that struck me. During the visit to Estonia, negotiations were held with Ukrainian-English-Estonian translation with a press conference in the same format. And so, when listening to the translation of his words, the prime minister said in English: 'Unfortunately, I was not translated accurately' – and answered in English further.

In general, correct translation at the highest level is a huge responsibility. At Putin-Kuchma-Schröder tripartite meetings, Moscow translators refused to work out of fear of their boss's remarks, thus giving the floor to our best specialist at that time, Oleksandr Berchenko.

I myself sometimes happened to translate Helmut Kohl in Odesa, when he would go to the crowd and our translator (Nadiia Komarova) would be pushed aside. During a boat ride around the port of Odesa, the chancellor wondered what dishes would be served for dinner (his fondness for food was well-known) at the restaurant of the sea port. I asked the then mayor of the city, Edward Hurwitz, about it, and he replied in a purely Odesa-like manner: 'There will be everything.' 'How would I explain this to the guest?' I thought to myself. Well, pretty much in the same way. And indeed, the official dinner for the guests included everything

and even more. One could hardly imagine a dish that was not there. Then, the first deputy mayor of Odesa, Anatolii Vorokhaev, informed me about how the funds were raised for this event from local businessmen. The visit to Odesa made an indelible impression on our German colleagues. Anatolii Vorokhaev, the former school headmaster, was a great organiser. By the way, another ex-headmaster and now consul in Poland, Vitalii Maksimenko, is very well versed in protocol matters.

II

Proceeding from the fact that rules of diplomatic protocol are based on the principle of international courtesy, which provides for respect to everything that symbolises and represents the state, it is necessary to observe these rules in everything, including the appropriate clothing at official events.

Pay attention to MPs from Western countries or the US – they are all dressed in dark suits, white shirts, and ties. In so doing, they show their respect not only to their colleagues but also to their constituents. Once, in the mid-1990s, Russian President Boris Yeltsin had a meeting with President of Ukraine Leonid Kuchma in Sochi, which was announced as a ‘short-sleeved’ meeting and nonplussed representatives of the diplomatic corps in Ukraine. It is clear that in this way they wanted to demonstrate closer than protocol-bound relations between the countries and heads of state but where is international courtesy?

The erstwhile dean of the diplomatic corps was Grach Silvanian, Armenian ambassador, a man with a great sense of humor. He invited several ambassadors to his residence and met them sitting, with his legs crossed and his bare feet in shoes saying: ‘They have a short-sleeved meeting, and we have a short-socked meeting’.

Compliance with the official dress code is mandatory for a protocol employee. Sometimes, it was not easy: you leave for a meeting at 6 am because before the plane arrives you have to check everything, the carpet to the stairway, bring the flag of the guest’s country, correctly place the motorcade – and further on according to the programme to about 9 or to 10 pm. Therefore, I always took a second shirt and a pair of neckties: the darker the evening, the lighter the tie. I also had a fair share of working for several days in a row without returning home.

In 2001, President of Tajikistan Emomali Rahmon (then Rakhmonov) arrived in Ukraine on a two-day official visit. On 6 June, I accompanied the delegation to Lviv region under the programme’s schedule. In the afternoon, they left for Tajikistan.

On the following day, a delegation of the Polish Ministry of Foreign Affairs, headed by Władysław Bartoszewski, arrived in Lviv. Delegates spent the day negotiating with the city and regional authorities. In the morning of 9 June, we arrived in Kyiv, where I handed the delegation over to my deputy for further escort, while I stayed at the airport to meet Russian Prime Minister Mikhail Kasianov.

At the presidential residence on Lypska Street, the latter was joined by our Anatolii Zlenko, our Minister for Foreign Affairs (according to the protocol, the lesser-ranking official of the host country arrives to meet the higher-ranking guest). At the sight of me, Mr Zlenko asked: 'Why is it that I haven't seen you at work for three days?' In an hour and twenty minutes scheduled for the talks, I managed to come home, take a shower, change clothes, and return to accompany the delegation according to the programme. It included a lunch and a dinner, where Russian traditions required me to have a couple of drinks. This is the thing a diplomat should be especially attentive to. As our minister Gennadii Udovenko once said, 'At the ministry, I learned to eat on the go and work a bit tipsy'. Of course, after a reception or working with a delegation, it was necessary to write a report about whom you talked to, what issues were raised, what the interlocutor was most interested in, and what information was brought to his attention. Thus, when drinking alcohol, a great deal of attention is needed, as someone may wish to trick you into telling proprietary information. I was asked if it was true that I could drink almost a litre of vodka and then drink more. Indeed, I sometimes had to visit two or three receptions, and then to meet friends to whom I told that, as chief of protocol, I had to drink at least ten grammes of vodka with each ambassador or head of a foreign mission. There being more than a hundred companions, simple calculus shows I had to drink a litre or so and then ask for mercy not to drink more. But in reality, I held a stiff drink in one hand and a glass of water in another, preferably coloured, and, pretending to be drinking water, poured vodka out of my mouth to the glass. Then again, you do not drink with everyone separately; rather, you do it in company, where you can simply clink glasses or lift them a bit upwards, look the other people in the eyes, and proceed to the next company.

Protocol employee should be persistent and not afraid to ask heads and members of the delegation to strictly adhere to the programme of the visit. In July 2001, Igor Ivanov, Russian Minister of Foreign Affairs, arrived in Kyiv for a working visit. He was travelling in the car with the Ambassador of the Russian Federation to Ukraine, Viktor Chernomyrdin. At first, the motorcade went to the ambassador's residence near Kyiv. There they continued the conversation and, according to the Russian custom, sat down to mark the meeting. My signals about the need to proceed to the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs, where negotiations with our minister were to take place, fell on deaf ears. Then, I was invited to the table but had to refuse the proposal and emphasise that failing to meet the time limits would cause a whole range of slippages in the timetable of not only the minister but also that of the prime minister and the president of Ukraine. We had to drive very quickly and were fortunate enough to be accompanied by a police car. The delay was insignificant, and Viktor Chernomyrdin told Anatolii Zlenko: 'Your protocol officer is a real mad dog'.

But I did not take this as an insult because he had treated me favourably ever since his visit to Ukraine as Russia's prime minister: back then, at an official dinner and at the request of President Kuchma's security chief, I wrote a poem for an ironic toast:

In Russia, everything's restored –
That's Chernomyrdin to thank for.
But to be mighty ever more
Kuchma we cannot ignore.

You should not be embarrassed in front of any person, whatever his or her position. One day, during the visit of Pope John Paul II to Lviv, a delegation consisting of cardinals and other highest Catholic churchmen gathered very slowly and was late for the next event. Hence, I went to the senior member of the group in the hotel lobby, pointed my finger at the clock, asked in Italian 'tempo, tempo, per favore' and then in English 'quickly, quickly, please'. We arrived to the next event without delay. The use of the guest's native language has always aroused a friendly feeling in foreigners. At least a few words of greeting, gratitude, apology, and farewell are enough.

In international relations, compliance with protocol rules is not only important but mandatory. Violating or neglecting them can harm not only the honour and dignity of individuals but also the state's prestige.

The practical examples of applying protocol norms mentioned in this article can help diplomats to enhance their competence and hone their diplomatic mastery.

Світлана ГОМАНОВСЬКА,
ветеранка дипломатичної служби,
радниця першого класу

...І ЧОРНОБРИВЦІ НА КЛУМБАХ АШҒАБАТА

Тут братство є звичай і дружба – закон
для славних родів і могутніх племен
Магтимгули Пираги, «Майбутнє Туркменії»

Буває ж таке... Поживеш трохи в країні, поспілкуєшся з людьми, ближче познайомишся з її історією та культурою, побачиш краєвиди – тоді відчуваєш, що вона стала й твоєю країною. Починаєш її розуміти, широко любити такою, якою вона є – з усіма перевагами, перемогами та проблемами. Та робиш усе під- і надсилне, але, звісно, у межах компетенції, аби розвивати й зміцнювати міждержавні дружбу та співпрацю. Такою країною для мене став Туркменістан.

Не снилось і не гадалося, проте трапилося. Прилетіла в Ашґабат серед спекотного літа – 14 липня 2014 року. Одразу кинулися в очі чорнобривці на клумбах міста. «Чорнобривців насіяла мати», – заспівала в душі. Улюблена квітка мого народу, яка споконвіку росте майже біля кожного будиночка в українському селі, оспівана в наших найзворушливіших піснях, виявилось, у великій кількості тут, на клумбах Ашґабата. Це був добрий знак, як сонячний промінчик, неначе зв'язок із домівкою, з Україною.

І він справдився. Тепло мені тут. Ні, не спекотно, а саме тепло, будь-якої пори – у холод і спеку. Тепло від звернення «сестро», од радісної реакції на повідомлення, що я з України, од щирого жалю щодо подій на Сході нашої країни та побажань миру й добра. Тепло поміж цих працюючих, гарних, толерантних, щирих і гостинних людей, спокійних у власній гідності стосовно себе й інших людей, котрі люблять свою державу, історію та культуру, пишаються ними.

Якось я дуже здивувала колегу, коли під час розмови зауважила, що почувую себе в Туркменістані так, ніби у Швейцарії, яка також залишилася в моїй душі назавжди, адже пропрацювала там загалом майже 8 років. «Як можна порівнювати?» – здивувалася та. Можна. Спокійна, толерантна, чиста, безпечна, з виваженою зовнішньою політикою, конструктивними пропозиціями. А ще ці дві країни споріднює їх нейтральний статус.

Справдився добрий знак і з погляду роботи в Посольстві України в Туркменістані. До цього все своє кар'єрне життя займалася багатосторонньою дипломатією, здебільшого співпрацею України з ООН за різними напрямками, а тут, майже зненацька, «двосторонка». Отже, деякі побоювання були. Важливими чинниками мого швидкого занурення в роботу стали високий професіоналізм, знання та тонке відчуття країни, відданість справі й уміння налагодити роботу дипустанови тодішнього Посла України в Туркменістані Валентина Миколайовича Шевальова. Особливо на початку багато мені дали бесіди з Валентином Миколайовичем, у яких завжди відчувала глибоке розуміння предмета обговорення та детальний аналіз процесів і подій. Треба також відзначити його невтомність, уміння працювати з командою та в команді, а також почуття гумору, яке не залишало його навіть у найскладніших ситуаціях. Усе це надихало та надавало сил, навіть тоді, коли через брак людських ресурсів доводилося виконувати, здавалося, нереальний обсяг роботи. І таки вдавалося, бо, справді, весь час у посольстві відчувала себе важливою ланкою єдиної команди, яка працює над спільною справою.

Затишно та безпечно почувала себе й у помешканні в житловому будинку, розташованому на території посольського комплексу. Українцям важливим виявилось для мене те, що з балкона моєї квартири щоранку можна було спостерігати як зі сходом сонця змінюється колір верхівок хребта Копетдагу, які височіли над дахом посольства.

Весь посольський комплекс розташовано в одному з найгарніших та найзеленіших районів міста. Неподалік, у невеличкому гарному сквері – пам'ятник Т.Г. Шевченку, до якого покладали квіти в дні національних та визначних дат або візитів офіційних осіб з України. Символічно, що на протилежному боці розташовано Національний музично-драматичний театр імені Магтимгули Пираґи – великого туркменського мислителя, поета-класика, філософа, який має таке ж важливе значення для туркменів, як Т.Г. Шевченко для українців.

Знала про Туркменістан немало, але була вражена тим, що побачила. Нині Туркменістан – це сучасна, спрямована в майбутнє країна. Стрімко й невпинно відбуваються кардинальні перетворення. Модернізація всіх сфер суспільства поєднано з постійним піклуванням про відродження та збереження високих духовних традицій і звичаїв туркменського народу,

глибинного змісту, закладеного в них, його самобутньої культури. Приголомшують темпи будівництва та введення в експлуатацію оснащених найсучаснішим обладнанням медичних центрів, санаторіїв, освітніх установ, наукових, культурних і спортивних центрів, не тільки в столиці, а й по всій країні. Зводять десятки адміністративних будівель і житлових будинків з упорядкованими територіями та розміщеними поряд соціальними об'єктами. Споруджують залізниці, морські порти й газопроводи. Без перебільшення можна сказати, що столицю, як і всю країну, розбудовують і розвивають на очах. Особливо швидкі темпи змін можна спостерігати протягом останнього десятиліття.

Ашгабат причарував мене з першого погляду. Біломармурове місто серед моря зелені. Нові будівлі, витримані в одному стилі, водночас дуже різноманітні та своїми архітектурними формами частенько говорять про своє призначення: будівля із земною кулею на даху – МЗС; розгорнута книга – Міністерство освіти; будівля-запальничка – офіс нафтогазового комплексу; у формі зуба, гадаю, що мудрості, – суперсучасний стоматологічний центр; щойно споруджений аеропорт має вигляд птаха. Здалеку видніється «Палац щастя» – Центральний ЗАГС у формі гігантського восьмикутника з глобусом усередині; краплеподібна будівля готелю «Зірка», хоч у мене вона асоціюється з наповненим вітрилом; «Елем» – найбільше у світі колесо огляду в закритому приміщенні, фасад нагадує традиційну жіночу туркменську прикрасу гульяку. Чудові палаци та виставкові зали, університетські комплекси, готелі, парки й численні фонтани – усе це сучасний Ашгабат. Місто перетинають широкі проспекти, а нові автомагістралі з'єднують центр міста з колишніми його околицями. Мало не звідусіль у місті відкривається вид на хребет Копетдаг.

Більшість новобудов оздоблено традиційними орнаментами, як-от ґюлі – основні елементи килимових орнаментів різних туркменських племен. Майже скрізь присутня восьмипроменева зірка Огуз-хана – багатозначний символ, що має глибинний філософський зміст та історичне коріння. Як вважають, нині вона стала своєрідною об'єднувальною ланкою між минулим, сучасністю та майбутнім.

2013 року Ашгабат унесено до «Світових рекордів Гіннеса» як «найбільш біломармурове місто у світі», а зірку Огуз-хана, що прикрашає центр телевежі в Ашгабаті, – її найбільшим у світі архітектурним зображенням. Але це не всі рекорди Туркменістану.

На окрему увагу заслуговує суперсучасне Олімпійське містечко – «місто в місті», яке будували на моїх очах до V Азійських ігор у закритих приміщеннях і з бойових мистецтв (Азіада-2017). Майже всі роки мого перебування в Ашгабаті співпали в часі з підготовкою до проведення Азіади-2017. Здавалося, що вся діяльність у країні відбувається під її знаком,

а очікування цього спортивного свята витає в повітрі. Ігри пройшли дуже успішно, а відкриття та закриття Азіади-2017 навряд чи забудуть ті, хто спостерігав зазначені феєричні дійства. Я точно не забуду. Як не забуду й решту спортивних подій, за якими довелося спостерігати та, навіть, брати участь. Увага, яку влада Туркменістану, насамперед Президент Г.М. Бердимугамедов, приділяє розвитку в державі спорту та поширенню здорового способу життя поміж молоді заслуговує на окрему розповідь.

Помилюватися панорамою казкового біломармурового міста можна з майданчика біля Палацу щастя чи з оглядового майданчика в горах, куди вас доправить канатна дорога. А коли на Ашгабат і гори спадає ніч, місто стає чарівним мерехтливим морем вогнів, од якого не можна відвести очей. Закохуєшся в це місто й воно не відпускає роками. Недаремно одне з найпоширеніших пояснень назви Ашгабат – «місто кохання».

Центральна частина Ашгабата потопає в зелені, а на його околицях сформовано великі зелені площі. У Туркменістані є хороша традиція – двічі на рік, навесні та восени, проводити в країні кампанію з озеленення – Йовар. До заходів долучають усі верстви населення. У цій акції зазвичай бере участь Президент Туркменістану, віцепрем'єри, міністри, туркменські послы в інших країнах, у разі їхнього перебування в цей час у столиці. До участі в таких заходах запрошують також керівників акредитованих в Ашгабаті дипломатичних установ. Як сказав мені посол, якби зібрати всі висаджені ним за час перебування в Туркменістані дерева, то вийшов би такий чималенький гай. Тішусь і я тим, що до того гаю додалося кілька «моїх» дерев.

Коли знайомишся з містом ближче, з'ясовуєш, що воно не тільки біле й зелене. Його вулиці різнокольорові завдяки чудовому національному вбранню із шовку туркменських жінок. З початком навчального року вулиці Ашгабата й усіх інших населених пунктів Туркменістану стають іще барвистішими. Уранці та вдень вони рясніють яскраво червоними чи кольору сапфіру сукнями дівчат-студенток і смарагдовими – школярок. Юнаки та хлопчики – у чорних костюмах та білих сорочках. Усі носять традиційні тубетейки. Це – майбутнє Туркменістану.

Державі, яка невпинно рухається вперед, потрібні високоосвічені громадяни та висококласні фахівці. Влада країни приділяє велику увагу освіті дітей і молоді. У всіх регіонах зводять будівлі нових дитячих дошкільних установ, середніх шкіл, вищих навчальних закладів, у систему навчання широко впроваджують найсучасніші інформаційно-комунікаційні технології, школи й виші оснащують сучасною комп'ютерною технікою та мультимедійними засобами навчання. Щороку 1 вересня всі першокласники загальноосвітніх шкіл отримують навчальні комп'ютери як подарунок од імені Президента.

Особливе значення надають розвитку вищої школи, покликаної готувати високопрофесійні кадри для різних сфер національної економіки. Значно зросла кількість студентів, які навчаються в туркменських і закордонних навчальних закладах. Українські виші також допомагають готувати для Туркменістану фахівців нового покоління із широкого кола спеціальностей.

Кожен день перебування тут – це знайомство з історією, культурою, традиціями туркменського народу. Скільки дізналася за цей час – і про весільні традиції, і про клімат, і про те, коли зацвітають у долині маки, і що чорнобривці називають тут «бархотками». Багато пізнала й про історію та сучасність країни, чула співи, бачила танці, мала можливість приміряти жіночі головні убори, полюбила традиційні сукні туркменських жінок. Відвідала чимало заходів із нагоди туркменських свят скакуна, килима, врожаю, дині тощо. І щоразу відкривала для себе нові грані національного надбання цього талановитого народу.

Недаремно кажуть, що знайомство з культурним і духовним спадком – це правильний шлях до зближення народів. Відчула це вповні, коли вперше взяла участь у святкуванні Навруза – Національного свята весни. Заходи на його відзначення проводили в передгірній долині Агала, що за 20 км од Ашгабата. Тут було відтворено в усіх деталях туркменське поселення з юртами, подвір'ями зі свійськими тваринами, майстернями, торговельними рядами, високими гойдалками, повитими квітами, казанами, що парують, у яких готували традиційні страви національної кухні, тапчанами з килимами, на яких зібралися жінки та дівчата, щоби за традицією вишити весільне вбрання та придане для нареченої. Усе тут передавало атмосферу туркменського селища в очікуванні великого тоя (свята), готувалися до прийому гостей.

Глибоко поринувши у святкову атмосферу цього імпровізованого селища, «доторкнулася» до старовинних обрядів, почула співи й танці, спробувала традиційні туркменські страви, відчула душевність і гостинність туркменського народу. Була в захваті від виступу відомої національної кінної групи «Галкиниш» Агалтекінського спортивного комплексу, де побачила всю красу агалтекінської породи та вправність наїзників, поміж яких були й дівчата.

Тоді ж уперше побачила «куштдепди» – старовинний швидкий туркменський танець, який зберегли як ритуально-розважальну частину традиційних святкувань. 2017 року його було включено до Репрезентативного списку нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО. Часто його виконують на різних заходах. Завжди хотіла приєднатися до танцюристів, але швидкий темп і широка амплітуда рухів зупиняли моє прагнення.

І все ж таки можливостей долучитися до туркменських танців було достатньо. Є там така добра традиція: на заходах із нагоди свят, церемоніях відкриття деяких об'єктів, концертах тощо всіх присутніх запрошують до танцю – як гостей, так господарів. Так помалу й ми опановували мистецтво туркменського танцю. Своєю активністю із залучення присутніх до танцю на таких заходах можна відзначити Голову Меджлісу Туркменістану Акджу Таджіївну Нурбердієву, яка виявилася ще й дуже вправною танцюристкою.

Але не хочу, аби склалося хибне враження, що нашою роботою були лише свята й танці. Навпаки, заходи з нагоди свят, багато з яких відзначають у неділю, відкриття нових об'єктів, виставок чи форумів – часто за участю Президента й віцепрем'єрів, міністрів, керівників інших установ – надавали додаткову можливість спілкування з ними для обговорення поточних або нагальних питань. Отже, посол завжди був готовий до роботи й у свята. Таку практику передав і нам. Зазначені заходи розглядали частиною роботи, тож ретельно готувалися до них.

Треба також урахувати, що в Туркменістані шестиденний робочий тиждень. Отже, субота була для нас не зовсім днем відпочинку. Посол завжди був тоді в повній готовності до активної діяльності та можливого запрошення до МЗС. Інші співробітники зазвичай приходили вранці на кілька годин та, у разі відсутності невідкладних завдань, ішли у своїх справах, залишаючись на зв'язку та в стані «stand-by». Принаймні я відчувала себе саме так.

Довго не наважувалася користуватися одним із популярних в Ашгабаті видів місцевого транспорту – перше-ліпше авто, що зупиниться на твою вимогу (у Києві такого не роблю). Потім переступила через свої побоювання та була дуже рада цьому, оскільки змогла ближче познайомитися з народом Туркменістану.

За кермом були прості люди – здебільшого туркмени, азербайджанці, вірмени, росіяни. Більшість із них спілкується, менша частина – мовчить, переважно через моє незнання туркменської. Щойно почну говорити, одразу ж визначають: «Ви з України». На запитання «Як Ви дізналися?» майже завжди лунала одна відповідь: «За акцентом». Потім зрозуміла, що видає вимова букви «г».

Од співрозмовників відчувала симпатію до України, щирі побажання миру, добра, злагоди. Хтось ділився враженнями від нещодавнього відвідання України, навчання чи спілкування там із друзями; інші згадували минулі часи перебування в Україні – служба в армії, робота, відрядження; решта була в захваті від українських страв. Розпитували про Україну. Доволі часто запитували, як я почуваю себе в Туркменістані, чи подобається, чи очікувала я побачити те, що побачила. Цікавилися, де була, що вже встигла подивитися, радили, куди варто поїхати й на що звернути увагу. Щиро раділи, коли вислуховували мої враження.

Ділилися думками про своє життя. У когось син чи донька навчалися в Україні, у чийсь сім'ю син мав привезти «невісточку» з України. От водій машини «спокійно спить, бо не хвилюється за свою навіть незачинену машину», інший сміявся: «Боялися сідати в першу-ліпшу машину? Та ні, нема чого боятися, тут у нас спокійно». І справді, за час перебування не виникло жодного сумніву, що Ашгабат є одним із найбезпечніших міст світу.

Усі ці короткі бесіди, інше спілкування з людьми переконливо засвідчили щире та доброзичливе ставлення туркменського народу до українців. Це було наочним підтвердженням слів Президента Туркменістану Г.М. Бердімугамедова, що «дружба, взаємна симпатія та повага між народами Туркменістану й України пройшли перевірку часом». І це щира правда. Я би сказала, що повага – основа наших взаємовідносин, симпатія – то їхня аура.

Повагу та позитивне ставлення до України завжди відчувала й на офіційному рівні. Очевидно, що Туркменістан налаштований на широко-масштабну та взаємовигідну співпрацю з нашою країною. Під час ознайомлення з попередньою історією українсько-туркменських відносин була приємно здивована її масштабністю. Фундамент взаємодії за всіма напрямками був солідним, а отже, було завдання зміцнювати його та розбудовувати. Хотілося зробити якомога більше, адже посольство працювало дуже активно. Співробітники в експедиції МЗС Туркменістану, які приймали від диппредставництв кореспонденцію, нерідко зазначали, що з українського посольства надходить звернень щодо організації офіційних зустрічей посла з туркменськими посадовцями більше, аніж од інших посольств разом узятих.

У зв'язку з нечисленним штатом посольства доводилося опікуватися великим колом питань. На різних етапах воно дещо розширювалося чи звужувалося, залежно від зміни кількісного складу посольства. Це були політичні питання, культурно-гуманітарні, інформаційні, зв'язок із місцевими ЗМІ, сайт посольства й чимало іншого, а вдало написаний мною посольський виступ на найближчому після мого приїзду прийнятті з нагоди Дня незалежності України додав до цього переліку ще одну, так би мовити, творчу ділянку.

Отже, зважаючи на кількість напрямів роботи, якими я опікувалася, мені випадало брати участь у зустрічах посла з туркменськими урядовцями різного рівня, зокрема віцепрем'єрами, міністрами й очільниками інших державних установ, під час яких розглядали важливі питання українсько-туркменської взаємодії. Усі ці зустрічі залишили приємне враження. Відчувала готовність до співпраці та бажання її розвивати.

Мабуть, найчастіше доводилося спілкуватися з колегами з МЗС Туркменістану, а надто у зв'язку з підготовкою візитів офіційних осіб зі столиці. Завжди привертав увагу високий рівень професіоналізму, працездатність

і незмінна доброзичливість. Приємно було бачити значну кількість молодих дівчат-дипломаток, як і багато студенток в Інституті міжнародних відносин МЗС Туркменістану.

За час моєї роботи в посольстві Ашгабат відвідали чимало делегацій та окремих представників України. Особливо знаковими були офіційний візит Президента України П.О. Порошенка (жовтень 2015 р.), робочий візит Міністра закордонних справ П.А. Клімкіна (листопад 2014 р.), делегацій України на чолі з Віцепрем'єр-міністром, Міністром регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Г.Г. Зубком для участі в четвертому засіданні Спільної міжурядової українсько-туркменської комісії з економічного та культурно-гуманітарного співробітництва (травень 2015 р.) та в Міжнародній конференції «Політика нейтралітету: міжнародне співробітництво в ім'я миру, безпеки та розвитку» (грудень 2015 р.).

Усі візити пройшли успішно. Попри «врізаний» склад посольства, за кілька місяців до візиту високого рівня в межах ротації було відкликано до Києва радника та консула, візит було забезпечено як слід, що відзначили українська й туркменська сторони. Усі були задоволені також його результатами. Президенти двох країн тоді досягнули важливих домовленостей, підписали Спільну заяву та 9 міждержавних угод, зокрема у сфері сільськогосподарства, промисловості, туризму та низку угод у сфері освіти.

Президент Туркменістану приймав Міністра закордонних справ та Віцепрем'єр-міністра України в межах їхніх візитів. Успішно пройшло четверте засідання Спільної міжвідомчої українсько-туркменської комісії з економічного та культурно-гуманітарного співробітництва. Під час Міжнародної конференції з питань нейтралітету відбулися важливі робочі зустрічі глави та членів делегації України з віцепрем'єрами та міністрами Туркменістану.

У зв'язку з візитом Г.Г. Зубка в травні 2015 року пригадую епізод, який, на перший погляд, може здатися незначним. Але, зважаючи на притаманне туркменській дипломатії вміння без слів сказати не менше, ніж словами, у чому я неодноразово переконувалася, вважаю його дуже показовим із погляду ставлення до нашої країни.

Ще наприкінці лютого 2015 року, який було оголошено в Туркменістані Роком нейтралітету та миру, з МЗС Туркменістану надійшло прохання підготувати статтю нашого посла на тему нейтралітету Туркменістану для розміщення в газеті «Нейтральний Туркменістан» (орган Кабінету Міністрів Туркменістану). У визначені терміни таку статтю було підготовлено та надіслано до зазначеного міністерства. Але вона не з'явилася на шпальтах газети за кілька днів, не з'явилася вона там і через місяць, два. Не було на неї жодної реакції з боку МЗС. На наші обережні запитання щодо її долі чіткої відповіді ми також не отримали.

Згодом – у вирі нових завдань – якось уже й забули про неї. Аж поки вранці наступного дня після завершення візиту Г.Г. Зубка, під час якого нашого віцепрем'єра прийняв Президент Туркменістану та відбулося засідання Спільної міжвідомчої українсько-туркменської комісії, до моєї кімнати зайшов радник посольства з примірником свіжого «Нейтрального Туркменістану» в руках. Привернувши мою увагу до повідомлення про зустріч українського віцепрем'єра з Президентом, а також матеріалу щодо засідання Спільної міжвідомчої комісії, він зачитав кілька, мабуть, знайомих йому рядків з останнього та з посмішкою сказав: «От бачите, мене навіть “Нейтральний Туркменістан” цитує». Відтак вийшов і зачинив за собою двері. Через хвилину двері знову відчинились, а я почула: «Мене тільки цитує, а Вас друкує повністю». Я відкрила свій примірник газети та побачила на її третій сторінці в рубриці «Думка іноземного дипломата» вже майже «забуту» статтю Посла України в Туркменістані Валентина Шевальова про політику «відкритих дверей» нейтрального Туркменістану.

Це було дуже несподівано. Таку концентрацію матеріалів, пов'язаних з Україною, в одному номері газети ми сприймали як потужний позитивний меседж. Переконана, що це не було випадково. Так було підкреслено повагу до України та наголошено на важливості для Туркменістану відносин із нашою державою. Така подія не залишилася поза увагою дипломатичного корпусу. Колеги з інших країн у розмовах неодноразово згадували цей «святковий» для України номер видання.

Часто доводилося чути, що проекти з розвитку міської та транспортної інфраструктури стали символами українсько-туркменської співпраці. І підстави для таких заяв були. На час мого приїзду в Ашґабат українські будівельні компанії вже понад 10 років були задіяні в реалізації масштабних інфраструктурних проектів програм розвитку Туркменістану.

Дивилась і переглядала по місцевому телебаченню репортажі зі церемонії введення в експлуатацію споруджених українською компанією «Фінансово-промислова група “Альтком”» найсучасніших залізничного й автомобільного мостів через річку Амудар'я. Знов і знову слухала теплі слова вдячності Президента Туркменістану на адресу української компанії. Особливість цієї події полягала ще й у тому, що на церемонії був присутній не тільки Президент Туркменістану, а й Узбекистану, адже нові мости з'єднали ці дві країни. Отже, українські мостобудівники, так би мовити, зробили внесок і до справи розбудови дружніх зв'язків між двома сусідніми країнами. Відчувала радість за Туркменістан та гордість за Україну.

Трохи раніше ця компанія збудувала ще кілька менш масштабних мостів, а також злітно-посадкову смугу аеропорту в м. Дашоґуз разом із відповідними інфраструктурними об'єктами.

Важливим проектом соціально-економічних перетворень у Туркменістані стало будівництво українською компанією «Будівельна асоціація “Інтербудмонтаж”» дренажно-комунікаційного тунелю й комплексу очисних споруд, які за своїм масштабом та інженерно-технічним рішенням, з урахуванням підвищеної сейсмічності й складної геології цього району, на думку фахівців, унікальні та не мають аналогів у світі. Усе, що я чула й бачила із цього приводу, не вкладається в моїй голові «гуманітарія». Не можу уявити, що такі складні грандіозні споруди космічного рівня спроектувала та збудувала людина. Дуже приємно було чути високу оцінку роботи українських будівельників од керівництва держави.

У посольстві випало опікуватися одним із головних пріоритетів українсько-туркменських відносин – культурно-гуманітарною сферою, зокрема питаннями освітньої сфери. Студенти з Туркменістану, яких на час мого приїзду до Ашгабата було майже 13 тисяч, мали тоді одну з провідних позицій поміж іноземних громадян, котрі навчалися в Україні. Згодом через низку причин, як-от війну на Сході нашої країни та скасування прямого авіасполучення між Києвом та Ашгабатом, їхня кількість зменшилася.

Дуже прикро це констатувати, бо є міцне підґрунтя та взаємна зацікавленість у взаємодії за цим напрямом. Окрім угоди між урядами України й Туркменістану щодо співпраці у сфері освіти, укладено домовленості про співпрацю між низкою українських та туркменських вищих навчальних закладів. Для обміну досвідом у сфері навчально-методичної, науково-дослідницької та практичної підготовки студентів, а також вирішення всіх проблем, пов'язаних із навчанням в Україні туркменської молоді, було створено Раду ректорів вищих навчальних закладів України та Туркменістану й успішно проведено два її засідання.

У листопаді 2016 року в Ашгабаті на чолі із заступником Міністра освіти й науки України Р.В. Гребіною перебувала українська делегація, яка взяла участь у Міжнародній науковій конференції «Освіта й спорт в епоху могутності та щастя». Окрім участі в обговоренні питань конференції, члени делегації мали зустріч із керівництвом Міністерства освіти та відвідали низку навчальних закладів Туркменістану, що було дуже корисним для обох сторін.

Як людина, котра тривалий час займалася напрямами роботи з Організацією Об'єднаних Націй, я цікавилася співпрацею Туркменістану з ООН. Розширення партнерства із цією організацією є одним із головних аспектів зовнішньої політики країни. Гордістю для держави є те, що 12 грудня 1995 року було ухвалено резолюцію «Постійний нейтралітет Туркменістану», якою Генеральна Асамблея ООН «визнала й підтримала проголошений Туркменістаном статус постійного нейтралітету, а також закликала держави – члени Організації Об'єднаних Націй поважати та підтримувати

ти цей статус Туркменістану, поважаючи також його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність». Із цього приводу в Ашґабаті встановлено Арку нейтралітету, композиційною основою якої став традиційний туркменський таган – підставка для казана, під яким розводять вогнище. Цей образ символізує незгасиме домашнє вогнище та міцність спільного дому, яким є держава.

У зв'язку з 20-річчям набуття Туркменістаном статусу постійного нейтралітету, який там широко відзначають, а в багатьох державах, зокрема в Україні, провели заходи із цієї нагоди, Генеральна Асамблея ООН прийняла ще одну резолюцію щодо постійного нейтралітету Туркменістану. Як 1995 року, так і 2015-го Україна стала співавторкою зазначених резолюцій.

До 2017 року 12 грудня в Туркменістані відзначали як День нейтралітету. З 2017 року згідно з ініційованою цією країною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 12 грудня оголошено Міжнародним днем нейтралітету.

Постійний нейтралітет став основою зовнішньої політики цієї держави. Туркменістан наочно демонструє, що бути нейтральним не означає бути пасивним. Туркменський нейтралітет – це активна позиція, повномасштабне залучення в міжнародні процеси через миротворчість, сприяння у формуванні ефективних моделей економічної взаємодії.

Нейтральний Туркменістан став переговорним майданчиком для вирішення наявних у регіоні та за його межами проблем. Зокрема, в Ашґабаті під егідою ООН проведено низку переговорів, що відіграли важливу роль у досягненні миру й згоди в Таджикистані. Тут були й перемовини з питань урегулювання внутрішньоафганського конфлікту наприкінці 90-х років. У 2007 році в столиці Туркменістану відкрито Регіональний центр ООН із превентивної дипломатії для Центральної Азії, який надає підтримку зусиллям країн регіону зі збільшення потенціалу зміцнення довіри та використання передового міжнародного досвіду. У столиці Туркменістану проходять численні міждержавні зустрічі та важливі міжнародні форуми, що також є втіленням у життя зовнішньополітичного курсу країни на засадах позитивного нейтралітету.

Активність Туркменістану видно під час підготовки до кожної сесії Генеральної Асамблеї ООН низки нових ініціатив, а також пропозицій у розвиток унесених раніше, що охоплюють широкий спектр актуальних проблем глобального порядку денного (транспорт, енергетика, продовольча безпека, водна безпека, надзвичайні ситуації, спорт тощо).

Особливо перспективними є ініціативи в транспортній сфері, зокрема, просування на світовій арені моделей багатостороннього партнерства, спрямованих на інтенсифікацію та підвищення ефективності транзитно-транспортних сполучень. У 2004 та 2015 роках Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюції «Роль транспортних і транзитних коридорів у забезпе-

ченні міжнародної співпраці для сталого розвитку». У грудні 2016-го в Ашгабаті під егідою ООН відбулася Перша всесвітня конференція з питань сталого транспорту, у роботі якої взяла участь делегація України на чолі з Міністром інфраструктури України В.В. Омеляном.

Варто зазначити, що в транспортній сфері Туркменістан важливе місце відводить співпраці з Україною. Споруджені українськими будівельниками мости розглядають як важливу складову програми зі створення міжнародних транспортних коридорів, що відроджують Великий шовковий шлях.

Інший важливий напрям, за яким активно працює Туркменістан, – енергетична безпека. Ашгабат пропонує в межах ООН розробити універсальний механізм для забезпечення надійного та безпечного функціонування міжнародної енергетичної інфраструктури з урахуванням інтересів країн-виробників і транзитерів та споживачів газу. У 2008 й 2013 роках Генеральна Асамблея ООН ухвалила ініційовані Туркменістаном резолюції «Надійний та стабільний транзит енергоносіїв і його роль у забезпеченні сталого розвитку та міжнародного співробітництва».

Україна підтримала ініціативи Туркменістану – як транспортні, так і з питань енергетичної безпеки – і долучилася до кола співавторів відповідних резолюцій.

Туркменістан бере активну участь у роботі органів ООН та її спеціалізованих установ. Цю країну обирали, зокрема, до складу Виконавчої ради ЮНЕСКО, Економічної та соціальної ради ООН, низки функціональних комісій ЕКОСОП та комітетів. Туркменістан було обрано (уже вп'яте) віцепредседом 71-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Україна й Туркменістан підтримують одна одну на виборах до органів ООН. Неодноразово посольство, за дорученням центру, зверталось до МЗС Туркменістану з проханням про підтримання кандидатури України на виборах до того чи того органу ООН і за весь цей час я не пам'ятаю жодної негативної або «протокольної» відповіді на них. Наприклад, Туркменістан одним із перших повідомив про свою безумовну підтримку кандидатури України на виборах непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2016–2017 рр. Хто знає, яка боротьба точиться поміж країнами-претендентами за голоси на таких виборах і які часто висувують умови, той оцінить такий крок Туркменістану як слід.

Є таке туркменське прислів'я: «Одним зрозумілі слова, іншим – знаки». Я, мабуть, належу до другої категорії, адже хоч слова й розумію, знаки все ж сприймаю гостріше. Та як не сприймати, коли той знак так багато несе, так гучно мовить, зачіпаючи душу, западаючи в пам'ять.

У посольстві готували відзначення Дня Соборності України – 22 січня 2016 року. Посол був у від'їзді, я – «на господарстві». Традиційно співробітники посольства та представники українських компаній, які пра-

цювали в Туркменістані, мали покладати квіти до пам'ятника Т.Г. Шевченку. Як було заведено, завчасно повідомили туркменську сторону про заплановану церемонію, аби пам'ятник цього дня був чистеньким та блискучим. Маю зауважити, що сквер, як і сам пам'ятник Кобзарю, завжди перебуває в зразковому стані. Але ж зимова негода, дощі, вітри та пісок дуже швидко роблять свою брудну справу.

Напередодні колеги, які виїжджали з посольства, спостерігали, як біля пам'ятника кипіла робота. Машина, запускаючи феєрверки води, гучно змивала з тротуару навпроти скверу пісок, нанесений вітрами, а працівники міських комунальних служб інтенсивно протирали мармур на пам'ятнику та поралися на клумбах, на яких де-не-де виднілася пожухла рослинність і жовті квіточки, що залишилися з осені. Усе йшло так, як завжди й має бути. Не мала жодного сумніву, що завтра все буде в повному порядку.

Однак те, що побачила наступного ранку, приголомшило. Такого ще не бачила. Кілька хвилин стояла й не могла вимовити ані слова. По всьому периметру скверу, уздовж усіх бордюрів та численних декоративних «стежинок» із дрібних білих камінців було висаджено... десятки яскравих цикламенів.

Ашгабат, січень, ланцюжки барвистих квітів на клумбах біля пам'ятника Кобзареві. Сльози на очах. Не маю сумніву, що наші дорогі туркменські друзі цього символічного для нас дня, у такий непростий для України час, виявили так свою солідарність з Україною та підтримку єдності й територіальної цілісності нашої країни.

Готова була обійняти весь Туркменістан, його народ, наших туркменських друзів. Проте ситуація дозволяла лише щиро подякувати присутньому співробітникові протокольного відділу МЗС Туркменістану, незмінно усміхненому Нури, який тоді був для мене їхнім утіленням, та міцно потиснути йому руку.

Коли у своєму зверненні до учасників церемонії запропонувала подумки простягнути руки та доєднатися до тих символічних ланцюжків, які в День Соборності на знак єдності українського народу утворюють по всій Україні, відчула в тих ланцюжках присутність і наших туркменських друзів. Відтоді щороку в День Соборності України повертаюся подумки до того заквітчаного цикламенами січневого скверика в Ашгабаті та вклоняюся цій країні та її народу.

Слід уклонитись і за ту гостинність, яку виявили в Туркменістані до групи українських дітей з уразливих верств населення (діти загиблих учасників війни на Сході України, сироти, діти без батьківського піклування), запрошених на відпочинок до Національної туристичної зони «Аваза» на узбережжі Каспійського моря.

На підтвердження істини, що чужих дітей не буває, на якийсь час наші діти стали й їхніми. Особисто бачила під час зустрічі дітей в аеропорту, відправленні спочатку до табору в горах під Ашгабатом, а потім потягом до узбережжя та зустрічі на зворотному шляху, що наші діти були оточені такою непідробною турботою, душевним теплом і щирою увагою, що на-вряд чи вони зможуть це колись забути.

Швидко пролетіли роки моєї роботи в Туркменістані. Насичені, цікаві та яскраві. Повернувшись додому в Україну, частинку свого серця залишила там. Але, впевнена, що натовість у мою душу, наче краплина золота, улилася крапля туркменської душі.

Люблю цей край і його працьовитий народ. Щиро бажаю йому рухатися вперед, долати всі перешкоди на своєму шляху, досягати нових успіхів та встановлювати нові рекорди. Нехай квітне ця чудова земля та сонячна країна, хай розквітає українсько-туркменська дружба.

...і чорнобривці на клумбах Ашгабата.

Svitlana HOMANOVSKA,
*veteran of diplomatic service,
First-Class Advisor*

...AND MAY MARIGOLDS BLOOM IN FLOWERBEDS OF ASHGABAT

Brotherhood, the custom and friendship in these parts, the law for noble kin and mighty tribes.

– Magtymguly Pyragy, The Future of Turkmenistan

As it just so happens, you live in a country for a while, talk to the people, get acquainted with its history and culture, admire the landscapes, and feel that it has become your country, too. You come to understand and sincerely love it the way it is, warts and all, with all its virtues, victories, and challenges. You do everything to the best of your ability and beyond – certainly, within the scope of your competence – to develop and strengthen friendship and cooperation between it and your native state. Turkmenistan has become such a country for me.

Never have I dreamt of it happening, but happen it did. I arrived in Ashgabat on 14 July 2014, right in the middle of a scorching summer. Marigolds in the city's flowerbeds immediately caught my eye, evoking memories of the popular Ukrainian song 'Mother sowed marigolds'. The favourite flower of the Ukrainian people, which can be seen near almost every house in Ukrainian villages and is praised in the most heartwarming Ukrainian songs, is blooming in large numbers here, in flowerbeds of Ashgabat. It was a good sign, like a glint of light, like a linkage with home, with Ukraine.

And the sign did find its way to reality. For me, it feels warm in here; not hot, but warm, at any time, both in sultry heat and frigid cold. I feel warmth when addressed as 'sister', from the joyful reaction when people hear that I am from Ukraine, sincere regret over the events in the east of our country, and wishes of peace and prosperity. I feel warmth among these hard-working, beautiful, tolerant, sincere, and hospitable people, calm in their own dignity to themselves and others, who love their country, history, and culture and are proud of them.

My colleague was once astonished at my saying that I felt in Turkmenistan as if I were in Switzerland, the treasured place where I had worked for almost eight years. 'How can you compare?' she wondered. In fact, I can. Both states are calm, tolerant, clean, safe, with a balanced foreign policy and constructive proposals. The neutral status is another aspect both countries have in common.

A good sign came true in terms of work at the Embassy of Ukraine as well. Before that, I had dedicated my entire career to multilateral diplomacy, mostly

Ukraine's cooperation with the UN in different areas, and here, almost unexpectedly, I was engaged in bilateral diplomacy, which prompted some misgivings. However, high professionalism, knowledge, and a fine sense of the country as well as dedication to the cause combined with the ability to organise a work flow at the diplomatic mission headed by then-Ambassador of Ukraine to Turkmenistan Valentyn Shevalov became important factors for my quick immersion into the activity. In the early days, I found my conversations with V. Shevalov particularly rewarding, thanks to his profound understanding of matters discussed and the ability to take a detailed look at processes and events. It also bears mentioning his relentless devotion, a perfect sense of teamwork as well as his sense of humour, which would not leave him even in the most challenging situations. All of these had an inspiring and empowering effect, even when, due to sorely lacking human resources, we had to perform a seemingly unbearable amount of work – which we managed since at the embassy I have, indeed, always felt an important part of a united team working on a common cause.

I also felt comfortable and safe in the apartment located in a residential building in the territory of the embassy complex. It was especially important for me that I could watch from the balcony of my apartment every morning as the sunrise changed the colour of the tops of the Kopet Dag Range towering high above the roof of the embassy.

The latter is nestled in one of the most beautiful and greenest districts of the city. Standing nearby, in a small wonderful square, is a monument to T. Shevchenko to which floral tributes are laid on the days of national and other significant dates or visits of officials from Ukraine. It is quite a symbolic fact that on the opposite side you can find the National Music and Drama Theatre of Turkmenistan named after Magtymguly Pyragy, a great Turkmen thinker, classic poet, and philosopher ranking as high for the Turkmen people as does T. Shevchenko for Ukrainians.

I knew quite a lot about Turkmenistan, but what I saw left me astounded. Nowadays, Turkmenistan is a modern forward-looking country. Radical transformations are taking place at a rapid pace. Modernisation of all spheres of society is combined with constant care for the revival and preservation of high spiritual traditions and customs of the Turkmen people, the deep content embedded in them, and its original culture. The pace of construction and commissioning of state-of-the-art medical centres, health resorts, educational institutions, scientific, cultural, and sports centres, not only in the capital but throughout the country is truly stunning. Dozens of office and residential buildings with landscaped areas and adjacent social facilities are being built. Railways, seaports, and gas pipelines are being constructed. It would be no exaggeration to say that the capital, like the whole country, is being developed and improved right before our eyes. Particularly rapid changes have been observed in the last decade.

Ashgabat, a white marble city in the sea of greenery, cast a spell on me at the very first sight. New buildings, constructed in the same style, are at the same time very diverse, with architectural forms often revealing their purpose: the building with a globe on the roof is the Ministry of Foreign Affairs; the one with an open book is the Ministry of Education; the building in the form of a lighter is the office of the oil and gas complex; the building in the shape of a tooth – a wisdom tooth, I guess – is a state-of-the-art dental centre; the newly built airport made in the form of a bird, etc. The Palace of Happiness, the Central Civil Status Registration Office, is visible from afar and is made in the shape of a giant octagon with a globe inside, along with the teardrop-shaped building of the Zirka hotel that I associate with a full sail; another wonderful spot is Elem, the world's largest indoor Ferris wheel, whose facade resembles gulyaka, a traditional Turkmen women jewellery. Magnificent palaces and exhibition halls, university complexes, modern hotels, parks, and numerous fountains make what is today's Ashgabat. The city is crossed by wide avenues, and modern highways connect the city centre with its former outskirts. The Kopet Dag Range can be admired from almost every corner of the city.

Most of the new buildings are decorated with traditional ornaments, among which, in particular, are *goli*, the main elements of carpet ornaments of various Turkmen tribes. The octagonal star of Oguz Khan is present almost everywhere; it is a multifaceted symbol with a deep philosophical meaning and historical origins. Nowadays, it is believed to be a unifying link between the past, the present, and the future.

In 2013, Ashgabat was listed in the Guinness Book of World Records as 'the most white marble city in the world', and the star of Oghuz Khan, which adorns the centre of the TV tower in Ashgabat, was acknowledged as its largest architectural image in the world. However, these are by no means all the records of Turkmenistan.

Special attention should be paid to the super-modern Olympic town, a 'city within the city', which was built before my eyes for the Fifth Asian Indoor and Martial Arts Games (the 2017 Asian Games). Almost my entire stay in Ashgabat coincided with the preparations for the 2017 Asian Games. It seemed that the event left its mark on all activities in the country, and the anticipation of this sporting holiday was felt in the air. The games were a complete success, and the opening and closing of the 2017 Asian Games will hardly be forgotten by those – me included – who witnessed this enchanting and fabulous action. Nor will I forget other sporting events that I had the honour to watch and even partake in. In general, the attention paid by the Turkmen authorities and, first of all, President G. Berdimuhamedow to the development of sporting activities in the state and the promotion of a healthy lifestyle among young people deserves a separate story.

The area near the Palace of Happiness or the observation deck in the mountains, where you will be taken by cable car, allows you to admire the panorama

of the fabulous white marble city. When the night throws its veil on Ashgabat and the mountains, the city turns into a magical shimmering sea of lights, a sight sure to capture your undivided attention. You fall in love with this city, and it remains memorable for years. It is small wonder that one of the most common meanings of the name Ashgabat is a 'city of love'.

The central part of Ashgabat is immersed in greenery, and large areas of green zones can be found in its outskirts. In Turkmenistan, there is a good tradition: Twice a year, in spring and autumn, the whole state conducts a nationwide campaign to plant greenery called Yovar, which brings together representatives of all social groups. The President of Turkmenistan, deputy prime ministers, ministers, and ambassadors of Turkmenistan to other countries, if resident in the capital at the time of the event, are also invited to join the campaign, as are heads of diplomatic missions accredited in Ashgabat. As the ambassador put it, if to collect all the trees he had planted during his stay in Turkmenistan, it would make quite a large grove, which I am pleased to have enriched with several trees of 'my own'.

When you get to know the city better, it turns out that its colours are not limited to white and green. Its streets are colourful thanks to the magnificent national silk clothing of Turkmen women. With the commencement of an academic year, the streets of Ashgabat and of all other settlements in Turkmenistan become even more colourful. In the morning and afternoon, they abound in bright red or sapphire dresses of female students and bright green garments of schoolgirls. Boys and male students prefer black suits and white shirts, and everyone is wearing traditional skullcaps. This is the future of Turkmenistan.

A country that is constantly moving forward needs well-educated citizens and highly qualified specialists. The national authorities thus pay considerable attention to the education of children and youth. Buildings of new preschools, secondary schools, and higher educational institutions are being erected in all regions of the country, and state-of-the-art information and communication technologies are being widely introduced into the educational system, with schools and universities being equipped with modern computer equipment and multimedia teaching aids. Every year, on 1 September, all first-graders of secondary schools receive computers as a gift on behalf of the President.

The development of higher education designed to train highly professional staff for various sectors of the national economy is of particular importance. The number of students studying in Turkmen and foreign educational institutions has significantly increased. Ukrainian universities also assist in training a new generation of specialists for Turkmenistan in a wide range of specialties.

Every day here brings acquaintance with the history, culture, and traditions of the Turkmen people. I learned so much during my stay: wedding ceremonies, the climate, the time when poppies bloom in the valley, and that marigolds are called 'velvets' here. I found out a lot about the traditions, history, and moder-

nity of the country, listened to songs and watched people dancing. I also had an opportunity to try on women's hats and fell in love with traditional dresses of Turkmen women. I attended many events on the occasion of Turkmen holidays, namely Turkmen Horse Day, Turkmen Carpet Day, Turkmen Melon Day, Harvest Festival, and others, each time discovering new facets of the national heritage of this richly endowed nation.

It is for good reason that acquaintance with the cultural and spiritual heritage is said to be the surefire way to bring peoples together. I felt this principle in full when I first took part in the celebration of Novruz, the National Spring Festival. Events to mark it took place in the foothill Akhal valley about 20 km away from Ashgabat. Here one could observe a Turkmen settlement with yurts, yards with pets, workshops, trade rows, high swings covered with flowers, steaming cauldrons in which traditional dishes of national cuisine were prepared, couches decorated with carpets on which women and girls gathered to embroider a wedding dress and a dowry for a bride according to traditions. Everything here conveyed the atmosphere of a Turkmen village anticipating the big *toi* (holiday) and preparing to receive guests.

Deeply immersed in the festive atmosphere of this makeshift village, I experienced ancient rites, enjoyed songs and dances, tasted traditional Turkmen dishes, and felt the sincerity and hospitality of the Turkmen people. I was pretty excited about the performance of the famous national equestrian group Galkynyş of the Akhal-Teke equestrian complex, where I saw all the beauty of the Akhal-Teke breed and the skillfulness of the riders, among whom there were even girls.

It was also the first time I saw *kushtdepdi*, an ancient fast Turkmen dance that has survived as a ceremonial and entertaining part of traditional celebrations. In 2017, it was included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity and is often performed at various events. I always wanted to join the dancers, but the fast pace of the dance and the wide range of motion prevented me from that.

Still, there were plenty of opportunities to enjoy Turkmen dances. There is a good tradition in Turkmenistan: All the people present are invited to dance, both guests and hosts, at events on the occasion of holidays, opening ceremonies of some buildings, concerts or other events. That was how we gradually mastered the art of Turkmen dance. Akja Täjiyewna Nurberdiyewa, Chairwoman of the Mejlis of Turkmenistan, can be mentioned as particularly active in involving those in attendance to dancing at such events. Besides, she also turned out to be a very skilled dancer herself.

However, I would not like to mislead anybody into thinking that our work was all about holidays and dances. On the contrary, events on the occasion of holidays, many of which are celebrated on Sundays, the opening of new objects, exhibitions or forums, almost regularly attended by the President, deputy prime

ministers, ministers, and heads of other institutions, provided an additional opportunity to communicate with them to discuss current or urgent issues. The ambassador was therefore always ready for work on holidays and passed this practice on to us. We consider such events as part of our work requiring thorough preparation.

It is also worth noting that Turkmenistan has a six-day working week. Thus, Saturday was not exactly a day-off for us. The ambassador was always fully prepared for active work and a possible visit to the Ministry of Foreign Affairs in those days. Other employees usually came for several hours in the morning and, in the absence of urgent tasks, went about their business, while remaining in touch and in a stand-by state. At least, that was how I felt.

It took me a long time to make up my mind and use one of the popular types of local transport in Ashgabat - the first car passing by that will stop at your request, a thing I hardly ever practice in Kyiv. Later on, I overcame my fears and was very pleased about it because I was able to learn more about the people of Turkmenistan.

Behind the wheel were ordinary people, mostly Turkmen, Azerbaijanis, Armenians, and Russians. Most of them are eager to talk, while some prefer to stay silent, mainly because of my ignorance of Turkmen. As soon as I started talking, they told me right away, 'You are from Ukraine'. The answer to my asking how they knew was almost always the same, 'The accent gives you away'. Then I understood it was my pronunciation of the letter 'r'.

I could feel the expression of fondness for Ukraine, sincere wishes for peace, welfare, and harmony emanating from those I communicated with. Some shared their impressions of a recent visit to Ukraine, studying or communicating there with friends, some recalled the past times in Ukraine, for instance, military service, work, business trips, and some were delighted with Ukrainian dishes. They asked questions about Ukraine, too. People often wondered how I felt in Turkmenistan, whether I liked it or not, whether I expected to see what I have seen. They asked about the places I have visited, what I have seen, and advised me where to go and what to pay attention to. They were sincerely delighted when listening to my impressions.

They shared thoughts about their life. Someone's son or daughter was studying in Ukraine; someone's son was to bring a daughter-in-law from Ukraine. Here is a car driver 'sleeping peacefully, not worried about his unlocked car', and here is another one laughing, 'Afraid of getting into the first car passing by? There is nothing to be afraid of, everything is fine here'. Indeed, during my entire stay in the country I had no doubts that Ashgabat is one of the safest cities in the world.

All of these short conversations and other talks with people convincingly testified the sincere and friendly attitude of the Turkmen people to Ukraine. This was a tangible proof of the statement by President of Turkmenistan G. Berdimu-

hamedow, who said that 'friendship, mutual fondness, and respect between the peoples of Turkmenistan and Ukraine have withstood the test of time', which is absolutely true. I would say that respect is the basis of our relations, with fondness being their aura.

Respect and positive attitude towards Ukraine have always been felt at the official level as well. Apparently, Turkmenistan is ready for large-scale and mutually beneficial cooperation with our state. When getting acquainted with the preceding history of Ukrainian-Turkmen relations, I was pleasantly surprised at its immensity. The groundwork of cooperation in all areas was substantial, so our task was to strengthen it and build it up. I wanted to do as much as possible, especially due to the embassy's close engagement. Employees of the expedition of the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, who received correspondence from diplomatic missions, often noted that the Embassy of Ukraine sent more requests about official meetings of the ambassador with Turkmen officials than all other embassies combined.

Due to the small staff of the embassy, we had to deal with a wide range of issues. At different stages, it was slightly expanded or narrowed, depending on the change in the quantitative composition of the embassy. These issues included political, cultural and humanitarian, and information aspects as well as communication with local media, maintenance of the website of the embassy and much more. The aptly written ambassador's speech that I authored for the very next reception after my arrival on the occasion of Ukraine's Independence Day added another, so to say, creative area.

Thus, given the number of areas I was responsible for, I often had to participate in the ambassador's meetings with Turkmen officials at various levels, including deputy prime ministers, ministers, and heads of other national institutions, during which important issues of Ukrainian-Turkmen cooperation were considered. All of these meetings left a pleasant impression. We felt the readiness to cooperate and the desire to develop collaboration.

Apparently, we most often had to communicate with colleagues from the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, especially when preparing visits of officials from the capital. Their high level of professionalism, efficiency, and unfailing friendliness always attracted much attention. It was nice to see a great number of young female diplomats as well as many female students at the Institute of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan.

During my work at the embassy, Ashgabat was visited by a large number of delegations and representatives of Ukraine. Particularly significant were the official visit of President of Ukraine Petro Poroshenko in October 2015, the working visit of Minister for Foreign Affairs Pavlo Klimkin in November 2014, delegations of Ukraine headed by Deputy Prime Minister, Minister of Regional Development, Construction, and Housing H. Zubko for participation in the 4th

meeting of the Joint Intergovernmental Ukrainian-Turkmen Commission on Economic, Cultural, and Humanitarian Cooperation in May 2015 and in the International Conference entitled *Policy of Neutrality: International Cooperation for Peace, Security, and Development* in December 2015.

All of these visits were successful. Despite the 'trimmed-down' composition of the embassy - a few months before the high-level meeting the adviser and the consul had been recalled to Kyiv as part of the rotation - the visit was properly organised, as noted by both the Ukrainian and Turkmen sides. Its results were similarly satisfactory. Important agreements were reached between the presidents of the two countries, a Joint Statement and nine intergovernmental agreements were signed in the fields of agriculture, industry, tourism, and education.

The Minister for Foreign Affairs and the Deputy Prime Minister of Ukraine were received by the President of Turkmenistan during their visits. The 4th meeting of the Joint Intergovernmental Ukrainian-Turkmen Commission on Economic, Cultural, and Humanitarian Cooperation was successfully held. Within the framework of the International Conference on Neutrality, important working meetings of the head and members of the Ukrainian delegation with deputy prime ministers and ministers of Turkmenistan took place.

In connection with the visit of H. Zubko in May 2015, one episode springs to my mind, which is more significant than meets the eye. However, given the inherent ability of Turkmen diplomacy to convey without words no less than with words, which I repeatedly witnessed, I consider it very illustrative in terms of attitude to our state.

As early as the end of February 2015, which was declared the Year of Neutrality and Peace in Turkmenistan, the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan requested that our ambassador's article on Turkmen neutrality be prepared for publication in the newspaper *Neutral Turkmenistan* (a body of the Cabinet of Ministers of Turkmenistan). Such an article was prepared and sent to the Ministry within the time specified. However, it did not appear in the newspaper in a few days as it was always done, nor did it come out in a month or two, all of it in the absence of any reaction from the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan. Our cautious questions on the matter were also left unanswered.

After a while, in the whirlpool of new tasks, it was somehow forgotten. That was until the very next morning after the visit of H. Zubko, during which the Ukrainian Deputy Prime Minister was received by the President of Turkmenistan and a meeting of the Joint Intergovernmental Ukrainian-Turkmen Commission was held. The counsellor at the embassy came into my room with a fresh copy of the *Neutral Turkmenistan* in his hands. Having drawn my attention to the report on the meeting of the Ukrainian Deputy Prime Minister with the President and the material on the meeting of the Joint Intergovernmental Ukrainian-Turkmen Commission, he read a few lines, probably familiar to him,

and laughed saying, 'You see, even the *Neutral Turkmenistan* quotes me' and left, closing the door. A minute later the door opened again, and I heard: 'It only quotes me but prints you completely'. I opened my copy of the newspaper and saw on its third page in the column 'Opinion of a Foreign Diplomat' the same, almost 'forgotten', article by Valentyn Shevalov, Ambassador of Ukraine to Turkmenistan, about the 'open-door' policy of neutral Turkmenistan.

It was very unexpected. For us, such a concentration of materials related to Ukraine in a single issue of the newspaper sent a powerful positive message. I am deeply convinced this was no accident. That was a way of emphasising respect for Ukraine and the importance of relations with our state for Turkmenistan, which did not pass unnoticed by the diplomatic corps. Colleagues from other countries repeatedly mentioned this 'festive' issue of the newspaper devoted to Ukraine.

Urban and transport infrastructure development projects are often said to have become symbols of Ukrainian-Turkmen cooperation, a statement which was not bereft of substantial grounds. At the time of my arrival in Ashgabat, Ukrainian construction companies had been involved in the implementation of large-scale infrastructure projects of Turkmenistan's development programmes for over ten years.

I watched reports over and over again on local television from the commissioning ceremony of the state-of-the-art railway and road bridges across the Amu Darya River built by the Ukrainian-based Altcom Financial and Industrial Group. I listened again and again to the warm words of gratitude of the President of Turkmenistan to the Ukrainian company. The peculiar thing about this event was that not only the President of Turkmenistan but also the President of Uzbekistan was present at the ceremony, as the new bridges connected these two countries. Thus, Ukrainian bridge builders have also, as it were, contributed to the development of friendly relations between these two neighbouring countries. I felt joy for Turkmenistan and pride for Ukraine.

Earlier, the same company built several smaller bridges as well as a runway in the airport in Dashoguz, along with appropriate infrastructure facilities.

An important project in the framework of socio-economic transformations in Turkmenistan was the construction by the Ukrainian-based Interbudmontazh Construction Association of a drainage and communication tunnel and a complex of cleaning facilities, which experts claim to be unique and unparalleled by their scale and engineering solutions, taking into account the increased seismicity and complex geology of this area. Everything I have heard and seen about this blows my mind as a mathematically deprived person. The fact that such complex grandiose constructions of a cosmic level were designed and built by a human being are beyond my imagination. It was a pleasure to see the work of Ukrainian builders highly appreciated by the state leadership.

While working at the embassy, it fell to me to deal with one of the major priorities of Ukrainian-Turkmen relations, the cultural and humanitarian sphere, in particular, issues of cooperation in the realm of education. Students from Turkmenistan, of whom there were about 13,000 at the time of my arrival in Ashgabat, held one of the leading positions among foreign nationals studying in Ukraine at that time. Subsequently, due to a number of reasons, in particular, the developments in the east of our state and the cancellation of direct flights between Kyiv and Ashgabat, their number decreased significantly.

It is very unfortunate to state this since there is a strong foundation and mutual interest in cooperation in this area. In addition to the agreement between the Governments of Turkmenistan and Ukraine on cooperation in education, cooperation agreements have been concluded between a number of Ukrainian and Turkmen higher educational institutions. For the purposes of exchanging experience in the fields of teaching, research, and practical training of students as well as solving all the challenges related to the education of the Turkmen youth in Ukraine, the Council of Rectors of Higher Education Institutions of Ukraine and Turkmenistan has been established and two of its meetings have been successfully held.

In November 2016, a delegation of Ukraine headed by R. Hreba, Deputy Minister of Education and Science of Ukraine, visited Ashgabat and took part in the International Scientific Conference *Education and Sports in the Age of Power and Happiness*. In addition to participating in the discussion of the conference agenda, members of the delegation met with the leadership of the Ministry of Education and visited a number of educational institutions in Turkmenistan, which for both parties found very useful.

As a person who has worked for a long time at the UN, I could not help but be interested in Turkmenistan's cooperation with the UN. Expanding and intensifying the partnership with this organisation is one of the key aspects of the country's foreign policy. It is a matter of pride for the country that on 12 December 1995 the resolution 'Permanent Neutrality of Turkmenistan' was adopted, whereby the UN General Assembly 'recognised and welcomed Turkmenistan's status of permanent neutrality and called upon States Members of the United Nations to respect and support this status of Turkmenistan and to respect its independence, sovereignty and territorial integrity'. On this occasion, the Arch of Neutrality was installed in Ashgabat, whose composition is based on the traditional Turkmen *tagan*, which serves as a stand for a cauldron under which the fire is lit. This image symbolises the unquenchable hearth and strength of the common home, which is the state.

In connection with the widely celebrated 20th anniversary of Turkmenistan's permanent neutrality, many countries, including Ukraine, held events on that occasion, and the UN General Assembly adopted another resolution on the permanent neutrality of Turkmenistan. Both in 1995 and in 2015, Ukraine co-sponsored these resolutions.

Until 2017, 12 December was celebrated in Turkmenistan as the Day of Neutrality. In 2017, in accordance with the resolution of the UN General Assembly initiated by this country, 12 December was declared the International Day of Neutrality.

Permanent neutrality is the cornerstone of the state's foreign policy. Turkmenistan clearly demonstrates that being neutral does not mean being passive. Turkmen neutrality is about active positioning, full-fledged involvement in international processes through peacemaking, and contribution to efficient models of economic cooperation.

Neutral Turkmenistan has become a negotiating platform for resolving existing problems in the region and beyond. Thus, a number of talks were held in Ashgabat under the auspices of the United Nations, which played an important role in achieving peace and concord in Tajikistan. Negotiations on the settlement of the internal Afghan conflict took place here in the late 1990s. In 2007, the UN Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia was opened in the Turkmen capital to support regional efforts aimed at enhancing confidence-building capacity and using best international practices. The capital of Turkmenistan hosts numerous interstate meetings and important international forums, which is also the implementation of the country's foreign policy on the basis of positive neutrality.

Turkmenistan's activity is also manifested in the preparation for each session of the UN General Assembly of a number of new initiatives and proposals for the development of previously introduced ones, covering a wide range of current issues of the global agenda (transport, energy, food security, water security, emergencies, sports and more).

The initiatives in the realm of transport, in particular, the promotion of multilateral partnership models aimed at intensifying and improving the efficiency of transit and transport connections on the international arena, stand out distinctively. In 2004 and 2015, the UN General Assembly adopted resolutions 'Role of transport and transit corridors in ensuring international cooperation for sustainable development'. In December 2016, the First Global Sustainable Transport Conference was held in Ashgabat under the auspices of the United Nations, in which the delegation of Ukraine headed by Minister of Infrastructure V. Omelian took part.

It is worth noting that Turkmenistan highly appreciates the cooperation with Ukraine in the realm of transport. The bridges built by Ukrainian builders are considered here as an important component of the programme to create international transport corridors that revive the Great Silk Road.

Energy security is another important area upon which Turkmenistan is actively working. Ashgabat offers to develop a universal mechanism within the UN to ensure the reliable and safe operation of the international energy infrastruc-

ture, taking into account the interests of both producing and transit countries as well as gas consumers. In 2008 and 2013, the UN General Assembly adopted Turkmen-initiated resolutions 'Reliable and stable transit of energy and its role in ensuring sustainable development and international cooperation'.

Ukraine has supported Turkmenistan in both transport and energy security initiatives and has co-sponsored relevant resolutions.

Turkmenistan aggressively participates in the work of UN bodies and its specialised agencies. This country was elected, in particular, to the UNESCO Executive Board, the UN Economic and Social Council, a number of ECOSOC functional commissions and committees. Turkmenistan was also elected – for the fifth time – Vice Chair of the 71st session of the UN General Assembly.

Ukraine and Turkmenistan support each other in elections to UN bodies. Upon instructions from the Government, the embassy has repeatedly requested the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan to support Ukraine's candidacy in the elections to certain UN bodies and not even once received a negative or technical reply. For instance, Turkmenistan was one of the first states to announce its unconditional support for Ukraine's candidacy for non-permanent membership in the UN Security Council in 2016-17. Those aware of the struggle among candidate countries for votes at such elections and conditions that may be put forward will duly assess such a step by Turkmenistan.

There is a Turkmen proverb saying, 'Some people understand words, while others understand signs.' I would say I belong to the second category since, although I understand words, I still perceive signs more sharply. After all, you cannot but perceive the sign when it contains so much and speaks so loudly, touching the soul and imprinting itself in the memory.

The embassy was preparing for the celebration of Ukraine's Unity Day on 22 January 2016. The ambassador was away, and I acted as his deputy. As a tradition, the embassy's staff and representatives of Ukrainian companies operating in Turkmenistan were to lay floral tributes at the monument to Taras Shevchenko. As usual, the Turkmen side was informed about the planned ceremony in advance to ensure the monument would be clean and shiny on that day. I must say that the square, like the monument to Kobzar, is always maintained in a perfect condition. However, winter weather, rain, wind, and sand do their dirty work very quickly.

The day before, my colleagues leaving the embassy watched the work humming near the monument. Launching fireworks of water, a car loudly washed away the sand brought by winds from the sidewalk in front of the park, and employees of city utilities intensively wiped marble on the monument and landscaped flower beds on which in some places withered vegetation and yellow flowers had remained since autumn. Everything went as usual, the way it should be. I had no doubt that everything would go off without a hitch the next day.

What I saw the next morning, however, was truly stunning. Never have I witnessed such a thing before. For several minutes I stood there, speechless. Around the perimeter of the park, along all the curbs and numerous decorative 'paths' of small white stones there were planted ... dozens of bright cyclamens.

Ashgabat, January, chains of colourful flowers in flowerbeds near the Kobzar monument – all of this had tears welling up in my eyes. I am sure that our dear Turkmen friends in this symbolic day for us and in this difficult time for Ukraine thus demonstrated their solidarity with Ukraine and support for the unity and territorial integrity of our country.

I wanted to embrace the whole state of Turkmenistan, all the Turkmen people, all our Turkmen friends. However, the situation only allowed me to express my sincere gratitude to the present staff member of the Protocol Department of the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, invariably smiling Nury, who at that time was their embodiment for me, and to shake his hand firmly.

When in my address to participants of the ceremony I offered to mentally reach out to each other and join those symbolic chains that are formed throughout Ukraine on its Unity Day as a sign of unity of the Ukrainian people, I felt the presence of our Turkmen friends in these chains. Since then, every year, on Ukraine's Unity Day, I cast my mind back to that January square in Ashgabat, blossomed with cyclamens, and bow to this country and its people.

It is also worth bowing for the hospitality displayed by the Turkmen side to a group of Ukrainian children from vulnerable social groups (children of deceased ATO soldiers, orphans, children without parental care), invited to rest in the Awaza National Tourist Zone on the Caspian Sea.

By way of proving that there is no such thing as other people's children, our kids became their own for a while. I personally saw the children during the meeting at the airport, their trip, first to the camp in the mountains near Ashgabat and then by train to the Caspian coast, and how the Turkmen side met them on the way back. The genuine care, warmth, and sincere attention accorded to the children can hardly be ever forgotten.

The years of my work in Turkmenistan have flown by as one instant. This time was intensive, interesting, and bright. After returning to Ukraine, I left a piece of my heart there. Still, I am convinced that instead a drop of Turkmen spirit has poured inside me, like a drop of gold.

My love goes to this country and its hard-working people, to whom I sincerely wish to move forward, overcome all the obstacles in its path, reach new heights, and set new records. May this wonderful land and this sunny state flourish, may the Ukrainian-Turkmen friendship thrive.

...and may marigolds bloom in flowerbeds of Ashgabat.

Юрій КОСТЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол

РАДІОЛОГІЧНА ЗБРОЯ (З ІСТОРІЇ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЇЇ ЗАБОРОНУ)

Анотація. Статтю присвячено історії переговорів про заборону ядерної зброї. У 1948 році Комісія ООН зі звичайних озброєнь визначила радіологічну зброю як засіб масового знищення людей. Деякі країни висували пропозиції щодо заборони радіологічної зброї на міжнародному рівні як потенційно небезпечної для життя людей і навколишнього середовища вже із 60-х років минулого століття. У 1977–1979 роках було ухвалено договір про заборону радіологічної зброї на основі розробленого проєкту на двосторонніх радянсько-американських переговорах у Женеві. Це могло стати важливим стимулом для підготовки нових заходів у галузі обмеження гонки озброєнь. Ретельна підготовка тексту майбутнього договору, яку здійснили делегації СРСР і США, давала підставу сподіватися, що остаточне його узгодження в Комітеті з роззброєння не потребуватиме багато часу. Але реальність виявилася іншою. У грудні 1979 року було розпочато війну в Афганістані. У відповідь на агресію СРСР проти афганського народу США вжили цілого комплексу заходів, серед яких була відмова від двосторонніх переговорів із заборони радіологічної зброї.

Ключові слова: радіологічна зброя, Конференція з роззброєння, історія української дипломатії, США, Женева, СРСР.

У 1948 році Комісія ООН зі звичайних озброєнь визначила радіологічну зброю як засіб масового знищення людей. На щастя, історія не знає прикладів її застосування у воєнних діях, хоча методика створення й використання «брудної бомби», до складу якої входили б підрильний пристрій і високорадіоактивні відходи, передбачені для розпилювання з метою враження людей, тривалого забруднення території та об'єктів супротивника, активно опрацьовували в 50-х роках минулого століття, у період ядерного протистояння між СРСР і США. Як свідчить учасник тих подій, полковник у відставці В. Василець, тоді в Радянському Союзі вели дослідницькі й експериментально-конструкторські роботи зі створення ракетної та бомбової радіологічної зброї. Як бойове спорядження головних частин ракет і на-

ливних авіабомб було передбачено використовувати радіоактивні відходи атомної промисловості, розчинені в хімічно активних кислотах. Такі роботи проводили в 1953–1958 роках на Семипалатинському полігоні під керівництвом відомого дослідника космічного простору С. Корольова. Як вважає В. Василець, їх було припинено з двох причин: сумнівності бойової ефективності радіоактивних речовин, а також небезпеки радіоактивного ураження особового складу під час підготовки зразків радіологічної зброї до застосування й транспортування їх на борту літака [1]. За свідченнями ЗМІ, такі дослідження проводили і в інших країнах, зокрема в Ізраїлі.

Пропозиції щодо заборони на міжнародному рівні радіологічної зброї як потенційно небезпечної для життя людей і навколишнього середовища деякі країни висували ще із 60-х років минулого століття. У 1962 році Радянський Союз запропонував заборонити її як один із видів зброї масового враження в проєкті договору про загальне й повне роззброєння. У 1967 та 1968 роках делегація Мальти була автором документів ООН щодо заборони цієї зброї. У резолюції 2602 (XXIV) Наради Комітету з роззброєння, яку 1969 року ухвалила Генеральна Асамблея ООН, поміж іншого, було рекомендовано розглянути необхідність в ефективних методах контролю, спрямованих проти застосування засобів радіологічної війни, яку ведуть незалежно від ядерних вибухів. Наступного, 1970-го, року до доповіді цього провідного органу з ведення переговорів у сфері роззброєння на пропозицію Нідерландів було додано положення про те, що застосування радіологічної зброї можливе тільки теоретично, на практиці ж воно малоімовірне, а отже, подальше обговорення заходів із її заборони є недоцільним.

Минуло п'ять років, і дискусії щодо радіологічної зброї було відновлено в контексті розглядання пропозиції СРСР про заборону нових видів і систем зброї масового знищення. Чергова сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила резолюцію 3465 (XXX) від 11 грудня 1975 року, якою просила Нараду Комітету з роззброєння якнайшвидше залучити кваліфікованих урядових експертів і взятися до узгодження міжнародної домовленості на основі радянського проєкту угоди про заборону розроблення, виробництва й накопичування хімічної та бактеріологічної зброї. До речі, співавторкою проєкту цієї резолюції ООН була й Україна [2]. Детальне обговорення такого питання в ООН і в Нараді Комітету з роззброєння в Женеві, зокрема за участю експертів, поміж яких були представники західних держав (США, Великої Британії, ФРН, Італії тощо), засвідчило, що реальна перспектива мати конструктивний діалог є лише щодо радіологічних засобів ведення війни невибухового типу. Тому доволі очікуваною стала пропозиція представника США в Першому комітеті Генеральної Асамблеї ООН 18 листопада 1976 року концентруватися в Женеві над розробленням угоди із заборони радіологічної зброї.

Відповідно до домовленості між урядами СРСР та США з травня 1977 року делегації цих двох країн, представлених на засіданнях Наради Комітету з роззброєння, започаткували консультації з питань заборони розроблення й виробництва нових видів і систем зброї масового знищення. Саме в межах цих консультацій було всебічно розглянуто питання заборони радіологічної зброї. У 1977–1979 роках проведено вісім раундів, що спочатку фігурували як радянсько-американські консультації, а від четвертого раунду (лютий – травень 1978 року) – переговори між делегаціями СРСР та США про заборону нових видів і систем зброї масового знищення (й у цьому контексті – про заборону радіологічної зброї). Делегації очолювали відповідно послы В. Лихачов, В. Ізраєлян та Р. Бакгайм, А. Фішер. До складу радянської делегації належали, окрім дипломатів, представники Міноборони, Академії наук. Приблизно аналогічне представництво було й у делегації США: працівники Агентства з контролю за озброєннями та роззброєнням, Міноборони, Міністерства енергетики, Агентства з досліджень у галузі енергії й розвитку.

У нашій статті «Хімічні кульбіти Кремля (з історії переговорів про заборону хімічної зброї)», опублікованій у попередньому 20-му випуску щорічника «Україна дипломатична», уже детально описано, як у 70–80-х роках минулого століття до участі в роботі радянських делегацій у Комітеті з роззброєння та двосторонніх радянсько-американських переговорах залучали дипломатів МЗС України [3]. Крім автора цієї статті, тоді першого секретаря відділу міжнародних організацій МЗС, у двосторонніх переговорах із заборони радіологічної зброї брав участь і радник цього відділу М. Білоусов.

Основною формою переговорного процесу були пленарні засідання, що їх проводили по черзі в американському й радянському постійних представництвах при Європейському відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві, на яких дискусії зазвичай вели очільники делегацій. Інколи до виступів запрошували експертів, зокрема академіка А. Фокіна й представника Агентства з досліджень в галузі енергії та розвитку Р. Даффа. Протягом третього раунду консультацій 12 серпня 1977 року для обговорення окремих другорядних питань було створено робочу групу на чолі із заступниками голів делегацій Б. Красуліним та А. Тарінтайном. Обмін думками на кожному засіданні делегацій обов'язково фіксували, майже дослівно, у протоколах, де висловлювання викладали в третій особі (наприклад, «В.І. Лихачов каже [...]»). На цю форму протоколювання радянсько-американських переговорів із питань заборони нових видів зброї масового знищення у своїй статті «Поле битви – стіл переговорів» звертав увагу доктор історичних наук, професор М. Білоусов [4]. До протоколів додавали тексти виступів керівників делегацій, представлених документів.

Із перших засідань двосторонніх консультацій радянська делегація всіляко прагнула втягнути своїх партнерів у предметне обговорення й навіть роботу над формулюваннями свого запропонованого проєкту угоди про всеохопну заборону нових видів і систем зброї масового знищення. Реагуючи на окремі заяви радянської делегації щодо потенційно небезпечних видів нової зброї, американська сторона водночас послідовно схилялася до необхідності концентрувати переговорний процес на тематичі радіологічної зброї, представляла свої конкретні міркування щодо шляхів її заборони. Самі американці справедливо не вважали радіологічну зброю якимсь новим видом зброї масового враження, оскільки вона була відома ще з 1948 року. Треба визнати, як це засвідчив початковий етап двосторонніх консультацій, що американська делегація продемонструвала ґрунтовніший підхід до визначення як предмета заборони, так і шляхів її реалізації. Так, виступаючи на засіданні 10 травня 1977 року, голова американської делегації Р. Бакгайм, серед іншого, зазначав: «США не мають ніяких військових інтересів, пов'язаних із радіологічною зброєю. Але Сполучені Штати розуміють, що використання в зброї радіоактивних матеріалів може спричинити масове ураження [...] Окрім військового використання радіологічної зброї, суттєво небезпечнішим, можливо, є потрапляння радіоактивних матеріалів до рук терористів чи інших груп і перетворення відходів мирного виробництва на “брудну” зброю».

Щодо предмета охоплення положеннями майбутньої угоди керівник американської делегації твердив, що «забороні не підлягає утворення й розсіювання радіоактивних матеріалів, які виникають унаслідок ядерного вибуху [...] Будь-яка угода про заборону радіологічної зброї не має перешкоджати легальному військовому використанню радіоактивних матеріалів в інших цілях, окрім радіологічної зброї. Наприклад, не заборонено використання невеликих кількостей радіологічних матеріалів у військовій електроніці чи іншому обладнанні, а також використання радіологічних матеріалів у системах ядерних двигунів».

Водночас і радянська делегація вже на перших зустрічах зробила внесок у розуміння того, які саме види діяльності треба було б охопити заборонаю. Якщо американська сторона вела мову про заборону лише застосування радіоактивних речовин як радіологічної зброї, то радянська запропонувала ширший підхід – заборонити її розроблення й виробництво. Виступаючи на черговому засіданні другого раунду консультацій 11 травня 1977 року, посол В. Лихачов сказав: «Заборона застосування того чи іншого виду зброї є, як відомо з міжнародної практики, заходом, так би мовити, первинним. Найповніше й гарантовано можна унеможливити застосування зброї лише в тому разі, якщо її не буде в арсеналах держав. Отже, щодо нової зброї цим повним заходом була б заборона її розроблення й виробництва».

Найрезультативнішим виявився третій раунд зустрічей делегацій СРСР і США з метою продовжити переговори про заборону нових видів і систем зброї масового знищення, що тривав із 2 по 29 серпня 1977 року. Як було зазначено в комюніке про результати таких зустрічей, опублікованому в московській газеті «Правда», «В ходе переговоров, проходивших в деловой и конструктивной атмосфере, имел место обмен мнениями по основным аспектам этой проблемы. Были изложены альтернативные подходы к решению этой проблемы. Подробно обсуждался вопрос о соглашении о запрещении радиологического оружия» [5]. Варто роз'яснити, що розуміли під «альтернативними підходами» розв'язання такої проблеми. Радянська делегація, відповідно до чинних інструкцій, на цьому раунді двосторонніх консультацій (як, до речі, на більшості інших раундів переговорів) майже половину часу присвятила роз'ясненню свого бачення шляхів заборони нових видів і систем зброї масового знищення. Саме цими днями, у серпні 1977 року, СРСР подав на розгляд міжнародного співтовариства уточнений проєкт угоди про заборону таких нових видів і систем зброї, що, за твердженням його авторів, «враховував результати дискусій» у женеvській Нараді Комітету з роззброєння, був «компромісним» і «мав за мету прискорити позитивне завершення переговорів» [6]. Проте було цілком зрозуміло, що цей «компромісний» проєкт передусім мав пропагандистське, антиамериканське спрямування. Цікаво, що цього фактично й не приховували «борці за мир», які наприкінці 1970-х років розгорнули в багатьох країнах світу широку й галасливу кампанію проти «спроб мілітаристських кіл домогтися виробництва нейтронної зброї й оснащення нею військ НАТО в Європі. Ініціаторами цих спроб, твердили радянські пропагандисти, є кола, що належать до військово-промислового комплексу США та бачать у новій зброї засіб посилення свого впливу, зокрема на європейському континенті, й додатковий імпульс для гонки озброєнь» [7]. Водночас не слід забувати, що, подаючи на засіданнях Наради Комітету з роззброєння свої пропозиції з цього питання, радянська делегація одним із чотирьох можливих напрямів створення нової зброї масового знищення назвала технічні засоби радіаційного враження. Вони ґрунтуються на використанні заряджених або нейтральних часток впливу на біологічні об'єкти (схожою з такими засобами є нейтронна бомба, частина енергії вибуху якої вивільняється як радіація невидимих нейтронів) [8]. Зіставляючи такі факти, можна зробити висновок: напевно чи хто сподівався, що за таких, дуже далеких від справжньої боротьби за мир і реального роззброєння, пропагандистських трюків, зазначена вище «компромісна» пропозиція СРСР дістане розуміння широкого кола провідних держав світу.

Тема, яку порушила радянська делегація, – заборони нейтронної зброї чи, як її називали в американській пресі, зброї підвищеної радіації та зниженої вибухової дії, суттєво отруїла ділову й конструктивну атмосферу четвертого (27 серпня – 25 жовтня 1977 року) та п'ятого (6 лютого – 4 травня 1978 року) раундів переговорів. Чудово розуміючи всі негативні наслідки для ефективної співпраці між СРСР і США на різних напрямках роззброєння, на четвертому засіданні четвертого раунду переговорів 6 жовтня 1977 року делегація СРСР висунула на розгляд партнерів проєкт конвенції про заборону розроблення, виробництва, накопичення й застосування радіологічної зброї, у пункті другому статті II якого для цілей цієї угоди термін «радіологічна зброя» поширено на нейтронну зброю. Цей специфічний вид ядерної зброї було згадано також в одному з пунктів преамбули проєкту конвенції та статті III, де йшлося про застосування джерел нейтронного випромінювання в мирних цілях. Відпрацьовуючи затверджені в Москві інструкції, радянський представник мало задумувався над тим, що його твердження були позбавлені будь-якого сенсу чи логіки. Часом здавалося, що радянська делегація в коментарях за тематикою заборони нейтронної зброї свідомо переходила на інший, швидше демагогічний рівень спілкування з партнерами. У своїй заяві від 6 жовтня 1977 року посол В. Лихачов твердив: «Отже, ідучи назустріч американській стороні й задля досягнення згоди, СРСР готовий прийняти пропозицію США спеціально обумовити у визначенні радіологічної зброї, що воно не поширюється на ядерну зброю вибухової дії. Водночас Радянський Союз, враховуючи й поділяючи широке міжнародне засудження створення ядерної нейтронної зброї та беручи до уваги схожість уражальної дії цієї зброї та радіологічної, вважає, що конвенція, розроблення якої триває, також мусить поширюватись і на ядерну нейтронну зброю». І на наступному засіданні, 11 жовтня 1977 року, радянський представник неодноразово вдавався до журналістсько-патетичної риторики щодо необхідності «в інтересах усіх народів поставити на шляху створення й розповсюдження ядерної нейтронної зброї надійний бар'єр, поки не пізно», «народи миру не хочуть і не дозволять себе заспокоїти спробами примістити нелюдську сутність цієї зброї та небезпеку для справи миру її появи та розповсюдження».

Цілком передбачуваною була реакція на таку пропозицію американської сторони. На цьому ж засіданні 6 жовтня 1977 року посол А. Фішер, заслухавши виступ радянської делегації, із розчаруванням, хоча й доволі дипломатично, заявив, що після такої заяви «з питання про заборону радіологічної зброї у сторін протягом тривалого часу, можливо, не буде роботи». Він намагався пояснити: «[...] те, про що в газетах говорять як про нейтронну боеголовку, є ядерним вибуховим пристроєм, не винайденим

ні на яких нових наукових принципах. Це невеликий термоядерний засіб, усі наслідки якого є такими самими, як і від звичайного термоядерного вибуху, щоправда, в інших пропорціях. Загальний рівень радіації, вивільненої одним пристроєм підвищеної радіації, у багато, багато разів менший, ніж той рівень, до якого призвів вибух 50-мегатонної бомби Радянського Союзу в 1961 році [...]». Йому невтямки, чому радянська пропозиція не забороняє 50-мегатонні боеголовки, оскільки всі вони породжують значно більше радіоактивних випромінювань, ніж т. зв. нейтронна бомба. На наступному засіданні 11 жовтня 1977 року посол А. Фішер заявив: «Уряд США абсолютно твердо відхиляє радянську пропозицію щодо додання зброї підвищеної радіації до рамок конвенції, яку нині розглядають».

Розуміючи, що ув'язування нейтронної зброї із радіологічною фактично блокують розроблення спільної ініціативи з питання заборони цього виду зброї масового знищення, радянська делегація на наступному, п'ятому, раунді переговорів робить такий крок. Керівник делегації В. Лихачов 8 лютого 1978 року заявляє: «Керуючись прагненням позбавити людство від розвитку нової, надзвичайно небезпечної віхи гонки озброєнь, Радянський Союз, виявляючи готовність продовжити роботу над завершенням конвенції про заборону радіологічної зброї, одночасно пропонує окремо на двосторонній основі спільно зі США розробити проект міжнародної конвенції про заборону виробництва, нагромадження, розгортання й застосування ядерної нейтронної зброї». На цьому ж засіданні радянська делегація вручила своїм партнерам проект такої конвенції та зняла зі свого проекту про заборону радіологічної зброї всі згадки про нейтронну зброю. Американський посол, жартуючи, зазначив, що «не збирається виходити з кімнати, коли використовуватимуть термін “ядерна нейтронна зброя”, адже кожна сторона має повне право говорити про те, що вважає за необхідне». Воднораз він підтвердив, що не може розглядати питання заборони нейтронної зброї предметом двосторонніх переговорів.

Слід зауважити, що навіть після таких однозначних заяв своїх партнерів із переговорів радянська делегація і далі, зокрема й під час шостого їх раунду (19 липня – 8 вересня 1977 року), наполягала на розгляданні паралельно із заборною радіологічної зброї ще й заборону ядерної нейтронної.

Але повернімося до того, як формувалися позиції сторін щодо питання про заборону радіологічної зброї. Позитивним результатом третього раунду консультацій стало те, що сторони домовилися про доцільність представлення в майбутньому на розгляд женеvської Наради Комітету з роззброєння спільної ініціативи про заборону такої потенційно небезпечної зброї масового враження. За дорученням уряду радянська делегація на третьому засіданні цього третього раунду консультацій внесла на розгляд

проект угоди про заборону розробки, виробництва, нагромадження й застосування радіологічної зброї. Безперечно, оформлені в договірно-правовій формі положення майбутньої угоди сприяли активній роботі з їх детального обговорення й узгодження конкретних формулювань. Водночас американська делегація пропонувала, щоб узгоджені між двома сторонами тексти положень майбутньої угоди подавали не в договірно-правовій формі, а як окремі її елементи. Заразом делегати роз'яснювали, що в такий спосіб можна було б уникнути постійної критики багатьох інших членів Наради Комітету з роззброєння, передусім представників країн, які розвиваються, щодо нав'язування думки наддержав іншим. Саме тому американська делегація під час третього раунду консультацій представила 10 ілюстративних елементів, що загалом відповідали положенням документа, який подав СРСР. Забігаючи наперед, зазначимо, що спільну ініціативу двох держав із цього питання було представлено на розгляд міжнародного співтовариства у формі елементів, а не завершеного тексту угоди. Варто також сказати, що тексти майбутньої угоди були далеко не класично літературними, важкими для розуміння пересічних громадян. Але для учасників переговорів найважливішою була не форма, а чітко визначений зміст зобов'язань, які брали на себе держави.

Роботу над текстом майбутньої ініціативи було розпочато з назви документа. На засіданні 10 серпня 1977 року американська делегація запропонувала назвати цей міжнародно-правовий акт не угодою, а конвенцією. «Це пов'язано з тим, – твердив посол А. Фішер, – що відповідно до конституції США конвенція має рівну юридичну силу з договором, а це вимагає ратифікування в Сенаті США. Якщо ж такий акт буде названо угодою, то американські сенатори можуть подумати, буцім тут ідеться про те, щоб обійти законодавчу владу й обмежитися лише схваленням її в американському уряді».

Делегації швидко узгодили положення майбутньої конвенції щодо обсягу заборони. На дев'ятому засіданні третього раунду консультацій США прийняли пропозицію партнерів, аби документ виходив за межі лише зобов'язання не застосовувати радіологічну зброю. Було домовлено, що конвенція має містити положення про заборону її розроблення, виробництва, нагромадження, придбання, а також володіння нею. Поза законом мала бути допомога, заохочення, спонукання будь-якої іншої держави до здійснення забороненої діяльності.

Зафіксовано було й основні параметри визначення радіологічної зброї як будь-якої зброї, обладнання, пристрою, матеріалу чи засобу їх доставки, що не є ядерним вибуховим пристроєм і чия вражальна дія заснована на радіоактивному випромінюванні. Спільним було розуміння того, що положення майбутньої конвенції не перешкоджатимуть використанню джерел радіоактивного випромінювання в мирних цілях.

Було розпочато узгодження положень майбутнього документа щодо контролю за виконанням зобов'язань, які взяли на себе країни. Радянська делегація у своєму проєкті угоди передбачала обов'язок держав ужити будь-яких заходів, які вони вважали б за потрібне, із заборони та запобігання діяльності, що суперечить цілям конвенції. Держави-учасниці зобов'язалися б консультуватися й співпрацювати в разі виникнення питань щодо сумлінного виконання її положень, мали би право подати скаргу до Ради Безпеки ООН, якби виникла обґрунтована підозра в порушенні зобов'язань. Сполучені Штати пішли значно далі й запропонували створити консультативний комітет експертів для розв'язання будь-яких питань, які б могли бути пов'язані з додержанням із боку держав-учасниць положень конвенції, зокрема з проведенням, за потреби, розслідувань, інспекцій на місці фактів можливого їх порушення. Ідея створення консультативного комітету експертів не була новою. Такий механізм взаємодії держав із метою додержання взятих на себе зобов'язань було успішно реалізовано в тексті Конвенції про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище.

Поступово, із раунду в раунд, як-от навесні й улітку 1979 року, сторони переговорів досягли спільного розуміння положень майбутньої конвенції. Було узгоджено текст елементу про те, що зобов'язання держав – згідно з угодою про заборону радіологічної зброї – не звільняють її учасників од уже чинних міжнародно-правових обов'язків, наприклад, за Договором про нерозповсюдження ядерної зброї та Женевським протоколом 1925 року про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Узгоджено також елемент майбутньої конвенції, що передбачав зобов'язання держав ужити заходів із запобігання втраті радіологічних матеріалів та заборону й попередження перенаправлення таких матеріалів для цілей створення радіологічної зброї.

Тривалі дискусії точилися навколо положень щодо предмета заборони згідно з майбутньою конвенцією. Це стосувалося, до прикладу, досягнення спільної позиції щодо того, що заборона має поширюватися на будь-який технічний засіб, зокрема зброю чи обладнання, радіоактивний матеріал, спеціально призначений для ураження радіоактивним випромінюванням. Часто обговорення було доволі технічним, для кращого розуміння позицій сторін наводили конкретні гіпотетичні приклади. На восьмому засіданні шостого раунду переговорів 30 серпня 1978 року під час обговорення питань, які саме радіоактивні матеріали можна було б уважати радіологічною зброєю, посол А. Фішер розмірковував: «Уявімо собі: матеріали, які виробляє ядерний енергетичний реактор, виймають із цього реактора, перетворюють у рідинний стан за допомогою розчинників, котрі зазвичай застосовують для видалення відходів із реактора; тоді ці матеріали тран-

спортують у контейнері, що зазвичай використовують для перевезення матеріалів од реактора; виймають із цього контейнера, використовуючи те саме обладнання, яке звичайно застосовують у процесі видалення відходів реактора, – із тим лише винятком, що замість скидати їх у спеціальні підземні сховища, ці матеріали викидають у прикордонну річку або ж на територію сусідньої держави з метою нанесення шкоди, ураження чи завдання збитку. Це один із видів діяльності, який США прагнуть заборонити відповідно до свого елементу 3 [...] Американська делегація хотіла б запитати делегацію СРСР, чому має бути виняток, коли матеріали відходів є не продуктом мирного реактора, а реактора, який призначено чи використовують для воєнних цілей, як, наприклад, енергетичний реактор, що перебуває в підпорядкуванні військових».

Проте під час переговорів делегації концентрувались і на політичних питаннях. Уже було згадано суто пропагандистські демарші радянської сторони щодо нейтронної зброї. У контексті підготовки конвенції про заборону радіологічної зброї, як це було й на радянсько-американських переговорах із заборони хімічної зброї, питання контролю за виконанням зобов'язань держав було політизовано. Радянська делегація погодилася на створення для цих цілей консультативного комітету експертів, розробила додаток до угоди про основні функції й процедури його роботи, але категорично заперечила можливість через консультативний комітет з'ясовувати фактичний стан справ на місці в разі виникнення сумнівів у сумлінності виконання цих зобов'язань. Намагаючись переконати своїх партнерів із переговорів у доцільності проведення інспекцій на місці для неупередженого розв'язання будь-яких суперечок, на п'ятому засіданні п'ятого раунду 22 лютого 1978 року американська делегація запропонувала, щоби запит на проведення таких інспекцій могли б робити держави-учасниці, а не консультативний комітет експертів. Але радянська сторона тоді ще не була готова до таких принципово важливих рішень. Минуть роки, й у часи перебудови Радянський Союз дасть згоду на включення до міжнародно-правових документів зобов'язувальних заходів контролю – від проведення інспекцій на місці на основі добровільності до обов'язкових постійних. Згодом відвертішими в оцінках та судженнях ставатимуть і безпосередні учасники цих переговорів. Так, наприкінці 80-х років минулого століття очільник делегації СРСР на радянсько-американських переговорах із заборони хімічної та радіологічної зброї посол В. Ізраєлян у своїй праці з історії багатосторонньої дипломатії «Дипломаты лицом к лицу» писав: «[...] предлагавшиеся нами в 70-е – первой половине 80-х годов некоторые проекты соглашений по вопросам разоружения содержали такие положения о контроле, которые никак не обеспечивали уверенности участников будущего соглашения в том, что оно будет выполняться.

Допустить, что на основе таких положений можно будет договориться с США, другими западными странами, являвшимися нашими основными партнерами по переговорам, не было никаких оснований» [9].

19 червня 1979 року в Женеві було розпочато восьмий, завершальний, раунд переговорів. Виступаючи на першому його засіданні, посол В. Ізраелян, серед іншого, говорив: «Робоча перерва між раундами переговорів пройшла доволі плідно. Делегації обох сторін доклали зусиль до того, щоби розв'язати неузгоджені питання, які ще залишалися. Відбувся конструктивний обмін думками через дипломатичні канали. Усе це дає змогу вважати, що ми в ділових умовах завершимо переговори та з честю зможемо виконати доручення, яке дало нам вище керівництво наших країн у Відні». Варто звернути увагу на слова радянського посла про те, що на завершальному етапі цих переговорів було використано дипломатичні канали. Тобто узгодження деяких елементів спільної ініціативи відбувалося й шляхом дипломатичного листування між Москвою і Вашингтоном.

10 липня 1979 року, понад сорок років тому, делегації СРСР і США представили в Комітеті з роззброєння результат своєї дворічної праці – спільну пропозицію щодо основних елементів договору про заборону розроблення, виробництва, нагромадження й застосування радіологічної зброї. Як бачимо, спільна ініціатива мала назву не угоди чи конвенції, а договору. Саме так його було названо в підсумковому комюніке голів держав СРСР і США, які напередодні цієї дати підписали у Відні договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь другого етапу, що увійшов до історії як ОСО-2. Пропозиція складалася з 13 елементів й одного додатку до них. Вона охоплювала визначення такої зброї; зобов'язання учасників не вдаватися до дій, зазначених у назві проекту договору; положення щодо непередання радіологічної зброї та мирного використання радіологічних випромінювань; заходи із запобігання втраті радіологічних матеріалів; підтвердження чинних норм міжнародного права; механізм перевірки додержання взятих на себе зобов'язань і контролю. Заключні положення проекту договору, а це чотири елементи, були типовими для такого типу угод. Зокрема, елемент 10 передбачав, що цей договір – безстроковий. Проте було зазначено право кожного учасника, у межах реалізування свого державного суверенітету, вийти з договору, якщо буде визнано загрозу його вищим інтересам через виняткові обставини, пов'язані з виконанням положень такої угоди. Додаток до договору з п'яти пунктів стосувався функцій і процедури роботи консультативного комітету експертів.

Представляючи проект договору у формі його елементів, делегації СРСР і США виступили з ідентичними заявами: «[...] жодні зобов'язання, які взяли на себе держави в договорі, що додається, не буде витлумачено як

такі, що поширюються на використання радіоактивних матеріалів або ж будь-яких джерел радіоактивних випромінювань, за винятком такого використання, яке учасники цього договору зобов'язалися не здійснювати відповідно до договору». Делегації представили цей доволі складний текст окремо, а не як окремий елемент, аби ще раз наголосити – майбутній договір не матиме на меті будь-якого втручання в мирну чи дозволена військову діяльність із використанням радіоактивних матеріалів.

Міжнародне співтовариство схвально зустріло внесення спільної радянсько-американської пропозиції щодо основних елементів договору про заборону радіологічної зброї. Своє задоволення із цього приводу висловила Генеральна Асамблея ООН, ухваливши 29 листопада 1978 року резолюцію A/34/728, співавторкою якої була й Україна [10].

Ретельна підготовка тексту майбутнього договору, яку здійснили делегації СРСР і США, давала підставу сподіватися, що остаточне його узгодження в Комітеті з роззброєння не потребуватиме багато часу. Але реальність виявилася іншою. У грудні 1979 року було розпочато війну в Афганістані. У відповідь на агресію СРСР проти афганського народу США вжили цілого комплексу заходів, серед яких була відмова від двосторонніх переговорів із заборони хімічної зброї, від взаємодії з радянською делегацією в Комітеті з роззброєння із широкого кола питань, зокрема з того, де ще вчора вони були партнерами – заборони радіологічної зброї.

З іншого боку, обговорення цієї теми в межах спеціальної робочої групи Комітету з роззброєння вже 1980 року засвідчило відмінності між підходами окремих країн, зокрема до визначення радіологічної зброї, ролі й сфери дії договору, процедур перевірки. Делегації Швеції, Єгипту, Пакистану, наприклад, вважали, що визначення радіологічної зброї має охоплювати також ядерну зброю, хоча, як добре відомо, радіоактивні опади є лише одним із параметрів її вражальної дії. Тож їхню мотивацію можна зрозуміти. Дві провідні ядерні держави пропонували поставити поза законом гіпотетично небезпечну зброю масового знищення, проте досі зробили явно недостатньо для заборони найбільш руйнівної ядерної зброї. Цілком логічною була й позиція деяких країн – не учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, які не сприймали положень представленого проєкту щодо необхідності дотримання норм цієї важливої міжнародної угоди. На сесії Комітету з роззброєння 1981 року Швеція офіційно запропонувала ув'язати розроблення договору про заборону радіологічної зброї з питанням про запобігання можливості вивільнення радіоактивних матеріалів унаслідок руйнування ядерних об'єктів. Така пропозиція значно розширювала сферу дії запропонованого проєкту договору, фактично підривала його основу. Однак позитивних результатів досягти не вдалося, попри численні спроби знайти консенсусні рішення, розроблення десятків офіційних документів,

глибоких дискусій у створеному в Комітеті з роззброєння спеціальному комітеті з двома підкомітетами: одним – з узгодження тексту договору про заборону радіологічної зброї; другим – щодо безпечного розвитку ядерної енергетики й захисту ядерних об'єктів від нападу. У 1989 році посол В. Ізраєлян у вже згадуваній тут праці з історії багатосторонньої дипломатії із жалем констатував, що взаємоприйнятних формулювань так і не було знайдено, незважаючи на наявність узгодженої спільної радянсько-американської пропозиції про основні елементи договору щодо заборони радіологічної зброї [11]. У червні 1996 року Україна стала членом Конференції з роззброєння (так у 1984 році було названо Комітет із роззброєння) і відтоді бере участь у розгляді незмінного вже протягом десятиліть пункту «Нові види зброї масового знищення та нові системи такої зброї, радіологічна зброя» порядку денного цього органу. Однією з непереборних проблем для досягнення, врешті-решт, домовленостей із цього питання залишається жорстка лінія противників Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, які прагнуть підірвати встановлений у 1968 році режим її нерозповсюдження, пропонуючи сумнівні положення угоди із заборони радіологічної зброї [12].

Події останніх десятиліть, зокрема аварії в українському Чорнобилі та японській Фукусімі, є красномовними прикладами того, якими масштабними можуть бути руйнівні наслідки непередбачуваного вивільнення радіоактивних матеріалів, як треба пильнувати безпечний розвиток ядерної енергетики. Важливим кроком у цьому напрямі стало набрання чинності в 1987 році Конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів, насамперед тих, які використовують у мирних цілях і які перебувають у процесі міжнародного перевезення. 5 травня 1993 року Верховна Рада України ухвалила постанову про приєднання нашої країни до цього міжнародно-правового акту [13]. Але не зникла й загроза ядерного чи радіологічного тероризму. За даними МАГАТЕ, придатні для виготовлення «брудної бомби» радіоактивні матеріали можна знайти на територіях понад 100 країн. Експерти цієї впливової міжнародної організації твердять, що крім збитку від звичайного вибуху, наслідком якого є розсіювання радіоактивних матеріалів, «брудні бомби» не мають значущої радіаційної дії. Їхня шкода для здоров'я полягає в стресі, страху, паніці та інших психогенних ефектах. Як твердить Н. Сімак, «із середини 1960-х років протягом двох десятиліть у Європі та США сталося близько 150 інцидентів, пов'язаних із незаконним обігом ядерних матеріалів, що спричинили підвищення рівня ядерної загрози. У це число увійшли крадіжка й контрабанда різних ядерних матеріалів, викрадення й убивства вчених-ядерників, вибухи в районах розміщення ядерних об'єктів, спроби проникнення на них тощо» [14]. На думку багатьох експертів, найреальніша нині загроза ядерного тероризму – це напади на АЕС, ди-

версії на ядерних об'єктах як цивільного, так і військового призначення. І загроза ця глобального масштабу. Адже не варто забувати, що нині 30 країн світу, поміж яких і Україна, мають атомні станції. Хоча досі, на щастя, не було підтверджених випадків використання ядерних матеріалів із боку терористів, але, за повідомленнями ЗМІ, деякі воєнізовані угруповання, зокрема «Аль-Каїда», намагалися їх добути.

На найвищому політичному рівні про ядерний тероризм заговорили 2009 року, коли президент США Барак Обама у своїй промові в Празі представив стратегію з ліквідації цієї потенційної загрози. Він запропонував подальше скорочення наявних ядерних арсеналів, зміцнення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а найголовніше – посилення боротьби з контрабандою радіоактивних матеріалів, які терористи можуть використати для створення зброї [15]. Нині поміж лідерів провідних держав світу побутує переконання, що ядерний тероризм є нагальною загрозою безпеці в глобальному масштабі. Це підтвердив міжнародний саміт із ядерної безпеки, що проходив у Вашингтоні в березні – квітні 2016 року й у роботі якого взяли участь делегації з більш ніж 50 країн. У його підсумковому комюніке, з-поміж іншого, зазначено, що «загроза ядерного та радіологічного тероризму залишається одним із найголовніших викликів міжнародній безпеці, і ця загроза постійно еволюціонує» [16].

Контроль за ядерними матеріалами посилювали й на національному рівні. Із цією метою, не дочекавшись міжнародно-правових визначень радіологічної зброї та домовленостей держав про її заборону, Державний комітет ядерного регулювання України своїм наказом од 8 червня 2004 року «Облік та контроль ядерного матеріалу, фізичний захист ядерних матеріалів і ядерних установок» зафіксував, що під радіологічним «розсіюючим» пристроєм слід розуміти «механізм для розсіювання радіоактивних речовин у довкілля за допомогою вибуху» («брудна бомба») або іншим способом. «Радіологічний розсіюючий пристрій (РПП) – потенційна зброя терористів, застосування якої може мати значні наслідки при використанні високоактивних радіоактивних речовин, як, наприклад, вмісту радіоактивних джерел, що використовуються в техніці, медицині чи науці (америцій-241, каліфорній-252, цезій-137, кобальт-60, іридій-192, стронцій-90, ізотопи плутонію тощо). Радіологічний розсіюючий пристрій не є ядерною зброєю» [17].

Глобальні виклики й надалі хвилюватимуть людство. Хотілося б сподіватися, що про радіологічну зброю наступні покоління дізнаватимуться лише зі спогадів учасників як двосторонніх, так і багатосторонніх переговорів щодо її заборони.

1. Василец В. Под руководством Сергея Королева. Как в СССР испытывалось радиологическое оружие в ракетном и бомбовом исполнении // Военно-промышленный курьер. № 6 (172). 2007. Режим доступа: rsv/aft/s_korolev

2. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. К., 1981. С. 418–423.
3. Костенко Ю. Хімічні кульбіти Кремля (з історії переговорів про заборону хімічної зброї) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. К., 2019. С. 178–179.
4. Білоусов М. Поле битви – стіл переговорів // Політика і час. № 10. 1988. С. 55.
5. Правда. Москва. 31 серпня 1977 р.
6. Дипломатия стран социализма. Москва, 1980. С. 238.
7. Там же.
8. Актуальные проблемы разоружения. Москва, 1978. С. 89.
9. Израэлян В.Л. Дипломаты лицом к лицу. Москва, 1990. С. 299.
10. Українська РСР на міжнародній арені: зб. документів і матеріалів 1976–1980 рр. К., 1984. С. 343–345.
11. Израэлян В.Л. Дипломаты лицом к лицу. С. 276.
12. Дмитричев Т.Ф. Женевские форумы переговоров по разоружению 1945–1987. Москва, 1988. С. 171.
13. Україна на міжнародній арені: зб. документів і матеріалів 1991–1995 рр. Кн. 2. К., 1998. С. 383–384.
14. Сімак Н.В. «Брудна бомба» як терористична небезпека ХХІ століття [Електронний ресурс] // Міжвідомча науково-практична конференція «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи». 24 листопада 2017. Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4313>
15. Онищенко Ю. «Брудна бомба» як зброя терористів: чи реальна ядерна загроза в Європі? [Електронний ресурс] // Європейська правда. 11 березня 2016. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/11/7046071/>
16. Венкіна К. Саміт в США: Світові лідери занепокоєні загрозою ядерного тероризму [Електронний ресурс]. 02.04.2016. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/1lOLc>
17. Облік та контроль ядерного матеріалу, фізичний захист ядерного матеріалу і ядерних установок. Тлумачний словник українських термінів. Словники термінів: українсько-англо-російський, русско-украинско-английский, english-russian-ukrainian НП 306.7.086-2004 [Електронний ресурс] // Законодавство України. Режим доступу: <https://cutt.ly/DgmA7UL>

RADIOLOGICAL WEAPONS (EXCERPTS FROM THE HISTORY OF BAN TALKS)

Abstract. The article highlights the history of radiological weapons ban negotiations. In 1948, the United Nations Commission on Conventional Armaments identified radiological weapons as WMD. Since as early as the 1960s, some states have put forward proposals to ban radiological weapons at the international level as potentially threatening human lives and the environment. In 1977 to 1979, a treaty banning radiological weapons was approved on the basis of a draft developed at bilateral Soviet-American negotiations in Geneva, which could have become an important impetus for further actions in limiting the arms race. The careful preparation of the text of the future treaty by the USSR and US delegations raised expectations that its finalisation by the Disarmament Commission would not take much time. The reality, however, was far different. In December 1979, the Afghan war broke out. In response to the Soviet aggression against Afghanistan, the United States took a whole set of measures, including the refusal to continue bilateral talks on the prohibition of radiological weapons.

The author notes that control over radioactive materials was strengthened at the national level, without waiting for an international legal definition of radiological weapons. Political ambitions of a number of countries have prevented the Conference on Disarmament from achieving positive results.

The author emphasises that today nuclear terrorism is regarded by world leaders as an urgent global-scale security threat, as confirmed by the international Nuclear Security Summit in Washington, D.C. in 2016, attended by delegations from over 50 countries.

The author states that the issue of the radiological weapons prohibition remains pending.

Keywords: radiological weapons, Conference on Disarmament, Ukrainian diplomatic history, USA, Geneva, USSR.

Олександр КУПЧИШИН,
ветеран дипломатичної служби

25 РОКІВ ЧЛЕНСТВА В РАДІ ЄВРОПИ: ЯК УСЕ ПОЧИНАЛОСЯ

Анотація. У статті йдеться про вступ України до Ради Європи – великий здобуток незалежної Української держави. Представляючи тоді Україну в Раді Європи, автор статті координував зусилля нашої країни щодо приєднання. Офіційна заявка на членство від 14 липня 1992 року стала першим формальним виявом європейських амбіцій України, які нині зафіксовано в усіх основоположних документах.

Описано перешкоди на шляху України до вступу, а також розтлумачено специфіку тогочасних суспільних настроїв, зазначено проблемні аспекти реакції українського соціуму на висунуті умови вступу до РЄ. А втім, 19 жовтня 1995 року Комітет міністрів Ради Європи одногослосно ухвалив історичне рішення запросити Україну стати 37-м членом.

Ключові слова: Рада Європи, Комітет міністрів Ради Європи, Україна в РЄ, міжнародні організації.

Чверть століття тому, 9 листопада 1995 року, Україна офіційно вступила до Ради Європи. І якщо поміж засновників ООН після Другої світової війни наша країна була, за підсумками політичних домовленостей, між державами-переможницями, а членство в ОБСЄ здобула автоматично після розпаду СРСР як одна з правонаступниць радянської імперії, то приєднання до Ради Європи є вагомим власним здобутком незалежної України. Офіційна заявка на членство в Раді Європи від 14 липня 1992 року стала першим формальним виявом європейських амбіцій України, які нині зафіксовано в усіх її основоположних документах, зокрема й у Конституції.

На початку 90-х років Рада Європи була своєрідним елітарним клубом, адже долучитися до цієї міжнародної організації могли переважно тільки країни-членкині Євросоюзу. Тоді в РЄ ще не дійшли згоди з питання подальшого розширення через нові держави Східної Європи й тому були доволі обережними щодо запрошення нових членів. Шлях України до Ради Європи був тернистий: непрості переговори з міжнародними парт-

Страсбург, вересень 1995 року. Одна з бесід Олександра Купчишина та Генерального секретаря Ради Європи Данієля Таршиса, присвячена підготовці до вступу України

Strasbourg, September 1995. A Conversation between Oleksandr Kupchyshyn and Daniel Tarschys, Secretary-General of the Council of Europe, on the preparation for Ukraine's admission

нерами на різних рівнях, очікування понад три роки в статусі так званого «спеціально запрошеного гостя», бурхливе обговорення умов вступу не лише на європейських майданчиках, а й у самій Україні, де до вимог Ради Європи поставилися неоднозначно. Чого варта лише гострота дискусії в нашому суспільстві щодо необхідності скасування смертної кари! І все ж з урахуванням настроїв, які домінували тоді на тлі нещодавно здобутої незалежності, було ухвалено рішення пристати на висунуті умови. Крім скасування смертної кари, варто зазначити такі фундаментальні вимоги, як ухвалення нової Конституції, реформа системи прокуратури, перепідпорядкування пенітенціарної служби від МВС до Міністерства юстиції, розроблення нових кодексів – кримінального, цивільного, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального тощо. На виконання всіх цих складних завдань Україні дали доволі небагато часу.

І коли здалося, що масштабна попередня робота нарешті близька до завершення, з'явилася нова неочікувана перешкода. Росія, яка набагато пізніше розпочала перемовини з Радою Європи щодо свого майбутнього членства, прагнула відтермінування приєднання України, щоб синхронізувати долучення обох країн до організації. Прагнучи не допустити самостійного вступу України, Росія, маючи потужний дипломатичний інструментарій, зчинила шалений тиск як на країн-членкинь Ради Європи в європейських столицях, так і на керівництво РЄ в її ж штаб-квартирі.

Працюючи тоді в Страсбурзі й представляючи Україну в Раді Європи, я опинився в епіцентрі подій і координував наші зусилля з протидії російським намаганням завадити Україні самостійно вступити до цієї міжнародної організації. Працював за двома основними напрямками – як із постійними представництвами держав-членкинь, так і з керівництвом Секретаріату Ради Європи.

Невдовзі стало зрозуміло: країни-членкині Ради Європи здебільшого прихильно ставляться до того, щоб Україна індивідуально набула членства. На рівні ж Секретаріату Ради Європи ситуація була не надто оптимістична. Регулярно спілкуючись із тодішнім Генеральним секретарем Ради Європи Даніелем Таршисом (громадянином Швеції), у якийсь момент я відчув «сповзання» його позиції, яка до цього була для нас сприятливою, у бік схильності до компромісу з Росією. Не залишалось сумнівів, що Д. Таршис, опинившись під пресингом Росії, був готовий відкласти вступ України й «освятити» синхронне приєднання до Ради Європи нашої держави разом із Росією. Ситуацію ускладнювало те, що поміж тодішнього вітчизняного політикуму теж чимало віддавали перевагу одночасному вступові України та Росії. Зокрема, до такого сценарію схилялася значна частина делегації Верховної Ради України в Парламентській асамблеї Ради Європи, яка тоді вже брала участь в діяльності ПАРЕ як «спеціально запрошений гість» і в якій тоді домінували комуністи.

Україні довелося посилити акценти в роботі з країнами-членкинями як у Страсбурзі, так і в європейських столицях через українські посольства. Наша держава посіла жорстку й безкомпромісну позицію щодо права України на самостійний вступ до Ради Європи. Усвідомлюючи, що Україна має широку підтримку держав-членкинь, Д. Таршис не ризикнув наполягати на спільній з Росією процедурі приєднання. Важливу роль у цьому відіграв також авторитет Міністра закордонних справ України Геннадія Удовенка, з яким я перебував у постійному контакті та якому організував низку телефонних розмов із Д. Таршисом.

У підсумку вдалося напрацювати спільну консолідовану платформу, згідно з якою кожна держава-кандидатка рухається до членства в Раді Європи самостійно та відповідно до своєї готовності (*by its own merits*). Пізніше цю формулу навіть було відображено в одній із резолюцій ПАРЕ.

19 жовтня 1995 року Комітет міністрів Ради Європи одноголосно ухвалив історичне рішення запросити Україну стати 37-ю членкинею РЄ та призначив дату офіційної церемонії вступу: 9 листопада.

Росія ж набула членства в Раді Європи лише наступного року.

Страсбург, 9 листопада 1995 року. Прем'єр-міністр Євген Марчук підписує від імені України Статут Ради Європи

Strasbourg, 9 November 1995. Yevhen Marchuk, Prime Minister of Ukraine, signs the Statute of the Council of Europe on behalf of Ukraine

Євген Марчук передає оригінали підписаних документів Генеральному секретареві Ради Європи Данієлю Таршису

Yevhen Marchuk, Prime Minister of Ukraine, hands over original signed documents to Daniel Tarschys, Secretary-General of the Council of Europe

Вітальне слово Генерального секретаря Ради Європи Данієля Таршиса після підписання документів

Welcoming address of Daniel Tarschys, Secretary-General of the Council of Europe, after signing the documents

Делегація України. На передньому плані: Прем'єр-міністр України Євген Марчук, Міністр закордонних справ України Геннадій Удовенко, Міністр юстиції України Сергій Головатий, Представник України при Раді Європи Олександр Купчишин

Delegation of Ukraine. In front: Yevhen Marchuk, Prime Minister of Ukraine, Hennadii Udovenko, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, Serhii Holovaty, Minister of Justice of Ukraine, Oleksandr Kupchyn, Representative of Ukraine to the Council of Europe

25 YEARS OF MEMBERSHIP IN THE COUNCIL OF EUROPE: HOW IT ALL STARTED

A score and five years ago, on 9 November 1995, Ukraine was formally admitted to the Council of Europe. As compared with joining the UN, where Ukraine was among founding members after World War II as a result of political agreements between victor nations, or the OSCE to which it automatically acceded after the breakdown of the USSR as one of successor states of the Soviet empire, it is no exaggeration to say that joining the Council of Europe is a momentous personal accomplishment of independent Ukraine. By and large, the official application for membership in the organisation of 14 July 1992 became the first formal expression of Ukraine's European ambitions, which are now set forth in all fundamental documents, including the Constitution of Ukraine.

At the beginning of the 1990s, the Council of Europe was a *sui generis* exclusive club, inasmuch as membership in this international organisation was limited, for the most part, to EU members. Back then, the Council of Europe itself had not yet decided on the issue of further expansion to newly independent states of Eastern Europe, thus being rather cautious about inviting new members. Ergo, Ukraine's path to the Council of Europe was thorny due to difficult negotiations with international partners on all levels, a three-year waiting period in the so-called special guest status, and heated discussions of membership conditions both in European venues and inside Ukraine, where the attitude to demands put forward by the Council of Europe was ambiguous. A highly controversial issue of abolishing death penalty was quite a handicap, to name one. However, based on the public sentiment prevailing against the background of the recently gained independence, it was decided to accept the conditions for admission to the Council of Europe. Besides abolishing death penalty, it is noteworthy to mention such fundamental demands as adopting a new Constitution, prosecution system reform, reassignment of the penitentiary service from the Ministry of Internal Affairs to the Ministry of Justice, development of new criminal, civil, criminal procedure, and civil procedure codes, etc. Ukraine had to complete all of these challenging tasks within a short time frame.

But just as extensive preparatory work was drawing to a close, a new impediment came out of the blue. Russia, which started its membership talks with the Council of Europe well after Ukraine, demanded that Ukraine's accession be post-

poned in order to synchronise the entry of both countries. In an effort to forestall Ukraine's independent admission, Russia took advantage of its mighty diplomatic toolkit to put fierce pressure both on member states of the Council of Europe and the leadership of the organisation at its headquarters.

Working in Strasbourg at the time and representing Ukraine in the Council of Europe, I found myself at ground zero, coordinating our efforts in countering Russian attempts to prevent Ukraine's independent accession to the Council of Europe. My work followed two major tracks, both with permanent representatives of member states and the leadership of the Secretariat of the Council of Europe.

It soon became apparent that most states members of the Council of Europe were favourably disposed to Ukraine's gaining membership individually. Nonetheless, the situation was far less optimistic at the level of the Secretariat of the Council of Europe. Having regular conversations with Daniel Tarschys (a Swedish citizen), then-Secretary-General of the Council of Europe, at a certain moment I felt that his position had drifted from previously favourable to that of a compromise with Russia. There was little doubt that, caught in Russia's pressure, D. Tarschys was ready to postpone Ukraine's admission and give his 'blessing' to the simultaneous accession of our country and Russia to the organisation. The situation was further aggravated by the fact that among Ukrainian policymakers of that period there were many proponents of Ukraine and Russia's simultaneous admission. Specifically, a considerable part of the communist-dominated delegation of the Verkhovna Rada in the Parliamentary Assembly of the Council of Europe leaned toward this scenario, at the time when it was already taking part in the work of the PACE as a special guest.

Ukraine had to put a stronger emphasis on working with member states both in Strasbourg and in European capitals through Ukrainian embassies. Our state took a hardline uncompromising stance on Ukraine's right to independent admission to the Council of Europe. Realising that Ukraine had a broad support of member states, Secretary-General D. Tarschys did not take the risk of insisting on the joint admission procedure with Russia. An important role in this regard was also played by the authority of Hennadii Udovenko, Minister of Foreign Affairs, with whom I was in constant contact and for whom I organised a number of phone calls with D. Tarschys.

Eventually, we were able to develop a joint consolidated platform, which each candidate state follows to obtain membership in the Council of Europe individually by its own merits. Later on, this formula was even reflected in a resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

On 19 October 1995, the Committee of Ministers of the Council of Europe unanimously adopted a decision to invite Ukraine as the 37th member of the Council of Europe and chose 9 November as the date of the official admission ceremony.

Russia, for its part, joined the Council of Europe only next year.

Микола КУЛІНІЧ,
Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралійському Союзі

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА АВСТРАЛІЇ ЯК ЧИННИК ПОГЛИБЛЕННЯ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН

Про важливість використання потенціалу української громади за кордоном для просування національних інтересів України написано чимало.

У 2014 році наміри активніше залучати закордонних українців до лобювання державних ініціатив навіть дістали формального статусу, коли Уряд України та Світовий конгрес українців підписали меморандум про співпрацю.

Документ передбачав посилення взаємодії Української держави із закордонними українцями задля сприяння зовнішньополітичним пріоритетам країни, поширення у світі правдивої інформації про Україну, поглиблення її плідної та взаємовигідної співпраці з урядами держав перебування закордонних українців; надання гуманітарної допомоги постраждалим учасникам і учасницям Революції гідності й постраждалим од агресії Російської Федерації; сприяння розбудові громадянського суспільства в Україні та розвиткові громадського життя в діаспорі.

Підбиваючи нині проміжні (за результатами п'яти років) підсумки урядової взаємодії зі світовим українством, ми чітко бачимо переваги такого підходу. Водночас труднощі, які виникають протягом реалізування визначених у меморандумі пріоритетів, свідчать про недосконалість інструментарію та форм взаємодії між Українською державою та українцями за кордоном. Часто країна не готова діяти за своїми зобов'язаннями в частині підтримання й забезпечення діаспори ресурсами для виконання тих чи тих завдань, а з іншого боку, не всі закордонні громади можуть чи хочуть долучатися до реалізування пріоритетів Української держави.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує діяльність української громади Австралії – головна провідниця та захисниця українських інтересів у зазначеній державі. Аби бути до кінця чесними, треба

зауважити, що мультикультуралізм австралійського суспільства створює для національних громад дещо інші, сприятливіші умови діяльності й розвитку, однак навіть у найдоброзичливішому середовищі багатьом діаспорним громадам не вдається зберегти національну ідентичність, не кажучи вже про здатність сприяти захистові інтересів України в країні свого проживання.

То в чому ж особливість Австралії? Українська діаспора в цій державі – один із наймолодших осередків українських громад у світі.

Перші переселенці (кілька десятків українських родин) прибули до Австралії 1947 року у відповідь на потребу Уряду країни в робочій силі для розбудовування повоєнної інфраструктури. Масовий наплив українських мігрантів до цієї країни зафіксовано в 1948–1949 рр. Це була «перша хвиля» еміграції, яка отримала назву «політичної» (колишні «переміщені особи» та їхні нащадки). Значна частина цих переселенців переїхала з Німеччини – із так званих таборів переміщених осіб.

Наприкінці 1980-х – на початку 90-х років з України до Австралії емігрувала «друга хвиля» етнічних українців, цього разу здебільшого з економічних причин. У роки незалежності з України в Австралію також перебралася частина професійних кадрів у сфері ІТ, сільського господарства, точних наук.

Згідно з переписом населення 2016 р., кількість представників української громади в Австралії формально становить усього 4,7 тис. осіб. Водночас така кількість не є тотожною реальній, оскільки протягом цих соціологічних досліджень до числа австралійців українського походження зараховували лише осіб, місцем народження яких було зазначено Україну, а основною мовою спілкування – українську.

За даними Союзу українських організацій Австралії (СУОА) – громадської організації, яка координує діяльність більшості тамтешніх українських об'єднань і представляє австралійських українців у їхніх відносинах з Австралійською державою – українська громада Австралії налічує 38 тис. етнічних українців і посідає 35-те місце (0,18%) поміж етнічних груп, що мешкають на Зеленому континенті.

Незважаючи на «молодість» і невелику чисельність, українська громада Австралії – це організована й структурована спільнота різноманітних осередків, об'єднаних у потужну надбудову – Союз українських організацій Австралії.

Нині до складу СУОА належать 22 організації. Головними з них є: Українська громада штату Вікторія (Мельбурн); Об'єднання українських громад Нового Південного Вельсу (Сідней); Українська громада Південної Австралії (Аделаїда); Українська громада штату Квінсленд (Брізбен); Українська громада Західної Австралії (Перт); Українська громада Австралійської

столичної території (Канберра); Українська громада Тасманії (Гобарт); Спілка української молоді (СУМ); українська скаутська організація «Пласт»; Союз українок Австралії (Сідней); Наукове товариство ім. Т. Шевченка (Мельбурн); Українське вільне козацтво (Сідней); єпархія Української автокефальної православної церкви (Канберра); Українська греко-католицька єпархія святих Петра й Павла (Мельбурн).

Українці проживають у всіх штатах і територіях Австралії, однак місцями їх компактного поселення вважають штати Вікторія (міста Мельбурн, Джілонг, Ардір) і Новий Південний Вельс (Сідней, Нью-Касл, Воллонгонг). У чотирьох австралійських штатів із шести при українських громадах працюють вісім суботніх (недільних) шкіл: Нова українська школа (Сідней); Українська центральна школа ім. княгині Ольги (Сідней); Братська рідна школа ім. святого Андрія (Сідней); Українська братська школа ім. митрополита А. Шептицького (Мельбурн); Українська школа ім. Лесі Українки (Канберра); Українська школа ім. Лесі Українки в Нобл-Парку (Мельбурн); Українська школа ім. Тараса Шевченка та Івана Франка (Джілонг); Українська школа ім. Тараса Шевченка (Перт). Координує діяльність місцевих українських шкіл Українська центральна шкільна рада Австралії, яка своєю чергою належить до складу СУОА.

Крім того, в Австралії функціонує Центр україністики ім. М. Зерова при Університеті Монаша (Мельбурн) і Центр «Українська демократична ініціатива» в Сіднейському університеті.

Українська громада Австралії має два професійні танцювальні колективи – «Верховина» та «Легенда», які є постійними учасниками й переможцями численних мультикультурних фестивалів на території країни.

В Австралії видають два друковані двомовні видання: «Free thought / Вільна думка» (перша українська газета Австралії; виходить із 1949 р.) та «Church and life / Церква і життя» (виходить із 1960 р.).

Крім того, працюють три регіональні українські радіостанції «Radio 2000 Sydney», «Three ZZZ» (Мельбурн) та «Ukrainian Radio Brisbane». Є також українська новинна редакція на федеральному мультикультурному радіо «SBS», а в ефірі австралійської державної медіакорпорації «SBS» транслюють передачі UATV.

Усі ці активи належать громаді й працюють завдяки волонтерським зусиллям. Саме тому навіть мінімальне підтримання чи увага з боку Української держави (передусім посольства) має для цієї спільноти неабияке значення.

Зважаючи на це й беручи до уваги прецедент укладення Меморандуму про співпрацю між Кабінетом Міністрів України та Світовим конгресом українців, українська дипустанова в Австралії 2016 року уклала меморандум щодо співпраці Посольства України в Австралії із СУОА, який є складовою частиною СКУ.

Посол України в Австралії Микола Кулініч і президент СУОА Стефан Романів під час підписання Меморандуму про співпрацю між Посольством і СУОА

Mykola Kulinich, Ambassador of Ukraine to Australia, and Stefan Romaniv, AFUO President, during the signing of the Memorandum of Cooperation between the Embassy and AFUO

Документ уклали, опираючись на головні положення зазначеного вище меморандуму про співпрацю між Кабінетом Міністрів України й Світовим конгресом українців. Він має сприяти посиленню взаємодії між українською дипустановою та українською громадою Австралії з метою зміцнення й розбудовування діаспори, а також залучення потенціалу й можливостей австралійських українців для підтримання зовнішньополітичних ініціатив України, її позитивного іміджу, процесу реформ в Україні.

Той меморандум ні до чого не зобов'язує юридично, проте формалізує вже наявну співпрацю між нашим посольством і СУОА. Окрім меморандуму, було ухвалено детальний план спільних дій на найближчу перспективу, який постійно оновлюють. Програма дає сторонам змогу ефективно планувати основні заходи й розподіляти ресурси.

Завдяки злагодженому алгоритмові дій українська громада Австралії є основною партнеркою дипустанови в організовуванні заходів, спрямованих на захист суверенітету й територіальної цілісності України, підтримання України з боку Уряду Австралії, підвищення позитивного іміджу України в тій державі.

Українська громада Австралії є активною учасницею та співорганізаторкою акцій на підтримання заходів із протидії російській агресії, окупації Криму, а також із покарання винуватців трагедії МН17, звільнення політичних в'язнів, визнання Голодомору, більшості державних і національних свят.

Українці Австралії надзвичайно активно протистоять російській пропаганді й дезінформації в державі, завзято проводять культурно-іміджеві заходи задля розбудови міжособистісних і міжкультурних контактів між країнами.

Посольство постійно залучає організації-члени СУОА до заходів у межах урядової бюджетної програми 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України», а СУОА, відповідно, виступає співорганізатором і фінансовим спонсором низки іміджевих заходів дипустанови.

Наприклад, саме завдяки взаємодії нашого посольства з українською громадою в Австралії започатковано проведення щорічного Дня вишиванки, Фестивалю українського кіно, масштабних заходів до Дня Незалежності України чи на вшанування жертв Голодомору.

Для кращого розуміння тонкощів проведення таких заходів слід навести приклад щорічного (з 2018 року) Фестивалю українського етнодизайну в Австралії, званого як День вишиванки.

Учасники та гості фестивалю Українського етнодизайну (День вишиванки) у Національній галереї Австралії

Participants and guests of the Ukrainian Ethnic Design Festival (Vyshyvanka Day) at the National Gallery of Australia

У Посольстві України в Австралії вже давно плекали ідею продемонструвати красу українських вишиванок із різних регіонів нашої Батьківщини. Адже на кожному святі, яке українське Посольство проводило в співпраці з громадою, завжди можна було побачити елементи національного вбрання, проте фешн-шоу українських вишиванок як окремої події досі не влаштовували. Причин для цього була ціла низка: неймовірний автентичний український одяг, який зберегли українці Австралії, перебуває, здебільшого, у приватних колекціях по різних куточках континенту; деякі національні костюми, хоч і надзвичайно гарні, не вдалося вберегти від плину часу, і нині вони дуже тендітні, деякі ж мають зовсім велику особисту цінність для окремих родин тощо. Не кажучи вже про те, що, навіть зібравши всі ці вишивані скарби до купи, щоби їх презентувати на належному рівні, ми потребували чималих організаційних і фінансових ресурсів, зокрема й режисерської та дизайнерської роботи.

Завдяки ефективному плануванню й увазі до чутливих для громади моментів завдяки спільним зусиллям Співки українських жінок Австра-

лії та Посольства України в Австралії зазначений проект уже кілька років успішно реалізують у Національній галереї Австралії. Надалі такі фестивалі планують улаштовувати в різних австралійських штатах.

З огляду на те що Австралія – мультикультурна країна, заходи за участю чи за підтримання австралійського українства традиційно мають значно більші ефект і розголос.

Однією з найгучніших подій, які 2018 року зворухнули українську Австралію, стала участь української команди й офіційної делегації України в «Іграх нескорених» у Сіднеї. Міжнародні змагання в Сіднеї стали другими «Іграми нескорених», у яких брала участь команда з України. Окрім національної команди ветеранів, їхніх родин, друзів і тренерів, до Австралії прибула потужна офіційна делегація на чолі з віцепрем'єр-міністеркою України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Іванною Климпуш-Цинцадзе, міністрами оборони й внутрішніх справ, іншими посадовцями.

Аби як слід забезпечити представлення України в «Іграх нескорених» на Зеленому континенті, Українська держава від імені свого посольства в Канберрі звернулася по допомогу до австралійських українців. І вони відгукнулися, як колись під час Олімпіади 2000 року в Сіднеї, як багато разів по тому й до того, коли йшлося про інтереси України.

Силами українців Австралії було створено Громадський координаційний комітет СУОА з допомогою української команди на «Іграх нескорених», який став центром зв'язку між українськими спортсменами й австралійськими організаторами; більш як десяток діаспорян увійшли в команду невідкладної помочі, що забезпечувала логістику й реалізування офіційних програм посадовців. Численні волонтери висвітлювали події, готували національні презентації та виступи, уболівали за команду, офірували свій час, здоров'я та фінанси на формування позитивного іміджу України під час події.

Зрештою все це посприяло надзвичайно успішному виступові нашої команди, яка за співвідношенням кількості учасників і нагород мала найвищий показник і посіла п'яте місце в командному заліку.

«Ігри нескорених» у Сіднеї стали прикладом утілення справді масштабного міжнародного соціального проекту закордонної української громади й Української держави.

Головним позитивом взаємодії австралійського українства з представниками української команди й посадовців стало усвідомлення того, що Україна змінюється, що люди, які ризикують за неї своїм життям, повертаються з фронту героями, що збереження українства за кордоном, навіть у далекій Австралії, є вкрай необхідним для «зміцнення України в Україні».

Проект «Ігри нескорених» було продовжено й після завершення офіційних заходів. Українці Австралії створили благодійний фонд «Ukraine Crisis Appeal» під егідою СУОА. Упродовж 2019–2020 рр. у співпраці з благодійною організацією «Карітас України» та Міністерством у справах ветеранів України коштами цього фонду (загальна сума 125 тис. австрал. дол.) утілено 18 гуманітарних проєктів із допомоги українським ветеранам, котрі постраждали внаслідок досі активного збройного конфлікту на Сході України.

Цього року на підтримання програми МЗС України «Захист» СУОА створив Спеціальну групу з питань пандемії COVID-19 (AFUO COVID-19 Coronavirus National Community Task Force), що сприяла й допомогла в поверненні додому громадянам України, які залишилися в Австралії, і функціонуванню українських громад в умовах обмежень, які спричинила пандемія.

Своєю чергою, під егідою дружини Посла України в Австралії та з метою підтримання єдності й національного духу українців Зеленого континенту, які через карантинні обмеження були позбавлені не лише можливості зібратися для відзначення Дня Незалежності України, а подекуди (штат Вікторія) навіть не мали права залишати власні домівки через спалах коронавірусу, започатковано й надзвичайно успішно реалізовано проєкт «Мистецтво карантину» («The Art of Lockdown. A Visual Virtual Exhibition Event»). У межах цього проєкту понад пів тисячі учасників представили свої творчі роботи (вишивка, картини, дизайн, фотографії), які вони вготували під час ізоляції.

Оскільки українці Австралії є австралійськими громадянами й виборцями, вони завжди активно долучаються до взаємодії та просування інтересів України через членів парламентської групи дружби з Україною у Федеральному парламенті Австралії.

Не можна оминати увагою й економічну дипломатію. Саме під патронатом СУОА наразі діє українсько-австралійська торгово-промислова палата на громадських засадах, що, як очікують, згодом переросте в повноцінну бізнес-раду (Business council).

Усі ці численні проєкти є результатом постійної взаємодії Української держави – через Посольство України в Австралії – із тамтешньою українською громадою.

Отож чесна, відверта, продумана, добре спланована й навіть трішки формалізована (без утручання в царину відповідальності одне одного) взаємодія посольства та громади може стати запорукою численних успішних проєктів. Приклад Австралії якнайкраще це ілюструє.

UKRAINIAN DIASPORA IN AUSTRALIA AS A FACTOR OF DEEPENING BILATERAL RELATIONS

Many works have been written about the importance of using the potential of the Ukrainian community abroad to promote Ukraine's national interests.

In 2014, the intention to more actively involve foreign Ukrainians in lobbying for state initiatives even gained a formal status, when the Government of Ukraine and the Ukrainian World Congress signed a Memorandum of Cooperation.

The document provided for strengthening the interaction of the Ukrainian state with foreign Ukrainians in promoting Ukraine's foreign policy priorities; dissemination of truthful information about Ukraine in the world; deepening fruitful and mutually beneficial cooperation of Ukraine with the governments of the host countries of foreign Ukrainians; providing humanitarian assistance to the victims of the Revolution of Dignity and the victims of the aggression of the Russian Federation; promoting the development of civil society in Ukraine and the development of public life of the diaspora.

Drawing on the interim (five-year) results of the government's interaction with the world Ukrainians today, we clearly see the benefits of such an approach. At the same time, the difficulties that arise in the course of implementing the priorities set by the memorandum are indicative of the imperfection of the tools and forms of interaction between the Ukrainian state and Ukrainians abroad. It is often the case that the state is not ready to follow its obligations with regard to supporting and providing the necessary resources to the diaspora to perform certain tasks. On the other hand, not all foreign communities are capable or eager to implement the priorities of the Ukrainian state.

In this respect, **the activities of the Ukrainian community in Australia, which is a key promoter and defender of Ukrainian interests in the state, merits particular attention.** To be completely honest, it is worth to mention that the multiculturalism of Australian society creates somewhat different, more favourable conditions for national communities to operate and develop, but even in the most conducive environment, many diaspora communities fail to preserve their national identity, let alone their ability to protect the interests of Ukraine in the country of residence.

So what is special about Australia?

The Ukrainian diaspora in this state is one of the youngest centres of Ukrainian communities in the world.

The first settlers (several dozens of Ukrainian families) arrived in Australia in 1947 in response to the Government's need for manpower to develop the country's post-war infrastructure. The mass influx of Ukrainian migrants to this country dates back to 1948–49. This was the 'first wave' of emigration, known as 'political' (former 'displaced persons' and their descendants). Many of these migrants moved from Germany, from the so-called camps for displaced persons.

In the late 1980s and early 1990s, a 'second wave' of ethnic Ukrainians emigrated to Australia from Ukraine, but this time the reasons for migration were mostly economic. During the years of independence, some professionals in the field of IT, agriculture, and STEM sciences also migrated from Ukraine to Australia.

According to the 2016 census, the number of representatives of the Ukrainian community in Australia formally stands at 4,700 people only. At the same time, these figures do not reflect the real situation because at the time of conducting these sociological surveys, the number of Australians of Ukrainian origin included only persons whose place of birth was Ukraine, with Ukrainian as the primary language.

According to the Australian Federation of Ukrainian Organisations (AFUO), a non-governmental organisation that coordinates the majority of Ukrainian organisations here and represents Australian Ukrainians in their relations with the Australian state; the Ukrainian community in Australia includes 38,000 ethnic Ukrainians and occupies the 35th position (0.18 percent) among ethnic groups living on the 'green continent'.

Despite its 'young age' and small size, the Ukrainian community in Australia is organized and structured, covering various branches, which are united in a powerful superstructure, the Australian Federation of Ukrainian Organisations.

Currently, the AFUO consists of 22 organisations. The main ones are: the Association of Ukrainians in Victoria (Melbourne); the Association of Ukrainian Communities of New South Wales (Sydney); the Association of Ukrainians in South Australia (Adelaide); the Ukrainian Community of Queensland (Brisbane); the Ukrainian Association of Western Australia (Perth); the Ukrainian Community of the Australian Capital Territory (Canberra); the Association of Ukrainians in Tasmania (Hobart); the Ukrainian Youth Association (UYA); the Ukrainian Scout Organisation 'Plast'; the Ukrainian Women's Association of Australia (Sydney); the Scientific Society of Taras Shevchenko (Melbourne); the Ukrainian Free Cossacks (Sydney); the Diocese of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (Canberra); the Ukrainian Catholic Eparchy of Saints Peter and Paul (Melbourne).

Ушанування перших українських поселенців в Австралії, які воювали в складі Австралійсько-новозеландського армійського корпусу в роки Першої світової війни. Канберра, 2018 р.

Honoring the first Ukrainian emigrants to Australia who fought in the Australian and New Zealand Army Corps during the World War I. Canberra, 2018

Ukrainians live in all states and territories of Australia, but the states of Victoria (Melbourne, Geelong, Ardir) and New South Wales (Sydney, New Castle, Wollongong) are considered to be the spots of their compact settlements. Eight Saturday/Sunday schools operate in Ukrainian communities in four of Australia's six states: New Ukrainian School (Sydney); Ukrainian Central School named after Princess Olha (Sydney); St. Andrew's Fraternal Native School (Sydney); Ukrainian Fraternal School named after Metropolitan A. Sheptytskyi (Melbourne); Ukrainian

School named after Lesia Ukrainka in Noble Park (Melbourne); Ukrainian School (Geelong); Ukrainian School named after T. Shevchenko and I. Franko (Geelong); Ukrainian School named after T. Shevchenko (Perth). The coordination of the activities of local Ukrainian schools is carried out by the Ukrainian Central School Council of Australia, which in turn is a part of the AFUO.

Moreover, there are the Centre for Ukrainian Studies named after M. Zerov at Monash University (Melbourne) and the Ukrainian Democratic Initiative Center at the University of Sydney.

The Ukrainian community of Australia has two professional dance groups 'Verkhovyna' and 'Lehenda', which are regular participants and winners of numerous multicultural festivals in the country.

Two printed bilingual publications are published in Australia: Free Thought (the first Ukrainian newspaper in Australia; it has been published since 1949) and Church and Life (it has been published since 1960).

Furthermore, there are three regional Ukrainian radio stations: Radio 2000 Sydney, Three ZZZ (Melbourne), and Ukrainian Radio Brisbane. There is a Ukrainian newsroom on the federal multicultural radio station SBS, and UATV programmes are broadcast by the Australian state media corporation SBS.

All of these assets belong to the community and are nourished by volunteers' efforts. That is why even minimal support or attention from the Ukrainian state (especially the embassy) is highly important for the community.

With this in mind, and taking into account the precedent of concluding a Memorandum of Cooperation between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ukrainian World Congress, the Ukrainian Embassy to Australia signed a Memorandum of Cooperation between the Embassy of Ukraine to Australia and the AFUO in 2016, which is a part of the UWC.

The document was concluded according to key provisions of the Memorandum of Cooperation between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ukrainian World Congress. It is aimed at promoting cooperation between the Ukrainian Embassy and the Ukrainian community in Australia to strengthen and develop the diaspora as well as involve the potential and capabilities of Australian Ukrainians to support foreign policy initiatives of Ukraine, its positive image, and ongoing reforms.

Though not formally binding, the Memorandum formalised the existing cooperation between our embassy and the AFUO. In addition to the Memorandum, a detailed plan of joint action was approved for the near future, which is constantly updated. The programme allows the parties to effectively plan key activities and allocate resources.

A coordinated algorithm of actions ensures that the Ukrainian community of Australia is the main partner of the diplomatic mission in organizing activities aimed at protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, providing support for Ukraine by the Australian Government and enhancing Ukraine's positive image in this country.

The Ukrainian community in Australia is an active participant and co-organizer of actions in support of measures to counter Russian aggression, the occupation of Crimea, to punish the perpetrators of the MH17 tragedy, the release of political prisoners, the recognition of the Holodomor, and most national holidays.

Ukrainians in Australia are extremely active in countering Russian propaganda and misinformation in the state as well as holding cultural and image-making events and building interpersonal and intercultural contacts between the countries.

The embassy constantly involves AFUO member organisations in the implementation of measures under the government budget program 1401110 'Financial support to promote the positive international image of Ukraine, ensuring the activities of the Ukrainian Institute, and measures to maintain relations with Ukrainians living abroad'. The AFUO, in turn, acts as a co-organiser and financial sponsor of a number of image-making events of the diplomatic mission.

For example, the interaction of our embassy with the Ukrainian community in Australia has contributed to the emergence of the annual Vyshyvanka Day, the Ukrainian Film Festival, and large-scale events dedicated to Independence Day or honouring Holodomor victims.

To better understand the intricacies and subtleties of such events, it is worth giving an example of the annual Festival of Ukrainian Ethnic Design in Australia, known as Vyshyvanka Day and celebrated since 2018.

The concept to demonstrate the beauty of Ukrainian embroideries from different regions of our country has long matured at the Embassy of Ukraine in Australia. After all, every holiday the Ukrainian Embassy held in cooper-

Проект «Народжені у вишиванці». Посол України вручає вишиванку маленькій дівчинці, яка народилася в Австралії, але отримувє громадянство України

Project *Born in an Embroidered Shirt*. The Ambassador of Ukraine presents an embroidered shirt to a little girl who was born in Australia and acquires Ukrainian citizenship

ation with the community always included the use of elements of national costumes, but the fashion show of Ukrainian vyshyvankas as a separate event was not held due to a number of reasons: incredible collections of authentic Ukrainian clothes owned by Ukrainians in Australia belong mostly to private owners in different parts of the continent; some national costumes are extremely beautiful but already very fragile and vulnerable, with some of them too personal and valuable for individual families, etc. This is not to mention the fact that even after gather-

ing all these embroidered treasures together, their presentation at the appropriate level required significant financial and organisational resources, including directing and design work.

The Ukrainian Women's Union of Australia, jointly with the Embassy of Ukraine in Australia, has been implementing this project for several years in the National Gallery of Australia thanks to effective planning and attention to sensitive moments for the community. In the future, such festivals are planned to be held in different states of Australia.

Given the fact that Australia is a multicultural country, the events with the participation or support of Australian Ukrainians traditionally have a much greater effect and publicity.

One of the most notorious events that shook 'Ukrainian Australia' in 2018 was the participation of the Ukrainian team and the official delegation of Ukraine in the Invictus Games in Sydney. The international competition in Sydney became the second Invictus Games in which a team from Ukraine took part. In addition to the national team of veterans, their families, friends, and coaches, a powerful official delegation led by Ivanna Klympush-Tsyntsadze, Vice Prime Minister of Ukraine for European and Euro-Atlantic Integration, defence and interior affairs ministers, and other officials arrived in Australia.

In order to ensure Ukraine's representation in the Invictus Games on the 'green continent', the Ukrainian state, on behalf of its Embassy in Canberra, appealed to Australian Ukrainians for support. And respond they did, just like during the 2000 Olympics in Sydney and many times before when Ukraine's interests were at stake.

The Ukrainian community of Australia has set up the AFUO Public Coordination Committee for the Support of the Ukrainian Team at the Invictus Games, which has become a liaison between Ukrainian athletes and Australian organ-

Зустріч української команди «Нескорених» в аеропорту Сіднея Meeting of the Invictus Ukrainian team at Sydney Airport

isers; more than a dozen of diaspora members joined the emergency support team, which provided logistics and the implementation of official programmes of officials. Numerous volunteers covered the events, prepared national presentations and speeches, cheered for the team, donated their time, health, and finance to form a positive image of Ukraine during the event.

As a result, all this contributed to an extremely successful performance of our team, which had the highest ratio in terms of the number of participants and awards and took fifth place in the team standings.

The Invictus Games in Sydney have become the embodiment of a truly large-scale international social project of the foreign Ukrainian community and the Ukrainian state.

The main positive of the interaction of Australian Ukrainians with representatives of the Ukrainian team and officials was the realisation that Ukraine is changing, that people who sacrifice their lives for it are returning from the frontline as patriots, that preserving Ukrainians abroad, even in faraway Australia, is of utmost necessity for the 'strengthening of Ukraine in Ukraine'.

The project Invictus Games has continued after the completion of official events. The Ukrainians of Australia established the Ukraine Crisis Appeal Charitable Foundation under the auspices of the AFUO. In 2019–20, in cooperation with the charitable organisation Caritas Ukraine and the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, 18 humanitarian projects in support of Ukrainian veterans affected by the ongoing armed conflict in Eastern Ukraine were implemented thanks to the funds provided by the foundation with a total amount of AUD 125,000.

This year, in support of the programme of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 'Protection', the AFUO established a special group on the COVID-19 pandemic (AFUO COVID-19 Corona Virus National Community Task Force),

Афіша проекту «Мистецтво карантину» («The Art of Lockdown») Poster of the project *The Art of Lockdown*

presented their creative works (embroidery, paintings, design, photos), which they made during the isolation period.

Since Ukrainians in Australia are Australian citizens and voters, they are always closely involved in cooperation and promotion of Ukraine's interests through members of the Australia-Ukraine Parliamentary Friendship Group in the Federal Parliament of Australia.

We must not forget about economic diplomacy. It is under the auspices of the AFUO that the Ukrainian-Australian Chamber of Commerce and Industry is currently operating on a voluntary basis, which is expected to eventually grow into a full-fledged Business Council.

All these numerous projects are the result of the constant interaction of the Ukrainian state represented by the Embassy of Ukraine to Australia with the local Ukrainian community.

To conclude, honest, well-thought-out, well-planned, and even a little bit formalised (without interfering in each other's responsibilities) interaction between the embassy and the community can be the key to numerous successful projects. The example of Australia is the best illustration thereof.

which contributed to both returning Ukrainian citizens who remained in Australia and functioning of Ukrainian communities in the restrictive conditions caused by the pandemic.

In addition, under the auspices of the wife of the Ambassador of Ukraine to Australia and with a view to maintain the unity and national spirit of the Ukrainians of the Green Continent, who, due to quarantine restrictions, were deprived not only of the opportunity to jointly celebrate Ukraine's Independence Day, but also, in some places (Victoria), to leave their homes, the project *The Art of Lockdown. A Visual Virtual Exhibition Event* was launched and successfully implemented. As part of this project, more than 500 participants

Геннадій НАДОЛЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Державі Ізраїль

ПРАЦЯ ПОСЛА – ЦЕ ПЕРЕДУСІМ ЛЮБОВ ДО СВОЄЇ БАТЬКІВЩИНИ

– Ви очолюєте Посольство України в Ізраїлі вже десять років, що досить нетипово для української дипломатії. Як Вам удається так довго бути незамінним фахівцем для Міністерства закордонних справ України? Чи допомагає в роботі такий значний запас досвіду й контактів в умовах нестабільного політичного життя Ізраїлю? Які Ваші враження від очолювання дипломатичної місії в Тель-Авіві?

– Як на мене, праця посла – це не лише величезний обсяг роботи й відповідальності, а передусім любов до своєї Батьківщини та розуміння її актуальних потреб, а також налаштованість зробити все від тебе залежне задля досягнення важливих для своєї країни результатів. Саме за цими результатами Президент країни, який має відповідну прерогативу, вирішує, скільки триватиме перебування очільників дипломатичних місій на посаді. На моє переконання, десять років, упродовж яких я був Послом України в Ізраїлі, є високою оцінкою моєї праці, і набутий за цей час досвід я будь-якої миті готовий використати на іншій посаді, коли Глава Держави ухвалить відповідне рішення.

Якщо мовити про досвід і контакти, слід зауважити, що такі речі потрібні на будь-якій відповідальній службі, а надто в Ізраїлі. Це відносно маленька країна, і спілкуються з робочих питань тут здебільшого без зайвого офіціозу, що, як на мене, у роботі лише допомагає. Враження від перебування послом саме в цій державі – суто позитивні. Ізраїль – унікальна країна в численних аспектах, багата на талановитих і креативних людей, знана своїми революційними винаходами, які надихають весь світ. За відносно короткий проміжок часу Ізраїль, перебуваючи в оточенні ворожого середовища, став однією з найрозвинутіших країн світу.

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль Геннадій Надоленко під час офіційного прийому з нагоди 27-ї річниці Незалежності України та 100-річчя відродження української державності

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Israel Hennadii Nadolenko during the official reception on the occasion of the 27th anniversary of Ukraine's Independence and the 100th anniversary of the restoration of Ukrainian statehood

Україні є чого в нього повчитися, зокрема коли йдеться про розбудовування й зміцнення держави в умовах постійних загроз її існуванню. Можна безкінечно захоплюватися чималими досягненнями Ізраїлю у сфері інновацій і розробок у сільському господарстві, технологіях зрошення, опріснення й ефективних методах використання води, революційних відкриттях у медицині, технологічних винаходах... Упродовж мого перебування на посаді Посла України в Ізраїлі я намагався спрямовувати свої враження та зачудування від досягнень Ізраїлю в конструктивне річище, налагоджуючи двосторонню співпрацю так, щоб українські фахівці у відповідних царинах мали змогу ефективно запозичати ізраїльський досвід.

– *Який нині стан двосторонньої співпраці в політичній, економічній і гуманітарній сферах? Які основні пріоритети вашого посольства у 2020 році?*

– Нині між Україною та Ізраїлем налагоджено плідний і динамічний діалог, який свідчить про те, що сторони досягли повного й продуктивного взаєморозуміння в більшості напрямів двосторонньої взаємодії. Кількість двосторонніх контактів між нашими країнами майже на всіх рівнях – політичного керівництва держав, парламентів, міністерств і відомств – підтверджує обопільну зацікавленість у розвитку взаємовигідної двосторонньої співпраці.

Серед пріоритетів цієї співпраці в політичній площині на 2020 рік – підтримати потужну динаміку політичних контактів між обома державами низкою візитів високого рівня, здійснених з урахуванням епідеміологічної ситуації.

Економічні відносини між Україною та Ізраїлем – це один з успішних прикладів нашої співпраці. За даними статистики у 2019 р., обсяг торгівлі товарами й послугами між Україною та Ізраїлем сягнув 1 млрд 116,3 млн дол. США, що на 8% більше від показника за 2018 р. Водночас позитивне для України сальдо зовнішньої торгівлі товарами й послугами з Ізраїлем за 2019 р. становило близько 600 млн дол. США.

На жаль, пандемія COVID-19 уже негативно вплинула на наші економічні відносини. Так, за 1-й квартал 2020 року товарообіг упав на 2,8%.

Безумовно, що боротьба з пандемією суттєво вплине на світову торгівлю, зокрема на зовнішньоекономічні зв'язки. Україна готова й зацікавлена в постачанні для Ізраїлю товарів і послуг, які він традиційно отримував з інших регіонів світу. Наша країна може суттєво розширити як обсяги, так і номенклатуру товарів, які постачає в Ізраїль, передусім сільськогосподарської продукції. Це стосується також поставок зерна, м'яса, олій, кормів, кондитерської продукції тощо й дасть змогу значно підвищити продовольчу безпеку Ізраїлю.

Тому на економічному напрямі основними пріоритетами посольства у 2020 році досі є збереження обсягів торгівлі, розширення інвестиційної та інноваційної співпраці, перехід до нових організаційних форм взаємодії в галузі новітніх технологій, збільшення прямих інвестицій Ізраїлю в економіку України, спільна боротьба з пандемією коронавірусної хвороби.

Гуманітарна співпраця є важливою частиною двосторонніх відносин між Україною та Ізраїлем, адже особливе місце в українсько-ізраїльських зв'язках посідають унікальні міжлюдські контакти. Протягом останніх років ми спостерігаємо чималу підтримку й інтерес із боку ізраїльтян до України й української культури. Звичайно, пандемія COVID-19 змусила нас деякою мірою призупинити заплановані культурні заходи, але з покращенням епідеміологічної ситуації маю надію на подальше поглиблення культурно-гуманітарних зв'язків, які є важливим інструментом формування позитивного іміджу України в Ізраїлі.

– *Коли можна очікувати ратифікації угоди про зону вільної торгівлі між Ізраїлем та Україною? Хто чи що стоїть на заваді цього процесу?*

– У контексті подальшого розвитку наших економічних відносин не можна переоцінити важливості підписаної 21 січня 2019 року в Єрусалимі Угоди про вільну торгівлю між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль.

Набувши чинності, ця угода спростить торгівлю товарами, у яких найбільше зацікавлені наші країни. Для України це торгівля зерном, жирами й маслами, металами, продуктами рослинного походження, деревиною та виробами з неї, харчовими продуктами. Для Ізраїлю – торгівля дорогими металами, хімічною продукцією, приладами й апаратами.

Дуже важливо, що в угоді закріплено положення про можливість лібералізувати торгівлю послугами упродовж найближчих двох років. Це безпосередньо стосується сфери співпраці в галузі інновацій та обміну високими технологіями, які, на нашу думку, одні з поміж найперспективніших у нашої взаємодії.

Безумовно, введення режиму вільної торгівлі між Україною та Ізраїлем дасть змогу суттєво наростити обсяги взаємного товарообігу. Ми планували за п'ять років збільшити наш товарообіг до 2 млрд дол. США.

Україна завершила внутрішньодержавні процедури ратифікування угоди ще в серпні минулого року. Затримка з аналогічними діями ізраїльської сторони пов'язана суто з внутрішньополітичною ситуацією в країні протягом останніх півтора року. Нас запевнили, що новий Уряд Ізраїлю ухвалить рішення щодо ратифікування угоди найближчим часом.

Хотів би привернути увагу до політичного значення цього документа. Він стає одним із наріжних актів у всьому комплексі наших відносин. У ньому зафіксовано, що обидві сторони бажають розвивати й зміцнювати дружні відносини, а надто у сферах економічної співпраці та торгівлі; розширювати й диверсифікувати співпрацю в царинах, що становлять спільний інтерес, зокрема й у тих, які в цій угоді не охоплено.

Важливо зауважити, що під час схвалення документа в Кабінеті Міністрів України було зазначено, що дія угоди не поширюватиметься на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, які анексувала Російська Федерація, а також тимчасово окуповані внаслідок збройної агресії РФ окремі території Донецької та Луганської областей до повного відновлення конституційного ладу України на них. Натомість для Ізраїлю територію поширення дії цієї угоди визначено як таку, де «застосовується її митне законодавство».

Запровадження режиму вільної торгівлі товарами позитивно вплине не тільки на саму торгівлю, а й надасть важливі сигнали для розвитку всього комплексу наших економічних відносин з Ізраїлем. Інновації, інвестиції, кібербезпека, охорона здоров'я та фармацевтика, космічні програми, банківська справа й фінанси, будівництво та громадські об'єкти – це лише деякі перспективні сфери співпраці між Ізраїлем і Україною.

– *Торік стало відомо, що Україна має намір відкрити в Єрусалимі офіс інновацій. Ізраїльська сторона хотіла б, щоби ця установа мала дипломатичний статус, і висловила готовність відкрити аналогічний офіс у Києві.*

Чи такий крок дав би змогу мати дипломатичне представництво в Єрусалимі без перенесення Посольства з Тель-Авіва? На якому етапі нині перебуває втілення цих планів?

– У сучасних реаліях важливим етапом економічної взаємодії між нашими країнами має стати максимальне використання її інвестиційного й інноваційного потенціалу.

Як уже зазначав Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, виконання актуальних завдань розвитку співпраці з Ізраїлем в інноваційній та інвестиційній царинах потребує переходу до нових форм і методів, тому важливо й актуально реалізовувати домовленості наших лідерів про створення офісів з інноваційного розвитку й залучення інвестицій у Києві та Єрусалимі, які опікуватимуться прогресом технологічної співпраці, підтриманням стартапів, інвестицій у відповідні ІТ-галузі.

Я неодноразово роз'яснював, що, зважаючи на статус Єрусалима, наразі не йдеться про перенесення посольства чи консульства або ж відкриття іншої дипломатичної місії України. Перспектива створення цих офісів потребує подальшого опрацювання, з урахуванням наявних форматів співпраці з Ізраїлем. На нашу думку, найадекватнішим варіантом буде заснування офісу на засадах приватно-державного партнерства із залученням можливостей, зокрема фінансових, приватних ІТ-компаній, які зацікавлені в розвитку такої співпраці. Також ми очікуємо на кроки наших ізраїльських партнерів щодо створення аналогічного ізраїльського офісу в Києві.

– *У попередні роки Ізраїль активно допомагав Україні, спрямовуючи сюди фахівців-психологів, які працювали з бійцями, що повернулися зі Сходу України. Чи триває ця співпраця в гуманітарній сфері?*

– Ізраїль підтримує Україну. Ми досі співпрацюємо в гуманітарній царині й на багатьох рівнях. У квітні цього року почесний консул України в Державі Ізраїль Офер Керцнер придбав і передав для українських лікарень шість апаратів штучної вентиляції легень для порятунку пацієнтів із COVID-19. Ця гуманітарна допомога є надзвичайно важливою для подолання епідемії в країні.

Посольство України приділяє значну увагу спільній волонтерській діяльності з громадськими організаціями й громадою вихідців з України.

ГО «Ізраїльські друзі України» разом з організацією «Ротарі-клуб України» уможливили практичний обмін досвідом між медиками обох країн і започаткували проєкт «Медичний міст». У межах цього проєкту українські лікарі мали змогу стажуватися в найкращих лікарнях Ізраїлю.

«Ізраїльські друзі України» на регулярній основі збирають гуманітарну допомогу. Здебільшого одяг, медикаменти, перев'язувальні й гігієнічні матеріали, дитячі речі. Гуманітарну допомогу складають і пакують в Українському культурному центрі при Посольстві України в Ізраїлі, а відтак

передають в Україну. Також ця громадська організація за підтримки партнерів щороку, з 2017-го, улаштовує сімейний реабілітаційно-оздоровчий табір «Крила». У цьому таборі перебувають на відпочинку й оздоровленні чотири групи по чотири родини – діти та їхні матері, чоловіки яких загинули, захищаючи суверенітет і цілісність України. Для учасників табору влаштовують екскурсії, відпочинок на морі, відвідання аквапарку, дитячих розважальних центрів, майстер-класи, дитячі свята, для матерів – заняття з психологом.

В Українському культурному центрі в Ізраїлі спільно з громадськими організаціями регулярно проводять благодійні заходи. Торік у центрі було проведено майстер-класи з ароматерапії, щоби зібрати кошти для Миколаївського спеціалізованого будинку дитини.

– Одним із найперспективніших напрямів двосторонньої співпраці є військово-технічна сфера. Чи є наразі якісь проєкти за цим напрямом?

– Тематика військово-технічної співпраці України з Ізраїлем справді регулярно циркулює в ЗМІ. Відповідаючи на Ваше запитання, хочу зазначити, що через її дражливість для обох країн моя відповідь буде не такою детальною, як хотілося б. Я постійно приділяв велику увагу розвитку двосторонньої співпраці в оборонній царині. Особливо важливим цей напрям став із 2014 року, з початком російської агресії. Результати вже є, і вони суттєві. Це стосується передусім створення реальних можливостей із постачання до України систем захисту наших вояків і керування діями підрозділів у різних ланках управління, модернізування різних бойових платформ, зокрема авіаційних. Міністерство оборони України підтвердило зацікавленість у налагодженні співпраці з ізраїльськими партнерами. Нам удалося вийти за межі простого постачання кінцевої продукції до України й перевести формат співпраці в цій сфері на рівень реальної кооперації підприємств ОПК обох країн. За результатами моїх зусиль у січні 2019 року було підписано меморандум про співпрацю між Укроборонпромом та ізраїльською корпорацією «Elbit Systems Ltd». Це не останній наш здобуток, маю надію на подальший розвиток українсько-ізраїльських відносин у сфері оборони й безпеки. На цьому напрямі в нас великі перспективи.

– Ізраїль – держава репатріантів. Найбільше їх із країн колишнього СРСР. Чи залучено вихідців з України до роботи вашого посольства? Чи відчують в Ізраїлі російські інформаційні впливи та спротив «російського лобі»? Важко їм протистояти?

– Так, в Ізраїлі, за різними підрахунками, проживає понад п'ятисоттисячна громада вихідців з України. Багато з них зберегли родинні та ділові зв'язки з Україною, тому й інтерес до нашої держави вони зберігають високий. Окрім того, в Ізраїлі функціонує низка громадських організацій,

що постійно співпрацюють із нашим посольством. Ці організації сприяють збереженню зв'язків репатріантів з Україною, проводять мистецькі й освітні проекти, здійснюють благодійну діяльність, організовують політичні акції на підтримку України та загалом сприяють поширенню позитивної інформації про нашу країну.

Говорячи про спротив «російському лобі» в Ізраїлі, слід визнати, що «російський фактор» для єврейської держави останніми роками набув ще більшого значення з погляду зовнішньої та безпекової політики. Ізраїль розглядає РФ як геополітичну гравчиню в регіоні Близького Сходу, а лідери обох держав підтримують персональні довірчі відносини. Водночас Ізраїль і далі дотримується нейтральної позиції щодо війни на Сході України й поточного стану українсько-російських відносин. Однак ізраїльська сторона неодноразово заявляла, що не визнає анексії Криму.

– *З 2012 року в Ізраїлі функціонує Український культурний центр. Які проекти наразі там утілюють? Чи є перепони в його діяльності?*

– Український культурний центр при Посольстві України в Державі Ізраїль (УКЦ) було засновано у 2012 році. Протягом цих років УКЦ став осередком українського культурного життя, який відіграє важливу просвітницьку роль, а також є центром популяризування української культури в Ізраїлі.

У зазначеному центрі постійно відбуваються тематичні й творчі зустрічі, концерти, поетичні та музичні вечори, виставки, лекції, просвітницькі заходи, благодійні акції тощо.

Відвідувачів УКЦ дуже цікавлять заходи, що презентують українську культуру й національні традиції. Зокрема, захід до Міжнародного дня вишиванки традиційно збирає велику кількість гостей, убраних в український національний одяг, а під час святкового концерту лунають українські пісні та вірші.

Окрему увагу УКЦ приділяє відзначенню державних і національних свят, у чому бере участь і громада. В УКЦ регулярно проводять святкові й пам'ятні заходи з нагоди Дня Соборності, Дня гідності та свободи, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, Дня Конституції, Дня Державного Прапора, Дня Незалежності України, заходи до роковин Чорнобильської трагедії, Голодомору в Україні 1932–1933 рр. та інших важливих дат.

У 2015 році було засновано «Фотоклуб при Українському культурному центрі в Державі Ізраїль». Його члени проводять регулярні зустрічі, а також організовують в УКЦ виставки своїх праць.

З 2018 року Одеський будинок-музей ім. М.К. Реріха за сприяння Українського культурного центру видав брошуру «Спадщина України», у якій йшлося про видатних особистостей, важливі події та визначні дати в історії України. Оскільки в Ізраїлі немає навчальних закладів, де б вивчали

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль Геннадій Надоленко взяв участь у святковому вечері з нагоди 5-ї річниці діяльності Українського культурного центру в Ізраїлі 16 листопада 2017 року

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Israel Hennadii Nadolenko takes part in a gala dinner on the occasion of the 5th anniversary of the Ukrainian Cultural Center in Israel on 16 November 2017

українську мову, ми плануємо організувати викладання української мови й літератури в УКЦ. Тож мусимо шукати фінансової підтримки для організування таких курсів і залучення кваліфікованих викладачів української мови.

Хочу зауважити, що це лише стислий перелік заходів, які проводять в УКЦ. Детальна розповідь про всі вісім років роботи нашого культурного центру тягне на окрему книгу.

– *Зважаючи на велику кількість репатріантів з України, не можемо не запитати, чи підтримують вони контакти зі своєю колишньою Батьківщиною? Чи хочуть ізраїльтяни дізнаватися більше про Україну?*

– Більшість вихідців з України прибула до Ізраїлю в 1990-х роках. Одним із пріоритетів нашого посольства незмінно є тісна співпраця з діаспорою та громадськими організаціями вихідців з України, що сприяє збереженню українських культурних традицій.

Спільно з громадськими організаціями посольство регулярно влаштовує заходи з відзначення свят, ушанування пам'ятних дат та інші акції патріотичного спрямування.

Наприклад, у червні 2019 року українська громада, дипломати Посольства України й місцеві активісти провели в Тель-Авіві міжнародну акцію «Об'єднані прапором – #LiberateCrimea».

Громадська організація «Israeli Friends of Ukraine» щороку проводить фестиваль-ярмарок української культури «Етно-хутір». Зібрані в межах фестивалю кошти спрямовують на функціонування реабілітаційно-оздоровчого сімейного табору «Крила».

У квітні 2019 року за сприяння посольства відбулася прем'єра музично-театральної вистави «Дзвенить у зорях небо чисте» театру «Шахар», який діє під егідою Всеізраїльського об'єднання вихідців з України.

У грудні минулого року фольклорний театр «Тапуах бедваш» провів III Міжнародний конкурс української пісні й IX Міжнародний фестиваль української культури в Ізраїлі. У фестивалі щороку беруть участь артисти з України й Ізраїлю.

Такі заходи щороку приваблюють дедалі більше відвідувачів, що свідчить про зростання інтересу до української культури та традицій в Ізраїлі.

– Українці часто скаржаться на жорсткі перевірки й високий рівень відмов під час в'їзду на територію Ізраїлю (у 2018 році – майже 5% од усіх осіб, що намагалися в'їхати). Офіційна причина – велика кількість нелегальних мігрантів, що прибувають з України. Чи справді це аж така серйозна проблема для Ізраїлю? Чи є в Посольства України важелі, які могли б пом'якшити чи взагалі припинити цю дискримінаційну практику?

– Проблему «непропуску» українців ми маємо з 2014-го, коли протягом року близько 2000 громадян України було відмовлено у в'їзді до Ізраїлю.

Упродовж наступних років така практика призвела до постійного зростання відмов у в'їзді громадянам України й спричинила масове невдоволення такими діями імміграційної служби Ізраїлю.

Звичайно, наше посольство не оминуло увагою цю ситуацію. І я, і консули посольства провели безліч зустрічей із керівництвом МЗС і МВС Держави Ізраїль для розв'язання проблеми. На необхідності врегулювати це питання також постійно наголошували під час зустрічей президентів і глав урядів наших держав.

Сторони вжили низку практичних кроків, аби зарадити проблемі «непропуску» й скоротити кількість випадків нелегального працевлаштування громадян України в Ізраїлі. Зокрема, було укладено міжурядову Угоду про тимчасове працевлаштування українських працівників в окремих галузях на ринку праці Держави Ізраїль та імплементаційні протоколи до неї. Нині дотичні установи України й Ізраїлю розглядають можливість розширити дію зазначеної угоди на інші категорії працівників, наприклад, на туристичну сферу.

Крім того, посольство налагодило тісну співпрацю з відповідними підрозділами Служби імміграції МВС Ізраїлю щодо усунення незручностей для громадян України під час проходження додаткових опитувань у Міжнародному аеропорту імені Бен Гуріона – зменшення часу очікування

проходження такої співбесіди, забезпечення харчуванням, питною водою, умовами для відпочинку тощо.

На моє глибоке переконання спільними зусиллями ми зможемо зняти цю проблему з порядку денного українсько-ізраїльських відносин.

– 14 січня 2020 року голова Українського інституту національної пам'яті зустрівся з Послом Ізраїлю в Україні. Під час зустрічі очільник дипломатичної місії запропонував створити українсько-ізраїльську комісію істориків, яка б опрацювала ті теми минулого, з яких точаться найбільші дискусії. Чи успішна ця ініціатива?

– Як відомо, відродження й збереження національної пам'яті українського народу є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Водночас в ізраїльському суспільстві досі живі стереотипи минулого, тож там схильні до тенденційних оцінок окремих історичних фактів українсько-єврейських відносин. Одним з інструментів переосмислення негативних стереотипів з обох сторін є започаткування й реалізування діалогу та дискусій на рівні істориків та експертів. Робота в цій сфері потребує зваженого підходу й деяких напрацювань. Поки ми лише починаємо цей шлях.

– Як багато про Голодомор знають в Ізраїлі й чи готове тамтешнє суспільство до обговорення цієї теми? На Вашу думку, чому євреї, які самі постраждали від Голокосту, не готові визнати Голодомор геноцидом?

– Тему Голодомору в Ізраїлі висвітлено на достатньому рівні, посольство разом із місцевою громадою наполегливо над цим працює. На жаль, Держава Ізраїль досі не визнала, що це був геноцид українського народу. Ізраїльська сторона аргументує свою позицію тим, що Голодомор, на відміну від Голокосту, не можна вважати знищенням населення за етнічною належністю.

Водночас я переконаний, що наша наполегливість урешті допоможе домогтися важливого для нас визнання.

– Посол Ізраїлю в Україні пан Ліон в інтерв'ю інформаційній агенції «РБК-Україна» зауважив зростання антисемітизму в нашій державі. Яка позиція Посольства України з цього приводу?

– Україна рішуче засуджує будь-які форми нетерпимості й антисемітизму, а органи влади на всіх рівнях докладають зусиль для боротьби з їхніми виявами.

Цей простий факт неодноразово визнавали впливові міжнародні й неурядові організації, а також Міністерство в справах діаспори Ізраїлю. Така оцінка збігається з даними єврейської громади України й національних правозахисних неурядових організацій.

Так, наприклад, у січні цього року Об'єднана єврейська громада України (ОЄГУ) опублікувала доповідь «Антисемітизм в Україні – 2019», у якій було наведено результати постійного моніторингу випадків антисемітизму в Україні торік.

ОЄГУ зазначила у звіті, що у 2019 році організація відстежувала й фіксувала прямі випадки антисемітизму, а також перевіряла факти й інциденти, які широко обговорювала громадськість, – із них не всі було підтверджено.

Згідно з доповіддю ОЄГУ, 2019 року в Україні трапилося 66 випадків прямого антисемітизму, тоді як у 2018 році – 90. Тож у 2019-му рівень антисемітизму знизився на 27% порівняно до 2018 року.

Треба зауважити, що послаблення антисемітизму в Україні у 2019 році відбулося на тлі суттєвого побільшання виявів цього ганебного явища в країнах Західної Європи й США.

Відповідно до висновків ОЄГУ, у 2019 році рівень побутового антисемітизму було знижено за незначного збільшення кількості актів антисемітського вандалізму.

Також у звіті зазначено, що правоохоронні органи України стали швидше реагувати на антисемітські інциденти.

Уважаю за необхідне наголосити, що зафіксовані у 2019 році випадки вандалізму були не лише антисемітськими, а й спрямованими проти української історії.

В українських правоохоронних органів також є ґрунтовні підстави вважати, що значна кількість таких актів були провокаціями, інспірованими й фінансованими з-за кордону.

Також хочу згадати про дослідження, яке провели в американському аналітичному центрі «Pew Research Center» у 2018 році. За його даними Україну можна вважати найтолерантнішою до євреїв країною в Європі й однією з найтолерантніших у світі: 5% українців не хотіли б бачити євреїв своїми співгромадянами, що є найнижчим показником у Європі.

Тож досі незрозуміло, на які дані опирається Посол Д. Ліон, коли говорить про зростання антисемітських настроїв в Україні, адже на основі відомостей од авторитетних міжнародних і неурядових організацій ми можемо впевнено констатувати суттєве послаблення в українському суспільстві цього негідного явища.

– *Чи є в Ізраїлі якісь стереотипи про Україну й українців?*

– Стереотипи є завжди, а надто в такому різноманітному суспільстві, як ізраїльське, де багато хто має родинні, дружні й бізнес-зв'язки з Україною. Але більшість ізраїльтян сприймають українців як дружній і працьовитий народ, готовий завжди прийти на допомогу.

– *Чи набули Ви нових звичок або хобі після десяти років в Ізраїлі? Як Ви зазвичай долаєте стрес і втому?*

– Напевне, Свята земля позитивно впливає на кожного, хто на неї ступає. Можу сказати, що звички, яких я набув за час своєї роботи в цій країні, пов'язані зі здоровим способом життя: заняття спортом, плавання. Ще мав нагоду навчитися керувати легкомоторним літаком і дуже цим насолоджуюся.

AMBASSADOR'S WORK: LOVE FOR HOMELAND COMES FIRST

– You have been heading the Embassy of Ukraine in Israel for 10 years, which is quite unusual for Ukrainian diplomacy. How have you managed to be an irreplaceable specialist for the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for so long? Is such a large stock of experience and contacts helpful in your position in the conditions of unsteady political life in Israel? What are your impressions from heading the diplomatic mission in Tel Aviv?

– As for me, the position of ambassador encompasses not only a huge amount of work and responsibility, but, above all, love for your homeland and understanding its current needs above all, as does the willingness to do everything you can to achieve crucial results for your country. It is based on these results that the country's President, endowed with the pertinent prerogative, decides on the duration of the tenure of heads of diplomatic missions. I regard my ten years of serving as Ambassador of Ukraine to Israel as a high appreciation of my work, and I am ready to implement the experience gained over the years at any time in another position, when a relevant decision is taken by the head of state.

Mentioning the experience and contacts, I should state that such aspects are indispensable in any responsible position, particularly in Israel. The country is relatively small, the unnecessary formality in communication on professional issues is generally absent, which, in my opinion, is favourable in the working process. My impressions about working as ambassador in this country are nothing but positive. Israel is a unique country in many ways, rich in talented and resourceful people, known for its revolutionary inventions that make the whole world inspired. As we know, the state, surrounded by a hostile environment, has become one of the most developed countries in the world over a relatively short time span. Ukraine has much to learn from this state at different points, especially when it comes to building and developing the country in the face of constant threats to its existence. We can endlessly admire Israel's considerable achievements in innovation and development in agriculture, irrigation technologies, desalination and efficient methods of water usage, revolutionary discoveries in medicine, technological inventions, etc. While serving as Ambassador of Ukraine to Israel, I have tried to direct my impressions and admiration for Israel's achievements to Israel in a constructive way, establishing bilateral cooperation in a manner that would provide Ukrainian specialists in relevant fields with the opportunity to effectively adopt the Israeli experience.

– *What is the current state of bilateral cooperation in the political, economic and humanitarian spheres? What are the main priorities of the embassy in 2020?*

– To date, a constructive and dynamic dialogue between Ukraine and Israel has been established, which reflects the fact that parties have achieved full mutual and fruitful understanding in most areas of bilateral cooperation. The number of bilateral contacts between our countries at almost all levels, including the political leadership of states, parliaments, ministries and agencies, epitomises reciprocal interest in the development of mutually beneficial bilateral cooperation.

The priorities of bilateral political cooperation for 2020 comprise maintaining the high dynamics of political contacts between both countries through high-level visits, carried out in view of the epidemiological situation allows.

The economic relations between Ukraine and Israel are among successful examples of our cooperation. According to statistics, in 2019 the trade volume in goods and services between Ukraine and Israel amounted to \$1,116.3 billion, showing an increase of 8 percent comparing to 2018. At the same time, the positive balance of foreign trade in goods and services with Israel for Ukraine reached about \$600 million in 2019.

Unfortunately, the COVID-19 pandemic has already showed negative reflection on our economic relations. Thus, in the first quarter of 2020, the decline in turnover reached 2.8 percent.

The fight against the pandemic will unequivocally have a significant impact on world trade, including foreign economic relations. Ukraine is willing and interested in supplying goods and services to Israel, which have been traditionally received by the latter from other regions of the world. Our country can significantly expand both the volume and range of goods it exports to Israel, in particular, agricultural products. The above applies to the grain, meat, oil, feed, confectionery supplies, etc., which would in turn significantly increase Israel's food security.

Therefore, considering the economic direction, the main priorities of the Embassy in 2020 are maintaining trade volumes, expanding cooperation on investments and innovations, transition to new organizational forms of cooperation in the field of new technologies, increasing direct investment of Israel in Ukraine's economy, and cooperation in combating the COVID-19 pandemic.

Humanitarian cooperation is a significant part of bilateral relations between Ukraine and Israel, given that unique Ukrainian-Israeli people-to-people contacts constitute a special role of Ukrainian-Israeli relations. In recent years, we can observe a significant support and interest of Israelis in Ukraine and Ukrainian culture. The COVID-19 pandemic has actually forced us to suspend the scheduled cultural activities; I hope, however, that the improvement of the epidemiological situation will resume further deepening of cultural and humanitarian ties, which are an important tool for shaping positive image of Ukraine in Israel.

14 липня 2020 року Посол України в Державі Ізраїль Геннадій Надоленко взяв участь у вебінарі «ДРУГА ХВИЛЯ COVID-19. Ізраїль та Україна об'єднують зусилля для розробки стратегічних і технологічних рішень»

On 14 July 2020, Ambassador of Ukraine to the State of Israel Hennadii Nadolenko took part in the webinar *SECOND WAVE OF COVID-19. Israel and Ukraine join forces to develop strategic and technological solutions*

– *When should we expect the ratification of a free trade agreement between Israel and Ukraine? Who or what stands in the way of this process?*

– The importance of the Free Trade Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of State of Israel signed on 21 January 2019, in Jerusalem cannot be overestimated in the context of the further development of our economic relations.

Entering into force, the agreement aims to facilitate trade in goods our countries are most interested in. In case of Ukraine, this implies trade in grain, fats and oils, base metals, plant products, wood, wood products, and foodstuffs. For Israel, it is trading in precious metals, chemicals, appliances, and machinery.

The fact that the agreement stipulates the possibility of liberalizing trade in services over the next two years is of utmost importance. This directly affects the cooperation in the field of innovation and exchange of high technologies, which, in our opinion, are one of the most promising areas of our cooperation.

It is beyond doubts that the introduction of a free trade regime between Ukraine and Israel will significantly increase the volume of mutual trade. We planned to increase our turnover to \$2 billion in five years.

Ukraine completed domestic procedures for ratification of the agreement in August last year. The delay in the similar action by the Israeli side is related

solely to the domestic political situation in the country over the past year and a half. We were assured that the new Israeli government will ratify the agreement in the near future.

I would like to draw attention to the political significance of this document. It is estimated as one of the cornerstones of the entire complex of our relations. It stipulates that both parties wish to develop and strengthen friendly relations, especially in the areas of economic cooperation and trade, to expand and diversify cooperation in areas of common interest, including ones not covered by this free trade agreement.

It is vital to note that the agreement will not apply to the annexed Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol, and certain territories of Donetsk and Luhansk regions temporarily occupied by the Russian Federation, as was indicated during the document's adoption by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Instead, for Israel, the scope of this agreement is defined as the territory 'where its customs legislation is recognised'.

The introduction of a free trade regime for goods would not only have a positive impact on trade itself but would also provide important beacons for the development of the whole complex of our economic relations with Israel. The innovations, investments, cybersecurity, healthcare and pharmaceuticals, space programs, banking and finance, construction and public facilities are just some of the promising areas of cooperation between Israel and Ukraine.

– *Last year, we found out that Ukraine is going to open an innovation office in Jerusalem. The Israeli side wanted the institution to have diplomatic status and was ready to open a similar office in Kyiv. Would such a step allow existence of a diplomatic mission in Jerusalem without moving the embassy from Tel Aviv? What is the current stage of the implementation of these plans?*

– In today's reality, making full use of the investment and innovation potential should be an important stage of economic cooperation between our countries.

As was noted by Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, solving urgent problems of developing cooperation with Israel in the realm of innovation and investment requires a transition to new forms and methods, so it is important and pertinent for our leaders to implement agreements on the establishment of offices for encouraging innovation and investment in Kyiv and Jerusalem, which will be in charge of the development of technological cooperation, support for startups, and investment in relevant IT industries.

I have repeatedly emphasized that, given the status of Jerusalem, the question of embassy's or consulate's relocation or opening of another diplomatic mission of Ukraine is not being considered. The prospect of offices' creation stipulates further elaboration, taking into account the existing formats of cooperation with Israel. The most appropriate variant, in our opinion, would be the establishment of an office based on public-private partnership with the involvement

of opportunities, including financial, private IT companies that are interested in developing such cooperation. We are also awaiting the measures of our Israeli partners taken to establish a similar Israeli office in Kyiv.

- *In previous years, Israel has been actively helping Ukraine by sending professional psychologists to work with fighters returned from Eastern Ukraine. Is this cooperation in humanitarian sphere currently underway?*

- Israel supports Ukraine. Our cooperation on humanitarian issues and on many levels continues to be implemented.

Thus, in April of this year, Ofer Kerzner, Honorary Consul of Ukraine in the State of Israel, purchased six ventilators and handed them over for Ukrainian hospitals to rescue patients with COVID-19. This humanitarian aid is extremely valuable in overcoming the epidemic in the country.

The Embassy of Ukraine pays considerable attention to common volunteer work with public organizations and the community of Ukrainian descendants.

The public organisation Israeli Friends of Ukraine together with the organisation Rotary Club Ukraine has made possible a practical exchange of experience between physicians of both countries and launched the project *Medical Bridge*. As part of this project, Ukrainian doctors had the opportunity to do internships in the best hospitals in Israel.

The Israeli Friends of Ukraine collects humanitarian aid, mainly clothing, medicines, dressings, hygiene materials and baby stuff on the regular basis. Humanitarian aid is stored and packaged at the Ukrainian Cultural Center of the Embassy of Ukraine in Israel and transferred to Ukraine.

Since 2017, the family rehabilitation and recreational camp Wings has been organised annually by Israeli Friends of Ukraine with the assistance from partners. Within the camp, four groups of four families, including children and their mothers, whose husbands died defending the sovereignty and integrity of Ukraine, are resting and rehabilitating. The excursions, seaside leisure, visits to the water park and children's entertainment centers, master classes, children's holidays are organised for members of the camp while the classes with a psychologist are held for mothers.

Charitable events take place regularly at the Ukrainian Cultural Center in Israel in cooperation with public organisations. Last year, some master classes on aromatherapy were held in the camp to raise funds for the specialised orphanage in Mykolaiv.

- *The military and technical sphere is one of the most promising ones in the context of bilateral cooperation. Are there any ongoing projects in this direction?*

- That is true that the issue of military-technical cooperation between Ukraine and Israel consistently circulates in the media. Answering your question, I would note that my answer will be less detailed than I would like it to be due to its sensitivity for both countries. I have always paid considerable atten-

tion to the development of bilateral cooperation on defense issues. This direction has become especially important since 2014, with the beginning of the Russian aggression. The breakthrough does exist, and it is significant. This primarily concerns the creation of feasible opportunities for delivering protection systems for our soldiers and systems of unit management at different levels of government, modernisation of various combat platforms, including aviation ones, to Ukraine. The Ministry of Defense of Ukraine has confirmed its interest in establishing cooperation with Israeli partners. We managed to go beyond the simple supply of final products to Ukraine and upgrade the cooperation strategy in this area to the level of genuine partnership of defense enterprises of both countries. In January 2019, my efforts resulted in signing a memorandum of cooperation between Ukroboronprom and the Israeli corporation Elbit Systems Ltd. This is not our last accomplishment and I entertain the hope for further development of Ukrainian-Israeli relations in the field of defence and security. We have great prospects in this direction.

– *Israel is a state of repatriates. The highest number of them come from the countries of the former Soviet Union. Are nationals from Ukraine involved in the embassy's activities? Is any Russian informational influence and opposition of the 'Russian lobby' visible in Israel? How difficult is it to resist it?*

– According to various estimates, more than 500,000 nationals from Ukraine live in Israel. Many of them have retained family and business ties with Ukraine, so their interest in our country remains high. In addition, there is a range of non-governmental organisations in Israel that cooperate with the Embassy on a permanent basis. These organisations contribute to maintaining the repatriates' ties with Ukraine, conduct art and educational projects, carry out charitable activities, organise political actions in support of Ukraine and promote the dissemination of positive information about our country.

Speaking of opposition to the 'Russian lobby' in Israel, it must be acknowledged that the 'Russian factor' has become more significant for the Jewish state in terms of foreign and security policy in recent years. Israel views Russia as a geopolitical player in the Middle East, and the leaders of both states maintain trusting interpersonal relations. Nevertheless, Israel continues to adhere to a neutral position on the war in Eastern Ukraine and the current state of Ukrainian-Russian relations. Still, the Israeli side has repeatedly stated that it does not recognise the annexation of Crimea.

– *The Ukrainian Cultural Center has been operating in Israel since 2012. What projects is it currently implementing? Are there any obstacles to its functioning?*

– The Ukrainian Cultural Center at the Embassy of Ukraine to the State of Israel (UCC) was founded in 2012. Over these years, the UCC has become a core of Ukrainian cultural life, which plays an important educational role being a center of the promotion of Ukrainian culture in Israel as well.

The center regularly hosts theme-based and creative meetings, concerts, evenings of poetry and music, exhibitions, lectures, educational classes, charitable events, etc.

Events presenting Ukrainian culture and national traditions are of considerable interest to the visitors of the UCC. The event dedicated to International Vyshyvanka Day, in particular, traditionally gathers a great number of guests dressed in Ukrainian national cloth, and during the holiday concert, Ukrainian songs and poems are heard.

With the participation of the community, special attention is paid to the celebration of state and national holidays. The UCC systematically holds festive and commemorative events on the occasion of Unity Day, Dignity and Freedom Day, Victory Day, Constitution Day, State Flag Day, Independence Day of Ukraine, events dedicated to the anniversary and remembrance of the Chornobyl tragedy, the Holodomor in Ukraine in 1932–33, and other important dates.

In 2015, the Photoclub at the Ukrainian Cultural Center in the State of Israel was established. Its members organise regular meetings, as well as photo exhibitions of their works at the Center.

In 2018, the Odesa Roerich House-Museum, with the assistance of the Ukrainian Cultural Center, published the brochure *Heritage of Ukraine* where the prominent personalities, important events and significant dates in the history of Ukraine are highlighted. As there are no educational institutions teaching Ukrainian in Israel, we plan to organise Ukrainian language and literature classes at the Ukrainian Cultural Center. Therefore, the task ahead is to find financial support for the implementation of such courses and as well as qualified teachers of the Ukrainian language.

I wish to point out that this is only a short list of activities held in UCC. The full account of the work of our cultural center for the period of eight years needs a separate book.

– *Given the large number of repatriates from Ukraine, we can not help asking whether they maintain contacts with their former homeland? Are Israelis eager to know more about Ukraine?*

– The majority of members of the Ukrainian community came to Israel in the 1990s.

Close cooperation with the Ukrainian diaspora and public organisations of Ukrainian natives remains among priorities of the embassy contributing to the preservation of Ukrainian cultural traditions.

Together with public organisations, the embassy regularly organises events to celebrate holidays, anniversaries, and patriotic events.

In June 2019, for instance, the Ukrainian community together with diplomats of the Embassy of Ukraine and local activists held an international action *United by the flag* – #LiberateCrimea in Tel Aviv.

The public organisation Israeli Friends of Ukraine annually holds a festival-fair of Ukrainian culture called *Ethno-Khutir*. The funds raised during the festival are allocated to the family rehabilitation and recreational camp Wings.

In April 2019, with the assistance of the embassy, the premiere of the musical and theatrical performance *Clear Sky is Shining with Stars* of the Shahar Theater, which operates under the auspices of the Israeli Association of Immigrants from Ukraine, took place.

In December last year, the folk arts center Tapuach BeDvash held the 3rd International Ukrainian Song Contest and the 9th International Festival of Ukrainian Culture in Israel. Performers from Ukraine and Israel take part in the Festival on a yearly basis.

Such events attract more and more visitors every year, which indicates a growing interest in Ukrainian culture and traditions in Israel.

– Ukrainians frequently complain about strict checks and a high level of refusals when entering the territory of Israel (in 2018 the number reached almost 5% of all persons who tried to enter). It is officially claimed to be connected with the high number of illegal migrants arriving from Ukraine. Is this really such a serious problem for Israel? Has the Embassy of Ukraine any leverage that would mitigate or abandon this discriminatory practice completely?

– The so-called problem of ‘non-admission’ of Ukrainian citizens exists since 2014, when about 2,000 Ukrainian citizens were denied entry to Israel during the year.

In the following years, this practice has led to a steady increase in refusal of border crossing for Ukrainian citizens and caused widespread dissatisfaction with such actions of the Israeli Immigration Service.

Obviously, this situation did not remain unnoticed by our embassy. A series of meetings with the leadership of the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Internal Affairs of the State of Israel was held by me and the consuls of the embassy to resolve this issue. The necessity of resolving this issue has also been constantly raised during meetings of the Presidents as well as Heads of Government of our states.

The parties have taken a number of practical steps to address the problem of ‘non-admission’ and curb the number of cases of illegal employment of Ukrainian citizens in Israel. Thus, an intergovernmental Agreement on Temporary Employment of Ukrainian workers in certain sectors of the labor market of the State of Israel and its Implementing Protocol were concluded. Currently, the authorised institutions of Ukraine and Israel are considering the possibility of extending the agreement to other categories of workers, including tourism.

Furthermore, the embassy has worked closely with relevant units of the Immigration Service of the Ministry of Internal Affairs of Israel to eliminate inconveniences for Ukrainian citizens during additional surveys at Ben Gurion

Airport including the reduction of waiting time for such an interview, providing food, drinking water, leisure facilities, etc.

I am deeply convinced that by joint efforts we will be able to remove this issue from the agenda of Ukrainian-Israeli relations.

– *On 14 January 2020, the Director of the Ukrainian Institute of National Remembrance met with the Ambassador of Israel to Ukraine. During the meeting, the Head of the diplomatic mission suggested the creation of a Ukrainian-Israeli commission of historians, which would study the highly contentious topics of the historical past. Is the implementation of this initiative successful?*

– It is known that the revival and preservation of the national memory of the Ukrainian people is among the priorities of state policy of Ukraine. Still, the stereotypes of the past and prejudiced assessment in the perception of certain historical facts of Ukrainian-Jewish relations remain preserved in Israeli society to date. One of the tools for the parties to rethink negative stereotypes is initiation and implementation of the dialogue and discussions among historians and experts. The work in this area requires a balanced approach as well as relevant skills. Our work in this direction have only begun.

– *How familiar is the topic of the Holodomor in Israel and is the local society ready to discuss it? In your opinion, why are the victims of the Holocaust themselves unwilling to recognize the Holodomor as genocide?*

– The issue of the Holodomor is well known in Israel, and the Embassy, together with the local community, is working steadily to this end. Unfortunately, the State of Israel has not officially recognised the Holodomor as genocide of the Ukrainian people so far. The Israeli side justifies its position by saying that the Holodomor, unlike the Holocaust, cannot be considered an extermination of the population along ethnic lines.

I am convinced, however, that our determination on this matter will finally help us to achieve the recognition, which means so much for us.

– *In an interview with the media outlet RBC-Ukraine, Mr Lyon, the Ambassador of Israel to Ukraine, mentioned the rise of anti-Semitism in our country. What is the stance of the Embassy of Ukraine on this issue?*

– Any forms of intolerance and anti-Semitism are strongly condemned in Ukraine, and the authorities at all levels strive to combat them.

This mere fact has been repeatedly acknowledged by influential international and non-governmental organisations as well as the Ministry of Diaspora Affairs in Israel. This assessment coincides with the data of the Jewish community of Ukraine and national human rights NGOs.

In January this year, for example, the United Jewish Community of Ukraine (UJCU) published a report entitled *Anti-Semitism in Ukraine – 2019*, which presented the results of the ongoing monitoring of cases of anti-Semitism in Ukraine in the previous year.

In its report, UJCU noted that the body was answerable for recording and monitoring direct cases of anti-Semitism in 2019 as well as examination of facts and incidents, which were extensively discussed in public, some of them were not confirmed.

In 2019, there were 66 cases of direct anti-Semitism in Ukraine, while 90 cases were recorded in 2018, according to the UJCU report. Thus, the level of anti-Semitism decreased by 27 percent in 2019 comparing to previous year.

It should be noted that the decrease of the rate of anti-Semitism in Ukraine in 2019 took place against the backdrop of a significant increase in the manifestations of this disgraceful phenomenon in Western Europe and the United States.

According to the UJCU, in 2019 the level of domestic anti-Semitism decreased, with a slight increase in the number of acts of anti-Semitic vandalism was identified.

The fact that Ukraine's law enforcement agencies have become more responsive and alert to cases of anti-Semitism was stated in the report as well.

It is vital to emphasise that in 2019 the recorded cases of vandalism were not only anti-Semitic in their nature, but also targeted against Ukrainian history.

Equally, Ukrainian law enforcement agencies have substantial grounds for concluding that a significant number of such acts were provocative and often-times had a foreign origin and funding.

The data of a study conducted by the American think tank Pew Research Center in 2018, which confirmed that Ukraine is the most tolerant country in Europe and one of the most tolerant globally in its attitude toward Jews, is also worth mentioning: Only 5 percent of Ukrainians would not like to see Jews as their fellow citizens, which is the lowest figure in Europe.

Thus, it remains unclear to what data Ambassador J. Lion refers when stating about the rise of anti-Semitism in Ukraine. Based on the data of authoritative international and non-governmental organisations, we can unequivocally state about a substantial decrease of this ignominious phenomenon in Ukrainian society.

- *Are there any stereotypes about Ukraine and Ukrainians in Israel?*
- Never are stereotypes nonexistent, especially given the diversity of Israeli society and the fact that many Israelis preserve family, friendly and business ties with Ukraine. Still, most Israelis perceive Ukrainians as friendly and hard-working people, who are always willing to help.
- *Have you developed any new habits or hobbies over the ten years of living in Israel? How do you normally deal with stress and fatigue?*
- The Holy Land probably has a positive impact on everyone who sets foot on it. I would say the habits I have acquired over the time of working in this country fit into a healthy lifestyle, sports and swimming are on the list. Besides, I have acquired skills of flying a light aircraft, which makes me elated now.

Анатолій ЩЕРБА,
*Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Королівстві Іспанія (2016–2020)*

ЗРОСТАННЯ ІНТЕРЕСУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В КРАЇНІ СЕРВАНТЕСА

Іспанія є надійною політичною та торговельно-економічною партнеркою України. Ми вдячні їй за беззастережну підтримку суверенітету й територіальної цілісності нашої держави, а також задоволені взаємним прагненням ділових кіл України й Іспанії розвивати обопільно вигідну співпрацю.

Великі перспективи розвитку двосторонньої взаємодії є в культурній сфері, що яскраво засвідчують успішні гастролі провідних творчих гуртів і виконавців з України, виступи численних художніх колективів української громади в Мадриді, Барселоні, Малазі, Мурсії, Сантандері та багатьох інших регіонах Іспанії. Визнанням виконавської майстерності самодіяльних артистів української громади Іспанії стало почесне звання «Зразковий художній колектив системи Міністерства освіти і науки України», яке зазначене міністерство присвоїло ансамблеві українського танцю «Кричевчанка» з іспанського міста Алькала-де-Енарес – батьківщини Мігеля де Сервантеса.

Мистецькі виставки українських художників, майстер-класи з українського декоративно-вжиткового мистецтва, літературно-музичні радіопередачі й конференції, присвячені видатним діячам української культури, що їх у Мадриді й інших містах Іспанії організовують і проводять, зокрема, за участі Посольства та консульських установ України в Іспанії, сприяють ознайомленню іспанського суспільства з культурою, історією та сьогоденням України.

Різноманітні презентації української культурної спадщини не лише викликають в іспанської публіки потужне зацікавлення українською культурою, а й надихають іспанських митців залучати українські теми до орбіти своєї творчості.

Ураховуючи успішний розвиток українсько-іспанської взаємодії в галузі культури, посольство порушило перед іспанськими владними структурами питання про створення українського символу в Мадриді. За підсумками всебічного обговорення пропозицій посольства з представниками місцевої влади іспанської столиці, було досягнуто домовленості про присвоєння імені Лесі Українки невеличкій площі в Мадриді, на якій розташоване Посольство України в Іспанії. З нагоди 150-річного ювілею Лесі Українки, з урахуванням рішення ЮНЕСКО про додавання цієї події до календарів пам'ятних дат 2020 та 2021 років, а також на знак ушанування значного внеску української поетеси в розвиток світової культури мерія Мадрида погодила встановлення пам'ятника видатній доньці українського народу на площі, що носить її ім'я. Нині посольство готує відповідну проектну документацію.

Посол України в Іспанії Анатолій Щерба й мер Мадрида Хосе Луїс Мартінес-Альмейда обговорюють проект установлення пам'ятника Лесі Українці в Мадриді поблизу Посольства України

Anatoliy Scherba, Ambassador of Ukraine to Spain, and José Luis Martínez-Almeida, Mayor of Madrid, discussing a project to erect a monument to Lesia Ukrainka in Madrid near the Embassy of Ukraine

Посол України в Іспанії Анатолій Щерба нагородив іспанського письменника Хосе Андреса Альваро Окаріса Почесною грамотою Посольства України в Іспанії за видання книги «Леся Українка – душа України», яка вийшла друком напередодні відзначення 150-річного ювілею поетеси

Anatoliy Scherba, Ambassador of Ukraine to Spain, awards José Andrés Alvaro Ocariz, a Spanish author, with the Scroll of Honour of the Embassy of Ukraine to Spain for publishing the book *Lesya Ukrainka, el Alma de Ucrania* (Lesia Ukrainka, the Soul of Ukraine), issued on the eve of the 150th anniversary since the birth of the poetess

Anatoliy SCHERBA,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to the Kingdom of Spain (2016–2020)*

MOTHERLAND OF CERVANTES TAKES MORE INTEREST IN UKRAINIAN CULTURE

Spain is a reliable political, trade, and economic partner of Ukraine. We highly appreciate Spain's unconditional support for the sovereignty and territorial integrity of our state, and we are satisfied with the mutual desire of the business circles of Ukraine and Spain to develop mutually beneficial cooperation.

There are considerable prospects for the development of bilateral cooperation in cultural sphere, as clearly evidenced by successful tours of leading creative groups and performers of Ukraine, performances of numerous artistic groups of the Ukrainian community in Madrid, Barcelona, Malaga, Murcia, Santander, and many other regions of Spain. The Ministry of Education and Science of Ukraine has recognized the masterly performance of amateur artists of the Ukrainian community in Spain by awarding the honorary title 'Outstanding Artistic Group of the System of the Ministry of Education and Science of Ukraine' to the Ukrainian dance ensemble Krychevchanka from the Spanish city of Alcalá de Henares, the birthplace of Miguel de Cervantes.

Почесною грамотою Посольства України в Іспанії нагороджують зразковий художній колектив «Кричевчанка» громадської організації «Українці Алькалі» з нагоди 10-річного ювілею та за значний внесок у збереження й поширення українських культурних традицій в Іспанії

A Scroll of Honour of the Embassy of Ukraine in Spain is awarded to the outstanding artistic group Krychevchanka of the non-governmental organisation Ukrainians of Alcalá on the occasion of its 10th anniversary and for its major contribution to the preservation and dissemination of Ukrainian cultural traditions in Spain

The art exhibitions of Ukrainian artists, masterclasses on Ukrainian decorative and applied arts, literary and musical radio programmes and conferences dedicated to prominent figures of Ukrainian culture, which are held in Madrid and other cities of Spain, in particular, with the assistance of the embassy and consulates of Ukraine in Spain, contribute to the acquaintance of Spanish society with the culture, history, and present of Ukraine.

Various presentations of Ukrainian cultural heritage not only generate a strong interest of the Spanish public in Ukrainian culture but also inspire Spanish artists to embrace Ukrainian themes into the orbit of their activities.

Given the successful development of Ukrainian-Spanish cooperation in the field of culture, the embassy has raised the issue of creating a Ukrainian symbol in Madrid with the Spanish authorities. Following a comprehensive discussion on the embassy's proposals with the local authorities of the Spanish capital, an agreement was reached to name a small square in Madrid after Lesia Ukrainka, where the Embassy of Ukraine to Spain is located. On the occasion of the 150th anniversary of Lesia Ukrainka and taking into account the UNESCO decision to include this event in the calendars of memorable dates of 2020 and 2021 as well as in commemoration of the significant contribution of this Ukrainian poetess to world culture, the Madrid City Council has agreed to establish a monument to the outstanding daughter of the Ukrainian people on the eponymous square. The embassy is currently working upon the preparation of relevant project papers.

На ярмарку, який традиційно організовує Міжнародна асоціація дипломатів в Іспанії, представлено вироби українських майстринь народної творчості – вишиванки, рушники, прикраси, сувеніри тощо. Численні відвідувачі, зокрема Королева Іспанії Софія, висловлювали щирий захват од вишуканості української експозиції

The fair traditionally organised by the International Association of Diplomats in Spain presents products of Ukrainian masters of folk art, namely embroideries, towels, jewellery, souvenirs, etc. Numerous visitors, in particular Queen Sofia of Spain, expressed their sincere admiration for the sophistication of the Ukrainian exposition

Андрій КУЗЬМЕНКО,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
України в Державі Катар*

УКРАЇНА ТА КАТАР: ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІЦНЕННЯ ВЗАЄМОВИГІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Регіон Затоки украї важливий і багатонадійний для України з огляду на широкі можливості й обопільний потенціал передусім економічної та інвестиційної співпраці. А Катар – надійний і надзвичайно перспективний партнер України в зазначеному регіоні. Це потужний і впливовий регіональний гравець, авторитетний учасник провідних інтеграційних об'єднань, який має величезні поклади стратегічних природних ресурсів і колосальний фінансово-інвестиційний потенціал.

У 2020 році Україна й Держава Катар відзначили 27-му річницю встановлення дипломатичних відносин. За цей доволі короткий історичний період країнам удалося побудувати по-справжньому міцні партнерські взаємини на принципах довіри, дружби та взаємоповаги.

Хотів би зазначити, що, прибувши до Дохи в лютому 2020 року для виконання завдань із поглиблення українсько-катарської співпраці, які переді мною поставило керівництво України, я одразу відчув доброзичливе й поважне ставлення до нашої держави. Україну справді сприймають у Катарі як дружню державу та партнерку.

Із самого початку російської агресії проти нашої країни у 2014 році Держава Катар посіла принципову, тверду й незмінну позицію щодо підтримки суверенітету й територіальної цілісності України. Ми щиро вдячні владі Катару за таку підтримку, яку вона неодноразово артикулювала в межах діяльності міжнародних організацій, сприяючи українським ініціативам із принципово важливих для нашої держави питань.

Звичайно, істотного імпульсу розвитку двосторонньої співпраці надало обопільне відкриття дипломатичних місій у Києві та Досі впродовж

Церемонія вручення копій Вірчих грамот новопризначеного Надзвичайного та Повноважного Посла України в Державі Катар Андрія Кузьменка Державному міністрові в закордонних справах Катару Солтану Аль Мрейхі (Доха, 13 лютого 2020 р.)

Newly appointed Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Qatar Andrii Kuzmenko presents copies of Credentials to State Minister for Foreign Affairs of the State of Qatar Soltan Al Muraikhi (Doha, 13 February 2020).

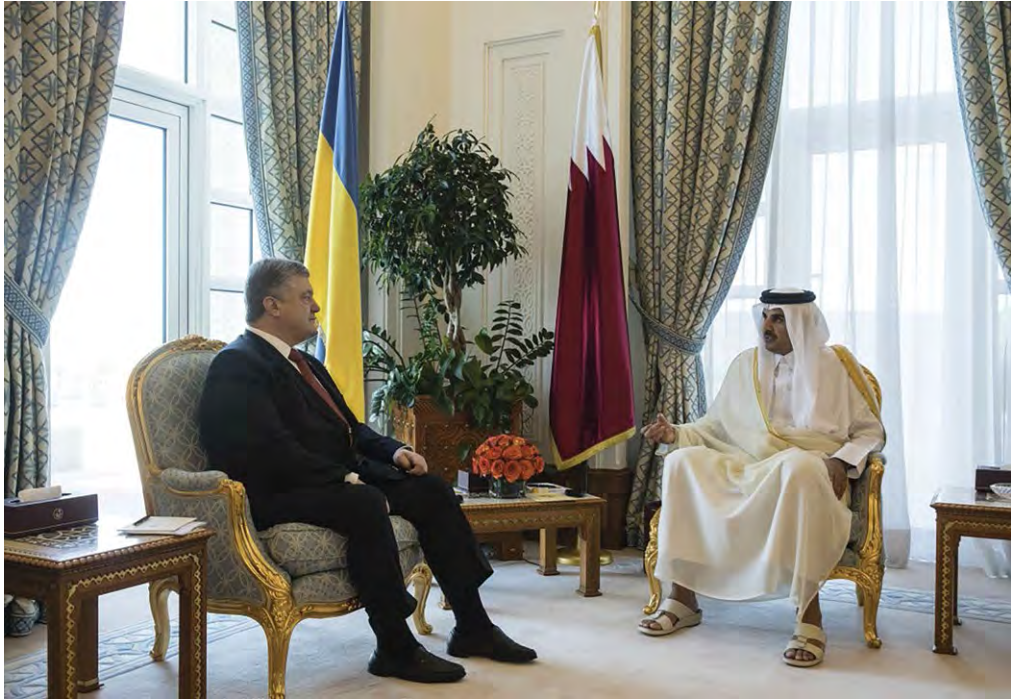
2012–2013 років. Відтоді країни суттєво поживали як політичний діалог на високому рівні, так і торговельно-економічну співпрацю. Невпинно зростає взаємна зацікавленість у розвитку всього спектра двосторонньої взаємодії.

У період із 2011 до 2020 року між країнами тривав доволі активний обмін візитами високого та найвищого рівнів, зокрема було організовано три офіційних візити на рівні глав держав, один на рівні глави уряду й два візити на рівні глави МЗС. Десятки двосторонніх візитів здійснили профільні міністри України й Катару. Нині ми працюємо над проведенням офіційного візиту до України Еміра Катару шейха Таміма бін Хамада Аль Тані, що має стати важливим етапом розвитку українсько-катарських відносин.

Безумовно, жвава динаміка політичного діалогу між урядами обох держав є чудовим плацдармом для поглиблення всього спектра взаємовідносин; важливим компонентом, що спонукає ділові кола обох країн до започаткування співпраці, і, врешті-решт, потужним імпульсом для обох народів відкрити для себе туристичний потенціал як України, так і Катару.

Завдяки зусиллям дипломатичної служби України спільно з катарськими партнерами впродовж останніх років удалося досягти вагомих практичних успіхів у розбудові українсько-катарських відносин, що відчули на собі громадяни обох країн.

Переговори між п'ятим Президентом України Петром Порошенком та Еміром Катару шейхом Тамімом бін Хамадом Аль Тані (Доха, 20 березня 2018 р.)

Negotiations between the fifth President of Ukraine Petro Poroshenko and Emir of Qatar Sheikh Tamim bin Hamad Al Thani (Doha, 20 March 2018)

Насамперед хотів би виокремити: започаткування регулярних прямих пасажирських авіарейсів між Дохою та Києвом, які здійснює одна з найкращих авіакомпаній світу «Qatar Airways»; лібералізацію авіасполучення між двома країнами; запровадження безвізового режиму поїздок для громадян обох країн; стабільне щорічне зростання показників двостороннього товарообігу; суттєве розширення договірно-правової бази двосторонніх відносин.

Започаткування прямого авіасполучення й безвізового режиму між Україною та Катаром зробило обидві держави значно ближчими одна до одної. Приємно, що нині українсько-катарські відносини динамічно розвиваються не лише на державному рівні, а й на міжлюдському. Катар користується дедалі більшою популярністю поміж українських туристів. На підтвердження цього хотів би навести такі цифри: у 2017 році Катар відвідало трохи понад 7 тисяч українців, у 2018 році – близько 15 тисяч, а у 2019 році це зробили вже 22 596 громадян України. Також у Катарі працює багато висококваліфікованих українських спеціалістів, зокрема лікарів, інженерів, тренерів із різних видів спорту. Чимало українців у Катарі зайняті у сфері послуг.

Я також радий, що дедалі більше підданих Держави Катар розглядають Україну як привабливу локацію для відпочинку й оздоровлення, започаткування бізнесу чи реалізації інвестиційних проєктів.

Важливою компонентою наших відносин із Державою Катар є торговельно-економічна співпраця.

Незважаючи на те, що абсолютні показники торговельно-економічної взаємодії між Україною та Катаром поки не дуже високі, зрештою мені приємно констатувати їх стабільне щорічне збільшення. За результатами 2019 року загальний обсяг зовнішньої торгівлі між Україною та Державою Катар сягнув рекордних показників за всю історію дипломатичних відносин і становив 90 млн дол. США.

На моє переконання, нинішні обсяги торгівлі між Україною та Катаром не відповідають наявному в обох сторін потенціалу, тому ми й далі активно працюємо над поглибленням цієї взаємодії. Маємо чималі перспективи активізації співпраці передусім у таких галузях, як енергетика, інфраструктура, сільське господарство, туризм тощо. Цьому має сприяти й такий важливий, на мою думку, механізм розвитку співпраці, як спільна міжурядова Спільна українсько-катарська комісія з економічного, торговельного та технічного співробітництва, яку створили 2018 року. Проведення її другого засідання було заплановано на поточний рік у Києві, утім відтерміновано на 2021-й, ураховуючи пандемію коронавірусу.

Узагалі 2020 рік, відповідно до напрацьованих планів, мав виявитися надзвичайно насиченим різними масштабними двосторонніми заходами. Водночас нові реалії, які спричинила пандемія COVID-19, внесли свої корективи. З урахуванням епідеміологічної ситуації в обох країнах, чимало заходів і подій довелося відтермінувати. Проте сподіваємося на якнайшвидше подолання пандемії, що стала справжнім випробуванням для всього світу.

До речі, у цьому контексті хотів би окремо наголосити на допомозі, яку Держава Катар надала Україні під час пандемії.

У травні 2020 року наші катарські партнери доставили до України гуманітарний вантаж із загальною вагою майже 9 тонн – для допомоги українським лікарям, які перебувають на передовій боротьби з пандемією.

Як то кажуть, друга пізнаєш при лихій годині. А такий крок керівництва Держави Катар є ознакою справжньої дружби та демонструє відданість духу партнерства й взаємодопомоги.

Окрім цього, в умовах глобальної пандемії катарські друзі дуже допомогли нам під час евакуації на Батьківщину громадян України як із Катару, так і з деяких дуже віддалених куточків світу. І за це я хотів би також окремо їм подякувати.

Повертаючись до перспектив розвитку торгівлі між двома країнами, хотів би зазначити, що однією з найважливіших царин українсько-катарської економічної взаємодії є сільськогосподарська галузь, яка здатна стати рушієм розвитку всього комплексу двосторонніх відносин.

Україні, як одній із провідних світових експортерок продукції агропромислового комплексу, є що запропонувати Державі Катар, котра приділяє пріоритетну увагу власній продовольчій безпеці.

Ми невпинно працюємо над збільшенням українського експорту до Катару. Водночас, в умовах високої конкуренції на катарському внутрішньому ринку, ще й доволі невеликому за обсягом, успіхи в цій галузі здебільшого залежать від активної позиції безпосередньо українських виробників та експортерів.

Вийти на катарський ринок можливо лише за умови наполегливої роботи українських компаній. Підготовка якісних презентацій української продукції, участь у спеціалізованих виставкових заходах, визначення оптимальної логістики до Катару – усе це дуже важливо. Зі свого боку, дипломатична служба України завжди готова й надалі всебічно сприяти в просуванні інтересів українських експортерів на зовнішні ринки.

Співпраця з Катаром у галузі енергетики може відіграти важливу роль у диверсифікації джерел енергопостачання й гарантуванні енергетичної безпеки України, адже Катар є найбільшим у світі виробником та експортером скрапленого природного газу. Останнім часом обидві держави активно сприяли предметному експертному вивченню можливостей започаткування поставок катарського скрапленого газу до України. Питання є особливо актуальним, з одного боку, на тлі реалізації катарської стратегії щодо істотного збільшення власних експортних потужностей та, відповідно, прагнення віднайти нові ринки збуту свого СПГ, а з іншого – у контексті гібридної війни РФ проти нашої держави, зняряддя якої є, серед іншого, енергоносії.

Цікавою також може стати співпраця в галузі інфраструктури, а також у сфері вітряної та сонячної енергетики, де Україна має значний виробничий і науково-технічний потенціал.

Катар утілює амбітні й масштабні внутрішньодержавні проекти, зокрема в контексті підготовки до проведення Чемпіонату світу з футболу 2022 року й у межах імплементації стратегічної програми розвитку країни «Національне бачення 2030».

На реалізацію зазначених проектів до 2030 року Катар планує витратити понад 200 мільярдів доларів США.

У цьому контексті перспективними напрямками розширення українського експорту до Катару є експорт будівельних матеріалів і послуг, наприклад, робіт із будівництва й оснащення доріг, готелів, спортивних об'єктів, що їх виконуватимуть українські компанії.

Ми невпинно й активно працюємо над тим, щоби сприяти залученню українських підприємств до створення інфраструктурних об'єктів на території Держави Катар. Водночас треба розуміти, що міжнародна конкуренція в цій галузі надзвичайно жорстка.

З іншого боку, катарські інвестори щодень дуже цікавляться інфраструктурною галуззю України.

Прекрасним прикладом у цьому контексті стала участь, а згодом і перемога катарської компанії «QTerminals» у тендері на концесію морського порту «Ольвія» (Миколаїв). Про результати концесійного конкурсу було оголошено на початку 2020 року, а вже 20 серпня 2020 року українська та катарська сторони підписали відповідну концесійну угоду. Катарці планують упродовж наступних п'яти років інвестувати 3,4 млрд грн у розвиток українського порту та його інфраструктури, і це стане однією з найбільших прямих іноземних інвестицій у портову галузь України за всю історію незалежності. Такий результат – наслідок системних заходів щодо налагодження інвестиційної співпраці між Україною та Державою Катар, яка є важливим напрямом поглиблення українсько-катарських взаємин.

Як я вже зазначав, Катар має потужний фінансово-інвестиційний потенціал. Зокрема, його основний інвестиційний державний фонд – Катарська інвестиційна адміністрація – за обсягом своїх активів належить до першої десятки найбільших суверенних інвестиційних фондів світу.

Уважаю, що на сьогодні вже забезпечено необхідні передумови для реального поживлення двосторонньої взаємодії з катарськими партнерами в галузі інвестицій. Для цього також створено відповідні нормативно-правові механізми. Зокрема, у 2019 році набули чинності Угода між Урядом України та Урядом Держави Катар про сприяння та взаємний захист інвестицій, а також Угода між Урядом України та Урядом Держави Катар про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи.

Убачаємо великі перспективи в залученні катарських інвесторів до приватизації промислових, інфраструктурних і туристично-рекреаційних об'єктів України, спільному втіленні інвестпроектів у галузях сільського господарства, енергетики, суднобудування, літакобудування, модернізування морських портів тощо.

Звісно, ще є багато напрямів співпраці, над активізацією яких ми нині працюємо: культура, освіта, наука, спорт, туризм, військово-технічна взаємодія, сфера безпеки.

Розвиток міждержавних відносин – непростий і тривалий процес. Це не лише політика, а й щоденна кропітка праця, спрямована на розв'язання прикладних питань.

Держава Катар – вельми цікава й перспективна для нас країна, яка демонструє реальну готовність інтенсифікувати співпрацю з Україною. Ми маємо чимало спільних планів щодо розвитку наших відносин.

Тож продовжуймо наполегливо працювати й рухатися вперед, до зміцнення дружби й партнерства, та врешті побудуймо краще майбутнє!

Andrii KUZMENKO,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to the State of Qatar*

UKRAINE AND QATAR: PROSPECTS FOR STRENGTHENING MUTUALLY BENEFICIAL PARTNERSHIP

The Gulf nations are highly important and promising for Ukraine in view of their vast capabilities and potential, particularly as regards economic and investment cooperation. Qatar is one of Ukraine's reliable and extremely ambitious partners in this region. It is a powerful and influential regional actor, a respectable member of leading integration frameworks, which possesses a great amount of strategic natural resources as well as an immense financial and investment potential.

In 2020, Ukraine and the State of Qatar celebrated the 27th anniversary of the establishment of diplomatic relations. For this short period, the states have managed to build up real partnership, based upon the principles of trust, friendship, and mutual respect.

I would like to mention that I felt benevolence and respect for our state since the first days after the arrival to Doha in February 2020 to carry out the tasks set by the Ukrainian government to strengthen partnership between Ukraine and Qatar. Indeed, Qatar perceives Ukraine as a friendly state and partner.

From the very beginning of the Russian aggression against our state in 2014, the State of Qatar has taken a firm, principled and unwavering position on the inviolability of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. We are sincerely grateful to the Government of Qatar for such support that has repeatedly been articulated in the form of co-sponsorship of Ukrainian initiatives in international organisations on issues pivotal for our state.

The opening of diplomatic missions in Kyiv and Doha during 2012–2013 was an essential impetus to further develop our bilateral relations. Since then, the states have managed to reinvigorate the high-level political dialogue, trade and economic cooperation. Mutual interest in the development of a whole range of bilateral collaboration has been constantly increasing.

From 2011 until 2020, the states have had quite an intensive exchange of high-level visits, as evidenced by three official visits of the heads of state, one official visit of the head of government, and two visits of the ministers for foreign affairs. Portfolio ministers of Ukraine and Qatar have held dozens of bilateral visits. Currently, we are working upon the organisation of an official

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар Андрій Кузьменко оглядає почесний караул Еміра Катару під час офіційної церемонії вручення Вірчих грамот (Доха, внутрішній двір палацу Еміра, 16 лютого 2020 р.)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Qatar Andrii Kuzmenko inspects the honorary guard of the Emir of Qatar during the official ceremony of the presentation of Credentials (Doha, courtyard of the Emir's Palace, 16 February 2020)

visit of Sheikh Tamim bin Hamad al-Thani, Emir of Qatar, to Ukraine., which will mark an important stage in the development of relations between Ukraine and Qatar.

It goes without saying that a dynamic political dialogue between the authorities of the two states is a great opportunity to strengthen the whole range of mutual relations as well as a significant factor that encourages business groups to enter into dialogue. After all, it is a powerful impetus for both nations to open Ukraine and Qatar as attractive travel destinations.

In recent years, Ukrainian diplomacy has been making great efforts together with Qatari partners to achieve significant results in the development of bilateral relations that the citizens of both states can now feel.

The first things I would like to emphasise are the establishment of regular direct flights between Doha and Kyiv carried out by Qatar Airways, one of the best air companies of the world; liberalisation of air travels between two states; introduction of a visa-free regime for citizens of both states; stable annual growth of rates of the bilateral turnover of commodities; expansion of the legal framework between the two states.

Бесіда Надзвичайного та Повноважного Посла України в Державі Катар Андрія Кузьменка з Еміром Катару шейхом Тамімом бін Хамадом Аль Тані після церемонії вручення Вірчих грамот (Доха, палац Еміра, 16 лютого 2020 р.)

Conversation between Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Qatar Andrii Kuzmenko and Emir of Qatar Sheikh Tamim bin Hamad Al Thani after the presentation of Credentials (Doha, Emir's Palace, 16 February 2020)

The establishment of direct air flights and a visa-free regime between Ukraine and Qatar have made our states much closer. It is my pleasure that nowadays the Qatari-Ukrainian relations are actively developing at both the governmental and interpersonal levels. Qatar attracts more and more Ukrainian tourists. To confirm this, I would like to provide some important figures: more than 7,000 Ukrainians visited Qatar in 2017, followed by about 15,000 in 2018 and 22,596 in 2019. Moreover, many highly experienced Ukrainian specialists, namely doctors, engineers, and coaches of various sports, work in Qatar. Many Ukrainians chose to work in Qatar's service industry.

I am glad that an ever increasing number of citizens of the State of Qatar consider Ukraine an attractive destination for leisure and recreation, starting business, and implementing investment projects.

The trade and economic cooperation is an important element of our relations with the State of Qatar.

Although absolute indicators of trade and economic cooperation between Ukraine and Qatar are still far from reflecting our true capacity, I am pleased to note that they demonstrate a stable annual growth. According to the 2019 statistics, total trade between Ukraine and the State of Qatar reached \$90 million, a record-breaking amount over the whole history of diplomatic relations.

In my opinion, the current trade volume between Ukraine and Qatar does not live up to the states' potential, and therefore we continue to work intensively upon strengthening bilateral cooperation. We have promising prospects to advance cooperation, inter alia, in such realms as energy, infrastructure, agriculture, tourism, etc. Such an important mechanism for the development of cooperation as the Intergovernmental Commission on Economic, Trade and Technical Cooperation between the Government of Ukraine and the Govern-

ment of the State of Qatar, which was established in 2018, should contribute to this. Its second meeting was planned to be held this year in Kyiv, but due to the current COVID-19 pandemic it was postponed until 2021.

According to our plans, 2020 should have become the year replete with different ambitious bilateral events. However, new realities caused by the COVID-19 global pandemic have upset the applectart. Taking into account the epidemiological situation in both states, we had to postpone many events and meetings. Nonetheless, we hope to overcome the pandemic, which has become a true challenge for the whole world, as soon as possible.

In this respect, special mention should be made of the assistance provided by the State of Qatar to Ukraine during the pandemic.

In May 2020, Ukraine received almost 9 tons of humanitarian cargo from our Qatari partners that has helped Ukrainian doctors at the forefront of the fight against the pandemic.

A famous proverb says that a friend in need is a friend indeed. This move on the part of the State of Qatar is a manifestation of true friendship and commitment to the spirit of partnership and mutual aid.

Moreover, our Qatari friends provided considerable assistance in organizing the evacuation of Ukrainian citizens from both Qatar and some very distant corners of the world during the global pandemic. And for that I would also like to express my sincere gratitude.

Returning to the prospects of trade between the two states, I would like to mention agriculture as one of the most important realms of Ukrainian-Qatari economic cooperation that could be a driving force for the development of the whole complex of bilateral relations.

Церемонія підписання пакету двосторонніх документів під час офіційного візиту п'ятого Президента України Петра Порошенка до Катару (19–20 березня 2018 р.). На фото: обмін між главами МЗС України та Катару альтернатами міжурядової Угоди про взаємне скасування візових вимог

Signing ceremony of a package of bilateral instruments during the official visit of the fifth President of Ukraine Petro Poroshenko to Qatar (19–20 March 2018). Photo: Foreign Ministers of Ukraine and Qatar exchange signed copies of the Intergovernmental Agreement on Mutual Abolition of Visa Requirements

Ukraine as one of the leading world agricultural exporters has much to offer to the State of Qatar that pays much attention to its food security.

We constantly work upon increasing Ukrainian exports to Qatar. In the meantime, the high competition in the relatively small domestic Qatari market makes achievements in this realm highly contingent on a proactive position of Ukrainian producers and exporters.

The entry to Qatari market is possible only if our Ukrainian companies work hard. Preparing high-quality presentations of Ukrainian products, participating in specialised exhibitions, determining the best possible logistics to Qatar are extremely crucial. In its turn, the diplomatic service of Ukraine is always ready to provide further multifaceted assistance in promoting the interests of Ukrainian exporters in foreign markets.

The cooperation with Qatar in the energy sector may play a pivotal role in diversifying energy supply and ensuring Ukraine's energy security as the State of Qatar is the world's biggest producer and exporter of liquefied natural gas. Recently, both countries have been actively contributing to a substantive expert review of the possibilities to start supplying Qatari liquefied natural gas to Ukraine. This matter is particularly relevant, on the one hand, against the background of Qatar's strategy to significantly increase its export capacity and find new markets for its liquefied natural gas, and on the other hand, in the context of Russia's hybrid war against our state, the instrument of which is, among other things, energy supply.

The cooperation in infrastructure, wind and solar energy, where Ukraine possesses significant production, scientific and technical potential, may also be interesting.

Qatar implements ambitious and large-scale domestic projects, particularly in the context of preparations for hosting the 2022 FIFA World Cup and in the framework of the national development strategy *National Vision 2030*.

Qatar is planning to spend more than \$200 billion to fulfill these projects before 2030.

In view of this, promising areas for expanding Ukrainian exports to Qatar are the export of construction materials and services, including the construction and furnishment of hotels, sports facilities and roads by Ukrainian companies.

We are constantly working to facilitate the participation of Ukrainian enterprises in projects on infrastructure objects construction in the State of Qatar. In the meantime, it is necessary to understand that international competition in this realm is extremely high.

On the other hand, Qatari investors are taking much interest in Ukraine's infrastructure.

The participation and subsequent victory of the Qatari company QTerminals in the Olvia Seaport (Mykolaiv) concession tender is a bright example. The results of the competition were announced at the beginning of 2020. As early as

20 August 2020, a respective concession agreement was signed. Qatari investors are going to invest UAH 3.4 billion in the next five years to develop the Ukrainian port and its infrastructure. It will be one of the biggest foreign direct investments in the port sector of Ukraine since 1991. This result would not have been possible without regular activities on facilitating investment cooperation between Ukraine and the State of Qatar, which is an important area of bilateral relations.

As I have mentioned, Qatar possesses strong financial and investment potential. Specifically, Qatar Investment Authority, the major state investment fund, is among the top ten biggest sovereign investment funds of the world in terms of assets.

The necessary preconditions for the real reinvigoration of bilateral cooperation with Qatari partners in the field of investments have already been created. To this end, we have established a respective legal and regulatory framework. For instance, in 2019 the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the State of Qatar on Facilitation and Mutual Protection of Investment and the Treaty between the Government of Ukraine and Government of the State of Qatar on Avoidance of Double Taxation and Prevention of Tax Evasion in Respect of Taxes on Income came into force.

Among the promising areas to engage Qatari investors are the privatisation of industrial, infrastructure, tourist, and recreation objects of Ukraine, joint implementation of investment projects in agriculture, energy, shipbuilding, aircraft construction, modernisation of seaports, etc.

Indeed, we have many other spheres for interaction and are currently working upon their development. These are culture, education, science, sports, tourism, military and technical cooperation, security.

The development of interstate relations is a complex and durable process. It is not only about politics; rather, it is a daily painstaking work aimed at solving very practical issues.

The State of Qatar is a very interesting and promising state for Ukraine that demonstrates a real readiness to intensify cooperation with our country. Thus, we have many plans for the further development of our relations.

Let us continue working hard and moving forward to strengthening friendship and partnership for eventually building a better future!

Олександр БАЛАНУЦА,
*Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Державі Кувейт,
кандидат економічних наук;*

Ольга СЕГЕДА,
*третій секретар Посольства України
в Державі Кувейт,
магістерка східної філології*

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ В КУВЕЙТІ: ПОТЕНЦІАЛ НЕСТАНДАРТНИХ РІШЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто заходи української публічної дипломатії, яких уживає Міністерство закордонних справ України в співпраці з іноземними дипломатичними установами задля зміцнення позитивного іміджу України на міжнародній арені. Було з'ясовано, що сучасна концепція української публічної дипломатії, яка замінила радянський принцип «культурно-гуманітарної співпраці», потребує оновлення методів і шляхів її реалізування. Зокрема, ідеться про опанування можливостей цифрової дипломатії та опрацювання комплексних іміджевих проєктів із залученням державних і приватних акторів. Такий підхід, вочевидь, вимагатиме злагодженої координації дій між державними органами й громадськими організаціями, фондами, а також застосування новітніх цифрових технологій у роботі дипломата. З огляду на безпрецедентність таких ініціатив в органах дипломатичної служби України одним з аспектів цього дослідження було спроектувати перспективи для закордонних дипломатичних установ проводити масштабні іміджеві заходи й проєкти у сфері цифрової дипломатії. З огляду на багатогранність поняття публічної дипломатії було констатовано, що немає єдиного алгоритму забезпечення успішної практики публічної дипломатії. З іншого боку, світові індекси на кшталт «The Soft Power 30», «Global Go To Think Tank Index Report», «Future Brand Country Index 2019» математично обчислюють успішність країн у царині публічної дипломатії. На прикладі «Тижня України в Кувейті 2020» та онлайн-заходів, які ініціювало Посольство України в Державі Кувейт, у статті наведено аналіз ефективності альтернативних підходів до реалізування публічної дипломатії України в Кувейті.

Ключові слова: публічна дипломатія, іміджеві проєкти, цифрова дипломатія, міжнародний імідж.

У ХХІ столітті розставлення фігур на шахівниці світової політики досі нестійке, а з ним – і рецепт успіху держави на зовнішньополітичній арені. У ньому з'явився новий інгредієнт – т. зв. *soft power*, або м'яка сила. Нині поняття «м'якої сили», яке ввів у політичний дискурс Дж. Най ще наприкінці 80-х рр. минулого століття, ми асоціюємо з публічною дипломатією. Блискучі приклади США, Великої Британії, Франції, а також ОАЕ й Кувейту (що стрімко розвиваються впродовж останніх десятиліть) демонструють ефективність культурно-освітніх проєктів, поставлену на службу національним інтересам країни. Доволі важко сформулювати просте визначення такого багатогранного явища, як публічна дипломатія. Утім з упевненістю можна сказати, що це не дія, а тривалий процес, який охоплює цілу плеяду акторів – дипломатів, громадських діячів та активістів, представників різних сфер наук, ЗМІ, неурядових організацій тощо. Дипломатів справедливо вважають драйверами політики публічної дипломатії, хоча в мінливих умовах сучасного світу інструментарій провадження такої політики неможливо не варіювати.

Окремим аспектам цієї теми присвячено праці таких авторів, як О. Розумна, М. Процюк, О. Тищенко-Тишковець, О. Опанасюк. Проблеми інституалізації та модернізації практики публічної дипломатії висвітлено в наукових статтях О. Децик та Н. Піпченко. Практичні питання реалізації такої політики розглянули у своїх статтях С. Корсунський та Є. Габер. Проте досі не розкрито питання щодо потенціалу нестандартних рішень у зазначеному контексті, які й висвітлено в цій статті.

Мета статті – з'ясувати ефективність альтернативних підходів до реалізування публічної дипломатії України в Кувейті, кінцевою ціллю якої є просування національних інтересів держави. Відповідно до зазначеної мети доцільно поставити такі завдання: простежити головні тенденції публічної дипломатії України крізь призму заходів, які проводять закордонні дипломатичні установи; проаналізувати креативні проєкти, які втілювало Посольство України в Державі Кувейт у цій царині; визначити переваги й недоліки нестандартних підходів у досягненні цілей публічної дипломатії України.

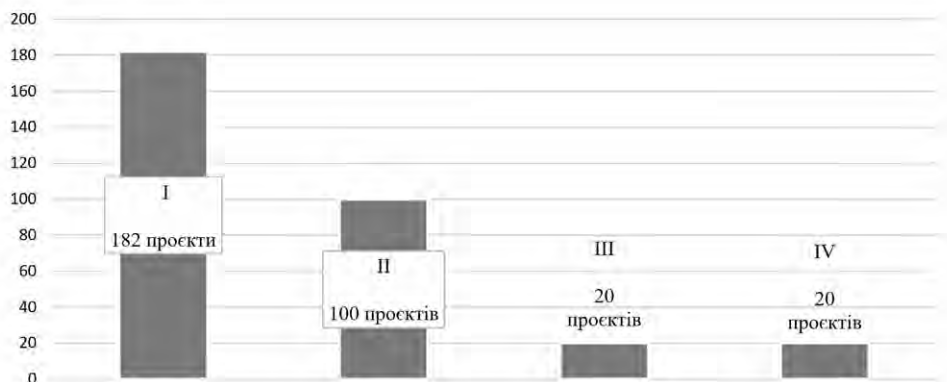
Публічна дипломатія може бути внутрішньою (тобто спрямованою на консолідування суспільства в межах своєї країни й залучення активної частини свідомого населення в загальнодержавні проєкти) та зовнішньою. Такі заходи «на експорт» покликані непримусово змінити політичну поведінку закордонної цільової аудиторії на користь країни-інфлюенсерки. У сучасному світі публічна дипломатія є відлунням зовнішньополітичних інтересів держави, за нею можна робити висновки про її амбіції на міжнародній арені. Очевидно, що стратегію такої дипломатії має бути закріплено на державному рівні, оскільки саме «згори» найефективніше координувати зусилля та сприяти об'єднанню різних акторів (державних і приватних) для досягнення спільної мети. Якщо такою метою є перетворення цільової

країни на політичну союзницю, то процес публічної дипломатії як одного з механізмів досягнення окресленої цілі складається з низки етапів. Передусім ідеться про поширення якісної та вичерпної інформації про свою країну, розбудову тривалого діалогу шляхом транслявання цінностей, культури й традицій держави. У цьому контексті треба виокремити роль закордонних дипломатичних установ у проведенні політики публічної дипломатії, адже саме дипломати є медіаторами між двома суспільствами. Співробітники дипломатичної служби – це агенти розуміння, які працюють на кордоні двох культурних кодів як сполучний механізм. Водночас немає єдиного та перевіреного алгоритму дій, який забезпечить успіх. Кожен з акторів має відшукати свої унікальні риси й особливості, за допомогою яких можна збудувати місточок розуміння, знайти спільні точки дотику. Натомість є чимало механізмів визначення результатів публічної дипломатії, завдяки яким можна описати успішність тієї чи іншої країни в реалізації такої політики. Наприклад, розробники світового рейтингу «The Soft Power 30» наголошують: у сучасному світі пальма першості в царині публічної дипломатії дістанеться тому, хто вміє будувати тематичні партнерські мережі й зацікавлювати нових впливових акторів долучитися до них. На основі аналізу шести показників (уряд, культура, освіта, глобальна взаємодія, підприємництво та цифровізація), а також міжнародного опитування зазначений рейтинг зіставляє потенціал «м'якої сили» 61 країни світу з кожного геополітичного регіону. Стабільність політичних інститутів і якість дипломатії, репутація освітніх закладів, привабливість економічної моделі й решта важливих чинників утримують Францію та Англію на перших позиціях протягом останніх декількох років [3]. Інший індекс – «Global Go To Think Tank Index Report» – оцінює тренди й виклики для «мозкових центрів» («think tanks») різних країн світу задля визначення їхньої ролі в розбудові чи модернізуванні політичних інститутів. Аналітику рейтингу побудовано на дослідженні 6500 мозкових центрів по всьому світу, вона показує активність окремих акторів у глобальній мережі актуальних питань. У 2019 році відразу декілька українських організацій («Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова», «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва», «Дніпровський центр соціальних досліджень» та ін.) потрапили в індекс «Global Go To Think Tank Index Report», що свідчить про активнішу участь українського громадянського суспільства в процесах розвитку своєї держави [4, с. 97]. Індекс «Future Brand Country Index 2019» відображає привабливість країни з погляду її інвестиційного й туристичного потенціалу, комфорту проживання та якості національної продукції. Стовпи, на яких будують бренд країни, – система цінностей, якість життя, можливості для бізнесу, промисловість і культурний спадок – стали основою цього індексу, де Україна посіла 74-те місце серед країн світу [5, с. 23].

В Україні нині склалися такі внутрішньо- та зовнішньополітичні умови, коли нехтування можливістю й потребою заявити про себе на міжнародній арені за допомогою чіткої, довгострокової, стратегічно виваженої політики публічної дипломатії об'єктивно призводить до розмивання позитивного міжнародного іміджу України у світі через заповнення інформаційних прогалин великою кількістю міфів і стереотипів [2, с. 26]. Саме з метою закріплення позитивного сприйняття України за кордоном було розроблено бюджетну програму 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України», згідно з якою МЗС у співпраці із закордонними дипломатичними установами України щороку планує та реалізує іміджеві проекти. У 2020 році в частині популяризування позитивного міжнародного іміджу зовнішньополітичне відомство України запланувало понад 300 заходів різних спрямувань. Зазначені проекти розкривають потенціал культурної, освітньої, спортивної та експертної дипломатії, маючи на меті створити позитивне інформаційне тло про Україну й привернути увагу іноземних цільових аудиторій до нашої країни [1, с. 3–10].

Рис. 1. Розподіл іміджевих проектів МЗС України за напрямками на 2020 рік

- I. Ярмарки, фестивалі, конференції, мистецькі вечори, експозиції та презентації.
- II. Експертна дипломатія: ознайомчі поїздки й престури в Україну іноземних експертів.
- III. Висвітлення української тематики в іноземних ЗМІ.
- IV. Створення аудіовізуального, цифрового та друкованого контенту про Україну.

Уклали автори за [1].

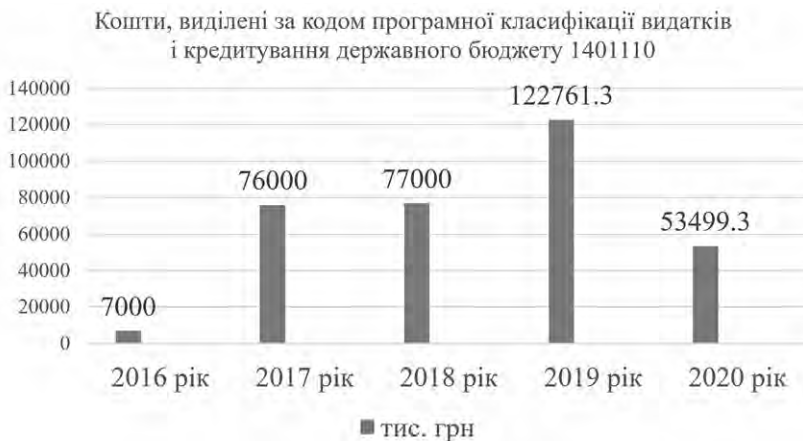
Чимало із запланованих проектів спрямовано на промоцію сучасного мистецтва України. Такі експериментальні ініціативи, як колективний стріт-арт, мурали (стінописи) й українськомовні аудіокниги покликані зацікавити широку іноземну аудиторію. Тенденція до «осучаснення» інструментарію публічної дипломатії України перегукується з амбітними

планами Українського інституту, що охоплюють соціологічні дослідження про сприйняття України поміж іноземної аудиторії, збагачення українськомовної «Вікіпедії», постановку українських п'єс в іноземних театрах, започаткування кулінарної дипломатії України, створення концепту сучасного українського сувеніра й багато іншого.

За доволі нетривалу історію свого розвитку цього напрямку Україна зробила якісний стрибок у бік найкращих світових практик. Од застарілої концепції «культурно-гуманітарної співпраці», яка здебільшого передбачала лише ситуативні проекти з відзначення річниць або вшанування роковин, публічна дипломатія України перейшла на рівень проактивного планування й розроблення стратегії. Не останню роль у цьому процесі відіграла інституалізація такої практики. Так, у структурі МЗС України було виокремлено відповідний підрозділ із питань публічної дипломатії, а на рівні загальнодержавних програм розроблено низку документів, що регулюють зазначену царину. Насамперед ідеться про «Стратегію сталого розвитку Україна – 2020» і «Концепцію популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі». Крім того, важливу роль у медіатизації досягнень двосторонніх відносин між державами та створенні сприятливої атмосфери для професійних односторонніх, зокрема в досліджуваній тут площині, відіграють спеціалізовані організації на кшталт Державного підприємства «ГДІП».

Утім довгострокові питання, пов'язані з фінансуванням і кадровим забезпеченням, можуть сповільнити подальший розвиток публічної дипломатії України, адже чимало ініціатив у цій царині мають невикористаний потенціал у зв'язку із зазначеними вище факторами.

Рис. 2. Розподіл видатків Державного бюджету України на іміджеві проекти

Уклали автори на основі законів України
«Про Державний бюджет України» в період 2016–2020 рр.

В умовах загострення епідеміологічної ситуації у світі звичний формат заходів публічної дипломатії, який передбачає масові зібрання, досі мало-доступний. Крім того, до пошуку альтернативних рішень спонукає і суттєве скорочення видатків на фінансування культурно-мистецьких проєктів.

Чимало дотичних ініціатив України в Кувейті підтвердили свою дієвість у світлі зазначених вище обставин. Загалом українська публічна дипломатія в Кувейті протягом останніх років значно активізувалася, про що свідчить низка успішно реалізованих проєктів. До спектра таких заходів належить гідне презентування українських галузей культури, медицини, освіти, спорту, науки, туризму тощо. У межах деяких проєктів було також розкрито потужний потенціал цифрової дипломатії [6].

Із часу встановлення дипломатичних відносин між Україною та Кувейтом двічі проводили «Дні української культури в Державі Кувейт» – у 2012 та 2015 рр. До уваги кувейтської аудиторії було представлено найкращі мистецькі й фольклорні ансамблі України, зразки українського традиційного мистецтва та сучасного кінематографу. Яскрава презентація української культури в Кувейті дала розвиток іншим спільним проєктам, як-от: переклад української художньої літератури арабською, подальші візити українських митців і музикантів у Кувейт тощо.

У цьому дослідженні ми зосередимося на двох комплексних проєктах – «Тиждень України в Державі Кувейт 2020» та заходи цифрової дипломатії, оскільки саме цим експериментальним форматам властивий нестандартний підхід до реалізування політики публічної дипломатії.

«Тиждень України в Державі Кувейт 2020» – це масштабна іміджева подія, у межах якої відбулися торговельно-економічні, культурно-мистецькі, освітні й спортивні заходи, покликані посилити увагу кувейтської громадськості до нашої держави та стимулювати співпрацю з нею. Кожен день «Тижня» було присвячено одній зі сфер українсько-кувейтських двосторонніх відносин – економічній, культурній, спортивній, мистецькій, освітній. Єднальною ланкою усього проєкту стало спільне гасло «Бізнес, культура, освіта, мистецтво, спорт – заходи, що об'єднують Україну та презентують її світу» [6].

Стартовий день «Тижня» було присвячено спортивним заходам, першим із яких стало заняття зі спортивної гімнастики для дітей у кувейтській школі. Тоді ж таки провели спортивну конференцію за участі профільних фахівців з України та Кувейту, а ввечері відбувся дружній футбольний матч між збірною командою ФК «Динамо-Дубай-Кувейт» (Україна) та ФК «Strikers Academy» (Кувейт).

Другий день «Тижня України в Державі Кувейт 2020» відкрив знаний український піаніст і композитор Євген Хмара, який дав сольний фортепіанний концерт у Вищому музичному інституті Кувейту. У холі кон-

цертного залу розмістили фотовиставку, присвячену Дню Соборності України, а також виставку дитячих малюнків «Щаслива дитина – квітуха Україна» від української галереї «Єлисаветград», м. Кропивницький. Слід зауважити, що саме після виступу Євгена Хмари керівництво зазначеного інституту висловило зацікавленість в українських музичних консерваторіях, де кувейтські студенти могли б навчатися, стажуватися й покращувати свої професійні компетенції.

Центральною подією «Тижня» став дводенний українсько-кувейтський бізнес-форум за участі близько 25 компаній з України, які прибули до Кувейту для презентування передових досягнень у царині смарт-технологій, легкої та харчової промисловості, медицини, моди, інвестиційних можливостей тощо.

Мистецьке шоу від українських модних домів і концерт українського симфонічного оркестру «Київ-Класик» під керівництвом видатного диригента Германа Макаренка, під час якого кувейтська публіка почула найкращі зразки української та арабської музики, справили незабутнє враження на глядачів, адже близькосхідні мотиви у творчості українських митців продемонстрували, що артіндустрія може знайти спільне навіть у різних культурних кодах.

Передостанній день «Тижня» ознаменувала низка освітніх заходів у Кувейтському університеті за участі українських і кувейтських освітян, експертів і студентської молоді. Після лекційної частини у внутрішньому дворіку університету висадили дерева – на знак дружби й співпраці між українським і кувейтським студентством. У цей самий день Посольство України в Державі Кувейт провело дипломатичне прийняття з нагоди Дня Соборності України, під час якого українські артисти Євген Хмара та Катерина Вовчук виконали авторські музичні й вокальні композиції.

На завершення «Тижня України в Кувейті 2020» у приміщенні посольства провели майстер-клас із писанкарства та малювання для учнів недільної школи при посольстві, після якого діти отримали пам'ятні сувеніри з українською символікою [6].

Напрочуд яскраво минула п'ятиденна акція з підсвічення «Кувейтських веж» – головної туристичної пам'ятки держави – у блакитний і жовтий кольори. Уперше в історії двосторонніх відносин бікolor українського прапора прикрашав нічне небо Кувейту, супроводжуючи всі події «Тижня України в Кувейті 2020» [7].

Безпрецедентна концентрація заходів публічної дипломатії протягом «Тижня» зумовила успіх проєкту загалом, оскільки на кожному з них анонсували наступний, привертаючи увагу дедалі ширшої аудиторії, до якої належали кувейтські високопосадовці, представники іноземного дипломатичного корпусу та бізнесових кіл Кувейту, журналісти, а також

українська діаспора. Медійний розголос «Тижня» перевищив усі очікування, адже заходи цього іміджового проекту було висвітлено в 13 відеорепортажах кувейтських телеканалів, трьох телевізійних інтерв'ю Посла України в Кувейті, 23 публікаціях в англо- й арабомовних газетах Кувейту. Комплекс заходів, реалізованих у межах «Тижня України в Кувейті 2020», дав змогу сформувати мережу позитивних відгуків, оцінок, публікацій щодо України в кувейтських та іноземних ЗМІ.

У контексті висвітлення української тематики в закордонних медіаресурсах варто відзначити роль соціальних мереж, оскільки лідери думок та блогери використовують саме віртуальні майданчики як інформаційну платформу. На прикладі «Тижня України в Кувейті 2020», заходи якого забезпечили охоплення 30-тисячної аудиторії на сторінці посольства у фейсбуці, можна констатувати, що цифрова дипломатія є вельми перспективним напрямом розвитку публічної дипломатії.

Онлайн-проекти посольства було започатковано у вересні 2019 року, коли підписників сторінки посольства у фейсбуці запросили до участі в інтелектуальному брейн-рингу з нагоди Міжнародного дня грамотності.

22 грудня 2019 року в День працівників дипломатичної служби України було проведено онлайн-конкурс на написання найкращого віршованого тексту про українських дипломатів «Гімн дипломата, або Дипломатія – це покликання». Проект, який ініціював Посол України в Державі Кувейт О. Балануца, об'єднав письменників, поміж яких декілька членів Національної спілки письменників України, лауреатів різних літературних премій, учителів, журналістів, викладачів, школярів тощо. До конкурсного журі надійшли праці з різних регіонів України: Вінниця, Житомир, Київ, Кропивницький, населені пункти Запорізької, Львівської й Одеської областей. Також свої поезії надіслали українці, які проживають за кордоном: в Об'єднаних Арабських Еміратах і Тунісі. Переможців і призерів конкурсу було нагороджено грамотами та подарунками (а всіх учасників – сертифікатами про участь), найкращі вірші опубліковано на сайті Посольства України в Кувейті та в соціальних мережах. Із перспективою подальшого впровадження таких практик інформацію про мету, суть і результати конкурсу було також надіслано до МЗС України [6].

У форматі скайп-конференцій і відеозвернень також було проведено чимало заходів освітнього, спортивного й мистецького спрямувань. Онлайн-проекти на кшталт першого в історії двосторонніх відносин телемоста між українською та кувейтською школами зарекомендували себе як ефективну альтернативу заходам у режимі «офлайн» із низки причин. Передусім в епоху цифровізації роль громадських діячів поміж акторів публічної дипломатії значно зросла, а тому соціальні мережі як вагомий спосіб надшвидкої комунікації – це зручний майданчик для запус-

ку масштабних проєктів. Реклама й анонс ініційованих заходів, а також збирання необхідної аналітики стали загальнодоступними саме завдяки соціальним мережам, що об'єднали навколо себе рекордну аудиторію: із 7,75 млрд людей у світі 4,54 млрд користуються інтернетом, а з них 3,8 млрд є активними користувачами соціальних мереж. Апелюючи до емоційності й емпатії, соціальні мережі уможливають міжособистісну взаємодію та оцінювання реакції на трансльований меседж. Насамкінець іміджеві проєкти у віртуальній площині є доволі бюджетними внаслідок скорочення витрат на оренду приміщення й обслуговування. Зрештою, інформаційний привід може бути створено завдяки залученню лише внутрішніх інтелектуальних і творчих ресурсів.

До перелічених переваг комплексних заходів публічної дипломатії на кшталт «Тижня України в Кувейті 2020» або цифрових проєктів слід додати ще один важливий чинник: стрімке посилення активності в іноземному інформаційному полі, що покращує сприйняття держави поміж громадян, зокрема в політичних і ділових колах країни перебування, а також сприяє гідному позиціюванню національних культурних продуктів на світовій арені.

Водночас планування й проведення такого масштабного проєкту, як «Тиждень України в Кувейті 2020», потребує виняткової мобілізації доступних ресурсів і тривалої підготовчої роботи. Організування безперервної низки заходів в умовах цейтноту також вимагає навичок менеджменту й долучення до проєкту широкого кола партнерів і спонсорів. Що ж до проєктів цифрової дипломатії, то інтеграція нових технологій у поточну роботу дипломата – це нелегкий і доволі тривалий процес, який треба розпочати з комплексного й ґрунтового навчання. Будь-яке новаторство в консервативному середовищі завжди натикається на нерозуміння й лише згодом стає прийнятною нормою. Крім того, неминуча відкритість і підвищена прозорість, яка приходить разом із соціальними мережами, не завжди корелює зі звичним робочим ладом більшості представників дипломатичного дискурсу.

Висновки. Короткий огляд заходів публічної дипломатії, які ініціювало МЗС України в співпраці із закордонними дипломатичними установами, дав змогу з'ясувати, що Україна нині стрімко розвиває таку політику за прикладом світових лідерів у цій галузі. Про це свідчить оголошений відхід од застарілих норм «культурно-гуманітарної співпраці» в бік проактивного планування й стратегування практики публічної дипломатії. Тенденції останніх років щодо нових форм комунікації та популяризування сучасних надбань України в усіх сферах тривають у проєктах українських посольств, які успішно проводять різноманітні заходи за підтримки спеціалізованих бюджетних програм.

Обґрунтовано, що в умовах обмеженого кадрового та фінансового забезпечення виникає попит на нестандартні підходи до публічної дипломатії. Головні переваги та недоліки альтернативних підходів було визначено на прикладі креативних проєктів, які втілило Посольство України в Державі Кувейт у цій галузі.

На основі зазначеного вище припускаємо, що такі нестандартні рішення в царині публічної дипломатії, як реалізування комплексних масштабних іміджевих проєктів із великою кількістю різнопрофільних заходів, а також експериментальні проєкти цифрової дипломатії засвідчили свою високу ефективність та обчислювану результативність. Водночас потенціал зазначених напрямів ще не до кінця розкрито. Саме тому дослідження цього питання, зокрема аспекту взаємодії державних і приватних акторів з метою реалізувати багатосторонні проєкти публічної дипломатії, має стати предметом подальших наукових студій.

1. Про затвердження Плану заходів МЗС на 2020 рік із реалізації бюджетної програми 1401110: наказ Міністерства закордонних справ України від 22.01.2020 р. № 32. 22 с.
2. Процюк М.В. Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. 2016. № 22. С. 22–28.
3. Mcclory, J. (2019). *The Soft Power 30 index*. USC Center on Public diplomacy [online]. Available at: <https://soft-power30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf> [in English]
4. McGann, J.G. (2020). *2019 Global Go To Think Tank Index Report*. University of Pennsylvania – Scholarly Commons. 265 p. [in English]
5. Future Brand (2019). *Future Brand Country Index 2019* [online]. 153 p. Available at: <https://www.futurebrand.com/uploads/FBI/FutureBrand-Country-Index-2019.pdf> [in English]
6. Embassy of Ukraine in Kuwait (2020). *Cultural and humanitarian cooperation* [online]. Available at: <https://kuwait.mfa.gov.ua/en/partnership/422-naukovo-tehnichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kuvejtom> [in English]
7. Тиждень України в Кувейті 2020 (світлина) [Електронний ресурс] / Посольство України в Державі Кувейт. 25 січня 2020. Режим доступу: <https://kuwait.mfa.gov.ua/galleries/tizhden-ukrayini-v-kuvejti-foto>

Oleksandr BALANUTSA,
Ambassador of Ukraine to the State of Kuwait,
PhD in Economics;

Olha SEHEDA,
Third Secretary at the Embassy of Ukraine
in the State of Kuwait,
Master of Arts in Oriental Philology

PUBLIC DIPLOMACY OF UKRAINE IN KUWAIT: THINKING OUT OF THE BOX

Abstract. The paper considers Ukrainian public diplomacy events carried out by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in cooperation with Ukrainian embassies overseas to strengthen the positive image of Ukraine in the international arena. The research has revealed that the modern concept of Ukrainian public diplomacy, which has replaced the outdated principle of cultural and humanitarian cooperation, is in need of new methods and ways of its implementation. In particular, what is implied here is harnessing the potential of digital diplomacy and crafting comprehensive multilateral projects involving both public and private actors. Such an approach will obviously require enhanced coordination among state bodies, public organisations and foundations as well as embracing modern digital technologies in the diplomatic agenda. Given the unprecedented nature of such initiatives in Ukraine's diplomatic service, one of the main aspects of this research was to model the perspectives of holding large-scale image events, especially in the field of digital diplomacy, by Ukrainian diplomatic missions abroad. Considering the multifaceted concept of public diplomacy, it is stated that none of the existing algorithms can ensure the success of practices in the realm of public diplomacy. On the other hand, numerous indices, such as *The Soft Power 30*, *Global Go To Think Tank Index*, and *Future Brand Country Index 2019*, evaluate country profiles in the field of public diplomacy by using mathematical methods. Based on the *Week of Ukraine in Kuwait 2020* and online projects initiated by the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait, the article analyses the effectiveness of alternative approaches to the implementation of Ukrainian public diplomacy in Kuwait.

Keywords: public diplomacy, image-making projects, digital diplomacy, international image.

In the 21st century, the position of pieces on the chessboard of world politics is unstable along with the recipe for the state's success in the foreign policy arena. It has a new ingredient now – the so-called 'soft power'. Today, the notion of soft power, introduced into political parlance by J. Nye as early as the late 1980s, is associated with public diplomacy. Brilliant examples of the United States, the United Kingdom, France, the UAE, and Kuwait (which have been developing rapidly in recent decades) demonstrate the efficiency of cultural and education-

al projects harnessed to the service of the country's national interests. It is quite difficult to come up with a simple definition of such a multifaceted phenomenon as public diplomacy. However, it is safe to say that it is not an action but a long process encompassing a starry firmament of actors – diplomats, public figures and activists, representatives of various fields of science, media, NGOs, etc. Diplomats are rightfully considered to be the driving force of public diplomacy policies, although in volatile conditions of the modern world, the tools for implementing such policies cannot remain unchanged.

Certain aspects of this topic are covered by works of such authors as O. Rozumna, M. Protsiuk, O. Tyshchenko-Tyshkovets, and O. Opanasiuk. The problems of institutionalisation and modernisation of such practice are considered in scientific articles by O. Detsyk and N. Pipchenko. Practical issues of implementing public diplomacy policies are considered in articles of S. Korsunskyi and Ye. Haber. However, the question of the capacity for unorthodox solutions with regard to the mentioned context considered in this article remains unsolved.

The purpose of this article is to find out the effectiveness of alternative approaches to the implementation of public diplomacy of Ukraine in Kuwait, whose ultimate goal is to promote the national interests of the state. Proceeding from the aforementioned purpose, it is advisable to set the following tasks: to trace the key trends in Ukraine's public diplomacy through the lens of activities carried out by foreign diplomatic missions; to analyse creative projects implemented by the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait in this realm; identify the advantages and disadvantages of unorthodox approaches with respect to achieving the goals of public diplomacy of Ukraine.

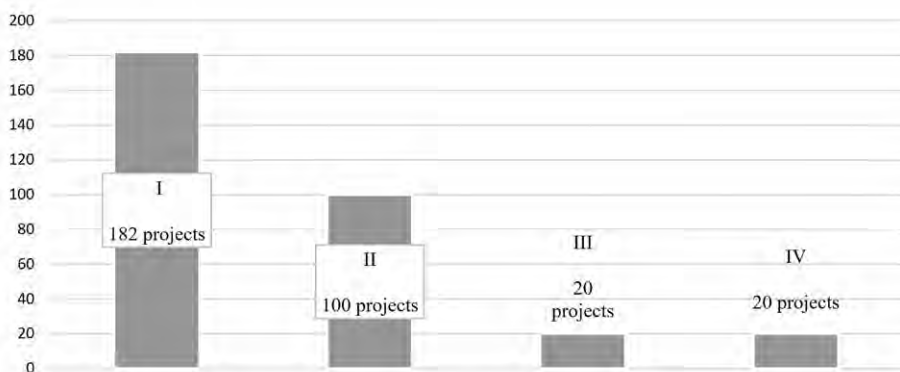
Public diplomacy can be internal (i.e. aimed at consolidating the society within its country and involving an active part of concerned citizens in national projects) and external. Export-oriented measures are designed to induce a non-coercive change in the political behaviour of foreign target audiences in favour of the influencing country. Thus, in the modern world, public diplomacy echoes the state's foreign policy interests, which illustrates its ambitions on the international arena. Basically, that a strategy of public diplomacy should be enshrined at the state level because it is the top-down approach that most effectively coordinates efforts and promotes the unification of different actors, both public and private, to achieve a common goal. If such a goal is to transform the target country into a political ally, then the process of public diplomacy as one of the mechanisms for achieving the intended goal has a number of stages. First of all, it is about disseminating high-quality and comprehensive information about one's country, building a long-term dialogue by translating the state's values, culture, and traditions. In this context, it is worth to highlight the role of foreign diplomatic missions in the policy of public diplomacy because it is diplomats who are the mediators between the two societies. Diplomatic officers are agents of understanding work-

ing at the border of two cultural codes as a connecting mechanism. However, there is no single and proven algorithm of action that would ensure the success. Each actor must find his or her own unique features and peculiarities to build a bridge of understanding and find common ground. Instead, there are a lot of mechanisms for determining the results of public diplomacy, which can be used to describe a certain country's success in implementing such policy. For example, the developers of the world rating *The Soft Power 30* emphasise that in today's world the palm of supremacy in the field of public diplomacy goes to those who know how to build thematic partner networks and attract new influential actors to join them. Based on the analysis of six indicators (government, culture, education, global engagement, entrepreneurship, and digitalisation) as well as an international opinion poll, this ranking compares the soft power potential of 61 countries in each geopolitical region. The stability of political institutions and the quality of diplomacy, the reputation of educational institutions, the attractiveness of the economic model, and other important factors have kept France and England high on the list over the last few years (Mcclory, 2019). Another index, the *Global Go To Think Tank Index Report*, assesses trends and challenges for think tanks around the world to determine their role in building or modernising political institutions. The analysis is based on a study of 6,500 think tanks around the world and shows the activity of individual actors in a global network of topical issues. In 2019, several Ukrainian organisations (O. Razumkov Ukrainian Centre for Economic and Political Studies, I. Kucheriv Democratic Initiatives, Dnipro Centre for Social Research, etc.) were included in the *Global Go To Think Tank Index Report*, which testifies to the revitalisation of Ukrainian civil society in the processes of development of their state (McGann, 2020). The *2019 Future Brand Country Index* reflects the country's attractiveness in terms of its investment and tourism potential, living comfort, and the quality of its national products. The pillars on which the country's brand rests – value system, quality of life, business opportunities, industry, and cultural heritage – formed the basis of this index, where Ukraine ranked 74th globally (Future Brand Country Index, 2019).

The foreign and domestic political situation in Ukraine has now evolved to the point where neglecting the opportunity and the need to assert itself in the international arena with a clear, long-term, and strategically-balanced policy of public diplomacy objectively leads to the erosion of Ukraine's positive international image in the world by filling information gaps with many myths and stereotypes (Protsiuk, 2016). It was with a view to consolidating the positive perception of Ukraine abroad that the budget programme 1401110 'Financial support for the international positive image of Ukraine, ensuring the activities of the Ukrainian Institute, measures to maintain ties with Ukrainians living outside Ukraine' was developed, according to which the Ministry of Foreign Affairs in cooperation with foreign diplomatic missions of Ukraine annually plans and implements image-making

projects. In 2020, in terms of promoting the positive international image, Ukraine's foreign ministry has planned more than 300 events in various fields. These projects reveal the potential of cultural, educational, sports, and expert diplomacy, aiming to create a positive information background about Ukraine and attract the attention of foreign target audiences to our country (MFA, 2020).

Picture 1. The distribution of image-making projects of the MFA of Ukraine by area, 2020

- I. Fairs, festivals, conferences, art evenings, expos, and presentations.
- II. Expert diplomacy: study visits and press tours to Ukraine for foreign experts.
- III. Coverage of Ukraine in foreign media.
- IV. Creation of audio-visual, digital, and printed content about Ukraine.

Compiled by the authors based on budget programme 1401110

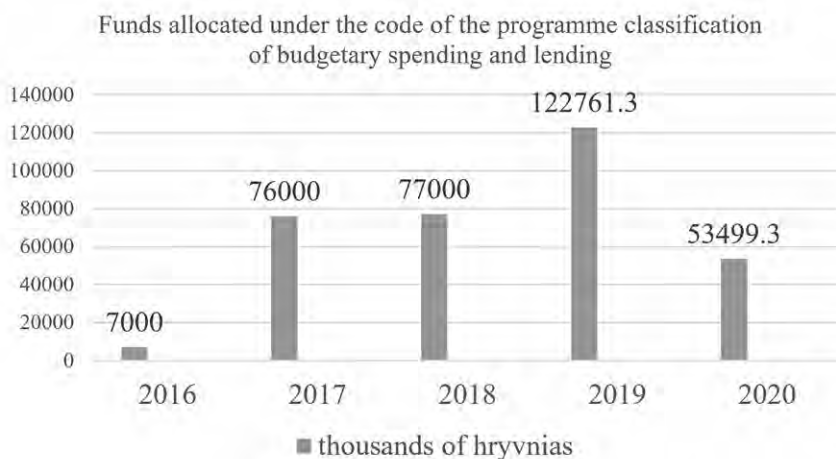
Quite a few of the projects planned are aimed at promoting contemporary Ukrainian art. Such pioneering initiatives as collective street art, murals, and Ukrainian-language audiobooks are intended to raise the interest of a wide foreign audience. The tendency to modernise the tools of Ukraine's public diplomacy echoes the ambitious plans of the Ukrainian Institute, which include sociological research on the perception of Ukraine among foreign audiences, enrichment of Ukrainian-language Wikipedia, staging Ukrainian plays in foreign theatres, launching Ukraine's culinary diplomacy, inventing the concept of the modern Ukrainian souvenir, and much more.

Over quite a short history of its development, Ukraine's public diplomacy has made a qualitative leap towards the best world practices. From the outdated concept of 'cultural and humanitarian cooperation', which mostly provided only for situational projects to mark anniversaries, Ukraine's public diplomacy has moved to the level of proactive planning and strategy development. Not the least role in this process was played by the institutionalisation of such practices. Thus, in the structure of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, a relevant unit for public diplomacy was established accompanied by a number of state-level documents regulating this area. What is meant is, first of all, the

Strategy for Sustainable Development Ukraine – 2020 and the Concept of Promoting Ukraine in the World and Promoting the Interests of Ukraine in the Global Information Space. In addition, specialised organisations, such as the GDIP SE, play an important role in promulgating the achievements of bilateral relations between states and creating a favourable ambience for like-minded professionals, particularly in researched field.

However, long-term issues related to funding and staffing may slow down the further development of public diplomacy in Ukraine, as many initiatives in this area exhibit untapped potential due to the abovementioned factors.

Picture 2. The allocation of funds of Ukraine's state budget to image-making projects

Compiled by the authors based on the Law of Ukraine on the State Budget of Ukraine for the period from 2016 to 2020

In the face of the globally deteriorating epidemiological situation, the beaten track of public diplomacy events, providing for mass gatherings, remains inadequately available. Besides, one more encouraging factor for alternative solutions is a serious cutback in expenditures for cultural and artistic projects.

In the light of the aforesaid, quite a few relevant initiatives of Ukraine in Kuwait have proved to be effective. In general, over the recent years Ukraine has stepped up its public diplomacy efforts in Kuwait, as confirmed by a number of successfully implemented projects. The range of Ukraine's such events includes a decent presentation of Ukrainian culture, medicine, education, sports, science, tourism, etc. Within certain projects, a powerful potential of digital diplomacy was also unleashed (Embassy of Ukraine in Kuwait, 2020).

Since the establishment of diplomatic relations between Ukraine and Kuwait, the Days of Ukrainian Culture in the State of Kuwait were held twice, in 2012 and 2015. The attention of Kuwaiti audience was called to the best artistic and

folk ensembles of Ukraine and specimens of traditional art and modern filmmaking. The flashy presentation of Ukrainian culture in Kuwait gave rise to other joint projects, to wit: translation of Ukrainian fiction into Arabic, further visits of Ukrainian artists and musicians to Kuwait, etc.

In the present study, we are going to focus on two comprehensive projects, namely the *Week of Ukraine in the State of Kuwait 2020* and events of digital diplomacy, as precisely these pioneering frameworks are characterised by the unorthodox approach to implementing policies in the field of public diplomacy.

The *Week of Ukraine in the State of Kuwait 2020* is a large-scale image-making event encompassing trade and economic, cultural and artistic, and educational and sporting events aimed at strengthening the attention of Kuwaitis to our state and encouraging bilateral cooperation. Every day of the Week was devoted to separate domains of Kuwaiti-Ukrainian relations, including economy, culture, sports, art, and education. The unifying element of the whole project was a common motto *Business, Culture, Education, Art, Sports – Events that Unite Ukraine and Present It to the World* (Embassy of Ukraine in Kuwait, 2020).

The starting day of the Week was devoted to sporting events, the first of which was artistic gymnastics training for children in a Kuwaiti school. The same day also featured a sports conference with the participation of subject-matter experts from Ukraine and Kuwait, followed by an evening friendly football matchup between Dynamo-Dubai-Kuwait FC (Ukraine) and Striker Academy FC (Kuwait).

The second day of the *Week of Ukraine in the State of Kuwait 2020* was opened by the Ukrainian pianist and composer Yevhen Khmara, who delivered a solo piano concert at Kuwait Higher Institute of Musical Arts. The concert hall of the institute featured a photo exhibition devoted to Ukrainian Unity Day and the children's art exhibition *Happy Child – Prosperous Ukraine* prepared by the Ukrainian Yelysavethrad gallery from Kropyvnytskyi. It bears mentioning that exactly after Yevhen Khmara's performance, the management of the institute expressed an interest in Ukrainian music conservatories with studying, internship, and competence building opportunities for Kuwaiti students.

The central event of the Week was a two-day Kuwaiti-Ukrainian business forum, which brought together nearly 25 companies from Ukraine to present progressive achievements in the field of smart technologies, light and food industry, healthcare, fashion, investment opportunities, etc.

An artistic show of Ukrainian fashion houses and a concert of the Ukrainian Kyiv Classic symphony orchestra under the guidance of Herman Makarenko, during which the Kuwaiti audience listened to the finest examples of Ukrainian and Arabic music, made an indelible impression on the guests, as Middle Eastern motifs in the works of Ukrainian artists made it clear that art industry can uncover commonalities even in glaringly different cultural codes.

The penultimate day of the Week was marked by a range of educational events at Kuwaiti University with the participation of Ukrainian and Kuwaiti pedagogues, experts, and student youth. Lectures were followed by planting trees in the university's inner yard as a token of friendship and cooperation between Ukrainian and Kuwaiti students. On the same day, the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait held a diplomatic reception on the occasion of Ukrainian Unity Day, where prominent Ukrainian artists Yevhen Khmara and Kateryna Vovchuk performed original music and vocal compositions.

In conclusion of the *Week of Ukraine in Kuwait 2020*, the premises of the embassy hosted a masterclass on pysanka art and painting for pupils of the Sunday school at the embassy, after which the children received souvenirs with Ukrainian symbols (Embassy of Ukraine in Kuwait, 2020).

Especially brilliant was a five-day illuminating action at Kuwait Towers, the state's major tourist attraction, with blue and yellow lights flashing on the buildings. It was the first time the colours of the Ukrainian flag adorned Kuwaiti starry firmament throughout the *Week of Ukraine in Kuwait 2020* (Embassy of Ukraine in Kuwait, 2020).

The unprecedented density of public diplomacy events during the entire Week resulted in the project's overall success, as every event announced the next one, thus drawing the attention of an ever greater audience comprising Kuwaiti high-profile officials, representatives of the diplomatic corps and business of Kuwait, journalists as well as the Ukrainian expatriate community. The Week's media coverage surpassed all expectations, with the events of these image-making projects being broadcast in 13 video features of Kuwaiti TV channels along with three television interviews with the Ambassador of Ukraine to Kuwait, and 23 publications in English and Arabic newspapers of Kuwait. The series of events carried out within the *Week of Ukraine in Kuwait 2020* has secured a network of positive feedback, assessments, and publications about Ukraine in Kuwaiti and foreign media.

With respect to covering the topic of Ukraine in overseas media outlets, it is worth mentioning the role of social networks, as it is this virtual fora that opinion leaders and bloggers use as an information platform. Based on the example of the *Week of Ukraine in Kuwait 2020*, which covered an audience of 30,000 people on the embassy's Facebook page, it is safe to say that digital diplomacy is a highly promising development path for public diplomacy.

The embassy's online projects were launched in September 2019, when followers of the embassy's page in Facebook were invited to participate in an intellectual brain ring on the occasion of International Literacy Day.

On 22 December 2019, the Day of Ukrainian Diplomatic Service, there was held an online contest for the best lyrics about Ukrainian diplomats entitled *Diplomat's Hymn, or Diplomacy is a Vocation*. Initiated by O. Balanutsa, Ambassador

of Ukraine to the State of Kuwait, the project brought together authors, including several members of the National Writers' Union of Ukraine, prizewinners of various literature awards, teachers, journalists, professors, students, etc. The jury was composed of members coming from all over Ukraine: Vinnytsia, Zhytomyr, Kyiv, Kropyvnytskyi as well as places in Zaporizhzhia, Lviv, and Odesa regions. Ukrainians living abroad also sent their poems from the United Arab Emirates and Tunisia. The winners and runners-up were awarded certificates and prizes, with the other participants receiving certificates of participation and the best poems published on the website of the Embassy of Ukraine in Kuwait and in social networks. The essence and results of the contest were also sent to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine with a prospect of continuing such practices in the future.

There have also been held quite a few education, sporting, and art events via Skype conferences and video statements. Online projects like the first ever bilateral video link between two schools from Ukraine and Kuwait have proved to be an effective analogue to offline events due to a number of reasons. First and foremost, in the digital era, the role of civil figures among the actors of public diplomacy has significantly grown, thus making social networks a convenient forum for launching ambitious projects. Advertising and announcing events initiated as well as collecting relevant analytics have become generally available precisely because of social networks uniting around themselves a record-breaking audience: 4.54 billion out of 7.75 billion people in the world are Internet users, of which 3.8 billion are active users of social networks. By appealing to the sphere of emotions and empathy, social networks enable interpersonal interaction and assessment of reactions to the message transmitted. Finally, image-making projects in virtual form are quite reasonably priced due to cost reduction for premises rental and maintenance. After all, an information opportunity may be created by only engaging internal intellectual and creative resources.

The listed advantages of comprehensive public diplomacy events like the *Week of Ukraine in Kuwait 2020* or digital projects can be supplemented by another important factor, namely a rapidly growing activities in a foreign information area, which improve the perception of a state by nationals, politicians, and business people of the receiving state, whilst also fostering a decent positioning of national cultural products on the world arena.

Still, planning and holding such an ambitious event as the *Week of Ukraine in Kuwait 2020* requires an exceptional mobilisation of available resources and continuous preparatory work. Organising an endless array of events over a short period of time also requires management skills and engaging a wide range of partners and sponsors. As for digital diplomacy projects, integration of new technologies into the diplomat's current work is a difficult and quite a long process, which has to begin with a comprehensive and substantial training. Any novelty in

a conservative environment always faces misunderstanding before becoming an accepted norm. Besides, inevitable openness and increased transparency coming together with social networks do not always correlate with the established work mode of most representatives of the diplomatic corps.

Conclusion. The brief overview of public diplomacy events initiated by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in cooperation with foreign diplomatic missions allowed us to find out that Ukraine is rapidly developing this policy based on the example of world's leaders in the field. This is confirmed by the declared departure from obsolescent norms of 'cultural and humanitarian cooperation' in favour of proactive planning and strategic practices of public diplomacy. Recent tendencies in regard to new modes of communication and promotion of Ukraine's modern achievements in all fields continue in projects of Ukrainian embassies successfully implementing various projects backed by specialised budget programmes.

It is justified that in the face of a limited staff and financial resources there is a demand for unorthodox approaches to realising public diplomacy. The main advantages and disadvantages of alternative approaches have been defined basing on the example of creative projects carried out by the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait in this field.

Proceeding from the aforesaid, it is assumed that such unorthodox decisions in the domain of public diplomacy as holding comprehensive ambitious image-making projects with a substantial number of cross-sectional events as well as pioneering projects of digital diplomacy have proved their high effectiveness and measurable productivity. Nonetheless, these areas have not yet lived up to their full potential. It is for this reason that research in this field, particularly the interaction of public and private actors with a view to implementing multilateral public diplomacy projects has to become a subject of further scientific discussions.

Ігор ОСТАШ,
кандидат філологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Ліванській Республіці

**«БЕЙРУТСЬКІ ОПОВІДАННЯ»
АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО:
до 150-ї річниці народження видатного
українського сходознавця**

Анотація. У статті досліджено науковий внесок видатного вченого-сходознавця Агатангела Кримського в розвиток української історії, науки та літератури кінця XIX – початку XX століть. Описано роки перебування А. Кримського в Лівані та вплив бейрутського періоду життя на становлення молодого вченого. Досліджено його літературні твори, написані в Лівані, зокрема «Бейрутські оповідання», у яких змальовано життя, побут, міжконфесійні взаємини бейрутян того періоду. Проаналізовано значення творчості А. Кримського для розвитку сучасних двосторонніх українсько-ліванських взаємин і зауважено заходи Посольства України в Лівані на вшанування його пам'яті в Бейруті та Шуейрі.

Ключові слова: Агатангел Кримський, сходознавство, наука, «Бейрутські оповідання», арабський світ.

Ліван!.. Щасливий, любий звук! Священне ім'я!.. [5, с. 33]
Агатангел Кримський, зі збірки «Пальмове гілля»

У січні 2021-го виповнюється 150 років із дня народження видатного українського вченого-орієнталіста, поета й перекладача, одного зі засновників і першого академіка Академії наук України – Агатангела Кримського. Протягом 1896–1898 рр. він жив і провадив творчу й наукову діяльність у Лівані (міста Бейрут і Шуейр). Його вважають провідним дослідником етнографії Лівану XIX сторіччя. Кримський – автор праць «Бейрутські оповідання», «Листи з Лівану», «Пальмове гілля», «Історія нової арабської літератури (XIX – початок XX століття)» тощо.

У статті до 120-річчя з дня народження вченого відомий сходознавець Омелян Прицак написав, що той – «найкращий кримський подарунок Україні». Агатангел з'явився на світ 15 січня 1871 року у Володимирі-Волинському. Батько – учитель історії та географії Юхим Кримський мав татарсько-білоруське походження: народився в родині кримського мулли з Бахчисарая, який переселився до Мстислава (територія Могильовської області в Білорусі) ще наприкінці XVII ст. Мати, за словами самого А. Кримського, була «польська литовка» [15, с. 10].

Юний Агатангел уже в три з половиною роки навчився читати, а в п'ять років його віддали на навчання до Звенигородського міського двокласного училища. Далі – студії в найстаріших освітніх центрах України. 1881 р. він розпочав навчання в Острозькій протогімназії, з 1884-го – у Другій київській гімназії, а від 1885-го – у славнозвісній Колегії Павла Ґалаґана, яку він закінчив вісімнадцятирічним, маючи у своєму арсеналі вісім іноземних мов.

У колегії він познайомився з такими відомими постатями, як Павло Житецький, Михайло Драгоманов, Леся Українка, – усі вони мали серйозний вплив на формування світогляду молодого Агатангела. Саме Павло Житецький прищепив йому велику любов до української мови, яку Кримський проніс через усе своє життя.

Далі він студіював арабську філологію в Лазаревському інституті східних мов у Москві (1889–1892) і слов'янську філологію та світову історію на історико-філологічному факультеті Московського університету (1892–1896).

У 1896 р. він отримує стипендію від Лазаревського інституту на два роки, один з яких мав провести в арабських країнах. Однак своє перебування в Бейруті Агатангел продовжив ще на рік, пожертвувавши студіями в одному із західноєвропейських університетів. Йому було двадцять п'ять, і він володів уже сімнадцятьма мовами.

На кораблі «Одеса» 2 жовтня 1896 року (далі дати подано за новим стилем) Агатангел Кримський відплив за маршрутом Константинополь – Бейрут. У Лівані він перебував із 13 жовтня 1896-го до 14 травня 1898 року.

Тепер, як ми знаємо, Бейрут – це столиця Лівану, однак тоді він разом із середземноморським побережжям був частиною Сирії. Кримський називав це місто інтелектуальною столицею: «Бейрут і є центр розумового життя Сирії, але він радше арабська Одеса, ніж арабська Москва чи Київ. Так. Одеса» (19 жовтня 1897 р., Бейрут. Лист М.Ф. Кримський) [7, с. 239].

Про життя Кримського в Лівані ми дізнаємося передусім із його листів. Усього за час перебування там він написав близько 180 листів, з яких 150 адресовано рідним, орієнтовно 30 – друзям і колегам. Часто ці листи були неначе записи зі щоденника й містили дуже багато деталей.

У першому ж листі батькові Ю. Кримському Агатангел пише: «Бейрут – дивовижно красиве місто. Він весь тоне в садах (пальми, інжир, апельсини);

вулиці в ньому майже європейські; чудовий краєвид на море; витончені будівлі. Стиль переважно мавританський. Однак жителі загалом не мусульмани, а здебільшого християни. Вони легко сприймають європейську культуру» (20–22 жовтня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.С. Кримському) [7, с. 31].

У НБУ ім. В. Вернадського в Києві збережено його опис тогочасного Бейрута: «[...] частина нинішнього величезного Бейрута, яка й дотепер зберегла назву “старе місто й базари”, “аль-мадіне ль-қадіме ва ль-асвақ” (арабські звуки “каф” і “вав” він передає відповідно латинськими “q” та “w”. – *Авт.*). Західна частина нинішнього міста, що розгорнулася в бік мису Рас-Бейрут і кварталів Мсайтбе (прикметна через витончені масивні будівлі університету американських місіонерів), за часів Ламартіна в 1832 р. була пустирем із залишками старовинних руїн. Так само не було заселено східної, багатой на рослинність частини Бейрутинської затоки між старим містом і річкою Бейрутинкою (“nahr Бейрут”). У наші часи тут у кварталах Ашрафіє, Рмейлі й Мар-Мітрі ми бачимо розкішні, споруджені в східному стилі будівлі бейрутських багатіїв, християнських нотаблів (вулиця Сурсуків, садиби Туейні, Традів, Тебітів тощо), а тоді, на початку 1830-х років, ця місцевість, од старого міста до р. Бейрутинки була, за описом Ламартіна, пишним лоном природи, щоправда, не дикої, а садової. [...] Тепер тут усе культурно: з одного боку гарне шосе прямує вздовж моря на північ, до Тріполі; а з іншого кінця ця впорядкована дорога поступово піднімається в гори Лівану» [11, с. 28].

Листи Кримського з Бейрута свідчать про те, що місто відразу полюбило його своєю красою: «Та й у будь-яку годину дня Бейрут прекрасний. Навіть у денну спеку, покриваючись потом, мимоволі милуєшся всім довкола. Це найгарніше з усіх східних міст, які я бачив. Якби в ньому були кімнати з дерев'яними підлогами, а не кам'яними, і з грубками для опалення (проти вогкості), то це був би рай. Константинопіль гарний із моря, але потворний усередині, а Бейрут і всередині гарний, і (чого немає ніде) – чистий» (4 листопада 1896 р., Бейрут. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 47].

В іншому листі він писав: «Несподівано для себе я раптом опинився за містом, на високій височині, й остовпів од здивування. Зліва – весь Бейрут як на долоні, а справа, унизу, Бейрутинська затока глибоко врізається в Ліван; тут упадає річка Бейрутинка, “Нахр Бейрут”; уздовж затоки лежать заміські сади, плантації та дачі, і я зі своєї височини заледве розрізняю внизу біленькі хатинки посеред зелені. А далі, за долиною, ланцюг гір, оперезаних туманами. Тумани туляться по уступах. Вершина однієї з гір набагато вища за тумани. Я дивився й забувся: дивився, імовірно, більш ніж годину, стоячи нерухомо й не рухаючись із місця» (15 листопада 1896 р., Бейрут. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 58–59].

Особливо його вразив серпневий Бейрут із висоти села Алей. Саме звідти він написав надзвичайно емоційні рядочки захвату, адресовані Бейруту. У цьому «освідченні» Кримський назвав Бейрут другим рідним містом: «Я скам'янів. Весь Бейрутський півострів лежав на південь перед нами як на долоні. Я бачив море, яке поясом омивало його майже зусібіч; я бачив під Бейрутом або за Бейрутом і всі найвіддаленіші околиці Бейрута; але найкраще – саме його, місто Бейрут. Який він великий, який він гарний, який він величний! На вранішньому сході сонця він дихав свіжістю й був ніжно-рожевого кольору, а море біля його підніжжя – світло-блакитне. Тієї секунди жваво відчув, як я встиг прив'язатися до цього прекрасного міста. Я, безумовно, з ним поріднився, і воно для мене – друге рідне» (16 серпня 1897 р., с. Алей у Лівані. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 193–194].

У Бейруті молодий сходознавець поселився в родині свого викладача з Лазаревського інституту Михайла Аттая в православному кварталі Рмейль, що розташований біля одного із центральних районів Бейрута – Ашрафії. Про своє житло він писав у листі Грінченку від 27 грудня 1897 року: «Живу я в дуже бідній сім'ї, яка не могла знайти собі доброї хати, збудованої на європейський лад, себто з сіними, з товстими стінами. Моя комната виходить дверима просто на подвір'я, і через те аби дощ – то вже й вогкість іде в хату. Додати треба, що вся світлиця більше скидається на альтанку, ніж на житло: скрізь (понад вікнами зверху) непозаскльовані кватирки (я вже їх позатикав ряденцями, та то мало пособля), скрізь щелини – коло вікон і дверей. Доки світить сонце, то й тепло, а часом навіть спека (35° по Реомюру) (майже 44 за Цельсієм. – *Авт.*); але піде дощ – і температура спускається до 10 градусів (12.5 за Цельсієм. – *Авт.*): а вже ж 10 градусів та ще серед вогкості – суцця смерть для тих, у кого пропасниця, ревматизм або що. Груб, розуміється, немає. Був би покинув я цю сім'ю та оселився де-ин-де, але ж, кажу Вам, бідна вона така, що аж страх, а люди з них дуже добрі і полюбили мене, як свого рідного» [3, с. 267].

Саме щоденні спостереження Кримського за побутом у цій родині, взаємини із сусідами, торговцями, а також його участь у громадському житті Бейрута стали основою «Бейрутських оповідань». Їх було написано в 1897 р. та вперше надруковано в часописі «Нова громада» 1906 р. (№ 6, 7, 8).

«Бейрутські оповідання», створені радше в жанрі «щоденника сторонньої людини», чи не вперше відкрили українському читачеві життя цього близькосхідного регіону.

Читаючи їх, поринаєш у бейрутське життя кінця XIX ст., відчуваєш усі перипетії близькосхідної політичної боротьби того часу. Автор скрупульозно зображує складні міжконфесійні взаємини, деталі міського побуту бейрутян.

«Бейрутські оповідання» складаються з двох частин: «Растлініє нравів» та «Соломониця, або Соломон у спідниці». У першій частині ми спостерігаємо за взаємопрониканням культур – східної та західної (європейської), вплив «нових» європейських звичаїв на патріархальні моральні й етичні устої. У кульмінації першої частини ми потрапляємо на бейрутський бал, який і спонукає літературного героя зрештою нарікати на «растлініє»: він-бо спостерігає, як між собою усміхаються корумповані й безсоромні «бейрутські православні “вельможі”», а також бачить на жінках замість традиційного арабського одягу декольтовані сукні – плоди європейських модних віянь.

Друга частина присвячена життю бейрутської школи для дівчат «Бакурат ель-ихсен» («Первочатки добродійства»), яку патрунувала представниця знаної бейрутської меценатської родини Амелія Сюрсок. У центрі уваги автора перебувають взаємини школи з російським православним «Палестинським товариством» та «змагальність» французьких і російських впливів на навчальний процес.

Для мене «Бейрутські оповідання» – це ще цікавий нарис про тогочасну бейрутську говірку, майстерно перекладені терміни та фразеологізми, які хочеться запам'ятати. Так, наприклад, тепер я вже розумію, що злісне українське «А щоб твоя хата згоріла!» неактуальне в Лівані, бо вогонь не страшний кам'яним будівлям, які тоді переважали. Натомість ліванці, коли лаються, кажуть: «Бодай твоя хата завалилася!» («Йихриб бейтак!»).

Перечитуючи його емоційні листи, ми знайдемо також і драматичну історію «бейрутського кохання» до вчительки польсько-українського походження Марії Каменської.

Про приватне життя Агатангела Кримського написано багато. Особливу увагу привертають його стосунки з Лесею Українкою, яка присвятила свою драму «В катакомбах» «шановному побратимові А. Кримському». Дослідники припускають, що він міг бути потай закоханий у знану літераторку. Посилаються також і на вірш, який Павло Тичина присвятив Кримському й прочитав під час святкування його 60-річчя: там, зокрема, ішлося про «вічно мрійну Лесю Українку» [1]. Одним із найцікавіших досліджень творчості А. Кримського в біографічних і психоаналітичних аспектах є, зокрема, праця С. Павличко [14].

Бейрутська історія кохання на цьому тлі дещо загубилася в тіні, але вона також була досить драматичною та заслуговує на нашу увагу. Розпочалося все в уже відомій нам школі «Бакурат ель-ихсен» (її ще називали школою Лябібі Жяхшен), куди Агатангел Кримський заходив майже щодня після обіду, коли викладачі були вільні.

У листі братові Ю. Кримському від 25 листопада 1896 року він повідомляє про те, що «одна з російських учительок, Марія Олексіївна Каменська, уже не може далі терпіти бейрутського життя (вона зовсім хвора, а найбільше

на ревматизм) і вирушає після 25 листопада в Росію, можливо, на початку грудня» (13 листопада 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 57].

Уже в наступному листі від 7 грудня 1896 року він «розкриває всю інтригу» й пише: «Післязавтра відїжджає звідси в Росію Марія Олексіївна Каменська. Наприкінці грудня [...] вона буде вже в Москві. [...] Я був би Вам дуже вдячний, якби Ви якнайкраще, якнайсердечніше прийняли Марію Олексіївну й запропонували б їй навіть заночувати в себе. Здається, вона лише день має намір провести в Москві.

Спитай у Марії Олексіївни про дві речі:

1) Чи купила вона мені в Константинополі п'ятикопійкові марки Російського товариства пароплавства і торгівлі? [...]

2) Прохання таємне. Дізнайся в Марії Олексіївни (але не прямо, а на-тяками), чи погодилася би вона вийти за мене заміж. Тільки, будь ласка, дізнайся не від мого імені, а від себе самого» (7 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 67–68].

Однак через тиждень ці сподівання спіткало повне фіаско. У наступному листі до брата Агатангел докладно розповів про кульмінаційний момент у їхніх стосунках – вийшла така собі «сповідь невдахи». З послання стає зрозуміло, що Кримський довго не міг наважитися попросити руки й зробив це останньої миті, під час прощання. Він пише: «Відповіді Марії Олексіївни на запитання, яке я просив тебе поставити їй, не повідомляй мені: я її і так уже знаю. Останнє слово, з яким вона на пароплаві попрощалася зі мною, було: “Ви з глузду з’їхали!”

Сталося це за кілька секунд до відбуття пароплава. [...] Я виявився останнім, хто з нею прощався, і на своє запитання отримав наведену вище відповідь. Що-небудь заперечити не було часу. Підбіг помічник капітана й досить нетерпляче крикнув: “Проводжальники, та йдіть уже з пароплава! Зараз третій гудок”. Ми кинулися до трапа, метушливо збігли до своєї фелюги. Пароплав заричав і рушив на північ, а наша фелюга – на набережну. Каменська стояла на палубі пароплава, біля поруччя, і дивилася на нас. [...] Я суворо дивився у воду, не на пароплав, що віддалявся. Той зробив поворот – і Каменської не стало видно. Наші човнярі швидко гребли, а дівчата в човні мовчали. Тільки їхня начальниця, стара Є.І. Шмідт, процідила крізь зуби як наче для себе: “Освідчуватися під звук третього гудка... та ще й у товаристві, привселюдно... немов у Бейруті на березі часу не було... це, звичайно, божевілля!”

Що ж! Я і правда з’їхав з глузду.

[...]

Повертаючись до Марії Олексіївни, скажу: я вважаю, що вона не зовсім нормальна, щоб не сказати “напівбожевільна»» (15 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 72–73].

Ще за кілька днів він, мабуть, дещо охолонувши, пише: «Сьогодні в мене з'явилося дуже ясне усвідомлення, що якби вона погодилася вийти за мене заміж, то я б усе одно з нею не одружився. Припускаю, що мине ще місяць – і через місяць сама думка взагалі про одруження змушуватиме мене боязко тремтіти» (19 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 81–82].

Однак він, безсумнівно, обманював і самого себе, і своїх родичів. І.М. Смілянська, дослідниця творчості А. Кримського, пише про кілька віршів, навіяних стосунками з Марією Каменською. Два вірші («На душі якась тривога» і «Я обірвав розмову. В очах мені туман...»), написано одразу ж після першої зустрічі з М.О. Каменською в Бейруті 20 жовтня 1896 року. А от поезію «З червоним блиском місяць згас...» – уже після від'їзду М.О. Каменської з Бейрута в Росію: «І та ж бейрутська природа, що [...] заспокоює людину, наче роблячи її щасливішою, навіяла поетові в січні 1897 р. повну безнадійної зневіри елегію “Закотилося сонечко в мутнії хмари”».

У циклі “Передсмертні мелодії” з кавказькою датою – 1900 – опинився його бейрутський грудневий вірш 1896 р.:

В переддосвітню годину
Бачу Лейлу уві сні.
“Мила!! Хочеш дати щастя,
Заборонене мені?”
“Ні, – рече, – мене вже кидай,
Набирайся забуття” –
“Не покину й не забуду:
Ти ж усе моє життя!”» [7, с. 82]

У своїх подорожах Ліваном А. Кримський багато в чому перегукується з Василем Григоровичем-Барським. Зокрема, він також побував біля меморіального місця святого Георгія біля Бейрута (нині це Джуніє) і подав дуже важливу деталь про дивний випадок з історичним каменем, біля якого, за переказами, святий Георгій убив змія: «Свята св. Георгія однаково шанують і мусульмани. Раніше всі ходили до прибережного каменя, біля якого Георгій убив змія, але минулого, 1896-го, року (у листопаді) власник землі побудував там споруду й умурував камінь кудись у фундамент» (29 квітня 1897 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 134].

А. Кримський також записав переказ про цього святого, який походив із території сучасного Лівану: «Святий Георгій-змієборець, пам'ять якого вшановують 23 квітня, – улюблений святий у Сирії та Палестині. Географічну топографію, пов'язану з переказами про Георгія, здавна розподіляли в такий спосіб. Народився Георгій у місцевості на Схід од Акки (Акри), де й тепер про нього нагадує фортеця, відома під назвою “Святий Георгій”,

або “Замок св. Георгія”. Лежить цей замок серед гір у долині. Змія-дракона вбив Георгій у Бейруті над морем [...] У Рамі, на відстані 12 миль од Єрусалима, його було спалено. У Лідді [...] Георгія поховано, і там показують його гробницю.

Про змієборство Георгія легенду знають по всій Сирії та Палестині в найширшому загалі. Скрізь її розповідають приблизно однаково, і ми можемо обмежуватися записом, зробленим у Бейруті. Зміст його такий: “Колись у часи язичництва був у Бейруті свій цар. Й ось біля моря, там, де в нього впадає річка Бейрутинка (Нахр Бейрут), з’явився величезний змій. Жив він у печері над морем, і потрібно було власкавлювати його тим, що на сусідньому пагорбі залишали йому на поталу дівчину. Дійшла черга й до царської доньки. Відвели її до берега на пагорб і залишили саму, щоб вона чекала своєї неминучої долі. Але раніше за страшного змія з’явився прекрасний вершник на білому коні, увесь закутий у лати, зі списом, це був святий Георгій. Він сказав царівні, що захистить її від чудовиська, а тим часом заснув, поклавши голову на її коліна. Поки він міцно спав, дракон виліз із печери й наближався до своєї жертви. Царівна перелякала-ся, скам’яніла від страху; вона не знаходила в собі сил розбудити Георгія, а прокинувся він тільки від того, що її гарячі сльози лилися йому на щок і обпалювали його. Умить витязь схопився, кинувся верхи на коня й помчав назустріч дракону. Той розкрив велетенську пащу й зібрався витязя зжерти; але витязь своїм сильним списом прикував його розчакнуту щелепу до землі й здобув перемогу. Дракон не мав більше сил чинити опір. Георгій відчув нестерпну спрагу та, щоб добути джерельної води, ударив списом по каменистій землі – і бризнуло джерело, яке б’є й дотепер. Потім Георгій попросив царівну дати йому одну довгу волосину з її розкішної коси й на цій волосині, немов на мотузці, притягнув убитого дракона в місто. Цар готовий був віддати свою доньку йому заміж, і царівна теж закохалась у свого спасителя. Георгій оголосив їй, однак, що переміг змія не сам він, а єдиний господь бог, який дав йому для цього дивовижну силу» [7, с. 299].

*****

Після повернення з Лівану з 1898-го до 1918 р. А. Кримський працює викладачем, а згодом – завідувачем кафедри арабської лінгвістики й професором у Лазаревському інституті східних мов.

За цей час він написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників із філології та історії Близького Сходу, про Коран, мусульманство, курси історії та літератури арабів, персів і турків.

За гетьмана Скоропадського, 1918 р., А. Кримський переїхав до Києва, де обійняв посаду неодмінного секретаря Української академії наук і фактично керував нею.

Паралельно впродовж 1918–1921 рр. працював професором усесвітньої історії в Київському університеті та створював перші інституції українського сходознавства.

Від 1921 р. він також був директором Інституту української наукової мови. У жовтні 1921-го брав участь у I Всеукраїнському церковному соборі, який підтвердив автокефалію Української автокефальної православної церкви, хоча остаточно цей процес було завершено лише в січні 2019 року, коли Україна здобула Томос про автокефалію.

З 1929 р. Кримський потрапив під жорна радянської репресивної машини, його переслідували через справу проти СВУ (Спілка визволення України), зокрема, за наукові погляди, адже він не визнавав теорії про «колиску трьох братніх народів», висуваючи натомість гіпотезу про окремішність української мови вже з XI ст.

До тієї пори він майже втратив зір. У роботі Кримському допомагав його помічник Микола Левченко, якого він усиновив. Однак Левченка також репресували.

Невдовзі Кримський одружився, але не з любові. Він побрався з вагітною дружиною Миколи Левченка, щоб урятувати його дитину. Згодом на світ з'явився хлопчик Василь, якого той також усиновив.

20 липня 1941 року його звинуватили в антирадянській діяльності й оголосили «ідеологом українського буржуазного націоналізму, який очолював націоналістичне підпілля».

Кримського разом із багатьма іншими колегами в холодних вагонах відправили до Казахстану, звідки він уже не повернувся. За документами, дата смерті А. Кримського – 25 січня 1942 року. Однак є різні версії його загибелі. За однією з них, Агатангел Юхимович помер у лазареті «суворого режиму» Кустанайської тюрми № 7. Але цілком можливо, що академік помер у дорозі, так і не доїхавши до казахського міста Кустанай, бо місце його поховання й досі невідоме.

Великий учений, видатний орієнталіст і письменник, як і більшість української творчої та наукової еліти, став іще однією жертвою комуністичного терору. А за три роки, у травні 1944-го, така сама доля спіткала весь кримськотатарський народ, майже 200 тис. кримчан депортували в той-таки Казахстан, а також до Узбекистану й Сибіру. Дорогою та в заслання померли понад 50 тис. кримських татар.

*****

Понад століття, а точніше 120 років, твір А. Кримського «Бейрутські оповідання» чекав на свій переклад арабською. Й ось, нарешті, ліванці дістали змогу прочитати цікаву розповідь про бейрутське життя кінця XIX ст. Це сталося завдяки перекладу Імадеддіна Раєфа, який побачив

світ у видавництві «Riyad El-Rayyes Books». Книга досить швидко розійшлася, тож готують друге видання «Бейрутських оповідань».

Презентували книжку в межах 60-го Міжнародного арабського книжкового ярмарку в Бейруті. Саме цей майданчик став місцем представлення нових арабських перекладів української літератури, що їх зробив Імадеддін Раєф. Це чудовий поетичний переклад збірки Івана Франка «Зів'яле листя» та видання короткого курсу «Історії України» Олександра Палія. Цікаво, що ліванська співачка й композиторка палестинського походження Амалія Кауваш поклала на музику вірші Івана Франка, і так ми отримали дуже зворушливе музичне звучання Франкового слова.

2019 р. вийшов друком ще один поетичний переклад Імадеддіна Раєфа – збірка віршів і перекладів Агатангела Кримського «Пальмове гілля».

Надзвичайно важливим проектом для нас є створення музею Агатангела Кримського в Шуейрі в співпраці з муніципалітетом Дгур-ель-Шуейра й Айн-ель-Сіндіане та головою муніципалітету Хабібом Мжаесом. Першим кроком до цієї мети стала виставка майбутньої музейної експозиції в приміщенні муніципалітету в червні 2019 року. Це була виставка багатьох «уперше». Відвідувачі вперше побачили унікальні архівні документи й фотографії, що їх надали Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського й Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України.

Дуже цікавими для ліванської аудиторії стали світлини, які зробив на замовлення Агатангела Кримського місцевий фотограф Симон Абі Намі. У листі від 21 липня 1897 року Кримський написав про нього: «Господар лавки, крім того, що він поштмейстер, ще й фотограф. [...] Оскільки фотографія – це лиш його підробіток поштмейстера-крамаря, то, напевно він зрадіє якомусь заробітку, коли в мене будуть гроші, – з радістю погодиться зняти мені ті місця, які не йому, а мені подобаються, і не дорого візьме» (21 липня 1897 р., Шуейр. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 160]. Так і сталося. Об'єктив фотомайстра зафіксував такі історичні моменти, як приїзд мутасарифа Гірського Лівану Наума Кусси з дружиною до Шуейра. Цей момент він також описав у своєму листі зі Шуейра (18 вересня 1897 р., Шуейр. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 215].

У цій колекції світлин є також монастир Святого Іоанна, який він називає «уніатським». Саме цей монастир був йому схожий на Преображенський сад Києво-Печерської лаври (28 липня 1897 р., Шуейр. Лист М.Ф. Кримській) [7, с. 176]. Ще один цікавий збіг, бо наступною світлиною на церковну тематику було «Свято Преображення у Захлинському монастирі».

Для місцевих жителів просто фантастичною несподіванкою стали унікальні фотографії Шуейра та навколишньої природи. І, звичайно, «культовою» тут є неймовірно красива гора Саннін з її вічними снігами. Але на зворотному боці однієї зі світлин ми побачили напис, який нас надзви-

чайно потішив. Це був ключ до того, що ми шукали ось уже кілька років, розгадка таємниці, де саме в Шуейрі жив Агатангел Кримський. Отже, читаємо напис: «Саннін (краєвид із Шуейра з даху будинку Мрада ель-Халебі (це там, де я жив у Шуейрі). Справа Айн ес-Сіндіане». Отже, «пазл склався»: він приїхав сюди 15 липня 1897 року й три дні мешкав у будинку сім'ї Аттая. А вже 18 липня переселився в будинок Мрада ель-Халебі. Розслідування завершено!

На світлинах ми побачили також Церковну гору із Кфар-Сільваном, Кфар-Акаб, Баскінту та Саннін (із Шуейрської долини Шрін), село Арайя (краєвид на Дарб-аш-Шям і на море) та шлях до Бейрута, як його видно з Арайї.

Особливо сильні емоції викликала фотографія з довгою назвою: «Школа о. Ханни Мжаеса перед канікулами 1897 р. Вчителі Халіль, Ібрагім, Гусн (в 3-му ряду крайній справа – Ібрагім Згайб)». Тут місцеві горяни намагалися впізнати своїх можливих «предків». Одним із них виявився... голова вже зазначеного муніципалітету Хабіб Мжаес: отець Ханна Мжаес походив саме з його родини.

Усі ці світлини є частиною історичної книгозбірні Кабінету арабо-іранської філології Української академії наук.

Уперше в Шуейрі експонували також погруддя Агатангела Кримського авторства ліванського скульптора П'єра Карама, випускника Київського художнього інституту (нині – Національна академія образотворчого мистецтва й архітектури).

Тепер ми можемо стверджувати, що вже зовсім скоро музей нарешті буде відкрито й що за останні два роки Агатангел Кримський став куди ближчим арабському світові. Він знову повертається на ліванську землю.

1. Анцибор Д. Сходознавець Агатангел Кримський знав до сотні мов [Електронний ресурс] // Газета по-українськи. 16 січня 2013. Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_shodoznavec-agatan-gel-krimskij-znav-do-sotni-mov/477261?mobile=false
2. Василюк О.Д. Студії Агатангела Кримського в Бейруті (1896–1898) // Сходознавство. 2007. № 37. С. 51–59.
3. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941): [у 2 т.] / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ: [Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України], 2005. (Наукова спадщина сходознавців). Т. 1: 1890–1917 / відп. ред. вип. О.Д. Василюк. 2005. 499 с.
4. Кримський А. Мусульманство і його будучність. Львів, 1904. 120 с.
5. Кримський А. Пальмове гилля. Екзотичні поезії (видання третє). Київ: Слово, 1923. 167 с.
6. Кримський А. Поезії. К.: Радянський письменник, 1968. 340 с.
7. Крымский А.Е. Письма из Ливана (1896–1898). Москва: Наука, 1975. 312 с.
8. Кримський А. Історія Туреччини / передмова О. Прицака. Київ-Львів: ОЛІР, 1996. 288 с.
9. Кримський А.Ю. Бібліографічний покажчик / ред. кол.: Ю.М. Кочубей (голова), О.В. Богомолів, О.Б. Бубенок та ін.; упоряд.: О.Д. Василюк, Ю.М. Кочубей. Київ, 2016. 276 с.
10. Крымский А.Е. История новой арабской литературы (XIX – начало XX века). В 2 ч. Часть 1. 2-е изд. Москва: Юрайт, 2018. 339 с.
11. Крымский А.Е. Описание Ливана. Отрывок. Рукописний відділ ЦНБ, Архів А.Ю. Кримського, ф. І, од. зб. XXXVI. С. 28.

12. *Лутаєва Т.В.* Роль подорожі А. Кримського до Сирії та Лівану в його науково-педагогічній діяльності // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Частина I. 2011. № 14 (225). С. 158–165.
13. *Наєнко М.* Художня література України. Від міфів до модерної реальності. К.: Просвіта, 2012. 1088 с.
14. *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. К.: Основи, 2000. 328 с.
15. *Пріцак О.* Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // Східний світ. № 1. 1993. С. 10–27.
16. *Семотюк О.* Агатангел Кримський – орієнталіст // Волинь філологічна: текст і контекст. А. Кримський у контексті української та світової культури: зб. наук. пр. Луцьк: Вежа, 2006. С. 67–73.
17. *Франко І.* Наша поезія в 1901 році: [огляд особливостей укр. поезії початку XX ст.]. 1902. Т. 17. Ч. II. С. 115–125.
18. *Ярещенко А.П.* Кримський – орієнталіст // Феномен А. Кримського: Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 125 роковинам ученого. Харків, 1996. С. 5–11.
19. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 883: Агатангел Кримський.

Ihor OSTASH,
PhD in Philology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to the Lebanese Republic

‘BEIRUT STORIES’ BY AHATANHEL KRYMSKY: For the 150th Anniversary of the Birth of the Prominent Ukrainian Orientalist

Abstract. The article deals with the scholarly contribution of the outstanding orientalist Ahatanhel Krymsky in the development of Ukrainian history, science, and literature in the late 19th and early 20th centuries. The author describes the years of A. Krymsky's life in Lebanon and the influence of the Beirut period of his life on his making as a young scientist. The author has examined his literature works created in Lebanon, particularly *Beirut Stories* providing insight into the life, daily routine, and interreligious relations of Beirut citizens of that time. The author analyses the significance of A. Krymsky's works for the development of modern Ukrainian-Lebanese bilateral relations and points out events devoted to the scientist, which have been held by the Ukrainian Embassy in Beirut and Choueir.

Keywords: Ahatanhel Krymsky, oriental studies, science, *Beirut Stories*, Arab world.

Lebanon! A happy, dear sound! Sacred is his name!... (Krymsky, 1923)
Ahatanhel Krymsky (*from Palm Branches*)

The month of January 2021 marks the 150th anniversary since the birth of Ahatanhel Krymsky, a celebrated Ukrainian orientalist, poet, and translator, one of the founding fathers and the first member of the Academy of Sciences of Ukraine. Over the span from 1896 to 1898, he carried out his creative and scientific activities in the cities of Beirut and Choueir, Lebanon. He is considered one of the leading ethnographic researchers of the 19th-century Lebanon and is the author of such books as *Beirutski opovidannia (Beirut Stories)*, *Lysty z Livanu (Letters from Lebanon)*, *Palmove hillia (Palm Branches)*, *Istoriia novoi arabskoi literatury (XIX – pochatok XX stolittia) (History of the New Arabic Literature from 19th to Early 20th Centuries)*, etc.

As the famous orientalist Omelian Pritsak put it in the article commemorating the 120th anniversary since the birth of the scientist, he was ‘the best gift of Crimea to Ukraine’. Ahatanhel was born in Volodymyr-Volynskyi on 15 January 1871 into the family of the history and geography teacher Yukhym Krymsky. The latter was of Belarusian-Tatar origin, as his family descended from a Crimean mullah from Bakhchysarai, who had moved to Mstyslav (Mohyliv region, Belarus) at the turn of the 17th century. As A. Krymsky himself put it, his mother was a ‘Polish Lithuanian’.

As early as three and a half years of age, young Ahatanhel learned to read, and at age five he was enrolled at the two-year Zvenyhorod town college. This was followed by studying at the oldest educational centres of Ukraine. Starting from 1881, he attended a progymnasium in Ostroh, later joined by the Second Kyiv Gymnasium and the renowned Pavlo Halahan Collegium in 1884 and 1885, respectively. The scholar graduated from the Collegium at the age of 18 with a good command of eight foreign languages.

While at Pavlo Halahan Collegium, he made the acquaintance of such prominent figures as Pavlo Zhytetskyi, Mykhailo Drahomanov, and Lesia Ukrainka, who had a major impact on young Ahatanhel's worldview. It was Pavlo Zhytetskyi who planted in him the love for the Ukrainian language, which echoed through his entire life.

Subsequently, he studied Arabic philology at the Lazarev Institute of Oriental Languages in Moscow from 1889 to 1892 and Slavic philology and world history at the department of history and philology of Moscow University from 1892 to 1896.

In 1896, he received a scholarship from the Lazarev Institute for a term of two years, one of which he had to spend in Arab countries. However, he prolonged his staying in Beirut for a year by giving up his studies in one of Western European universities. At that time, he was 25 years old and was proficient in 17 languages.

On 2 October 1896 (dates are hereinafter given in the New Style), on board the Odesa ship Ahatanhel Krymsky set sail on the route Constantinople-Beirut to stay in Lebanon from 13 October 1896 to 14 May 1898.

As we now know, Beirut is the capital of Lebanon, but back in the day it was part of Syria together with the Mediterranean coast. As Krymsky put it, the city was an intellectual capital: 'Beirut is the beating heart of Syria's intellectual life, but it is more of an Arab Odesa than Arab Moscow or Kyiv. It is Odesa. Definitely' (19 October 1897, Beirut. A letter to M.F. Krymska).

The primary source of knowledge about his life in Lebanon are his letters. During his stay in the country, he wrote a total of nearly 180 letters, of which 150 were addressed to relatives, and the other – nearly 30 – were sent to his friends and colleagues. In many cases, it was as if the letters were written in diary form going over his stay with a fine-tooth comb.

In the very first letter to his father, Ahatanhel wrote: 'Beirut is an improbably beautiful city. It is all luxuriant with greenery (palms, figs, oranges); its streets are almost European; a lovely view of the sea; sophisticated buildings. The style is predominantly Mauritian. However, most locals are not Muslim but Christian, thus being more receptive to European culture...' (20-22 October 1896, Beirut. A letter to Yu.S. Krymsky).

Vernadskyi Central National Library in Kyiv has preserved his description of Beirut of those days: 'A part of the modern boundless Beirut, which still preserves its name 'old city and bazaars', *al-madine el-qadime wa el-aswaq* (nota bene: he trans-

mits Arabic sounds /qāf/ and /wāw/ with Latin /q/ and /w/ respectively). In 1832, during the lifetime of Alphonse de Lamartine, the western part of the present-day city stretching towards Ras Beirut Point and Msaytbeh quarters (owing its beauty to sophisticated massive premises of the university of American missionaries) was a wasteland with debris of ancient ruins. The eastern part of the Beirut Bay between the old city and the Beirut River (Nahr Beirut), rich in plantlife, was also uninhabited. These days, in the districts of Achrafieh, Rmeili, and Mar Mitri we can see palatial houses of Beirut's richest men, Christian dignitaries (Sursock Street, the estates of Gebran Tueni, Trads, Tebbits, etc.), while back then, in the 1830s, the locality from the old city to the Beirut River was, as Lamartine put it, a luxuriant bosom of nature, however, garden-like, not wild. Now it is all civilized with a proper highway running, on one side, along the seashore northbound, to Tripoli; on the other side, this well-maintained road gradually works its way up the mountains of Lebanon.

Krymsky's letters from Lebanon suggest that he immediately fell captive to the city's beauty: 'Indeed, Beirut is beautiful around the clock. Even breaking out in sweats in mid-day heat, you can't help but admire everything around. This is the nicest oriental city I have ever seen. If it had not been for stone floors instead of wooden ones and the absence of stoves (to make up for humidity), it would be heaven. Constantinople is wonderful as seen from the sea but ugly inside, while Beirut is wonderful both in and around – and clean, which is a rare sight to see' (4 November 1896, Beirut. A letter to Yu. Yu. Krymsky).

His another letter says: 'I suddenly found myself in the countryside standing on a high upland and was stunned in surprise. On the left, there was Beirut right in the palm of my hand, and on the right, the Beirut Bay cut deep in Lebanon; this is where the Beirut River, Nahr Beirut, meets the sea; stretching across the bay there are out-of-town gardens, plantations, and little white cottages hardly seen in the greenery from the tall building I am staying at. Next, beyond the valley, comes a fog-girded mountain chain with fogs huddling together on mountain ledges. The peak of one mountain rises far above the fog. I gazed upon it, motionless, for probably more than an hour and forgot myself' (15 November 1896, Beirut. A letter to brother Yu.Yu. Krymsky).

He was particularly impressed by the August view of Beirut afforded from the city of Aley. It was from there that he wrote extremely emotional lines addressed to Beirut. In this 'declaration of love', Krymsky called Beirut his second home city: 'I froze. The entire Beirut peninsula lay in the south in front of us in plain sight. I saw the sea washing it from almost every side; I saw what was there beneath Beirut and beyond it but best of all, the city of Beirut itself. How tremendous, wonderful, and magnificent it is! At sunrise, it was seized by powder-pink freshness, with the sea in its foothills lying by in light blue. At that second, I got a lively feeling of profound affection to this gorgeous city. Without a shadow of a doubt, it became my relative, my second home.'

When in Beirut, the young orientalist took up residence with the family of Mykhailo Attai, his professor at the Lazarev Institute, in the Orthodox quarter of Rmeil located near one of the central districts of Beirut, Achrafieh. He wrote about his living conditions in a letter dated 27 December 1897 to B. Hrinchenko: 'I live with a very poor family, which was not able to find a proper European dwelling with an entryway and thick walls. My room directly overlooks the yard, thus making the slightest rain a source of moisture in the building. To this must be added that the chamber is more of an arbour than a house: unglazed window leaves are all over the place (above the windows) with wind slipping through cracks around windows and doors. I tried closing them with gunny, but that's of little help. So long as the sun shines, it is warm and at times even hot with temperatures soaring to 35 °Ré (almost 44 degrees Celsius), but once it starts raining, the temperature drops to 10 °Ré (12.5 degrees Celsius) – a sheer torture for those suffering from fever, rheumatism, and whatnot. Naturally, there are no stoves. I'd rather abandon this family and settle somewhere else, but, I'm telling you, their hardship is frightening and the people are very kind and have come to love me as their own...'

It was his daily observations of the family's mode of life, relations with neighbours, merchants and his participation in Beirut's social life that fed into *Beirut Stories*. The book was written in 1897 and was first published in the *Nova hromada* magazine in 1906 (no. 6, 7, and 8).

Falling into the genre of an 'outsider's diary', *Beirut Stories* might be the first to unlock the Middle East to the Ukrainian reader.

While reading it, one ventures deep into the late 19th-century life in Beirut and feels all the vicissitudes of contemporaneous political struggle in the Middle East. The author provides a painstaking insight into the tapestry of interreligious relations and the niceties of local everyday life.

Beirut Stories consist of two parts: 'Corruption of Morals' and 'Solomonytsia or Solomon in a Skirt'. In the first part, we become witnesses to cultural diffusion between the East and the West, or Europe, the influence of 'new' European customs on patriarchal moral and ethical fabric. The climax of the first part brings us to a Beirut ball that eventually prompted the literary character to complain about the 'corruption of morals' as he watches crony and brazen-faced 'Beirut Orthodox "grandees"' smiling to each other and women vested with low-cut dresses, a fruit of European fashion fads.

The second part is devoted to the life of the Beirut girls' school Bākūrat al-ishān patronized by Amelia Sursock belonging to a famous Beirut family of philanthropists. The author's focus is on the school's relations with the Russian Orthodox Palestine Society and the competition of French and Russian influences on the educational process.

For me, *Beirut Stories* is also a riveting profile on a Beirut patois of that time, skillfully translated terms and idioms worth being memorized. For instance, now

I understand that the Ukrainian hateful phrase 'let your house burn down!' is irrelevant in Lebanon, as fire cannot cause much harm to stone buildings which prevailed at that time. Instead, when swearing, the Lebanese say 'let your house tumble down!' (*yihrib beytak!*).

While re-reading his emotional letters, one may also come across a dramatic story of 'Beirut love' to Mariia Kamenska, a teacher of Polish-Ukrainian origin.

There is extensive writing on Ahatanhel Krymsky's private life. Of particular interest are his relations with Lesia Ukrainka, who devoted her drama *In Cat-acombs* to 'dear brother A. Krymsky'. Researchers assume that he had a secret affection for the renowned poetess. Reference is also made to the poem, which Pavlo Tychyna dedicated to Krymsky on his 60th birthday and which explicitly mentioned the 'eternal longing for Lesia Ukrainka'. One of the most gripping studies of A. Krymsky's heritage in biographical and psychoanalytical aspects has been written by S. Pavlychko.

Against this background, the Beirut love story has somewhat wandered into the shades of the unknown but still was quite dramatic and is worthy of our attention. It all began in the aforementioned school Bākūrat al-ishān, also known as the school of Labiba Gahšan. Hardly a day passed without him visiting the place in the afternoons, when professors were free.

In the letter to his brother Yu. Krymsky dated 25 November 1896, he says that 'one of Russian teachers, Mariia Kamenska, can no longer endure living in Beirut due to heavy rheumatism and thus leaves for Russia on 25 November or at the beginning of December...' (13 November 1896, Beirut. A letter to Yu.Yu. Krymsky).

In the very next letter dated 7 December 1896, he 'discovered the whole mystery' by saying: 'The day after tomorrow, Mariia Kamenska leaves for Russia to reach Moscow as early as the end of December... I would be very grateful if you would kindly accept Ms Mariia and even offered her to stay at your place for the night. She seems intent on spending only one day in Moscow.'

Could you please ask Ms Mariia two things:

1) Has she bought me five-kopeck stamps of the Russian Shipping and Trade Society in Constantinople?

2) This one is confidential. Ask Mariia (but subtly, as if hinting) if she would marry me. Do me a favour, ask on your behalf, not mine' (7 December 1896, Beirut. A letter to Yu.Yu. Krymsky).

However, in a week's time the whole affair ended in a total fiasco, thus making his next letter a 'loser's confession' with a detailed account of the crowning moment of their relationship. The text made it clear that it took him a long time to make up his mind and propose to her. He did it at the very last moment of their parting and then wrote in a letter: 'There is no need in notifying me about Ms Mariia's answer, as I have already received it. Her last words to me there on the steamer were "you are out of your minds!"'

It happened in a matter of seconds before the steamer departed... I was the last one to bid farewell to her and received the aforementioned answer to my question. There was no time for objections. The captain's mate ran over and shouted impatiently: "All ashore who's going ashore, now! The third whistle is coming right up". We rushed to the steps scurrying for our felucca. The steamer gave a roar and headed northbound, while our felucca sailed to the quay. Kamenska stood on the deck near the railing looking at us. I gazed unflappably at water without looking at the steamer. It took a turn – and Kamenska fell out of sight. Our boatmen rowed a fast stroke, and not a word was uttered by girls onboard. It was only their director, old Ye. Schmidt, who said through gritted teeth as if speaking to herself: "Proposing to the sound of the third whistle... and out in public like that, in front of honest folk... That's insane!" Well, I have actually lost my mind, I guess... Returning to Ms Maria, I will tell you this: I think she is not quite normal, not to say "half-mad" (15 December 1896, Beirut. A letter to Yu.Yu. Krymsky).

In a couple of days, perhaps having cooled down a bit, he writes: 'Today I became clearly aware that if she had agreed to marry me, I still wouldn't marry her. My guess is that it will not be more than a month before the very thought of marriage gives me a fearful shiver' (19 December 1896, Beirut. A letter to Yu. Yu. Krymsky).

Nonetheless, he was definitely deceiving himself and his relatives. I. Smilianska, a researcher of works by A. Krymsky, mentions a few poems inspired by his relationship with M. Kamenska. Two of them ('Na dushi yakas tryhova' ('Angst-devoured is my soul') and 'Ya obirvav rozmovu. V ochakh meni tuman...' ('I have cut off the talk. My eyes are hazy...')) were written immediately after the first meeting with M. Kamenska in Beirut on 20 October 1896, whereas the poem 'Z chervonym blyskom misiats zhas...' ('The moon went out in garnet tints...') were composed after M. Kamenska left from Beirut to Russia: 'The same calming Beirut adventure, which seemingly makes a person happy, inspired the poet to write the utterly desperate elegy "Zakotylosia sonechko v mutnii khmary" ("The sun goes down a muddy cloud"). His poem written in Beirut in December 1896 with a Caucasian date (1900) later appeared in the cycle *Peredsmertni melodii* (*Near-Death Melodies*):

Before the dawn,
I see Leila in my sleep.
My love, do you give happiness
Lying so far deep?
    'No', she says, 'leave me alone,
    Oblivion is now your wife' –
    'I never will, let it be known:
    In you there's my entire life!'

In his travels around Lebanon, A. Krymsky resonates well with Vasyl Hryhorovych-Barskyi. In particular, he also visited the memorial place to St George near Beirut (present-day Jounieh) and presented a crucial detail about a weird case with an ancient stone near which, as legends have it, St George slayed a dragon: 'The holidays of St George are also revered by Muslims. In the past, everyone went to the coastal stone where George slayed the dragon, but last year, in 1896, the land owner turned the place into a construction site and made the stone part of the basement' (29 April 1897, Beirut. A letter to Yu.Yu. Krymsky).

A. Krymsky also wrote down a retelling about the saint who had come from the territory of modern Lebanon: 'St George, commemorated on 23 April, is the favourite saint in Syria and Palestine. The geographical topography attributed to retellings about George has long been classified in the following way. George was borne in a locality to the east of Akka (Acre), whose memory is evoked by the fortress known as "St George" or "St George's Castle". The latter is nestled in a valley among the mountains. George slayed the dragon in Beirut above the sea... In Ramah, 12 miles away from Jerusalem, he was burnt. George was buried in Lydda, where his tomb is displayed.

The legend about his battling a dragon is generally known throughout Syria and Palestine. Its content is roughly the same whatever the place, thus allowing us to limit ourselves to the recording made in Beirut. It reads as follows: "Once, at the times of paganism, Beirut was ruled by its own king. One day, at the place where the Beirut River (Nahr Beirut) meets the sea, a giant dragon showed up. He lived in a cave above the sea, and to placate him, the locals brought a young girl to be massacred by the beast on an adjacent hill. And then the turn came for the king's daughter. She was brought to the coast on the hill and left alone waiting for the inevitable. But a wonderful knight in shining armour and a spear in his hand got there first – that was St George. He told the princess he would protect her from the beast – and fell asleep in the meantime, his head on her knees. While he was sound asleep, the dragon crawled out of the cave to come near his victim. The princess was petrified with horror, and there was no way she could wake George. It was only her hot tears rolling down his cheeks that made him spring on his feet, get up on his horse, and rush off towards the dragon. The beast opened his mouth wide ready to devour the knight; but the latter viciously kicked the dragon with his spear and pinned his open mouth to the ground to triumph. Exhausted, the dragon couldn't put up a fight. Tremendously thirsty, George pushed the spear against the stony soil. The water spray shot out creating a well that has survived until the present. Afterwards, George asked the princess to give him one long hair from her gorgeous braid and used it as a rope to drag the dragon to the town. The king was all set to marry his daughter off to the knight, and the princess fell in love with her savior too. However, George explained to her that it wasn't him who defeated the dragon, but the one true God, who empowered him for that purpose.'

*****

Upon returning from Lebanon, from 1898 to 1918 A. Krymsky undertook teaching assignments as professor and, later, head of the department of Arabic linguistics, while also giving lectures in the Lazarev Institute of Oriental Languages.

During this period, he authored and published an entire library of academic handbooks on philology and history of the Middle East, Quran, Islam, courses on the history and literature of Arabs, Persians, and Turks.

During the reign of Hetman Pavlo Skoropadskyi in 1918, A. Krymsky moved to Kyiv to take up the post of permanent secretary of the Ukrainian Academy of Sciences and was practically in charge of its activities.

In parallel, from 1918 to 1921 he worked as a professor of world history at Kyiv University and laid the foundation of the first institutions of Ukrainian oriental studies.

In 1921, he also became director of the Institute of the Ukrainian Academic Language. In October 1921, he took part in the First All-Ukrainian Church Council, which confirmed the autocephalous status of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, although the process was finalised only in January 2019, when Ukraine received a Tomos of Autocephaly.

In 1929, he fell victim to the Soviet repressive apparatus and was persecuted in the framework of the Union for the Freedom of Ukraine trial, including for his scientific beliefs, as he did not recognize the 'fraternal peoples' theory, instead advocating the hypothesis of the separate existence of the Ukrainian language since as early as the 11th century.

By then, he had almost lost his eyesight, thus needing the assistance of M. Levchenko, his foster son, in his professional activities. However, he was also destined to fall victim to repressions.

Soon after, A. Krymsky entered into a loveless marriage with M. Levchenko's pregnant wife to save his child. Later on, a boy named Vasyl was born, whom A. Krymsky also adopted.

On 20 July 1941, he was accused of anti-Soviet activities and declared the 'mastermind of Ukrainian bourgeois nationalism who lead the nationalist underground movement'.

Together with his many other colleagues, Krymsky was sent in freezing railway cars to Kazakhstan, from where he never came back. A. Krymsky's documented date of death is 25 January 1942. However, there are different versions of his demise. One of them has it that Ahatanhel died in the infirmary of Kostanay Prison no. 7. But it is entirely possible that the scholar died on the way to the Kazakh town of Kostanay, as his burial site is still unknown.

The great scholar, prominent orientalist and author, A. Krymsky, just like the majority of Ukrainian creative and academic elite, will become yet another

victim of the communist terror. In three years, all Crimean Tatars will face the same fate during forcible deportations to Kazakhstan, Uzbekistan, and Siberia. More than 50,000 Crimean Tatars died on the journey and in exile.

*****

A. Krymsky's *Beirut Stories* have awaited Arabic translation for more than a century – to be more exact, 120 years. Finally, the Lebanese are now able to read the engrossing account of the late 19th-century life in Beirut thanks to Imadeddin Raef's translation published by Riyad El-Rayyes Books. The book was sold out fairly quickly causing the publishing house to prepare the next edition of *Beirut Stories*.

The presentation of the book was held within the framework of the 60th International Arabic Book Fair in Beirut. It was this forum that became the place for presenting new Arabic translations of Ukrainian literature made by Imadeddin Raef, including an excellent rendering of Ivan Franko's *Ziviale lystia* (*Withered Leaves*) and Oleksandr Pali's short course of *Istoriia Ukrainy* (*History of Ukraine*). Interestingly, Amaliia Kauvash, a Lebanese singer and composer of Palestinian origin, set to music Ivan Franko's poems for us to experience a most touching sounding of Franko's heritage.

Another important project of utmost importance for us is the establishment of Ahatanhel Krymsky Museum in Dhur esh Shueir in cooperation with the municipal authorities of Dhur esh Shueir and Ain El Sindiane and Habib Mjaes, the head of the municipality. The first step towards this end was the exhibition of the forthcoming museum expo at the municipality premises in June 2019, which became an event of many revelations. It was the first time visitors saw unique archival documents and photographs submitted by Vernadskyi National Library of Ukraine and the Central State Archive Museum of Literature and Art of Ukraine.

Photographies taken on Ahatanhel Krymsky's request by the local photographer Symon Abi Nami were particularly interesting for the Lebanese audience. In the letter dated 21 July 1897, he wrote the following about him: 'besides being a shopkeeper, he is also a postmaster and a photographer too... The photography being his side job as a postmaster and a salesman, he must be happy to earn some money when I have it and will be pleased to take photos of the places I like, not him, at an affordable cost...' (21 July 1897, Choueir. A letter to Yu.Yu. Krymsky).

This collection of pictures also includes the Monastery of St John, to which the author refers to as the 'uniate'. It was this monastery that he considered resembling of the Preobrazhenskyi Garden of the Kyiv Monastery of the Caves (28 July 1897, Choueir. A letter to M.F. Krymska). Interestingly, there is one more coincidence, as the next photo on spiritual issues was 'The Holiday of Transfiguration in the Zakhlynskyi Monastery'.

Unique pictures of Choueir and the surrounding nature became a fanciful surprise for locals. In this sense, the incredibly beautiful snow clad Mount Sannine is certainly iconic. However, on the back of one photo we came across a shocking inscription, the key to what he had been searching for over the last few years. That was the answer to mystery of where exactly in Choueir Ahatanhel Krymsky lived. The inscription reads as follows: 'Sannine (the view from Choueir as seen from the roof of Mrad El Khalebi's house – the place where I lived in Choueir). Aïn es Sindiâné is on the right'. Now, it is piecing together nicely: he came here on 15 July 1897 and spent three days in the house of the Attay's family. Already on 18 July, he moved to the house of Mrad El Khalebi. The investigation is over!

In the photos, there can also be seen Church Mountain with Kfar Silwan, Kfar Aqab, Baskinta, and Sannine (as seen from Choueir's Shreen Valley), the village of Aaraiya (offering a view of Darb al-Sham and the sea), and a view of the route to Beirut from Aaraiya.

The photo entitled 'The School of Revd Hannah Mjaes before the 1897 Summer Break. Teachers Khalil, Ibrahim, Ghusn (the leftmost in the third row – Ibrahim Zgayb)' was especially emotionally evocative, as this was where local highlanders tried to recognize their likely 'ancestors'. One of them was... Khabib Mjaes, the city major, as Revd Hannah Mjaes came from his family.

All of these photos are part of the historical Library of the Cabinet of Arabic and Iranian Philology of the Ukrainian Academy of Sciences.

It was also the first time Choueir saw the exposition of the bust of Ahatanhel Krymsky created by the Lebanese sculptor Pierre Karam, an alumnus of the Kyiv Art Institute, now known as the National Academy of Visual Arts and Architecture.

It can now be stated that the opening of the museum is right around the corner and that in the last two years Ahatanhel Krymsky has become much closer to the Arab world, once again staging a comeback on the Lebanese soil.

Сергій КИСЛИЦЯ,
*Постійний представник України
при Організації Об'єднаних Націй*

75 РОКІВ ПІСЛЯ ВІЙНИ. СТАТУТ ООН: ЖОДНИХ ІЛЮЗІЙ

2020 рік у світовому масштабі став знаковим – він, на превеликий жаль, приніс горе й сотні тисяч смертей унаслідок поширення епідемії, до якої система охорони здоров'я, економіки держав та й саме суспільство виявилися неготовими. Пандемія загострила старі проблеми міжнародних відносин, які накопичувалися не одне десятиліття, – од порушень прав людини до неврегульованих конфліктів і відвертого недотримання норм міжнародного права, передусім гуманітарного.

Але попри всі складнощі та людське горе, цей час є вікном можливостей для опрацювання, узгодження й утілення змін. Потреба в них стала нагальною ще десятиріччя тому, але їх упровадження відкладали з різноманітних приводів, передусім на догоду сумнозвісним політичним амбіціям зі світового панування.

Так сталося і з Організацією Об'єднаних Націй, яка цьогогоріч відзначає своє 75-річчя. За цей час ООН пройшла довгий шлях інституційного становлення, холодної війни, деколонізації, періоду після холодної війни, розпаду радянського табору та самого СРСР. Кількість держав-членкинь Організації збільшилася з 50 в 1945 році до 193 нині.

Водночас Об'єднані Нації ще не стикалася з такими безпрецедентними викликами, які поставила перед нею пандемія. Механізми, процедури, домовленості, практики, які в ООН відпрацьовували десятиліттями, виявляється, неможливо застосувати нині, коли світ найбільше потребує ефективних і швидких дій.

26 червня 2020 року держави-членкині врочисто відзначили ювілей підписання Статуту Організації. 75 років тому в Сан-Франциско країни-переможниці в Другій світовій війні та ті, які найбільше постраждали від

Підписання Статуту ООН під час конференції в Сан-Франциско, 1945 р.

Signature of the UN Charter during the San Francisco Conference, 1945

нацизму, підписали засадничий документ ООН. Нова міжнародна організація мала об'єднати всі країни світу. Її було засновано на принципі багатостороннього ухвалення рішень. Статут, розроблений на згарищах Другої світової війни, заклав підвалини міжнародного порядку, сформованого на правилах, і містив настанови для мирного врегулювання ймовірних глобальних конфліктів у майбутньому. Але в ньому також було закріплено новий світовий устрій відповідно до інтересів кількох супердержав.

Уникнення повторення двох світових війн, прогрес у захисті прав людини на глобальному рівні та забезпеченні суверенітету й рівності держав у міжнародних відносинах, підвищення рівня життя у світі – безперечні досягнення Організації. Уся система операцій ООН із підтримання миру – це також великий здобуток. Об'єднані Нації нині – неймовірно розгалужена мережа спеціалізованих установ, які допомагають розв'язанню соціально-економічних і гуманітарних проблем, зокрема в умовах агресії Росії на Сході України.

Жодному з періодів історії не було властиве таке покращення стандартів життя людства, яке ми спостерігаємо за період діяльності ООН.

Проте від самого початку в Раді Безпеки ООН було втілено формулу членства та механізми для схвалення рішень, що їх великі держави узгодили заздалегідь іще на Ялтинській конференції. Саме «ялтинська формула», яку запропонували Сполучені Штати, стала основою членського

складу й процедури голосування в Раді. РБ – це нині єдиний орган ООН, у якому юридично можливий виняток із принципу суверенної рівності всіх держав-членкинь.

«Ялтинську формулу» можна розглядати як намагання уникнути помилок, котрих припустилися під час створення Ліги Націй. Водночас вона легітимізувала ексклюзивні права великих держав на перерозподіл світу. Пропагуючи ідею створення нового світового ладу, сформованого на свободі й рівних правах, засновники Організації фактично переступили через принцип рівності й запровадили т. зв. право вето з метою захисту їхніх національних інтересів од будь-яких зазіхань.

Показовим у цьому зв'язку є голосування 28 липня 1945 року в Сенаті США, де майже абсолютною більшістю – 89 до 2 – ратифікували Статут ООН. Водночас голосування про приєднання до Ліги Націй, у якій було закладено принцип рівності всіх держав-учасниць без винятків, провалили – 28 до 53 – попри те, що ініціатором створення Ліги був Президент тих-таки Сполучених Штатів.

Домовленостей про особливий статус великих держав у Раді Безпеки було досягнуто попри протести малих країн, що брали участь у Ялтинській конференції. «Там будуть маленькі хлопці, які підстрибуватимуть [від невдоволення], і це не буде надто легко. Звичайно, можна їх переламати й сказати, що якщо їм не подобається, то не буде взагалі ніякої світової організації», – саме так висловлювався один із британських дипломатів напередодні зустрічі в Сан-Франциско щодо процедури голосування в РБ.

Згадаймо також, що на конференції саме ім'я ООН було предметом інтелектуальних дебатів, зокрема щодо пропозиції Президента США Франкліна Рузвельта назвати її «Організація Об'єднаних Націй». Цікаво, що ті країни, які виступали проти такої назви, боялися, що колись між об'єднаними націями може виникнути конфлікт і назва «Організація Об'єднаних Націй» не відповідатиме реаліям.

Український представник у Сан-Франциско відповів на ці занепокоєння: «[...] не слід мати такого песимістичного погляду на майбутнє нашої Організації: його необхідно будувати так, щоб мати змогу уникнути поділу чи конфлікту між націями». Він також наполягав на тому, що кожна нація, яка стала членом цієї Організації, мусить повністю поділяти принципи, які об'єднували нації під час війни, і боротися за них.

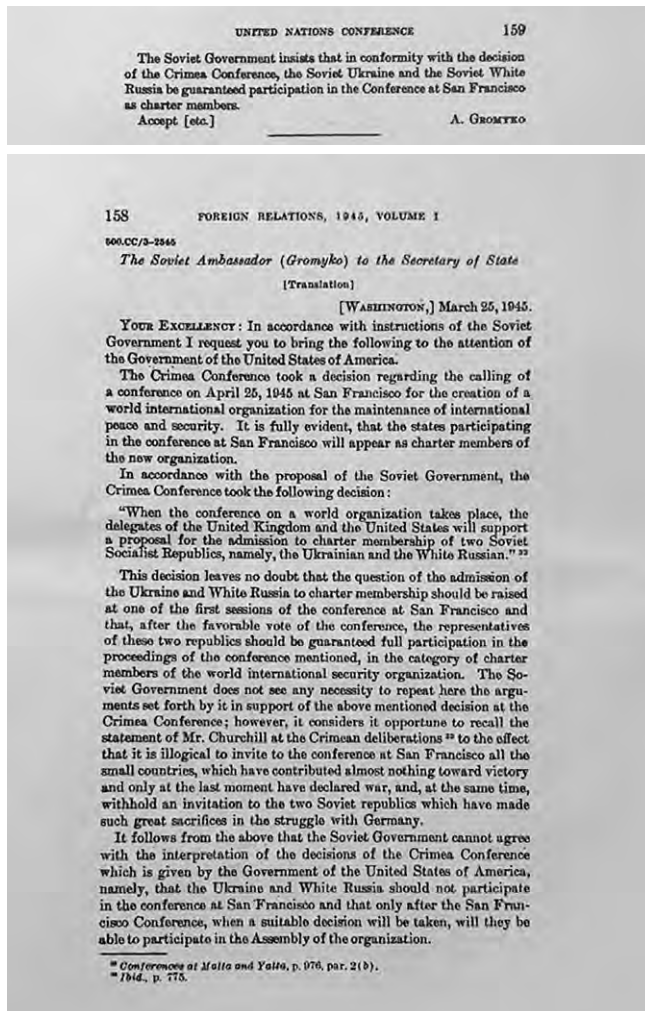
Ця заява представника України досі повністю релевантна.

Відкидаючи всю політичну мотивацію керівництва СРСР і не маючи ніяких ілюзій щодо залучення Української РСР до заснування ООН, на мою думку, важливо пригадати аргументацію цього залучення.

За результатами Кримської конференції, на якій було схвалено рішення про проведення в Сан-Франциско зустрічі з метою створення всесвітньої

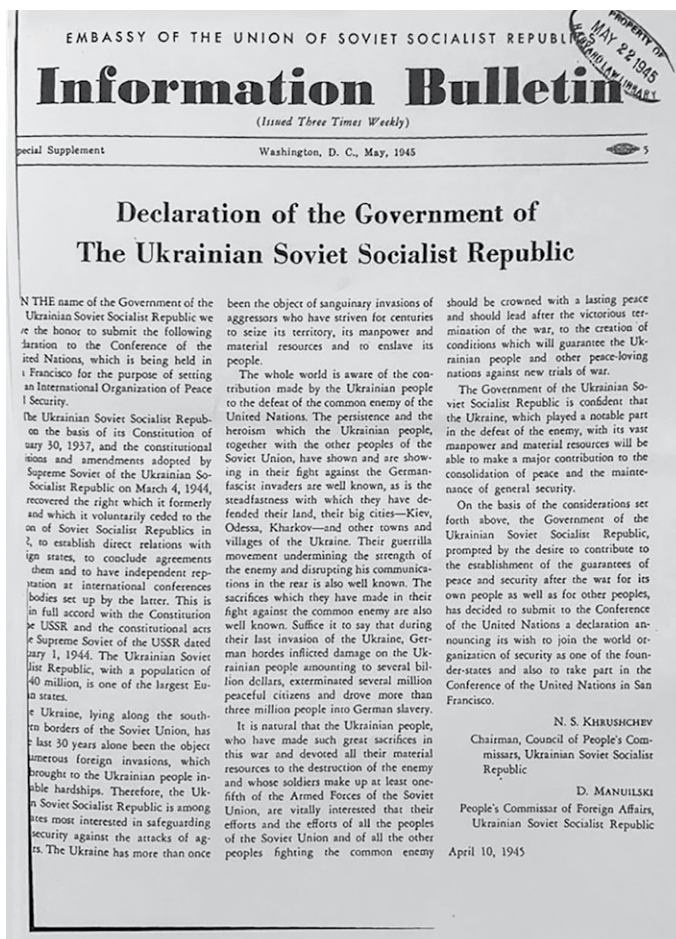
міжнародної організації, яка би підтримувала міжнародні мир і безпеку, Посол СРСР у США Андрій Громико, посилаючись на зазначене рішення, писав Державному секретареві Сполучених Штатів:

«На конференції щодо (створення) всесвітньої міжнародної організації делегати Великої Британії та США підтримають пропозицію про надання членства двом Радянським Республікам, а саме Української та Білоруської».

В інформаційному бюлетені Посольства СРСР у США було надруковано заяву Української РСР од 10 квітня 1945 року щодо бажання приєднатись як держава-засновниця до майбутньої ООН. У заяві, серед іншого, було зазначено, що Українська РСР як країна, проти якої неодноразово чинили збройну агресію з метою захоплення її територій, зацікавлена в гарантуванні безпеки проти атак агресорів. Увесь світ обізнаний про внесок укра-

їнського народу – ціною безлічі людських життів і всіх матеріальних ресурсів – у поразку ворога. Українські солдати становили одну п'яту частину від числа усіх збройних сил СРСР. Далі було наголошено, що Україна зможе багато чого зробити для консолідування миру й підтримання безпеки.

Українська делегація вже від початку конференції взяла активну участь у її роботі, зокрема в розробленні цілей і принципів Статуту ООН, якими, по суті, встановлено червоні лінії у відносинах між націями, наприклад, заборону чи погрозу застосовувати силу проти територіальної цілісності та політичної незалежності інших держав.

А чи можемо ми сказати, що через 75 років після Сан-Франциської конференції Статут ООН виправдав усі сподівання кожного його члена? Він «ab initio» (з лат. – від початку) не був про рівність усіх держав, не про святі ідеали їхнього вільного розвитку, а містив положення щодо інтересів країн-переможниць, фіксував їхнє привілейоване становище й розподіл впливу на політичній мапі світу.

Не слід забувати, що глава делегації СРСР на конференції діяв за інструкціями злочинця та диктатора Йосипа Сталіна. За вказівками країни, яка за шість років до того уклала злочинний пакт Молотова – Ріббентропа, що на час підписання Статуту ще був таємним.

Облишмо патетичне ставлення до Статуту з позиції сьогодення та пригадаймо, яким був світ ще 70–100 років тому. Велика його частина перебувала в статусі колоній, основних правозахисних інструментів ще не було схвалено, а низка країн, виснажених війною, потребувала фізичного й економічного відновлення.

Ми маємо позбутися ілюзій щодо Статуту й Організації загалом, бо до останнього часу нам було властиве надзвичайно пафосне, сповнене пієтету ставлення до цієї інституції. Для розв'язання проблем сьогодення «як ті, хто готував Статут, ми маємо подивитися без ілюзій на нинішню нерівність, її коріння, а також страждання, до яких вона призводить», – сказав Генеральний секретар ООН А. Гутерріш у промові з нагоди цього річного ювілею Статуту.

Тому великі держави-переможниці дбали передусім про себе, намагаючись запобігти прямому збройному протистоянню між собою в майбутньому, яке призвело б до початку чергової та, мабуть, останньої для людства світової війни. До речі, цієї головної мети Статуту було досягнуто, проте затята полеміка щодо розподілу сфер впливу після його підписання досі триває.

Знаковим щодо намірів супердержав є і те, що 26 червня ми відзначаємо не лише день підписання Статуту, а й День кримськотатарського прапора. Статут ООН став результатом домовленостей, досягнутих у Ялті, у Криму, з якого за пів року до того депортували кримських татар. Ті світові лідери, які зібралися в Ялті, власне, думали про те, як їм поділити світ відповідно до своїх інтересів. Але іронія також і в тім, що положень Статуту їхнього авторства вони ж тепер мусять дотримуватися нарівно з усіма іншими державами-членками Організації.

22 лютого 1946 року, менш ніж за рік після Сан-Франциської конференції, Тимчасовий повірений США в Москві Дж. Кеннан дуже влучно описав ставлення Москви до ООН у своїй «Довгій телеграмі» до американського Державного департаменту. Він указував на те, що *«Москва бачить в ООН не механізм постійного й стабільного світового суспільства, заснованого на взаємному інтересі та спільних цілях для всіх націй, а як арену, на якій можна успішно досягнути своїх цілей. І будь-якої миті, коли радянська влада дійде висновку, що мету розширення її могутності буде поставлено під сумнів, і якщо виникнуть кращі перспективи для досягнення її цілей за іншими напрямками, вона без вагань відмовиться від ООН. Ставлення Радянського Союзу до ООН багато в чому залежить од лояльності інших*

націй до неї та від ступеня енергійності, рішучості й згуртованості, з якою ці країни захищатимуть в ООН мирну й обнадійливу концепцію міжнародного життя, що її ця організація представляє відповідно до їхнього способу мислення. Москва не має абстрактної відданості ідеалам ООН. Її ставлення до цієї організації надалі буде, по суті, прагматичним і тактичним». Кеннанівська оцінка ставлення Москви до ООН ще й тому цікава, бо його подекуди вважають русофілом.

Джордж Кеннан George Kennan

Важко не погодитися з такою характеристикою Москви, до якої через 75 років я додав би хіба ще зухвалість і цинізм. Це є демонстрацією суто споживацького підходу до ООН та її Статуту, якого Москва дотримується й донині, що підтверджують заяви російських посадовців про несприйняття міжнародного порядку, заснованого на правилах.

Як представник країни, що боролася за ім'я ООН і закликала до оптимізму, як представник країни-жертви збройної агресії, яка досі триває, з боку постійного члена Ради Безпеки, я можу поставити справедливе запитання: чи ми зробили правильний вибір і виконали прагнення засновників Організації Об'єднаних Націй?

Це питання є особливо актуальним, коли між націями немає єдності, тривають війни поміж членів ООН, а старі й нові демократії наполегливо працюють над тим, щоби забезпечити єдність на національному рівні. Єдність, яку засновано на народовладді, правах людини, верховенстві закону та соціальній згуртованості.

Найбільші гуманітарні кризи та найкривавіші конфлікти нині організовує та підживлює саме Росія: в Україні, Грузії, Сирії, Лівії. Поміж 22 випадків застосування вето з 2010 року 19 разів це робила саме Росія. З них двічі було заветовано проекти резолюцій із російсько-українського конфлікту (щодо незаконного референдуму в АР Крим у 2014 р. та створення міжнародного трибуналу щодо збиття літака рейсу МН-17 у 2015 р.) і 15 проектів резолюцій щодо сирійського конфлікту.

Це свідчить про те, що РФ продовжила практику СРСР – використовувати вето для обслуговування своїх національних інтересів, відстоювання своєї зовнішньої політики й просування окремих, важливих для неї питань порядку денного.

Увесь час після розпаду СРСР Росія намагається відновити втрачене визнання, досі живучи ейфорією перемоги в Другій світовій війні та розглядаючи не такі впливові, принаймні у військовому сенсі, країни через призму встановлення контролю над ними. Саме такі підходи РФ демонструє у відносинах із колишніми республіками СРСР, прикриваючись фіговим листком «відновлення історичної справедливості», і це проілюструвала агресія проти України.

10 липня 1919 року Вудро Вілсон особисто вніс на розгляд Сенату договір, у якому йшлося про заснування Ліги Націй. Як свідчить історія, це, на жаль, не допомогло його ратифікувати – через закладені в ньому недосконалі механізми Ліги. Пізніше «ялтинська формула», попри справедливе невдоволення «маленьких хлопців» (яких нині в Організації 188), дала можливість для створення й функціонування ООН як єдиної світової організації, відповідальної за підтримання міжнародних миру й безпеки та покликаної запобігти розв'язанню чергової світової війни. Через трохи більше ніж сто років од 40-хвилинної промови Президента В. Вілсона в Сенаті знову постає питання, чи можна в сучасних реаліях уважати «ялтинську формулу» реліктом доктрини міжнародного права сили, властивого минулим століттям? Чи здатна вона відігравати стримувальну й водночас об'єднуювальну роль у Раді Безпеки, чи її використовують лише задля задоволення національних інтересів постійних членів? За безперечним успіхом уникнення, завдяки створенню ООН і впровадженню «ялтинської формули», третьої світової війни і чергових масштабних людських жертв приховано безпрецедентну кількість локальних і регіональних конфліктів, яка постійно зростає.

Можна також констатувати, що ефективність Статуту ООН як чинника стримування геополітичних амбіцій постійних членів Ради Безпеки у ХХІ столітті дедалі сумнівніша. Лише за останні роки наймолодший не-обраний член РБ, Росія, про яку, до речі, не згадано в Статуті ООН (прочитайте статтю 23 чинної редакції, де й досі фігурує СРСР), перевершила Радянський Союз за кількістю воєн, які розв'язала проти своїх сусідів і в інших точках, країнах світу.

На мою думку, важливим є прогрес щодо реформування Ради Безпеки, передусім у частині впорядкування та врегулювання застосування права «вето», а також подальше посилення ролі Генеральної Асамблеї, яка в умовах нездатності Ради Безпеки адекватно реагувати на всі сучасні виклики міжнародному миру та безпеці набуває щодень більшої ваги й відповідальності.

На жаль, як і 75 років тому, світ і Статут ООН досі недосконалі. Водночас цей засадничий документ і далі відіграє важливу роль єдиної визнаної «конституції» всього міжнародного співтовариства» і головного міжнародного інструмента для підтримання миру та безпеки. Україна й надалі відстоюватиме потребу в неухильному дотриманні його положень як основи міжнародного устрою, заснованого на правилах.

Sergiy KYSLYTSYA,
*Permanent Representative of Ukraine
to the United Nations*

75 YEARS AFTER THE WAR. THE UN CHARTER: NO ILLUSIONS

The year 2020 has become a landmark year for the world; unfortunately, it has brought grief and hundreds of thousands of deaths as a result of the spread of a pandemic to which health care system, economy of states and society itself were unprepared. The pandemic has exacerbated long-standing problems in international relations that had accumulated over decades, ranging from human rights violations to unresolved conflicts and outright disregard for international law, especially humanitarian law.

Despite all the challenges and human grief, however, this time is a window of opportunity for elaboration, coordination and implementation of changes. The need for them became urgent a decade ago, but their realization was postponed for various reasons, especially because of notorious political ambitions for world domination.

The same thing happened with the United Nations, which celebrates its 75th anniversary this year. In the meantime, the UN has come a long way in its institutional development, the Cold War, decolonization, the post-Cold War period, the collapse of the Soviet camp and the USSR itself. The number of the Organization's Member States has increased from 50 in 1945 to 193 states today.

At the same time, the United Nations has not yet faced the unprecedented challenges posed by the pandemic. The mechanisms, procedures, agreements and experiences, that had been applied in the UN for decades, proved to be inapplicable at a time when the rapid and effective actions were highly in demand in the world.

On 26 June 2020, Member States celebrated the anniversary of the signature of the Charter of the Organization. 75 years ago in San Francisco, the victors of World War II and those most affected by Nazism signed a constituent document of the United Nations. The new international organization was to unite all the countries of the world and was based on the principles of multilateral decision-making. The Charter, elaborated in the aftermath of World War II, laid the foundation of an international order based on rules, and preserved guidance for a peaceful settlement of possible global conflicts in future. However, it also established a new world order, in accordance with the interests of several superpowers.

Avoiding recurrence of the two world wars, progress in protection of human rights at the global level and ensuring sovereignty and equality of states in international relations, as well as raising the standards of living in the world are indisputable achievements of the Organization. The whole system of UN peace-keeping operations is also a great achievement. Today, the United Nations is an incredibly extensive network of specialized agencies, which assist in solving socio-economic and humanitarian problems, including those arising from the Russian aggression in Eastern Ukraine.

No period of history has been characterized by such a rise in the standards of human life as we observe in the time of the United Nations.

From the very beginning, however, the Security Council implemented the membership formula and mechanisms for decision making, which were agreed in advance by the major powers at the Yalta Conference. It was the 'Yalta formula' proposed by the United States that formed the basis for the membership and voting procedure in the Council. The Security Council is the only UN body, which retains an exception to the principle of sovereign equality of all Member States.

The 'Yalta formula' can be viewed as an attempt to avoid mistakes made while establishing the League of Nations. At the same time, it has legitimized the exclusive rights of the great states to divide the world. Promoting the idea of establishing a new world order based on freedom and equal rights, the founders of the Organization actually violated the principle of equality and introduced so-called 'veto' in order to protect their national interests from any encroachment.

The vote on 28 July 1945 in the US Senate, when the overwhelming majority of 89 to 2 ratified the UN Charter, clearly defines what is mentioned above. At the same time, the vote to join the League of Nations, which enshrined the principle of equality of all member states without exceptions, failed with the result of 28 to 53, despite the fact that its founder was also the US President.

Agreements on the special status of major powers in the Security Council were reached despite protests from small countries participating in the Yalta Conference. 'We shall have the little fellows yapping at our heels, and it won't be too easy. Of course one could crack the whip at them and say that if they don't like our proposals there just damned well won't be any World Organization,' said one of the British diplomats on the eve of the meeting in San Francisco on the voting procedure in the Council.

It should also be mentioned that, at the Conference, the very name of the Organization was the subject of intellectual debate, including the proposal of US President Franklin Roosevelt to name it 'United Nations'. The interesting fact is that the countries, which opposed such name feared that there could be a conflict between the united nations in the future and the name 'United Nations Organization' would not correspond to reality.

The Ukrainian representative in San Francisco responded to the following concerns: '[...] We should not have such a pessimistic view of the future of our Organization: it should be built in such a way as to avoid the possibility of any division or conflict between nations.' He also insisted that every nation that became a member of this Organization should fully share and fight for the principles that united the nations during the war.

This statement by the representative of Ukraine remains fully relevant.

Rejecting all the political motivation of the USSR leadership and having no illusions about the involvement of the Ukrainian SSR in the foundation of the UN, in my opinion, it is important to recall the arguments for the mentioned involvement.

Following the Crimean Conference, which approved the decision to hold a meeting in San Francisco to establish a world international organization for the purposes of maintenance of international peace and security, Ambassador of the Soviet Union to the US Andrii Hromyko, referring to the relevant decision, wrote to the United States Secretary of State:

'During the conference on the (establishment) of a world international organization, the delegates of the United Kingdom and the United States will support the proposal to grant membership to two Soviet republics, namely the Ukrainian and Belarusian.'

In the information bulletin of the USSR Embassy in the United States had a statement of the Ukrainian SSR dated 10 April 1945 concerning the desire to join the future UN as a founding state. The statement specified, among other things, that the Ukrainian SSR, as a country against which military aggression had been repeatedly carried out in order to seize its territories, was interested in ensuring security against attacks by aggressors. The whole world is aware of the contribution of the Ukrainian people, at the cost of numerous human lives and all material resources, to defeat the enemy. Ukrainian soldiers made up one-fifth of all Soviet armed forces. It was further emphasized that Ukraine would be able to do a lot to consolidate peace and for maintenance of security.

From the very beginning of the Conference, the Ukrainian delegation took an active part in its work, in particular, in development of the purposes and principles of the UN Charter, which essentially set red lines in relations between nations, including the prohibition or threat of force against territorial integrity and political independence of other states.

And can we say that 75 years after at the San Francisco Conference, the UN Charter has lived up to all the expectations of each of its members? It was 'ab initio' not about the equality of all states, not about the sacred ideals of their free development, but included provisions on the interests of the victors, enshrined their privileged position and distribution of influence on the political map of the world.

It should be remembered that the Head of the USSR delegation acted at the Conference upon the instructions of the criminal and dictator Joseph Stalin. That was upon the instructions of the country, which six years before had signed the offending Molotov-Ribbentrop Pact, which remained secret at the time of signature of the Charter.

Pushing aside the pathetic attitude to the Charter from the nowadays vision, we should recollect what the world was like some 70–100 years ago. Most of it was in the status of colonies, basic human rights instruments were not approved, and a number of war-torn countries needed physical and economic recovery.

We must get rid of illusions about the Charter and the Organization as a whole, because until recently we had considerably pathetic and pious attitude towards this institution. To solve today's problems, 'like those who drafted the Charter, we must look without illusion at today's injustices, their roots and the suffering they engender,' UN Secretary-General A. Guterres said in a speech, marking the anniversary of the Charter.

Therefore, the major victors took care of themselves in the first place, trying to prevent direct armed confrontation with each other in the future, which would lead to the beginning of another and, perhaps, the last world war for humanity. By the way, this main goal of the Charter has been achieved, although the die-hard disputes regarding the division of spheres of influence after its signature remain to this day.

The significant event in terms of the intentions of the superpowers is that on 26 June we celebrate not only the day of signature of the Charter, but also the Day of the Crimean Tatar flag. The UN Charter was the result of agreements reached in Yalta, Crimea, from which Crimean -Tatars had been deported six months earlier. Those world leaders who gathered in Yalta actually thought about how to divide the world according to their interests. Besides, the irony is also that, today, the provisions of the Charter they concluded must be followed by themselves alongside with other Member States.

Less than a year after the San Francisco Conference, on 22 February 1946, G. Kennan, the US Chargé d'Affaires in Moscow, described very aptly Moscow's attitude to the United Nations in his Long Telegram to the United States Department of State. He pointed out that 'Moscow sees the UN not the mechanism for a permanent and stable world society founded on mutual interests and aims of all nations, but as an arena in which aims just mentioned can be favorably pursued. As long as UNO is considered here to serve this purpose, Soviets will remain with it. But if at any time they come to conclusion that it is serving to embarrass or frustrate their aims for power expansion and if they see better prospects for pursuit of these aims along other lines, they will not hesitate to abandon UNO. Thus Soviet attitude toward UNO will depend largely on loyalty of other nations to it, and on degree of vigor, decisiveness and cohesion with which those nations

defend in UNO the peaceful and hopeful concept of international life, which that organization represents to our way of thinking. I reiterate, Moscow has no abstract devotion to UNO ideals. Its attitude to that organization will remain essentially pragmatic and tactical.'

Kennan's assessment of Moscow's attitude to the UN is also interesting because he is sometimes considered and called a Russophile.

It is difficult to disagree with such a description of Moscow, to which I would only add audacity and cynicism acquired by Russia for these 75 years. This is a demonstration of a purely consumerist approach to the UN and its Charter, which Moscow preserves today, as evidenced by statements of Russian officials about the non-acceptance of the rules-based international order.

As a representative of a country that fought for the name of the United Nations and called for optimism, and a representative of a country that is a victim of ongoing military aggression by a permanent member of the Security Council, I can ask a fair question: have we made the right choice and lived up the expectations of the UN founders?

This issue is especially relevant while there is no unity between nations, the wars are waged between UN members and the old and new democracies strive to ensure unity at the national level. It must be the unity based on democracy, human rights, the rule of law and social cohesion.

The biggest humanitarian crises and bloodiest conflicts of today, the ones in Ukraine, Georgia, Syria, Libya, are spurred and fueled by Russia. Among the 22 cases of resorting to veto since 2010, 19 times were carried out by Russia. Out of them the draft resolutions on the Russian-Ukrainian conflict (on the illegal referendum in the Autonomous Republic of Crimea in 2014 and the establishment of an international tribunal on shooting down MH-17 in 2015) and 15 draft resolutions on the Syrian conflict were vetoed.

This indicates that Russia has continued the practice of the USSR to use the veto for its national interests, to defend its foreign policy and to promote certain important issues of its agenda.

All the time after the collapse of the Soviet Union, Russia has been trying to regain the lost recognition by continuing to live in the euphoria of victory in World War II and viewing less influential countries, at least in terms of military power, through the prism of gaining control over them. These are approaches the Russian Federation demonstrates in its relations with the former Soviet republics under the guise of a cover story of 'restoration of historical justice', as exemplified by the aggression against Ukraine.

On 10 July 1919, Woodrow Wilson personally submitted to the Senate a treaty on establishment of the League of Nations. As history shows, this, unfortunately, did not facilitate its ratification due to the enshrined imperfect mechanisms of the League. Later, the 'Yalta formula', despite the just displeasure of the 'lit-

the guys' (the number of which in Organization equates to 188), provided an opportunity for the UN to emerge and operate as the only world organization responsible for maintaining international peace and security and preventing another world war. A little over a hundred years after President Wilson's 40-minute speech in the Senate, the question arises again: in today's reality, can the 'Yalta formula' be considered a relic of the doctrine of international law of force that was common for the last centuries? Can it play a deterring and, at the same time, unifying role in the Security Council, or is it used only to satisfy the national interests of the permanent members? Behind the undoubted success of avoidance, thanks to the establishment of the UN and the implementation of the 'Yalta formula', of the Third World War and new large-scale human casualties, there is an unprecedented number of local and regional conflicts, which continues to grow.

It can also be stated that the viability of UN Charter as a factor of curbing the geopolitical ambitions of the permanent members of the Security Council in the 21st century is increasingly dubious. Only in recent years the youngest unelected member of the Security Council, Russia, which, incidentally, is not mentioned in the UN Charter (read Article 23 of the current version where the USSR still appears) has surpassed the Soviet Union in the number of wars it waged against its neighbors and in other parts of the world.

In my opinion, what is important is the issue of reforming the Security Council, especially in order to arrange and regulate the use of the right of veto, as well as further strengthen the role of the General Assembly that is gaining more and more weight and responsibility in the face of the Security Council's inability to respond adequately to all current challenges to international peace and security.

Unfortunately, the world and the UN Charter remain imperfect, as they were 75 years ago. At the same time, this constituent instrument continues to play an important role of a single recognized 'constitution of the entire international community' and a key international instrument for maintaining peace and security. Ukraine will continue to uphold the principle of steadfast adherence to its provisions, which are the pillars of an international rule-based system.

До 75-ї річниці створення Організації Об'єднаних Націй

Commemorating the UN's 75th Anniversary

Американські кадети піднімають прапор Української РСР біля мерії Сан-Франциско, де проходила Установча конференція Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). США, 1945 р.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 2-40534

American cadets raise the flag of the Ukrainian SSR in the courtyard of San Francisco City Hall, where the United Nations Conference was being held. 1945.
TsDKFFA, od. obl. 2-40534

Делегація УРСР на Установчій конференції ООН. Сидять: О.В. Палладін, Д.З. Мануїльський, І.С. Сенін. Сан-Франциско (США), 1945 р.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-171946

Ukrainian delegation at the United Nations Conference on International Organization. Left to right, sitting: Oleksandr Palladin, Dmytro Manuilsky, Ivan Senin. San Francisco, 1945.
TsDKFFA, od. obl. 0-171946

Делегація УРСР на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН. 1-й справа – Міністр закордонних справ УРСР Д.З. Мануїльський, 4-й – заслужений діяч науки УРСР, професор Ф.Я. Примак. Нью-Йорк (США), 1946 р.
ЦДКДФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-56942

Ukrainian delegation at the First session of the UN General Assembly. First from the right – Dmytro Manuilsky, Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR; fourth from the right – Fedir Prymak, professor, Honoured Scientist of the Ukrainian SSR. New York, 1946
TsDKFFA, od. obl. 0-56942

Генеральний секретар ООН Даг Гаммаршельд дає інтерв'ю в аеропорту під час перебування в Україні. Київ, 6 липня 1956 року
ЦДКДФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-86653

UN Secretary-General Dag Hammarskjöld gives an interview at the airport during his visit to Ukraine. Kyiv, 6 July 1956.
TsDKFFA, od. obl. 0-86653

Міністр закордонних справ УРСР Л.Х. Паламарчук під час виступу на 11-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Нью-Йорк (США), 17 листопада 1956 року
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 2-85461

Ukrainian Foreign Minister Luka Palamarchuk speaks at the 11th session of the United Nations General Assembly. New York, 17 November 1956.
TsDKFFA, od. obl. 2-85461

Постійний представник УРСР у Комісії ООН з прав людини П.О. Недбайло на 14-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Нью-Йорк (США), 21 жовтня 1959 року
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 2-82579

Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the UN Commission on Human Rights Petro Nedbailo at the 14th session of the United Nations General Assembly. New York, 21 October 1959.
TsDKFFA, od. obl. 2-82579

Делегація УРСР у залі засідань 15-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Зліва направо: М.В. Підгорний, Л.Ф. Паламарчук, П.П. Удовиченко. Нью-Йорк (США), 1960 р.

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 2-83376

Ukrainian delegation at the United Nations General Assembly during its 15th session. Left to right: Mykola Pidhornyi, Luka Palamarchuk, Petro Udovychenko. New York, 1960.

TsDKFFA, od. obl. 2-83376

Члени делегації УРСР у залі засідань Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Другий зліва – М.З. Гетьманець. Женева (Швейцарія), березень – червень 1964 року

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-239755

Members of the Ukrainian delegation at the First session of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Second from the left – Mykhailo Hetmanets. Geneva, March – June 1964.

TsDKFFA, od. obl. 0-239755

Постійний представник УРСР в ООН С.Т. Шевченко (праворуч) вручає Вірчі грамоти Генеральному секретареві ООН У Тану, Нью-Йорк (США), 8 вересня 1964 року
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-171871

Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the UN Serhii Shevchenko (right) presents credentials to UN Secretary-General U Thant. New York, 8 September 1964.
TsDKFFA, od. obl. 0-171871

Постійний представник УРСР в ООН М.Д. Полянйчко підписує Конвенцію про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. Зліва направо: директор юридичного підрозділу ООН Блейн Слоун, радник Постійного представництва УРСР в ООН В.О. Кравець. Нью-Йорк (США), 1969 р.
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-196962

Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the UN Mykhailo Polianycho signs the Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. Left to right: Blaine Sloan, Director of the UN General Legal Division; Volodymyr Kravets, Counsellor at the Permanent Mission of the Ukrainian SSR. New York, 1969
TsDKFFA, od. obl. 0-196962

Генеральний секретар ООН У Тан (зліва) з Міністром закордонних справ і головою делегації УРСР в ООН Г.Г. Шевелем у президії. Нью-Йорк (США), 1970 р. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-196965

UN Secretary-General U Thant (left) and Deputy President of the 25th UN General Assembly, Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR Heorhii Shevel (right) preside over the plenary meeting. New York, 1970. TsDKFFA, od. obl. 0-196965

Відкриття виставки, присвяченої 1500-річчю м. Києва, у Штаб-квартирі ООН. Зліва направо: Міністр закордонних справ УРСР В.Н. Мартиненко (2-й), заступник Генерального секретаря ООН Акасі Ясусі, Постійний представник УРСР в ООН В.О. Кравець. Нью-Йорк (США), 22 вересня 1982 року ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-171948

Opening of the exhibition at the UN Headquarters dedicated to Kyiv's 1500th anniversary. Left to right: Volodymyr Martynenko, Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR (second); Yasushi Akashi, UN Under-Secretary-General for Public Information; Volodymyr Kravets, Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the UN. New York, 22 September 1982. TsDKFFA, od. obl. 0-171948

Постійний представник УРСР в ООН Г.Й. Удовенко в залі засідань Другого комітету 42-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Нью-Йорк (США), 1987 р.

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-197012

Permanent Representative of the Ukrainian SSR to the UN Hennadiy Udovenko at a meeting of the Second Committee of the 42nd session of the UN General Assembly. New York, 1987.

TsDKFFA, od. obl. 0-197012

Зустріч Генерального секретаря ООН Бутроса Бутроса-Галі в Бориспільському аеропорту. Другий справа – віцепрем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики М.Г. Жулинський. Київщина., 17 червня 1993 року

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-197035

UN Secretary-General Boutros Boutros-Ghali is greeted at Boryspil Airport. Second from the right – Deputy Prime Minister of Ukraine for Humanitarian Policy Mykola Zhulynskiy. Kyiv region, 17 June 1993.

TsDKFFA, od. obl. 0-197035

Урочиста церемонія відкриття Регіонального центру електронної інформації ООН у Миколаєві. Стрічку перерізають мер міста В.Д. Чайка (справа) та координатор системи ООН Педро Пабло Вільянуева. 18 серпня 2000 року
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-237788

Opening ceremony for the UN Regional Information Centre in Mykolaiv. The ribbon is cut by City Mayor Volodymyr Chaika (right) and UN System Resident Coordinator Pedro Pablo Villanueva. 18 August 2000.
TsDKFFA, od. obl. 0-237788

Генеральний секретар ООН Кофі Аннан під час виступу на засіданні Верховної Ради України. м. Київ, 4 червня 2002 року
ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, од. обл. 0-240895

UN Secretary-General Kofi Annan addresses the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv, 4 June 2002.
TsDKFFA, od. obl. 0-240895

Юрій КЛИМЕНКО,
*Надзвичайний і Повноважний Посол,
Постійний представник України при Відділенні ООН
та інших міжнародних організаціях у Женеві*

ЖЕНЕВА – НАЙСТАРІША СТОЛИЦЯ МУЛЬТИЛАТЕРАЛІЗМУ, ДЕ ВІДСТОЮЮТЬСЯ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ

Статтю подано за редакцією автора

Якщо у світі високої моди основною віссю вважають Париж – Лондон – Мілан – Нью-Йорк, до того ж Нью-Йорк не так давно визнано провідною модною столицею в цьому переліку, то у світі високої дипломатії є інша незаперечна вісь Нью-Йорк – Женева – Відень, і кожен із цих центрів справедливо посідає своє унікальне місце в глобальній системі багатосторонніх відносин.

Що ж до Женеви, то, як зазначав свого часу колишній директор Женевського Відділення ООН Майкл Мьоллер, «дипломатію закладено в ДНК цього міста щонайменше з 1863 року, коли Анрі Дюнан заснував тут Міжнародний комітет Червоного Хреста». (Цей Комітет по сьогодні успішно функціонує, й українські дипломати в Женеві активно з ним співпрацюють.)

Історія Женеви тісно пов'язана зі становленням концепції мультилатералізму, столітній ювілей якого масштабно відзначався торік у світі. У Женеві століття тому було засновано попередницю сучасної ООН – Лігу Націй. Імідж цієї міжнародної установи був підписаний в підручниках із радянської історії та дипломатії, не останньою мірою й через те, що вона понад 80 років тому виключила зі своїх лав Радянський Союз за розв'язання ним війни проти Фінляндії. Відтак СРСР зробив усе, аби знищити будь-яку позитивну пам'ять про Лігу (а як уміють працювати в таких сферах кремлівські історики, ми знаємо з власного сумного досвіду). Я особисто вважаю, що лише за цей свій сміливий вчинок 1939 року Ліга Націй має бути особливо шанована нащадками, а її принциповість – наслідуватися сучасними міжнародними організаціями.

Палац націй, Женева Palais des Nations in Geneva

Проте не лише Лігою Націй і Відділенням ООН відома сьогодні Женева. Мир, роззброєння, охорона здоров'я та праці, права людини, гуманітарна діяльність, реагування на надзвичайні ситуації, захист інтелектуальної власності, торгівля, сталий розвиток, високі технології, наукові дослідження й навчання – далеко неповний перелік сфер, котрими опікуються міжнародні організації, домівкою для яких слугує женевська земля.

Усі ці розташовані в Женеві організації та спеціальні установи формують унікальну спільноту, яку в експертних колах нерідко іменують женевською екосистемою. Її складники взаємно доповнюють один одного, злагоджено взаємодіють із приватним сектором і громадянським суспільством, виробляючи практичні рекомендації та здійснюючи конкретні кроки з метою поліпшення соціально-економічної ситуації в країнах світу, зменшення бідності та нерівності, віднайдення відповідей на глобальні виклики й загрози, що постають перед людством.

Нині чи не головною метою діяльності женевської екосистеми є сприяння країнам у реалізації *Порядку денного сталого розвитку до 2030 р.* та досягненні його 17-ти цілей (Цілі сталого розвитку – ЦСР). Поміж ключових елементів, що рухають цей процес, – Лабораторія ЦСР (SDG Lab) – спеціальна структура, створена у 2017 р. при Відділенні ООН у Женеві з метою допомоги державам-членам, міжнародним організаціям та іншим гравцям як на женевських майданчиках, так і поза їх межами, у впро-

Постійний представник України Ю.А. Клименко вручає Вірчі грамоти Генеральному директорові Відділення ООН у Женеві Майкліві Мьоллеру

Permanent Representative of Ukraine Yuriy Klymenko presents his credentials to Director-General of the UN Office at Geneva Michael Moeller

вадженні практичних заходів з імплементації ЦСР. Її платформа дає можливість країнам, представникам академічних кіл і громадянського суспільства обмінюватися ідеями, інформацією, досвідом, проблемами у виконанні ЦСР та баченням шляхів їх розв'язання.

Порівняно невеликій команді Постійного представництва України в Женеві (ППУ, 18 дипломатів на чолі з Постійним представником) доводиться встигати «охопити» всі ці організації, відвідати їхні численні засідання, виробити позицію щодо документів, які ухвалюватимуться, погодити її з Міністерством закордонних справ України (а якщо це стосується не лише зовнішніх зносин – то й із низкою інших причетних органів виконавчої влади), відстояти українську позицію у ході засідань, консультацій, переговорів, домогтися відображення інтересів України в ухвалених цими всіма міжнародними установами резолюціях, рішеннях, заявах, інших документах. А лише в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) функціонують 44 робочі органи (комітети, спеціальні сесії, групи), а також численні неофіційні робочі групи, котрі на щоденній основі проводять копітку роботу в напрямі спрощення торгівлі, подолання різного роду перешкод та обмежень у її здійсненні, а також намагаються модернізувати існуючі правила торгівлі та крокувати поруч із прогресом.

СОТ – єдина міжнародна організація, що переймається питаннями встановлення та регулювання правил торгівлі в глобальному вимірі. Основне її завдання полягає в лібералізації, стабілізації та регулюванні міжнародної торгівлі, що досягається шляхом моніторингу виконання взятих членами СОТ зобов'язань та переговорів між учасниками з нових правил та угод. Основоположними принципами торговельної системи СОТ є недискримінація, зниження торговельних бар'єрів, прозорість і передбачуваність, сприяння чесній конкуренції та економічному розвитку. Правила СОТ сприяють зниженню коруптованості, а також допомагають впровадити необхідні реформи.

Конференція міністрів, котра збирається щонайменше раз на два роки, є вищим органом ухвалення рішень в СОТ, а Генеральна Рада (до складу якої входять постійні представники держав та глави делегацій у Женеві) має повноваження ухвалювати рішення в періоди між конференціями. Вона також виконує функції нагляду за торговельною політикою та врегулюванням суперечок. Крім цього, організаційна структура СОТ передбачає три ради: 1) з торгівлі товарами; 2) з торгівлі послугами; 3) з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності. Члени понад 40 комітетів, підкомітетів і робочих груп, підзвітних цим радам, стежать за виконанням зобов'язань, що містяться у 17 багатосторонніх угодах із торгівлі СОТ у різних сферах (у т.ч. з питань санітарних та фітосанітарних заходів, технічного регулювання, імпортного ліцензування, інструментів торговельного захисту й спрощення процедур торгівлі).

Набуття Україною членства в Організації у 2008 році стало віхою у процесі інтеграції національної економіки до всеохоплюючої торговельної системи світу. Бути всередині чітких правил гри на світовому ринку та дотримуватися їх у взаємовідносинах з іншими 163 членами СОТ, на яких припадає понад 98% світової торгівлі, – важливий чинник та системний фактор забезпечення подальшого розвитку національної економіки.

Пам'ятаю, як мас медіа, висвітлюючи ще у 1990-х роках підготовку до вступу України до СОТ, постійно ставили цілком справедливі запитання: *що це дає Україні? що це дає українській бізнес-спільноті?* Сьогодні, спираючись на більш, як 12-річний досвід членства в цій організації, можу стверджувати, що:

– вступ до СОТ дав змогу розпочати переговори щодо укладення угод про вільну торгівлю з основними й перспективними торговельними партнерами нашої держави, зокрема з ЄС, Європейською асоціацією вільної торгівлі (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія), Чорногорією, Канадою, Ізраїлем;

– членство в СОТ допомогло вітчизняним експортерам отримати передбачуваний та сприятливий недискримінаційний режим на ринках членів Організації, можливість урегулювання поточних торговельних проблем і спірних питань як у дво-, так і в багатосторонньому форматі;

– у рамках переговорного процесу щодо вступу України до СОТ наша держава отримала від ЄС і США статус країни з ринковою економікою, що стало важливим позитивним чинником під час проведення антидемпінгових розслідувань стосовно українських товарів.

Україні, у ВВП якої частка експорту становить близько 50%, українсько важливо брати безпосередню участь у поточних багатосторонніх торговельних перемовинах з питань приєднання до СОТ нових членів, аби реалізовувати свої національні інтереси в торговельно-економічній сфері. Долучення до інформаційної системи СОТ і використання переваг системи завчасного обміну інформацією надали українським підприємствам доступ до даних щодо змін у торговельних режимах членів СОТ і можливість ініціювати переговори з метою покращення умов торгівлі.

Забезпечення фахової розбудови співпраці України з СОТ здійснюється Постійним представництвом у Женеві у координації з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства й іншими органами влади України. Постпредство забезпечує участь нашої країни у багатосторонніх торговельних переговорах в рамках СОТ і дбає про ефективне використання переваг членства в ній задля розширення експортних можливостей вітчизняних товаровиробників і захисту національних торговельно-економічних інтересів на зовнішніх ринках.

У рамках переговорного процесу Україна бере активну участь у врегулюванні актуальних питань, що постають перед СОТ і багатосторонньою торговельною системою загалом. Так, у контексті формування комплексних правил з питань електронної торгівлі, внутрішнього регулювання у сфері послуг, обмеження певних видів субсидій у галузі рибальства та реформування правил торгівлі сільськогосподарськими товарами, Україна обстоює власну позицію, вносить відповідні пропозиції щодо ключових переговорних документів, а також виступає співавтором багатьох з них. Задля посилення національної переговорної позиції у сфері сільського господарства в січні 2020 року наша держава в статусі спостерігача приєдналася до Кернської групи – коаліції провідних країн-експортерів сільськогосподарської продукції (понад 25% світового експорту), що підтримують політику подальшої лібералізації правил торгівлі за зазначеним напрямом.

Цьогоріч Україна також стала співавтором Багатосторонньої домовленості про тимчасовий апеляційний арбітраж («Multi-party Interim Appeal Arbitration Arrangement»), участь у якій ще раз підкреслила нез-

мінну підтримку Україною СОТ у період системних проблем, котрі постають перед Організацією, зокрема через заблокованість роботи її Апеляційного органу.

СОТ як глобальна платформа також дає нам змогу привертати увагу міжнародної спільноти до порушень і невиконання з боку Російської Федерації міжнародних зобов'язань як члена Організації, здійснювати тиск на РФ з метою змушення її до негайного приведення свого законодавства у відповідність до правил та угод СОТ, а також усунення невинуватених обмежень, заборон та дискримінаційних заходів щодо українських товарів, послуг та виробників. У цьому контексті одним із нещодавніх значних здобутків України в рамках СОТ стала виграна апеляція у справі проти РФ щодо блокування останньою імпорту українського залізничного обладнання. В іншій справі проти РФ Україна відстояла право використовувати процедури корегування цін на російський газ під час розрахунку антидемпінгових заходів, що дасть змогу нашій країні надалі ефективно захищати вітчизняних виробників шляхом застосування ринково виважених і справедливих мит на імпорту продукцію, для виробництва якої використовується російський газ.

У червні 2020 року Україна підписала Протокол про приєднання до Угоди про заснування Консультаційного центру з питань права Світової організації торгівлі (КЦП). Приєднання до цієї Угоди та набуття членства у КЦП забезпечить можливість отримання Україною високопрофесійних юридичних послуг, сприятиме економії коштів державного бюджету та посилить кадрову та інституційну спроможність України у захисті наших національних інтересів у рамках СОТ.

Переважає більшість щоденної роботи у цій Організації, націленої на забезпечення безперешкодної торгівлі, залишається поза увагою ЗМІ. Проте, у часи нинішньої нестабільності у світі ми переконуємось у ключовій ролі міжнародної торгівлі для забезпечення зайнятості та економічного зростання, а також у розв'язанні питань, пов'язаних із продовольчою безпекою та доступом до необхідних товарів і послуг.

Інша важлива міжнародна інституція, що впливає на світові економічні процеси й також розташована в Женеві – Конференція ООН із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Заснована в 1964 році, ЮНКТАД має ста-

Постійний представник України Ю.А. Клименко та Генеральний директор СОТ Р. Азеведо

Permanent Representative of Ukraine Yuriy Klymenko and WTO Director-General Roberto Azevêdo

Постійний представник України Ю.А. Клименко та Генеральний секретар ЮНКТАД М. Кітуї

Permanent Representative of Ukraine Yuriy Klymenko and UNCTAD Secretary-General Mukhisa Kituyi

тус постійного міжурядового органу Генеральної Асамблеї ООН у сфері торгівлі, інвестицій і розвитку і на раховує 195 країн у своєму складі. Рішення ЮНКТАД ухвалюються у формі резолюцій і мають рекомендаційний характер.

Конференція є координаційним центром у рамках системи ООН для комплексного регулювання проблем торгівлі та розвитку, а також взаємопов'язаних питань у галузях фінансів, технологій, інвестицій і сталого

розвитку. Основну увагу ЮНКТАД зосереджено на реалізації ЦСР 2030 через розширення торговельних відносин, запровадження всеохоплюючої системи електронної торгівлі, розвиток інвестиційних можливостей тощо. Поміж головних напрямів роботи ЮНКТАД – надання технічної допомоги найменш розвинутим країнам (НРК) із метою зміцнення їхнього торговельного потенціалу.

Секретаріат ЮНКТАД регулярно публікує власні дослідження, зокрема щодо проблем конкуренції, захисту прав споживачів, цифровізації та тенденцій у сфері інвестування, а також сприяє розробці та імплементації системи заходів, спрямованих на залучення в економіку інвестицій та нових технологій тощо.

Вищим органом ухвалення рішень в ЮНКТАД є Конференція країн-членів, що проходить раз на чотири роки, і у ході якої учасники підводять підсумки результатам роботи за попередні роки, обмінюються думками щодо актуальних питань у сфері торгівлі й розвитку, а також визначають пріоритети роботи на наступний чотирирічний період. У перервах між засіданнями Конференції її функції та моніторинг за виконанням визначених пріоритетів перебирає на себе Рада з торгівлі та розвитку.

Україна є членом ЮНКТАД із дня її заснування. Основними напрямами діяльності України в рамках Конференції є представлення інтересів та позиції нашої держави на засіданнях робочих органів ЮНКТАД, реалізація спільних проєктів в Україні та сприяння участі українських експертів у засіданнях та технічних курсах Конференції.

Наприклад, у процесі впровадження Рамкової програми партнерства Уряду України – ООН на 2012–2016 роки ЮНКТАД була однією з 20 установ системи ООН, що надавали підтримку Уряду нашої держави у таких сферах, як ефективне управління, соціальна та економічна політика, сприяння сталому розвитку.

У контексті такого сприяння слід згадати про Міжнародний торговельний центр (МТЦ) – розташоване в Женеві спільне агентство СОТ і ЮНКТАД, діяльність якого націлена на асистування країнам, що розвиваються, та НРК у сфері розвитку експорту шляхом надання технічної допомоги на національному інституційному та підприємницькому рівнях. Задля посилення експортного потенціалу України та її відповідної інституційної спроможності Постпредством докладаються зусилля із залучення МТЦ до реалізації проектів технічної допомоги нашої державі. Так, за сприяння ППУ протягом останніх років на території України реалізовувалася низка проектів МТЦ, зокрема:

- надання підтримки при розробці Експортної стратегії України, а також дев'яти секторальних і крос-секторальних стратегій України;
- сприяння виходу малих і середніх підприємств плодоовочевого сектора на зовнішні ринки та включення їх у ланцюги створення доданої вартості;
- інтеграція українських виробувачів ягід у європейські й міжнародні глобальні ланцюги створення доданої вартості в рамках спільного проекту МТЦ і ЄС «Східне партнерство: готовність до торгівлі – ініціатива EU4Business».

В рамках женеvської екосистеми для України важливе місце також посідає така регіональна інституція, поміж засновниць якої є наша держава, як Європейська економічна комісія (ЄЕК), одна з п'яти регіональних економічних комісій ООН, створена в 1947 році. У роботі зазначеної Комісії беруть участь 56 країн, зокрема європейських, США, Канада, Ізраїль, а також центральноазійські держави. ЄЕК є однією з найактивніших женеvських установ – щорічно відбувається понад 120 сесій її робочих органів (комітетів, робочих груп, нарад експертів тощо). Україну представлено в низці керівних органів комітетів ЄЕК, як-от із внутрішнього транспорту й сталої енергетики. Українські дипломати також обиралися заступниками Голови ЄЕК протягом 2002–2003, 2006–2007, 2007–2009 років.

Велика частина міжсекторальної роботи ЄЕК припадає на сприяння країнам з перехідною економікою, до яких ООН зараховує й Україну. Діяльність у рамках цього важливого для нашої країни напряму здійснюється у формі семінарів, навчальних і робочих зустрічей з актуальних проблем переходу до ринкової економіки, підготовки досліджень і керівних матеріалів з цих питань, консультативних послуг щодо адаптації галузей економіки до ринкових умов, виконання Порядку денного сталого розвитку до 2030 року й досягнення ЦСР. Секретаріатом Комісії підготовлено низку корисних для українських міністерств і відомств досліджень та керівних матеріалів щодо юридичних аспектів приватизації в промисловості, залучення іноземних інвестицій, питань розвитку малих і середніх підприємств, розширення торгівлі тощо. За сприяння фахівців ЄЕК здійснюється експертиза проектів національних законодавчих актів у таких галузях, як транспорт та енергетика.

Постпредство забезпечує участь України в роботі ЄЕК у співпраці з низкою профільних міністерств, відомств і організацій, що надає можливість їх представникам не лише отримувати актуальну інформацію щодо економічної, промислової, транспортної, екологічної політики країн-членів ЄЕК, обмінюватися з ними здобутим досвідом у зазначених сферах, а й брати безпосередню участь у розробці загальноєвропейських норм, відповідних стандартів, інших міжнародно-правових документів.

Російська Федерація, яка також є членом ЄЕК ООН, робить усе можливе, аби легітимізувати незаконну анексію АРК, зокрема й шляхом представлення в рамках Комісії власної статистичної інформації, що включає в себе відомості про тимчасово окупований Крим. З огляду на це, Постпредством докладаються цілеспрямовані зусилля із моніторингу поширюваної РФ інформації та вилучення, у разі потреби, статистичних даних РФ, у тому числі з веб-сторінки ЄЕК ООН. Так, під час 68-ї сесії Комісії у квітні 2019 року у підготовленій Секретаріатом ЄЕК статистичній збірці «Країни ЄЕК у цифрах – 2019» вперше були відсутні будь-які статистичні відомості про Російську Федерацію, а з онлайн ресурсів ЄЕК ООН нині вилучена вся статистична інформація щодо РФ за 2014–2019 роки.

Восьма ціль сталого розвитку, окрім сприяння всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, передбачає також сприяння забезпеченню повної та продуктивної зайнятості та гідної праці для всіх. У цьому контексті важливу роль відіграє організація, заснована ще у 1919 р., майже за століття до визначення ЦСР – Міжнародна організація праці (МОП), яка в 1946 році стала першою спеціалізованою установою ООН. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав на свободу асоціації, організації, ведення колективних переговорів, заборони примусової праці, рівності за гендерною ознакою тощо. Основними стратегічними цілями МОП є реалізація засадничих принципів і прав у сфері праці, створення ширших можливостей для жінок і чоловіків із метою забезпечення належної зайнятості й гідної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму й соціального діалогу.

Протягом своєї діяльності МОП ухвалила 189 конвенцій і 202 рекомендації. Щорічно Організацією витрачаються близько 130 млн дол. США для запровадження в її країнах-членах окремих проектів технічної допомоги. Сьогодні МОП здійснює понад тисячу програм технічного співробітництва у більш ніж 80 країнах світу, включно з Україною. Пріоритетними напрямками такої співпраці з нашою державою є реформування трудового законодавства, упорядкування трудових відносин та розв'язання спорів, зміцнення потенціалу організацій роботодавців і профспілок під час укладання

Постійний представник України Ю.А. Клименко головує на Конференції з роззброєння

Permanent Representative of Ukraine Yuriy Klymenko acting as President of the Conference on Disarmament

колективних договорів, а також реалізація Програми гідної праці на національному рівні, яка передбачає такі пріоритетні завдання, як підвищення рівня зайнятості й соціального захисту, забезпечення гендерної рівності та недискримінації на робочих місцях, налагодження ефективного соціального діалогу, покращення умов праці, упровадження міжнародних трудових норм, розвиток сталих підприємств задля стабільності й зростання.

Гарантією стабільності, зростання та забезпечення достойних умов праці є мир і безпека.

І нехай не в Женеві розташована штаб-квартира головного світового органу у цій сфері – Ради Безпеки ООН (РБ), але без внеску низки женеvських міжнародних організацій зусилля РБ були б значною мірою ослаблені.

Провідну роль тут відіграє Конференція з роззброєння (КР) – унікальний постійно діючий орган міжнародного співтовариства, призначений для ведення переговорів із контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження на багатосторонній і консенсусній основі. У її нинішньому форматі КР було засновано у 1978 році згідно з положеннями Заключного документа Першої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з роззброєння.

Як це не парадоксально, уже понад двадцять останніх років КР не може розпочати свою субстантивну діяльність у зв'язку з відсутністю консенсусу щодо змісту її щорічної Програми роботи, що є наслідком розбіжностей у поглядах держав-членів стосовно пріоритетів цього форуму. Незважаю-

чи на це, зазначена вище платформа відіграє важливу комунікативну й превентивну роль, і українська сторона належно її використовує, зокрема щоб мобілізувати міжнародну підтримку для протидії агресору шляхом регулярного поширення інформації про неправомірні дії РФ щодо нашої держави (грубе порушення положень Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, милітаризація АРК, триваюча агресія на південному сході України тощо), які становлять безпосередню загрозу як для нашої країни, так і для міжнародного миру та безпеки. Важливим етапом членства України в КР стало її головування на сесії Конференції у 2019 р., яке дозволило зміцнити міжнародний імідж нашої держави як активного та впливового учасника процесів у сферах контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження.

Інші важливі женеvські безпекові форуми – засідання експертів і держав-учасниць Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ) та Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (Оттаvська конвенція). Вони є головними міжнародними платформами у сфері боротьби з вибухонебезпечними предметами – наслідками війни, а також слугують ефективними майданчиками для обговорення актуальних питань, зокрема очищення замінованих вибухонебезпечними предметами територій, забезпечення ефективності зусиль із надання допомоги жертвам зазначеного озброєння, попередження застосування негуманної зброї, як-от саморобних вибухових пристроїв тощо. Належна участь України в роботі згаданих міжнародних форумів надає можливість регулярно забезпечувати просування національних інтересів нашої держави у сфері боротьби із забороненою конвенціями зброєю, звертаючи належну увагу міжнародної спільноти на спрямовані проти України підливні дії РФ та контрольованих нею незаконних збройних формувань (НЗФ) на Донбасі.

Ще один важливий женеvський майданчик у галузі контролю над озброєннями – засідання експертів і держав-учасниць Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (КБТЗ). Цей документ відіграє важливу роль у нерозповсюдженні біологічної зброї масового знищення, забезпеченні мирного використання здобутків стрімкого розвитку біологічних наук, а також координації міжнародних зусиль з подолання сучасних біозагроз та поширення знань у галузях біобезпеки, біозахисту й біоетики. Беручи участь у міжнародних заходах у рамках КБТЗ, Україна має можливість, серед іншого, просувати власні національні інтереси у сфері нерозповсюджен-

ня біологічної зброї, а також належним чином привертати увагу світової спільноти до суттєвого ослаблення системи біобезпеки та біозахисту нашої держави внаслідок агресії РФ і підливних дій підтримуваних Росією НЗФ, що проявилось, зокрема, у втраті контролю над Українською протичумною станцією Міністерства охорони здоров'я України, Донецькою та Луганською обласними санітарно-епідеміологічними станціями, а також Луганською регіональною державною лабораторією ветеринарної медицини.

У Женеві розташована низка провідних центрів у галузі контролю над озброєннями та міжнародної безпеки, зокрема:

- Женевський центр з питань політики безпеки (ЖЦПБ) – міжнародний фонд, заснований у 1995 році за ініціативою Федерального департаменту оборони, захисту населення й спорту Швейцарської Конфедерації у рамках програми НАТО «Партнерство заради миру» з метою підготовки кваліфікованих кадрів у сфері міжнародної безпеки та запровадження передової практики обміну досвідом та знаннями з широкого кола військово-політичних питань. З 1999 року ЖЦПБ має статус учбової програми «Партнерства заради миру». Роботу фонду контролює Рада засновників, яку утворюють представники кантону Женева й 53 країни-члени, поміж яких і Україна. Навчальні курси ЖЦПБ, у яких щороку бере участь понад 1200 експертів, у т.ч. з України, призначені для вдосконалення підготовки фахівців, задіяних у розв'язанні широкого спектра проблем у сфері міжнародної політики безпеки. Іншими завданнями ЖЦПБ є запровадження міжнародного діалогу з безпекових питань, розбудова мережі партнерських дослідницьких проєктів у сфері міжнародної безпеки.

- Женевський міжнародний центр з гуманітарного розмінування (ЖМЦГР) був створений у 1998 році з метою сприяння знешкодженню мін, касетних боеприпасів і вибухонебезпечних предметів, залишених після бойових дій. ЖМЦГР активно підтримує національні уряди, зокрема й український (що є особливо актуальним у контексті протидії російській мінній загрози), міжнародні організації та громадянське суспільство у боротьбі з вибухонебезпечними предметами, розробляє відповідні рекомендації та стандарти щодо їх знешкодження.

- Женевський центр управління сектором безпеки (ЖЦУСБ), створений у 2000 році урядом Швейцарської Конфедерації, опікується питаннями розробки, поширення й імплементації стандартів у безпековому секторі, які засновано на найкращому досвіді провідних країн і принципах верховенства права заради забезпечення передумов для сталого миру у світі. ЖЦУСБ активно сприяє Україні в галузях реформування сектора безпеки нашої держави й розбудови співробітництва в євроатлантичному напрямі. У березні 2020 року у ході візиту в Україну Директора ЖЦУСБ Т. Гербера відбулася церемонія відкриття Офісу вказаного Центру в Києві,

який протягом наступних декількох років перейматиметься, передусім, питаннями надання сприяння нашій державі у реформуванні Національної поліції України, яке здійснюватиметься за підтримки Уряду Канади.

Знищення зброї, контроль над її розповсюдженням та застосуванням тісно пов'язані із захистом жертв збройних конфліктів, проблемами яких опікується найстаріша в Женеві міжнародна інституція – Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ, рік заснування – 1863). Згідно зі своїм Статутом, МКЧХ є нейтральною, неупередженою та незалежною гуманітарною організацією, покликаною забезпечувати захист жертв збройних конфліктів та надавати їм гуманітарну допомогу. Комітет є засновником Руху Червоного Хреста, головне завдання якого – забезпечити дотримання воюючими сторонами положень Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв збройних конфліктів та додаткових протоколів до них, а також поширювати знання про міжнародне гуманітарне право (МГП). Під час збройних конфліктів МКЧХ надає захист і допомогу жертвам як поміж військовослужбовців, так і серед цивільного населення, зокрема – військовополоненим, цивільним інтернованим особам, пораненим тощо.

Комітет активізував свою діяльність у нашій державі в грудні 2013 року. За кошти, які МКЧХ виділив Товариству Червоного Хреста України (ТЧХУ), було придбано гуманітарне знаряддя для волонтерів ТЧХУ, які залучалися до надання допомоги пораненим у ході вуличних зіткнень, що мали місце на Майдані під час Революції Гідності у 2013–2014 роках.

З початку російської агресії проти України у 2014 році Червоний Хрест на регулярній основі надає гуманітарну допомогу цивільному населенню по обидва боки лінії зіткнення. Упродовж 2014–2019 років загалом понад 3 млн громадян України отримали допомогу від МКЧХ (продовольчу, непродовольчу, фінансову, психологічну тощо). Упродовж квітня-грудня 2014 року на цілі гуманітарної діяльності в Україні МКЧХ мобілізував 12 млн дол. США, а у 2019 році ця цифра вже зросла до 69,5 млн дол. США. Цьогоріч на цілі гуманітарної діяльності в Україні Міжнародний комітет планує мобілізувати 73,5 млн дол. США. Станом на сьогодні операція МКЧХ в Україні, за визначенням самого Комітету, є однією з десяти найбільш масштабних та пріоритетних його операцій у світі.

МКЧХ щомісяця доправляє 50-100 тонн гуманітарної допомоги до найбільш постраждалих від російської агресії територій України. Зокрема, Комітет на регулярній основі забезпечує мешканців Донецької та Луганської областей медикаментами, продуктами харчування, питною водою, предметами особистої гігієни, психологічною допомогою та будівельними матеріалами. Окрім того, МКЧХ регулярно відстежує та уможливорює функціонування лікарень в окремих районах Донецької та Луганської областей, здійснює роботи з оцінки та ремонту пошкоджених систем водо-

Зала прав людини й альянсу цивілізацій у Палаці націй

Human Rights and Alliance of Civilizations Room at the Palais des Nations

та газопостачання в зазначених районах, проводить навчання викладачів та місцевого населення з питань мінної та піротехнічної безпеки, а також поширює інформацію про МГП.

Окрім того, МКЧХ уже тричі відігравав помітну роль нейтрального посередника між Україною та РФ у звільненні та передачі утримуваних осіб (27 грудня 2017 року, 7 вересня та 29 грудня 2019 року). Активна участь Комітету в цих процесах, у тісній співпраці та координації зусиль з причетними органами виконавчої влади України, сприяла їх результативності.

Серед наших пріоритетів співпраці з МКЧХ на середню та найближчу перспективу такі:

- залучення можливостей Комітету для покращення гуманітарної ситуації у східних областях України;
- взаємодія з МКЧХ задля унеможливлення легітимізації свавільного перетину державного кордону України т.зв. «гуманітарними конвоями» РФ;
- координація зусиль у контексті визволення українських громадян, які незаконно утримуються в РФ та на окупованих нею українських територіях;
- активізація взаємодії Комітету з ТЧХУ у налагодженні роботи служби розшуку;
- поширення інформації про МГП;
- отримання сприяння з боку МКЧХ для захисту цивільного населення, зокрема, в питанні знищення мін і нездетонованих боєприпасів.

Ще одним міжнародним органом, де питання російської агресії проти України гостро стоїть на порядку денному, є Рада ООН з прав людини (РПЛ).

Створена у 2006 році на базі Комісії ООН з прав людини, котра діяла з 1946 року, Рада є допоміжним органом Генеральної Асамблеї ООН і відповідає за заохочення й захист прав людини у світі, за розгляд ситуацій, пов'язаних з порушеннями прав людини, та за підготовку відповідних рекомендацій Генеральній Асамблеї. Регулярні сесії РПЛ проходять тричі на рік у Женеві. Рада складається з 47 держав-членів ООН, які обираються Генсамблеєю ООН на трирічний термін. Україна є членом РПЛ у період 2018–2020 років (до цього була два терміни поспіль у 2006–2011 роках) і 13 жовтня 2020 року була переобрана на наступний термін (2021–2023 роки), отримавши переконливу підтримку з боку держав.

Для виконання поставлених перед нею завдань РПЛ має у своєму розпорядженні низку механізмів: Універсальний періодичний огляд (УПО), у ході якого кожна держава звітує про дотримання нею міжнародних зобов'язань у галузі прав людини (Україна востаннє успішно проходила УПО у листопаді 2017 року); Консультативний комітет, котрий надає Раді експертні висновки з тематичних питань; Процедура подання й розгляду скарг, яка дає змогу приватним особам та організаціям повідомляти РПЛ про порушення їхніх прав людини з боку окремих держав; тематичні й країнові спеціальні процедури; низку експертних механізмів і форумів (зокрема, Експертний механізм із прав корінних народів, форуми з питань меншин, соціальний, із питань бізнесу й прав людини, з проблематики прав людини, демократії та верховенства права); а також міжурядові робочі групи відкритого складу, які працюють над розробкою проєктів нових міжнародних документів у галузі прав людини та висловлюють рекомендації щодо кращої імплементації вже існуючих документів (наразі існує 9 таких груп).

З початку російської агресії проти України та окупації РФ Автономної Республіки Крим українська делегація реалізувала в Раді з прав людини низку ініціатив, спрямованих на засудження міжнародним співтовариством порушень Росією прав людини на українських територіях, посилення тиску на Росію з метою звільнення незаконно ув'язнених за сфабрикованими звинуваченнями в РФ та на тимчасово окупованих нею територіях українців і т.ін. Згідно з ініційованими Україною та ухваленими Радою резолюціями 29/23, 32/29, 35/31 та 41/25 «Співпраця з Україною та допомога їй у галузі прав людини», починаючи з 2015 року, в рамках сесій Ради та у міжсесійний період у грудні відбуваються інтерактивні діалоги з обговорення представлених Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини доповідей щодо становища у галузі прав людини в нашій державі.

Результати таких діалогів (загалом їх відбулося 19), участь у яких бере від 30 до 40 держав, міжнародних та неурядових організацій, свідчать про

Міністр закордонних справ Польщі Я. Чапутович, професор Університету Фрібурга А. Лужницький, колишній політичний заручник Кремля В. Балух, Міністр закордонних справ України В. Пристайко, правозахисниця Г. Бекірова та колишній політ'язень Кремля Е. Бекіров під час сайд-івенту 24 лютого 2020 року

Polish Foreign Minister J. Chaputowicz, Professor at University of Fribourg A. Luzhnytsky, former Kremlin's political prisoner V. Balukh, Ukrainian Foreign Minister V. Prystaiko, human rights activist G. Bekirova, and former Kremlin political prisoner E. Bekirov during a side event on 24 February 2020

одностайність світового співтовариства у засудженні російської агресії проти України і порушень Росією прав людини на окупованих нею українських територіях та про триваючу ізоляцію в головному правозахисному органі ООН Росії, на підтримку якої відкрито не виступає жодна держава, навіть її традиційні сателіти.

На систематичній основі в рамках РПЛ Україна проводить паралельні заходи, присвячені стану з правами людини в тимчасово окупованій АРК та українським заручникам Кремля. Такі заходи вже стали традиційними під час сегментів високого рівня, котрі проходять щороку в рамках безрезневих сесій і участь у яких беруть вищі посадові особи держав-членів РПЛ та спостерігачів. На останньому сайд-івенті, що відбувся 24 лютого 2020 року, панелістами виступили глави зовнішньополітичних відомств України, Латвії, Литви та Польщі, а також колишні політичні заручники Кремля В.Балух та Е.Бекіров.

У його ході Міністр закордонних справ України відзначив нагальну необхідність створення міжнародної платформи для обговорення кримського питання. За спільною згодою делегацій країн-партнерів міністерські паралельні заходи в рамках Сегмента високого рівня в РПЛ проводитимуться до повної деокупації українського Криму.

У Раді, як і на інших майданчиках міжнародної Женеви, Росія вдається до всіх засобів, аби легітимізувати загарбання нею АРК, зняти накладені на неї у цьому зв'язку низкою країн та міжнародних інституцій санкції. Проте, ці спроби завжди зустрічають рішучий опір з боку делегації України та держав-партнерів. Одним з останніх прикладів може слугувати намагання РФ скористатися ситуацією з розповсюдженням пандемії COVID-19, коли у ході засідання відновленої 43-ї сесії РПЛ, яке проходило у змішаному форматі (частина делегацій були присутні в залі, частина – надала свої виступи у форматі відеозвернень), російська делегація вдалася до демонстрації відеозапису виступу невизначеного промовця, котрий говорив від імені «народу Криму» і, як пізніше з'ясувалося, виявився представником російської окупаційної влади – «заступником голови ради міністрів Криму, постійним представником Республіки Крим при президенті РФ» Г.Мурадовим. Українській делегації довелося негайно реагувати: від виголошення рішучого протесту з порядку ведення засідання – до надсилання відповідних вербальних нот до секретаріату РПЛ. Завдяки діям делегації України, підтриманої ЄС, після згаданої російської провокації УВКПЛ та секретаріат РПЛ встановили низку досить надійних запобіжників, зокрема, кількаступеневу перевірку особи кожного промовця, заявленого тією чи іншою делегацією на участь у засіданнях Ради у віртуальному форматі. Це дозволило на наступних сесіях уникнути повторення подібних підступних кроків з боку РФ.

Звісно, наша робота в РПЛ не зводиться лише до протистояння з Росією, хоча це забирає нині лівову частку часу та зусиль. Як відповідальний член Ради Україна сприяє зміцненню ефективності роботи цього головного правозахисного органу, попередженню порушень прав людини у світі, у зв'язку з чим успішно ініціює в Раді, за значної кількості держав-співавторів, резолюцію «Роль превенції у заохоченні та захисті прав людини». Основною метою такої ініціативи України є залучення значного потенціалу превентивних стратегій для забезпечення поваги до прав людини та уникнення грубих їх порушень у майбутньому, а також зосередження уваги міжнародного співтовариства на самій концепції превенції та необхідності подальшого розвитку та створення всеосяжних превентивних механізмів на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

У правозахисному напрямі наша держава тісно співпрацює зі ще однією інституцією, розташованою в Женеві, – Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ). Його головне завдання – моніторинг ситуації у галузі прав людини у світі, надання технічної допомоги країнам, координація діяльності місій УВКПЛ на місцях. Серед пріоритетів: зміцнення міжнародних механізмів з прав людини; посилення рівності і викорінення дискримінації; боротьба з безкарністю; посилення

верховенства права; інтеграція прав людини в розвиток і в сферу економіки; раннє попередження і захист прав людини в ситуаціях конфлікту, насильства і відсутності безпеки.

УВКПЛ слугує як секретаріат конвенційних органів міжнародних правозахисних інструментів, а також РПЛ; надає підтримку спеціальним процедурам РПЛ, форумам, робочим групам та експертним механізмам, підрозділам із прав людини в складі місій ООН із підтримання миру; скеровує радників із прав людини в складі країнових офісів ООН. Нині УВКПЛ має свої представництва у 84 країнах, у тому числі в Україні, 12 правозахисних секцій інкорпоровано в місії ООН із підтримання миру, ще 37 радників із прав людини працюють у країнових офісах ООН.

Очолює Управління Верховний комісар ООН з прав людини (посаду було утворено у грудні 1993 року за рішенням ГА ООН), котрий є головною посадовою особою ООН, покликаною забезпечити правозахисну діяльність в усьому світі. Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН та затверджується Генасамблеєю ООН на чотири роки; нині цю посаду обіймає колишня президентка Чилі М. Бачелет.

Українська дипломатія активно залучає УВКПЛ до розв'язання проблем, пов'язаних із російсько-українською війною. У березні 2014 року на звернення Уряду України Генеральний секретар ООН сформував Моніторингову місію з прав людини в Україні (ММПЛУ) задля відстеження становища у галузі прав людини в Україні, з особливим фокусом на ситуації на сході України та у Криму. Від початку роботи в березні 2014 року ММПЛУ готує на регулярній основі доповіді щодо ситуації в галузі прав людини в Україні, котрі лягають в основу вищезгаданих інтерактивних діалогів в рамках РПЛ. Станом на жовтень 2020 року вже підготовлено 30 регулярних і 5 тематичних доповідей. Також ММПЛУ забезпечує підготовку доповідей Генерального секретаря ООН щодо ситуації у галузі прав людини в тимчасово окупованій АРК на виконання відповідних резолюцій ГА ООН.

Постпред України Ю.А. Клименко з Верховною комісаркою ООН з прав людини М. Бачелет

Permanent Representative of Ukraine Yurii Klymenko and UN High Commissioner for Human Rights Michelle Bachelet

Постпред і частина правозахисної секції ППУ на засіданні Ради ООН з прав людини

Permanent Representative and part of the human rights section of the Permanent Mission of Ukraine at a meeting of the UN Human Rights Council

Представництва Моніторингової місії розташовані в Києві й кількох містах України. Моніторинг ситуації в Криму ММПЛІУ здійснює зі своїх офісів у Києві та Одесі, оскільки окупаційна влада в АРК не погоджується надати доступ на півострів для ММПЛІУ, яка у своїй діяльності керується резолюцією ГА ООН 68/262 «Територіальна цілісність України». За інших умов росіяни вже б запросили Місію до Криму, влаштувавши там для неї демонстрацію «потьомкінських сіл».

А так, загарбники лише «засипають» всіх фейковою ура-інформацією про «щасливих кримчан» під російською окупацією. На жаль, стійкого імунітету до російського нарративу ООН поки що не виробила.

Окрім здійснення моніторингу, ММПЛІУ, у контексті надання технічної допомоги Україні, зробила свій внесок в розробку Національної стратегії у галузі прав людини та Плану дій з її виконання; долучається до проведення тренінгів із прав людини; співпрацює з державними установами, правозахисними інституціями, організаціями громадянського суспільства в нашій державі.

Ще один важливий складник моніторингової діяльності Ради ООН з прав людини – система її спеціальних процедур (спеціальні доповідачі, незалежні експерти та робочі групи) як один із головних механізмів моніторингу ООН у сфері прав людини. Ця система охоплює всі права: громадянські, культурні, економічні, політичні й соціальні. Утримувачі мандатів спеціальних процедур РПЛ є незалежними експертами з усього спектру питань у галузі прав людини, їхні мандати, відповідно до сфери відповідальності (тематичні чи країнові), серед іншого, включають й надання консультативної допомоги державам-членам ООН з того чи іншого питання. За організаційно-технічної підтримки УВКПЛ утримувачі мандатів спеціальних процедур здійснюють візити до країн; в окремих випадках можливих порушень та проблем, які мають більш широкий, структурний характер, надсилають повідомлення та запити державам; проводять тематичні дослідження та експертні консультації. Їхня місія також полягає в тому, щоб сприяти державам у розробці міжнародних стандартів прав людини; брати участь в інформаційних кампаніях, підвищувати поінформованість громадськості та надавати консультації щодо технічного співробітництва. На сьогодні Радою утворено 44 тематичних та 12 країнових мандатів.

У рамках виконання Україною своїх добровільних зобов'язань як члена Ради ООН з прав людини, зокрема в контексті оголошеного постійного відкритого запрошення всім спеціальним процедурам РПЛ, з 2006 р. нашу державу відвідали більше 10 утримувачів мандатів, у тому числі Робоча група з питань насильницьких чи недобровільних зникнень, Спеціальний доповідач з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Незалежний експерт з питань захисту від насильства та дискримінації на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Наразі узгоджуються дати візитів до України інших спецдоповідачів, які будуть здійснені після скасування обмежень, запроваджених у зв'язку з епідеміологічною ситуацією.

Забезпечення прав людини, а особливо в умовах воєнних дій, як у нас на Донбасі, тісно пов'язане із задоволенням гуманітарних потреб постраждалого населення. Женева справедливо вважають міжнародним центром координації гуманітарної діяльності. У місті розташовані штаб-квартири основних гуманітарних установ ООН, як-от Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Міжнародна організація з міграції (МОМ) і женевське відділення Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГП). Тут також зосереджено представництва й офіси численних міжнародних неурядових організацій, діяльність яких так чи інакше стосується згаданої сфери. В Женеві щороку відбувається низка відповідних заходів, які об'єднують представників людей з усіх регіонів світу.

Останніми роками глобальна гуманітарна ситуація значно погіршилася внаслідок різноманітних криз, до яких здебільшого призвели конфлікти й насильство, зміна клімату та стихійні лиха, вичерпування природних ресурсів, інституційна крихкість і ендемічна бідність; чимало страждань населення також спричинило порушення норм МПП. Постійно зростає кількість вимушено переміщених осіб і, за даними УВКБ, на кінець 2019 року вона сягнула 79,5 млн (45,7 млн – внутрішньо переміщені особи [ВПО], 29,6 млн – біженці та 4,2 млн – шукачі притулку).

За координації УКГП, ООН та її партнери спрямовують свої зусилля на надання допомоги – від невідкладної до довгострокової – постраждалим особам практично у всіх регіонах світу. Україна є серед держав-реципієнток такої допомоги: на 2020 р. їй передбачено у обсязі 157,8 млн дол. США (для вирішення проблем 2 млн постраждалих осіб).

Водночас, незважаючи на щорічні звернення гуманітарних організацій до донорів, щороку збільшується розрив між визначеними потребами і доступними ресурсами – дефіцит коштів на допомогу постраждалим країнам та населенню подекуди сягає 50% від загального обсягу потреб, окреслених установами системи ООН. Тож дедалі актуальнішими стають питання пошуку засобів, які дали б змогу краще координувати надання

гуманітарної допомоги, налагодити ефективні механізми фінансування й охоплення більшої кількості постраждалих осіб, поєднувати програми гуманітарної допомоги із забезпеченням розвитку й розбудовою миру тощо.

Для практичного посилення міжнародного режиму захисту біженців і мігрантів у 2019 році було схвалено Глобальну угоду про безпечну, впорядковану та законну міграцію, а також Глобальну угоду про біженців, розробка яких тривала декілька років та була передбачена в рамках реалізації Нью-Йоркської декларації щодо біженців та мігрантів від 2016 року. Водночас, обидві угоди не мають юридично зобов'язуючого статусу та є добровільними для виконання.

У контексті приділення більшої уваги міжнародної спільноти тематиці ВПО та посилення їхнього захисту, за ініціативи низки країн та організацій і за рішенням Генерального секретаря ООН А.Гутерріша в жовтні 2019 року було утворено Панель високого рівня з питань внутрішнього переміщення.

Дипломати Постпредства в Женеві підтримують постійні контакти з представниками зазначених гуманітарних структур задля донесення об'єктивної інформації про першопричини міграційної й гуманітарної кризи в Україні внаслідок триваючої російської агресії та дієвого залучення цих структур до сприяння Уряду України у наданні допомоги постраждалому населенню.

Від початку російської агресії проти нашої країни у 2014 році УКГП щорічно формує План гуманітарного реагування ООН для України. У рамках окреслених планів, але не обмежуючись ними, ООН та її партнери, у тому числі УВКБ та МОМ, надають необхідну допомогу шляхом виділення предметів першої необхідності, одягу та інших непродовольчих товарів, будівельних матеріалів для укріплення будинків, готівкових коштів, медикаментів та надання психологічної реабілітації, правових консультацій та юридичного захисту, а також реалізують програми з підтримки самозабезпечення та самозайнятості постраждалого населення, підвищення соціально-економічної стабільності та згуртованості громад, які приймають ВПО, тощо. Окрім того, надається консультативне та експертне сприяння урядовим установам України з питань підготовки та впровадження нормативно-правової бази для забезпечення захисту та прав постраждалого населення.

Водночас, так само, як і правозахисні механізми, зокрема ММПЛУ, міжнародні гуманітарні організації мають обмежений доступ до тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, постійно зіштовхуючись з труднощами у своїй роботі, зокрема, через свавільні вимоги місцевих окупаційних адміністрацій стосовно необхідності отримання від них «дозволу на діяльність» чи через інші надумані бар'єри. Зважаючи на блокування відповідних зусиль УВКБ з боку Росії, досі не мали успіху

його наміри направити місію до АР Крим задля оцінки ситуації із шукачами притулку та біженцями, які перебували під моніторингом Управління до березня 2014 року, а також становища переміщених осіб із Донбасу.

Завдяки зусиллям та організаційному сприянню ППУ очільники МОМ і УВКБ – В. Свінг та Ф. Гранді відповідно – у 2016 р. відвідали Україну з візитами, у ході яких ознайомилися з операційною діяльністю своїх представництв у нашій державі, зокрема й на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, і обговорили подальшу взаємодію з представниками профільних міністерств і відомств. Українська дипломатія працює над зміцненням співпраці зі згаданими міжнародними установами та їх подальшим ефективним залученням до гуманітарного сприяння нашій державі (передусім у розв’язанні проблем ВПО, спричинених російською агресією).

У Женеві розташований і регіональний офіс Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), що опікується співпрацею з країнами Європи та Центральної Азії. Серед головних пріоритетів взаємодії ППУ із зазначеним Офісом – допомога дітям, котрі потерпають від наслідків російської агресії на сході нашої країни. Так, ЮНІСЕФ надає соціально-психологічну підтримку тисячам дітей та вихователів; охоплює сотні тисяч дітей та їхні родини освітніми програмами про мінну небезпеку; долучається до відновлення й ремонту шкіл і дитячих садків; дбає про поліпшення умов навчання дітей у школах поблизу лінії розмежування на сході України. Як координатор кластера «Вода, санітарія і гігієна» ЮНІСЕФ разом із партнерами, зокрема МКЧХ, з кінця 2014 року опікується питаннями безперешкодного доступу до чистої питної води для постраждалого населення, а також забезпечення наборами для надання першої допомоги, предметами гігієни тощо.

Відповідно до Програми співпраці України з ЮНІСЕФ на 2018–2022 роки упродовж зазначеного періоду Дитячий фонд ООН в Україні зосереджується на: наданні інтегрованих соціальних послуг, захисті дітей, освіті та охороні дитячого здоров’я, моніторингу дотримання прав дитини, а також діяльності у сфері забезпечення чистою питною водою та санітарією в постраждалих районах Донецької та Луганської областей. Загальний бюджет програми для України становить 41,5 млн дол. США.

У рамках договору з МОЗ України, ЮНІСЕФ постачає в нашу державу препарати для антиретровірусної терапії, а також вакцини. Фонд активно сприяє забезпеченню кампаній з імунізації в Україні. В нашій країні реалізуються п’ять спільних з ЮНІСЕФ проєктів у сфері освіти, зокрема, спрямованих на підтримку інклюзивної освіти.

Ще одна міжнародна організація, про яку не можна не згадати в контексті сучасних подій і до якої дослуховуються сьогодні в усьому світі, також знаходиться у Женеві. Йдеться про Всесвітню організацію охорони здоров’я

(ВООЗ) – спеціалізовану установу ООН, утворену 1945 року за рішенням Конференції у Сан-Франциско. У розвиток цього рішення, у 1946 році Міжнародна конференція охорони здоров'я, яка проходила в Нью-Йорку, схвалила Статут ВООЗ, що набув чинності 7 квітня 1948 року (цього ж року Україна стала членом ВООЗ). День 7 квітня вважається днем заснування цієї Організації і щорічно відзначається як Всесвітній день здоров'я.

Головна мета ВООЗ – охорона здоров'я населення в усьому світі. Організація координує міжнародну співпрацю з метою розвитку й удосконалення систем охорони здоров'я, викорінення інфекційних захворювань, упровадження загальної імунізації, боротьби з поширенням ВІЛ/СНІДу, здійснення фармацевтичної діяльності країн-членів тощо. Протягом останніх років питання охорони здоров'я стали пріоритетом на глобальному порядку денному. Їх почали обговорювати на найважливіших політичних форумах; на вирішення питань у цій сфері спрямовуються додаткові фінансові ресурси.

З метою більш повного врахування регіональних пріоритетів у галузі охорони здоров'я та забезпечення тіснішого зв'язку з потребами національних систем охорони здоров'я, основні свої функції ВООЗ здійснює через шість регіональних бюро, а також представництва в країнах. Бюро Європейського регіону ВООЗ, до якого входять 53 держави, зокрема й Україна, розташоване в Копенгагені (Данія), його очолює регіональний директор. У Києві розміщено країнове представництво ВООЗ.

Відколи Росія окупувала АРК і розв'язала бойові дії на сході нашої країни, ВООЗ активно надає необхідну підтримку постраждалому населенню України, забезпечуючи його медичними засобами та послугами.

Зі спалахом пандемії COVID-19 роль ВООЗ набула особливого значення. Організація постійно інформує світову громадськість про поточний стан поширення хвороби у світі, останні тенденції з розробки ефективного лікування та вакцин, готує рекомендації для держав і населення, надає технічну допомогу країнам, зокрема й Україні. У квітні 2020 року із Женеви в нашу країну було доправлено 13 тонн гуманітарної допомоги, яку зібрали МКЧХ та ВООЗ, і яка включала медичні засоби та обладнання для боротьби з пандемією COVID-19.

Україна, зі свого боку, бере активну участь у діяльності ВООЗ. 19 травня цього року під час першої частини 73-ї сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я (ВАОЗ, найвищий керівний орган Організації) країни-члени консенсусом схвалили резолюцію ВАОЗ «Реагування на COVID-19», яка, зокрема, містить заклик до «незалежного міжнародного перегляду» системи глобальної протидії пандеміям та передбачає розслідування причин походження COVID-19. Україна активно долучилася до підготовки зазначеного документа та була одним з перших його співавторів.

Серед інших міжнародних інституцій у Женеві, з якими наша держава тісно співпрацює у сфері охорони здоров'я, слід також відзначити Об'єднану програму ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС), Рамкову Конвенцію ВООЗ з боротьби проти тютюну; Глобальний фонд для боротьби зі СНІДом, туберкульозом і малярією та «Лікарі без кордонів» (Médecins Sans Frontières).

Здоров'я людини безпосередньо залежить від довкілля. Цілі сталого розвитку 11–15 передбачають збереження й захист навколишнього середовища, екологічну безпеку, раціональне використання природних ресурсів. Тут, знову ж таки, на перший план виходить Женева як один із провідних міжнародних майданчиків, де визначаються стратегічні орієнтири в галузі захисту довкілля та раціонального природокористування, розробляються механізми ефективного подолання глобальних екологічних проблем.

У Женеві розташовані секретаріати низки природоохоронних конвенцій. По лінії ЄЕК ООН на регулярній основі відбуваються засідання конвенційних органів – Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо), Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, Конвенції з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер, Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій, Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуської конвенції). Під егідою Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) у Женеві діють також секретаріати Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням, Роттердамської конвенції про процедуру попередньої обґрунтованої згоди відносно окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі, Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення. Забезпечення представлення позиції України під час засідань конвенційних органів зазначених міжнародних інструментів, координація виконання відповідних рішень вищих органів цих конвенцій, що стосуються України, підготовка відповідних інформаційно-довідкових матеріалів – це все є невіддільною частиною щоденної роботи дипломатів ППУ.

Постпредство на регулярній основі забезпечує участь у роботі Комітету з екологічної політики ЄЕК ООН, яка спрямована, насамперед, на підвищення ефективності природоохоронних конвенцій, передбачає розробку та здійснення оглядів результативності екологічної діяльності в країнах Центральної та Східної Європи, а також обмін досвідом з питань імплементації положень цих конвенцій у національне законодавство.

З урахуванням триваючої агресії Російської Федерації проти України, окремою ділянкою роботи ППУ в екологічному напрямі також стала протидія намірам РФ легітимізувати окупацію нею АРК, зокрема, шляхом надання відповідної звітної інформації та статистичних даних, а також включення експертів з АРК до складу делегацій РФ на заходах у рамках природоохоронних конвенцій. Разом з причетними органами виконавчої влади України ППУ на постійній основі здійснює моніторинг статистичної інформації у цій галузі, що поширюється на веб-ресурсах ЄЕК ООН, та вживає відповідних заходів реагування.

Недотримання природоохоронних конвенцій, безвідповідальне ставлення до природи обертаються для людства природними катаклізмами. Цією проблематикою опікується Управління ООН з питань зменшення ризиків стихійних лих (the United Nations Office for Disaster Risk Reduction, UNDRR), штаб-квартира якого також розташована у Женеві. Основні свої зусилля Управління спрямовує на виконання Сендайської рамкової програми дій із зменшення ризиків катастроф на період 2015–2030 років. Щодва роки UNDRR скликає глобальні форуми, присвячені темі зменшення ризиків катастроф (останній проходив у 2019 році в Женеві). У зазначених заходах беруть участь представники Державної служби з надзвичайних ситуацій України, яким Постпредство надає необхідне сприяння. У рамках своєї діяльності UNDRR координує міжнародну допомогу країнам, котрі постраждали внаслідок природних та техногенних катастроф. ППУ співпрацює з Управлінням, зокрема, у контексті подолання наслідків стихійних лих на території України.

Екологічні процеси суттєво впливають на погодні умови, а отже, маємо згадати ще одну організацію зі штаб-квартирою в Женеві, яка відзначає цього року 70-літній ювілей – Всесвітню метеорологічну організацію (ВМО), засновану в 1950 році. ВМО є компетентним органом ООН з питань спостереження за станом атмосфери Землі та її взаємодії з океанами і зосереджує зусилля на виконанні своєї головної програми «Нагляд за погодою у світі» та подальшому вдосконаленні «Глобальної телекомунікаційної системи» в контексті завчасного попередження про небезпечні явища. Крім того, Організація активно залучає до здійснення всесвітніх кліматичних лабораторних досліджень країни, що розвиваються, та НРК, передусім, з Африканського континенту. Держави-члени і території-члени ВМО мають доступ до експлуатації наукової інфраструктури, необхідної для надання комплексного метеорологічного, кліматичного, гідрологічного та екологічного обслуговування, яке, в першу чергу, здійснюється національними метеорологічними та гідрологічними структурами.

Робота української дипломатії в напрямі співробітництва з ВМО відбувається у тісній взаємодії з Українським гідрометеорологічним центром Державної служби України з надзвичайних ситуацій в рамках Страте-

гічного плану Організації, складеного до 2030 року. У ньому, поміж іншого, передбачено зосередження зусиль на: підвищенні готовності до екстремальних гідрометеорологічних умов; розширенні спостережень і прогнозів щодо «системи Земля»; сприянні проведенню цільових наукових метеорологічних досліджень; збільшенні попиту на метеорологічне, гідрологічне й кліматичне обслуговування; переформатуванні загальної структури та програми ВМО. Зобов'язання України перед ВМО полягають, зокрема, у наданні гідрометеорологічної інформації до Глобальної системи телезв'язку в рамках міжнародного обміну гідрометеорологічними даними.

У контексті обміну інформацією вартує окремої згадки Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) – спеціалізована установа ООН, покликана, серед іншого, надавати технічну підтримку, розробляти стандарти і правила у сфері електрозв'язку, координувати глобальне управління радіочастотним ресурсом, забезпечувати рівний доступ до інтернету в усьому світі, формувати рекомендації, спрямовані на активізацію розвитку телекомунікацій та підвищення якості відповідних послуг. Ця, наступна після МКЧХ за поважним віком, установа була заснована у Парижі 17 травня 1865 року під назвою «Міжнародний телеграфний союз». МСЕ дістав свою сучасну назву у 1932 році, і нині його штаб-квартира розташована у тій же самій Женеві. Наразі до складу МСЕ входять 193 держави-члени, понад 800 організацій приватного сектора й академічних установ, зокрема компанії-виробники телекомунікаційного устаткування, розробники технічних засобів і програмного забезпечення, мережеві оператори, а також регіональні телекомунікаційні організації. Україна є членом МСЕ із 7 травня 1947 року. З часу набуття нашою державою незалежності її вже двічі обирали членом вищого керівного органу Міжнародного союзу – Ради МСЕ (у 1994 та 2006 роках). Представники України неодноразово очолювали комітети конференцій МСЕ.

І в цій сфері не обходиться без kleptomans'кої поведінки Російської Федерації. З березня 2014 року, після окупації АРК, РФ почала використовувати для власних цілей, у супереч Статуту МСЕ й Міжнародному довідковому частотному реєстру МСЕ, частоти, закріплені за Україною. ППУ в Женеві на постійній основі протидіє протиправному використанню Росією українського радіочастотного ресурсу на тимчасово окупованій території АРК і знаходить у цьому підтримку з боку керівництва Союзу. Тут варто відзначити відмову МСЕ у передачі Російській Федерації частотного ресурсу України в АРК, визнання ним порушення Росією Статуту МСЕ й низки його регламентних документів, а також публічні висловлювання Генерального секретаря МСЕ з цього приводу, зокрема, в рамках засідань керівних органів Організації.

Красномовним свідченням підтримки Союзом територіальної цілісності України стало розміщення в оперативному бюлетені МСЕ від 1 липня 2017 року № 1127 повідомлення української сторони з порушеного питання спільно із відповідною заявою Генерального секретаря МСЕ.

ЦСР 9 передбачає створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям, до чого безпосередній стосунок має Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), створена на основі Конвенції, ухваленої у 1967 році державами-членами Паризького союзу з охорони промислової власності, Бернського союзу з охорони творів літератури та мистецтва й інших спеціалізованих союзів. У 1974 році ВОІВ набула статусу спеціалізованої установи ООН, і відтоді в Женеві функціонує її секретаріат – Міжнародне бюро ВОІВ.

Метою ВОІВ є сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання ними положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності. За активної участі своїх країн-членів Організація здійснює діяльність, спрямовану на формування глобальної політики у сфері інтелектуальної власності; узгодження національних законів і процедур у цій сфері; надання послуг міжнародним заявникам з отримання прав на об'єкти промислової власності; обмін інформацією; надання технічної, організаційної та консультативної допомоги державам-членам ВОІВ; сприяння у вирішенні спорів у сфері інтелектуальної власності між суб'єктами приватного права тощо.

Україна є членом ВОІВ з 1970 року; у 1992 році Уряд України підтвердив продовження дії для нашої держави низки основних міжнародних угод в сфері інтелектуальної власності й відтоді активно розширює співпрацю з ВОІВ. Україна бере активну участь у засіданнях усіх керівних органів ВОІВ, а також у діяльності її профільних комітетів. Наша держава щодва роки укладає з ВОІВ відповідні програми співробітництва. У 2018 році підписано двосторонній Меморандум про взаєморозуміння та альтернативне вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, яким передбачено запровадження в Україні інституту арбітражу та посередництва в розв'язанні суперечок у сфері інтелектуальної власності із залученням ВОІВ.

У контексті зусиль РФ з легітимізації окупації АРК, Постійне представництво активно протидіє будь-яким спробам юридичних осіб країни-окупанта зареєструвати як російські різноманітні кримські торгові марки або товарні знаки через Мадридську систему ВОІВ.

Паралельно з основною діяльністю, передбаченою членством у ВОІВ, Постпредство використовує її можливості для популяризації здобутків України у інтелектуальній сфері. Важливою подією стало проведення в жовтні 2019 року у рамках 59-ї серії Асамблей держав-членів ВОІВ експо-

«Інноваційна Україна» у BOIB Innovative Ukraine exhibition in WIPO

зиції високотехнологічних досягнень нашої країни під гаслом «Інноваційна Україна: від душі до розуму», яка дозволила привернути увагу світової спільноти до бренду «Інноваційна Україна», що демонструє відкритість нашої держави для бізнесу й інвестицій, поєднує міцні традиції інновацій із баченням сучасності й відкритістю до майбутнього. Під час експозиції, побудованої за принципом «від історії до сучасності й майбутнього», учасники Асамблеї BOIB ознайомилися з найбільш передовими технологіями та інноваційними рішеннями, запропонованими українськими фахівцями, та новаціями, які вже знайшли своє практичне застосування у повсякденному житті. На додаток до цієї презентації захід містив культурно-гастрономічну частину, у ході якої його гості змогли насолодитися як музичними творами у виконанні Національного академічного оркестру народних інструментів, так і стравами традиційної української кухні.

Порушивши тему інновацій і передових технологій, слід згадати про Європейську організацію ядерних досліджень (ЦЕРН), якою також опікується ППУ в Женеві, – провідну європейську міждержавну організацію з вивчення фізики високих енергій, яка розташована на території Швейцарії та Франції. До роботи над проектами ЦЕРНу активно залучаються вчені з усього світу, в тому числі й з України. Українських науковців добре знають у ЦЕРНі завдяки їхній успішній участі в кількох роботах для проекту Великого адронного колайдера (який розташований на глибині до 175 метрів

під землею і має форму великого кола окружністю 27 км). Із жовтня 2016 року Україна набула асоційованого членства в ЦЕРНі, що дає змогу нашим ученим, студентам, учителям та учням офіційно брати участь у її різноманітних програмах, а нашим підприємствам – у тендерах із закупівлі високоякісного обладнання для потреб ЦЕРНу. Наразі у відповідних дослідженнях беруть участь понад 100 представників з України. Окрім того, українські учні й учителі щороку мають змогу відвідувати ЦЕРН для ознайомлення з науковими розробками у сфері фізики високих енергій, аби згодом поділитися здобутими знаннями зі своїми колегами в Україні.

Ця стаття була б неповною без бодай згадки про розташовані в Женеві Міжнародну електротехнічну комісію та Міжнародну організацію стандартизації, які відповідають за розробку стандартів у різних сферах.

В міжнародній Женеві помітним також є й парламентський вимір взаємодії держав завдяки розміщеному тут Міжпарламентському Союзу (МПС). Організація формулює погляди та позицію світової парламентської спільноти з питань, які становлять міжнародний інтерес, у вигляді резолюцій та звітів, а також пропонує рекомендації щодо парламентських заходів. Делегація Верховної Ради України регулярно бере участь у весняній та осінній асамблеях МПС та його інших заходах, зокрема й тих, які проводяться спільно з ООН. Серед останніх здобутків цієї участі слід відзначити схвалення 140-ю Асамблеєю МПС у квітні 2019 року ініційованої депутатом Верховної Ради України VIII скликання Б.І.Тарасюком спільно з його йорданським колегою К.Аль-Баккаром резолюції «Неприпустимість використання найманців, іноземних бойовиків та приватних військових компаній для підриву миру, міжнародної безпеки і територіальної цілісності держав та порушень прав людини», до розробки тексту та просування якої активно долучилися дипломати Постпредства.

Завершуючи розповідь про майданчики міжнародної Женеви, не можна оминати увагою Всесвітній економічний форум (ВЕФ), щорічні засідання якого в Давосі на початку кожного року стають для мас-медіа величезним інформаційним приводом, а для співробітників Постпредства – ще однією відповідальною ділянкою напруженої роботи.

ВЕФ – міжнародна неурядова некомерційна організація, головною метою якої є сприяння розвитку державно-приватного партнерства на глобальному рівні. Поміж інших напрямів діяльності Форуму – встановлення й розвиток неформальних контактів світових і регіональних лідерів у сфері політики, бізнесу, соціальних, гуманітарних та безпекових відносин для обговорення у неофіційній обстановці актуальних питань глобального характеру та формування пріоритетів співробітництва у таких основних сферах, як соціально-економічний розвиток, зміцнення міжнародної безпеки, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища, подолання бідності тощо.

Спільними зусиллями світових лідерів у ході щорічних засідань Всесвітнього економічного форуму вдавалося висувати сміливі ініціативи та знаходити компромісні рішення складних зовнішніх та внутрішніх політичних проблем. Серед яскравих прикладів новітньої історії можна навести, зокрема, такі:

- 1987 р. – Міністр закордонних справ Німеччини Г.Д.Геншер закликав учасників Всесвітнього економічного форуму підтримати прагнення радянського лідера М.Горбачова поставити крапку в «холодній війні»;
- 1988 р. – перебуваючи на межі збройного протистояння, уряди Греції та Туреччини знайшли мирний шлях розв'язання конфлікту, підписавши «Давоську декларацію»;
- 1992 р. – Президент Південно-Африканської Республіки Ф. де Клерк зустрівся з Нельсоном Манделою;
- 1994 р. – Прем'єр-міністр Ізраїлю Ш.Перес і лідер Палестинської Автономії Я.Арафат досягли попередньої домовленості з мирного врегулювання палестинсько-ізраїльського конфлікту;
- 1999 р. – Генеральний секретар ООН К.Аннан проголосив програму спрямування зусиль усіх націй на розв'язання соціальних проблем і подолання бідності;
- 2000 р. – Гендиректорка ВООЗ Г.Г.Брундтланд оголосила про створення Глобального альянсу з вакцин та імунізації (GAVI), секретаріат якого, до речі, також розмістили в Женеві.

Численні заходи Щорічного засідання ВЕФ-2020, яке проходило під загальним гаслом «Ключові партнери заради згуртованого і сталого світу», відвідали понад 3 тис. представників політичних, ділових, академічних кіл та громадянського суспільства, з них понад 40 глав держав та урядів, у тому числі й України. Керівництво нашої держави регулярно бере участь у роботі ВЕФ у Давосі та його регіональних самітів, залучаючи можливості Форуму до розвитку України. 2020 рік позначився взаємодією з ВЕФ у контексті отримання Україною можливостей повною мірою скористатися перевагами Четвертої індустріальної революції.

Це далеко не повний перелік розташованих у Женеві міжнародних організацій, з якими співпрацює Україна. На додаток до офіційних заходів на правозахисних, гуманітарних, безпекових, економічних, інтелектуальних та інших майданчиках, які використовуються Постпредством для привернення уваги до України, її величезного потенціалу, для заручення підтримкою міжнародних партнерів у протистоянні російській агресії та гібридній війні, значне місце у роботі ППУ відводиться культурній дипломатії.

Так, у листопаді 2018 року Постпредством було організовано низку заходів із нагоди 85-х роковин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні – геноциду українського народу. За участі Українського товариства у Швейцарії прове-

Болісна пам'ять про Голодомор – акція «Запалимо свічку пам'яті» на території Постійного представництва України в Женеві

Painful memory of the Holodomor – Let's light a candle of memory event in the territory of the Permanent Mission of Ukraine in Geneva

дено акцію «Запалимо свічку пам'яті!», а також у приміщенні розташованій в центрі міжнародної Женеви «Вілли ла Пастораль» – виставку «Страчені голодом», яка сприяла кращому усвідомленню міжнародною спільнотою трагедії українського народу на тлі нині триваючої російської агресії.

Без перебільшення непересічною подією для міжнародної Женеви стало проведення Постпредством у лютому-березні 2019 р. у Женевському Палаці націй ретроспективної виставки живої легенди українського живопису, всесвітньо відомого художника Івана Марчука під назвою «Генотип вольності», в урочистому відкритті якої взяли участь керівництво Відділення ООН та інших міжнародних організацій, розташованих у Женеві, дипломатичний корпус, громадськість кантону і міста Женева, а також місцева українська громада. У женеvській експозиції було представлено близько 60 картин з шести авторських циклів феноменально широкого творчого діапазону художника. Символічно, що виставку творів І.Марчука, вся творчість якого пронизана жагою до свободи, було розміщено саме поряд із залом, де працює Рада ООН з прав людини, покликана захищати права людини та її основні свободи.

Наприкінці хотів би згадати про найменш формальний із перелічених, але не менш важливий захід, на якому зосереджує увагу Постпредство – благодійний базар, який проводить щороку напередодні Різдвяних свят Жіноча гільдія ООН. Можливо, у декого з читачів такий захід викличе

скепсис, проте за рівнем відвідуваності благодійний базар можна прирівняти до найсерйозніших ООНівських форумів – його ніколи не обминає Директор Відділення ООН у Женеві (на минулому базарі нинішня його очільниця залюбки придбала пару сувенірних свинок з української ятки), а за популярністю і кількістю відвідувачів благодійний базар не поступається женевському автосалону. Мета ярмарку – зібрати кошти на фінансування проєктів із підтримки знедолених дітей та жінок. Щорічно благодійний базар збирає понад шість тисяч гостей та акумулює кошти у розмірі близько 300 тис. швейцарських франків. Підготовка до нього – спільна робота усієї великої родини Постпредства, включно з дітьми, яку традиційно організовує і очолює дружина Постійного представника Зоя Клименко.

Тут повною мірою розкриваються художні, оздоблювальні, кулінарні та комерційні таланти співробітників Постійного представництва та членів їхніх родин, адже участь у благодійному базарі – ще одна додаткова можливість популяризації України. Базар – це не лише торгівля українськими сувенірами та власноруч приготованими смаколиками, а й презентація народних мистецьких витворів, якими прикрашені українські стенди, українських народних костюмів, у які вдягнені наші чарівні продавчині й продавці, та, врешті-решт, український гумор і вміння переконати покупця, приміром, з далекого Габону, що йому неодмінно смакуватиме й принесе багато користі каша, зварена з вирощеної в Україні гречки. І наші дівчата та хлопці вміло переконують не лише його, а й десятки інших делегатів. І приємно протягом наступного року, обговорюючи з колегами-постпредами питання роззброєння, прав людини, торгівлі, екології чи якісь інші робочі моменти, почути від них ностальгічні спогади про те, які смачні українські страви вони куштували на благодійному базарі, а, прийшовши на запрошення до резиденції когось із колег, побачити у них у передпокої український оберіг чи різьблену тарелю з Тризубом, яка прикрашає вітальню. А головне – завдяки співпраці з українськими майстрами, вдається щороку допомагати зібраними коштами знедоленим дітям та літнім людям в Україні.

Отак і працюємо – на усіх майданчиках, з усіма аудиторіями.

Через пандемію COVID-19, яка значною мірою заторкнула й міжнародне життя в Женеві, її екосистема доволі оперативно адаптувалася до нових реалій, запровадивши *modus operandi*, обумовлений надзвичайними обставинами. Наразі доволі поширеним став «гібридний» змішаний формат, який поєднує роботу у віртуальному дистанційному режимі з фізичною присутністю у залах засідань. Міжнародна Женева довела на практиці, що здатна динамічно реагувати на виклики, які постають перед людством. Цілком можливо, що набутий під час карантинних обмежень досвід застосування цифрових платформ для взаємодії між делегаціями й

секретаріатами міжнародних організацій і надалі використовуватиметься як новітній інструмент сучасної дипломатії. І за цих умов українські дипломати в Женеві й далі пильнуватимуть інтереси нашої держави, щоб не допустити зловживань ситуацією та маніпуляцій із боку Російської Федерації новими форматами для просування її антиукраїнських наративів, уникнення відповідальності за численні порушення міжнародного права, окупацію та військові злочини.

Як уже було сказано, з початком російської агресії проти України у 2014 році роботи у Постійного представництва, як і, власне, у всіх українських дипломатів по світу, додалося, і навіть не вдвічі, а у багато разів. Окрім невтомного привернення уваги міжнародних організацій та акредитованих при них делегацій держав-членів ООН до протиправних дій Росії, залучення їх до підтримки України та засудження РФ, нам доводиться щоденно протистояти жорсткій інформаційній війні, яку веде Росія проти нашої держави на міжнародних майданчиках. Маючи за плечима багатий радянський досвід брехні, окомиллювання, пропагандистських трюків, РФ на цьому полі не менш серйозний і підступний супротивник, ніж на полі бою.

І нехай у дипломатичних баталіях, на щастя, не ллється кров, проте поразка у них може призвести до реального кровопролиття за сотні й тисячі кілометрів від місця їх ведення. А перемоги у таких боях – тихі, без салютів, проте значною мірою саме завдяки їм стихає стрілянина, угамовується агресор, стає спокійнішим і безпечнішим світ.

Тож далі буде.

Буде Україна.

Завжди й навіки.

Yurii KLYMENKO,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Permanent Representative of Ukraine in Geneva*

GENEVA: OLDEST CAPITAL OF MULTILATERALISM WHERE UKRAINE'S INTERESTS ARE DEFENDED

While the world of high fashion pivots on the Paris–London–Milan–New York axis, with New York recently recognised as the leading capital in this list of four, in the world of high diplomacy there is another undeniable axis of New York–Geneva–Vienna, with each of these cities rightfully occupying its unique niche in the global system of multilateral relations.

As for Geneva, former Director-General of the United Nations Office at Geneva Michael Moeller once noted that ‘diplomacy has been hard-wired in the DNA of the city since at least 1863, when Henri Dunant created the Committee of the Red Cross’. (The Committee is still successfully functioning, and Ukrainian diplomats in Geneva are actively cooperating with it).

The history of Geneva is closely linked to the emergence of multilateralism, whose 100th anniversary was widely celebrated last year all over the world. It was a century ago that the League of Nations, the predecessor of the modern UN, was founded in Geneva. The reputation of this international organisation was somewhat tarnished in Soviet history and diplomacy textbooks, not least because more than 80 years ago the League expelled the Soviet Union from its ranks for waging war against Finland, and later the USSR did its utmost to destroy any positive memory of the League (and we know from our own experience how good Kremlin historians are at doing this). In my opinion, it is for this bold move of 1939 alone that the League of Nations should be especially respected by its descendants, and its principled stance should be a model for contemporary international organisations.

Geneva is now known not only for the League of Nations and the United Nations Office. Peace, disarmament, health, labour protection, human rights, humanitarian action, emergency response, intellectual property protection, trade, sustainable development, science, high technology, research, and education – this is a far from complete list of issues addressed by international organisations headquartered in Geneva.

All Geneva-based organisations and specialised agencies make up a unique community that is often referred to in expert circles as the Geneva ecosystem. Mutually reinforcing each other, its elements work together with the private sec-

tor and civil society to make practical recommendations and take concrete steps to improve the social and economic situation in the world, reduce poverty and inequality, and find answers to global challenges and threats facing humanity.

One of the main goals of the Geneva ecosystem at the moment is to assist countries in implementing the 2030 Agenda for Sustainable Development and achieving its 17 goals (Sustainable Development Goals, SDGs). The key driving force in this process is the SDG Lab, a special institution established at the United Nations Office at Geneva in 2017 to promote the practical implementation of the SDGs by member states, international organisations, and other actors both inside and outside Geneva. This platform provides an opportunity for countries, academia, and civil society to share ideas, information, experiences, and discuss challenges in the implementation of the SDGs as well as their possible solutions.

A relatively small team of the Permanent Mission of Ukraine in Geneva (18 diplomats including the Permanent Representative) manages to engage with all these organisations, attend numerous meetings, devise a position on documents to be adopted, coordinate it with the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (and if it concerns not only external relations, with a range of other national executive authorities concerned), defend the Ukrainian position during meetings, consultations, negotiations, and ensure that Ukraine's interests are reflected in resolutions, decisions, statements, and other documents adopted by all of these international institutions. Within the framework of the World Trade Organization (WTO) alone, there are 44 working bodies (committees, special sessions, groups) and a large number of informal working groups that carry out day-to-day painstaking work to facilitate trade by updating its current rules as well as overcome various barriers and restrictions in the field and keep abreast with progress.

The WTO is the only international organisation dealing with global rules of trade. Its main task to liberalize, stabilize and regulate international trade is achieved by providing a forum for monitoring the implementation of commitments made by member states and negotiations of new rules and multilateral agreements. The fundamental principles of the WTO trading system are non-discrimination, reduction of trade barriers, transparency and predictability, promotion of fair competition, and economic development. WTO rules help to reduce corruption and carry out necessary reforms.

The Ministerial Conference, which meets at least biennially, is the topmost decision-making body of the WTO, and the General Council (composed of permanent representatives of states and heads of delegations in Geneva) is responsible for decision-making in the period between ministerial conferences and overseeing trade policy and dispute settlement. Additionally, WTO's organisational structure provides for three councils: 1) Council for Trade in Goods; 2) Council for Trade in Services; 3) Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. Members of more than 40 committees, subcommittees,

Невелика, але витривала команда ППУ в Женеві

A small but hardy team of the Permanent Mission in Geneva

and working groups accountable to these councils, monitor the implementation of the commitments contained in 17 WTO multilateral trade agreements in various fields (including sanitary and phytosanitary measures, technical regulation, import licensing, trade defence and trade facilitation instruments).

Ukraine's accession to the WTO in 2008 marked a milestone in the process of integrating the national economy into the comprehensive global trading system. Adhering to hard-and-fast rules of the game on the world market and following them in relations with other 163 WTO members, which account for more than 98 percent of world trade, is an important systemic factor in ensuring further development of the national economy.

I remember how the mass media constantly asked quite a fair question when covering the preparation for Ukraine's accession to the WTO since the 1990s: what good would it do for Ukraine and the Ukrainian business community? To-day, based on more than 12 years of experience as a member of the organisation, I can confirm that:

- accession to the WTO has made it possible to start negotiations on free trade agreements with the major current and prospective trade partners of our state, including the EU, the European Free Trade Association (Iceland, Liechtenstein, Norway, and Switzerland), Montenegro, Canada, Israel;

- WTO membership has provided domestic exporters with predictable and favourable non-discriminatory treatment in member countries' markets as well as an ability to resolve current trade issues and disputes in bilateral and multi-lateral formats;

- as part of the negotiation process on Ukraine's accession to the WTO, our state was granted market economy status by the EU and the US, an important positive factor in anti-dumping investigations against Ukrainian exporters.

Ukraine's share of exports in the GDP is about 50 percent, therefore making it essential to be directly involved in the ongoing multilateral trade talks and negotiations on the accession of new members to the WTO in order to fulfil our national interests in the trade and economic spheres. Joining the WTO information system and taking advantage of the early information sharing has given Ukrainian enterprises access to data on changes in trade regimes of WTO members and an opportunity to initiate negotiations to improve the conditions of trade.

The professional development of the cooperation between Ukraine and the WTO is overseen by the Permanent Mission in Geneva in coordination with the Ministry of Economy and other Ukrainian authorities. The Permanent Mission ensures our country's participation in multilateral trade negotiations within the WTO and does effective work aimed at reaping the benefits of Ukraine's membership in the organisation in order to expand export opportunities of domestic producers and protect national trade and economic interests in foreign markets.

In the negotiation process, Ukraine is actively involved in the settlement of topical issues facing the WTO and the multilateral trade system as a whole. Thus, in regard to the formation of comprehensive rules regarding e-commerce, domestic regulation of services, limitation of certain types of fishery subsidies, and reform of agricultural trade rules, Ukraine defends its position, makes relevant proposals on key negotiation documents, and co-sponsors many of them. With a view to strengthening the national negotiating position in agriculture, in January 2020 our state joined the Cairns Group as an observer. The Group is a coalition of leading agricultural exporting countries accounting for over 25 percent of world exports that support the policy of further liberalisation of trade rules in this area.

This year, Ukraine has also co-sponsored the Multi-Party Interim Appeal Arbitration Arrangement that has once again underscored Ukraine's continued support for the WTO at the time of systemic problems faced by the organisation, in particular due to the deadlock at the WTO Appellate Body.

The WTO, as a global platform, also gives us an opportunity to draw the attention of the international community to Russia's breaches of and non-compliance with its international obligations as a WTO member state; to exert pressure on Russia to bring its legislation in line with WTO rules and agreements, and to eliminate unjustified restrictions, prohibitions and discriminatory measures against Ukrainian goods, services and producers. In this regard, one of Ukraine's

recent significant achievements within the WTO framework was winning an appeal in the case against Russia with regard to its blocking of Ukrainian railway equipment imports. In addition, in another case against Russia, Ukraine defended its right to use the price adjustment procedure with respect to Russian gas when calculating anti-dumping measures. This will allow our country to effectively protect domestic producers in future by applying market-conscious and fair duties on imported products manufactured with the use of Russian gas.

In June 2020, Ukraine signed the Protocol of Accession to the Agreement Establishing the Advisory Centre on WTO Law (ACWL). Membership in the ACWL will provide Ukraine with an opportunity to receive highly professional legal services, result in budgetary savings, and strengthen human and institutional capacity of Ukraine to protect our national interests within the WTO.

A vast majority of the day-to-day work of this organisation aiming at facilitating unimpeded trade does not hit the headlines. However, at the time of current global instability, we can see the key role of international trade in ensuring employment and economic growth as well as addressing issues related to food security and access to essential goods and services.

Another important institution influencing world economic processes is also located in Geneva. The UN Conference on Trade and Development (UNCTAD) was founded in 1964 and has the status of a permanent intergovernmental body of the UN General Assembly dealing with trade, investment, and development issues. As of today, 195 states are UNCTAD members. Its decisions are issued in the form of resolutions and are of an advisory nature.

The Conference is the focal point within the UN system for the integrated management of trade and development as well as interrelated issues in the areas of finance, technology, investment and sustainable development. UNCTAD focuses on the implementation of the SDGs through the expansion of trade relations, introduction of a comprehensive e-commerce system, development of investment opportunities, etc. Among key pillar of UNCTAD's work there is the provision of technical assistance to the least developed countries (LDCs) with a view to enhancing their trade capacity.

The UNCTAD Secretariat regularly publishes its own research, particularly on competition, consumer protection, digitalisation as well as investment trends, and assists in design and implementation of a system of measures aimed to attract investment and new technologies into the economy.

The highest decision-making body of UNCTAD is the Quadrennial Conference at which member states assess the results for the reporting period, exchange views on current trade and development issues, and set priorities for the next four years. In the intervals between regular meetings of the Conference, the Trade and Development Board performs its functions and monitors the implementation of identified priorities.

Ukraine has been a member of UNCTAD since its establishment. The main activities of Ukraine within the framework of the Conference are to represent the interests and position of our state at the meetings of UNCTAD working bodies, to implement joint projects in Ukraine and to facilitate the participation of Ukrainian experts in meetings and training courses.

For example, in the process of the implementation of the Government of Ukraine – United Nations Partnership Framework for 2012–2016, UNCTAD was one of the 20 UN agencies that provided assistance to our government in such areas as good governance, social and economic policy, and sustainable development.

In the light of these efforts, special mention should be made of the International Trade Centre (ITC), a Geneva-based joint cooperation agency of UNCTAD and the WTO that focuses on supporting the least developed and developing countries in export promotion through technical assistance at the national institutional and business levels. In order to strengthen Ukraine's export potential and related institutional capacity, the Permanent Mission is working to involve the ITC in the implementation of technical assistance projects in our state. Thus, with the assistance of the Mission, a number of ITC projects have been implemented in Ukraine in recent years, including:

- supporting the development of Ukraine's export strategy as well as nine sectoral and cross-sectoral strategies;
- facilitating the entry of small and medium-sized horticultural enterprises into foreign markets and their inclusion into global value chains;
- integrating Ukrainian berry growers into European and global value chains under the joint project of the ITC and the EU entitled *Eastern Partnership: Ready to Trade – an EU4Business initiative*.

Within the Geneva ecosystem, Ukraine pays specific attention to its membership in a regional institution co-founded by our state – the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Established in 1947, the UNECE is one of the five regional economic commissions of the UN. The Commission is composed of 56 member states, including European and Central Asian countries, the US, Canada, and Israel. The UNECE is one of the most active Geneva institutions, with more than 120 sessions of its working bodies (committees, working groups, expert meetings, etc.) held annually. Representatives of Ukraine are members of several governing bodies of the UNECE committees, including Committees on Inland Transport and Sustainable Energy. Ukrainian diplomats were also elected vice chairpersons for the UNECE for 2002–2003, 2006–2007, 2007–2009.

A notable area of the Commission's intersectional work is providing assistance to countries in transition. According to the United Nations, Ukraine belongs to this category. Activities in this important domain are carried out in the form

of seminars, training and working meetings on topical issues of transition to a market economy, preparation of studies and guidance materials, provision of advisory services on the adaptation of industries to market conditions, implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development and achievement of the SDGs. The Secretariat of the Commission has prepared a number of research and guidance materials on legal aspects of privatisation in industry, attraction of foreign investments, development of small and medium enterprises, trade expansion, and so on, which have been useful for Ukrainian ministries and agencies. ECE experts assist in the assessment of draft national legislation on transport and energy.

The Permanent Mission ensures Ukraine's participation in the work of the UNECE in cooperation with a number of relevant ministries, agencies, and organisations. This allows their representatives not only to receive up-to-date information about the economic, industrial, transport, and environmental policies of UNECE member states or share experiences with them but also be directly involved in the development of common European norms, relevant standards, and other international legal instruments.

The Russian Federation, which is also a member of the UNECE, is doing its utmost to legitimise the occupation of Crimea, in particular by providing statistical information that includes data from the temporary occupied peninsula. In this regard, the Mission exerts a focused effort to monitor the information disseminated by the Russian Federation and remove, if necessary, its misleading statistical data, including from the UNECE web page. In particular, the statistical publication *UNECE Countries in Figures 2019* prepared by the UNECE Secretariat and presented during the 68th session of the Commission in April 2019 for the first time did not contain any statistical data on the Russian Federation. All Russia-related statistics for 2014–2019 have been removed from the UNECE's online resources as well.

The 8th sustainable development goal, in addition to promoting inclusive and sustainable economic growth, provides for full and productive employment and decent work for all. In this regard, an important role is played by an organisation founded as early as 1919, almost a century before the adoption of the SDGs – the International Labour Organisation (ILO). In 1946, it became the first specialised agency of the United Nations. The ILO develops international labour norms in the form of conventions and recommendations setting minimum standards for the fundamental labour rights to freedom of association, organisation, collective bargaining, prohibition of forced labour, gender equality, etc. The ILO's main strategic objectives are to realise the fundamental principles and rights at work, create greater opportunities for women and men in order to secure adequate employment and decent wages, improve social protection for all segments of the population, and strengthen tripartism and social dialogue.

Постійний представник України Ю.А. Клименко головує на Конференції з роззброєння

Permanent Representative of Ukraine Yurii Klymenko acting as President of the Conference on Disarmament

Throughout its history, the ILO has adopted 189 conventions and 202 recommendations. The Organisation spends annually about \$130 million on the implementation of selected technical assistance projects in member countries. Today, the ILO carries out over 1,000 technical cooperation programmes in more than 80 countries, including Ukraine. The priority areas of ILO-Ukraine cooperation are reforming labour legislation, adjusting labour relations and settling disputes, strengthening the capacity of employers' associations and trade unions to conclude collective agreements as well as the implementation of the Decent Work Agenda at the national level, which includes such priorities as increasing employment rates and social protection, ensuring gender equality and non-discrimination at work, establishing effective social dialogue, improving working conditions, introducing international labour standards and developing sustainable enterprises for stability and growth.

Peace and security are the guarantees of stability, growth, and decent working conditions.

Even though Geneva is not home to the world's principal body charged with this mission (i.e. the UN Security Council), without the contribution of the international organisations located here, the efforts of the Security Council would be significantly diminished.

The Conference on Disarmament (CD) plays a leading role here. It is a unique international community's standing body for negotiating multilateral arms control, disarmament, and non-proliferation agreements in a consensual manner. The CD in its current format was founded in 1978 under the provisions of the Final Document of the First Special Session on Disarmament of the United Nations General Assembly.

Ironically, for more than twenty years now, the CD has been unable to begin its substantive work because of a lack of consensus on the content of its annual Programme of Work, which stems from divergent views of member states on the priorities of this forum. Nevertheless, the CD plays an important communicative and preventive role and is duly utilised by Ukraine, in particular, for the regular dissemination of information on Russia's unlawful actions against our state (a gross violation of the provisions of the Budapest Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, the militarisation of Crimea, the ongoing aggression in Southeastern Ukraine, etc.), which pose a direct threat both to our country and to international peace and security as well as for the mobilisation of international support to counter the aggressor. An important milestone in the history of Ukraine's membership was its presidency of the 2019 Conference, which strengthened the international image of our state as an active and influential participant in arms control, disarmament, and non-proliferation processes.

Other important Geneva security fora include meetings of experts and member states of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects (CCW) and the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (the Ottawa Treaty). They are the principal international platforms for combating explosive remnants of war and discussing topical issues of explosive ordnance disposal, ensuring effective efforts to assist victims of these weapons, and preventing the use of inhumane weapons such as improvised explosive devices. The proper participation of Ukraine in the work of the aforementioned international fora makes it possible to regularly promote our national interests in the fight against weapons prohibited by the conventions and draw the attention of the international community to subversive actions of the Russian Federation and Russia-backed illegal armed groups directed against Ukraine.

Another important arms control platform in Geneva are meetings of experts and member states of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (BTWC). This document plays an important role in the non-proliferation of biological weapons of mass destruction, ensuring

the peaceful use of biology amidst the rapid development of biological sciences as well as the coordination of the international effort to combat modern biothreats and spread knowledge in the field of biosafety, biosecurity, and bioethics. By participating in international activities within the BTWC, Ukraine has an opportunity, among other things, to promote its own national interests in the field of non-proliferation of biological weapons as well as draw a proper attention of the international community to the significant weakening of our country's biosafety and biosecurity as a result of the Russian aggression and subversive actions of the illegal armed groups it supports. It has been manifested, inter alia, in the loss of control over the Ukrainian anti-plague station of the Ministry of Health of Ukraine, Donetsk and Luhansk regional sanitary and epidemiological stations, and the State Regional Laboratory of Veterinary Medicine in Luhansk.

Geneva hosts several leading centres in the field of arms control and international security, including:

- The Geneva Centre for Security Policy (GCSP) is an international fund established in 1995 at the initiative of the Swiss Confederation's Federal Department of Defence, Civil Protection, and Sports within the framework of NATO's Partnership for Peace programme. Its core activity is to train qualified personnel in the field of international security and introduce best practices for the exchange of experience and knowledge on a wide range of military and political issues. Since 1999, the GCSP has enjoyed the status of a Partnership for Peace training programme. Its Foundation Council consists of representatives of 45 member states overseeing the centre's work, including Ukraine. The GCSP's training courses, in which more than 1200 experts (including from Ukraine) take part every year, are designed to improve the training of specialists involved in solving a wide range of problems of international security policy. GCSP's parallel tasks are to initiate an international dialogue on security issues and develop a network of partner research projects in the field of international security.

- The Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD) was established in 1998 to facilitate the clearance of mines, cluster munitions, and explosive remnants of war. The GICHD actively supports national governments, including the Ukrainian (which is especially important as part of countering the Russian mine threat), international organisations, and civil society in the fight against explosives, and develops appropriate recommendations and standards for their clearance.

- The Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF) was established in 2000 by the Government of the Swiss Confederation. It is working on the development, dissemination and implementation of security sector standards based on best practices from leading countries and rule of law principles to ensure the preconditions for sustainable peace in the world. The DCAF

actively supports Ukraine's security sector reform and the development of Ukraine-NATO cooperation. When visiting Ukraine in March 2020, DCAF Director Thomas Guerber inaugurated the Centre's office in Kyiv. Over the next few years, the Centre, with the support of the Government of Canada, will primarily assist our state in reforming the National Police of Ukraine.

Destruction of weapons, control of their proliferation and usage are closely linked to the protection of victims of armed conflicts. This issue is addressed by the oldest international organisation in Geneva, the International Committee of the Red Cross (ICRC, est. 1863). According to its Statutes, the ICRC is a neutral, impartial, and independent humanitarian organisation, whose mission is to protect the victims of armed conflicts and provide them with humanitarian assistance. The Committee was at the origin of the Red Cross Movement, whose main task is to observe the belligerents' compliance with the provisions of the 1949 Geneva Conventions for the protection of victims of armed conflict and their Additional Protocols and disseminate knowledge of international humanitarian law (IHL). During armed conflicts, the ICRC provides protection and assistance to victims, both military and civilian, including prisoners of war, civilian internees, the war-wounded, etc.

The Committee's activities in our country intensified in December 2013, when the ICRC allocated funds to the Ukrainian Red Cross Society (URCS) to purchase first aid medical kits for URCS volunteers who were involved in providing assistance to those injured in street clashes during the Revolution of Dignity in 2013–2014.

Since the beginning of the Russian aggression against Ukraine in 2014, the Red Cross has been regularly providing humanitarian aid to civilians on both sides of the contact line. During 2014–2019, more than 3 million citizens of Ukraine received assistance from the ICRC (food, non-food, financial, psychological, etc.). During April–December 2014, the ICRC raised \$12 million for humanitarian activities in Ukraine. In 2019, this figure increased to \$69.5 million. This year, the International Committee plans to mobilize \$73.5 million. Today, by the Committee's own definition, the ICRC's mission in Ukraine is one of its ten largest and highest-priority operations in the world.

Every month the ICRC delivers 50–100 tons of humanitarian aid to the Ukrainian territories most affected by the Russian aggression. In particular, the Committee regularly provides residents of Donetsk and Luhansk regions with medicines, food, drinking water, personal hygiene items, psychological assistance, and construction materials. In addition, the ICRC regularly monitors and facilitates the operation of hospitals in certain areas of Donetsk and Luhansk regions, audits and repairs damaged water and gas supply systems in those areas, trains teachers and the local population on mine and pyrotechnic safety, and disseminates information on international humanitarian law.

Moreover, the Committee has three times already played a prominent role as a neutral intermediary between Ukraine and Russia in the release and transfer of detainees (on 27 December 2017, 7 September and 29 December 2019). The ICRC's active participation in these processes, in close cooperation and coordination with the relevant executive authorities of Ukraine, has contributed to their effectiveness.

Ukraine's short- and medium-term priorities in the cooperation with the ICRC are:

- engaging the Committee's capacities to improve the humanitarian situation in eastern regions of Ukraine;
- working with the ICRC to prevent the legitimisation of the arbitrary crossing of the Ukrainian state border by the so-called 'humanitarian convoys' from the Russian Federation;
- coordinating efforts to facilitate the release of Ukrainian citizens illegally detained in the Russian Federation and in the Ukrainian territories occupied by it;
- intensifying the Committee's interaction with the URCS in establishing a missing persons service;
- disseminating information on international humanitarian law;
- obtain the support of the ICRC in the destruction of mines and unexploded ordnance for the protection of civilians.

Another international body where the Russian aggression against Ukraine remains high on the agenda is the UN Human Rights Council (HRC).

Established in 2006 on the basis of the UN Commission on Human Rights that had operated since 1946, the Council is a subsidiary body of the UN General Assembly responsible for promoting and protecting human rights in the world, addressing situations involving human rights violations, and preparing relevant recommendations for the General Assembly. The HRC holds regular sessions three times a year in Geneva. The Council consists of 47 UN member states elected by the UN General Assembly for a three-year term. Ukraine is a member of the HRC for the period 2018–2020 (previously, in 2006–2011, was elected for two consecutive terms), and on 13 October 2020 was re-elected for the next term (2021–2023) with overwhelming support by the UN member states.

The HRC has a number of mechanisms at its disposal, to wit: the Universal Periodic Review (UPR), during which every state reports on its compliance with international human rights obligations (last time Ukraine successfully underwent the UPR in November 2017); the Advisory Committee, which provides the Council with expertise and advice on thematic issues; the Complaint Procedure, which allows individuals and organisations to bring human rights violations by individual states to the attention of the Council; thematic and country Special Procedures; a number of expert mechanisms and fora (in particular, the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples, minority, social, busi-

ness and human rights, human rights, democracy, and rule of law fora) as well as open-ended intergovernmental working groups that draft new international human rights instruments and make recommendations for a more effective implementation of existing instruments (there are currently nine such groups).

Since the beginning of the Russian aggression against Ukraine and the occupation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation, the Ukrainian delegation has implemented a number of initiatives in the Human Rights Council aimed at condemning Russia's violations of human rights in Ukrainian territories by the international community and increasing pressure on Russia to release illegally imprisoned Ukrainians on trumped-up charges in the Russian Federation and the territories temporarily occupied by it, etc. In accordance with the resolutions 29/23, 32/29, 35/31 and 41/25, entitled *Cooperation with and assistance to Ukraine in the field of human rights*, initiated by Ukraine and adopted by the Council, interactive dialogues to discuss reports on the human rights situation in Ukraine submitted by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights have been held since 2015 as part of Council sessions and during the intersessional period in December.

The results of those dialogues (of which there were 19), in which from 30 to 40 states, international and non-governmental organisations take part, testify to the unanimity of the world community in condemning the Russian aggression against Ukraine and Russia's violations of human rights in the Ukrainian territories occupied by it. Thus, Russia's isolation in the main UN human rights body is continuing. Not a single state, including Russia's traditional satellites, has openly supported it.

Within the framework of the Human Rights Council, Ukraine systematically holds side events on the human rights situation in Crimea and Ukrainian hostages of the Kremlin. It has already become traditional to organize a ministerial-level side event on Crimea during annual high-level segments as part of March sessions, which are attended by senior officials of HRC member states and observers. At the latest event of this kind, which took place on 24 February 2020, the panelists were the foreign ministers of Ukraine, Latvia, Lithuania, and Poland as well as the former political hostages of the Kremlin, V. Balukh and E. Bekirov.

During the event, the Minister for Foreign Affairs of Ukraine highlighted a vital necessity to establish an international platform to discuss the Crimean issue. By common consent of the delegations of partner countries, the ministerial side events within the High Level Segment of the Human Rights Council are to be held until the complete de-occupation of Ukrainian Crimea.

In the Council, as in other Geneva-based international fora, Russia uses all means to legitimise its seizure of Crimea and lift the sanctions imposed on it in this regard by a number of countries and international organisations. However, these attempts are always met with strong resistance from the Ukrainian delega-

tion and partner states. One recent example is Russia's attempt to take advantage of the situation with the spread of the COVID-19 pandemic. During the meeting of the resumed 43rd session of the HRC, which was held in a 'hybrid' format (some delegations were present in the hall, others presented their speeches in the format of pre-recorded video messages), the Russian delegation demonstrated a video of the speech of an unidentified person who spoke on behalf of the 'people of Crimea'. The speaker later turned out to be a representative of the Russian occupation authorities – G. Muradov, 'deputy chairman of the council of ministers of Crimea, permanent representative of the Republic of Crimea to the president of Russia'. The Ukrainian delegation had to react immediately: from making a strong point of order to sending the appropriate notes verbales to the HRC Secretariat. Thanks to the actions of the Ukrainian delegation, supported by the EU, after the aforementioned Russian provocation, the OHCHR and HRC Secretariat established a chain of fairly reliable safeguards, including a multi-stage verification of the identity of each speaker announced by a delegation to participate in the Council's meetings in virtual format. This allowed to avoid the repetition of such insidious steps by the Russian Federation during the next sessions.

Sure enough, our work in the HRC is not limited to the confrontation with Russia, although it now takes up the lion's share of time and effort. As a responsible member of the Council, Ukraine contributes to strengthening the effectiveness of the work of this principal human rights body and preventing human rights violations in the world, therefore successfully initiating in the Council, with a significant number of co-sponsoring states, the resolution *The role of prevention in the promotion and protection of human rights*. The main objective of this Ukrainian initiative is to attract significant potential of prevention strategies to ensure respect for human rights and prevent their gross violations in the future as well as focus the attention of the international community on the very concept of prevention and the need to further develop and establish comprehensive preventive mechanisms at the national, regional, and international levels.

As regards human rights, our state works closely with another Geneva-based institution, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Its main task is to monitor the human rights situation in the world, provide technical assistance to countries and coordinate the activities of the OHCHR missions on the ground. Its priorities include: strengthening international human rights mechanisms; promoting equality and overcoming discrimination; combating impunity and strengthening the rule of law; integrating human rights into development and economy; early warning and protecting human rights in situations of conflict, violence, and insecurity.

The OHCHR serves as a secretariat for the treaty bodies instituted by relevant international human rights instruments and the HRC. It provides support to the HRC Special Procedures, fora, working groups, and expert mechanisms within

the Council, as well as to human rights teams within UN peace missions. It also deploys human rights advisers to work with the United Nations country teams. The OHCHR is currently present in 84 countries, including Ukraine. Twelve human rights sections are incorporated into UN peacekeeping missions, and another 37 human rights advisers work in the UN country offices.

The Office is led by the United Nations High Commissioner for Human Rights (position was established in December 1993 by a decision of the UNGA), who is the principal UN official responsible for human rights activities around the world. The High Commissioner is appointed by the UN Secretary-General and approved by the UN General Assembly for a fixed term of four years. This post is currently held by former Chilean President Michelle Bachelet.

Ukrainian diplomacy actively involves the OHCHR in solving problems related to the Russian-Ukrainian war. In March 2014, at the request of the Ukrainian Government, the UN Secretary-General established the Human Rights Monitoring Mission in Ukraine (HRMMU) to track the human rights situation in Ukraine, with a special focus on the situation in Eastern Ukraine and Crimea. Since its launch in March 2014, the HRMMU has been preparing regular reports on the human rights situation in Ukraine, which form the basis for the aforementioned interactive dialogues within the HRC. As of October 2020, 30 regular and 5 thematic reports have already been prepared. The HRMMU also prepares UN Secretary-General's reports on the human rights situation in the occupied Crimea pursuant to the relevant UNGA resolutions.

The Monitoring Mission has offices in Kyiv and several cities in Ukraine. The HRMMU monitors the situation in Crimea from its offices in Kyiv and Odesa, as the occupation authorities do not agree to grant access to the peninsula to the HRMMU, which is guided in its work by UNGA resolution 68/262 *Territorial Integrity of Ukraine*. Under other circumstances, the Russians would have already invited the Monitoring Mission to Crimea and organised a demonstration of 'Potemkin villages'. However, the invaders can only disseminate fairy tales about 'happy Crimeans' under the Russian occupation. Unfortunately, the UN has not yet developed a strong immunity to the Russian narrative.

In addition to monitoring, the HRMMU also provides Ukraine with technical assistance. The Mission has contributed to the development of the National Human Rights Strategy and the Action Plan for its implementation. It co-organises trainings on human rights and cooperates with government agencies, human rights institutions, and civil society organisations.

Another essential element of the UN Human Rights Council's monitoring activities is its system of Special Procedures (with special rapporteurs, independent experts, and working groups as its executors), which is one of the main UN human rights monitoring mechanisms. This system covers all rights, including civil, cultural, economic, political, and social. The Council's Special

Procedures mandate holders are independent experts on a wide range of human rights issues, and their mandates, in accordance with their area of responsibility (either thematic or country-specific) enable them to offer advice to UN member states on certain issues. With the organisational and technical support from the OHCHR, Special Procedures mandate holders undertake country visits; in individual cases of alleged violations and concerns of a broader, structural nature, they send communications and inquiries to states; conduct thematic studies and expert consultations. Their mission is also to assist states in the development of international human rights standards, engage in information campaigns, raise public awareness, and provide advice on technical cooperation. To date, the Council oversees 44 thematic and 12 country-specific mandates.

As part of fulfilment of Ukraine's voluntary commitments as a member of the UN Human Rights Council, in particular as regards a standing invitation to all HRC's Special Procedures, more than ten mandate holders have visited our country since 2006, including the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment or Punishment, and the Independent Expert on Protection against Violence and Discrimination based on Sexual Orientation and Gender Identity. Dates for visits of other special rapporteurs to Ukraine are being agreed upon and will take place following the lifting of restrictions imposed due to the epidemiological situation.

Ensuring human rights, especially in the midst of hostilities, as is the case of Donbas, is closely linked to meeting the humanitarian needs of affected populations. Geneva is rightfully considered an international centre for the coordination of humanitarian activities. The city is home to the headquarters of major United Nations humanitarian agencies, such as the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the International Organization for Migration (IOM), and the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – Geneva (OCHA). There are also offices and representations of a significant number of international non-governmental organisations whose activities are related to this area. The city hosts numerous events every year that bring together people from all over the world.

The global humanitarian situation has deteriorated significantly in recent years due to various crises, the root causes of which are predominantly conflicts and violence, climate change and natural disasters, depletion of natural resources, institutional fragility, and endemic poverty. A great deal of human sufferings is also caused by violations of IHL norms. The number of forcibly displaced persons is steadily increasing and, according to the UNHCR, by the end of 2019 it reached 79.5 million (45.7 million internally displaced persons (IDPs), 29.6 million refugees, and 4.2 million asylum seekers).

In coordination with the OCHA, the United Nations and its partners are focusing their efforts on providing assistance, from immediate to long-term, to affected people in virtually every region of the world. Ukraine is among the recipient states, with an envisaged \$157.8 million for 2020 allocated to assist 2 million affected people.

At the same time, despite the humanitarian organisations' annual appeals to donors, the gap between identified needs and available resources is growing every year. The deficit of funds to assist affected countries and populations sometimes reaches 50 percent of the total needs identified by the UN agencies. It is therefore increasingly important to find ways to improve humanitarian coordination, establish effective funding mechanisms and reach out to more people affected, combine humanitarian assistance programmes with development and peacebuilding, and so on.

With a view to strengthening the international protection regime for refugees and migrants in practice, the Global Compact for Safe, Orderly, and Regular Migration and the Global Compact on Refugees were approved in 2019. Their development lasted several years within the framework of the implementation of the 2016 New York Declaration for Refugees and Migrants. At the same time, both agreements have no legally binding status and are voluntary for implementation.

Given the international community's increased attention to internally displaced persons and their protection, UN Secretary-General António Guterres together with a number of countries and organisations initiated the establishment of the High-Level Panel on Internal Displacement in October 2019.

Diplomats of the Ukrainian Permanent Mission in Geneva sustain contacts with representatives of these humanitarian agencies to report objective information on the root causes of migration and the humanitarian crisis in Ukraine resulting from the ongoing Russian aggression and find ways to effectively involve them in providing assistance to the Government of Ukraine in helping the affected population.

In this regard, since the beginning of the Russian aggression against our country in 2014, the OCHA has annually drawn up the UN Humanitarian Response Plan providing for a strategy of priorities of the UN and its humanitarian partners in Ukraine. Within the framework of the outlined plans, but not limited to them, the UN agencies, including the UNHCR and the IOM, and their partners provide necessary assistance by delivering essential goods, clothing, and other non-food items, construction materials for shelters, cash, medicines, and psychological rehabilitation, legal advice and protection. They also implement programmes to support the self-sufficiency and self-employment of the affected population, increase socio-economic stability and cohesion of communities that host IDPs, etc. In addition, advisory and expert assistance is provided to governmental institutions in Ukraine on the preparation and implementation of a legal framework ensuring the protection and rights of the affected population.

Meanwhile, similar to human rights mechanisms, such as the HRMMU, international humanitarian organisations have limited access to the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions. They are constantly facing difficulties in their work, particularly due to arbitrary demands of local occupation administrations to obtain a 'permission to operate' or other far-fetched pretexts. So far, because of the blockage of the UNHCR's relevant efforts by the Russian side, its intentions to send a mission to the Autonomous Republic of Crimea to assess the situation of asylum seekers and refugees that had been monitored by the Office until March 2014 as well as the situation of displaced persons from Donbas have not been successful.

Thanks to the efforts of the Permanent Mission of Ukraine in Geneva and its organisational support, IOM Director-General William Swing and UN High Commissioner for Refugees Filippo Grandi visited Ukraine in 2016. They got acquainted with the operational activities of their representative offices in our country, including those in the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, and discussed further cooperation with the representatives of relevant ministries and agencies. Ukrainian diplomacy is working to strengthen interaction with the abovementioned international institutions and their further effective involvement in providing humanitarian assistance to our country, first and foremost, as regards the problems of IDPs caused by the Russian aggression.

The UN Children's Fund (UNICEF) Regional Office for Europe and Central Asia is also located in Geneva. Among the key priorities of cooperation between the Permanent Mission and the Office is assistance to children suffering from the consequences of the Russian aggression in the east of our country. UNICEF provides socio-psychological support to thousands of children and caregivers; reaches out to hundreds of thousands of children and their families with mine risk education programmes; assists in the refurbishment and repair of schools and kindergartens; engages in improving school environments for children living near the contact line in Eastern Ukraine. Being a coordinator of the Water Sanitation and Hygiene Cluster, UNICEF, together with its partners, including the ICRC, has been working since late 2014 to ensure unhindered access to clean drinking water for the affected population, provide first aid kits and hygiene items, etc.

In accordance with the Ukraine – UNICEF country programme of cooperation for 2018–2022, during this period the Fund's activities in Ukraine are focused on the following: the provision of integrated social services, child protection, education, and child healthcare, monitoring of compliance with children's rights, and activities to provide clean drinking water and sanitation in the afflicted areas of Donetsk and Luhansk regions. The total budget of the programme for Ukraine is \$41.5 million.

Under an agreement with the Ministry of Health of Ukraine, UNICEF supplies drugs for antiretroviral therapy and vaccines to our country. The Fund vigorously promotes immunisation campaigns in Ukraine. To date, five joint UNICEF projects are being implemented in our country in the field of education, particularly those aimed at supporting inclusive education.

Another international organisation that cannot be ignored in the light of current events and whose opinions are now heeded all around the world, is also headquartered in Geneva. It is the World Health Organisation (WHO), the UN specialised agency established by the San Francisco Conference in 1945. In 1946, the International Health Conference in New York approved the Constitution of the World Health Organisation, which came into force on 7 April 1948 (Ukraine joined the WHO in the same year). This day – 7 April – is considered the date of birth of this organisation celebrated annually as World Health Day.

The main goal of the WHO is promoting global health. The organisation coordinates international cooperation in order to develop and improve health-care systems, eradicate infectious diseases, introduce universal immunisation, combat the spread of HIV/AIDS, regulate pharmaceutical activities of member states, etc. In recent years, health issues have become a global priority. They have appeared on the agenda of the most important political fora, and additional financial resources are being allocated to address problems in this area.

To better respond to regional health priorities and ensure closer alignment with the needs of the national health system, the WHO's core activities are carried out through its six regional offices and numerous country offices. The WHO Regional Office for Europe that works with 53 countries, including Ukraine, is located in Copenhagen, Denmark, and is headed by a regional director. The organisation has a country office in Kyiv.

Since the beginning of Russia's occupation of Crimea and the outbreak of hostilities caused by it in the east of our country, the WHO has been actively providing the necessary support to the affected population of Ukraine with medical supplies and services.

The WHO assumed special prominence after the spate of the COVID-19 pandemic. The organisation constantly informs the world community about the current dynamics of the disease spread and the latest trends in the development of effective treatment and vaccines, develops recommendations for states and population, provides technical assistance to countries, including Ukraine. In April 2020, 13 tons of humanitarian aid collected by the ICRC and the WHO, which included medical supplies and equipment to combat the COVID-19 pandemic, were delivered from Geneva to our country.

Ukraine, for its part, is actively involved in the WHO's work. On 19 May 2020, during the first part of the virtual 73rd session of the World Health Assembly (WHA, the organisation's supreme decision-making body), member states ad-

opted by consensus the resolution entitled *COVID-19 Response*, which, inter alia, calls for ‘an independent international evaluation’ of global pandemic preparedness and provides for an investigation into the origins of the COVID-19 pandemic. Ukraine actively participated in the preparation of this document and was one of its first co-authors.

Other international institutions in Geneva with which our country works closely in the field of healthcare include the Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS), the WHO Framework Convention on Tobacco Control; the Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis and Malaria; and Médecins Sans Frontières.

Human health directly depends on the environment. Sustainable Development Goals 11–15 provide for environmental preservation and protection, environmental security, and judicious use of natural resources. Here, again, Geneva comes to the fore as one of the leading international platforms where strategic guidelines on environmental protection and management are defined, and mechanisms for effectively addressing global environmental problems are developed.

Geneva hosts the secretariats of several environmental conventions. The UNECE holds regular meetings of the convention bodies, namely those of the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention); Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution; Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes; Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents; Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). The secretariats of the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, the Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade, the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants, the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora operate under the auspices of the United Nations Environment Programme (UNEP) in Geneva. Ensuring that the position of Ukraine is presented during the meetings of the treaty bodies, coordinating the implementation of the relevant decisions of the supreme bodies of these conventions that concern Ukraine, and preparing the relevant information and reference materials is an integral part of the daily work of the Permanent Mission’s diplomats.

The Permanent Mission regularly participates in the work of the UNECE Committee on Environmental Policy, which aims to enhance the effectiveness of environmental conventions and provides for the development and implementation of environmental performance reviews in Central and Eastern Europe as well as the exchange of experiences on the implementation of these conventions into national legislation.

Taking into account the ongoing aggression of the Russian Federation against Ukraine, the Mission's work in the environmental area includes countering Russia's efforts to legitimize its occupation of Crimea, inter alia, by putting local data into reporting information and statistics or including experts from Crimea in the delegations that represent the Russian Federation in various events associated with the environmental conventions.

Non-compliance with environmental conventions and irresponsible attitude towards nature unleash upon humankind natural and man-made disasters. The United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), also headquartered in Geneva, deals with these issues. The Office focuses on the implementation of the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–30. Every two years the UNDRR convenes sessions of the Global Platform for Disaster Risk Reduction (the latest one was held in Geneva in 2019). These events are attended by representatives of the State Emergency Service of Ukraine with the assistance of the Permanent Mission. As part of its activities, the UNDRR coordinates international assistance to countries affected by natural and human-induced disasters. The Mission cooperates with the Office, among other things, regarding disaster management in Ukraine.

Environmental processes heavily influence weather conditions, thus prompting us to mention another Geneva-based organisation that celebrates its 70th anniversary this year, the World Meteorological Organization (WMO). The WMO is a UN specialized agency for observing the state of the Earth's atmosphere and its interaction with the oceans. It is mostly focused on realization of its principal programme *World Weather Watch* and on further improving the Global Telecommunication System as a multi-hazard early warning system. In addition, the organization is actively engaging the developing and least developed countries, primarily from the African continent, in global climate laboratory research. The WMO member states and territories have access to the scientific infrastructure necessary for integrated meteorological, climatological, hydrological and environmental observations, which are usually carried out by national meteorological and hydrological agencies.

Ukrainian diplomacy and the WMO cooperate with the Ukrainian Hydrometeorological Centre of the State Emergency Service within the framework of the WMO Strategic Plan (valid up to 2030), which, in particular, focuses on: improving preparedness for extreme hydrometeorological conditions; expanding observations and forecasts within the Earth system; promoting targeted scientific meteorological research; increasing demand for meteorological, hydrological and climatological services; reformatting the overall structure and programme of the WMO. Ukraine's commitments to the WMO are, inter alia, to provide hydrometeorological information to the Global Telecommunication System within the framework of the international exchange of such data.

In regard to information exchange, one cannot but mention the International Telecommunication Union (ITU), a specialised agency of the United Nations that, among other things, provides technical support, develops standards and regulations in the field of telecommunications, coordinates global radiofrequency management, ensures equitable access to the Internet all over the world, and formulates recommendations aimed at enhancing the development of telecommunications and improving the quality of related services, etc. Created right after the ICRC in Paris on 17 May 1865 under the name International Telegraph Union, the second-oldest organisation received its current name in 1932 and is also headquartered in Geneva. Its membership includes 193 member states, more than 800 private organisations and academic institutions, including telecommunication equipment companies, software developers, network operators, and regional telecommunication organisations. Ukraine has been a member of the ITU since 7 May 1947. After gaining independence, our state has been elected twice as a member of the ITU Council, the Union's highest governing body (in 1994 and 2006). Representatives of Ukraine have repeatedly chaired committees of the ITU conferences.

Even in this sphere, we also observe the kleptomaniac behaviour of the Russian Federation. Since March 2014, after the occupation of Crimea, Russia began to use the frequencies assigned to Ukraine, contrary to the ITU Charter and the ITU Master International Frequency Register. The Permanent Mission of Ukraine in Geneva constantly opposes the illegal use by the Russian Federation of the Ukrainian radio frequency resource in the temporarily occupied territory of Crimea and finds support in this regard from the Union's leadership. It is worth mentioning the refusal of the ITU to transfer the Ukrainian frequency resource in Crimea to the Russian Federation, recognition of Russia's violation of the ITU Charter and a number of its regulatory documents as well as public statements by the ITU Secretary-General on the subject, in particular, during meetings of the organisation's governing bodies.

Another eloquent evidence of the Union's support for the territorial integrity of Ukraine was the placement in the ITU Operational Bulletin No. 1127 of 1 July 2017 of the Ukrainian communication on this issue together with the relevant statement by the ITU Secretary-General.

The 9th sustainable development goal provides for the establishment of resilient infrastructure, promotion of comprehensive and sustainable industrialisation and innovation. This sphere directly falls within the purview of the World Intellectual Property Organisation (WIPO), which was established under the 1967 Convention adopted by the states members of the Paris Union for the Protection of Industrial Property, the Berne Union for the Protection of Literary and Artistic Works, and other specialized unions. In 1974, the WIPO received the status of the United Nations specialised agency, and since then its secretariat, the International Bureau of the WIPO, has been functioning in Geneva.

«Інноваційна Україна» у ВОІВ Innovative Ukraine exhibition in WIPO

The WIPO's goal is to promote the protection of intellectual property rights across the world through ensuring cooperation among states and compliance with multilateral treaties governing the legal and administrative aspects of intellectual property. The organisation works on the development of a global intellectual property policy and harmonisation of national intellectual property laws and procedures; provision of services to international applicants for industrial property rights; exchange of information; provision of technical, organisational, and advisory support to WIPO member states; assistance in resolving intellectual property disputes between private law entities, and so on.

Ukraine has been a member of the WIPO since 1970. In 1992, the Government of Ukraine confirmed the extension of several major international agreements in the field of intellectual property, and since then cooperation with the organisation has been developing and expanding. Ukraine actively participates in meetings of all WIPO governing bodies as well as in the activities of its thematic committees. Cooperation programs between Ukraine and the WIPO are adopted every two years. In 2018, the parties signed a bilateral Memorandum of Understanding on Alternative Dispute Resolution in the Area of Intellectual Property, which establishes in Ukraine, with the involvement of the WIPO, the institution for arbitration and mediation in the field of intellectual property.

As regards Russia's ongoing efforts to legitimise the occupation of Crimea, the Permanent Mission of Ukraine actively opposes any attempts by legal entities of the occupying country to register various Crimean trademarks as Russian-owned ones through the WIPO Madrid System.

Along with the main activities envisaged by membership in the organisation, the Permanent Mission uses this platform to promote Ukraine's achievements in the intellectual sphere. An important milestone was the event held in October 2019 within the framework of the 59th series of Meetings of the Assemblies of WIPO member states, namely the exposition of high-tech achievements of our country under the motto *Innovative Ukraine: From Soul to Brain*. It allowed drawing the attention of the world community to the brand *Innovative Ukraine* that shows our country's attractiveness for business and investments, combines strong traditions with a vision of modernity and openness to the future. During the exhibition built on the principle 'from the past through the present towards the future', members of the WIPO Assemblies got acquainted with the most advanced technologies and innovative solutions proposed by Ukrainian specialists as well as know-hows that are already used in everyday life. In addition to this presentation, the event had a cultural and gastronomic component, during which guests were able to enjoy music performed by the National Academic Orchestra of Folk Instruments and traditional Ukrainian cuisine.

Touching upon the topic of innovation and advanced technology, one cannot but mention the European Organisation for Nuclear Research (CERN), which is also covered by the Permanent Mission of Ukraine in Geneva. It is the leading European intergovernmental organisation for high energy physics research, based in Switzerland and France. Scientists from all over the world, including Ukraine, are actively involved in CERN's projects. Ukrainian scholars are well known at CERN due to their successful participation in several activities for the project related to the Large Hadron Collider that lies in a tunnel 27 kilometres in circumference and as deep as 175 metres beneath the Earth's surface. In October 2016, Ukraine was granted associate member status of the organisation, which allows our scientists, students, teachers, and pupils to officially participate in its various programmes, and our companies to partake in tenders for the purchase of high-quality equipment for CERN. Now more than 100 representatives from Ukraine are participating in the relevant research activities. In addition, there are annual visits of Ukrainian pupils and teachers to CERN, where they have an opportunity to get acquainted with scientific developments in the field of high energy physics and later share their knowledge with colleagues in Ukraine.

This article would be incomplete without at least mentioning the Geneva-based International Electrotechnical Commission (IEC) and the International Organisation for Standardisation (ISO) that are responsible for developing standards in various fields.

The parliamentary dimension of interstate relations is particularly visible in Geneva thanks to the activities of the Inter-Parliamentary Union (IPU) stationed here. The organisation articulates the views and position of the world's parliamentary community on issues of international interest in the form of resolutions and reports, offers recommendations on parliamentary activities. The delegation of the Verkhovna Rada of Ukraine every year participates in the spring and autumn IPU assemblies and its other events, including those held jointly with the UN. Among the latest achievements is the approval at the 140th IPU Assembly in April 2019 of the resolution initiated by the member of the Verkhovna Rada of Ukraine of the 8th convocation B. Tarasiuk together with his Jordanian counterpart K. Al-Bakkar entitled *Non-admissibility of using mercenaries and foreign fighters as a means of undermining peace, international security and the territorial integrity of States, and violating human rights*. Diplomats of the Permanent Mission actively participated in drafting the text and its promotion.

To conclude the story of Geneva's international platforms, it is necessary to mention the World Economic Forum (WEF), whose annual meetings in Davos at the beginning of each year have become a major event for the mass media and yet another piece of hard work for diplomats of the Permanent Mission.

The WEF is an international non-profit, non-governmental organisation, whose main objective is to promote public-private partnerships at the global level. Among other WEF activities is the creation and development of informal networking opportunities for world and regional leaders in the fields of politics, business, social, humanitarian, and security relations as well as providing a platform to unofficially discuss pressing global issues and formulate priorities for cooperation in such key areas as socio-economic development, strengthening of international security, health care, environmental protection, poverty reduction, etc.

Through the joint efforts of world leaders, annual meetings of the World Economic Forum resulted in bold initiatives and compromise solutions to complex political problems, external and internal alike. Prominent examples in contemporary history include:

- 1987 – German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher urged participants of the World Economic Forum to support the desire of the Soviet leader Mikhail Gorbachev to put an end to the Cold War;
- 1988 – driven to the brink of armed confrontation, the governments of Greece and Turkey found a peaceful way to resolve the conflict by signing the 'Davos Declaration';
- 1992 – State President of the Republic of South Africa F. W. de Klerk met with Nelson Mandela;
- 1994 – Israeli Prime Minister Shimon Peres and Palestinian Authority President Yasser Arafat reached a preliminary agreement on a peaceful solution of the Palestinian-Israeli conflict;

Міжнародна Женева вивчає документальні свідчення про геноцид українців, який учинив радянський режим, на виставці «Страчені голодом»

International Geneva studies documentary evidence of the genocide of Ukrainians by the Soviet regime at the exhibition Executed by Hunger

- 1999 – UN Secretary-General Kofi Annan announced a programme to unite the efforts of all states to address social problems and overcome poverty;
- 2000 – WHO Director-General Gro Harlem Brundtland announced the establishment of the Global Alliance for Vaccines and Immunisation (GAVI), whose secretariat, by the way, is also located in Geneva.

Numerous events of the annual WEF–2020 meeting held under the theme *Stakeholders for a Cohesive and Sustainable World* were attended by more than 3,000 representatives of political, business, academic circles, and civil society, over 40 heads of state and government, including the President of Ukraine. Top Ukrainian officials regularly participate in the work of the WEF in Davos and its regional summits, using the opportunities of the Forum to bolster Ukraine's development. The year of 2020 has been marked by the interaction with the WEF with respect to enabling Ukraine to take full advantage of the fourth industrial revolution.

This is by no means a complete list of international organisations located in Geneva with which Ukraine cooperates. In addition to official events on human rights, humanitarian, security, economic, intellectual and other platforms that are used by the Permanent Mission to draw attention to Ukraine and its huge potential or to win support from international partners in the face of the Russian aggression and hybrid war, considerable attention in the Mission's work is devoted to cultural diplomacy.

In this way, in November 2018 the Permanent Mission organized a series of events to mark the 85th anniversary of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine – the genocide of the Ukrainian people. Together with the Ukrainian Society in Switzerland, we joined the international campaign *Light a Candle of Remembrance* and organised the exhibition *Executed by Hunger* in the premises of the Villa La Pastorale located in the heart of international Geneva. Those events enabled the international community to better understand the tragedy of the Ukrainian people against the background of the ongoing Russian aggression.

It is no exaggeration to say that a retrospective exhibition of the living legend of Ukrainian painting and world-famous artist Ivan Marchuk, titled *The Genotype of Liberty*, was an extraordinary event for international Geneva. It was organised by our Permanent Mission at the Palais des Nations in February – March 2019. The opening ceremony was attended by the leadership of the UN Office and other international organisations at Geneva, the diplomatic corps, the public of the canton and the city of Geneva as well as the local Ukrainian community. The Geneva exhibition featured about 60 paintings from six cycles of the artist's phenomenally rich creative background. It is symbolic that the exhibition of Marchuk's works, whose entire creative universe is permeated with a thirst for freedom, was placed right next to the hall where the UN Human Rights Council, a body responsible for the protection of human rights and fundamental freedoms, meets.

Відкриття в Палаці націй виставки праць українського художника, генія сучасності Івана Марчука

Opening of an exhibition by the Ukrainian genius of our time Ivan Marchuk at the Geneva Palais des Nations

Українські стенди завжди поміж найпопулярніших на щорічному благодійному базарі в женеvському Палаці націй

Ukrainian stands are always one of the most popular at the annual charity bazaar held at the Palais des Nations

I would like to conclude with the least formal but no less important event on which the Permanent Mission focuses – a charity bazaar, which is held annually on the eve of the Christmas holidays by the UN Women's Guild. Some readers may be sceptical about such events, but, when it comes to attendance, the charity bazaar can be compared to the most serious UN fora. It is never missed by the head of the UN Office at Geneva (at the last fair, its current Director-General was happy to buy a couple of souvenir pigs from the Ukrainian tent). In terms of popularity and number of visitors, the bazaar is not inferior to the Geneva Motor Show. The aim of the fair is to raise funds to finance projects supporting disadvantaged children and women. Annually, the charity bazaar attracts more than 6,000 guests and accumulates funds amounting to about ₴300,000. The preparation for it is a joint work of the entire Mission family, including children. It is traditionally organised and led by Zoia Klymenko, the spouse of the Permanent Representative.

This is where artistic, graphic, culinary, and commercial talents of the Permanent Mission staff and their families are fully revealed because the participation in the charity bazaar is also an additional opportunity to promote our country. The bazaar is not just about trading Ukrainian souvenirs and handmade delicacies. It is also a presentation of folk artworks that decorate the Ukrainian stand, Ukrainian folk costumes worn by our charming salesladies and salesmen, and, indeed, Ukrainian humour and the ability to convince a buyer, for example,

from faraway Gabon, that porridge made of Ukrainian buckwheat will certainly be tasty and healthy. And our lads and lasses successfully convince not only him but also dozens of other delegates. It is always a pleasure to hear nostalgic stories about delicious Ukrainian dishes tasted at the charity bazaar from heads of other missions later, when discussing disarmament, human rights, trade, ecology or some other working moments or to be invited to my colleague's residence and see a Ukrainian charm or carved dish decorating the living room. The main thing, however, is that thanks to the cooperation with Ukrainian craftspeople we can help disadvantaged children and elderly people in Ukraine every year.

That's how we work – at all platforms, with all audiences.

The COVID-19 pandemic has obviously affected international life in Geneva. Its ecosystem has quickly adapted to the new realities by introducing an emergency *modus operandi*. The 'hybrid' format, which combines remote work with physical presence in meeting rooms, has become quite common. International Geneva has proven in practice that it can respond quite dynamically to the challenges facing humanity. It is quite possible that the experience of the use of digital platforms for interaction between delegations and secretariats of international organizations, we gained during the quarantine, will be further exploited as the newest tool of modern diplomacy. Under these circumstances, Ukrainian diplomats in Geneva continue to defend the interests of our state in order to prevent an abuse of the situation and of new formats by the Russian Federation that may use them to impose its anti-Ukrainian narratives and avoid responsibility for numerous violations of international law, the occupation, and war crimes.

As was already mentioned, with the beginning of the Russian aggression against Ukraine in 2014, the Mission's work, as well as for all Ukrainian diplomats around the world, has not just doubled but increased manifold. In addition to constantly drawing the attention of international organisations and national delegations to Russia's illegal actions and engaging them to support Ukraine and condemn the Russian Federation, we have to daily fight the tough information war that Russia is waging against our state at international fora. Having rich Soviet experience in lying, eyewashing, and propaganda tricks under its belt, Russia is no less serious and insidious opponent in this field than on the battlefield.

Although no blood has, luckily, been spilt in diplomatic battles, the defeat in them may lead to real bloodshed hundreds and thousands of kilometres away from the place where they occur. Victories in such battles are quiet, without fireworks, but largely thanks to them, the shooting stops, the aggressor turns to be more subdued, and the world becomes a calmer and safer place.

History will evolve,
Ukraine will prevail –
Always and forever!

Елена ЛЕТИСІЯ МІКУСІНСЬКА,
*Надзвичайна й Повноважна Амбасадорка
Республіки Аргентина в Україні*

АЛЬЯНС КРИЗЬ ВІХИ ІСТОРІЇ

– *Пані Амбасадорко, які аспекти професійної діяльності надихають Вас найбільше? Та які Ваші головні пріоритети на посаді?*

– Я – кар’єрна дипломатка, працюю в цій царині понад три десятиліття, тож мала нагоду побувати на дипломатичній службі в багатьох країнах.

Дипломат проживає багато життів протягом одного, кожне призначення за кордоном відкриває нові можливості налагоджувати зв’язки, сприяти розгортанню ініціатив і взаємодій із різними важливими діями під час виконання доручень.

Наразі моїми пріоритетами як Амбасадорки Аргентини в Україні є посилення двосторонніх зв’язків задля зближення Аргентини й України, пошук цікавих для обох сторін можливостей, вивчення нових варіантів стратегічних альянсів, а також зміцнення наших відносин, які було започатковано ще в 1890-х роках. Слід зауважити, що Аргентина з 1895-го протягом кількох років займала перше місце поміж світових економік за рівнем ВВП, а згодом – до 1930 року. Аргентина входила до п’ятірки найкращих економік у всьому світі.

Мені вдалося добре інтегруватися в українське суспільство, утілюючи тут численні цікаві проекти. Відколи я очолила дипломатичну місію у квітні 2019 року, вивчаю нові сфери для поглиблення вже наявних між нами спорідненостей і нетерпляче сподіваюся на розвиток співпраці у багатьох сферах.

– *Які обставини й ситуації найбільше вплинули на формування фахового аспекту Вашої особистості?*

– Завжди була в захваті від великих історичних епосів, оскільки здавна до дипломатичних відносин залучали філософів, політиків і монархів, які боролися за збереження стабільності зі сусідніми державами, уникаючи конфронтацій.

Мою фахову історію важко відокремити від життєвих обставин, які тут мали величезний вплив. З раннього віку мені довелося адаптуватися до життя в різних країнах, супроводжуючи маму під час її роботи як наукової дослідниці в Лондоні та Парижі. Власне, саме прагнення до майбутньої професії мені опосередковано навіяла моя мати, жінка високого розуму й широкої ерудиції. Після Другої світової війни вона емігрувала в Аргентину разом із моїм батьком, який народився в Кракові й був кар'єрним офіцером. Під час війни, коли йому було 26, його батька взяли в полон і три роки утримували у фортеці в німецькому місті Кольдїц разом із французькими, британськими й бельгійськими офіцерами. З іншого боку, мою матір, яка народилась у Львові, депортували до Сибіру, щойно та закінчила ліцей Сестер Нотр-Даму у Франції.

Після закінчення університету я вирішила подати документи на щорічний конкурс в Інститут зовнішньої служби Аргентинської Республіки (ISEN) у Буенос-Айресі – заклад рівня післядипломної освіти, створений п'ятдесят сім років тому, який функціонує під егідою Міністерства закордонних справ. Навчання в цьому інституті є обов'язковим кроком для початку дипломатичної кар'єри в Аргентині; туди щорічно проводять надзвичайно жорсткий і прозорий відбір із квотою від 20 до 30 абітурієнтів. До того ж серед обов'язкових вимог – вища освіта й володіння кількома мовами. Процес навчання складається з трьох семестрів теоретичної підготовки й одного семестру практики за фахом.

– Які події найяскравіше закарбувались у Вашій пам'яті за період перебування в Україні?

– Я вже понад рік живу в Україні, і зі свого першого дня тут намагаюся розвинути потужну присутність Аргентини в тих сферах, де ми можемо позмагатися з провідними країнами світу.

Тепер аргентинський мальбек є найбільш культивованим сортом у моїй країні та найкраще презентує місцевий колорит. На його частку припадає 38,6% червоних сортів і 22,39% усіх сортів загалом, що робить його провідним сортом винограду Аргентини.

Як відомо з історії, 17 квітня 1853 року французький виноградар Мішель Еме Пуже очолив першу сільськогосподарську школу в Аргентині під назвою «Quinta Normal de Agricultura» задля поширення французького винограду на простори нашої прекрасної провінції Мендоса. За деякими даними, перший виноградник мальбека з'явився 1865 року в Панкегуа (нині район міста Лас-Герас), на північ од міста Мендоса. Щороку 17 квітня від 2011-го на честь Пуже відзначають Всесвітній день мальбека – глобальну ініціативу «Wines of Argentina».

Немає сумнівів, що Аргентина є синонімом мальбека, адже країну безпосередньо асоціюють із цим сортом, який за останні двадцять років

«благословив» виноробну промисловість своїм «сильним характером». Аргентина є провідною країною за оброблюваною площею виноградників мальбека, яка сягає понад 44 тис. га, тоді як відповідні площі складають 6 тис. га в Чилі та 5300 га у Франції.

Аргентинський мальбек можна знайти в українських готелях, ресторанах та супермаркетах, що дає можливість отримувати прибуток у відповідних галузях української економіки.

У квітні 2019 року ми вперше в історії організували в Україні «Тиждень мальбека» у форматі майстер-класів, які провів аргентинський сомельє Еміліано Стратіко – послідовник й учень знаменитого британського винного експерта Стівена Спур'є, випускник усесвітньо знаного 4-рівневого курсу «WSET» у Лондоні та професор цього ж курсу в Бордо. Його прийняли до ексклюзивного кола «Master of Wine», що передбачає наявність кваліфікації, яка відповідає найвищим стандартам фахових знань для сомельє. Пан Стратіко є другим аргентинцем, хто здобув таку почесну відзнаку.

Уперше презентацію аргентинського мальбека було проведено спільно з Асоціацією сомельє України й численними ресторанами: «Веранда», «Аргентина Гриль» та «Ранчо Ель Гаучо». Також провели майстер-клас у спеціалізованому магазині «Good Wine». Близько 180 учасників узяли участь у цих заходах, зокрема представники аргентинських виноробень, супермаркетів, ресторанів, підприємці, сомельє та спеціалізовані ЗМІ. Так українському

«Кубок Посла Аргентини» з поло – церемонія нагородження

Argentine Ambassador's Polo Cup – award ceremony

ринкові представили численні марки аргентинських вин. У травні 2020 року було організовано відеоконференцію про останні тенденції у виробництві аргентинського мальбека та новинки цього сорту.

До речі, у липні 2020 року, уже другий рік поспіль, аргентинська виноробня здобула першість у рейтингу «Найкращі виноградники світу», куди ввійшли 1200 виноробних заводів із 18 країн.

У межах спортивної дипломатії та Днів Аргентини в Києві у вересні 2019 року – уперше в історії України – я організувала показовий матч із поло на «Кубку Посла Аргентини», який відбувся неподалік від Києва в спортивному клубі «Equides Club», його відвідали понад 1200 шановних гостей і глядачів. Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв була однією зі спонсорок цього ексклюзивного заходу. Поло – вид спорту, історія розвитку якого налічує понад 2000 років і є чудовим прикладом того, як спортивна дипломатія здатна зближувати країни. Упродовж останніх 15 років Аргентина втримує світову першість у цьому виді спорту.

Завдяки «Кубку Посла Аргентини» Київ приєднався до кола європейських міст, де такі заходи відбуваються щорічно влітку за участі аргентинських спортсменів, зокрема в Іспанії, Великій Британії, Франції. Андрій Білий, український бізнесмен і президент Кінної федерації Київщини, заснував Федерацію поло України. А в грудні 2019 року під час зустрічі Міжнародної федерації поло в Буенос-Айресі завдяки цьому спорту Україна приєдналася до Міжнародної федерації поло, яка об'єднує 86 країн світу. Крім того, між Українською федерацією поло й Аргентинською асоціацією поло було підписано угоду про співпрацю. Цей вид спорту створює платформу для вивчення нових підприємницьких можливостей. Поло – сектор з обігом у понад мільярд доларів, який залучає багато різних галузей економічної діяльності. Сам показовий матч є можливістю створювати та просувати бізнес на місцевому й міжнародному рівнях, оскільки об'єднує та дає змогу підтримувати контакти зі знайомими представниками ділової спільноти, які є почесними гостями «Кубка», зокрема й зі власниками великих компаній, меценатами поло. Невдовзі в Україні відкрили «Школу поло», що дає змогу розширити знання й практичні навички із цього виду спорту на місцевому рівні.

Усесвітній день мальбека – 2019. Презентація у школі сомельє «Майстер-клас», 24 квітня 2019 року

Malbec World Day 2019. Presentation at the school of sommeliers Master Class, 24 April 2019

Візит аргентинського вірусолога Пабло Гольдшміда. Одеса, листопад 2019 року

Visit of Argentine virologist Pablo Holschmidt. Odessa, November 2019

30 червня 2020 року було проведено онлайн-зустріч «Зводячи мости між нашими країнами, Аргентиною та Україною», присвячена ІТ-сектору. Я мала честь стати модераторкою цієї зустрічі, а Міністерство цифрової трансформації України та Європейська бізнес-асоціація взяли участь як співорганізатори.

Крім того, до заходу було долучено асоціації інформаційних технологій, університети, торгово-промислові палати, галузеві об'єднання й більш ніж 40 представників приватного сектору. Зустріч посилила позитивну динаміку двосторонньої співпраці в цій сфері.

У листопаді минулого року в низці вищих навчальних закладів України, що спеціалізуються на дослідженнях у галузях біотехнології та молекулярної біології, проведено серію конференцій. Зазначені конференції провели в Національному університеті імені Івана Франка, у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького, в Інституті молекулярної біології та генетики НАН України, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, в Інституті мікробіології та вірусології імені Д.К. Заболотного, в Олександрівській клінічній лікарні міста Києва, в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова, у Національному технічному університеті «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Ці конференції стали ще одним кроком у співпраці з українськими вищими навчальними закладами й дали можливість для взаємного обміну знаннями й технологіями.

– 21 листопада 2019 року між урядами України й Аргентини було підписано протокол про внесення змін до угоди щодо скасування віз, у якому передбачено збільшення терміну перебування без віз на територіях держав до 90 днів. На Ваш погляд, які перспективи це відкриває для обох країн?

– Підписання згаданого міжурядового протоколу дає змогу подовжити період безвізового перебування до 90 діб протягом 180 днів аргентинцям та українцям в Україні й Аргентині відповідно – з туристичною метою та без можливості працювати.

Такий здобуток у двосторонніх відносинах є надзвичайно важливим для розвитку туризму й ділової взаємодії. Завдяки цьому, а також проведенню заходів із промоції туризму, у 2019 році туристичний обмін між Аргентиною та Україною зріс на 30%.

– Вочевидь, наші країни налагодили тісні культурні й економічні зв'язки. Чи рівень двосторонньої співпраці між Аргентиною та Україною нині задовільний? Як його можна покращити? Які найперспективніші сфери нашого партнерства?

– Передусім треба відзначити прогрес у розвитку наших відносин у політично-парламентському вимірі: у березні 2020 року було сформовано парламентську групу Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Аргентинською Республікою. Упевнена, що це допоможе нашим країнам стати ще ближчими.

Щодо економічного аспекту: Аргентина znana за свої новачії у виробництві сільськогосподарської техніки. Аргентинська техніка представлена на українському ринку. Ми постачаємо обприскувачі, зерносушарки, техніку для роботи з умістищами, в яких зберігають зерно, і запчастини для сільськогосподарських машин. Уся ця сукупність засобів і знарядь праці, за правильного використання, дає змогу підвищити продуктивність галузі.

Ми бачимо великі досягнення та подальший потенціал для розвитку поставок яловичини й свинини, сільськогосподарської техніки, програмного забезпечення для здійснення прямого посіву й точного землеробства, інокулянтів, мікродобрив і засобів захисту рослин, а також співпраці в деяких агросекторах.

Пластикові посудини для зберігання зерна було винайдено в Аргентині. Ідеться про силосні мішки – поліуретанові вмістилища низької щільності, спосіб низькозатратний, але надійний. Після того як використання цього способу стало звичайною практикою для аргентинських фермерів, такі посудини стали експортувати до Бразилії, Іспанії, США, Франції, Індії та України.

Крім того, клонування коней і постачання всього необхідного для полювання є важливим комерційним складником для подальшої співпраці. Аргентина, зокрема, зацікавлена в посиленні співпраці у вирощуванні великої рогатої худоби, а також у галузях екологічного, пригодницького й винного туризму.

У травні 2019 року 15 аргентинських підприємців з провінції Буенос-Айрес відвідали Україну. Спільно з українськими підприємцями вони взяли участь у круглому столі в Торгово-промисловій палаті України, під час якого було визначено декілька спільних проєктів, що вже перебувають на стадії розглядання.

Важливо зауважити про співпрацю в царині культури, освіти й науки. Ми тісно співпрацюємо з Національним технічним університетом «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київським національним університетом театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Київським національним лінгвістичним університетом. Спільно з КНУТКіТ імені І. Карпенка-Карого й Національною музичною академією України імені П.І. Чайковського ми організували заходи, присвячені кінематографу. Аргентинські стрічки та кінорежисери стали лауреатами Київського міжнародного кінофестивалю «Молодість».

У травні 2019 року знаний аргентинський композитор Естебан Бензекрі спільно з аргентинським диригентом Пабло Боджіано, популярним аргентинським кларнетистом Маріано Реєм і Львівською національною філармонією записали диск для міжнародного музичного лейбла «Naxos».

А вже в грудні 2019 року в Колонній залі імені Миколи Лисенка Національної філармонії України було проведено концерт Маріано Рея та Національного президентського оркестру України.

Із квітня 2020 року ми запропонували новий формат для наших традиційних уроків танго й фольклору – відтак їх проводять за допомогою платформи для відеоконференцій «ZOOM» – і запросили до співпраці відомих аргентинських хореографів і танцівників Ніколаса Корреа та Роміну Гарсію Флеурі, керівників компанії «Malambo al 2x4», які, крім того, презентували такі аргентинські фольклорні танці, як чамаме й маламбо.

Торгово-промислові палати Аргентини й України уклали Меморандум про взаєморозуміння 11 вересня цього року.

Угода передбачає, що обидві палати здійснюють рекламні заходи та промоції, які сприяють «розвитку економічних відносин між Аргентиною та Україною». Також під час зустрічі представники обговорили стан комерційного обміну між двома країнами й можливість розвитку двосторонніх відносин.

15 вересня ми організували онлайн-конференцію, присвячену 121-й річниці від дня народження нашого видатного письменника, – «Твори та історії Хорхе Луїса Борхеса», під час якої з доповіддю виступила професорка Марія Кодама, дружина письменника та президентка Міжнародного фонду Хорхе Луїса Борхеса. Уперше ми мали честь долучитися до ексклюзивної презентації професорки спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Київським національним лінгвіс-

тичним університетом, Київським університетом імені Бориса Грінченка, Національним технічним університетом України імені Ігоря Сікорського, Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна, Одеським національним університетом імені І.І. Мечникова та Львівським національним університетом імені Івана Франка, а також представниками Львівського форуму видавців. Учасники онлайн-конференції дізналися про історію, пов'язану із життям й особистістю всесвітньо відомого письменника. Такі події надзвичайно важливі для поширення творів аргентинських письменників та відкриття їх літературної величчя для українських читачів.

– Як у Вашій країні від початку реагували на пандемію? Чи є в цьому контексті точки дотику між Аргентиною та Україною? Які економічні виклики можуть чекати на нас попереду?

– З 20 березня в Аргентині чинний стан «соціальної, профілактичної та примусової самоізоляції», адже охорона здоров'я громадян – надважливе зобов'язання будь-якої держави.

Утім запровадження надзвичайно суворого карантину в усьому світі призвело до виникнення нових проблем у захисті нашого суспільства. Завдяки широкій співпраці з органами української влади й тій роботі, яку наше посольство виконує спільно з консулом, нам удалось адекватно відреагувати на ситуацію. Ми відчуваємо сильну підтримку з боку України, яка завжди підставляла своє плече в найважчі моменти.

Візит аргентинського композитора Еміліо Каудерера та концерт у Київському національному університеті театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого

Visit of Argentine composer Emilio Kauderer and the concert at Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema, and Television University

COVID-19 створив у світовій економіці по-справжньому безпрецедентну ситуацію, яка ставить перед нами складні виклики й водночас пропонує нові можливості. Це становище можна охарактеризувати як зміну парадигми в способах сприяння торгівлі під час і після пандемії. Серед головних перспектив – просування потужного сектору економіки знань Аргентини, що стало другим за величиною експортним товаром з Аргентини. У зазначеній царині ми з Україною багато в чому схожі й маємо чимало напрямів співпраці, а також досвідчених експертів і креативних інновацій.

– *Багатогранну взаємодію між нашими країнами, безперечно, підкріплено ще й міцними міжособистісними зв'язками. Яку роль у цьому відіграє діаспора?*

– Українці в Аргентині – сьома за величиною українська діаспора у світі та друга – у Південній Америці. Понад двісті тисяч українців іммігрували до Аргентини, а нині майже пів мільйона аргентинців мають українське коріння. Українська діаспора в Аргентині зробила вагомий внесок у розвиток економіки, сільського господарства, промисловості, науки, медицини, політики, музики, мистецтва й культури загалом.

Уже понад 120 років Аргентинська Республіка є другим домом для багатьох українців. Наприклад, у 1898-му до Аргентини прибув пароплав компанії AG «Weser», який привіз іммігрантів із Хмельниччини.

На сьогодні в Аргентині проживає майже 470 тис. українців та їхніх нащадків четвертого покоління. Це повністю інтегрована в аргентинське суспільство спільнота, яка водночас зберігає свої національні риси: мову, культуру та звичаї.

Українська громада напрочуд активна в культурній і діловій сферах. Найбільше українців іммігрувало до провінції Місйонес, розташованої на північному сході Аргентини. Саме там багато аргентинців українського походження присвятили себе вирощуванню традиційного чаю мате, флагманського продукту Аргентини. Тепер вони – одні з найважливіших представників цього сектору економіки в країні.

Задля відображення всієї глибини відносин між обома державами, із січня 2020 року виходить щомісячний інформаційний бюлетень іспанською та українською мовами з назвою «У пошуках мого коріння», у якому вміщено відомості про життя відомих аргентинців українського походження, нащадків видатних аргентинських діячів, коріння яких сягають території сучасної України. Видання охоплює історії всіх тих, хто виявив зацікавлення в цій ініціативі й відчуває зв'язок з Україною через власне коріння – як членів різних асоціацій української громади в Аргентині, так і тих, хто завдяки проведеному дослідженню дізнався про свою історію та забажав розповісти її. Публікація є всеохопною та інклюзивною, до неї долучаються представники різних регіонів, спеціальностей і релігійних конфесій.

Національний день Аргентини. Конкурс дитячих малюнків

National Day of Argentina. Children's drawing contest

Інформаційний бюлетень, який є результатом моїх тривалих розвідок і пошуків, спричинив неабиякий інтерес. Нещодавно було опубліковано сьомий випуск за липень 2020 року. Усі інтерв'ю доступні на офіційному сайті Посольства Аргентини в Україні.

– Апелюючи до економічного аспекту, на Вашу думку, чи залишиться структура експорту-імпорту незмінною у 2020 році між нашими країнами й у світі загалом? Чим це може бути зумовлено?

– Беручи до уваги схожість між Україною та Аргентиною, гадаю, що слід заохочувати компанії в наших країнах до оперативного зв'язку, до генерування можливостей для бізнесу й нових ринків шляхом створення архітектур системних зв'язків і надбання спільного продуктивного досвіду. Поміж цілей – просування стратегічних альянсів із використанням логістичних можливостей і доступу до ринків регіону. Зіткнувшись зі структурою простих операцій із купівлі й продажу товарів і послуг, я схильна дедалі більше застосовувати концепцію створення міжнародного бізнесу.

Що ж до двосторонніх економічних відносин між Аргентиною та Україною, слід провести аналіз, який висвітлює не лише експорт та імпорт, а й створення справжнього спільного міжнародного бізнесу, що дає змогу здобути позитивні результати для обох країн.

2020 рік дуже особливий у всьому світі через вплив пандемії COVID-19. Однак ми виявили підвищення інтересу до деяких галузей.

Двосторонній товарообіг між Аргентиною та Україною у 2019 році перевищив 61 млн дол. США. Відбувся приріст на 70% у фармацевтиці, на 50% у хімічній продукції, на 20% у винному секторі та на 8% у перевезенні риб і молюсків.

За перші п'ять місяців 2020 року двосторонній товарообіг перевищив 24,6 млн дол. США. Водночас на 66% збільшився обіг фармацевтичних препаратів, на 20% – фруктів і горіхів, на 12% – вина.

Хоч на перший погляд ми можемо здаватися конкурентами, насправді наші економіки мають усі умови для того, щоби доповнювати одна одну. Значна частина двосторонньої торгівлі – продукти, які через географічні чи кліматичні умови не трапляються в тій чи іншій країні, як-от риба й молюски. Крім того, унаслідок розташування наших країн у різних півкулях сезони вирощування та збирання тих чи інших продуктів зазвичай не збігаються, як у випадку з фруктами.

Аргентинські виробники сільськогосподарської техніки активізували процес оцифровування, аби покращити виробничі системи задля створення нових конструкцій машин і процесів. У цьому контексті сільськогосподарська техніка має сприяти виробництву їжі раціональним, стійким способом та в достатній кількості. Ці технології відіграють важливу роль в адаптації сільського господарства до змін клімату й боротьбі проти нього.

Слід зауважити, що високі технології – це сфера, у якій Аргентина має особливі досягнення поміж інших п'яти країн світу завдяки компаніям-виробникам супутників. Прикладом є нещодавній запуск супутника «SAOCOM 1B» 30 серпня 2020 року.

Аргентинська технологічна компанія «INVAP» займається проектуванням та будівництвом складних технологічних систем, її історія перебування на національному ринку сягає більш ніж сорока років, із них майже тридцять – на міжнародній арені. Місія компанії – розвиток передових технологій у різних галузях промисловості, науки та прикладних досліджень, створення «технологічних пакетів» із високою доданою вартістю як для задоволення національних потреб, так і для виходу на зовнішні ринки шляхом експорту.

Основну діяльність компанії зосереджено на ядерних і промислових технологіях, сфері космосу, управління й оборони, альтернативних джерелах енергії. Серед досягнень – проектування та виготовлення кількох дослідницьких і виробничих реакторів радіоізотопів у різних частинах світу, супутників із низькою орбітою для наземного спостереження, різних промислових заводів, радіолокаційних систем і центрів променевої терапії.

На місцевому рівні «INVAP» плідно співпрацює з Національною комісією з атомної енергії та Національною комісією з космічної діяльності, спільно втілюючи в життя масштабні проекти. На міжнародному рівні

компанія підтримує тісні зв'язки з низкою організацій, як-от Північно-американське космічне агентство, Міжнародне агентство з атомної енергії, Австралійська організація ядерної науки й технологій та Управління з атомної енергії Єгипту.

85% співробітників компанії – вузькоспеціалізовані професіонали та інженери, організовані в динамічні структури, що полегшує адаптацію робочих груп до різних проектів.

«INVAP» відповідає стандартам ISO 9001:2008 (Управління якістю) та ISO 14001:2004 (Управління навколишнім середовищем).

– Наші країни плідно співпрацюють щодо вивчення й використання ресурсів Антарктики, і з 1995 року спеціалізовані установи Аргентини надають постійну допомогу в забезпеченні засобів існування української антарктичної станції «Академік Вернадський». Чи є дослідження Антарктики перспективною сферою співпраці між Україною та Аргентиною?

– Як відомо, 2008 року між Аргентиною та Україною укладено Угоду про наукову, технологічну та логістичну співпрацю між Національним управлінням Антарктики Міністерства закордонних справ, міжнародної торгівлі та культури Аргентинської Республіки й Національним антарктичним науковим центром Міністерства освіти та науки України.

Упродовж 19–26 лютого 2020 року, у межах 3-го раунду спільних інспекцій Договору про Антарктику, аргентинсько-чилійська команда оглянула українську базу «Академік Вернадський». Остаточний звіт буде представлено на 43-й Консультативній нараді Договору про Антарктику.

– Світ нового століття став надзвичайно глобалізованим; водночас держави мають низку унікальних внутрішніх проблем, що потребують негайного розв'язання. Які виклики й перешкоди нині долають у напрямках зовнішньої та внутрішньої політики Аргентини? Чи здатна країна ефективно боротись із цими проблемами й чи було вжито необхідних заходів?

– Пандемія COVID-19 є для сучасності безпрецедентним викликом міжнародного рівня. Це стрес-тест для всіх країн світу – і ми зіткнулись із цією ситуацією, не маючи змоги порівняти її з якоюсь із недавньої історії.

Пандемія змінить пріоритети держав на глобальному рівні. Філософ Михайло Мінаков, який навчався в Запоріжжі та Києві, досліджує концепцію біополітики й наголошує, що незабаром охорона здоров'я набуде так само важливого значення, як оборона чи освіта.

Аргентина є однією з найважливіших експортерок знань, адже аргентинські вчені й дослідники здобули світове визнання. Я хотіла б виокремити трьох аргентинців – лауреатів Нобелівської премії.

Науковці Аргентини п'ять разів ставали лауреатами Нобелівської премії з 1905 року, а б хотіла виокремити трьох. У 1947 році це був Бернардо Альберто Усай – аргентинський медик і фармацевт, який визначив роль

гормонів передньої частки гіпофізу в метаболізмі глюкози й став першим латиноамериканцем, який отримав таку премію в галузі науки. Луїс Федеріко Лелуар – аргентинський лікар, біохімік і фармацевт, – у 1970 році отримав зазначену премію з хімії за відкриття першого цукрового нуклеотиду й дослідження його функцій у перетворенні цукру та в біосинтезі складних вуглеводів. І насамкінець – Сезар Мільштейн, аргентинський хімік, – лауреат Нобелівської премії з медицини в 1984 році за відкриття принципу продукування моноклональних антитіл, які використовують для діагностування та лікування онкологічних, ревматологічних, деяких неврологічних захворювань, а також хвороб органів дихання. До речі, Мільштейн походив із родини емігрантів – вихідців з України. Серед решти двох аргентинців, які отримали Нобелівську премію миру, – Карлос Сааведра Ламас і Адольфо Перес Есківель.

Якість людських ресурсів та високий рівень освіти – характеристики, які допомагають нам адаптуватися до нестабільного міжнародного контексту.

– *Які пам'ятки архітектури України вразили Вас найбільше? Які незабутні місця країни Ви вже відвідали?*

– Усі вони – цінна й надзвичайно цікава культурна спадщина. Я мала нагоду побувати в Харкові, Одесі, Запоріжжі та Львові.

На те, щоби пізнати Київ, знадобилося чимало часу. Це чудове місто. З кожною новою прогулянкою чи відвідинами розкривається дедалі більше скарбів історичної столиці. Контраст деяких районів дає можливість споглядати величну красу міста, багатого на пам'ятки, чудові споруди під надзвичайними золотими банями та інші яскраві архітектурні цікавинки.

Ми пишаємося тим, що в Аргентині народилась і мешкає Марія Шейоніна, єдина онука та спадкоємиця архітектора Миколи Шейоніна, який на початку XX століття працював у Києві й спроектував велику кількість споруд, зокрема будівлю Військового ліцею ім. Івана Богуня на бульварі Лесі Українки. Інші відомі споруди його авторства, які пережили війну й німецьку окупацію – середня школа № 25 на вул. Володимирській і Театр опери та балету для дітей і юнацтва на Подолі, раніше знаний як «Харчовик», що був будинком культури профспілкового об'єднання.

Крім того, я відвідала чимало українських університетів, галузевих виставок, де оцінюють динаміку економічних і комерційних зв'язків між нашими країнами.

Мені випала нагода насолоджуватися буколічними краєвидами Яремчого, де колись мали будинок мої прабабуся й прадід по маминій лінії. Моя мати завжди згадувала літні канікули в сімейному домі на березі річки та прогулянки на природі.

Окремо маю наголосити на чарівності й унікальності таких архітектурних пам'яток, як Одеський національний академічний театр опери та

балету та Львівський національний академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької.

Що ж до Львова: я знала це місто ще задовго до того, як почала свою місію на посаді Амбасадорки в Україні, багато поколінь моєї сім'ї походить звідти.

Торік я відвідала один львівський вищий навчальний заклад, у якому навчався юриспруденції мій дідусь Тадео Борковскі, котрий згодом став військовим суддею. Також побувала в легендарному готелі «Жорж», у якому святкувала випускний моя мама, коли закінчила навчання в тогочасному ліцеї Сестер Нотр-Даму – нині це спеціалізована школа з вивченням німецької мови.

Мій досвід мандрівок Україною є багатим та емоційно насиченим, адже крім того, що мені вдається насолоджуватися вашою країною, я ще й збираю згадки про минуле своєї родини.

– *Нам відомо, що Аргентина відновить експорт яловичини в Україну, чи можете Ви розповісти нам про цей процес?*

– Після попереднього закриття українського ринку для імпорту аргентинської яловичини протягом року тривали переговори з українською владою про відновлення постачання м'яса великої рогатої худоби. Над цим спільно працювали Посольство Аргентини в Україні, Національна служба охорони здоров'я та якості агропродовольчих товарів (SENASA), Міністерство сільського господарства, тваринництва й рибальства та МЗС Аргентини.

12 серпня 2020 року було проведено відеоконференцію за участю представників влади та фахівців із питань охорони здоров'я, а також посольств наших країн. Сторони досягнули прогресу й остаточно домовилися про впровадження медичного сертифіката, який контролює якість аргентинської яловичини, експортованої в Україну.

Зрештою, 1 вересня 2020 року заступник директора Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів Ольга Шевченко представила стандартизований оригінал сертифіката, що завершує цей тривалий процес.

Відтак експортувати м'ясо великої рогатої худоби в Україну зможуть усі аргентинські виробники яловичини, які мають дозвіл на експорт до Європейського Союзу (ЄС), разом із перевіреними та санкціонованими у 2009 році Українською санітарною службою. Україна стала однією зі 120 світових ринків, відкритих для вищого сорту аргентинської яловичини.

ALLIANCE THROUGH THE MILESTONES OF HISTORY

– *Madam Ambassador, which aspects of professional activity inspire you the most? Could you clarify your key priorities in the post?*

– I am a career diplomat and have been working in this field for more than three decades, thus having an opportunity to work in the diplomatic service in many countries.

A diplomat experiences many lives within one life, and each appointment abroad opens new opportunities to build bridges, promote initiatives, find synergies, and cooperate with different important players during the fulfillment of duties.

Currently, my priorities as Ambassador of Argentina to Ukraine are to strengthen our bilateral ties in order to draw Argentina and Ukraine closer together, search for new opportunities of mutual interest, and explore new strategic alliances options as well as reinforce our relations, which date back to the last decade of the 19th century. It is important to bear in mind that since 1895, Argentina ranked first worldwide in terms of GDP for several years, followed by the same period later until 1930. The country was also among the top five economies globally.

I have managed to become well integrated in Ukrainian society by developing many interesting projects. Since I assumed office in Ukraine in April 2019, I have been exploring new fields to deepen our existing affinities. I look forward with enthusiasm to developing our cooperation in many fields.

– *What circumstances and situations have had the greatest impact on you becoming a professional?*

– Great historical epics have always fascinated me, as, from ancient times, philosophers, politicians, and monarchs were engaged in diplomatic activities and fought to maintain stability with their neighbouring states, whilst trying to avoid confrontations.

It is difficult to separate my professional background from my life circumstances, which have had a huge impact in my case. From an early age, I had to adjust to living in different countries as I accompanied my mother during her work as a scientific researcher in London and Paris. In fact, the very desire for my future profession was indirectly inspired by my mother, a woman of high erudition and intelligence. She emigrated to Argentina after World War II together with my father, who was born in Krakow and was a career military officer. At the age of 26, he was captured and incarcerated in a German fortress known

as Colditz for three years, together with French, British, and Belgian military officers. At the same time, my mother, who was born in Lviv, was deported to Siberia as soon as she finished the French Lyceum Soeurs de Notre Dame.

After graduating from university, I decided to apply for the annual admission to the Argentine Foreign Service Institute (ISEN) in Buenos Aires, a postgraduate institution established 57 years ago under the aegis of the Ministry of Foreign Affairs. Studying at this Institute is mandatory for a future diplomatic career in Argentina, which stipulates an extremely strict and transparent selection with a quota of 20 to 30 applicants per year, with conditions requiring, inter alia, a university degree and command of several languages. The learning process consists of three semesters of theoretical training and one of professional training.

– *During your pastime in Ukraine, which events have ingrained in your memory most vividly?*

– I have spent more than a year in Ukraine so far, and from my first day here I have been determined to make Argentina strongly represented in the areas in which we specialise and where we can compete with leading countries of the world.

Argentine Malbec is currently the most cultivated variety in my country and the one that most widely represents the local palate. It accounts for 38.6 percent of red varietals and 22.39 percent overall, making it the leading grape variety of Argentina.

According to historical records, on 17 April 1853, the French viticulturalist Michel Aimé Pouget was invited to run the Quinta Normal de Agricultura, the first agricultural school in Argentina, in the hopes of adapting French grapes to the soils of our beautiful province Mendoza. Some accounts have it that the first Malbec vineyard appeared in 1865 in Panquehua (Las Heras), north of the city of Mendoza. To honour Pouget, since 2011, 17 April has been celebrated as World Malbec Day, a global initiative run by Wines of Argentina.

There is no doubt that Argentina is synonymous with Malbec, as the country is directly associated with this varietal which, in turn, has blessed the wine industry with a strong character over the last 20 years. Argentina is the leading country in terms of the cultivated area of Malbec vineyards, reaching over 44,000 hectares, while the corresponding space amounts to 6,000 hectares in Chile and 5,300 hectares in France.

Argentine Malbec is distributed to Ukrainian hotels, restaurants, and supermarkets, giving the opportunity for profit in relevant sectors of the Ukrainian economy.

In April 2019, for the first time in history, we organised *Malbec Week* in Ukraine in a form of masterclasses conducted by the Argentine sommelier Emiliano Stratico, a disciple and student of the renowned British wine expert Stephen Spurrier and a graduate of the world-famous four-level course *WSET*

«Кубок Посла Аргентини» з поло, 14 вересня 2019 року

Argentine Ambassador's Polo Cup, 14 September 2019

in London and a professor of the same course in Bordeaux. He was granted membership at the exclusive group *Masters of Wine*, which features the epitome of the sommelier professionalism. Mr Stratico is the second Argentine to achieve such a high award.

For the first time, a presentation of Argentine Malbec was held jointly with the Association of Sommeliers of Ukraine and numerous restaurants, such as *Veranda*, *Argentina Grill*, and *Rancho El Gaucho*. Additionally, a masterclass in the speciality store *Good Wine* was organised. About 180 participants took part in these events, including entrepreneurs, sommeliers, representatives of Argentine wineries, supermarkets, restaurants, and specialised media. Consequently, numerous brands of Argentine wines were introduced to the Ukrainian market. In May 2020, a video conference was organised on the latest production innovations of the Argentine Malbec and trends of the brand.

By the way, in July 2020, for the second year in a row, the Argentine winery was listed first in the ranking *Best Vineyards in the World*, which involved 1,200 wineries from 18 countries.

In the field of sports diplomacy and Argentine Days in Kyiv, in September 2019, for the first time in the history of Ukraine, I introduced a polo exhibition match *Argentine Ambassador's Polo Cup*, which took place a few kilometers away from Kyiv at Equides Club and was attended by over 1,200 distinguished guests and spectators. The Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic

Missions was one of the sponsors of this exclusive event. Polo is a sport with a history of more than 2,000 years. It provides an immaculate example of how sports diplomacy can bring countries together. Argentina has been the world's leader in this sport for the last 15 years.

Owing to the *Argentine Ambassador's Polo Cup*, Kyiv has joined the circle of European cities, where such events take place annually with the participation of Argentine polo players, in Spain, United Kingdom, France, to new a few. The Ukrainian businessman and President of the Kyiv Equestrian Federation, Andrii Bilyi, has recently founded the Ukrainian Polo Federation. In December 2019, during the International Polo Federation meeting in Buenos Aires, Ukraine became a member of the International Polo Federation, which unites 86 countries. Furthermore, an agreement on cooperation was signed between the Ukrainian Polo Federation and the Argentine Polo Association. This sport creates a platform to explore new entrepreneurial opportunities. Polo is a sector with a turnover exceeding a billion dollars, which embraces many different economic activities. The exhibition match itself is an opportunity to create and promote business at the local and international levels, as it brings together and maintains contacts with prominent members of the business community, who are honourable guests of the tournament, including big business owners, philanthropists, etc. Soon after, the Polo School in Ukraine was opened, which provides an opportunity to expand knowledge and practical skills about this sport at the local level.

On 30 June 2020, an online meeting *Building Bridges Between Our Countries, Argentina and Ukraine* in the IT field was held. I had the honour to moderate this meeting, which was co-organised by the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and the European Business Association.

Besides, the event was attended by IT associations, universities, chambers of commerce, industry associations, and over 40 representatives of the private sector. This meeting gave new momentum to bilateral cooperation in this area.

Last November, a series of conferences took place in a number of higher education institutions of Ukraine specialising in biotechnology and molecular biology investigations. The abovementioned conferences were held at Ivan Franko National University, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, the Institute of Molecular Biology and Genetics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, D. Zablotnyi Institute of Microbiology and Virology, Kyiv City Oleksandrivska Clinical Hospital, Odesa I. Mechnikov National University, and the National Technical University of Ukraine 'Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute'. These conferences were a further step in cooperation with Ukrainian higher education institutions and provided an opportunity for mutual exchange of knowledge and technologies.

– On 21 November 2019, the protocol to amend the visa waiver agreement was signed between the governments of Ukraine and Argentina, increasing the period of visa-free stay in the territories of the states to 90 days. What prospects do you believe it gives for both countries?

– The above mentioned intergovernmental protocol allows prolonging the period of mutual visa-free stay to 90 days during 180 days, for both Argentine and Ukrainian citizens for tourist purposes excluding working opportunities.

This achievement in bilateral relations bears a monumental value for promoting tourism and business cooperation. Owing to these achievements and tourism promotion measures, the tourism exchange between Argentina and Ukraine increased by 30 percent in 2019.

– Our countries are known to have forged close cultural and economic ties. Is the level of bilateral cooperation between Argentina and Ukraine satisfactory at present? How can we upgrade it? What are the most promising areas of our partnership?

– Above all, the progress in the development of the political and parliamentary dimension of our relations has to be mentioned: In March 2020, the parliamentary group of the Verkhovna Rada of Ukraine on inter-parliamentary relations with the Argentine Republic was formed. This will undoubtedly facilitate the strengthening of relations between our countries.

In economic terms, Argentina is known for its accomplishments in producing agricultural machinery. Argentine equipment is represented on the Ukrainian market. The export items we deliver include sprayers, grain dryers, and service equipment for grain storage tanks as well as spare parts for agricultural machinery. The full set of tools and implements, when used properly, increases productivity of the industry.

We can see great achievements and further potential in the beef and pork sector, agricultural machinery, software for direct seeding and precision farming, inoculants, micro fertilizers, and plant protection products as well as in cooperation in certain agricultural sectors.

Plastic grain-storing containers were invented in Argentina. What is meant is silo bags, a low-density polyurethane repository, which, albeit low-cost, is quite a reliable solution. As soon as this method became a common practice for Argentine farmers, these containers replenished the export structure to Brazil, Spain, the United States, France, India, and Ukraine.

Horse cloning and polo equipment likewise present an important commercial component of further partnership. Strengthening cooperation in cattle breeding as well as in the fields of ecological, adventure, and wine tourism is of particular interest to Argentina.

In May 2019, 15 Argentine businessmen from the province of Buenos Aires paid a visit to Ukraine. Together with Ukrainian entrepreneurs, they took part in a round table in the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, in the course of which several joint projects were negotiated and are currently examined.

Концерт аргентинського кларнетиста Маріано Рея в Національній філармонії України, грудень 2019 року

Concert of Argentine clarinetist Mariano Rey at the National Philharmonic of Ukraine, December 2019

It bears mentioning our cooperation in culture, education, and science. We are closely cooperating with several universities, namely the National Technical University of Ukraine ‘Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute’, Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema, and Television University, Taras Shevchenko National University of Kyiv, and Kyiv National Linguistic University.

Jointly with Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema, and Television University and P. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, certain film events have been organised. Argentine films and film directors triumphed in the Molodist Kyiv International Film Festival.

The famous Argentine composer Esteban Benzecry in collaboration with Pablo Boggiano, an Argentine conductor, Mariano Rey, a famous Argentine clarinetist, and the Lviv National Philharmonic recorded a custom-made CD for the international music label Naxos in May 2019.

As early as December 2019, the National Philharmonic of Ukraine hosted a concert by Mariano Rey and the National Presidential Orchestra of Ukraine in M. Lysenko Hall.

In April 2020, we proposed a new format for our traditional tango and folklore lessons via the video conferencing platform ZOOM, featuring renowned Argentine choreographers and dancers Nicolás Correa and Romina García Fleury, directors of the company Malambo al 2x4, who perform such Argentine folk dances as chamamé and malambo.

This year, on 11 September, the Argentine Chamber of Commerce and Services (CAC) signed a memorandum of understanding with the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry.

The agreement stipulates that both chambers carry out promotional and dissemination actions to facilitate 'the development of economic relations between Argentina and Ukraine'. Likewise, during the meeting they discussed the state of commercial exchange between the countries and the possibility of bringing bilateral relations to a new level.

On 15 September, we organised an online conference dedicated to the 121st anniversary of our prominent writer Jorge Luis Borges' birth, entitled *Works and Stories of Jorge Luis Borges* by Professor María Kodama, his wife and President of the Jorge Luis Borges International Foundation. For the first time, we were honoured with an exclusive first-hand presentation of Professor Kodama, jointly with seven Ukrainian universities (Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv National Linguistic University, Borys Hrinchenko Kyiv University, the National Technical University of Ukraine 'Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute', Kharkiv V.N. Karazin National University, Odesa I.I. Mechnikov National University, Lviv Ivan Franko National University) and Lviv Publishers' Forum learned about her stories related to the life and personality of the universally recognised Argentine writer. These kinds of events are essential for spreading the works of Argentine writers and discovering their literary magnitude for Ukrainian readers.

– *What was the initial response to the pandemic in your country? Are there any points of convergence between Argentina and Ukraine in this respect? Which possible economic challenges could we face?*

– Since 20 March, a regime of 'social, preventive and mandatory self-isolation' has been implemented in Argentina, as it is an integral responsibility of any state to safeguard the health of its citizens.

Still, the introduction of an extremely strict quarantine around the world gave rise to new problems in protecting our society. Thanks to the extensive cooperation with the Ukrainian authorities and the common efforts of our Embassy and the consul, we managed to provide an adequate response to the situation. We feel the steadfast support of Ukraine, which has always lent a helping hand in the most challenging of times.

The COVID-19 has created a truly unprecedented situation in the world economy, which poses complex challenges, meanwhile unveiling new opportunities. This situation exemplifies a paradigm shift in the ways to facilitate trade during and after the pandemic. Some opportunities have been revealed in Argentina's strong knowledge economy sector, which has become the second largest in our exports. In this field, we share many common features with Ukraine and have a lot of areas for cooperation as well as seasoned experts and creative innovations.

– *The fact that the multifaceted co-operative background between our countries is underpinned by solid interpersonal connections is undeniable. What is the role of the diaspora in this respect?*

– The Ukrainian diaspora in Argentina is the seventh largest in the world and the second largest in South America. More than 200,000 Ukrainians immigrated to Argentina, and today almost 500,000 Argentines have Ukrainian roots. Ukrainian descendants in Argentina have made substantial contributions to the development of the economy, agriculture, industry, science, medicine, politics, music, art, and culture in general.

For over 120 years, the Argentine Republic has been a second homeland for many Ukrainians. In 1898, for instance, the AG Weser steamer arrived in Argentina carrying immigrants from Khmelnytskyi region.

Currently, almost 470,000 Ukrainians and their fourth-generation descendants reside in Argentina. This community is fully integrated in Argentine society simultaneously preserving its national features, namely language, culture and customs.

The Ukrainian community is particularly active in the cultural and business spheres. The greatest number of Ukrainians immigrated to the province of Misiones, located in northeastern Argentina. It is there that many Argentines of Ukrainian descent dedicated themselves to the cultivation of traditional mate tea, which is one of Argentina's flagship products. I can state that they are among important players of this sector of economy in the country.

In order to reflect the profound relations between the two countries, a monthly newsletter entitled *Discovering My Root* has been published in Spanish and Ukrainian since January 2020, portraying information about the life of renowned Argentines of Ukrainian origin and/or descendants of outstanding Argentine personalities, whose roots reach the territory of modern Ukraine. The publication covers the stories of all those who have testified their interest in this initiative and feel connected to Ukraine through their roots, including both members of various associations of the Ukrainian community in Argentina and those who, owing to the analysis conducted, learned about their his-

Візит вірусолога Пабло Гольдшміда. Львів, листопад 2019 року
Visit of virologist Pablo Holschmidt. Lviv, November 2019

tory and expressed a desire to share it. The publication is comprehensive and exclusive, engaging representatives of various regions, practices, and religious denominations.

A newsletter, which is the product of my prolonged research and revelations, turned out to arise a great interest, to the extent that the seventh issue of July 2020 has been published recently. The complete range of interviews is available on the official website of the Embassy of Argentina in Ukraine.

– *Touching upon the economic aspect, in your opinion, will the export-import structure between our countries remain unchanged in 2020 and in the world as a whole? What can it be shaped by?*

– Taking into consideration the similarities between Ukraine and Argentina, my vision is to encourage companies in our countries to establish rapid communication, to generate business opportunities and new markets by elaborating architectures of systemic links and acquiring shared beneficial experience. The objectives include the promotion of strategic alliances using logistic opportunities and access to the regional markets. Being familiar with the system of simple transactions in purchasing and selling goods and services, I tend to increasingly implement the concept of developing international business.

Within the bilateral field, economic relations between Argentina and Ukraine, are oriented to conduct analysis that covers not only exports and imports, but also detect the creation of viable joint international business, bringing positive outcomes for both countries.

Around the world, the year of 2020 is distinctive due to the impact of the COVID-19 pandemic. We noticed, however, the growing interest in certain industries.

In 2019, bilateral trade between Argentina and Ukraine exceeded \$ 61 million, with an increase of 70 percent in pharmaceuticals, 50 percent in chemicals, 20 percent in the wine sector, and 8 percent in fish and shellfish.

Over the first five months of 2020, bilateral trade crossed the line of \$ 24.6 million, while the turnover of pharmaceuticals increased by 66 percent, fruits and nuts by 20 percent, and wines by 12 percent.

Although we may seem to be competitors at first glance, in reality there is a high potential for our economies to complement each other. The bulk of bilateral trade is represented by products that are not found in one of our countries due to geographical or climatic conditions, such as fish and shellfish. In addition, considering that our countries are located in different hemispheres, the seasons of growing and harvesting certain products usually do not coincide, as in the case of fruit.

Argentine agricultural machinery manufacturers have embarked on the digitisation race to drive changes in production systems, which will result in new machinery designs and manufacturing processes. In this context, agricultural

Національний день Аргентини. 11 червня 2019 року

National Day of Argentina, 11 June 2019

machinery must contribute to producing food in a rational, sustainable way and in sufficient quantity. Machinery plays an important role in the adaptation and fight of agriculture against climate change.

It should be highlighted that high technology is an area where Argentina stands out, being among the five countries in the world with companies that manufacture satellites, recalling the recent launch of the SAOCOM 1 B satellite, which took place on 30 August 2020.

The Argentine technological company INVAP deals with the design and construction of complex technological systems, with a history of 40 years in the national market and three decades on the international scene. Its mission is the development of advanced technology in different fields of industry, science and applied research, creating 'technological packages' of high added value both to meet national needs and to enter foreign markets through export.

Its main activities are focused on nuclear and industrial technologies, space, governance and defense, industrial technology, and alternative energy. It has designed and manufactured several research and production reactors of radioisotopes in different parts of the world, low orbit satellites for ground observation, various industrial plants, radar systems, and radiant therapy centres.

At the local level, INVAP maintains a close relationship with the National Atomic Energy Commission (CNEA) and the National Commission for Space Activities (CONAE), entities with which it has carried out large-scale projects. At the international level, the company is related to numerous organisations, among

which there are the North American Space Agency (NASA), the International Atomic Energy Agency (IAEA), the Australian Organization of Nuclear Science and Technology (ANSTO), and the Atomic Energy Authority of Egypt (AEA).

85 percent of the company's staff consists of highly qualified professionals and technicians organised in dynamic structures that facilitate the adaptation of working groups to the different projects.

The INVAP is qualified under ISO 9001: 2008 (Quality Management) and ISO 14001: 2004 (Environmental Management) standards.

– *The cooperation between our countries on studying and deploying Antarctic resources is underway, and since 1995, Argentina's specialized agencies have been providing ongoing assistance in supplying livelihoods for the Ukrainian Vernadsky Research Base. Is Antarctic exploration a promising sphere of cooperation between Ukraine and Argentina?*

– As we know, Argentina and Ukraine have an Agreement on Scientific, Technological and Logistical Cooperation concluded in 2008 between the Secretariat for Antarctica of the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship of the Argentine Republic and the National Antarctic Science Centre of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

During 19–26 February 2020, as a part of the 3rd round of joint inspections of the Antarctic Treaty, the Argentine-Chilean team examined Vernadskyi Research Base. The final report will be presented at the 43rd Antarctic Treaty Consultative Meeting.

– *The world of the new century became extremely globalized; at the same time, states preserve a number of unique internal problems requiring immediate resolution. Which challenges and obstacles has Argentina's foreign and domestic policy had to deal with today? Is the country capable of managing these problems efficiently and are there relevant measures already in place?*

– The COVID-19 pandemic poses an unprecedented challenge for modern international society. It is a stress-resistance test for all countries and the quandary we face, without being able to compare it with similar situations in recent history.

The pandemic will change the priorities of states at a global level. Philosopher Mykhailo Minakov, who studied in Zaporizhzhia and Kyiv, contemplates on the concept of biopolitics and emphasizes that health care will become as important a subject as defense or education soon.

Argentines have won five Nobel Prizes since 1905, three of which are Bernardo Alberto Usai, an Argentine physician and pharmacist who received the Nobel Prize in 1947 for his discovery of the role of anterior pituitary hormones in glucose metabolism, becoming the first Latin American to get this prize in science; Luis Federico Leloir, an Argentine physician, biochemist and pharmacist, who received the Nobel Prize in Chemistry in 1970 for the discovery of the first sugar nucleotide and the study of its functions in sugar conversion and in the biosyn-

thesis of complex carbohydrates and Cesar Milstein, an Argentine chemist, who won the Nobel Prize in Medicine in 1984 for discovering the principle of producing monoclonal antibodies used to diagnose and treat cancer, rheumatology, some neurological and respiratory diseases. By the way, Milstein came from a family of Ukrainian emigrants. Argentines Carlos Saavedra Lamas and Adolfo Pérez Esquivel were the another ones who received the Peace Nobel Prize.

The quality of human resources and a high level of education are the characteristics which help us to adapt to the wavering international context.

– *Which architectural monuments in Ukraine impressed you the most? What are the most memorable destinations you visited in Ukraine?*

– All of them personify valuable and scintillating cultural heritage. I had the chance to visit Kharkiv, Odessa, Zaporizhzhia and Lviv.

It took a while to explore Kyiv. This is a wonderful city. Each new walk or visit reveals more and more treasures of the historic capital. The contrasting features of some areas give an opportunity to contemplate majestic beauty of the city, rich in its sights, magnificent buildings, covered by the extraordinary golden domes, and other outstanding architectural peculiarities.

What makes us proud is the fact that María Shejonina, the only granddaughter and heiress of the architect Mykola Shejonin, who worked in Kyiv in the early 20th century and designed a large number of buildings, including the Military Lyceum Ivan Bohun on Lesia Ukrainka Boulevard, was born and lives in Argentina. Other well-known buildings of his authorship, which survived the war and the German occupation, are the high school on 25 Volodymyrska Street and the Opera and Ballet Theater for Children and Youth in Podil, formerly known as Kharchovik, which used to be the house of culture of the trade union.

Additionally, I visited a number of Ukrainian universities and industry shows, assessing the dynamics of economic and commercial relations between our countries.

I savored a chance to enjoy the bucolic landscapes of Yaremche, where there was a house of my great-grandparents from my mother's side. My mother always fondly remembered her summer vacations in the family home by the river as well as walks in nature.

The particular attention should be paid to the majesty and uniqueness of the Odessa National Academic Theatre of Opera and Ballet and the Solomiia Krushelnytska Lviv State Academic Theatre of Opera and Ballet.

As for Lviv, I got to know this city long before my mission as Ambassador to Ukraine began. Many generations of my family come from here.

Last year, I visited the higher education institution in Lviv, where my grandfather, Tadeo Borkowski, who would later become military judge, studied law. I also visited the iconic George Hotel, where my mother celebrated her graduation from the former French Lyceum Soeurs de Notre Dame, which is currently a school specialised in learning German.

My experience of travelling in Ukraine is rich and emotionally saturated. Enjoying your country, I also recollect memories of my family's past.

– *We are aware that Argentina will resume its exports of beef to Ukraine, could you tell us about this process?*

– After a previous closure of the Ukrainian market for Argentine beef, a joint effort conducted by the Argentine Embassy to Ukraine was carried out between our National Service of Agri-Food Health and Quality (SENASA), the Argentine Ministry of Agriculture, Livestock and Fisheries, and the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship, over a year, negotiating with the Ukrainian authorities the reopening of shipments of our bovine meats.

On 12 August 2020, a videoconference took place in which authorities and professionals from both health services and representatives of the embassies of both countries participated, and where progress was made on the final agreement on the health certificate that must accompany the export of Argentine beef to Ukraine.

Finally, on 1 September 2020, the Deputy Director of the State Service of Food Safety and Consumer Protection of Ukraine, Olha Shevchenko, bestowed the standardised original certificate concluding this long-lasting process.

Henceforth, all Argentine beef producers authorised to export to the European Union (EU) and those that were inspected and authorised in 2009 by the Ukrainian Sanitary Service will be able to export bovine meat to Ukraine. Ukraine now joins the 120 open markets in the world for Argentine premium beef.

Жусупбек ШАРИПОВ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Киргизької Республіки в Україні*

ТУРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ КИРГИЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Сучасний Киргизстан розташований у північно-східній частині Центральної Азії та межує з Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном і Китаєм. Його територія становить 200 тис. кв. км.

Уперше детально про існування киргизів згадано в історичних записях II століття до нашої ери, які залишив після себе давньокитайський літописець Сима Цянь. Із цього приводу там зазначено, що Киргизька держава розташована біля країни споріднених їй хунів і має територію 3,5 тис. верст, 100 тис. населення й 80-тисячне військо. Опираючись на ці історичні факти, у 2002 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію про визнання «2200-річчя киргизької державності». Проте слід зазначити, що чимало істориків із багатьох країн на підставі археологічних знахідок та збережених історико-культурних пам'яток визначають і давніші періоди існування Киргизької держави. Зокрема, нещодавно вчені знайшли назву «киргиз» в офіційних літописах Китаю, датованих X століттям до нашої ери.

Історичною долею народи стародавнього Киргизстану опинилися біля витоків і в центрі формування найбільшого економічного й культурного феномена світової історії – Великого шовкового шляху. Киргизстан став тим місточком, який з'єднував Захід і Схід, адже мав чудове географічне положення на торгових маршрутах і вбирав у себе різні культурні надбання.

Територією Киргизстану проходили три гілки стародавнього караванного шляху: памиро-алайська, південна й північна. Усі вони пролягали через високі перевали Тянь-Шаню й Паміру. Близько 15 століть пов'язували ці дороги Схід і Захід. Цікаво, що напрямки Великого шовкового шляху протягом тисячоліть постійно змінювалися, на відміну від маршрутів караванних шляхів, що пролягають через Киргизстан, який можна вважати своєрідним «стражем гірських воріт» цієї давньої дороги караванів.

Гірське озеро Ала-Куль, що розташоване на висоті 3532 м

Ala-Kul, mountain lake lying at an altitude of 3,532 m

Іссик-Куль – озеро в Тянь-Шані, у Киргизстані, розташоване на висоті 1608 м

Issyk-Kul, lake in Tien Shan, Kyrgyzstan, lying at an altitude of 1,608 m

Крім природних, Киргизстан багатий на історико-культурні пам'ятки, а надто вздовж Великого шовкового шляху, що став одним із найважливіших досягнень в історії світової цивілізації. Найдовша й найголовніша його ділянка пролягала через території Центральної Азії, зокрема й Киргизстану. Тут минали каравани купців, а місцями їхніх зупинок були заїжджий двір Таш-Рабат, підніжжя священної гори Сулайман-Тоо, вежа Бурана та місто Узген, у серці якого нині створено Узгенський археологічно-архітектурний музейний комплекс.

У XXI столітті туризм уміщує в собі не лише економічний складник, а й соціально-культурний, дипломатичний і політичний. Завдяки туризму між собою тісно переплетено інтереси культур, транспортні вузли й питання безпеки більшості держав і регіонів світу. Сфера туризму – одна з пріоритетних та експортоорієнтованих галузей економіки в Киргизстані. На позитивну динаміку розвитку туризму в Киргизстані вплинули проведені в 2014–2018 роках Усесвітні ігри кочівників, які зробили величезний внесок у культурне й духовне збагачення суспільства, пізнання історії кочової цивілізації киргизького народу. Всесвітні ігри кочівників створили сприятливий імідж Киргизстану як перспективної туристичної країни в Центральній Азії. Цю подію детально висвітлили в престижних світових ЗМІ, як-от «Forbes», «National Geographic Traveler», «Financial Times», «The Guardian», а також відзначили на рівні міжнародних рейтингів та організацій («Global Spots 2013», «World travel and tourism council»). Крім того, міжнародні видавництва «The Guardian» і «Lonely Planet» включили Киргизстан до топ-10 і топ-5 рекомендованих країн світу для відвідування у 2019 році.

Киргизстан – держава величних гірських пасм Тянь-Шаню й Паміро-Алаю, які становлять 90 відсотків території цього первозданної краси куточка з покрояним рельєфом, розташованого в серці Центральної Азії. На території Киргизстану – 29 гірських вершин, висота яких перевищує 4000 метрів, і 45 піків понад 3000 метрів заввишки, які здобули цій землі славу «Країни небесних гір». Шанувальників пішохідного туризму та любителів їздити верхи в Киргизстані чекають понад 200 туристичних маршрутів. А для альпіністів ця країна може з гордістю запропонувати деякі з найвищих вершин світу, що підносяться більш ніж на 7000 метрів над рівнем моря: знамениті піки Перемоги (7439 м) і Хан-Тенгри (7010 м).

У киргизькій частині Тянь-Шаню понад 2000 високогірних озер. Курорти й гостьові будинки, що розташовані навколо озера Іссик-Куль, одного з найглибших у світі (702 м), пропонують своїм гостям насолодитися пляжним відпочинком у центрі Азії. Назва цієї помірно солоної водойми, яку живлять сотні підземних джерел, означає «гаряче озеро», адже Іссик-Куль ніколи не замерзає. Від споглядання гірських вершин довкола в мандрівників перехоплює подих. Це гірське кільце захищає озеро від

Бурхлива річка ущелини Чон Ак Суу, що розташована в 60 км від міста Чолпон-Ата

Wild river of Chon Ak-Suu Gorge located 60 km away from Cholpon-Ata

Тянь-Шань — гірська система в Центральній Азії, що простяглася на території Казахстану, Узбекистану, Киргизстану та Китаю

Tien Shan, mountain system in Central Asia stretching through Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and China

холодних повітряних мас, які проникають із півночі, і гарячих повітряних струменів, що піднімаються з півдня, у такий спосіб забезпечуючи приємний і комфортний мікроклімат, який пропонує мандрівникам усі умови для відпочинку й релаксації. Бриз, що дме в бік озера з гір, низька вологість, чисте повітря, велика кількість сонячного тепла, насичена корисними мінералами вода, гарячі джерела й лікувальні грязі поліпшать здоров'я та настрій усіх гостей берегів Іссик-Куля. А любителі спорту, безперечно, уподобають прогулянки під вітрилом. Ще одна високогірна цікавинка – озеро Сон-Куль, що розташоване на висоті більш ніж 3000 метрів над рівнем моря й також приваблює мандрівників з усього світу.

До послуг лижників у Киргизстані – 13 гірськолижних курортів. Гірські вершини народжують стрімкі річки, манливі для шанувальників рафтингу й каякінгу. Річка Чу, що прорізала собі шлях крізь Боомську ущелину, є головною киргизькою ареною для екстремального сплавляння.

Киргизстан – прекрасне місце для етнографічного туризму. Близько 5000 об'єктів історичної та культурної спадщини, розсіпані по всій республіці, дають змогу зазирнути в найдавніше минуле країни. На півдні країни туристів приваблює місто Ош, розташоване в культурній оазі Ферганської долини. У 2000 році місту виповнилося 3000 років, і до цієї нагоди було організовано заходи під егідою Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. У самому серці міста – на горі Сулайман-Тоо, названій так на честь пророка Соломона, – розташовано 101 ділянку з петрогліфами, які зображують людей і тварин, а також 17 древніх місць поклоніння, котрі свідчать про те, що ця гора відігравала важливу роль у релігійних обрядах давніх народів. Гора, що стоїть на перехресті артерій Шовкового шляху, є об'єктом культурної спадщини ЮНЕСКО. Киргизстан має багаті надбання й традиції кочової культури, яка стала невіддільною частиною національної ідентичності киргизького народу.

Сміливіше в дорогу! І Ви побачите чудові архітектурні споруди, мальовничу природу, озера й сліпучі вершини гір. Ласкаво просимо до Киргизстану!

Zhusupbek SHARIPOV,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Kyrgyz Republic to Ukraine*

TOURISM IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Kyrgyzstan is a country in the northeast of Central Asia, bordering Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan, and China. It covers an area of about 200,000 sq km.

The Kyrgyz people were first mentioned in the 2nd century BC in historical records of ancient Chinese chronicler Sima Qian. According to them, the Kyrgyz state was located near their kindred nomadic Xiongnu state and stretched over 3,500 kilometres. It had a population of 100,000 people and 80,000-strong army. With a view to these historical facts, the UN General Assembly adopted a resolution in 2002 recognising the 2,200th anniversary of Kyrgyz statehood. However, many historians mention even earlier periods of the emergence of the Kyrgyz state based on archaeological findings and preserved historical and cultural monuments. In particular, recently scholars have encountered the name 'Kyrgyz' in official Chinese chronicles dated the 10th century BC.

By history, the territory and peoples of ancient Kyrgyzstan stood at the origins of the greatest economic and cultural phenomenon in the world history – the Great Silk Road. Occupying an advantageous geographical position on trade routes and absorbing the cultural achievements of the East and West, Kyrgyzstan became a bridge that connected both.

There were three branches of the ancient caravan route passing through high mountain passes of the Tien Shan and Pamir and the territory of Kyrgyzstan: Pamir-Alai, southern and northern. These roads have connected East and West for fifteen centuries. Although the routes of silk trade were changing over millennia, the caravan tracks through Kyrgyzstan remained constant because Kyrgyzstan was a kind of guardian of the 'mountain gate' of this ancient caravan road.

In addition to natural attractions, Kyrgyzstan is rich in historical and cultural monuments located on the routes of the Great Silk Road, which is one of the most significant achievements in the history of world civilization. Its longest section passed through the territory of Central Asia, including Kyrgyzstan. Here merchants' caravans passed and stopped. Those stops include the Tash-Rabat Inn, foot of the sacred Suleiman Mountain, the Burana Tower, and the city of Uzgen, where the Uzgen Archaeological-Architectural Museum Complex is now located.

In the 21st century, tourism has not only an economic but also profound social, cultural, diplomatic, and political significance. Thanks to tourism, cultural, infra-

Жусупбек Шаріпов, Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні

Zhusupbek Sharipov, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Kyrgyz Republic to Ukraine

structural, and security issues are now closely intertwined among most nations and regions of the world. The tourism industry is one of the priority export-oriented sectors of the Kyrgyz economy. The development of tourism in Kyrgyzstan was positively influenced by the World Nomad Games held in 2014–18. They made a huge contribution to the cultural and spiritual enrichment of society and greatly strengthened public awareness of the history of the Kyrgyz nomadic civilization. The World Nomad Games have created a favourable image of Kyrgyzstan as a promising tourist destination in Central Asia. They received high-profile media coverage from Forbes, National Geographic Traveler, Financial Times, The Guardian and were praised at the level of international ratings and organizations (Global Spots 2013, World Travel and Tourism Council). Moreover, such reputable outlets as *The Guardian* and *Lonely Planet* included Kyrgyzstan in the list of ten and five best places to visit in 2019, respectively.

Kyrgyzstan is a country of magnificent mountain ranges of the Tien Shan and Pamir-Alai, which occupy 90 percent of its territory. It is a beautiful corner of pristine nature and rugged terrain located in the heart of Central Asia. It is home to 29 mountain peaks over 4,000 meters and 45 three-thousanders, which have given this country fame as the 'Land of Heavenly Mountains'. There are more than 200 tourist routes waiting for those who like hiking and horseback riding. The country also has a lot to offer for climbers, namely some of the highest mountains of the world: the famous Victory Peak (7,439 m) and Khan-Tengri Peak (7,010 m).

More than 2,000 alpine lakes lie in the Kyrgyz part of the Tien Shan Mountains. Resorts and guest houses located around Issyk-Kul Lake, which is one of the deepest in the world (702 m), offer their guests a beach recreation in the centre of Asia. The name of this moderately salty body of water, which is fed by hundreds of underground sources, means 'hot lake', because Issyk-Kul never freezes. The sight of the mountain peaks surrounding the lake always fascinates the travellers. This mountain ring protects Issyk-Kul from cold air masses coming from the north and hot air from the south, thereby providing a pleasant and comfortable microclimate that gives travellers all the opportunities for relaxation. A breeze blowing towards the lake from the mountains, low humidity, clean air, plenty of sunshine, water rich with minerals, hot springs, and therapeutic mud will improve health and lift the spirits of all guests of the lake. Sports enthusiasts will surely enjoy sailing. Another place of interest is Song Kol Lake, lying at an altitude of more than 3,000 meters above sea level, which also attracts travellers from all over the world.

Skiers in Kyrgyzstan are offered 13 ski resorts. Mountain peaks give birth to swift rivers that are interesting for fans of rafting and kayaking. The Chu River, which cuts its way through the Boom Gorge, is the country's main arena for mountain rafting.

Kyrgyzstan is a great place for ethnographic tourism. About 5,000 objects of historical and cultural heritage scattered throughout the republic provide an opportunity to look into the ancient past of Kyrgyzstan. In the south of the country, travellers are attracted by the city of Osh located in the culturally rich Ferghana Valley. In 2000, the city turned 3000 years old and hosted events under the auspices of UNESCO. The heart of the city is Sulaiman-Too Sacred Mountain, named after Prophet Solomon. Its five peaks and slopes contain 101 sites with petroglyphs representing humans and animals and 17 sites identified as ancient places of worship, which are testaments to the fact that this mountain played a major role in the religious rites of ancient peoples. The mountain located at the crossroads of the Silk Road arteries is a UNESCO World Heritage Site. Kyrgyzstan is a country of rich history and nomadic cultural tradition, which has become an integral part of the national identity of the Kyrgyz people.

Go ahead! Do not miss an opportunity to see magnificent architecture, picturesque nature, hypnotic lakes, and dazzling mountain peaks. Welcome to Kyrgyzstan!

Кі-чанг КВОН,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Корея в Україні

КОРЕЙСЬКА ХВИЛЯ УСПІХУ

– Ваша Високоповажносте, дозвольте почати розмову з окреслення глобальних безпекових умов із позиції Сеула. Можна впевнено сказати, що Україна й Республіка Корея перебувають у нестабільному безпековому середовищі. Усе ж очевидно, що різні країни беруть на озброєння неоднакові підходи для розв'язання таких проблем. Якщо не помиляюся, поточна стратегія Вашої держави має назву «Північно-Східна Азія плюс спільнота відповідальності», Президент Мун Чже Ін запровадив її, коли вступив на посаду у 2017 році. Стратегію засновано на двох стовпах: миру й розквіту. Перший охоплює Платформу з миру й співпраці в Північно-Східній Азії, а другий розподіляється на Ініціативу нової південної політики та Ініціативу нової північної політики. Тобто йдеться про комплексну регіональну стратегію, поєднану з Євразійською ініціативою 2013 року. Чи могли б Ви детальніше розповісти про її сенс, цілі й інструменти? Які висновки й досвід у контексті здійснення цієї стратегії можуть бути корисними для України під час вибудовування відносин із сусідами?

– Із настанням епохи посилення зв'язків між євразійськими державами Республіка Корея взяла на себе роль країни-містка, що поєднує океани й континенти в межах національної стратегії розширення взаємодії та співпраці з країнами Південно-Східної Азії – зокрема й членами АСЕАН – і Північної Євразії, поміж яких є Росія, Україна й Центральна Азія. За допомогою цієї стратегії, її північного й південного вимірів, Республіка Корея прагне зробити внесок не лише в справу миру на Корейському півострові, а й злагоди та розквіту в Північно-Східній Азії та всій Євразії. Задля втілення цієї євразійської стратегії Республіка Корея реалізовує поточні й шукає нові проекти, які відповідають таким критеріям:

– стала співпраця із зазначеними вище країнами шляхом зміцнення взаємної довіри;

- узгодженість із політикою, яку ці держави провадять у сфері розвитку;
- співпраця через партнерство з урядами й приватними компаніями.

Наприклад, інвестиції корейської компанії «Posco International» обсягом 65 млн дол. у зерновий термінал у м. Миколаєві – це чудовий приклад сталої співпраці між Республікою Корея та Україною шляхом зміцнення довіри.

Поміж практичних висновків із цієї корейської ініціативи, які можуть бути корисними для України, я б виокремив такий: ваша держава теж може реалізовувати спільні проекти із сусідами за умови наявності спільних інтересів із ними.

– *Побутує думка, що Південна Корея відносно пізно почала діяльність на ниві культурної дипломатії. Попри це, у 1990-х роках популярність південнокорейської культури зростає до небачених висот у всьому світі. Це явище навіть здобуло власну назву: «халлю», або «корейська хвиля», й оновлену версію – «халлю 2.0», що розвивається пліч-о-пліч із технологіями Веб 2.0. Яку таємницю успіху приховує такий неймовірний злет корейської культурної дипломатії? Як Україні вдосконалити свою «м'яку» силу так само вдало, як це зробила Південна Корея?*

– Усесвітній успіх «халлю» не є творінням культурної дипломатії Південної Кореї. Зовсім навпаки: «халлю» завдячує своїм виникненням насамперед корейцям, які полюбляють стиль і розваги. Такі творчі напрями, як «K-pop», «K-movie» та «K-drama» активно розвивалися в межах корейської культурної індустрії – передусім завдяки таланту й ентузіазму її працівників. Саме так постала «корейська хвиля». «Халлю» завоювала прихильників у багатьох країнах, а корейський уряд популяризує цю концепцію за допомогою різноманітних заходів – наприклад, наше посольство організовує щорічний фестиваль кей-попу як складник публічної дипломатії Південної Кореї.

Для вдосконалення «м'якої» сили України, як на мене, важлива співпраця приватного й урядового секторів. Україна має неабиякий культурний потенціал і цінні людські ресурси в таких сферах, як мистецтво, медіа, лінгвістика, PR тощо. Роль українського уряду треба звести до підтримання діячів культури, щоби повністю розкрити їхній творчий потенціал, і розбудовування надійної платформи, через яку уряд зможе донести до світу сильні сторони України.

– *Торік в інтерв'ю онлайн-виданню «На часі» ваш попередник на посаді Посла Республіки Корея в Україні пан Лі Янг-Гу оцінив корейсько-українські відносини на «тверду трійку». Чи відбулися відтоді зміни на краще? Що можна зарахувати до досягнень, а що – до недоліків нашої двосторонньої співпраці?*

– Після того як мій попередник дав це інтерв'ю, компанія «Posco International» (також відома як «Daewoo International») встигла завершити роботи на зазначеному зерновому терміналі, а «GS Construction» закінчила будівництво двох сонячних електростанцій. Останніми роками українська економіка впевнено відновлюється, а отже, обсяг двосторонньої торгівлі зростає. Між іншим, Україна й Південна Корея тісно співпрацюють у боротьбі з COVID-19. 10 квітня президенти В. Зеленський і Мун Чже Ін телефоном обговорили спільні дії в цій царині. З огляду на це, як на мене, відносини між Україною та Кореєю можна оцінити на «четвірку». Якщо ж нам вдасться активізувати нашу економічну, торговельну й інвестиційну співпрацю, то оцінку можна буде підвищити до «відмінно».

– Південна Корея – це країна з орієнтованою на експорт економікою, і за цим показником вона наразі посідає п'яте місце у світі, поступаючись лише Китаю, США, Німеччині та Японії. Тут слід зауважити, що ваша країна посідає другу сходинку у світі за обсягом експортних кредитів, наданих компаніям для стимулювання експорту. В Україні цей напрям досі перебуває в зародковому стані через низку проблем, що, відповідно, заважає розвиткові торговельних відносин між нашими країнами й укладенню угоди про вільну торгівлю. Як би Ви порадили Україні розв'язати цю проблему?

– Насправді, я вже розмовляв із моїми українськими колегами на цю тему. Од самого початку свого економічного поступу Корея звела заохочувальні заходи в промисловості й експорті в єдине ціле під назвою «орієнтована на експорт промислова політика». Зваживши на невеликий внутрішній ринок і низьку купівельну спроможність населення, уряд звернув свій погляд на світові ринки й зробив стратегічний вибір на користь підтримки головних галузей промисловості й тих гравців, які врешті вийшли на глобальний рівень, як-от «Samsung», «LG», «Hyundai» та «KIA». Однак поміж моїх тутешніх друзів, яких цікавить ця тема, побутує думка, що така політика в Україні слугуватиме вузьким інтересам окремих осіб або призведе до конфлікту між бюрократичним апаратом і так званими олігархами. Тому, по-перше, слід відновити довіру громадян до уряду. По-друге, орієнтовану на експорт промислову політику може бути реалізовано лише за умови, що уряд має необхідні інструменти, зокрема достатній бюджетний потенціал, для підтримки деяких гравців у цільових галузях промисловості. І саме тому податкова система в Україні потребує перебудови для накопичення достатнього обсягу капіталу в руках уряду та його спрямування в ті сектори економіки, де він найбільше потрібен.

– Багато країн цікавляться українською аерокосмічною сферою, зокрема й Республіка Корея. У цьому контексті важливо згадати, що в жовтні 2019 року Верховна Рада України ухвалила довгоочікуваний законопроект № 1071, який надає приватним підприємцям право брати участь у космічній діяльності. Чи підживило це інтерес Південної Кореї у співпраці з Україною в цій галузі?

– Зважаючи на потенціал України в самостійному проектуванні й виробництві космічних ракет-носіїв, Республіка Корея цінує Україну як важливу партнерку в космічній сфері. Отож 2006 року наші держави уклали Угоду про співпрацю в галузі космічних технологій. Ба більше, корейський супутник «Arirang» було успішно запущено за допомогою ракети-носія, яку виготовила спільна україно-російсько-казахська компанія «Космотрас» у березні 2015 року. Тут же можна згадати чимало спільних проєктів Корейського інституту аерокосмічних досліджень і таких корейських підприємств, як «Nanhwа» і «Doosan». Серед них – розроблення ракет-носіїв із нашими українськими колегами з Південного машинобудівного заводу. Закон України № 1071, який дає право приватним компаніям брати участь в українській космічній індустрії, набув чинності. Очікують, що новий закон, можливо, привабить більше корейських компаній. Він також стане внеском у розширення співпраці між Кореєю та Україною у сфері космічних технологій.

– У минулому й донині широко обговорюють тему так званого дива на річці Хан, завдяки якому Південна Корея увійшла до переліку «чотирьох азійських тигрів» і продемонструвала високі темпи економічного зростання. Побічним наслідком цього процесу стало виникнення чеболів – великих промислових конгломератів у власності окремих сімей. В Україні їх інколи порівнюють із тутешніми олігархами, хоча слід зважати на значно більшу схильність власників чеболів інвестувати в бізнес-курси, тренінги, стартапи, НДДКР, організацію конкурсів і хакатонів. Приклад Південної Кореї доводить, що великий бізнес може стати благом для країни, проте поки це не стало дійсністю в Україні. Які б шляхи Ви запропонували для того, щоби наблизити великий бізнес до потреб малих і середніх підприємств, а також молодих підприємців?

– Південнокорейські чеболи почасти можна вважати наслідком промислової політики корейського уряду. Проте ці конгломерати зробили значний внесок до корейської економіки загалом, оскільки стали конкурентоздатнішими на закордонних ринках, ніж інші компанії. Вони вкладають чималі кошти на НДДКР для вироблення інноваційної продукції. Однак в умовах ринкового капіталізму, якщо уряд стоїть осторонь, може активізуватися економічний закон джунглів, який не дасть малому й середньому бізнесові вижити. Тому уряд Південної Кореї запровадив низку обмежень

на діяльність конгломератів, аби захистити малі й середні підприємства. Зокрема, чеболям заборонено займатися деякими видами ділової активності й розташовувати торговельні центри поблизу маленьких магазинів. Гадаю, що ці обмеження дуже важливі для розквіту як конгломератів, так і малих та середніх підприємств. Якщо Україна розгляне досвід Південної Кореї, то знайде корисні ідеї.

– Минулого року корейська компанія «Posco Daewoo» придбала 75% акцій експортного зернового терміналу в Миколаєві й значно його розширила. Це єдиний із нещодавніх контрактів такого рівня чи зацікавленість корейського бізнесу в інвестуванні в Україну все-таки зростає?

– Звісно ж, це не єдиний такий проєкт. Гарним прикладом є інвестиції компанії «GS Construction» обсягом у 24 млн дол., які зрештою привели до запуску сонячної електростанції на Закарпатті. У Києві також триває робота дослідницького центру компанії «Samsung Electronics». Це ще один приклад взаємовигідних інвестицій, де корейський виробник смартфонів отримує користь од великої кількості висококваліфікованих українських ІТ-фахівців із конкурентоспроможною вартістю праці, а український ринок праці запобігає «відтоку мізків».

– Концепція «smart city» набуває дедалі більшої популярності в Україні. Як відомо, південнокорейські компанії були зацікавлені в участі у відповідних інфраструктурних проєктах – зокрема, будівництві інноваційного технопарку на Трухановому острові. Чи вдалося розпочати втілення цього задуму?

– Маючи багатий досвід у розбудові «розумних міст» за допомогою новітніх досягнень інформаційно-комунікативних технологій, Республіка Корея зацікавлена в реалізації таких спільних проєктів в Україні. Міська адміністрація Сеула обговорює план побудови «розумного міста» в Києві ще з 2016 року. У грудні 2018-го Сеул провів «Seoul-Ukraine Smart City Forum» в українській столиці, де деякі детальні ділові пропозиції було надано до розгляду Київській міській державній адміністрації. Як мені відомо, думки Сеула й Києва щодо методів та умов фінансування цього проєкту різняться. Маю надію, що невдовзі вдасться досягти згоди із цього питання й що проєкт «розумного міста» буде успішно запущено в Києві й інших містах України.

KOREA: RIDING A WAVE OF SUCCESS

– *Your Excellency, I should like to begin, if I may, with delineating the global security conditions as viewed from Seoul. It can hardly be disputed that both Ukraine and the Republic of Korea are facing a precarious security environment. Still, it is obvious that different countries adopt differing approaches to deal with such challenges. Unless I miss my guess, your country's current strategy is referred to as 'Northeast Asia Plus Community of Responsibility' and was introduced by President Moon Jae-in after he took office in 2017. It is built on two pillars, the pillar for peace and the pillar for prosperity, with the first one including the Northeast Asia Peace and Cooperation Platform and the second one divided into the New Southern Policy Initiative and the New Northern Policy Initiative. Thus, it is a comprehensive regional strategy also coupled with the 2013 Eurasian Initiative. Could you please elaborate on its essence, aims, and instruments? What lessons can Ukraine draw from it in terms of building relations with its neighbours, if any?*

– With the coming of the era of accelerated exchange and cooperation among Eurasian countries, the Republic of Korea has utilised its identity of a 'bridge country' connecting oceans and continents to pursue a national strategy of expanding exchange and cooperation with countries of Southeast Asia such as ASEAN and countries of Northern Eurasia, such as Russia, Ukraine, and Central Asia. With this strategy, the Republic of Korea, divided into North and South, expects to contribute to the peace of not only the Korean Peninsula but also to the peace and prosperity of Northeast Asia and Eurasia. In order to implement this strategy in Eurasia, the Republic of Korea is carrying out and continuing to search for projects that meet the following criteria:

- sustainable cooperation with the abovementioned countries through building trust
- alignment with development policies of the abovementioned countries
- cooperation through partnership with governments and private companies.

Posco International's \$65 million investment into grain terminal business in Ukraine's Mykolaiv port is a good example of a sustainable cooperation between the Republic of Korea and Ukraine through building trust. The lessons that Ukraine can draw from this Korean initiative would be that Ukraine can also pursue some projects with its neighbours as long as common interests exist with those neighbours.

– Moving on to other no less essential matters, South Korea is considered a late-comer in the field of cultural diplomacy as compared to some other countries. Nonetheless, in the 1990s, the global popularity of South Korean culture skyrocketed, even earning the term of its own, Hallyu, or the ‘Korean Wave’ and its renewed version, Hallyu 2.0, going hand-in-hand with Web 2.0. Is there any secret to uncover concerning such a tremendous success of Korean cultural diplomacy? How can Ukraine improve its ‘soft power’ practices in the way South Korea did?

– Cultural diplomacy of South Korea did not create Hallyu’s worldwide success. Quite the opposite, Hallyu is fundamentally a creation of Koreans who love style and fun. Creative contents such as K-Pop, K-Movie, and K-drama were actively developed within Korea’s cultural industry and in particular by the talent and passion of players in that industry. Now Korean cultural contents are getting world-wide attention. And that is how the ‘Korean Wave’ came about. Hallyu was well-received by various countries, and the Korean government promotes Hallyu within many countries through various events. For example, our Embassy organises an annual K-POP Festival as part of our public diplomacy activities.

As regards the question of improving Ukraine’s soft power, cooperation between private sector and the government is important. Ukraine possesses abundant cultural assets and valuable human resources in areas such as cultural art, media, linguistics, PR, etc. The role of the Ukrainian government should be to support these people so that they can live up to their full potential and creativity and develop a solid platform through which the government will be able to communicate with the world about Ukraine’s attractive aspects.

– Approximately a year ago, in an interview to an online outlet *Na chasi*, Mr Lee Yang-goo, your predecessor on the ambassadorial post, said that he would rate Korea–Ukraine relations as a ‘solid C’. Has there been any progress since then? What are the achievements and drawbacks in our bilateral cooperation, in your opinion?

– Since my predecessor had an interview last year, the grain terminal project of Posco International (formerly known as Daewoo International) has been completed. GS Construction has completed the construction of two solar power plants. As the Ukrainian economy has been recovering steadily in recent years, bilateral trade is also increasing accordingly. Among other things, in the fight against COVID-19, Ukraine and South Korea are cooperating very closely. President Zelenskyy had a telephone conversation with our President Moon Jae-in on 10 April on how to cooperate in this area. If you ask me, I would rate Ukraine-Korea relations as a B. If we can strengthen our bilateral economic, trade, and investment relationship further, then I will rate our relations as an A.

– South Korea is a country relying on its export-driven economy, currently ranking 5th globally, trailing only China, the US, Germany, and Japan. In this regard, it is noteworthy that your country is the world’s 2nd largest provider of export credits

to its companies aimed at spurring exports. In Ukraine, similar activities are still in their infancy and face a number of problems, which, in turn, prevents the development of trade relations between our countries and the conclusion of a free trade agreement. What advice would you give to Ukraine to address this issue?

– In fact, I have given advice in more or less the same light to my Ukrainian interlocutors. From the onset of its economic development, Korea combined industrial and export promotion measures into a single mix, namely export-oriented industrial policy. Given its small and impoverished domestic market, the government set its sights on the global market and strategically selected and focused its support on certain key industries and players that have subsequently grown to rank as global leaders such as Samsung, LG, Hyundai, and KIA. A quite common reaction among my Ukrainian friends keen on the topic, however, is associated with a concern that, when applied to Ukraine, such policy will be reduced to favouritism or collusion between bureaucrats and the so-called oligarchs. Therefore, the first step should be to restore trust among the public in the role of the government. Secondly, export-oriented industrial policy can only be implemented when the government has proper tools, in particular enough fiscal capacity to support selected players in target industries. That is why Ukraine's tax system needs an overhaul so that enough capital can be channeled to the government to fuel the economy where it matters.

– *Many countries are interested in Ukrainian aerospace sector, and the Republic of Korea is no exception. What is important here is that in October 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine in a long-awaited move adopted a draft law No. 1071, which provides for the right of private entrepreneurs to be engaged in space activities. Has it sparked any new interest in South Korea in cooperating with Ukraine in this field?*

– In light of Ukraine's capability of designing and manufacturing space launch vehicles on its own, the Republic of Korea values Ukraine as an important partner in the field of space technology. For this reason, Korean government has signed the Space Technology Cooperation Agreement with Ukraine in 2006. Furthermore, the Korean Arirang satellite was successfully launched by a space launch vehicle manufactured by Kosmotras, a Ukraine-Russia-Kazakhstan joint company, in March 2015. Likewise, the Korea Aerospace Research Institute and Korean companies such as Hanhwa and Doosan have been carrying out many joint projects, such as launch vehicle development, with Ukrainian counterparts in space industry such as Pivdenmash. The Ukrainian Law no. 1071, which allows private companies to participate in the Ukrainian space industry, has come into effect. It is expected that the new law may attract more Korean companies. It will also contribute to the expansion of cooperation between Korea and Ukraine in the area of space technology.

– *There has been much discussion, both in the past and in the present, about the so-called ‘Miracle on the Han River’, thanks to which South Korea was listed among the ‘Four Asian Tigers’ and showed remarkable rates of economic growth. Its by-product was the emergence of chaebols, large family-run industrial conglomerates. In our country, some analysts compare them to Ukrainian oligarchs, albeit aware of the chaebols’ far greater propensity to invest in entrepreneurship training, business coaching, startups, R&D, contests, and hackathons. The example of South Korea proves that big business can be beneficial for a country, which is so far not true in Ukraine. Do you have any suggestions of how we could make large business more friendly and helpful to small and medium-sized companies and young entrepreneurs?*

– The South Korean chaebols emerged partly due to the Korean government’s industrial policy. However, those conglomerates have contributed a lot to the overall Korean economy since they became more internationally competitive than other companies in global markets. They use a lot of money in R&D to make innovative products. However, in the market capitalism, if the government does not intervene, the market may become an economic jungle where small-and-medium sized companies cannot survive. Therefore, the South Korean government put in place various regulations to impose restrictions to the activities of conglomerates to protect those small-and-medium sized companies. For example, a conglomerate should not engage in certain businesses, and its shopping centers cannot be established close to small convenient stores. I believe that those regulations are essential for the co-prosperity of conglomerates and small-and-medium sized companies. If Ukraine looks into the experience of South Korea, it will find useful insights.

– *It is known that last year, Korean Posco Daewoo purchased a 75 percent share in an export grain terminal in Mykolaiv, which was followed by its ambitious extension. Is this the only recent contract of such a scale or is Korean business growing more interested in investing in Ukraine?*

– Certainly not the one and only. A good example would be the \$24 million investment made by GS Construction last year, which culminated in the commencement of its solar plant operation in Transcarpathia earlier this year. Albeit an ongoing effort, let me remind you of Samsung Electronics Research Centre in Kyiv as another example of mutually beneficial investment where the Korean cellphone developer benefits from an ample pool of excellent Ukrainian IT experts at competitive labor costs and the Ukrainian labor market can prevent its skilled workers from brain-draining.

– *The concept of ‘smart city’ has recently become popular in Ukraine. As far as we know, South Korean companies were interested in participating in relevant infrastructure projects, like building an innovative ecotechnopark on Trukhaniv Island. Have we been able to start implementing this idea?*

– With rich experience in developing smart cities using state-of-the-art ICT technology, the Republic of Korea is interested in carrying out related joint projects in Ukraine. The Seoul City Administration has been discussing plans about the development of a smart city in Kyiv since 2016. In December 2018, Seoul City held the Seoul-Ukraine Smart City Forum in Kyiv, where it presented some detailed business proposals to the Kyiv City Administration. To my knowledge, Seoul and the Kyiv City Administration had varying opinions regarding the method and conditions of financing as to carrying out the project. Hopefully, Seoul and the Kyiv City Administration will reach an agreement on the method and conditions of financing in the near future, and the smart city project will be successfully launched in Kyiv and other cities in Ukraine.

Фауз ЕЛЬ АШШАБІ,
*Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка
Королівства Марокко в Україні*

МІЦНА ДРУЖБА ПОПРИ ВЕЛИКУ ВІДСТАНЬ: УКРАЇНА ТА МАРОККО

Королівство Марокко було однією з перших держав арабського світу, які визнали незалежність України 30 грудня 1991 року. Угоду про встановлення дипломатичних відносин між Марокко та Україною підписали в Нью-Йорку 22 червня 1992 року. Посольство Марокко в Києві функціонує з липня 2000-го, а Посольство України в Рабаті розпочало свою діяльність у жовтні того ж року.

Від початку встановлення дипломатичних відносин між Королівством Марокко й Україною налагоджено міцні дружні взаємини на засадах поваги, довіри та злагоди. 2017 рік було позначено 25-тою річницею встановлення дипломатичних зв'язків між двома країнами.

Для підвищення рівня ефективності співпраці та, зокрема, добробуту двох дружніх народів проведено чимало зустрічей високопосадовців і двосторонніх візитів на високому рівні.

Дуже тішить те, що зазначена міждержавна співпраця має міцний фундамент, який тримається на великій кількості сфер спільних інтересів.

У цьому контексті було вжито заходів задля посилення економічної взаємодії, розширення правового середовища та збільшення міжособистісних контактів між Марокко й Україною.

На політичному рівні дві країни створили умови для встановлення дружніх взаємин між парламентськими групами держав для ґрунтовнішої співпраці.

На рівні громадянського співтовариства у 2017 році в Києві було засновано Громадське об'єднання дружби між Марокко й Україною за ініціативи нашого дипломатичного представництва.

Правове середовище, що визначає відносини між двома країнами, охоплює широкий спектр домовленостей у різних сферах співпраці.

Для інвесторів Марокко є привабливою країною за різними напрямками: сонячної енергетики, промисловості, інформаційних і комунікаційних технологій, туризму, сільського господарства, рибної промисловості, логістики та роздрібної торгівлі.

Іноземні інвестори обирають Марокко через вигідне географічне розташування, конкурентоспроможність витрат, високі та стабільні макроекономічні показники, безмитний доступ до мільярда споживачів по всьому світу, інфраструктуру високого рівня, кваліфіковану робочу силу, витратний прибуток у галузі й постійне покращення бізнес-клімату, стимулювання капіталовкладень, економічний захист і безпеку інвесторів.

Марокканський уряд створив Інвестиційну й торговельну агенцію Марокко (AMDIE) для надання підтримки й забезпечення провідних міжнародних проектів сервісом високої якості. Агенція надає професійні та безкоштовні державні послуги всім інвесторам і пропонує широкий спектр обслуговування для налаштування їхнього бізнесу за допомогою професійної команди.

Марокко справді зацікавлене в розвитку інвестиційних і торговельних відносин з Україною. У квітні 2018 року торгово-промислові палати України та південномарокканського міста Агадір підписали меморандум щодо співпраці з різних питань, як-от туризм, інвестування, продукти місцевого виробництва, сільськогосподарська техніка, водне господарство, відновлювальні джерела енергії, видобування корисних копалин і ремісничє виробництво.

Торік представники Сільськогосподарської палати з області Каса-бланка-Сеттат і Палати торгівлі, промисловості й послуг із регіону Фес-Мекнес відвідали Україну, де провели плідні зустрічі з українськими колегами.

Сфера міжособистісного спілкування та обміну є також украй важливою, обидві країни вживають заходів для збільшення її обсягу та рівня. За останні роки десятки тисяч українських туристів відвідали Марокко. Обидві сторони прагнуть поліпшити співпрацю в цьому секторі, налагодивши пряме повітряне сполучення між державами. У зв'язку із цим проект угоди про повітряне сполучення перебуває на стадії розглядання в компетентних органах двох країн.

Національна рада Марокко з питань туризму щороку бере участь в Українській виставці міжнародного пасажирського руху та туризму.

Посольство Марокко в Україні долучалося та безпосередньо проводило чимало культурних заходів, спрямованих на популяризування тут марокканської культури, що сприяло ознайомленню українців із традиціями, національним убранням, ремісництвом, кухнею та способом життя мешканців Марокко.

Королівство Марокко й Україна мають багато спільного. Обидві країни вирішили посісти гідне місце на міжнародній арені й провести масштабні реформи з метою створення належного середовища для поліпшення економічного стану. Україна й Марокко були історичними свідками декількох змін політичного устрою та культур, які залишаться в спадок нащадкам. Цю спадщину міцно закарбовано в історії країн, що відображено в українській і марокканській етнічній різноманітності, традиціях, убранні, музиці тощо.

Марокканцям надзвичайно приємно відкривати для себе Україну завдяки її чудовому народові, культурі та красивому способу життя. Захоплює також нескінченна краса українських краєвидів і розкішна міська архітектура. Але понад усе – надзвичайна щирість і доброта українців.

STRONG FRIENDSHIP DESPITE GREAT DISTANCE: UKRAINE AND MOROCCO

The Kingdom of Morocco was among the first states in the Arab world to recognize the independence of Ukraine on 30 December, 1991. The Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Kingdom of Morocco and Ukraine was signed in New York, on 22 June, 1992. The Moroccan Embassy in Kyiv was opened in July 2000 and the Ukrainian Embassy in Rabat started its activities in October of the same year.

Since the establishment of the diplomatic relations, solid friendly relations based on respect, trust and mutual understanding, were forged between the Kingdom of Morocco and Ukraine. In 2017, the 25th anniversary of the establishment of Diplomatic Relations between the two countries was commemorated.

To enhance the beneficial cooperation and further develop it for the betterment of the two friendly peoples, high-ranking officials of both countries held numerous meetings and high-level visits.

It is gratifying that the interstate cooperation is built on a solid foundation that has been steadily expanding, encompassing a wide variety of areas of common interest.

In that context, steps were taken towards strengthening the economic cooperation, expanding the legal framework and increasing the people-to-people contacts between Morocco and Ukraine.

To give a strong impetus to their bilateral cooperation, the two countries have encouraged at the political level the creation of parliamentary friendship groups in their respective Parliaments.

At the civil society level, the Friendship Association between Ukraine and Morocco was launched in Kyiv in 2017 upon the initiative of our diplomatic mission.

The legal framework governing the relations between the two countries includes a wide range of agreements covering many important fields of cooperation.

They are many investment opportunities in Morocco in the industry, solar energy, information and communication technologies, tourism, agriculture, fishing industry, logistics and retail.

Foreign investors choose Morocco for its privileged geographical location, cost competitiveness, strong and stable macroeconomic performances, free trade access to one billion consumers around the world, world-class infrastructure, qualified labour force, sectorial plans and constantly improving business climate, investment incentives, and investors protection.

Набережна річки Бу-Регрег і Касба в медіні Рабата, Марокко

Quay of the Bou Regreg River and Kasbah in medina of Rabat, Morocco

Morocco's Investment and Trade Agency (AMDIE) has been created by the Moroccan government to support and provide high quality services to leading international projects. It gives free professional assistance to all investors and, with its professional team, offers them a wide range of services on setting up a business in Morocco.

There is a real interest from the Moroccan side in developing trade and investment relations with Ukraine. In April 2018, the Chambers of Commerce and Industry of Ukraine and of the Southern Moroccan city of Agadir signed a Memorandum of Understanding on cooperation in various fields such as tourism, investment, local products (*produits du terroir*), agricultural machinery, water management, renewable energies, mining and handicrafts.

Last year, two other Moroccan economic delegations representing the Chamber of Agriculture of the Casablanca-Settat Region and the Chamber of Commerce, Industry and Services of the Fez-Meknes Region visited Ukraine and had fruitful meetings with Ukrainian counterparts.

The field of people-to-people contacts and exchanges is very important and both countries are taking steps to increase them. In recent years, tens of thousands of Ukrainian tourist have visited Morocco. There is a strong desire from both sides to make their bilateral cooperation in the tourism sector more dynamic through the introduction of direct flights between the two countries. In this regard, a draft agreement on air services is currently under study by the competent authorities of the two countries.

Площа Джамаа-ель-Фна – найбільша площа в місті Марракеш, Марокко, одна з головних визначних пам'яток міста

Jemaa el-Fnaa Square, the largest square in the city of Marrakesh, Morocco, and one of the main attractions of the city

The Moroccan National Tourist Board takes part in Ukraine International Travel and Tourism Exhibition every year.

The Embassy took part and organised many cultural events with the aim of promoting the Moroccan culture in Ukraine, and to give to the Ukrainian people an opportunity to get acquainted with the Moroccan civilisation, culture, traditions, national costumes and handicraft, culinary art and way of life.

The Kingdom of Morocco and Ukraine share numerous similarities. Both countries are not only resolved to carve out a distinguished place for themselves in the international arena and committed to implement substantial reforms in order to create a proper environment for a prosperous economy, but share also other similarities since they have historically witnessed a succession of several civilizations that bequeathed them a tremendous cultural diversity. This ancestral heritage deeply rooted in history is illustrated by both Moroccan and Ukrainian ethnic diversity, traditions, clothing, music etc.

It is a pleasure for Moroccans to discover Ukraine through its wonderful people, charming culture, fancy way of life, the endless beauty of Ukrainian landscapes and the cities' magnificent architecture. However, above all what is exceptional about Ukraine is the kindness of the Ukrainian people.

Анка ФЕЛЬДГУЗЕН,
*Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка
Федеративної Республіки Німеччина в Україні*

ВІДНОСИНИ МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ ТА УКРАЇНОЮ У 2019 РОЦІ

Минулий рік був визначним як для відносин між Німеччиною та Україною, так і власне для мене. Особисто для мене – передусім тому, що цього-річ я втретє отримала призначення на посаду в Україні, а такий сценарій для німецького кар'єрного дипломата є малоймовірним.

Під час першого в моєму житті перебування в Україні – упродовж 1994–1997 років – як дипломатка я опікувалася питаннями культури та медіа. Щойно на перший термін було обрано Президента Кучму. Київ 90-х україн відрізнявся від нинішнього: мало автомобілів і деякі продукти спершу навіть видавали за картками.

Удруге дипломатичну посаду в Україні я обіймала у 2010–2015 роках. Будучи постійною заступницею Надзвичайного та Повноважного Посла Федеративної Республіки Німеччина в Україні, я пережила тут часи Майдану та початку російської агресії на Сході. То були, мабуть, найбуремніші роки мого життя.

Тепер, у мій третій термін, мені випала велика честь і привілей бути Амбасадоркою в країні, яку я так глибоко шаную.

Уже за кілька днів після мого приїзду до Києва наша команда наглядала за позачерговими виборами до Верховної Ради. Одноголосно з рештою спостерігачів ми засвідчили, що вибори були прозорими, вільними та чесними, як і порядок обрання Президента України навесні. Це суттєво підвищило рівень довіри багатьох українців до політичних інститутів їхньої держави. Незадовго до прибуття в Україну я радо долучилася до візиту Президента Зеленського в Берлін у червні минулого року. Тоді я саме працювала в Офісі Президента ФРН.

Президент України Володимир Зеленський у Берліні провів зустріч із Президентом Федеративної Республіки Німеччина Франком-Вальтером Штайнмайєром. 18 липня 2019 року

President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy meets with President of the Federal Republic of Germany Frank-Walter Steinmeier in Berlin. 18 June 2019

Водночас 2019 і 2020 роки мають особливе історичне значення для Німеччини й України.

5 вересня 2019 року ми відзначили 80-ті роковини початку Другої світової війни, коли Німеччина під орудою нацистів принесла неймовірну розруху та страждання всій Європі, зокрема й Україні.

Як зауважив у своєму виступі у Варшаві 1 вересня 2019 року Федеральний президент Франк-Вальтер Штайнмаєр, «[...] Минуле не скінчилося. Навпаки, що далі від нас ця війна, то важливішим стає вшанування пам'яті. Війна закінчується, коли змовкає зброя. Але її наслідки – то спадок кількох наступних поколінь. Примирення є благословенням, якого ми, німці, не можемо вимагати, але гідними якого прагнемо бути. Нас слід оцінювати за відповідальністю, яку ми беремо на себе. Ми відповідальні за Європу! За об'єднану Європу, бо саме вона нас рятує. Цього навчили нас століття війни, розрухи, ворожнечі та ненависті».

А 8 травня 2020 року ми відсвяткували 75-річчя закінчення війни, звільнення Німеччини від нацизму й деокупації частини Європейського континенту.

Виступаючи 8 травня цього року в Луганській області (звідки було розпочато вигнання загарбників з української землі в 1942-му) та в Берліні (де розв'язано війну й де її нарешті було скінчено) відповідно, президенти обох країн – Зеленський і Штайнмаєр – говорили про наслідки війни майже тими самими словами: «У цей день Україна разом з усім цивілізованим

світом промовляє: “Ніколи знову!”. Сьогодні це два найважливіших слова для історії людства та його майбутнього», – сказав Президент Зеленський у зверненні, приуроченому до Дня пам’яті та примирення.

У промові з нагоди Дня визволення на Центральному меморіалі Федеративної Республіки Німеччина, присвяченому жертвам війни та тиранії, Федеральний президент Штайнмаєр заявив: «“Ніколи знову!” – запрягнули ми після війни. Але для нас, німців, оце “ніколи знову” означає “ніколи знову самі”. І ця фраза ніде не звучить так істинно, як у Європі. Ми маємо зберігати єдність Європи. Ми маємо мислити, відчувати й діяти як європейці. Якщо ми не втримаємо єдність Європи, зокрема під час і після нинішньої пандемії, тоді ми виявимося не вартими 8 травня. Якщо Європа не буде успішною, гасло “Ніколи знову!” також утратить сенс. Міжнародна спільнота дечого навчилася з “Ніколи знову!”. Після 1945 року вона створила нові основи свого існування: діставши науку з цієї катастрофи, вона розбудувала систему прав людини й міжнародного права, правила для збереження миру та співпраці. Наша країна, яка колись принесла стільки зла, з роками перетворилась із загрози міжнародному порядку на його палку поборницю. Ми не можемо дозволити зруйнувати мир у нас перед очима».

Визнаючи свою незмінну відповідальність, у межах цього річних пам’ятних подій ми маємо нагоду обмірковувати важливість такого поводження з минулим наших країн, із чого добуде користь сучасна молодь і прийдешнє покоління. Провідною ідеєю та найважливішим напуттям має стати «Ніколи знову!». Із цією метою Уряд Німеччини долучається до фінансування діяльності громадянського суспільства загалом й освітніх закладів зокрема, спрямованої на заохочення аналізу, осмислення історії та обміну між учасниками, а надто молоддю та студентами, з Німеччини та країн Східного партнерства, у якому Україна відіграє чи не найактивнішу роль. За останні роки ми побачили чимало проєктів за участю шкіл, університетів, науково-дослідних установ, а також єврейських громад, митців, музеїв тощо. У січні в нашому посольстві влаштували скорботну церемонію до Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту та Дня пам’яті жертв націонал-соціалізму. Із 2015 року за підтримки Уряду Німеччини та під патронатом колишніх міністрів закордонних справ Франка-Вальтера Штайнмаєра та Павла Клімкіна працює Німецько-українська комісія істориків, розширюючи обмін між експертами й університетами обох країн.

Невдовзі після завершення Другої світової Європейський континент розділила холодна війна й Німеччина десятиліттями була розколотою навпіл. 9 листопада 2019 року ми святкували 30 років із часу повалення Берлінського муру, а 3 жовтня цього року відзначатимемо 30-річчя возз’єднання Німеччини. Єдність, свобода та солідарність – такі серйозні питання постають у контексті відзначення (але також і святкування) цієї річниці возз’єд-

нання Німеччини. Саме цим питанням буде присвячено традиційні «Тиждні Німеччини» – низку тематично об'єднаних масових заходів і дрібніших подій, які ми щоосені організовуємо по всій Україні. Завдяки цій ініціативі наша дипломатична установа прагне підтримати та продемонструвати приклади практичної німецько-української співпраці та зв'язків між нашими суспільствами на місцевому рівні. Цього року ми запросили партнерів підготувати ідеї для проєктів про соціальні й економічні наслідки розколу та возз'єднання, розв'язання конфліктів і примирення, свободу та рівність. Це може бути експертна дискусія на політичні теми, виставка фотографій про історичні події чи конкурс студентських есе – ми радо вітатимемо результати в режимі офлайн та онлайн.

Увесь історичний досвід минулого століття – війна, яку розпочала Німеччина, спустошивши цілу Європу, її визволення, поділ Європейського континенту та зрештою мирне возз'єднання – диктує нам провідні принципи нашої участі в підтриманні України. Ми не сприймаємо збройний конфлікт на Європейському континенті як «нову нормальність» і не приймаємо незаконної анексії чи окупації території іншої держави. Ми вважали й вважаємо, що спроби пересунути міжнародні кордони без взаємної згоди сторін – це вияви минулого, яке ми давно подолали. Саме тому наша позиція щодо територіальної цілісності та державного суверенітету України чітка й однозначна.

Західну та Східну Німеччину було розділено та роз'єднано впродовж 40 років; десятиліттями німців відокремлював одне від одного бетонний мур й огорожі зі сторожовими вежами; багато людей загинуло у відчайдушних спробах перетнути той укріплений кордон. Після 40 років розлуки німцям так неймовірно пощастило возз'єднатися, що тепер, у ретроспективі, це здається немислимим. Я тоді жила у Франції. Пригадую, як не могла повірити власним очам, побачивши в новинах людей, що сиділи на Берлінському мурі. Ніколи не думала, що доживу до таких часів і спостерігатиму, як цей мур падатиме.

Федеральний президент Штайнмаєр наголосив під час виступу біля Бранденбурзьких воріт 9 листопада минулого року: «Цей великий мур, цю нелюдську конструкцію, яка забрала стільки життів, зруйновано. Мур зник, раз і назавжди [...] Але мур не впав сам собою, як і возз'єднання не відбулося самотужки – усе це стало можливим лише тому, що наші сусіди по всій Європі знову повірили нам, німцям, після всіх жахів, за які відповідає наша країна».

Маючи такий досвід, ми, як мало хто з інших держав, розуміємо бажання громадян України бачити свою країну єдиною. Тому ми послідовно дотримуємося власного зобов'язання допомогти Україні в її зусиллях із реінтегрування своїх східних районів. Війна на Сході вже призвела до численних

Анка Фельдгузен, Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка Федеративної Республіки Німеччина в Україні; Етьєн Де Понсен, Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні; Президент України Володимир Зеленський і спецпредставник голови ОБСЄ у складі ТКГ Мартін Сайдік відвідали контрольний пункт в'їзду/виїзду «Станиця Луганська»

Anka Feldhusen, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Federal Republic of Germany to Ukraine; Etienne de Poncins, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the French Republic to Ukraine; Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine, and Martin Sajdik, Special Representative of the OSCE Chairperson-in-Office in the TCG, visit Stanytsia Luhanska entry-exit checkpoint

жертв – і кількість убитих більшає щодня. Тому Німеччина – від Канцлерки Меркель до нашого дипломатичного персоналу – насамперед підтримує переговори про перманентне припинення вогню на лінії розмежування. У листопаді 2019 року я мала честь супроводжувати Президента Зеленського в поїзді до Станиці Луганської. Те, що я побачила на КППВВ і в самому місті, мене глибоко вразило й спонукало ще наполегливіше працювати над тим, щоби війна закінчилася, а Україна й українці возз'єдналися.

Україна та Німеччина взаємодіють не лише в зазначених царинах політичних відносин високого рівня. За останні шість років сотні тисяч українських громадян скористалися програмами допомоги Німеччини на Сході України. Назву лише декілька проектів, які Німеччина там фінансувала й утілювала.

Ми зосередили увагу на фізичній і соціальній інфраструктурі: підвищення якості соціальних послуг на державному та місцевому рівнях, модернізування медичних закладів, переоснащення служб із надзвичайних ситуацій і рятувальних служб допомагають поліпшити повсякденне життя 6,5 млн людей у Східній Україні, зокрема й 350 тисяч переселенців. За останні роки оновлено 100 шкіл і дитячих садків, а також 40 закладів охорони здоров'я. 9 тисяч державних службовців пройшли навчання, щоб надавати якісніші послуги громадянам України.

193 тисячі жителів Маріуполя й навколишніх населених пунктів дістали нові чи реконструйовані водогони й інші об'єкти комунальних мереж; те саме стосується сусідніх районів уздовж лінії розмежування. Надану на вигідних умовах позику розміром 150 мільйонів євро спрямовано на вдосконалення регіональної системи електропостачання й забезпечення стабільності електромереж. Через спеціальний фонд підтримки малого та середнього підприємництва в регіоні збережено 5500 і створено 600 робочих місць.

Після Європейського Союзу Німеччина надає другу за обсягом (115 млн євро) гуманітарну допомогу Україні, яку спрямовано головно на покращення умов життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО): ми профінансували будівництво житла для переселенців по всій Україні, поліпшили забезпечення 188 тисяч ВПО продуктами харчування, відремонтували школи, підготували персонал дитячих садків і, що дуже важливо, забезпечили психологічною допомогою дітей, котрі зазнали травми внаслідок жахливих подій, які їм довелося пережити.

У госпіталях Збройних сил Німеччини пройшли спеціальне лікування сто важко поранених українських військових. Наприкінці минулого року Міністерство оборони передало Головному військовому клінічному госпіталю в Києві сучасне діагностичне обладнання.

Нині, у часи пандемії COVID-19, співпраця між Німеччиною та Україною дедалі міцнішає. Спільними зусиллями ми організували евакуацію громадян України з Непалу через Франкфурт, а також доставили українців і німців, що перебували на територіях наших країн, на їхні відповідні батьківщини. Німеччина передала Україні обладнання та поділилася досвідом боротьби з вірусом SARS-CoV-2. Український літак АН 225 «Мрія» – гордість української авіаційної науки й техніки – доставив до аеропорту Лейпцига рекордний вантаж медичних масок. Ми за лічені дні забезпечили Україну технікою для боротьби з лісовими пожежами, що одночасно охопили величезні площі в різних її регіонах.

Ми маємо спільне розуміння того, що для подолання пандемії мусимо боротися з вірусом і пом'якшувати його економічні та соціальні наслідки на місцях, у кожному місті й селі. Пандемія довела, що шлях розвитку децентралізації та місцевого самоврядування, який Німеччина енергійно підтримує, зміцнить Україну: безпечну державу будують упевнені в собі громадяни, які живуть у сильних громадах. Що активніша участь громадян на місцевому рівні, то стійкіша країна до внутрішніх і зовнішніх потрясінь та викликів. Щойно умови після карантину сприятимуть, ми організуємо футбольний матч між німецькими й українськими мерами – його, насправді, було заплановано на цей рік – як символ нашої тісної співпраці на всіх рівнях.

GERMAN-UKRAINIAN RELATIONS IN 2019

The year of 2019 was a very special year – both in German-Ukrainian relations – and for me personally:

For me personally, as this is already my 3rd posting to Ukraine – not a very likely scenario for a German career diplomat.

When I came to Ukraine for the first time in 1994–1997 on my very first posting I was in charge of culture and media. President Kuchma just started his first term. Kyiv in the 90ies was very different from Kyiv nowadays. Few cars and even some food rationing in the beginning.

During my second term 2010–2015, I was Deputy Head of Mission and lived through Maidan and the Russian aggression in the east. Those were probably the most intense years of my life.

Now, in my third term I have the great honor and privilege to serve as Ambassador in the country I cherish so deeply.

Only a few days after my arrival my team and I observed the snap elections for the Verkhovna Rada. We – like all other observers – witnessed transparent, free and fair elections just like the elections for the Office of the President of Ukraine in spring. These significantly raised the trust of many Ukrainians into their nation's political institutions. Even before I arrived in Ukraine I had the pleasure to attend President Zelensky's visit to Berlin in June last year (myself serving at the Office of the President of the Federal Republic of Germany at the time).

The years 2019 and 2020, however, are of particular historic importance for Germany and Ukraine:

On 5 September 2019, we commemorated 80 years since the beginning of World War II in which Nazi-ruled Germany brought such incredible devastation and suffering across all of Europe – including Ukraine.

As Federal President Frank-Walter Steinmeier outlined it in his speech at Warsaw on 1 September 2019: *'The past is not over. On the contrary, the further back this war lies, the more important remembrance becomes. A war ends when arms fall silent. But its impact is a legacy that lasts generations. Reconciliation is a blessing that we Germans could not demand, but one we want to live up to. You should measure us by the responsibility we take on. Europe is our responsibility! The united Europe is what saves us. It is the lesson of centuries of war, devastation, enmity and hatred'.*

This year, on 8 May 2020, we celebrated 75 years since the end of the war, the liberation of Germany from Nazi rule and parts of the European continent from foreign occupation.

Speaking on 8 May this year in Luhansk region (where the expulsion from Ukrainian territory began in 1942) and Berlin (from where the war had been unleashed and where it finally ended) respectively, President Zelensky and President Steinmeier used similar words to describe the consequences: *'On this day, Ukraine, together with the whole civilized world, says: Never again. Today these are the two most important words for the history of mankind and its future'*, said President Zelensky in his speech on the Day of Remembrance and Reconciliation.

In his speech on the Day of Liberation at the Central Memorial of the Federal Republic of Germany to the Victims of War and Tyranny, Federal President Steinmeier declared: *"Never again," we vowed after the war. But for us Germans in particular, this "never again" means "never again alone." And this sentence is nowhere so true as in Europe. We must keep Europe together. We must think, feel and act as Europeans. If we do not hold Europe together, also during and after this pandemic, then we will have shown ourselves not to be worthy of 8 May. If Europe fails, the "never again" also fails. The international community learned from this "never again". After 1945, it forged a new foundation out of all it had learnt from this catastrophe, it built human rights and international law, rules to preserve peace and cooperation. Our country, from which so much evil once emanated, has over the years changed from being a threat to the international order to being its champion. We must not allow this peaceful order to disintegrate before our eyes'.*

Acknowledging our ever-lasting responsibility this year's commemorative events offer an opportunity to reflect on the importance of dealing with our own national past in ways that will benefit today's youth and the next generations. 'Never again' – this is the most important message. To that end the German government engages in funding activities by civil society and educational institutions aimed at enabling reflection on history and exchange between participants, especially youth and students, from Germany and the countries of the Eastern Partnership, one of the most active of which is Ukraine. During the past years we have seen many projects involving schools, universities, research institutions as well as Jewish communities, artists, museums and others. The Embassy has held a commemoration ceremony in January at the occasion of International Holocaust Remembrance Day to honor the memory of those murdered by the Nazi regime. Since its establishment in 2015 the German-Ukrainian Historians' Commission, supported by the German government and under the patronage of former foreign ministers Frank-Walter Steinmeier and Pavlo Klimkin, has strengthened exchange between experts and universities in both countries.

Shortly after the end of WWII the European continent was divided in a Cold War – and Germany was split into two parts for decades. On 9 November 2019, we celebrated 30 years since the collapse of the Berlin wall and this year, on October 3, we will celebrate 30 years since German reunification. Unity, freedom and solidarity – these are the big issues when it comes to commemorating – but also celebrating – the 30th anniversary of the German reunification on October 3. Our traditional ‘German weeks’, a series of events and small-scale activities under a common label that takes place all over Ukraine each year in autumn, will take up the theme. With this initiative the Embassy intends to support and showcase examples for practical German-Ukrainian cooperation and links between our societies on the local level. This year, we have invited partners to develop ideas for projects dealing with topics such as social and economic consequences of division and reunification, conflict resolution and reconciliation, freedom and equality. Be it a political panel discussion, a photography exhibition on the historical events or an essay competition for students – we are excited to see the results, offline and online.

All these historic experiences in the previous century – the war which Germany had started and devastated all of Europe, its liberation, the division of the European continent and finally the peaceful reunification – are the guiding principles for our engagement to support Ukraine: Neither do we accept an ongoing armed conflict on the European continent as a ‘new normal’ nor do we accept the illegal annexation or occupation of foreign territory. We believed that attempts to move international borders without mutual consent were ideas of a past we had long overcome – and we are still convinced that they are. That’s why we stand so firm and unequivocal in our position on Ukraine’s territorial integrity and national sovereignty.

Western and Eastern Germany were divided and separated for 40 years, a concrete wall and fences with watchtowers divided the German population for decades, numerous people died in their desperate attempts to cross it. After 40 years of division and separation Germans were so incredibly lucky to be reunited that it looks almost unimaginable in retrospect. Living in France at the time I remember watching the news that showed people on the Berlin Wall, completely incredulously. I had thought I would never live to see the Wall fall.

Speaking at Brandenburg gate on 9 November last year, Federal President Steinmeier acknowledged: *‘This great Wall, this inhumane construction which claimed so many victims, no longer stands. The Wall is gone, once and for all. [...] The Wall did not simply fall by itself, nor did reunification simply happen by itself – all of this was only possible because our neighbours throughout Europe placed renewed trust in us Germans after all the horrors for which this country had been responsible’.*

Based on this experience, few nations will understand the wish of Ukraine's citizens to reunite as much as we do. Therefore, we stand firm in our commitment to help Ukraine in its efforts to reintegrate its Eastern regions. The war in the East has claimed too many victims – and continues to do on a daily basis. This is why Germany – from Chancellor Merkel to our diplomatic staff – first of all support the negotiations for a sustained ceasefire at the line of contact. In November 2019 I had the privilege to accompany President Zelensky to Stanytsya Luhanska. Seeing the Check Point and the town itself impressed me deeply and made me want to work even harder for the war to end and for Ukraine and Ukrainians to be reunited.

Germany's engagement for Ukraine is not limited to these high-level political spheres. Over the past six years hundreds of thousands of Ukrainian citizens benefited from Germany's engagement in Eastern Ukraine. To name just a few of the projects Germany financed and implemented here:

Our focus is on infrastructure both physical and social: better social services at state and municipal level, upgraded health care facilities and better equipped emergency response and rescue services improve the daily lives of 6.5 Mio. people in Eastern Ukraine, including 350,000 IDPs. 100 schools and kindergartens as well as 40 health care facilities have been renovated over the last years. 9,000 civil servants have been trained to provide better services for the citizens of Ukraine.

193,000 inhabitants in and around Mariupol benefited from the provision of and rehabilitation of water pipes and other installations; the same applies for other areas around the line of contact. A 150 Mio. Euro loan with favorable conditions is used to improve the regional electricity system and grid stability. Through a special fund supporting SMEs in the region 5,500 jobs were secured and additional 600 jobs created.

With 115 Mio. Euro spent, Germany is the second largest (the European Union is indeed the largest) provider of humanitarian aid to Ukraine, with a clear focus on improving the living conditions of IDPs. For them we financed construction of housing across Ukraine, improved nutrition of 188,000 IDPs, renovated schools, trained kindergarten staff and – very importantly – provided psychological treatment for children traumatized by the horrific events they had to endure.

Hundred severely wounded Ukrainian soldiers received special medical treatment in hospitals of the armed forces in Germany. By the end of last year the Ministry of Defence donated modern diagnostic equipment to Kyiv's military hospital.

In these days of the global SARS-CoV-2 pandemic the cooperation between Germany and Ukraine grows even closer. In a joint effort we organized the evacuation of Ukrainian citizens from Nepal via Frankfurt and the mutual transfer of our citizens to their respective homeland. Germany donated equipment and shared experience in combating the virus. Ukraine's Antonov 225 Mriya – the pride

of Ukrainian aeronautics – flew record volumes of masks to Leipzig airport. To combat the wildfires which were simultaneously covering vast parts of Ukraine, we provided firefighting equipment within a few days.

We also share the common understanding that in order to overcome the global pandemic, we have to fight the virus and mitigate its economic and social effects in every municipality. The pandemic has proven that the path to decentralization and local self-government, which Germany vigorously supports, will strengthen Ukraine: self-confident citizens living in strong communities create a secure country. The higher the level of citizens' participation at the local level, the greater is the country's resilience against both internal and external shocks and challenges. As soon as conditions can be met, we will organize the football match between German and Ukrainian mayors which was actually envisaged for this year – as an expression of how closely we cooperate at every level.

Крістіна КВІН,
*Тимчасова повірена у справах США
в Україні*

США ТА УКРАЇНА: ПАРТНЕРСТВО ДЛЯ МИРУ Й РОЗКВІТУ

Партнерство між США й Україною міцнішає дедалі дужче, адже мета нашої спільної праці – досягнення миру та розквіту в Україні. Тож я пишаюся тим, що саме цієї багатонадійної пори очолюю в Києві Посольство Сполучених Штатів Америки.

Боротьба з пандемією коронавірусної хвороби у всьому світі є доказом критичної потреби в постійних товариських відносинах між союзниками. Зокрема, Сполучені Штати наразі допомагають Україні в медико-гуманітарній сфері: ідеться про підготування лабораторних систем, виявлення та моніторинг випадків зараження вірусом SARS-CoV-2, підтримання технічних експертів, покращення комунікації щодо ризиків тощо. Тоді як США та євроатлантичні партнери постійно підтримують Україну, неабияке розчарування викликає поведінка Російської Федерації та її представників, які натомість використовують COVID-19 як чергову можливість поширити дезінформацію та створити плутанину, ба більше, навіть перешкоджаючи постачанню гуманітарної допомоги на Схід України. Проросійські ЗМІ облудно стверджують, що Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні – очі та вуха міжнародної спільноти щодо гібридної війни на Донбасі – може бути відповідальною за поширення COVID-19. Зусилля РФ із розповсюдження шахрайських новин будуть безуспішними, адже СММ ОБСЄ має нашу міцну й незмінну підтримку.

Сполучені Штати були й надалі залишатимуться надійним партнером України в протистоянні російській агресії та дезінформації. Наша позиція непохитна: ми ніколи не визнаємо спробу Росії анексувати українські території, а отже, вона платитиме високу ціну доти, доки йтиме шляхом агресії. Санкції на основі Мінських угод буде продовжено, поки Росія повністю не виконає домовленостей, досягнутих у столиці Білорусі, та не облишить Донбас. Наші санкції, пов'язані з Кримом, залишаться чинними, доки Росія не поверне Україні контроль над Кримським півостровом. Ми ніколи не приймемо менше, аніж повне відновлення територіальної цілісності України.

Протягом останнього року США тісно співпрацювали з Президентом Володимиром Зеленським, іншими українськими високопосадовцями та представниками громадянського суспільства, щоби підтримати траєкторію України як успішної демократичної держави, захищеної в межах її міжнародно визнаних кордонів. І ми залишаємося відданими подальшій роботі разом з українськими партнерами, коли вони будують потужні та стійкі демократичні інститути й проводять реформи задля зміцнення верховенства права та викорінення корупції. Зазначені кроки допоможуть залучити більше міжнародних комерційних союзників, забезпечити економічне зростання України та посилити її стійкість до зовнішнього тиску.

США залишаються вірним партнером України – від боротьби з пандемією коронавірусу до протидії російській агресії та підтримки прагнення українського народу до заможного й безпечного євроатлантичного майбутнього. Особисто я та вся наша команда сподіваємося продовжувати й поглиблювати співпрацю з народом України упродовж найближчих місяців і років.

Kristina KVIEN,
U.S. Chargé d'Affaires a.i. to Ukraine

US-UKRAINE: PARTNERSHIP TO PEACE AND PROSPERITY

The U.S.–Ukraine partnership is growing ever stronger as we work together to bring peace and prosperity to Ukraine, and I am proud to be leading the U.S. Embassy in Kyiv during this promising time.

The battle against COVID-19 across the globe stands as proof of the critical need for permanent friendly relations among allies. In particular, the United States is providing health and humanitarian assistance to Ukraine to help prepare laboratory systems, identify and monitor SARS-CoV-2 cases, support technical experts, bolster risk communication, etc. While the United States and Euro-Atlantic partners are providing continued support to Ukraine, we are deeply disappointed to see Russia and its representatives using COVID-19 as yet another opportunity to spread disinformation, create confusion and, worse still, even prevent the flow of humanitarian assistance to Eastern Ukraine. Russia-influenced media have falsely claimed that the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM), the international community's eyes and ears in relation to the hybrid war in Donbas, could be responsible for the spread of COVID-19. Russia's efforts to spread fake news will not be successful, and the OSCE SMM has our firm and enduring support.

The United States has been, and will continue to be, Ukraine's steadfast partner in countering Russian aggression and disinformation. Our position remains firm: we will never recognize Russia's attempted annexation of Ukrainian territory and will continue to impose costs on Russia as long as it continues to pursue its path of aggression. Our sanctions based on the Minsk Accords will remain in place until Russia fully implements the agreements forged in the capital of Belarus and leaves Donbas. Our Crimea-related sanctions will remain in place until Russia returns control of the Crimean peninsula to Ukraine. We will never accept anything less than the full restoration of Ukraine's territorial integrity.

Over the last year, the United States has worked closely with President Zelenskyy, other Ukrainian officials and civil society representatives to support Ukraine's trajectory as a successful democracy, secure in its internationally recognized borders. We remain committed to further work alongside our Ukrainian partners as they build strong and resilient democratic institutions and carry out reforms to strengthen the rule of law and eradicate corruption. These steps will help attract more international economic and commercial partnerships, secure Ukraine's economic growth and strengthen its resilience in the face of external pressure.

The United States remains Ukraine's committed partner – from fighting COVID-19 to countering Russia's aggression and supporting the Ukrainian people's desire for a prosperous and secure Euro-Atlantic future. My team and I look forward to continuing and deepening our partnership with the people of Ukraine in the months and years to come.

Етьєн ДЕ ПОНСЕН,
Надзвичайний і Повноважний
Посол Французької Республіки в Україні

НАШІ ВІДНОСИНИ – СИМФОНІЯ ГЛИБОКОГО ПОРОЗУМІННЯ

– *Ваша Високоповажносте, на Вашу думку, яка найстійкіша модель співіснування та співпраці в сучасному світі? Які з концептуальних напрямів зовнішньої політики Франції найперспективніші?*

– Французи дедалі більше схилиються до мультилатералізму, оскільки одна держава чи невелика їх група не в змозі ефективно реагувати на головні виклики, зокрема екологічні, безпекові й економічні, які постали перед нашою планетою. Ми підтримуємо спрямовані на їх розв’язання зусилля міжнародних організацій і системи ООН. Варто визнати, що нині постає гостра необхідність реформувати структуру останньої, і ми готові до змін. Це є одним із напрямів зовнішньої політики адміністрації США, і ми охоче підтримуємо ініціативу. Сила Європейського Союзу – у його цілісності, проте ми не вважаємо, що для ЄС відокремлюватися й ізолюватися від світу, а надто з огляду на прийдешні виклики, – розумно.

Тож, зрештою, ми скеровуємо наші дипломатичні зусилля у два напрями. Перший – зробити ЄС консолідованішим і ефективнішим, а другий – сприяти розвитку мультилатералізму та діяльності міжнародних організацій.

– *Українсько-французькі відносини пройшли довгий шлях – майже 30 років із моменту відродження незалежності України. Яким Ви бачите сучасний рівень нашої двосторонньої співпраці?*

– Відносини Франції та України досить непогані. Між нашими президентами панує глибоке порозуміння. Вони одного віку, мають численні міцні особисті зв’язки, енергійні, прагнуть до змін і реформ, – усе це створює передумови для справжньої згоди й навіть дружби. У дипломатії дружба – доволі рідкісне явище, але тут ця формула особливо доречна.

Президент України Володимир Зеленський та Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні Етьєн де Понсен під час вручення Вірчих грамот. 11 вересня 2019 року

Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine, and Etienne de Poncins, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the French Republic to Ukraine, during the presentation of credentials. 11 September 2019

Її також добре помітно у взаєминах між двома першими леді, пані Макрон і пані Зеленською, оскільки вони регулярно спілкуються, і це дуже цінно. Крім того, Франція та Україна налагодили продуктивну співпрацю, а надто у сфері двосторонніх економічних відносин.

– *Якщо звернутися до економічного аспекту, то чи вживає нині Франція якихось заходів задля пошуку інвестиційних можливостей? Ваша держава зацікавлена в розширенні своєї економічної присутності в Україні, чи не так?*

– Французькі компанії прагнуть розвивати діяльність в Україні. З-поміж іноземних роботодавців французькі комерційні бренди залучають до роботи найбільше українців. Що ж до поточної ситуації з торгівлею та інвестиціями: понад 160 французьких компаній мають тут свої дочірні підприємства.

Ми розробили кілька важливих програм за сприяння французької скарбниці. Однією з них є домовленість про надання Міністерству внутрішніх справ України 55 вертольотів, і цей проект є чудовим прикладом міцної економічної співпраці між Францією і Україною. Поставки розпочали відповідно до затвердженого графіку. Також офіційно підписано контракт на передавання Україні 20 бензинових катерів – це допоможе посилити українську безпеку. Інструменти французької скарбниці підтримують ці

угоди, та забезпечують зручні фінансові умови. Ще одна мета, яку ми переслідуюмо за допомогою цього інструменту, – бути задіянішими в покращенні ситуації в регіоні Донбасу та на Сході України загалом.

Разом із віцепрем'єр-міністром Олексієм Резніковим ми розпочали проєкт із розбудови водоочисних споруд у Маріуполі. Задум дуже важливий: по-перше, це помітно покращить якість життя в Маріуполі; по-друге, це політичний сигнал – ми інвестуємо в регіон, який потерпає від наслідків збройного конфлікту. Неподалік – лінія розмежування, тому проєкт охоплює і політичний вимір.

Розвиваючи діяльність у цьому регіоні, ми сподіваємося, що матимемо змогу підтримати пропозицію Президента Володимира Зеленського – проведення в жовтні міжнародного інвестиційного форуму «RE:THINK. Invest in Ukraine» у Маріуполі – задля сприяння більшій залученості іноземного капіталу, присутності інвесторів на Сході країни й поглиблення розвитку економічних зв'язків із Заходом, що надзвичайно важливо. Безумовно, східні регіони не можна ігнорувати, їх міжнародна підтримка мусить давати плоди. У Луганській області ми маємо намір повторити те, чого досягнуто в Маріуполі, а також розвинути водоочисну інфраструктуру та реконструювати системи водопостачання й у північних районах України.

– *Яка роль Європейського Союзу в цьому процесі? Зрештою, чи є можливі точки дотику в наших двосторонніх інтересах, котрі підвищили б рівень українсько-французьких відносин?*

– Підтримка України з боку Європейського Союзу досить міцна. Щодо фінансового аспекту треба зауважити, що Франція через своїх платників податків інвестує 16% відповідно до відсоткової частки спільного бюджету об'єднання. Отже, фінансування ЄС забезпечують суто держави-членкині й значну частину підтримки Україні Євросоюз надає коштом бюджету Франції. Наша справедлива частка є другою за величиною після Німеччини. Про це не варто забувати.

– *Франція має великий досвід із питання децентралізації державного управління. Як він може бути корисним для України?*

– Звісно, ми відкриті до того, щоби ділитися набутими знаннями. У цій сфері Україна та Франція мають багато спільного. Наші держави поділяють одну частину континенту, схожі за розміром – охоплюють чималу площу – та мають майже однакову кількість населення. З огляду на це, модель децентралізації, до якої ми прагнемо, є доволі схожою, оскільки Франція не схильна до впровадження федералізму. Його не знайти в нашій історії та культурі, і ми ніколи не ставали на цей шлях. Проте ми зуміли децентралізувати свою країну, зберігши її унітарний устрій. Така модель, імовірно, актуальна й для України. Тому ще до карантинних об-

9 червня Етьєн де Понсен брав участь у засіданні щодо реформування оборонного консорціуму Державний концерн «Укроборонпром». Засідання минало під головуванням Світлани Панаїотіді, заступниці Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, та за участі генерального директора «Укроборонпрому» Айвараса Абромавічюса

On 9 June, Etienne de Poncins took part in a meeting on reforming the defense consortium of the Ukroboronprom State Concern. The meeting was presided by Svitlana Panaiotidi, Deputy Minister for Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, with the participation of Aivaras Abromavičius, Ukroboronprom Director-General

межень ми намагалися ближче ознайомити українську владу з концепцією французької префектури, пояснюючи її роль як представницького підрозділу держави в окрузі, особливості її функціонування у Франції та шляхи взаємодії центральної влади з органами місцевого самоврядування. Це знання, якими ми завжди готові ділитися. Не слід уважати, що федералістська система, попри всі її переваги, відповідає реаліям України, навпаки, вона може поставити під загрозу єдність цієї держави. Такий метод успішно й результативно впроваджено в низці країн, як-от Німеччині та Швейцарії, однак усе-таки історія України дещо відрізняється.

Обмін знанням із цього питання вже відбувається за участю експертів у межах конференцій, де обговорюють конкретні аспекти відповідного законодавства, правила та шляхи їх імплементації у встановлені терміни. За потреби ми будь-коли готові брати участь у таких зустрічах.

— *Торік президенти Еммануель Макрон і Володимир Зеленський домовилися про реалізування спільних ініціатив у царинах авіації, енергетики й відновлення інфраструктури на Донбасі. Чи могли б Ви поділитися деталями щодо проєктів, запланованих на найближче майбутнє?*

– Тут слід ще раз зазначити про програму в Маріуполі – головне досягнення. Власне, ми рішуче налаштовані розвивати інвестиції на Сході України. Наша держава також бере участь у переговорах із приводу впровадження спільних проєктів на Луганщині, які охоплюватимуть систему водопостачання (відбудовування водоочисного заводу) й залізничний сектор (оновлення залізничних шляхів). Ми сподіваємося на успіх у переговорах щодо партнерства в цій сфері.

– 1 лютого Президент Макрон здійснив свій перший офіційний візит до Польщі. Під час зустрічі з Головою Держави Анджеєм Дудою обговорено низку питань, зокрема про долю Веймарського трикутника – неофіційного об'єднання Франції, Німеччини й Польщі. На Вашу думку, чи доцільно для України приєднатися до цієї групи та які в неї на це шанси? Адже у 2014 році, як повідомляють польські ЗМІ, Україна «вдихнула нове життя» у формат.

– Звичайно, я вважаю, що приєднання України до групи в майбутньому може бути цілком умотивоване. Однак слід пам'ятати, що досягнення цієї мети потребує послідовних зусиль, і першим кроком має стати активізування діяльності Веймарського трикутника. Крім того, з огляду на нещодавні президентські вибори в Польщі, які результували в переобрання Анджея Дуди на посаду, ми спостерігатимемо за подальшим розвитком ініціативи. У будь-якому разі ми повністю підтримуємо ідею надати Веймарському трикутнику нового стимулу для діяльності.

– Досі точаться гострі дискусії щодо нещодавнього збиття українського «Боїнга 737» над іранським Тегераном. Як виявилось згодом, Франція бере участь у процесі розкодовування інформації з «чорних скриньок». Як Ви вважаєте, чи довго це буде на порядку денному та які шанси на те, що ми дістанемо чіткі відповіді на складні запитання?

– З початку розслідування ми висловили готовність запропонувати свою допомогу в розшифровуванні «чорних скриньок» – бодай тому, що маємо для цього потужності. Нині ми діємо за відповідними правилами й процедурами, комунікуючи із залученими сторонами. Франція особисто не є зацікавленою стороною, оскільки, як відомо, на борту літака не було її громадян. Насправді це питання найліпше обговорювати безпосередньо з Іраном групі країн, які втратили найбільше людей, – передусім Україні, Афганістану та Канаді. У будь-якому разі ми можемо й готові надати допомогу.

– Варто відзначити діяльність Французького інституту й Посольства Франції в Україні в царині культурної дипломатії. Поза сумнівом, це один із найяскравіших прикладів культурної дипломатії іноземної держави в Україні. Як відбувається робота центру в умовах пандемії? Чи організовують нині культурні заходи?

– Безперечно, культурна дипломатія є неоціненним аспектом моєї професії та діяльності посольства. В Україні ми маємо досить розвинену мережу співпраці у сфері культури із Французьким інститутом, вельми популярним поміж українців. Його філії розташовано у великих містах України: Рівному, Львові, Одесі, Харкові, Дніпрі й Запоріжжі. В усіх них Франція створила міцні осередки організації «Альянс Франсез», поширюючи культуру та популяризуючи французьку мову в межах округів. Одним із головних місцевих заходів, що представляє нашу країну, є фестиваль «Французька весна», святкування якого зазвичай супроводжують чудові вуличні виступи в межах яскравої програми.

На жаль, цього року через пандемію нам довелося спочатку відкласти, а потім скасувати фестиваль, проведення якого було заплановано на квітень. Цієї осені ми будь-що-будь маємо намір реалізувати нові культурні заходи, як домовлено з Олександром Ткаченком, Міністром культури та інформаційної політики України, під час зустрічі з яким ми обговорили майбутні культурні події. Поза сумнівом, «Французька весна» 2021 року буде напрочуд яскравою та незабутньою.

– Які, на Вашу думку, основні цілі культурної дипломатії? Чи стосуються вони економічних, політичних аспектів або питання визнання?

– На мою думку, головна мета – наголосити на тому, що французький та український народи – це європейці, які поділяють однакові цінності, частина однієї ментальності. Важливо спостерігати, як взаємодіють наші культури, і ми готові сприяти цьому процесові. Варто наголосити на важливості вивчення французької мови для українців, оскільки вона повертає собі статус основної мови ЄС після завершення Брекзиту. Сенсу додає і те, що три столиці Європейського Союзу – Брюссель, Люксембург і Страсбург – це франкомовні міста. Крім того, французька мова дає доступ до Міжнародної організації франкофонії. Франкомовне населення по всьому світу становить 700 мільйонів, і його різноманіття вражає: франкомовні

Зустріч Французько-української торгово-промислової палати (CCFU) за участі заступника Міністра економіки України Дмитра Романковича

Meeting of the French-Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (CCFU) with the participation of Dmytro Romanovych, Deputy Minister for Economic Development of Ukraine

країни представлено по всій планеті й на п'яти континентах. До слова, це традиційно для французів – акцентувати на культурі, що є досить важливою частиною моєї роботи тут.

– *Які міста України справили на Вас найбільше враження? Чи маєте улюблені локації в Києві?*

– Міста України досить різноманітні за своєю культурою та історією, тому багато подорожувати й відвідувати різні куточки країни є необхідною справою для посла. Відверто кажучи, я не віддаю переваги якомусь одному, бо всі вони чарівні по-своєму. Львів – місто, яке найбільше полонило мене своєю дивовижністю. Одеса та її космополітичний колорит полишили по собі унікальне враження, як і решта великих міст, що їх мені пощастило відвідати: Дніпро, Харків, Житомир, Біла Церква, Рівне, Полтава, Запоріжжя та неймовірно хоробре місто Маріуполь, з яким у нас склалися особливі взаємини. Тому я неодмінно подорожуватиму й далі, зокрема для налагодження зв'язків із містами, які є важливими регіональними гравцями.

А от щоб дослідити природні багатства України, треба розв'язати низку проблем із логістикою. Проте її таки розвивають, наприклад, оновлюють маршрут Запоріжжя – Маріуполь. Простори країни мають великий потенціал, однак саме в галузі туризму багато що потребує вдосконалення.

– *Чи мали Ви можливість обрати Україну місцем своєї дипломатичної служби?*

– Протягом тридцяти років роботи на різних дипломатичних посадах я перебував у багатьох країнах Європейського Союзу, зокрема в Польщі та Болгарії, радо скориставшись шансом дізнатися про них більше й установити там міцні політичні зв'язки. Хоч це й не було моїм проханням, утім пропозиція працювати в Україні мала для мене велике значення, адже я маю значний досвід у європейських справах. Половину своєї кар'єри я присвятив питанням європейського регіону, працюючи в Парижі й Брюсселі. Тому для мене надзвичайно важливо перебувати на такій відповідальній посаді в Україні – державі з великими амбіціями щодо євроатлантичної інтеграції. Дуже приємно очолювати місію в Україні в цей важливий момент. Що ж до Києва, – це місто, безумовно, фантастичне. Тут своя специфіка життя, і я люблю гуляти Хрещатиком і Маріїнським парком час од часу. Насолоджуюся також щоденною прогулянкою до своєї роботи майданом Незалежності. Українська столиця – мирне місто з безліччю ресторанів; люди тут життєрадісні – за цим приємно спостерігати.

A SYMPHONY OF DEEP UNDERSTANDING

– *Your Excellency, in your opinion, what is the most sustainable model of coexistence and cooperation in today's world? What are the most promising conceptual directions of French foreign policy?*

– The French people are very much in favour of multilateralism, as one small group of power cannot cope with all the major threats to the planet, particularly environmental, security, and economic challenges we face. We approve of the contribution of international organisations and the UN system directed to finding solutions. It is worth admitting that the need of its reformation is acute, and we are willing to make changes. It is one of the currents of the foreign policy of the US administration, and we are eager to keep this tide. The strength of the European Union consists in its unity. We do not consider, however, that to be totally isolated in the face of the challenges of the period to come is a sensible solution.

Generally, we try to ward our diplomatic efforts in two directions. The first one is to make the EU more consolidated and effective, and the second one is to promote multilateralism and activities of international organisations.

– *France and Ukraine have come a long way in their relations – almost 30 years since Ukraine restored its independence. How would you assess the current level of our relations?*

– Relations between France and Ukraine are noticeably good. There is a deep understanding between our two presidents. The facts that they are of the same age, have numerous solid personal connections, are vigorous, and strive for changes and reforms serve as a predisposition to a strong mutual understanding and even friendship. In diplomacy, friendship is not a usual concept, but this formula is especially meaningful in this context. It is likewise discernible between two first ladies, Ms Macron and Ms Zelenska, as they keep a regular contact, which is quite a valuable asset. Additionally, there is a strong linkage between France and Ukraine at the moment, particularly considering the development of our bilateral economic relations.

– *Speaking about the economic aspects, is France currently taking any measures to find investment opportunities? Is your country interested in expanding its economic presence in Ukraine?*

– French companies seek to develop their operation in Ukraine. Among foreign employers, our commercial brands are the ones involving the largest number of Ukrainians. Mentioning the current state of trade and investments, more than 160 French companies have their subsidiaries here.

27 травня пан Посол зустрівся з Міністром оборони України Андрієм Тараном, щоб обговорити поточну ситуацію на Донбасі та співпрацю Франції й України у сфері оборони

On 27 May, Mr Ambassador met with Andrii Taran, Minister of Defence of Ukraine, to discuss the current situation in Donbas and defence cooperation between France and Ukraine

We have developed some milestone programmes by means of the French treasury. Amongst them there is a contract regarding the handover of 55 helicopters to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and this programme is a perfect example of the strong economic relationship between France and Ukraine. Deliveries have started in line with the approved timetable. Moreover, the transfer contract of 20 petrol boats has now been officially signed, which aims to reinforce Ukrainian security. Those contracts are backed by and through the loan instruments of the French treasury, providing affordable financial conditions. The second objective we pursue through this instrument is to be more involved in improving the situation in Donbas and, more generally, in Eastern Ukraine.

Together with Oleksii Reznikov, Deputy Prime Minister of Ukraine, we have launched a project in Mariupol on developing water treatment facilities. This is important for two reasons: firstly, it considerably improves the daily life in Mariupol; secondly, it is a political signal as we invest into the region, which is grappling with the consequences of the armed conflict. The contact line is quite close; consequently, the project also comprises the political dimension.

As we unfold our activities in the region, we hope to support the idea of President Volodymyr Zelenskyy to launch the international investment forum *RE:THINK. Invest in Ukraine* to be held in Mariupol in October to attract more foreign capital, encourage investors to be present in the east of the country, and promote the deepening of economic ties with the West, which is of paramount

importance. The eastern regions definitely cannot be ignored and should benefit from international support. In Luhansk region, we are determined to replicate what we have done in Mariupol and develop water treatment infrastructure and water supply systems in the northern parts of Ukraine.

– *What is the role of the European Union in this process? Still, are there any possible points of convergence in our bilateral interests, which could enhance the relations between France and Ukraine?*

– There is a strong support coming from the European Union to Ukraine. Talking about the financial aspect, we have to keep in mind that France invests 16 percent through its taxpayers according to the proportion of the common union's budget. Thus, the EU is completely financed by none other than its member states, and a huge part of support provided by the organisation goes from the French budget. Our fair share is the second largest after that of Germany. This is important to remember.

– *France has an enormous experience in the decentralization of public administration. How can it be helpful for Ukraine?*

– Undoubtedly, we are ready to share the experience acquired. There are many similarities between Ukraine and France in this realm. We share the same part of the continent, feature almost the same size by covering large areas as well as roughly identical number of people. In this respect, the decentralisation model to which we aspire is quite similar, as France is not inclined to embrace federalism. Its traces are nowhere to be found in our history and culture, and we have never followed that path. Still, we have succeeded in decentralising our state by preserving its unitary system. This model is probably relevant for Ukraine. That is why, before the lockdown, we have tried to make the Ukrainian authorities more acquainted with the concept of French *préfectures* by explaining its role as a representative unit of the state in districts, the way it operates in France, and the way central power interacts with local governments. This is the knowledge we are always willing to share. We should not think that the federalist system, its merits notwithstanding, correlates with lay of the land in Ukraine; rather, it can jeopardise the unity of this country. The similar system has already been fruitfully and efficiently implemented in a range of countries, such as Germany and Switzerland. Still, Ukrainian history is somewhat different.

Exchange of expertise on this matter is already taking place through conferences with experts, where aspects of relevant legislation, rules and ways of implementation within specific time frames are discussed. We are open to be involved in this kind of meetings any time, if need be.

– *Last year, Presidents Emmanuel Macron and Volodymyr Zelenskyy expressed their determination to implement joint initiatives in such spheres as aeronautics, energy, and infrastructure rehabilitation in Donbas. Could you give any details on the projects planned in the foreseeable future?*

– The aforesaid project in Mariupol, which is the main achievement, should be mentioned here. As a matter of fact, we are determined to develop investment in Eastern Ukraine. We are also discussing further cooperation in Luhansk region through the possible implementation of a new water project (rehabilitation of a water treatment plant) and partnerships in the railway sector (renovation of rail roads). We are looking forward to a successful outcome in the negotiations on cooperation in this sphere.

– *On 1 February, President Macron paid his first official visit to Poland. During the meeting with Polish Head of State Andrzej Duda, a range of issues was discussed, including the future of the Weimar Triangle, an unofficial grouping of France, Germany, and Poland. In your opinion, is it worth joining this group for Ukraine and what are the odds considering that in 2014 Ukraine breathed new life into the format, according to Polish media?*

I do believe that it might make sense for Ukraine to join the group in the future. However, we should remember that consistent effort is needed to meet this target, and revitalisation of the activity of the Weimar Triangle should be the first step. Besides, in the light of the recent presidential election in Poland which have resulted in Andrzej Duda's reelection, we are monitoring the further development of the initiative. At any rate, we fully endorse the idea of giving a new impetus to the Weimar Triangle.

– *There has been a continuous heated debate on the recent crash of a Ukrainian Boeing 737 over Tehran. As it subsequently turned out, France is involved in the process of decoding information from the black boxes. What is your take on how it will remain on the agenda and what are the prospects for us to get clear answers to the complex questions?*

– From the very beginning, we expressed the willingness to offer our help in deciphering the black boxes due to the simple fact of having the needed capacity at our disposal. Now we act in compliance with appropriate rules and procedures and communicate with parties involved. France itself is not a stakeholder, since it is known that there were no French citizens aboard. In reality, this is the matter to be discussed directly by Iran and the group of countries which lost the biggest number of their citizens. They are, first and foremost, Ukraine, Afghanistan, and Canada. Be that as it may, we are able and ready to provide assistance.

– *It bears mentioning the activities of the Institut Français and the Embassy of France in Ukraine in the field of cultural diplomacy. Without a shadow of a doubt, this embodies one of the most vibrant examples of the foreign country's cultural diplomacy in Ukraine. How does the embassy operate under conditions of the pandemic? Are there any cultural activities currently organised?*

– It goes without saying that cultural diplomacy is an invaluable aspect of my professional activity and that of the embassy. In Ukraine, we have quite an

impressive cultural network of cooperation with Institut Français, which is very well known among Ukrainians. We rely on the network of the Alliances françaises situated in the major cities of Ukraine, namely Rivne, Lviv, Odesa, Kharkiv, Dnipro, and Zaporizhzhia. In all of these cities, we are spreading culture and promoting the French language within their districts. The French Spring festival, which is usually accompanied with wonderful street performances as part of a vibrant programme, is among the main events representing our country.

Unfortunately, due to the pandemic, we had first to postpone and then cancel the festival, which was supposed to start in April this year. Anyway, we are going to launch new cultural activities this autumn, which was agreed upon with Minister of Culture and Information Policy of Ukraine Oleksandr Tkachenko during our meeting. We strongly believe that the French Spring 2021 will be exceptionally vibrant and memorable.

– *What are the main objectives of cultural diplomacy? Are they related to economic, political aspects or the matters of recognition?*

– To my mind, the major purpose is to underline the fact that both French and Ukrainian peoples are Europeans sharing the same values and mindset. It is important to see our cultures interact and we are eager to prompt this process. I would like to highlight the importance of learning French for Ukrainians, as it is regaining the status of a basic EU language after the completion of Brexit. Furthermore, the three capitals of the European Union – Brussels, Luxemburg, and Strasbourg – are French-speaking cities, which further reinforces its importance. Besides, the French language gives access to the International Organisation of La Francophonie. The French speaking population around the world amounts to 700 million, and its diversity amazes considering that French-speaking countries are presented all over the planet and on five continents. I would say that in France it is a tradition to emphasize culture, which is quite an important part of my job here.

– *Which Ukrainian cities impressed you the most? Do you have any favorite locations in Kyiv?*

– Ukrainian cities are quite diverse in their culture and history, and it is a must for an ambassador to travel a lot and visit different parts of the country. Frankly speaking, I cannot give preference to only one city because all of them are thrilling in their own way. Lviv is the one that particularly captured me by its marvelousness. Odesa and its cosmopolitan flavour left a special impression as did other major cities I had a chance to visit. They are Dnipro, Kharkiv, Zhytomyr, Bila Tserkva, Rivne, Poltava, and Zaporizhzhia. The last but not the least is the incredibly courageous city of Mariupol, with which we have developed a special connection. Therefore, I will definitely continue traveling, especially in order to be connected with cities that are important regional players.

11 вересня пан Посол у присутності першої леді Олени Зеленської вручив лист Міністра закордонних справ Франції Жан-Іва Ле Дріана для Дмитра Кулеби, засвідчуючи приєднання України до «Партнерства Біарріц» – глобальної коаліції з підтримання гендерної рівності

On 11 September, Mr Ambassador, in the presence of First Lady Olena Zelenska, handed the letter of the French Minister of Foreign Affairs, Jean-Yves Le Drian, to Dmytro Kuleba, sealing Ukraine's adhesion to the *Biarritz Partnership*, a global coalition in favour of gender equality

To explore the natural wealth of Ukraine, some logistical challenges should be resolved. This process has been already launched: the renovation of the route between Zaporizhzhia and Mariupol is a case in point. There is a high potential all across the country; however, there is a lot to be improved particularly in the tourism domain.

- *Did you have an opportunity to choose Ukraine as your diplomatic duty station?*
- Over the 30 years of my work on different diplomatic positions, I have stayed in various countries of the European Union, including Poland and Bulgaria, enjoying the chance to learn more about them and establish solid political ties. Although I did not ask for it, the offer to work in Ukraine meant a lot to me due to my considerable experience in European affairs. I have devoted half of my career to European matters by working in Paris and Brussels. Therefore, it is essential for me to take up such a responsible post in Ukraine, a highly ambitious country with regard to its Euro-Atlantic integration. I am absolutely delighted to be stationed on duty in Ukraine at this pivotal moment. Speaking about Kyiv, this city is definitely fantastic. It has its own specificity of life, and I love walking along Khreshchatyk and Mariinskyi Park once in a while. I also enjoy taking a daily walk to my office passing through Maidan Nezalezhnosti. The capital of Ukraine is a peaceful city with a multitude of restaurants and cheerful people, which is a pleasant sight to behold.

Клод ВІЛЬД,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Швейцарської Конфедерації в Україні*

ШВЕЙЦАРІЯ-УКРАЇНА: АКТУАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА СТАРІ ЗВ'ЯЗКИ

– Ваша Високоповажносте, липень цього року став, без перебільшення, віхою у швейцарсько-українських відносинах завдяки візиту Симонетти Соммаруги, Президентки Швейцарської Конфедерації. Як би Ви описали результати візиту?

– По-перше, це був перший в історії візит очільниці Федеральної ради Швейцарії в Україну. По-друге, це також була перша двостороння зустріч такого рівня в Європі від початку пандемії коронавірусної хвороби. Наші країни стали першопрохідцями у відновленні звичного режиму роботи очільників держав. Та ще й подія виявилася доволі цікавою, оскільки учасники – і навіть Почесна варта – протягом майже всього візиту були в масках. Це незвична практика, але схоже, що такий вигляд матиме нова реальність. Як на мене, обидві наші делегації, так би мовити, започаткували таку манеру контактів, увіковічнивши її в історії. Треба сказати, що це був не короткостроковий візит до Києва на пів дня – навпаки, наша делегація провела в Україні майже чотири доби, розгорнувши активну діяльність у самій столиці й на Донбасі, дуже важливому регіоні вашої країни, де досі не вщухають бойові дії. Протягом візиту ми відвідали дві підконтрольні українському Урядові частини Донецької та Луганської областей. Тому зустріч була дуже змістовна й передусім мала на меті вкотре показати прагнення Швейцарії залишатися партнеркою України на перехідному етапі її розвитку в царинах нашої спеціалізації, поміж яких реформа охорони здоров'я, судочинства, подальша демократизація та цифровізація. У всіх цих секторах триває впровадження численних проєктів нашої чотирирічної програми, на яку щорічно виділяють 27 млн франків зі швейцарського федерального бюджету. Це робить нас п'ятою найбільшою

країною-доноркою України, чим я дуже пишаюся. А поза тим, мета візиту полягала в продовженні політичного й гуманітарного сприяння в урегулюванні збройного конфлікту на Донбасі. У політичному сенсі ми активно залучені до роботи Тристоронньої контактної групи, ОБСЄ та її Спеціальної моніторингової місії. Не менш важливою є гуманітарна допомога. Від 2015 року Швейцарія відправила 12 конвоїв із водоочисними пристроями до обох боків лінії розмежування. Питання чистої питної води зачіпає 4 млн осіб на цій території, а тому важливо забезпечити наявність хімічних речовин, потрібних для її очищення. Із цією метою ми й постачаємо відповідне обладнання, а також медичну допомогу для лікарень. Під час зустрічі голови держав висловили прагнення продовжити співпрацю в цій царині. Ще однією метою було обговорити питання інвестицій. У цьому контексті ми також належимо до десяти найбільших прямих іноземних інвесторів в економіку України. Упродовж деякого періоду 2020 року Швейцарія навіть посідала п'яту сходинку за згаданим вище показником, а нині – сьому. У зв'язку із цим захист наявних інвестицій і заохочення нових стає надзвичайно важливим виміром співпраці для обох наших країн. Усвідомлюючи вагу матеріального складника реформ, Президентка Швейцарії також зустрілася з міністрами інфраструктури й енергетики для обговорення відповідних проблем, з якими стикається Україна. Крім того, було розглянуто взаємовигідні можливості експорту, доступні тепер у вашій країні в контексті Угоди про асоціацію. Це питання, зокрема, цікаве для наших інвесторів, оскільки відкриває можливості для вкладання коштів і виробництва товарів швейцарської якості в Україні та їх подальшого експорту як тут, так і в ЄС, що вигідно обом нашим країнам. Ба більше, така діяльність створює робочі місця: дозволює собі нагадати, що швейцарські прямі іноземні інвестиції дали змогу працевлаштувати 30 тис. осіб в Україні. На мою думку, на цьому етапі ми можемо розмірковувати про майбутні сфери нашої взаємодії, як-от наукова співпраця. Під час коронакризи ми запустили спільний проєкт, який передбачає допомогу швейцарських інституцій та інженерів Федеральної вищої технічної школи Цюриха у створенні недорогого апарату для вентиляції легенів. До речі, зазначений університет посідає шосте місце у світовому рейтингу за версією британської аналітичної компанії «Quasquarelli Symonds», а сам проєкт реалізують у співпраці з Державним підприємством «Новатор» (м. Хмельницький), що має необхідні промислові потужності. Такого пристрою гостро бракувало на піку коронакризи, утім він також може прислужитися для лікування будь-яких респіраторних захворювань помірної важкості. Використання тутешніх промислових потужностей для виробництва прототипу цього приладу відкрило нашу співпрацю в науковій галузі.

Отож порядок денний зустрічі президентів був різноплановим і залучив чимало посадовців, зокрема Голову Верховної Ради з Прем'єр-міністром. Крім того, за ініціативою Швейцарії та Європейської бізнес-асоціації було проведено спільний діловий захід за участі нашої Президентки й українського Прем'єр-міністра, що стало першою такою зустріччю від початку пандемії коронавірусу. Ще одним пунктом порядку денного стали відвідини «UNIT.City», українського аналога Кремнієвої долини, про який, утім, досі мало хто знає в Західній Європі чи Північній Америці. Водночас його потенціал вражає – і це відкриває багато взаємовигідних векторів співпраці. Ми також зустрілися з письменниками, представниками громадянського суспільства й медіа – надто незалежних, чие існування має велике значення. Нині спостерігаємо глобальну тенденцію до монополізування ЗМІ в руках заможних людей, чого не уникнула й Україна. На моє переконання, незалежні медіа врівноважують це явище. Програма візиту також містила відвідини передмістя Києва разом із мером Віталієм Кличком і Міністром регіонального розвитку, де було розглянуто проєкт у галузі енергоефективності в контексті осучаснення опалювальних систем і надання інших благ у старих житлових спорудах, побудованих за радянських часів. Ми підтримуємо такі плани й надаємо допомогу асоціаціям домовласників в отриманні банківських кредитів. На додачу було приділено увагу кліматичним змінам і можливій співпраці в галузі відновлюваної енергетики. Увесь третій день візиту було присвячено проблематиці Донбасу. Так, у Слов'янську президенти відвідали КП «Вода Донбасу», куди швейцарський гуманітарний конвой доставив водоочисне обладнання й хімічні сполуки. Там же було обговорено стратегічну важливість постачання води на Донбас. У Слов'янську ми також провели круглий стіл за участі гуманітарних партнерів із системи багатосторонніх відносин, зокрема ООН, ОБСЄ та МКЧХ, кожен із яких мав нагоду звернутися до президентів наших держав щодо шляхів подолання проблем на місцях. Тому я вважаю, що це був доволі інноваційний дискусійний формат такого високого рівня.

Наступним пунктом порядку денного стала зустріч із групою членів української делегації в Мінському процесі та представниками громадських кіл. Відтак ми вирушили на гелікоптері до Станиці Луганської, щоб оцінити виконані роботи з відбудови місцевого мосту, який має надзвичайно велике значення для виробників на підконтрольних уряду територіях, котрі втратили ринок Луганщини після початку бойових дій. Це яскраве свідчення того, що чинні Президент з Урядом налаштовані інвестувати в розвиток цих регіонів. Відвідини відбудованого мосту поблизу Станиці Луганської, де розгорнула свою діяльність ОБСЄ і де люди зазнали стількох страждань, мали символічне значення й стануть внеском до вбезпечення

жителів цих територій від негараздів. Той факт, що президенти разом вирушили до самої межі підконтрольних українському Урядові територій, також неабияк символічний. Загалом візит виявився успішним і став визначною подією для нашої делегації, шансом зрозуміти виклики, що стоять перед Україною, і можливості, які відкриває співпраця з нею.

– 20 жовтня 2019 року у Вашій країні було проведено вибори до Федерального парламенту. За словами Артема Рибченка, Надзвичайного та Повноважного Посла України у Швейцарії, політичні цикли в наших країнах синхронізувалися, що дає змогу звірити годинники й надати нового поштовху міжпарламентській співпраці. Чи погоджується Ви зі своїм колегою і які можливості стають доступними у швейцарсько-українській взаємодії після виборів?

– Я великий прихильник парламентської дипломатії – як доповнення до офіційної. Дипломатична робота полягає не лише в словах та угодах, вона також передбачає контакти між людьми. Усі члени парламенту представляють окремих регіон своєї країни та закладають у такий спосіб ґрунт для взаємного обміну інформацією та знаннями. Інакше кажучи, вони можуть переносити результати офіційних контактів із Києва до регіонів. Це породжує нові можливості для співпраці, а сам парламентар може знайти в ній власну нішу, яка потім або функціонує сама собою, або виявляє себе в ділових колах шляхом утворення зв'язків між двома підприємствами. У такому разі необхідності стороннього контролю немає. Ба більше, парламентарі можуть висувати деякі корисні ідеї, на які ми відтак опираємося, коли розробляємо наші програми розвитку чи співпраці. Тому це неабияка можливість для діяльності на високому рівні взаємодії, ураховуючи, що всі парламентарі в якийсь спосіб пов'язані з урядом навіть попри принцип розподілу влади. Ці люди знайомі одне з одним і беруть участь у засіданнях комісій, де зачитують доповіді міністри, що ще більше поглиблює відносини між державами. Той факт, що наші парламентські цикли збігаються, також є сприятливим, адже якщо вони не синхронізовані, нові вибори можуть перервати попередньо вибудовані зв'язки й змусити починати все спочатку з уже новим парламентом. Обидва ж наші законодавчі органи мають вікно можливостей із чотирирічною тривалістю, чого достатньо для досягнення суттєвих результатів.

Хочу зауважити, що мене приємно вразив той факт, що український парламент раніше за нас ініціював відновлення групи дружби. До неї входять сімдесят активних законотворців, із якими ми вже провели низку заходів. У цьому розумінні перспективним є запозичення швейцарського досвіду для підготовки законопроекту про референдум.

Щодо інших прикладів: я мав нагоду організувати виставку у Верховній Раді на тему швейцарської демократії та її різноманітних рис. Своєю чер-

гою, деякі парламентарі відвідали посольство відразу ж після пом'якшення карантину. Останній із таких заходів відбувся два тижні тому, і на ньому ми презентували нашу програму співпраці й погляди на її майбутній розвиток. На жаль, через пандемію коронавірусу нам довелося відкласти масштабний міжпарламентський захід – День України у швейцарському Парламенті, – який планували провести в березні. Але напередодні цього, 9 березня, нам усе-таки вдалося організувати офіційний візит Голови Верховної Ради до Швейцарії. Ця зустріч виявилася останнім візитом високого рівня до нашої країни перед закриттям кордонів. Цікаво, що й перший постковідний, якщо можна так сказати, президентський візит у Європі після пом'якшення обмежувальних заходів також організували наші країни. Це приємний збіг, який показує, що, попри обережність і відповідальність, ми також готові йти на ризик заради поглиблення наших відносин.

– *Ще 2006 року українське місто Вінниця підписало меморандум про співпрацю з Урядом Швейцарії щодо проекту «Zurich Trams for Vinnytsia». Другий меморандум, укладений 2011 року, посприяв реалізації найбільшого в Україні проекту з енергоефективності, а в червні цього року очільник Державної агенції з енергоефективності та енергозбереження України Сергій Савчук узяв участь в обговоренні нових енергетичних можливостей у наших двосторонніх відносинах. Чи має Посольство Швейцарії намір і надалі втілювати схожі проекти в Україні та які перспективи на майбутнє має ця галузь?*

– Цей проект – справжня історія успіху. Приклади, які Ви навели, принесли користь жителям Вінниці. Якщо я не помиляюся, близько 90% трамваїв у місті доставили із Цюриха безкоштовно, що дало місцевій владі змогу вивільнити ресурси для інших цілей і переглянути стратегію розвитку міста. Вінниця, безсумнівно, є одним із лідерів серед українських міст у запровадженні заходів енергоефективності, озеленення, оновленні громадського транспорту тощо, чого вдалося досягти, зокрема, завдяки співпраці зі Швейцарією. Тут можна відзначити й стратегічний вимір. Дуже важливо, що цей швейцарський проект з енергоефективності не потребує використання газу, а тому немає необхідності нарощувати його імпорт. Тому, на мою думку, стратегія України щодо недопущення тотальної залежності від одного постачальника потребує таких альтернатив, що є позитивним побічним ефектом. У цьому ж контексті можна зазначити й відповідальне ставлення до довкілля. Місто Вінниця здобуло Європейську енергетичну відзнаку – яскраве свідчення того, що трохи підтримки й талант українців, спрямовані на відповідальну політику, можуть принести чудовий результат. Як на мене, це ілюструє, що ми можемо зробити в ролі партнера, і це запускає процес позитивних змін, яким далі опікуються жителі та політики.

– У квітні цього року Президент Володимир Зеленський підписав Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», який Верховна Рада ухвалила 31 березня. Швейцарія – одна з ключових партнерок ЄС у постачанні сільськогосподарської продукції та має цінний досвід у цій галузі. На Вашу думку, чи слід Україні очікувати позитивних наслідків від цього рішення? Які ризики можуть виникнути?

– По-перше, ми вважаємо будь-яке рішення наших партнерів. Швейцарія утримується від заяв про користь чи ризикованість тієї чи іншої ініціативи. Але я гадаю, що зазначене рішення – відповідальне, адже його висунули й ухвалили в демократичний спосіб. З огляду на суттєві зміни, які воно передбачає, із ним пов'язані деякі побоювання. Цілком справедливо вважати, що будь-яких заходів слід уживати в розумних межах – це правило діє в усіх царинах життя. Отож маленькі адекватні кроки кращі, аніж тупцювання на місці. Згідно із цією народною мудрістю про здоровий глузд, рішення про ринок землі відкрило можливості з позитивними наслідками, які раніше не були доступними. На моє переконання, головним запобіжником проти зловживань буде продумана реалізація закону. Хай там як, а Україна має суверенний обов'язок самостійно розпорядитися цією новою можливістю, яку для себе відкрила. Якщо говорити про Швейцарію, ми належимо до числа основних партнерів України в розвитку її сільського господарства. Протягом останніх п'ятнадцяти років ми активно долучалися до роботи в таких сферах, як органічне сільське господарство, ринок молочної продукції, доступ до фінансування для фермерів через механізм кредитних розписок, щоб забезпечити малі фермерські господарства від засилля великого агробізнесу. Ми також розвиваємо служби консультативних послуг, довідкових центрів і надаємо підтримку сільськогосподарським бізнес-асоціаціям. Посольство працює над виведенням цієї галузі на новий рівень відповідальності, добросовісності, продуктивності й спроможності генерувати прибутки та розподіляти блага в Україні шляхом належного використання земельних ресурсів. Тож ми вітаємо запровадження ринку землі, оскільки це допоможе залучити нові інвестиції та розвинути сільську місцевість завдяки додатковим ресурсам. На нашу думку, наявність проміжного періоду, протягом якого один суб'єкт може володіти обмеженою ділянкою землі, – це мудре рішення, яке дасть змогу пом'якшити ризики й стане частиною зазначеного відповідального підходу.

– У вересні 2019 року потужна швейцарська цифрова компанія «Syngenta» придбала активи «Cropio Group», розташованої в Україні, та стала єдиною сільськогосподарською компанією з доступом до провідних управлінських платформ на чотирьох головних агрокультурних ринках

*світу – у Сполучених Штатах, Бразилії, Китаї та Східній Європі. Побу-
тує думка, що агрокультурний сектор економіки втратив актуальність.
Зважаючи на розвиток цифрового фермерства, чи може це стати почат-
ком нової технологічної революції для України й джерелом співпраці між
нашими країнами?*

– Звичайно, раціональне землекористування й агрокультурний ме-
неджмент із сучасними технологіями – важливий ресурс, який потребує
належної опіки з боку органів влади в Україні, зацікавлених прямих іно-
земних інвесторів і тих, хто виробляє продукцію коштом цих інвестицій.
Як відомо, сфера діяльності «Syngenta» – це переважно не ІТ, а вирощу-
вання сільськогосподарських культур, насіннєвий фонд і добрива. Крім
того, компанія є однією зі світових лідерок агрокультурних інновацій, що
робить її бажаною партнеркою для України в запровадженні передового
досвіду в цій сфері. «Syngenta» було засновано понад 250 років тому, нині
її штат складається із 48 тис. працівників у 100 країнах світу. Дозвольте
прояснити: штаб-квартира розташована у Швейцарії, але сама компанія
належить Китаю вже три роки. Час покаже, яке рішення буде ухвалено
щодо центрального офісу – залишиться він у Швейцарії чи ні. Наразі та-
кої інформації немає, але це в будь-якому разі означатиме важливі новації
в діяльності компанії. Кілька слів про її структуру. Вона охоплює чоти-
ри відділи, а саме: «Syngenta Crop Protection», розташований у Швейцарії;
«Syngenta Seeds» – у США; «Adama» – в Ізраїлі; «Syngenta Group China»,
який розміщено в Шанхаї та є одним зі світових лідерів у наданні агро-
культурних послуг. Це перетворює компанію на комплексну групу з гло-
бальною мережею.

Щодо «Cropio Group»: підприємство в царині агрокультурних техноло-
гій, представлене в більш ніж 50 країнах, з офісом у Києві. Свою діяль-
ність воно здебільшого зосереджує в Східній Європі. «Cropio Platform» –
це комплексна система технічного забезпечення й програмного продукту,
яка надає послуги спектральної візуалізації, ведення документації та
технічного обслуговування. Близько 10 млн га сільськогосподарських
угідь пильнують за допомогою цієї платформи. «Syngenta» з придбанням
«Cropio» отримала хаб агрокультурних технологічних інновацій у Євро-
пі, який буде корисним у покращенні збалансованості ведення сільського
господарства, підвищенні продуктивності, ефективності та прибутко-
вості. Крім того, у такий спосіб «Syngenta» стає єдиною агрокультурною
компанією, що має доступ до провідних управлінських платформ у чо-
тирьох найбільших сільськогосподарських ринках, які Ви вже назвали.
Як наслідок, цифровий інструментарій компанії відтепер використовуватимуть
для обслуговування понад 40 млн га угідь по всьому світу, а до
кінця 2020 року цей показник заплановано подвоїти.

– Уже декілька років Державний секретаріат із питань освіти, науки та інновацій Швейцарії фінансує ініціативу під назвою «Українські студії у Швейцарії», спрямовану на розвиток українознавчих досліджень і сприяння міжнародним мережам цього спрямування в країні. Також згадаймо про програму «Наукова співпраця між Східною Європою та Швейцарією» (англ. «SCOPES»). Чи можна вважати зазначені проекти успішними на цьому етапі? У чому взагалі джерело такої зацікавленості Швейцарії в Україні й у регіоні загалом?

– Слід зауважити, що рішення про співпрацю в розробленні прототипу апарату вентиляції легенів ухвалили стрімко, у розпал кризових подій. Воно принесло гідні результати, тому наукова дипломатія стала предметом нашої зацікавленості. Вона – частина реального світу, який складається з кількох «бульбашок». Дійсність неможливо звести лише до дипломатичної бульбашки – вона також містить корпоративну бульбашку, бульбашку громадянського суспільства й наукову бульбашку. Справді, взаємодія дипломатії з корпораціями, громадянським суспільством і науковими чи дослідницькими колами створює реальність, єдину й неповторну. Дипломати часто занадто покладаються на однойменну бульбашку: вони можуть згаяти десять років на переговори щодо багатосторонньої конвенції з вихолощеним змістом, спроектованої так, аби всі були задоволені, а потім ще кілька років очікувати її ратифікації. І навіть якщо документ затверджують парламенти, проблема належного виконання нікуди не зникає. Наслідок – купу зусиль витрачено даремно. Тому якщо ви маєте особисті зв'язки з тими, хто творить реальність, вам треба з'єднати дипломатичну бульбашку з іншими елементами, які дають суспільству поштовх до подальшого розвитку. Наукові гранти спрямовано на студентів, які стануть наступними лідерами корпорацій, політичних партій та урядів, тому це наймудріша інвестиція, яку тільки можна уявити. Можу впевнено стверджувати, що ці проекти стали успішними.

Однак слід зазначити, що SCOPES припинив існувати у 2016 році – його замінили на інший формат. До речі, «Українські студії у Швейцарії» при Базельському університеті – лише один із багатьох проєктів, які реалізують у співпраці з різними вищими навчальними закладами. Досліджують ліси, сніги, облаштування територій – усе це формати, розроблені разом із Національним університетом «Львівська політехніка» з метою вивчення особливих природних умов України, як-от ваших пралісів абощо. Це може стати дуже цінним досвідом для інших європейських країн. Крім того, разом з Університетом Санкт-Галлена та іншими вищими навчальними закладами ми розгорнули платформу щодо дослідження стереотипів в Україні. Одним із них є горезвісний розподіл вашої країни на Схід і Захід, за яким Східна Україна більше схильється до співпраці з Росією,

а Західна – до тісніших відносин із колективним Заходом. Коли цю думку наводять на телевізійних програмах, то вельми нечасто базують її на наукових аргументах. Тому завдання полягає в тому, щоби створити відповідний набір даних для відстежування тренду. Слід також згадати про гранти, які отримують від Швейцарії Інститут Європи Цюрихського університету та Національний університет «Одеська юридична академія» на дослідження тематики європейської інтеграції. Обидві наші країни – європейські, проте не є членами ні ЄС, ані НАТО – з різних історичних причин. Але факт такий, що нині ми дуже схожі в інституційному сенсі. У зв'язку із цим цілком зрозуміло, що тема європейської інтеграції важлива для наших держав і що обмін досвідом між нашими студентами й викладачами піде лише на краще. Останнє, що я хотів би сказати із цього приводу, – кілька слів про проект Базельського університету «Українські студії у Швейцарії». Він передбачає фінансування для викладачів, котрі приїждять до нашої країни читати лекції з історії України та з української мови у швейцарських університетах, що, як на мене, також є новаторством. Базельський університет завжди був добре знаний за свою прогресивність у відображенні буття європейця, а тому готовий інвестувати в нові тренди на континенті. Йдеться про те, що після розпаду Радянського Союзу постали нові незалежні держави, які зараз формують нові європейські реалії. Тож ми прагнемо збагнути, що згаданий процес означає для цієї країни й для нас самих. На мою думку, це доволі прогресивний крок, і я радий, що моя країна робить внесок у розвиток таких форматів. Як бачите, нашу діяльність у цій галузі не обмежено лише одним проектом. Я вважаю за свій обов'язок намагатися примножити успіхи на ниві освітніх і наукових обмінів.

– Нещодавно Уряд України та Президент Володимир Зеленський оголосили про плани легалізувати криптовалюту з метою створити сприятливе середовище для роботи блокчейн-компаній. Для цього було запрошено команду швейцарських експертів. Завдяки своїй Криптодолині Швейцарія стає однією з провідних країн світу в цій сфері. З огляду на це, яка Ваша думка про перспективи такої ініціативи, у чому її важливість? Що слід зробити для її успіху?

– У світі є лише кілька країн, де обіг криптовалют не підлягає жорсткому регулюванню, і Швейцарія та Україна належать до переліку. Можу сказати, що такий підхід дає великий простір для розвитку цієї технології. З іншого боку, у нашій країні є багато прихильників нинішньої системи, які скептично сприймають зміни, адже вищий ступінь свободи та наявність невідконтрольної урядові супутньої грошової одиниці породжує чимало побоювань. Хай там що, а в технології блокчейну можуть критися численні можливості для полегшення життя. Прагнучи

випробувати її, наш Уряд майже одразу побачив колосальний потенціал цієї новачки та поставив стратегічну мету перетворити Швейцарію на високотехнологічну країну, що також пов'язано з технологічним прогресом у фінансовій системі. Зважаючи на нашу роль фінансового хаба, ми мусимо крокувати вслід за реальністю, яку створює ця передова технологія. Якщо покладатися на стару модель, одного дня ми можемо втратити свої лідерські позиції. Мені це схоже на процес поступового занепадання вугільної промисловості через масове використання газу й електрики. Тоді, як і зараз, були ті, хто виступав категорично проти нових ресурсів, і ті, котрі стверджували, що за ними майбутнє. Кожна нова технологія проходить етап, на якому люди опираються їй, допоки вона зрештою знаходить своє місце в новій реальності. Загалом наш план у тому, щоб обережно ставитися до можливих зловживань, але, зберігаючи широту мислення, розкрити потенціал цієї інновації. Проактивна позиція нашого Уряду призвела до надзвичайно сприятливих умов для блокчейн-компаній. Це заклало успішну екосистему, для якої знайшли практичне застосування. Наприклад, 2015 року м. Цуг, столиця однойменного швейцарського кантону, стало першим містом, де дозволили сплачувати податки біткоїнами. Швіц також досягнув успіхів у розвитку цифрової ідентичності на основі блокчейну. Розроблена в співпраці з Університетом прикладних наук і мистецтв Люцерна, вона здобула народну підтримку на голосуванні влітку 2018 року. Той самий університет дає змогу сплачувати інвойси біткоїнами. Тому є підстави стверджувати, що в деяких частинах Швейцарії ми вже живемо в гармонії з новою реальністю. Важливою рисою концепції блокчейну є його висока децентралізованість – за таким самим глибинним принципом улаштовано Швейцарію. Ідеться не лише про єдність у різноманітті, а й про державу, яка концентрує на федеральному рівні лише найнеобхідніші повноваження, а решту передає у відання місцевої влади. Це твердження справедливе й щодо податків. Якщо ви сплачуєте податки у Швейцарії, 85% коштів залишаються в бюджеті вашого регіону. І лише 15% надходять у центр для фінансування збройних сил, дипломатії, національних доріг, тунелів, залізниць тощо. Тому це відповідає нашому духові. Техносистема, зосереджена у швейцарському кантоні Цуг і довкола нього, доросла до рівня однієї з провідних світових екосистем із використанням такої криптографічної технології, як блокчейн. Швейцарія стала одним з осередків нових бізнес-ідей у царині блокчейну. З 2017 року посольство запрошує експертів зі Швейцарії, які виступають із програмними промовами з різних трибун в Україні, зокрема й на таких платформах, як «iForum», «BlockchainUA» та інші. Коли б в Україні не організовували міжнародний захід на цю тему, ми долучаємося до нього разом із на-

шими фахівцями – зі спонсорських і партнерських міркувань. До речі, цьогогоріч ми надали рекомендацію Міністерству цифрової трансформації щодо потенційного залучення швейцарських експертів до запровадження оподаткування операцій із криптовалютами. У цій сфері ми також формуємо партнерство з Україною в контексті використання найсучасніших технологій. Швейцарія стала частиною численних дотичних ініціатив, які було втілено за сприяння міністерства й віцепрем'єр-міністра Михайла Федорова. Ми також вважаємо, що діджиталізація та пряма комунікація з владою – це правильний шлях до подолання корупції через усунення зайвих посередників, які зловживають своїми повноваженнями. Інакше кажучи, річ не лише про створення зручних умов для громадян, а й про боротьбу із цією проблемою. Вона властива не лише Україні, проте, безсумнівно, є серйозною перепорою на шляху до швидких реформ.

Claude WILD,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Swiss Confederation to Ukraine*

SWITZERLAND–UKRAINE: RELATIONS REVISITED

– *Your Excellency, it will be no exaggeration to say that the month of July this year has become a milestone in Swiss-Ukrainian relations thanks to the visit of Simonetta Sommaruga, President of the Swiss Confederation. What are the results of the visit?*

– First, it was the first visit ever by the Swiss head of the Federal Council to Ukraine. Second, it was the first bilateral visit of such a level in Europe since the outbreak of coronavirus. Our two countries pioneered the resuming of normal activities by heads of state. As a matter of fact, the event itself was quite interesting because most of the agenda had to be discussed with masks on, including for the guard of honour, which is not what we are accustomed to, but, perchance, this will be the new normal. I guess both of our delegations inaugurated that in a way, thus making it historic in a sense. It has to be told that it was not a brief visit to Kyiv for half a day or so. Instead, our delegation spent almost four days in the country engaging in intensive activities in Kyiv itself and Donbas, a very important region for the country, where hostilities are still raging. During the visit, we covered two government-controlled parts of Donetsk and Luhansk regions. Hence, the meeting was very meaningful, its purpose being to, first, continue to show the willingness to be Ukraine's partner in transition in our fields of expertise, such as health reform, judicial reform, further democratisation, decentralisation, and digitalisation. In all of these areas, numerous projects are being implemented within the framework of our four-year programme worth F27 million in Swiss public money annually. This makes us the fifth biggest bilateral donor as a country to Ukraine, of which I am quite proud. Second, the purpose of the visit was to continue our political and humanitarian contribution in the settlement of the armed conflict in Donbas. Politically, we are closely involved in the Trilateral Contact Group, the OSCE and its Special Monitoring Mission. Equally important is our humanitarian aid. Since 2015, Switzerland has already sent 12 convoys, mainly with water-cleaning equipment on both sides of the contact line. The issue of clean water concerns four million people in the area, thus making it important to ensure the availability of chemicals to have drinking water cleaned. To that end, related equipment is supplied along with medical aid for hospitals. During the meeting, both presidents expressed the

wish that this cooperation be continued. One more goal was to discuss the topic of investments. Here, too, we are among the ten biggest contributors of foreign direct investment to Ukraine. At some point this year, Switzerland even ranked fifth by this measure, now occupying the seventh spot. In this vein, investment attraction and protection are crucial dimensions for both our countries. Being aware of the material element of reforms, the President of Switzerland also met with the ministers of infrastructure and energy to discuss the relevant challenges facing Ukraine. Also discussed were mutually beneficial opportunities that we have here in the country, now that Ukraine has the Association Agreement with the EU covering exports. This is of particular interest for our investors because it enables us to invest here and produce Swiss-quality Ukraine-made products with destinations both in the Ukrainian market and in the EU, thus making it a win-win situation. What is more, such activities generate jobs: Let me remind you that Swiss foreign direct investments have resulted in creating 30,000 jobs in Ukraine. I believe this is where we might be looking at future domains of our interaction, such as scientific cooperation. During the Covid crisis, we launched a joint project to use Swiss institutions and engineers at the Federal Institute of Technology in Zurich to create a low-cost lung ventilator. By the way, the said university ranks sixth globally according to the QS World University Rankings, and the project itself is implemented in cooperation with the state enterprise Novator in Khmelnytskyi, which has the necessary industrial capacity. The device was sorely missing at the peak of the Covid crisis, but it can also be useful in case of any respiratory disease in a non-acute phase. The matter of using this industrial capacity for developing the prototype of the device marked the beginning of our cooperation in the field of science.

Therefore, the agenda of the meeting was comprehensive with many officials involved in presidential talks, including the Chairman of the Verkhovna Rada and the Prime Minister. Besides, a joint business event was held attended by our President and the Prime Minister of Ukraine, the first business event live after the outbreak of Covid-19 initiated by Switzerland and the European Business Association. One more agenda item was a visit to UNIT.City, the Ukrainian Silicon Valley, which is, however, not sufficiently known in Western Europe or North America. Still, its potential is amazing, and it opens a lot of mutual benefits. We also met with writers, representatives of civil society and media, especially independent Ukrainian media, whose existence is very important. On the global scale, media currently tend to be part of monopolies of wealthy people, and your country has not been spared either. I believe that independent media serve as a good balance to this phenomenon. The programme of the visit also involved visiting the surrounding area of Kyiv together with Mayor Vitalii Klitschko and the minister of regional development, where we discussed an energy efficiency project on how to rehabilitate heating systems and other com-

mons in old Soviet residential units. We support the existence of these schemes and assist the associations of house owners in getting bank loans. In addition, climate change and possible cooperation in the sphere of renewable energy were also discussed. The entire third day of the visit was dedicated to Donbas, where the two Presidents visited the Voda Donbasu pumping station of Sloviansk, where a Swiss humanitarian convoy was delivering water cleaning devices and chemicals and where the strategic importance of water distribution in Donbas was discussed. Also in Sloviansk a round table was held with humanitarian partners from the multilateral system, including the UN, the OSCE, and the ICRC, which all had a chance to address the two presidents on how to deal with the problems on the ground. With this in mind, I believe this was a rather innovative format of discussion at such a high level.

It was followed by a meeting with the participation of several members of the Ukrainian delegation at the Minsk process and civil society representatives. Afterwards, we took a helicopter flight to Stanytsia Luhanska to take stake of the road rehabilitation project, which is of crucial importance for producers in the government-controlled area who have lost their markets in Luhansk region following the outbreak of hostilities. This is an eloquent confirmation that the incumbent President and the Government are willing to invest in these regions. The visit to the renewed bridge at Stanytsia Luhanska, where the OSCE is operating and where so much suffering was inflicted, had a symbolic meaning and will contribute to the safety of the people living in the area. Both presidents going to the very limit of the government-controlled area was a huge symbolic moment too. All in all, the visit turned out to be a success and also a significant occasion for our delegation to understand the challenges and opportunities in Ukraine.

– *On 20 October 2019, the federal parliamentary election was held in your country. As Mr Rybchenko, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Switzerland, put it, the political cycles in our countries have coincided, which allows us to compare notes and give a new impetus to interparliamentary cooperation. Do you agree with your counterpart and which opportunities open up for Swiss-Ukrainian cooperation following the election?*

– I am a staunch believer in parliamentary diplomacy as a complement to official diplomacy. Diplomacy is not only about words and agreements – it is also about human beings and contacts. All members of parliament come from different regions of their countries, thus paving the way for cross-pollination of information and knowledge. Put otherwise, they can bring the official-born contacts from Kyiv into the regions. Through these contacts new opportunities for cooperation can be brought up, and the parliamentarian can develop his or her own niches of cooperation, which then can either have their own life or have some relay in the business community by connecting two enterprises. In that

case, their interaction does not need to be controlled by us. What is more, they can put forward some useful ideas that we can build on through our development or cooperation programme. Thus, it is a huge opportunity for action at a high level, given that all parliamentarians are also in a way connected with the government even if a clear separation of power is there. These people know each other, they sit in commissions where ministers have to report, thereby tightening the relations between countries even closer. The fact that we are having a parallel parliamentary life span is also conducive because if the political cycles of countries are not synchronized, the ties built previously might be interrupted by a new election, which makes you start from scratch with a new parliament. In our case, both parliaments have a window of opportunity of four years, which is a long enough period to deliver solid results.

I have to say that I am impressed with the fact that the Ukrainian parliament got ahead of us in reestablishing the friendship group, a really huge one, consisting of 70 active parliamentarians with whom we have already held a number of events. In this respect, adopting with Swiss expertise is a promising step in drafting the law on referendum.

Talking about other examples, I myself have organized an exhibition in the Verkhovna Rada on Swiss democracy and its different features. In turn, some parliamentarians have visited the embassy as soon as quarantine measures allowed it to have live events. The latest of them took place a fortnight ago, when we had an information event about our cooperation programme and the visions for its future. Unfortunately, there was an ambitious event planned between parliaments called the Day of Ukraine in the Swiss Parliament that was to have been held in March but eventually had to be postponed because of the coronavirus pandemic. However, just before that we nevertheless managed to have an official visit of the chairman of the Verkhovna Rada to Switzerland on 9 March. In fact, it was the last high-profile visit in our country before the lockdown, and it is interesting to note that the first post-Covid, if I may say so, presidential visit in Europe after the easing of restrictive measures was also organised by our two countries. That is a very fine coincidence, which shows that while being cautious and responsible we are also ready to take risks for the sake of deepening our relations.

– As early as 2006, the Ukrainian city of Vinnytsia signed a memorandum on cooperation with the Government of Switzerland regarding the project Zurich Trams for Vinnytsia. The second memorandum in 2011 resulted in the largest energy efficiency project in Ukraine and in June, Serhii Savchuk, Head of the State Agency for Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine, took part in the discussion on new energy opportunities in our bilateral relations. Does the Embassy of Switzerland intend to further implement similar projects in Ukraine and what are the prospects for the future in this field?

– This is a success story indeed. The two examples you have mentioned have made a difference for the people of Vinnytsia. If I am not mistaken, around 90 percent of trams in the city came from Zurich free of charge, which allowed the local authorities to free up resources for other purposes and rethink their urban policies. Vinnytsia is indeed one of the leading cities in Ukraine in terms of introducing energy efficiency measures, greening policies, renewing public transport, and so on, which is also the result of the cooperation with Switzerland. There is also a strategic dimension to it. Very importantly, the Swiss energy efficiency project does not run on gas, eliminating the need to import more of it. Hence, I believe that Ukraine's strategy of not being totally dependent on one supplier needs such alternatives, which is a very salutary side effect. It is also about a responsible approach towards climate. The city of Vinnytsia has even received the European Energy Efficiency Award. This provides ample evidence that a bit of support and the talent of Ukrainians geared into responsible policies can yield outstanding results. To my mind, this is an example of what we can do by just being a partner who induces a little thing to be then taken over by people and politicians.

– *In April this year, President Volodymyr Zelenskyy signed the Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Circulation of Agricultural Land. Switzerland is one of the EU's leading agricultural partners with valuable expertise in the field. In this respect, would you please comment on whether such changes bode well for Ukraine. What risks may be in place?*

– First of all, we respect whatever our partners decide. Switzerland refrains from giving lessons saying whether a certain initiative is good or not. But I believe that the decision at question is a responsible one, as it was proposed and adopted in a democratic manner. It being a huge change, there certainly are fears attached to it. It is absolutely legitimate to think that whatever you do should not be done in excess, a basic truth for in every sphere of life. Similarly, doing something in the right proportion is better than not doing anything. Proceeding from these common sense phrases, the decision made open possibilities with positive effects that were not available before. My point is that it entirely depends on smart implementation to ensure that it does not lead to abuse. Be that as it may, this is Ukraine's sovereign responsibility to deal with this new opportunity it has opened for itself. From Switzerland's point of view, we are one of the key donors supporting the development of agriculture in Ukraine. Over the last 15 years, we have been closely involved into such areas as organic agriculture, dairy market, access to finance for farmers via crop receipts to ensure that small farms are not crushed by big agribusiness. We have also been engaged in the development of extension services, helplines, and providing support to agricultural business associations. We are exerting efforts to make this sector ever more responsible, fair, productive, and capacitated to

generate and distribute wealth in Ukraine through a proper use of land. Therefore, we laud the introduction of the land market, which will help to attract new investments and contribute to rural development by bringing additional resources. We believe it is wise to have an introductory period, where one entity can own only a limited amount of land, as it allows mitigating the risks and is a part of the aforementioned responsible approach.

– *In September 2019, Switzerland's digital giant Syngenta purchased the assets of the Cropio Group located in Ukraine, therefore becoming the only agricultural company to have access to leading management platforms in the top four agriculture markets in the world including the US, Brazil, China, and now Eastern Europe. Many people believe that agricultural sector of the economy is obsolete. Given the development of digital farming, could this be the beginning of a new tech revolution for Ukraine and a source of cooperation between our countries?*

– For sure, smart land and agricultural management with up-to-date technologies is an important asset that has to be administered properly by the Ukrainian authorities, foreign direct investors concerned, and those producing goods thanks to the investments. As you will know, Syngenta is not primarily about IT – it is also about crop, seeds, and fertilizers. Besides, Syngenta is one of the world's leading agricultural innovation companies, which makes it a coveted partner that can help Ukraine in agricultural innovations. With its roots tracing back more than 250 years, the company currently employs 48,000 people in 100 countries. Let me be clear: the headquarters is in Switzerland, but it is a Chinese-owned company for two years now. It still remains to be seen what decision will be taken in the future with regard to the headquarters – whether it remains in Switzerland or not. No information is available on that so far, but I believe it is an important evolution in the company's activities compared to how Syngenta worked before. As for the structure of the company, it comprises four business units, namely Syngenta Crop Protection located in Switzerland, Syngenta Seeds headquartered in the US, Adama based in Israel, and Syngenta Group China in Shanghai, which provides leading industrial ways to serve consumers everywhere. This makes it a truly worldwide-integrated group.

As for the Cropio Group, this is an agricultural and technical company represented in more than 50 countries with the office located in Kyiv. Its main focus is Eastern Europe. The Cropio Platform is an equipment-integrated end-to-end software solution that provides imaging, record-keeping, and equipment-tracking. Approximately 10 million hectares of crops are currently managed by using this platform. By acquiring Cropio, Syngenta gained a hub for agricultural technology innovation in Europe that will be useful in increasing farmer sustainability, productivity, efficiency, and profitability. With this acquisition of Cropio, Syngenta will be the only agricultural company

to have access to leading management platforms in the top four agricultural markets, which you have already mentioned. Consequently, a Syngenta digital tool will now be used to manage more than 40 million hectares all over the world with a plan to double before the end of 2020.

– *For several years now, the Swiss State Secretariat for Education, Research, and Innovation has funded the initiative called Ukrainian Research in Switzerland aimed at developing Ukrainian studies in Switzerland and contributing to international networks of Switzerland-based university research on Ukraine. There is also the SCOPES (Scientific Cooperation between Eastern Europe and Switzerland) programme. Can these projects be considered successful so far? More generally, what is the source of such Switzerland's interest in Ukraine and in the region as a whole?*

– It bears mentioning that the cooperation in developing the prototype of the lung ventilator was a speedy decision at times of crisis, which has already delivered good results, thus making science diplomacy an object of interest to us. This is part of the real world consisting of several ‘bubbles’. The real world is not limited to the diplomatic bubble, it also comprises the corporate bubble, civil society bubble, and science bubble. Indeed, interactions among diplomacy, corporations, civil society, and academia or research are THE reality. Oftentimes, diplomacy relies too heavily on its own bubble: diplomats can spend ten years negotiating a multilateral convention watered down to please everybody and then not ratified for years. Even if ratified, its proper implementation still remains a problem. As a result, so much energy passes without any meaningful impact. Thus, if you establish real-life connections with those who make the reality, you have to reconnect the diplomatic bubble with the other elements, which give the society an impetus to move forward. These scientific grants are aimed at students, who will be the next leaders in corporations, political parties, and governments, and are, therefore, the smartest investment one can possibly think of. I can definitely say that these projects have been successful.

However, it is worth mentioning that the SCOPES project has ceased to exist in 2016 and was supplanted by a new framework. In addition, Ukrainian Research in Switzerland at the University of Basel is just one of many projects done with different universities. There are also research projects on forests, snow, and territory management designed in cooperation with Lviv Polytechnic National University with a view to observing the special natural conditions you have here in Ukraine with primary forests and so on. This can be a very rewarding experience elsewhere in Europe. There is also a platform with the University of St Gallen and several other universities exploring stereotypes in Ukraine. One of them is the infamous East-West dividing line, according to which Eastern Ukraine is more leaning towards Russia, while Western Ukraine is closer to the West. When people refer to it during TV shows, it is rarely based on scientific data. Hence, the task is to create the relevant data to monitor the trend. In fact, Ukraine is

a diverse society with its own identity. This information is especially important for Ukraine in terms of nation-building, a phase your country is going through now. What is said on this subject should be based on scientific data. Mention should also be made of the European Institute of the University of Zurich and the National University of Odesa Law Academy receiving grants from Switzerland for research on the topic of European integration. Both our countries are European, without being either EU or NATO members – for different historical reasons, but the fact is that today institutionally we are very similar. It is thus perfectly understandable that the topic of European integration is important for both our countries, and it is all to the good that we can exchange our experience through our students and professors visiting each other's country. The last thing I would like to mention in this respect is the project at the University of Basel entitled Ukrainian Research in Switzerland that provides for funding to professors coming to Switzerland to teach Ukrainian history and language at Swiss universities, which, I believe, is also a new aspect. The University of Basel has always been famous for its progressiveness in capturing the reality of being European, and is thus poised to invest into new trends on the continent. What is meant is that after the collapse of the Soviet Union new independent countries emerged, which are now shaping new realities in Europe. That is the reason we would like to understand what this process means for this country and for us. I find it quite progressive and I am glad that my country contributes to the development of such schemes. As you can see, our work in this field is not limited to only one project, and it will be my duty to try to do even more in terms of educational and scientific exchanges.

– *Recently, the Ukrainian government and President Volodymyr Zelenskyy have announced plans to legalise cryptocurrencies in a bid to create a favourable framework for blockchain companies to work in. To that end, a team of Swiss experts was invited for assistance. With its Crypto Valley, Switzerland is an emerging leader in the sphere. From this standpoint, what is your opinion as for the prospects of the initiative, why is it important? What is to be done to make it successful?*

– There are only a few countries in the world where cryptocurrency turnover is not overregulated. Switzerland and Ukraine both belong to this short list. I would say that it gives considerable leeway for this new technology, although then again, we have many proponents of the current system who are quite skeptical because there is a lot of fear associated with more liberty and the existence of a non-controlled competitive currency. Be that as it may, blockchain also offers numerous opportunities that can make life easier. In a move to give it a chance, our Government has early recognised the tremendous potential of this new technology and set for our country a strategic goal to become a high-tech nation, which is also related to technological advancement in the financial system. Being a financial hub, it is incumbent upon us to grasp the reality

of this state-of-the-art technology. If to rely on old model, we might suddenly end up losing the leading role. It reminds me of how coal industry was gradually supplanted by gas and electricity. Just like now, there were those who stood in stark opposition to it and those who claimed that this was the future. Every new technology undergoes the moment when people resist it, until it eventually finds its way to the new reality. In general, our plan is to be cautious about possible abuses but also remain open-minded to give this innovation a chance. Our Government's proactive attitude has led to extremely favourable conditions for blockchain companies, which has created a flourishing ecosystem that has already been applied in practice. In 2015, Zug, the capital of the eponymous Swiss canton, became the first city to accept bitcoin tax payment. Zug has also excelled at developing a blockchain-based digital identity. In cooperation with the Luzern University of Applied Sciences and Arts, this identity was successfully tested in a vote in the summer of 2018. The same university allows invoices to be paid in bitcoin. Thus, it is fair to say that we in small parts of Switzerland are already living in this new reality without any problems. What is important about the blockchain concept is that it is highly decentralised, which is exactly how Switzerland works. It is not only about unity in diversity but also a state which holds only the most necessary power at the federal level with the rest being decided locally. It holds true for taxes too. If you pay taxes in Switzerland, 85 percent of the money stay in your region. Only the remaining 15 percent are sent to the centre to finance the army, diplomacy, national roads, tunnels, railways, etc. Therefore, it is very much in our spirit. The technosystem centred in and around the Swiss canton of Zug has grown into one of the world's leading ecosystems for such cryptographic technology as blockchain. Switzerland has become one of the centres for new business ideas in the field of blockchain. Since 2017, the embassy has invited experts from Switzerland to provide keynote speeches from different podiums in Ukraine, including iForum, BlockchainUA, etc. Whenever an international event concerning this topic is organised in Ukraine, we are there to bring in our people for sponsoring and partnership purposes. In 2020, we have also provided a recommendation to the Ministry of Digital Transformation about potential Swiss experts in taxation of crypto assets. Here, too, we are engaged in a partnership with Ukraine on using the most modern technologies. In this respect, we are part of many related initiatives that have been realised by the Ministry and Deputy Prime Minister Mykhailo Fedorov. We also believe that digitalisation and direct communication with the authorities is a good way to combat corruption by eliminating unnecessary intermediaries abusing their powers. In other words, it is not only about making things more efficient for citizens but also about combating the problem of corruption. It is not endemic in Ukraine but is certainly recognised as a major impediment on the way to speedy reforms.

Дипломатичний корпус України

Diplomatic Corps of Ukraine

Надзвичайні та Повноважні Посли України в іноземних державах

**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to foreign countries**

Відомості станом
на 7 жовтня 2020 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 7 October, 2020.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.09.2015

МИКОЛА КУЛІНІЧ

Mykola Kulinich

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Олександр Міщенко (2004–2005);
Посол України в Австралії
та Новій Зеландії
Валентин Адомайтіс (2007–2011);
Тимчасові повірені у справах:
Сергій Білогуб (2005–2007);
Станіслав Сташевський (2011–2014);
Микола Дзиджора (2014–2015)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Oleksandr Mishchenko (2004–2005);
Ambassador of Ukraine
to Australia and New Zealand
Valentyn Adomaitis (2007–2011);
Chargé d'Affaires:
Serhii Bilohub (2005–2007);
Stanislav Stashevskiy (2011–2014);
Mykola Dzhyzhzhora (2014–2015)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

17.11.2014

ОЛЕКСАНДР ЩЕРБА

Oleksandr Shcherba

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Костенко (1992–1994);
Микола Макаревич (1994–1999);
Володимир Огризко (1999–2005);
Володимир Єльченко (2005–2008);
Євген Чорнобрюк (2008–2010);
Андрій Березний (2010–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Kostenko (1992–1994);
Mykola Makarevych (1994–1999);
Volodymyr Ohryzko (1999–2005);
Volodymyr Yelchenko (2005–2008);
Yevhen Chornobryvko (2008–2010);
Andrii Bereznyi (2010–2014)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Azerbaijan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.02.2019

ВЛАДИСЛАВ КАНЕВСЬКИЙ
Vladyslav Kanevskiy

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Борис Алексенко (1997–2004);
Анатолій Юрченко (2004–2005);
Степан Волковецький (2005–2008);
Борис Клімчук (2008–2010);
Олександр Міщенко (2011–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Ігор Кизима (2005);
Мирослав Блащук (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Borys Aleksenko (1997–2004);
Anatolii Yurchenko (2004–2005);
Stepan Volkovetskyi (2005–2008);
Borys Klimchuk (2008–2010);
Oleksandr Mishchenko (2011–2019);
Chargé d'Affaires:
Ihor Kyzyma (2005);
Myroslav Blashchuk (2010–2011)

РЕСПУБЛІКА АЛБАНІЯ

Republic of Albania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВОЛОДИМИР ШКУРОВ
Volodymyr Shkurov

РЕСПУБЛІКА АНГОЛА

Republic of Angola

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2016

ГЕННАДІЙ РОГОВЕЦЬ
Hennadii Rohovets

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.07.2018

МАКСИМ СУБХ
Maksym Subkh

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1999–2004);
Сергій Боровик (2004–2009);
Валерій Кірдода (2009–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Вадим Блажей (2015–2016);
Андрій Білецький (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1999–2004);
Serhii Borovyk (2004–2009);
Valerii Kirdoda (2009–2014);
Chargé d'Affaires:
Vadym Blazhei (2015–2016);
Andrii Biletskyi (2016–2018)

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Argentine Republic

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2020

ВАЛЕРІЙ ОЛЕФІР
Valerii Olefir

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Никоненко (1993–1994);
Віктор Пашук (1994–2001);
Олександр Майданник (2001–2004);
Олександр Никоненко (2004–2008);
Олександр Тараненко (2008–2013);
Юрій Дюдін (2013–2019);
Тимчасова повірена у справах
Маргарита Арістова (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Nykonenko (1993–1994);
Viktor Pashchuk (1994–2001);
Oleksandr Maidannyk (2001–2004);
Oleksandr Nykonenko (2004–2008);
Oleksandr Taranenko (2008–2013);
Yurii Diudin (2013–2019);
Chargé d'Affaires
Marharyta Aristova (2019–2020)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

Kingdom of Belgium

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
04.02.2016

МИКОЛА ТОЧИЦЬКИЙ
Mykola Tochytskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2006);
Ярослав Коваль (2006–2008);
Євген Бершеда (2008–2010);
Ігор Долгов (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Кузьменко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Gryschenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2006);
Yaroslav Koval (2006–2008);
Yevhen Bersheda (2008–2010);
Ihor Dolhov (2010–2015);
Chargé d'Affaires
Andrii Kuzmenko (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.02.2017

ІГОР КИЗИМ

Ihor Kyzym

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Володимир Желіба (1992–1998);

Анатолій Дронь (1998–2003);

Петро Шаповал (2003–2005);

Валентин Наливайченко (2005–2006);

Ігор Ліховий (2006–2010);

Роман Безсмертний (2010–2011);

Віктор Тихонов (2011–2013);

Михайло Єжель (2013–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Валерій Джигун (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Volodymyr Zheliba (1992–1998);

Anatolii Dron (1998–2003);

Petro Shapoval (2003–2005);

Valentyn Nalyvaichenko (2005–2006);

Ihor Likhovyi (2006–2010);

Roman Bezsmertnyi (2010–2011);

Viktor Tykhonov (2011–2013);

Mykhailo Yezhel (2013–2014);

Chargé d'Affaires

Valerii Dzhyhun (2015–2017)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

13.07.2018

ВІТАЛІЙ МОСКАЛЕНКО

Vitalii Moskalenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Олександр Воробйов (1993–1998);

В'ячеслав Похвальський (1998–2004);

Юрій Рилач (2004–2006);

Віктор Кальник (2007–2011);

Микола Балтажи (2011–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Vorobiov (1993–1998);

Viacheslav Pohvalskyi (1998–2004);

Yurii Rylach (2004–2006);

Viktor Kalnyk (2007–2011);

Mykola Baltazhy (2011–2018)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.03.2012

РОСТИСЛАВ ТРОНЕНКО
Rostyslav Tronenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Никоненко (1996–2000);
Юрій Богаєвський (2001–2006);
Володимир Лакомов (2007–2010);
Ігор Грушко (2010–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Nykonenko (1996–2000);
Yurii Bohaievskiy (2001–2006);
Volodymyr Lakomov (2007–2010);
Ihor Hrushko (2010–2012)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН) Holy See (Vatican)

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2019

СЕРГІЙ КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Serhii Kulchutskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ніна Ковальська (1998–2003);
Григорій Хоружий (2004–2006);
Тетяна Іжевська (2006–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nina Kovalska (1998–2003);
Hryhorii Khoruzhyi (2004–2006);
Tetiana Izhevskaya (2006–2019)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
20.07.2020

ВАДИМ ПРИСТАЙКО
Vadym Prystaiko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Сергій Комісаренко (1992–1998);
Володимир Василенко (1998–2002);
Ігор Мітюков (2002–2005);
Ігор Харченко (2005–2010);
Володимир Хандогій (2010–2014);
Наталія Галібаренко (2015–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Кузьменко (2014);
Ігор Кизим (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Serhii Komisarenko (1992–1998);
Volodymyr Vasylenko (1998–2002);
Ihor Mitiukov (2002–2005);
Ihor Kharchenko (2005–2010);
Volodymyr Khandogiy (2010–2014);
Nataliia Halibarenko (2015–2020);
Chargé d’Affaires:
Andrii Kuzmenko (2014);
Ihor Kyzym (2014–2015)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

Socialist Republic of Vietnam

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d’Affaires a.i.
2019

НАТАЛІЯ ЖИНКІНА
Natalia Zhynkina

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ростислав Білодід (1999–2003);
Павло Султанський (2003–2008);
Іван Довганич (2008–2010);
Олексій Шовкопляс (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Rostyslav Bilodid (1999–2003);
Pavlo Sultanskyi (2003–2008);
Ivan Dovhanych (2008–2010);
Oleksii Shovkoplias (2010–2019)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

Republic of Armenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.12.2019

ІВАН КУЛЕБА
Ivan Kuleba

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Олександр Божко (1996–2001);
Володимир Тягло (2002–2005);
Олександр Божко (2005–2009);
Іван Кухта (2010–2014);
Петро Литвин (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Іван Загородний (2015–2016);
Вадим Піхуля (2016–2017);
Василь Сердега (2017–2018)
Денис Автономов (2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Oleksandr Bozhko (1996–2001);
Volodymyr Tiahlo (2002–2005);
Oleksandr Bozhko (2005–2009);
Ivan Kukhta (2010–2014);
Petro Lytvyn (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Ivan Zahorodnyi (2015–2016);
Vadym Pikhulia (2016–2017);
Vasyl Serdeha (2017–2018)
Denys Avtonomov (2019)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.09.2018

СЕРГІЙ ШУТЕНКО
Sergii Shutenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Борис Корнеєнко (1993–1997);
Юрій Сергєєв (1997–2000);
Віктор Кальник (2001–2005);
Валерій Цибукх (2005–2010);
Володимир Шкуров (2010–2016);
Тимчасова повірена у справах
Наталія Косенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Borys Kornieienko (1993–1997);
Yurii Serhieiev (1997–2000);
Viktor Kalnyk (2001–2005);
Valerii Tsybukh (2005–2010);
Volodymyr Shkurov (2010–2016);
Chargé d'Affaires
Nataliia Kosenko (2017–2018)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.02.2017

ІГОР ДОЛГОВ
Ihor Dolhov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Касьяненко (1993–1997);
Степан Волковецький (1998–2003);
Микола Спис (2003–2009);
Василь Цибенко (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Георгій Назаров (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Kasianenko (1993–1997);
Stepan Volkovetskyi (1998–2003);
Mykola Spys (2003–2009);
Vasyl Tsybenko (2009–2014);
Chargé d'Affaires
Heorhii Nazarov (2015–2017)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

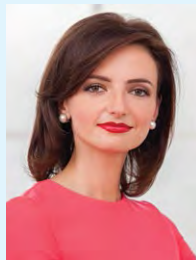
МИХАЙЛО ВИДОЙНИК
Mykhailo Vydoynyk

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1995);
Олексій Рибак (1995–1997);
Ігор Подолєв (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Наталія Зарудна (2004–2008);
Павло Рябікін (2009–2010);
Михайло Скуратовський (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Олена Полуніна (2008–2009);
Андрій Бірюченко (2015–2016);
Артем Володимиров (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1995);
Oleksii Rybak (1995–1997);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Nataliia Zarudna (2004–2008);
Pavlo Riabikin (2009–2010);
Mykhailo Skuratovskiy (2010–2014);
Chargé d'Affaires:
Olena Polunina (2008–2009);
Andrii Biriuchenko (2015–2016);
Artem Vladymyrov (2016–2018)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Estonia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.09.2018

МАР'ЯНА БЕЦА
Mariana Betsa

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Олененко (1993–1999);
Микола Макаревич (1999–2006);
Павло Кір'яков (2006–2010);
Володимир Крижанівський (2010–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Яковенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Olenenko (1993–1999);
Mykola Makarevych (1999–2006);
Pavlo Kiriakov (2006–2010);
Volodymyr Kryzhanivskiy (2010–2017);
Chargé d'Affaires
Vasyl Yakovenko (2017–2018)

ФЕДЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА ЕФІОПІЯ

Federal Democratic Republic of Ethiopia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
21.02.2020

АНАТОЛІЙ МАРИНЕЦЬ
Anatolii Marynets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олексій Рибак (2000–2004);
Владислав Дем'яненко (2005–2009);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Буравченков (2009–2015);
Михайло Кіріченко (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (2000–2004);
Vladyslav Demianenko (2005–2009);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Buravchenkov (2009–2015);
Mykhailo Kirichenko (2015–2020)

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.04.2019

ЄВГЕН МИКИТЕНКО

Yevhen Mykytenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Віктор Нагайчук (1993–1997);

Сергій Камишев (1997–1998);

Іван Кулеба (1998–2000);

Андрій Веселовський (2001–2005);

Євген Кириленко (2011–2014);

Геннадій Латій (2015–2019);

Тимчасовий повірений у справах

Валерій Григораш (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Viktor Nahaichuk (1993–1997);

Serhii Kamyshev (1997–1998);

Ivan Kuleba (1998–2000);

Andrii Veselovskyi (2001–2005);

Yevhen Kyrylenko (2011–2014);

Hennadii Latii (2015–2019);

Chargé d'Affaires

Valerii Hryhorash (2010–2011)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

2020

ЄВГЕН КОРНІЙЧУК

Yevgen Korniychuk

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Юрій Щербак (1992–1994);

Олександр Майданник (1996–1998);

Дмитро Марков (1998–2002);

Олександр Сліпченко (2002–2004);

Ігор Тимофєєв (2005–2010);

Геннадій Надоленко (2010–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Yurii Shcherbak (1992–1994);

Oleksandr Maidannyk (1996–1998);

Dmytro Markov (1998–2002);

Oleksandr Slipchenko (2002–2004);

Ihor Tymofiev (2005–2010);

Hennadii Nadolenko (2010–2020)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.11.2015

ІГОР ПОЛІХА
Ihor Polikha

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Георгій Ходоровський (1992–1998);
Валентин Адомайтіс (1998–2000);
Олег Семенець (2001–2006);
Ігор Поліха (2007–2010);
Олександр Шевченко (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Heorhii Khodorovskyi (1992–1998);
Valentyn Adomaitis (1998–2000);
Oleh Semenets (2001–2006);
Ihor Polikha (2007–2010);
Oleksandr Shevchenko (2010–2015)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

Republic of Indonesia

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Литвин (1997–1999);
Володимир Пахіль (2012–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Сіренко (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1997–1999);
Volodymyr Pakhil (2012–2020);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Sirenko (2011–2012)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

Republic of Iraq

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.02.2017

ВІКТОР НЕДОПАС

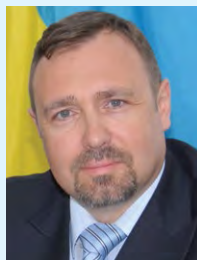
Viktor Nedopas

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Анатолій Маринець (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Кузаков (2016–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Marynets (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Kuzakov (2016–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

08.12.2015

СЕРГІЙ БУРДИЛЯК

Serhii Burdyliak

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Майдан (1993–1996);
Володимир Бутяга (1997–2000);
Костянтин Морозов (2000–2002);
Вадим Примаченко (2002–2004);
Володимир Бутяга (2004–2007);
Ігор Логінов (2007–2010);
Олександр Самарський (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Сергій Красношاپка (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Maidan (1993–1996);
Volodymyr Butiaha (1997–2000);
Kostiantyn Morozov (2000–2002);
Vadym Prymachenko (2002–2004);
Volodymyr Butiaha (2004–2007);
Ihor Lohinov (2007–2010);
Oleksandr Samarskyi (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Serhii Krasnoshapka (2014–2015)

ІРЛАНДІЯ

Ireland

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
15.02.2017

ОЛЕНА ШАЛОПУТ
Olena Shaloput

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

Сергій Комісаренко (1995–1998);
Володимир Василенко (1998–2002);
Євген Перелигін (2004–2008);
Борис Базилевський (2008–2010);
Сергій Рева (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Сергій Романенко (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Serhii Komisarenko (1995–1998);
Volodymyr Vasylenko (1998–2002);
Yevhen Perelyhin (2004–2008);
Borys Bazylevskyi (2008–2010);
Serhii Reva (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Serhii Romanenko (2015–2017)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

Kingdom of Spain

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.07.2020

СЕРГІЙ ПОГОРЕЛЬЦЕВ
Serhii Pohoreltsev

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

Олександр Тараненко (1997–2004);
Анатолій Щерба (2006–2012);
Сергій Погорельцев (2012–2016);
Анатолій Щерба (2016–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Гнедих (1995–1997);
Олег Власенко (2004–2006)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Taranenko (1997–2004);
Anatoliy Scherba (2006–2012);
Serhii Pohoreltsev (2012–2016);
Anatoliy Scherba (2016–2020);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Gnedykh (1995–1997);
Oleh Vlasenko (2004–2006)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ЯРОСЛАВ МЕЛЬНИК
Yaroslav Melnyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Орел (1992–1997);
Володимир Євтух (1997–1999);
Борис Гудима (1999–2004);
Анатолій Орел (2004–2005);
Георгій Чернявський (2005–2012);
Євген Перелігін (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Orel (1992–1997);
Volodymyr Yevtukh (1997–1999);
Borys Hudyma (1999–2004);
Anatolii Orel (2004–2005);
Heorhii Cherniavskyyi (2005–2012);
Yevhen Perehyin (2012–2020)

ЙОРДАНСЬКЕ ХАШИМІТСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

Hashemite Kingdom of Jordan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.11.2019

МИРОСЛАВА ЩЕРБАТЮК
Myroslava Shcherbatiuk

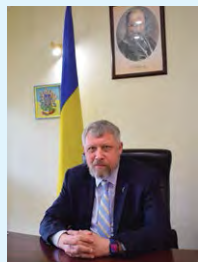
Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Євген Микитенко (1997–2001);
Віктор Нагайчук (2003–2008);
Юрій Малько (2008–2010);
Сергій Пасько (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Дмитро Бильєв (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (1997–2001);
Viktor Nahaichuk (2003–2008);
Yurii Malko (2008–2010);
Serhii Pasko (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Dmytro Byliev (2019)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.09.2020

ПЕТРО ВРУБЛЕВСЬКИЙ
Petro Vrublevskiy

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1993–1999);
Євген Карташов (2000–2001);
Василь Цибенко (2001–2005);
Микола Селівон (2006–2010);
Олег Дьомін (2010–2013);
Іван Кулеба (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Юрій Лазебник (2013–2017);
Володимир Дзиджора (2017–2018);
Олег Кобзистий (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1993–1999);
Yevhen Kartashov (2000–2001);
Vasyl Thsybenko (2001–2005);
Mykola Selivon (2006–2010);
Oleh Diomin (2010–2013);
Ivan Kuleba (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Yurii Lazebnyk (2013–2017);
Volodymyr Dzhydzhora (2017–2018);
Oleh Kobzystyi (2019–2020)

КАНАДА

Canada

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2015

АНДРІЙ ШЕВЧЕНКО
Andrii Shevchenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Левко Лук'яненко (1992–1993);
Віктор Батюк (1993–1996);
Володимир Фуркало (1996–1998);
Володимир Хандогій (1998–2000);
Юрій Щербак (2000–2003);
Микола Маймескул (2004–2006);
Ігор Осташ (2006–2011);
Михайло Хоменко (2011);
Вадим Пристайко (2012–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Марко Шевченко (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Levko Lukianenko (1992–1993);
Viktor Batiuk (1993–1996);
Volodymyr Furkalo (1996–1998);
Volodymyr Khandogiy (1998–2000);
Yurii Shcherbak (2000–2003);
Mykola Maimeskul (2004–2006);
Ihor Ostash (2006–2011);
Mykhailo Khomenko (2011);
Vadym Prystaiko (2012–2015);
Chargé d'Affaires
Marko Shevchenko (2011–2012)

ДЕРЖАВА КАТАР

State of Qatar

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

18.12.2019

АНДРІЙ КУЗЬМЕНКО

Andrii Kuzmenko

Надзвичайний і Повноважний Посол
Євген Микитенко (2013–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Боднар (2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Yevhen Mykytenko (2013–2019);
Chargé d'Affaires
Vasyl Bodnar (2019)

РЕСПУБЛІКА КЕНІЯ

Republic of Kenya

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

21.09.2018

АНДРІЙ ПРАВЕДНИК

Andrii Pravednyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Андрій Веселовський (2002–2003);
Володимир Забігайло (2003–2005);
Владислав Дем'яненко (2006–2009);
Євгеній Цимбалюк (2015–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Олег Белоколот (2009–2010);
Володимир Бутяга (2010–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Veselovskyi (2002–2003);
Volodymyr Zabihailo (2003–2005);
Vladyslav Demianenko (2006–2009);
Yevhenii Tymbaliuk (2015–2018);
Chargé d'Affaires:
Oleh Belokolos (2009–2010);
Volodymyr Butiaha (2010–2014)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

People's Republic of China

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.12.2019

СЕРГІЙ КАМИШЕВ
Serhii Kamyshev

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Плюшко (1993–1998);
Ігор Литвин (1999–2001);
Михайло Резник (2001–2004);
Сергій Камишев (2004–2009);
Юрій Костенко (2009–2012);
Олег Дьомін (2013–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Василь Гамянін (2012–2013);
Віктор Пономарьов (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Pliushko (1993–1998);
Ihor Lytvyn (1999–2001);
Mykhailo Reznik (2001–2004);
Serhii Kamyshev (2004–2009);
Yurii Kostenko (2009–2012);
Oleh Dyomin (2013–2019);
Chargé d'Affaires:
Vasyl Hamianin (2012–2013);
Viktor Ponomariov (2012–2013);

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.08.2018

ВАЛЕРІЙ ЖОВТЕНКО
Valerii Zhovtenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1995–1999);
Петро Шаповал (2001–2003);
Олександр Божко (2004–2005);
Володимир Тягло (2005–2008);
Володимир Соловей (2008–2014);
Микола Дорошенко (2015–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Балдинюк (2003–2004);
Микола Яремчук (2014–2015);
Ігор Біленький (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1995–1999);
Petro Shapoval (2001–2003);
Oleksandr Bozhko (2004–2005);
Volodymyr Tiahlo (2005–2008);
Volodymyr Solovei (2008–2014);
Mykola Doroshenko (2015–2017);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Baldyniuk (2003–2004);
Mykola Yaremchuk (2014–2015);
Ihor Bilenkyi (2017–2018)

РЕСПУБЛІКА КІПР

Republic of Cyprus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

12.08.2020

РУСЛАН НІМЧИНСЬКИЙ

Ruslan Nimchynskyi

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Борис Гуменюк (2003–2007);

Олександр Дем'янюк (2007–2012);

Борис Гуменюк (2012–2019);

Тимчасова повірена у справах

Наталія Сіренко (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Borys Humeniuk (2003–2007);

Oleksandr Demianiuk (2007–2012);

Borys Humeniuk (2012–2019);

Chargé d'Affaires

Nataliia Sirenko (2019–2020)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

Republic of Korea

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Михайло Резник (1997–2001);

Володимир Фуркало (2001–2005);

Юрій Мушка (2006–2008);

Володимир Белашов (2008–2011);

Василь Мармазов (2011–2017);

Олександр Горін (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Mykhailo Rezyk (1997–2001);

Volodymyr Furkalo (2001–2005);

Yurii Mushka (2006–2008);

Volodymyr Bielashov (2008–2011);

Vasyl Marmazov (2011–2017);

Oleksandr Horin (2017–2020)

РЕСПУБЛІКА КУБА

Republic of Cuba

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
15.10.2016

МИХАЙЛО ХОМЕНКО

Mykhailo Khomenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Тараненко (1995–1997);
Євген Свиначук (1997–2000);
Віктор Пащук (2001–2005);
Олександр Гнедих (2005–2008);
Тетяна Саєнко (2009–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Володимир Козлов (2013–2014);
Олександр Киричок (2014–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Taranenko (1995–1997);
Yevhen Svyarchuk (1997–2000);
Viktor Pashchuk (2001–2005);
Oleksandr Hniedykh (2005–2008);
Tetiana Saienko (2009–2013);
Chargé d'Affaires:
Volodymyr Kozlov (2013–2014);
Oleksandr Kyrychok (2014–2016)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.03.2019

ОЛЕКСАНДР БАЛАНУЦА

Oleksandr Balanutsa

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Бурмаков (2003–2005);
Володимир Толкач (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Burmakov (2003–2005);
Volodymyr Tolkach (2010–2019)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

27.02.2019

ОЛЕКСАНДР МІЩЕНКО

Oleksandr Mishchenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Віктор Михайловський (1997–2004);

Мирон Янків (2004–2005);

Рауль Чілачава (2005–2010);

Анатолій Олійник (2011–2015);

Євген Перебийніс (2015–2017);

Тимчасові повірені у справах:

Володимир Чорний (1993–1997);

Аліса Подоляк (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Viktor Mykhailovskyi (1997–2004);

Myron Yankiv (2004–2005);

Raul Chilachava (2005–2010);

Anatolii Oliinyk (2011–2015);

Yevhen Perebyinis (2015–2017);

Chargé d'Affaires:

Volodymyr Chornyi (1993–1997);

Alisa Podoliak (2017–2019)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

31.10.2015

ВОЛОДИМИР ЯЦЕНКІВСЬКИЙ

Volodymyr Yatsenkivskyi

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Ростислав Білодід (1992–1999);

Валентин Зайчук (2000–2001);

Микола Деркач (2001–2004);

Борис Климчук (2004–2007);

Ігор Прокопчук (2008–2011);

Валерій Жовтенко (2011–2015);

Тимчасовий повірений у справах

Андрій Скляр (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Rostyslav Bilodid (1992–1999);

Valentyn Zaichuk (2000–2001);

Mykola Derkach (2001–2004);

Borys Klymchuk (2004–2007);

Ihor Prokopchuk (2008–2011);

Valerii Zhovtenko (2011–2015);

Chargé d'Affaires

Andrii Skliar (2015)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Lebanese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.08.2016

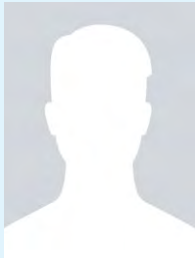
ІГОР ОСТАШ
Ihor Ostash

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Сергій Камишев (1998–2001);
Валерій Рилач (2002–2006);
Борис Захарчук (2006–2009);
Володимир Коваль (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Віталій Боровко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Serhii Kamyshev (1998–2001);
Valerii Rylach (2002–2006);
Borys Zakharchuk (2006–2009);
Volodymyr Koval (2009–2014);
Chargé d’Affaires
Vitalii Borovko (2015–2016)

ЛІБІЯ

Libya

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
2020

МИКОЛА РАДЧЕНКО
Mykola Radchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олексій Рибак (1999–2006);
Геннадій Латій (2006–2010);
Микола Нагорний (2010–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (1999–2006);
Hennadii Latii (2006–2010);
Mykola Nahornyi (2010–2020)

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

Republic of North Macedonia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
06.09.2017

НАТАЛІЯ ЗАДОРОЖНІЮК
Nataliia Zadorozhniuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
В'ячеслав Похвальський (1999–2001);
Павло Кір'яков (2001–2003);
Олексій Шовкоп'яс (2004–2005);
Віталій Москаленко (2005–2009);
Юрій Гончарук (2009–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viacheslav Pokhvalskyi (1999–2001);
Pavlo Kiriakov (2001–2003);
Oleksii Shovkoplias (2004–2005);
Vitalii Moskalenko (2005–2009);
Yurii Honcharuk (2009–2017)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.06.2016

ОЛЕКСАНДР НЕЧИТАЙЛО
Oleksandr Nechytailo

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Шевченко (2004–2009);
Ігор Лоссовський (2009–2010);
Ігор Гуменний (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Shevchenko (2004–2009);
Ihor Lossovskyi (2009–2010);
Ihor Humennyi (2010–2016)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО

Kingdom of Morocco

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

ОКСАНА ВАСИЛЬЄВА

Oksana Vasylieva

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Малько (2000–2004);
Борис Гудима (2004–2007);
Віталій Йохна (2007–2011);
Ярослав Коваль (2011–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Плевако (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Malko (2000–2004);
Borys Hudyma (2004–2007);
Vitalii Yokhna (2007–2011);
Yaroslav Koval (2011–2019);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Plevako (2019–2020)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

United Mexican States

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ОКСАНА ДРАМАРЕЦЬКА

Oksana Dramaretska

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Щербак (1997–1998);
Олександр Тараненко (2004–2007);
Олексій Бранашко (2007–2012);
Руслан Спірін (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Shcherbak (1997–1998);
Oleksandr Taranenko (2004–2007);
Oleksii Branashko (2007–2012);
Ruslan Spirin (2012–2020)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

Republic of Moldova

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.12.2019

МАРКО ШЕВЧЕНКО
Marko Shevchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віталій Бойко (1993–1994);
Іван Гнатишин (1996–2000);
Петро Чалий (2000–2006);
Сергій Пирожков (2007–2015);
Іван Гнатишин (2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Євген Левицький (1994–1996);
Володимир Бочечко (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Boiko (1993–1994);
Ivan Hnatyshyn (1996–2000);
Petro Chalyi (2000–2006);
Serhii Pyrozhkov (2007–2015);
Ivan Hnatyshyn (2015–2019);
Chargé d'Affaires:
Yevhen Levytskyi (1994–1996);
Volodymyr Boiechko (2019)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

Federal Republic of Nigeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2020

ВАЛЕРІЙ КІРДОДА
Valeriy Kirdoda

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Бутяга (2001–2003);
Олег Скоропад (2005–2009);
Валерій Василюв (2009–2014);
Валерій Александрук (2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Віктор Семененко (2003–2004);
Сергій Юшкевич (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Butiaha (2001–2003);
Oleh Skoropad (2005–2009);
Valerii Vasyliiev (2009–2014);
Valerii Aleksandruk (2015–2019);
Charge d'Affaires:
Viktor Semenenko (2003–2004);
Serhii Yushkevych (2019–2020)

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

Kingdom of the Netherlands

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.03.2017

ВСЕВОЛОД ЧЕНЦОВ
Vsevolod Chentsov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2002);
Дмитро Марков (2002–2008);
Василь Корзаченко (2008–2011);
Олександр Горін (2011–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Hryshchenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2002);
Dmytro Markov (2002–2008);
Vasyl Korzachenko (2008–2011);
Oleksandr Horin (2011–2017)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

Federal Republic of Germany

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2014

АНДРІЙ МЕЛЬНИК
Andrii Melnyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Пісковий (1992–1994);
Юрій Костенко (1994–1997);
Анатолій Пономаренко (1997–2004);
Сергій Фареник (2004–2005);
Ігор Долгов (2005–2008);
Наталія Зарудна (2008–2012);
Павло Клімкін (2012–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Piskovyi (1992–1994);
Yurii Kostenko (1994–1997);
Anatolii Ponomarenko (1997–2004);
Serhii Farenik (2004–2005);
Ihor Dolhov (2005–2008);
Nataliia Zarudna (2008–2012);
Pavlo Klimkin (2012–2014)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2016

ВЯЧЕСЛАВ ЯЦЮК
Viacheslav Yatsiuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1997);
Ігор Подолєв (1998–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Ігор Сагач (2004–2008);
Олександр Цветков (2008–2012);
Юрій Оніщенко (2012–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Олег Грабовецький (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1997);
Ihor Podoliev (1998–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Ihor Sahach (2004–2008);
Oleksandr Tsvietkov (2008–2012);
Yurii Onishchenko (2012–2014);
Chargé d’Affaires
Oleh Hrabovetskyi (2015–2016)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

United Arab Emirates

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.10.2010

ЮРІЙ ПОЛУРЕЗ
Yurii Polurez

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Євген Микитенко (2004–2007);
Сергій Пасько (2007–2009)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (2004–2007);
Serhii Pasko (2007–2009)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.04.2020

МАРКІЯН ЧУЧУК
Markiian Chuchuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Пономаренко (2002–2004);
Ігор Поліха (2004–2007);
Ігор Пасько (2007–2011);
Олег Шевченко (2011–2012);
Володимир Лакомов (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Ponomarenko (2002–2004);
Ihor Polikha (2004–2007);
Ihor Pasko (2007–2011);
Oleh Shevchenko (2011–2012);
Volodymyr Lakomov (2012–2020)

РЕСПУБЛІКА ПЕРУ

Republic of Peru

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.06.2018

ІГОР ТУМАСОВ
Ihor Tumasov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Грушко (2003–2006);
Олександр Михальчук (2013–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Віктор Харамінський (2009–2013);
Владислав Богорад (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Hrushko (2003–2006);
Oleksandr Mykhalchuk (2013–2017);
Chargé d'Affaires:
Viktor Kharaminskyi (2009–2013);
Vladyslav Bohorad (2017–2018)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of South Africa

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

ЛЮБОВ АБРАВИТОВА
Liubov Abravytova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Леонід Гур'янов (1995–1999);
Ігор Турянський (2000–2004);
Михайло Скуратовський (2004–2008);
Валерій Гребенюк (2008–2014);
Євген Буркат (2015–2017);
Тарас Кузьмич (2018–2019);
Тимчасова повірена у справах
Любов Абравітова (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Leonid Hurianov (1995–1999);
Ihor Turianskyi (2000–2004);
Mykhailo Skuratovskyi (2004–2008);
Valerii Hrebenuk (2008–2014);
Yevhen Burkat (2015–2017);
Taras Kuzmych (2018–2019);
Chargé d'Affaires
Liubov Abravytova (2017–2020)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.10.2014

АНДРІЙ ДЕЩИЦЯ
Andrii Deshchytia

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Геннадій Удовенко (1992–1994);
Петро Сардачук (1995–1998);
Дмитро Павличко (1999–2002);
Олександр Никоненко (2002–2003);
Ігор Харченко (2003–2006);
Олександр Моцик (2006–2010);
Маркіян Мальський (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Теодозій Старак (1994–1995)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Gennadii Udoenko (1992–1994);
Petro Sardachuk (1995–1998);
Dmytro Pavlychko (1999–2002);
Oleksandr Nykonenko (2002–2003);
Ihor Kharchenko (2003–2006);
Oleksandr Motsyk (2006–2010);
Markiiian Malskyi (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Teodozii Starak (1994–1995)

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Portuguese Republic

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.10.2015

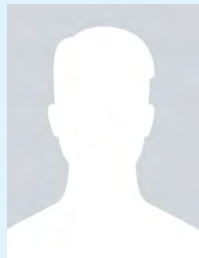
ІННА ОГНІВЕЦЬ
Inna Ohnivets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Зленко (1997–2000);
Костянтин Тимошенко (2001–2005);
Ростислав Троненко (2005–2010);
Олександр Никоненко (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Леонід Третяк (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Zlenko (1997–2000);
Kostiantyn Tymoshenko (2001–2005);
Rostyslav Tronenko (2005–2010);
Oleksandr Nykonenko (2010–2014);
Chargé d’Affaires
Leonid Tretiak (2014–2015)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Russian Federation

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
02.12.2018

ВАСИЛЬ ПОКОТИЛО
Vasyl Pokotylo

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Крижанівський (1992–1994);
Володимир Федоров (1995–1999);
Микола Білоблоский (1999–2005);
Олег Дьомін (2006–2008);
Костянтин Грищенко (2008–2010);
Володимир Єльченко (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Руслан Німчинський (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Kryzhanivskyi (1992–1994);
Volodymyr Fedorov (1995–1999);
Mykola Biloblotskyi (1999–2005);
Oleh Diomin (2006–2008);
Kostiantyn Hryshchenko (2008–2010);
Volodymyr Yelchenko (2010–2015);
Chargé d’Affaires
Ruslan Nimchynskyi (2015–2018)

РУМУНІЯ

Romania

Тимчасовий повірений
у справах

Chargé
d'Affaires

26.07.2020

ПАУН РОГОВЕЙ

Paun Rohovei

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Леонтій Сандуляк (1992–1995);

Олександр Чалий (1995–1998);

Ігор Харченко (1998–2000);

Антон Бутейко (2000–2003);

Теофіл Бауер (2004–2005);

Юрій Малько (2005–2008);

Маркіян Кулик (2008–2012);

Теофіл Бауер (2012–2016);

Олександр Баньков (2017–2020);

Тимчасові повірені у справах:

Теофіл Рендюк (2016);

Євген Левицький (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Leontii Sanduliak (1992–1995);

Oleksandr Chalyi (1995–1998);

Ihor Kharchenko (1998–2000);

Anton Buteiko (2000–2003);

Teofil Bauer (2004–2005);

Yurii Malko (2005–2008);

Markiiian Kulyk (2008–2012);

Teofil Bauer (2012–2016);

Oleksandr Bankov (2017–2020);

Chargé d'Affaires:

Teofil Rendiuk (2016);

Yevhen Levytskyi (2016–2017)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Kingdom of Saudi Arabia

Надзвичайний
і Повноважний Посол

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

13.10.2014

ВАДИМ ВАХРУШЕВ

Vadym Vakhrushev

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Євген Микитенко (1996–1999);

Леонід Гур'янов (2002–2009);

Петро Колос (2009–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Yevhen Mykytenko (1996–1999);

Leonid Hurianov (2002–2009);

Petro Kolos (2009–2014)

РЕСПУБЛІКА СЕНЕГАЛ

Republic of Senegal

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

АНТОН БАРАБУЛЯ
Anton Barabulia

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Андрій Заяць (2008–2013);
Олександр Овчаров (2013–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Zaiats (2008–2013);
Oleksandr Ovcharov (2013–2018)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.06.2015

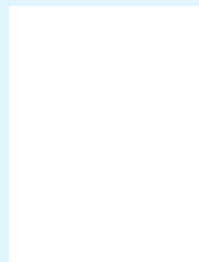
ОЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ
Oleksandr Aleksandrovych

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Фуркало (1998–2001);
Анатолій Шостак (2001–2003);
Руслан Демченко (2003–2005);
Анатолій Олійник (2005–2009);
Віктор Недопас (2009–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Кириченко (2013–2014);
Микола Джигун (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Furkalo (1998–2001);
Anatolii Shostak (2001–2003);
Ruslan Demchenko (2003–2005);
Anatolii Oliynyk (2005–2009);
Viktor Nedopas (2009–2013);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Kyrychenko (2013–2014);
Mykola Dzhyhun (2014–2015)

РЕСПУБЛІКА СІНГАПУР

Republic of Singapore

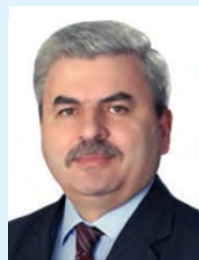

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Горін (2003–2006);
Віктор Маштабей (2006–2009);
Павло Султанський (2010–2015);
Дмитро Сенік (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Horin (2003–2006);
Viktor Mashtabei (2006–2009);
Pavlo Sultanskyi (2010–2015);
Dmytro Senik (2015–2020)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.11.2016

ЮРІЙ МУШКА
Yurii Mushka

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роман Лубківський (1992–1993);
Петро Сардачук (1993–1994);
Дмитро Павличко (1995–1998);
Юрій Рилач (1998–2004);
Сергій Устич (2004–2005);
Інна Огнівець (2006–2010);
Олег Гаваші (2010–2016);
Тимчасова повірена у справах
Оксана Кицун (2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Lubkivskyi (1992–1993);
Petro Sardachuk (1993–1994);
Dmytro Pavlychko (1995–1998);
Yurii Rylach (1998–2004);
Serhii Ustych (2004–2005);
Inna Ohnivets (2006–2010);
Oleh Havashi (2010–2016);
Chargé d'Affaires
Oksana Kytsun (2016)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.08.2015

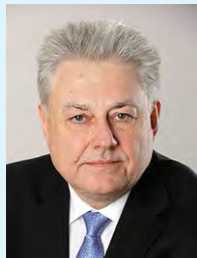
МИХАЙЛО БРОДОВИЧ
Mykhailo Brodovych

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Гнатишин (2004–2006);
Вадим Примаченко (2007–2011);
Микола Кириченко (2011–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Hnatyshyn (2004–2006);
Vadym Prymachenko (2007–2011);
Mykola Kyrychenko (2011–2015)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

United States of America

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.12.2019

ВОЛОДИМИР ЄЛЬЧЕНКО
Volodymyr Yelchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олег Білорус (1992–1994);
Юрій Щербак (1994–1998);
Антон Бутейко (1998–1999);
Костянтин Грищенко (2000–2003);
Михайло Резнік (2003–2006);
Олег Шамшур (2006–2010);
Олександр Моцик (2010–2015);
Валерій Чалий (2015–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Яневський (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleh Bilorus (1992–1994);
Yurii Shcherbak (1994–1998);
Anton Buteiko (1998–1999);
Kostiantyn Hryshchenko (2000–2003);
Mykhailo Reznik (2003–2006);
Oleh Shamshur (2006–2010);
Oleksandr Motsyk (2010–2015);
Valerii Chalyi (2015–2019);
Chargé d'Affaires
Andrii Yanevskyi (2019)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ВАСИЛЬ СЕРВАТЮК
Vasyl Servatiuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2012);
Віктор Нікітюк (2012–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smietanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2012);
Viktor Nikitiuk (2012–2019)

КОРОЛІВСТВО ТАЇЛАНД

Kingdom of Thailand

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.11.2015

АНДРІЙ БЕШТА
Andrii Beshta

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Литвин (1998–1999);
Ростислав Білодід (2000–2002);
Ігор Гуменний (2004–2008);
Маркіян Чучук (2008–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Вадим Ковалевський (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1998–1999);
Rostyslav Bilodid (2000–2002);
Ihor Humennyi (2004–2008);
Markiian Chuchuk (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Vadym Kovalevskyi (2015)

ТУНІСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Tunisia

Надзвичайний і Повноважний Посол
(за сумісництвом)
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
(with concurrent accreditation)

22.09.2020

ВОЛОДИМИР ХОМАНЕЦЬ

Volodymyr Khomanets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олег Дяченко (1997–2000);
Олексій Рибак (2002–2004);
Валерій Рилач (2007–2013);
Микола Нагорний (2015–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Шульга (1996–1997);
Олександр Рябцев (2013–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleh Diachenko (1997–2000);
Oleksii Rybak (2002–2004);
Valerii Rylach (2007–2013);
Mykola Nahornyi (2015–2020);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Shulha (1996–1997);
Oleksandr Riabtsev (2013–2015)

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

22.08.2016

АНДРІЙ СИБИГА

Andrii Sybiha

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Турянський (1992–1997);
Олександр Моцик (1997–2001);
Ігор Долгов (2002–2004);
Олександр Міщенко (2005–2008);
Сергій Корсунський (2008–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Олексій Шовкопляс (1997)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Turianskyi (1992–1997);
Oleksandr Motsyk (1997–2001);
Ihor Dolhov (2002–2004);
Oleksandr Mishchenko (2005–2008);
Serhii Korsunskyi (2008–2016);
Chargé d'Affaires
Oleksii Shovkopliias (1997)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2019

ЗИНОВІЙ ГОШОВСЬКИЙ

Zynovii Hoshovskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Вадим Чупрун (1995–2004);
Віктор Майко (2005–2010);
Валентин Шевальов (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vadym Chuprun (1995–2004);
Viktor Maiko (2005–2010);
Valentyn Shevaliov (2010–2019)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка,
Представниця України у Дунайській Комісії за сумісництвом
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Representative
of Ukraine to the Danube Commission (with concurrent accreditation)
30.05.2016

ЛЮБОВ НЕПОП

Liubov Nepop

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Орест Климпуш (1997–2003);
Юрій Мушка (2003–2006);
Дмитро Ткач (2006–2010);
Юрій Мушка (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Михайло Юнгер (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Orest Klympush (1997–2003);
Yurii Mushka (2003–2006);
Dmytro Tkach (2006–2010);
Yurii Mushka (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Mykhailo Yunher (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

Republic of Uzbekistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

МИКОЛА ДОРОШЕНКО
Mykola Doroshenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Денис Погрібний (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smetanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Denys Pohribnyi (2019–2020)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Finland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

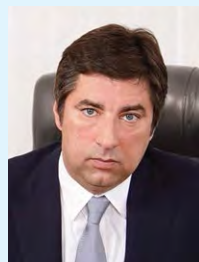
ОЛЬГА ДІБРОВА
Olha Dibrova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1997);
Ігор Подолев (1997–2001);
Петро Сардачук (2001–2003);
Олександр Майданник (2003–2007);
Андрій Дешиця (2007–2013);
Олексій Селін (2013–2014);
Андрій Олефіров (2014–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Ілля Квас (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1997);
Ihor Podoliev (1997–2001);
Petro Sardachuk (2001–2003);
Oleksandr Maidannyk (2003–2007);
Andrii Deshchytisia (2007–2013);
Oleksii Selin (2013–2014);
Andrii Olefirov (2014–2019);
Chargé d'Affaires
Illya Kvas (2019–2020)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВАДИМ ОМЕЛЬЧЕНКО

Vadym Omelchenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Юрій Кочубей (1992–1997);
Анатолій Зленко (1997–2000);
Юрій Сергєєв (2003–2007);
Костянтин Тимошенко (2007–2010);
Олександр Купчишин (2010–2014);
Олег Шамшур (2014–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Сліпченко (1992);
Віталій Йохна (2000–2003)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Yurii Kochubei (1992–1997);
Anatolii Zlenko (1997–2000);
Yurii Serhieiev (2003–2007);
Kostiantyn Tymoshenko (2007–2010);
Oleksandr Kupchyshyn (2010–2014);
Oleh Shamshur (2014–2020);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Slipchenko (1992);
Vitalii Yokhna (2000–2003)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

Republic of Croatia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.12.2019

ВАСИЛЬ КИРИЛИЧ

Vasyl Kyrylych

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Анатолій Шостак (1995–2001);
Віктор Кирик (2001–2006);
Маркіян Лубківський (2007–2009);
Борис Зайчук (2009–2010);
Олександр Левченко (2010–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Олефіров (2001);
Ярослав Сімонов (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Anatolii Shostak (1995–2001);
Viktor Kyryk (2001–2006);
Markiiian Lubkivskyi (2007–2009);
Borys Zaichuk (2009–2010);
Oleksandr Levchenko (2010–2017);
Charge d'Affaires:
Andrii Olefirov (2001);
Yaroslav Simonov (2017–2019)

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.01.2017

ЄВГЕН ПЕРЕБИЙНІС
Yevhen Perebyinis

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роман Лубківський (1992–1995);
Андрій Озадовський (1995–1999);
Сергій Устич (1999–2004);
Іван Кулеба (2004–2009);
Іван Грицак (2009–2012);
Борис Зайчук (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Зіновій Гошовський (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Lubkivskyi (1992–1995);
Andrii Ozadovskyi (1995–1999);
Serhii Ustych (1999–2004);
Ivan Kuleba (2004–2009);
Ivan Hrytsak (2009–2012);
Borys Zaichuk (2012–2016);
Chargé d’Affaires
Zinovii Hoshovskyi (2016–2017)

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d’Affaires
18.10.2017

НАТАЛІЯ ФІЯЛКА
Nataliia Fiialka

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Оксана Слюсаренко (2008–2014);
Тимчасові повірені у справах
Володимир Цибульник (2014–2015);
Тетяна Волкова (2015–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Oksana Sliusarenko (2008–2014);
Chargé d’Affaires
Volodymyr Tsybulnyk (2014–2015);
Tetiana Volkova (2015–2017)

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

АРТЕМ РИБЧЕНКО
Artem Rybchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Сліпченко (1993–1997);
Ніна Ковальська (1998–2000);
Євген Бершеда (2000–2003);
Сюзанна Станік (2003–2004);
Ігор Дір (2008–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Остап Юхимович (2004–2008; 2014–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Slipchenko (1993–1997);
Nina Kovalska (1998–2000);
Yevhen Bersheda (2000–2003);
Siuzanna Stanik (2003–2004);
Ihor Dir (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Ostap Yukhymovych (2004–2008; 2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

Kingdom of Sweden

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

АНДРІЙ ПЛАХОТНЮК
Andrii Plakhotniuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1994);
Ігор Подолєв (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Леонід Кожара (2003–2004);
Анатолій Пономаренко (2007–2008);
Євген Перебийніс (2008–2011);
Валерій Степанов (2011–2014);
Ігор Сагач (2015–2019);
Тимчасова повірена у справах
Олена Полуніна (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1994);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Leonid Kozhara (2003–2004);
Anatolii Ponomarenko (2007–2008);
Yevhen Perebyinis (2008–2011);
Valerii Stepanov (2011–2014);
Ihor Sahach (2015–2019);
Chargé d'Affaires
Olena Polunina (2019–2020)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

14.04.2020

СЕРГІЙ КОРСУНСЬКИЙ

Serhii Korsunskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1995–1999);
Юрій Костенко (2001–2006);
Володимир Макуха (2006);
Микола Кулініч (2006–2013);
Ігор Харченко (2013–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1995–1999);
Yurii Kostenko (2001–2006);
Volodymyr Makukha (2006);
Mykola Kulinich (2006–2013);
Ihor Kharchenko (2013–2020)

Надзвичайні та Повноважні Посли іноземних держав в Україні

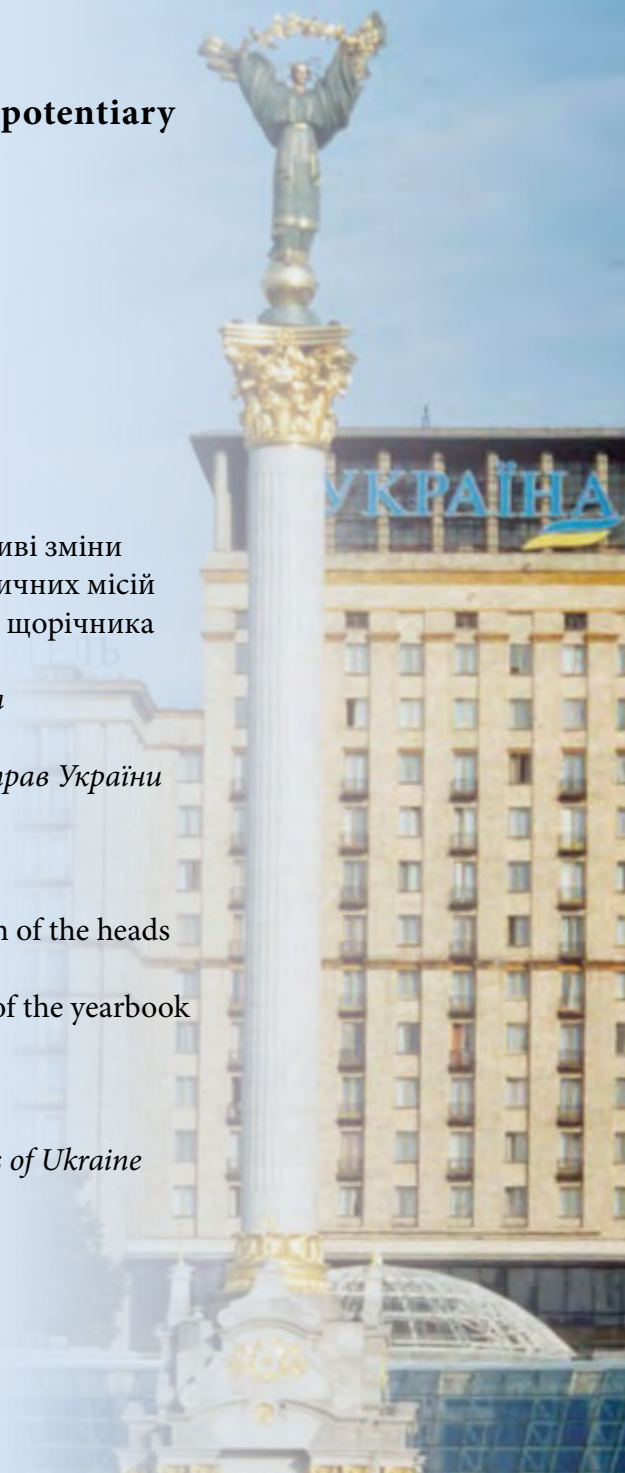
**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of foreign countries
to Ukraine**

Відомості станом
на 7 жовтня 2020 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 7 October, 2020.
Possible changes in composition of the heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

БРЮС ЕДВАРДС
Bruce Edwards

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Даглас Роберт Траппетт (2015–2016);
Мелісса О'Рурк (2017–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Брюс Едвардс (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Douglas Robert Trappett (2015–2016);
Melissa O'Rourke (2017–2020);
Chargé d'Affaires
Bruce Edwards (2016–2017)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

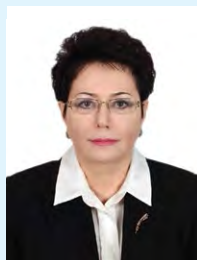
ҐЕРНОТ ПФАНДЛЕР
Gernot Pfandler

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Георг Вайсс (1992–1997);
Клаус Фаб'ян (1997–2001);
Міхаель Місс (2001–2006);
Йозеф-Маркус Вукетіч (2006–2010);
Вольф Дітріх Хайм (2010–2015);
Герміне Поппеллер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Georg Weiss (1992–1997);
Klaus Fabjan (1997–2001);
Michael Miess (2001–2006);
Josef-Markus Wuketich (2006–2010);
Wolf Dietrich Heim (2010–2015);
Hermine Poppeller (2015–2019)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Azerbaijan

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ЕЛЬМИРА АХУНДОВА
Elmira Akhundova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Назім Гусейн оглу Ібрагімов (1997–2001);
Талят Мусейб оглу Алієв (2001–2010);
Ейнулла Ядулла оглу Мадатлі (2010–2015);
Азер Худаяр оглу Худієв (2016–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Назім Алієв (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nazim Husein oglu Ibrahimov (1997–2001);
Talyat Museib oglu Aliyev (2001–2010);
Einulla Yadulla oglu Madatli (2010–2015);
Azer Khudayar oglu Khudiyev (2016–2020);
Chargé d'Affaires
Nazim Aliyev (2015–2016)

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
26.05.2015

ХОСІН БУССУАРА
Hocine Boussouara

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992–1997);
Шеріф Шихі (1997–2005);
Мокадем Бафдаль (2005–2009);
Мохаммед Башир Маззуз (2009–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Belramoul Kamerzerman (1992–1997);
Cherif Chikhi (1997–2005);
Mokaddem Bafdal (2005–2009);
Mohammed Bachir Mazzouz (2009–2015)

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Argentine Republic

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

ЕЛЕНА ЛЕТІСІЯ МІКУСІНСЬКА
Elena Leticia Mikusinski

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Луїс Бакеріса (1993–1999);
Мігель Анхель Кунео (2000–2006);
Ліла Ролдан Васкес де Муан (2007–2015);
Альберто Хосе Алонсо (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Luis Baqueriza (1993–1999);
Miguel Ángel Cúneo (2000–2006);
Lila Roldán Vázquez de Moine (2007–2015);
Alberto José Alonso (2016–2019)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА АФГАНІСТАН

Islamic Republic of Afghanistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВАЛІ МОНАВАР
Wali Monawar

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Саїд Мохаммад Хаїрха (2002–2005);
Мохаммад Асеф Делавар (2005–2011);
Фазіль Фазлуррахман (2011–2013);
Мохаммад Акбар Мохаммаді (2013–2017);
Сардар Мохаммад Рахман Огли (2017–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Мухамад Амман (1995–1998);
Саєд Мохаммад Фарані (1998–2000);
Мухіддін Масуд (2000–2002);
Садат Саїд Анвар (2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Said Mohammad Khairkha (2002–2005);
Mohammad Asef Delawar (2005–2011);
Fazil Fazlurahman (2011–2013);
Mohammad Akbar Mohammadi (2013–2017);
Sardar Mohammad Rahman Oghli (2017–2020);
Chargé d'Affaires:
Mohammad Amman (1995–1998);
Saed Mahmud Farani (1998–2000);
Muhiddin Masud (2000–2002);
Sadat Said Anwar (2020)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

Kingdom of Belgium

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

23.10.2018

АЛЕКС ЛЕНАРТС

Alex Lenaerts

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Інгеборг Крістоферсен (1992–1995);
Вільфрід Нартюс (1995–1998);
П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998–2000);
П'єр Дюбуїсон (2000–2003);
П'єр Коло (2003–2006);
Марк Вінк (2006–2011);
Яна Зікмундова (2011–2014);
Люк Якобс (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ingeborg Christoffersen (1992–1995);
Wilfried Nartus (1995–1998);
Pierre Jean Marie Antoine Vaesen (1998–2000);
Pierre Dubuisson (2000–2003);
Pierre Colot (2003–2006);
Marc Vinck (2006–2011);
Jana Zikmundova (2011–2014);
Luc Jacobs (2014–2018)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

05.10.2016

ІГОР СОКОЛ

Igor Sokol

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993–2001);
Валентин Величко (2001–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Kurashik (1993–2001);
Valentyn Velychko (2001–2016)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

КОСТАДІН КОДЖАБАШЕВ
Kostadin Kodzhabashev

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Петар Крістев Марков (1992–1998);
Александр Димитров (1998–2002);
Ангел Ганев (2002–2007);
Дімітар Владіміров (2007–2012);
Красімір Мінчев (2012–2018);
Тимчасова повірена у справах
Стояна Русінова (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Petar Kristev Markov (1992–1998);
Aleksandr Dimitrov (1998–2002);
Angel Ganev (2002–2007);
Dimitar Vladimirov (2007–2012);
Krasimir Minchev (2012–2018);
Chargé d’Affaires
Stoyana Rusinova (2018–2019)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ

Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

ОСВАЛДО БІАТО ЖУНІОР
Oswaldo Biato Junior

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995–1998);
Маріо Августо Сантос (1998–2001);
Елдер Мартінс де Мораес (2001–2003);
Ренато Луїз Родрігес Маркес (2003–2009);
Антоніо Фернандо Круз-де-Мелло (2009–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Asdrúbal Pinto de Ulissea (1995–1998);
Mario Augusto Santos (1998–2001);
Elder Martins de Moraes (2001–2003);
Renato Luiz Rodrigues Marques (2003–2009);
Antonio Fernando Cruz-de-Mello (2009–2016)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН)

Holy See (Vatican)

Апостольські Нунції:

Антоніо Франко (1992–1999);
Микола Етерович (1999–2004);
Іван Юркович (2004–2011);
Томас Едвард Галліксон (2011–2015);
Клаудіо Гуджеротті (2015–2020)

Apostolic Nuncios:

Antonio Franco (1992–1999);
Nikola Eterović (1999–2004);
Ivan Jurković (2004–2011);
Thomas Edward Gullickson (2011–2015);
Claudio Gugerotti (2015–2020)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.09.2019

МЕЛІНДА СІММОНС

Melinda Simmons

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992–1995);
Рой Стівен Рів (1995–1999);
Роберт Роланд Гедлі Сміт (1999–2002);
Роберт Едвард Брінклі (2002–2006);
Роберт Лі Тернер (2008–2012);
Саймон Сміт (2012–2015);
Джудіт Гоф (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Simon Nicholas Pieter Himmans (1992–1995);
Roy Stieven Rieve (1995–1999);
Robert Roland Headly Smith (1999–2002);
Robert Edward Brinckly (2002–2006);
Robert Lee Turner (2008–2012);
Simon Smith (2012–2015);
Judith Gough (2015–2019)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

Socialist Republic of Vietnam

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

НГУЄН АНЬ ТУАН
Nguyen Anh Tuan

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Чионг Тунг (1993–1997);
Доан Дик (1997–2002);
Ву Зионг Хуан (2002–2006);
Нгуєн Ван Тхань (2007–2010);
Хо Дак Мінх Нгуєт (2010–2013);
Нгуєн Мінх Чі (2014–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Truong Tung (1993–1997);
Doan Duc (1997–2002);
Vu Duong Huan (2002–2006);
Nguyen Van Thanh (2007–2010);
Ho Dac Minh Nguyet (2010–2013);
Nguyen Minh Tri (2014–2017)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

Republic of Armenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
01.02.2019

ТІГРАН СЕЙРАНЯН
Tigran Seiranian

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Грач Сілванян (1996–2003);
Армен Авакович Хачатрян (2003–2010);
Андранік Манукян (2010–2018);
Тимчасовий повірений у справах
Гайк Акопян (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hrach Sylvanian (1996–2003);
Armen Avakovich Khachatryan (2003–2010);
Andranik Manukyan (2010–2018);
Chargé d'Affaires
Hayk Hakobyan (2018–2019)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2019

ВАСІЛІОС БОРНОВАС
Vasilios Bornovas

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993–1998);
Дімітріс Контумас (1998–2002);
Панайотіс Гумас (2002–2006);
Харалампос Дімітріу (2006–2009);
Георгіос Георгунтзос (2009–2013);
Вассіліс Пападопулос (2013–2016);
Георгіос Пукаміссас (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vasileos Patsikakis (1993–1998);
Dimitris Contoumas (1998–2002);
Panayotis Goumas (2002–2006);
Haralampos Dimitriou (2006–2009);
Georgios Georgountzos (2009–2013);
Vassilis Papadopoulos (2013–2016);
Georgios Poukamissas (2016–2019)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні
та Постійний Представник Грузії при ОДЕР-ГУАМ
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Georgia to Ukraine
and Permanent Representative of Georgia to the ODER-GUAM
07.11.2019

ТЕЙМУРАЗ ШАРАШЕНІДЗЕ
Teimuraz Sharashenidze

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994–1998);
Малхаз Чачава (1999–2000);
Грігол Катамадзе (2000–2007);
Мераб Антадзе (2007–2008);
Грігол Катамадзе (2009–2013);
Міхеїл Уклеба (2013–2017);
Гела Думбадзе (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valerii Chechelashvili (1994–1998);
Malkhaz Chachava (1999–2000);
Grigol Katamadze (2000–2007);
Merab Antadze (2007–2008);
Grigol Katamadze (2009–2013);
Mikheil Ukleba (2013–2017);
Gela Dumbadze (2017–2019)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.07.2020

ОЛЕ ЕГБЕРГ МІККЕЛЬСЕН
Ole Egberg Mikkelsen

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Крістіан Фабер-Род (1992–1997);
Йорн Крогбек (1997–2001);
Мартін Кофод (2001–2002);
Крістіан Фабер-Род (2002–2005);
Уффе Андерссон Балслев (2005–2009);
Мікаель Борг-Хансен (2009–2013);
Мерете Юль (2013–2015);
Крістіан Донс Крістенсен (2015–2017);
Рубен Медсен (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Christian Faber-Rod (1992–1997);
Jorn Krogbek (1997–2001);
Martin Kofod (2001–2002);
Christian Faber-Rod (2002–2005);
Uffe Andersson Balslev (2005–2009);
Michael Borg-Hansen (2009–2013);
Merete Juhl (2013–2015);
Christian Dons Christensen (2015–2017);
Ruben Madsen (2017–2020)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Estonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

КАЙМО КУУСК
Kaimo Kuusk

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Тііт Мацулевич (1996–1999);
Тііт Набер (1999–2002);
Пауль Леттенс (2002–2006);
Яан Хейн (2006–2011);
Лаурі Лепік (2011–2012);
Сулев Канніке (2012–2016);
Герт Антсу (2016–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Біров (1993–1995);
Рейн Ойдеківі (1995–1996)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Tiit Matsulevich (1996–1999);
Tiit Naber (1999–2002);
Paul Lettence (2002–2006);
Yaan Hein (2006–2011);
Lauri Lepik (2011–2012);
Sulev Kannike (2012–2016);
Gert Antsu (2016–2019);
Chargé d'Affaires:
Andrii Birov (1993–1995);
Rain Oidekivi (1995–1996)

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

АЙМАН АХМЕД МОКХТАР ЕЛЬГАММАЛЬ
Ayman Ahmed Mokhtar Elgammal

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993–1997);
Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед (1997–2001);
Мона Алі Хашаба (2001–2005);
Юсеф Мустафа Зада (2005–2008);
Ясір Атеф Абдель Кадер (2008–2012);
Усама Тауфік Юсеф Бадр (2012–2016);
Хоссам Ельдін Алі (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Husein Kamal-Eldin Shalash (1993–1997);
Omar El-Faruhk Khassan Mohamed (1997–2001);
Mona Ali Hashaba (2001–2005);
Yusef Mustafa Zada (2005–2008);
Yasir Atef Abdel Kader (2008–2012);
Osama Tawfik Youssef Badr (2012–2016);
Hossam Eldeen Aly (2016–2020)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

ДЖОЕЛЬ ЛІОН
Joel Lion

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Цві Маген (1993–1998);
Анна Азарі (1999–2003);
Наомі Бен-Амі (2003–2007);
Зіна Калай-Клайтман (2007–2011);
Реувен Дін Ель (2011–2014);
Еліав Белоцерковські (2014–2018);
Тимчасовий повірений у справах
Зеев Бен-Аріє (1998–1999)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Zvi Magen (1993–1998);
Anna Azari (1999–2003);
Naomi Ben-Ami (2003–2007);
Zina Kalai-Klaitman (2007–2011);
Reuven Din El (2011–2014);
Eliav Belotsercovsky (2014–2018);
Chargé d’Affaires
Zeev Ben-Arie (1998–1999)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.12.2018

ПАРТХА САТПАТХІ

Partha Satpathy

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Судхір Тукарам Деваре (1992–1995);

Раджendra Кумар Рай (1995–1997);

Відья Бхушан Соні (1997–2002);

Шекхолен Кіпген (2002–2005);

Дебабрата Саха (2005–2010);

Джоті Сваруп Панде (2010–2011);

Раджів Кумар Чандер (2011–2015);

Манодж Кумар Бхарті (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Sudhir Tukaram Devare (1992–1995);

Rajendra Kumar Rai (1995–1997);

Vidya Bhushan Soni (1997–2002);

Shekholen Kipgen (2002–2005);

Debabrata Saha (2005–2010);

Jyoti Swarup Pande (2010–2011);

Rajiv Kumar Chander (2011–2015);

Manoj Kumar Bharti (2015–2018)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

Republic of Indonesia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

ЮДДІ КРІСНАНДІ

Yuddy Chrisnandi

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Роні Хендраван Курніаді (1994–1997);

Где Арса Каджар (1997–2001);

Ремі Рамаулі Сіяхаан (2001–2004);

Альбертус Емануель

Александр Латуріу (2004–2008);

Нінінг Сунінгсіх Рохадіят (2008–2012);

Нінік Кун Нар'яті Сісвойо (2012–2016);

Тимчасовий повірений у справах

Юсран Хадромі (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Roni Hendrawan Kurniadi (1994–1997);

Gde Arsa Kadjar (1997–2001);

Remy Ramauli Siahaan (2001–2004);

Albertus Emanuel

Alexander Laturiu (2004–2008);

Nining Suningsih Rochadiat (2008–2012);

Niniek Kun Naryatie Siswojo (2012–2016);

Chargé d'Affaires

Yusran Hadromi (2016–2017)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

Republic of Iraq

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

23.09.2016

БАКІР АХМЕД АЗІЗ АЛЬ-ДЖАФ

Bakir Ahmed Aziz Al-Jaff

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Музгір Аль-Дурі (2002–2003);

Шорш Халід Саїд (2010–2016);

(через військові події в Іраку Посольство Республіки Ірак в Україні тимчасово припинило роботу в 2003 році й відновило свою діяльність у 2006 році);

Тимчасові повірені у справах:

Гішам Абдель Разак Ібрагім (2001–2002);

Алаа Ад-Дін Хусейн Алі (2006–2007);

Хусейн Аббас Хусейн (2007);

Халід Джасім Мохамед

Аль-Шамарі (2007–2010)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Muzgir Al-Duri (2002–2003);

Shorsh Khalid Said (2010–2016);

(the Embassy of the Republic of Iraq temporarily suspended its work in Ukraine in 2003 because of military operations in Iraq and resumed its work in 2006);

Chargé d'Affaires:

Gisham Abdel Razak Ibrahim (2001–2002);

Alaa Ad-Din Hussein Ali (2006–2007);

Hussein Abass Hussein (2007);

Khalid Jasim Mohamed

Al-Shamary (2007–2010)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

2018

МАНУЧЕХР МОРАДІ

Manouchehr Moradi

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Бехзад Мазахері (1992–1998);

Ахмад Садег-Бонаб (1999–2003);

Бахман Тахеріян-Мобаракє (2003–2005);

Сайєд Муса Каземі (2006–2009);

Акбар Гасемі Алі-Абаді (2010–2014);

Мохаммад Бехешті Монфаред (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Behzad Mazaheri (1992–1998);

Ahmad Sadegh-Bonab (1999–2003);

Bahman Taherian Mobarakeh (2003–2005);

Sayed Mousa Kazemi (2006–2009);

Akbar Ghasemi Ali Abadi (2010–2014);

Mohammad Beheshti Monfared (2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

Kingdom of Spain

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

СИЛЬВІЯ КОРТЕС МАРТІН

Silvia Cortés Martín

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Едуардо Хунко Бонет (1992–1997);

Фернандо Хосе Бейосо Фернандес
(1997–2001);

Луїс Гомес де Аранда Війєн (2001–2005);

Луїс Хав'єр Хіль Каталіна (2005–2009);

Хосе Родрігес Мойяно (2009–2013);

Херардо Анхель Бугайо Оттоне
(2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Eduardo Junko Bonet (1992–1997);

Fernando José Belloso Fernández
(1997–2001);

Luis Gómez de Aranda Villén (2001–2005);

Luis Javier Gil Catalina (2005–2009);

José Rodríguez Moyano (2009–2013);

Gerardo Angel Bugallo Ottone
(2013–2017)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
08.09.2016

ДАВІДЕ ЛА ЧЕЧІЛІА

Davide La Cecilia

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992–1996);

Джан Лука Бертинетто (1996–2000);

Іоланда Брунетті Гетц (2000–2004);

Фабіо Фаббрі (2004–2008);

П'єтро Джованні Доннічі (2008–2012);

Фабріціо Романо (2012–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Vittorio Claudio Surdo (1992–1996);

Gian Luca Bertinetto (1996–2000);

Jolanda Brunetti Goetz (2000–2004);

Fabio Fabbri (2004–2008);

Pietro Giovanni Donnici (2008–2012);

Fabrizio Romano (2012–2016)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
15.04.2020

ДАРХАН КАЛҒАТӘВ
Darkhan Kaletayev

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Юрій Клочков (1994–1996);
Наджамеден Іскалієв (1996–1999);
Равіль Чердабаєв (1999–2003);
Амангелді Жумабаєв (2003–2011);
Заутбек Түрісбеков (2012–2015);
Самат Ордабаєв (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Yuriy Klochkov (1994–1996);
Nadzhameden Iskaliev (1996–1999);
Ravil Cherdabaev (1999–2003);
Amangeldi Zhumabayev (2003–2011);
Zautbek Turisbekov (2012–2015);
Samat Ordabayev (2016–2020)

КАНАДА

Canada

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2019

ЛАРИСА ГАЛАДЗА
Larisa Galadza

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992–1996);
Крістофер Вестдал (1996–1998);
Дерек Фрейзер (1998–2001);
Ендрю Норвал Робінсон (2001–2005);
Абайна Данн (2005–2008);
Ж. Даніель Карон (2008–2011);
Трой Лулашник (2011–2014);
Роман Ващук (2014–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
François Antoine Matis (1992–1996);
Christopher Westdal (1996–1998);
Derek Frazer (1998–2001);
Andrew Norval Robinson (2001–2005);
Abaina Dann (2005–2008);
G. Daniel Caron (2008–2011);
Troy Lulashnyk (2011–2014);
Roman Waschuk (2014–2020)

ДЕРЖАВА КАТАР

State of Qatar

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

ГАДІ НАССЕР АЛЬ-ГАДЖРІ

Hadi Nasser Al-Hajri

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джасім Рашид Аль-Халіфа (2013–2018)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Jassim Rashid Al-Khalifa (2013–2018)

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.07.2018

ЖУСУПБЕК ШАРІПОВ

Zhusupbek Sharipov

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Улукбек Чіналієв (1993–1998);
Жумагул Сааданбеков (1998–2000);
Есенгул Омуралієв (2001–2005);
Еркін Мамкулов (2005–2010);
Борубек Аширов (2011–2012);
Улукбек Чіналієв (2012–2015)
Тимчасові повірені у справах:
Іван Павлов (2000–2001);
Еркін Мукаєв (2005);
Гульнара Кискараєва (2011);
Батир Кадиркулов (2016–2017);
Батиркан Сиргабаєв (2017);
Меєрімбек Апишов (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ulukbek Chinaliyev (1993–1998);
Uhumahul Saadanbekov (1998–2000);
Esenhul Omuraliyev (2001–2005);
Erkin Mamkulov (2005–2010);
Borubek Ashyrov (2011–2012);
Ulukbek Chinaliev (2012–2015)
Chargé d’Affaires:
Ivan Pavlov (2000–2001);
Erkin Mukaev (2005);
Hulnara Kyskaraeva (2011);
Batyr Kadyrkulov (2016–2017);
Batyrkan Syrgabaev (2017);
Meerimbek Apyshev (2017–2018)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

People's Republic of China

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ФАНЬ СЯНЬЖУН
Fan Xianrong

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Чжан Чжень (1992–1995);
Пань Чжаньлін (1995–1998);
Чжоу Сяопей (1998–2000);
Ле Гобан (2000–2003);
Яо Пейшен (2003–2005);
Гао Юйшен (2005–2007);
Чжоу Лі (2007–2010);
Чжан Сіюнь (2010–2016);
Ду Вей (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Zhang Zhen (1992–1995);
Pan Zhanlin (1995–1998);
Zhou Xiaopei (1998–2000);
Li Guobang (2000–2003);
Yao Peisheng (2003–2005);
Gao Yusheng (2005–2007);
Zhou Li (2007–2010);
Zhang Xiyun (2010–2016);
Du Wei (2016–2020)

РЕСПУБЛІКА КІПР

Republic of Cyprus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

ЛУЇС ТЕЛЕМАХУ
Louis Telemachou

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Евагорас Вріонідес (2011–2013);
Вассос Чамберлен (2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Evagoras Vryonides (2011–2013);
Vassos Chamberlen (2013–2017)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

Republic of Korea

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

КІ-ЧАНГ КВОН
Ki-chang Kwon

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ан Хьон Вон (1993–1995);
Лі Хан Чун (1995–1998);
Канг Гин-Тек (1998–2000);
Джанг Шин (2000–2003);
Лі Сонг-Джу (2003–2006);
Хо Сун Чьол (2006–2008);
Пак Ро Бьок (2008–2011);
Кім Ин Цжун (2011–2014);
Сол Кьон Хун (2014–2016);
Лі Янг-Гу (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
An Hon Wong (1993–1995);
Li Han Chun (1995–1998);
Kang Hyn-Tek (1998–2000);
Jang Shin (2000–2003);
Li Sung-Joo (2003–2006);
Ho Sun Chol (2006–2008);
Pak Ro Biok (2008–2011);
Kim Eun-Joong (2011–2014);
Sul Kyung Hoon (2014–2016);
Lee Yang Goo (2016–2019)

РЕСПУБЛІКА КУБА

Republic of Cuba

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
15.04.2020

НАТАЧА ДІАС АГІЛЕРА
Natacha Díaz Aguilera

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Діогенес Ернандес Асторга (1992–1994);
Серхіо Лопес Бріель (1994–1999);
Хосе Діонісіо Пераса Чапо (1999–2004);
Хуліо Антоніо Гармендія Пенья (2004–2008);
Фелікс Леон Карбальо (2008–2012);
Ернесто Антоніо Сенті Даріас (2012–2016)
Тимчасові повірені у справах
Оскар Сантана Леон (2016–2018);
Натача Діас Агілера (2018–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Diógenes Hernández Astorga (1992–1994);
Sergio López Briel (1994–1999);
José Dionisio Peraza Chapeau (1999–2004);
Julio Antonio Garmendia Peña (2004–2008);
Félix León Carballo (2008–2012);
Ernesto Antonio Sentí Darias (2012–2016)
Charge d'Affaires
Oscar Santana León (2016–2018);
Natacha Díaz Aguilera (2018–2020)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

05.10.2016

РАШИД ХАММАД АЛЬ-АДВАНИ

Rashed Hammad Al-Adwani

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995–1997);
Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998–2001);
Хафіз Мохаммед Аль-Аджмі (2001–2006);
Хамуд Юсіф Аль-Роудан (2007–2010);
Юсеф Хуссейн Аль-Кабанді (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ahmed Abdullah Al-Mubarakі (1995–1997);
Halet Mutlaq Zaed Al-Dueylah (1998–2001);
Hafiz Mohammed Al Ajmi (2001–2006);
Hamood Youssif Al-Roudhan (2007–2010);
Yousef Hussain Al-Qabandi (2010–2016)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

12.01.2016

ЮРІС ПОЙКАНС

Juris Poikāns

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Петеріс Сімсонс (1994–1997);
Петеріс Вайварс (1997–2001);
Андріс Вілцанс (2001–2007);
Атіс С'янітс (2007–2011);
Аргіта Даудзе (2011–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Peteris Simsons (1994–1997);
Peteris Vaivars (1997–2001);
Andris Vīlcs (2001–2007);
Atis Sjanits (2007–2011);
Argita Daudze (2011–2016)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВАЛЬДЕМАРАС САРАПІНАС
Valdemaras Sarapinas

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ромуальдас Рамошка (1993–1996);
Вітаутас Пятрас Плечкайтис (1996–2001);
Вікторас Баубліс (2001–2005);
Альгірдас Кумжа (2006–2009);
Пятрас Вайтекунас (2010–2015);
Марюс Януконіс (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Romualdas Ramoshka (1993–1996);
Vytautas Petras Plechkaitis (1996–2001);
Viktoras Baublys (2001–2005);
Algirdas Kumzha (2006–2009);
Petras Vaitiekunas (2010–2015);
Marius Janukonis (2015–2020)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Lebanese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.01.2018

АЛІ ДАХЕР
Ali Daher

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юсеф Садака (2005–2013);
Клод Аль Хажаль (2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Youssef Sadaka (2005–2013);
Claude Al Hajal (2013–2017)

ЛІВІЯ

Libya

Виконуючий обов'язки
тимчасового повіреного у справах

Chargé
d'Affaires

2018

МОХАДЕБ М.А.ГХЕТОН

Mohadeb M.A.Gheton

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Аль-Седдіг Мохаммед Аль-Шібані-

Аль-Гвері (2002–2008);

Фейсал Атія М. Альшаарі (2008–2012);

Салех Кадум (2012–2013);

Мохамед Салахеддін Нуреддін Шеллі
(2014–2018);

Ахмед М. А. Табулі (2018–2019);

Тимчасові повірені у справах:

Алхаді І.А. Асбає (2013–2014);

Абдуразак М. С. Граді (2018–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Al-Seddig Mohammed Al-Shibani-

Al-Gveri (2002–2008);

Feisal Atiya M. Alshaari (2008–2012);

Saleh Kadoum (2012–2013);

Mohamed Salaheddin Nureddin Shelli
(2014–2018);

Ahmed M. A. Tabuli (2018–2019);

Chargé d'Affaires:

Alhadi I.A. Asbaie (2013–2014);

Abdurazak M. S. Grady (2018–2020)

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

Republic of North Macedonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.05.2019

КРУМ ЕФРЕМОВ

Krum Efremov

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Владо Блажевські (1997–2003);

Мартін Гулескі (2003–2008);

Ілія Ісailовські (2008–2009);

Ацо Спасеноскі (2010–2014);

Столе Змейкоскі (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Vlado Blazhevski (1997–2003);

Martin Guleski (2003–2008);

Iliya Isailovski (2008–2009);

Aco Spasenoski (2010–2014);

Stole Zmejkoski (2014–2019)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

ДАТО РАДЖА РЕЗА РАДЖА ЗАІБ ША
Dato' Raja Reza Raja Zaib Shah

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Амінахтун Хаджі А. Карім (2005–2008);
Дато Абдула Сані Омар (2008–2011);
Чуа Теонг Бан (2011–2015);
Датук Аюф Бін Бачі (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Aminah Tun Hadji A. Karim (2005–2008);
Dato' Abdullah Sani Omar (2008–2011);
Chuah Teong Ban (2011–2015);
Datuk Ayauf Bin Bachi (2016–2018)

СУВЕРЕННИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОРДЕН ГОСПІТАЛЬЄРІВ СВЯТОГО ІОАННА ЄРУСАЛИМСЬКОГО, РОДОСУ І МАЛЬТИ Sovereign Military Hospitaller Order of Saint John of Jerusalem of Rhodes and of Malta

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2014

АНТОНІО ГАЗЗАНТІ ПУЛЬЄЗЕ ДІ КОТРОНЕ
Antonio Gazzanti Pugliese di Cotrone

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Пауль Фрідріх фон Фурхерр (2008–2014)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Paul Friedrich von Fuhrherr (2008–2014)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО

Kingdom of Morocco

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.07.2018

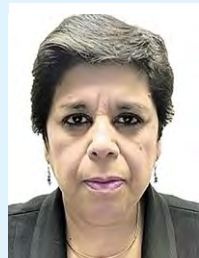
ФАУЗ ЕЛЬ АШШАБІ
Faouz El Achhabi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мохамед Азгар (2000–2004);
Абдельжаліль Саубрі (2004–2013);
Міна Тунсі (2013–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mohamed Azhar (2000–2004);
Abdeljalil Saubri (2004–2013);
Mina Tounsi (2013–2018)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

United Mexican States

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

ОЛЬГА БЕАТРИС ГАРСІЯ ГІЙЕН
Olga Beatriz García Guillén

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Беренісе Рендон Талавера (2009–2014);
Марія Луїза Беатріс Лопес Гаргальо
(2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Сесар Окаранса Кастаньєда (2005–2009);
Карлос Валера Пауліно (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Berenice Rendón Talavera (2009–2014);
Maria Luisa Beatriz Lopez Gargallo
(2015–2019);
Charge d`Affaires:
Cesar Ocaranza Castañeda (2005–2009);
Carlos Valera Paulino (2014–2015)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

Republic of Moldova

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
09.12.2015

РУСЛАН БОЛБОЧАН
Ruslan Bolbocean

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Іон Боршевич (1993–1994);
Іон Руссу (1994–1998);
Олексій Андрієвські (1999–2002);
Ніколає Черномаз (2003–2005);
Міхail Лаур (2005–2006);
Серджиу Статі (2006–2008);
Ніколає Гуменний (2008–2009);
Іон Стевіле (2010–2015);
Тимчасові повірені у справах:
Еуджен Карас (2008);
Ніколає Мийня (2009–2010);
Олег Хинку (2015)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ion Borshevich (1993–1994);
Ion Russu (1994–1998);
Oleksiy Andrievski (1999–2002);
Nikolae Chernomaz (2003–2005);
Mikhail Laur (2005–2006);
Sergio Statti (2006–2008);
Nikolae Humennyi (2008–2009);
Ion Stavila (2010–2015);
Chargé d’Affaires:
Eudjen Karas (2008);
Nikolae Myinea (2009–2010);
Oleg Khyнку (2015)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

Federal Republic of Nigeria

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
2019

МАРТІН СЕНКОМ АДАМУ
Martin Senkom Adamu

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

Альфред Джон Нанна (2000–2004);
Аджурі Ігнатіус Хекайре (2004–2008);
Ібрагім Падас Касай (2008–2012);
Франк Нгозі Ісох (2012–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Афолабі Джуліус Адефідіпе (2014–2016);
Естер Джоел Сансува (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Alfred John Nanna (2000–2004);
Ajuru Ignatius Hekaire (2004–2008);
Ibrahim Pada Kasai (2008–2012);
Frank Ngozi Isoh (2012–2014);
Chargé d’Affaires:
Afolabi Dzhulius Adefidipe (2014–2016);
Esther Joel Sunsuwa (2016–2019)

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

Kingdom of the Netherlands

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

ЙЕННЕС ДЕ МОЛ
Jennes de Mol

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Роберт Герман Серрі (1992–1996);
Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997–2001);
Монік Патрісія Антуанетта Франк (2001–2004);
Рон Келлер (2005–2009);
Пітер Ян Волтерс (2009–2013);
Кейс Ян Рене Кломпенхаувер (2013–2017);
Ед Хукс (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Адріан Кван'єр (1996–1997);
Віллем Барон Бентінк ван Схоонгейтен
(2004–2005)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Robert Herman Serry (1992–1996);
Onno Hattinga Van't Sant (1997–2001);
Monique Patricia Antoinette Frank (2001–2004);
Ron Keller (2005–2009);
Pieter Jan Wolthers (2009–2013);
Kees Jan René Klompenhouwer (2013–2017);
Ed Hoeks (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Andrian Quanier (1996–1997);
Willem Baron Bentinck van Schoonheten
(2004–2005)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

Federal Republic of Germany

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

АНКА ФЕЛЬДГУЗЕН
Anka Feldhusen

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Геннеке Граф фон Бассевітц (1992–1993);
Александр Арно (1993–1996);
Ебергард Гайкен (1996–2000);
Дітмар Гергард Штюдemann (2000–2006);
Райнгард Шеферс (2006–2008);
Ганс-Юрген Гаймзот (2008–2012);
Крістоф Вайль (2012–2016);
Ернст Райхель (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hennecke Graf von Bassewitz (1992–1993);
Alexander Arnot (1993–1996);
Eberhard Heyken (1996–2000);
Dietmar Gerhard Stüdemann (2000–2006);
Reinhard Schäfers (2006–2008);
Hans-Jürgen Heimsoeth (2008–2012);
Christof Weil (2012–2016);
Ernst Reichel (2016–2019)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ЕРІК СВЕДАЛ
Erik Svedahl

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ойвінд Нордслеттен (1992–1996);
Андерс Хельсет (1997–2000);
Йостейн Бернхардсен (2001–2006);
Олав Берстад (2006–2011);
Йон Елведал Фредріксен (2011–2016);
Уле Тер'є Хорпестада (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Øyvind Nordsletten (1992–1996);
Anders Helseth (1997–2000);
Jostein Bernhardsen (2001–2006);
Olav Berstad (2006–2011);
Jon Elvedal Fredriksen (2011–2016);
Ole Terje Horpestad (2016–2020)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

United Arab Emirates

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

САЛЕМ АХМЕД АЛЬ-КААБІ
Salem Ahmed AlKaabi

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Абдулсалам Хареб Обайд Аль-Румейті
(2013–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Abdulsalam Hareb Obaid Al Romaithi
(2013–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.11.2018

ЗАХІД МУБАШИР ШЕЙХ
Zahid Mubashir Sheikh

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Тарік Фарук Мірза (1997–2000);
Шамун Алам Хан (2000–2003);
Таджул Хак (2004–2007);
Газанфар Алі Хан (2007–2010);
А.Н. Салім Мела (2010–2012);
Ваджахат Алі Муфті (2013–2015);
Атар Аббас (2015–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Вакар Ахмад (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Tariq Farouq Mirza (1997–2000);
Shamoon Alam Khan (2000–2003);
Taj ul Haq (2004–2007);
Ghazanfar Ali Khan (2007–2010);
A.N. Saleem Mela (2010–2012);
Wajahat Ali Muftee (2013–2015);
Athar Abbas (2015–2017);
Chargé d'Affaires
Waqar Ahmad (2017–2018)

ПАЛЕСТИНА

Palestine

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.05.2020

ХАШЕМ ДАЖАНІ
Hashem Dajani

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Валід Закут (2001–2005);
Халід Арікат (2006–2010);
Мохаммед Аль-Асаад (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Нідаль Ель-Котоб (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valid Zakut (2001–2005);
Khalid Arikat (2006–2010);
Mohammed Alasaad (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Nidal Alqottob (2019–2020)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of South Africa

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

АНДРЕ ЙОХАННЕС ГРОЄНЕВАЛЬД
André Johannes Groenewald

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Діон ван Скуер (1993–1995);
Пітер ван Рензбург Хуесен (1996–1998);
Деларей ван Тондер (1999–2004);
Ашраф Сентсо (2004–2007);
Андріс Фентер (2008–2012);
Чупу Стенлі Матабата (2012–2013);
Крістіаан Альбертус Бассон (2014–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Ілія дю Буїссон (1995–1996);
Девід де Вільє дю Буїссон (1998–1999);
Тандо Даламба (2013–2014);
Номонді Мджолі (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Dion van Schoor (1993–1995);
Peter van Rensburg Goosen (1996–1998);
Delarey van Tonder (1999–2004);
Ashraf Sentso (2004–2007);
Andries Venter (2008–2012);
Stanley Chupu Mathabatha (2012–2013);
Christiaan Albertus Basson (2014–2018);
Chargé d'Affaires:
Ilia du Buisson (1995–1996);
David de Vilie du Buisson (1998–1999);
Thando Dalamba (2013–2014);
Nomonde Mjoli (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

БАРТОШ ЦІХОЦЬКІ
Bartosz Cichocki

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Єжи Козакєвіч (1992–1997);
Єжи Бар (1997–2001);
Марек Зюлковскі (2001–2005);
Яцек Ключковскі (2005–2010);
Генрик Літвін (2011–2016);
Ян Пекло (2016–2019).

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Jerzy Kozakiewicz (1992–1997);
Jerzy Bahr (1997–2001);
Marek Ziolkowski (2001–2005);
Jacek Kluczkowski (2005–2010);
Henryk Litwin (2011–2016);
Jan Piekło (2016–2019).

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Portuguese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

29.05.2020

АНТОНІУ ВАШКУ ДА КУНЬЯ І ЛОРЕНА АЛВЕШ МАШАДУ
António Vasco da Cunha e Lorena Alves Machado

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Мануел Корте-Реал (1993–1998);

Антоніу ді Фарія і Майя (1999–2001);

Педру Мануел Сарменту

ді Вашконселуш-і-Каштру (2001–2004);

Жузе Мануел Пессанья Віегас (2004–2008);

Маріу Жезуш душ Сантуш (2009–2014);

Марія Кріштіна Серпа ди Алмейда (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Manuel Côrte-Real (1993–1998);

António de Faria e Maia (1999–2001);

Pedro Manuel Sarmiento de Vasconcelos e Castro
(2001–2004);

José Manuel Pessanha Viegas (2004–2008);

Mário Jesus dos Santos (2009–2014);

Maria Cristina Serpa de Almeida (2014–2019)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Russian Federation

Тимчасовий
повірений у справах

Chargé
d'Affaires

2016

АЛЕКСАНДР ЛУКАШИК
Aleksandr Lukashyk

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Леонід Смоляков (1992–1996);

Юрій Дубінін (1996–1999);

Іван Абоїмов (1999–2001);

Віктор Черномирдін (2001–2009);

Міхail Зурабов (2009–2016)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Leonid Smolyakov (1992–1996);

Yurii Dubinin (1996–1999);

Ivan Aboimov (1999–2001);

Viktor Chernomyrdin (2001–2009);

Mikhail Zurabov (2009–2016)

РУМУНІЯ

Romania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

КРИСТІАН-ЛЕОН ЦУРКАНУ

Cristian-Leon Turcanu

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іон Бістреану (1993–1998);
Міхай Дінуку (1998–1999);
Тимчасові повірені у справах:
Леонтін Пастор (1992–1993);
Корнел Іонеску (1999–2000);
Александру Корня (2000–2005);
Траян-Лауренцію Христя (2005–2010);
Корнел Іонеску (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ion Bistreanu (1993–1998);
Mihai Dinucu (1998–1999);
Chargé d'Affaires:
Leontin Pastor (1992–1993);
Cornel Ionescu (1999–2000);
Alexandru Cornea (2000–2005);
Traian-Laurențiu Hristea (2005–2010);
Cornel Ionescu (2010–2016)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Kingdom of Saudi Arabia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.07.2020

МОХАММЕД СУЛАЙМАН АЛЬМУСТЕР АЛЬЖЕБРІН

Mohammed Sulaiman Almussher Aljebreen

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джудія Алхазал (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Мохаммад Алангрі (2019–2020)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Judiya Alhathal (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Mohammad Alangri (2019–2020)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

15.04.2020

АЦА ЙОВАНОВИЧ

Aca Jovanovic

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Горан Алексич (2005–2009);
Душан Лазич (2009–2013);
Раде Булатович (2013–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Goran Aleksich (2005–2009);
Dusan Lazic (2009–2013);
Rade Bulatović (2013–2020)

СИРІЙСЬКА АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА

Syrian Arab Republic

Представник держави,
Почесний консул у місті Одеса

2019

АЛІ ІССА

Ali Issa

Надзвичайний і Повноважний Посол
Мохамед Саїд Акіль (2011–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Сулейман Абудіяб (2004–2009);
Гайсам Машфедж (2009–2011);
Мохаммад Сабах Аль Хадж Бакрі (2014–2015)
Хасан Хаддур (2015–2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Mohamed Said Akil (2011–2014);
Chargé d'Affaires:
Sulaiman Abudiab (2004–2009);
Hayssam Mashfej (2009–2011);
Mohammad Sabah Al Haj Bakri (2014–2015)
Hasan Khaddour (2015–2019)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

МАРЕК ШАФІН
Marek Šafin

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роберт Гаренчар (1993–1995);
Йозеф Мігаш (1995–1996);
Василь Гривна (1999–2005);
Урбан Руснак (2005–2009);
Павол Гамжік (2009–2014);
Юрай Сівачек (2014–2018);
Тимчасова повірена у справах
Ольга Мігаликова (1996–1999)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Robert Harenčár (1993–1995);
Jozef Migaš (1995–1996);
Vasil' Grivna (1999–2005);
Urban Rusnák (2005–2009);
Pavol Hamžík (2009–2014);
Juraj Siváček (2014–2018)
Chargé d'Affaires
Ol'ga Miháliková (1996–1999)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

ТОМАЖ МЕНЦІН
Tomaž Mencin

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Прімож Шеліго (2004–2008);
Наташа Прах (2014–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Боріс Голе (2008–2010);
Наташа Прах (2010–2014);
Матея Крачун (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Primož Šeligo (2004–2008);
Nataša Prah (2014–2018);
Chargé d'Affaires a.i.:
Boris Gole (2008–2010);
Nataša Prah (2010–2014);
Mateja Kračun (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА СУДАН

Republic of the Sudan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.01.2018

МОХАМЕД ЕІСА ІСМАІЛ ДАХАБ
Mohamed Eisa Ismail Dahab

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Анас Ельтаєб Ельгаїлані Мустафа (2013–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Осама Алі Саріх Рабіх (2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Anas Eltayeb Elgailani Mustafa (2013–2017);
Chargé d'Affaires
Osama Ali Sarih Rabih (2017)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

United States of America

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires, a.i.
2020

КРИСТІНА КВІН
Kristina Kvien

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Роман Попадюк (1992–1993);
Вільям Грін Міллер (1993–1998);
Стівен Карл Пайфер (1998–2000);
Карлос Паскуаль (2000–2003);
Джон Гербст (2003–2006);
Вільям Б. Тейлор Дж. (2006–2009);
Джон Ф. Теффт (2009–2013);
Джеффри Р. Пайєтт (2013–2016);
Марі Йованович (2016–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Вільям Тейлор (2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Roman Popadiuk (1992–1993);
William Green Miller (1993–1998);
Steven Carl Pifer (1998–2000);
Carlos Pascual (2000–2003);
John Herbst (2003–2006);
William B. Taylor Jr. (2006–2009);
John F. Tefft (2009–2013);
Geoffrey R. Pyatt (2013–2016);
Marie Yovanovitch (2016–2019);
Chargé d'Affaires
William Taylor (2019)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ДАВЛАТАЛІ НАЗРІЗОДА
Davlatali Nazrizoda

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мухаббат Саїдов (1994–2001);
Сафар Сафаров (2001–2007);
Абдулмаджид Достієв (2008–2010);
Шухрат Музафарович Султонов (2010–2015);
Файзулло Холбобоев (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Muhabbat Sayidov (1994–2001);
Safar Safarof (2001–2007);
Abdulgajid Dostiev (2008–2010);
Shukhrat Muzafarovych Sultonov (2010–2015);
Fayzullo Kholboboiev (2015–2020)

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
12.02.2019

ЯГМУР АХМЕТ ГЮЛЬДЕРЕ
Yağmur Ahmet Güldere

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Аджар Гермен (1992–1997);
Альп Караосманоглу (1997–2001);
Алі Більге Джанкорель (2001–2005);
Ердоган Шеріф Ішджан (2005–2009);
Ахмет Бюлент Меріч (2009–2012);
Мехмет Самсар (2012–2014);
Йонет Дж. Тезель (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Acar Germen (1992–1997);
Alp Karaosmanoğlu (1997–2001);
Ali Bilge Cankorel (2001–2005);
Erdoğan Şerif Işcan (2005–2009);
Ahmet Bülent Meriç (2009–2012);
Mehmet Samsar (2012–2014);
Yönet C. Tezel (2014–2019)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

29.05.2020

ТОЙЛИ АТАЄВ

Toyly Atayev

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Недірмамед Аловов (1995–1999);

Аман-Гельди Байрамов (1999–2005);

Нурберди Аманмурадов (2010–2018);

Тимчасовий повірений у справах

Какаджан Сапаралієв (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Nedirmamed Alovov (1995–1999);

Aman Geldi Bairamov (1999–2005);

Nurberdy Amanmuradov (2010–2018);

Chargé d'Affaires

Kakajan Saparaliyev (2019)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

27.12.2018

ІШТВАН ІЙДЯРТО

István Ígyártó

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Андраш Палді (1992);

Іштван Варга (1992–1995);

Лоранд Тот (1995–1997);

Янош Кішфалві (1997–2001);

Ференц Контра (2001–2002);

Янош Тот (2003–2007);

Андраш Баршонь (2007–2010);

Міхаль Баєр (2011–2014);

Д-р Ерно Кешкен (2014–2019);

Тимчасовий повірений у справах

Міклош Шандор Мороц (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Páldi András (1992);

Varga István (1992–1995);

Dr. Tóth Lóránd (1995–1997);

Kisfalvi János (1997–2001);

Kontra Ferenc (2001–2002);

Tóth János (2003–2007);

Bársony András (2007–2010);

Mihály Bayer (2011–2014);

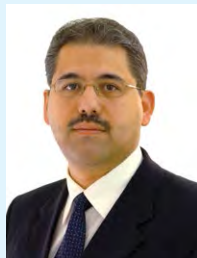
Dr. Ernő Keskeny (2014–2019);

Chargé d'Affaires

Mórócz Miklós Sándor (2010–2011)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

Republic of Uzbekistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

АЛИШЕР КУРМАНОВ
Alisher Kurmanov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Шамансур Шахалілов (1999–2003);
Равшанбек Алімов (2003–2006);
Хайдаров Ілхом Уткурович (2006–2009);
Алішер Абдуалієв (2012–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Алішер Агзамходжаєв (1993–1998);
Батир Пулатович Юсупов (2009–2012);
Баходир Ібрагімов (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Shamansur Shahalilov (1999–2003);
Ravshanbek Alimov (2003–2006);
Haidarov Ilhom Utkurovych (2006–2009);
Alisher Abdualiev (2012–2019);
Chargé d'Affaires:
Alisher Ahzamhodzhayev (1993–1998);
Batyr Pulatovych Yusupov (2009–2012);
Bakhodir Ibragimov (2019–2020)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Finland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

ПЯЙВІ ЛАЙНЕ
Päivi Laine

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993–1996);
Мартті Ісоаро (1996–2000);
Тімо Юхані Репо (2000–2003);
Лаура Рейніля (2003–2007);
Крістер Міккелссон (2007–2011);
Ар'я Макконен (2011–2015);
Юха Віртанен (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Erik Ulfstedt (1993–1996);
Martti Isoaro (1996–2000);
Timo Juhani Repo (2000–2003);
Laura Reinilä (2003–2007);
Christer Michelsson (2007–2011);
Arja Makkonen (2011–2015);
Juha Virtanen (2015–2019)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.09.2019

ЕТЬЕН ДЕ ПОНСЕН

Etienne de Ponsins

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Юг Перне (1992–1993);

Мішель Песік (1993–1995);

Домінік Шасар (1995–1997);

Паскаль Фієскі (1997–2001);

Філіп де Сюремен (2002–2005);

Жан-Поль Везіан (2005–2008);

Жак Фор (2008–2011);

Ален Ремі (2011–2015);

Ізабель Дюмон (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Hugues Pernet (1992–1993);

Michel Peissik (1993–1995);

Dominique Chassard (1995–1997);

Pascal Fieschi (1997–2001);

Philippe de Suremain (2002–2005);

Jean-Paul Veziant (2005–2008);

Jacques Faure (2008–2011);

Alain Remy (2011–2015);

Isabelle Dumont (2015–2019)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

Republic of Croatia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.05.2019

АНИЦА ДЖАМИЧ

Anica Djamić

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Івіца Трнокоп (1992);

Онесін Цвітан (1992–1995);

Джуро Відмарович (1995–1999);

Мар'ян Комбол (1999–2000);

Маріо Миколіч (2002–2006);

Желько Кірінчич (2007–2012);

Томіслав Відошевіч (2012–2018);

Тимчасові повірені у справах:

Мірко Танкосіч (2000–2002);

Кармен Флоршич (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ivica Trnokop (1992);

Onesin Cvitan (1992–1995);

Djuro Vidmarovic (1995–1999);

Marjan Kombol (1999–2000);

Mario Mikolic (2002–2006);

Zeljko Kirincic (2007–2012);

Tomislav Vidosevic (2012–2018);

Chargé d'Affaires:

Mirko Tankosic (2000–2002);

Carmen Floršic (2018–2019)

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

РАДЕК МАТУЛА
Radek Matula

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Павел Маша (1993–1997);
Йозеф Врабець (1997–2002);
Карел Штіндл (2002–2007);
Ярослав Башта (2007–2010);
Іван Почух (2011–2016);
Тимчасові повірені у справах:
Вітезлав Півонька (2010–2011);
Зденька Цаїсова (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Pavel Masha (1993–1997);
Josef Wrabec (1997–2002);
Carel Stindl (2002–2007);
Yaroslav Bashta (2007–2010);
Ivan Počuch (2011–2016);
Chargé d’Affaires:
Vitezlav Pivonka (2010–2011);
Zdeňka Caisová (2016–2017)

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.07.2020

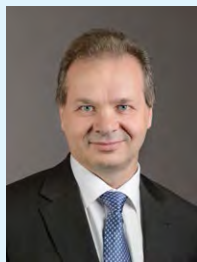
ДРАГІЦА ПОНОРАЦ
Dragica Ponorac

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Любомір Мішурович (2016–2020);
Тимчасова повірена у справах
Іванна Булатович (2020)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Ljubomir Misurovic (2016–2020);
Chargé d’Affaires
Ivana Bulatovic (2020)

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

КЛОД ВІЛЬД
Claude Wild

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Армен Каммер (1993–1996);
Сільвія Паулі (1996–1999);
Жан-Франсуа Каммер (2000–2005);
Крістіан Феслер (2005–2007);
Георг Цублер (2007–2011);
Крістіан Шьоненбергер (2011–2015);
Гійом Шойрер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Armen Kammer (1993–1996);
Sylvia Pauli (1996–1999);
Jean-Francois Kammer (2000–2005);
Christian Fesler (2005–2007);
Georg Zubler (2007–2011);
Christian Schoenenberger (2011–2015);
Guillaume Scheurer (2015–2019)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

Kingdom of Sweden

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

ТОБІАС ТИБЕРГ
Tobias Thyberg

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мартін Халквіст (1992–1996);
Йоран Сігурд Якобссон (1996–2000);
Свен Улоф Оке Петерсон (2000–2004);
Йон-Крістер Оландер (2004–2009);
Стефан Гуллгрєн (2009–2013);
Андреас фон Бекерат (2013–2016);
Мартін Хагстрьом (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Martin Halkquist (1992–1996);
Joran Sigurd Jacobson (1996–2000);
Sven Olof Åke Peterson (2000–2004);
John Christer Åhlander (2004–2009);
Stefan Gullgren (2009–2013);
Andreas von Beckerath (2013–2016);
Martin Hagström (2016–2019)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.02.2019

ТАКАШІ КУРАІ
Takashi Kurai

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Суміо Едамура (1992–1993);
Шоджі Сuedзава (1993–1996);
Юджі Курокава (1996–1999);
Хітоші Хонда (1999–2002);
Кішічіро Амае (2002–2005);
Муцуо Мабучі (2005–2008);
Тадаші Ідзава (2008–2011);
Тоїчі Саката (2011–2014);
Шірекі Сумі (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Sumio Edamura (1992–1993);
Shoji Suezawa (1993–1996);
Yuji Kurokawa (1996–1999);
Hitoshi Honda (1999–2002);
Kishichiro Amae (2002–2005);
Mutsuo Mabuchi (2005–2008);
Tadashi Izawa (2008–2011);
Toichi Sakata (2011–2014);
Shigeki Sumi (2014–2019)

Представники України при міжнародних організаціях

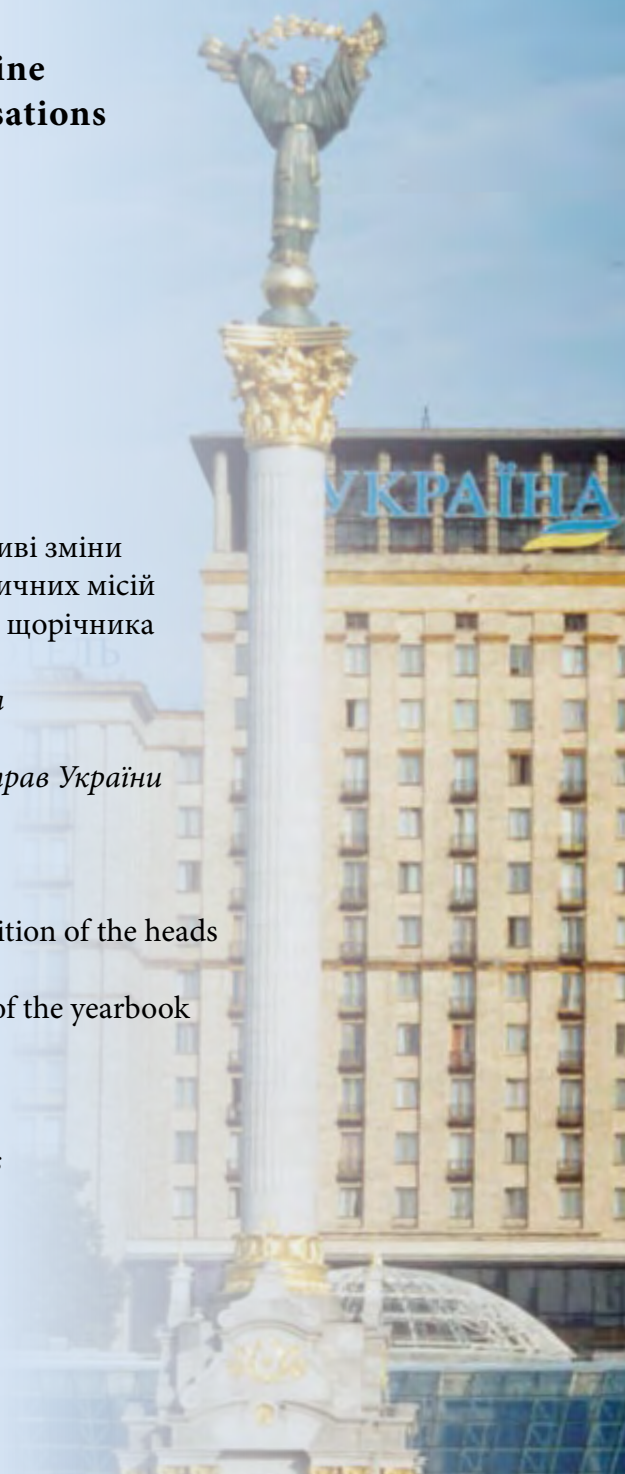
Representatives of Ukraine to International Organisations

Відомості станом
на 7 жовтня 2020 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 7 October, 2020.
Possible changes in the composition of the heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs*

МІСІЯ УКРАЇНИ ПРИ НАТО

Mission of Ukraine to NATO

В.о. Глави Місії України
при НАТО
Charge d'Affaires a.i.
of the Mission of Ukraine to NATO

ГЕОРГІЙ ТОЛКАЧОВ
Georgiy Tolkachov

ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Mission of Ukraine to the European Union

Представник
України при Європейському Союзі
Representative
of Ukraine to the European Union
04.02.2016

МИКОЛА ТОЧИЦЬКИЙ
Mykola Tochytskyi

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ВІДДІЛЕННІ ООН ТА ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ЖЕНЕВІ

Permanent Mission of Ukraine to the UN Office and other International Organizations in Geneva

Постійний представник України при Відділенні ООН
та інших міжнародних організаціях у Женеві (Швейцарія)
Permanent Representative of Ukraine to the UN Office and other
international organizations in Geneva (Switzerland)
11.10.2013

ЮРІЙ КЛИМЕНКО
Yurii Klymenko

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ РАДІ ЄВРОПИ

Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe

Постійний представник України
при Раді Європи
Permanent Representative of Ukraine
to the Council of Europe

24.12.2019

БОРИС ТАРАСЮК

Borys Tarasiuk

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ООН (США)

Permanent Mission of Ukraine to the United Nations (the USA)

Постійний представник України
при ООН
Permanent Representative of Ukraine
to the United Nations

18.12.2019

СЕРГІЙ КИСЛИЦЯ

Serhii Kyslytsia

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ВІДНІ

Permanent Mission of Ukraine
to the International Organizations in Vienna

Постійний представник України
при міжнародних організаціях у Відні (Австрія)
Permanent Representative of Ukraine
to the International Organizations in Vienna (Austria)

01.07.2019

ЄВГЕНІЙ ЦИМБАЛЮК

Evhenii Tsymbaliuk

Представники міжнародних організацій в Україні

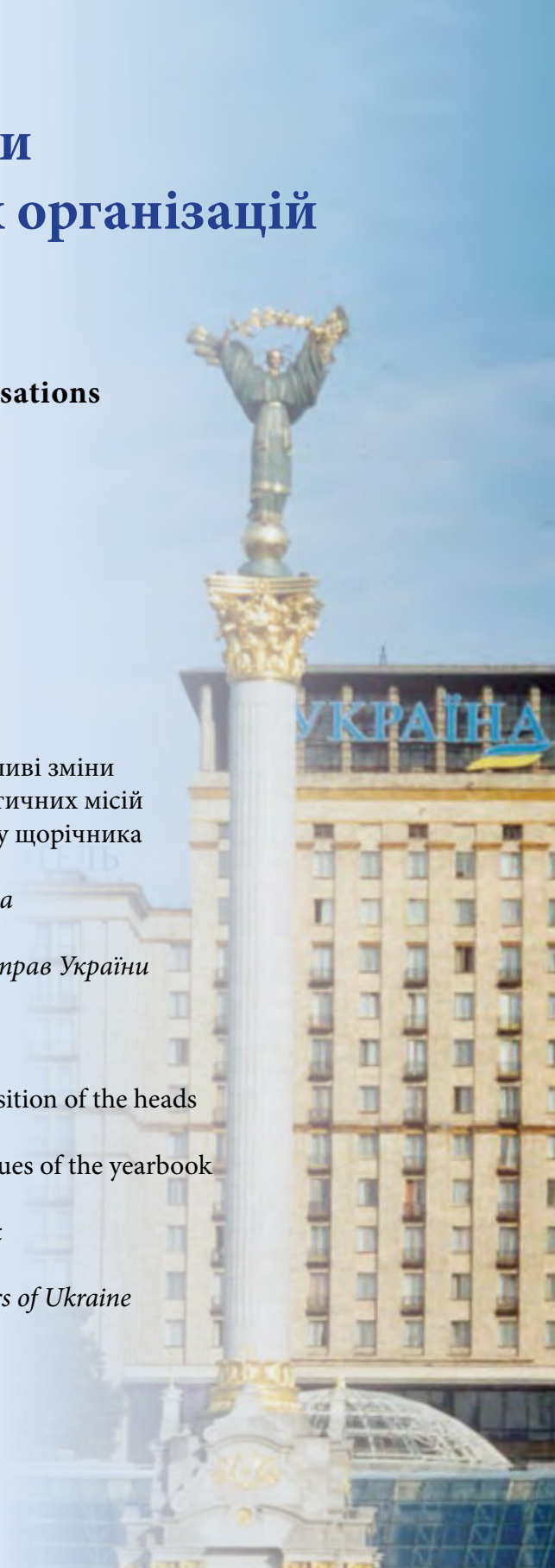
Representatives of International Organisations in Ukraine

Відомості станом
на 7 жовтня 2020 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 7 October, 2020.
Possible changes in the composition of the heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Delegation of the European Union to Ukraine

Посол,
Голова Представництва
Ambassador,
Head of the EU Delegation

MATTI MAASIKAS
Matti Maasikas

ОФІС РАДИ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ

Council of Europe Office in Ukraine

Тимчасова повірена у справах,
Заступниця Голови Офісу
Charge d'affairs ad interim,
Deputy Head of Office

ОЛЕНА ЛИТВИНЕНКО
Olena Lytvynenko

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ГУАМ

Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

Генеральний секретар ГУАМ
GUAM Secretary General

АЛТАЙ ЕФЕНДІЄВ
Altai Efendiev

ПРЕДСТАВНИЦТВО НАТО В УКРАЇНІ

NATO Representation to Ukraine

Офіс зв'язку НАТО

NATO Liaison Office

Голова Представництва НАТО в Україні,
Директор Офісу зв'язку НАТО
Head of the NATO Representation to Ukraine,
Director of the NATO Liaison Office

АЛЕКСАНДЕР ВІННІКОВ
Alexander Vinnikov

Центр інформації та документації НАТО в Україні

NATO Information and Documentation Centre in Ukraine

Директор Центру інформації та
документації НАТО в Україні
Director of the NATO Information
and Documentation Centre in Ukraine

ВІНЕТА КЛЯЙНЕ
Vineta Kleine

КООРДИНАТОР ПРОЕКТІВ ОБСЄ В УКРАЇНІ

OSCE Project Co-ordinator in Ukraine

Координатор проектів ОБСЄ
в Україні
OSCE Project
Co-ordinator in Ukraine

ГЕНРІК ВІЛЛАДСЕН
Henrik Villadsen

СПЕЦІАЛЬНА МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ (СММ) ОБСЄ В УКРАЇНІ OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM)

Голова Спеціальної моніторингової
місії ОБСЄ в Україні

Chief Monitor of the OSCE Special
Monitoring Mission to Ukraine

ЯШАР ХАЛІТ ЧЕВІК

Yaşar Halit Çevik

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК European Investment Bank

Голова представництва
Європейського інвестиційного банку в Україні
Head of EIB representation
in Ukraine

ЖАН-ЕРІК ДЕ ЗАГОН

Jean-Erik de Zagon

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ European Bank for Reconstruction and Development

---

Керуючий Директор ЄБРР
у країнах Східної Європи та Кавказу
EBRD Managing Director
for Eastern Europe and Caucasus

MATTEO ПАТРОНЕ

Matteo Patrone

**МІЖНАРОДНА
ФІНАНСОВА КОРПОРАЦІЯ (МФК)**
International Finance Corporation (IFC)

Голова регіонального представництва
МФК в Україні, Білорусі та Молдові
IFC's Regional Head
for Ukraine, Moldova and Belarus

ДЖЕЙСОН ПЕЛМАР
Jason Pellmar

**МІЖНАРОДНИЙ
ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ)**
International Monetary Fund (IMF)

Постійний представник МВФ
в Україні
IMF Resident Representative
in Ukraine

ЙОСТА ЛЮНГМАН
Gösta Ljungman

**СВІТОВИЙ
БАНК**
World Bank

Директор Світового банку
в справах України, Білорусі та Молдови
World Bank Country Director
for Belarus, Moldova, and Ukraine

ЕРАП БАНЕРЖІ
Arup Banerji

МІСІЯ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

Mission of the International Committee of the Red Cross in Ukraine

Глава Місії
Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні
Head of Mission
of the International Committee of the Red Cross to Ukraine

ФЛОРАНС ЖІЛЛЕТТЕ
Florence Gillette

ПРЕДСТАВНИЦТВО МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ТА ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Office of the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC)

Голова
Представництва МФТЧХ і ЧП
Head
of Delegation of IFRC

ГІОРГІ ГІГІБЕРІЯ
Giorgi Gigiberia

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР (УНТЦ)

Science and Technology Center in Ukraine (STCU)

Виконавчий директор
Executive Director

КУРТІС М. БЕЛАЯЧ
Curtis M. Bjelajac

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ United Nations Office in Ukraine

---

Координаторка системи ООН,
Координаторка з гуманітарних питань в Україні
UN Resident Co-ordinator,
Humanitarian Co-ordinator in Ukraine

ОСНАТ ЛУБРАНИ
Osnat Lubrani

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) World Health Organization (WHO)

Представник ВООЗ
та Глава Бюро ВООЗ в Україні
WHO Representative
and Head of the WHO Country Office in Ukraine

Д-Р ЯРНО ХАБІХТ
Dr Jarno Habicht

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (ЮНІСЕФ) United Nations Children's Fund (UNICEF)

Голова Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)
в Україні
The United Nations Children's Fund (UNICEF) Representative
in Ukraine

ЛОТТА СІЛЬВАНДЕР
Lotta Sylwander

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ (МОМ), ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ

International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine

---

Голова
Представництва
Chief
of Mission

АН НГУЄН
Anh Nguyen

УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ (УВКБ ООН)

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)

Представник УВКБ ООН
в Україні
UNHCR Representative
in Ukraine

ПАБЛО МАТЕУ
Pablo Mateu

ФОНД НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН (ФН ООН)

UN Population Fund (UNFPA)

Представник
ФН ООН в Україні
UNFPA Representative
in Ukraine

ХАЙМЕ НАДАЛЬ
Jaime Nadal

МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

Голова
Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні
Head
of the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

МАТІЛЬДА БОГНЕР
Matilda Bogner

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ООН (ПР ООН)

United Nations Development Programme (UNDP)

**Постійна представниця ПРООН
в Україні**
**Resident Representative UNDP
in Ukraine**

ДАФІНА ГЕРЧЕВА
Dafina Gercheva

УПРАВЛІННЯ ООН З ОБСЛУГОВУВАННЯ ПРОЕКТІВ (ЮНОПС)

United Nations Office for Project Services (UNOPS)

**Директор ЮНОПС
в Україні**
**Country Director of UNOPS
in Ukraine**

ІРИНА СААКЯН ВЕТТЕР
Irina Sahakyan Vetter

УПРАВЛІННЯ ООН З КООРДИНАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ СПРАВ

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs

Голова Управління ООН
з координації гуманітарних справ (УКГС)
Head of UN OCHA Ukraine

ІГНАСІО ЛЕОН ГАРСІА
Ignacio Leon Garcia

ПРОДОВОЛЬЧА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ (ФАО)

Food and Agriculture Organization of the UN (FAO)

Голова проектного офісу ФАО
в Україні
Head of FAO Project Office
in Ukraine

МАРА ЛОПЕС
Mara Lopes

СТРУКТУРА ООН З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК (СТРУКТУРА ООН ЖІНКИ)

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women)

Представниця ООН Жінки
в Україні
Representative of UN Women
in Ukraine

ЕРІКА КВАПІЛОВА
Erika Kvapilova

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП)

International Labour Organization (ILO)

Національний координатор МОП
в Україні
ILO National Co-ordinator
for Ukraine

СЕРГІЙ САВЧУК
Sergii Savchuk

ПРОГРАМА «ВОЛОНТЕРИ ООН»

United Nations Volunteers Programme (UNV)

Координатор Програми Волонтери
ООН в Україні
UNV Country Co-ordinator
in Ukraine

ЮРІЙ САВКО
Yuriy Savko

ДЕПАРТАМЕНТ ООН З ПОЛІТИЧНИХ ТА МИРОБУДІВНИЧИХ ПИТАНЬ В УКРАЇНІ

UN Department of Political and Peacebuilding Affairs in Ukraine

Керівник Департаменту ООН
з політичних та миробудівничих питань в Україні
Chief of the UN DPPA
in Ukraine

МАНУЕЛЬ ФІЛОН МОРАР
Manuel Filon Morar

ОБ'ЄДНАНА ПРОГРАМА ООН З ВІЛ/СНІД В УКРАЇНІ

Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS)

Директор ЮНЕЙДС
в Україні
UNAIDS Country Director
in Ukraine

РОМАН ГАЙЛЕВИЧ
Raman Hailevich

УПРАВЛІННЯ ООН З НАРКОТИКІВ І ЗЛОЧИННОСТІ

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)

Голова Регіонального програмного Офісу
Управління ООН з наркотиків і злочинності у Східній Європі
Head of the Regional
Programme Office for Eastern Europe

ЖАННАТ КОСМУХАМЕДОВА
Zhannat Kosmukhamedova

Борис ГУМЕНЮК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління
та міжнародних відносин Національного
педагогічного університету ім. М. Драгоманова,
Надзвичайний і Повноважний Посол

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. У статті висвітлено політичні й соціально-економічні наслідки пандемії COVID-19. Проаналізовано чинники трансформації міжнародного ладу в умовах світової пандемії. Показано, що пандемії є невидимим ворогом, для боротьби з яким уся світова спільнота консолідує зусилля. Однак констатовано й наростання суперечностей між учасниками системи міжнародних відносин, зокрема через закриття кордонів і недостатню взаємодопомогу. Доведено, що пандемія цієї коронавірусної хвороби вплине на розподіл сил у світі та на світовий економічний розвиток.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, SARS-CoV-2, міжнародний лад, глобалізація, світова економіка.

Дедалі більше експертів і політиків зауважують ознаки того, що пандемія COVID-19 поглибила кризу світоустою та зумовила його подальшу трансформацію. Нескоординована міжнародна реакція на глобальне поширення коронавірусної хвороби й кризові явища, які це спричинило у світовій політиці й економіці, відродження націоналістичних політик, ускладнення та посилення систем перетину державних кордонів свідчить про формування крихкої, нестаціонарної міжнародної системи. Аналітики й фахівці вже обережно прогнозують, як пандемія вплине на поділ сил у світі та які соціально-економічні наслідки це може спричинити. Деякі дослідники пророкують кінець глобалізації, а інші – закінчення епохи світового панування США й нового кандидата на місце гегемона – Китай.

У зв'язку із цим професор Гарвардського університету Дж. Най вважає, що ситуація з коронавірусом у Штатах вплине на їхній статус світового

лідера, однак навряд чи стане причиною глобальних змін. Можна погодитися, що у XXI столітті світ уже пережив дві кризи (терористичну загрозу в 2001 р., економічну кризу 2008–2009 рр.) і тепер опинився в умовах нової загрози, яку зумовила пандемія. Політолог зазначає, що в усіх трьох випадках уряди провідних країн світу припустилися прорахунків, які потім призвели до негативних наслідків. У першому випадку зовнішньополітична помилка США спричинила війни в Афганістані й Іраку. Запізнита реакція західних урядів під час ліквідації фінансової кризи десятирічної давнини призвела до рецесії, зростання популізму та протекціонізму в західних демократіях. На початку пандемії COVID-19 дві найбільші світові держави – КНР і США – не змогли правильно оцінити масштаби загрози й у чомусь свідомо, а в чомусь несвідомо обрали неправильний шлях її подолання, наслідком чого стало неконтрольоване поширення COVID-19 [1].

Дж. Най не без перебільшення зазначає, що замість міжнародної співпраці лідери двох найпотужніших в економічній і військовій царинах держав – США та КНР – розв'язали інформаційну війну. Американські політики назвали новий вірус «китайським» і «уханьським», а Китай, своєю чергою, звинуватив американських військових у тому, що COVID-19 до КНР завезли вони. Дж. Най упевнений, що Китай використовував у своїх інтересах дещо попсовану репутацію США й роз'єднаність країн Євросоюзу, а також організовував допомогу, щоб приховати свої прорахунки на першій стадії поширення пандемії. Проте в Європі зусилля Китаю сприйняли скептично, упевнений політолог, оскільки попри всі наміри «збільшити м'яку владу в країні» Китай досі авторитарна держава [1].

Через пандемію постраждала економіка як у США та Китаї, так і в усіх союзників Сполучених Штатів у Європі й Середній Азії, наголошує політолог. Ще до пандемії в Китаї сповільнилося зростання економіки та значно скоротився експорт. До того ж в умовах пандемії COVID-19 Китай спрямував значні інвестиції в систему охорони здоров'я, яка все одно не впоралася з такою кризою. Крім переваг за економічними показниками, Сполучені Штати мають ще й геополітичні, які збережуть і за пандемії. Китай – учасник низки гострих територіальних конфліктів із сусідніми країнами, тоді як США зусібіч має союзників. До того ж у США потужні дослідницькі інститути й висока якість вищої освіти, чим китайці поки не можуть похизуватися, вважає політолог. «Усе це наводить на думку, що пандемія COVID-19 навряд чи виявиться геополітичним поворотним пунктом», – підсумовує Дж. Най [1].

Однак, на думку Дж. Ная, є ризик: не факт, що, зберігши всі міжнародно-політичні й економічні переваги у світі, Штати їх використовуватимуть: «Хибні політичні рішення можуть призвести до того, що вдалими картами вони гратимуть недолуго». Політолог зазначає, що перша помил-

ка США – це відмова від альянсів і міжнародних інституцій. Друга – посилення антиімміграційної політики. Якщо популізм змусить Сполучені Штати викинути свої цінні карти альянсів, міжнародних інституцій і відкритості, то Китай цілком може претендувати на роль нового світового лідера, оскільки США відмовляться від головних переваг над КНР [1].

Зі свого боку, американські аналітики А. Кулі та Д. Нексон вважають, так само, як і Дж. Най, що пандемія суттєво впливає на світоустрій і лідерські позиції США у світі. У цьому контексті аналітики критикують чинного президента США Д. Трампа. Вони, зокрема, зазначають, що «ще до пандемії Д. Трамп постійно піддавав критиці значення й актуальність інституцій та альянсів, зокрема, НАТО, підтримував розпад Європейського Союзу, виходив із безлічі міжнародних угод та організацій і потурвав автократам, як-от президентові Росії В. Путіну й північнокорейському лідерові Кім Чен Ину. Він ставить під сумнів обґрунтованість того, що в центрі зовнішньої політики мусять бути такі ліберальні цінності, як демократія та права людини. Те, що Д. Трамп віддає перевагу заснованій на антагонізмі меркантильно-діловій політиці, учергове доводить, що США більше не вважає за свій обов'язок сприяти встановленню ліберального міжнародного ладу» [2].

Боротьба між великими державами, кінець монополії Заходу на «заступництво» й поява рухів проти ліберальної міжнародної системи – усе це змінило міжнародний устрій, у якому після закінчення холодної війни головний був Вашингтон. Схоже, що пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 ще більше прискорює «згортання» гегемонії США. Китай посилив свій вплив у Всесвітній організації охорони здоров'я та інших міжнародних інституціях після того, як адміністрація Д. Трампа спробувала позбавити ВООЗ фінансування. Неліберальні уряди в усьому світі використовують пандемію як прикриття для обмеження свобод ЗМІ й придушення політичної опозиції та громадянського суспільства. Хоча США, як і раніше, мають військову перевагу, цей складник американського панування не дуже доречний у боротьбі із нинішньою глобальною кризою та її наслідками.

Припустимо, що ядро американської системи лідерства, яке складається здебільшого з давніх азійських та європейських союзників і спирається на норми й інститути, створені під час холодної війни, залишиться міцним. Припустимо також, що, як гадають чимало поборників лібералізму, США та Європейський Союз зможуть використовувати свою об'єднану економічну й військову міць у своїх інтересах. Навіть за таких умов Вашингтону доведеться звикати до мінливого міжнародного ладу. До ладу, який провокує дедалі більше суперечок і стає складнішим. виправити цю ситуацію не так просто. Ніякі військові витрати не можуть повернути

навспак процеси, що ведуть до розвалу американської гегемонії. За умови збереження лідерських позицій США у світі американська влада зможе домогтися, щоб Штатів не було серед тих, хто програв у боротьбі за новий міжнародний устрій, і щоб вони натомість очолили найсильнішу військову й економічну коаліцію із численними центрами влади. Розумне державне управління дасть змогу великій державі орієнтуватися у світі, який визначатимуть конфліктні інтереси та мінливі альянси [2].

США виявилися нездатними послідовно пропонувати Китаю та іншим країнам, що розвиваються, більше фінансових ресурсів за лояльність їхніх урядів. Немоżliво буде викликати в деяких країн інтерес і готовність дотримуватися американської концепції світоустрою. Багато із цих урядів тепер вважають міжнародний лад із США на чолі загрозою їхній незалежності. І деякі уряди, що досі позитивно ставляться до ліберального міжнародного ладу на чолі зі Штатами, тепер борються з тими, хто проти нього. Китай перебуває в процесі створення альтернативної системи, проте зіткнеться й зі своїми перешкодами. Пекін може дратувати партнерів і клієнтів своєю тактикою тиску та своїми непрозорими й часто-густо корумпованими угодами. Активізувавши свою діяльність, зовнішньополітичне відомство США мусить суттєво впливати на міжнародний лад, хай і не маючи глобальної гегемонії. Але щоб досягти успіху, США слід визнати, що світ більше не схожий на однополярний лад 1990-х років і нульових [2].

Інший не менш відомий американський політичний діяч і вчений Г. Кіссінджер вважає, що COVID-19 назавжди змінить світоустрій. Дослідник очікує, що зниження суспільних достатків буде короткостроковим. Однак політичні та фінансові потрясіння, які спровокувала пандемія, можуть тривати протягом кількох поколінь. Жодна нація, навіть США, не зможе самими загальнонаціональними зусиллями перемогти COVID-19. Боротьбу з пандемією необхідно поєднувати зі спільним світовим креативним підходом і програмою. «Якщо ми не зможемо об'єднатися, то зіткнемося з найгіршою з усіх альтернатив. Опираючись на досвід утілення плану Маршалла й Манхеттенського проекту США, ми зобов'язані докласти значних зусиль у трьох царинах», – зазначає дослідник [3].

На думку Г. Кіссінджера, необхідно, по-перше, зміцнити спроможність людства опиратися інфекційним хворобам. Тріумфи медицини, такі, як розроблення вакцини проти поліомієліту й ліквідація віспи, або новітнє статистико-технічне диво медичного аналізу за допомогою синтетичного інтелекту, призвели до згубного самозаспокоєння людства. Ми мусимо розробити нові методи та прикладні науки для того, щоб контролювати інфекції, а також навчитися пропорційно прищеплювати вакцини для великих груп населення. Міста, штати й райони мають постійно збиратися разом, щоб захистити своїх людей од пандемій за допомогою накопичен-

ня запасів, спільного планування й досліджень на передових рубежах науки. По-друге, варто спробувати залікувати травми світової економічної системи. Міжнародні лідери засвоїли життєво важливу науку, яку дістали під час економічної катастрофи 2008 року. Нинішня фінансова криза теж дуже складна: скорочення економіки, яке спричинив COVID-19, за швидкістю та світовим масштабом не має аналогів в історії. А рішучі заходи щодо громадської охорони здоров'я, як-от запровадження карантинних норм поведінки, соціального дистанціювання, закриття навчальних закладів тощо, якраз і сприяють фінансовим стресам. Ми мусимо шукати способів пом'якшення наслідків кризи для найслабших верств населення світу. По-третє, ми маємо захистити засади ліберального світоустрою [3].

Розглянувши питання, пов'язані з трансформацією міжнародного ладу та змінами конфігурації сил у світовій політиці, вважаємо за потрібне зачепити проблему впливу пандемії COVID-19 на процеси глобалізації та розвитку світової економіки в нових умовах.

Отже, світогосподарські зв'язки переживають шок із часів депресії 2008–2009 рр. У цих умовах усі провідні країни світу вже опрацьовували сценарії дій на випадок можливого краху нинішнього світоустрою. А політика санкцій і фінансово-економічного тиску, яку останніми роками взяв на озброєння Вашингтон, активно заохочує дискусії про перспективи створення фінансово-економічної системи чи систем, що не залежать од США. У Євразії, Азії, Африці формують нові політичні альянси, зокрема й у формі панрегіональних фінансових інститутів [4].

За президентства Д. Трампа США поставили під сумнів доцільність чи не всієї «західноцентричної» парадигми розвитку. Тож на момент появи перших повідомлень про COVID-19 динаміка процесів у фінансово-економічному житті світу була багато в чому пов'язана з торговельною війною між США та Китаєм. Протистояння захоплювало дедалі більше секторів торгівлі й економіки та загрожувало охопити сферу фінансів. Зауважмо, що ще в грудні 2017 року у своїй версії Стратегії національної безпеки Д. Трамп заявив, що світ перетворився на сцену глобальної конкуренції. Тепер, коли буквально щодня маємо нові свідчення про те, яка насправді критична залежність Заходу та й світу загалом од постачання з Китаю «майже всього», мало хто в Америці та Європі ще сумнівається в необхідності переосмислення зовнішньополітичних підходів, що домінували в попередні десятиліття. Зокрема, концепція, згідно з якою співпраця з країнами-суперницями та їх залучення в міжнародні інституції та процеси світової торгівлі до рівня взаємозалежності, дає змогу перетворити ці держави на «сумлінних» членкинь міжнародного співтовариства й конструктивних партнерок [4].

Як зауважують чимало аналітиків і експертів, загальною тенденцією світового розвитку буде прагнення західних політиків і бізнесменів яко-

мога швидше знизити залежність од Китаю. Наприклад, нині від імпорту антибіотиків або комунікаційного обладнання з КНР критично залежать не тільки США, а й значна частина світу. Західні спостерігачі вважають, що технологічні й логістичні аспекти позбавлення від «китайської залежності» можна втілити без великих проблем, оскільки «домінування» КНР у численних секторах виробництва промислових і споживчих товарів почалося лише 10–15 років тому [4].

Через десять років після кризи 2008–2009-х пандемія COVID-19 знову демонструє політикам, бізнесу й населенню вразливість нинішньої міжнародної фінансово-економічної моделі. У зв'язку із цим численні аналітики вважають, що медичні наслідки пандемії можуть виявитися значно менш деструктивними для глобального розвитку, якщо порівняти із заходами, «нехай і необхідними», яких держави вживатимуть для боротьби з поширенням захворювання. Так, експерти «Oxford Economics» уже попереджають, що «політика обмеження комунікацій і свобод може тільки посилити кризу та створити додаткові проблеми в майбутньому» [5].

Економічні наслідки кризи COVID-19 стають дедалі відчутнішими. Важлива роль у цьому процесі належить ціні на нафту, що ставить у складніше становище країни-виробники. Отже, ми перебуваємо в ситуації зниження попиту на нафту через кризу COVID-19 і збільшення пропозиції; як наслідок, ми засвідчили наймасштабніше падіння цін після іракської кризи 1991 року. За твердженням Ніколя Гетцмана, керівника з досліджень і макроекономічної стратегії в компанії «Financière de la Cité», «Тотальний брак європейської координації стає дедалі очевиднішим, що позначилося на довірі ринків, бізнесу, а незабаром вплине й на довіру споживача. [...] Кризу можна відвернути, і саме центральні банки й уряди мусять діяти на випередження та запобігти повній утраті контролю над ситуацією. У 2008-му брак швидкої відповіді на початковому етапі посилив і поглибив кризу. У цьому контексті 2020 рік – нове випробування» [5].

Криза COVID-19 продемонструвала населенню ситуацію залежності та вразливості з економічного й стратегічного поглядів. На держави, а також на підприємства, за посередництва споживачів, чинитимуть політичний тиск. Імовірно, що після цієї кризи деякі компанії прагнутимуть перемістити частину своєї продукції якомога ближче до споживача. Протягом наступних кількох років ми можемо засвідчити не тільки деглобалізацію, а й повернення до підтримки внутрішніх ринків. Це відповідає стратегії Дональда Трампа в США, Бориса Джонсона у Великій Британії та Абе Сіндзо в Японії. Мета полягає не так в обмеженні міжнародної торгівлі, як у створенні надійного внутрішнього ринку, що дає змогу обмежити його залежність од конфліктів та ударів світової торгівлі. Європа далека від такої мети [5].

Знаний американський економіст Н. Рубіні вважає, що нинішня пандемія переросте у велику економічну й геополітичну кризу. COVID-19 призведе до розпаду сучасного світового ладу, який, за його словами, уже й так хиткий. Він прогнозує тривалий економічний «льодовиковий період», загострення національних конфліктів, закриття кордонів, панування протекціонізму, а також ескалацію аж до військових дій. Триватиме атомізація суспільства: дедалі більше заходів проводитимуть онлайн, скасовуватимуть ярмарки, вистави, лекції, закриватимуть торговельні центри, покупки також здійснюватимуть здебільшого через інтернет. Переважатимуть робота вдома й послуги онлайн, зокрема лікарські консультації [6].

Симптоми кризи дедалі відчутніші: падають курси акцій на світових біржах, зростає ціна на золото, країни розривають міжнародні господарські зв'язки, зокрема у світовому автопромі. Компанії повідомляють про брак комплектування, міжнародні торговельні ярмарки скасовують, занепадає туристична сфера. В останньому кварталному звіті головного об'єднання німецьких промисловців «BDI» зауважено, що пандемія COVID-19 надзвичайно негативно вплинула на економіку ФРН, зростання ВВП майже зупинилося. А якщо пандемія триватиме до кінця року, всі основні показники підуть у мінус. У доповіді рейтингового агентства «S&P Global Ratings» ідеться, що подальше поширення вірусу SARS-CoV-2 може обійтися економікам Азійсько-Тихоокеанського регіону у 211 млрд доларів. «S&P» уже знизило прогноз зростання для Китаю у 2020 році з 5,7% до 4,8% [6].

Німецький економіст Марк Шріц зазначає на сторінках газети «Цайт», що серйозної світової кризи найпевніше вдасться уникнути. Навіть якщо обваляться світові фондові ринки й темпи економічного зростання серйозно знизяться, повторення фінансової кризи зразка 2008 року малоймовірно. Проти цього свідчать такі аргументи:

1. Банкрутство банку «Lehman Brothers» було не причиною, а детонатором кризи. У світовій економіці тоді було накопичено значні дисбаланси. На ринках нерухомості США, а також Іспанії, Ірландії та низці інших країн утворилися величезні бульбашки, банки дали себе втягнути в надзвичайно ризиковані операції, не маючи достатніх «подушок безпеки». Урівноваження цих перекосів було неминучим. Сучасні банківські баланси мають значно кращий вигляд, хоча проблеми, звичайно, є. У примусовому коригуванні кризи немає необхідності. Якби «Lehman Brothers» збанкрутував сьогодні, це б не спричинило світової фінансової кризи.

2. Пандемія COVID-19 негативно вплинула на світовий товарообмін, однак не змінила структури економіки. Нині загальмувало економічне зростання, оскільки порушено транспортні комунікації, на заводи не надходить комплектування, а робітники змушені сидіти вдома. Саме тому

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) попередила, що темпи зростання економіки цього року можуть знизитися вдвічі, а Німеччині загрожує рецесія. У зв'язку із цим важливо, вважає ОЕСР, щоб держави й центральні банки зробили внесок у відновлення та не допустили перетворення кризи на затяжну й утягування в цей вир значних секторів економіки.

3. Коли пандемія мине й транспортні комунікації буде відновлено, працівники знову вийдуть на роботу, а виробники з подвоєною силою постачатимуть деталі, подолання дефіциту, що виник, може потребувати додаткових зусиль, і це приведе до стрімкого зростання виробництва.

4. Після нинішньої кризи підприємства ретельніше вибудовуватимуть виробничі ланцюжки. Чимало з них задумуються про те, щоб виробляти комплектовання на батьківщині чи в прикордонних країнах, замість імпорту з Китаю. Інакше кажучи, триватиме процес регіоналізації, або утворення нових економічних зон. Уряд ФРН уже закликає у зв'язку із цим покласти край «надмірній» глобалізації.

Марк Шріц визнає, що перед людством постає величезна невизначеність. Ніхто не знає, як саме криза змінить поведінку простих громадян, інвесторів та урядів. Може бути й таке, що пандемія зійде нанівець сама собою і світову економіку очікує потужний відновлювальний період. Цей варіант так само ймовірний, як і катастрофічний сценарій. Проте, найпевніше, буде реалізовано якийсь третій, проміжний варіант. У будь-якому разі економіці знадобиться допомога від держав і центробанків: біржі треба рятувати від краху, а підприємства – од розорення. Під час кризи 2008 р. держави вже продемонстрували, що можуть досить ефективно сприяти стабілізованню [6].

Водночас, пише в журналі «Шпігель» відомий німецький економіст Г. Мюллер, ситуація нині гірша, ніж 2008 року, з трьох причин:

1. Загальна заборгованість країн «великої двадцятки» набагато вища, ніж у 2008-му. Тоді вона становила 200% од сумарного ВВП, тепер, за даними Банку міжнародних розрахунків у Базелі, досягла 240%. Це означає, що ризик потенційного краху вищий, ніж за банкрутства «Lehman Brothers».

2. Свобода маневру для центральних банків і фінансових міністерств знизилася. На відміну від 2008 року в численних країнах банківські облікові ставки близькі до нуля, а державні борги значно вищі. У разі великої глобальної рецесії центробанки будуть змушені скуповувати державні борги в небачених досі масштабах, але як довго вони зможуть це витримати?

3. Духу міжнародної співпраці більше немає. Націоналізм і протекціонізм визначають порядок денний у світовій економіці. 2008 року ще діяли скоординовані у світовому масштабі заходи щодо зміцнення кон'юнктури й фінансових ринків. Єдиним фронтом виступали країни Групи двадцяти,

насамперед США, Китай, Єврозона, Японія та Велика Британія. Тепер неможливо уявити, щоб провідні економіки світу координували свої дії. Звичайно, і нині за гострої економічної кризи держави можуть дещо зробити, але їхні свобода маневру та рішучість діяти дуже обмежені [6].

Далі необхідно відзначити, що в умовах пандемії загострюється й проблема міграції. Загалом вважають, що COVID-19 поширили світом мандрівники, які поверталися додому з круїзів, із зарубіжних лижних канікул, міжнародних конференцій абощо. Але багато хто радше би хибно винуватив у всьому мігрантів. Ополченці Ємену навесні 2020 року напали на тисячі ефіопських переселенців, які, на їхнє переконання, принесли до країни коронавірус. Саудівська Аравія силоміць виселяла африканських мігрантів, а китайські землевласники виганяли африканців з їхніх будинків у місті Гуанчжоу. Сполучені Штати також регулярно депортують мігрантів із Центральної Америки й країн Карибського басейну на батьківщину, часто після того, як тих було інфіковано в американських центрах утримання під вартою. Малайзія заарештувала сотні нелегальних мігрантів, зокрема біженців рохінджа, тоді як члени уряду Прем'єр-міністра Індії Н. Моді звинуватили мусульман у тому, що вони принесли вірус в Індію [7].

Попри те що потребу в мігрантах як працівниках офіційно визнають дедалі частіше, вони (обіч численних меншин) непропорційно сильно страждають од COVID-19. До того ж рівень інфікування часто подвоюється чи потроюється порівняно до інших груп – здебільшого через небезпечні й експлуататорські умови праці. Дуже часто роботодавці не надають мігрантам достатньої кількості засобів індивідуального захисту чи доступу до медичного обслуговування. А мігранти, які хворіють, не можуть дозволити собі взяти відпустку, адже позбавлені можливості отримувати соціальну допомогу, таку, як субсидії на заробітну плату та допомогу з безробіття. Тому багато мігрантів стоять перед неможливим вибором: не підкорятися заборонам або дивитися, як голодують їхні сім'ї. Ба більше, мовний бар'єр часто заважає їм дістати доступ до найважливішої інформації, а вимушене проживання в тісних приміщеннях піддає високому ризику зараження (як це відбувається й у переповнених таборах біженців). Найгірше те, що американські правоохоронні органи навіть вриваються в лікарні, переслідуючи мігрантів, що підлягають депортації – тактика, яка утримує багатьох нужденних од звернення по медичну допомогу [7].

Створення атмосфери поневірянь і страху серед мігрантів сприятиме лише продовженню пандемії та збільшенню пов'язаних із нею людських страждань і економічних збитків. Щоб уникнути цього сценарію, урядам терміново необхідно запровадити політику інтеграції – залучення людей у суспільне життя. Дає надію те, що подекуди це вже роблять. На ранніх стадіях пандемії в березні Португалія забезпечила своїм працівникам-мігран-

там доступ до медичного обслуговування й інших державних послуг; Італія невдовзі взяла з неї приклад, хоч і в менших масштабах. Крім того, кілька країн припинили чи різко скоротили утримання мігрантів під вартою, і 26 червня 2020 року федеральний суддя США наказав звільнити дітей-мігрантів, що живуть разом із батьками в трьох спеціальних федеральних центрах. Інші країни пішли ще далі, визнавши, що мігранти та біженці – це невикористаний робітничий ресурс. Ірландія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Іспанія, Австралія, Колумбія, Чилі й Аргентина прискорили видавання дозволів для підготовлених медичних працівників, чимало з яких є біженцями, що очікували рішення про надання притулку. Таїланд з Іспанією пропонують мігрантам повний доступ до медичного обслуговування незалежно від їхнього імміграційного статусу. І навіть за президентства Д. Трампа Міністерство внутрішньої безпеки США розіслало листи для нелегальних мігрантів, відзначаючи їхню «критичну» роль [7].

Інклюзивна політика, подібна до зазначених вище, не тільки визнає надзвичайно важливу роль мігрантів під час пандемії, а й закладає основу для швидшого та стійкішого економічного відновлення. На противагу цьому Сінгапур, який не охопив мігрантів у своїх заходах боротьби з пандемією, згодом постраждав од другої хвилі захворювань на COVID-19. Щоб зупинити пандемію, політикам уже слід учитися на досвіді власних і інших країн. Уряди мають зробити наведені нижче важливі кроки. Легалізувати мігрантів, бодай тимчасово, що відкриє тим доступ до медичного обслуговування, житла, соціальних послуг і надзвичайної допомоги, якою вони зможуть скористатися, не боючись арешту й депортації. Директивні органи мусять також приділяти особливу увагу потребам жінок-мігрантів, які вразливіші до насильства під час локаутів і карантинів. По-друге, органам громадської охорони здоров'я необхідно залучати громади мігрантів до процесу відстеження контактів, що матиме головне значення для боротьби з вірусом до розроблення ефективної вакцини [7].

Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я розкритикував «брак лідерства» в боротьбі з пандемією COVID-19 і виступив з емоційним закликом до глобальної єдності, оскільки в багатьох країнах захворюваність зростає і світ, як і раніше, не може впоратися з поширенням руйнівного вірусу. «Друзі, не варто спокушатися: найбільша загроза нині перед нами – це не сам вірус, – заявив генеральний директор ВООЗ Тедрос Аданом Гебреєсус у своєму зверненні в Женеві 9 липня 2019 року. – Це – брак лідерства й солідарності на глобальному та національному рівнях». Він закликав світові держави об'єднатися [8].

Ця заява Гебреєсуса прозвучала через кілька днів після того, як адміністрація Д. Трампа повідомила ООН і Конгрес США, що Сполучені Штати формально виходять з Усесвітньої організації охорони здоров'я. Це рішен-

ня про вихід із ВООЗ, яке набере чинності в липні наступного року, різко розкритикували конгресмени від обох партій, медичні асоціації, правозахисні організації та держави-союзниці США. 7 липня 2020 року кандидат на виборах од Демократичної партії Джо Байден пообіцяв у разі перемоги скасувати це рішення «у перший же день» після вступу на посаду [8].

Зауважмо, що Д. Трамп неодноразово критикував Гебреєсуса й звинувачував ВООЗ у м'якому ставленні до Китаю, а також у нездатності стримати пандемію на ранніх етапах. Однак лідери майже всіх великих держав, зокрема Німеччини, Франції та Сполученого Королівства, підтримали ВООЗ в умовах цієї кризи. 9 липня 2020 року Канцлерка Німеччини А. Меркель заявила, що пандемія COVID-19 продемонструвала небезпеки «заперечення фактів популізму» по всьому світу. «Ми бачили брехню і дезінформацію, але так із пандемією не впоратися», – сказала вона, звертаючись до Європейського парламенту в Брюсселі [7].

Варто також відзначити, що пандемія коронавірусної хвороби суттєво вплинула й на систему освіти. Раптовий карантин, який для боротьби з пандемією запровадили посеред навчального семестру в багатьох країнах світу, змусив університети перейти на віддалене навчання мало не за день. Такий швидкий перехід виявився дуже важким і для викладачів, і для студентів, проте з усього цього ще може вийти якась користь. Як і численні підприємства, університети працюють над тим, як їм відкритися знову, і обирають різні стратегії дій. Наприклад, Кембриджський університет у Великій Британії оголосив, що лекції проводитимуть лише в онлайн-режимі щонайменше до літа 2021 року. Інші університети, зокрема й Стенфордський, пропонують суміш із занять онлайн і офлайн, а також розширюють навчальний рік, щоб якомога менше студентів одночасно перебувало в кампусі [9].

COVID-19 завдав вищій освіті потужного економічного удару. Кімнати гуртожитків вільні, спортивні стадіони порожні, студенти незадоволені вимогою сплачувати повну вартість навчання. Для багатьох коледжів і університетів падіння доходів од іноземних студентів, найпевніше, стане дуже болючим; безліч невеликих і не дуже багатих ВНЗ можуть закритися. Навіть найкращі університети мають проблеми. Мічиганський університет очікує, що до кінця 2020 року його збитки через пандемію можуть досягти 1 млрд дол., а Гарвардський університет прогнозує падіння доходів у наступному році на 750 млн дол. Але чи не приведе шок COVID-19 до того, що якісніша освіта стане доступною для більшої кількості людей, та ще й за нижчою ціною? Відповідь частково залежатиме від того, що робитимуть університети, коли пандемія вщухне: вони можуть або облишити онлайнів технології, або почати шукати кращих способів їх застосування. Це питання непросте, ураховуючи важливість спілкування між викладачами, аспірантами й студентами в аудиторіях і за їх межами [9].

Розглянувши вплив пандемії COVID-19 на трансформації міжнародного ладу та її соціально-економічні наслідки, ми дійшли зазначених нижче висновків й узагальнень.

Очевидно, що ідейний і прикладний аспекти глобалізації еволюціонуватимуть і далі. Формування нових зв'язків між людьми й країнами навряд чи можна зупинити повністю. Однак форми глобалізації, безперечно, змінюватимуться. Міжнародній спільноті належить пошук нової рівноваги між завданнями національного та глобального розвитку. І Україні, як і всім іншим країнам світу, важливо не стишувати темпу в цих зусиллях.

Пандемія COVID-19 сприятиме подальшому віртуалізуванню всіх царин життєдіяльності людини. Торгівля, освіта, медицина, індустрія розваг можуть остаточно переміститися в інтернет. Нарешті, уряди численних країн напевно розроблять заходи, спрямовані на відновлення чи розширення національних виробництв у стратегічно важливих галузях, зокрема харчовій і медичній промисловості. Політика підтримання внутрішнього ринку знову набуває популярності. Її мета полягає не так в обмеженні міжнародної торгівлі, як у послабленні його залежності від конфліктів і ударів світової торгівлі.

Криза, пов'язана з пандемією COVID-19, стала несподіванкою і викликом для всієї світової спільноти й міжнародної системи, що трансформується під дією двох різновекторних, однак взаємопов'язаних тенденцій – фрагментації та інтеграції. Геополітична невизначеність, популізм, націоналізм і протекціонізм уже негативно позначилися на світовій економіці, а пандемія тільки посилила ці тенденції, що може призвести до руйнування транспортних і виробничих зв'язків, а також покласти край глобалізації – такій, яка вона є нині.

1. Nye, J. JR. (2020). 'No, the Coronavirus Will Not Change the Global Order', *Foreign Policy*, 16 April [online]. Available at: <https://foreignpolicy.com/2020/04/16/coronavirus-pandemic-china-united-states-power-competition/> [in English]
2. Cooley, A., Nexon, D.H. (2020). 'How Hegemony Ends. The Unraveling of American Power', *Foreign Affairs*, July/August [online]. Available at: <https://inosmi.ru/politic/20200630/247682344.html> [in English]
3. Киссенджер Г. Пандемия коронавируса навсегда изменит мировой порядок [Электронный ресурс] // СтопКор. 12 апреля 2020. Режим доступа: <https://stopcor.org/genry-kyssyndzher-pandemya-koronavyru-sa-navsegda-izmenyt-mirovoj-poryadok/>
4. Кадомцев А. Новый мировой порядок или переживет ли глобализация пандемию коронавируса? [Электронный ресурс] // Международная жизнь. 13 марта 2020. Режим доступа: <https://interaffairs.ru/news/show/25646>
5. Imad, J. (2020). 'Coronavirus et chute des marchés financiers: l'Europe est-elle condamnée à l'impuissance?', *Figaro Vox*, 9 March [online]. Available at: <https://www.inopressa.ru/article/10Mar2020/lefigaro/crisis.html> [in French]
6. Schieritz, M. (2020). 'Covid-19: Keine Frage, das wird teuer', *Zeit online*, 20 March [online]. Available at: <https://www.zeit.de/zustimmung?url=https%3A%2F%2Fwww.zeit.de%2Fwirtschaft%2F2020-03%2Fcorona-covid-19-deutschland-wirtschaft-konjunktur-prognose-5vor8>
7. Maniatis, G. A. (2020). 'Don't Scapegoat Migrants for the Pandemic', *Project Syndicate*, 8 July [online]. Available at: <https://inosmi.ru/social/20200711/247741397.html> [in English]
8. Picheta, R. (2020). 'WHO chief blasts "lack of leadership" and calls for global unity as coronavirus cases mount worldwide', *CNN World*, 10 July [online]. Available at: <https://edition.cnn.com/2020/07/10/world/who-tedros-adhonom-unity-plea-intl-scli/index.html> [in English]
9. Rogoff, K. (2020). 'Will Universities Learn from Lockdowns?', *Project Syndicate*, 6 July [online]. Available at: <https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid19-trigger-technological-disruption-of-higher-education-by-kenneth-rogoft-2020-07> [in English]

Borys HUMENIUK,
*Doctor of History, Full Professor,
Chief of the Department of Public Management and
International Relations,
National Pedagogical Drahomanov University,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*

TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ORDER UNDER CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract. The article highlights the political and socio-economic consequences of the COVID-19 coronavirus pandemic. The factors of transformation of the international order in the conditions of the world pandemic are analysed. It has been shown that pandemics are an invisible enemy, which consolidates efforts of the entire world community. The coronavirus pandemic will undoubtedly affect the balance of power in the world and will have a major impact on the global economic development.

It is obvious that globalisation will continue to evolve, both ideologically and practically. The formation of new connections among people and countries can hardly be stopped completely. However, the forms of globalisation will undoubtedly change. The international community should seek for a new balance between the challenges of national and global development. Besides, it is important for Ukraine, as well as all other countries of the world, not to lose pace in these efforts. The COVID-19 pandemic will contribute to the further virtualisation of all spheres of human life. The fields of trade, education, medicine, and entertainment may finally move to the Internet. Finally, the governments of many countries are likely to develop measures to restore or expand national production in strategically important areas, including food and medical industries. The policy of supporting internal markets is once again reclaiming its popularity.

The crisis surrounding the COVID-19 pandemic has come as a surprise and a challenge to the entire global community and the international system, which find themselves in a state of simultaneous fragmentation and integration. Geopolitical uncertainty, populism, nationalism, and protectionism have already had a negative impact on the economy, and the coronavirus pandemic has only exacerbated these trends. Their growth could lead to the destruction of transport and production links and put an end to globalisation in its current form.

Keywords: pandemic, coronavirus COVID-19, transformation, international order, globalisation, world economy.

Сергій ПИРОЖКОВ,
*академік НАН України, доктор економічних наук,
професор, віцепрезидент НАН України;*

Назін ХАМІТОВ,
*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України*

СУЧАСНА Й МАЙБУТНЯ УКРАЇНА: СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЗІ СВІТОМ

Анотація. У статті висвітлено питання цивілізаційної суб'єктності України в умовах сучасного світу. Автори стверджують, що цивілізаційну долю країни обирають геополітичні гравці, які претендують на статус наддержав, або країна робить вибір сама, волею народу, його політичної та інтелектуальної еліти. Тоді країна стає суб'єктом міжнародних відносин і права, світової геополітики, науки, мистецтва – цивілізаційним суб'єктом історії, сучасності та майбутнього.

На думку авторів, реалізування цивілізаційного проєкту України як суб'єкта, а не об'єкта сучасного світу полягає в системній співпраці з тими міжнародними партнерами, котрі сприймають свободу та гідність людини як основоположні цінності. Автори статті окреслюють цивілізаційні контури такого суспільства – це суспільство довіри та соціального й політичного партнерства, збалансованої взаємодії правової держави й громадян.

Ключові слова: євразійська цивілізаційна спільнота, євроатлантичний вектор, суб'єктність України, незалежна держава.

XXI століття є непростим і суперечливим. У ньому виникла низка нових криз і загроз для всього людства – економічних, політичних і навіть у царині охорони здоров'я. З одного боку, у XXI столітті маємо прояви гуманізму, толерантності й поваги до гідності особистостей і народів, а з іншого – триває поширення практик маніпуляції свідомістю й підсвідомістю, поглиблення нетерпимості та ксенофобії, жорсткої геополітичної конкуренції, унаслідок чого виникає такий небезпечний феномен, як

«гібридна війна», що є викликом основам людської природи (передусім моральним) і в Україні, і у світі [14, с. 349–366]. Цивілізаційну долю країни – і у XXI столітті, і в будь-який інший час – обирають або поза цією країною інші геополітичні гравці, які претендують на статус наддержав, або країна робить вибір сама, волею власного народу, його політичної та інтелектуальної еліти. Тоді країна стає суб'єктом міжнародних відносин і права, суб'єктом світової геополітики, науки, мистецтва – цивілізаційним суб'єктом історії, сучасності та майбутнього.

Для значної частини населення вибір цивілізаційного шляху «асоціюється з обранням геополітичного регіону, блоку чи союзу країн, куди має увійти Україна. Проте цивілізаційний вибір країни як суб'єкта світової історії є передусім вибором способу життя та цінностей, які є продуктивними для розвитку країни, її громадян на певному етапі її державного становлення. Вже на цій основі визначають зовнішньополітичних партнерів, союзи, блоки тощо» [6, с. 45]. Отже, цивілізаційний вибір стосується не місця у світі, а цінностей і способів їх реалізування, що зумовлює справжній поступ. Без такого вибору маємо послаблення цивілізаційної суб'єктності, що викреслює Україну із переліку держав, які мають власний цивілізаційний проєкт і втілюють його.

Цивілізаційний вибір України – це обрання способу життя, у якому особистість з її свободою та гідністю є найвищою цінністю суспільства, і не лише заявленою, а реальною, закріпленою в юридичних актах і підтвердженою діями більшості громадян. Можна впевнено говорити, що такий вибір відповідає архетиповим рисам української культури, яка завше була орієнтована на особистість. Тому вкрай актуальним є поворот од *соціоцентризму* тоталітарної та посттоталітарної епох до *людиноцентризму* [3] – і в гуманітарному знанні, і в житті політикуму та суспільства. Лише так можна подолати залишки посттоталітарного світогляду, у яких самореалізацію та гідність людини приносять у жертву інтересам домінантної «політичної еліти». Таке подолання – необхідна умова розвитку повноцінного громадянського суспільства, звільнення від антагонізму влади й опозиції, усунення суперечності між правовими нормами й традиціями, які зумовлюють справжні тенденції розвитку соціуму.

Отже, саме людиноцентризм має бути підмурком конструктивного цивілізаційного проєкту України та його втілення в суспільне життя. Наведімо цивілізаційні риси соціуму, який уособлює зазначений цивілізаційний проєкт:

1. У такому соціумі панує довіра й соціальне партнерство, триває політичний і духовно-культурний діалог. Маємо консолідованих громадян, відповідальних на всіх рівнях суспільного життя.

2. Панує реальний баланс правової держави та громадянського суспільства. Правова держава може подолати суспільний інфантилізм, актуалізуючи відповідальність громадян, і це відкриває можливість для розвитку реального громадянського суспільства – простору проєктів окремих осіб і спільнот.

3. Вагомою рисою цивілізаційного проєкту нашої країни є не лише гендерна рівність, а й *гендерне партнерство*, адже жінка в Україні завжди відігравала велику соціально-політичну й екзистенціально-психологічну роль.

4. У цивілізаційному проєкті ХХІ століття Україна має стати *інноваційним суспільством*. Сучасна цивілізація в усіх її вимірах є наукомісткою та потребує постійних креативних зусиль. В умовах нових викликів (зокрема пандемії коронавірусу) саме креативна особистість стає основоположною цінністю українського суспільства.

5. Це найважливіше, цивілізаційний проєкт України у своїй основі передбачає такий соціум, у якому людина гідно самореалізується. Ідеться про надання всім громадянам умов для здобуття будь-якої освіти, реальну дію механізмів, які ми називаємо «соціальними ліфтами», і рівність усіх перед законом. Для виконання цього завдання український соціум має бути місцем толерантності й діалогу; у ньому цивілізаційний розвиток мусить відповідати культурним особливостям людей, які живуть в Україні.

Ефективний і гуманістичний цивілізаційний проєкт України у ХХІ столітті, який робить її суб'єктом сучасного світу – «це не проєкт цивілізації ксенофобії, цивілізації буфера, а проєкт цивілізації гуманістичних інновацій» [6, с. 40]. Під гідною самореалізацією можна розуміти розкриття життєвого потенціалу особистості в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства. Така самореалізація органічно поєднує індивідуальні й комунікативні можливості людини. Гідна самореалізація «означає діяльність, яка не лише розкриває здібності людини, здійснює її цілі та цінності, а й задовольняє її потреби і потреби її родини».

Така особистість щаслива – в обраному фасі, у сім'ї, у просторі громадянського суспільства. Вона здатна створювати відкритий демократичний соціум, у якому не знищують свободу в обмін на «глобальне щастя», а роблять економічну, політичну, духовну волю й відповідальність умовами розвитку. Отже, саме гідно самореалізовані громадяни є запорукою та критерієм того, що цивілізаційний проєкт України не рухатиметься в бік авторитаризму чи тоталітаризму.

Саме гідна самореалізація людини в будь-якій історичній епохі й у будь-яких народів є основою плідних цивілізаційних проєктів і розвитку на їхній основі. Та лише тепер ми починаємо усвідомлювати таку самореалізацію як головну мету цивілізаційних проєктів, що робить їх не лише більш гуманістичними, а й ефективними.

Надзвичайно важливо з'ясувати, що втілення цивілізаційного проекту України як суб'єкта, а не об'єкта глобального світу полягає в системній і рівноправній взаємодії з міжнародними партнерами, для яких свобода та гідність людини – головні цінності. Потрібен мудрий прагматизм і поміркованість у зовнішній політиці для того, щоб унеможливити нові економічні, політичні та збройні конфлікти, які можуть відчужувати Україну від цивілізованого світу.

У цьому контексті неабияк актуально правильно обрати геополітичний вектор, який відповідає сучасним національним інтересам і вічним цінностям України. Такий вектор має і спрямування, і *якість*.

Якість геополітичного вектора зумовлено його втіленням суб'єктом геополітики чи її об'єктом. Геополітичний вектор може спрямовувати на партнерську взаємодію з іншими суб'єктами на міжнародній арені, або ж відображати рух слабого геополітичного гравця, що перебуває під впливом сильнішого (кількох сильних). У втіленні свого геополітичного вектора продуктивний цивілізаційний суб'єкт опирається передусім на власні національні інтереси й цінності. Зумовленість геополітичного вектора країни національними інтересами й цінностями і визначає її як цивілізаційного суб'єкта.

Зважаючи на яскраву асиметрію у відносинах нашої країни з євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами, на сучасному етапі історії саме євроатлантичний вектор має принципово важливе значення для майбутнього розвитку України. Слід розуміти, що євроатлантичний вектор України означає не просто політичний, економічний, духовно-культурний або нехай і цивілізаційний рух до Євроатлантики, а *цивілізаційну партнерську взаємодію* з євроатлантичною спільнотою на основі врахування національних інтересів і цінностей нашої країни. Інакше кажучи, головним критерієм конструктивності євроатлантичного вектора України є *посилення цивілізаційної суб'єктності*.

Нині Україна прагне бути суб'єктом, перебуваючи між євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами. Сучасна Росія позиціонує себе центром останньої, оскільки та здебільшого розвивалася під впливом православ'я. Але православна ментальність євразійської цивілізації відрізняється від католицької та протестантської, що дає змогу визначати євразійську цивілізацію як *межовий елемент західної*, що відіграє роль опосередкування між західним (християнським) цивілізаційним світом з одного боку й мусульманським і далекосхідно-буддійським світами – з іншого.

Це означає, що Україна, яка нині перебуває між євроатлантичною та євразійською цивілізаційними спільнотами, а тому несе в собі ментальні риси обох, для реалізування суб'єктності потребує балансу між ними. Але як досягти цього балансу, не вдаючись до еклектики? Якщо погоди-

тися, що типи розвитку поділяються на мобілізаційні й інноваційні [2], закономірним є припущення: сучасна євроатлантична цивілізація уособлює інноваційний, а євразійська – мобілізаційний способи еволюції суспільних систем і особистостей у цих системах. На цій основі інноваційний тип розвитку можна визначити як гідну самореалізацію людини, вільне продукування й утілення ідей. Мобілізаційний тип розвитку – це жорстка субординативність і зовнішня дисципліна та репресії щодо тих, хто виявляє незгоду чи пропонує дискусію про постановку цілей. Вітчизняні автори О.О. Рафальський та З.Ф. Самчук коректно зазначають, що «інноваційний тип розвитку та мобілізація – це два шляхи, яким притаманні докорінні відмінності на рівні як причин і передумов, так і наслідків» [10, с. 53].

Очевидно, що мобілізаційність активізує страх і обожнювання вождя, тоді як інноваційність потребує співтворчості, довіри й нерепресивної відповідальності, що постають найбільш важливими детермінантами цивілізаційної суб'єктності країн сучасного світу. Не можна не погодитися з Ф. Фукуямою, який, говорячи про економічний успіх сучасних суспільств, робить висновок, що він залежить од рівня довіри між громадянами [12]. Однак у деякі історичні періоди будь-яка країна потребує мобілізаційності. Можемо зробити висновок, що процеси мобілізаційності й інноваційності перебувають у діалектичній єдності. Але якщо інноваційність – органічний та ефективний спосіб відповідати на виклики в мирний час, то мобілізаційність стає необхідною під час війни. Мобілізаційність у мирний період може тимчасово прискорити цивілізаційний розвиток, але що далі, то більше відіграє роль гальма, постійно провокуючи війну й авторитарність. Приклад мобілізаційності – Північна Корея, тоді як Китай у своєму розвитку «перейшов від хронічної мобілізаційності до стійкої інноваційності» [9, с. 77].

Україна тривалий час перебувала на лінії перетину євроатлантичної та євразійської цивілізації і тепер демонструє мобілізаційний та інноваційний способи розвитку. Для завершення гібридної війни перемогою і стійким миром Україні слід переходити до інноваційного типу. Це відкриття нашій країні можливість набуття справжньої цивілізаційної суб'єктності й лише так Українська Держава зможе відповісти на виклики світу.

Наша країна мусить рішуче розвивати інноваційність, що означає захист прав людини, створення нових можливостей її самореалізування, гармонійну взаємодію держави й громадянського суспільства, налаштованість на діалог з опонентами, який буде не лише політичним або економічним, а й світоглядним. Мобілізаційність у сучасній Україні може залишитися, але в підконтрольних державі й громадянському суспільству розумних межах.

Україна довго була політичним, економічним і світоглядним елементом суто євразійської цивілізаційної спільноти. Для посилення її суб'єктності слід подолати таку асиметрію, проте український євроатлантичний вектор не можна зводити лише до вступу в Євросоюз чи НАТО – це непростий еволюційний процес світоглядних і цивілізаційних змін, який веде до суб'єктності як глибинної інноваційності, що породжує «м'яку силу» [15] і стає умовою забезпечення суверенітету нашої держави.

Треба нарешті усвідомити, що «євроатлантичний вектор України, який є сьогодні об'єктивною необхідністю історії, не може бути конструктивно реалізований на основі мобілізаційного шляху, коли ми йдемо у західний світ, використовуючи звичні для пострадянської системи репресивні й саморепресивні методи руху у “світле майбутнє”» [9, с. 78]. У такому разі ми «тягнемо» в євроатлантичну спільноту євразійськість у найгіршому розумінні слова; звісно, що ця спільнота ставитиметься до нас як до «країни-буфера». Якщо ми використовуватимемо мобілізаційний спосіб реалізування євроатлантичного вектора, це може деформувати потенції України як цивілізаційного суб'єкта історії та сучасності.

Отже, євроатлантичний вектор є конструктивним за умови стійкого інноваційного розвитку нашої країни, що не допустить її перетворення на сировинний додаток для «сильних світу цього», а також джерело дешевої робочої сили. У цьому контексті винятково важливо створити сприятливе середовище для критичних, креативних і гуманістичних інтелектуалів. Формування такого середовища – завдання не для міжнародних партнерів України, а для самої української політичної та духовної еліти.

* * *

Значної ваги нині набувають світоглядні підходи, які не просто констатують специфіку України як своєрідного цивілізаційного феномена, а й сприяють виходу української культури та цивілізації на світовий рівень. Зрозуміло, що такі підходи необхідно було розробити всередині України, адже кожна країна має свої національні інтереси, унікальні цінності й архетипи культури. У цьому контексті особливого значення набувають гуманістичні ідеї В. Вернадського – усесвітньо визнаного вченого й філософа. Ідеться передусім про концепцію ноосфери – сфери розуму, що є результатом послідовної еволюції геосфери та біосфери [1].

Ця концепція тепер актуальна не лише для філософії та конкретних наук, а й для українського суспільства в усіх його вимірах. Припускаємо, що концепцію ноосфери може бути розвинуто в концепцію *ноосферної цивілізації* – цивілізації розуму та консолідації [8], що має виняткове значення

для осмислення цивілізаційних можливостей України у XXI столітті. Цей крок став можливим завдяки використанню оригінальної методології, яку розробили автори статті та яка має назву «*метаантропологічний потенціалізм*». Це методологія розвитку потенціалу людини, нації, людства від буденних до найвищих життєвих проявів. Її було доволі успішно застосовано для осмислення цивілізаційного проекту України, який робить нашу країну суб'єктом історії [6], та проблеми суспільної консолідації в Україні [7], оцінювання реальних можливостей і небезпек українського євроатлантичного вектора [9]. Такий підхід продовжує міркування знаних зарубіжних та українських філософів Віктора Франкла, Макса Шелера й Володимира Шинкарука. Тепер можемо впевнено констатувати, що метаантропологічний потенціалізм корелює з філософським спадком В. Вернадського, передусім із концепцією ноосфери, яка виявляє глибинні можливості людства в планетарній перспективі. Нагадаємо, що потенціалізм досліджує саморух «внутрішніх елементів конкретної системи від можливості до дійсності» [5, с. 9], а метаантропологія – теорія, яка вивчає не тільки буденні, а й межові та вищі духовно-моральні позамежні стани й атрибути, які розкривають можливості людини [13; 14].

У цих координатах ноосферну цивілізацію можна осмислити як нову модель світоустрою, у якій гуманістичний, духовний і душевний розвиток людини постає і метою, і сенсом. Це зумовлює процес консолідування людства (зокрема й українців) без примусового об'єднання через війни, політичний та економічний тиск. Ноосферна цивілізація також означає людиномірність консолідації будь-якої країни й розумну відкритість до проектів консолідації інших країн [7].

Ноосферну цивілізацію можна досягнути як корелят головного концепту метаантропології – «*метаграницне (позамежне) буття людини*» [11, с. 67–68; 13, с. 202–268]. Це такий вимір буття, який формують не лише воля до пізнання та творчості, а й воля до співтворчості [14].

У контексті соціальної метаантропології, що її розробляє сучасна вітчизняна філософія С. Крилова, можемо говорити про актуальність для України ноосферної цивілізації як такої, що здатна подолати нинішній гібридний світовий лад. Мета такої цивілізації – «не прагнення до світового військового або цивілізаційного панування, а об'єднання світу у вільну, по-справжньому демократичну культурну цілісність на основі цінностей духовного зростання, соціальної відповідальності, толерантності, екологічної безпеки та економічного вдосконалення, що означає вихід на новий онтологічний рівень еволюціонування» [4, с. 121].

Отже, маємо необхідність і можливість розвитку нового філософського світогляду ноосферної цивілізації, у якому відбувається глибинна метаморфоза цінностей. Цінності безпеки та влади, на яких побудовано

сучасну глобальну цивілізацію в її потворних гібридних виявах, у цьому світогляді перестають бути головними, визначальними для сенсу людського буття. Їх заступають цінності свободи й любові, що актуалізують у ноосферній цивілізації процеси гуманістичної творчості та співтворчості й на геополітичному рівні породжують відносини консенсусу та справжньої консолідації, без чого розв'язати глобальні проблеми людства неможливо. На цьому ґрунті сутнісну рису ноосферної цивілізації в глобалізованому світі можна визначити як рух од практик компромісу до практик консенсусу.

Як наслідок, ноосферна цивілізація є альтернативою глобалізованому світові, у якому тривають політичні, економічні й військові зіткнення тих, хто сповідує різні світоглядні версії фундаменталізму. Це і причина, і каталізатор гібридності сучасного світоустрою. Так, «ноосферна цивілізація – це проект глобалізації без геополітичного і соціокультурного домінування, без режисури постколоніального світу замість неокolonіального. У результаті саме ноосферна цивілізація стає протидією світу гібридних воєн і гібридного світоустрою. Вона породжує глобалізацію як всесвітню консолідацію – синергійну співтворчість країн на основі спільних гуманістичних цінностей» [7, с. 46].

* * *

Насамкінець слід констатувати, що цивілізаційна суб'єктність України в умовах глобалізованого світу можлива тільки за умови її перетворення в суб'єкта ноосферної цивілізації. Передусім слід визнати, що набуття суб'єктності в гібридному світоустрої для України неможливе. Лише за умови докорінної зміни цього світового ладу в нашої країни виникне шанс перестати бути геополітичною іграшкою та перетворитися на геополітичну гравчину. Це означає, що в умовах гібридного світоустрою Україні залишається тільки ставати *ініціаторкою ноосферної цивілізації* в глобальному світі, що є основоположною умовою суб'єктності України.

Ми говоримо про глибоку світоглядну метаморфозу й уже на цій основі зміну відносин між особистостями, країнами, цивілізаціями та цивілізаційними світами. Для виконання цього надскладного завдання потрібна консолідація українського суспільства, передусім інтелектуалів. Ми мусимо пам'ятати, що консолідація завжди означає «більше, ніж інтеграція – це не просто економічні зв'язки, кооперація, що потребують компромісів, а й ціннісне, гуманітарне єднання, яке неможливе без *консенсусу*» [14, с. 310]. Досягнення справжнього консенсусу, а не його імітацій потребує глибоких світоглядних, справді метаантропологічних трансформацій, адже вимагає «взаємодії під впливом не волі до влади, а волі до пізнання та творчості, волі до свободи і розуміння Іншого» [14, с. 310].

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. Москва: Наука, 1991. 271 с.
2. Картунов С. Инновационный путь развития и мобилизация – это два пути, которые кардинально противоречат друг другу [Электронный ресурс] // Свободный мир. 12 сентября 2008. Режим доступа: <http://www.liberty.ru/groups/experts/Innovacionnyj-tip-razvitiya-i-mobilizaciya-eto-dva-puti-kotorye-kardinal-no-protivorechat-drug-drugu>
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 2009. 520 с.
4. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНТ, 2019. 563 с.
5. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. К.: Наукова думка, 1992. 180 с.
6. Пирожков С.И., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей // Вісник НАН України. 2016. № 6. С. 45–52.
7. Пирожков С.И., Хамітов Н.В. Українське суспільство на шляху консолідації // Вісник НАН України. 2017. № 11. С. 43–52.
8. Пирожков С.И., Хамітов Н.В. Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності // Вісник НАН України. 2018. № 2. С. 71–82.
9. Пирожков С.И., Хамітов Н.В. Євроатлантичний вектор України: реальні перспективи та небезпеки // Вісник НАН України. 2019. № 6. С. 71–82.
10. Рафальський О.О., Самчук З.Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2018. 688 с.
11. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. 4-е изд. К.: КНТ, 2017. 472 с.
12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва: Ермак, 2004. 730 с.
13. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. 4-е изд., испр. и доп. К.: КНТ, 2017. 268 с.
14. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-тє вид., випр. і допов. К.: КНТ, 2019. 394 с.
15. Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affair Group.

Serhii PYROZHKOV,

*Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Economics,
Full Professor, Vice President of the NAS of Ukraine,
Head of the Section of Social Sciences and Humanities of the NAS of Ukraine;*

Nazip KHAMITOV,

*Doctor of Philosophy, Full Professor,
Leading Research Fellow, Skovoroda Institute of Philosophy
of the NAS of Ukraine*

UKRAINE IN THE 21ST CENTURY: STRENGTHENING CIVILISATIONAL AGENCY

Abstract. The article addresses the issue of Ukraine's civilisational agency in the modern world. The authors state that a civilisational destiny of a state is determined by geopolitical actors claiming a superpower status, the state's own choice, people's will, its political and intellectual elite. Then, a state becomes a unit of international relations and law, world geopolitics, science, art; a civilisational actor of history, the present, and the future.

Ukraine strives to become such an actor, have its civilisational project, and implement it. Our country is located between the Euro-Atlantic and Eurasian civilisational societies, thus its capacity to be an actor in the modern globalised world is contingent on efficient cooperation with both of the societies. The authors believe that the implementation of the civilisational project of Ukraine as an actor and not as an object of modern world lies in systemic cooperation with the international actors which accept freedom and dignity of a human being as fundamental values. The authors single out the civilisational measures of such a society, which is a society of trust, social and political partnership, and balanced interaction of the rule of law and civil society. In its civilisational project of the 21st century, Ukraine should stand for a society of innovations and information, where a person can live up to her full potential. It is about the worldview transformation of consciousness and relations among people, countries, civilisations, and civilisational worlds. The implementation of this project is a fundamental condition for ensuring the national security and existence of Ukraine as an independent state. That is indeed a noble cause of Ukraine and its people in the multifaceted world of the 21st century.

Keywords: Eurasian civilisational society, Euro-Atlantic direction, agency of Ukraine, independent state.

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,
член-кореспондент НАН України;

Андрій МАРТИНОВ,
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України

СТАВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ ДО СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті йдеться про ставлення міжнародних партнерів до незалежності України, спроби зовнішнього впливу на формування української еліти, ставлення РФ до суб'єктності України. Автори аналізують також проблему суб'єктності в контексті українсько-білоруських, українсько-словацьких, українсько-молдовських, українсько-польських, українсько-угорських українсько-румунських відносин, ставлення до суб'єктності України з боку полюсів сили – США та Китаю, а також специфіку суб'єктності України у відносинах з ЄС. Автори стверджують, що для адекватного розуміння суб'єктності необхідно враховувати комплекс економічних, політичних, соціокультурних аспектів процесу глобалізації. Перші два десятиліття ХХІ століття зафіксували стратегічні проблеми, спільні для всіх націй: кліматичні зміни, диспропорції технологічного розвитку, демографічні й продовольчі проблеми. Під дією зазначених чинників змінюються правила гри на міжнародній арені. Додаткові виклики для суб'єктності України створює імплементація закону про відкриття внутрішнього ринку обігу земель сільськогосподарського призначення. З погляду національної продовольчої безпеки неприйнятним є сценарій монополізування ринку обігу земель транснаціональним капіталом та її експлуатація не в національних інтересах. Щоби відновити повну суб'єктність, треба попередньо досягнути національного консенсусу щодо стратегії розвитку. Наголошено, що час після пандемії коронавірусу – найкращий із погляду переосмислення й реальної адаптації до нового світу. Суб'єктність і статус національної держави тепер залежатиме від її власної спроможності й реальної політики, а не імітації життя за допомогою ідеологічних міфів.

Ключові слова: суб'єктність України, стратегічні проблеми, євроінтеграція, міжнародна арена.

Загальноконцептуальні міркування

Адекватне концептуальне розуміння проблеми суб'єктності можливе лише з урахуванням особливостей складного комплексу економічних, політичних, соціокультурних аспектів розвитку процесу глобалізації. Перші два десятиліття XXI століття висвітлили стратегічні проблеми, спільні для всіх націй: кліматичні зміни, диспропорції технологічного розвитку й пов'язані з ними ризики, утрата суб'єктності міжнародних організацій системи ООН, демографічні й продовольчі проблеми, дефіцит питної води, поширення гібридних війн різної інтенсивності. Зазначені чинники змінюють правила гри на міжнародній арені. До початку пандемії коронавірусу навесні 2020 року ми мали «консенсус світових еліт» щодо легітимної частки суб'єктності (як природного права кожної нації самостійно обирати свою історичну долю – концепція «батьків-засновників» США Т. Джефферсона, Б. Франкліна). Тенденція розвитку процесу ліберальної глобалізації, здавалося, вела до ідеалу «вічного миру» за І. Кантом у форматі «планетарного режиму» з космополітичним «громадянством». Концептуальним утіленням цієї ідеї можна вважати тезу про глобальну перемогу лібералізму над авторитаризмом і тоталітаризмом (Ф. Фукуяма), щоправда, з ексцесами періодичного «зіткнення цивілізацій» (С. Гантінгтон). Єдиними справжніми суб'єктами такого сценарію історичного розвитку є особи зі списку ста найбагатших людей планети за версією ділового видання «Forbes». Причому статки «найбідніших» із цих «суб'єктів» у багато разів перевищують валовий внутрішній продукт «пересічних» країн світу. Наслідком цього є фактичний поділ світової капіталістичної системи на «центр», «напівпериферію» і «периферію» (за І. Валлерстайном) відповідно до різних характеристик ступеня суб'єктності країн, які належать до різних ієрархічних рівнів цієї структури світової системи.

Світова система, у якій перебуває незалежна Україна, стрімко змінюється. За період 1991–2020 рр. помітної трансформації зазнав процес глобалізації. Відразу після розпаду СРСР запанувала гегемонія США як світового лідера. Однак упродовж 2003–2017 рр. Штати витратили на демократизацію країн Близького Сходу майже трильйон доларів. Перенапруга сил, виведення за кордон, у країни з дешевшою робочою силою, виробництва транснаціональних корпорацій, криза лідерства змінили вектор суспільного розвитку. У XXI століття США ввійшли вже в стані запеклої конкуренції з Китаєм. Причём американсько-китайські відносини стали асиметричними в торговельно-економічному вимірі на користь Пекіна й асиметричними у військово-політичній сфері на користь Вашингтона. Отже, ліберальний етап глобалізації, якому були властиві розмивання національного суверенітету, перетворення транснаціональних корпорацій на головних суб'єктів економічного зростання, поглиблення диспропор-

цій у рівні життя між найбагатшими й найбіднішими країнами світу, дав можливість Китаю отримати максимальні прибутки й стати «глобальною фабрикою». Більшість постіндустріальної економіки було зосереджено в США й країнах-лідерах ЄС. Однак унаслідок цього на території США утворився «іржавий пояс» штатів, які деіндустріалізувалися, та не знайшли собі нового місця в постмодерному глобальному розподілі праці. Соціально-політичні вподобання жителів цих штатів створили передумови для перемоги Д. Трампа на президентських виборах у листопаді 2016 року.

Початкове ставлення міжнародних партнерів до незалежності України

Проголошення незалежності України закріпило перемогу колективного Заходу над СРСР у холодній війні. В однополярній системі міжнародних відносин Україна є складником системи стримування реваншистських амбіцій Росії. У цьому контексті незалежність України сприймали її найближчі західні сусіди – Польща, Чехо-Словаччина (згодом Словаччина та Чехія), Румунія, Угорщина. Для посткомуністичних країн Центральної та Південно-Східної Європи незалежна Україна відокремлювала їх од Росії та забезпечувала умови стабільності для суспільно-економічних змін, необхідних для інтеграції до Євросоюзу й НАТО. До того ж прикметною рисою періоду становлення двосторонніх відносин України з державами цього регіону був довірливий, хоча подекуди й гострий, політичний діалог вищого національного істеблішменту та формування інституційно-нормативного каркасу взаємовідносин у 1990–1999 рр.; ознакою наступного періоду (2000–2013 рр. – актуалізація євроінтеграційного та євроатлантичного порядку денного діалогу, а у 2014–2020 рр. – підтримка територіальної цілісності України з боку країн регіону й солідаризація з міжнародними організаціями з питання політики щодо російсько-українського збройного конфлікту.

Відповідним у 1990-х – на початку 2000-х років було ставлення США до України. Суб'єктність України тоді забезпечували через багатовекторний зовнішньополітичний курс. Водночас рівновіддаленість і рівнонаближеність до США та РФ відповідно надавали майданчик для зовнішньополітичного маневру, проте це лишало Україну в стратегічній «сірій зоні» між Заходом і Сходом, яку розглядали радше як транзитний міст, ніж буферну зону. Однак дієвість такої політики обумовлено мирним станом міжнародних відносин. Що далі погіршувалися відносини між США й РФ, то меншою ставала дієвість багатовекторного курсу. Росія сповідує стратегію «реінтеграції» України до своєї сфери впливу з метою вибудувати новий євразійський простір і підтримати власну суб'єктність як у відносинах зі США, так і з Китаєм. Упродовж 1991–2003 рр. тривав процес змінювання природи суб'єктності західних і східних сусідів України.

Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія здобули статус асоціації, що означало підготовку до вступу в ЄС і НАТО. За президентства Б. Єльцина (1991–1999) РФ пережила два періоди суб'єктності. До 1996 р. домінувала ліберальна частина російської еліти, яка сподівалася на включення Росії до Західної цивілізації на умовах спільних зусиль зі стримування Китаю. Однак розпочата в 1994 р. Перша чеченська війна охолодила відносини РФ із колективним Заходом. Одночасно було підведено ризик під спробами зближення Росії і Заходу. Прихід у 2000 р. до влади В. Путіна призвів до відновлення вертикалі федеральної влади (створення федеральних округів, підпорядкованих президентові, скасування прямих виборів керівників виконавчої влади суб'єктів федерації) та реінкарнації реваншистської суб'єктності РФ на міжнародній арені. Поворотним моментом у цьому процесі стала Помаранчева революція в Україні 2004 року. Відтоді зовнішньополітичну стратегію РФ спрямовано на перегляд результатів поразки СРСР у холодній війні й формування багатополлярної системи міжнародних відносин, за якої РФ матиме суб'єктний статус одного з полюсів сили. Головним питанням у цьому процесі стала «реінтеграція» України.

Спроби зовнішнього впливу на формування української еліти

Політологія стверджує, що якість суб'єктності держави залежить од спроможності політичної, економічної, культурної еліти забезпечити сприятливі умови суспільно-історичного розвитку. Критеріями суб'єктності є включення національної економіки в міжнародний розподіл праці на самодостатніх умовах (із відтворенням продуктивних сил, забезпеченням науково-технічних інновацій в економіці й політиці, функціонуванням політичної системи країни на засадах консолідованої політичної нації тощо). Однак президентська виборча кампанія 2004 р. спровокувала з міркувань політичної технології поділ українського суспільства на «прозахідний» Захід і «проросійський» Схід. Кремль фактично взяв на озброєння ідеї «консервативного євразійства», орієнтовані на поетапну територіальну деконструкцію України. Було обрано політику плекання «проросійської» політичної та економічної еліти в Україні. Однак тоді більшість суб'єктів великого капіталу в Україні, опираючись на свої стратегічні інтереси, убачала перспективу в європейській, а не євразійській інтеграції (забезпечення прозорих прав власності, верховенство права, демократичні політичні процедури). За президентства В. Ющенка (2005–2010 рр.) Росія заходила створювати інфраструктуру та ресурсну базу, які мали забезпечити перехоплення стратегічного вектора цивілізаційного вибору України з європейського на євразійський. В ідеологічному сенсі РФ цілеспрямовано провадила політику дискредитації проукраїнської еліти й прозахідного зовнішньополітичного курсу України.

Президентство В. Януковича (2010 – початок 2014 рр.) мало забезпечити зміну стратегічного напрямку України на протилежний – від Європейського Союзу до Євразійського економічного союзу. Цей час став іспитом на спроможність політичних, економічних та культурних українських еліт захистити національну суб'єктність і територіальну цілісність. Важливу роль у цьому процесі відіграли неурядові громадські організації, які стали ядром громадянського суспільства. Тут було виявлено переваги західної стратегії над російською. Колективний Захід із 1991 р. було орієнтовано на грантову підтримку народжуваних структур громадянського суспільства в незалежній Україні. Росія до 2004 р. рівнялася на офіційні зв'язки з політичними й економічними елітами України замість створення орієнтованих на РФ неурядових організацій.

Після 2004 р. цей курс Росії було змінено на прямі зв'язки з місцевими елітами в південно-східних областях України й субсидіювання інститутів та організацій «руського мира», чия діяльність спрямовано на цивілізаційний розкол українського суспільства й перешкоджання формуванню єдиної української політичної нації. Хиби цієї російської стратегії виявили себе під час Революції гідності, а надто – анексії Криму й гібридної війни на Донбасі. Зокрема, проєкт «Новоросія» міг дістати підтримку хіба в пострадянського кластера українського суспільства, який за критерієм ідентичності самоізолювався від української політичної нації. Станом на початок 2020 р. Кремль де-факто обрав стратегію «замороження» конфлікту на Донбасі, політику «доконаних фактів» щодо визнання анексії Криму (стимулювання відвідувань півострова маргінальними представникам європейського політикуму, яких РФ обдаровувала субсидіями; спроби створення в Криму офшорної зони – хоча цей проєкт суперечить військовій стратегії РФ, спрямованій на перетворення Криму на «російський авіаносець, що не тоне»). Також гібридна війна РФ проти України обмежила суб'єктність України в питанні вступу до НАТО (підставою на перешкоді цьому може стати неврегульований «збройний конфлікт» у країні, яка претендує на вступ у Північноатлантичний альянс, перебування іноземних військ і баз на її території).

Внутрішньополітичною проблемою України є неефективна робота соціальних ліфтів, які мають забезпечувати відтворення й спадковість політики національної еліти. Фактично не працює партійно-ідеологічний механізм політичної соціалізації національної еліти. Дискредитованими видаються «класичні» ліберально-консервативні, національно-демократичні, соціал-демократичні партійні проєкти. За два десятиліття XXI століття зникла суб'єктність лівого руху, який так і не спромігся переорієнтуватися на європейські соціал-демократичні цінності свободи, народовладдя, солідарності. Проти «праворадикальних націоналістичних угруповань» із боку РФ ведуть перма-

нентну інформаційну війну, спрямовану на обмеження їхнього електорального потенціалу. Зазначені тенденції перешкоджають формуванню функціонально спроможного корпусу національної політичної еліти з повноцінним різновекторним ідеологічним спектром, орієнтованим не на фізичне нищення одне одного, а на створення цивілізованих правил політичної діяльності владної еліти й контреліти, здатної ефективно контролювати владу та за результатами виборів змінювати її без революцій і політичних катастроф. Тому без повноцінної внутрішньополітичної суб'єктності неможливо по-справжньому забезпечити суб'єктності зовнішньополітичної. Криза ліберальної моделі глобалізації внаслідок пандемії коронавірусу актуалізує проблему реанімування структур національної державності. Нагальною є потреба очищення влади від іноземних агентів впливу, незалежно від їхньої «прозахідної» чи «проросійської» орієнтації. Повноцінне відновлення суб'єктності України має забезпечувати інтелектуально якісна національна еліта.

Ставлення РФ до суб'єктності України

Російська Федерація визнала незалежність України поміж перших держав світу 5 грудня 1991 року. Однак після цього Б. Єльцин був схильний до створення нового формату домінування Росії на пострадянському просторі. Критичне значення для цього мала Україна. Ба більше, серед російського політичного істеблішменту було чимало таких, хто вважав незалежність і суб'єктність України «непорозумінням», «випадковим і тимчасовим явищем». Досить згадати претензії прокомуністичної та націонал-патріотичної частин Державної думи РФ щодо російського статусу міста Севастополя, які після протесту України 20 липня 1993 року Рада Безпеки ООН визнала нелегітимними. Загалом упродовж 1991–1994 рр. Україна й Росія намагалися розв'язати питання, які виникли у двосторонніх відносинах унаслідок розпаду СРСР. Поміж цих проблем виокремлюють нові економічні відносини, зміну параметрів торгівлі (насамперед енергетичними ресурсами). Однак найгострішою була проблема поділу Чорноморського флоту та визначення статусу Севастополя й Криму. За результатами переговорів щодо вивезення з України ядерної зброї колишнього СРСР у листопаді 1994 року Росія вимушено погодилася на роль гарантки безпеки, недоторканності й територіальної цілісності України. Щоправда, цих зобов'язань, зафіксованих у Будапештському меморандумі від 5 грудня 1994 року, не було формалізовано, вони не мали міжнародно-правової юрисдикції. Лише після ухвалення 28 червня 1996 року Конституції України, яка закріпила автономний статус Криму й відтермінувала розв'язання питань євроатлантичного співробітництва, у серпні 1996 року було розпочато переговори щодо демаркації російсько-українського державного кордону. Нарешті, лише 31 травня 1997 року було підписано Договір

про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, у якому зафіксовано угоду про російську оренду бази Чорноморського флоту в Севастополі на 20 років. Це положення було головним запобіжником, який Росія заклала в процес вступу України до НАТО. Розрахунки України за російський газ відтоді залежали від ціни за оренду бази. Сторони зобов'язувалися незабаром розв'язати питання демаркації кордону. 12 лютого 2001 року в тодішньому Дніпропетровську президенти України та Росії – Л. Кучма й В. Путін відповідно – досягли домовленостей про поглиблення «стратегічного партнерства». Україна дістала запрошення до Єдиного економічного простору. У липні 2002 року було висунуто ідею створення газотранспортного консорціуму. Та в жовтні 2003 року сталася чергова криза у двосторонніх відносинах, пов'язана з побудовою дамби від Краснодарського краю Росії до острова Тузла в Азовському морі, що зірвало процес приєднання України до ЄЄП.

У листопаді-грудні 2004 року російське керівництво, яке активно втручалось в хід президентських виборів в Україні, не сприйняло Помаранчевої революції та спроб переорієнтувати зовнішню політику України на держави ЄС і НАТО. Зокрема, 1 квітня 2008 року в Державній думі Російської Федерації було проведено слухання, присвячені змінам до «великого» українсько-російського договору 1997 р. Російські політики-шовіністи «попереджали», що вступ України до НАТО спричинить розкол країни на Захід і Схід. Додаткового напруження додав виступ у Севастополі 11 травня 2008 року мера Москви Ю. Лужкова, який укотре заявив, що «М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні». 4 червня 2008 року Державна дума Російської Федерації оприлюднила заяву щодо недружньої політики України. Було рекомендовано розірвати Договір про дружбу й співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набування членства в НАТО. Як наслідок, через невдоволення Росії заявкою про приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), яку українське керівництво подало в січні 2008 року, заблокували Франція та Німеччина на саміті Альянсу в Бухаресті у квітні 2008 року.

Поліпшення українсько-російських відносин не відбулося й після «перемоги» в травні 2008 року на президентських виборах у РФ Д. Медведева. 6 червня 2008 року в Санкт-Петербурзі Президент України В. Ющенко провів першу робочу зустріч із новим російським главою держави. Обговорювали проблеми вступу України до НАТО, Голодомор 1932–1933 рр. З обох цих питань керівництво Росії посіло неконструктивну позицію, заперечуючи їхню українську інтерпретацію.

Новий виток загострення напруження в українсько-російських відносинах настав після того, як Президент України В. Ющенко, який разом із колегами з Польщі й країн Балтії здійснив 12 серпня 2008 року візит

солідарності в Тбілісі, засудив дії Росії в Абхазії та Південній Осетії, а наступного дня підписав Указ про порядок сповіщення українських компетентних органів щодо переміщення російського ЧФ. МЗС України, зі свого боку, засудило рішення Д. Медведєва визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. У січні 2006-го та в січні 2009 року двосторонні відносини зазнали також випробування «газовими війнами». 19 січня 2009 року було підписано суперечливу газову угоду, яка поставила українську економіку на коліна. Скоротився обсяг двосторонньої торгівлі. Напруженими були й українсько-російські зв'язки в гуманітарній сфері.

Додатковим фронтом українсько-російського протистояння став вступ України в травні 2008 року до Світової організації торгівлі (СОТ). Звичайно, попри зобов'язання Росії відповідно до положень Договору про дружбу 1997 р. відмовитися від методів економічного шантажу України, Кремль регулярно застосовував ці інструменти тиску. І крім того, удари він наносив по критично важливих для стану економіки України галузях – металургії, хімії, військово-промислового комплексу, сільському господарству.

21 квітня 2010 року в Харкові російський і український президенти Д. Медведєв і В. Янукович підписали не менш суперечливу угоду про продовження до 2042 р. строку оренди кримських баз російського Чорноморського флоту, що обурило демократичну спільноту України. Попри повернення українсько-російських відносин до ідей стратегічного партнерства, сторонам у 2011 р. не вдалося погодити питання поділу морського шельфу, визначення статусу Керченської протоки й інші проблеми двосторонніх відносин. Зокрема, у березні 2011 року Російська Федерація зажадала від України конкретних дій, спрямованих на вступ до Митного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Однак, як членкиня СОТ, Україна не мала для цього правових підстав.

Нарешті, категорично не сприйняло російське керівництво й Революцію Гідності в Україні кінця 2013 – початку 2014 рр., анексувавши Крим, розгорнувши війну на Сході України й продемонструвавши вчергове своє ставлення до української суб'єктності й міжнародного права. Розв'язавши війну проти України та навіть повністю не окупувавши її територію, РФ намагається змусити Європу й світ визнати, що «безпеки без участі Росії не може бути». Водночас, як зауважують аналітики Королівського інституту міжнародних справ Великої Британії, «війна в Україні – це, крім іншого, результат політики потурання, яку Захід провадив щодо Росії. Захід вважає колишні радянські республіки повністю суверенними країнами. Тому прагнення В. Путіна відновити російське панування в державах, які були в минулому підвладні їй, – «суть російського виклику для Європи». А знаний російський історик і опозиційний політик А. Зубов

переконаний, що саме п'ятий український президент П. Порошенко врятував Україну після 2014 року: «Якби не його політика, цілком імовірно, що України взагалі не було б такої, якою вона є. Вона була б частиною путінського миру».

Початок 2020-го позначили спроби В. Путіна внести зміни до конституції РФ редакції 1993 р., щоби забезпечити поновлення власної влади. Однак пандемія зірвала запланований на 12 квітня 2020 року референдум із цього питання, його формально провели пізніше. Також пандемія де-факто зупинила світову економіку, що спровокувало безпрецедентне падіння цін на нафту й газ. Російський бюджет 2020 р. складала з урахування ціни бареля нафти не нижчої за 42 долара. За фактом собівартість видобутку нафти в Росії поки що вища за ринкову ціну на нафту. Оскільки ціна тисячі кубометрів газу на енергетичній біржі «прив'язана» до ціни нафти, можна очікувати на внутрішньополітичні проблеми в РФ. За цих обставин Кремль, найпевніше, обере гібридну стратегію щодо суб'єктності України. Вона полягає в усебічній дискредитації України в міжнародному інформаційному просторі, формуванні образу України як «failed state», здешевленні для РФ вартості конфлікту на Донбасі шляхом його «замороження» й продовженні політики економічного виснаження України, спрямованої на політичне відродження «проросійських» сегментів української економічної та політичної еліт. Не можна теж відкидати «аварійного сценарію» хаотизації внутрішньополітичного процесу в РФ і переходу до відчайдушного силового тиску на Україну.

Українсько-білоруські суб'єктні відмінності

Поворотним у розвитку внутрішньополітичних процесів України та Білорусі можна вважати 1996 рік. Тоді Білорусь утворила союзну державу з РФ, домігшись економічних преференцій в обмін на задоволення ностальгічних емоцій російської еліти за союзом. Натомість у російсько-українських відносинах у 1990-х рр. РФ реалізовувала політику різнорівневого затягування України до російської сфери впливу з урахуванням неготовності української еліти до втрати суб'єктності в складі союзнної держави. Білоруський варіант розвитку відносин із РФ коштував Мінську репутації «останньої диктатури в Європі» та політики санкцій проти Білорусі з боку ЄС. Кремль намагався створити з Білорусі «вітрину» успішної євразійської інтеграції. Але значна частина російського олігархату плекала проєкт повного поглинання білоруської економіки, що перманентно дратує Президента Республіки Білорусь О. Лукашенка.

Події 2013–2014 рр. стали часом істини для Мінська. Білорусь заперечувала проти можливості використання її території для російської військової агресії проти України. На паузу було поставлено більшість «союзних» про-

ектів: формування монетарного російсько-білоруського союзу, створення на території Білорусі постійної російської бази протиракетної оборони, забезпечення функціонування спільних політичних структур союзної держави тощо. Посиленню напруження між Мінськом і Москвою сприяла пандемія. Намагаючись порятувати національну економіку в рік президентських виборів, О. Лукашенко відмовився запроваджувати в Білорусі карантин. Проведення 9 травня параду перемоги в Мінську, коли аналогічне дійство, ідеологічно важливе для В. Путіна, було скасовано в Москві, засвідчило порушення політичних механізмів знаходження консенсусу в білорусько-російських відносинах. Однак позапарламентська білоруська опозиція вважає Росію головною гаранткою збереження панування О. Лукашенка. Водночас Президент Республіки Білорусь стурбований виявами солідарності між «радикальними білоруськими й українськими націоналістами», небезпечними з огляду на прогнозований транзит влади, адже на 9 серпня 2020 року в Білорусі було заплановано президентські вибори. Утім транзит не відбувся, навіть попри те, що з перших днів виборчої кампанії по країні спалахували масові протести проти О. Лукашенка. За офіційними даними білоруської ЦВК, він одержав переконливу перемогу – 81,1% голосів усіх виборців. На думку лідерів і політичних оглядачів країн Заходу, президентські вибори в Білорусі, із численними арештами й застосуванням сили до мирних демонстрантів, які заперечували офіційні результати, не відповідали демократичним стандартам. Не визнали офіційного вердикту й у виборчому штабі основної опозиційної кандидатки на посаду Президента Республіки Білорусь С. Тихановської. Внутрішньополітичною дестабілізацією в сусідній країні цілком здатна скористатися РФ, що, імовірно, призведе до перетворення території Білорусі на ще один фронт гібридної війни проти України. «М'який» сценарій передбачає прихід до влади в Мінську «компромісної» для РФ і Заходу особи, якщо таку буде знайдено. У межах «жорсткого» сценарію не відкидають можливої внутрішньополітичної дестабілізації в Росії та перетворення території Білорусі на ще один фронт гібридної війни проти України.

Українсько-молдовські спроби пошуку суб'єктності

Проти Молдови російські гібридні геополітичні стратегії було застосовано раніше, ніж проти України. Щоби запобігти поглинанню Молдови, яке могла здійснити сусідня Румунія (після грудневої революції 1989 р. ідеї створення «Великої Румунії» набули популярності в Бухаресті), Кремль розіграв карту самовизначення Придністровського регіону Молдови з інтернаціональним (молдовським, українським і російськомовним) складом населення й підприємствами радянського військово-промислового комплексу (на території населеного пункту Ковбасна розташовано найбільший

у Європі склад боєприпасів різних типів і калібрів, який неможливо безпечно вивезти в Росію). РФ упроваджувала ідею «федералізації» Молдови шляхом підтримки «Придністровської молдовської республіки» та проголошенням «Гагаузької республіки». Закріпленню «федералізації» Молдови мав сприяти «план Козака», спрямований на фактичне визнання з боку Молдови конфедеративних зв'язків із Придністров'ям. Російський проєкт «Новоросія» мав забезпечити сухопутний зв'язок не тільки з Кримом, а й із Придністров'ям. У цьому сенсі повноцінна суб'єктність України є гарантією незалежності Молдови. Ситуацію ускладнює фактичний розкол на «проєвропейську» і «проросійську» частини молдовської еліти. Усунення від влади у 2019 р. головного молдовського олігарха І. Плахотнюка було забезпечено завдяки тактичному компромісові між РФ і США. Однак два сегменти молдовської еліти не досягли національного консенсусу щодо вектора інтеграції Молдови в ЄС або Євразійський союз.

Українсько-польські колізії навколо суб'єктності

Після вступу 1 травня 2004 року до Європейського Союзу Республіка Польща де-факто повернулася до прометеїзму 1920–1930-х років, щоправда, осучасненого. Тоді Ю. Пілсудський наголошував, що незалежність України є гарантією незалежності Польщі, а поширення європейських демократичних цінностей поміж народів СРСР – це передумова для польської безпеки. Звичайно, за нових історичних умов, коли Польща стала членкинею ЄС і НАТО, гостроту проблем безпеки нейтралізували гарантії передусім од Організації Північноатлантичного договору й США. Адже Польща в Євро-союзі перетворилася на другу (за значенням) після Великої Британії стратегічну партнерку Штатів. Вашингтон також підтримував амбіції Варшави, спрямовані на «стримування» Росії та просування демократичних цінностей у країнах «нової» Східної Європи (Білорусь, Молдова, Україна). Східний кордон Польщі перетворився на кордон ЄС і НАТО. Але цей новий статус не змінив важливості національної польської відповідальності за власну безпеку. Адже східний периметр цього кордону має «гарячі точки»: Калінінградську область РФ, разом із проблемою «Сувацького коридору», Союзу державу Росії та Білорусі. Тому не дивно, що Польща за підтримки Швеції після розширення ЄС у 2004 і 2007 роках ініціювала перегляд стратегії східноєвропейської політики Європейського Союзу.

Нагадаємо, що ЄС у форматі спільної зовнішньої політики на початку XXI століття розробляв «політику сусідства». Стратегічно «політика сусідства» мала гарантувати безпечний периметр східноєвропейського й середземноморського кордону Євросоюзу. Спробою зміцнення останнього була ініціатива щодо створення Середземноморського союзу, яку 2007 р. висунув Президент Франції Н. Саркозі. Реагуючи на цю ініціативу, польська

дипломатія запропонувала звернути увагу на східноєвропейські країни. Адже в «політиці сусідства» постала суттєва суперечність. З одного боку, установчі договори Євросоюзу констатували право будь-якої європейської демократичної держави претендувати на вступ до ЄС. Цим правом намагається скористатися навіть Туреччина – членкиня НАТО, що має невеликий клаптик землі з європейського боку Стамбула. Туреччину геополітично вважають євроатлантичною державою, і вона може претендувати принаймні на переговори про вступ до Євросоюзу. З іншого боку, автоматичне додавання Білорусі, Молдови, України до кола країн-учасниць «політики європейського сусідства» не виділяє ці країни як саме європейських сусідок ЄС, які мають бодай юридичне право на вступ до Євросоюзу – звичайно, за умов виконання відповідних критеріїв набуття членства. Тож у 2008 р. Польща й Швеція висунули ідею проекту «Східного партнерства» ЄС, яку підтримали країни Балтії. Ідея набула практичного змісту в травні 2009-го, коли на Празькому саміті з ЄС з одного боку, а Білоруссю, Молдовою, Україною та кавказькими країнами – Азербайджан, Вірменія, Грузія – з іншого було офіційно започатковано програму «Східного партнерства». Російська дипломатія побачила в цьому проекті повернення ЄС до політики стримування шляхом створення «санітарного кордону».

Відтоді гостроту російсько-польського протистояння обумовлювала записка суперечка щодо збереження російського контролю в Східній Європі. Упродовж 2010–2013 рр. Росія фактично готувалася до нової стадії гібридної війни. Польща послідовно звертала увагу партнерів із ЄС на таку гібридну російську стратегію. Її складниками стали: зміцнення російської військової присутності в Калінінградській області, докладання системних зусиль, спрямованих на поглиблення суперечностей між країнами-членками ЄС і НАТО, підготовка до «федералізації» зв'язків із Білоруссю й дестабілізації України, Грузії та Молдови. Найпослідовніше російська дипломатія розігрувала карту німецько-польських суперечностей, зокрема щодо побудови другої черги газопроводу «Північний потік». Крім того, російська дипломатія і далі грає на німецько-польських диспутах щодо країн Східної Європи. Кремль постійно наголошує, що Вашингтон нібито надав Варшаві «монопольне» право бути представницею євроатлантичної спільноти в Східній Європі, спричинивши цим непорозуміння між Варшавою та Берліном. Саме тому досі так і не сформовано чіткої стратегії Євросоюзу щодо країн Східної Європи. Однак, попри зусилля польської дипломатії, до 2013 р. не вдалося нейтралізувати стратегію провідних країн ЄС (Німеччини та Франції), спрямовану на поєднання технологій Євросоюзу з російськими ресурсами. Унаслідок такого порядку пріоритетів Берліна й Парижа де-факто було заморожено започаткований на початку 1990-х рр. формат взаємодії у «Ваймарському трикутнику» – Польща, Німеччина, Франція.

Наприкінці 2013-го – упродовж 2014 року, коли РФ утілила свою гібридну війну проти України в анексії Криму й агресії на Донбасі, Польща ініціювала прискорення підписання угод ЄС з Україною – про асоціацію та щодо зони вільної торгівлі. Після їх укладання змінився статус країн-учасниць «Східного партнерства» з погляду досягнутого рівня співпраці з ЄС. Однак інші країни-учасниці «Східного партнерства» – Азербайджан і Вірменія – тоді ще не стали асоційованими партнерами ЄС. Крім того, дипломатія Євросоюзу так і не долучилася активно, наприклад, у форматі за межами ОБСЄ і НАТО, до спроб урегулювання конфліктів в Абхазії та Південній Осетії, Придністров'ї, Нагірному Карабаху. Ба більше, німецька й французька дипломатія, з огляду на російську «алергію» на Польщу, вилучили польську дипломатію з так званого Мінського мирного процесу щодо врегулювання конфлікту на Донбасі.

У травні 2019 року програмі «Східне партнерство» виповнилося десять років. Якщо оцінювати її досягнення за максимально оптимістичною шкалою, можна констатувати, що більше можливостей було втрачено, ніж реалізовано. Наприклад, попри польські зусилля, ЄС не запобіг діям російської дипломатії, яка загалом ефективно реалізовувала політику «розділяй і володарюй». Із цієї причини учасники «Східного партнерства» радше дотримуються політики можливого, тож програма «Східного партнерства» перетворилася на реєстр спільних транскордонних проєктів, які фінансує ЄС. Тобто «Східне партнерство» так і не стало аналогом «Вишеградської четвірки». Нагадаємо, що на початку 1990-х років посткомуністичні Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина уклали угоди про асоціацію з ЄС. Завдяки цьому «Вишеградська четвірка» стала форматом «підготовчого класу» до вступу в ЄС. Однак Угода про асоціацію між ЄС і Україною не фіксує чіткого правового положення щодо перспективи початку переговорів про вступ. Тим паче, таких положень немає в Угоді про асоціацію ЄС із Молдовою та Грузією. Фактично країни-учасниці програми «Східного партнерства» просто перетворилися на «буферну зону» між східним кордоном Євросоюзу й Росією. Натомість балканські країни (Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Македонія, Сербія, Чорногорія) уже розпочали переговори про вступ до Євросоюзу чи принаймні мають стійкі на них перспективи. Можна констатувати, що польська дипломатія поки не домоглася від партнерів у ЄС згоди надати країнам Східної Європи чітких гарантій початку переговорів про вступ до ЄС у разі відповідання критеріям членства. На жаль, процес виходу Великої Британії з Євросоюзу позбавляє Польщу надійної союзниці, яка стримувала домінування в ЄС Німеччини й Франції. Унаслідок цього поки що малоефективними видаються спроби реанімувати «Ваймарський трикутник» (Польща, ФРН і Франція з можливою участю України). Станом на 2020 р. перспективи розвитку «Східного

партнерства» Євросоюзу видаються інерційними. ЄС загалом, на відміну від Польщі, не демонструє готовності системно протидіяти російському впливові в Східній Європі.

Нарешті, говорячи про українсько-польські відносини, не можна не згадати про спроби польської сторони на тлі історичної суперечки між Польщею і РФ нав'язати Україні своє бачення історії, зокрема подій часів Другої світової війни й перших повоєнних років, що посідає помітне місце в історичній і не тільки політиці Польщі.

Українсько-словацькі суб'єктні відмінності

1 січня 1993 року відбулося «оксамитове розлучення» Чехії та Словаччини. Після цього Братиславі знадобилося понад десять років, аби пройти шлях од країни-претендентки на вступ до повноцінного членства в Євросоюзі. Упродовж 1993–2003 рр. Словаччина витримувала курс сприятливого ставлення до незалежності України. Загравання з Кремлем за часів урядування В. Мечіара нейтралізувала приваблива перспектива завершення реформ заради вступу до ЄС і НАТО. Після 1 травня 2004 року політика Словаччини щодо суб'єктності України розвивається в контексті східноєвропейської політики Євросоюзу. Із 2014 р. Словаччина залучена до реверсу газу з Європи до України. Націоналістичні кола в Словаччині вважають, що після вступу до ЄС країна майже втратила суб'єктність. Але загалом у словацькому суспільстві менше європейського скептицизму, аніж у сусідній Чехії.

А втім, вільні від історичних тягарів і проблемних питань українсько-словацькі відносини не набули системності – натомість це історія недооцінених можливостей. Україна й Словаччина багато в чому залишаються «terra incognita» одна для одної. Чимало словаків, наприклад, досі симпатизують ідеям панславізму, а для частини словацького політикуму досить близька російська призма сприйняття України. Уряд Словацької Республіки визнає існування окремого від українців, так званого русинського народу на своїй території (Пряшівщина), підтримує русинські організації, шкільництво тощо. Водночас, попри різні політичні кольори словацьких урядів, держава зацікавлена в співпраці з Україною та її європейській інтеграції.

Українсько-угорські випробування суб'єктністю

До початку 2000-х українсько-угорські відносини можна було вважати зразковими з погляду європейської політики добросусідства, примирення й солідарності. Угорщина серед перших держав світу визнала незалежність України (за Польщею і Канадою) та встановила з нею дипломатичні відносини, першою відкрила своє посольство в Україні, першою з країн світу підписала з Україною міжнародний базовий політичний документ –

Договір про основи добросусідства та співробітництва. Перше посольство незалежної України було відкрито саме в Угорщині. Такий стан двосторонніх відносин зіграв на користь Угорщини в процесі її підготовки до вступу в НАТО і Євросоюз. Тим паче, що український напрям угорської зовнішньої політики вигідно відрізнявся від напруги в угорсько-словацьких або угорсько-румунських відносинах щодо статусу угорських національних меншин у цих країнах. 1 травня 2004 року Угорщина вступила до ЄС, де дуже скоро перетворилася на приклад проблемної для брюссельської бюрократії країни. Зокрема, політика Прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана свідчить про демонстративне протиставлення угорської суб'єктності європейській солідарності.

За умов російської агресії проти України В. Орбан намагається зберегти «нормальні відносини з В. Путіним», а його зближення з Росією, критика санкцій і опортунізм у просуванні угорських економічних інтересів РФ створює проблеми й підриває європейську єдність. МЗС Угорщини часто розглядає війну в Україні так, ніби це заморожений конфлікт і взаємодія з Росією неминуча, а угорські ЗМІ подекуди тиражують російські пропагандистські фейки щодо суб'єктності України. Проявами цього курсу є, наприклад, реалізація спільного проекту угорської атомної станції «Вахш», яку будуватиме «Росатом», шантаж Євросоюзу можливістю угорського вотування рішення про економічні санкції проти РФ, відмова від приймання національної квоти нелегальних мігрантів до ЄС. Радикальне погіршення українсько-угорських відносин у 2017–2020 рр. було пов'язане з ухваленням закону про використання державної української мови в навчальних закладах. Вияв української суб'єктності спровокував неадекватну реакцію Будапешта. Угорщина заблокувала нормальну планову роботу Комісії Україна – НАТО. Також Угорщина регулярно відкидає українські пропозиції щодо розв'язання конфліктних питань національної політики, наполягає на створенні угорського анклаву (автономії) на території України (у Закарпатті), подвійному громадянстві, оновленні українського законодавства щодо національних меншин тощо.

Українсько-румунські суб'єктні суперечності

Взаємне визнання суб'єктності відбулося завдяки підписанню Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією 2 червня 1997 року. Київ і Бухарест визнали незмінність національно-державних кордонів. Проблемне питання демаркації ділянки українсько-румунського державного кордону на Чорному морі було відкладено до рішення Міжнародного арбітражу в Гаазі. У підсумку відповідне рішення 2007 р. визнало за Україною належність острова Зміїний, але більша частина нафтоносного спірного шельфу Чорного моря відійшла до Ру-

мунії. Визнання з боку України рішення цього арбітражу досі є предметом критики як згода на зміну національних кордонів. Після вступу Румунії до ЄС і НАТО (поблизу порту Констанца створено військову базу США) пом'якшала риторика Бухареста щодо конфлікту з Угорщиною (про статус угорської національної меншини в Трансільванії) та щодо територіальних претензій на Бессарабію і Буковину. Але румунські шовіністи, прихильники проекту створення «Великої Румунії», і далі висувують територіальні претензії до України. Однак ці претензії нейтралізує приєднання румунської суб'єктності до системи зобов'язань у форматі ЄС і НАТО.

Ставлення до суб'єктності України з боку полюсів сили – США та Китаю

Ставлення міжнародних партнерів до суб'єктності України слід розглянути також у контексті транзиту від однополярної до багатополлярної системи міжнародних відносин із погляду двох гегемонів – США й Китаю. Із геополітичного погляду те, що Україна здобула незалежність, спричинило її перехід зі статусу євразійської внутрішньої території до статусу рімленду (прибережної території, близької до морської сили – США). Цю тезу чітко сформував З. Бжезінський, який зазначав, що незалежність України – це страховка в разі відновлення російської імперії. У цьому контексті РФ і розглядає політику США щодо України.

Із 2004 р. Росія розглядає дії США в Україні як загрозливі для «русского мира». У пошуку аргументів на користь анексії Криму Кремль наголошував на гіпотетичній можливості створити американську військову базу в Севастополі, що дало нагоду представити анексію як превентивні дії проти поширення американського впливу. Російська пропаганда представляє американську політику в Україні як форму «зовнішнього управління», щоби протиставити цьому «російську суверенну зовнішню політику». Символічно, що Китай планував використати український Крим як транзитну територію у форматі свого торговельного «нового шовкового шляху». Однак російська анексія півострова з погляду міжнародного права делегітимізувала цей китайський проект. Із китайського погляду, Україна потрапила в американську сферу впливу, що зробило ризикованими можливості використання її транзитного потенціалу. Однак китайська дипломатія посідає нейтральну позицію щодо російської політики в Україні, але й не визнає анексії Криму. Китай не збирається ловитися на «американську мотивацію» аналогічних дій з анексії Тайваню. У Пекіні вважають, що після приєднання Криму й порушення норм міжнародного права Росія наразилася на західні економічні санкції. Натомість Китай не може дозволити собі жертвувати торговельними відносинами зі США, які до пандемії забезпечували динамічне зростання китайської економіки.

За президентської адміністрації Д. Трампа (2017–2020) американська політика щодо України зазнала деяких змін. Відкидаючи звинувачення опозиції з Демократичної партії в «проросійських симпатіях», Д. Трамп санкціонував продаж Україні летальної зброї. Але обсяги цих контрактів не можуть змінити військово-технічної асиметрії між сторонами конфлікту на Донбасі. Водночас спроби Президента США «дотиснути» Україну з питання компромату на свого конкурента в президентських перегонах 2020 р. Джо Байдена (членство в раді директорів компанії «Бурисма» Гантера Байдена) було завершено процедурою імпічменту проти Д. Трампа. Тільки в лютому 2020 року Сенат США остаточно проголосував проти імпічменту. Тоді здавалося, що впевнена перемога Трампа на виборах 3 листопада 2020 року фактично гарантована. Але пандемія коронавірусу внесла свої вагомні корективи. Д. Трамп заборонив державним чиновникам брати участь в урухомленій за ініціативи демократів у Конгресі процедурі слухань щодо ефективності дій його адміністрації напередодні й під час пандемії. Рекордне зростання безробіття внаслідок зупинення економіки під дією пандемії поставило під сумнів досягнення політики першого президентського терміну Трампа, який мав намір «Знову зробити Америку великою». 45-й Президент США вимушено посів незвичну для себе захисну позицію. Трамп звинуватив Китай у приховуванні інформації про смертельну небезпеку вірусу й недопусканні американських експертів до біологічної лабораторії в китайському м. Ухань. Чимало міжнародних експертів згодні з тезою про те, що з пандемії світ вийде в сутінках ліберального (американського) проекту глобалізації. Але на заміну йому ще не прийде китайський проект. Найімовірнішим варіантом розвитку подій є нова китайсько-американська біполярність. За цих обставин суб'єктність України може бути поставлено перед черговим вибором: пріоритетність орієнтації на США чи Китай. Найгіршим варіантом можуть бути дії Китаю «російськими руками» проти США на території України. Але Китай об'єктивно не зацікавлений у розриванні своїх торговельних відносин з ЄС і Росією в разі такого радикального розвитку подій.

Проблема суб'єктності України у відносинах з ЄС

Епохальне підписання угод між Україною і Євросоюзом у 2014 р. – про асоціацію та щодо створення зони вільної торгівлі – стало найрезонанснішим виявом української суб'єктності з 1991 року. Українцям іще далеко до завершення внутрішньої політичної дискусії про доцільність саме підписаної редакції тексту обох угод. Нагадаємо, що другий референдум у Нідерландах щодо ратифікації Угоди про асоціацію уможливила саме письмова гарантія того, що Україна ніколи не наполягатиме на повноцінному вступі до ЄС, а також не претендуватиме на отримання коштів із

евросоюзних структурних фондів. Претензії до угоди про всеохопну зону вільної торгівлі пов'язані зі збереженням у тексті зазначеної угоди дискримінаційних квотних обмежень на більшість українських товарів і послуг. Фактично Україні обидві угоди пропонують асиметричний розвиток вітчизняної економіки через експорт непереробленої сировини й робочої сили. Упродовж 2014–2020 рр. Україна так і не отримала належної допомоги від ЄС заради подолання технологічної прірви в стандартах і усунення нетарифних форм обмеження експорту.

Водночас нині для України надзвичайно важливе значення має дієва підтримка з боку світової громадськості, зокрема Європейського Союзу й окремих країн-членкинь ЄС, боротьби за державний суверенітет, суб'єктність, територіальну цілісність, реалізацію європейського та євроатлантичного вибору, закріпленого у лютому 2019 року в доповненнях до Конституції України. У Європі мусять добре зрозуміти, що Росія своєю агресією проти України поставила за мету зруйнувати чинну архітектуру безпеки, зокрема й норми Гельсінського заключного акта 1975 р. Так Москва намагається повернути Європу до Ялтинської біполярної системи, домінантне положення в якій розраховує мати. Неадекватність сприйняття цієї війни призведе до того, що авторитет ЄС як впливового актора міжнародних відносин і колективного гаранта європейської безпеки буде поставлено під сумнів. Наприкінці 2016-го було опубліковано результати дослідження авторитетного європейського аналітичного центру European Council for Foreign Relation про рівень підтримки, яку Україні надають держави-членкині ЄС, що їх за цим критерієм було поділено на три умовні групи: «лідери підтримки», «спостерігачі» й «противники» України. До першої групи віднесли 12 держав ЄС: Німеччина, Велика Британія, Швеція, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Данія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Болгарія. До другої групи – 13 держав: Франція, Нідерланди, Бельгія, Чехія, Ірландія, Угорщина, Португалія, Словенія, Іспанія, Хорватія, Люксембург, Мальта, Кіпр. А до групи «противників України» потрапили три держави: Італія, Австрія, Греція. Така ситуація, на думку автора цього дослідження Густава Греселя, підриває ідею європейської солідарності та єдності, ефективність ЄС загалом як вагомого політичного гравця. Він запропонував конкретні заходи щодо зміни підходу Євросоюзу до підтримки національної та міжнародної суб'єктності України від «стурбованості» до «допомоги».

Нині головною метою європейської інтеграції України є, з одного боку, подальше просування шляхом підключення до різноманітних сегментів життя Європейського Союзу, з іншого – упровадження європейських правил і норм із відповідною трансформацією системи функціонування Української держави, влади й суспільства. Ідеться, зокрема, про подаль-

шу європеїзацію як країни загалом, так і регіонів зокрема, приєднання українських регіонів до транскордонних програм і проєктів за участі регіонів країн-членкинь ЄС, ширше залучення не лише Західної України, а й Центру, Півночі, Півдня й Сходу до функціонування «Європи регіонів». Важливо також використовувати всі інструменти й механізми євроінтеграції в масштабі таких регіональних міжнародних об'єднань, як ГУАМ, ОЧЕС і «Східне партнерство» з акцентом на забезпечення провідної ролі України в них, що підвищить її міжнародну суб'єктність.

Пандемія коронавірусу з початку 2020 р. вдарила по чотирьох європейських свободах: свободі пересування товарів, капіталів, робочої сили й послуг. Карантинні заходи паралізували спільний ринок ЄС. Європейський Союз фактично опинився перед викликами ренаціоналізації внутрішньої політики країн-членкинь. Це нагода для України повноцінно повернути свою суб'єктність у відносинах із ЄС і наполягати на пошуку симетричного варіанта торговельних преференцій, які мають дати Україні змогу відновити свою економіку після пандемії шляхом реіндустріалізації, а не тільки перетворення на велику аграрну державу.

Додаткові виклики для суб'єктності України створює імплементація закону про відкриття внутрішнього ринку обігу земель сільськогосподарського призначення. З погляду національної продовольчої безпеки неприйнятним є сценарій монополізування ринку обігу земель транснаціональним капіталом та її експлуатація не в національних інтересах. Утратити суб'єктність і перетворитись на «failed state» дуже легко. Щоби відновити повну суб'єктність, треба попередньо досягнути національного консенсусу щодо стратегії розвитку. Час після пандемії коронавірусу найкращий із погляду переосмислення й не імітаційної, а реальної адаптації до нового світу, який уже ніколи не буде таким, до якого ми звикли за останні тридцять років. Суб'єктність і статус національної держави тепер залежатиме від її спроможності й реальної політики, а не імітації життя за допомогою ідеологічних міфів.

Stepan VIDNIANSKYI,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine;

Andrii MARTYNOV,
*Doctor of History, Full Professor,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine*

UKRAINE'S AGENCY IN THE EYES OF ITS OVERSEAS PARTNERS

Abstract. The article deals with the attitude of Ukraine's overseas partners to its independence, attempts of external influence on the making of Ukrainian elite, and the Russian position on Ukraine's international agency. The authors also analyse the phenomenon of agency in the context of Ukrainian-Belarusian, Ukrainian-Slovak, Ukrainian-Moldovan, Ukrainian-Polish, Ukrainian-Hungarian, Ukrainian-Romanian relations, the attitude to Ukraine's agency by the major powers, the US and China, as well as the characteristic features of Ukraine's agency in its relations with the EU.

The authors contend that an appropriate understanding of agency is made possible by due regard for a range of economic, political, and sociocultural aspects of globalisation. The first two decades of the 21st century brought to the surface the strategic problems shared by all nations, to wit: climate change, technological disproportions, demographic and food issues. The aforementioned factors are a game changer on the international arena. Additional challenges for Ukraine's international agency are caused by the implementation of the law on the opening of the country's internal agricultural land market. As far as national food security is concerned, the scenario of market monopolisation in this field by transnational capitalists and its exploitation not in the national interest is unacceptable. In order to restore full-fledged agency, it is necessary to reach a prior national consensus on the development strategy. It is emphasised in the article that the aftermath of the coronavirus pandemic is the most suitable time for rethinking the situation and adapting to the new world. The agency and status of the nation-state will now depend on its own capabilities and real policies and not on the imitation of life through ideological myths.

Keywords: Ukraine's agency, strategic problems, European integration, international arena.

Станіслав ЛАЗЕБНИК,
*Надзвичайний і Повноважний Посланник,
член Національної спілки журналістів України*

УКРАЇНСЬКА КАНАДА (сьогодення української громади та її суголосьне життя з Україною)

Анотація. У статті йдеться про українську діаспору в Канаді, яка відстоює по змозі національні інтереси України. Представлено когорту славних імен видатних канадських українців, котрі здобувають впливові висоти у своєму середовищі, сягають владних верхів у масштабах держави. У Канаді створено розгалужену науково-освітню базу україністики, різноступеневу систему українськомовної освіти. Зауважено, що підтримку України в різних сферах життя канадські українці здійснюють власними ресурсами й у співпраці з Урядом Канади, місцевими неурядовими організаціями й комерційними корпораціями, Канадсько-українською фундацією.

Ключові слова: Канада, українська діаспора, канадські українці, Конгрес українців Канади.

Канадська рясна гілка українського етносу – одна з найорганізованіших діаспор світу. Як і покоління її засновників, нинішня генерація свято заповідає нащадкам щиру любов до України, свого пракоріння, зберігає національну ідентичність, культурні традиції, гідно представлена у владних структурах країни червоного кленового листка. Упродовж своєї 129-літньої історії українська спільнота постійно вболіває за долю України. У час російської агресії супроти нашої держави діаспора дедалі більше допомагає землі предків.

Несподіваний інтерес і... сподівані провокації Москви

У 2001 році в російській столиці відбулася конференція щодо становища «співвітчизників» на теренах іноземних держав. Обговорювали й тільки-но видану книжку «Государство и диаспоры: опыт взаимодействия». На це зібрання було запрошено, зокрема, дипломатів із посольств країн пострадянського простору, а поміж них – й автора цих рядків.

Я детально розповів про сучасне життя української діаспори в Канаді, де чимало разів побував у відрядженнях і мав змогу в усій повноті ознайомитися з її організаційною структурою. Відтак зауважив, що в зазначеній книжці майже зовсім оминули увагою канадських українців.

Господарів особливо зацікавила співпраця тамтешньої української громади з владою країни проживання, її представництво у федеральних і провінційних парламентах та урядах, меріях численних міст. Мовляв, «российские соотечественники в разных странах не имеют таких престижных возможностей». Попросили мене сприяти зустрічі посланців Москви з керівниками українських об'єднань у Канаді, щоби ті вивчили їхній досвід. Це прохання мене подивувало, адже українську діаспору на Заході Кремль постійно називав не інакше як «кублом українських націоналістів».

Без дипломатичних ухилинь од прямих відповідей на запитання, але з ноткою делікатності я сказав, що їхніх посланців там не приймуть, бо зберігають генетичну пам'ять про непросту історію російсько-українських відносин, трагічні долі мільйонів українців і в царській Росії, і в СРСР. До того ж у канадській діаспорі знають про перманентні звинувачення її з російського боку в колабораціонізмі з нацистами під час Другої світової війни.

Моя відвертість приголомшила москвичів. Хтось із них дорікнув мені, мовляв, чого це в українському середовищі Канади досі не зважають на Договір про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною і Російською Федерацією. Тож із моєї вини ця конференція закінчилася для господарів на песимістичній ноті.

Тоді ще ніхто не думав, що Москва запровадить санкції стосовно низки знаних українських громадських діячів Канади із заборонаю їхнього в'їзду на територію Російської Федерації. Це сталося восени 2019 року. На одному з російських телеканалів, який транслюють у Канаді, було заявлено, що українська громада підтримувала нацистську Німеччину в роки Другої світової війни. У Москві замовчують про антифашистський рух 30–40 років ХХ століття, що масово ширився канадською землею за активної участі українців. Понад тисяча українських добровольців із Канади воювали в 1936–1937 роках на фронтах республіканської Іспанії. Відомий канадський історик і публіцист Петро Кравчук у книжці «На новій землі» пише про героїчну сотню імені Тараса Шевченка, що складалася з канадських українців. «Сотня імені Тараса Шевченка вкрилася безсмертною славою в завзятих боях з фашистами» [1]. Під час Другої світової війни в складі антигітлерівської коаліції брали участь 40 тисяч канадських українців. Діаспора зібрала сотні тисяч доларів на медикаменти для радянської армії [2]. Про такі факти московські дезінформатори не хочуть знати. Їх боляче дратує тотальне засудження російської агресії проти України поміж українських канадців.

Канадський журналіст Кріс Браун у матеріалі для ресурсу «CBC News» повідомив таке: «Російське посольство в Оттаві розпочало агресивну кампанію у твітері, стверджуючи, що Канада дала притулок українським фашистам, які нав'язують Урядові держави антиросійську політику». Журналіст також зазначив, що росіяни занепокоєні серйозними позиціями українських канадців в Уряді країни [3]. Прочитавши це, я пригадав московську конференцію в уже далекому 2001 році, де прозвучали заздрісні інтонації щодо набутків українських канадців і неочікуване для мене нещире бажання запозичити їхній досвід.

Діаспора в статистичних вимірах

Свого часу, перебуваючи в Едмонтоні, я почув од одного з місцевих науковців із нашим етнічним корінням, людини з виразною емоційною патріотичністю, такий вислів: «Канада є продовженням України за океаном». Чи є спонтанно породжений афоризм хоч трохи правомірним? У цьому сенсі дистанція до істини, на мою думку, не надто велика. Авторитетні канадські історики солідарно заявляють про значний внесок українських іммігрантів та їхніх нащадків у розбудову країни, формування її внутрішньої та її зовнішньої політики, створення привабливого образу держави. Саме українці, наприклад, стали першими творцями політики багатокультурності.

Нині українська громада становить майже чотири відсотки від загальної кількості багатонаціонального населення, унікального за своєю розмаїтістю, що постала внаслідок органічного синтезу спадщини північноамериканського та європейського суспільств. За офіційними даними, оприлюдненими у 2020 році, у Канаді налічують майже один мільйон чотирьох тисяч громадян українського походження. До того ж у країні працюють тисячі трудових мігрантів, навчаються сотні студентів з України.

Українці назагал є дев'ятою за чисельністю етнічною групою в Канаді. У 1981 році вони були на п'ятому місці [15]. У провінції Манітоба за кількістю жителів українці посідають п'яту сходинку, у провінції Саскачеван – шосту, в Альберті – сьому, в Онтаріо – дванадцяту відповідно до перепису населення 2001 року [4].

Однак якщо взяти статистичні дані щодо абсолютної кількості українців, то найбільше з них живе в провінції Онтаріо (майже 337 тисяч), в Альберті – понад 332 тисячі, у Британській Колумбії – понад 197 тисяч, у Манітобі – понад 167 тисяч, у провінції Саскачеван – близько 130 тисяч. Нині багато тих, хто прибуває з України на постійне проживання до Канади, оселяється в інших провінціях, наприклад, у Нью-Брансвіку та Галіфаксі, у маленьких населених пунктах. Загалом на українців можна натрапити в 200 із лишком міст.

Понад 95% канадських українців народилися в Канаді. Процес асиміляції, зростання кількості «змішаних» сімей (де чоловік або жінка – неукраїнського походження) відчутно вплинули на громадян з українським корінням. Лише близько 350 тисяч із них мають обох батьків-українців (у 1981 році таких було 530 тисяч) [5].

Понад 150 тисяч тамтешніх українців, як засвідчив перепис населення 2001 року, материнською мовою назвали українську. Водночас кількість тих, хто спілкується нею вдома, постійно зростає. У 2001 році, порівняно до 1991-го, уживання «home language» («домашньої мови») зросло більш ніж удвічі. Нині в Канаді завдяки «новоприбулим» – сучасним іммігрантам – з України відсоток використання української мови значно примножився.

Українська мова вперше залунала на канадських просторах у 1891 році з появою перших емігрантів з України. Заселення Канади вихідцями з українських земель пов'язане з трьома так званими великими хвилями масової еміграції. За канадськими архівними даними перша хвиля (1891–1914 рр.) налічувала близько 170 тисяч осіб – вона заклала фундамент у формування української етнічної групи. Друга хвиля (між двома світовими війнами) – 68 тисяч, третя ж (1947–1954 роки) охопила 34 тисячі українців (переважно «переміщені особи» з таборів Австрії та Західної Німеччини). Прибувши до Канади, вони позначали себе як колишні жителі Австро-Угорщини, Польщі чи СРСР і не подавали імміграційним службам своєї української національності [6].

Та загляньмо в глибини української історії Канади. Піонери (саме так величають тих, хто започаткував українську Канаду) корчували ліси, перетворювали дичавину на родючу землю. Жили в землянках і лісових куренях. Про ту пору народилися такі поетичні рядки: «Там емігранти, тужачи, живуть, на рідну землю сльози їх течуть». Виснажлива праця цих переселенців принесла щедрі плоди. «Люди в овечих кожухах», як називали в ті далекі часи наших земляків, незабаром стали заможними землевласниками, зразковими фермерами. Докія Гуменна¹ у своїй публіцистичній книжці «Вічні вогні Алберти» писала з цього приводу, що пересічна ферма українського поселенця в Канаді відчутно перевищувала технічний стан і обсяг землі будь-якого тогочасного колгоспу в Україні [7]. Письменниця, зокрема, відзначала: «Дивна й феноменальна річ! У далекій Канаді, відділеній горами й океанами від українського материка, з невиразних “людей у овечих кожухах” постали канадійські українці. [...] І тут стали українцями, народом з минулим, із своєю історією, культурою, традицією і естетикою» [8].

¹ Докія Гуменна народилася 1904 року в Жашкові, що на Черкащині, померла 1996-го в Нью-Йорку; авторка більш ніж 30 прозових творів, належала до когорта найталановитіших українських письменників на Заході.

Наша спільнота в Канаді належить до закордонних українських етнічних груп із тенденцією до збільшення числа своїх представників. У країні червоного кленового листка цей приріст посилює четверта хвиля еміграції з України. Вона створила майже нову діаспору. Її витoki датовано 1991 роком, щоправда, десятки осіб почали прибувати до Канади в часи так званої перебудови в СРСР, коли виїзд громадян України до інших держав на тимчасове чи постійне проживання став цілком легальним. Упродовж 1991–2001 років з України до Канади, як свідчать підрахунки Канадсько-української імміграційної служби в Торонто, прибуло на постійне проживання чи, як там кажуть, на «сталий побут», майже 20 тисяч наших співвітчизників. Канадські часописи стверджують, що ця цифра нині вже перевищила 50 тисяч.

Спільно із зазначеною службою науковці Торонтського, Мак-Мастерського (Гамільтон) університетів провели соціологічне дослідження щодо «новоприбулих» з України. Результати їхніх опитувань засвідчили: 90% колишніх громадян України є «незалежними іммігрантами», 10% прилетіли на запрошення й спонсорські видатки їхніх канадських родичів; половина представників нової діаспори – вихідці з центральних і східних областей, 40% – колишні мешканці Західної України, решта прибули з інших українських регіонів. 26% нових іммігрантів – недавні кияни. Дослідники вважають, що Канада загалом виграє від постійної еміграції з України [9].

У 2020 році Уряд Канади проголосив про прийняття в наступні три роки мільйона з гаком іммігрантів із різних країн, що на десятки тисяч перевищить відповідні показники минулих часів. На сторінках торонтської газети «Новий Шлях. Українські вісті» («New Pathway. Ukrainian News») голова Канадсько-української імміграційної служби Євген Дувалко висловив сподівання щодо збільшення кількості іммігрантів з України. «В нашій роботі, – зауважує він, – ми все більше і більше бачимо українських студентів, які вчаться в Канаді, та людей, які приїзять по робочих візах. Саме таким чином багато українців зараз намагаються отримати право на постійне проживання в Канаді. Ці шляхи дають зараз більше можливостей стати резидентом Канади» [10].

Міністр імміграції, біженства й громадянства Канади Ахмед Хуссен заявив, що «сприяння подорожам та підтримка глибоких сімейних зв'язків між Україною та Канадою завжди будуть пріоритетом для нашого Уряду. [...] Українські канадці невіддільні від історії Канади у ХХ столітті. Хвилі українських іммігрантів допомогли побудувати цю країну, вклавши свої вміння, культуру та завзятість. [...] українці, разом з іммігрантами з усіх куточків світу, продовжують робити Канаду своїм новим домом, одночасно сприяючи економічному зростанню нашої країни та підтримуючи її унікальне різноманіття» [11].

Із кожним новим поколінням дедалі більше канадських українців інтегрується в різні сфери життя своєї держави. Нині вони зайняті в законодавчій і виконавчій владі на федеральному й провінційному рівнях, у всіх галузях національної економіки, науки, освіти та культури. Якщо на початках еміграції українські переселенці працювали майже суто в сільському господарстві й на важких низькооплачуваних роботах в індустрії та прокладанні залізничних колій, то нинішній аналіз фахового складу української етнічної групи засвідчує: переважають службовці, юристи, учителі, робітники й інженери.

Сучасна українська спільнота, найбільша слов'янська діаспора в Канаді, не має спільних поселень – так званих етнічних анклавів. Наші земляки та їхні нащадки живуть упереміш з іншими національними громадами по всій території країни. Українці на Заході зазвичай ідентифікують себе назагал як українські канадці, тоді як на Сході держави часто звуться канадськими українцями.

Тамтешня українська громада абсолютно правомірно вважає себе причетною до того, що їхня Канада в грудні 1991 року першою в Західному світі визнала державну незалежність України.

«В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля»

Цю просту, але водночас геніальну формулу Тараса Шевченка добре запам'ятали й завжди дотримувалися ще перші іммігранти з України. Ступивши на землю чужого, незвіданого краю, вони, угамувавши почуття розпуки й зневіри, узялись утворювати громадські організації – власні українські доми, відкривати церкви, засновувати просвітянські й мистецькі осередки. На початках це ще не стало виявом нашої одвічної ментальності («де два українці, там три партії»), а відбулося завдяки жагучому бажанню вижити в іншомовному середовищі, гуртом захищати свої соціальні права, зберігати національну ідентичність, віру, народні традиції.

Устрій і багатогранна діяльність української громади в Канаді відповідає всім узірцевим канонам світових діаспор. Як інші великі іноземні етнічні спільноти, вона справді є етнокультурним та етнополітичним феноменом, якому властиві самоідентифікація, зв'язки з історичною Батьківщиною, функціонування закладів, спрямованих на збереження й розвиток свого середовища, наявність стратегії взаємодії з державними інституціями країни проживання та землі предків.

Кожну численну діаспору розглядають як фактор у двосторонніх відносинах, а також як засіб реалізації національних інтересів, що забезпечує економічну, культурну й мовну присутність. Отже, діаспора спроможна виконувати роль «мосту» – це важливий чинник сучасної системи міжнародної взаємодії [12]. Усі перелічені критерії та оцінки вповні визначають життя й діяльність канадської української громади.

Торонто, 1982. Керівники Товариства об'єднаних українських канадців, які започаткували зв'язки з Україною. Третій зліва – Петро Кравчук, за ним – автор Станіслав Лазебник

Toronto, 1982. Leaders of the Association of United Ukrainian Canadians, who had established ties with Ukraine. Third from the left is Peter Krawchuk, behind him – the author, Stanislav Lazebnyk

Тепер у країні діє понад сто різноманітних українських організацій – громадсько-політичних, жіночих, молодіжних, ветеранських, освітніх, наукових, фінансово-кредитних, страхових, мистецьких, професійних (товариств лікарів, інженерів, правників), церковних та інших об'єднань. Приблизно кожен третій її житель з українським корінням є членом тієї чи іншої спілки або й відразу кількох [13]. Чимало молодих людей, у яких один із батьків не є українського походження, не виявляють громадської активності, хоча беруть участь у танцювальних і музичних ансамблях.

Найбільшою українською організацією з координаційними функціями є Конгрес українців Канади (КУК). Засновано його було в 1940 р. за ініціатииви Уряду країни з метою «ефективнішої участі українців у боротьбі проти фашизму»; до 1989-го мав назву Комітет українців Канади. КУК, об'єднавши нині майже всі українські інституції, представляє їх у державних установах Канади й України [14]. Кожне його делегатське зібрання, що фактично працює як своєрідний український Парламент, відбувається зазвичай раз на три роки. Останнє – 26-те – провели в листопаді 2019 року. Президенткою КУК було переобрано правницю Олександру Хичій (доньку іммігранта з Тернопільщини). Поважні збори проголосили шість пріоритетів української громади: посилення канадсько-української оборони та зв'язків у галузі безпеки; підтримання економічних і демократичних

реформ в Україні; забезпечення захисту й гідності ветеранів; прийняття новоприбулих з України до Канади; сприяння розквіту нашої культури; боротьба з ненавистю та дезінформацією в інтернеті. У роботі КУК узяли також участь заступник Міністра закордонних справ України Василь Боднар, Посол України в Канаді Андрій Шевченко [15]. Українські дипломати не залишають поза своєю увагою жоден важливий захід діаспори – з'їзди організацій, відзначення українських свят, пам'ятних дат у національній історії, мистецькі фестивалі тощо.

1 лютого 2020 року колишньому Послу Канади в Україні Романові Ващуку було вручено найвищу відзнаку КУК – Шевченківську медаль. Нею нагороджують осіб як українського, так і неукраїнського походження за видатний внесок у розбудову українсько-канадської спільноти. Роман Ващук, як наголошували в промовах, «зміг піднести канадсько-українські відносини на новий рівень. [...] Він був лідером поміж послів в Україні та повністю вдосконалив канадську присутність в Україні» [16].

Українська діаспора в Канаді нині здебільшого однорідна за своїм політичним світоглядом, але неоднакова за соціально-економічним становищем, культурно-освітнім розвитком, рівнем національної самосвідомості, ступенем інтеграції в суспільство країни проживання. З появою тут представників четвертої хвилі імміграції відчуваємо й різний менталітет у канадсько-українському середовищі.

Я пам'ятаю, як іще в 1960–1980-х роках лідери багатьох українських організацій у Північній Америці не раз висловлювали свої мрії про «свіжу кров», розуміючи під цим імовірний черговий масовий приплив людей з України, що мав би сповнити новим енергійним життям їхні громади. Та коли почалася нова імміграційна хвиля, то виявилось, що українці в США й Канаді не були готові прийняти до своїх лав велику кількість «новоприбулих із краю». Але так було в недавньому минулому. Нині новітні іммігранти назагал швидко розв'язують проблеми адаптації до незнаних умов життя, вступають до поважних етнічних організацій, створюють власні товариства, поживляють діяльність освітніх закладів і мистецьких колективів. 2004 р. в Торонто виникло велике громадське об'єднання «Четверта хвиля». У місцевих часописах зазначають, що саме вона «виплекала багатьох нинішніх лідерів української громади Канади, серед них голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій Анна Кісіль [...]» [17]. Вона народилася в Яремчі, що на Івано-Франківщині, емігрувала 1990 р. й за часи життя в Канаді стала видатною громадською діячкою, очоливши врешті міжнародну українську інституцію. «Четверта хвиля», як інші громадські спілки, допомагає недавнім жителям України знайти роботу, помешкання, влаштувати свій побут.

Дедалі більше нових імен громадських і державних діячів збагачують діаспору. Наприклад, підприємець Павло Грод, який чимало років був президентом КУК, очолив Світовий конгрес українців, штаб-квартира якого розташована в Торонто. Колишня киянка Наталя Ханенко-Фрізен стала директоркою Канадського інституту українських студій. Вона емігрувала до Канади в 2001 р., має ступінь докторки філософських наук. Донька мого доброго приятеля з Торонто Юрія Шимка (у минулому – президента СКУ, члена парламентів Канади й провінції Онтаріо) Леся Шимко – виконавча директорка Канадського товариства приятелів України, аналітикиня Канадського інституту стратегічних досліджень, ініціювала створення в Києві Канадсько-українського парламентського центру, який надає вітчизняним народним депутатам можливість вивчати канадські моделі в усіх державних сферах.

Українці здобувають впливові висоти не лише у своєму середовищі, а й сягають керівних верхів у масштабах держави. Ще з двадцятих років минулого століття вони почали обіймати престижні посади в законодавчій і виконавчій владі на федеральному та провінційному рівнях. Дехто з когорти видатних канадських українців мав би з повним правом увійти до галереї історичних постатей української нації. Ідеться, наприклад, про Михайла Лучковича (1892–1973), якого 1926 р. обрали депутатом Федерального парламенту. На засіданнях Ліги Націй (союз держав, який було засновано 1919 р.) він виступав проти національної дискримінації населення України. Восени 1931 р. уряди Канади й Англії уповноважили першого канадського українського дипломата представляти їхні інтереси на конгресі Міжнародного парламентського союзу в Бухаресті, де він засудив тодішню владу Польщі та Румунії за утиски українців. Михайло Лучкович відвідав Східну Галичину. Це був перший приїзд офіційної особи Канади на українську землю [18].

До Федерального парламенту обирали чимало українців. Із 1940 до 1949 року, наприклад, депутатом був журналіст Антін Глінка (1907–1957), який народився в селі Денисів поблизу Тернополя. З парламентської трибуни він неодноразово закликав приділяти увагу Україні, зарекомендував себе знавцем українських діаспор у світі. Головним творцем канадської політики багатокультурності (запроваджено в 1971 р.) став сенатор Павло Юзик (1913–1986). Упродовж 1990–1995 років генерал-губернатором Канади був Рамон (Роман) Гнатишин (1934–2002), який до того очолював Міністерство енергетики, вугільної промисловості та природних ресурсів. Його батька, Івана Гнатишина (родом із села Вашківці Чернівецької області), було обрано до Федерального парламенту. Селянського сина з бідної родини вшанували титулом королівського радника [19]. Батько й син разом працювали у владних структурах країни понад 30 років. Під час приватної поїздки Ра-

мона Гнатишина до батьківського села на моє запитання (тоді я був одним із керівників Товариства зв'язків з українцями за межами України) «Чи відчуваєте себе українцем?» він жартома відповів: «Я – Буковина».

Протягом своєї роботи в зазначеному Товаристві я зустрічався в Канаді, зокрема, з такими високопосадовцями, котрі мають українське коріння: Лаврентієм Дікуром – головою Канадської дорадчої ради багатокультурності, а згодом мером Едмонтону; Сільвою Федорук – лейтенант-губернаторкою провінції Саскачеван, знаною фізикинею-радіологинею (померла у 2012 році); бізнесменом Петром Яциком (1921–2001), який став меценатом Міжнародного конкурсу знавців української мови (змагання названо його іменем); Євгеном Звоздецьким – спікером провінційного парламенту, Міністром соціального розвитку Альберти, головою Дорадчої ради щодо зв'язків провінції з Україною (відійшов у засвіти 2019 р.); Борисом Вженевським, який одинадцять років був членом Федерального парламенту.

2015 р. едмонтонська газета «Українські вісті» опублікувала список із 15 українців, які були частиною найвищого законодавчого органу. Поміж них – сенаторка Райнелл Андрейчук із 26-літньою парламентською кар'єрою, яка також була Амбасадоркою Канади в Португалії та низці африканських країн. Після останніх парламентських виборів у жовтні 2019 року поміж нинішніх парламентаріїв є лише один українець – Іван Бейкер. Як стверджують у газеті «Новий Шлях», за його ініціативи канадська влада стала засуджувати російську окупацію частини України, а також він був «першим серед канадських політиків усіх рівнів, який закликав федеральний уряд до надання Україні оборонної зброї» [20].

Гордістю української Канади сучасна місцева громада вважає Христю Фріланд, яка в серпні 2020 року стала Міністеркою фінансів. До того вона працювала віцепрем'єр-міністеркою країни, керувала міністерствами міжнародної торгівлі та закордонних справ. Призначення її на високі посади описують у «Новому шляху» як «велику перемогу для всієї української спільноти в Канаді й іще одне свідчення того, як багато ми досягли» [21].

Чимало репрезентантів діаспори є членами нині керівної Ліберальної, а також Консервативної, Народної-демократичної партій, десятки українців представлено в провінційних парламентах, працюють міністрами в різних регіонах держави.

Канадські українці віддавна глибоко заповнили інтелектуальний простір країни. З їхніх імен можна було би скласти окремий фоліант. Згадаю декого з них. Митрополит Української греко-православної церкви Канади Іларіон (Іван Огієнко, 1882–1972) – мовознавець, історик, колишній Міністр освіти в Українській Народній Республіці (УНР), автор понад тисячі книжок і публікацій у пресі з питань українського мовознавства, славістики, церковного життя, національної культури. Із 1947 р. жив у Вінніпегу, де знайшов свій ос-

Вінніпег, 1986 р. Хор імені Олександра Кошиця – лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка. Сім разів виступав у містах України

Winnipeg, 1986. The laureate of the Shevchenko National Prize – Oleksander Koshyts Choir, which delivered seven performances in Ukrainian cities

танній прихисток. Там само поховано й Олександра Кошиця (1875–1944) – видатного українського композитора, диригента, хормейстера, етнографа. Центральна Рада УНР відрядила його в Європу на чолі Української республіканської капели, щоби популяризувати національне мистецтво на іноземних теренах. Проте через прихід більшовицької влади до Києва Кошиць в Україну не повернувся. У Північній Америці його назвали «батьком українського народного співу». В Україні досі не досліджено тих двохсот текстів і мелодій українського мелосу, які зібрали О. Кошиць із дружиною Тетяною (співачкою, диригенткою), а також інших матеріалів їхньої спадщини, що зберігаються здебільшого у Вінніпегу. Поміж них – збірка із 43 пісень в англійському перекладі, що вийшла друком у Канаді мільйонним накладом [22].

Під час відрядження до Канади в жовтні 1977 року я відвідав у монреальському шпиталі важкохворого Василя Курилика (1927 – листопад 1977) – художника світової слави, яку принесли йому серії полотен «Страсті Христові» й картини, присвячені перетворенню зусиллями українських іммігрантів цілини й непрохідних лісів на врожайні поля. Його мистецькі твори експонували в Північній Америці та на Європейському континенті. Пригадали, як він у буковинському селі свого батька, Борівцях, ліг на виораний лан, припавши обличчям до землі. На окрики сполоханих родичів відказав: «Я шукаю своє коріння». До речі, у Канаді мені не довелося натрапити на українців поважного віку, які б не знали джерел свого родоводу, не дослідили б генеалогічного дерева, не відчували б невтишимої ностальгії за рідним краєм.

У когорті славних імен видатних канадських українців варто також зазначити Ярослава-Богдана Рудницького (1910–1995) – ученого-мовознавця, дослідника літератури, багатолітнього голову Української наукової ради Канади, президента Міжнародної академії гуманістичних наук, розробника державної концепції канадського мультикультуралізму. Він послідовно обстоював конституційні права української мови. Світове визнання здобув скульптор, живописець Леонід Молодожанин (Лео Мол, 1915–2009) – творець монументальної Шевченкіани, автор пам'ятників Кобзареві в Аргентині, Бразилії, Італії, Канаді, Парагваї, а також у Ялті, Івано-Франківську й Санкт-Петербурзі. Густа завіса часу не здатна сховати й применшити від нових поколінь значущості імен ветеранів українства, їхню спроможність брати участь в управлінні державою, звеличувати своїми талантами на світових теренах національну науку й культуру. Ці імена закарбовано в почесних відзнаках Канади. Щороку вшановують їхній внесок у розвій держави. Кожного з таких знаменитостей українського походження можна зобразити словами Івана Франка:

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї. [23].*

Поміж знаних сучасників-канадців з українським корінням слід зазначити: Амбасадорку Канади в Україні Ларису Ґаладзу (до неї обіймали цю посаду вже згадуваний тут Роман Ващук і, у 2011–2014 роках, Трої Лулашник, батьки якого походять із Чернівців); Нестора Гайовського, котрий протягом 1990–1992 років у Києві працював спочатку Генеральним консулом, а згодом Тимчасовим повіреним у справах Канади; Павла Винника – командувача Армії Канади у 2016–2018 роках; Роя Романова (Саскачеван) та Едварда Стельмаха (Альберта) – досі активних політиків, колишніх прем'єрів провінцій; Володимира Гачинського – визнаного лідера у світовій неврології, історика, поета, композитора родом із Житомира; космонавтку Роберту Бондар (онуку одесита); бізнесмена, мецената Джеймса (Костянтина) Темертея (родом із Донеччини); журналіста Віктора Малярека (автора численних книжок, зокрема публіцистичного твору «Наташі» – про торгівлю жінками в Канаді й Україні); народженого у Львові скрипаля Василя Попадюка й інших, хто достойно представляє українську етнічну групу в розмаїтті багатонаціональної канадської мозаїки.

У Канаді створено розгалужену науково-освітню базу україністики. Країна має різноступеневу систему українськомовної освіти: дошкільна (дитячі садки, класи дошкільної підготовки), позашкільна (заняття в «Рідній школі», літні табори, гуртки), двомовні школи й «серцеві», де українську

мову викладають як предмет, а також університетські курси українознавчої освіти. Нині українську мову в школах Канади вивчають шість тисяч дітей. Пропорційно до їхньої загальної кількості це надто мало. Далеко не всі батьки принадають своїх нащадків до оволодіння мовою предків [24].

Вищу освіту й науку представляють канадська філія Української вільної академії наук, Канадський інститут українських студій Альбертського університету (Едмонтон), Центр українських канадських студій при Манітобському університеті (Вінніпег), кафедри українських студій у Торонтському, Оттавському й інших університетах. Мову, літературу, історію, географію, фольклор України викладають у десяти вищих навчальних закладах країни. Ці предмети вивчають не лише українці. Наприклад, в Едмонтоні українською фольклористикою здебільшого цікавляться студенти з Китаю та Японії.

Українці мають досить солідну культурну спадщину, яку постійно поповнюють. Це 14 музеїв, понад 600 мистецьких колективів (із них – 150 танцювальних ансамблів, у яких бере участь і молодь інших національностей). Установлено пам'ятники Тарасові Шевченку, Лесі Українці, Іванові Франку, Василеві Стефанику, меморіали та скульптури жертвам Голодомору в Україні 1932–1933 років. У 2008 р., враховуючи одностайне прохання української громади, Уряд Канади визнав Голодомор геноцидом українського народу й проголосив четверту суботу листопада кожного року Національним днем пам'яті жертв Голодомору. Парламенти Альберти, Британської Колумбії, Квебеку, Манітоби, Онтаріо та Саскачевану ухвалили такі ж законодавчі акти [25].

***

В українській хаті – байдуже, чи це осібний одно-двоповерховий будинок, чи квартира – і перші іммігранти, і кожна нова їхня генерація зберігають пам'ять і думку про Україну, старанно плекають свою спадщину, а також, звичайно, завжди турбуються про Канаду й власний добробут. Господарі таких осель мають генетичні силу та волю, успадковані від старших поколінь, і застосують їх для досягнення кращої будучності в сув'язі з Україною.

«З Україною серце б'ється сильніше»

Цей зворушливий вислів належить громадському діячеві з Оттави Ігорю Михальчишину. Його афоризм, опублікований у газеті «Новий Шлях», – то квінтесенція почуттів і настроїв у середовищі українців. Їм гостро болять украї неспокійне становище в Україні, до якого призвели збройна агресія Росії, економічна криза, а також пандемія коронавірусу, якої зазнали й у Канаді.

Сторінки канадсько-українських часописів густо рясніють повідомленнями про різноманітну допомогу Україні, лобіювання її національних інтересів із боку української громади. У колективному листі Канадської групи сприяння демократії в Україні Прем'єр-міністрові держави Джастіну Трюдо, який підписали 12 українців разом із головою цього громадського об'єднання Оксаною Башук-Герберн, висловлено прохання, щоби лідер країни очолив «нові мирні перемовини з метою припинення війни між Російською Федерацією (РФ) та Україною [...] Ми повинні покласти край російській агресії в Україні [...] відповідно реагувати на реальну небезпеку, яка нависла над незалежною, демократичною Україною» [26].

В Україні, думаю, пам'ятають, як на початку 1990-х років на офіційному та побутовому рівнях гучно лунало гасло «Діаспора нам допоможе!». Хтось із нас сприймав його з оптимізмом, який, зрештою, згодом багато в чому справдився, дехто – з неприхованою іронією, деякою часткою скептицизму. У 2001 р. на III Всесвітньому форумі українців у Києві тодішній президент Світового конгресу українців, американський правник Аскольд Лозинський заявив, що українська діаспора Канади передала Україні за попереднє десятиліття гуманітарної допомоги на 20 мільйонів канадських доларів.

Під час систематичного перегляду українських часописів Канади за минулі п'ять років впливає чіткий висновок: у нашої етнічної спільноти є цілісна програма постійного сприяння Україні. У резолюції 26-го зібрання Конгресу українців Канади (листопад 2019 р.), зокрема, є розділ «Допомога Україні». Там зазначено, що підтримку України в різних сферах життя діаспора має здійснювати власними ресурсами та в співпраці з Урядом, місцевими неурядовими організаціями й комерційними корпораціями, Канадсько-українською фундацією.

Українці започаткували співпрацю між парламентами Канади й України. Ще у 2005 р. тоді депутат найвищого законодавчого органу держави Борис Вжесневський заснував канадсько-українську парламентську групу дружби. У березні 2020 року її очолив член Ліберальної партії Іван Бейкер. До цієї групи нині належить понад сто депутатів-представників різних партій (у попередньому скликанні Федерального парламенту впродовж 2015–2019 років бажання долучитися до неї виявили 84 законодавці; загалом в обох палатах засідають 443 депутати). За словами Івана Бейкера, завданнями групи є створення майданчика для обміну ідеями між канадськими й українськими парламентаріями, а також розвиток політичних, економічних і культурних взаємин між Канадою та Україною. «Канада перебуває на передовій міжнародної підтримки українських демократичних, економічних та оборонних реформ, а також суверенітету та територіальної цілісності України», – наголосив він у першому парламентському виступі [27].

Київ, 2001 р. Офіційна делегація провінції Альберта. Зліва направо: Міністр освіти Євген Звоздецький, член дорадчої ради при провінційному уряді Юрій Москаль, Прем'єр Ральф Кляйн, голова дорадчої ради Девід Брода

Kyiv, 2001. Official delegation from the province of Alberta. From left to right: Minister of Education Yevhen Zvozdetsky, member of the advisory council to the provincial government Yuri Moskal, Prime Minister Ralph Klein, chairman of the advisory council David Broda

Іван Бейкер – представник третього покоління канадських українців, був депутатом законодавчого органу Онтаріо, президентом КУК у провінції. Кавалер медалі Діамантового ювілею королеви Єлизавети II. Працював викладачем Йоркського університету.

У Федеральному парламенті наприкінці 1991 р. депутати українського походження ініціювали створення спеціальної програми, яка на тривалий час забезпечує можливість для студентів з України вивчати основні принципи й напрями урядової та парламентської діяльності в Канаді з тим, щоб у найближчому майбутньому запровадити цей досвід у своїй країні.

В українському середовищі та й усій Канаді панує атмосфера співчуття українському народові й готовності йому допомогти. Для багатьох у діаспорі способом життя віддавна стали жертівність, меценатство, участь у волонтерському русі. Усі ці шляхетні риси вони охоче виявляють у найважчі періоди історії України.

Із 1995 р. у країні діє благодійна Канадсько-українська фундація. Лише протягом 2014–2018 років вона зібрала понад 9,6 млн канадських доларів, половину з яких пожертвували звичайні громадяни, решту фінансів виділили федеральний і провінційні уряди. Кошти витрачають як на потреби Канади, так і України. У липні 2019 року КУФ профінансувала проведен-

ня в Торонто міжнародної конференції, присвяченої реформам в Україні, за участю Президента Володимира Зеленського. Того ж року під патронатом Конгресу українців Канади це добровільне об'єднання організувало медичну місію в Україну. 25 хірургів, анестезіологів, медичних сестер здійснили 37 комплексних операцій, урятувавши життя військовослужбовцям. Вони ж провели майстер-класи для своїх колег у різних українських містах. Канадські медики українського походження реалізували в нас і стоматологічну програму. Фундація регулярно надає поміч ветеранам війни на Донбасі, а в 2019 р. влаштувала поїздку групи українських лікарів-волонтерів із Канади до сіл і невеличких міст Чернігівської області для надання консультацій місцевим медичним працівникам та лікування хворих. КУФ під керівництвом громадського діяча Віктора Гетьманчука співпрацює з багатьма українськими меценатами, бізнесменами в Торонто, Едмонтоні, Вінніпезі й інших містах [28].

Постійну посильну допомогу Україні надають українські церкви Канади. Наприклад, католицька єпархія в Едмонтоні щороку збирає кошти для поліпшення утримання сиротинців і багатодітних сімей.

Ліга українок Канади ще в 2014 р. започаткувала добродійний проєкт «Ангели-хоронителі», у межах якого в Ірпінському військовому шпиталі, що на Київщині, було створено перший український реабілітаційний центр. Ця організація запросила до Канади лікарів із Києва для вивчення досвіду у важливій галузі військової медицини. Українці з Торонто надіслали до України прилади ультразвукової діагностики для лікування воїнів. У тренуванні українських військовослужбовців за канадською програмою «Операція “UNIFIER”» брали участь, зокрема, 50 солдатів українського походження з Едмонтона. Багато зусиль в оновленні української армії за стандартами НАТО доклав Міністр оборони Канади у 2015 році Джейсон Кенней (Ярослав Кенейчук) – нинішній прем'єр провінції Альберта.

Небайдужими виявилися канадські українці й до пандемії коронавірусу в Україні. Разом із діаспорою США вони в березні 2020 року розгорнули кампанію зі збирання коштів для українських лікарів, які допомагають подолати COVID-19. Призначення такого заокеанського фінансування – придбання захисної амуніції для медиків.

У квітні 2020 року команда міжнародної логістичної групи корпорації «Міст» (Торонто) привезла з Китаю до України 30-тисячну партію експрес-тестів для виявлення коронавірусу. «Наша команда продовжує допомагати українським медикам налагодити процес швидкого тестування по всій країні. Сподіваюсь, – заявив президент корпорації Ростислав Кісіль (родом зі Львова), – що тим самим ми, як і багато інших представників бізнесу, доклалися до того, що Україні вдається гідно долати виклики пандемії» [29].

Посол України в Канаді Юрій Щербак (1999–2003 роки, другий зліва) зі групою канадсько-українських бізнесменів і громадських діячів

Ambassador of Ukraine to Canada Yuri Shcherbak (1999–2003, second from left) with a group of Canadian-Ukrainian businessmen and public figures

Прикладів безкорисливої допомоги, численних добровільних пожертвувань української громади Канади для населення України, як і мітингів, публічних заяв на підтримку історичної Батьківщини досить багато. Діаспора постійно поширює поміж тамтешнього суспільства знання, об'єктивну інформацію про Україну, прагне поліпшити імідж усього українського. У кожному номері будь-якого українського часопису публікують матеріали, що містять різке засудження імперської політики Росії, її відвертої агресії проти України, заклики до Уряду Канади посилити всіляке сприяння Україні в захисті її територіальної цілісності. Справджуються слова Юрія Липи (1900–1944) – письменника, лікаря в Українській повстанській армії: «Для українців найголовніший меридіан світу – це той, що проходить через Україну».

Діаспора в Канаді та й загалом українські спільноти на Заході завжди вирізнялися особливою чутливістю до всього, що діється в Україні – і доброго, і поганого. Вони болісно реагують на події, які не до вподоби їм тому, що громадські кола в нашому суспільстві їх не сприймають. За висловом американського науковця Олега Воловини, діаспора завжди буде «сторожем української політики, ідеї, культури». У середовищі українців Канади є деяке незадоволення повільним розгортанням наших реформ, браком їхньої ефективності, реальної боротьби з корупцією в Україні.

З Торонто, Едмонтона, Вінніпега лунають заклики до української влади щодо припинення «тиску на незалежність судових та правоохоронних органів [...] перекручення правозахисних подій Революції Гідності» [30].

Бентежать українську громаду в Канаді та й закордонне українство загалом ті обставини, що національна політика стосовно діаспори непослідовна, не відповідає її потенціалові, численним запитам. Ставлення до неї з боку влади України, на заокеанську думку, часто змінюється й прямо залежить од налаштованості, симпатій керівників держави. Унаслідок цього й зв'язки України з канадськими українцями з нашого боку несистемні. Активні київські громадські організації, що співпрацюють із діаспорою, не відчують належної державної підтримки. Було припинено, наприклад, обопільний обмін різними делегаціями. Мало коли приїздить до нас канадські художні аматорські колективи, як це відбувалося в радянські часи й на початку 90-х років минулого століття. Нині до Канади вирушають на навчання й стажування наші студенти, а також, хоч і не надто часто, науковці, освітяни, народні депутати, співаки, музики – на запрошення парламенту, університетів, громадських об'єднань. Із канадських теренів до нас здебільшого прибувають на стажування студенти, час од часу – представники організацій, які проводять у Києві чи Львові свої з'їзди. Як порівняти з радянським періодом, взаємних зв'язків значно поменшало, проте потяг канадських українців до «коріння» не втамовано.

Звичайно ж, як і кожна діаспора, канадська гілка українського етносу має внутрішні вади, що виявляються передусім у браку бажаного згуртування, успадкованих од старших поколінь ідеологічних конфліктах, щоправда, далеко не таких гострих, як у повоєнні часи, ігноруванні з боку деякої молоді активної участі в громадській діяльності. Таким є авторський погляд із Києва.

Але, попри все, ми маємо нині надійну, випробовану на міцність опору вірних друзів – Україну в Канаді, державі з особливим партнерством, яка прихильно ставиться до діаспори й розвиває взаємовигідні відносини з нашою країною, є однією зі світових лідерок у всебічній підтримці України.

1. Кравчук П. На новій землі. Торонто: 1958. С. 265.

2. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади: збірник / авт. кол.: А.М. Шлепаков та ін. К.: Дніпро, 1990. С. 140, 149.

3. Brown, C. (2019). 'Top Russian news host takes aim at Ukrainian Canadians', CBC, 17 January [online]. Available at: <https://www.cbc.ca/news/world/top-russian-news-host-takes-aim-at-ukrainian-canadians-1.4980859> [in English]

4. Makuch, Z. (2003). 'Ukrainian Canadians in the 2001 Census: an overview', The Ukrainian Weekly, vol. LXXI, no. 13, 30 March [online]. Available at: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/2003/130319.shtml> [in English]

5. Лазебник С. Роздуми на мосту з двобічним рухом // С. Лазебник, О. Гавура. К.: 2006. С. 12.

6. Там само. С. 7, 11.

7. Стех Я. Ще раз до теми 120-річчя оселення українців у Канаді [Електронний ресурс] // Міст Online. 29 грудня 2011. Режим доступу: <http://meest-online.com/history/date-in-history/sche-raz-do-temy-120-richchya-oselennya-ukrajintsiv-u-kanadi/>

8. Гуменна Д. Вічні вогні Алберти. Едмонтон: 1959. С. 56–57.

9. Лазебник С. Роздуми на мосту. С. 16.
10. На що можна сподіватись в канадській імміграційній політиці у 2020 р. [Електронний ресурс] // Новий шлях. 31 грудня 2019. Режим доступу: <https://www.newpathway.ca/na-shcho-mozhna-spodivatys-v-kanadskij-im-mihratsijnij-politytsi-u-2020/>
11. Хуссен А. Канада та Україна [Електронний ресурс] // Новий шлях. 27 серпня 2019. Режим доступу: <https://www.newpathway.ca/%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0/>
12. Государство и диаспоры: опыт взаимодействия. Москва: 2001. С. 35–36.
13. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення. К.: 2007. С. 50, 57.
14. Зарубіжні українці: довідник / авт. кол.: С. Ю. Лазебник (кер.) та ін. К.: Україна, 1991. С. 57–58.
15. Бюлетень Конгресу українців Канади. Зима 2020 [Електронний ресурс]. [Торонто]: 2020. С. 7. Режим доступу: <https://ucc.ca/2019/12/12/winter-2020-bulletin/>
16. 'UCC Tribute Gala to honour contributions to public service' (2020). New Pathway, 24 January, [online]. Available at: <https://www.newpathway.ca/ambassador-waschuk-awarded-shevchenko-medal/>
17. Торонто святкує перше 15-ліття «Четвертої хвилі» [Електронний ресурс] // Новий шлях. 27 лютого 2020. Режим доступу: <https://www.newpathway.ca/toronto-sviatkuje-pershe-14-littia-chetvertoyi-khvyli/>
18. Лазебник С. Роздуми на мосту. С. 28–29.
19. Марунчак М. Біографічний довідник до історії українців Канади. Вінніпер, 1986. С. 142, 145, 146.
20. Олексюк М. Підтримуємо Івана Бейкера, нашого кандидата в депутати до парламенту Онтаріо – допомагаємо Україні у важкий для неї час [Електронний ресурс] // Новий шлях. 6 червня 2019. Режим доступу: <https://www.newpathway.ca/pidtrymuemo-ivana-beikera/>
21. Levytsky, M. (2020). 'Looking Back at 2019', New Pathway, 10 January, [online]. Available at: <https://www.newpathway.ca/looking-back-2019/>
22. Лазебник С. Люди українського закордоння. К.: 2016. С. 53–54.
23. Франко І. Мойсей. Поема // Свобода. 1916. №86. С. 4.
24. Гавдида Н. Особливості вивчення української мови в англомовному середовищі Канади // Українознавчий альманах. 2014. Вип. 17. С. 241–243.
25. Бюлетень Конгресу українців Канади Зима 2020 [Електронний ресурс]. [Торонто]: 2020. С. 4. Режим доступу: <https://ucc.ca/2019/12/12/winter-2020-bulletin/>
26. Звернення КГСДУ про ведення Канадою нових мирних перемовин у справі російсько-української війни [Електронний ресурс] // Міст Online. 25 березня 2020. Режим доступу: <http://meest-online.com/diaspora/canada-diaspora/zvernennya-khsdu-pro-vedennya-kanadoyu-novyh-myrnyh-peremovyn-u-spravi-rosijsko-ukrajinsko-ji-vijny/>
27. Іван Бейкер очолив групу дружби між Україною та Канадою [Електронний ресурс] // Міст Online. 18 березня 2020. Режим доступу: <http://meest-online.com/diaspora/canada-diaspora/ivan-bejker-ocholyv-hrupu-druzhby-mizh-ukrajinoyu-ta-kanadoyu/>
28. 'CUF's marathon in helping Ukraine continues' (2019). New Pathway, 24 December, [online]. Available at: <https://www.newpathway.ca/cufs-marathon-helping-ukraine-continues/>
29. Meest продовжує плідно допомагати [Електронний ресурс] // Міст Online. 24 квітня 2020. Режим доступу: <http://meest-online.com/ukraine/events/meest-prodovzhuje-plidno-dopomahaty/>
30. Світовий Конгрес Українців (СКУ) застерігає українську владу від політично вмотивованого правосуддя [Електронний ресурс] // СКУ. 24 квітня 2020. Режим доступу: <https://www.ukrainianworldcongress.org/news.php/news/2064/group/1>

Stanislav LAZEBNYK,
*Envoy Extraordinary and Plenipotentiary,
Member of the National Union of Journalists of Ukraine*

UKRAINIAN CANADA (the Present of the Ukrainian Community and Its Harmonious Life with Ukraine)

Abstract. The article narrates about the Ukrainian community in Canada, one of the most organised diasporas in the world, which from the times of its founders to the current generation has preserved its national identity, cultural traditions, and is duly represented in power structures of the country of the red maple leaf. Throughout its 129-year history, the Ukrainian community has consistently defended, to the best of its abilities, the national interests of Ukraine at different times. The author glorifies the cohort of prominent Canadian Ukrainians, who have soared to greater heights in their environment, reached the pinnacle of power on the state level, and hold prestigious posts in the legislative and executive branches at the federal and provincial levels. In Canada, there has developed an extensive scientific and educational base of Ukrainian studies, a Ukrainian-language degree system of education, including pre-school and extracurricular institutions, bilingual schools, and university courses in Ukrainian studies. The language, literature, history, geography, and folklore of Ukraine are taught in ten universities around the country. Canadian Ukrainians have a substantial cultural heritage of their own. The author stresses that support to Ukraine in different realms of life is provided by personal resources of Canadian Ukrainians and in cooperation with the Government, local non-governmental organisations and commercial corporations, the Canada-Ukraine Foundation. There is an atmosphere of sympathy in the Ukrainian environment and throughout Canada to the Ukrainian people combined with the willingness to help them. Following the Russian aggression against our state, Canadian Ukrainians intensified assistance to the land of their ancestors. Sacrifice, patronage, and participation in the volunteer movement have become a way of life for many in the community. All of these noble features are especially evident in the most challenging periods of the history of Ukraine.

Keywords: Canada, Ukrainian community, national interests, Canadian Ukrainians.

Ігор ТОДОРОВ,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ У ВИМІРІ ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто українсько-угорські відносини в контексті трирічного використання угорського вето на проведення засідань Комісії Україна–НАТО. Окреслено витоки й сутність сучасного конфлікту між Україною та Угорщиною після ухвалення Закону України «Про освіту» у вересні 2017 року. Угорщина вважала, що Україна порушила права угорської національної меншини, низку міжнародних і двосторонніх угод. Угорська етнічна меншина, яка проживає на Закарпатті, усі роки незалежності України застосовувала право на навчання рідною мовою відповідно до міжнародних актів – од початкового рівня до університету. Саме через цей конфлікт Угорщина застосовує право вето щодо засідань Комісії Україна–НАТО. Закон скерували до Венеційської комісії для вивчення, однак сторони конфлікту тлумачать одержані висновки порізно, тож напругу у відносинах між Києвом і Будапештом не знижено. Альянс закликав сторони розв'язувати питання на рівні двосторонніх відносин і не виносити його на рівень НАТО, однак численні переговори між Угорщиною і Україною на рівні міністрів закордонних справ і міністрів освіти, а також залучення до цього процесу представників національних меншин конфлікту не залагодили. Аналіз заяв офіційного Будапешта свідчить, що уряд налаштований захищати національну меншину всіма правовими засобами на політичному й дипломатичному рівнях.

Ключові слова: українсько-угорські відносини, Комісія Україна–НАТО, євроатлантична інтеграція України, Закон України «Про освіту».

Актуальність дослідження пов'язано з конституційним закріпленням євроатлантичної інтеграції України та наявністю проблем в українсько-угорських відносинах. Майже три роки не відбувається засідань Комісії Україна–НАТО (КУН) високого рівня (глави урядів і держав, міністри

оборони, міністри закордонних справ тощо). Запевнення наших партнерів в Альянсі про те, що брак таких засідань не впливає на стан і перспективи співпраці України з НАТО, мають підстави, утім бездіяльність такого важливого інституційного механізму, передбаченого в Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО 1997 р., не може не мати негативних наслідків. Перешкоджання роботі КУН в умовах, коли Україна перебуває в стані війни, є небажаним, а саме це з кінця 2017 року робить уряд Угорщини. Блокування юридично уможливлено тим, що рішення в Альянсі ухвалюють винятково консенсусом. Тобто достатньо одного голосу члена Організації Північноатлантичного договору, щоб цей процес саботувати. Слід згадати, що Північна Македонія стала членом Альянсу, лише змінивши назву країни, через одинадцять років після виконання Плану дій щодо членства, протягом яких Греція в Північноатлантичній раді незмінно голосувала проти.

Різні аспекти проблеми були предметом наукових студій багатьох дослідників. Зокрема, можна назвати таких вчених, як І. Артьомов [1], Є. Кіш [2], М. Лендел [3], В. Лозовий [4], С. Мітряєва [5], Д. Ткач [6], М. Шелемба [7] та інших. Вагомі внески у висвітлювання цього питання зробили журналісти й аналітики С. Сидоренко [8], Д. Тужанський [9]. Утім необхідність поглиблювати євроатлантичну інтеграцію України на тлі агресії РФ і посилення російських впливів на країни НАТО потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – розглянути українсько-угорські відносини в контексті угорського вето на проведення засідань Комісії Україна–НАТО. Для цього необхідно виконати такі завдання: зробити дотичний огляд українсько-угорських відносин; окреслити сутність сучасного конфлікту між Україною та Угорщиною; визначити перспективи покращення українсько-угорських відносин.

Початок становлення українсько-угорських відносин датують кінцем 1989 р., коли в Угорщину прибула українська делегація на чолі з Міністром культури УРСР Ю. Олененком. Під час цього візиту вперше в сучасній історії України було підписано протокол про співпрацю двох країн у сфері культури. Посольство СРСР, яке тоді очолював І. Абоїмов, не звернуло уваги на цей знаковий, як засвідчило майбутнє, угорський крок. Дещо пильніше радянські дипломати відстежили візит у серпні 1990 року до Будапешта делегації МЗС України на чолі з очільником міністерства А. Зленком. Українську делегацію в Угорщині прийняли на найвищому рівні. Відбулися зустрічі з Президентом А. Ёонцом, Прем'єр-міністром Й. Анталлом, Міністром закордонних справ Г. Єсенскі. Угорці вже тоді підтримували бажання України стати незалежною, суверенною державою та були готові надавати їй всляку допомогу на цьому шляху [10].

Між угорською та українською дипломатіями було встановлено активні зв'язки ще за часів Радянського Союзу: Будапешт надавав підтримку Україні, яка рухалася до незалежності. Президент Угорської Республіки А. Гьонц у вересні 1990 року здійснив офіційний візит в Україну, а в травні 1991 року Голова Верховної Ради України Л. Кравчук відвідав Будапешт. 31 травня 1991 року угорський і український міністри закордонних справ підписали Декларацію про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей [11].

Відносини двох країн од самого початку розвивалися динамічно. Угорщина була поміж перших держав, що визнали незалежність України, одразу за Польщею і Канадою. Це відбулося 3 грудня 1991 року, тоді ж Андраш Палді, Генеральний консул Угорщини в Києві, та Міністр закордонних справ Анатолій Зленко підписали Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Угорською Республікою. Того ж дня в українській столиці розпочало свою роботу Посольство Угорської Республіки. 6 грудня 1991 року, лише через п'ять днів після референдуму про державну незалежність України, у Києві підписали Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. Україна була першою країною, з якою Угорщина уклала такий договір (і для України першою теж була Угорщина). Підписання Договору було своєрідним проривом для обох держав у специфічних сусідських відносинах. Варто зазначити, що в цьому договорі (стаття 2) було зафіксовано надзвичайно важливе й унікальне положення про те, що «...сторони не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної». Договір про дружбу з Угорщиною передбачав, поміж іншого, можливість навчання мовою меншин (тобто українською в Угорщині й угорською – в Україні) на всіх рівнях, зокрема й під час здобування вищої освіти [12].

24 березня 1992 року в Будапешті відкрили Посольство України в Угорщині, яке стало першим дипломатичним представництвом нової України за кордоном. У 1993 році було схвалено установчі документи (багатосторонню угоду й статут) транскордонної асоціації прикордонних регіонів і громад – Карпатського єврорегіону, першого єврорегіону за участю прикордонних областей України й Угорщини. Політичну співпрацю було поглиблено після того, як Угорщину прийняли до НАТО та ЄС, а Україна зробила європейський і євроатлантичний вектори пріоритетними у своїй зовнішній політиці. Водночас варто нагадати, що напередодні Бухарестського саміту 2008 року Угорщина не приєдналася до заяви країн Центрально-Східної Європи й США щодо підтримки України в наданні Плану дій щодо членства.

Упродовж років після підписання договору було втілено безліч спільних проєктів на всіх рівнях. Угорщина й Україна співпрацювали у сфері торгівлі, культури, освіти, інфраструктури, медицини, науки тощо. У 2014 році, коли Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Угорщина сприяла прагненню України, що було підтверджено пізніше, зокрема не лише підтриманням візової лібералізації для України, а й дозволом на тимчасову працю для українців, що приїжджали за «безвізом». Угорщина, як країна-членкиня НАТО та ЄС, неодноразово наголошувала у своїх офіційних заявах на необхідності підтримувати Україну всією євроатлантичною спільнотою.

Між країнами-сусідками, чиї відносини донедавна ґрунтувалися на взаємодопомозі, співпраці й підтримці, виник конфлікт, який у зв'язку з політичними рішеннями призвів до таких дій, як вислання дипломатів, інформаційна боротьба, посилення внутрішньої напруги між центральною владою та угорською національною меншиною в Україні. У НАТО загалом солідарні з позицією Будапешта щодо захисту прав національних меншин – це один із принципів організації Північноатлантичного альянсу. Однак важливо зазначити в цьому контексті, що від початку війни Росії з Україною Угорщина постійно надавала гуманітарну допомогу українській стороні, приймала українських військовослужбовців-фронтовиків і цивільних осіб, а також не ставила перепон на технічному рівні співпраці України з НАТО [13].

Варто згадати, що Угорщина пройшла власний непростий шлях до Альянсу. Офіційні відносини між Угорщиною та НАТО було започатковано 27 червня 1990 року, коли Гейза Єсенскі, тодішній Міністр закордонних справ Угорщини, відвідав штаб-квартиру НАТО в Брюсселі. У грудні 1991 року відносини перейшли в новий вимір, коли Угорщина разом з іншими країнами-членами колишньої Організації Варшавського договору стала однією із засновниць Ради північноатлантичної співпраці (РПАС). Цей формат було запропоновано для побудови відносин із колишніми опонентами й проведення постійних консультацій щодо безпекової політики. Поряд із регулярними консультаціями НАТО організовувала дедалі більше практичних програм за участю нових демократій, у яких Угорщина також брала участь. 8 липня 1997 року, на Мадридському саміті Альянсу Угорщину, Польщу й Чехію було запрошено до переговорного процесу про вступ до організації. Ці країни не дарма потрапили до першої хвилі розширення Альянсу: всі вони в повоєнний час були об'єктом експансіоністських дій Радянського Союзу. Для країн Центрально-Східної Європи, які з досвіду знають про агресивну політику Росії та СРСР, вступ до НАТО означав передусім унеможливлення потрапляння під впливи Російської Федерації в політичному й військовому сенсах і водночас захист під пара-

солькою найпотужнішої політико-військової організації світу. Угорський уряд одразу ж прийняв запрошення. 16 листопада 1997 року в Угорщині було проведено всенародний референдум щодо членства в Альянсі. У ньому взяли участь 42,4% громадян, з яких 85,3% висловилися за вступ до НАТО [14]. І праві, і ліві партії Угорщини також підтримали вступ країни до Північноатлантичного союзу. Протокол про вступ Угорщини до Альянсу було підписано в грудні 1997 року, а 12 березня 1999 року Угорщина офіційно приєдналася до Організації Північноатлантичного договору.

Країна бере участь у всіх операціях Альянсу. У 2018 році Угорщина очолила проєкт SPS (Science for Peace and Security) у сфері хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної (CBRN) оборони. Багаторічна ініціатива спрямована на створення передового датчика для виявлення біотоксинів, зокрема у воді й у продуктах харчування [15]. Слід згадати, що низка молодих українських науковців взяли участь у цьому проєкті. Відносини між НАТО й Угорщиною – це взаєморозуміння, повага й плідна співпраця. Країна є важливою частиною загальної стратегії НАТО на Європейському континенті.

Угорщина належить до «Бухарестської дев'ятки» (B9), неформального об'єднання посткомуністичних країн НАТО Центрально-Східної Європи. B9 об'єднує також Чехію, Польщу, Румунію, Словаччину, Болгарію, Литву, Латвію та Естонію. У B9 є правило, аналогічне до того, яке діє у «Вишеградській групі» – публічно не коментувати й не критикувати зовнішню політику одне одного. У цьому контексті Україні не варто розраховувати на підтримку країн-членів НАТО в сучасному конфлікті з Угорщиною. На саміті B9 у 2019 р. ухвалили декларацію, де наголошено на важливості передової присутності НАТО від Балтійського до Чорного морів [16]. Ці кроки Будапешта вказують на те, що для держави членство в НАТО є пріоритетним. Водночас Україна, імовірно, може сподіватися на неформальну підтримку з боку Румунії та Словаччини, ураховуючи особливості румунсько-угорських і словацько-угорських відносин.

Ухвалення Закону України «Про освіту» [17] у вересні 2017 року призвело до конфлікту України із сусідніми країнами – Польщею, Румунією, Угорщиною. Лише Словаччина не робила гучних заяв, констатуючи, що закон про освіту – то внутрішня справа України. Відносини з Польщею та Румунією вдалося доволі скоро владнати, проте позиція Угорщини залишалася незмінною. У Будапешті вважали, що Україна порушила права угорської національної меншини, а також низку міжнародних і двосторонніх угод. Саме через цей конфлікт Угорщина застосовує право вето щодо засідань Комісії Україна–НАТО. Міжнародна спільнота із занепокоєнням спостерігала за розвитком конфлікту між сусідніми державами, який набирив обертів і стосувався України з Угорщиною та НАТО, ЄС, США, Росії. Угорська

етнічна меншина, яка проживає на Закарпатті, за короткий час опинилася в епіцентрі геополітичної боротьби між суб'єктами міжнародних відносин. Угорська національна меншина, яка компактно проживає в Україні на території Закарпатської області, усі роки незалежності України використовувала право на навчання рідною мовою відповідно до міжнародних норм – од початкового рівня до університету. Етнічні угорці проживають на території сучасної України з кінця IX століття, здебільшого (майже 97%, понад 156 тис. осіб) на території Закарпатської області, де вони є іредентою. На відміну від діаспори, члени якої розсіяні по різних країнах світу, віддалених од їхньої історичної батьківщини, члени іреденти зазвичай компактно розселені по сусідніх од неї державах. Особливо висока концентрація їх у прикордонних, суміжних територіях. Угорці – найчисленніша національна меншина Закарпатської області – 12,1% населення. На Берегівщині вони становлять більшість: 76,1% мешканців району декларують належність до угорського етносу. На Ужгородщині їх 33,4%, на Виноградівщині 26,2%, на Мукачівщині – 12,7% [18].

Закон України «Про освіту» було передано до Венеційської комісії для вивчення, однак сторони конфлікту тлумачать її висновки порізно. Рекомендації комісії не посприяли зниженню напруги у відносинах між Києвом і Будапештом. Альянс закликав сторони узгоджувати цю суперечку інструментами двосторонніх відносин і не виносити його на рівень НАТО, однак ані численні перемовини між угорськими й українськими міністрами закордонних справ і міністрами освіти, ні приєднання до полілогу представників національних меншин конфлікту не залагодили.

Реалізування інтересів угорської геополітики вимагає від уряду держави забезпечення підтримки угорської нації загалом, не лише тих її представників, які проживають на території саме Угорщини. Угорську геостратегію спрямовано на отримання певної вихідної позиції держави на міжнародній арені, і це тісно пов'язано з демонстрацією рішучості в політиці й переговорах. Аналіз заяв офіційного Будапешта свідчить, що уряд налаштований захищати національну меншину всіма правовими засобами на політичному й дипломатичному рівнях.

Після оприлюднення позиції Будапешта щодо нового українського закону про освіту, на адресу Угорщини лунали різноманітні звинувачення від політиків численних країн. Більшість із них було пов'язано з тим, що Угорщина, застосовуючи в такий спосіб право вето, виконує вказівки Кремля. Однак ці звинувачення не зовсім справедливі. В Угорщині переконані, що Україна не може прагнути співпраці з НАТО й водночас нехтувати демократичними принципами, верховенством права, правами людини, що є основою Альянсу. Угорський уряд певен, що його пріоритетом є підтримка й захист угорської нації на території держави та

за її межами, і це було визначено задовго до перезавантаження відносин із Росією. Влада Угорщини чітко відокремлює економічну співпрацю з РФ од конституційного обов'язку підтримувати етнічних угорців, що передбачає захист національних меншин не тільки в Україні, а й у Карпатському регіоні загалом.

У декларації Брюссельського саміту НАТО 11–12 липня 2018 року Альянс підтвердив, що підтримує Україну, водночас закликавши її повністю виконати рекомендації та взяти до уваги висновки Венеційської комісії, а заступниця Генерального секретаря НАТО Роуз Готтемюллер запевнила Будапешт про солідарне ставлення НАТО до угорської позиції щодо прав національних меншин [19].

Водночас не можна не згадати про російський чинник. З РФ Угорщина тривалий час мала прагматичні відносини без тісних політичних або економічних зв'язків, хоча в Угорщині, як і в багатьох інших європейських країнах, велику частину енергетики імпортували саме з Росії. Суттєві зміни угорсько-російських відносин розпочалися з 2010 року, з другої каденції Прем'єр-міністра Віктора Орбана. Відтоді Росія стає другою найважливішою торговельною партнеркою Будапешта після Німеччини. Віктор Орбан неодноразово висловлював незадоволення політикою, яку провадить Європейський Союз щодо Росії, застосовуючи санкції. Угорська економіка унаслідок санкцій проти Росії втрачає понад 6 мільярдів доларів щороку. Об'єктивно угорсько-російські відносини можна вважати найкращими з тих, які склалися між країнами-членами НАТО та Росією після агресії РФ в Україні. Водночас Угорщина й далі підтримує санкції проти Росії, хоч і відверто говорить, що змушена так діяти для того, щоби зберегти єдність Європейського Союзу.

Зовнішню політику уряду Віктора Орбана спрямовано на те, щоб доводити власну суверенність, не підкорятися волі більших, сильніших країн Західної Європи. Країни НАТО відреагували на особливі відносини Угорщини з РФ переважно негативно. Москва може використовувати Угорщину, яка є членкинею НАТО та ЄС, для досягнення своїх геополітичних цілей. США всіляко нагадують Угорщині, щоб вона тримала обраний курс, не забувала про демократичні принципи й цінності, пам'ятала, що в РФ зовсім не ті політичні орієнтири, як у Європі.

У Будапешті ж упевнені, що своїми діями вони не порушують єдності Організації Північноатлантичного договору. А втім, в Угорщині вважають, що треба тримати рівновагу між двома наддержавами і, попри все, намагатися з користю для себе використовувати ситуацію. Віктор Орбан і далі заграває з Москвою заради економічних дивідендів, але в Будапешті добре розуміють роль РФ. А надто після підривів офісу КМКС в Ужгороді, виконавцями яких виявилися симпатизи й агенти Росії.

В Україні часто можна почути посилення на «руку Кремля» й на те, що конфлікти України із сусідами відповідають інтересам Москви. Безумовно, це так. Утім цей аргумент навряд чи стане переконливим для Будапешта: тільки 6% угорців вважають загрозою можливу ескалацію чи розширення російсько-українського конфлікту. Краще все ж таки зробити ставку на те, що двосторонній конфлікт послаблює потенціали Угорщини й України. Слід мати на увазі, що в Угорщині, з одного боку, російські медіа не мають впливу на інформаційний простір, а з іншого – у владі в Будапешті є сили, які часто критикують ЄС і Захід. Тези їхньої критики збігаються з позицією Росії. Напевно, це єдина країна Європи, де меседжів Кремля однаково багато й у центральних медіа, і в російських чи проросійських [20]. Дещо дивує така коротка історична пам'ять угорського суспільства: наче й забуло воно про участь Російської імперії в придушенні угорської антиабсбурзької революції 1848–1849 років або радянське вторгнення 1956-го.

Уладнати цей конфлікт можливо. Для цього потрібно, щоб сторони робили кроки назустріч, організовували перемовини між керівниками держав, міністрами закордонних справ та іншими посадовцями. Їхнім підґрунтям має бути імплементація рекомендацій Венеційської комісії щодо закону про освіту, на чому наголошує НАТО.

Міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто неодноразово заявляв, що Будапешт ніколи не мав наміру захоплювати райони Закарпатської області чи домагатися їхнього автономного статусу. За його словами, Угорщина не страждає на «тріанонський синдром», у неї немає туги за землями, які колись належали до складу угорської частини Австро-Угорщини. П. Сійярто прагне бачити Україну сильною та демократичною державою, оскільки тут, зокрема, проживають і угорці [21].

Угорці активно захищають власну ідентичність, і їх можна зрозуміти: по-перше, вони зазнали тривалого гноблення в чужих державах і вели виснажливі визвольні змагання; по-друге, мають унікальну пам'ять про «віднайдення батьківщини» й оточення неспорідненими етносами; і по-третє – Тріанонський договір, який угорці досі вважають національною трагедією (цього року 4 червня йому виповнилося рівно 100 років).

Тож слід урахувати, що будь-який уряд Угорщини провадитиме політику захисту угорської національної меншини в сусідніх державах. Цю обставину Україні потрібно використати на свою користь, не створюючи штучних подразників у двосторонніх відносинах. Отже, подолання посттріанонського синдрому можливе. Експерти, зокрема, пропонують такий розв'язок: щось на кшталт неформальної угоди про невикористання антиугорської та антиукраїнської риторики у внутрішніх наративах обох країн, зважаючи на те, що національні питання в обох державах стали за-

собом мобілізувати електорат і будуть дієві ще протягом тривалого часу. Національні гасла, історичні міфи й етнічні символи набагато простіше застосовувати в політичній боротьбі, ніж непопулярні й складні реформи, тож є сенс уважно стежити за тим, як національну риторику застосовують для здобуття популярності. Обидві країни могли б пошукати можливостей реалізування спільних проєктів у вигідних для сторін царинах: енергетика, регіональна безпека, екологія, боротьба з транснаціональними загрозами. Якщо це дасть змогу елітам заробляти більше політичних балів, ніж удається за допомогою агресивної риторики, то з'явиться шанс зійти з найімовірнішого шляху «протистояння ідентичностей» і реалізувати натомість сценарій «модус вівенді». До стратегічного партнерства досі буде далеко, проте й кризових явищ у відносинах стане набагато менше [22].

З початку 2020 року в українсько-угорських відносинах спостерігають деякі оптимістичні тенденції, як-от новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського (серед відповідей на питання «хто я?» один із варіантів Зеленського прозвучав угорською і означав «житель Берегового, який береже свою рідну мову»). В Угорщині ці слова сприйняли як жест для відновлення добросусідських відносин [23].

Показовий приклад – історія про те, як Будапешт у жовтні 2019 року заблокував рішення комісії Україна–НАТО під час візиту Столтенберга до Києва, та ще й оголосив про це на Євразійському форумі в присутності Путіна. Але щойно президент РФ поїхав з Угорщини, вето на заяву відкликали. Не менш дивним був виклик посла Угорщини на початку грудня до міністра закордонних справ через слова, яких той не казав [24].

А втім, останнім часом в українському суспільстві Угорщину сприймають у дедалі непривітнішому світлі. Підбиваючи «дипломатичні» підсумки 2019 року, експерти-міжнародники, яких опитала «Українська призма», поставили її на друге місце з-поміж держав, ворожо налаштованих до України. Відразу після РФ, з відривом од решти [25]. Гострі питання почали одне за одним поставати на порядку денному українсько-угорських відносин восени 2017-го. До проблеми мовних прав угорської національної меншини було додано подвійне громадянство, інвестиції Угорщини на Закарпатті, право на автономію угорської громади, робота СБУ, використання угорських державних символів у публічній сфері, створення угорського виборчого округу, непогоджені з МЗС України візити офіційних посадовців Угорщини до Закарпаття тощо. За словами Віктора Орбана, змінити ситуацію здатна його особиста зустріч із Володимиром Зеленським. Будапешт утратив велику частину аргументів на користь збереження вето в НАТО. Водночас збереження вето завдає реальної шкоди іміджу Угорщини, зокрема демонізуючи її в Україні [23].

16 січня 2020 року Верховна Рада України схвалила Закон України «Про повну загальну середню освіту». Цей закон передбачає три моделі вивчення української мови в школах. Мовні положення нового закону було сформульовано за результатами численних консультацій із представниками національних меншин і згідно з рекомендаціями Венеційської комісії. Відповідно до нього особи, що належать до національних меншин і розмовляють офіційними мовами Європейського Союзу, здобувають базову середню освіту українською обсягом не менше 20% річного навчального часу в 5-му класі зі щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40% у 9-му класі) і профільну середню освіту державною мовою обсягом не менше 60% річного навчального часу. Питання вищої освіти недержавною мовою досі відкрите. Більшість випускників угорськомовних шкіл не набирають прохідного бала на ЗНО з української мови. Угорщина започаткувала курси вивчення української для етнічних угорців [26].

Водночас варто констатувати: Україна й Угорщина збільшують обсяги економічної співпраці. Щороку зростає товарообіг, а в Україні досить успішно працює угорський бізнес. Саме тому слід домовитися не вживати односторонніх заходів із питань, які бодай гіпотетично можуть стосуватися двох країн, натомість ретельно узгоджувати їх. Зробити спільний аудит двосторонніх договорів, обіцянок і конвенцій із погляду їхнього тлумачення. Задля цього треба відновити роботу міжурядових українсько-угорських комісій. Україна має врахувати рекомендації Венеційської комісії в частині про офіційні мови Євросоюзу (залишивши без змін частину, що стосується російської мови). Водночас освітню реформу в Україні угорцям та іншим етнічним меншинам слід сприймати не як спробу асиміляції, а як розширення можливостей для дітей, заклик інтегруватися. Необхідно завершити роботу над концепцією закону про подвійне громадянство, запросивши угорську громаду до діалогу щодо його змісту. Також треба фінансово й стратегічно впорядкувати державну політику в Закарпатській області [23].

Угорщина може зняти вето на роботу комісії Україна–НАТО на політичному рівні, щойно Україна внесе останні зміни до Закону про освіту згідно з рекомендаціями Венеційської комісії. А ще – повністю усунути «українське питання» з відносин із Росією. У лютому 2020 року кілька дипломатів країн-членкинь НАТО (США, Великої Британії, Канади, Естонії, Франції, Німеччини й Румунії) вимагали від Будапешта відмовитися від вето проти України. Проте угорські дипломати запевнили, що не планують відмовлятися від вимог до України повернути закарпатським угорцям ті права, які вони мали раніше, передусім право на освіту рідною мовою на всіх рівнях, од дитячого садка до університету [27]. Петер

Сійярто в лютому 2020 року під час візиту до Києва публічно заявив про «перезапуск» відносин. До того ж такий варіант відповідає національним інтересам Києва, бо дає змогу розблокувати роботу в НАТО [28].

Об'єктивно Угорщина є політичною, безпековою, економічною, культурною та інтеграційною союзницею України. Будапешт у Євросоюзі, здається, досі культурно й історично відчужений, тому, навіть перебуваючи в НАТО та ЄС, шукає союзників у посиленні своїх можливостей щодо забезпечення власної історичної перспективи. Україна могла б стати стратегічною союзницею. Бо історичні й політичні передумови для цього вже давно склалися. Одним із можливих шляхів може стати створення ширшого регіонального контексту. Якщо усвідомити, що Україна й Угорщина – частини єдиного регіону, налагодження співпраці та підтримка спільної згоди в якому може суттєво розширити можливості обох країн, то динаміку конфлікту можна буде тримати під контролем. Регіональний рівень здатен відкрити нові горизонти для обох держав, якщо вони зможуть вийти з полону мислення лише категоріями сьогодення.

1. *Артёмов І.В.* Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.
2. *Кіш Є.* Три доміанти в політичній палітрі Угорщини // Стратегічна панорама. 2013. № 1–2. С. 85–99.
3. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг. ред. С.І. Устича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. 456 с.
4. *Лозовий В.* Сучасна гуманітарна політика Угорщини: виклики для України [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. 13 червня 2019. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslid-zhennya/gumanitarniy-rozvitok/suchasna-gumanitarna-politika-ugorschini-vikliki-dlya-ukraini>
5. *Мітряєва С.І.* Система підтримки закордонних співвітчизників в країнах Карпатського Євросоюзу: приклад Угорщини // Гілея: науковий вісник. 2013. № 76. С. 63–67.
6. *Ткач Д.І.* Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія / Ін-т політ. і етноц. дослідж. НАН України. К.: МАУП, 2014. 271 с.
7. Емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг. ред. С. Устича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. 286 с.: іл.
8. Сергій Сидоренко: Конфлікт між Україною і Угорщиною не вирішиться найближчим часом [Електронний ресурс] // UA: Українське радіо. 3 вересня 2018. Режим доступу: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=81245>; Боженко С. Сергій Сидоренко: Угорський уряд називає український освітній закон 'напівфашистським' [Електронний ресурс] // Куля News. 23 лютого 2019. Режим доступу: <https://coolyanews.info/sergii-sidorenko-ugors-kij-uryad-nazivaie-ukrayins-kij-osvitnij-zakon-napivfashists-kim.html>
9. Дмитро Тужанський. Всі публікації автора [Електронний ресурс] // Європейська правда. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/authors/tuzanskiy/>
10. *Ткач Д.І.* Українсько-угорські відносини новітньої доби // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Випуск 15. С. 80.
11. Там само.
12. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_004.
13. Історія відносин Україна – Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу [Електронний ресурс] // Українська призма. 24 лютого 2020. Режим доступу: <http://prismua.org/istoriya-vidnosin-ukraina-ugorshchina-ya/>
14. Соціологія «Демініціатив»: з такими цифрами – хоч завтра в Євросоюз! [Електронний ресурс] // Укрінформ. 24 січня 2020. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2862645-sociologia-deminiciativ-z-takimi-ciframi-hoc-zavtra-v-evrosouz.html>

15. NATO (2018). *NATO's Science for Peace and Security Programme: sixty years old, still going strong* [online] Available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_160936.htm?selectedLocale=en [in English]
16. 'B9 Summit Declaration: importance of NATO forward presence from Baltic Sea to Black Sea' (2019), *Actmedia*. 1 March [online]. Available at: <https://www.actmedia.eu/daily/b9-summit-declaration-importance-of-nato-forward-presence-from-baltic-sea-to-black-sea/79831> [in English]
17. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. № 2145-VII. Дата оновлення: 24.06.2020. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
18. *Шела Х.* Закарпаття і Угорщина: тисячоліття разом [Електронний ресурс] // KISZó. 9 березня 2020. Режим доступу: <https://ua.kiszo.net/2020/03/09/закарпаття-і-угорщина-тисячоліття-ра/>
19. NATO (2018). *Brussels Summit Declaration* [online]. Available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_156624.htm?selectedLocale=uk [in English]
20. Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою / за ред. А. Кулакова. К.: KIC, 2017. С. 100–101.
21. Parafianowicz, Z. (2018). 'Sziijártó: Na Ukrainie trwa antywęgierska nagonka', *Gazeta prawna.pl*, 30 October [online]. Available at: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1326208,na-ukrainie-trwa-antywęgierska-nagonka.html> [in Polish]
22. *Капітоненко М.* Чому Будапешт ворогує з Києвом? [Електронний ресурс] // НВ. 23 жовтня 2018. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-budapesht-vorohuje-z-kijevom-2502151.html>
23. *Тужанський Д.* Компроміс заради НАТО: що може змінити зустріч Зеленського та Орбана [Електронний ресурс] // Європейська правда. 13 січня 2020. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/01/13/7105017/>
24. Посла Угорщини викликали у МЗС України через заяви про блокування діяльності комісії Україна – НАТО [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. 3 грудня 2019. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ugorshchyna-mzs/30304593.html>
25. *Герасимчук С.* Дипломатичні підсумки 2019 року [Електронний ресурс] // Рада зовнішньої політики «Українська призма». 20 грудня 2019. Режим доступу: <http://prismua.org/2019-12-20/>
26. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020. № 463-IX. Дата оновлення: 16.01.2020. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
27. *Тужанський Д.* П'ять причин для Угорщини: чому та як Будапешт змінює тактику щодо України. [Електронний ресурс] // Європейська правда. 18 лютого 2020. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/02/18/7106497/>
28. Сійярто у Києві домовився, як організувати зустріч Орбана і Зеленського [Електронний ресурс] // Європейська правда. 7 лютого 2020. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/7/7106097/>

Ihor TODOROV,
*Doctor of History, Full Professor,
Department of International Studies
and Public Communications,
Uzhhorod National University*

UKRAINIAN-HUNGARIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EURO-ATLANTIC ASPIRATIONS

Abstract. The article examines Ukrainian-Hungarian relations against the background of Hungary's three-year-long veto on meetings of the NATO-Ukraine Commission. The author outlined the origins and essence of the current conflict between Ukraine and Hungary after the adoption of the Law of Ukraine 'On Education' in September 2017. Hungary believed that Ukraine had violated the rights of the Hungarian national minority as well as several international and bilateral agreements. Throughout the years of Ukraine's independence, the Hungarian ethnic minority in Transcarpathia has enjoyed the internationally recognised right to study in their mother tongue from primary school to university. This conflict is the reason why Hungary has vetoed meetings of the NATO-Ukraine Commission. The law was sent to the Venice Commission for expert legal assessment, but its recommendations did not reduce tensions between Kyiv and Budapest. They still have different interpretations of the opinion of the Venice Commission. The Alliance called on the parties to resolve the dispute bilaterally without taking it to the NATO level, but numerous bilateral talks at the level of foreign ministers, ministers of education, and representatives of national minorities did not bear fruit. Based on an examination of Hungary's official statements, the author claims that the government is determined to protect the national minority by all legal means at the political and diplomatic levels.

The article emphasises that both countries could implement joint projects in the fields of energy, regional security, environment, and combating transnational threats. Ukraine and Hungary are part of one region. Promoting cooperation and maintaining general agreement within its boundaries can significantly expand the capabilities of both countries and give them an opportunity to keep the conflict under control.

Keywords: Ukrainian-Hungarian relations, NATO-Ukraine Commission, Euro-Atlantic integration of Ukraine, Law of Ukraine 'On Education'.

Ольга КРАВЧЕНКО,
співробітниця Інституту
зовнішньополітичних досліджень

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті проаналізовано політику адміністрації Дональда Трампа щодо України. Традиційно прихід нового Президента впливає на позицію офіційного Вашингтона щодо українському напрямку, а завершення каденції є приводом для підбивання підсумків. Президентство Дональда Трампа не вплинуло на зовнішню політику США щодо України, яка розвивалася за інерцією попередніх років.

Традиційно до пріоритетів зовнішньої політики США щодо України належать напрями, які окреслено в Хартії про стратегічне партнерство між двома державами від 2008 року. Авторка зосереджує увагу на співпраці у сферах безпеки, оборони й енергетики. Зауважено, що США зважають не лише на збройний конфлікт на Донбасі, а й на незаконну спробу Росії анексувати Кримський півострів. Активна участь США в переговорному процесі щодо врегулювання конфлікту на Сході України та деокупації Криму могла б суттєво вплинути на хід подій, проте чи стане ця перспектива реальною, спрогнозувати важко.

Ключові слова: зовнішня політика США, Україна – США, адміністрація Трампа, стратегічне партнерство, імпічмент.

У другій половині 2019 року двосторонні відносини між Сполученими Штатами Америки й Україною зазнали найбільшого у своїй історії випробування. Розмова глав держав улітку 2019-го призвела до того, що Дональд Трамп став четвертим Президентом США, проти якого було порушено процедуру імпічменту. Україна стала центральною фігуранткою політичної та конституційної кризи в Сполучених Штатах. Попри те, що процес імпічменту не став причиною регресу у двосторонніх відносинах, це акцентувало проблемні питання співпраці між Україною та США.

Позиція Дональда Трампа щодо України ніколи не була надто прихильною. Передусім це зумовлено особистою образою на Київ, адже під час президентської гонки тут підтримували його конкурентку Гіллари Клінтон. Також Трамп добре пам'ятає про оприлюднення «чорної бухгалтерії» Партії регіонів у 2016 році. Фігурування в документах керівника його виборчого штабу – політтехнолога Пола Манафорта призвело до відставки того через звинувачення в отриманні нелегальних виплат із України й тісних зв'язках із Росією. Тож на початок каденції 45-го Президента США ситуація у двосторонніх відносинах була напруженою.

Не меншим викликом стали наміри Дональда Трампа нормалізувати відносини з Москвою. Утім відкрите зближення з Кремлем було небезпечним, оскільки Президент США й без того був об'єктом критики через свою прихильність до Росії. Тож принаймні публічно, під тиском Конгресу й Державного департаменту, йому довелося посісти поміркованішу позицію та активніше виступати на підтримку України.

Уже під час першого року адміністрація Дональда Трампа ініціювала низку важливих подій у двосторонніх відносинах. На відміну від обережної політики Барака Обами, Білий дім на чолі з Президентом-республіканцем посилив позицію зі стримування й протидії російській агресії в Україні. Проривом у цьому контексті стало призначення спеціального представника Державного департаменту США з питань України Курта Волкера влітку 2017 року та рішення про надання Україні летальної зброї, яке за попередньої адміністрації було заблоковано.

Водночас, як і протягом попередніх років, Білий дім уникав прямої конфронтації з Москвою. Саме тому було обрано політику санкцій як основний механізм протидії російській агресії в Україні. Слід віддати належне плідним зусиллям Конгресу, який рік у рік ухвалював законопроекти, що запроваджували санкційний тиск на Москву. Важливою подією в цьому контексті стала публікація «Кремлівського звіту» – доповіді Міністерства фінансів США, до якої увійшли потенційні об'єкти можливих санкцій проти росіян, які мають тісні контакти з очільником Кремля Володимиром Путіним. Невдовзі частина людей, чиї імена було опубліковано у звіті, потрапили під санкційні обмеження Сполучених Штатів.

Двосторонні відносини Україна – США, як і в попередні роки, було сформовано в межах Хартії про стратегічне партнерство, яку підписали в грудні 2008 року Міністр закордонних справ України Володимир Огризко й Державний секретар США Кондоліза Райс. Цей документ, хоч і вже дещо застарілий, визначає пріоритетні напрями взаємодії між Україною та Сполученими Штатами: 1) співпраця в царині безпеки й оборони; 2) економічна, торговельна й енергетична співпраця; 3) зміцнення демократії; 4) активізування контактів між людьми та культурних обмінів [1].

Співпраця у сфері безпеки й оборони. Загалом адміністрація Дональда Трампа підхопила започатковану за Президента Барака Обами політику невизнання російської окупації Криму та засудження військової агресії на Донбасі. Попри те, що під час своєї президентської кампанії Трамп виступав за перезапуск політичного діалогу з Москвою, поле для маневру в нього виявилось завузьким через публічні підозри адміністрації 45-го Президента в змові з Росією. Будь-які поступки в бік Москви та тиск на Київ були вибухонебезпечними.

Тож Вашингтон уже невдовзі перейшов до активніших дій із питання надання допомоги Україні в боротьбі проти російської агресії, зокрема через стратегічний погляд на Україну як на важливий геополітичний об'єкт у європейській системі безпеки, яку було сформовано ще в 90-х роках минулого століття. Україна має серйозну двопартійну підтримку в Конгресі США, що підштовхнуло адміністрацію Дональда Трампа до рішучіших дій.

Призначення спеціального представника з питань України Курта Волкера у 2017 році продемонструвало, що Сполучені Штати мають намір відігравати більшу роль у врегулюванні російської агресії, ніж за Обами. Його основною місією було ведення переговорів щодо врегулювання конфлікту між Києвом і Москвою. Зокрема, Курт Волкер наголошував на необхідності дотримання Мінських домовленостей і розгортання миротворчої місії на Донбасі. Попри те, що його ініціатив так і не було втілено на практиці, активна діяльність Волкера допомагала підтримувати українське питання поміж перших пунктів порядку денного як у Сполучених Штатах, так і у світі загалом. Зокрема, він наголошував на тому, що на Донбасі триває війна, а не заморожений конфлікт.

Те, що Курт Волкер підтримував Україну, не викликало сумніву. Дипломат активно пропагував надання Україні летальної зброї та військово-технічної допомоги й посилення санкцій проти Росії. Отже, справедливо припустити, що саме завдяки Волкеру офіційна позиція адміністрації Трампа щодо питання російської агресії проти України була незмінна. Тож його відставка з посади спеціального представника, вочевидь, означала зміни у форматі участі американської сторони в залагодженні російсько-українського конфлікту.

Одним із найсимволічніших актів підтримки з боку Сполучених Штатів стало рішення про надання Україні зброї, зокрема протитанкових ракетних комплексів «Javelin», перша партія яких прибула в травні 2018 року. Попри те що протитанкові ракети суттєво не змінили перебігу бойових дій, це рішення засвідчило солідарність США з Україною. Метою надання «джавелінів» було організувати стримувальний ефект на агресора. У січні 2019 року Президент України (2014–2019) Петро Порошенко заявив, що цього вдалося досягти: «Що сталося після того, як ми отримали “джаве-

лінії»? Усе дуже просто – росіяни, російські танкісти відмовлялися сідати в танки і виїжджати на лінію зіткнення. І, за статистикою, ми більше не маємо танкових обстрілів» [2]. У червні 2020 року Україна дістала другу поставку «джавелінів», якими планують забезпечити всі бригади українських військових в районі ООС. У контексті двосторонніх відносин така співпраця важлива тому, що в цій ситуації виграють і Україна, і Сполучені Штати, адже Київ озброєння закуповує, що означає прибуток для американських компаній.

Однією з основних форм підтримання територіальної цілісності й незалежності України з боку США стало запровадження санкцій проти Росії. Обрання стратегії застосування економічного й політико-дипломатичного тиску на державу-агресора можна пояснити тим, що Сполучені Штати уникають прямої конфронтації з Росією, побоюючись нової холодної війни. Саме тому у Вашингтоні вважають, що можливості Штатів у протидії російській агресії обмежено. Так само в Києві впевнені, що альтернативи політико-дипломатичному залагодженню конфлікту на Донбасі немає. Водночас в Україні неодноразово намагалися активніше залучити Сполучені Штати до переговорного процесу із цього питання. Тоді як Франція та Німеччина найчастіше посідають нейтральну позицію щодо сторін конфлікту або ж навіть підіграють Росії, переслідуючи свої економічні інтереси, США потенційно могли б стати вагомим захисником інтересів України в міжнародних форматах. Тому в Києві довго намагалися досягти залучення американської сторони до врегулювання конфлікту на Донбасі. Президент України Володимир Зеленський кілька разів виступав із публічними заявами, запрошуючи Вашингтон долучитися до Нормандського формату. Проте таку пропозицію не підтримали інші учасники переговорного процесу, зокрема Франція.

На відміну від деяких європейських держав, чия риторика здебільшого зосереджена на нестабільній безпековій ситуації на Донбасі, Сполучені Штати підтримують на порядку денному ще й питання незаконної окупації Криму. 25 липня 2018 року Державний департамент США оприлюднив текст Кримської декларації, яка заклала довгострокову перспективу невизнання незаконної окупації Кримського півострова: «Разом із союзниками, партнерами та міжнародною спільнотою Сполучені Штати відкидають спробу Росії анексувати Крим і зобов'язуються зберігати цю політику до відновлення територіальної цілісності України» [3].

У тексті Кримської декларації є посилання на інший важливий документ – декларацію Веллеса 1940 року, яка засуджувала й не визнавала радянської окупації трьох балтійських держав – Естонії, Латвії та Литви. Декларація Веллеса заклала непорушність принципів американської політики щодо невизнання незаконної окупації цих країн аж до відновлення

їхньої незалежності. Отже, ухваливши Кримську декларацію, Сполучені Штати не лише різко засудили агресію проти України, а й узяли на себе обов'язок дотримуватися політики невизнання російської окупації.

Проте чи достатньо такого підходу? Очевидно, що цього замало, адже «кримське питання» потребує постійної уваги з боку Сполучених Штатів: як через проблему мілітаризування півострова, так і задля захисту основоположних прав людини. Перспективним у цьому контексті може бути залучення Сполучених Штатів до участі в переговорній платформі «Крим – це Україна», яку розробляє українське МЗС.

Енергетична безпека. Адміністрація Дональда Трампа розглядає енергетичну безпеку як один із головних елементів спокою на Європейському континенті. Саме тому це питання було також важливим у діалозі між Україною та США. Загалом можна назвати два основні напрями співпраці в цій царині. Перший – протидія російському газовому проєкту «Північний потік-2», другий – взаємодія в контексті побудови системи енергетичної безпеки в Східній Європі. Співпраця за окресленими траєкторіями відповідає стратегічним інтересам як Сполучених Штатів, так і України.

Передусім США досі зацікавлені в протидії «Північному потоку-2» з двох причин. По-перше, у Вашингтоні розуміють, що збільшення залежності європейських економік од російського палива неминуче призведе до зростання політичної ваги Москви в Європі й послаблення американських позицій. Другий чинник є прагматичнішим і пов'язаний з економічними інтересами Сполучених Штатів. Як основний постачальник скрапленого природного газу в Європі, США забезпечують чималі надходження у свою економіку та відкривають нові робочі місця для американців. Для України ж протидія «Північному потоку-2» критично важлива в контексті збереження газотранспортної системи, а відтак і надходжень за транспортування газу. Ба більше, добудовування «Північного потоку-2» посилить вразливість України перед прямим вторгненням Росії на її територію.

Проте адміністрація Дональда Трампа не поспішала із запровадженням санкцій проти «Північного потоку-2». У Вашингтоні розуміли, що обмежувальні заходи щодо російського газогону призведуть до погіршення відносин між Штатами й державами Європейського Союзу, зокрема з Францією та Німеччиною. Попри те що публічна критика на адресу «Північного потоку-2» лунала протягом кількох років, реальні санкційні обмеження було запроваджено із суттєвим запізненням, коли будівництво вже закінчили на 95%. У грудні 2019 року сенатори США затвердили оборонний бюджет на 2020 рік, який передбачав запровадження санкцій проти компаній, причетних до спорудження газогону. Швейцарська компанія «Allseas» майже одразу повідомила про те, що зупиняє участь у будівництві «Північного потоку-2», що суттєво загальмувало його завершення.

Безумовно, таке рішення Сенату уможливила, зокрема, співпраця американської та української сторін. Американські санкції проти «Північного потоку-2» стали вагомим аргументом на користь України під час укладення нового договору про транзит газу з Росією. Підписаний на п'ять років документ хоч і не враховує всіх інтересів України, проте без санкцій США умови договору були б для нас і близько не такі вигідні. Це підтвердив Міністр закордонних справ України (2019–2020) Вадим Пристайко в інтерв'ю німецькому виданню «Bild»: «На початку переговорів Росія не мала бажання укласти угоду, вони хотіли максимум на рік і на дуже поганих для нас умовах. Крім того, вони казали, що, мовляв, ми не поспішаємо, можемо укласти цього року, можемо пізніше. Домовленість, на яку нам зрештою вдалося вийти, набагато краща. Не ідеальна, але санкції США допомогли нам досягти її, так» [4].

Також Сполучені Штати спрацювали як об'єднувальний чинник у контексті енергетичної співпраці між Україною та Польщею. Вашингтон розглядає Київ і Варшаву як основних гравців у посиленні регіональної енергетичної безпеки. У серпні 2019 року представники трьох держав підписали меморандум про взаємодію в царині енергетики. Зокрема, у документі йдеться про налагодження поставок американського скрапленого газу через Польщу до України. Для нашої держави це важливо не лише в практичній, а й у політичній площині. Тісніша економічна співпраця із США та збільшення контактів з американським бізнесом посилюють мотивацію Вашингтона захищати інтереси України на міжнародній арені, зокрема в контексті протидії «Північному потоку-2».

Водночас Сполучені Штати не поспішають інвестувати в те, щоб Україна видобувала власне паливо. Позиція США полягає в тому, що важливим є саме розширення використання українських газосховищ для зберігання газу. Так, після зустрічі з українською і польською стороною на Форумі з енергобезпеки в Литві у 2019 році Міністр енергетики США (2017–2019) Рік Перрі у своєму твітері написав: «Збільшення доступу до українських газосховищ дасть змогу збільшити комерційну діяльність, щоб керувати поставками та сезонними коливаннями на ринках газу в Європі» [5].

Загалом сфера енергетики є сприятливим плацдармом для розширення американсько-української взаємодії. Україні це цікаво тим, що вона може стати хабом для зберігання американського газу та його подальшого транспортування й продажу в європейських країнах.

Проблеми двосторонніх відносин Україна – США. У 2019 році Україна несподівано для себе опинилася в центрі політичних перипетій у Вашингтоні – поміж скандалу з імпічментом Дональда Трампа. Новообраний Президент Володимир Зеленський вибудовував плани із залучення Сполучених Штатів до врегулювання конфлікту на Донбасі, а Трамп серйозно

зацікавився Україною як джерелом компромату проти свого основного опонента на виборах – демократа Джо Байдена. Оприлюднені восени 2019-го стенограми розмов двох президентів показали, що відкриття розслідування проти Гантера Байдена, сина конкурента Трампа, було основним питанням, яке цікавило 45-го Президента США в контексті України. Саме його бажання підштовхнути Київ до компрометування Байдена не стало відкриттям. Проте Трамп намагався використовувати американську допомогу Україні як важіль тиску на офіційний Київ. Ішлося про затримання майже 400 млн дол. військової допомоги Україні, яку було заморожено в липні 2019 року. Протягом минулого року у двосторонніх відносинах Україна – США політика взяла гору над безпекою.

Однією з найбільших проблем виявилось упереджене ставлення Трампа до України. Зокрема, за свідченням уже зазначеного тут Курта Волкера, Трамп категорично відмовлявся зустрічатися з новообраним Президентом Володимиром Зеленським: «Трамп продемонстрував, що в нього є дуже глибоко вкорінене негативне сприйняття України, засноване на даних про українську корупцію в минулому... Ми говорили йому: це змінилося, цей хлопець – інший. Але президент мав дуже глибокий негатив. Ми все одно переконували, щоби він запросив Зеленського на зустріч» [6]. Це підтверджує, що у визначенні української політики США протягом усього президентства Трампа головну роль відігравав Конгрес.

Трамп часто користувався послугами свого особистого адвоката Рудольфа Джуліані для тиску на українське керівництво. Попри те що Джуліані не обіймає посади в американській владі, саме його Дональд Трамп неодноразово відряджав до України для тіншового розв'язання питань. За свідченнями посадовців США під час процедури імпічменту, особистий адвокат має найбільший вплив на формування позиції Трампа, підживлюючи його недовіру до України. У контексті відносин із Києвом інтереси приватних фізичних осіб впливали на зовнішню політику Сполучених Штатів.

Хоча скандал довкола імпічменту Президента США добіг кінця, його слід може ще довго впливати на двосторонні відносини між Києвом і Вашингтоном. Ситуації з тіншовими домовленостями могли зміцнити думку, що неофіційні переговори й сумнівні схеми є правилами ведення гри в Україні. Відтак проблема негативного сприйняття значно ускладнює перспективу розвитку масштабних ініціатив і проектів у межах двосторонніх відносин. У цьому контексті цікава думка експерта з міжнародної політики Українського інституту майбутнього Ілії Куси: «Після історії з Марі Йованович і тіншовими домовленостями навколо Джуліані та Байдена ні в кого навіть бажання не виникне добровільно розвивати цей напрям. Занадто дорого й ризиковано, навіть для президента США» [7].

Утім скандал довкола імпічменту 45-го господаря Овального кабінету не підірвав стратегічно важливих засад партнерства між Україною і США. Слід зауважити, що українська сторона гідно показала себе під час процесу імпічменту Трампа, посівши стриману позицію невтручання Києва у внутрішні справи Вашингтона. Тож нині відносини між Україною та Сполученими Штатами здебільшого розвиваються за інерцією попередніх років.

Не менш важливим стало також призначення в травні 2020-го нового Посла Сполучених Штатів в Україні – генерала-лейтенанта у відставці Кіта Дейтона. До цього американську дипломатичну місію близько року очолювали тимчасові повірені в справах, тож таке призначення стало вагомим кроком на шляху до стабілізування двосторонніх відносин. Показово, що Дональд Трамп обрав на цю посаду не дипломата, а саме військового. Це свідчить про те, що Трамп не довіряє питання України Державному департаменту. У цьому контексті погоджуємося з думкою директора Центру міжнародних досліджень Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Володимира Дубовика: «І хоча на чолі дипломатичного відомства стоїть “лояліст” Майкл Помпео, безперечно, в Білому домі не довіряють Держдепу. До військових – як чинних, так і відставних – у США ставлення зазвичай шанобливе» [8].

Призначення військового на посаду Посла США в Україні свідчить про те, що Сполучені Штати й далі сприймають нашу державу як кластер безпеки в регіоні Центральної та Східної Європи. Нашу державу розглядають як буферну зону та простір для стримування глобальних опонентів, зокрема Росії. Такий статус не може бути задовільним для нормальної незалежної країни, яка має свої інтереси й амбіції та є повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Функціонал двосторонніх відносин Україна – США потребує оновлення й розширення.

Важливим у контексті американсько-української взаємодії досі є питання торговельно-економічної співпраці. За даними Державної служби статистики, за підсумками 2019 року загальний товарообіг між Україною та США становив 5,98 млрд дол., з них обсяг експортних поставок товарів з України – лише 978,9 млн дол., що на 11,9% менше, ніж у 2018 році. Безумовно, це незначні суми в загальному товарообігу Сполучених Штатів. Це негативно впливає на вагу України в зовнішньополітичних пріоритетах США. У цьому контексті дуже показовим є порівняльний аналіз турне Державного секретаря США Майка Помпео до України, Білорусі, Казахстану й Узбекистану взимку 2020 року, який зробив експерт Українського інституту майбутнього Ілія Куса. Він зазначає, що в Мінську, Нурсултані й Ташкенті порядок денний візиту Помпео був набагато цікавішим для американців, ніж в Україні: «Поки Президент України висловлює вдячність

США за обмежені й запізнілі санкції проти “Північного потоку-2” (який уже не має значення з огляду на договір про транзит, який ми підписали), Білорусь намагається залучити американців на свій енергетичний ринок для геополітичного “нафтового прориву” поставок із Казахстану й розмивання російського впливу» [9]. Тож подальший розвиток двосторонніх відносин потребує не лише активної ролі від Сполучених Штатів, а й ініціативності, амбіційності від України.

Висновки. Основною проблемою двосторонніх відносин Україна – США є те, що їх обмежено питаннями безпеки й оборони. З одного боку, Україні вдається зберігати підтримку США щодо територіальної цілісності та незалежності, а з іншого – наративи американсько-українських відносин повторювані й не еволюціонують. Надмірна орієнтованість української економіки на експорт сировини та недостатня інвестиційна привабливість не дають змоги вивести політичний діалог на новий рівень і посісти почесніше місце в зовнішній політиці Сполучених Штатів.

Попри процес імпічменту в Сполучених Штатах, стратегічне партнерство між Україною та США незмінне. США підтримує територіальну цілісність і суверенітет України незалежно від імені наступного Президента. Проте для України критично важливе розширення переліку сфер двосторонньої співпраці. Зокрема, уваги й конкретних дій потребує взаємодія в торговельно-економічній царині, адже обсяги товарообігу між двома державами мізерні для США, що відсуває Україну на периферію зовнішньополітичних інтересів Вашингтона.

1. U.S. Ukraine Charter on Strategic Partnership (2008). [online]. Available at: <https://ua.usembassy.gov/our-relationship/u-s-ukraine-charter-strategic-partnership/> [Accessed 25 June 2020] [in English]
2. Після появи «Джавелінів» бойовики на Донбасі більше не здійснюють танкових обстрілів по ЗСУ – Порошенко [Електронний ресурс] // Interfax Ukraine. 16 лютого 2019. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/559203.html>
3. U.S. Embassy in Ukraine (2018). Crimea Declaration [online]. Available at: <https://ua.usembassy.gov/tag/crimea-declaration/> [Accessed 26 June 2020] [in English]
4. «Україна вітає санкції проти газопроводу Путіна», – інтерв'ю Міністра закордонних справ України Вадима Пристайка найпопулярнішої газеті Німеччини «Bild» [Електронний ресурс] // Посольство України у Федеративній Республіці Німеччина. 7 січня 2020. Режим доступу:
5. Перрі радить Україні розвивати газосховища [Електронний ресурс] // Голос Америки. 7 жовтня 2019. Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/perry-lytva/5113442.html>
6. Сидоренко С. Хто формує думку Трампа про Україну: закриті свідчення Курта Волкера у Конгресі США [Електронний ресурс] // Європейська правда. 6 листопада 2019. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/11/6/7102698/>
7. Негативне сприйняття України в США не дає можливості розвивати потужні політичні контакти та великі проекти [Електронний ресурс] // Український інститут майбутнього. 27 січня 2020. Режим доступу: <https://uifuture.org/publications/25277-vidnosyny-ukaine-usa/>
8. Дубовик В. Генерал-посол [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. 3 травня 2020. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/international/general-posol-346531_.html
9. Куса І. Визит Майкла Помпео и пустота внешней политики Украины [Электронный ресурс] // Хвиля. 2 февраля 2020. Режим доступа: <https://hvylya.net/analytics/vizit-majkla-pompeo-i-pustota-vneshnej-politiki-ukrainy.html>

US POLICY TOWARDS UKRAINE UNDER DONALD TRUMP'S ADMINISTRATION: PROBLEMATIC ISSUES AND PROSPECTS

Abstract. The article describes and analyses the policy of the Trump administration towards Ukraine. Traditionally, the election of a new US President has some impact on the Washington's position on Ukrainian issues, and the end of the presidential tenure serves as a reason to take stock of the results. Donald Trump's presidency has not been marked by profound changes in the US foreign policy towards Ukraine, as it was inertially in line, for the most part, with the previous years. The American political establishment primarily views Ukraine through the prism of the security paradigm as a bulwark of deterring its global opponents, particularly Russia. Thus, the article deals with the challenges and prospects of the modern US policy towards Ukraine.

The priorities of the US foreign policy towards Ukraine traditionally consist of the issues enshrined in the 2008 U.S.-Ukraine Charter on Strategic Partnership. The article focuses on defence, security, and energy cooperation. In this regard, the United States remains the major guarantor of the territorial integrity and independence of Ukraine. In deterring the Russian aggression, the Trump administration generally follows the approach of the imposition of economic sanctions, launched during the presidency of Barack Obama. It is important to stress that the United States focuses not only on the problem of the armed conflict in Donbas but also on the attempted illegal annexation of Crimea by Russia. At the same time, the focus on security issues has its negative repercussions, as it leads to certain limitations in bilateral relations, as evidenced by the lack of large-scale joint projects and weak trade and economic cooperation that impacts Ukraine's position in the US foreign policy priorities. In the meantime, regardless of the name of the future US President, Washington's support for Ukraine will be maintained. The close involvement of the United States in the negotiation process for the settlement of the conflict in Donbas and de-occupation of Crimea would significantly influence the course of events, but it is difficult to predict whether this prospect will become a reality.

Keywords: US foreign policy towards Ukraine, Trump administration, strategic partnership, U.S.-Ukraine bilateral relations, process of impeachment.

Сергій КОШОВИЙ,
кандидат історичних наук, головний консультант
Управління забезпечення міжпарламентських зв'язків
Апарату Верховної Ради України

МОДЕЛЬ СПІВПРАЦІ МІЖ ТАЙВАНЕМ І КРАЇНАМИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан співпраці між країнами Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Китайською Республікою (Тайвань). Проаналізовано передумови й перспективи розвитку взаємин у світі після COVID-19. Визначено основні шляхи двосторонньої економічної та гуманітарної співпраці, інвестиційної діяльності. Констатовано, що зазначені держави активно застосовують прагматичні інструменти партнерства в зовнішньополітичній і зовнішньоекономічній діяльності, водночас тайванській практиці властивий вираженіший підхід. Окрему увагу приділено аналізу прямих інвестицій тайванських компаній у регіони Центральної та Східної Європи. Обґрунтовано думку, що досвід країн-учасниць Вишеградської четвірки є актуальним і корисним для України.

Ключові слова: Україна, Вишеградська група, Індо-Тихоокеанський геополітичний простір, регіональна співпраця.

До кінця 1980 року країни Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) та Китайська Республіка (Тайвань) майже не співпрацювали, адже тогочасні принципи зовнішньої політики Тайваню було засновано на сильних антикомуністичних переконаннях. Упродовж 1980–1985 рр. торгівля Тайваню й країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) становила приблизно 1% од загальної зовнішньої торгівлі Тайваню й менше ніж 1% од зовнішньої торгівлі країн ЦСЄ.

Демократичні процеси впродовж кінця 80-х і початку 90-х років минулого століття, а також початок прискореного економічного розвитку стали поворотним моментом для тайванської зацікавленості в розташованих у цьому регіоні Європи країнах.

Крах комуністичної системи в країнах Східної Європи, розпад Радянського Союзу й події на площі Тяньаньмень у Пекіні в 1989 р., прискорили перехід Тайбея до тісніших відносин із країнами Вишеградської групи та стимулювало пошук нових геополітичних партнерів у сучасній багатополярній системі світового устрою.

Тайванська сторона вбачала в цьому можливість для диверсифікування власного експорту з виходом на свіжі й перспективні ринки збуту й інвестуванням у них. Тайвань також потребував більшого представлення на міжнародній арені, посилення дипломатичного визнання у світі, здобуття нових економічних партнерів та однодумців.

Для цього періоду було властиве бажання Тайваню встановити міцні зв'язки й відкрити неофіційні представництва в низці країн регіону (майже дипломатичні установи з дещо обмеженими повноваженнями представників). Іншим мотивом Тайваню було намагання зрозуміти специфіку кожної з нових країн після таких геополітичних змін у системі міжнародних відносин. Експерти ці кроки Тайваню називають «гнучкою (поміркованою) дипломатією» (*tanxing waijiao*).

Із середини 90-х років було розпочато співпрацю сторін у сфері обмінів студентами через програми цільових стипендій. Офіційний Тайбей почав видавати навчальні візи для студентів із країн В4 із січня 1997 року. Міністерство закордонних справ Тайваню розпочало відряджати власних молодих дипломатів до країн ЦСЄ для мовної та країнознавчої підготовки лише в 1998-му.

Питання, пов'язані з дослідженням тісних відносин країн Вишеградської групи у форматі взаємодії В4+1, стали предметом наукового інтересу таких вітчизняних науковців, як Є.Б. Кіш (2008), А.М. Крижевський (2014), М.О. Лендъел (2014), Г.А. Максак (2018), С.І. Мітряєва (2014), І.І. Мудрієвська (2015), Г.М. Перепелиця (2013), С.І. Ростецька (2019). Їхню увагу здебільшого зосереджено на розвитку співпраці Вишеградської четвірки з Україною.

В іноземній літературі – європейській, зокрема в ширшому східно-центрально-європейському контексті, чимало публікацій із тематики співпраці Вишеграду з Тайванем. Найбільше визнання в цій науковій царині здобув польський учений, професор Університету Аделаїди (Австралія) Чеслав Тубілевич [7–10]. Проте значно більше матеріалів молодшої генерації дослідників із країн ЦСЄ присвячено взаємодії країн Центральної та Східної Європи з Китайською Народною Республікою, де паралельно аналізують співпрацю з Тайванем [11–13], глибоке розуміння якої потребує окремої статті.

Трохи досліджень політичного, економічного, гуманітарного й інших типів дискурсів виконали науковці з Тайваню китайською мовою. Окремі аспекти висвітлено в напрацюваннях пана Чжан Тайліня, про-

фесора та директора програм європейських студій Національного політичного університету Чженчжи дасюе (Тайбей, Тайвань) [14], пані Хун Мейлань, професорки Інституту європейських студій Університету Наньхуа [15], пана Чжен Жучуаня, наукового співробітника того ж дослідницького центру, пані Чжень Ценя, старшої наукової співробітниці Університету науки і технологій Південного Тайваню [16].

У вітчизняній науковій літературі тайванську проблематику досліджують досить фрагментарно та суто в межах китаєзнавчих студій, а велику частину теоретичного доробку тайванезнавців науковці залишають поза увагою, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Перед тим як розпочати аналіз зазначеної теми, варто стисло зауважити про те, що таке нині Республіка Китай (Тайвань).

За цьогорічним Індексом економічних свобод (The Index of Economic Freedom) Тайвань посідає 11-те місце у світі зі 180. В умовах пандемії COVID-19 ВВП Тайваню в першому кварталі 2020 року зріс на 1,54%. Згідно з офіційними статистичними даними, у тому-таки першому кварталі ВВП Китаю зменшився на 6,8%, США – на 4,8%, Єврозони – на 3,85%, Сінгапур – на 2,2%, Південної Кореї – на 1,4%.

Триває нарощування виробничих потужностей у галузях, пов'язаних із напівпровідниками й інформаційно-комунікаційними технологіями. Головним джерелом експортних замовлень у зазначених царинах для Тайваню досі є США – американські замовлення у квітні 2020 року сягнули 10,95 млрд дол. і перевищили відповідний показник попереднього року на 6,8%. Наступними є Китай із приростом 9,2% до 10,39 млрд дол. та Європейський Союз із приростом 7,6% до 8,25 млрд дол. У Глобальному індексі конкурентоздатності (Global Competitiveness Report), який складає Всесвітній економічний форум, Тайвань посідає 12-те місце поміж 141.

ВВП за паритетом купівельної спроможності (GDP, purchasing power parity) на душу населення (за даними Міжнародного валютного фонду на 2019 р.) у Тайвані становить 55 078 дол. (20-те місце зі 187). Згідно зі звітом «Freedom House», Тайвань у 2018 р. був 26-м із 195 країн і регіонів, його визначено як «вільну країну» («Free», 93 зі 100 балів). За Всесвітнім індексом свободи преси у 2020 р. (2020 World Press Freedom Index) Тайвань посів 43-тє місце. Згідно з Індексом злочинності (Crime Index) у 2020 р. Тайвань за рівнем безпеки посів 2-ге місце у світі та 1-ше місце в регіоні Північно-Східної Азії.

До речі, головними ринками для експорту тайванської продукції є КНР (відсоток од загального становить 27,9%), США (14,1%), Гонконг (12,3%), Японія (7,1%), Сінгапур (5,5%), Республіка Корея (5,1%).

Республіка Польща

Співпраця Тайваню з Республікою Польща триває не один десяток років. Початок торговельних відносин було закладено ще у 80-ті роки минулого століття.

У грудні 1992 року було відкрито представництво Тайбейського офісу з економічних і культурних питань у Варшаві (Taipei Economic and Cultural Office in Warsaw, Poland), що відповідає за налагодження економічної співпраці між сторонами (торгівля, інвестиції, технічна допомога), сприяє туристичним обмінам, освітнім і науковим проектам, проведенню культурних заходів, наданню послуг із консульських питань, популяризуванню традиційної китайської культури.

1995 р. розпочав свою роботу Польський офіс представництва з питань торгівлі в Тайбеї (Warszawskie Biuro Handlowe w Tajpej). У 2018 р. Польща відкрила в тому самому місті офіс Польського агентства інвестицій і торгівлі (Polska Agencja Inwestycji i Handlu) для просування двосторонніх торговельних відносин і залучення високоякісних інвестицій.

Нині двосторонні відносини перебувають на висхідній позиції, а Республіка Польща стає дедалі привабливішим місцем для тайванських туристів, представників ділових кіл, студентів і науковців. Цьому також сприяють двосторонні угоди про уникнення подвійного оподаткування, про співпрацю у сфері вищої освіти, спільні проекти наукових досліджень, взаємне визнання документів од іншої сторони на право керування транспортними засобами й реалізацію на взаємній основі програми «Working Holiday» («Робочих канікул») – міжнародного культурного обміну, у межах якого молодь на деякий час їде до країни-партнерки та має право влаштовуватися там на роботу – для того, щоб забезпечити собі проживання. Нещодавно Тайвань офірував 500 000 масок, щоб допомогти Польщі в битві проти COVID-19.

Механізми співпраці. Кроком до поглиблення співпраці в економічній площині стало відкриття у Варшаві в 1998 р. відділення Ради сприяння тайванській зовнішній торгівлі (Taiwan External Trade Development Council – TAITRA) та започаткування представництва Експортно-імпортного банку Тайваню (The Export-Import Bank of the Republic of China).

У березні 2015 року сторони підписали Угоду про встановлення прямого авіасполучення між столицями й ще двома містами. Польща стала 14-ю європейською країною, яка підписала угоду з Тайванем про відкриття авіаційного сполучення.

У січні 2017 року набула чинності Угода про уникнення подвійного оподаткування й запобігання фінансовим ухиленням од податків на доходи, підписана в жовтні 2016 року. У липні 2018-го сторони підписали

Угоду про співпрацю в напрямі науки та вищої освіти, що відкрило нові горизонти й можливості для студентів, докторантів, науковців. Також цей документ створив підґрунтя для реалізування спільних науково-дослідних проєктів.

У червні 2019 року підписано Угоду про правову допомогу. Слід зауважити, що Польща стала першою країною Європи, яка підписала таку угоду з Тайванем.

Активною роботою відзначено Польсько-тайванську парламентську групу дружби (Polsko-Tajwański Zespół Parlamentarny) у складі Сейму (Парламенту) Республіки Польща, яку очолює депутат Сейму багатьох скликань Вальдемар Андзель (Waldemar Andzel). Нині група дружби налічує 96 депутатів Сейму чинного скликання та є однією з найчисленніших і найактивніших парламентських груп у Польщі, і далі налагоджуючи обміни між двома парламентами й підтримуючи взаємні відносини в різних царинах. Протягом останніх років взаємних візитів між офіційними представниками Польщі й Тайваню побільшало. Парламентська дипломатія – важливий канал реалізування зовнішньої політики Тайваню та зміцнення відносин із країнами, які поділяють із ним спільні базові принципи й цінності. Варто зауважити, що паралельно створено Польсько-китайську парламентську групу дружби (Polsko-Chińska Grupa Parlamentarna), яка працює в Сеймі й Сенаті.

У Законодавчому юані (Legislative Yuan) Китайської Республіки (Тайвань) також створено групу дружби з польськими колегами.

Сторони засвідчують, що Польща у сфері економічної взаємодії є регіональним центром для тайванських підприємців, а Тайвань – ворота в Азію для польських ділових партнерів.

Торговельно-інвестиційна співпраця. Слід відзначити найвищу позицію Польщі в рейтингу «Ведення бізнесу 2020» (Doing Business 2020) серед чотирьох країн Вишеградської групи (40-ве місце).

Польща є 10-м торговельним партнером Тайваню поміж Європейських країн. Тайвань є одним із найбільших торговельних партнерів Польщі в Азії після Китаю, Південної Кореї, Японії, Індії, Сінгапуру та В'єтнаму.

Загальний обсяг прямих інвестицій з Тайваню (близько 40 тайванських компаній) в економіку Польщі станом на 2018 р. склав 240 млн дол. Тайванські інвестиції здебільшого представлено в ІТ-царині. Серед тайванських компаній, які прийшли на польський ринок, слід зазначити завод фірми «Compal», розташований у м. Лодзі (виробництво компонентів для ноутбуків), «TPV» у м. Гожув-Великопольський (виробництво LCD-панелей), «ACER» (логістичний і сервісний центр у м. Вроцлав), «Ideal Europe» у м. Кутно (виробництво сучасних велосипедів для відомих торгових марок), представництва «MSI» (визнаний виробник ноутбуків, десктопів,

моніторів, відеокарт, материнських плат, ігрової периферії, компонентів ПК), транснаціональної компанії «ASUS» (провідний виробник материнських плат, комп'ютерів, моніторів, відеокарт, маршрутизаторів та інших цифрових пристроїв), компанії «ATEN» (виробляє та реалізує продукцію, що дає змогу створювати ефективні розробки у сфері телекомунікаційних технологій, доступу й обміну отриманими даними), «KUMCO» (виробник скутерів, мотоциклів і квадроциклів), «Merida» (розробляє, виготовляє та продає різноманітні велосипеди власної торговельної марки) та інші.

Товарообіг між Тайванем і Польщею за 2018 р. склав майже 1,5 млрд дол. Проте Польща роками фіксує чималий дефіцит у торгівлі з Тайванем і має велику асиметрію в торговельному двосторонньому балансі.

Водночас посилена активність Польщі в Тайвані швидко принесла свої плоди, оскільки провідний автомобільний гравець із Тайваню – «Iron Force Industrial Co» (чия спеціалізація – це виробництво надувачів повітряних подушок безпеки й комплектів ременів безпеки для автомобільної промисловості) – вирішив до 2023 р. інвестувати 20 млн євро у виробничі потужності в м. Забже в південно-західній Польщі.

Інтенсивна торгівля принесла результати для польської економіки. У 2018 р. Тайвань відкрив ринок імпорту для польських свіжих яблук і, уже не вперше, для виробників польської курятини.

Іншими секторами двосторонньої кооперації були царини відновлювальних джерел енергії, агропродовольча продукція, споживчі товари, товари хімічної промисловості, машини й обладнання.

Для координації роботи тайванських компаній на польському ринку було створено Тайванську торгово-промислову палату в Польщі (Tajwańska Izba Handlowa).

Гуманітарна сфера. Гуманітарній взаємодії між сторонами, а надто в освіті, властивий динамічний розвиток. Нині польські й тайванські університети та наукові установи уклали 118 угод про академічну співпрацю. Близько 800 тайванських студентів навчаються чи навчалися за обміном у 19 вищих навчальних закладах Польщі, чимало польських студентів вчать чи проводять наукові дослідження за різноманітними програмами обміну в Тайвані (Taiwan Scholarship; Huayu Enrichment Scholarship Programs). Таким дослідженням сприяє, зокрема, тайванський Фонд Цзян Цзіньго (The Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange), Національна центральна бібліотека Тайваню (ROC National Central Library), Тайванська фундація за демократію (Taiwan Foundation for Democracy). Ці організації фінансують візити іноземних науковців до Тайваню, дарування наукових книжок, проведення численних наукових конференцій і розширення джерельних ресурсів шляхом відкриття доступу до наукових баз даних.

Спеціально для студентів із Польщі Уряд Тайваню щороку виділяє 50 стипендій тривалістю в один місяць у літній період і пропонує інші формати для заохочення вивчення мови й культури. У Краківському Ягеллонському університеті за активного сприяння тайванської сторони було започатковано Центр вивчення Тайваню (Tajwańskie Centrum Zbiorów Sinologicznych). Царини досліджень: економіка, політика, культура, мистецтво тощо. Щороку проводять конференції, видають матеріали за ними, а також книжки, спеціалізовані журнали й академічні видання з тайванських студій (Taiwan Studies). Крім цього, у травні 2016 року при тому самому університеті було відкрито Тайванський науково-ресурсний центр китаєзнавства (Taiwan Resource Center for Chinese Studies at Jagiellonian University) за сприяння провідних науково-дослідних центрів Тайваню. У жовтні 2019 року другу схожу в Польщі установу відкрито й в Університеті імені Адама Міцкевича (Taiwan Resource Center for Chinese Studies at Adam Mickiewicz University) у місті Познань.

У Варшавському університеті було створено єдину на території Польщі Тайванську академію (Taiwan Academy) – просвітницьку й навчальну установу, що повністю перебуває на утриманні Уряду Тайваню за аналогією до інститутів Конфуція, які по всьому світу засновує Китайська Народна Республіка. Головна мета Тайванської академії – це популяризування традиційної китайської культури з тайванськими рисами. До речі, Інститут Конфуція також відкрито в цьому польському виші – він є одним з елементів публічної дипломатії, так званої м'якої сили для просування національних інтересів КНР за кордоном.

Словацька Республіка

Уповноваженою установою Уряду Китайської Республіки (Тайваню) в Словаччині є Тайбейське представництво в Братиславі (Taipei Representative Office, Bratislava – Taipeiiskou reprezentatívnu kanceláriu v Bratislave), яке було відкрито в 1991 р. Головним його завданням є сприяння в налагодженні економічної співпраці (торгівля, інвестиції, технічна допомога), допомога тайванським делегаціям під час перебування в Словаччині, опрацювання запитів словацької сторони, участь у різноманітних заходах, конференціях, зустрічах різного рівня, ознайомлення й представлення Тайваню для словацької громадськості, сприяння туристичним обмінам, консульське обслуговування.

Словацький офіс із питань економіки та культури в Тайбеї (Slovenský ekonomický a kultúrny úrad Taipei) було відкрито у 2003 р., він є одним із 79 іноземних представництв у Тайвані й одним із 73 у його столиці.

У березні 2019 року Словаччина й Тайвань підписали Меморандум про економічну співпрацю на рівні обох офісів у Тайбеї та Братиславі.

Меморандум має сприяти зміцненню економічних зв'язків і суттєвому розширенню взаємодії, яка останнім часом виходить далеко за межі традиційних економічних напрямів.

Регулярно обговорюють подальшу співпрацю між двома країнами члени депутатської групи Національної ради Словацької Республіки з міжпарламентських зв'язків із Китайською Республікою (Тайвань) і Тайваньско-словацької групи дружби (Zhonghua minguo yu Siluofake guohui yiyuan youhao xiehui).

Очільником групи в складі Парламенту Тайваню IX скликання (2016–2020 рр.) був пан Лін Вейчжоу (Lin Wei-Chou, законодавець од партії Гоміндан). Останні вибори (X скликання) до Законодавчого юаню провели в той самий день, 11 січня 2020 року, що й президентські вибори на острові.

У словацькому Парламенті попереднього скликання Марек Крачі (Marek Krajčí) був заступником Голови комітету з питань охорони здоров'я, а також головою групи дружби з Тайванем. Нині тривають роботи з формування персональних складів груп дружби нових скликань.

Торговельно-інвестиційна співпраця. Словаччина є сімнадцятою найбільшою торговельною партнеркою Тайваню в ЄС. Водночас Тайвань є другим найбільшим інвестором у Словаччині з Азійсько-Тихоокеанського регіону.

З моменту відкриття представництва Словаччини в Тайбеї товарообіг зріс. Для Словаччини Тайвань у 2017 р. був 61-м експортним партнером, тоді як поміж імпортерів із зазначеної країни Тайвань був 11-м.

Товарообіг між Словаччиною і Тайванем за 2017 р. склав 345,04 млн дол. Експорт Тайваню до Словаччини становив 283,59 млн дол., основні експортні позиції – це комп'ютери та відповідні деталі, інтегральні мікросхеми, деталі велосипедів тощо. Експорт Словаччини в Тайвань склав 61,45 млн дол., основними предметами імпорту є автомобільні транспортні засоби й деталі, повітряні чи вакуумні насоси, підшипники, пневматичні шини тощо.

Для тіснішої взаємодії підприємців обох країн у 2011 р. було створено Словацько-тайванську торгову палату (Slovensko-Taiwanská obchodná komora), яка нині є потужною платформою для представників двостороннього бізнесу.

Протягом останніх років сторонам удалося підписати низку важливих угод, зокрема про уникнення подвійного оподаткування й запобігання податковим ухиленням (вересень 2011 р.), про взаємовизнання водійських посвідчень (березень 2012 р.), про технічну допомогу та використання досвіду Тайваню в упровадженні системи «електронного урядування» (e-government).

Як і інші країни Центральної та Східної Європи, Словаччина є воротами для розширення величезного ринку Європейського Союзу. Оскільки виробничі структури Словаччини й Тайваню доповнюють одна одну, то їм вигідне посилення співпраці у сфері торгівлі, інвестицій і промисловості. Наприклад, автомобільна промисловість Словаччини є важливою галуззю. З іншого боку, Тайвань – украй важливий постачальник товарів, компонентів та автозапчастин і третя азійська країна за обсягом інвестицій у Словаччині (після Південної Кореї та Японії). За статистикою, сукупний капітал Тайваню в Словаччині становить 400 млн дол., його переважно представлено в автомобільній промисловості й секторах нових інформаційно-комунікаційних технологій.

За період 2005–2018 рр. у Словаччині було реалізовано численні інвестиційні проекти тайванських компаній, серед них «AU Optronics» (м. Тренчин, 191 млн євро, виробництво рідкокристалічних телевізорів і дисплеїв), «Eson» (м. Жиліна, виробництво пластмасових виробів, побутових виробів), «Hon Hai Precision Industry – Foxconn» (м. Нітра, 45 млн євро, виробництво вузлів промислової автоматизації, медичного обладнання, зв'язку), «Delta Electronics» (м. Дубниця-над-Вагом, уже інвестовано 34 млн євро, у 2013 р. буде додатково інвестовано ще 20,5 млн євро) тощо.

Суттєві перспективи для співпраці має царина туризму. З моменту введення безвізового режиму кількість туристів із Тайваню в Словаччині зросла на 30%.

Інший важливий складник – гуманітарний. 3 липня 1991 року Міністерство освіти Китайської Республіки створило «Стипендіальний фонд для навчання в Тайвані студентів із країн Співдружності незалежних держав і країн Східної Європи» (Duli guojia guo xie ji dongou diqu guojia lai hua liuxue jiangxuejin), до якого також увійшла й Словаччина. Підписано низку меморандумів про співпрацю між вишами Тайваню та Словаччини, зокрема між Національним університетом науки й технологій Хувей (National Formosa University), Університетом китайської культури (Chinese Culture University), Університетом Чжунюань (Chung Yuan Christian University) та іншими.

Завдяки Угоді про наукову співпрацю вже є надійний обмін між науковими колами. У межах Вишеградського фонду спільно з Тайванською науковою радою (National Science Council of Taiwan R.O.C.) було створено фонд на підтримку наукових досліджень у сферах нано- й біотехнологій, інформаційних технологій, туризму, суспільних і гуманітарних наук для кандидатів і докторів наук із чотирьох країн Вишеградської групи (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина).

Тайванський фонд міжнародної співпраці й розвитку (Taiwan International Cooperation and Development Fund) й інші установи надають квоти Словаччині для скеровування персоналу в Тайвань, де той братиме участь у міжнародних тренінгах із технічної співпраці.

Програма «Working Holiday Visa» не є чимось унікальним для цивілізованого світу. Тайвань і Словаччина запровадили таку спільну програму, розраховану на молодь віком од 18 до 35 років, 23 жовтня 2014 року. Вона передбачає, що молодь обох країн у межах тривалої подорожі (до 12 місяців) до країни-партнерки – для ознайомлення, культурних обмінів, вивчення традицій і мови – може претендувати на отримання робочого місця для забезпечення свого перебування за кордоном. Словаччина є першою країною Східної та Центральної Європи, яка офіційно запровадила цю програму з Тайванем.

У грудні 2018 року між Алішанською лісовою залізницею (вузькоколіяка в повіті Цзяї, на півдні Тайваню) – і Чорногронською лісовою залізницею (Čiernohronská lesná železnica, за 10 км на південь од м. Брезно – районного центру Банськобистрицького краю в центрі країни) у Словаччині було укладено угоду про встановлення побратимських зв'язків.

Тайвань і Словаччина мають намір і надалі розширювати двосторонні культурні контакти відповідно до угоди, укладеної 22 травня 2020 року в Тайбеї між Бюро лісового господарства Комітету з питань сільського господарства Виконавчого юаню КР (Тайвань) і Словацьким економічним і культурним офісом у Тайбеї (Slovenský ekonomický a kultúrny úrad Taipei). Передбачено спільне проведення заходів, спрямованих на збереження природного середовища, важливою частиною якого є лісові насадження.

Один із перших проєктів, який буде здійснено в межах цієї угоди – публікація в Братиславському видавництві «Perfekt» ілюстрованої книжки тайванської авторки Мії (Miya) «Локот-риба, яка жила на дереві. Легенда народу панча» (The Fish That Lived in a Tree: Lokot – a tale from the Pangcah tribe).

14 квітня 2020 року Міністерство закордонних справ Китайської Республіки оголосило про другу хвилю надання допомоги для боротьби з пандемією коронавірусу й пожертвувало 1,3 млн захисних масок для восьми країн-членкинь Європейського Союзу, зокрема й Словаччини.

Чехія

Співпрацю між Чехією і Тайванем започатковано ще за часів Чехословаччини, а в 1990-х роках її лише посилили.

Зовнішньополітичною стратегічною метою Чехії в 1990-ті рр. було забезпечення свого належного місця в міжнародних відносинах після закінчення холодної війни, що передбачало вступ до низки міжнародних міжуря-

дових організацій (Міжнародного валютного фонду, організацій Групи Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Організації Північноатлантичного договору, ЄС тощо) і розвиток відносин із сусідніми державами й партнерами-однодумцями. Саме тому й було зроблено кроки до зближення з Тайванем в економічній площині.

Варто зауважити, що інтереси Тайваню в Чехії репрезентує Тайбейське представництво з питань економічної та культурної співпраці (Taipei Economic and Cultural Office) у Празі, яке було відкрито в 1991 р. Головними його завданнями, як і в решті країн ЦСЄ, є сприяння в налагодженні взаємодії в різних царинах: економіці, торгівлі, туризмі, інвестиційній діяльності, освіті, практиках обміну.

Уповноваженою установою Уряду Чехії в Тайвані є Офіс чеської економіки й культури в Тайбеї (Česká ekonomická a kulturní kancelář Taipei).

Торговельно-інвестиційна співпраця. За прикладом інших країн на початку 90-х років у столиці Чехії Празі було відкрито Регіональний офіс Китайської ради з розвитку зовнішньої торгівлі Тайваню (Chinese External Trade Development Council), який сприяв налагодженню співпраці в економічній сфері, активізуванню торговельних операцій, обміну технологіями.

Азія, новий двигун глобального зростання, є другою найбільшою торговельною партнеркою Чехії – 14% од загального обсягу її торгівлі. В економічній стратегії країни акцентовано на подальшому зміцненні зв'язків з азіатськими партнерами, зокрема й із Тайванем.

Із започаткуванням представництва тайванському бізнесові було відкрито шлях на чеський ринок. Тайванські інвестиції в економіку Чехії відіграють важливу роль, адже підприємці з Тайваню перебувають на четвертій позиції за кількістю створених робочих місць. Станом на кінець 2019 року в Чехії працюють близько 1000 бізнесменів із Тайваню.

Загальна сума тайванських інвестицій в економіку Чехії з 1993-го до 2018 р. становила понад 1 млрд євро. Інвестиції здебільшого спрямовано у виробництво електронних компонентів (загалом 15 інвестпроектів), технологічного обладнання (9), телекомунікацій (7), споживчої електроніки (4). Завдяки інвестиціям тайванських ІТ-компаній («Hon Hai Precision Industry – Foxconn», «BenQ», «Inventec», «Quanta Computer», «ASUSTek», «High Tech Computer» (HTC), «Acer» тощо) країна стала найбільшим виробником комп'ютерів у Європейському Союзі. Товарообіг у 2018 р. між Чехією і Тайванем склав 5,38 млрд дол.

У лютому 2020 року сторони підписали низку угод: про запобігання ухиленню від сплати податків або подвійному оподаткуванню (має набутти чинності в січні 2021 р.), та про сприяння подальшій двосторонній торгівлі й обміну персоналом.

Відносини в політичній царині. Нині Чеську Республіку вважають найлояльнішою та найдружнішою до Тайваню європейською державою. Доречно говорити про високу динаміку політичного діалогу й міждержавного партнерства. Чехія позиціонує себе як країна, яка підтримує бажання й наміри Тайваню невдовзі підписати з Європейським Союзом Угоду про вільну торгівлю.

Тайвань і Чеська Республіка поділяють цінності демократії, свободи й прав людини й підтримують довгострокову співпрацю, торгівлю, інвестиції та взаємодію в міжнародних організаціях.

Відносини між Тайванем і Чехією останніми роками міцнішають у зв'язку з посиленням взаємодії. Також обидві сторони сподіваються на встановлення прямих рейсів між Тайбеєм і Прагою, що неодмінно б поживавило обміни.

Обидві сторони сприяють взаємним візитам представників влади. Поміж останніх (2011 р.) – візит у Тайвань колишнього Прем'єр-міністра Чехії Мірека Тополанека (Mirek Topolánek), імовірний візит у другій половині 2020 року Президента Сенату Парламенту Чеської Республіки Мілоша Вистрчила (Miloš Vystrčil).

Найчастіше високопосадовців із Тайваню можна зустріти на щорічній конференції «Форум-2000» у Празі. Представники Тайваню були учасниками 10 із 23 проведених конференцій.

Чеське головування в ЄС у першому півріччі 2009 року сприяло започаткуванню процесу обговорення питання про скасування шенгенських віз для тайванських громадян. Згодом головування Швеції актуалізувало цю тему, і, починаючи з 1 січня 2011 року, було запроваджено безвізовий в'їзд громадян Тайваню до країн ЄС. Чехія, починаючи з 2007 р., дозволила безвізовий в'їзд на свою територію громадянам Тайваню на період, який не перевищує терміну в 30 днів. До слова, тайванський паспорт на 33-му місці за індексом зручності паспортів (Henley Passport Index) – його власники користуються привілеями безвізового в'їзду чи отримання «візи після прибуття» під час відвідування 146 країн і територій.

З березня 2013 року Чехія в межах відповідної програми внесла громадян Тайваню до переліку іноземців, яким дозволено працевлаштування в Чехії на період до трьох років.

Механізми співпраці. У 1994 р. у Палаті депутатів (нижній палаті чеського парламенту) було створено організацію дружби між Чехією і Тайванем. Тепер планують створити таку структуру й у Сенаті (верхній палаті Парламенту Чеської Республіки). Активно працює на тайванському напрямі член Сенату Чехії Петер Коліба (Peter Koliba), Ян Жалудік (Jan Zaloudik), Ладіслав Вацлавець (Ladislav Vaclavec) та інші.

У Парламенті Тайваню IX скликання (з 2016 до січня 2020 р.) було створено групу дружби з країнами Вишеградської четвірки (Taiwan yu Jieke, Siluofake, Xiongyali ji Bolan guojia guohui yiyuan lianyì hui). Очолював її депутат Парламенту пан Сюй Чжіцзе (Hsu Chih-chieh, депутат кількох скликань од провладної Демократично-прогресивної партії).

У 1998 р. в системі чеської виконавчої влади було започатковано Спільну Чесько-Тайванську раду з питань ділової співпраці (Czech-Taiwan Joint Business Council). Для більш тісної співпраці підприємців було створено Чесько-Тайванську торгову палату, яка входить до Загальноєвропейської Ради Тайванських торгових палат (The Council of Taiwanese Chamber of Commerce Europe).

Відносини у гуманітарній сфері. У 1996 р. Міністерство освіти Тайваню і Карлів університет у Празі підписали меморандум про створення Міжнародного китаєзнавчого центру. У 1998 р. на його базі було створено Фонд Цзян Цзінго (Чан Кайши – Chiang Kai-shek), який став провідним для здійснення академічних обмінів викладачів і науковців на теренах Центральної та Східної Європи.

За сприяння тайванської сторони було започатковано центри дослідження Тайваню в кількох найпотужніших вищих навчальних закладах і наукових установах Чехії: Карлів університет у м. Празі, Метропольний університет (Metropolitan University Prague), Університет Масарика в м. Брно, Університет Палацького в м. Оломоуці, Інститут сходознавства Чеської академії наук. Також у країні з грудня 2014 року функціонує єдиний Науково-ресурсний центр для проведення китаєзнавчих досліджень у системі Академії наук Чеської Республіки (Taiwan Resource Center for Chinese Studies at the Academy of Sciences of the Czech Republic), відкритий за сприяння двох провідних наукових інституцій Китайської Республіки: Центральної наукової бібліотеки Тайваню (National Central Library of Taiwan) і Центру китаєзнавчих досліджень Тайваню (Center for Chinese Studies). Слід зауважити, що Науково-ресурсний центр для китайських студій у чеській столиці став десятим у переліку таких закладів у світі. Станом на квітень 2020 року таких було тридцять два. До зазначеного центру щорічно постачають книжки (історичного, філософського, художнього, літературного й іншого спрямування), аудіовізуальні матеріали, довідкову літературу, енциклопедії, монографії, галузеві словники, збірники наукових праць, тези, матеріали конференцій та електронні ресурси, які випускають у Тайвані. У центрі також чимало видань із мовознавства, історії, релігієзнавства тощо.

У грудні 2015 року Інститут сходознавства Чеської академії наук відкрив науково-дослідний центр як власну філію в Інституті історії та філології Академії Сініки (Academia Sinica) Національної академії Китайської Республіки. Цей заклад – перший науково-дослідний центр гуманітарних

наук Чеської АН в Азії. Заснування Центру є також важливим кроком для розвитку чесько-тайванської академічної співпраці, майданчиком для професійного зростання чеських сходознавців.

У 2016 р. у Чехії було відкрито Академію Тайваню (Taiwan Academy – Taiwan Shuyuan) – інституцію для популяризування китайської мови, традиційного китайського письма, дослідження тем, пов'язаних із Тайванем тощо.

4 жовтня 2017 року Тайванський науково-дослідний інститут промислових технологій (Taiwan's Industrial Technology Research Institute) та Чеська академія наук підписали в Празі меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці в таких царинах, як зелена енергетика, інформаційні й комунікаційні технології, а також біомедицина. Це допоможе професіоналам з обох сторін провадити наукову роботу в країнах одне одного, активізувати дослідження та розвивати навички управління, а також сприяти обміну між науковими й технологічними спільнотами.

У січні 2020 року міський голова Праги Зденек Гржиб (Zdeněk Hřib) підписав угоду про партнерство з мером Тайбея паном Ке Веньчже (Ko Wen-je) про економічну, торговельну й культурну співпрацю.

1 квітня 2020 року Уряд Тайваню підготував до відправлення до США й 11 країн Європи (Бельгія, Чехія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Іспанія, Швейцарія та Велика Британія) 11 млн штук виготовлених у Тайвані захисних масок для медичних працівників. Також направлено значну партію безконтактних лобових термометрів та інфрачервоних термодетекторів із моніторами – як допомога Тайваню зазначеним країнам.

Крім цього, для спільної боротьби з новим коронавірусом сторони планують зміцнити механізм консультацій і співпраці. Про це було домовлено у квітні поточного року між представниками зовнішньополітичних відомств сторін. У межах цього партнерства вони координуватимуть та обмінюватимуться найкращими практиками (дослідження та розроблення реактивів для швидкого скринінгу, вивчення й виробництво вакцин, лікарських препаратів тощо) й уживатимуть відповідних протиепідемічних заходів шляхом співпраці у сфері охорони здоров'я із чітким орієнтиром на протидію COVID-19.

Угорщина

Представницький офіс Тайваню в Будапешті було відкрито в липні 1990 року як торговельне представництво в Угорщині (Taipei Trade Office). Це була перша така установа Тайваню на теренах Центральної та Східної Європи. З 1995 р. він має назву «Тайбейське представництво в Угорщині» (Taipei Representative Office, Budapest, Hungary). До головних

завдань представництва належить: сприяння й допомога в бізнесових і торговельних операціях, співпраця в царинах освіти, культури та спорту, сільського господарства, сприяння обміну досягненнями, туризму.

Угорський офіс із питань торгівлі (Hungarian Trade Office, Taipei – Magyar Kereskedelmi Iroda Tajpei) було відкрито в Тайвані в липні 1998 року. Його головні завдання – сприяння економічним, культурним, науковим, освітнім і туристичним відносинам між сторонами. Він також надає загальні консульські послуги.

Торгівля. Двостороння торгівля між Угорщиною і Тайванем у 2018 р. зросла порівняно до 2017 р. на 6% – сягнула рівня 1,160 млрд дол. Експорт Тайваню до Угорщини склав 744 млн дол., водночас імпорт з Угорщини становив 416 млн дол.

Нині Тайвань посідає шосте місце поміж торговельних партнерів Угорщини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні після Японії, КНР, Сінгапуру, Республіки Корея, Індії. Згідно з тайванською статистикою, місцеві компанії переважно експортували агрегати, електронні компоненти, автозапчастини, комунікаційне обладнання, якісну сільськогосподарську продукцію. Угорщина – одне з головних джерел імпорту легкових автомобілів, електричних генераторів, турбін тощо, 45-та в переліку найбільших торговельних партнерів Тайваню й 12-та в аналогічному переліку ЄС.

Останніми роками Угорщина з Тайванем створили солідну платформу для економічної та торговельної співпраці з метою спільного вивчення нових можливостей бізнесу між обома сторонами.

Механізми співпраці. У 2006 р. було створено Угорсько-тайванську парламентську групу дружби (Hungary-Taiwan Parliamentary Friendship Association) – одну з найбільших таких двосторонніх груп у Національній асамблеї Угорщини й послідовну прихильницю розширення обмінів на парламентському рівні й співпраці між Угорщиною і Тайванем. У період із 2010-го до 2014 р. групу очолював пан Джозеф Екес (Jozsef Ekes). Чинним очільником групи дружби від травня 2018 року є депутат Іштван Тіба (Istvan Tiba, представник провладної партії Фідес – Угорський громадянський союз).

Таку ж структуру було створено й у Парламенті Тайваню. Її у 2008–2016 рр. очолював пан Лінь Юйфан (Lin Yu-fang), голова комітету з питань зовнішньої політики й національної безпеки тайванського Законодавчого юаню. Наразі опрацьовують питання нового складу групи дружби (Tajvani – Magyar Parlamenti Baráti Társaság).

Цей парламентський діалог спрямовано на краще розуміння останніх політичних, економічних і соціально-економічних подій в обох країнах, а також на сприяння відкриттю нових шляхів співпраці.

Активно допомагають розвиткові двосторонніх відносин у різних сферах низка спільних ініціатив, а саме: Асоціація з питань розвитку дружби між Угорщиною і Тайванем (Hungary-Taiwan Amity Association), Угорський клуб дружби Тайванського Фонду міжнародної співпраці й розвитку (Hungarian Friendship Club of the Taiwan's International Cooperation and Development Fund), Тайванська торгово-промислова палата в Угорщині (Taiwanese Chamber of Commerce in Hungary).

Інвестиційна співпраця. Тайванські компанії зацікавлені в інвестуванні в Угорщину, адже та належить до десятки найпривабливіших для інвестицій країн у світі. Лише за 2019 р. започатковано 98 основних іноземних інвестиційних проєктів загальною вартістю 4,25 млрд євро. Представники Німеччини, Нідерландів, Люксембургу, Франції, США й далі інвестують в Угорщину, але очевидно, що динаміку змін у світовій економіці більше зумовлює Схід, ніж Захід, оскільки японські, китайські, південнокорейські, тайванські підприємства пропонують проєкти, які, зокрема, визначають загалом напрям розвитку європейської економіки.

19 квітня 2010 року між Угорщиною і Тайванем було підписано Угоду про уникнення подвійного оподаткування й запобігання податковим ухиленням щодо податків на доходи та капітал. Угода набрала чинності 1 січня 2011 року, Угорщина стала першою країною з регіону Центральної та Східної Європи, яка підписала такий документ із Тайванем.

Для фінансування інвестиційних проєктів тайванських підприємств в Угорщині було підписано угоду між угорським «OTP Bank» та Експортно-імпортним банком Тайваню на відкриття фінансової програми розміром 20 млн дол., яка набула чинності одночасно з угодою про уникнення подвійного оподаткування.

Усього тайванські підприємства на території Угорщини реалізували 30 інвестиційних проєктів (станом на 2018 р.). Серед останніх на увагу заслуговують проєкти із започаткування виробничих потужностей у м. Дендеш задля виготовлення сучасних велосипедів тайванської фірми «Giant Manufacturing Co.» (очікують, що загальна сума інвестицій сягне 48 млн євро); нове виробництво електронної продукції (комп'ютерних компонентів) компанії «SINBON Electronics» у м. Татабанья (протягом наступних кількох років буде додатково інвестовано 8 млн євро).

Інвестиції здебільшого було спрямовано в царини торгівлі, електроніки, виробництва автозапчастин, електронної комерції та туризму.

Гуманітарна взаємодія. Обидві сторони наголошують на потребі ґрунтовнішої кооперації в усіх сферах. Не є винятком і гуманітарна взаємодія. Власники паспортів Тайваню можуть відвідувати Угорщину безвізово терміном до 90 днів. Це значно спрощує туристичні обміни.

За прикладом інших країн Вишеградської групи на початку 2015 р. було запущено тайвансько-угорську програму «Working Holiday Visa». Згідно з нею, Угорщина й Тайвань дозволяють громадянам країни-партнерки (до 100 людей віком од 18 до 35 років) залишатися й працювати в себе на період до одного року. Ця програма надзвичайно популярна поміж тайванської молоді, її апробували в багатьох країнах.

Угорщина – одна з 13 держав світу, які уклали угоди з Тайванем. Серед інших країн: Австрія, Німеччина, Ірландія, Бельгія, Польща, Словаччина, Велика Британія, Австралія, Канада, Японія, Південна Корея і Нова Зеландія.

У листопаді 2013 року голови олімпійських комітетів Угорщини й Тайваню (Китайський Тайбей – Chinese Taipei) підписали угоду про партнерство, відкривши нову сторінку у своїй взаємодії.

У травні 2017 року в системі Угорської академії наук (за прикладом схожих центрів у Польщі й Чехії) було відкрито Науково-ресурсний центр для проведення китаєзнавчих досліджень (Taiwan Resource Centers for Chinese Studies at Hungarian Academy of Sciences) за сприяння партнерів із Тайваню щодо просування політики «китайської культури з тайванськими характеристиками». Центр має сприяти міжнародним обмінам у царині китаїстики, спільно розбудовувати глобальну синологічну ресурсно-інформаційну платформу, розширювати й поглиблювати професійні обміни, забезпечувати супровід різноманітних заходів (лекції, конференції, воркшопи) та нових ініціатив, проведення публічних лекцій і зустрічей із фахівцями провідних науково-дослідних установ світу.

Уряд Тайваню – острівної країни, яка є другим за величиною виробником масок у світі, – оголосив про три хвили міжнародної допомоги в боротьбі з COVID-19 у квітні – травні 2020 року. Станом на 5 травня 2020-го тайванська сторона надала приблизно 5 млн масок міжнародним партнерам. Угорщина, перебуваючи в списку країн-реципієнтів третьої хвилі, отримала 100 000 масок.

Висновки. Досвід країн Вишеградської групи в налагодженні співпраці з Тайванем і залученні прямих тайванських інвестицій в економіку є для України корисним і навіть повчальним. Польща, Словаччина та Угорщина є безпосередніми європейськими сусідами України, і вже ця обставина зумовлює потребу глибшого вивчення питання можливої економічної взаємодії України з Тайванем.

У відносинах із Тайванем країни Вишеградської групи користуються досвідом співпраці інших держав світу (представництва в Тайвані мають майже вісімдесят країн). У сучасній моделі тайванських відносин із Вишеградською четвіркою домінує економічний складник. Використані механізми співпраці сприяли реалізуванню численних спільних інвестиційних проектів і далі відіграють помітну роль в економіці цих країн.

Від часу перших торговельних контактів у 1980-х рр. активна фаза комплексних і масштабних заходів стала можливою після відкриття в столицях країн Вишеградської четвірки Тайбейських представництв координаційних центрів, відповідальних за здійснення інвестиційної, торговельної та консульської діяльності. Не менш важливим було відкриття власних представництв кожної з країн Вишеградської групи в столиці Тайваню. Як результат – річний товарообіг кожної з країн четвірки з Тайванем перевищив 1 млрд дол.

Важливо наголосити, що країни Вишеградської четвірки підтримують дипломатичні відносини з Китайською Народною Республікою, тоді як із Тайванем мають недержавні контакти, що не порушує принципу політики «одного Китаю». Це важливо з огляду на те, що ще на початку 1989 року офіційний Пекін офіційно заявив, що «на недержавному рівні не заперечує проти економічних, торговельних і культурних обмінів між Тайванем і країнами, що мають дипломатичні відносини з Китаєм». У подальшому китайські чиновники неодноразово повторювали цю тезу та наголошували на прийнятності такої політики. Окремо слід звернути увагу на значне збільшення кількості туристів із Тайваню із відповідним економічним ефектом і поглибленні гуманітарних й освітніх обмінів, що також сприяють подальшій економічній співпраці.

Запозичення досвіду країн Вишеградської групи щодо успішної торгово-економічної взаємодії з Тайванем потенційно може стати одним із чинників модернізування України, а надто в контексті одержання доступу до добре знаних у світі новітніх тайванських технологій і залучення цікавих для України інвестицій.

За майже 30 років дипломатичних відносин із Китайською Народною Республікою Україна неодноразово наголошувала на тому, що підтримує позицію КНР щодо Тайваню та розглядає його як провінцію КНР, а не незалежну державу. Водночас у сучасному глобалізованому світі вже напрацьовано успішний досвід економічної співпраці європейських країн із цим «азійським тигром», що ніяк не впливає на відносини з Пекіном.

Підтримуючи політику «одного Китаю», Україна не має (і не мусить мати!) дипломатичних відносин із Тайванем, проте може успішно співпрацювати з ним як із потужним і визнаним у світовій спільноті економічним утворенням.

Відносини з Тайванем доцільно розвивати в таких галузях, як економіка, інвестиції, торгівля, кооперація в галузі виробництва, туризм, культура, освіта, наука, зростання міжособистісних контактів тощо. Це дасть змогу диверсифікувати зовнішню торгівлю України, а також забезпечить вихід на новий ринок збуту українських товарів.

Важливим кроком може стати встановлення робочих контактів між представниками відповідних структур України й Тайваню. Зокрема, активізація діяльності спільного органу в межах підписаних домовленостей між Торгово-промисловою палатою України та відповідною структурою Тайваню, а також тісніша взаємодія з представництвом Ради з розвитку зовнішньої торгівлі Тайваню в Києві.

1. Кіш Є.Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991–2007 роки): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02; Ужгород: нац. ун-т. Ужгород, 2008. 487 с.
2. Максак Г. Співробітництво в сфері безпеки V4 + Україна: межі можливого [Електронний ресурс] // Українська призма: Рада зовнішньої політики. 25.02.2018. Режим доступу: <http://prismua.org/v4ukraine-security-cooperation-limits-possible-ukrainian-perspective/>
3. Мудрієвська І.І. Становлення і розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи (1991–2013 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02; Ін-т всесв. іст. НАН України. Київ, 2015. 245 с.
4. Співробітництво з країнами Вишеградської четвірки як інструмент європейської інтеграції та модернізації України: аналіт. доп. / С.І. Мітряєва, М.О. Лендєл, А.Д. Стряпко, А.М. Крижевський [та ін.]. К.: НІСД, 2014. 128 с.
5. Трансформаційні процеси в країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз / за ред. проф. Г.М. Перепелиці. К.: Видавничий дім «Стилос», 2013. 302 с.
6. Rostetska, S., Naumkina, S. (2019). Paradigms of European Integration Processes in the EU, Visegrád Group, and Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 3, pp. 184-192. [in English]
7. Tubilewicz, C. (2000). Promising eldorado: Taiwan's diplomatic offensive in East Central Europe, 1989-1999. *East Asia*, vol. 18, pp. 34-60. [in English]
8. Tubilewicz, C. (2004). Breaking the ice: the origins of Taiwan's economic diplomacy towards the Soviet Union and its European allies. *Europe-Asia Studies*, vol. 56, no. 6, pp. 891-906. [in English]
9. Tubilewicz, C. (2007). *Taiwan and Post-Communist Europe: Shopping for Allies*. London: Routledge. [in English]
10. Turcsányi, R., Runya, Q., Zdenek, K. (2014). *Coming From Nowhere: the Chinese Perception of the Concept of Central Europe*, in Mierzejewski, D. (ed.). *The Quandaries of China's Domestic and Foreign Development*. Lodz: University of Lodz Press [online]. Available at: <http://dpspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/10367> [in English]
11. Dubravčiková, K. et al. (2019). *Prospects for Developing the V4+China Cooperation Platform*. The Central European Institute of Asian Studies (CEIAS) Research Papers, 17 October [online]. Available at: <https://ceias.eu/prospects-for-developing-the-v4-china-cooperation-platform/> [in English]
12. Karaskova, I. et al. (2018). *Central Europe for Sale: Politics of Chinese Influence*. Prague: Association for International Affairs (AMO) [online]. Available at: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2018/04/AMO_central-europe-for-sale-the-politics-of-chinese-influence.pdf [in English]
13. Tai-lin Chang, Ju-chuan Cheng (2006). *Siluofake zheng jing zhuanxing ji qi dui Taiwan yu dongou maoyi guanxi zhi pinggu* [Slovakia's Political and Economic Transitions and its Impact on Taiwan Trade to Eastern Europe], *Ouzhou guoji pinglun*. Di er qi, pp. 211-240. [in Chinese]
14. Hung, Mei-lan. (2003). *Oumeng dong kuo dui zhong dongou guojia yu oumeng zhi zhongyao jingji yingxiang chutan* [The Important Economic Impacts of EU Eastward Enlargement on the East-Central Countries with the EU]. *Jingji qingshi ji pinglun jikan*. Taipei. Di 3 juan. Di 3 qi [online]. Available at: http://readopac3.ncl.edu.tw/nclJournal/search/detail.jsp?sysId=0004792695&dtId=000040&search_type=detail&la=ch [in Chinese]
15. Tseng Yea Jen (2012). Challenges and Opportunities of a EU-Taiwan ECA: A Review of Political-Economic Perspectives. *Asia Visions*, no. 56, November [online]. Available at: <https://www.ifri.org/en/publications/enotes/asia-visions/challenges-and-opportunities-taiwan-eca-review-political-economic> [in English]

Serhii KOSHOVYI,
*PhD in History,
Chief Consultant, Division of Interparliamentary Relations,
Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine*

MODEL OF COOPERATION BETWEEN TAIWAN AND VISEGRAD COUNTRIES: LESSONS FOR UKRAINE

Abstract. The article highlights issues and trends of the relations between the Visegrad Group countries (Poland, Slovakia, Czech Republic, Hungary, hereinafter – V4) and the Republic of China on Taiwan. The preconditions and prospects for the development of relationships in the post-coronavirus world are analysed. The main ways of bilateral economic cooperation, investment activity, and cooperation in the humanitarian sphere are identified. It is stated in the article that the abovementioned states heavily rely on pragmatic instruments of partnership in foreign policy and foreign economic activity, while the Taiwanese practice is characterised by a more balanced approach. Particular attention is also paid to the analysis of direct investment of Taiwanese companies in Central and Eastern Europe. It is argued that the experience of the Visegrad Four countries in the successful trade and economic cooperation with Taiwan can potentially contribute to the modernisation of Ukraine. What is implied herein is that relations with Taiwan should be developed in such areas as economy, investment, trade, tourism, culture, education, science, interpersonal contacts, etc., which will provide Ukrainian products with new markets. An important step may be establishing working contacts among representatives of Ukrainian and Taiwanese agencies responsible for relevant portfolios. The author emphasises that the experience of the Visegrad Four countries in forging cooperation with Taiwan and attracting foreign direct investment into their economies is useful and instructive for Ukraine. Poland, Slovakia, and Hungary are Ukraine's immediate European neighbours, and this aspect alone necessitates a more in-depth examination of the matter of a possible economic interaction between Ukraine and Taiwan.

Keywords: Ukraine, Visegrad Four countries, the Indo-Pacific geopolitical area, regional cooperation.

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
заслужений діяч науки і техніки України,
докторка політичних наук,
професорка кафедри історії світового українства
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВЧОРА Й СЬОГОДНІ ФЕНОМЕНУ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан статусу державного суверенітету, що його поступово заміщує суверенізм. Це відносно нове суспільно-політичне явище заявило про себе в міжвоєнний період й активно поширилося після Другої світової війни. Основною причиною його цьогочасного посилення, на переконання авторки, є послаблення суверенітету – штучно утвореного, юридично закріпленого й не завжди успішно запровадженого механізму існування держави. Слабкі держави здебільшого шукали в суверенітеті засіб захисту й виживання. Нині суверенізм у міжнародному житті заповнює прорахунки суверенітету: од внутрішніх до зовнішніх, од голодомору до війни, од біженців до нескінченних жертв, од заявлених прав людини до потоптання гідності.

Авторка стверджує, що будь-яке соціальне явище має розвиватися, еволюціонувати. Так і суверенітет, який є застарілою формою державного буття, шукає нових варіантів розвитку в глобальному вимірі. Суверенізм можна розглядати як нову форму розвитку суверенітету та як засіб його послаблення. Він призвів до кривавих війн у різних регіонах світу, масової міграції населення. Суверенізм став небезпечним викликом сьогодення. Ця хвороба нереалізованих політичних амбіцій, що вийшла за межі однієї держави й поширилася світом, руйнує усталені норми, традиції та стабільність. Суверенізм творить нову соціальну ідентичність у регіонах війни й цим загрожує національній безпеці. Авторка висноує, що суверенізм несе нестабільність, хаос, зіткнення й людські жертви. Резюмовано, що, з огляду на сучасні події, захист слабкої держави можливий лише через інтеграцію з розвинутими країнами, міжнародними структурами, які можуть узяти на себе відповідальність за країну-партнерку. І головне – через розбудовування в країні власних сил захисту.

Ключові слова: суверенітет, суверенізм, самопроголошені республіки, громадянське суспільство.

Із завершенням Другої світової війни дві могутні потуги протилежних ідеологічних світів вийшли на світову арену й поділили весь її простір на зони впливу. Що дістали інші країни, які вижили в пожежі воєнних дій? Усі народи миру здобули свободу, незалежність, безпеку й права людини – як було записано в Статуті ООН [1]. Однак у цей документ іще тоді заклали міни вповільненої дії – принцип права народів на самовизначення й право держав на унітарність і територіальну цілісність [2, с. 297–298].

«Суверенні й незалежні держави, – заявляв американський президент Д. Трамп, – це єдиний засіб, де свобода будь-коли збереглася, демократія будь-коли тривала чи світ колись процвітав, і тому ми мусимо захищати наш суверенітет і передусім нашу заповітну незалежність» [3].

Суверенітет тривалий час уважали вищою ланкою розвитку державності й установлених міждержавних відносин. Ця система гарантувала територіальну цілісність, невтручання в унутрішні справи, визнання прав осіб, що проживають на цій території, право вибору економічної моделі розвитку, позитивний імідж. Зазначені положення було прописано на папері й закріплено в міжнародних документах. Суверенітет радше був правовою нормою, аніж системною практикою. Дозволити собі мати цілісний суверенітет мали можливість лише провідні, сильні, ядерні держави, які за всякої слушної нагоди попирали суверенітет інших держав, не таких сильних і не таких спроможних. Система суверенітету, так би мовити, відігравала захисну роль в міжнародному житті, була стримувальним чинником проти загарбання й попрання гідності держави, а також табуувала зовнішнє втручання.

Суверенізм, за нашим припущенням, можна розглядати як вияв хибної еволюції суверенітету, фактично, його прорахунків або «хвороби». Суверенізм як ідеологія суверенності протистоїть федералізму й наднаціональним об'єднанням. Суверенізм водночас захищає державу від «розчинення» в інших державах або в іншому вимірі, як, наприклад, у міжнародних наддержавних об'єднаннях [4, 5]. Сучасні представники й прихильники суверенізму відстоюють конфедеративні об'єднавчі схеми, саме такі, що їх захищав видатний політик – Президент Французької Республіки Шарль де Голль. Зазначене підтверджено й у сучасних течіях суверенізму, зокрема, голлізмі з його основним слоганом: «Європа націй».

Етимологію цього поняття ще й досі остаточно не усталено, оскільки в різних країнах наявні диференційні відгалуження суверенізму. Один з аналітиків і дослідників суверенізму *Стефано Белуччі* підрахував, що в англійській версії цього поняття є понад 140 різноманітних визначень. На думку цього ж автора суверенізм розділено на правий (представники Німеччини, поміркований) і лівий (представники Франції, що сповідують погляди крайніх марксистів-леніністів, фашистів, троцькістів тощо).

Серед лівих – відомі імена: *Marine Le Pen* у Франції, *Salvini* в Італії, *Kurz* в Австрії, *Orbán* в Угорщині. Всі вони є носіями антиєвропейських, євроскептичних та антиміграційних переконань, відповідно до яких і провадять власну політику. У Великій Британії такий підхід уже результував у Брекзїт. Стефано Белуччі також робить одне цікаве зауваження: міжнародні об'єднання створено для реалізування інтересів конкретних країн. Світова організація торгівлі (WTO) лобіює інтереси США, а Європейський Союз – Великої Британії. Водночас загалом весь сувереністичний рух спрямовано проти глобалізації [6].

Особливо міцну підтримку й пильну увагу суверенізму надають і приділяють французькі політичні кола, що під голлістською риторикою намагаються популяризувати сувереністичні засади розвитку світу й, зокрема, європейської його частини [7].

Звідки прийшов суверенізм і де його було започатковано? Тут ми спостерігаємо за цікавим феноменом: суверенізм уперше заявив про себе в Африці, а саме – у французькій колонії Алжирі наприкінці 1950-х років, коли франкомовна частина переважно з мішаних родин цієї країни виступила проти політики генерала де Голля, який вирішив надати суверенітет цій французькій колонії (1956) [8]. У 1980-х із новою силою вибухнув у канадському французькому Квебеку й відтак уже остаточно закріпився у Франції. Основним кредо французького суверенізму стало реалізування соціальних програм розвитку держави, тобто моделі, яка протистоїть вільному ринку й індивідуалізму (США) [9]. Нині натрапляємо на різновиди суверенізму в іспанських Каталонії та Басконії, які вважають переважно соціалістичними, а шотландський варіант має націоналістичне британське забарвлення й нашарування. Провідними ідеями зазначених відгалужень є невтручання держави в розвиток економіки, просування ідей неолібералізму та консерватизму. Із часом суверенізм набув ознак популізму: рекламує розвиток держав-націй, які закриватимуть і відкриватимуть свої кордони, коли вважатимуть за потрібне [10]. Нині прихильники суверенізму здебільшого апелюють до незалежності держави, до збереження її ідентичності, її обличчя.

Як засвідчив аналіз сучасної української наукової літератури, присвяченої суверенітету, питання суверенізму для більшості вітчизняних дослідників виявилось «terra incognita» – простором новим і незвіданим. Отже, можна стверджувати, що в цій царині авторка статті – перша в Україні, хто розглядає зазначену проблему. Донині в цій тематиці превалювали праці іноземних науковців, яких у незалежній Україні через брак коштів спершу видавали невеликими накладками та переважно в перекладі з російської. Іноземні аналітики розкривають питання походження суверенітету, розкривають його сутність, порівнюють інваріанти його застосування. Дещо цікаві розвідки про еволюцію суверенітету, у яких критикують

це явище й механізм його реалізації. В українській літературі питання суверенітету почали розглядали здебільшого політики й законодавці вже в часи становлення незалежної України (з 1990 р.), оскільки в СРСР право на суверенітет у міжнародних відносинах мала тільки одна держава – Радянський Союз, а не республіки.

Політологічний аналіз взаємодії суверенітету/суверенізму та наддержавності міжнародних структур уперше було запропоновано з погляду опанування й усвідомлення безальтернативності для України євроінтеграційної та євроатлантичної моделей розвитку [11]. Зазначені дослідження проводили в межах розроблення проектів законодавчих актів України щодо національної безпеки й співпраці з ЄС і НАТО. Поступово побачили світ наукові розвідки українських дослідників, присвячені суверенітету: статті, монографії, дисертаційні дослідження. Зазначені питання заходилися розробляти активніше внаслідок агресії Росії проти України. Наголосимо, що юридичні дослідження розглядають суверенітет із погляду міжнародного права та його застосування на практиці [12].

Аналіз доступної за цією тематикою літератури наводить на висновок, що автори переважно розглядають суверенізм за його результатами, які зведено до утворення невизнаних самопроголошених квазідержав. Інші ж проблеми, які породжує суверенізм, науковці здебільшого оминають увагою.

Запроваджений після Другої світової війни устрій міжнародних відносин тримався на суверенізації держав, де сильні надавали підтримку слабким за якісь привілеї, а слабкі намагалися знайти захисника свого суверенітету чи поміж провідних світових лідерів, чи в міжнародних організаціях. Громадянське суспільство XX–XXI століття не створило й не запровадило іншого механізму й інакшої системи підпорядкування. І тут на нас чатує така проблема: **а чи є в пострадянських країнах повноцінне громадянське суспільство, чи це тільки мрія політологів?**

Витоки появи суверенізму, на нашу думку, слід шукати в допущених помилках зовнішньої політики провідних держав світу, у колоніальній системі, у нав'язуванні прийнятих схем розвитку сильних держав слабким без урахування їхніх особливостей, географічного й економічного потенціалу, менталітету мешканців. Суверенітет як красиву (бажану) схему взаємовідносин між державами поступово було винесено за дужки жорстких постулатів міжнародного права, він опинився поза міжнародною практикою і поступово сходить із порядку денного. Отже, суверенізм розцвів на сучасній слабкості суверенітету, його історичній невідомості й туманно окресленому майбутньому. Згадаймо невеселий досвід суверенних європейських країн середнього економічного рівня, які не змогли захистити себе. Не заглиблюючись у сиву давнину, нагадаємо про те, як Радянський Союз загарбав суверенні території Румунії та Польщі напередодні Другої

світової війни; про радянські «ігри» із суверенітетом через нейтралітет з Австрійською Республікою; про загарбання часток української території, які потім було роздано Молдові, Польщі, Росії; про гру «кримським м'ячем», Угорську революцію, тодішню СФРЮ тощо. Далі – віддаленіші країни, де СРСР «будував» соціалізм (тодішні Камбоджа, Куба, В'єтнам, Лаос, Єгипет, Афганістан тощо).

Від СРСР не відставав і західноєвропейський світ, який розчавив тодішню Чехословаччину, долучився до «скальпування» Німеччини, зганьбився колоніальною політикою, остаточно перекреслив власний імідж подіями в югославському Косові. Чи завершено процес розчавлювання суверенних держав? Як бачимо, він триває й досі. Росія спочатку знищила Чечню, потім розрізала Грузію та Україну, ділить із Туреччиною Сирію, шантажує Білорусь.

У світовому вимірі на одному полюсі триває формування постіндустріального суспільства, а на іншому (у ХХІ столітті!) досі є підмандатні території, «народи яких не досягли ще повного самоуправління» [2] і які потребують міжнародної опіки для управління ззовні. Отже, процес поправлення суверенності триває.

У ситуації, що склалася, чому б напіврозвиненим територіям з їхніми напіврозвиненими керівниками не створити й собі окрему державку? Тому по всьому світові, як гриби після дощу, швидко виникають і так само швидко зникають самопроголошені «республіки», неспроможні не тільки до самостійного економічного й політичного розвитку, а й не здатні навіть створити власне адміністрування. ДНР і ЛНР, Придністров'я, Нагірний Карабах, Осетія і Абхазія (список можна продовжити), що не тільки «доють» своїх спонсорів/донорів, а й намагаються залякувати й шантажувати весь світ або тероризмом, або чимось на кшталт заяв про об'єднання всіх цих рудиментів у єдине ціле.

Отже, система стримувань і противаг дала тріщину. Триває формування нової схеми взаємодії – схеми ситуативних союзів.

Ми всі переживаємо перехідний період зародження нового, а це завжди болісний і тривалий процес. А ще – небезпечний. Як свідчить історія, руйнування міжнародних усталених схем призводило до світових війн і локальних зіткнень, які змітали з лиця землі мільйони людей і нищили економічний потенціал. Не будемо вимальовувати ситуацію напередодні Першої та Другої світових воєн, це загальнодоступне знання. Тобто система стримувань і противаг – це практичне втілення добре знаної з перших курсів теорії політичного реалізму Ганса Моргентау, його послідовників і учнів [13].

Поки превалювала сила, вона керувала процесом, відбувався тиск суверена на державу через контроль, залежність, управління й військову міць. Про суверенізм майже не згадували, та й у ньому не було великої потре-

би. Щойно сила послабла – суверенізм нагадав про себе. І переважно в неспроможних державах, які стали чудовим підґрунтям для його виправдання. На позначення неспроможності держав синонімічно застосовують також прикметники крихкі, слабкі, нестабільні, бідні тощо.

У доповіді британського Інституту іноземного розвитку (Overseas Development Institute, ODI) щодо неспроможних держав зазначено, що термін «крихка держава» не має чіткого визначення. З одного боку, його використовують як для визначення функціональності держав, так і на позначення наслідків неспроможності держави. Тобто окреслення проблем, що їх створюють ці держави, як-от загрози для глобальної безпеки чи проблема біженців. Крім того, оцінюють рівень неспроможності, за яким слабкі держави поділено на низку відповідних груп. Так було складено «Індекс неспроможних держав» [14].

До першої групи потрапили держави, котрі не здатні виконувати більшість своїх функцій (як, наприклад, Сомалі). До другої групи належать країни в стані занепаду, які своєю поведінкою спричиняють конфлікти. Третя група – держави-вигнанці. І, нарешті, є держави, які повністю чи здебільшого нежиттєспроможні. Саме на території цих держав виникають різноманітні анклавні – непідконтрольні чи підпорядковані польовим командирам. Типовим наочним прикладом неспроможної держави тривалий час є Сомалі. У цьому ж напрямі крокують Демократична Республіка Конго, Гвінея та Судан.

Загрози, які становлять такі держави (насамперед тероризм), турбують найрозвинутіші країни. Найактивніше цими питаннями переймаються адміністрації американських президентів. Так, за президентства Білла Клінтона було започатковано «Проект із розроблення стратегій для держав, що занепадають, неспроможних країн і держав, що відновлюються» («Project to develop strategies for failing, failed, and recovering states», 1994). Пізніше цей проект реалізували в «Центрі інституційних реформ і неформального сектора» (IRIS) Університету штату Меріленд та Університету Джорджа Мейсона за фінансування USAID [15]. Роль пускових механізмів у занепаді таких держав і виникненні анклавів як перших виявів суверенізму відіграють конкретні суспільні групи й навіть окремі ляльководи, схильні до конфліктів, що на повну силу використовують прорахунки влади: політичні репресії, високий рівень корупції, бідність, низький рівень освіти, релігійні конфлікти, набутий досвід громадянських конфліктів тощо. До того ж і зовнішнє втручання може стати спусковим гачком, хоча його не завжди враховують під час досліджень цього явища. Слід визнати, що поступово змін зазнає також ставлення до ролі особистості: спершу її наділили статусом визначального чинника будь-якого заколоту, а тоді знову зробили несуттєвою. Нині ж особистість у будь-яких заворушеннях повертається на своє почесне рушійне місце.

Минув час, і знову постало питання про зміну парадигми міжнародного буття. У деяких мільярдерів є все, окрім міжнародної суб'єктності. Вони пишаються набутим статусом, суть якого розкрито у формулі: «Раніше слухалися ми», – тобто слухалися представників державної влади. Тепер, навпаки, «слухаються» їх. Тепер, коли Тім Кук чи Марк Цукерберг приїждять до Парижа, це вони вирішують, із ким зі французьких політичних діячів зустрічатися. І все ж метою цих західноамериканських гравців є не просто захист їхніх економічних інтересів, а й пропагування світогляду, заснованого на їхніх цінностях.

Інший приклад стосується діалогу між Федеральним бюро розслідувань США та «Apple» у справі Сан-Бернардіно, коли ФБР просило інструментів для прочитання зашифрованих повідомлень на «iPhone» одного з двох терористів, які розстріляли 14 осіб. «Apple» відмовилася надавати доступ до своїх смартфонів, посилаючись на ризики для конфіденційності своїх клієнтів. «Apple» пишалася тим, що захищає основні права, зокрема й право на приватність розмов, у такий спосіб виступаючи проти американської держави. Отже, ідея про те, що завдяки технологіям приватні гравці зможуть вигідно замінити державу та її державні служби в їхніх традиційних функціях, стає дедалі популярнішою [16]. І саме такі приватні гравці роздувають суверенізм, що надає їм додаткових статків і привілеїв.

Низка прикладів посиленого впливу суверенізму стосується частково визнаних самопроголошених квазідержав. Це, нагадаємо, і Косово, і Чечня, і Татарстан, ДНР і ЛНР. До цього списку намагався потрапити «а-ля самостійний» Крим (але не спромігся, оскільки дуже заманлива для апетитів Росії ракетна база може постати на його сердолікових бухтах).

Аналізуючи події, які передували виникненню цих утворень, доходиш висновку: зазначені суверенізми на пострадянському просторі породжує та активно нав'язує саме Росія, і тому вона мусить відповісти за всі негативні наслідки такої успадкованої від колишнього СРСР тоталітарної політики.

В інших регіонах світу наявні й свої доморослі гравці.

Наступну причину посилення суверенізму вбачаємо в кризах. Криза завжди спричиняє руйнацію. Криза в політиці, економіці, ідеології, культурі... урешті, «криза в головах». Світова економічна криза затягнулася на невизначений час. Як наслідок, кризовий стан економіки ускладнює соціальне становище, а погіршення соціальної ситуації в будь-якій країні загострює негативне ставлення до влади, яке часто зосереджено на етнічному факторі, оскільки значно легше роздувати «пожежу» на етнічному ґрунті, ніж на політичному.

Національне питання, етнічна диференціація – це доволі вразлива й тонка субстанція, що чутливо реагує на будь-які негаразди. Її спричиняють і внутрішні, і зовнішні чинники: здебільшого нерозв'язані питання забезпечення повноправного розвитку національних меншин, непродумана полі-

тика титульної нації щодо них, історичні образи, що починаються з давніх штучних територіальних переділів, а також історичні недопрацювання, помилки попередників.

Спалахи етнічного протистояння виникають у тих суспільствах, де державотворення відбувалося переважно шляхом поглинання чужих територій, штучного насильницького приєднання інших народів – представників інакших цінностей та інших цивілізацій. Загарбницька політика, поведінка повновладного господаря на окупованих землях, обмежена свідомість власника – це все продукт століть, протягом яких було сформовано глибокі корені антагонізму: повсюдне несприймання владного істеблїшменту, стійка ненависть до експлуататора, історичний код протистояння й боротьби за незалежність.

Отже, щоб досягнути феномен суверенізму, треба опанувати феномен суверенітету. Постає питання щодо сутності суверенітету: над ким є ця влада? Над супротивником? Ні. Суверенітет – влада над співгромадянами. Якщо прискіпливіше вивчити це явище то спадає на думку, що його було штучно запроваджено, щоби володарювати над власним народом. Нагадаємо, що історія суверенітету бере початок із влади одного – можновладця. Та й походить це поняття від «сузерена», «суверена», тобто монарха, що відповідає за свою землю, за своїх громадян-підданих, які на цій землі живуть. Отже, суверенітет править тими, хто складає суспільство. Імовірно, тому механізм суверенітету як необхідного (карального) апарату було піднесено до високого рівня міжнародно-правових норм і закріплено у відповідних документах.

Наступне джерело суверенізму – слабкість суверенітету. Суверенітет бере свій початок із Вестфальської системи міжнародних відносин, яка постала внаслідок завершення тридцятилітньої боротьби з релігійними догмами за світськість і незалежність європейських держав. Користуючись нагодою, висловлюю через століття глибоку вдячність дипломатові, голландському вченому-правникові й державному діячеві Гуто Гроцію (1583–1645) – завдяки його ролі у формуванні поняття про суверенітет і відповідним дослідженням (див. праці про морське право тощо) цей феномен було закладено в тексти Вестфальського миру 1648 року. Світські монархи залюбки скористалися новацією, оскільки дістали юридичне підтвердження своїх прав. Хоча, попри дедалі більшу увагу до поняття суверенітету, війни тривали, було й протистояння – перманентна боротьба за розподіл територій, за переділ світу. І щоразу суверенітетові як захисній системі завдавали потужних ударів, од яких його засади хитались і підломлювалися.

Ознаки суверенізму виявляємо також у неспроможності держави гідно організувати «державний побут», тобто навести лад у системі державного існування: у конституційному вимірі, в атрибутах і символах – у політичному й інформаційному просторах, що відповідають за утвердження державних ознак в міжнародному праві, а також у гуманітарній царині.

Суверенізму опосередковано сприяє і наддержавна сутність міжнародних організацій. Зрозуміло, не всіх. Із формально-правових позицій серед ознак наднаціональності, властивих ЄС, можна виокремити: право втручатися в питання, які належать до внутрішньої компетенції держав відповідно до Конституції; надання широких повноважень міжнародним службовцям щодо запровадження правил і контролю за їх виконанням; змога своїми рішеннями прямо зобов'язувати до чогось фізичних і юридичних осіб держав-учасниць (чи в такий самий спосіб надавати їм право на щось) тощо. Досі тривають дебати щодо несумісності наднаціональних функцій міжнародних організацій із принципами дотримання державного суверенітету й невтручання у внутрішні справи держав-членкинь.

Згодом концепція державного розвитку зазнала еволюційних змін, пов'язані із суверенітетом поняття дістали нових трактувань. Будь-яка держава, визнаючи правомірною наднаціональність окремих міжнародних організацій, мусить розуміти, що це матиме для неї конкретні наслідки. З огляду на зазначене, демократизація українського суспільства й держави загалом передбачає глибоку реструктуризацію всієї законодавчої та судової систем, соціальної сфери, проведення економічних реформ [17].

Передавання ж суверенних компетенцій послаблює державу й часто спричинює розвиток незворотних процесів, зокрема й суверенізму. Американський дослідник Жиль Бабіне доводив: «[...] Деякі передавання суверенітету іноді здійснюють за явної підтримки державних установ» [18].

Як можна запобігти суверенізму?

1. Одним із варіантів гальмування такого сценарію може бути відмова від участі в міжнародних організаціях. Однак слабкі держави не можуть собі дозволити цієї опції. Спостерігаючи за сучасними подіями, доходиш висновку, що захист слабкої держави можливий лише через інтеграцію з розвиненими країнами, міжнародними структурами, які здатні взяти на себе відповідальність за партнера. Отже, безпеку України може гарантувати колективна система захисту, яку нині реалізують через співпрацю й інтеграцію зі світовими та регіональними безпековими структурами, а також через розбудову власних сил захисту.

2. Виробити особливий підхід до історичної пам'яті, вплив якої дається взнаки через кілька поколінь [19]. У зв'язку із зазначеним, чи не є «оксамитове розлучення» Чехії та Словаччини виявом суверенізму Чеської Республіки? Суверенізм переміг у колишній Югославії, розсипавши цю квітучу країну на низку мініреспублік, деякі з них і донині в кризовому стані; зіграв на руку в югославському Косові; відкрояв пів острова в Греції через турецький гамбіт; а в Україні захопив півострів Крим і простягнув руки до промислових Донецької та Луганської областей.

3. Додамо також, що в діяльності неурядових організацій теж можна простежити механізм реалізування суверенізму [20], який став небезпечним викликом сьогодення. Ця хвороба нереалізованих політичних амбіцій, що вийшла за межі однієї держави й поширилася світом, руйнує усталені норми, традиції та стабільність. І думка одного з найефективніших прем'єр-міністрів Великої Британії Дж. Палмерстона (1784–1865) як ніколи підтверджує перемогу суверенізму сьогодення. Красиво зручить: в Англії нема ні вічних друзів, ані вічних ворогів, є тільки вічні інтереси. От саме ці інтереси й розвалюють Європейський Союз, у якому Велика Британія відіграла роль сувереністки, а отже, і руйнівниці цього об'єднання.

Насамкінець наведемо думку Папи Франциска: «Популізм у своїй основі – те саме, що й суверенізм, який “ніколи не доводить до добра” та “спричинює війни”. Люди суверенні (усі по-своєму мислять, відчувають, розкривають себе), а от популістична діяльність породжує форми суверенізму. Цей суфікс “-ізм” ніколи не на добре» [21].

Замість висновку

Будь-яке соціальне явище має розвиватися, еволюціонувати. Так і суверенітет, який є застарілою формою державного буття, шукає нових варіантів розвитку в глобальному вимірі. Суверенізм можна розглядати як нову форму розвитку суверенітету та як засіб його послаблення. А зараз і як поштовх до посилення суверенітету. Суверенізм призвів до кривавих війн у різних регіонах світу. Наслідок, поза людськими жертвами й руйнацією економічного потенціалу, – масова міграція населення, якій поки немає засобів протистояння. Суверенізм творить нову соціальну ідентичність у регіонах війни, що є загрозливим викликом для національної безпеки. Отже, суверенізм створює лише нестабільність, соціальний хаос, зіткнення та людські жертви.

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України: монографія / Л.Д. Чекаленко; РНБО України. К.: НІПМБ, 2005. 351 с.
3. Thompson, D. (2019). 'Sovereignty: What it means and what it doesn't', *ShareAmerica*. 23 September [online]. Available at: <https://share.america.gov/sovereignty-what-it-means-and-what-it-doesnt>
4. Чекаленко Л.Д. Становлення системи безпеки європейської інтеграції // Україна дипломатична. К., 2009. Вип. X. С. 647–670.
5. Agustin, Ó.G. (2020). 'Sovereignism and Transnationalism', in *Left-Wing Populism: The Politics of the People*. Emerald Publishing Limited, pp. 99-114. [in English]
6. Bellucci, S. (2019). 'Sovereignism', Universiteit Leiden, 2 April [online]. Available at: <https://www.universiteitleiden.nl/en/internationalstudies/blog/blog-post/sovereignism?fbclid=IwAR208NyrHq0lqeRiA6t3Rw2jzt18CV7sJTz-TUxk-10MJKryExsZkf-tKA> [in English]
7. Souverainisme, L'Opinion [online]. Available at: <https://www.lopinion.fr/mots-cles/souverainisme?fbclid=IwAR1P-7n5F9TQFaX3x3bjlLQ7uPLOXgQ5rEpndiLxAGpG0UFaAsCvDd22PT2E> [in French]
8. Чекаленко Л. Національна безпека Франції: концептуальна складова [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. КНУ імені Тараса Шевченка, ІМБ. Режим доступу: <https://www.journals.iir.kiev.ua/article.view>

9. Чекаленко Л.Д. Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра. політ. наук / Л.Д. Чекаленко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2007. 34 с.
10. Задорожній О.В. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право / Укр. асоц. міжнар. права [Антонович М.М. та ін.; упоряд. і заг. ред. Задорожній О.В.]. К.: К.І.С., 2014. 1013 с.
11. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право. Одеса: Фенікс, 2018. 744 с.; Козак Л. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. К., 2002. 48 с.
12. Жуано Д. Світова організація торгівлі / пер. із франц. М. Марченко. К.: К.І.С., 2006. 120 с.; Lubell, N. (2010). Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors. Oxford: Oxford University Press. P. 312; Milanovic, M. (2011). Extraterritorial Application of Human Rights Treaties. Oxford: Oxford University Press. 276 pp.
13. Morgenthau, H.J. (1960). Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. New York: Alfred A. Knopf. P. 242.
14. The Fund for Peace. The Failed States Index 2011 [online]. Available at: https://www.pucsp.br/ecopolitica/downloads/failed_states_index_2011.pdf; The Fund for Peace. Fragile States Index Annual Report 2019 [online]. Available at: <https://fundforpeace.org/2019/04/10/fragile-states-index-2019/>
15. Васильєва М. Зарубіжна допомога в системі пріоритетів зовнішньої політики США. Київ. Фенікс. 2011. 183 с.
16. Le Noan, E. (2020). "Politique industrielle: le souverainisme fait fausse route". La chronique d'Erwan Le Noan', L'Opinion, 21 June [online]. Available at: <https://www.lopinion.fr/edition/economie/politique-industrielle-discours-souverainiste-qui-fait-fausse-route-218949?fbclid=IwAR0f-6s1H2skeKsvTJ1A-jJmpbtNYAnse2ElwhmaTOKlw-pqFlc0AnZDG7BQ>
17. Babinet, G. (2018). 'The End of Nation States? Part 1: Technology-Induced Sovereignty Transfers', Institut Montaigne [online]. Available at: <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/end-nation-states-part-1-technology-induced-sovereignty-transfers>
18. Koskeniemi, M. (2011). 'What Use for Sovereignty Today?' Asian Journal of International Law. Cambridge University Press, 1(1), pp. 61–70. DOI: 10.1017/S2044251310000044
19. Чекаленко Л. Історія пам'яті або пам'ять історії: методологія дослідження [Електронний ресурс] / Л. Чекаленко, В. Ціватий // Evropský politický a právní diskurz. 2014. Svazek 1. 5. vydání. S. 134–144. Режим доступу: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-6/26.pdf>
20. 'Our Sovereignty: Shall We Use It?' By Wendell L. Willkie. April 1944 [online]. Available at: <http://www.globalization101.org/the-issue-of-sovereignty/>
21. Williams, T.D. (2019). 'Pope Francis Calls for 'Antidote' to Populism', Breitbart, 20 August [online]. Available at: <https://www.breitbart.com/politics/2019/08/20/pope-francis-calls-antidote-populism/>

Liudmyla CHEKALENKO,
*Merited Worker of Science and Technology of Ukraine,
Doctor of Political Science,
Full Professor, Department of History of World Ukrainians,
Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE PHENOMENON OF STATE SOVEREIGNTY: PAST AND PRESENT

Abstract. The article examines the current condition of the status of state sovereignty, which is being gradually replaced by such social and political phenomenon as sovereignism. The author is convinced that the reason of its current rise is the weakening of sovereignty, the artificially made, legally enshrined, and not always successful mechanism of the state's existence. Sovereignism became widely spread in the aftermath of World War II. The erst-while world order in international relations rested upon state sovereignty, where the strong provided assistance to the weak in return for certain privileges, and the weak sought to find a protector of their sovereignty among the world's leaders and international organisations.

The author states any social phenomenon has to develop and evolve. This is also the case with sovereignty, an obsolete form of the state's existence, which is searching for new variants of development on the global scale. Sovereignism may be regarded as a new pattern in the development of sovereignty and a means of weakening it. At the same time, it may be viewed as an impetus to strengthening sovereignty. Sovereignism has led to deadly wars and the influx of migrants all around the world; it is a hazardous challenge of the present. This fever of forgone political ambitions transcending state borders and spreading all over the globe is destructing established norms, traditions, and stability. Sovereignism is creating a new social identity in regions at war, which is a dangerous challenge for national security. Thus, sovereignism brings instability, chaos, clashes, and human toll.

The author draws a conclusion that given current developments the protection of a weak state is possible only through integration with advanced economies and international agencies able to take responsibility for their partners and, most importantly, through building one's own national defence forces.

Keywords: nationalism, sovereignty, human rights, dignity, war.

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор;

Вікторія СОЛОШЕНКО,
кандидатка історичних наук, доцентка,
Державна установа «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті йдеться про сформовану на засадах Основного закону ФРН партійно-політичну систему, яка є однією з головних опор демократії німецької держави. Партійно-політична система західнонімецького зразка, яка опирається на солідний правовий ґрунт, традиційну політичну культуру, переконливо довела свій демократизм і життєздатність протягом кількох десятиліть повоєнного періоду. Ефективність цієї системи забезпечено завдяки двом великим партіям християнських демократів і соціал-демократів. Привабливість їхніх програмних засад, широка політична робота, державницькі підходи вможливили свого часу витіснення інших, маловпливових, партій. Дієвість і життєздатність партійно-політичної системи ФРН доводить і перебіг процесу відновлення державної єдності Німеччини. Однак в нинішніх умовах все гостріше постають проблеми адаптації політичної сфери до сучасних викликів.

Ключові слова: партійно-політична система, ФРН, державний устрій, Німеччина, християнські демократи, соціал-демократи.

На політичну модель у сучасній ФРН впливають нові проблеми та виклики, пов'язані не лише із внутрішніми процесами, а й із великими впливами інтеграції та глобалізації. Тож державні й політичні структури зазнають значних випробувань за умов утвердження політичної єдності нації, відчутного поглиблення й розширення європейської інтеграції до майже континентальних вимірів.

Після завершення процесу державного возз'єднання Німеччини в жовтні 1990 року в керівництві й громадськості переважало уявлення про

більш-менш швидку інтеграцію нових федеральних земель в єдину країну. Проте минуло три десятиліття, а між західними й східними землями досі є суттєві відмінності – не тільки щодо рівня економічного розвитку, а й у громадянських оцінках внутрішньої політики та зовнішньополітичних пріоритетів ФРН. З огляду на низку криз в Європейському Союзі й світовій спільноті в країнах євроатлантичного ареалу зріс вплив популістських партій і рухів. Це помітно в більшості держав-членів Євросоюзу, а надто зважаючи на наслідки фінансово-економічної кризи 2008 р. та потоки біженців до країн ЄС у 2015-му й подальших роках.

Саме кризові явища, з якими зіткнулися держави ЄС, стали вагомими детермінантами зростання впливу в Євросоюзі популістських партій і рухів. Унаслідок цих негативних тенденцій більшість громадян Великої Британії 2016 р. проголосували за Брекзіт, тобто вихід із Євросоюзу, а 2020-го уряд Б. Джонсона почав утілювати цей процес на практиці. Усі ці й інші чинники мають різноаспектні впливи на ФРН та є своєрідним випробуванням для політичних лідерів і політичної системи.

Німеччина – федеративна держава, у складі якої 16 федеральних земель зі своїми конституціями, парламентами й урядами. Найвища влада належить загальнодержавним інститутам. Законодавча гілка влади має двопалатну систему: у державі поряд із німецьким Бундестагом в ухваленні законів бере участь Бундесрат, який утворюють представники, делеговані від земельних урядів. Згідно з Основним законом владу Президента обмежено, значно більше владних повноважень надано Федеральному канцлеру, тобто керівникові Уряду ФРН. Федеральний канцлер – це повноправний лідер держави та єдиний, кого обирають під час першого засідання новосформованого німецького Бундестагу. Його статус, обсяг повноважень і можливостей впливати на політику країни визначає відповідний термін – «канцлерська демократія» [1].

Вибори до Бундестагу відбуваються що чотири роки, а до земельних ландтагів – що чотири чи п'ять. Вибірчі цикли до Парламенту й ландтагів не збігається в часі. Часто буває, що земельні вибори стають своєрідним тестом на підтримку політики Федерального уряду, і здебільшого політичні вподобання електорату на парламентських і земельних виборах відчутно різняться. У Німеччині багатопартійна система, партії мають особливе конституційно-правове становище й державну фінансову підтримку. Політичні партії в Німеччині надзвичайно важливі, адже сприяють не тільки розвитку політичної системи, а й формуванню політичної волі народу.

Політичний ландшафт сучасної ФРН було сформовано в повоєнний період розвитку партійного спектра Західної Німеччини, а відтак суттєво доповнено в роки після приєднання до неї п'яти нових земель із самоліквідованої НДР. Станом на 1990 р. у ФРН було створено й успішно

впроваджено (західно)німецьку політичну модель, яку вважали однією зі знакових в Європі. Вона могла бути одним із прикладів представницької демократичної системи. Поряд з іншими чинниками й інституційними засадами, становлення та функціонування демократії у ФРН ґрунтується на стійкій партійно-політичній системі, конституційній унормованості й демократичних процедурах її діяльності.

В історії XX століття маємо чимало прикладів, коли демократії зазнавали поразки й країною керували недемократичні режими. Концептуально теорію правової держави (нім. «Rechtsstaat») уперше обґрунтували німецькі вчені на початку XIX століття (К.Т. Велькер – у 1813 р., Й.К. Фрайгер фон Аретін – у 1824 р., Р. фон Моль – у 1832 р.), а теорію соціальної держави – також у Німеччині, але через майже сто років (Г. Геллер – у 1929 р.). Утілювали ідеї на практиці державотворення не тільки в Німеччині, а й в інших країнах Західної Європи. Наприкінці XIX століття правову державність було чітко визначено в конституціях та інших законодавчих актах Німеччини, Великої Британії, Франції. Юридично концепцію правової державності вперше зафіксували в ст. 20 Конституції ФРН 1949 р., проте ідеалу в повному обсязі досі не досягнуто [2].

Надто важливими виявилися чітко визначені конституційні засади формування й діяльності політичних партій в Основному законі ФРН – було враховано сильні та слабкі позиції політичних партій доби Веймарської республіки. У роки першої (невдалої) демократичної системи врядування в Німеччині серед правників побутувала думка, що партії – це установи, які стоять поза державністю та конституцією. Хоч вони й були невіддільним складником німецького політичного життя, в Основному законі про них не було ні слова. Щоб уникнути типової німецької дилеми й визнати лише те, що неодмінно врегульовано з правового погляду, партії в новопосталій Федеративній Республіці було, мовою юристів, «конституціоналізовано». Зрозуміло, що це полегшило юридичний бік проблеми визнання «партійної держави», хоча й не усунуло всіх проблем. Представники німецької конституційної юриспруденції в повоєнні роки розгорнули щодо такого нового правового становища велику дискусію. Дехто звів на цьому навіть теорію партійної держави.

Порівняно до партійно-політичної моделі Веймарської республіки, яка, до речі, була поміж причин загибелі першої німецької демократії, перевага розвитку політичної моделі Федеративної Республіки Німеччина полягала в концентруванні на малій кількості партій із шансами переходу влади від однієї провідної партії до іншої. Також плюсом було те, що жодна велика чи важлива партія не перебувала в принциповій опозиції до політичної системи, до демократії [3].

Великим запобіжником проти можливих деструктивних підходів стало формулювання конституційно-правових положень, які в подальшому

розвитку політичної моделі ФРН слугували як правовий бар'єр і механізм забезпечення суспільства від радикальних – правих і лівих – партійних формувань шляхом їх заборони. Політично вагомим було й те, що партії здебільшого дистанціювалися від націонал-соціалістичної ідеології чи її спадку.

На 1990 рік у Західній Німеччині успішно функціонувала політична модель, яку утворювали лише п'ять демократичних сил: християнські демократи (ХДС / ХСС), СДПН, ВДП і партія «зелених». Християнські демократи й соціал-демократи посідали провідні позиції в країні та по черзі очолювали коаліційні уряди. Протягом 1966–1969 рр. вони працювали у сформованій «великій коаліції»; за малих коаліцій їхніми союзниками були ліберали.

Після досягнення державної єдності Німеччини політичну модель загалом лишили таку саму, проте з низкою якісних змін. Так, у східнонімецьких землях, окрім відгалужень політичних партій Заходу, діяла спадкоємиця керівної партії колишньої НДР – Партія демократичного соціалізму (ПДС). Завдяки преференціям перехідного періоду, ПДС було представлено в Бундестазі. У 1998–2005 рр. політичну модель на федеральному рівні поповнили новою ознакою – протягом цього періоду діяла так звана червоно-зелена коаліція: СДПН та «Союз 90 / Зелені».

Відтак стали помітними відмінності політичної культури й електоральних уподобань у нових і старих федеральних землях об'єднаної Німеччини. Останніми роками ця диференціація набувала чіткіших ознак і неабиякої актуальності.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р. та численні біженці стали причинами посилення правих настроїв у більшості країн Європи. У Німеччині популісти й праві екстремісти мають найбільшу підтримку саме на теренах колишньої НДР. Про це свідчать як земельні вибори до ландтагів попередніх років, так і парламентські 2017 р. Якщо в перших виборах до Бундестагу брали участь 16 партій, то в останніх – 42; за підсумками останніх парламентських виборів туди потрапило сім політичних партій, серед яких праворадикальна Альтернатива для Німеччини (АдН) посіла третє місце. Депутатів од АдН тоді було представлено в 14 ландтагах, лібералів (ВДП) – у 9, Лівої партії («Лівих») – у 10. Великі народні партії – ХДС і СДПН, переживаючи кризи ідентичності, дістали відчутно меншу підтримку, ніж на попередніх виборах. Політичний спектр у Бундестазі та в суспільстві набув строкатості. Це ставить чимало питань щодо шансів на формування парламентської більшості, значно звужує можливості й послаблює стійкість нинішньої політичної моделі. До прикладу, криза щодо формування останнього уряду тривала майже півроку. Тобто відмінності між партійними вподобаннями були очевидні на федеральному рівні. З великими складнощами Ангелі Меркель, багаторічній лідерці ХДС, усе ж удалося вчергове створити «велику коаліцію» із соціал-демо-

кратами. Проте наступні земельні вибори підтвердили втрати провідних політичних партій і відповідне зростання підтримки «зелених», а також упевнену прохідність лівих і правих популістських сил. Піком цього тренду стали вибори в жовтні 2019 року до ландтагу в Тюрингії. Тоді АдН дістала вдвічі більше голосів підтримки, ніж на попередніх виборах, і посіла друге місце в ландтазі за кількістю мандатів [4].

Вражає те, що возз'єднання Німеччини здебільшого зберегло західнонімецьку партійну систему, щоправда, зі значними втратами для СДПН, а пізніше й для ХДС. Тобто в партійно-політичному житті ФРН однозначно є належна наступність. З іншого боку, процес возз'єднання посилив започатковану ще в 1980-х рр. тенденцію щодо приведення в рух усталеної партійної системи. Піднесення й ейфорія минули, і тепер на Заході та Сході країни зростає незадоволення сформованими партіями. У цьому контексті побоювання щодо стабільності цих партій у ФРН та їхньої здатності функціонувати в умовах турбулентних змін не видаються необґрунтованими.

Аналіз свідчить, що перші загальнонімецькі вибори в грудні 1990 року, стали, по суті, вагомим підтвердженням міцності старої партійної системи й принесли успіх обом провідним партіям. Було забезпечено більшість голосів для третього Федерального уряду на чолі з Канцлером Гельмутом Колем – Канцлером німецької єдності. Водночас було урухомлено німецький партійний ландшафт: стали заперечувати абсолютний панівний статус тих партій, які іменували себе «опорами держави» – ХДС / ХСС, СДПН і ВДП. Це пов'язано з процесами динамічних суспільних і політичних змін, диференціацією вподобань виборців.

Так, Партія демократичного соціалізму, спадкоємиця керівної в НДР СЕПН, спершу здебільшого виступала представницею інтересів лише східнонімецьких громадян. Її значення й вплив на західнонімецьких землях і нині вельми невеликий. Однак парламентська діяльність протягом останніх років та успіхи ПДС наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на виборах різного рівня поряд з іншими чинниками сприяли зміцненню позицій цієї партії в загальнонімецькій політичній системі, а останніми роками найбільше в східнонімецьких землях. Зрозуміло, що відповідні світоглядні зміни ПДС і кадрове оновлення сприяли її певній модифікації. Із цією партією та її спадкоємицею з 2007 р. – Лівою партією, змушені нині співпрацювати інші політичні сили на земельному рівні, а невдовзі цілком можливо, що й на загальнонімецькому. Усе це покликано сприяти зміцненню демократичного устрою та досягненню міцнішого громадського консенсусу.

Варто наголосити, що державну єдність Німеччини в 1990 р. було відновлено без серйозних відхилень од політичної системи ФРН. Ба більше, засади демократії, партійно-політична система Федеративної республіки поширилися на терени колишньої НДР і довели свою життєздатність.

Водночас із досягненням державної єдності у ФРН тимчасово змінили виборче право, щоб надати відповідні можливості новим партіям колишньої НДР. Ці зміни сприяли тому, щоб Партія демократичного соціалізму й правозахисники «Союз 90» змогли потрапити до першого загальнонімецького Бундестагу. Пізніше виборче законодавство також корегували.

Тож підтвердженням стабілізаційної ролі політичної системи у ФРН і переосмислення світоглядних засад поміж населення п'яти східних земель слугують результати опитування громадської думки в середині 1990-х років. Так, 33,5% респондентів дотримувалися чіткої центристської орієнтації, 62,6% дещо тяжіли до центрризму й лише близько 1,0% – до крайніх полюсів політичного спектра. Окрім того, 72% колишніх громадян НДР uważали правильним свій вибір на користь західної моделі демократії, який зробили 1990 року. Слід додати, що за результатами опитування по східнонімецьких землях уже у 2010 р. 44,7% оцінили своє ставлення як «не дуже задоволені», 38,1% «задоволені» й 3,3% «дуже задоволені» політичною системою ФРН [5].

У 2012 р. було проведено реформу виборчої системи, у межах якої впроваджено низку нових особливостей розподілу місць у Бундестазі. Відповідно до неї, починаючи з виборів 2013 р., їхню кількість визначали «гарантовано пропорційно» до поданих за партії голосів. Законодавець тоді врахував відповідні приписи Конституційного суду 2008 та 2011 рр. щодо дотримання принципу рівності першого й другого голосів – за окремого кандидата та за політичну партію. Для того щоб зберегти пропорцію відповідно до розподілу других голосів, передбачено збільшення кількості мандатів для менших партій [6].

Конституційний суд ФРН також скасував п'ятивідсотковий бар'єр поданих голосів для проходження партій до земельних ландтагів і за виборами до Європейського парламенту. Уже на виборах до Європарламенту в травні 2014 р. діяв бар'єр у 3%, який уможливив проходження депутатів од 7 малих партій до цього органу. Відповідно зросли можливості малих партій потрапити до ландтагів на всіх наступних земельних виборах.

Також слід зазначити, що виклики глобалізації, суттєві впливи світової фінансово-економічної кризи 2008 р. та міграційні потоки із кризових регіонів вплинули на розвиток ФРН не лише з економічного й соціально-політичного погляду. Чималих турбуленцій зазнає політичний ландшафт, що помітно за результатами європейських, парламентських і земельних виборів у Німеччині. Міграційна криза 2015 р., коли ФРН була змушена прийняти близько мільйона біженців із зони воєнних конфліктів країн Азії та Африки, вельми гостро відбивалася на політичних уподобаннях відповідних електоральних зрізів. На цьому тлі відчутними стали втрати як християнських демократів, так і соціал-демократів, натомість велику електоральну підтримку має новоутворена партія Альтернатива для Ні-

меччини (АдН). Саме її гасла, заперечення урядової політики щодо прийняття такої кількості біженців до країни, як і інші чинники, забезпечили значний прорив АдН на кількох останніх виборах. Про це йтиметься далі.

Участь ліберальної партії в урядовій коаліції ХДС / ХСС – ВДП на чолі з А. Меркель (2009–2013 рр.) була невдалою, оскільки вільні демократи не змогли ефективно відстоювати інтереси своїх виборців, що призвело до втрати авторитету й популярності партії. На виборах 2013 р. ВДП здобула найменше голосів за весь повоєнний час – 4,7% – і вперше у своїй історії не пройшла до Бундестагу.

У післявиборчий період партія переживала «кризу ідентичності», а надто з огляду на те, що ліберали вперше не мали представництва в Парламенті. У зв'язку із цим ВДП докладала зусиль, щоб чіткіше визначити свій програмно-політичний профіль на противагу ХДС, СДПН і «зеленим», а також сформувати конкретнішу програму з урахуванням вимог часу. На їхню думку, першочерговими мають бути завдання із забезпечення більшої громадянської свободи через скорочення масштабів державного втручання в суспільне життя. Партія прагне постати в очах громадськості саме тією організацією, яка найпоспідовніше відстоює «антиетатистську» лінію. З огляду на такі оцінки, немає підстав говорити про повне повернення ВДП до вихідних позицій класичного лібералізму. Адже вільні демократи зовсім не мають наміру відмовитися від ідей народовладдя й соціальної справедливості. Натомість лібералізм раннього періоду не був пов'язаний із демократією, його вимоги політичної та економічної свободи були інші.

У своїй передвиборчій програмі 2017 р. вільні демократи виступали з неоліберальних позицій, обіцяючи не підвищувати податків, знизити дотації підприємствам, продати державні акції. ВДП не підтримує підходів щодо створення єдиної системи медичного страхування, виступає за скасування обмежень підвищення орендної плати. Останнє, за її планом, має привести до пожвавлення будівельного сектора й створення нових робочих місць. У міграційній політиці ліберали наголошують на економічній доцільності розширити можливості залучення у ФРН кваліфікованої робочої сили.

За підсумками виборів 2017 р. до Бундестагу ВДП набрала 10,7% голосів і відновила свій парламентський статус, а її лідер Крістіан Ліндман очолив відповідну фракцію [7].

«Зеленим» спершу був властивий негативізм щодо державної влади, у якій вони вбачали основну перешкоду для свободи людини, інструмент насильства й примусу, чужу силу, що панує над суспільством. Із цими поглядами було пов'язано вимогу обмежити прерогативи держави. Згідно з тогочасними програмними засадами, «зелені» мали чотири сутнісні профільні ознаки: вони були «екологічні», «соціальні», «ненасильницькі» та прихильні до «базисної демократії».

Водночас, просуваючись до владних позицій на земельному й федеральному рівнях, «зелені» відповідно змінювали свої підходи. За визначенням колишнього депутата Бундестагу від «зелених», а потім професора Школи управління землі Гессен Г. Кляйнерта, із їхньої партії не вийшло нового типу політичної організації. «Зелені», як і інші до них, пройшли шлях од руху до партії, яка нині структурно схожа на ВДП [8].

Успішно вийшовши на політичну арену, спочатку досягаючи представництва в Європарламенті 1979 р., відтак у землях, а в 1983 р. потрапивши вперше до Бундестагу, «зелені» на федеральному рівні сприяли відчутним зрушенням у стабільній до того німецькій партійній системі. Цей тренд у 1980-ті роки було зумовлено дедалі більшим відходом од структури, що складалася з двох великих партій і однієї малої політичної сили. Така система трансформувалася в чотирипартійну, уже з двома малими партіями, і кожна з них окремо могли скласти коаліцію з потенційно сильнішим союзником. Так, наприклад, різні «червоно-зелені» (СДПН – «зелені») та «чорно-зелені» (ХДС – «зелені») партнерські союзи з 1980-х набували досвіду на земельному рівні, щоб перейти й на федеральний рівень німецького парламентаризму.

Досягнення державної єдності Німеччини, складнощі поміж «зелених», як і незначні успіхи правозахисників колишньої НДР – «Союзу 90», спонукали лідерів цих партій до поглибленого аналізу діяльності й кооперування. У травні 1993 р. на об'єднавчому з'їзді в Лейпцигу західнонімецькі «зелені» зі східнонімецьким «Союзом 90» створили єдину політичну силу «Союз 90 / Зелені». Консолідація сил уможливила успішну участь у наступних виборах. Так, у жовтні 1994 року на парламентських виборах «зелені» здобули 7,3% голосів і сформували третю за чисельністю фракцію Бундестагу [9].

Наступні конструктивні підходи, програмні тези «Союзу 90 / Зелених» сприяли успішній співпраці партії із соціал-демократами на федеральному рівні в 1998 р. «Зелені» постійно зосереджують свою діяльність на соціальних та екологічних проблемах і забезпеченні прав людини. «Зелені» представлені в Бундестазі з 1983 р., а в 1998–2005 рр. на чолі з одним зі своїх лідерів Йошкою Фішером були дієвими партнерами в урядовій коаліції із СДПН на чолі з Герхардом Шредером.

«Союз 90 / Зелені», перебуваючи при владі в «червоно-зеленій» коаліції, домоглися ухвалення відповідного рішення щодо закриття всіх атомних електростанцій і повної відмови від використання ядерної енергетики, але не змогли дотриматися декларованого самообмеження у владно-політичній сфері чи належної «суспільної кооперації поза межами національних держав». Представляючи крило реалістів, Йошка Фішер став успішним Міністром закордонних справ у кабінеті Гергарда Шредера, проте спільно

зі своїми прихильниками змінив ту ідентичність, за якою в усі попередні роки впізнавали партію. Так, «зелені» втратили їхні попередні пацифістські настанови й інші важливі внутрішньо- й зовнішньополітичні принципи. Партія зберегла за собою теми екології, гендерної рівності та прав людини – у конформістському контексті без посилення «лівизни». Після подій весни 1999 року в Косово «Союз 90 / Зелені» разом зі старшим партнером у коаліції втратили велику кількість своїх традиційних виборців, не завоювавши нових. Традиційні пацифісти, які обирали «зелених», знайшли собі іншу політичну нішу – ПДС (пізніше – «Лівих»), що стояли на позиціях безкомпромисного пацифізму. За роки перебування у владущій коаліції на федеральному рівні партія набула «політичної салонності та поблажливості», утративши свою ідейно-політичну неповторність. Відмовляючись од традиційної «лівизни», вона дедалі більше ставала буржуазною партією з екологічним ухилом. Водночас партія «Союз 90 / Зелені», перебуваючи з 2005 р. в опозиції, поповнила досвід повноцінної діяльності на парламентському рівні.

«Зелені», на протигагу націоналістам різного спрямування, відстоювали раніше й прихильні нині до засад мультикультурного суспільства, сформованого на основі етнічного різноманіття та рівності представників усіх національних меншин. Останніми роками в партії з'явилися нові лідери з мігрантським корінням. Проривом для неї став прихід до влади на земельному рівні. Так, у землі Баден-Вюртенберг «зелений» католик Вінфрід Кречманн очолює з 2011 р. земельний уряд [10]. У питаннях енергетичної політики партія єдина: вона виступає за відмову від вугільних ТЕЦ: «Клімат і вугілля в перспективі неможливо поєднати».

З огляду на парламентські вибори 2017 р. «Союз 90 / Зелені» традиційно поставив у центр своєї програми екологічні проблеми і, як інші провідні партії, виступав за дотримання Паризької угоди захисту клімату, розвиток відновлювальної енергетики та заборону АЕС. Особливу увагу приділено забороні машин із двигунами внутрішнього згоряння й переходу 2030 р. на «екологічний» транспорт, що не підтримували ХДС / ХСС, СДПН і ВДП. Для приваблення ширшого кола виборців партія взяла курс на «політичну середину», залучаючи тематику інших політичних сил. Тому в програмі «зелених» чимало спільного з програмними документами інших партій, зокрема й соціал-демократів. Тож, як і СДПН, вони виступають за підвищення податків для багатих, приділення більшої уваги зростанню добробуту пенсіонерів і сімей із дітьми, вимагають ввести єдине медичне страхування й ужити заходів для підвищення доступності житла. Традиційно партія приділяє підвищену увагу правам людини, боротьбі з дискримінацією та підтриманню біженців. Мігрантам «зелені» обіцяють надати права голосу на комунальному рівні й можливість збереження подвійного громадянства.

За підсумками голосування на виборах до Бундестагу 24 вересня 2017 року партія «Союз 90 / Зелені» здобула 8,9% голосів, що на 0,5% (або на 464 353) голосів більше за підтримку на аналогічних виборах у 2013 р. [11].

Східнонімецька ПДС, яку влітку 2005 р. перейменували на Ліву партію з можливістю для земельних організацій зберегти попередні аббревіатури, уклала 12 червня того ж року союз із західнонімецькою партією «Праця й соціальна справедливість – виборча альтернатива» на чолі з Оскаром Лафонтемом (колишнім лідером СДПН, що уособлював її ліве крило). Покликанням союзу стало об'єднання сил перед парламентськими виборами. Німецькі аналітики стверджували, певно, небезпідставно, що це була чи не єдина можливість проходження до Бундестагу для колишніх соціалістів і соціал-демократів, «що відкололися від своєї партії». Гостра критика діяльності Уряду, вимоги альтернативної політики, орієнтованої на стабілізування ринку праці, гасла з вимогами більшої соціальної справедливості та демократії принесли лівим помітний успіх – четверте місце за результатами виборів до Бундестагу [12].

Для партійно-політичної системи ФРН вибори 2005 р. перетнули нову межу в історії парламентаризму. Уперше жодна з «народних» партій не змогла створити владущої коаліції з меншим партнером, оскільки разом вони не набирали 50%+1 місце. Інакше кажучи, утрата підтримки «народних» партій та успіхи Лівої партії разом з іншими партіями «другого ешелону» в Парламенті значно розширили політичний спектр сил у Бундестазі. Не випадково, що в експертному середовищі стверджували про теоретичну можливість створення «світлофорової» коаліції: СДПН – ВДП – «Союз 90 / Зелені», «червоно-червоно-жовто-зеленої» (з участю Лівої партії) та «чорної світлофornoї», тобто «ямайської» коаліції (за аналогом державного прапора Ямайки) за участі ХДС / ХСС, ВДП і «зелених».

Уже 2007 р. постала нова Ліва партія, яка засвідчила фактичне злиття «Лівої партії / ПДС» із західнонімецькою «Праця й соціальна справедливість – виборча альтернатива». Членство й електоральну підтримку нової Лівої партії поповнили як ліве крило СДПН, так і значна частина Німецької комуністичної партії (створеної 1968 р.). Підтримка західнонімецьких виборців забезпечила отримання 2009 р. 11,9% голосів, у 2013 р. – 8,6% та у 2017 р. – 9,2% голосів виборців [13]. *Так Ліва партія посіла своє помітне місце в національному партійному спектрі Німеччини. Показово, що таке «полівіння» партійного ландшафту та «децентралізм» не був властивий ні Німецькій імперії, ні Веймарській республіці.*

Програма, яку ухвалили на з'їзді у 2011 р., підтверджує, що Ліва партія сучасної ФРН обстоює демократичний соціалізм, проти фашизму й расизму, імперіалізму та мілітаризму. *Зміцнення позицій Лівої партії є своєрідним виявом протесту східнонімецького та певної частини захід-*

нонімецького електорату через підходи й практики, які стали застосовувати після досягнення єдності, а також щодо соціально-економічних проблем сучасної ФРН. З іншого боку, ліві вміло використовують широкий спектр наявних проблем для мобілізування своїх прихильників. Так, у своїй передвиборчій програмі, ухваленій на з'їзді 11 липня 2017 року в Ганновері, партія затвердила слушні гасла за соціальну справедливість, соціальне забезпечення, роззброєння й мир. Ліві виступили за підвищення прибуткового податку для найбагатших громадян до 75%, збільшення базового матеріального забезпечення для безробітних до 1050 євро на місяць, запропонували підняти мінімальну оплату праці з 8,84 євро за годину до 12 євро. Ціннісними засадами для партії є демократія, свобода, рівність, справедливість, інтернаціоналізм і солідарність.

Водночас соціально-економічні вади перехідного періоду, вияви зверхності від західнонімецьких політиків і більшості політичних структур щодо громадян східнонімецьких земель стали ґрунтом, що дав змогу спочатку ПДС, а відтак Лівій партії здобути досить широку та стійку підтримку громадян нових земель і деяку прихильність старих. Ліві є чинником політичного розподілу сил у усіх п'яти східних землях і помітною опозиційною партією Парламенту. Партія жодного разу не проходила до владущої коаліції в Бундестазі, але на рівні федеральних земель належить до кількох владущих коаліцій. Нині ліві в десяти землях входять до ландтагів, мають 160 депутатів різного рівня, а в Тюрингії з 2015 р. земельний уряд очолює їхній представник – Бодо Рамелов [14].

Дотримуючись історичного викладу, слід послідовно зазначити кілька явищ і партій, які окреслюють політичний ландшафт. **Партію республіканців** – праворадикальну, з популістським ухилом, заснували ще в 1983 р. колишні депутати від ХСС. Досить активна на земельному рівні, має свої організації в усіх федеральних землях та осередки в багатьох містах. Електорат можна виокремити у дві групи: ідеологізована меншість, у середовищі якої домінують правоконсервативні й праворадикальні настрої, та аморфна більшість, яка не має твердих переконань. Основними мотивами, що спонукають частину електорату підтримувати республіканців, є її невдоволення політичною системою і політикою уряду, страхи щодо власного майбутнього, націоналістичні забобони.

Партія республіканців визначає себе «спільнотою німецьких патріотів і вільною та національною партією з великою соціальною та екологічною відповідальністю» [15]. На відміну від неонацистів та інших ультраправих республіканці відкрито не закликають до повалення конституційного ладу й постійно наголошують на своїй лояльності до Основного закону ФРН. Насправді своєю різкою критикою на адресу уряду, інститутів державної та політичної влади вони сприяють підризу у свідомості гро-

мадян поваги до держави та її легітимної основи. Республіканці відкидають ліберально-демократичні цінності, вони нігілістично налаштовані щодо правової держави. Вони орієнтуються на авторитарну модель.

Вимога приєднати до складу ФРН так звану Східну Німеччину, тобто території, що належать нині до складу Польщі та Росії, є красномовним доказом реваншистських прагнень республіканців. Вони популяризують ідею відновлення Німеччини в кордонах 1937 р., виправдовують нацистське минуле, покладають відповідальність за розв'язування Другої світової війни на її учасників. Програмні засади республіканців спрямовано на затвердження примату національних інтересів німецького народу, особливої ролі Німеччини та її статусу як «великої держави», що мала би відігравати в Європі провідну роль «мосту» між Заходом і Сходом завдяки своєму серединному розташуванню. Республіканська партія негативно ставиться до європейської інтеграції, має антиатлантичні упередження.

Німецький народний союз, що виник 1971 р. напередодні святкування 100-ліття утворення Німецької імперії, є ще однією партією правого спектра. Ініціатором заснування ННС був видавець «Німецької національної газети» Гергард Фрай. У 1987 р. організація здобула статус політичної партії та змогла пройти до ландтагу землі Бремен. Відтак у західних землях ця партія не мала великої підтримки, натомість 1998 р. у східних землях домоглася успіхів на виборах в Саксонії-Ангальт, а у 1999 та 2004 рр. – у землі Бранденбург. У січні 2011 р. ННС об'єднався з Націонал-демократичною партією Німеччини (НДПН).

Якщо обрання республіканців до ландтагу землі Баден-Вюртемберг у 1992 та 1996 рр. й успіх «вільних виборців» у 2008 р. у Баварії залишилися епізодами в історії партійної системи ФРН, то в чотирьох із п'яти східнонімецьких землях правоекстремістським партіям вдалося закріпитися в регіональних парламентах. Окрім зазначених успіхів ННС слід відзначити досягнення НДПН у 2004 та 2009 рр. у Саксонії та у 2006 й 2011 рр. у Мекленбурзі – Передній Померанії. Слід відзначити, що з обранням правих екстремістів до земельних ландтагів партійну систему цих земель було помітно поляризовано.

Партія «Піратів» представляє здебільшого в західнонімецьких землях інтереси постіндустріального суспільства. Її поява знаменувала різке коливання політичного ландшафту ФРН останніх років. Ця партія була найсамперед проти цензури в інтернеті. Здобувши тільки 2% голосів на виборах 2009 р., партія не пройшла до Бундестагу, «Пірати» натомість досягли неабияких успіхів на земельному рівні. Зокрема, у Берліні 2011 р. вони мали 8,9% голосів; 2012 р. в Саарланді, Шлезвіг-Гольштейні та Північному Рейні-Вестфалії відповідно – 7,4%, 8,2% і 7,9% підтримки виборців. З дру-

гої половини 2012 р. цей експеримент, не отримавши підтримки на Сході країни, зійшов нанівець. Згодом рейтинг «Піратів» відчутно скоротився й на парламентських виборах 24 вересня 2017 року зупинився в межах 0,4%.

«Альтернатива для Німеччини» (АдН) стала відображенням зростання протестних настроїв і новим випробуванням, але на правому фланзі політичного спектра й уже здебільшого в східній частині ФРН. Протестні рухи євроскептиків у квітні 2013 р. об'єдналися в партію. І вже на федеральних виборах 22 вересня 2013 року «АдН» дістала 4,7% голосів і ледве не пройшла до Бундестагу. На виборах до Європарламенту в травні 2014 року партія набрала вже 7,0%. А 31 серпня 2014 року на виборах до ландтагу Саксонії прихильники «АдН» отримали 9,7% голосів і вперше провели депутатів до земельного парламенту. 14 вересня того ж року партія здобула вже 10,6% й 11 мандатів у Тюрингії та 12,2% й 11 мандатів на виборах у ландтаг Бранденбурга. В обох землях нова партія набрала майже вдвічі більше мандатів, ніж «зелені», також зазнала поразки ВДП, яка не раз входила до урядових коаліцій. Слід наголосити, що «АдН» динамічно зростала й станом на січень 2017 р. мала понад 26 тис. партійців і свої організації в кожній із 16 федеральних земель [16]. Викликом став успіх партії 24 вересня 2017 року на федеральних парламентських виборах. «Альтернатива для Німеччини» отримала 12,6% підтримки виборців і посіла третє місце, тобто за «АдН» проголосували близько 5,9 млн виборців [17].

Вельми показово, що «АдН» не є противником Європейського Союзу та вважає це об'єднання корисним для країни, але беззастережна участь ФРН у Єврозоні для неї неприйнятна. Об'єднуючи розчарованих прихильників традиційних партій, «Альтернатива для Німеччини» водночас стоїть на євроскептичних позиціях, а надто щодо функціонування евро як єдиної валюти. Партії близький економічний лібералізм.

«АдН» вимагає впорядкувати приплив до країни іноземців і запровадити канадську модель імміграції, щоб до Німеччини приїздили лише кваліфіковані кадри, а не потенційні одержувачі соціальної допомоги. Посилення заходів щодо неконтрольованих потоків біженців, збільшення штату правоохоронців, поліції, посилення боротьби зі злочинністю, зокрема порушниками німецько-польського кордону, також належать до невідкладних вимог.

Перемога АдН свідчить про розчарування значної кількості виборців нинішнім становищем у Німеччині, впливом біженців, а також підтверджує кризу, яку переживають великі партії: ХДС і СДПН [18]. Тож перед цими, як і перед іншими політичними силами демократичного спектра, постають нові виклики. Над їх розв'язанням мають співпрацювати національні сили прихильників демократичного поступу.

Підбиваючи підсумки аналізу розвитку партійно-політичної системи ФРН, слід наголосити таке. Сформована на конституційних засадах Основного закону ФРН партійно-політична система була й досі є однією з головних опор демократії німецької держави. Ця система ввібрала демократичні цінності, засвоєні історичні й політичні уроки із системи врядування Веймарської доби, а відтак і набуті демократичну політичну практику та політичну культуру, і все це стало в нагоді для успішної трансформації суспільного розвитку.

Провідні політичні партії виборювали силу, вплив та електоральну прихильність завдяки великій когорті лідерів, які фахово реагували на проблеми, шукали відповідних рішень і підходів до розв'язання не лише поточних, а й перспективних державницьких завдань. Пошуки відповідей на запити життя та на проблеми й виклики, з якими стикалася ФРН на кожному з етапів розвитку, давалися провідним партіям нелегко. Партійно-політична система західнонімецького зразка, яка опирається на солідну правову внормованість і традиційну політичну культуру, переконливо довела свій демократизм і життєздатність протягом кількох десятиліть повоєнного періоду. Дієвість цієї системи забезпечують дві великі партії християнських демократів і соціал-демократів, яких на піку розвитку стали називати «народними партіями» – не лише через кількість членів, а й завдяки їхнім ідейно-політичними засадам. Привабливість програмних настанов ХДС / ХСС і СДПН, широка політична робота, державницькі підходи вможливили не лише витіснення інших, маловпливових партій, а й дали змогу «народним партіям» співпрацювати, конкурувати й очолювати урядові коаліції як за участі молодших партнерів, так і між собою.

Дієвість і життєздатність партійно-політичної системи ФРН доводить і перебіг процесу відновлення державної єдності Німеччини. Цю систему було відносно легко поширено на землі колишньої НДР після падіння Берлінського муру та приєднання в 1990 р. до Західної Німеччини п'яти східнонімецьких земель і Берліна.

Але відтоді партійна система, політичні партії ФРН перебувають у турбулентному становищі, пов'язаному з появою партії «зелених» ще в 1980-х роках. Досягши збільшення до п'ятипартійної парламентської системи, політичний ландшафт країни відчув можливе розгортання процесів подальших змін [19]. Найбільше їх було помітно з 2005 р. – з тогочасних виборів до Бундестагу. У ці роки глибоку кризу переживали провідні партії більшої частини історії ФРН і мала партія – ВДП. Результатом тогочасних виборів стало вимушене формування коаліції великих партій: ХДС / ХСС і СДПН. Інакше жодна із цих партій не змогла б утворити більшості в Бундестазі разом із меншою партією та натомість мусила би формувати блок із двома малими партіями. А це вельми непроста справа. Саме післявиборча прак-

тика Бундестагу й проведення останніх виборів у 2017-му це підтверджують: протягом майже півроку об'єднання ХДС / ХСС не змогло вийти на укладення коаліційної угоди із «зеленими» та вільними демократами через розбіжності партійних доктрин.

Останні зміни складу урядових коаліцій ФРН, зокрема «великі коаліції» християнських демократів і соціал-демократів, як і в період їхнього дебюту 1966–1969 рр., відображають еволюційні явища й передують вагомим змінам суспільно-політичного буття. Започаткована у 2005–2009 рр. та відновлена з 2013 р. «велика коаліція» підтверджує початок перехідного періоду для всієї партійно-політичної системи ФРН.

Нині складно однозначно спрогнозувати, до чого ці зміни приведуть. Адже кабінет «великої коаліції» є технократичним, технічним урядом. Тоді постає питання, чи стане така практика спільного врядування на федеральному рівні християнських і соціал-демократів буденністю для німецького суспільства, чи йому доведеться при звичаюватися до коаліцій меншості, що складатимуться із таких комбінацій, яких до цього німецькі партії ще не утворювали? Про це можна буде говорити лише згодом.

Сучасності властиві системні кризові явища. Їх не уникнули й великі партії ФРН. Ці процеси наявні також в інших європейських країнах, адже стійкі раніше партії перетворюються згодом на своєрідні інституції політтехнологічного ґатунку. Для них пріоритет – це короткостроковий успіх, який вимірюють кількістю поданих голосів, а не орієнтацією на міцні засади та поглядами на перспективи майбутнього. Це становище можна розглядати в контексті феномена «досади на партії» або «відчуження від партій». Такі явища є в країнах молоді демократії, зокрема й в Україні.

Проте справедливим може бути твердження, що весь попередній демократичний досвід засвідчує креативність партійно-політичної системи повоєнної Німеччини, тож із сучасними проблемами й викликами нинішня ФРН зможе впоратися. Запорукою тому є і будуть час, нові підходи, яких шукають політики, експерти й науковці, а також попередня практика досягнення компромісів і суспільної злагоди в ім'я національних інтересів.

1. Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. К.: Фенікс. 2020. 656 с.
2. Солошенко В.В. «Сприяюча держава» та громадянське суспільство як основні складові діючої демократії в Німеччині. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: збірник наукових праць / за заг. ред. д.і.н., проф. Кудряченка А.І.; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фоліант, 2012. С. 220; Солошенко В.В. Становлення та розвиток громадянського суспільства у Федеративній Республіці Німеччина // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Бердянськ, 22 вересня 2012 р.) у 5 частинах. Дніпро: Інновація, 2012. Ч. 4. С. 70-73.
3. Зонтхаймер К. Федеративная Республика Германия сегодня. Основные черты политической системы / пер. с нем. Г.Я. Рудого; под общ. ред. и с предисловием Я.С. Драбкина. Москва: Памятники исторической мысли, 1996. 320 с.

4. *Wahlergebnisse nach Parteien* (2017). P. 2. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
5. Bundeszentrale für politische Bildung (2010). *Zusammengewachsen 20 Jahre Deutsche Einheit*, p. 4 [in German]
6. Фок Й. Як відбувається голосування? [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. 2 жовтня 2020. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/JTR9>
7. *Wahlergebnisse nach Parteien. Freie Demokratische Partei* (2017). P. 5. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
8. Kleinert, H. (2007). Abstieg der Parteiendemokratie. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Issue 35–36, p. 7 [in German]
9. *Endlich am Ziel – und weiter unterwegs* [online]. Available at: <https://www.gruene-bw.de/wahlen/landtagswahl/winfried-kretschmann/> [in German]
10. Солошенко В.В. Мультикультуралізм в Німеччині – сучасний стан проблеми // Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: збірник наукових праць / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченко А.І. / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фенікс, 2013. С. 205–214; Deutscher Bundestag (2017). *Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen* [online]. Available at: https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949-244692 [in German]
11. *Wahlergebnisse nach Parteien. Die Linkspartei* (2017). P. 6. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
12. Deutsche Welle 11.07.2017 <https://www.dw.com/du/%DU%BD%D0%B5%>
13. Підсумки земельних виборів у східних землях у період 1990–2020 рр.
14. *Die Republikaner. Parteiprogramm* (1993). Bonn. [in German]
15. Institut für Demoskopie Allensbach (2020). *Zweitstimmen-Wahlabsicht* [online]. Available at: <https://www.ifd-allensbach.de/studien-und-berichte/sonntagsfrage/gesamt.html> [in German]
16. Tempel, K. (1990). *Die Parteien in der Bundesrepublik Deutschland. Grundlagen. Funktionen. Geschichte. Programmatik. Organization*. Überarbeitete und veränderte Neuauflage 1990. Berlin. [in German]
17. Кудряченко А.І. Парти́но-політична система сучасної Німеччини // Трибуна. 2002. № 1/2.
18. Выборы в Тюрингии: «Альтернатива для Германии» вдвое увеличила результат [Электронный ресурс] // EADaily. 28 октября 2015. Режим доступу: <https://eadaily.com/ru/news/2019/10/28/vybory-v-tyuringii-alternativa-dlya-germanii-vdvoe-uvlechila-rezultat>
19. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина. С. 323–360; Країни світу і Україна: енциклопедія: в 5 т. / редкол.: А.І. Кудряченко (голова) та ін.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фенікс. Т.1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор 1-го тому А.Г. Бульвінський. 2017. 564 с.

Andrii KUDRIACHENKO,
*Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Doctor of History, Full Professor;*

Viktoriia SOLOSHENKO,
*PhD in History, Associate Professor,
State Institution 'Institute of World History
of the NAS of Ukraine'*

CONTEMPORARY PROBLEMS OF POLITICAL TRANSFORMATION IN MODERN GERMANY

Abstract. The article states that the political party system formed on the constitutional basis of the Basic Law of Germany is one of the key pillars of democracy of the German state. The Western German-style political party system, based on a substantial legal framework, political culture, and traditions, has convincingly proved its democratic spirit and viability over several decades of the post-war period. The effectiveness of this system was ensured by the presence of the two large parties, the Christian Democrats and the Social Democrats. The attractiveness of their policy priorities, broad political activity, and statist approaches made it possible to displace other, less influential, parties. The effectiveness and viability of the political party system of Germany are also proven by the course of the process of restoring the country's state unity.

The current period is characterised by systemic crisis phenomena, which have not spared German major parties. These processes are also taking place in other European countries, as previously stable parties transform over time into an idiosyncratic kind of political and technological institutions. For them, short-term success is a priority and is defined by the number of votes cast, rather than the focus on robust principles and visions of the future.

However, it may be fair to claim that the whole previous experience testifies to the creativity of the political party system of post-war Germany, thus making the modern Federal Republic of Germany able to cope with contemporary problems and challenges. This is – and will be – buttressed by time and new approaches pursued by politicians, experts, and scholars as well as the previous practice of reaching compromises and social concord in the name of national interests. The political party system was and remains an important constituent of the entire state and political system of Germany.

Keywords: political party system, Federal Republic of Germany, state system, Germany, Christian Democrats, Social Democrats.

Володимир ОГРИЗКО,
*Міністр закордонних справ України (2007–2009),
Надзвичайний і Повноважний Посол*

ЧОМУ РОСІЯ НІКОЛИ НЕ ВІДБУДЕТЬСЯ?

Анотація. У статті досліджено складну та неоднорідну проблему самооцінки населення Московії. Багатовікова відірваність од загальноєвропейських процесів випливає психотип «самотнього народу», який постійно шукає свого берега, проте ніяк його не знаходить. Наслідками такої окремішності, несхожості з іншими стало культивування в суспільній свідомості стереотипу особливого покликання, спеціальної місії, таємничості тощо. Перманентно «закрита самотність» спричинила появу іншого психологічного феномена – підозрілість і відразу до всього іноземного. Задля ґрунтовного змалювання психологічного портрета московитів автор цитує, зокрема, контрверсійні думки Бердяєва, котрий аналізує три найважливіші елементи російської ментальності – її уявлення про державність, національність і релігію. Зав'язані на етапі становлення московської народності психологічні вузли й травми з часом трансформувались у параноїдальні уявлення про власну винятковість і вседозволеність. Автор послідовно доводить, що психотип народу Росії небезпечний для всіх довкола, але передусім для самої РФ. Як демократична, ліберальна, вільна й соціальна держава вона не відбулася, не може та не буде спроможною відбутися. Тому репресії всередині країни й агресивність назовні тільки посилює – її невиласний еволюційний глухий кут і каталізатор власного краху.

Ключові слова: Московія, психотип, Бердяєв, Путін, шовінізм, пропаганда, загарбництво.

Відразу чую голоси опонентів: «Як це не відбудеться?! Уже відбулася! Могутня та велика держава!». Причому говорять так не тільки в Росії – на жаль, і в нашій державі є прибічники такого твердження. З іншого боку, наче логічно: уже пів тисячоліття її позначено на політичній мапі світу. Тільки от виникає запитання: якщо й відбулася, то як «що саме»? Інакше кажучи, як уже є «велич», то для чого чи кого вона?

Сучасна політична думка здебільшого настановляє до висновку, що це «щось» має бути людиноцентричним, тобто якнайкраще відповідати на запити громадян. Як писав французький філософ Жак Марітен: «Не лю-

дина існує для держави; навпаки – держава функціонує для людини» [1]. Отже, традиційний гуманістичний погляд на державотворення, найголовніші складові якого: політична й релігійна свободи, вільна економічна конкуренція, високі соціальні стандарти, забезпечення прав національних і соціальних меншин.

Не завжди це було нормою. Темні часи Середньовіччя рясніли жахливими подіями релігійного мракобісся, соціальної несправедливості, політичної нерівності, національної нетерпимості та інших явищ, неприйнятних із погляду сучасної ліберальної думки. До честі людської спільноти – вона переважно змогла вилікуватися від цих «хвороб розвитку» та залишити їх у минулому.

Однак на те й існують правила, щоби з них робили винятки. Росія – один із них. Не буду торкатися, як це буває зазвичай, політичних, соціальних, економічних тощо аспектів того, що підтверджує такий висновок. Про це вже написано та світ ще побачить не один десяток досліджень і дисертацій. Спробую бодай дотично підійти до іншої теми, яку чомусь майже завжди оминають. Але яка, на мою думку, є чи не визначальною для розуміння сутності Росії.

Ідеться про складну та неоднорідну проблему самооцінки населення Московії – комплекс уявлень про себе й навколишній світ. Це важлива складова того, що наука називає ментальністю. Власне, як сприймає себе та світ ота людність, яка згодом назвала себе росіянами, укравши цю назву в русинів [2], цебто праукраїнців? І що із цього випливає?

Окремішність, особливість, несхожість на інших у її містично-глюрифікованій формі – чи не найважливіша характерна риса «російської душі». Принаймні на цьому століттями й аж дотепер люблять наголошувати наші північно-східні сусіди. Звідки вона, та головна ознака? Ось над цим і пропоную спільно поміркувати.

Як свідомість дитини формується протягом перших років її життя, так і психотип народу закладається на ранніх етапах його розвитку й самоусвідомлення.

Отож почнімо з географії. Чим була територія майбутньої Московії в XIII–XV століттях? Правильно, Заліссям, тобто глухим східноєвропейським узбіччям. Для Європи вона була насправді закритою та недосяжною територією, а отже, європейська культура на неї майже не впливала. Вельми обмеженим був і вплив із боку Києва, який вважав ці землі лише місцем почесного заслання. Багатовікова відірваність од загальноєвропейських процесів випливила психотип «самотнього народу», який постійно шукає свого берега, проте ніяк його не знаходить. Наслідками такої окремішності, несхожості з іншими стало культивування в суспільній свідомості стереотипу особливого покликання, спеціальної місії, таємничості тощо.

Перманентно «закрита самотність» спричинила появу іншого психологічного феномена – підозрілість і відразу до всього іноземного. Якщо аналізувати з погляду психології, то зазначена реакція є цілком адекватною: я боюся того, чого не знаю чи не розумію. Але це творить абсолютно новий соціальний феномен, коли стає нормою для великого соціуму.

Привнесена з Руси-України православна віра за таких обставин швидко перетворилась у догматичне, «єдино правильне вчення», позбавлене шансів на модифікацію та розвиток. Будь-які зміни кваліфікували як ересь, відступництво від «релігійної чистоти» – таке ставлення значно посилювало почуття відрубності як норми суспільного розвитку. Було витворено своєрідне замкнуте коло: що більше переконання у своїй окремішності, то дужчою ставала впевненість у власній особливості; що більшою була впевненість у своїй винятковості, то гострішою поставала необхідність почуватися відокремленим од решти світу. Саме звідти й вирости нинішні кремлівські сентенції про Росію «як окрему цивілізацію».

Закритість для Заходу була компенсована відкритістю до Сходу. Хоча система рабської покірності Золотій Орді не була свідомим вибором, адже її привнесло монгольське завоювання, а проте населення Залісся, не знаючи соціальної практики європейських спільнот, узяло її за прийнятну формулу свого соціального буття. Ще один психологічний вузол зав'язала в його свідомості більш ніж трьохсотлітня ін'єкція думки про правильність такої системи – «усемогутній повелитель і нікчемний, безправний раб», життя якого нічого не коштує та може бути забране через будь-яку примху повелителя. Це – усеосяжний страх.

Тут варто також згадати й про кліматичний аспект. Угро-фінські племена, які згодом утворюють московську народність, жили в суворих природних умовах. Одна сім'я не могла забезпечити своє виживання. Тож треба було об'єднуватись у численніші соціальні групи, спільна праця в яких допомагала долати труднощі та загрози їхньому існуванню. Первісний колективізм став важливим психологічним пріоритетом, що придушував і підпорядковував собі індивідуальність. Поєднаний із набутим ординським страхом, він майже поховав у місцевого населення природне прагнення до ініціативи, прояв індивідуальності, висловлення незалежної думки, відстоювання власної позиції, а натомість замінив їх колективною свідомістю. Індивідуалізм отримав у тамтешньому соціумі чітко негативну конотацію.

Ці ж несприятливі природні фактори змушували постійно кочувати, вишукувати нові землі, які могли забезпечити прожиття бодай на короткий час. Звідси – прийнятність ідеї захоплення чужих земель, відсутності чітких кордонів для проживання, звиклість до постійного руху «кудись». Пізніше на цей підготовлений психологічний ґрунт легко ляже ординська ідеологія та практика завоювань.

Так упродовж кількох віків географія, природні умови та історія сформували етнос зі специфічною самооцінкою та баченням світу навколо себе: ми – унікальні й особливі, нас неможливо зрозуміти, ми живемо за особливими духовними стандартами, ми не довіряємо всьому чужоземному, його не любимо та не шануємо. Найкраща форма співіснування з цим чужим – його загарбання та підпорядкування собі.

Згодом буде створено формулу, яку концентровано, щоправда, на мій погляд, не зовсім повно, схарактеризує сутність московської державності: «Православ'я, самодержавство, народність». Бракує характеристик. Аналіз подій, які відбулися з Московією-Росією після її утвердження як суб'єкта міжнародної політики, свідчить про те, що зазначену формулу слід було б доповнити визначеннями: «Мракобісне православ'я, каральне самодержавство, рабська народність».

Таке, звісно, неприємно визнавати. Тому московська інтелектуальна думка від початку свого формування намагається пояснити всі природні та набуті вади національного характеру та поведінки «таємницею» Росії, її народу, а надто «російської душі». Про це писало чимало російських мислителів. Ось кілька думок: «Идея [русской] нации есть не то, что она сама думает о себе во времени, но то, что Бог думает о ней в вечности» [3]; «Да, мы веруем, что русская нация – необыкновенное явление в истории всего человечества. Характер русского народа до того не похож на характеры всех современных европейских народов, что европейцы до сих пор не понимают его и понимают в нем всё обратно» [4]; «[...] наша сущность, в этом отношении, бесконечно выше европейской. И вообще все понятия нравственные и цели русских – выше европейского мира» [5]; «Нет, не завоевателями и грабителями выступают в истории политической русские, как гунны и монголы, а спасителями [...]» [6]; «[...] русскому народу предназначено выразить в своей национальности наиболее богатое и многостороннее содержание [...] подобная мысль, как предположение, высказываемое без самохвальства и фанатизма, не лишена основания [7]; «Мне кажется, что в русской жизни есть нечто более высокое, чем община, и более сильное, чем власть; это “нечто” трудно выразить словами, и еще труднее указать на него пальцем. Я говорю о той внутренней, не вполне сознающей себя силе [...] я говорю, наконец, о той силе, о той вере в себя, которая волнует нашу грудь. Эта сила, независимо от всех внешних событий и вопреки им, сохранила русский народ и поддержала его несокрушимую веру в себя» [8].

Таких висловлювань є сила-силенна. Але найсистемніше ці ідеї виклав М. Бердяєв, якого небезпідставно вважають поміж публіцистично-наукової когорти дослідників-москвитів чи не найвидатнішим знавцем зазначеної вище «загадкової російської душі». З-під його пера побачила світ не одна розвідка на цю тему.

У чому ж, за Бердяєвим, полягають головні характеристики «московської душі» та, власне, самої Росії? Насамперед у її антиномічності, тобто внутрішній суперечливості, поєднанні в одному явищі абсолютних протилежностей. Цікавий, як на мене, спосіб видати звирячий оскал за янгольську посмішку.

Бердяєв аналізує три найважливіші елементи російської ментальності – її уявлення про державність, національність і релігію.

Найцікавішими мені здалися такі його думки (вибране, так би мовити):

«Россия – особенная страна, не похожая ни на какую страну мира. Русская национальная мысль питалась чувством богоизбранности и богоносности России [...]

На Западе еще не почувствовали, что духовные силы России могут определять и преобразовать духовную жизнь Запада [...] Духовная культура России, то ядро жизни, по отношению к которому сама государственность есть лишь поверхностная оболочка и орудие, не занимает еще великодержавного положения в мире... То, что совершалось в недрах русского духа, перестанет уже быть провинциальным, отдельным и замкнутым, станет мировым и общечеловеческим, не восточным только, но и западным [...]

Россия – противоречива, антиномична. Душа России не покрывается никакими доктринами [...] Подойти к разгадке тайны, сокрытой в душе России, можно, сразу же признав антиномичность России, жуткую ее противоречивость [...]

Творчество русского духа так же двоятся, как и русское историческое бытие [...] Бездонная глубь и необъятная высь сочетаются с какой-то низостью, неблагородством, отсутствием достоинства, рабством. Бесконечная любовь к людям, поистине Христова любовь, сочетается с человеконенавистничеством и жестокостью. Жажда абсолютной свободы во Христе [...] мирится с рабьей покорностью. Не такова ли и сама Россия? [...]

[В России] Никто не хотел власти, все боялись власти, как нечистоты. Наша православная идеология самодержавия – такое же явление безгосударственного духа, отказ народа и общества создавать государственную жизнь [...]

Русская душа хочет священной общественности, богоизбранной власти. Природа русского народа сознается, как аскетическая, отрекающаяся от земных дел и земных благ [...]

Русский народ как будто бы хочет не столько свободного государства, свободы в государстве, сколько свободы от государства, свободы от забот о земном устройстве. Русский народ не хочет быть му-

жественным строителем, его природа определяется как женственная, пассивная и покорная в делах государственных, он всегда ждет жениха, мужа, властелина [...]

Государственная власть всегда была внешним, а не внутренним принципом для безгосударственного русского народа; она не из него созидалась, а приходила как бы извне, как жених приходит к невесте [...]

Очень характерно, что в русской истории не было рыцарства, этого мужественного начала. С этим связано недостаточное развитие личного начала в русской жизни. Русский народ всегда любил жить в тепле коллектива, в какой-то растворенности в стихии земли, в лоне матери. Рыцарство куёт чувство личного достоинства и чести, создает закал личности. Этого личного закала не создавала русская история. В русском человеке есть мягкотелость, в русском лице нет вырезанного и выточенного профиля [...]

Русская безгосударственность – не завоевание себе свободы, а отдавание себя, свобода от активности» [9].

Але, наголошуе Бердяев, є водночас антитеза:

«Россия – самая государственная и самая бюрократическая страна в мире, все в России превращается в орудие политики. Русский народ создал могущественнейшее в мире государство, величайшую империю [...]

Силы народа, о котором не без основания думают, что он устремлен к внутренней духовной жизни, отдаются колоссу государственности, превращающему все в свое орудие. Интересы созидания, поддержания и охранения огромного государства занимают совершенно исключительное и подавляющее место в русской истории. Почти не оставалось сил у русского народа для свободной творческой жизни, вся кровь шла на укрепление и защиту государства [...]

Личность была придавлена огромными размерами государства, предъявлявшего непосильные требования. Бюрократия развилась до размеров чудовищных. Русская государственность [...] превратилась в самодовлеющее отвлеченное начало; она живет своей собственной жизнью, по своему закону, не хочет быть подчиненной функцией народной жизни. Эта особенность русской истории наложила на русскую жизнь печать безрадостности и придавленности. Невозможна была свободная игра творческих сил человека [...]

Великие жертвы понес русский народ для создания русского государства, много крови пролил, но сам остался безвластным в своем необъятном государстве. Чужд русскому народу империализм в запад-

ном и буржуазном смысле слова, но он покорно отдавал свои силы на создание империализма, в котором сердце его не было заинтересовано. Здесь скрыта тайна русской истории и русской души. Никакая философия истории, славянофильская или западническая, не разгадала еще, почему самый безгосударственный народ создал такую огромную и могущественную государственность, почему самый анархический народ так покорен бюрократии, почему свободный духом народ как будто бы не хочет свободной жизни? Эта тайна связана с особенным соотношением женственного и мужественного начала в русском народном характере. Та же антиномичность проходит через все русское бытие» [10].

Не менш суперечливими, взаємовиключними, контрверсійними є міркування Бердяєва щодо ставлення росіян до питання про національність. Читаємо:

«Россия – самая не шовинистическая страна в мире. Национализм у нас всегда производит впечатление чего-то нерусского, наносного, какой-то неметчины. Немцы, англичане, французы – шовинисты и националисты в массе, они полны национальной самоуверенности и самодовольства. Русские почти стыдятся того, что они русские; им чужда национальная гордость и часто даже – увы! – чуждо национальное достоинство. Русскому народу совсем не свойственен агрессивный национализм, склонности насильственной русификации. Русский не выдвигается, не выставляется, не презирает других. В русской стихии поистине есть какое-то национальное бескорыстие, жертвенность, неведомая западным народам. Русская интеллигенция всегда с отвращением относилась к национализму и гнушалась им, как нечистью. Она исповедовала исключительно сверхнациональные идеалы. И как ни поверхностны, как ни банальны были космополитические доктрины интеллигенции, в них все-таки хоть искаженно, но отражался сверхнациональный, всечеловеческий дух русского народа [...] Достоевский прямо провозгласил, что русский человек – всечеловек, что дух России – вселенский дух, и миссию России он понимал не так, как ее понимают националисты [...]

Национален в России именно ее сверхнационализм, ее свобода от национализма; в этом самобытна Россия и не похожа ни на одну страну мира. Россия призвана быть освободительницей народов. Эта миссия заложена в ее особенном духе [...]

Россия – самая националистическая страна в мире, страна невиданных эксцессов национализма, угнетения подвластных национальнос-

тей русификацией, страна национального бахвальства, страна, в которой все национализировано вплоть до вселенской церкви Христовой, страна, почитающая себя единственной призванной и отвергающая всю Европу, как гниль и исчадие дьявола, обреченное на гибель [...]

Самый смиренный и есть самый великий, самый могущественный, единственный призванный. “Русское” и есть праведное, доброе, истинное, божественное. Россия – “святая Русь”. Россия грешна, но и в грехе своем она остается святой страной – страной святых, живущей идеалами святости. Вл. Соловьев смеялся над уверенностью русского национального самонения в том, что все святые говорили по-русски. Тот же Достоевский, который проповедовал всечеловека и призывал к вселенскому духу, проповедовал и самый изуверский национализм, травил поляков и евреев, отрицал за Западом всякие права быть христианским миром. Русское национальное самонение всегда выражается в том, что Россия почитает себя не только самой христианской, но и единственной христианской страной в мире [...] Россия, по духу своему призванная быть освободительницей народов, слишком часто бывала угнетательницей, и потому она вызывает к себе вражду и подозрительность, которые мы теперь должны еще победить» [11].

А от і про церкву: «Русская история явила совершенно исключительное зрелище – полнейшую национализацию церкви Христовой, которая определяет себя, как вселенскую. Церковный национализм – характерное русское явление. Им насквозь пропитано наше старообрядчество. Но тот же национализм царит и в господствующей церкви. Тот же национализм проникает и в славянофильскую идеологию, которая всегда подменяла вселенское русским. Вселенский дух Христов, мужественный вселенский логос пленен женственной национальной стихией, русской землей в ее языческой первородности. Так образовалась религия растворения в матери-земле, в коллективной национальной стихии, в животной теплоте. Русская религиозность – женственная религиозность – религиозность коллективной биологической теплоты, переживаемой, как теплота мистическая. В ней слабо развито личное религиозное начало; она боится выхода из коллективного тепла в холод и огонь личной религиозности [...] Россия – страна богоносная [...] Русский народ в массе своей ленив в религиозном восхождении, его религиозность равнинная, а не горная; коллективное смирение дается ему легче, чем религиозный закал личности, чем жертва теплом и уютом национальной стихийной жизни. За смирение свое получает русский народ в награду этот уют и тепло коллективной жизни. Такова народная почва национализации церкви в России» [12].

Насамкінець зачитую деякі висновки, де, як завжди, є московитське «і вашим, і нашим»:

«Ту же загадочную антиномичность можно проследить в России во всем. Можно установить неисчислимое количество тезисов и антитезисов о русском национальном характере, вскрыть много противоречий в русской душе. Россия – страна безграничной свободы духа, страна странничества и искания Божьей правды. Россия – самая не буржуазная страна в мире; в ней нет того крепкого мещанства, которое так отталкивает и отвращает русских на Западе. Достоевский, по которому можно изучать душу России, в своей потрясающей легенде о Великом Инквизиторе был провозвестником такой дерзновенной и бесконечной свободы во Христе, какой никто еще в мире не решался утверждать. Утверждение свободы духа, как чего-то характерно-русского, всегда было существенной особенностью славянофильства. Славянофилы и Достоевский всегда противопоставляли внутреннюю свободу русского народа, его органическую, религиозную свободу, которую он не уступит ни за какие блага мира, внутренней несвободе западных народов, их порабощенности внешним. В русском народе поистине есть свобода духа, которая дается лишь тому, кто не слишком поглощен жадой земной прибыли и земного благоустройства. Россия – страна бытовой свободы, неведомой передовым народам Запада, закрепощенным мещанскими нормами. Только в России нет давящей власти буржуазных условностей, нет деспотизма мещанской семьи. Русский человек с большой легкостью духа преодолевает всякую буржуазность, уходит от всякого быта, от всякой нормированной жизни. Тип странника так характерен для России и так прекрасен. Странник – самый свободный человек на земле. Он ходит по земле, но стихия его воздушная, он не врос в землю, в нем нет приземистости. Странник – свободен от “мира”, и вся тяжесть земли и земной жизни свелась для него к небольшой котомке на плечах. Величие русского народа и призванность его к высшей жизни сосредоточены в типе странника. Русский тип странника нашел себе выражение не только в народной жизни, но и в жизни культурной, в жизни лучшей части интеллигенции. И здесь мы знаем странников, свободных духом, ни к чему не прикрепленных, вечных путников, ищущих невидимого града [...]

А вот и антитезис. Россия – страна неслыханного сервилизма и жуткой покорности, страна, лишенная сознания прав личности и не защищающая достоинства личности, страна инертного консерватизма, порабощения религиозной жизни государством, страна крепкого быта и тяжелой плоти [...] Россию почти невозможно сдвинуть с места, так она отяжелела, так инертна, так ленива, так погружена в материю, так

покорно мириться со своей жизнью [...] все предпочитают оставаться в низинах, на равнине, быть “как все”. Везде личность подавлена в органическом коллективе. Почвенные слои наши лишены правосознания и даже достоинства, не хотят самостоятельности и активности, всегда полагаются на то, что другие все за них сделают [...] Россия все еще остается страной безличного коллектива [...]

Возвращение к собственной почве, к своей национальной стихии так легко принимает в России характер порабощенности, приводит к бездвижности, обращается в реакцию. Россия невестится, ждет жениха, который должен прийти из какой-то выси, но приходит не суженный, а немец-чиновник и владеет ею [...] И в других странах можно найти все противоположности, но только в России тезис оборачивается антитезисом, бюрократическая государственность рождается из анархизма, рабство рождается из свободы, крайний национализм из сверхнационализма» [13].

Чому, шановні читачі, я змусив вас так довго читати сентенції Бердяєва? Тільки для того, щоби ви глибше зрозуміли психологічний портрет народу, з яким волею історії нам доводиться співіснувати. Після бодай побіжного ознайомлення з висновками тільки Бердяєва – він, як я вже згадував раніше, лише один із багатьох, хто описував «таємниці російської душі», – бачимо, що зав'язані на етапі становлення московської народності психологічні вузли й травми з часом трансформувались у параноїдальні уявлення про власну винятковість і всюдозволеність.

Чи можна почуватися безпечно поряд із народом, самі представники якого пишуть про нього як про суперечливого, догматичного, безрадісного, підозрілого, варварського, анархічного, великодержавного, імперіалістичного, нищого, рабського, неблагородного, жорстокого, роздвоєного у світосприйнятті, у якого немає гідності, який не вміє та не хоче облаштовувати власне життя, котрий живе мареннями й нездійсненими фантазіями, який не знає кордонів свого існування – як фізичного, так і духовного тощо?

Аби бодай якось урівноважити такий психологічний портрет, залишається тільки один шлях – псевдофілософська містика з безмежними та нічим не обґрунтованими вигадками. Ось тоді й з'являються «богоносність» і «богообранність», «особлива духовна відповідальність», «утаємничена російська душа», «в Россию можно только верить», «народ-странник», він же – «народ-визволитель», «жіноче та чоловіче начало» в російській історії, «Россия, которая невестится» та безліч інших сентенцій – не менш екзотичних, але позбавлених здорового глузду. Можна собі лише уявити, що відбувається в голові пересічного москвича, якщо впродовж століть йому втовкмачували у свідомість таку психологічну абракадабру.

Так, зазначені матеріали було написано століття тому. Можуть заперечити: мовляв, це все про іншу Росію. На жаль, ні, про ту саму. Про агресивну, великодержавну, імперську, загарбницьку, жорстоку, брехливу, підступну. Шкода, та цей перелік не є вичерпним. Комінтерн, яким керували з Москви, із його шизофренічною концепцією «світової революції», чергове поневолення «национальных окраин» більшовиками, загарбання країн Балтії перед Другою світовою війною, союзні відносини з нацистами та розподіл Польщі, захоплення пів Європи після Другої світової війни, Угорщина (1956 р.), Чехословаччина (1968 р.), Афганістан (1980 р.), збитий корейський авіалайнер (1982 р.), Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, – це лише дрібка з кремлівської агресивної зовнішньої політики XX століття.

Але ж такою самою в Росії була та є політика внутрішньої агресії – ідеться про голодомори, ГУЛАГи, винищення національних еліт, тотальна русифікація, зверхність і жорстокість до завойованих народів, водночас приписування собі «просвітництва» та «месіанства» тощо.

Чи змінилося щось нині? Ні. Грузія, Крим, Донбас, Сирія, Лівія, МН-17, політичні вбивства за кордоном і в самій РФ (згадаймо Немцова), чеченські війни, перекидання відповідальності на Захід за розв'язання Другої світової війни, втручання у внутрішні справи інших держав через соціальні мережі, претензії до колишніх республік СРСР за нібито територіальні подарунки «від російського народу» або що – це все Росія тепер.

Квінтесенцією кремлівського бачення світу для мене, щонайменше за цьогочасного політичного режиму, залишиться відповідь Путіна російському школяреві про кордони РФ: «Кордони Росії ніде не закінчуються!».

Минають століття, а Московія та менталітет її народу залишаються незмінними. Свобода, права людини, гідність, налагоджений побут врешті-решт є в шкалі цінностей росіян та їхніх керманичів далеко позаду ілюзорної ідеї всесвітнього панування, нав'язування іншим своєї спотвореної філософії буття. «Глубинный народ», «верховный правитель», «ушедшая в отрыв альфа-нация», «сто (двести? триста?) лет геополитического одиночества», «Россия, без сомнения, будет [...] воевать (война ведь тоже способ общения) [...] вызывать страх и ненависть», «Россия четыре века шла на Восток и еще четыре века на Запад. Ни там, ни там не укоренилась. Обе дороги пройдены. Теперь будут востребованы идеологии третьего пути, третьего типа цивилизации, третьего мира, третьего Рима», – усе це пише В. Сурков, помічник і рупор Путіна, у своїх статтях [14].

А так висловлюється із цього приводу О. Дугін: «Есть что-то в самой мистике русской истории [...] Путин, как Моисей, вывел русский народ из либерального египетского плена [...] есть волшебная грань между пустыней и землей обетованной, под которой я понимаю великое русское

будущее» [15]; «Путин объявил Россию континентом. Именно этого мы и ожидали больше 30 лет – Континент Россия. Вокруг вода, а дальше – за ней другие континенты – более или менее воображаемые» [16].

Чи відрізняються чимось од попередніх марень зазначені вище?

Що можна сказати про психотип такого народу? Мені на думку спадає лише одна відповідь: він небезпечний для всіх довкола, але передусім для самої Росії.

Чому? Бо саме через це вона насправді й не може відбутися. Адже не спроможна позбутися тих ланцюгів, якими власноруч себе оперезала. Бердяев має рацію – московський народ утратив можливість для саморозвитку під вагою держави, яку створив своїми безкінечними завоюваннями. Московський народ не відбувається, бо боїться самоідентифікації. Він не здатний сказати вголос про власну національність. Московит боїться своєї національності в багатонаціональній державі. Тому змушений одягати гімнастюрку замість косоворотки, інакше свої «косоворотки» одягнуть інші народи. Але ж тоді великодержавність миттєво розвалиться, позаяк Москві доведеться визнати право й інших народів на власну самобутність, історію та культуру, на самовизначення нарешті. Московити стали заручниками своїх завоювань. Вони – не росіяни, навіть не «русские», вони – «інтернаціоналісти» зі, щоправда, махровим російським націоналізмом і шовінізмом у своїй основі. Проте історія зіграла з московитами злий жарт: що більше вони захоплювали, то дедалі менш чіткою ставала їхня ідентичність. Вона вже майже до краю розмита «всеросійськістю». Вона розчинилася в російських загарбаннях.

«Великое несчастье России – что объединилась она не сама из себя, а внешней силой и принуждением Орды. Чтобы Орду скинуть – вобрала ее в себя, сплотилась и сама незаметно стала Ордой, приняла форму иного, восточно-деспотического мироустройства и прониклась тем же духом кочевья. Вместо устройства своих земель принялась за чужие – и вот уже одна Россия кочует по всей Евразии, и все ее издалека видят, а она себя – нет. Что пользы – все приобрести, а себя потерять?», – справедливо зауважує М. Епштейн [17].

Отож Росія, якщо мовити про автентичний московський народ, не відбулася та не зможе відбутися доти, поки цей народ не самозвільниться – дасть можливість іншим народам, які він поневолив, незалежно розвиватися. Не буде вільної Росії, як і, власне, самої Росії, без свободи народів, котрі вона уярмила. Ось тут, насправді, криється «загадка» Росії та «втаємниченої» душі її народу. Єдиний шанс і перспектива для РФ полягає в поверненні до початку – до історичної Московії, до самоідентифікації себе лише як одного з багатьох народів, що населяють цю планету й не мають жодних додаткових прав стосовно інших.

Чи можливо це? Ні. Навіть після зміни теперішнього кремлівського режиму. Бо надто міцно засів у психології росіян геном шовінізму, завоювництва, зверхності до інших народів. Водночас російський парадокс полягає в тому, що чим довше Москва не повертається до своїх витоків сама, тим менше в неї залишається шансів на виживання. Зворотний відлік пішов. Бідність величезної кількості населення, тотальний алкоголізм, навіть не демографічна криза, а реальне вимирання, безробіття, що повсякчас зростає, і соціальна апатія спричинять деградацію московського етносу як такого. Та в Кремлі цього поки що не хочуть зрозуміти. Там досі думають, що клеєм «победобесія» можна утримати цю останню світову імперію разом. Наївні. СРСР своїм крахом довів, що ніякого «советского народа – новой исторической общности людей» не було та не могло бути. Бо це – нонсенс, фікція. Не буде нічого схожого й у теперішній Росії. Навіть за умов прискореної мілітаризації суспільного мислення та русифікації півтораста народів, яких свого часу захопила Московія. Пропаганда теж має свої межі, а національну свідомість цих народів не так легко знищити.

Страх – то єдине, що нині об'єднує в російській імперії якута і дагестанця, удмурта і карела, адигейця і татарина. Страх перед тоталітарною системою, для котрої люди є лиш витратним матеріалом. Найменший раб боїться більшого раба, той – іще більшого... – і так до найвищого, який також є невідьником: рабом створеної ним системи та свого оточення. Й у такій жадливій психологічній системі координат московський народ живе всю свою історію. Однак останні події в окремих регіонах Росії свідчать про те, що страх, на якому віками трималося російське самодержавство, починає поволі зникати. Це – прямий виклик московському центру.

Реальною загрозою для Кремля є також проведення справжньої, а не фіктивної, як зараз, федералізації та децентралізації, бо матиме наслідком іще швидший шлях до розвалу. Економічна незалежність російських регіонів – це смертельний вирок для єдності російської держави. У Москві це добре розуміють. А деякі аналітики вже говорять про «массовое низовое антиколониальное движение» [18].

Що маємо в підсумку? Російське суспільство, яке не уявляє власних кордонів, не поважає норми співжиття з іншими народами, зневажає та боїться їх одночасно, претендує на виняткову роль і відповідальність у світі та вважає себе «окремою цивілізацією», вимагає до себе особливого ставлення, проте zarazом хоче знищити й увесь навколишній світ. Авторитаризм і тюрма народів, де сам московський народ є наглядцем і в'язнем водночас, – усередині, усесвітнє пугало – назовні. «Страна рабов, страна господ!».

Тому Росія як демократична, ліберальна, вільна й соціальна держава не відбулася, не може та не буде спроможною відбутися. От і залишається тільки посилювати репресії всередині країни й агресивність назовні. Але ж це невиласний еволюційний глухий кут і каталізатор того самого краху.

«Беда не в том, что Путин воплощает “смутные геополитические комплексы элиты”. Это смутные геополитические комплексы народа. Путин – это не Россия. Все гораздо печальнее. Путин – это народ. Да, как Гитлер. Или Гитлер выражал чуждые немцам чаянья?», – такий висновок зробив про сучасну Росію колишній громадянин СРСР П. Межурицький, котрий свого часу емігрував до Ізраїлю [19]. І з ним важко не погодитися.

Сумний парадокс Росії: у перекрученому світобаченні та загарбницькій, розтягнутій на століття агресивній політиці жевріють причини наступного її краху. Росія пожирає саму себе. Коли це відбудеться та які наслідки матиме для людства?

Про це вже в наступній статті.

Р.С. Як, сподіваюся, помітив уважний читач, я цитував тільки російські джерела.

1. Маритен Ж. Человек и государство. Москва, 2000. С. 21.
2. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями. Львів, 2004. 352 с.
3. Соловьев В.С. Русская идея. Соч.: в 2 т. Т. 2. Москва, 1989. С. 220.
4. Достоевский Ф.М. Ряд статей о русской литературе. I. Введение // Собрание сочинений в 15 томах. Санкт-Петербург, 1993. Т. 11. С. 27.
5. Достоевский Ф.М. Письма. 125. А.Н. Майкову. 18 февраля (1 марта) 1868. Женева // Собрание сочинений в 15 томах. Санкт-Петербург, 1996. Т. 15. С. 349.
6. Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинений в 15 томах. Москва, 1949. Т. 15. С. 48.
7. Белинский В.Г. Взгляд на русскую литературу 1846 г. // Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 10. С. 397–408.
8. Герцен А. Россия, письмо Г. Г-гу, Лондон, 25 августа 1849 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://goo.su/2KgV>
9. Бердяев Н. Судьба России [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://predanie.ru/book/69716-subda-rossii>
10. Там же.
11. Там же.
12. Там же.
13. Там же.
14. Див.: Сурков В. Долгое государство Путина [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html; Сурков В. Одиночество полукровки 14+ [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://globalaffairs.ru/articles/odinochestvo-polukrovki-14>
15. Дугин А. Судьбу России будут решать все, кроме элиты [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://goo.su/2kKw>
16. Дугин А. Континент Россия и остановленное время [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.geopolitica.ru/article/kontinent-rossiya-i-ostanovlennoe-vremya>
17. Епштейн М. О Россиях [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://region.expert/o-rossiyah>
18. Дегтянов А. Новое народничество [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://region.expert/new-people>
19. Див.: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F1723BC6CE3D>

WHY RUSSIA WILL NEVER MAKE IT

I can hear my opponents saying, ‘Why would you say so?! It has already made it to the ranks of great global powers!’ Such views are quite common not only in Russia but also among Ukrainians. On second thought, it seems to make sense: For half a millennium, this state has continuously existed on the political map of the world. Still, the question remains: If it has made it, then what is this ‘making’ about? Put otherwise, if there is ‘greatness’, then what – or whom – is it for?

Modern political thought comes to an overwhelming conclusion that this ‘making’ must be humanocentric, i.e. to cater for people’s requests in the best way possible. As the French philosopher Jacques Maritain put it, ‘Man does not exist for the state, the state exists for man.’ Hence, the traditional humanistic view of state-building, whose main components are political and religious freedom, unimpeded economic competition, high social standards, ensuring the rights of national and social minorities.

This was not always the norm. The dark days of the Middle Ages were replete with horrific events of religious obscurantism, social injustice, political inequality, ethnic intolerance, and other phenomena unacceptable from the point of view of modern liberal thought. It must be put down to the credit of humanity that it mostly managed to cure these ‘developmental diseases’ and leave them in the past.

However, there is no rule without an exception, and Russia is one of them. I will not address, as is usually the case, the political, social, economic, and other aspects of what confirms this conclusion. Several dozen studies and theses on this topic have already been written and many more are yet to come. I will try, at least indirectly, to approach another topic, which is for some reason almost always overlooked but, in my opinion, is perchance the most decisive for understanding the essence of Russia.

This is the complex and multifaceted problem of Muscovites’ self-esteem, i.e. a set of their own perceptions of themselves and the surrounding world, an important part of what science calls a mindset. As a matter of fact, what is implied here is how the people who later called themselves Russians (having stolen this name from the Ruthenians – proto-Ukrainians) perceive themselves and the world and what follows from this.

Separateness, uniqueness, otherness in its mystically glorified form are perhaps the most important characteristic features of the ‘Russian soul’. Our northeastern neighbours have mentioned this many times over the centuries and still love to do it. Where does it come from? That is what I suggest we ruminate on together.

As a child's consciousness is formed in the first years of its life, the psychological blueprint of a nation is established at the early stages of its development and self-awareness.

Let us start with geography. What was the territory of the future Muscovy in the 13th – 15th centuries? Right, it was Zalesye, a remote hinterland of Eastern Europe. For the rest of Europe, it remained a closed and inaccessible territory with practically no influence of European culture. The influence of Kyiv was also very limited, as it regarded those lands only as a place of honourable exile. Centuries of detachment from European processes created the psychological blueprint of a 'lonely nation' constantly looking for its shore but unable to find it. Its separateness and otherness led to the cultivation in the public consciousness of the stereotype of the Russians' higher calling, special mission, mysteriousness, etc.

This 'closed solitude', in turn, caused the emergence of another psychological phenomenon – suspiciousness and aversion to everything foreign. From the point of view of abecedarian psychology, it is quite an adequate response: I am afraid of what I do not know or do not understand. However, once rooted as a norm of a large society, this creates an entirely new social phenomenon.

In such circumstances, the Orthodox faith brought in from Rus-Ukraine quickly turned into a dogmatic, 'the only right' doctrine deprived of chances for modification and development. The latter were labelled as heresy and apostasy, which, in turn, further strengthened the sense of isolation as a norm of social development. A kind of a vicious circle emerged: The greater the belief in separateness, the higher the certainty in uniqueness; the greater the confidence in individuality, the bigger the need to feel detached from the rest of the world. This is exactly where today's Kremlin's maxim about Russia 'as a separate civilisation' comes from.

The closedness to the West was offset by the openness to the East. The system of slavish submission to the Horde was not a deliberate choice, as it had been brought by the Mongol conquest. However, the population of Zalesye, unaware of the social practice of European communities, embraced it as an acceptable formula for its social mode of life. More than three hundred years of pounding into their brains of the idea there is only one correct system – 'the almighty lord and the insignificant disempowered slave', whose life is worthless and can be taken away at any whim of the lord – had tied another psychological knot in the consciousness, which is a blind fear.

The climatic aspect is also worth mentioning here. Finno-Ugric tribes, which would later be known as the Muscovite people, lived in harsh natural conditions. One family could not survive. Objectively, it was necessary to unite in more numerous social groups. Teamwork helped to overcome life's difficulties and existential threats. Thus, collectivism in its initially primitive form became an important psychological priority that suppressed and subordinated individ-

uality. Combined with the fear acquired from the Horde, it practically buried the local population's natural desire for initiative, expression of individuality and independent opinion, and self-assertion and replaced them with collective consciousness. Individualism received a clearly negative connotation in that society.

Those unfavourable environmental factors forced people to constantly migrate, looking for new lands that could ensure survival, at least for a while. Hence the acceptability of the idea of taking over other people's lands, the lack of clear boundaries, and the habit of constant movement 'somewhere', which later paved the way for the Horde's ideology and practice of conquest.

Thus, over several centuries, geography, natural conditions, and history had formed an ethnos with a specific self-esteem and view of the world: We are unique and special, we cannot be understood, we live up to specific spiritual standards, we do not trust anything foreign, do not love or respect it. The best form of coexistence with the extraneous is to capture and subdue it.

Much later, a formula will appear, which provides a succinct, though inexhaustive, characterisation of the essence of the Muscovite statehood: 'Orthodoxy, Autocracy, and Nationality'. It apparently lacks characteristics. The analysis of events that happened to Muscovy-Russia after it established itself as an entity of international politics suggests that this formula should be complemented by adjectives as follows: 'obscurantist orthodoxy, punitive autocracy, slavish nationality'.

This, of course, is unpleasant to admit. Therefore, the Muscovite intellectual thought from its very first days has sought to explain all the natural and acquired vices of the Russian national character and behaviour by the 'mystery' of Russia, its people, and, particularly, the 'Russian soul'. Many Russian thinkers have written about it. Here are some thoughts: 'The idea of a (Russian) nation is not what it thinks of itself in time, but instead what God thinks of it in eternity' (Solovyov, 1989); 'We do believe that the Russian nation is an extraordinary phenomenon in the history of the entire humanity. The character of the Russian people is so unlike those of all contemporary European peoples that Europeans still do not understand it and, conversely, understand it utterly wrong' (Dostoevsky, 1861); '[...] in this respect, our nature is infinitely higher than the European. Besides, all our conceptions are more moral, and our Russian aims are higher than those of the European world' (Dostoevsky, 1868); 'No, in political history, Russians are not conquerors and robbers, like the Huns and Mongols, but saviors [...]' (Chernyshevskiy, 1949); '[...] the Russian people are destined to express in their ethnicity the richest and the most many-sided meaning [...] such an idea, meant as an assumption articulated without self-praise and bigotry, is not without merit' (Belinsky, 1846); 'It seems to me that there is in Russian life something higher than its commune and something stronger than its power; this 'something' is difficult to put into words and still more difficult to point at with one's finger. I speak of that internal force, not entirely conscious of itself, [...] I speak of that force, finally, and

of that confidence in self which ferments in our breast. This force, independent of all external circumstances and in spite of them, has conserved the Russian people and protected their impregnable faith in themselves' (Herzen, 1849).

Such statements are various and sundry. However, they were set out most systematically by Nikolai Berdyaev, who is rightly considered one of the most outstanding connoisseurs of the aforementioned 'mysterious Russian soul' in Russian publicist and scientific circles. Dozens of studies on the topic issued from his pen.

What, then, in Berdyaev's view, are the main characteristics of this 'people's Muscovite soul' and, more broadly, Russia itself? First of all, its antinominess, i.e. its internal contradictions, combined in one phenomenon of absolute opposites. In my opinion, it is an interesting way to palm the beast's grin off as an angel's smile.

Berdyaev analyses three key elements of the Muscovite mentality: its idea of statehood, ethnicity, and religion.

The most interesting to me were the following (selected, so to speak) thoughts:

Russia is some special land, not like any other land in the world. The Russian national thought grew up with the sense of Russia as the God-chosen and God-bearing nation.

In the West they have still not felt that the spiritual powers of Russia can re-define and transform the spiritual life of the West. [...] The spiritual culture of Russia, that core of life in regard to which the statecraft itself is nothing but a superficial externality and implement, still does not occupy a great-power position in the world. [...] That which has transpired within the bosom of the Russian spirit ceases to be something provincial, isolated, and closed-in, instead becoming a global wealth common to all humankind, not just to the East but also to the West.

Russia is full of contradictions and antinomies. The soul of Russia is not veiled over by any sort of doctrines. [...] To get at the riddle of the mystery hidden within the soul of Russia is possible by admitting outright the antinomic nature of Russia, its macabre contradictions.

The creativity of the Russian spirit is twofold, as is Russian historical life. [...] The unfathomable depth and unbounded loftiness are combined with some degradation, ignobility, absence of dignity, and slavery. The infinite love for people and genuine love of Christ are combined with misanthropy and cruelty. The thirst for absolute freedom in Christ [...] is countered with the submissiveness of the slave. Is not that the essence of Russia herself?

[In Russia] no one has coveted power, and all were afraid of it as something impure. Our Orthodox ideology concerning autocracy is the same manifestation of the non-state spirit, the refusal of the people and society to construct a state life.

The Russian soul seems to desire a sacred societal aspect, a God-chosen power. The nature of the Russian people conceives of itself as something ascetical, shunning earthly deeds and earthly blessings.

The Russian people seems to desire not so much a free state and freedom within the state as freedom from the state, freedom from concerns about the world order. The Russian people does not want to be a masculine builder, its nature defines itself as feminine, passive, and submissive in matters of state, it always awaits a bridegroom, a man, a ruler [...].

The state authority has always been an external, not an inward, principle for the non-statist Russian people; it was not created by it but rather came as if from the outside, like a bridegroom to his bride.

It is very characteristic that in Russian history there has been no period of knightly chivalry, that masculine principle. Bound up with this is the insufficient development of the personal principle in Russian life. The Russian people has always loved to live in the warmth of the collective, as if dissolved back into the element of earth, into the bosom of the mother. Knightly chivalry forges a sense of personal worth and honour, it brings to life the tempering of the person. This personal tempering has not been invented over the span of Russian history. In Russian man there is softness, in the Russian face there is no sharply distinct profile [...].

The Russian non-statism is not a conquering of freedom for itself but rather a surrendering of itself, a freedom from activity (Berdyayev, 1918).

However, Berdyayev notes that there is also an antithesis:

Russia is the most statist and bureaucratically cumbersome country in the world, where everything is transformed into a political tool. The Russian people has forged the mightiest state in the world, the sublime empire [...].

The powers of the people, which is quite pertinently believed to be striving for an inner spiritual life, is surrendered to the colossus of the state transforming everything into its tool. The interests of building, supporting, and guarding the state occupy a completely exceptional and towering place in Russian history. The Russian people has almost no strength left for a free creative life, with all its blood gone for bolstering and defending the state [...].

The person has been smothered by the vast dimensions of the state laying down its extravagant demands. The bureaucracy has grown to daunting proportions. Russian statehood [...] has become a self-sufficing abstract principle; it lives its own particular life as a law unto itself reluctant to assume its subordinate function to the life of the people. This peculiarity of Russian history has imposed upon Russian life an imprint of joylessness and smothering. The free play of human creative powers has been impossible [...].

Great sacrifices have been made by the Russian people for the building up of the Russian state, much of its blood has been shed, but it has remained powerless within its immense state. Imperialism is alien to the Russian people in the Western and bourgeois sense of the word, but it submissively surrendered its powers to the building up of imperialism, in which its heart was disinterested. Herein is hidden the mystery of Russian history and the Russian soul. No sort of philosophy of history, whether Slavophil or Westerniser, has yet solved the enigma why the most stateless people has created such an immense and mighty state, why so anarchist a people is so submissive to bureaucracy, and why such a free-spirited people does not seem to desire a life of freedom. This mystery is bound up with the relationship of the feminine and masculine principles in the character of the Russian people. This antinomic aspect occurs throughout the entire Russian life (Berdyayev, 1918).

No less contradictory, mutually exclusive, and controversial is Berdyayev's reasoning about the attitude of Russians to the question of ethnicity:

Russia is the most unchauvenistic land in the world. For us, nationalism always produces an impression of something non-Russian, imposed, something outlandish. By and large, the Germans, the English, and the French are all chauvinists and nationalists filled with national arrogance and complacency. Russians almost seem ashamed of being Russians; they are alien to national pride and oftentimes – alas! – to national dignity. An aggressive nationalism is altogether uncharacteristic for the Russian people, as is any tendency towards a forceful Russification. The Russian does not come to the fore, does not put on airs, does not despise others. In the Russian element there is some sort of national unselfishness and sacrifice unknown to Western peoples. The Russian intelligentsia has always reacted with disgust towards nationalism and loathed it as something impure. It has professed exclusively supranational ideals. However superficial and banal the cosmopolitan doctrines of the intelligentsia may be, in them, though distortedly, was reflected the supranational and all-humankind spirit of the Russian people. [...] Dostoevsky outright proclaimed that the Russian man is an omniman, that the spirit of Russia is a universal spirit, and that he had a different understanding of Russia's mission from that of nationalists [...].

It is Russia's supra-nationalism and its freedom from nationalism that are national in Russia; in this lies the unique essence of Russia, differing from every other land in the world. Russia is destined to be a liberator of peoples. This mission is anchored in its unique spirit [...].

Russia is the most nationalistic land in the world, a land of unseen excesses of nationalism, oppression of subservient nationalities by Russification,

a land of national boasting, a land in which everything is nationalised right up to the universal Church of Christ, a land considering itself to be the only God-chosen one and spurning all of Europe as rot and the devil's brood consigned to perdition [...].

The most humble is also the greatest, the mightiest, and the only God-chosen one. 'Russian' is the embodiment of that what is right, good, true, and godly. Russia is the 'holy Rus'. Russia is sinful, but in its sinfulness it remains a holy land – a land of saints living by the ideals of sanctity. V. Solovyov ridiculed the assuredness of the Russian national self-conceit in imagining that all the saints spoke Russian. That same Dostoevsky, who preached the omniman and appealed to the universal spirit, also preached the most rabid nationalism, badgered the Polish and the Jews, and denied that the West had any right to be considered a Christian world. The Russian self-conceit always finds expression in Russia's considering itself not only the most Christian but also the sole Christian land in the world. [...] Russia, destined in its spirit to be a liberator of peoples, has been an oppressor all too often, therefore evoking hostility and suspicion towards itself, which we now have to surmount (Berdyayev, 1918).

And a few words about the church:

Russian history presents quite exceptional a spectacle with the total nationalisation of the Church of Christ, which defines itself as universal. Clerical nationalism is an innately Russian phenomenon. Our Old Ritualism is heavily steeped in it. However, the same nationalism reigns also within the ruling church. The same nationalism also pervades the Slavophil ideology, which has always substituted the Russian for the universal. The universal spirit of Christ, the masculine universal Logos has been made captive by the feminine national element, by the Russian soil in its pagan lineage. There was thus formed a religion of dissolving away into the mother's loving embrace, into the collective national element, into the living warmth. Russian religiosity is a feminine religiosity – a religiosity of collective biological warmth experienced as a mystical warmth. Weakly developed within it is the personal religious principle; it is afraid to emerge from out of the collective warmth into the cold and fire of personal religiosity [...] Russia is a God-bearing land [...] The Russian people are mostly lazy in their religious ascent, with its religiosity being of the plains, not of the heights; collective humility comes to it easier than the religious tempering of a person, than sacrificing the warmth and comfort of the national elemental lifestyle. For their humility, the Russian people receive in reward this comfort and warmth of collective life. Such is the popular groundwork for the nationalisation of the church in Russia (Berdyayev, 1918).

Now there are some conclusions and, as always, they are playing 'both sides of the fence' in the truly Muscovite manner:

The same enigmatic antinomy can be traced throughout everything in Russia. There can be established an innumerable quantity of theses and antitheses concerning the Russian national character, and many a contradiction within the Russian soul can be reveal. Russia is a land of boundless freedom of spirit, a land of wandering and search for the truth of God. Russia is the most non-bourgeois land in the world; it does not have the deep-rooted philistinism, which so repulses and repels Russians in the West. Dostoevsky, from whom one can learn much of the soul of Russia, in his disconcerting Legend about the Grand Inquisitor, was a proponent of so bold and boundless freedom in Christ, such as no one ever yet in the world was impelled to affirm. The affirmation of the freedom of spirit as something characteristically Russian has always been an essential trait of Slavophilism. The Slavophiles and Dostoevsky always match the inward freedom of the Russian people, its organic religious freedom, which it will not give up for any worldly blessing, with the inward non-freedom of the Western peoples, their enslavement to the external. The Russian people truly possess the freedom of spirit, give only to him who is not too consumed by the thirst for earthly gain or worldly felicity. Russia is a land of essential freedom, unknown to the advanced peoples of the West, with their reinforced philistine norms. Only within Russia is there not that grip of bourgeois conventions, the despotism of the philistine family. The Russian man with great ease surmounts all kinds of bourgeoisness, he can escape from everyday life and standardised existence. The role of a wanderer is so intrinsic to Russia and so beautiful. The wanderer is the freest man in the world. He walks the earth, but his element is the air, he has no roots into the earth, in him there is no earthliness. The wanderer is freed of the 'world' and all of its burdens; for him, earthly life is reduced to a small knapsack upon the shoulders. The grandeur of the Russian people and its vocation towards a higher life is concentrated within the wanderer character. The latter has found its expression not only in the life of the people but also within cultural life, within the life of the finest part of the intelligentsia. Here, too, we know of wanderers, free in spirit, and attached to nothing, eternal pilgrims, seeking after the unseen city [...].

And here is also an antithesis. Russia is a land of unprecedented servility and horrid abasement, a land, lacking in the awareness of the rights of the person and not defending the dignity of the person, a land of inert conservatism, of the enslavement of religious life by the state, a land of robust family life and hard flesh. [...] It is next to impossible to get Russia budge

from its spot since it is so ponderous, so inert, so lackadaisical, so immersed in the material, so submissively reconciled with its life [...] everyone prefers to remain in the lowlands, the flatlands, to be 'like everybody else'. The person everywhere is subjected to the organic collective. Our landed strata are bereft of the sense of rights and even of dignity, they want no self-initiative or activity, and they always trust that others after them will do the same. [...] Russia still remains a land of the depersonalised collective [...]

The turning towards its own soil, towards its own national element in Russia so readily assumes a character of enslavement, leads to immobility, turns into reaction. Russia is like an eligible girl, awaiting a bridegroom, who ought to scale whatever the heights, but there arrives not the intended, but only a German official to dominate her. [...] And though in other lands there might be found all the contradictoriness, but it is only in Russia that a thesis is countermanded by an antithesis, a bureaucratic state is begotten of anarchism, servility comes of freedom, and extreme nationalism is borne out of supranationalism (Berdyayev, 1918).

The only reason why I have made you, dear readers, read Berdyayev's reflections for so long is to help you acquire a better understanding of the psychological portrait of the people with whom we have to coexist at the behest of history. Having acquainted, at least briefly, with Berdyayev's conclusions (and he, as I mentioned above, is only one of many who described the 'mysteries of the Russian soul'), we can see that the psychological traumas and knots tied up during the formative stage of the Muscovite nation have eventually transformed into paranoid ideas of its exceptionalism and permissiveness.

Is it possible to feel safe near the people whose representatives describe themselves as contradictory, dogmatic, joyless, suspicious, barbaric, anarchic, great-power, imperialist, mean, slavish, ignoble, cruel, bifurcated in the worldview, having no dignity, unable and reluctant to arrange their lives, living in a world of dreams and fantasies, not knowing the limits of their existence, both physical and spiritual, and so on and so forth?

To somehow balance such a psychological portrait, there is only one way left – pseudo-philosophical mysticism based on boundless and unfounded fiction. That is when we see the emergence of such ideas as being 'God-chosen' and 'God-bearing', having a 'special spiritual responsibility', 'mysterious Russian soul', 'in Russia you can only believe', 'nation-wanderer', 'nation-liberator', 'feminine and masculine principles' in Russian history, 'the Russian people desires to be of the earth, like a bride awaiting a man', and many other statements devoid of common sense, though no less exotic. One can only imagine what goes on in the heads of ordinary Muscovites if for centuries they have been exposed to such psychological gobbledygook.

It is true that the aforementioned articles were written a century ago, which gives you grounds to object that they are all about a different Russia. Unfortunately, this is not the case. They are about the same Russia, aggressive, imperial, rapacious, cruel, deceitful, and mean. Regrettably, this is not an exhaustive list. The Moscow-led Comintern with its schizophrenic concept of ‘world revolution’, subjugation of ‘national peripheries’ by the Bolsheviks, seizure of the Baltic states before the Soviet-German War, delineation of spheres of influence with the Nazis and partition of Poland, domination over half of Europe after World War II, Hungary (1956), Czechoslovakia (1968), Afghanistan (1980), shooting down of a Korean airliner (1982), Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh – these are just some examples of its aggressive foreign policy in the 20th century.

However, Russia’s policy of internal aggression was the same – famines, gulags, arrogance, and cruelty to the conquered peoples, ‘enlightenment’ and ‘messianism’ that they ascribed to themselves, extermination of national elites, total Russification, and the like.

Has anything changed today? Not at all. Georgia, Crimea, Donbas, Syria, Libya, MH-17, political assassinations abroad and in Russia itself (suffice it to recall the case of Nemtsov), Chechen wars, attempts to shift the responsibility for unleashing World War II to Western countries, interference in the internal affairs of other states through social networks, territorial claims against former Soviet republics as territorial gifts ‘from the Russian people’, etc. This is modern-day Russia.

As far as I am concerned, the quintessence of Russia’s vision of the world, at least under the current political regime, is Putin’s response to a schoolboy about Russia’s borders, which, according to the president, ‘do not end anywhere!’

Centuries go by, but Muscovy and the mentality of its people remain intact. Freedom, human rights, dignity, and well-established life are much lower priorities for Russians and their leaders than the delusive idea of global supremacy and the imposition of their own distorted philosophy of being on others. ‘Deep people’, ‘supreme ruler’, ‘headmost alpha nation’, ‘100 (200? 300?) years of geopolitical solitude’, ‘Russia that will undoubtedly fight wars (war is a means of communication in a sense, too) ... arousing awe and hatred’, ‘headed west for four centuries, Russia took another four-centuries-long pivot to the east but never found its place. Now that both paths are travelled, ideologies of the third way, third type of civilisation, third world, and third Rome will be in high demand’ – all of these lines were penned by V. Surkov, Putin’s assistant and mouthpiece (Surkov, 2019).

As A. Dugin put it in a similar vein, ‘There is something in the very mysticism of Russian history. [...] Putin, like Moses, freed the Russian people from the liberal Egyptian captivity. [...] There is a magic line between the desert and the prom-

ised land, by which I understand the great Russian future...' (Dugin, 2019); 'Putin has declared Russia a continent. This is exactly what we had expected for over 30 years – Continent Russia. There is water around it, and beyond it there are other continents – more or less imaginary...' (Dugin, 2020)

Is it any different from the previous fantasies?

What can be said about the psychological type of such people? Only one answer comes to my mind: They are dangerous for everyone around, particularly for Russia itself.

Why so? Because this is the reason why Russia has not succeeded. It cannot get rid of the chains of its own making. Berdyaev was right in saying that the Muscovite people have lost the opportunity for self-development under the pressure of the state that they had forged through endless conquests. The Muscovites do not succeed because they are afraid of self-identification. They cannot speak out loud about their nationality, of which they are afraid, though living in a multinational state. They have to wear a military *gymnastyorka* instead of a traditional *kosovorotka*, otherwise all other nations in Russia will wear 'kosovorotkas' of their own. At that point, however, the great power ideology will instantly fall apart, with Moscow forced to recognise the right of other nations to their identity, history, culture, and, finally, self-determination. The Muscovites have become hostages of their own conquests. They are not Russians, not even 'Ruthenians'; sooth to say, they are 'internationalists' professing a hardcore Russian nationalism and chauvinism. History has nevertheless played a low-down trick on the Muscovites: The more they seized, the less evident their own identity became. Dissolved in Russian conquests, it is now almost completely blurred by 'all-Russianness'.

As Mikhail Epstein rightly notes, 'The great tragedy of Russia is that she did not unite herself but was forced to unite by an external force and coercion of the Horde. To overthrow the Horde, Russia absorbed it, girded up the loins and subtly became the Horde herself, taking the form of an alien, Oriental despotic world order and embracing the spirit of nomadism. Instead of developing her own lands, she turned her eyes to foreign ones. And now there is only Russia wandering throughout Eurasia, and everyone can see her from afar, except herself. What is the use of gaining everything but losing yourself?' (Epstein, 1990)

Therefore, Russia, in the sense of the authentic Muscovite people, has not yet established itself and will not be able to do so until it liberates itself, i.e. allows other enslaved peoples to freely develop. There will be no free Russia and no Russia at all without freedom of the peoples it has enslaved. Here, in fact, lies the 'mystery' of Russia and 'mysterious' soul of its people. The only chance and prospect for Russia consists in returning to the beginning – to historical Muscovy and self-identification as only one of many peoples inhabiting this land with no additional rights compared to others.

Is it possible? No, it is not. Even after the change of the current Kremlin regime, for the genome of chauvinism, eternal conquest, and supremacy over other peoples is all too firmly entrenched in the psychology of Russians. However, the irony is that the longer Moscow does not return to its roots, the less chance it has for survival. And here is the countdown clock. Widespread poverty, total alcoholism, not even a demographic crisis but real extinction, rising unemployment, and social apathy will result in the degradation of the Muscovite ethnos per se, something the Kremlin officials refuse to understand thus far. They still think that the glue of 'victory frenzy' can hold the last world empire together. How very naive. The USSR proved by its collapse that there could be no 'Soviet people – a new historical community'. This is nonsense, fiction, and nothing similar will ever happen in today's Russia, even with the accelerated militarisation of public thinking and Russification of one and a half hundred peoples once occupied by Moscow. Propaganda also has its limits, and the national consciousness of these peoples is not so easy to destroy.

The only thing that unites Yakuts and Dagestanis, Udmurts and Karelians, Adyghes and Tatars in the modern-day Russian Empire is fear. The fear of the totalitarian system, for which people are only expendables. The smallest slave is afraid of the bigger one, the latter fears the one who is even bigger, and so on up to the topmost, who is also a slave, the slave of the system and surroundings of his own making. In such a terrible psychological reference frame, the Muscovite people have lived throughout their entire history. However, the latest events in some regions of Russia indicate that the fear on which the Russian autocracy has stood for centuries is slowly disappearing, directly challenging the Moscow centre.

The real threat to the Kremlin is also a real, not fictional, federalisation and decentralisation, which will result in an even earlier collapse. The economic independence of Russian regions is a death sentence for the unity of the Russian state, which is well understood in Moscow at the time when some analysts are already talking about a 'grass-roots anticolonial movement' (Degtyanov, 2020)

What do we have in the end? The Russian society, which is not aware of its borders, does not respect the norms of cohabitation with other peoples, despises and fears them at the same time, claims a special role and responsibility in the world and considers itself a 'separate civilisation' that requires special treatment but at the same time seeks to destroy the entire world. Authoritarianism and the prison of the nations, where the Muscovites themselves act both as a guard and a prisoner, is Russia's inside, while world's bogeyman is what lies on the surface. 'The land of slaves, the state of lords!'

Therefore, Russia has not yet established itself as a democratic, liberal, free, and social state, as it cannot and will not do it. All that remains is to intensify repression inside the country and aggression outside. This, however, is an evolutionary dead end and a catalyst for the collapse.

‘The problem is not that Putin embodies “vague geopolitical complexes of the elite.” Those are the vague geopolitical complexes of the people. Putin is not Russia. Everything is much sadder. Putin is the people. Yes, like Hitler. Or did Hitler express ideas alien to the Germans?’ Such a conclusion about modern Russia was made by a former citizen of the USSR P. Mezheritskyi, who had emigrated to Israel in his time (Piontkovsky, 2020). And it is hard to disagree with him.

Russia’s sad irony lies in the fact that its distorted worldview and invasive centuries-long aggressive policy will ultimately contribute to its future collapse. Russia is devouring itself. When will it happen and what consequences will it bring for humanity?

This will be the subject of the next article.

P.S. As an attentive reader has hopefully noticed, I have cited Russian sources only.

Олександр МОЦИК,
*Надзвичайний і Повноважний Посол,
Посол України в США (2010–2015 рр.)*

МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ як інструмент тиску та покарання за агресію проти України й інші міжнародні злочини

Анотація. У статті йдеться про міжнародні санкції проти Російської Федерації та їхній вплив на розвиток російської економіки. Автор стверджує, що санкції застосовують для забезпечення міжнародно-правових норм, коли вичерпано всі добровільні погоджувальні заходи врегулювання конфлікту, до якого призвело міжнародне правопорушення. Російська агресія загрожує всій архітектурі європейської безпеки, сформованої на континенті після Другої світової війни за участі США, європейських країн і Радянського Союзу.

Автор статті, Посол України в США (2010–2015), у 2014 році працював з американськими колегами з Державного департаменту, Ради Національної Безпеки, Пентагону та Міністерства фінансів США над наданням допомоги Україні й уведенням санкцій проти Росії. Звернення щодо тиску на Росію задля припинення її агресії та надання допомоги Україні було адресовано також ООН, іншим міжнародним організаціям і фінансовим інституціям. Разом у примусових заходах проти Росії було задіяно понад 40 країн світу.

Ключові слова: міжнародні санкції, Російська Федерація, Донбас, Крим, система безпеки, правопорядок.

Перших історично відомих обмежувально-примусових заходів щодо держав було вжито понад дві з половиною тисячі років тому на території Древньої Еллади. Відтоді санкції протягом тривалого часу вдосконалювали. Нині це важливий інструмент тиску й покарання країн-порушниць міжнародного права та прав людини. Із недалекого минулого добре відомі санкції, що їх увели в Сполучених Штатах Америки поправкою Джексона-Веніка до Закону США «Про торгівлю» 1974 року. Ця поправка обмежила фінансові й торговельні відносини Вашингтона з країна-

ми, уряди яких порушували права людини – забороняли чи незаконно перешкоджали вільній еміграції своїх громадян. Вістря цих санкцій було спрямовано проти колишнього Радянського Союзу, а відколи той розпався – здебільшого проти Російської Федерації. Поправка діяла до 2012 року, тоді Президент США Барак Обама підписав так званий Закон Магнітського, який фактично її замінив, ще й увівши проти Москви новий сет санкцій за порушення у сфері прав людини. 20 лютого 2014 року путінська Росія розв'язала неоголошену війну проти України з подальшою незаконною анексією Криму й окупацією частини території Донбасу. Дотепер РФ веде проти України бойові дії. Здійснивши агресію, до якої не один рік готувалася, Москва грубо порушила Статут ООН, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, Паризьку хартію для нової Європи, інші базові універсальні й багатосторонні міжнародно-правові документи, розтоптала Будапештський меморандум 1994 року й низку українсько-російських договорів, зокрема Договір про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 року та пакет угод щодо тимчасового перебування Чорноморського флоту РФ на території України від 28 травня 1997 року.

Україна свого часу була однією з ініціаторок розроблення й співавторкою резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН про визначення агресії від 14 грудня 1974 року. Із семи зафіксованих у цьому визначенні дій, кожна з яких окремо є актом агресії, шість безпосередньо стосуються агресії Росії проти України.

Крім того, російська агресія загрожує всій архітектурі європейської безпеки, сформованій на континенті після Другої світової війни за участі США, європейських країн і Радянського Союзу. Із перших днів агресії нова українська влада, яка замінила режим президента-втікача Януковича, намагалася скликати зустріч країн-підписанток Будапештського меморандуму, котрі виступили зі запевненнями (гарантіями) безпеки України в обмін на відмову Києва від третього за величиною у світі ядерного потенціалу. Проте організувати таку зустріч не вдалося через жорстку відмову Російської Федерації, незважаючи на всі потуги України й сприяння в цьому з боку США, Великої Британії та низки інших країн.

Деякий час унаслідок блокування Москви не вдавалося скликати й засідання Ради Безпеки ООН, але коли нарешті це стало можливим, Росія завадила ухваленню відповідної резолюції, яка мала б засудити вторгнення в Україну, містила б вимогу його припинення та закликала б до відновлення українського суверенітету й територіальної цілісності.

Тим часом і Київ, і його західні партнери усвідомили, що задіяти інструменти впливу на РФ буде можливо лише з боку окремих держав і тих міжнародних організацій, рішення яких Москва заблокувати не в змозі.

Відповідними інструментами впливу й одночасно покарання стали міжнародно-правові санкції США, ЄС і деяких інших держав, а також політична ізоляція РФ, зокрема вигнання її з групи країн Великої вісімки (G8) та Парламентської асамблеї Ради Європи, а також припинення співпраці з ЄС і НАТО.

Міжнародне право визначає санкції як індивідуальні або колективні примусові заходи, ужиті проти держави-порушниці з метою припинення її неправомірного поведіння чи покарання за таке поведіння [2]. Санкції застосовують, аби забезпечити дотримання міжнародно-правових норм, коли вичерпано всі добровільні погоджувальні заходи врегулювання конфлікту, до якого призвело міжнародне правопорушення.

Саме така ситуація склалася у зв'язку зі вторгненням Росії в Україну. Москва, добре усвідомлюючи, що коїть міжнародний злочин, поводи́ла себе зухвало й цинічно, повністю ігнорувала заклики світового співтовариства, передусім США та ЄС, утриматися від застосування сили, од дій, які загрожували б суверенітету й територіальній цілісності України, відмовлялася взагалі розмовляти з Києвом і ухилялася від предметних обговорень на тему України із Заходом. Водночас дислоковані в Криму й додатково перекинуті з території РФ російські війська, зокрема сумнозвісні «зелені чоловічки», розширювали плацдарми агресії, захоплюючи збройним шляхом українські військові частини й адмінбудівлі та використовуючи як щит цивільне населення – жінок і дітей, щоби повністю контролювати півострів та втілювати подальшу незаконну анексію.

Україна не була членкинею НАТО, тож не могла розраховувати на Статтю 5 Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949 року. Проте Київ однаково звернувся до США, ЄС, деяких інших країн Заходу й держав-членкинь Альянсу з проханням змусити Росію припинити вторгнення й одночасно надати Україні всіляку можливу політичну, військово-технічну та фінансово-економічну допомогу, а також увести проти Москви якнайжорсткіші санкції, зокрема від'єднати її від системи SWIFT. Звернення про надання допомоги Україні й тиск на Росію з метою припинення її агресії було адресовано також ООН, іншим міжнародним організаціям і фінансовим інституціям.

Тоді я був Послом України в США й уже з 20-х чисел лютого 2014 року мало не ночував у Державному департаменті, Раді національної безпеки, Пентагоні та Міністерстві фінансів США, працюючи з американськими колегами над наданням допомоги Україні й введенням санкцій проти Росії. Користуючись нагодою, хотів би в цьому контексті добрим словом згадати тодішніх помічницю Державного секретаря США Вікторію Нуланд, координатора санкційної політики Держдепу Деніела Фріда, за-

ступницю помічника Міністра оборони США Евелін Фаркас. Їхня роль у виробленні й імплементації політики щодо надання допомоги Києву та покарання Росії за її агресію проти України була дуже ваговою.

Коли було вичерпано можливості налагодити з Москвою діалог, зокрема протягом двох спеціально скликаних засідань Ради Безпеки ООН 1-го й 3-го березня 2014 року, тодішній Президент США Барак Обама своїм виконавчим декретом започаткував санкційний режим проти Москви. Обмеження було введено проти фізичних осіб і структур, «відповідальних за порушення суверенітету й територіальної цілісності України чи за крадіжку активів українського народу».

17 та 20 березня 2014 року виконавчими декретами Президента Обами було введено наступні два раунди санкцій. Так, зокрема, Сполучені Штати відреагували на бутафорський референдум у Криму, який організувала РФ, та на брутальне рішення Державної думи Росії щодо спроби незаконної анексії півострова. Ці санкції було додатково поширено на низку фізичних осіб і російських структур, задіяних у незаконній анексії Криму. Імплементуючи зазначені виконавчі декрети, США крок за кроком нарощували на Росію дипломатичний і фінансовий тиск. Під санкції потрапили 14 компаній військово-промислового комплексу, топові чиновники й олігархи з близького оточення Путіна, шість найбільших банків і чотири енергетичні компанії. Крім військової сфери й енергетики, обмежувальні заходи зачепили також сферу високих технологій і фінансову систему.

Відтак санкційний тиск переважно поширювали саме на ці чотири сектори: військово-технічний, високих технологій, енергетичний і фінансовий. Станом на середину вересня 2014 року під обмежувальними заходами перебували вже 37 політиків, 4 бізнесмени та 36 російських компаній.

Щоразу, уводячи санкції, США інтенсивно консультувалися з ЄС, щоб уможливити невідкладне синхронне запровадження таких самих покарань із боку Євросоюзу. Це було вкрай важливо, адже режим, сформований спільними зусиллями, виявився значно жорсткішим, ніж будь-який односторонній. У трансатлантичному тандемі Сполучені Штати відігравали роль лідера, закликаючи ЄС до посилення санкцій і водночас розуміючи, що механізм їх погодження в Євросоюзі досить складний, оскільки потребує згоди кожної держави-членкині. Загалом лише США ввели понад 60 раундів санкцій, і частину з них було запроваджено через резолюції Конгресу. Якщо Євросоюз і ввів менше раундів, то не набагато.

Разом у примусових заходах проти Росії задіяно понад 40 країн світу із сумарним ВВП близько 50 трильйонів доларів США (2018 р.). Для порівняння: ВВП Росії того ж таки року складало 1 трильйон 657 млрд доларів США, що ставило її на 12-те місце у світі.

Більшість раундів санкцій було введено за агресію проти України – за Крим, війну на Донбасі, розкрадання українських активів, незаконне будівництво Керченського мосту, захоплення українських військових кораблів у Чорному морі й арешт їхніх екіпажів. Проте Росію також було покарано й за інші грубі порушення міжнародного права – втручання в американські вибори, застосування хімічної зброї на території Великої Британії, тобто отруєння родини Скрипалів, кібератаки, ворожі протиправні дії в усьому світі, зокрема постачання зброї режиму Башара Асада. Своєрідним покаранням стало й знищення в Сирії значної кількості бойовиків «Приватної військової компанії Вагнера». Було введено санкції проти російських і деяких компаній третіх країн, які порушують санкційний режим, що його Сполучені Штати встановили щодо будівництва російського газогону «Північний потік 2» як такого, що в контексті України є елементом гібридної війни.

Обмежувальні заходи застосовують також до тих російських компаній, які порушують санкції США та ЄС проти інших країн. Зокрема, 3 лютого 2020 року Сполучені Штати запровадили, згідно із Законом про нерозповсюдження зброї масового ураження, санкції проти трьох підприємств російського ВПК – Кумертауського авіаційного виробничого підприємства, що виробляє вертольоти для російських ВМС; військово-промислової корпорації «НВО машинобудування», яке займається розробкою і виробництвом бойових комплексів із крилатими ракетами; і Конструкторського бюро приладобудування імені Шипунова в Тулі, що розробляє зенітно-ракетні комплекси «Панцир-С». У зазначеному вище законі йдеться про поширення заборони поставок товарів, які можуть сприяти створенню зброї масового враження, в Сирію, Іран і КНДР.

Санкції встановлюють низку системних заборон, обмежень і покарань як для окремих фізичних осіб, так і для урядових та неурядових структур, діяльність яких призвела до злочинів та інших порушень міжнародного права. Зокрема, було заборонено в'їзд до США та ЄС і заморожено активи численних російських політиків, поміж яких – майже всі члени уряду й керівництво Адміністрації Президента Росії, вище військове командування, керівник ГРУ та виконавці отруєння Скрипалів, військові, причетні до захоплення українських військових суден у Чорному морі й арешту їхніх екіпажів у листопаді 2018 року, керівники найбільших державних компаній і банків, олігархи з оточення Путіна, громадяни України, які стали на бік ворога й допомогли агресору окупувати Крим, верхівці так званих ДНР/ЛНР, що насправді є окупаційними адміністраціями Росії, та деякі інші фізичні особи. Було введено санкції проти батальйонів «Спарта», «Сомалі», «Зоря», «Оплот», «Кальміус», «Смерть», які Москва сформувала на окупованих територіях Донбасу.

Уряди США, Канади, деяких інших західних країн, а також усіх держав-членів ЄС заборонили своїм посольствам у Росії видавати візи жителям Криму. Візи зазначених держав кримчани можуть отримати лише в дипломатичних установах цих країн в Україні.

Із держав Заходу було видворено понад кілька сотень російських дипломатів, а насправді представників спецслужб, які займалися шпигунською та підривною діяльністю проти країн перебування. Тільки за отруєння Скрипалів 29 країн вислали загалом понад 150 дипломатів і співробітників диппредставництв, зокрібна США – більш ніж 60 осіб, Велика Британія – 23. Державний департамент заніс до так званого чорного списку вже згадану «Приватну військову компанію Вагнера», бойовики якої здійснили чимало злочинів на Донбасі, а зараз сіють смерть у Сирії, Лівії, про що недавно зробив заяву Президент Туреччини Ердоган, та низці інших країн. До того ж списку потрапили підконтрольні олігархові Пригожину – власникові «ПВК Вагнера» та, як його називають, «особистому кухареві Путіна» – компанія «Конкорд», ресурси якої задіяно у фінансуванні операцій спецслужб, і «Агентство інтернет-досліджень» – фабрика тролів, що втручалася в президентські вибори США.

Що ж стосується підсанкційних російських компаній, то йдеться передусім про майже всі найважливіші концерни ВПК, зокрема «Оборонпром» (виробляє вертольоти, авіаційні двигуни), Об'єднана авіабудівельна корпорація (військові транспортні літаки), «Сіріус» (військові програмні продукти, автоматизовані й інформаційні системи, теле- та відеотехніка), «Станкоінструмент», «Алмаз-Антей», «РТ-Хімкомпозит», «Калашніков», «Базальт» (виробник авіабомб), «Тульський збройний завод», «Технології машинобудування», «Уралвагонзавод» (виробництво танків), НВО «Високоточні комплекси».

Американським компаніям заборонено продавати Росії високотехнологічні товари, які можуть посилити боєздатність армії агресора, а Міністерству оборони США заборонили виділяти засоби на військову співпрацю з РФ. Зупинено також дозволи на ліцензування експорту в Росію товарів і послуг військового призначення.

Міністерство торгівлі США ввело санкції проти 12 російських компаній за матеріальну підтримку ракетної програми Ірану й допомогу «зловмисним російським суб'єктам у кіберпросторі», які задіяно в гакерських атаках на США.

Під санкціями перебувають найбільші російські банки, зокрема «Сбербанк Росії», ВТБ, «Внешекономбанк», «Газпромбанк», «Россельхозбанк».

В енергетичному секторі під санкції потрапили теж майже всі найбільші компанії – «Роснефть», «Лукойл», «Транснефть», «Сургутнефтегаз», газова компанія «Новатек». Уведено заборону на інвестиції в енергетичний і

транспортний сектори Росії, а також на видобуток на її території нафти й газу. Європейським компаніям заборонено не лише постачати обладнання, а й надавати фінансові послуги російським підприємствам із зазначених вище секторів. Зокрема, заборонено постачати обладнання для глибинного видобування нафти й газу, розробляння арктичного шельфу, бурові платформи, обладнання для горизонтального буріння, підводне та морське обладнання для роботи в Арктиці тощо. Заборонено фінансування «Роснефті», «Транснефті» й «Газпромнефті».

Під санкції потрапили російські компанії, які будували незаконний Керченський міст; було повністю заборонено інвестиції в Крим і Севастополь.

Отже, санкції покривають значну частину найбільших компаній у найважливіших секторах економіки Росії, а також стосуються майже всього найвищого цивільного й військового керівництва та наблнжених до Кремля олігархів.

Чи є санкції ефективними? Чи справді Росія розплачується за свою авантюристичну політику, за агресію проти України, за свої злочини в Сирії, Лівії, за підривні дії проти ЄС і США? Офіційна путінська пропаганда каже, що ні. Ба більше, бравурно заявляє, що санкції допомагають російській економіці й сприяють задіянню внутрішніх резервів, однак такі запевнення – очевидна дезінформація. Збитки від санкцій, безсумнівно, значно більші, ніж можливий, хоч і не доведений, позитив. Але така дезінформація розрахована на внутрішнього споживача, на населення Росії, бо потрібно якось приховувати від народу, що той потерпає від авантюристичної політики своєї влади. Насправді ситуація зовсім не оптимістична, і це підтверджує, зокрема, статистика. Санкції разом із падінням цін на енергоносії, насамперед нафту, та загалом із безвихідною моделлю розвитку економіки завдають Росії серйозної шкоди. До війни проти України російська економіка за 2010–2014 роки, тобто за 5 років, виросла на 15%, а в період, коли санкції почали давати ефект – за 2015–2019 роки, тобто теж за 5 років – лише на 2,9%. Це означає, що нині агресія вже коштує Москві понад 10% ВВП. Виявляється, без західних високих технологій і сучасного високотехнологічного обладнання Росії досить скрутно. Погано без співпраці із Заходом і у фінансовій сфері. Такі гігантські природні ресурси – і такі мляві темпи розвитку економіки. Тут ідеться швидше не про розвиток, а про стагнацію. Якщо порівняти зі щорічним зростанням світової економіки (3–4%), а надто з ростом ВВП таких країн, як Китай та Індія, до чийої вагової категорії РФ себе зараховує (6–8%), то стає зрозуміло, що відставання Росії в розвитку тільки зростатиме, передусім у сфері високих технологій, і їй ніколи не вдасться надолужити згаяне, власне й через санкції, які наклав Захід.

Без сучасних західних технологій становище військово-промислового комплексу досить складне. Добре відомо, що Радянський Союз «підживлювався» новими розробками Заходу й у цьому «підживленні» військово-технічне та промислове шпигунство мало велику вагу. Нині, коли Росії санкціями й висиланням численних шпигунів, що працювали під дипломатичним дахом, багато в чому перекрили канали отримання відповідних високих технологій та обладнання, деякі з програм переозброєння Москва заморозила, інші втілює із серйозним порушенням графіків і на значно нижчому якісному рівні, що стримує темпи нарощування потужності російської військової машини. Воно й не дивно, бо одна справа – діставати необхідні технології легально й оперативно, та зовсім інша – утратити таку можливість і намагатися придбати їх незаконно чи напівлегально через треті країни, утрачаючи значно більше коштів і часу, або взагалі замінювати відповідні технології та оснащення застарілими іноземними аналогами чи ще менш якісною продукцією власного виробництва. До речі, Москва в цьому контексті потерпає також від українських санкцій, а надто військово-космічна й авіаційна галузі та деякі інші сектори ВПК. Можна простежити підвищену аварійність у відповідних російських проєктах, участь України в яких припинено, як-от запуск військових ракет чи ракет-носіїв для виведення штучних супутників на навколоземні орбіти.

Перспективи розвитку російської економіки на наступні роки так само туманні й невтішні, як і реалії сьогодення. Одні російські незалежні експерти зазначають, що в 2020 році зростання ВВП буде близьким до 0%, інші, не такі песимістичні, – трохи понад 1%. Коментуючи вплив санкцій, російський економіст Ігор Ніколаєв наголошує: «Головне зло полягає в тому, що санкції формують високий ступінь економічної невизначеності, а це гальмує інвестиції» [1]. Такими ж невтішними є прогнози міжнародних експертних агенцій. Рейтингове агентство «S&P» зазначає, що російський ВВП у доларовому еквіваленті протягом 2023 року залишатиметься на 14% нижчим за рівень 2014-го. Якщо у 2014 році, теж не вельми успішному, адже тоді вже починали впливати санкції, ВВП становив 2 трлн 82 млрд доларів США, то у 2023-му його прогнозують на рівні 1 трлн 786 млрд [3].

Отже, санкції діють – Росія платить ціну. Тому важко погодитися з деякими європейськими політиками, які заявляють про неефективність цих обмежувальних заходів і пропонують їх зняти. Очевидно, що Кремль дуже хотів би, щоби така думка стала превалювати на Заході, і над цим інтенсивно, як то кажуть, 24/7, працює сам Путін, російська дипломатія, гігантська пропагандистська машина та спецслужби, зокрема й за допомогою залучення для цього право- та ліворадикальних рухів європейських країн.

Насамкінець хотів би зробити деякі висновки, які, звичайно, відображають лише мою думку.

1. Усі санкції, що їх запровадили Сполучені Штати, ЄС та інші країни за агресію Росії проти України й за інші злочини та грубі порушення міжнародного права, є правомірними каральними й примусовими заходами, вони спрямовані на відновлення суверенітету та територіальної цілісності України, припинення агресивної політики Москви, покарання за вчинені злочини. Санкції накладають із метою примусити Росію поважати основоположні принципи й норми міжнародного права й міждержавного співжиття. Тому істеричні заяви Кремля про русофобію, які звучать мало не після кожного нового раунду санкцій, є безпідставними.

2. Санкції – дієвий інструмент впливу на Росію, адже вони, безперечно, стримують агресивність Кремля, сповільнюють розбудову мілітарної машини, гальмують розвиток російської економіки та є однією з причин її стагнації протягом останніх років – усього часу агресії проти України. Заяви Москви про протилежне – це обман, орієнтований на одурманення російського населення. Упродовж усього санкційного періоду Кремль прагне будь-що-будь вийти з-під обмежень, повернутися в G7 і відновити відносини із Заходом, не виконавши водночас жодного положення Мінських домовленостей, не повернувши Україні Криму та Донбасу й узагалі не змінивши своєї агресивної політики на міжнародній арені. Останні приклади цьому – зіплені в Москві одіозні «Дванадцять кроків урегулювання конфлікту в Україні», озвучені на останній Мюнхенській безпековій конференції, і нещодавня заява Міністра закордонних справ Росії Лаврова про необхідність відновлення співпраці між ЄС і Євразійським союзом.

3. Якби Україна була залишена наодинці з агресором, без допомоги Заходу, нам було б неймовірно складно вижити й невідомо, яким було би сьогоднішня. У цьому контексті Київ має завдячувати нашим партнерам, передусім США та ЄС.

4. З іншого боку, якби на самому початку військового вторгнення Росії в Україну було негайно запроваджено значно жорсткіші й усеохопні, «зубодробильні» санкції, можливо, і сама Україна, і наші західні партнери мали би менші втрати та загрози з боку Москви, аніж нині. Чимало експертів вважають, що одна офіційна заява Заходу про намір скасувати для Росії платіжну систему SWIFT могла б куди ефективніше охолодити агресивну сверблячку Кремля, ба навіть зупинити агресора значно раніше.

5. Але історія не терпить слова «якби». Слід зрозуміти, що Путін не змінив наміру щодо України, а саме – знищити українську державність. Його постійні заяви, що російський і український етноси – то єдиний народ, а українство вигадали поляки з австрійцями, тільки підтверджують незмінні плани Кремля уярмити Україну назад у цілковиту залежність од Москви, як це тривало майже 350 років – за часів Російської імперії та Радянського Союзу. Не змінилися наміри Росії також щодо підривання єдності й ста-

більності Євросоюзу та трансатлантичної солідарності, унесення розколу в американське суспільство. Наразі санкції – чи не єдиний ефективний стримувальний чинник агресивної політики Москви. Перехід од них до стратегії умиротворення агресора був би великою помилкою. Свого часу Росію умиротворявали під час її агресії проти Грузії, що згодом дало Путіну змогу сподіватися на безкарність за його війну проти України.

Відзначаючи зусилля Президента Франції Емманюеля Макрона в примушенні Росії до виконання Мінських домовленостей, треба зауважити його бентежне прагнення повернути Путіна до кола європейських лідерів, а Росію – до тих структур, із яких її вигнали за агресію проти України. Сумно, що Москва повернулася в Парламентську асамблею Ради Європи, у якій не гідна бути, позаяк не відповідає критеріям членства. Тому санкції аж ніяк не можна послаблювати, навпаки, їх слід посилювати, аж доки Росія, груба порушниця міжнародного права, не піде з України. Кремлівська цинічна практика – називати біле чорним і чорне білим, зокрема із жертви агресії робити злочинця, а на себе примірювати тогу миротворця, має відійти в минуле. І це можливо, якщо за кожне наступне нахабне порушення міжнародного права Москва платитиме належну ціну. Росія розуміє лише силу й безкомпромісну мову. Лише з непохитною політичною волею та в монолітній єдності Захід позбавить Путіна шансів на успішну агресію та змусить Росію поважати той міжнародний правопорядок і систему безпеки, яку було встановлено після Другої світової війни, зокрема на Європейському континенті.

А взагалі слід розуміти: попри важливість санкційного режиму, тільки коли Україна матиме сильну економіку, послідовно орієнтуватиметься на Європу та її цінності, матиме потужні збройні сили, ми обов'язково повернемо окуповані Донбас і Крим.

1. Николаев И. Проклятая неопределенность. Почему в этом году в России не будет экономического роста [Электронный ресурс] // Forbes. 25.01.2020. Режим доступа: <https://www.forbes.ru/biznes/391795-proklyataya-neopredelennost-pochemu-v-etom-godu-v-rossii-ne-budet-ekonomicheskogo>
2. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ: Університет «Україна», 2007. С. 140.
3. S&P предсказало России застой и новую девальвацию рубля [Электронный ресурс] // finanz.ru. 20.01.2020. Режим доступа: <https://www.finanz.ru/novosti/valyuty/s&p-predskazalo-rossii-zastoy-i-novuyu-devalvaciyu-rublya-1028828636>

Oleksandr MOTSYK,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Ambassador of Ukraine to the USA (2010–15)*

**INTERNATIONAL SANCTIONS
AGAINST THE RUSSIAN FEDERATION:
An Instrument of Pressure and Punishment
for Its Aggression against Ukraine
and Other International Crimes**

Abstract. The article describes international sanctions against the Russian Federation as an instrument of pressure and punishment for its aggression against Ukraine and other international crimes. The author asserts that sanctions are used to enforce international legal norms when all voluntary conciliation measures of resolving a conflict caused by an international delinquency are exhausted. The Russian aggression endangered the whole European security architecture formed after World War II with the meaningful participation of the US, European countries, and Moscow, then the Soviet Union.

As Ambassador of Ukraine to the USA in 2010–15, the author of the article worked in 2014 with his American colleagues from the State Department, National Security Council, Pentagon, and US Department of the Treasury on the provision of support to Ukraine and imposition of sanctions on Russia. Appeals to exert pressure on Russia to stop its intervention and to provide assistance to Ukraine were also addressed to the UN, other international organisations, and financial institutions. More than 40 states have joined the anti-Russian sanctions.

The author underscores that sanctions can in no case be reduced; rather, they should be made tougher until Russia withdraws its troops from Ukraine and stops flagrantly violating international law. If Western states have a unified position and political will, Russia will be compelled to respect the international order and security system formed by the international community after World War II, particularly in Europe.

The author emphasises that despite the importance of sanctions, it is not until Ukraine has a robust economy, consistent alignment with Europe, European values, and a powerful military that it will regain control over the occupied Donbas and Crimea.

Keywords: international sanctions, Russian Federation, Donbas, Crimea, security system, law and order.

Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
доктор політичних наук, професор,
директор Інституту зовнішньополітичних досліджень,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС НЕКОНТРОЛЬОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ ЯК ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ АТИПОВІЙ ДИПЛОМАТІЇ

Анотація. У статті йдеться про проблему розв'язання російсько-українського конфлікту на Донбасі, який насправді є російсько-українською локальною війною в гібридній формі. Увагу автора прикуто до аналізу шляхів урегулювання цього конфлікту, які обрала українська влада, покладаючись на мирні політико-дипломатичні засоби. У статті порушено питання: настільки реальним є закінчення цієї війни й повернення Україною контролю над її державним кордоном лише мирним політико-дипломатичним способом, як обіцяв Президент В. Зеленський.

Основною причиною можливого фіаско є підміна поняття «війна» «внутрішнім конфліктом». Тому пріоритетними обрано не засоби ведення війни, а врегулювання конфлікту. Основний зміст статті – дослідження статусу неконтрольованих територій, оскільки Росія використовує цей статус у війні проти України у своїй агресивній зовнішній політиці й аналіз загроз, які вони несуть для територіальної цілісності та національної безпеки України.

Ключові слова: непідконтрольні території, ДНР/ЛНР, ОРДЛО, план «Козака-Єрмака», Консультативна рада, атипова дипломатія, міждержавний російсько-український конфлікт.

Перебігу російсько-українського конфлікту та процесу його врегулювання присвячено чимало праць вітчизняних та іноземних науковців, зокрема таких відомих фахівців, як В. Горбулін, Є. Магда, М. Гончар, М. Дорошко, Т. Кузьо та ін. Проте бракує публікацій, присвячених дослідженню ролі непідконтрольних територій у внутрішніх і міжнародних конфлік-

тах, особливо з екстраполяцією їх щодо ситуації на Донбасі. Тож автор статті ставить за мету надолужити цю прогалину.

Об'єктом дослідження є російсько-український конфлікт. **Предмет** – проблема статусу непідконтрольних Україні територій Донбасу в російсько-українському конфлікті.

До завдань цього дослідження входить з'ясування таких питань:

- про що було домовлено на паризькій зустрічі в межах Нормандського формату в грудні 2019 року та яка результативність їх виконання;

- чи реальним є закінчення цієї війни та повернення Україною контролю над її державним кордоном, як це обіцяв Президент В. Зеленський в обраний ним виключно мирний політико-дипломатичний спосіб;

- який перебіг подій очікує Україну в майбутньому та який зі сценаріїв завершення війни на українських умовах є реальним?

Неконтрольовані території – це простір поза контролем легітимно визнаної влади. Тобто це території, які не мають політично визнаного статусу. Вони можуть бути утвореними внаслідок бойових дій, сепаратистських або іредентистських рухів, партизанських дій, громадянських війн, розпаду держав, поділу територій держав або втрати з боку політичної влади здатності контролювати таку територію. В останньому випадку зазначені території вважають «непідконтрольними» державній владі, як це є з «непідконтрольними» державній владі України території Донбасу чи Криму. Хоча більш коректним є визначення Донбасу, а не Криму, адже останній перебуває під урядовим контролем Російської Федерації. Щодо окупованої частини Донбасу, то Росія офіційно не визнає свого урядового контролю над цією територією, оскільки вона здійснює його через маріонетковий окупаційний режим. Саме тому цю територію зазвичай називають «окупованою територією», хоча такий статус за нею не закріплено ні в українському, ані в російському законодавствах, тим паче в міжнародних документах. До таких непідконтрольних територій часто відносять «зони безпеки» (чи «сірі» зони) – унаслідок проведення миротворчих заходів з урегулювання конфліктів або через припинення бойових дій, завершення війни чи розведення військ.

Така ситуація викликає спокус в сильніших держав захопити територію слабших, що призводить до виникнення локальних і регіональних війн. Отже, визначення чи встановлення політичного статусу неконтрольованих територій є нагальною проблемою міжнародної безпеки в умовах багатополярного світового порядку.

З іншого боку, закріплення за окупованою частиною Донбасу статусу неконтрольованої території зберігає надію в українській владі й громадянського суспільства повернути її під свій контроль. Навіть в українському законодавстві ці території позначають не як окуповані чи ДНР/ЛНР,

а як «окремі райони Донецької та Луганської областей». Це означає, що ми не ідентифікуємо Росію як окупанта чи агресора, а територію визначаємо як ту, яка тимчасово вийшла з-під контролю Уряду України. Відтак у нас немає війни з Росією, а є внутрішній конфлікт з окремими непідконтрольними територіями Донецької та Луганської областей, де знайшли прихисток «проросійські сепаратисти» й «терористи».

Захід також влаштовує ця фабула «неконтрольованих територій», тому що вона тримає відкритими двері для поновлення «діалогу» та стратегічного партнерства з Росією. А найголовніше – така фабула покликана не допустити поширення цього конфлікту на Європу й початку російської агресії проти об'єднаних європейських країн. Тому, власне, цю проблему консенсусно й позначили в міжнародному інформаційному просторі як «Ukrainian crises», внутрішній конфлікт (чи українська проблема), у якому Росія – не агресор, а посередник у його врегулюванні.

Саме на такій фабулі досягнуто консенсусу між Україною, Росією, Європою та США, на базі якого було створено Нормандський та Мінський формати, як моделі врегулювання внутрішнього конфлікту. Безумовно, що ці формати стали наслідком трьох нищівних поразок українського війська, отже, врятували Україну від повної капітуляції перед Росією в російсько-українській війні. Очевидно, що ці нищівні поразки назавжди відбили в українського керівництва думку застосовувати воєнні контрсилові засоби проти російських агресорів і однозначно вселили безмежну віру в можливість повернути ці неконтрольовані території тільки політико-дипломатичними засобами, опираючись на Нормандський та Мінський формати.

Цей шлях видавався таким легким, що Президент Володимир Зеленський на початку своєї каденції обіцяв повернути українцям неконтрольовані території до кінця 2020 року. Рік потому у фільмі «Рік Президента Зеленського» він став обережнішим, зазначивши: «Я впевнений у тому, що за мою каденцію ми закінчимо цю війну, упевнений особисто. Тобто ми прискорили цей процес і будуть результати. Після кожної Мінської зустрічі має бути папір, що ми про щось домовились і крок уперед ми зробили» [1]. За його словами, «якщо Мінський процес не буде працювати, то ми будемо міняти тактику» [2].

Отже, 6 років війни, один із яких за президентства Зеленського, не переконали його, що Мінський процес не дасть змогу завершити війну й повернути непідконтрольні території Урядові України. Мінський процес запрограмовано на продовження війни, а не на її припинення, оскільки положення, закладені в ньому, взаємовиключні. Його повне виконання буде поразкою для обох сторін. Проведення виборів на неконтрольованих територіях легалізує їх підконтрольність російській владі. Російські війська звідтіля виведені не будуть. Ніхто Україні контроль над утраче-

ним кордоном повертати не буде, адже це питання вже вирішуватиме не Київ, а легалізована російська влада, і ці території з неконтрольованих стануть офіційно підконтрольними Росії. Не випадково ж вона вже зараз тотально паспортизує населення, що проживає на цих територіях Донбасу, перетворюючи їх у громадян Росії. Припинення ж вогню з боку російських військ 1-го й 2-го армійських корпусів РФ на цих територіях буде рівнозначним їхній військовій поразці, бо зникає потреба в перебуванні та веденні ними бойових дій.

В. Зеленський абсолютно впевнений, що після кожної зустрічі в Мінському форматі має бути папір, що ми про «щось» домовились «і крок вперед ми зробили». А про що, власне, домовилися? 9 грудня 2019 року Зеленський їхав у Париж на Нормандську зустріч з упевненістю, що йому вдасться модифікувати Мінські угоди, переставивши пункт про виведення російських військ як «незаконних збройних формувань» з окупованих із боку Росії непідконтрольних територій Донбасу, і повернути Україні контроль над українським кордоном на окупованій ділянці Донбасу до виборів на цих територіях, які було заплановано на жовтень 2020 року разом із виборами місцевої влади. Також українська сторона передбачала досягнення домовленості обміну полоненими за принципом «всіх на всіх» у три етапи: на окупованих територіях Донбасу, ув'язнених в Криму та повернення наших бранців із в'язниць РФ. Також, за твердженням ексміністра В. Пристайка, Україна мала намір досягти розведення військ за всією лінією зіткнення, проте останньої миті схаменулася, обмежившись трьома ділянками, бо усвідомила ризик її остаточної втрати [3]. Виявилося, що на Нормандській зустрічі з В. Зеленським погоджено імплементацію плану Штайнмайера щодо виборів на Донбасі, де безпекову частину не згадано взагалі. Натомість було узгоджено створення Консультативної ради та «Козак-Єрмак» [4], а також робочої групи за участю представників прикордонних митних служб України й Росії та посередників від ОБСЄ для створення механізму відновлення Україною контролю над ділянками державного кордону. Серед головних домовленостей, досягнутих під час грудневих зустрічей, були також: повне припинення вогню на Донбасі, яке має бути встановлено до кінця 2019 року; формула Штайнмайера – її буде включено в українське законодавство «згідно з версією, узгодженою Нормандською четвіркою та тристоронньою контактною групою»; Місія ОБСЄ має отримати доступ до всієї території України та працювати в режимі 24/7, а не тільки 12 годин на добу [5].

Що було виконано із зустрічі в Нормандському форматі? Тільки те, чого хотів В. Путін. Тобто обмін ув'язненими лише з ОРДЛО плюс захоплених Росією українських військових моряків, розведення військ на трьох ділянках. Поступками з ув'язненими В. Путін ще раз підкреслив, що Росія не має зв'язку з ув'язненими, оскільки стороною у війні є ДНР/ЛНР, отож,

мовляв, із нею і домовляйтеся. По-друге, ДНР/ЛНР наближено до визнання їхньої суб'єктності на міжнародному рівні; по-третє, повернулися українські військові моряки, яких мали звільнити згідно з рішенням Міжнародного суду з морського права; завдяки розведенню військ створено ще одну «сіру зону» для дій російських диверсійно-розвідувальних груп.

Отже, зустріч у Нормандському форматі 9 грудня 2019 року, якої так наполегливо прагнув В. Зеленський, показала не тільки неможливість досягнення компромісу з Росією на умовах України, а й принципово різне сприйняття ситуації на Донбасі з боку української дипломатії та кремлівської. Очевидним стало неусвідомлення В. Зеленським складності проблеми врегулювання конфлікту на Донбасі.

За його уявленнями, припинити війну на Донбасі – це припинити стріляти українським військам і ворогові. А задля припинення стрілянини треба відвести війська. На думку В. Зеленського, завершення війни – це повернення бранців, а припинення війни на Донбасі – розв'язання внутрішнього конфлікту шляхом виконання Мінських угод. Тобто В. Зеленський обрав тактику малих кроків, за якою не видно стратегії ведення війни чи її завершення та врегулювання конфлікту.

В. Зеленський захопився ідеєю «модифікацій» Мінських угод на умовах компромісу з Росією, схваленого в американській і європейських столицях, але не подумав про стратегію досягнення такої домовленості та її ціну. Стратегію, яка б дозволяла досягти задекларованої мети. Цей компроміс українська дипломатія знайшла в імплементації формули Штайнмаєра, яка передбачає визнання суб'єктності ДНР/ЛНР. Адже не випадково створення Консультативної ради «Козак-Єрмак» обговорювали саме в контексті імплементації формули Штайнмаєра на зустрічі в Нормандському форматі. Якщо ми визнаємо цю суб'єктність, то маємо досягати компромісу з ДНР/ЛНР та Росією, а не тільки того, чого хоче Україна. Інакше такий компроміс неможливий. Очевидно, що виконання головної обіцянки В. Зеленського про мир можливе тільки на умовах Росії, що Офіс Президента вже усвідомив, але не осягнув усі ризики, на які вони наражають Україну цим компромісом.

Сприйняття російсько-українського конфлікту як внутрішньоукраїнського відповідно до Мінського й Нормандського форматів передбачає визнання внутрішньої суб'єктності сторін через їх легалізацію, тобто офіційного визнання ДНР/ЛНР як повноправних суб'єктів у цьому конфлікті й укладання між ними та Києвом угоди про врегулювання конфлікту (угоди про мир) із «гарантіями» з боку Росії та конституційної чи юридичної фіксації їх політичного статусу. Тільки за таких умов В. Зеленський може виконати свою обіцянку завершити війну, або, інакше кажучи, шляхом тактики малих кроків капітулювати перед Росією.

Про ризики такої тактики попереджав Юрій Бутусов у своїй статті «Відставка Суркова нічого не змінить у війні Росії проти України». «Пацифістська політика Володимира Зеленського відповідає довгостроковій стратегії Путіна, оскільки послаблює опір російської агресії та підтверджує позицію Кремля про нездатність України контролювати всю свою територію. Україна відмовляється від боротьби за окуповані території і допомагає Путіну зміцнити свої позиції. Росія намагається впливати на Зеленського через прямі контакти з його оточенням, насамперед з помічником президента Андрієм Єрмаком» [6].

Щоб уникнути цих ризиків, слід зрозуміти парадигму, в якій діє Росія у війні з Україною. Ця парадигма зумовлена не Україною, хоча їй відведено в ній центральне місце. Зовнішньополітична поведінка Росії виростає з глибоких історичних коренів імперської сутності часів Ординського царства. Стратегія реалізації цієї поведінки побудована на культурі імперії Чингізхана та має чітку антизахідну спрямованість – тобто не тільки несприйняття всього західного, а й заперечення. Завдяки запереченню іншого російське суспільство й російська держава є мобілізованими та консолідованими.

Співпраця із Заходом може бути тимчасовою для накопичення відповідних сил та ресурсів для спрямування їх на підкорення й знищення самого Заходу. Тимчасові союзи для знищення більш небезпечних ворогів. Російська держава є наступницею класичної східної деспотії, сутністю якої є насилля й експансія, захоплення чужого простору як сенс існування. На цій деспотичній сутності російської державності формуються геополітичні інтереси Росії. Кремлівська геополітика є концептуально-теоретичною базою обґрунтування та реалізації зовнішньої політики Росії.

Зовнішня політика Росії має в основі дві головні цінності, властиві для імперського типу держави: **влада й простір**. Влада заради захоплення простору. Простір заради встановлення контролю над ним. Через важливість для Росії цих цінностей, головною формою реалізації російської зовнішньої політики була війна та воєнна експансія. Невипадково російський імператор Олександр III говорив: «У всьому світі у нас є тільки два вірні союзники: наша армія та флот. Усі інші за першої нагоди самі повстануть проти нас». Цю фразу російського імператора дуже часто любить повторювати В. Путін, адже він переслідує мету відбудувати російську імперію.

Після розпаду СРСР і періоду невизначеності майбутнього російської держави (РФ) В. Путін повернувся до минулих імперських підвалин. За 20 років він відносно реставрував імперську модель Російської Федерації. Відтак головним сенсом Росії як держави стало насилля та захоплення простору поза межами РФ, а головним напрямом цієї геополітичної експансії став Захід. Росія знову, як і в минулі часи, поставила питання про перегляд кордонів і переділ сфер впливу, що неможливо без руйнації світового по-

рядку. Адже іманентна природа імперської держави полягає в тому, щоби постійно розширюватися. Але до яких меж? Варто згадати концепцію «історичної Русі». Вона є обґрунтуванням претензій Росії на так звані історичні землі, які російська імперія загарбала на початку 19 століття.

Ці території, за задумом В. Путіна, мають бути «повернуті» до складу Росії та стати ядром імперської російської держави. Власне, цими територіями є Україна (без Західної), уся Білорусь, частини Литви, Латвії, Фінляндії та Естонії, а також частина Східної Польщі, яка відійшла до російської імперії після третього поділу Речі Посполитої. Але цими землями Росія не обмежується. Після захоплення зазначених територій її апетити спрямовані на повернення російського контролю над усією Східною Європою, яка була під Російською імперією до кінця XIX століття, і територію, яку захопила імперія Чингізхана під час монгольської навали та холодної війни в часи Радянського Союзу. Адже відновлення Росії як «світової держави» потребує повернення їй тих сфер впливу, які вона мала в ці минулі історичні періоди. Проте геополітичний ландшафт Європи зазнав докорінних змін уже в постбіполярний період її історії.

Західна Європа в геополітичному сенсі не зазнала суттєвих змін, за винятком утворення такої структури, як ЄС, з урахуванням НАТО, яке вже було. Натомість геополітичні зміни в Східній Європі вражають. *По-перше*, Центральна Європа та частина Східної Європи, країни якої належали до Варшавського пакту та соціалістичного табору, опинились у «вакуумі безпеки», або геополітичному вакуумі. *По-друге*, з розпадом СРСР до традиційного розуміння регіону Східної Європи додалася «нова» Східна Європа. Таке «розширення» Східної Європи відбулося через розпад СРСР і утворення на його теренах нових незалежних держав. До цього «нового» регіону Східної Європи входять такі країни, як Україна, Білорусь, Молдова.

Так Східна Європа як геополітична категорія в постбіполярний період об'єднала Центрально-Східну Європу та нову Східну Європу. Центрально-Східна Європа виникла як наслідок радянської деокупації, а нова Східна Європа – після розпаду СРСР. Росія розцінила таку трансформацію геополітичного ландшафту Східної Європи як «геополітичну катастрофу», бо вона втратила вплив на цей європейський регіон. Проте не втратила амбіцій повернути його під свій контроль. Отже, на початку XXI століття Росія знову заявила про себе як про центр сили в Європі з претензією на домінування.

Але ні економічні, ні політико-дипломатичні можливості, ні воєнні ресурси не можуть забезпечити досягнення таких глобальних цілей. Росія не могла конкурувати з іншими гравцями як індустріальна держава, а тому основну увагу зосереджено на експорті сировини, зокрема енергоресурсів, аби створити свій капітал і провести промислову модернізацію [7].

Тому «у Росії є два виходи – або військова окупація Європи, або така реорганізація європейського простору, яка зробить цей геополітичний сектор надійним стратегічним союзником Москви, зберігши його автономію й автаркію. Перший – поки проблематичний. Другий варіант складний, але здійснений, оскільки півстоліття, які провела Європа під американським впливом, залишили слід у європейській свідомості» [8].

«Водночас доведеться відмовитися від домінування над деякими регіонами Західної України – Галичиною та Закарпаттям, компактно заселених уніатами й католиками. Це ж стосується деяких регіонів Білорусі. Відмовляючись від прямої політичної домінації над деякими територіями, Москва натомість має здобувати право стратегічної присутності на західних кордонах усього Середньоевропейського регіону. У цьому й полягає сенс усієї реорганізації Східної Європи» [9].

Відтак нова зовнішньополітична стратегія Путіна полягала в дестабілізації та створенні ситуації хаосу не тільки в сусідніх країнах, а й у всій Східній Європі для встановлення зовнішнього управління над їхньою зовнішньою та внутрішньою політикою використання для подальшої зовнішньої експансії. Росія вже відпрацювала таку стратегію в сусідніх країнах, території яких мають повернутися до її складу. Ідеться про Придністров'я, Абхазію, Південну Осетію. Тепер це стосується й України. У перспективі це має статися також з країнами Балтії та іншими прилеглими до РФ територіями, які належали «історичній» Росії.

Цими імперативами й керується Росія на Донбасі. У її сприйнятті війна, яку вона розв'язала проти України, – це «внутрішньоукраїнська криза», у якій Росія є посередником і «гарантом». Процес розведення сил вона сприймає як відступ українських військ, ув'язнених як ресурс для обміну на своїх диверсантів, шпигунів, російських офіцерів і прихильників «руського міра». Продовження обстрілів для Росії – це не порушення миру, а продовження війни як основного способу досягнення своїх життєво важливих інтересів, адже без нанесення втрат українським Збройним силам цієї мети не досягти. Росія на Донбасі діє в парадигмі війни, Україна ж віддає перевагу парадигмі миру в умовах реальної війни (лише з політико-дипломатичними засобами). Таку неадекватну дію можна назвати «*атиповою дипломатією*». Тобто такою, яка ігнорує класичні інструменти, принципи й правила дипломатичної діяльності. Здебільшого це імпровізація, побудована на встановленні неформальних міжособистісних відносин, вона переслідує досягнення неформальних домовленостей. Часто така дипломатія лобіює тіньові приватні бізнес-інтереси, водночас використовує їх у політичних цілях.

Саме такого стилю дипломатії дотримувався Глава Офісу президента В. Зеленського Андрій Єрмак. Говорячи про його стиль, ексміністр закор-

донних справ Вадим Пристайко зауважив: «Він має своє бачення, яке пропонує Президенту. Я даю розуміння Президенту Зеленському, скажімо, з погляду традиційної дипломатії. От якраз Андрій Єрмак представляє не традиційний, а трансакційний підхід до зовнішньої політики» [10]. Пристайко уточнив, що такий підхід можна назвати неортодоксальним і часто його демонструють країни зі стабільними демократіями, як-от США. Він вважає, що саме такої дипломатії дотримується адвокат Дональда Трампа Руді Джуліані [11].

Міркуючи про стиль Джуліані, можна стверджувати, що атипова дипломатія не дотримується не тільки традиційних канонів, а й міжнародних норм. Саме в такому тренді стала діяти команда В. Зеленського у вирішенні конфлікту на Донбасі, обравши пряму комунікацію з Кремлем у форматі дуету «Козак-Єрмак», замість наявних під час президентства Порошенка зв'язків через американських та європейських посередників чи зустрічей спецпредставників США й РФ «Волкер-Сурков».

З іншого боку, така схема вписувалася в концептуально ліберальний підхід В. Зеленського щодо досягнення миру на Донбасі. Цю концепцію представлено теорією «демократичного миру», основна теза якої побудована на ідеї Канта про те, що демократичні держави між собою не воюють. Головним аргументом на користь такої ідеї є те, що в демократичних країнах владу контролює суспільство. А, як відомо, народ завжди виступає за мир і не допустить виникнення війни. Звідсіля висновок: щоби зміцнювати стан миру у світі, треба встановлювати в країнах демократичні режими.

На цій підставі ООН було сформовано й схвалено ліберальну доктрину миротворчої діяльності. Протягом 1990-х та 2000-х цю доктрину було значно розширено. Під впливом ліберального підходу з початком 2000-х років відбулася зміна пріоритетів у проведенні миротворчих операцій, коли захист мирних жителів було замінене на ліберальне будівництво миру як основного аргументу для обґрунтування миротворчих операцій ООН і де інституційне будівництво та інші миротворчі заходи стали чи не головним чинником миротворчої доктрини ООН [12].

Під впливом зміни цих акцентів військова компонента миротворчих операцій стала зміщувати свій стратегічний акцент із будівництва миру на стабілізацію ситуації всередині країни. Це призвело до підміни сенсу миротворчих операцій та доцільності їх проведення. Як наслідок, держави почали дедалі частіше опиратися таким ліберальним втручанням зовнішніх гравців під виглядом миротворчих операцій. І не випадково, адже така підміна сенсу поставила під сумнів основні канони й принципи міжнародного права та значно обмежила їх ефективність. Репутація проведення миротворчих операцій протягом лише трьох десятиліть – від Боснії на початку 1990-х до Південного Судану – була значно підірвана [13].

Підміна цих сенсів зводиться до трьох головних тез:

1) суверенітет держави більше не є «наріжним каменем» міжнародних відносин, втручання у внутрішні справи інших держав аж до військової інтервенції є необхідним, законним і морально виправданим, якщо йдеться про захист високих цінностей прав людини й демократії;

2) ООН і її Рада Безпеки більше не є універсальними плацдармами врегулювання конфліктів;

3) більшість сучасних збройних конфліктів мають внутрішньодержавну природу. Вони сигналізують про нездатність держави гарантувати фізичну й правову безпеку громадян.

Так обґрунтовується «криза суверенної держави», яка отримала назву «слабка держава» (*weak state*), або «недієздатна країна» (*fell state*), держава, яка втратила свій внутрішній суверенітет, а відтак зовнішній уже не є важливим, бо внутрішня ситуація загрожує її громадянам і потребує встановлення зовнішнього управління над територією цієї держави включно з проведенням воєнної інтервенції. Отже, та країна, яку оголошено «*fell state*», може бути окупована іншими державами, а її територію – анексовано. Як правило, міжнародне право щодо поваги до державного суверенітету й територіальної цілісності до такої держави не застосовується. Таке тлумачення є легалізацією зовнішньої воєнної агресії, анексії з боку сусідніх держав.

Критерієм для визначення недієздатності держав є «поганий уряд», його ознаки – корупція, клановість, відсутність розвинутих ринкових відносин, обмеження доступу іноземного капіталу. Саме тому мотивом для встановлення зовнішнього управління є створення «гарного уряду» (*good government*).

Механізмом формування такого уряду згідно з ліберальною концепцією миротворчості є місцеві вибори під наглядом міжнародних організацій і створення місцевих спільнот для впровадження самоврядування, тобто формування внутрішньополітичної та зовнішньополітичної суб'єктності цих спільнот, які згодом стають незалежними від центральної влади. Цю суб'єктність легалізують через визнання їхнього політичного статусу та територій, на які поширюється цей статус. У процесі таких зміщених акцентів ліберальної миротворчості право спільнот на «самовизначення» превалює над правом на «непорушність державного суверенітету й територіальної цілісності», якщо зовнішні гравці будуть вважати, що права цих спільнот порушують.

Першим прецедентом такого втілення ліберальної миротворчості стало Косово. Після введення військового контингенту НАТО в Косово й переходу краю під управління ООН та Ради Безпеки постало питання про вирішення його політичного статусу. Остаточне вирішення питання про статус

краю учасники контактної групи пов'язували з формулою «спочатку стандарти, потім статус». Стандарти для Косова, які мали бути втілені в життя перед початком обговорення питання про статус, було офіційно представлено в Косові 10 грудня 2003 року спеціальним представником Генерального секретаря ООН. 7 жовтня 2005 року в Раді Безпеки ООН було представлено доповідь про положення в Косово. У доповіді зазначено, що для дотримання стандартів потрібен прогрес, однак перенесення термінів процесу визначення майбутнього статусу не дасть нових істотних результатів [14].

24 жовтня 2005 року Рада Безпеки ООН у формі заяви голови дала «зелене світло» процесу визначення майбутнього статусу Косова. Спецпосланцем Генерального секретаря ООН щодо статусного процесу став Мартті Ахтісаарі (Фінляндія). План Ахтісаарі передбачав «підконтрольну незалежність» для Косова – відділення краю від Сербії та тривалу присутність у ньому міжнародних організацій. За підсумками кількох раундів переговорів, що проходили у Відні під егідою ООН, М. Ахтісаарі підготував Усеосяжну пропозицію про врегулювання статусу Косова, яку схвалили Генеральний секретар Пан Гі Мун і Європейський Союз. У доповіді спеціального посланника ООН було зауважено, що з урахуванням реалій і сучасної історії краю «єдиним життєздатним варіантом для Косово є незалежність під наглядом – протягом початкового періоду – міжнародної спільноти» [15].

7 лютого 2008 року Парламент Косова проголосував за прийняття «Декларації про незалежність Косова». Було прийнято новий прапор і герб республіки. 9 квітня Парламент Косова схвалив Конституцію, яка набула чинності 15 червня 2008 року. У грудні 2008 року було створено Місію ЄС у сфері верховенства закону й правопорядку в Косові (EULEX), яка взяла всю повноту відповідальності за забезпечення законності та правопорядку в Косові, що раніше входило до функцій Місії ООН (UNMIK). 22 липня 2010 року Міжнародний суд (МС) за запитом Генеральної Асамблеї ООН виніс консультативний висновок. Відповідно до нього «Декларація про незалежність Косова», яку прийняли тимчасові органи самоврядування краю, не порушила норм міжнародного права. 9 вересня 2010 року Генасамблея ООН консенсусом прийняла резолюцію щодо відповідності міжнародному праву одностороннього проголошення незалежності Косова. Генеральна Асамблея ООН «взяла до відома» згадані висновки МС, а також позитивно сприйняла «готовність Європейського Союзу сприяти процесу діалогу між сторонами».

Попри запевнення європейських лідерів, що визнання незалежності Косова не є прецедентом, воно стало «скринькою Пандори», якою скористалася Росія. Окремі положення теорії «демократичного миру» та ліберальної концепції миротворчості знадобилися Росії для легалізації її воєнної експансії й агресії, яка поєднує такі етапи, як: деморалізація – дестабіліза-

ція ситуації в сусідніх країнах, моделювання внутрішніх конфліктів шляхом неприкритого військового втручання та силового виведення територій, на яких ці конфлікти створюють, з-під контролю центральної влади. Після утворення таких «непідконтрольних територій» Росія розпочинає фінальний етап своєї миротворчості – «нормалізація». Тобто воєнна окупація цих «непідконтрольних територій» і встановлення свого військово-адміністративного керівництва під виглядом маріонеткових і начебто незалежних від Москви режимів, які мають позиціонувати себе самостійними політичними суб'єктами.

Москва ж у цьому згенерованому нею внутрішньому конфлікті має функцію «посередника» й «гаранта» підтримання безпеки. Головним завданням, яке після цього постає перед Кремлем – легалізація політичної суб'єктності таких маріонеткових режимів через місцеві вибори, переговори та юридичну фіксацію за ними відповідного статусу в угодах і договорах, підписаних із центральною владою країни, яка стала жертвою російської «миротворчості». Далі постає питання зміцнення позиції маріонеткової, тобто російської, влади на цих непідконтрольних територіях шляхом юридичного визнання «політичного статусу» цих утворень із визнанням їхньої незалежності чи встановлення з центральною владою конфедеративних або федеративних відносин із необмеженими правами.

Обов'язковою умовою такого «політичного статусу» є забезпечення права блокування будь-якого рішення центральної влади й можливість оголосити свій державний суверенітет чи увійти до складу іншої країни. Адже концепція ліберального миру переслідує дотримання прав людини, верховенства права, легітимізацію місцевої влади, демократичні свободи та мир, а не збереження державного суверенітету й територіальної цілісності держав.

Жонглюючи цими категоріями, Росія намагається репрезентувати себе як гаранта захисту прав російськомовного населення в сусідніх країнах і захисницю прав православних. Саме «нібито» неіснуюче порушення гуманітарних прав цих громад є прикриттям і виправданням російської воєнної агресії проти Грузії та України.

Неприхована воєнна агресія Росії проти Грузії під час п'ятиденної російсько-грузинської війни 2008 р. також була під гаслом «Примусу Грузії до миру» як однієї з форм миротворчих операцій згідно з формулюваннями доктрини ООН із миротворчості. Застосування положень теорії «демократичного миру» в російській миротворчості позбавляє Захід вагомих аргументів у визнанні того, що така діяльність є відвертою воєнною агресією.

Росія ж використовує ці елементи не тільки для поглинання пострадянського простору, а й для переструктуризації всієї Східної Європи. У Європі вона позиціонує себе захисницею моралі та гуманізму, тих гуманітар-

них норм, які спотворює західна демократія. У країнах Близького Сходу Росія виправдовує своє втручання захистом християнського світу. Серед інших категорій ліберального миру, якими прикривається Росія, є право нації на самовизначення, коли населення Криму перед початком воєнної окупації оголошують суверенним кримським народом, що має право на свою незалежність. Щоправда, після завершення анексії Криму російська влада забула про незалежність кримчан як самодостатньої нації. Таку саму маніпуляцію категоріями ліберального миру російська пропаганда застосовує до Донбасу.

Звідси й така квола реакція Заходу на воєнну експансію Росії та намір західних лідерів прагнути до діалогу й партнерства з Кремлем, уявлення про російсько-українську війну як про «українську кризу» та підтримка плану Путіна з урегулювання конфлікту на Донбасі, прихованого за елементами «демократичного миру», як-то політична частина Мінських угод, план Штайнмаєра, Консультативна рада тощо. План «Козака-Єрмака» – серед переліченого.

На відміну від війни з Грузією, проти України Росія розв'язала гібридну війну, де поряд із бойовими діями ці невійськові політико-дипломатичні компоненти миротворчості з урегулювання так званого внутрішнього конфлікту мають вагоміше місце.

Створення Консультативної ради, що передбачено планом «Козака-Єрмака», є необхідним кроком для визнання російсько-української війни внутрішньоукраїнським конфліктом, де суб'єктом війни є не Росія, а ДНР/ЛНР. Водночас наявність такої Консультативної ради фіксує за Росією функцію «гаранта» врегулювання цього внутрішньоукраїнського конфлікту, тобто виводить її за межі відповідальності за свою воєнну агресію, війну й окупацію частини території України. Уже за відпрацьованим у Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії сценарієм має бути проведено місцеві вибори відповідно до плану Штайнмаєра, організацію яких буде покладено на місцеву маріонеткову владу ДНР/ЛНР, які закріплять їхню легітимність уже на міжнародному рівні, оскільки на них буде запрошено міжнародних спостерігачів.

І залишається останній акорд визнання політичного статусу ДНР/ЛНР і юридична фіксація його у відповідних угодах і договорах, сторонами якого буде ДНР/ЛНР і центральна влада України як суб'єкти цього «внутрішньоукраїнського конфлікту» на Донбасі. Гарантом же дотримання умов такого договору будуть не міжнародні актори чи організації, а Росія. Україні ж у цьому сценарії залишається тільки підкоритися вимогам до «компромісу», які будуть нав'язані Росією, як це сталося з Молдовою у випадку Придністровського конфлікту чи з Грузією у випадку конфлікту з Абхазією, Південною Осетією та п'ятиденною російсько-грузинською війною 2008 року.

На яку ж опцію може розраховувати Президент Зеленський в реалізації своєї мети щодо закінчення війни та встановлення миру на Донбасі? Очевидно, що закінчення війни з Росією у форматі врегулювання внутрішнього конфлікту на Донбасі мирними дипломатичними засобами неможливе без досягнення компромісу з ДНР/ЛНР, чи ОРДЛО. Без визнання їхньої суб'єктності такий компроміс є недосяжним. Саме тому в плані «Козака-Єрмака» й було передбачено визнання такої суб'єктності через включення до консультативної ради. Визнання ж суб'єктності цих непідконтрольних територій сприятиме визначенню їхнього особливого статусу з подальшим включенням у конституційне поле України. Це призведе до федералізації державного устрою України з подальшими фатальними наслідками для її державного суверенітету.

З боку Росії необхідною умовою для досягнення такого компромісу буде закріплення за нею статусу «гаранта». Що вже передбачено в плані «Козака-Єрмака». Виконання Росією функції «гаранта» безпеки й підтримання миру під час реалізації сценарію «об'єднання» непідконтрольних територій Донбасу з Україною буде передбачати розміщення російських військ, які у випадку порушення «особливого статусу» ОРДЛО чи умов компромісу можуть вдатися до широкомасштабної воєнної операції з примусу до миру, як це сталося у випадку 5-денної російсько-грузинської війни 2008 року. Обов'язковою умовою підтримання миру стане повна демілітаризація не тільки непідконтрольних територій Донбасу, а й усієї України, як це було передбачено в «Меморандумі Козака» щодо Молдови. Тоді над Україною нависне загроза повної капітуляції (аншлюс), окупація її території російськими військами чи переростання локальної в широкомасштабну війну з Росією.

Очевидно, що тоді Україна не поверне собі окуповані території та не відновить контроль над ділянкою українського державного кордону. Непідконтрольні території Донбасу отримають широкі можливості позиціонувати себе в статусі незалежних квазідержав (наприклад, Абхазія, Південна Осетія, Східний Тімор) із подальшим приєднанням до Росії чи й надалі залишатись під її протекторатом. Або ж виступати як воєнний плацдарм для розгортання російських військ для їхнього подальшого наступу й захоплення нових українських територій. Аби такого не сталося, треба запобігти визнанню й легалізації політичної та міжнародно-правової суб'єктності ДНР/ЛНР. Якщо ж справді команда Президента Зеленського відмовляється від визнання суб'єктності ДНР/ЛНР як необхідної умови для проведення виборів і закінчення війни за сценарієм врегулювання внутрішнього конфлікту мирними дипломатичними засобами, то постає запитання: який перебіг подій очікує Україну в майбутньому та який зі сценаріїв завершення війни на умовах України є реальним?

Висновки. З огляду на розглянуті кейси, подальше невизнання суб'єктності непідконтрольних територій Донбасу залишає за Україною перспективу, схожу до ситуації, яка склалась у вірменсько-азербайджанському конфлікті навколо Нагірного Карабаху, попри суттєві відмінності. Ця перспектива перебуває в площині двох сценаріїв.

1-й сценарій. Збереження статусу-кво, тобто продовження війни на низькому рівні інтенсивності з одночасним проведенням переговорів із Москвою в багатосторонніх форматах включно з нормандським без будь-яких швидких перспектив завершення цієї війни.

2-й сценарій. Проведення локальної бойової операції в зоні конфлікту для досягнення стратегічної переваги над ворогом і витіснення його збройних формувань включно з російськими військами, яких «там нет» із непідконтрольних Україні територій Донбасу. Проте виникає ризик утягнення в широкомасштабну війну, хоч і Росія ризикує дезавувувати відсутність своєї присутності на Донбасі з усіма негативними для неї міжнародними наслідками.

1. Жаровський Є. «Упевнений особисто». Зеленський заявив, що закінчить війну на Донбасі до кінця президентського терміну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-roobiscyav-zakinchiti-viynu-na-donbasi-do-kincy-a-prezidentskogo-termynu-novini-ukrajini-50083715.html>
2. Там само.
3. Глуховський М. Початок і закінчення «формули Штайнмаєра» [Електронний ресурс] // Главком. Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/pochatok-i-zakinchennya-formuli-shtaynmajera-626534.html>
4. В ОБСЕ повідомили про створення ради для врегулювання ситуації на Донбасі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://112.ua/politika/v-obse-soobshhili-o-sozdanii-soveta-dlya-uregulirovaniya-situacii-na-donbasse-528811.html>
5. Семенова І. «Українці мають право не вірити». Як вела переговори та до чого дійшла нормандська четвірка – головне [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zustrich-u-normandskomu-formati-pidsumki-novini-ukrajini-50058396.html>
6. Бутусов Ю. Відставка Суркова нічого не змінить у війні Росії проти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/resonance/3171944/vidstavka_surkova_nic_hogo_ne_zminyut_u_viyini_rosiyi_protuy_ukrayiny
7. Фридман Дж. Стратегическое прогнозирование: объективное измерение разведывательной деятельности [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/strategicheskoe-prognozirovanie-obektivnoe-izmerenie-razvedyvatelnoj-deyatelnosti-2>
8. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 1997. С. 368.
9. Там же. С. 375.
10. Пристайко розповів про відмінність у підходах до зовнішньої політики з Єрмаком [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10895630-pristayko-rozpoviv-pro-vidminnist-u-pidhodah-do-zovnishnoji-politiki-z-yermakom.html>
11. Там само.
12. Karlsrud, J. (2019). From Liberal Peacebuilding to Stabilization and Counterterrorism. *International Peacekeeping*, Issue 1, Volume 26, pp. 1–21. [online]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13533312.2018.1502040>
13. Там само.
14. United Nations Security Council (2005). *A comprehensive review of the situation in Kosovo*. Report by the Special Envoy of the UN Secretary-General, UN S/2005/635, 7 October. [online]. Available at: <http://pbosnia.kentlaw.edu/kai-eide-report-N0554069.pdf>
15. United Nations Security Council (2007). *Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo's future status*. UN S/2007/168, 26 March. [online]. Available at: <https://www.refworld.org/docid/4a54bc380.html>
16. Донбас і Крим: ціна повернення / ред. кол.: В.П. Горбулін (гол. ред.), О.С. Власюк, Е.М. Лібанова, О.М. Ляшенко. К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 474 с.
17. Dayspring, S. (2015). *Toward a Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace*. Monterey: Naval Postgraduate School.

Hryhorii PEREPELYTSIA,
*Doctor of Political Science, Full Professor,
Director of the Foreign Policy Research Institute,
Full Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Institute
of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE POLITICAL STATUS OF UNCONTROLLED TERRITORIES IN RUSSIA'S FOREIGN POLICY STRATEGY: A CHALLENGE TO UKRAINIAN ATYPICAL DIPLOMACY

Abstract. The article deals with the problem of resolving the Russian-Ukrainian conflict in Donbas, which in reality is a Russian-Ukrainian local war waged in its hybrid form. The author's main focus is riveted on the analysis of ways to resolve this conflict chosen by the Ukrainian authorities, relying exclusively on peaceful political and diplomatic means. The article raises the question of the feasibility of the goal to end the war and restore Ukraine's control over its state border, as promised by President V. Zelenskyy, in the exclusively peaceful political and diplomatic way on which he has embarked.

In considering the pursuit of ending the war by 'resolving the internal conflict', the author analyses similar cases of peacekeeping operations and concludes that such a path is futile. The main reason for this fiasco is the erroneous substitution of the concept of 'internal conflict' for 'war'. Therefore, the priority is not the means of warfare but the means of conflict resolution. In this case, the occupied territories, which must be liberated in any war, are replaced by the term 'uncontrolled territories'. Thus, the substantive content of this article is devoted to exploring the status of uncontrolled territories due to Russia's usage of this status in the war against Ukraine in its bellicose foreign policy and the threat they pose to the territorial integrity and national security of Ukraine.

Taking stock of the negotiation processes and initiatives of the Ukrainian authorities within the Minsk and Normandy formats with regard to determining the status of the uncontrolled territories, it becomes obvious that ending the war with Russia in the format of resolving the internal conflict in Donbas by peaceful diplomatic means is impossible without reaching a compromise with the so-called DPR/LPR or ORDLO. Besides, such a compromise seems unattainable without recognising their legal personality – something the 'Kozak-Yermak' plan proposed to implement through their inclusion in the 'Advisory Board'. In turn, the recognition of the legal personality of these uncontrolled territories will entail the determination of their special status with their subsequent incorporation in Ukraine's Constitution. This will lead to the federalisation of the state system of Ukraine with further fatal consequences for its state sovereignty. It is possible to prevent such ramifications by choosing several alternative forecast scenarios for the further course of the interstate Russian-Ukrainian conflict set out in the final part of the article.

Keywords: uncontrolled territories, DPR/LPR, ORDLO, 'Kozak-Yermak' plan, Advisory Board, atypical diplomacy, interstate Russian-Ukrainian conflict.

Василь ТКАЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки

ІДЕОЛОГЕМА «ВОРОГА»: НЕВРОТИЧНА КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У статті йдеться про глобальне активізування механізму негативної суспільно-політичної мобілізації «своїх» через поборювання «чужих». У цій моделі взаємодії на адресу «ворога» люди зазвичай випісують гнів і соціальне обурення. Це проілюстрували масові виступи проти расизму в Європі та США. Пандемія COVID-19 і, як наслідок, економічна криза стали каталізатором цього явища.

Проаналізовано, як Росія застосовує ідеологему «ворога» до України та як це вплинуло на перебіг російсько-українських відносин.

Ключові слова: національна ідентичність, соціокультурна інтеграція, расизм, економічна криза, соціальні протести.

Пандемія COVID-19 зворухнула світ. Поки науковці шукають формулу вакцини, громадський рух перейнявся пошуком очевиднішого «ворога», на котрого можна було б виплеснути свій гнів і соціальне обурення. Поштовхом стала загибель темношкірого громадянина США Джорджа Флойда внаслідок поліцейного свавілля. Тож протестувальники під гаслом «Життя чорних важливі» масово повстали проти расизму й знайшли уособлення «ворога» в численних пам'ятниках колишнім рабовласникам і колонізаторам. У світі активізовано механізм негативного суспільно-політичного мобілізування «своїх» – утвердження власної чи групової ідентичності шляхом поборювання «чужих».

Війни пам'яті й пам'ятників

До нинішнього феномена «війни пам'ятників», як і «війн пам'яті» загалом, слід поставитися серйозно: він достоту набув форми масового синдрому, охопив низку країн і має несподівані результати. У Сполучених

Штатах Америки набрав сили масовий рух зі знесення пам'ятників першовідкривачеві континенту Христофорові Колумбу. Відразу ж протестні виступи солідарності в боротьбі проти расизму розвинулися і Європу. У Бельгії було зафіксовано спроби демонтувати пам'ятник королеві Леопольду II на площі Трон у Брюсселі, а також акти руйнування його численних скульптур у парках і музеях країни. У Лондоні протестувальники вимастили фарбою монумент Вінстону Черчиллю, написавши на постаменті «расист» і прикріпивши листівку з написом «Життя чорних важливі». А далі черга дійшла й до пам'ятників менш вагомим постатям, що заплямували себе політикою расизму та геноциду завойованих народів.

Паралельно в США розгорнуто боротьбу проти меморіалів прихильникам Конфедерації – учасникам Громадянської війни 1861–1865 років, що виступали на боці рабовласницького Півдня. Тут «війна пам'ятників» триває, щоправда, уже з 2015 року, але кінця-краю їй не видно, адже таких меморіалів немало – у південних штатах їх понад 700. Справа, власне, не в кількості, бо йдеться про важливіше: триває ревізія історичного минулого, переосмислення механізму соціокультурного інтегрування американського суспільства.

Даючи розпорядження демонтувати пам'ятник командувачу армії Півдня генералу Роберту Лі, губернатор штату Вірджинія Ральф Нортем заявив: «Ми більше не будемо проповідувати фальшиву версію історії». Іншої думки щодо демонтування пам'ятників та перейменування військових об'єктів, пов'язаних з іменами конфедератів, дотримується Президент США Дональд Трамп: «Я не дозволю викривити нашу історію найвеличнішої у світі країни». А так відреагувала на його заяву сенаторка від штату Іллінойс і членкиня Демократичної партії Теммі Дакуорт: Трампу «має бути соромно за відмову бодай допустити думку про те, щоб американські військові припинили вшановувати зрадників, котрі воювали проти Америки, щоб захистити своє право володіти чорношкірими американцями, а також продавати й убивати їх» [5].

Нас турбує своє – чи не доведеться коли-небудь ушановувати зрадників, котрі воювали проти суверенної України, її територіальної цілісності. От уже понад п'ять років триває агресія Росії проти України. У Росії ніяких зрушень щодо визнання агресії, тим паче розкаяння у своїх діях, немає. Навпаки – у підмосковній Кубінці московський патріарх Кирило (Гундяєв) освятив головний храм збройних сил. Російські солдати, за словами патріарха, важливі «для боротьби проти зовнішнього та внутрішнього ворога». За повідомленням російського інформаційного агентства «REGNUM», станом на травень 2018 року більшість громадян РФ уважали, що найбільшою загрозою для Росії є США (78%) й Україна (49%). Вороже налаштованими вважають Велику Британію (38%), Латвію (26%), Польщу (24%) і Литву (23%).

Тож після освячення храму об'єктивно постало питання: кого цього разу буде обрано кандидатами на роль головних «ворогів» Росії – зовнішніх і внутрішніх? Яка ідеологія запанує у визначенні цих «ворогів»? Якщо зважити на радянське тоталітарне минуле, імовірним є реалізування тенденції, яку описав теоретик тоталітарної держави та чільний представник так званої Консервативної революції Карл Шмітт. Його праці, зокрема, вплинули на розвиток ультраправої та неоконсервативної філософії в Західній Європі та Росії XX і XXI століть. Сутність політичної «екзистенції» народу, стверджував К. Шмітт, полягає в тому, є чи немає в ньому волі до визначення ворога чи друга: «Доки народ є у сфері політичного, він му- сить – най би лише в крайньому разі (але те, чи це саме крайній раз, народ вирішує самостійно) – визначати різницю між другом і ворогом. У цьому полягає сутність його політичної екзистенції. Якщо в нього більше немає здатності чи волі до цього розрізнення, його вже не існує політично» [11].

У справі визначення «друга й ворога» Росія завжди попереду – це такий собі фірмовий бренд країни. Цю традицію навіть освячувала церква. Заява патріарха Кирила про те, що він сам буде настоятелем головного храму збройних сил Росії, абсолютно однозначна: пальму першості посяде, судячи з усього, «православ'я, самодержавство та народність». І ніхто не поставить під сумнів образ Сталіна як «батька народу» й «досвідченого менеджера». Справжнє повернення ось такого принципу: «Нет заботы беспрерывнее и мучительнее для человека, как, оставшись свободным, сыскать поскорее того, перед кем преклонится... Чтоб сыскать такого, чтоб и все уверовали в него и преклонились перед ним непременно все вместе» (Ф. Достоевский. «Братья Карамазовы»).

Російські громадяни, які звикли жити в ситуації боротьби проти «шкідників», і нині не проти повернення методів сталінського режиму. За оцінкою співробітника «Левада-Центру» Дениса Волкова, позитивно до Сталіна нині ставляться 70% російських респондентів: «Люди кажут, що він виграв війну, створив велику державу, і був порядок... Постає Сталіна набуває нового значення, є символом наведення ладу... Тепер ми бачимо останній спалах зменшення частки тих, хто говорить про масовість репресій, дедалі більше людей впевнені, що це зачепило б лише самі верхи» [6].

Радянське минуле цих людей наче нічого їх і не навчило. Як демонструють дані соціології, ситуація загалом і нині не оптимістична. Згідно з даними «Левада-Центру», на початок 2020 року 65% жителів Росії широко шкодували про розпад СРСР, а не шкодували – 26%. В Україні результати опитувань теж тривожні: згідно з травневими даними КМІС, третина респондентів (33,5%) теж шкодує за розпадом СРСР, але тішить хоч те, що 50% – не шкодують. До того ж у нашій країні динаміка в цій площині громадської думки позитивна: за даними опитування, 35% респондентів

досі вважають, що перебування України в СРСР мало більше користі, ніж шкоди (а у 2013 році таких було 48%); про більшу шкоду нині говорять уже 28% респондентів (а у 2013 році таких було 18%). Тобто певні зрушення є, проте ситуація досі непевна – радянське минуле чітко засіло в свідомості людей. Як у тому популярному французькому вислові: «*Le mort saisit le vif*» («Мертві хапають за ноги живих») [9].

Водночас в Європі тривають динамічні зміни: громадськість переосмислює роль Вінстона Черчілля й солідаризується з потерпілим американцем Джорджем Флорідом. У Брюсселі демонстранти побиваються над долею населення басейну ріки Конго, які у XIX столітті стали невинними жертвами політики Леопольда II. Справжня одержимість каяттями. Як колись говорили радянські пропагандисти: «Два світи – два світогляди». Хто формує ці світогляди? Чому станом на 2020 рік «добре чи дуже добре» ставляться до Росії 54% українців, а росіян до України – лише 41%? Чому «погано чи дуже погано» до українців ставиться 47% росіян, а навзаєм – 33% українців? [10]

Тож постає запитання: наскільки ймовірною є можливість для цих двох народів порозумітися заради набуття позитивного змісту своєї національної ідентичності? І чи виникнуть в Росії впливові політичні сили, які б визнали факт агресії проти України й відмовилися від ідеологеми «ворога»? Чи може Україна самотужки покінчити з війною, яку не розпочинала? Чи не складеться ситуація, яку описує популярний у Росії та вже цитований тут Карл Шмітт: «Якщо частина народу оголошує, що в неї ворогів більше немає, то в такий спосіб, з огляду на ситуацію, вона ставить себе на бік ворогів і допомагає їм, але розрізнення друга й ворога далекі не усунено. Якщо громадяни якоїсь держави заявляють, що особисто в них ворогів немає, то це не стосується питання, бо ж у приватної людини немає політичних ворогів [...] Якщо якийсь народ страшисться небезпек політичної екзистенції, то постане інший народ, котрий візьме на себе ці клопоти, “захист проти зовнішніх ворогів” і водночас політичне панування; покровитель (*Schutzherr*) визначає потім ворога відповідно до відвічного взаємозв'язку захисту (*Schutz*) і покори» [11].

Якщо спроектувати це положення на нинішні взаємини України та Росії, то ситуація якось не надихає на оптимізм. Що-що, а взяти на себе захист іншої країни під гаслом «проти зовнішніх ворогів» Росія завжди була готова, вимагаючи навзаєм лише одного – покори. Однак покладаймося на те, що Карл Шмітт теж не є істиною. Відстежуватимемо ситуацію далі.

Актуалізація образу «ворога»

Здавалося би, Україна зробила рішучий крок, аби покінчити зі своїм радянським минулим. Країною прокотилася могутня кампанія «ленінопаду» – демонтування пам'ятників радянського минулого. Перейменовано

сотні вулиць і десятки населених пунктів. Шкільні підручники поповнили світлинами нових національних героїв, а старих було піддано анафемі. Усе так, як у цивілізованих людей, – на перший погляд. Та буденність свідчить, що якісь аспекти радянського ладу (блат, кумівство, корупція, підлабузництво перед начальством одних і свавілля інших) процвітають на масовому рівні ось уже впродовж трьох десятиліть років незалежної України. І вже не так тішить нас «війна пам'ятників», бо є дедалі більше свідчень, що кампанією «іконоборчества» все це не закінчиться, навіть коли й вдасться дещо «скинути» напругу в перегрітому казані суспільних протестних настроїв.

Таке становище вказує на необхідність проаналізувати модель утвердження радянського режиму над справді демократичним українським народом. Чи все з нашою «демократичністю» так однозначно й науково коректно? Досить озирнутися на тридцятилітній досвід становлення цієї демократії в статусі суверенної держави. Маємо робочу гіпотезу нашого аналізу: процеси повільного й кволого інституційного розкладання радянської системи стримує (і частково пригнічує) особлива природа «радянської людини», котру понад три покоління поспіль формували в СРСР (зокрема й в Україні) під контролем репресивних і контрольних суспільних структур. Як наслідок, пересічна людина була змушена адаптуватися до радянського ладу, набутти деяких навичок виживання, завдяки яким існує і донині. Не претендуючи на першовідкриття в такій постановці проблеми, наведу тут класичну працю Льва Гудкова «Идеологема “врага”». “Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции», опубліковану в збірнику «Образ врага / сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова. М.: ОГИ, 2005. 334 с. Діагноз, що його поставив показний російський аналітик (а нині – директор «Левада-Центру») радянському суспільству, як на мене, один в один подібний до нинішнього російського суспільства, та й українського, з урахуванням деяких національних особливостей, а також сучасних обставин.

Аналіз Льва Гудкова витримав випробування часом: аналітик звернувся до цієї проблеми ще 2001 року, а згодом удосконалив свій аналіз і оприлюднив його у 2005-му. З прикрістю визнаю, що після першого прочитання «Идеологеми “ворога”» я не приклав її положень до практики. Тоді між Росією й Україною ще були більш-менш стримані ділові відносини, хоч і вже дещо ускладнені за результатами Помаранчевої революції 2004 року. Але тоді мало хто взявся б пророкувати, що між цими країнами проляже не просто «образ ворога», а загарбницька війна. Уважали, що становлення національної ідентичності – то одне, а озброєне насилля з боку сусіда – зовсім інше. Однак згодом настало витверезіння: анексія Криму й окупація окремих районів Донбасу, десятки тисяч смертей і каліцтв, мільйони біженців і руйнування виробничої сфери України. Усе це необхідно було як слід осмислити.

Праця Гудкова, з її потужним методологічним потенціалом, мала попит через реальність. З 2014 року описаний там «образ ворога» набув у нашому житті очевидної конфігурації: взаємовідносин «агресора» Росії та «жертви агресії» України. До того ж ідеологема «ворога» в політиці путінської Росії набула свого відверто цинічного мобілізаційного втілення. За нею стояла давня універсальна імперська традиція, а її впровадження залежало тепер лише від об'єкта російського зацікавлення. В образі «ворога» міг бути колективний Захід, НАТО, ісламські фундаменталісти, Грузія, Чечня чи Україна, власне, будь-хто, хто стояв би на заваді великодержавних зазіхань Росії.

А тим часом однією з особливостей світосприйняття деяких кіл в Україні стало смиренне очікування пори, коли закінчиться «ера Путіна» й між нашими державами буде налагоджено мир і взаєморозуміння. І в цьому я вбачаю велику ілюзію, яка може обернутися для нас новими розчаруваннями й неадекватними сподіваннями на зміни – як у внутрішній політиці, так і зовнішньополітичній ситуації довкола нас. Росію слід сприймати такою, яка вона є: її витворювали століттями, і нині ця держава – своєрідний відбиток радянської системи із соціальною опорою на новітній різновид «простої радянської людини», або, словами сучасного політичного сленгу, «совка». Нас не може не бентежити розумування, що, мовляв, «Кремль – то одне, а російський народ – то інше». Дуальна опозиція «народ – влада» містить не лише іпостась боротьби, а і єдності цих двох протилежностей. Чи, може, ми скасували вже закони діалектики?

І не завжди цієї єдності «народ – влада» досягають за допомогою насилля з боку верхів, хоча наше спільне історичне минуле в Російській імперії чи СРСР було сповнене жажливих злочинів проти людства – аж до геноциду не лише українського, а й інших народів. А втім, факт такий: одне лиш насилля не здатне забезпечити збереження (тим паче відтворення!) радянського репресивного режиму впродовж тривалого часу. Для цього влада мала докласти сил, аби здобути масове визнання від народу – свою легітимацію. А населення, зі свого боку, мусило мати час і змогу адаптуватися до умов, що домінували в цій системі. Маємо усвідомити: для виживання люди були змушені опрацювати навички взаємодії з новими керівними органами, ідентифікувати себе з ними. Щодо цього Лев Гудков зазначає: «У нашому випадку легітимація і внутрішнє виправдання радянської влади полягали, між тим, у специфічному поєднанні культури страху та надії, у поєднанні офіційного культу героїзму й самовідданості з етикою заручництва, похідними від яких були повсякденні комплекси внутрішньої залежності та пасивності, невизначеність і партикуляристська диффузність індивідуальної, особистої ідентичності, маніловське мрійництво й соціальна незрілість (патерналізм, підліткові агресивність і некритичність стосовно дальніх і ближніх) тощо» [1, с. 8].

Крах соціально-економічної організації радянської системи не призвів до повної дисфункції інших соціальних і культурних інститутів тоталітарного ладу. Звісно, усе тече, але не все змінюється докорінно та принципово – точно не світогляд людини. Як засвідчують соціологічні дані, базові цінності й уявлення радянської людини часто надзвичайно стійкі. Зазнають змін зовнішні оперативні механізми – задля адаптування до нових умов, що їх зумовили глобалізаційні процеси, – але фундаментальні структури соціальної організації загалом залишаються тими самими – «совковими». На превеликий жаль, зазначає Лев Гудков, «пластичність соціальної природи людини пов'язана не з її продуктивними можливостями й готовністю до інновації, а з практичним імморалізмом, поєднаним із зредукованими традиціоналістськими уявленнями про соціальний світ, організований за модулем “свої-чужі”. У їхньому переліку ідеологема “ворога” відіграє особливу роль». Важливо, що «не лише структура образів ворога, але навіть висування на перший план риторики ворога вже може бути симптомом украй важливих соціальних процесів – масового консолідування мобілізаційного типу, блокування інновації, консервування архаїчних уявлень і ритуалів» [1, с. 9].

Моніторингові дослідження російських соціологів, зазначає Лев Гудков, показали після 1994 року взаємозалежність між високими самооцінками публіки, що прагнула знову самоствердитись у своєму великому минулому й надзвичайних національних чеснотах, і дедалі більшою ксенофобією та ізоляціонізмом Росії, невротичною відмовою від порівнювання себе з іншими (щасливішими) країнами. Різко давався взнаки внутрішній опір суспільства до будь-яких зусиль трансформувати державну економіку в ринкову, посилилися страхи й уявлення про загрозу безпеці країни, про змови проти неї. І цих зрушень масової свідомості виявилось достатньо для дискредитування та подальшого розкладання нібито вже «демократичної» російської еліти. Потрібен був лише привід для встановлення в країні мобілізаційного режиму: «Друга чеченська війна була майже неминучою після фінансової кризи 1998 р. – реванш став необхідною умовою самозбереження не лише для генералів, а й для ревіталізації всієї управлінської системи суспільства». Відновлення на публічній сцені «ворога» стало передумовою підвищення всезагального масового тону в 1999–2000 рр.: «Антизахідний рессантимент великою мірою сприяв приходу до влади лідерів, що вийшли зі спецслужб і армії: КДБ, МВС, ВПК та інших силових структур, що утворювали кістяк мілітаризованого радянського суспільства» [1, с. 10].

На порядок денний було винесено питання про розбудову «сучасної» Росії. Слово «сучасної» взято тут у лапки не випадково, і це не риторичний вибрик. Високий рівень воєнно-промислового розвитку, яким хизується нинішнє кремлівське керівництво, не є визначальним показником

«сучасного». Ні армія, ні поліція не є нині домінантними маркерами основних суспільних цінностей у світі. Тепер це вільний ринок, рівень парламентської чи наукової дискусії, мистецьке самовираження, спортивні досягнення чи громадянська свідомість. І навпаки, в архаїчних соціумах питання існування безпосередньо пов'язане з умовами забезпечення фізичного виживання й захисту їхніх членів. Коли ж силовим структурам надають статус центральних символічних інститутів, то це може означати або спробу імітувати державну велич, або ж є свідченням екстремального стану суспільства, до якого призвели особливі обставини – великі терористичні акти чи посягання на територіальну цілісність держави. Біда лише в тім, зазначає Лев Гудков, що «тривале збереження такого стану в цих суспільствах загрожує радикальним деформуванням основних інститутів і обмеженням їхніх функцій, як це було, наприклад, у 1920-х роках в Італії чи дещо пізніше – у Німеччині» [1, с. 13].

Ще 2017-го року я звертав увагу на загрозу фашизації Росії під демагогічними гаслами «антифашизму». Як антитезу для РФ у ранг найзапекліших «фашистів» кремлівські пропагандисти призначили українців (варто лише послухати телепередачі Соловйова-Скабеевої-Попова). Було сформовано мілітаризовані погляди на світ у широких мас російського населення: «Фашисти – це ті, хто проти Путіна, а ті, хто за Путіна – це антифашисти». Вибитого зі звичного ритму життя обивателя це влаштовує – він завжди шукатиме для виправдання своїх негараздів комфортну ідеологічну опору. І путінізм, дещо підправлений економічним лібералізмом і політично оформлений під демократію, став належним ідеологічним обґрунтуванням «совка» [7, 247].

Хрещені батьки ідеологеми «ворога»

Звісно, було б великим спрощенням зображати ідеологему «ворога» в тоталітарних чи авторитарних суспільствах як винахід верхів, що його насильно нав'язують масам. Проблема набагато складніша: актуалізація образу «ворога» й тих загроз, які він гіпотетично несе в собі, має свої об'єктивні передумови. Вони заховані у своєрідному традиційному «культурному депо» на периферії свідомості людини й активізуються в екстремальній ситуації. Це двосторонній процес – не лише навіювання «масі» ідеологічних конструкцій «ворога», а й потужний потяг «маси» за кризових умов до мілітаризованих форм організації суспільства назустріч інтенціям «верхів».

Тож феномен «ворога» не слід зводити до результатів якихось масонських каверз чи підступів будь-яких інших героїв конспірології – «чужого», «стороннього» чи «маргінала». Із різних визначень поняття «ворог» Лев Гудков виділяє найголовніше: об'єктивна соціальна функція образу «ворога» – «нести уявлення про те, що є загрозою самому існуванню групи [...], її базовим

цінностям. Смертельна загроза, що виходить од «ворога», є найважливішою ознакою таких риторичних і смислових конструкцій». Од цього ворога можна захиститися, ухилитися чи перемогти його, однак «у будь-якому разі «ворог» – це апелятивний чинник, що мобілізує усіх членів суспільства до солідарності й згуртування навколо влади чи групового авторитету, своєрідного гаранта безпеки та позбавлення загрози знищення» [1, с. 14–15].

У контексті взаємин Росії й України образ «ворога», який приписувала Москва українському народу, набував напрочуд непривабливих рис. Парадокс полягає в тім, що, з одного боку, українців в очах «русских» ще за Російської імперії не вважали «іногородцями». Їх просто гамузом зараховували до теж «русских» і тим самим позбавляли права вважатися окремим народом. Українську ж мову розглядали лише як діалект великоросійської. З другого боку, прагнення українців до незалежності трактували не як інтенцію одного з «іногородців» відділитися, а як зраду та відступництво в середовищі «своїх», що підриває внутрішню дисципліну й вірність спільноті, ставить під сумнів значимість тих норм, які сповідує «старший брат». Так стосовно українців у Росії створили образ «внутрішнього ворога», до якого слід принципово ставитися з підозрою, недовірою та пильністю й установити над ним жорсткий соціальний контроль. У підсумку на політичному рівні тривала гомогенізація імперії, а на культурному – колоніальна екзотизація України в ролі такого собі недорікуватого «поющего і танцюющего славянского племени».

А тим часом російській стороні варто було б усвідомити, що тривале перебування України в статусі «внутрішньої колонії» Російської імперії не могло не спричинити своєрідного компенсаторного «ефекту бумеранга», провокуючи феномен якщо не історичного реваншу, то, в усякому разі, феномен ідентичності опору. «Україна не Росія», як сказав Леонід Кучма. Ці реванш та опір доцільно було б перевести в діалог двох народів, зокрема щодо переосмислення нашої історичної спадщини, а також поглибленого аналізу сучасних глобальних викликів і розв'язання, урешті-решт, проблеми національної ідентичності – насамперед через призму цих викликів [8, с. 109].

Для цього необхідно було б визначитись із самою сутністю ідеологем «ворога», що має давню й досить драматичну традицію. У християнській традиції середньовіччя «ворог» набув екзистенційної соціально-моральної «генералізації» і в руках інквізиції став універсальним символом зла – «ворогом роду людського». Недалеко від цього принципу відійшла у своїй національній і класовій ідеології Французька революція. На зорі модерних часів масове уявлення про «ворогів народу» втілили в практику жорстоких репресій – якобінського терору. Однак подальший розвиток семантики «ворога» впродовж XIX ст., і на цьому слід особливо наголосити, минав під доволі

стриманим знаком позитивного й систематичного раціоналізування соціальних відносин і практик. Бюрократизація різних сфер суспільного життя стала забезпечувати його згуртованість. І тут найважливішими соціальними інститутами стали: армія нового типу на засадах всезагальної воїнської повинності; система масових політичних партій; національна масова школа, зорієнтована на досягнення загальної писемності; поява засобів масової комунікації – аж до мільйонних тиражів; масове промислове виробництво й розгалужена транспортна інфраструктура.

З огляду на ці обставини було сформовано низку стримувальних факторів щодо поширення уявлень про «ворога». Бюрократія, з усім нашим критичним ставленням до неї, зацікавлена в раціональному ставленні до реальності, культивує впевненість у можливості поступового й методичного, технологічного удосконалення життя. У бюрократичному середовищі не виникає проблематики розриву, невротичної кризи, і, відповідно, потреби в нагнітанні психозу через загрозу з боку екзистенційного чи смертельного «ворога». Інша річ – лідери радикальних рухів і організацій, що з якихось причин не отримали шансів реалізувати свої програмні цілі через легальні інституційні канали. Бажання подолати бар'єри бюрократичних структур породжує в цих маргінальних ідеологів нахил до радикалізування своїх програм, самоствердження й досягнення влади на шляхах нагнітання екстремізму та культивування ідеологеми «ворога».

Прокляття «модернізації наздогін»

Тут багато що залежить од історичних умов тої чи іншої країни, од того, яку модель модернізації було утверджено в ній. Умовно кажучи, можна виділити перший тип класичної модернізації, властивий англійському, а ще краще – американському шляху розвитку. А вже другий тип, так звана модернізація наздогін, притаманний здебільшого російському, індійському чи індонезійському шляху суспільних перетворень.

Перший тип – інноваційний розвиток модерних «кристалів», реальних соціальних відносин. У самих конституційних засадах суспільств американського типу (його моделі взаємних стримувань і протидії) уже закладено принципи компромісу, конкуренції, дискусій і погоджень. А ці останні за визначенням блокували ідею тотальності «ворога», принаймні за звичних умов мирного життя. У таких країнах було утверджено розуміння держави як інституту, що технічно обслуговує потреби громадянства. Із сили, що постала над громадянським суспільством, а то й «поборює» його, держава стала еволюціонувати в бік інституціональної структури, яку контролює сам соціум, котрий дедалі більше усвідомлювали як сукупність різновидних груп, корпорацій чи громадських утворень – своєрідних об'єднань на кшталт виробничого синдикату чи наукового співтовариства.

Другому типові суспільств у країнах так званої «запізнілої модернізації» чи «модернізації наздогін» властиві зовсім інші соціальні інститути й еліти. Зазвичай агенти модернізації, орієнтуючись на її успіхи в інших державах Європи, прагнуть «пересадити» низку соціальних феноменів на свій ґрунт, добитися такого самого успіху шляхом цілеспрямованого запозичення необхідних соціальних форм: «Або це все, що пов'язано з армією і війною, або ж те, що розглядають як необхідні чинники реалізування імперських амбіцій – освіта, торгівля, наука, транспорт тощо. Цей процес минає під контролем влади, разом із консервуванням (вдалим чи не дуже) інших сфер і систем соціальних відносин. Те, що є сутністю модернізації першого типу (лібералізм, свобода, індивідуалізм), тут розглядають як загрозу чинному устроєві й тим його структурам та інститутам, що його забезпечують. Тому влада або є тут безпосереднім агентом модернізації (створює армію нового типу – орієнтовану на промислову, масову війну), або підтримує відповідні сили, корпорації та групи, сприяє їм (дворянське підприємництво, державно-залежна буржуазія, патерналістський капіталізм тощо)» [1, с. 21].

Й ось тут у межах «модернізації наздогін» на перший план виходять аж ніяк не модерні завдання – ставка на форсовану мілітаризовану індустріалізацію, на централізацію управління, на імперську зовнішню політику. Сам феномен війни уже давно й надійно перетворився на принцип організації російської національної культури як осьовий компонент мобілізаційного суспільства. Що вже говорити про ідеологічний наратив «Великої Вітчизняної війни», котрий піднесли до рівня центрального, опорного символу російської культури другої половини ХХ ст. На повну силу трансльовано уявлення про «ворога», про потенційну загрозу «для всіх» – задля досягнення єдності на шляхах негативної солідарності. Для «модернізації наздогін» ідеологему «ворога» перетворено на основний механізм інтегрування, консолідування «від супротивного». Віднині армія стає найважливішим каналом соціальної мобільності, механізмом підтримання ієрархічного устрою в суспільстві, утіленням престижу. Так само й поліцію наділяють безліччю розширених функцій, головною поміж яких є збереження та забезпечення всього режиму мобілізації: «Власне правові й правоохоронні (кримінологічні) завдання відходять на другий план, а на перший виходять репресивно-ідеологічна діяльність – профілактика, нагляд, контроль (наприклад, “соціальне виховання”, стеження за мораллю, культурою, дозвіллям, економічною поведінкою тощо). Суд як інститут “правосуддя” втрачає своє значення та відходить на задній план» [1, с. 22].

Вельми впевнено можна стверджувати, що будь-якій формі «модернізації наздогін» притаманний дефіцит ліберальних цінностей. Цей дефіцит гостро переживають як кризу ідентичності культури, втрату необхідного культурного ґрунту еліти. Одні політичні сили намагаються компенсува-

ти цей брак змальовуванням утопії та закликами до розбудови «нового суспільства», а другі – апелюванням до консервативного захисту віри, моралі, мови. І те, й інше покликане легітимізувати режим – або утопією майбутнього, або утопією минулого. Однак «у будь-якому разі “модернізація наздогін” передбачає або ж авторитарні, або ж тоталітарні типи соціальної організації суспільства. Комплекс національної чи соціальної неповноцінності (невротична криза ідентичності) компенсують і демонстративною (зовнішньополітичною), і соціально-репресивною, орієнтованою на пошук внутрішніх ворогів агресивністю. Звідси – підвищене значення захисно-оборонних рефлексів, поширеність донощитства й пильності» [1, с. 22].

У суспільстві «модернізації наздогін» замість визнання особистісних досягнень і готовності до інтенсивної та методичної праці на перше місце ставлять ознаки вірнопідданства, корпоративної моралі й дозволених форм діяльності. «Захід», що сповідує принцип особистісного успіху, у цій системі дістав узагальненого значення «анти-ми», чужого й ворожого російським «особливому шляху», «самобутності», «соборності» тощо. Тож, як можна висувати з праці Льва Гудкова, уже два десятиліття тому образ «ворога» став чи не головною ідеологічною компонентою російського традиційного мислення, що набуло форми «війн історичної пам'яті».

А на війні – як на війні

Нині в Російській Федерації «війни історичної пам'яті» стали набувати статусу одного з головних маркерів сучасних російсько-українських відносин. З номера в номер проблему російського історичного нарративу щодо питання війни та миру в контексті взаємовідносин Росії й України порушує Федір Лук'янов – головний редактор журналу «Россия в глобальной политике», голова президії Ради із зовнішньої та оборонної політики Росії, науковий директор білякремлівського Міжнародного дискусійного клубу «Валдай». Постать у російських аналітичних колах аж надто помітна, щоб легковажити його трактуваннями сучасного стану та перспектив російсько-українських відносин. На його думку, «війна пам'яті різко вийшла на новий виток – взаємні випадироблять чи не щоденно. Є конкретний привід – очікуване 75-ліття закінчення Другої світової війни. Але мова не про саму історію, а про поточну політику, і тут важливо розуміти, у чому прикладні причини для актуалізації цієї теми» [4].

Насамперед, зазначає Федір Лук'янов, стратегічна лінія Кремля зазнала деякої еволюції. Якщо відволіктися від різноманітних офіційних заяв і задекларованих концептів, то в практичному житті Росії після розпаду СРСР владущі кола дотримувалися двох моделей міжнародно-політичного буття. Перша – якась із форм інтегрування Росії у «Великий Захід». Друга – протистояння Заходу, спроба Росії створити йому протизвагу. Жодної

з моделей повністю не було реалізовано, але маятник усе ж таки коливається саме в цій амплітуді. Коли ж раніше однополюсний світ заходився набувати поліцентричності, Кремль став тяжіти до того, щоб сприймати «регіональність» уже не як образу для себе, а як «необхідну передумову успішного існування на міжнародній арені».

Мовляв, на ранньому етапі розпаду СРСР керівництво Росії щиро прагнуло влитися в східноєвропейський тренд, але потім з'ясувало, що в цю матрицю країна чомусь не вписується (чому – ніхто не аналізував!). І ось тоді на російське суспільство зійшло просвітлення: Кремль перейшов од імітування внутрішнього суспільно-політичного устрою Заходу («модернізація наздогін») до пародіювання американського зовнішньополітичного авантюризму. І в тім, мовляв, був великий задум: зірвати ліберальну маску із Заходу й показати всім, що Сполучені Штати Америки теж, у супереч ретельно відпрацьованому іміджеві, грають на міжнародній арені згідно із законами джунглів. Тоді, відчувши цю внутрішню вразливість Заходу, Росія мобілізувала всі свої ресурси, викриваючи лицемірство західного лібералізму перед усім світом. І заодно дозволяючи собі теж вдаватися до зазначених законів джунглів за принципом «на війні – як на війні». Тут ідеологему «ворога» висовують на перший план, вона витісняє традиційні моральні уявлення, апіорно звільняючи совість од можливого почуття провини й відповідальності.

Значення України в такій стратегії «нової регіональності» набуло особливої ваги. Хоча діалектика магістрального протистояння в сучасних міжнародних відносинах проходить по лінії «Росія – проти колективного Заходу», однак попри все фактор України обійти неможливо: «Закономірно, що фронтальне зіткнення Росії та Заходу сталося в Україні. Криза 2014–2015 рр. стала водночас завершенням попереднього етапу міжнародних відносин і передвісником нового. Завершенням, тому що українська колізія поклала край логіці автоматичного поширення сфери західного впливу, що розпочалося після розпаду комуністичного блоку та Радянського Союзу. Передвісником, тому що гостру сутичку було зав'язано через територію, яку Росія вважала головною з погляду формування власного “полюса”, тобто для своїх позицій у прийдешній світовій архітектурі» [3].

Тож агресією проти України путінська Росія започаткувала новий етап у своїх відносинах із колективним Заходом, поставила заслін перед глобалізацією та повернула до практики міжнародних відносин поділ світу на «зони відповідальності» великих держав. А «фронтальне зіткнення» Росії та колективного Заходу на території України, яке відстоює Лук'янов, розмежувало російський зовнішньополітичний курс на два принципово відмінні етапи: до «української колізії» та після неї.

Спершу було активізовано спроби запустити процес «євразійської інтеграції», де Україна мала відіграти одну з вирішальних ролей у формуванні російського «полюса» в новітній світовій архітектурі. Нашій державі в цій стратегії відводили місце в кільватері російського флагмана і, так би мовити, у територіальних водах російських інтересів. Деякі сили в Україні культивували гасло «В Європу разом із Росією».

Однак внаслідок Революції Гідності в Україні з євразійською інтеграцією якось не склалося й бажаної архітектури Росія не здобула. До того ж коли будівничий звик працювати молотком, він на всі проблеми дивиться як на цвях. Російська пропаганда перевела Україну до категорії найлютішого «ворога». РФ анексувала Крим і відверто окупувала частини Донбасу. Тут Федір Лук'янов коментує ситуацію цинічно, хоча й не без сентиментів: «Українська криза обернулася величезною людською трагедією, принесла чимало бідувань людям і державам, але, якщо глянути відсторонено, закінчилася внічю. Захід і Росія наштотувалися на межі своїх можливостей. Захід відчув ризики (воєнне загострення з Росією), котрі перевищили доцільність подальшого просування. Росія ж не змогла втілити в життя концепцію “русского мира”, вітчизняну версію ідейно-політичного розширення на історично пов'язані території. Ступінь підтримки жителів цих територій виявився непорівнянно нижчим за передбачуваний, а масштаб очікуваних витрат – вочевидь вищим. Результат – статус-кво, що не влаштовує ні ту, ні іншу сторону, якщо зіставити його з первинними намірами, але прийнятний із погляду поточного співіснування. За умов поліцентричного світу рано чи пізно все одно постане потреба в якійсь розв'язці для українського сюжету, він не може вічно перебувати в підвішеному стані. Або ж Україна все-таки відійде (цілком чи частинами) до суміжних “полюсів”, або ж буде викристалізовано якийсь автономний статус держав “на стику” – для України й інших аналогічних випадків у світі. І це, до речі, послужить вагомим внеском у стійкість прийдешньої світової конструкції» [3].

Слід віддати належне оригінальності деяких суджень Федора Лук'янова в загальному хорі навколокремлівських аналітиків. Він не зупинився перед визнанням того, що Україна стала уроком для обох супротивників на світовій арені, «але насамперед для Росії – прямолінійна експансія відповідно до моделі минулого століття в нові часи контрпродуктивна. Форми консолідування мають бути зовсім іншими» [3].

Федір Лук'янов застерігає, що головним питанням найближчого майбутнього стане проблема виживання, а це вимагатиме від владущого класу Росії великої обережності та багатої уваги, уміння ретельно керувати чи маніпулювати громадською думкою. Тут усе залежить од державного ладу тої чи іншої країни. Однак, переконаний він, свобода від емоцій і контроль над пафосом дають більші можливості для ефективного управління

громадською думкою, ніж перманентна екзальтація навколо ідеологеми «ворога». Ідея глобальної місії за умови виживання, політико-економічної фрагментації та кризи ідентичностей теж навряд чи кого особливо зацікавить. Тож вихід один: перед тим як Росії братися за експорт безпеки на широку міжнародну арену, їй необхідно втілити цю саму безпеку насамперед усередині суспільства. І не за допомогою посилення військових і поліцейських функцій, бо насамперед слід подбати про забезпечення питань продовольства, чистого довкілля, улаштованих транспортних коридорів, збалансованих міжнаціональних і міжкультурних відносин. Тобто йдеться про втілення старої істини: успішність зовнішньої політики насамперед залежить од внутрішньої стійкості держави.

Що стоїть за цими благими побажаннями щодо експорту безпеки на міжнародну арену? Чи означає це, що Росія готова відмовитися від ідеологеми «ворога» й підживлення «глобальної гегемонії» ліберального Заходу? Чи лише зосередить увагу на ближніх сусідах, культивує тезу про «ворожість» України? А коли ні, то чи збирається звільнити окуповані території України? Станом на червень 2020 року позиція Кремля не давала підстав для оптимізму. В інтерв'ю до фільму «Россия. Кремль. Путин» чинний Президент РФ зазначив, що в республік СРСР було право виходу зі складу Радянського Союзу, але для цього не було прописано процедури. У зв'язку із цим Путін висловив судження, що «країнам слід було йти “із чим прийшли”, а не тягнути із собою “подарунки” від російського народу». Тобто Росія залишає за собою право визначати міру того, «хто із чим прийшов», а це, звісно, нічого доброго не віщує [2].

Таке враження, що агресія проти України ще далека від свого завершення. Нам ще слід буде мобілізуватися. Адже так само, як польське питання було в центрі європейської безпеки XIX і XX століть, так лише розв'язання українського питання може стати запорукою європейської безпеки XXI століття.

1. Гудков Л. Идеология «врага». «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции / сост. Л. Гудков; ред. Н. Конрадова. Москва: ОГИ, 2005. С.7–79.
2. Крым и Донбасс вернут? Кремль отказался от претензий на территории стран-соседей [Електронний ресурс]. Режим доступа: <https://uategraph.com/rus/2020/06/22/krum-donbass-vernut-kreml-otkazalsya-pretenziy-1592823001.html>
3. Лукьянов Ф. Начать с себя и собой закончить [Електронний ресурс] // Россия в глобальной политике. 30 января 2020. Режим доступа: <https://globalaffairs.ru/articles/nachat-s-sebya-i-soboj-zakonchit/>
4. Лукьянов Ф. Почему войны памяти будут обостряться и чем это грозит ЕС и России [Електронний ресурс] // Россия в глобальной политике. 5 февраля 2020. Режим доступа: <https://globalaffairs.ru/articles/pochemu-vojny-pamyati-budut-obostryatsya-i-chem-eto-grozit-es-i-rossii/>
5. Памятники расистам прошлого начали сносить по всему миру [Електронний ресурс] // Ведомости. 11 июня 2020. Режим доступа: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/06/11/832468-pamyatniki-rasistam-proshlogo>
6. Соколов М. За Сталина, за Путина? [Електронний ресурс] // Радио Свобода. 24 декабря 2019. Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30342270.html>
7. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? К.: ВИДАВНИЦТВО ЛОГОС Україна. 2017. С.247.

8. Ткаченко В. Феномен «внутрішньої колонізації» // Ткаченко В. Україна Росія: на сконі «пропащого часу». К.: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ. 2018. С.109.
9. Третина українців шкодує про розпад СРСР [Електронний ресурс] // РБК-Україна. 22 червня 2020. Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tret-ukraintsev-sozhaleyut-raspade-sssr-1592812551.html>
10. Украинцы лучше относятся к россиянам, чем россияне к украинцам – опрос [Электронный ресурс] // Украинская правда. 17 апреля 2020. Режим доступа: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/04/17/7248318>
11. Шмитт К. Понятие политического [Электронный ресурс] // Виртуальный учебно-политический комплекс. Режим доступа: <http://read.virmk.ru/h/Shmitt.htm>

Vasyl TKACHENKO,
*Doctor of History, Full Professor,
 Corresponding Member of the National Academy of
 Political Science of Ukraine,
 Merited Figure of Science and Technology*

THE IDEOLOGEME OF ‘ENEMY’: NEUROTIC CRISIS OF IDENTITY

Abstract. The article deals with the reinvigoration of the mechanism of negative socio-political mobilisation inside a society through defeating the ‘other’. What is implied is the establishment of a personal or group identity that brushes off the image of an ‘enemy’ and inflames around it the neurotic crisis. This model of human interaction usually unleashes frustration and social resentment in a society towards the ‘enemy’. A notable example of that is the mass rally against racism, embodied in street riots and incidents with demolition of monuments to former slaveholders and colonisers of the US and Europe. The COVID-19 pandemic and the ensuing economic crisis have accelerated this common syndrome of destruction.

The author believes that it is wrong to reduce the whole phenomenon of social protests to certain barbarous acts. In reality, we are witnessing a true revision of the historical past and reinterpretation of the mechanism of socio-cultural integration in both American society and the whole system of Western liberalism. History proves that every crime against humanity will inevitably lead to sincere repentance – or redemption and serious retribution.

The COVID-19 pandemic and the economic crisis have affected Ukraine, sophisticating the repercussions of the Russian aggression that has lasted for five years. In the meantime, the aggressor has not taken any steps to recognise the fact of aggression. In the information field of the Russian Federation, Ukraine is seen as one of the major ‘enemies’ vindicating the Kremlin’s aggressive great-power policy.

Given the aforementioned, the article is dedicated to analysing whether there is any possibility for these two nations to come to an understanding and refuse from the ideologue of an ‘enemy’ in the process of building up their national identities.

Keywords: national identity, socio-cultural integration, racism, economic crisis, social protests.

Віталій МАРТИНЮК,
виконавчий директор Центру
глобалістики «Стратегія XXI»

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В РЕГІОНІ ЗАХІДНИХ БАЛКАН: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Конституційно закріплена мета України на членство в НАТО стимулює державу до активнішого вивчення й використання досвіду країн, які нещодавно вступили до Альянсу – країн із регіону Західних Балкан. Їхнє інтегрування до НАТО триває на тлі недавнього здобуття незалежності, розв'язання післявоєнних проблем і протидії впливу Росії в регіоні. Ця проблематика близька Україні, а тому статтю присвячено вивченню ставлення та вимог НАТО до нових країн-кандидаток, порівняльному аналізу особливостей процесів євроатлантичної інтеграції країн Західних Балкан і механізмів протидії їм із боку РФ.

Одним із пріоритетів для Росії є недопущення вступу України до НАТО, адже це означатиме остаточний вихід нашої держави зі сфери російського впливу. Москва й надалі протидіє Альянсу в регіоні Західних Балкан, домагаючись подвійної мети – відволікання уваги НАТО від євроатлантичної інтеграції України та збереження й посилення власного впливу в регіоні.

Висновки можна використати для подальшого розвитку співпраці України з НАТО, готування держави до членства в Альянсі й для написання річних національних програм і планування заходів з їх виконання.

Ключові слова: Євроатлантична інтеграція України, Західні Балкани, НАТО, Російська Федерація.

Євроатлантична інтеграція нині є чітко окресленим напрямом зовнішньої політики України, зафіксованим у Конституції відповідно до схваленого 7 лютого 2019 року на засіданні Верховної Ради законопроекту. Ця мета має високий рівень підтримки євроатлантичного курсу поміж українського населення – 51,2% у 2019 році [1], за даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Зокрема, зафіксоване 2008 року на Бухарестському саміті НАТО твердження, що Україна стане членом

Альянсу, визначає потребу втілювати євроатлантичну інтеграцію нашої держави максимально ефективно. Тому дедалі більшої актуальності для України набуває вивчення й використання досвіду країн, а надто з пост-соціалістичного табору, які приєдналися до НАТО за останнє десятиліття.

Окремі аспекти вивчення досвіду інших держав для євроатлантичної інтеграції України досліджували деякі українські науковці, зокрема Г. Перепелиця в монографії «Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства» [2], Б. Левик у статті «Досвід європейських країн під час входження в міжнародну систему колективної безпеки на шляху до вступу в НАТО» [3], колектив за загальною редакцією О. Соскіна в науковій праці «Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива» [4], І. Мартинчук у науковій дисертації «Внутрішньополітичний розвиток Словацької Республіки в контексті євроатлантичної інтеграції» [5], Ю. Майстренко в статті «Фактор НАТО у зовнішній політиці країн Західних Балкан на початку ХХІ сторіччя» [6]. Однак у зазначених працях не враховано досвід країн, які приєдналися до НАТО за останнє десятиліття, коли політична й безпекова ситуація в Європі та світі зазнала змін, а протидія розширенню НАТО з боку Російської Федерації стала жорсткішою. Актуальність дослідження полягає в тому, що для України нині цінний досвід країн Західних Балкан¹, які мали низку постконфліктних проблем зі своїми сусідами.

Згідно із зазначеним, метою дослідження є аналіз головних чинників, які були визначальними для країн Західних Балкан щодо їхнього курсу на вступ до Альянсу чи розвитку співпраці з НАТО, а також напрацювання пропозицій для подальшого руху України шляхом євроатлантичної інтеграції.

Зважаючи на цю проблематику, статтю спрямовано на розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати ставлення Альянсу до нових кандидаток із країн Західних Балкан у контексті сучасної політики розширення; 2) вивчити особливості євроатлантичної інтеграції країн регіону; 3) визначити зовнішні чинники впливу, які зумовили обрання цього стратегічного курсу. Найбільшу увагу приділено вивченню впливу поствоєнної ситуації; внутрішньополітичних процесів щодо євроатлантичної інтеграції; підтримки курсу на членство в НАТО; особливостей інформаційних кампаній, внутрішніх реформ у контексті набуття членства в НАТО. Дослідження зовнішніх впливів на процеси євроатлантичної інтеграції країн Західних Балкан із боку Російської Федерації є важливим для української дипломатії з огляду на дестабілізаційну політику РФ і роль Альянсу в гарантуванні безпеки в Європі.

¹ У статті як країни регіону Західних Балкан розглянуто колишні республіки Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (Сербія, Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Чорногорія) та Албанію.

Регіон Західних Балкан надзвичайно важливий для євроатлантичної безпеки. Процес розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) минав за драматичним сценарієм. Так звані югославські війни (низка збройних конфліктів, зокрема десятиденна війна Словенії за незалежність у 1991 році та збройний конфлікт у Північній Македонії у 2001-му) спричинили загибель 133 тис. людей і змусили сотні тисяч залишити свої домівки. Із цим пов'язують постійну підвищену увагу Альянсу до регіону й тверде політичне рішення щодо його інтеграції.

Альянс втрутився в югославські війни, які тоді стали головною загрозою для європейської безпеки. Сили НАТО змогли зупинити бойові зіткнення в Боснії і Герцеговині й не допустити повномасштабних військових дій у колишній Югославській Республіці Македонія. Стабілізаційна роль Альянсу стала основою для позитивного ставлення місцевого населення до євроатлантичних перспектив. Утім у 1999 році в Косові Альянс став на захист косовських албанців, змусивши сербсько-югославські війська вийти з краю та припинити бої. Дії Альянсу, які й тепер у Сербії називають «натівськими бомбардуваннями», – нанесення ракетно-бомбових ударів по стратегічних об'єктах на сербській території – сформували негативне ставлення до НАТО в сербського населення. Для зміцнення миру й стабільності на Західних Балканах Альянс обрав шлях співпраці та заявив про відкритість для вступу.

Позиція НАТО. Як один із гарантів безпеки на Західних Балканах, Північноатлантичний альянс зацікавлений, щоб усі країни регіону було інтегровано до євроатлантичної системи безпеки. У підсумкових деклараціях самітів НАТО 2014, 2016 і 2018 років Західні Балкани названо регіоном стратегічного значення. На засіданні Військового комітету НАТО у 2017 році в Тирані тодішній його Голова генерал Петр Павел наголосив, що в НАТО й далі дотримуватимуться політики відкритих дверей, а в січні 2018 року Генеральний секретар Альянсу Єнс Столтенберг наголосив, що кожна країна регіону має самостійно вирішувати своє майбутнє [7].

Повна інтеграція країн Західних Балкан означає для НАТО завершення процесу створення простору стабільності й безпеки. Підходи НАТО поділяє більшість із них, за винятком Сербії. Водночас НАТО приділяє увагу демократичним цінностям, верховенству права, внутрішнім реформам, підтриманню добросусідських відносин і миру. Попри офіційну позицію Сербії, НАТО залишає можливість вступу для Белграда відкритою та наголошує на розширенні взаємодії для підтримання миру в регіоні.

Окрім стабілізаційної функції для Західних Балкан, приєднання до НАТО також розглядають як сприяння досягненню майбутнього членства в ЄС, що є стратегічною метою всіх країн регіону. Країни, які набули членства в ЄС і НАТО та які прагнуть до цієї мети, сприяють перетворен-

ню Західних Балкан на простір безпеки й розвитку. Першою у 2004 році до НАТО вступила Словенія, а за нею – Албанія і Хорватія у 2009-му, Чорногорія у 2017-му й Північна Македонія у 2020-му. Боснія і Герцеговина отримала План дій щодо членства (ПДЧ) у 2010 році, а Сербія дотримується статусу військового нейтралітету та розвиває співпрацю з НАТО.

Деякі чинники, які впливають на процеси євроатлантичної інтеграції Західних Балкан, є схожими для всіх або кількох тамтешніх країн, а деякі притаманні лише окремим державам регіону.

Словенія – євроатлантична лідерка на Західних Балканах. Словенія першою з республік СФРЮ заявила про свою незалежність і взяла курс на членство в НАТО, приєднавшись до нього у 2004 році. Таким вибором керівництво країни прагнуло зміцнити незалежність і належність Словенії до розвинутих демократичних країн євроатлантичного простору. Після швидкоплинної війни за незалежність у 1991 році політичне керівництво Словенії усвідомило необхідність приєднання до Альянсу.

У 1994 році Парламент Словенії схвалив політичне рішення щодо вступу країни до НАТО [8], після чого країна приєдналася до програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ). У 1995-му вона уклала свій перший Індивідуальний план дій партнерства (ІРАР). Курс на членство було закріплено в Національній стратегії вступу до НАТО 1998 року. Вашингтонський саміт Альянсу 1999 року надав Словенії План дій щодо членства (ПДЧ), який виконували через річні національні програми (РНП). Безпосередній процес приєднання до НАТО тривав п'ять років.

Керівні політичні сили Словенії, передусім Ліберально-демократична партія в 1992–2004 рр., чітко дотримувались євроатлантичного курсу країни. Словенський президент М. Кучан теж був його послідовним прихильником.

Для швидкого руху Словенії до членства в НАТО вагомою була громадська підтримка, яка в 1996 році становила 66% і до моменту набуття членства нижче позначки в 50% не падала [9]. Завдяки активній комунікації Уряду із суспільством і широкомасштабній інформаційній кампанії про переваги членства в НАТО на проведеному в березні 2003 року референдумі рішення про вступ підтримали 66,08% словенських виборців.

Не менш важливою була підтримка Словенії з боку країн-членкинь НАТО, серед яких найактивнішою була Італія, яка прагнула мати на своїх кордонах стабільну державу й союзницю. Після вступу до НАТО в 1999 році Угорщина також стала адвокаткою Словенії. У Любляни не було зовнішніх противників приєднання до Альянсу, адже Росія в 1990-х роках зосереджувала увагу на проблемах усередині країни, на війні в Чечні. Словенія не мала численних проблем із сусідами, неврегульовану суперечку з Хорватією щодо кордонів експерти НАТО не оцінювали як критичне для безпеки питання.

Отже, на відносно швидкий вступ Словенії до НАТО позитивно вплинули: єдність урядових структур і політичних сил, високий рівень громадської підтримки; брак критичних суперечок із сусідніми країнами, сприяння з боку країн-членкинь НАТО, наполегливе впровадження реформ за стандартами Альянсу, а також те, що не було зовнішнього негативного впливу.

Хоча Україна не може повністю копіювати досвід Словенії, але мусить урахувати його позитивні та негативні чинники, зокрема:

- Словенія усвідомлювала, що НАТО є єдиною міжнародною організацією, яка здатна гарантувати безпеку, і це привело до швидкого вступу й уникнення негативних наслідків розпаду СФРЮ та югославських воєн;
- словенське керівництво діяло чітко й послідовно, зокрема під час ухвалення Національної стратегії вступу Словенії до НАТО; це та консолідована політична позиція дали змогу країні відбутися процес приєднання швидко й скоординовано.

Хорватія – од війни до членства. Хорватія проголосила незалежність майже одночасно зі Словенією, але її шлях до членства в НАТО був довшим. Першою причиною стала війна за незалежність, яка тривала майже п'ять років. Її наслідки були драматичні – понад 21 тис. осіб загинули, близько 40 тис. поранено, сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зіпсовані на десятиліття відносини з Белградом. Це негативно вплинуло на євроатлантичну інтеграцію.

Хорватія приєдналася до «Партнерства заради миру» лише у 2000 році, хоча подала заявку ще в 1994-му. Отримавши ПДЧ у 2002-му, країна одразу почала реалізовувати Річну національну програму. Основні реформи проводили в політичній, військовій і безпековій сферах. Хорватські військові долучилися до операцій Сил стабілізації НАТО (SFOR) у Боснії і Герцеговині й Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF) в Афганістані, а пізніше – до операції Міжнародних сил із підтримки миру в Косові (KFOR).

На Ризькому саміті НАТО 2006 року Хорватії повідомили про можливість вступу до НАТО на Бухарестському саміті за умови підпадання під такі критерії: верховенство права й демократичні інституції; функціонування ринкової економіки; цивільний демократичний контроль над збройними силами; врегульовано прикордонні спори; прогрес у взаємосумісності зі збройними силами НАТО. Мета була досяжною для Загреба – у 2008 році було підписано протокол про вступ, а у 2009 році Хорватія стала членкинею Альянсу.

Провідні політичні сили Хорватії мали єдиний погляд щодо приєднання країни до цієї організації. Керівна на початку 2000-х років партія Хорватське демократичне співтовариство й Президент країни С. Месіч (2000–2010 рр.) послідовно відстоювали цей курс. Розбіжності між по-

літичними силами були лише щодо потреби в референдумі, на якому наполягали ліберали й Хорватська селянська партія. Утім владущій партії вдалося досягти рішення не проводити його: там заявили, що вступ до НАТО не обмежує суверенітету країни [10].

Рівень громадської підтримки вступу Хорватії до НАТО був досить високим на момент ратифікації протоколу про вступ у 2008 році – 60%. Однак у 2003–2006 роках він не перевищував 40%. Після Ризького саміту Хорватія активізувала комунікаційну стратегію з акцентом на поширення інформації про Альянс, розвіювання аргументів противників і демонстрування переваг членства.

Усі країни-членкині НАТО підтримували вступ Хорватії до НАТО, а США ще й надавали Загребу постійну підтримку. У 2003 році за сприяння Вашингтона було створено об'єднання, до якого увійшли Хорватія, Албанія та Північна Македонія для спільного здобуття членства в Альянсі. Хорватія не зазнала протидії з боку Росії, яка докладала зусилля для недопущення вступу України й Грузії.

Головним чинником, який негативно вплинув на процес приєднання Хорватії, була регіональна конфронтація, – Війна Хорватії за незалежність. Із внутрішніх чинників на першому плані були складнощі розбудови державних інституцій у поствоєнний період і проблеми співпраці Хорватії з Гаазьким трибуналом.

Із хорватського досвіду Україна може взяти такі уроки:

- війна й поствоєнна ситуація негативно впливають на євроатлантичну інтеграцію країни – збільшують тривалість цього процесу;
- проведення референдуму про вступ до НАТО є суто політичним рішенням, оскільки членство не обмежує національного суверенітету;
- протидію вступу до НАТО з боку Росії може бути зменшено, якщо її увагу буде сконцентровано на інших важливих для неї проблемах.

Албанія – південно-балканська контрибуторка безпеки. Албанія була стратегічно важливою країною для НАТО, адже могла стати опорою Альянсу в південній частині Балкан і відіграти стабілізаційну роль з огляду на своє географічне положення й участь етнічних албанців у низці конфліктів в інших країнах.

Шлях Албанії до членства в НАТО розпочався в 1992 році, коли країна долучилася до Ради північноатлантичного співробітництва, а в 1994 році, після приєднання до ПЗМ, вона подала заявку на вступ. У 1999 році Албанію було визнано країною-кандидаткою та надано ПДЧ. В імплементаванні ПДЧ і РНП найскладнішими для Албанії були реформування політичної, судової та виборчої систем, боротьба з організованою злочинністю, подолання корупції. На Ризькому саміті НАТО Албанії висунули такі ж умови, як і Хорватії. Виконати їх повністю вона не змогла, але зазначені

вище чинники регіональної безпеки й військового значення у 2008 році схилили Альянс до позитивного для Тирани рішення. Зокрема, ще в 1999 році під час операції проти режиму Мілошевича Албанія надала НАТО свої аеродроми. Після приєднання країни до організації це вплинуло на рішення НАТО створити військово-повітряну базу на Західних Балканах саме на території Албанії. Із моменту розгортання сил KFOR в Албанії розмістили командування логістичної підтримки цієї операції, яке у 2002 році стало регіональним військовим штабом Альянсу в Тирани [11].

Албанська політична еліта завжди мала політичну волю щодо вступу до НАТО. Демократична та Соціалістична партії Албанії, які по черзі формували парламентські коаліції, неухильно дотримувалися цієї мети за підтримки інших політичних сил країни. В Албанії був високий рівень громадської підтримки цього процесу, який подеколи сягав аж 96%. Наприклад, згідно з дослідженням Інституту демократії і медіації, у 2007 році рівень підтримки був 89,4% (проти – лише 2,3%) [12]. Більшість албанців були переконані, що членство в НАТО сприятиме економічному розвитку країни, впровадженню демократичних стандартів, інтеграції до ЄС.

Зовнішніх чинників, які могли б перешкоджати вступу до НАТО, Албанія майже не мала. Росія відверто не заперечувала, та все ж була налаштована критично. Країну підтримувала низка членів Альянсу, насамперед США, Греція, Італія і Туреччина. Греція стала головною контрибуторкою в демократичний розвиток країни, а Туреччина – адвокаткою в НАТО.

Із досвіду вступу Албанії до Північноатлантичного Альянсу Україні слід засвоїти такі висновки:

- з міркувань євроатлантичної безпеки геостратегічне положення країни має суттєве значення для рішення Альянсу про її вступ;
- консолідована політична воля й високий рівень громадської підтримки поряд із наявним і перспективним внеском Албанії в регіональну безпеку на Балканах стали рушійними чинниками, які сприяли вступу;
- низький рівень економічного розвитку, неефективність і корумпованість державних інституцій, невиконання внутрішніх демократичних перетворень відповідно до вимог НАТО суттєво вповільнюють процес приєднання.

Чорногорія – швидкий рух до членства. Чорногорія стала яскравим прикладом того, як Альянс здатний сприяти стабільності в країні попри спроби Росії протидіяти її євроатлантичній інтеграції. Держава, яка лише у 2006 році здобула незалежність, швидко визначилася зі своїм курсом на вступ до НАТО. Того ж року Чорногорія долучилася до програми ПЗМ, а у 2009-му отримала ПДЧ. Утім довгий шлях до членства, якого Чорногорія набула у 2017 році, засвідчив складність виконання критеріїв приєднання до НАТО. Імплементуючи ПДЧ, Чорногорія фокусувала увагу на рефор-

муванні безпекового сектора, посиленні судової системи, протидії корупції й організованій злочинності. У грудні 2015 року країну запросили до членства, у травні 2016 року було підписано протокол про вступ, а в червні 2017 року Чорногорія стала 29-ю членкинею Альянсу.

Серед політичних сил Чорногорії не було одностайності щодо вступу країни до НАТО. Однак політична рішучість Демократичної партії соціалістів, нинішнього Президента країни М. Джукановіча та їхніх коаліційних партнерів дали змогу утримати країну на цьому шляху. Їхні політичні опоненти – Соціалістична народна партія і коаліція «Демократичний фронт» були проти вступу до Альянсу й за зближення із Сербією та Росією. Лідерів «Демократичного фронту» звинуватили в спробі державного перевороту в країні у 2016 році. Громадська підтримка євроатлантичної інтеграції Чорногорії не була високою – у 2016 році вона становила 39,5%, за приблизно однакової кількості противників – 39,7% (за даними чорногорського Центру за демократію і права людини) [13]. Цей чинник і висока активність противників членства спонукали владу утриматися від референдуму.

На своєму шляху до НАТО Чорногорії довелося подолати опір із боку Росії, яка вважає її зоною своїх інтересів. До рішучих заходів протидії Росія залучила етнічних сербів (28,73% населення) та громадян сусідньої Сербії. Її сербськомовні канали «Sputnik» і «Russia Today» висвітлювали Чорногорію як корумповану, небезпечну й проблемну країну, лідери якої «зрадили» чорногорській ідентичності. У жовтні 2016 року, коли тривав процес ратифікування протоколу про вступ, у країні сталася невдала спроба державного перевороту, який, за даними чорногорської прокуратури, організували російські та сербські громадяни [14].

Чорногорія не мала масштабних неврегульованих суперечок із країнами-сусідками, які б могли перешкодити її приєднанню до НАТО. Держави Західних Балкан, які раніше вступили до НАТО – Словенія, Хорватія й Албанія підтримали євроатлантичний курс Чорногорії. Її вступ став своєрідним сигналом про те, що розширення НАТО на Балканах триває.

Можна зробити такі висновки для України із чорногорського досвіду:

- внутрішні реформи, зокрема судової системи, за критеріями НАТО, а також боротьба з корупцією мають важливе значення для євроатлантичної інтеграції;

- у разі неефективності м'якого впливу з перешкоджання вступу до Альянсу Росія може вдаватися до радикальніших дій, спрямованих на дестабілізування внутрішнього становища, й навіть до силового захоплення влади.

Північна Македонія – зміна назви задля членства. Північна Македонія проголосила незалежність од СФРЮ у вересні 1991-го, а євроатлантична інтеграція стала одним із її пріоритетів. Країну не було втягнуто в югославські війни 1990-х років, а тому вона мала шанси на швидкий рух до

членства в НАТО. Однак перешкодами для Скоп'є стали збройний конфлікт 2001 року та неврегульованість питання офіційної назви країни.

Греція опротестувала назву «Республіка Македонія» на міжнародному рівні. На Бухарестському саміті НАТО 2008 року Афіни заблокували запрошення на вступ для Скоп'є. Ситуацію почали виправляти у 2017-му, коли новообраний Прем'єр-міністр Зоран Заєв, лідер Соціал-демократичного союзу, обрав собі за завдання врегулювання суперечки з Грецією. Досягнута у 2018 році між Афінами й Скоп'є угода щодо офіційної назви (Північна Македонія) відкрила країні прямий шлях до НАТО.

Іншою проблемою став конфлікт у північній частині Північної Македонії 2001 року. Під час конфлікту в Косові в 1999-му до мирної після розпаду СФРЮ країни разом із 360 тис. біженців прибули бійці Армії визволення Косова з нелегальним озброєнням. У січні 2001-го групи озброєних албанців, називаючи себе Армією національного визволення, розпочали бойові дії проти урядових сил, які тривали до липня того ж року. Північноатлантичний альянс був змушений утрутитись у конфлікт і скерував до Північної Македонії 3,5-тисячний військовий контингент у межах операцій «Багатий урожай», «Бурштинова лисиця» та «Союзницька гармонія». Як наслідок, підписана в серпні 2001 року Охридська мирна угода поставила крапку в цьому конфлікті.

Між македонськими й албанськими політичними силами ще з 1993 року був консенсус щодо вступу країни до НАТО. Північна Македонія отримала статус країни-кандидатки й ПДЧ у 1999 році, але процес уповільнила непоступливість у суперечці з Грецією керівної тоді партії ВРМО-ДПМНЄ (Внутрішня македонська революційна організація – Демократична партія македонської національної єдності). Після 2017 року нова коаліція Соціал-демократичного союзу й низки албанських партій (Демократичного союзу за інтеграцію, Руху БЕСА, Демократичної партії Албанців) привела країну до НАТО у 2020 році. Рівень громадської підтримки приєднання до Альянсу був високим, але коливався від 93% у 2008 році до 71% у 2016 році [15]. У вересні 2018 року в Північній Македонії було проведено референдум, на якому 94,2% виборців відповіли позитивно на питання: «Чи схвалюєте ви членство в ЄС і НАТО, прийнявши угоду між Республікою Македонія та Грецькою Республікою?».

Із зовнішніх гравців найпотужнішу підтримку Північній Македонії надавали США й навіть Греція, яка не поступалася лише щодо принципового питання назви. Росія опиралася членству країни в НАТО. За даними македонської контррозвідки 2017 року, спецслужби РФ за участі російського ресурсу «Sputnik» і Посольства РФ у Скоп'є уживали заходів для дестабілізування ситуації в країні та перешкоджання її євроатлантичному курсові [16].

Північна Македонія стала прикладом політичної рішучості в досягненні стратегічної мети – набуття членства в НАТО попри збройний конфлікт, глибокі внутрішні політичні протиріччя, нерегульоване питання із сусідньою країною та протидію з боку РФ.

Шлях Північної Македонії демонструє Україні таке:

- приєднання Північної Македонії до НАТО підтверджує, що Альянс і далі провадить політику розширення й дотримується наданих раніше обіцянок, а тому Україна може розраховувати, що рішення Бухарестського саміту буде втілено в життя;

- тверде політичне рішення керівництва країни є базовим стрижнем для вступу в НАТО, навіть попри комплексну протидію з боку РФ.

Боснія і Герцеговина – внутрішні перешкоди приєднанню. Боснія і Герцеговина після проголошення незалежності у квітні 1992 року занурилась у криваву війну, яку закінчило наприкінці 1995 року підписання Дейтонської мирної угоди. Альянс втрутився в конфлікт у 1995 році, примушуючи сербську сторону до мирного врегулювання. Він розгорнув операції Сил утілення (IFOR) та Сил стабілізації, щоб забезпечити імплементацію військового складника Дейтонських угод. Оскільки головні дії НАТО було спрямовано проти сербських військових, відповідно в сербській частині Боснії і Герцеговини було сформовано негативне ставлення до Альянсу.

Результатом війни став складний державний устрій держави, що є однією з перешкод її просування до НАТО. Республіка Сербська, складник Боснії і Герцеговини із 37% сербського населення, постійно шукає можливостей для розширення автономності й набуття міжнародної суб'єктності. Хорватське населення (14,3%) просуває ідею визначення його як третього ентитету, а не частини Федерації Боснія і Герцеговина. Боснійське населення (48%) тяжіє до створення централізованішої держави з управлінням із Сараєва.

Шлях до НАТО країна розпочала лише у 2006 році, приєднавшись до ПЗМ. У квітні 2010 року НАТО офіційно запросило Боснію і Герцеговину приєднатися до ПДЧ за умови, що першу РНП буде схвалено, коли всі військові об'єкти буде передано від ентитетів у власність держави. Ця умова стала важелем протидії для керівництва Республіки Сербської, яка не виконала її. Ба більше, у 2017 році Парламент Республіки Сербської схвалив Резолюцію про військову нейтральність, посиливши опір вступу країни до НАТО.

На відміну від сербського політикуму Боснії і Герцеговини, боснійські та хорватські політичні сили підтримують членство країни в НАТО [17]. Завдяки більшості в Парламенті їм вдається схвалювати необхідні для євроатлантичної інтеграції країни рішення. Громадська підтримка приєднання до НАТО є досить високою – у 2012 році вона становила 65,1%,

зокрема у Федерації Боснія і Герцеговина – 82,3%, Республіці Сербській – 37,2%, окрузі Брчко – 67,1%. 70% громадян Боснії і Герцеговини вважають себе недостатньо чи взагалі непроінформованими про НАТО, що свідчить про неефективність Уряду – у державному бюджеті країни не передбачено витрати на сприяння євроатлантичній інтеграції.

Боснія і Герцеговина перебуває у фокусі політики Росії на Балканах, яка діє здебільшого через Республіку Сербську й сербського представника в Президії Боснії і Герцеговини Мілорада Додіка. РФ також спекулює на розбіжностях між етнічними хорватами-католиками й боснійцями-мусульманами, поширюючи фейки про небезпеку радикальних мусульман і докладаючи зусиль, щоб держава залишалася поза НАТО.

Досвід євроатлантичної інтеграції Боснії і Герцеговини дає змогу зробити такі висновки:

- надмірні повноваження утворень у складі держави можуть стати перешкодою для її приєднання до НАТО, навіть якщо більшість населення підтримує цей курс;
- якщо не забезпечити постійне інформування громадян про НАТО, це загрожуватиме зниженням рівня підтримки й активізуванням противників членства;
- Росія впливає на зовнішньополітичні рішення країни шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей, продукування внутрішньополітичної нестабільності, грі на політичних амбіціях окремих політиків і політичних сил.

Сербія – партнерка НАТО й союзниця Росії. Республіка Сербія дотримується політики військового нейтралітету, який зафіксовано в декларації Парламенту від грудня 2007 року [18]. На думку сербського керівництва, така політика й водночас поглиблене партнерство з НАТО разом найефективніші, адже дають змогу втримувати внутрішню стабільність у Сербії та не допускають розколу в суспільстві.

Традиційно низький рівень підтримки вступу до НАТО в сербському суспільстві останніми роками ще знизився. За результатами опитування сербського Центру євроатлантичних досліджень, кількість прихильників членства зменшилася з 11% у 2018 році до 8% у 2019-му, а кількість противників зросла з 68% до 78% [19]. Аргументом проти членства Сербії в НАТО 61% противників називають операцію Альянсу проти армії СРЮ в 1999 році (уже зазначені тут «натівські бомбардування»). Водночас 17% противників не знають, чому вони проти, що демонструє брак інформації про НАТО та співпрацю Альянсу із Сербією.

Більшість сербських політичних сил не схвалюють НАТО. Найбільша в Парламенті держави Сербська прогресивна партія, лідер якої, А. Вучіч, є Президентом країни, у своїй програмі не має навіть згадки про НАТО

й підтримує військову нейтральність. Сербські політичні сили, які сповідують євроатлантичний курс (Демократична партія, Ліберально-демократична партія, Демократичний союз хорватів Воеводини), нечисленні й малопопулярні.

У Сербії Росія не тільки протистоїть співпраці країни з НАТО, а й посилює власний мілітарний вплив. Москві вдалося долучити Сербію до діяльності Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), де вона з 2013 року має статус спостерігачки. Сербія отримує російське озброєння та військову техніку. Щорічно проводять спільні військово-повітряні навчання, а також тристоронні (разом із Білоруссю) навчання «Слов'янське братерство». Москва активно використовує «косовське питання», фактично шантажуючи Белград своєю міжнародною підтримкою.

До традиційно російського впливу останніми роками додався потужний вплив Китаю. Хоча Пекін не втручається у внутрішні справи Сербії, але його економічна активність у країні дедалі більше схиляє на свій бік сербських громадян, що шкодить прозахідному векторові.

Водночас у практичному вимірі співпраця між НАТО та Сербією розвивається далі. Сербія отримала від Північноатлантичного альянсу допомогу в межах низки цільових фондів із розмінування (1,69 млн євро), утилізування легкого озброєння й старих боєприпасів (375 тис. євро), допомоги в працевлаштуванні звільнених військовослужбовців (5,9 млн євро). Уже кілька років поспіль сербські збройні сили беруть участь у Концепції оперативних можливостей НАТО.

Присутність НАТО в Косові забезпечує стабільність у регіоні. Попри негативне ставлення до Альянсу, офіційний Белград усвідомлює, що операція KFOR має позитивне значення та є запобіжником перетворення Косовських сил безпеки на повноцінну армію. Сили KFOR є також захисниками сербських спільнот, сербської культурної і релігійної спадщини в Косові. Оскільки чотири країни-членкині НАТО – Греція, Іспанія, Румунія та Словаччина – не визнають косовської незалежності, то це для Сербії є гарантією того, що Косово не набуде членства в Альянсі.

Особливості відносин з Альянсом і ставлення населення й політичних сил Сербії до вступу країни в НАТО надають Україні такі уроки:

- історична пам'ять відіграє важливу роль у суспільних настроях і політичних тенденціях та впливає на визначення зовнішньополітичних пріоритетів країни, а тому їх формування потребує належної аргументації;
- політичні сили орієнтуються на настрої населення, а тому поінформованість суспільства про Альянс дає змогу збільшити рівень підтримки членства в НАТО й вплинути на провідні політичні сили;
- будь-яке зближення з Росією призводить до посилення російського впливу на схвалення важливих зовнішньополітичних рішень.

Висновки. Конституційна фіксація зовнішньополітичного курсу України на вступ до Організації Північноатлантичного договору спонукає державу до активізування зусиль із практичного наближення членства та вимагає ретельнішого вивчення досвіду країн, які нещодавно приєдналися до Альянсу.

Найбільшу концентрацію зусиль Росії можна спостерігати в країнах із переважно слов'янським населенням і православним віросповіданням. Однак РФ не має довгострокового плану дій у регіоні. Вона не готова витратити там свої обмежені економічні та військові ресурси й удаватися до прямого протистояння з НАТО, тож не створює, а здебільшого використовує наявні проблеми й слабкі місця, послуговуючись доступними засобами.

Водночас НАТО не зменшуватиме уваги до регіону, який ще донедавна був зоною воєнних дій. Головними для Альянсу й надалі будуть демократичні перетворення, виконання мирних угод, розвиток регіональної співпраці, мирне врегулювання міждержавних питань. НАТО надаватиме допомогу країнам Західних Балкан, більшість з яких уже стали членами Альянсу, рухаються до цієї мети чи посилюють партнерство з ним, як Сербія. Такі дії поступово перетворюють регіон на простір миру й безпеки.

Спадщина югославських воєн вплинула на перспективи євроатлантичної інтеграції держав Західних Балкан. По-перше, період воєн і поствоєнного відновлення забрав час і ресурси, які країни регіону могли спрямувати для проведення реформ за стандартами НАТО. По-друге, між новими незалежними країнами досі є неврегульовані моменти, пов'язані з територіальними питаннями, розподілом майна колишньої СФРЮ, захистом прав етнічних груп і ВПО. По-третє, сформоване через операції НАТО з примусу до миру негативне ставлення сербського населення стало перешкодою для відносин Сербії з Альянсом і руху інших країн до вступу. Також у регіоні чимало необлікованої зброї, що є внутрішнім дестабілізаційним чинником. Утім югославські війни мали й умовно позитивні наслідки: було зміцнено ставлення НАТО до Західних Балкан як невіддільної частини євроатлантичного простору; миротворчі операції посилили взаємодію із зазначеними країнами; миротворча роль переконала їх в ефективності Альянсу.

Із процесів євроатлантичної інтеграції держав Західних Балкан для України можна узагальнити висновки:

1. НАТО є єдиною міжнародною організацією, яка здатна гарантувати безпеку, а надто зважаючи на низьку ефективність ООН та ОБСЄ в ситуації досі активної російської збройної агресії проти нашої держави.

2. Визначену в Конституції України ціль приєднання до НАТО необхідно зафіксувати в усіх державних документах, що сприятиме невпинному євроатлантичному курсові й не дасть змоги поставити цю мету під сумнів.

3. Війна й поствоєнна ситуація негативно впливають на євроатлантичну інтеграцію країн і призводять до розтягнення часових меж вступу.

4. Процеси європейської, євроатлантичної інтеграції має бути скоординовано й синхронізовано на державному рівні, а Україні важливо працювати над виконанням критеріїв членства в ЄС, оскільки Альянс враховує позитивні оцінки Євросоюзу під час ухвалення рішень щодо членства.

5. Проведення референдуму про вступ до НАТО є політичним рішенням, оскільки членство не обмежує національний суверенітет, що слід роз'яснити українському суспільству для уникнення маніпулювання цим питанням.

6. Високий рівень громадської підтримки є важливим аргументом для політичних сил і рушійним чинником сприяння приєднання країни до НАТО, а тому актуальною є потреба проведення широкомасштабної інформаційної кампанії про переваги вступу до НАТО та про діяльність цієї організації.

7. Для Російської Федерації пріоритетом є недопущення приєднання нових країн, передусім України, до НАТО, адже це означатиме остаточний вихід нашої держави зі сфери російського впливу. РФ і далі провадитиме свою активність у регіоні Західних Балкан, переслідуючи подвійну мету – відволікання уваги НАТО від України й збереження власного впливу в регіоні.

8. Протидію вступу до НАТО з боку Росії може бути зменшено, якщо її увагу буде сконцентровано на важливіших для неї проблемах. Приклади Чорногорії та Північної Македонії показали, що членства в цій організації можна досягти навіть в умовах такої протидії – якщо керівництво України чітко дотримуватиметься обраного курсу, здійснюватиме внутрішні демократичні реформи, узгоджуватиме сектор безпеки й оборони зі стандартами НАТО, посилюватиме взаємодію з Альянсом і проводитиме належну інформаційну кампанію, консолідуючи суспільство довкола цієї конституційно закріпленої мети.

1. 64% українців підтримують вступ до ЄС, 51% – до НАТО [Електронний ресурс] // Європейська правда. 2019. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/12/26/7104610/>

2. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / О.П. Дергачов [та ін.]; ред. Г.М. Перепелиця; Національний інститут стратегічних досліджень, Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні. К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. 407 с.

3. Левик Б. Досвід європейських країн під час входження у міжнародну систему колективної безпеки на шляху до вступу в НАТО / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2008. № 637. С.172–179.

4. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива / під заг. ред. О.І. Соскіна. К.: Видавництво «Інститут трансформації суспільства», 2007. 336 с.

5. Мартинчук І. Внутрішньополітичний розвиток Словацької Республіки в контексті євроатлантичної інтеграції (1993–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ: славіст. ун-т. К., 2010. 20 с.

6. Майстренко Ю. Фактор НАТО у зовнішній політиці країн західних Балкан на початку XXI сторіччя // Європейський політичний і правовий дискурс. 2015. Том 2, Вид. 4. С. 53–58.

7. Stoltenberg: Zapadni Balkan od strateškog značaja za NATO', (2018). *Insajder.net*, 30 January [online]. Available at: <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/9681/>. [Accessed 11 May 2020] [in Serbian]

8. Permanent Representation of the Republic of Slovenia to NATO (2004). *Chronology of Slovenia's Accession to NATO* [online]. Available at: <http://www.brussels.mission.si/index.php?id=3013&L=1> [Accessed 14 May 2020] [in English]

9. Sabic, Z., Bukowski, Ch. (2002). *Small States in the Post-Cold War World: Slovenia and NATO Enlargement*. Westport: Praeger. [in English]
10. Lulić, M. (2018). *Ulazak Republike Hrvatske u NATO* [Accession of the Republic of Croatia to NATO]. Gospić: Polytechnic "Nikola Tesla", pp. 17-28. Available at: <https://repozitorij.velegs-nikolatesla.hr/islandora/object/velegs%3A653/datastream/PDF/view>. [Accessed 15 May 2020] [in Croatian]
11. Ministry of Defense of Albania (2010). *History of NATO-Albania relations* [online]. Available at: <http://www.mod.gov.al/eng/index.php/security-policies/relations-with/nato/88-history-of-nato-albania-relations> [Accessed 16 May 2020] [in English]
12. Institute for Democracy and Mediation (2007). *Albanian perceptions on NATO integration* [online]. Available at: http://idmalbania.org/wp-content/uploads/2014/11/ALBANIAN-PERCEPTIONS-ON-NATO-INTEGRATION_JUNE-2007.pdf [Accessed 16 May 2020] [in English]
13. CEDEM (2016). *Politicko javno mnjenje Crne Gore. NATO integracija* [Political Public Opinion of Montenegro. NATO Integration] [online]. Available at: https://www.cedem.me/images/jDownloads_new/Program%20Empirijaska%20istazivanja/Politicko%20javno%20mnjenje/CEDEM_decembar_2016_istrazivanje.pdf [Accessed 17 May 2020] [in Montenegrin]
14. Special state prosecutor's office of Montenegro (2016). *Evidence and details of the case formed regarding the criminal offences of creation of criminal organisation and attempted terrorism* [online]. Available at: <https://www.tuzilastvo.me/spdt/sadrzaj/IRX> [Accessed 17 May 2020] [in English]
15. 'Анкета на ИРИ: Паѓа поддршката за членство во ЕУ и НАТО' (2016). MKD, 9 June [online]. Available at: www.mkd.mk/makedonija/politika/anketa-na-iri-pagja-poddrshkata-za-chlenstvo-vo-eu-i-nato [Accessed 18 May 2020] [in Macedonian]
16. 'Russia actively stoking discord in Macedonia since 2008, intel files say' (2017). *The Guardian*, June [online]. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/04/russia-actively-stoking-discord-in-macedonia-since-2008-intel-files-say-lea> [Accessed 18 May 2020] [in English]
17. Foreign Policy Initiative BH (2018). *Proširenje NATO-a na Bosnu i Hercegovinu* [NATO Enlargement in Bosnia and Herzegovina] [online]. Available at: http://vpi.ba/wp-content/uploads/2016/05/Prosirenje_NATO-a_na_Bosnu_i_Hercegovinu.pdf. [Accessed 19 May 2020] [in Bosnian]
18. Government of the Republic of Serbia (2007). *Rezolucija Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije* [Resolution of the National Assembly on the protection of sovereignty, territorial integrity and the constitutional order of the Republic of Serbia] [online]. Available at: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729> [Accessed 21 May 2020] [in Serbian]
19. CEAS (2019). *Serbia and the New Horizons – Citizens on Security Challenges, NATO, USA, Kosovo and Regional Cooperation* [online]. Available at: <https://www.ceas-serbia.org/en/ceas-publications/8491-ceas-new-comprehensive-research-serbia-and-the-new-horizons-citizens-on-security-challenges-nato-usa-kosovo-and-regional-cooperation> [Accessed 21 May 2020] [in English]
20. Bechev, D. (2019). *Russia's strategic interests and tools of influence in the Western Balkans*. NATO StratCom CoE, 34 p. [online]. Available at: <https://www.stratcomcoe.org/russias-strategic-interests-and-tools-influence-western-balkans> [Accessed 24 May 2020] [in English]

Vitalii MARTYNIUK,
*Master of International Relations,
Executive Director of the Centre
for Global Studies 'Strategy XXI'*

EUROATLANTIC INTEGRATION IN WESTERN BALKANS: LESSONS FOR UKRAINE

Abstract. Ukraine's constitutionally enshrined goal to become a NATO member encourages the state to more intensively explore and utilise the experience of the countries that have recently joined the Alliance, i.e. the countries of the Western Balkans. Their NATO integration comes amid relatively recent independence, resolution of post-war problems, and countering Russia's influence in the region. This issue is similar for Ukraine, and therefore the article is devoted to studying the attitude and requirements of NATO to new candidate countries and a comparative analysis of the key features of Euro-Atlantic integration in the Western Balkans and mechanisms to counter them employed by Russia.

The stability of the Western Balkans is seen by the Alliance as one of the key factors in Euro-Atlantic security, and NATO has made a political decision on the membership of the states of the region, some of which – Slovenia, Croatia, Albania, Montenegro, and North Macedonia – have already achieved this goal. NATO is not reducing its focus on the region, as Bosnia and Herzegovina is still a candidate country. The Alliance is also developing an in-depth partnership with Serbia to transform the region into an area of peace, security, and stability.

Russia's priority goal is to prevent Ukraine from joining NATO, as this will mean the final withdrawal of our country from the sphere of Russian influence. Meanwhile, Moscow will continue its anti-Alliance activities in the Western Balkans, pursuing a dual goal of diverting NATO's attention from Ukraine's Euro-Atlantic integration and maintaining and strengthening its influence in the region.

The conclusions made in the article can be used to further develop Ukraine's cooperation with NATO, prepare the country for membership in the Alliance and in the process of writing annual national programmes and planning activities for their implementation.

Keywords: Euro-Atlantic integration of Ukraine, Western Balkans, NATO, Russian Federation.

Андрій ГРУБІНКО,
доктор історичних наук, професор
кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного університету

КОНФЛІКТОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ БРЕКЗІТУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІРИ¹

Анотація. У статті представлено результати дослідження комплексу викликів і загроз національному та міжнародному порядку, що виникли внаслідок Брекзиту. На думку автора, процес Брекзиту в умовах сучасного глобалізованого світу має не лише вагомий конфліктогенний вплив на британські реалії, а й зумовлює значні виклики та загрози безпеці міжнародного середовища, способи запобігання й протистояння яким у сучасних умовах далеко не очевидні й не до кінця сформовані. Більшість викликів, як і загалом вихід Великої Британії з Європейського Союзу, мають негативний вплив на міжнародний статус і перспективи України на міжнародній арені, а надто в контексті євроінтеграції та протистояння російській агресії.

Виснувано, кому саме зрештою буде найвигідніше завершення процесу Брекзиту й остаточний вихід Великої Британії з ЄС.

Ключові слова: Брекзит, Велика Британія, Європейський Союз, європейська інтеграція, конфліктогенність.

Постановка проблеми. На початку XXI століття система міжнародних відносин у Європі та світі переживає черговий період трансформацій, які апіорі несуть нові виклики. Серед них головні: завершення переходу до поліполярної системи міжнародних відносин; дезінтеграційні процеси; занепад ліберальних цінностей; новий і найменш прогнозований за наслідками етап технологічної революції. Зазначені глобальні тенденції найпомітніші на регіональному рівні, насамперед в Європі, де інтегра-

¹ Статтю підготовано за доповіддю автора, яку той виголосив на Міжнародній науковій конференції «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва (Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 11 грудня 2019 р.).

ційний проект у формі Європейського Союзу переживає непрості часи. Однією з показових подій сучасної історії став Брекзіт² – історично унікальний процес виходу Великої Британії зі складу ЄС, який спрацював як каталізатор стану суспільно-політичного життя самого королівства, регіональних процесів у Європі, а також відобразив своєрідність сучасних міжнародних трансформацій.

Офіційно Велика Британія вийшла з ЄС 31 січня 2020 року. Цьому передував тривалий кількарічний період оголошення й підготування до проведення референдуму щодо долі членства держави в об'єднанні, який зрештою провели 23 червня 2016 року. Відтак понад три роки тривав складний і суперечливий політико-юридичний процес визначення процедури та параметрів реалізування результатів волевиявлення. Над їх утіленням працювали три склади уряду й два скликання Парламенту Сполученого Королівства. У сучасних умовах тривожного сьогодення й непевного майбуття міжнародної спільноти, які спричинила пандемія COVID-19, пристрасті навколо Брекзіту дещо відійшли на другий план. Однак його непересічна історична роль і потенційні масштаби впливу на становище Великої Британії, Європи й навіть світу, зрештою його незавершеність, не дають змоги полишити дослідження витоків, передумов, сутності, особливостей перебігу цього новітнього історико-політико-економічного феномена для мінімізування його негативних наслідків.

Чималий суспільний резонанс Брекзіту поміж громадськості в Європі й за її межами зумовлено вагою Великої Британії в системі міжнародних відносин і масштабами євроінтеграції та спричинено рівнем суспільно-політичної напруги на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях, тривалістю процесу виходу з об'єднання, браком визначення остаточних умов подальших відносин обох сторін процесу. Мета дослідження – проаналізувати систему викликів і загроз національному, регіональному й глобальному ладові.

Нещодавність і відповідно зарахування подій процесу Брекзіту до сучасної історії, яку досі доповнюють нові факти, а відтак дослідницькі матеріали й узагальнення, зумовлюють специфіку *історіографії* Брекзіту, яку формують публікації українських і закордонних науковців, найгрунтовніші журналістські матеріали та розвідки численних аналітичних центрів. Передусім варто зазначити праці західних вчених Т. Олівера [1],

² Термін «Brexit» утворено злиттям двох англійських слів: «British» («британський») та «exit» («вихід»). Уважають, що першим це слово публічно вжив у травні 2012 року у своєму твітері глава дослідницького центру «British Influence» Пітер Вільдінг. Його легко підхопили британські й інші іноземні ЗМІ, представники політичного істеблішменту. Набув великого поширення завдяки британській пресі після референдуму 23 червня 2016 року. З 1 лютого 2020-го за розпорядженням Прем'єр-міністра Бориса Джонсона цей термін не вживають британські урядовці й дипломати в переговорах з ЄС.

П. Вілсона [2], колективну монографію за редакцією С. Гріра та Дж. Лейбл [3]. Дослідники С. Джонстон [4], Р. Хаас [9], Р. Вітмен [5], автори Дж. Блек, А. Холл, К. Кокс, М. Кепе, У. Сілверстен [6] надали історичні й прогностичні оцінки впливу Брекзиту на розвиток Спільної зовнішньої політики й політики безпеки ЄС. Дослідники Т. Олівер і М. Вільямс [7], В. Різ [8] запропонували власні критичні міркування щодо значення виходу Великої Британії з ЄС для відносин Євросоюзу із США й американсько-британських відносин. Поміж численних аналітичних публікацій представників західних «мозкових центрів» наведемо статтю М. Чалмерза щодо перспектив британської зовнішньої політики [10]. Комплексний аналіз наслідків, проблем і перспектив, які породив процес Брекзиту, подали Т. Олівер і Г. Волш [11]. З когорти російських британістів виокремимо праці про передумови й ранній період Брекзиту А. Громика й О. Ананьєвої [12], О. Лазаревої і А. Берстенєвої [13]. Українську історіографію Брекзиту представляють публікації В. Ціватого й Л. Чекаленко [14], С. Рудька [15]. Внесок у дослідження значення Брекзиту для розвитку зовнішньої та безпекової політики ЄС зробив А. Грубінко [16]. Серед українських аналітичних медіаплатформ відзначимо матеріали про історію Брекзиту на порталах «Українська правда», «Європейська правда», «Новое время», «ZN.UA». В історіографії небагато публікацій, у яких зроблено спробу ґрунтовно дослідити вплив виходу Великої Британії з ЄС на Україну. У цьому контексті привертає увагу праця А. Кизима [17]. Аналіз історіографії засвідчує незначну кількість досліджень комплексу конфліктогенних чинників Брекзиту.

Національний (внутрішньодержавний) вимір Брекзиту визначають особливості політико-правової організації Великої Британії, суспільно-політичні настрої в її регіонах, історико-культурна самобутність. Розгляньмо комплексні загрози, які виникли внаслідок процесу Брекзиту на національному рівні.

1. Поглиблення політичної кризи, розкол політичного керівництва, падіння довіри громадськості до традиційних партій і політичної системи загалом.

Брекзит спричинив поглиблення партійно-політичної кризи у Великій Британії, активна фаза якої фактично розпочалась у 2010 році після повернення до влади Консервативної партії на чолі з Д. Кемероном. Попередній кількарічний занепад владущої Лейбористської партії та постіракський синдром політичної еліти, глибинні зміни в політичній системі країни, які було запущено внаслідок реформ лейбористських урядів Т. Блера, загальноєвропейські тенденції суспільно-політичного життя, глобальна фінансова криза, наростання євроскептицизму й націоналізму в Європі після провалу Конституційного договору ЄС разом із традиці-

оналізмом британського суспільства визначили перебіг політичних процесів і міжнародну лінію держави. Тому не став несподіванкою прихід до влади консерваторів на тлі посилення позицій крайньої правої антиєвропейської партії UKIP (Партія незалежності Сполученого Королівства) на чолі з її одіозним лідером Н. Фараджем. Прем'єр-міністр і партія, яку він очолював, до сорокаріччя членства держави в ЄС проголосили агресивний курс на ревізування його нормативної бази під уже традиційним для британських урядів гаслом про «відновлення суверенітету», погрожуючи одностороннім виходом з об'єднання. Радикалізація антиєвропейської політики уряду Д. Кемерона стала відображенням інтенсифікування історичної внутрішньопартійної боротьби різних угруповань консерваторів щодо участі в євроінтеграції. Прем'єр-міністр зайшов надто далеко в прагненні виконати передвиборчі обіцянки й зробити так, щоб консерватори не втратили підтримку виборців на користь радикальної UKIP. Унаслідок політичної авантюри з референдумом суспільство й політикум розкололися на категоричних прихильників і противників участі держави в об'єднанні. Яскравим символом розколу у владущій партії та свідченням про хибність дій її керівництва стала заява колишнього Голови Палати громад Дж. Беркова від 6 листопада 2019 року про те, що «Брекзін є найбільшою зовнішньополітичною помилкою в післявоєнній історії» [18]. Референдум став наслідком неспроможності провідних політиків Великої Британії сформулювати позитивну концептуальну програму членства держави в Європейському Союзі.

2. Можливий розпад унітарної держави внаслідок неузгодженості суспільних і політичних позицій її територіальних суб'єктів щодо євроінтеграції.

Зазначений суспільно-політичний розкол яскраво видно в регіонах. Вихід із ЄС не підтримали в Шотландії та Північній Ірландії. Найбільше прихильників Брекзін мав в Англії та Вельсі. Утім якщо невелику дотаційну Північну Ірландію офіційному Лондону поки що простіше контролювати, то ситуація із Шотландією неоднозначна. Проведений у цьому регіоні королівства 18 вересня 2014 року референдум про незалежність завдяки невеликій перевазі юніоністів зберіг єдність держави, але залишив розв'язання шотландської проблеми на перспективу. Місцевий уряд підтримував проєвропейський курс і послідовно виступав проти Брекзиту, пригрозивши новим референдумом про незалежність. Наприкінці 2019 року Б. Джонсону вдалося зупинити такі наміри лідерів Шотландії [19]. Однак питання її статусу досі залишається на порядку денному британського політикуму.

Північна Ірландія також перебуває в центрі уваги – через територіальний аспект Брекзиту. Йдеться не про незалежність (хоча об'єднання обох Ірландій обговорюють), а про умови перетину кордону з Ірландською Рес-

публікою, яка є членкинею ЄС. Режим ірландсько-британського кордону став одним із головних предметів суперечок під час укладення договору про вихід Великої Британії з Євросоюзу. Проблема полягає в тому, що Велика Британія залишає єдиний митний простір. Найбільше неврегульованих питань саме в юридичній площині, адже Лондон не налаштований чинити фізичні перепони на кордоні [15, с. 140]. Сторонам важливо зберегти чинність Белфастської угоди 1998 року, яка гарантує мир у Північній Ірландії (Ольстері). Уряд Б. Джонсона наприкінці 2019 року погодився на збереження особливого статусу Північної Ірландії, яка тимчасово не змінюватиме економічних відносин з ЄС. Це було зроблено для швидшого Брекзиту. Остаточне врегулювання питання можливе після завершення перехідного періоду, коли буде укладено торговельно-економічну угоду Великої Британії з Євросоюзом (це планують зробити до кінця 2020-го). Водночас стабільність у Північній Ірландії можлива доти, доки провідна Демократична юніоністська партія, представлена в Палаті громад, перебуває в коаліції з консерваторами.

3. Постанова нової реальності міжнародного становища Великої Британії, імідж якої вже суттєво постраждав од результатів Брекзиту.

Тривалий курс консерваторів на переглядання умов членства Великої Британії в ЄС і застосована тактика шантажу у відносинах із Брюсселем поставили країну на шлях конфлікту з європейськими партнерами й міжнародного ізоляціонізму, наслідком чого стала велика втрата довіри до держави та її керівництва. Лідери провідних держав ЄС і керівництво євроінституцій відкинули можливість ревізії умов членства для однієї країни, адже це був потенційний чинник розколу об'єднання. Відстороненість Уряду Британії від урегулювання головних європейських проблем, зокрема обмеження трудової міграції, запроваджене з 1 січня 2014 року, відвернуло від Сполученого Королівства навіть його традиційних прихильників – країни Центрально-Східної Європи. У червні 2014 року Велика Британія вчергове опинилася в ізоляції поміж держав ЄС під час визначення Голови Єврокомісії, виступивши проти франко-німецької кандидатури Ж.-К. Юнкера. Було підтверджено давнє твердження З. Бжезінського про те, що «Лондон сам усунув себе з європейської гри», де основними акторами є Берлін і Париж [20, с. 62–63]. Очікувано інертно-негативною стала реакція уряду Великої Британії на заклики Верховної представниці Європейського Союзу з питань зовнішньої політики й політики безпеки Ф. Могеріні у 2018 році до посилення європейської безпеки та кооперації у сфері Спільної політики безпеки та оборони (СПБО). Практика діяльності вищих органів управління ЄС у 2016–2019 роках свідчила, що держави набували досвіду обговорення й ухвалення рішень без участі британської сторони.

Послаблення позицій і непрогнозованість подальших відносин Великої Британії в ЄС призвели до зниження її привабливості й надійності як союзниці серед американського політикуму, а надто в контексті зменшення ролі королівства як «дипломатичного моста» між США та Європою [10, с. 2]. Водночас антиєвропейська риторика Д. Трампа та його підтримка Брекзиту уможливають збереження актуальності «особливих відносин» між давніми союзниками в нових геополітичних умовах. Яскравим підтвердженням неухильної прагматизації став відвертий тиск США на Б. Джонсона для стримування побудови у Великій Британії станцій мережі 5G китайської компанії «Huawei» [21]. У зв'язку з Брекзитом американсько-британські «особливі відносини» втрачають історичне значення. Скорочення американської присутності в Європі й непевність перспектив НАТО, за умови неможливості Великої Британії перебрати на себе роль однієї з лідерок європейської інтеграції та гарантки регіональної безпеки, може звести американсько-британські відносини до рівня простих партнерських, що змусить британське керівництво повернутися до пошуків шляхів зближення з європейськими країнами.

Вихід з ЄС не гарантує британському бізнесові привілейованого становища у відносинах з американськими партнерами. Британській стороні, яка прагне підписати нову торговельну угоду з американцями після Брекзиту, доведеться вибирати між стандартами економічної політики ЄС і США, які за багатьма позиціями суттєво відрізняються.

Усупереч сподіванням британського керівництва, вихід із ЄС, процес якого офіційно стартував 29 березня 2017 року, не привів до розширення можливостей і впливу Сполученого Королівства на міжнародній арені. Уряд країни позбавив себе одного з головних міжнародних політичних майданчиків для висловлення позиції з актуальних регіональних і глобальних проблем. Брекзит негативно впливає на плани британських еліт забезпечити лідерство країни в європейській системі безпеки під час подальшого формування «європейської опори» НАТО у формі СПБО ЄС, навіть за умови збереження провідних позицій держави в Альянсі. В умовах сучасних трансформацій системи міжнародних відносин Велика Британія за межами об'єднаної Європи стане вразливішою до зовнішніх викликів. Це загрожує поставити хрест над історичними амбіціями відновлення світової держави й остаточно звести Велику Британію до рангу острівної країни регіонального рівня.

4. Посилення відтоку капіталу до країн континентальної Європи, поглиблення фінансово-економічної кризи.

Одразу після референдуму 23 червня 2016 року експерти висловлювали думки, що внаслідок Брекзиту Великій Британії загрожує безробіття, втрата торговельних відносин, обмеження в пересуванні громадян за кордон

і конкуренція з ЄС [22]. Такі оцінки були небезпідставні. У період активної фази Брекзиту у 2017–2019 роках низка провідних міжнародних компаній виводила капітали з британського ринку на континент [23]. Ідеться про бренди, пов'язані з інформаційними технологіями, фінансовими послугами, рекламою та навіть ЗМІ, які хочуть зберегти мовлення в ЄС. Лондон може втратити статус головного фінансового центру Європи. Саме ЄС є другим після США найбільшим інвестором в економіку Великої Британії. На нього припадає 50% британського експорту, що забезпечує близько 3,5 млн робочих місць [12, с. 317]. Рівень торговельних відносин між Великою Британією та ЄС залежатиме від якості двосторонньої угоди, покликаної надати умови вільної торгівлі для британських підприємств на європейському ринку.

Слід урахувати наслідки COVID-19. Пандемія вплинула не лише на британське суспільство (перше місце в Європі за рівнем смертності від цієї хвороби), а й на ослаблену економіку. На думку багатьох економістів, для окремих галузей (туризм, пасажирська авіація, морські вантажоперевезення тощо) вихід із кризи без європейського ринку триватиме багато років [24].

Брекзит спричинив неочікувані соціальні проблеми, наприклад, відмову громадян од британського паспорта й еміграцію за кордон. Згідно з даними «Європейської правди» з посиланням на бельгійське інформаційне агентство RTBF, лише в період із червня 2016 до кінця травня 2019 року 3,5 тис. британців отримали бельгійське громадянство [25]. Серед них чимало чиновників, які працюють в євроінституціях, і журналістів у Брюсселі.

Проблеми, які спровокував Брекзит, об'єктивно мають виражений регіональний вимір і прямо впливають на процеси європейської інтеграції. Ці проблеми наведено далі.

1. Поширення євроскептицизму як теоретико-політичної системи поглядів на євроінтеграцію, а також як політичної практики в сучасній Європі, падіння суспільної довіри до ідеї євроінтеграції та наднаціональних інституцій.

Брекзит став продовженням і наслідком міжнародного популістичного євроскептичного суспільно-політичного руху, який сягає корінням у середину ХХ ст. Цей рух набув особливої ваги після провалу ухвалення Конституційного договору ЄС у 2004-му й світової економічної кризи 2008–2009 років. Вихід Великої Британії з ЄС став найяскравішою та найпереконливішою перемогою євроскептиків не лише в самій країні, а й далеко за її межами. Євроскептицизм як загальноєвропейське явище поступово переріс в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має надпартійний вимір. Брекзит означає перемогу крайнього євроскептицизму, який заперечує участь держави в євроінтеграції та взагалі ставить під сумнів її доцільність.

2. Наслідок посилення євроскептицизму – поширення дезінтеграційних (націоналістичних) настроїв і прагнень у середовищі суспільств і політичних кіл держав-членкинь ЄС (прецедент виходу з об'єднання як «запасний варіант» для кожного незгодного з його політикою), а також, що ще небезпечніше, – регіонального сепаратизму (наприклад, Каталонія), насаженого успіхами суб'єктів Сполученого Королівства в боротьбі за автономізацію та можливість проголошення незалежності (як-от Шотландія). Після Великої Британії «лідерами» євроскептицизму в сучасній Європі небезпідставно вважають Італію, Польщу, Угорщину й навіть Фінляндію – відповідно до риторики їхніх керівних політичних сил та урядів. Популярні антиєвропейські ультраправі сили у Франції, Австрії, Нідерландах і низці інших держав, які посідають чільні позиції в Європарламенті, готові за першої нагоди, отримавши владу у своїй країні, стати на шлях перегляду членства в ЄС. Наростання популізму та націоналізму в країнах Європи стало об'єктивним відображенням протесту щодо активної участі в міжнародних справах, а також свідченням антиглобалістських настроїв, що їх породили сумніви в усталених поглядах на міжнародні відносини – од політики відкритості в торгівлі й імміграції до готовності виконувати союзницькі зобов'язання.

3. Репутаційно-іміджеві втрати ЄС у міжнародній політиці, зниження привабливості інтеграції як універсального й найдієвішого механізму поширення демократії, розквіту, добробуту, стабільності в регіоні та світі.

Європейські інтеграційні процеси ще жодного разу у своїй історії не зазнавали такого фундаментального удару, як вихід держави-членкині зі складу об'єднання. Цей факт загалом призведе не лише до втрати рівня підтримки подальшої інтеграції в ЄС, а й до послаблення його позицій на зовнішньому рівні. До того ж, як зазначає Р. Хаас, Брекзінт може обернутися частковим розпадом ЄС [9, с. 24]. Він поглибив концептуальну невизначеність подальшого розвитку об'єднання, яке відійшло від ідеї створення супердержави. Водночас Брекзінт став платою за збереження цілісності інституційної системи ЄС, змін у якій домагалася британська сторона.

4. Послаблення ресурсів ЄС поза лінією Спільної зовнішньої політики й політики безпеки (СЗППБ).

Велика Британія відіграла амбівалентну роль у становленні СЗППБ ЄС. Визнано високу компетенцію британських фахівців (дипломатів, військових спеціалістів тощо). Верховною представницею ЄС із питань зовнішньої політики й політики безпеки у 2009–2014 роках була баронеса К. Ештон, а одним із головних творців Європейської служби зовнішніх справ – британський аналітик-міжнародник і дипломат Р. Купер. Країна стала однією з найбільших інвесторів у систему СЗППБ ЄС. Згідно з даними Європейського оборонного агентства, до 2011 року Велика Британія

посідала перше місце за загальними витратами на оборону, обсягами закупівель військового обладнання, витратами на технічне обслуговування операцій ЄС, спільними закупівлями військової техніки; друге місце (після Франції) – за витратами й інвестиціями в науково-дослідні та конструкторські роботи; другу / третю позицію за витратами на військову інфраструктуру [26]. Без участі британських спеціалістів не минає практично жодна гуманітарна місія чи миротворча операція Союзу [27]. Однак є функціональний парадокс. Велика Британія залишалася активною учасницею процесу формування спільної позиції ЄС на міжнародній арені, але як одну зі сфер скорочення витрат об'єднання пропонувала саме СЗППБ, насамперед СПБО. Напрочуд наочно це було помітно з 2010 року, од початку правління консерваторів. Зокрема, Уряд Великої Британії порушив питання про скорочення фінансування Європейської служби зовнішніх справ, Європейського оборонного агентства й Військового штабу ЄС. У відповідь на пропозиції Єврокомісії щодо розвитку СПБО, затверджені на саміті Європейської Ради 20 грудня 2013 року, Д. Кемерон заявив, що Лондон, заблокує будь-які ініціативи щодо створення європейської армії та військових ресурсів ЄС, та назвав їх «фантазіями» [28].

Керівництво Великої Британії різних періодів завдяки своїй політиці прямолінійного атлантизму, нехтування інтересами й можливостями в Європі безпосередньо причетне до стратегічної та військово-технічної слабкості ЄС як суб'єкта системи європейської та світової безпеки, в оперативному аспекті залежного від НАТО й США. Лондон надав перевагу участі у формуванні нових Сил реагування НАТО, відкинувши розвиток військових ресурсів ЄС як другорядний. Велика Британія, з огляду на традиційні глобальні прагнення, атлантичні зобов'язання та євроскептицизм, відмовившись од членства в ЄС, утратила можливість стати його лідеркою передусім у сфері зовнішньої політики й безпеки [16, с. 526].

Хоча в умовах російської агресивної зовнішньої політики увагу європейців зміщено з проблем розвитку військово-політичних можливостей Євросоюзу до традиційних атлантичних структур безпеки, гіпотетично досі ймовірне зміцнення військових структур ЄС та їх активізація на міжнародній арені після Брекзиту. Лідери Німеччини й Франції заявили про бажання поглиблювати інтеграцію в цій сфері, зокрема шляхом створення Європейської армії [29]. Для цього сторони навіть погодили можливість постійної структурної співпраці, що означає перспективу розвитку СПБО у вузькому колі держав-членкинь за мінімального впливу інституцій ЄС. Однак реальних кроків у цьому напрямі зроблено небагато. Вихід Великої Британії з об'єднання є непростим випробуванням для Євросоюзу, що ускладнить завдання учасників інтеграції у сфері безпеки й оборони, послабить непрості та не надто продуктивні відносини

ЄС із НАТО. Франко-німецькі ініціативи не мають достатнього ресурсного забезпечення без британських військових можливостей, ба більше підтримки США. Як зазначає С. Біскоп, проблема європейської оборони полягає в тому, що вона не може функціонувати зі Сполученим Королівством, проте й не зможе бути повноцінною без нього [30, с. 1297]. В Європейського Союзу в середньостроковій перспективі немає шансів подолати допоміжну роль у відносинах із НАТО. Більшість учасників інтеграції цього й не прагнуть, адже безпекова незалежність – надто дорога та відповідальна справа.

Навіть після виходу Великої Британії з ЄС між сторонами необхідно зберегти співпрацю на дипломатичному, військово-технічному рівнях, практику узгодження позицій щодо головних проблем міжнародної політики, проведення спільних гуманітарних і військових миротворчих операцій і місій насамперед у контексті боротьби з тероризмом і контролювання міграційних потоків із третіх країн – тут підтримка Великої Британії та надання відповідних ресурсів багато важитиме для ЄС. Однак навіть за декларованого прагнення Лондона побудувати «глобальну Британію» поза межами Євросоюзу конкретики щодо стратегії їхньої подальшої співпраці поки небагато.

5. Загальне послаблення ЄС зумовлює призупинення процесу його розширення на невизначену перспективу, що можна простежити на прикладі Північної Македонії та Західних Балкан.

Так звана втома від розширення ЄС, що опанувала громадськість і численні політичні еліти цього об'єднання, об'єктивна: її породили застій і невизначеність формату подальшого розвитку Євросоюзу. Брекзїт зміцнив такі настрої, адже Велика Британія традиційно була однією з головних прихильниць розширення ЄС, зокрема й через держави ЦСЄ. Сучасні трансформаційні позиції Європейського Союзу щодо політики розширення оприлюднено 5 лютого 2020 року за рішенням Єврокомісії про ускладнення механізму формування критеріїв членства для країн-кандидатів, яке ухвалили за пропозицією керівництва Франції. «Копенгагенські критерії» 1993-го фактично замінили схемою, яка надає більше можливостей державам-членкиням ЄС контролювати прогрес кандидатів на членство через механізм перманентного переглядання й оцінювання роботи з виконання визначених критеріїв. Під цю схему першими потраплять Албанія та Македонія, а відтак – Молдова, Грузія та Україна [31]. З її суті зрозуміло, що питання вступу до ЄС стане ще політизованішим, адже держави-членкині матимуть додаткову можливість схвалювати чи заперечувати проти членства кандидатів відповідно до своїх геополітичних та інших інтересів. За таких умов, наприклад, сучасна політична позиція Угорщини, Франції, Італії чи навіть Німеччини щодо членства України в ЄС робить шанси на його отримання близькими до нуля.

6. Перегрупування сил в Євросоюзі на рівні провідних держав-членкинь, тобто руйнація «великої трійки» (Франція – Велика Британія – ФРН) і системи балансу впливів на користь франко-німецького ядра євроінтеграції, у якому також є ознаки боротьби за лідерство.

Упродовж усієї історії європейської інтеграції другої половини XX – початку XXI століття кожна з трьох провідних держав Західної Європи своїм унікальним шляхом намагалася реалізувати лідерські амбіції в регіональній політиці, компенсувавши втрату глобального статусу. На процес формування та розвитку ЄС найбільше вплинули підходи Великої Британії, Німеччини та Франції, які представляють різні концепції зовнішньої політики – атлантичну, європоцентричну та євроатлантичну (проміжну) відповідно [16]. Тому ми періодично спостерігаємо відмінності між позиціями держав «великої трійки» з актуальних питань зовнішньої політики, загальної структури й мети інтеграційних процесів. Франція та Німеччина переважно відіграють роль апологетів та ініціаторів реформ, а Велика Британія – антагоністки поглиблення інтеграції [32, с. 11]. Для всіх трьох держав властиве прагнення утворити мережу двосторонньої співпраці з європейськими партнерами на такому рівні, який би давав змогу чинити політичний вплив за межами інституцій ЄС. Однак відмінності в поглядах політичних еліт на євроінтеграцію не дали їм можливості сформувати дієве «ядро». Між ними – тривала історична конкуренція за сфери впливу в Європі. Німеччина активно намагалася поширити традиційний авторитет на регіон ЦСЄ, пострадянський простір, а Франція історичною зоною свого стратегічного впливу вважала Середземномор'я. Керівництво Великої Британії втратило частку свого впливу в країнах ЦСЄ, віддало ініціативу у формуванні механізмів євроінтеграції франко-німецькому тандему й обрало стратегію стримування, сподіваючись на «особливі відносини» із США та залишки постімперського впливу за межами Європи.

Унаслідок виходу Великої Британії з Євросоюзу політична й безпекова системи об'єднаної Європи зазнають відчутного розбалансування. Це призводить до відродження протистояння Німеччини й Франції за вплив у ЄС, місце основного союзника США в Європі та розвитку нових субрегіональних коаліцій (наприклад, під проводом Польщі), які намагаються балансувати між двома «великими державами» й перебуватимуть під американським впливом. Зміна балансу сил в ЄС унаслідок Брекзиту по-новому ставить питання про роль Іспанії, держав «Вишеградської четвірки» та нейтральних держав-членкинь.

Є кореляція між зазначеними викликами Брекзиту на національному й регіональному рівнях і викликами *глобального рівня* міжнародної взаємодії, які наведено далі.

1. Послаблення позицій ЄС у системі світової політики, економіки, безпеки й міжнародних відносин загалом.

Брекзінт акцентував і загострив проблему перспектив формування Європейського Союзу як світового центру сили, яким той так і не став³. Попри великі торговельно-економічні та фінансові можливості, потужні гуманітарні ресурси, що їх здобуло це унікальне інтеграційне об'єднання, його слабкість у військово-політичній сфері не дає змоги конкурувати з такими провідними центрами впливу, як США, Китай і навіть Росія, котрі диктують сучасні тренди світової політики. ЄС, навіть з урахуванням фінансово-структурних можливостей, не може самотужки гарантувати безпеку своїм державам-членкиням, регіону й стратегічно важливій найближчій периферії, що переконливо доводять численні теракти в Західній Європі, справи Литвиненка й Скрипалів у Великій Британії та інші акти системної російської гібридної війни в Європі тощо. Світ знову впевнено поринає в систему протистояння, своєрідної холодної війни (цього разу між США й Китаєм), у якій роль Європи буде не така однозначна й вирішальна, як у другій половині ХХ століття. Нині у світовій політиці спостерігаємо занепад дотримання ліберальних цінностей, які історично є основою європейської інтеграції. Провідні держави повернулися до першості принципу «Realpolitik», для реалізування якого найважливіші не виснажливі переговори в стилі брюссельської демократії, а спроможність до рішучих дій. До останніх ЄС об'єктивно не здатний через громіздку організацію та державно-політичну гетерогенність, про що свідчать історія та сучасність його функціонування. Як зазначив тепер уже Міністр закордонних справ Д. Кулеба, «нинішній Євросоюз вичерпав себе. Він втратив пасіонарність у світі, де вона знову в моді» [33, с. 44].

Велика Британія відіграла неоднозначну роль в історії європейської інтеграції та формування засад Європейського Союзу, загалом стримуючи й послаблюючи його поступальний розвиток. Однак, зважаючи на реалії, навіть після повного завершення Брекзиту перспективи ЄС щодо посилення внутрішньої гомогенності й трансформування силового компонента системи міжнародних відносин у сучасному форматі інтеграції є нереалістичними.

2. Початок прагматизування відносин між ЄС і США, ініціатором якого став Президент Д. Трамп. Він підтримав Брекзінт і є відкритим опонентом принципів функціонування ЄС.

В умовах кінця другої – початку першої декади ХХІ століття Європі вже не варто покладатися на підтримку США щодо творення інтеграційного

³ Добре описано комплексні проблеми функціонування ЄС у виданні: *Голслах Й. Сила раю. Як Європа може бути попереду в азійському сторіччі*. К.: Темпора, 2016. 354 с.

об'єднання, як це було у XX столітті. Не лише геостратегічні інтереси, а й реальна зовнішня політика США за Президента Д. Трампа свідчили про зниження ролі Європи в системі міжнародних пріоритетів Вашингтона. Водночас ЄС учергове виявив недалекоглядність і брак політичної єдності в реагуванні на виклики від американського політикуму. Зокрема, показовою стала реакція на обрання Д. Трампа Президентом США: під час екстреного засідання міністрів закордонних справ держав ЄС 14 листопада 2016 року чиновники в Брюсселі не змогли зібратися для формування спільної позиції, адже Велика Британія та Франція влаштували демарш [34]. Дивує передусім не факт неявки на саміт високих представників цих країн, а те, що не було стратегії об'єднання на випадок непередбачуваної політичної ситуації міжнародного значення, що могла спричинити дипломатичний скандал.

Прагматизування відносин між ЄС і США призвело не лише до негативних наслідків (низка односторонніх міжнародних дій адміністрації у Вашингтоні, зокрема відмова від укладання Трансатлантичної торговельної угоди та посилення економічної конкуренції між обома сторонами), а й до потенційно позитивних. Своїми провокативними заявами Д. Трамп постійно підштовхував європейців до збільшення їхньої відповідальності за безпеку Європи, тобто збільшення фінансування на оборону в державах НАТО та водночас ЄС. Брекзит може або поглибити асиметричність відносин об'єднання із США у сфері зовнішньої політики, безпеки й оборони, або надати нового імпульсу співпраці держав ЄС. У цьому виборі полягає одна з головних проблем завершення процесу формування сучасної системи європейської безпеки, який триває від кінця періоду біполярного протистояння. Реалізація одного зі сценаріїв залежатиме від бажання й спроможності європейців розвивати кооперацію в цій сфері. Позиція ж Великої Британії уже не буде вирішальною. Американсько-британські «особливі відносини», якщо їх збережуть, матимуть визначальний вплив на міжнародні позиції країни лише за умови реалізування першого сценарію. За ним Брекзит можна вважати складником процесу збереження головної ролі НАТО в охороні європейської безпеки, а надто в разі загострення проблем єдності та солідарності держав ЄС унаслідок імовірного приходу до влади євроскептиків і посилення зовнішніх дезінтеграційних чинників, наприклад, російського впливу [16, с. 345].

3. Брекзит став можливим завдяки розвитку інформаційного суспільства з усіма його сильними й слабкими сторонами, зокрема можливістю фактично безконтрольно та безвідповідально поширювати будь-яку негативну (зокрема й неправдиву) інформацію через соціальні мережі й традиційні ЗМІ.

З огляду на великий вплив США на громадськість і політику Великої Британії, а також результати стрімкого розсекречення матеріалів про вплив російського прокремлівського бізнесу на еліти й інформаційне поле Сполученого Королівства, яке влаштували напередодні позачергових виборів до Британського парламенту наприкінці 2019 року, можемо припустити, що Брекзйт став прикладом однієї з найуспішніших в історії гібридних воєн міжнародної спецоперації глобальних конкурентів європейської інтеграції.

Багаторічні повідомлення британської преси про факти фінансування виборчої кампанії Консервативної партії Великої Британії з боку фірм із російським капіталом і зв'язками з Кремлем дістали суттєве доповнення в листопаді 2019 року. Цього разу звинувачення в прямих контактах із представниками російського бізнесу стосувалися Прем'єр-міністра Б. Джонсона [35]. Під тиском громадськості, яка вимагала оприлюднення звіту парламентського комітету з розвідки й безпеки, офіційний Лондон визнав факт фінансового втручання влади Росії в референдум 2016 року. Іншим потужним каналом впливу РФ на британську громадськість стали ЗМІ, окремими з яких володіють російські бізнесмени. Наприклад, медіамагнат і колишній агент КДБ Є. Лебедев – власник однієї з провідних британських газет «Independent» [36]. Цілеспрямовано запевнювало британців у доцільності виходу з ЄС російське державне інформаційне агентство «Sputnik» [37, с. 219]. Сліди російського впливу виявлено в діяльності британської компанії «Cambridge Analytica», яка за допомогою соціальної мережі «Facebook» свідомо застосовувала маніпулятивні технології для вивчення думок британців й агітування за вихід держави з ЄС, через що нині є об'єктом кримінальних проваджень.

Оприлюднені дані підтверджують можливість суттєвого впливу прокремлівських сил на внутрішню та зовнішню політику британських урядів.

4. Попри загрозу й елементи гібридної війни з боку чинного керівництва Росії проти Європейського Союзу й окремих європейських держав триває зближення позицій ЄС і Росії, активування контактів сторін, головними провідниками яких нині є Італія, Франція, Угорщина.

Керівництво цих держав провадить лояльну політику щодо дій Росії. Це, зокрема, і підігравання Кремлю в стратегічно важливому для нього гальмуванні розширення ЄС попри інтереси держав пострадянського простору. Завершення будівництва газопроводу «Nord Stream-2» (Північний потік-2), яке пролобіювала Німеччина, трансформації зовнішньої політики Франції на проросійський манір, системна праця прокремлівських сил і частини європейського бізнес-середовища задля скасування антиросійських санкцій, подальше толерування різнопланового впливу російського капіталу й розвідки на суспільно-політичне, економічне та гуманітарне життя країн

Заходу – усе це свідчить про те, що владущі кола недостатньо усвідомлюють загрози, властиві путінському режиму, а також про їхнє прагнення заплющити очі на дії Росії щодо України, дотримуючись принципу «business as usual». Яскравим свідченням такого стилю західних еліт стала робота Нормандської четвірки, покликаної врегулювати конфлікт на Донбасі, що є відвертою російською агресією. Упродовж останнього року, а надто після президентських виборів в Україні у 2019-му, взаємодія учасників цієї міжнародної групи, куди входять представники України, Росії, Німеччини та Франції, за змістом дедалі більше скидається на формулу 3+1. Водночас стороною, яка протистоїть тиску трьох інших, стала саме Україна.

Офіційний Лондон, який упродовж останніх півтора десятиліття є принциповим критиком дій Москви, унаслідок виходу Великої Британії з ЄС утратить прямий вплив на зовнішню політику об'єднання. Якщо керівництво США відмовиться від виконання своїх зобов'язань щодо гарантування європейської безпеки Європи, активізування та можливе консолідування за підтримки Кремля потужних і розгалужених проросійських сил у державах ЄС загрожуватимуть подальшому функціонуванню Європи як політичного цілого, а також світового демократичного співтовариства загалом.

На Україну перипетії навколо Брекзиту прямо не впливають, але все ж опосередковано мають негативні наслідки, найактуальніший із яких – посилення впливу проросійського лобі в ЄС поміж керівництва низки держав-членкинь, що в умовах російської агресії послаблює позиції України та західних союзників напередодні чергової спроби врегулювати конфлікт на Донбасі. Од початку російської агресії у 2014 році британські уряди активно підтримували рішення ЄС про запровадження антиросійських санкцій і надання допомоги, політичної та матеріальної підтримки нашій державі. Зближення ЄС і Росії надовго відтермінує перспективи України досягнути наступного етапу інтеграції на шляху до набуття членства в Євросоюзі, а в умовах військової агресії на Сході загрожує суверенітету й територіальній цілісності.

Контекст британсько-українських відносин більше не ґрунтуватиметься на пріоритеті проблематики євроінтеграції, а формуватиметься на основі побудови стратегії розвитку міждержавних двосторонніх відносин і співпраці на багатосторонньому рівні, передусім у форматі відносин Україна – НАТО. Принаймні на двосторонньому рівні Україна сподівається отримати нову вигіднішу двосторонню міждержавну угоду про торговельно-економічні відносини. У військово-політичному аспекті саме механізми Альянсу залишилися дієвішим каналом впливу Великої Британії на міжнародну безпеку в регіоні ЦСЄ, що передусім актуально в умовах російської загрози. Водночас якщо Велика Британія збереже належний рівень залучення

до співпраці в межах СЗППБ, вона зможе впливати на східну політику ЄС як провідна європейська учасниця НАТО й передова військово-технологічна держава в Європі, стимулювати формування сприятливої позиції ЄС щодо України та надання їй допомоги в протистоянні російському агресору. Водночас необхідно врахувати залежність зовнішньої політики Великої Британії від стратегії США, регіональної та світової кон'юнктури. Тому політику Сполученого Королівства щодо України визначатимуть численні чинники, насамперед рівень відносин у форматі Вашингтон – Москва – Брюссель – Лондон, розвиток самої України.

Висновки. Отже, процес Брекзиту в умовах сучасного глобалізованого світу має не лише вагомий конфліктогенний вплив на британську дійсність, а й зумовлює значні виклики та загрози безпеці міжнародного середовища. Ідеться передусім про виклики й загрози на національному рівні, пов'язані з трансформаціями політичної системи Великої Британії, збереженням її цілісності, кардинальними змінами міжнародного становища та рівня фінансово-економічної безпеки держави. Регіональний (загальноєвропейський) вимір Брекзиту – посилення євроскептицизму, поширення дезінтеграційних (націоналістичних) настроїв у державах ЄС, суттєві іміджеві втрати євроінтеграції загалом і конкретно Євросоюзу як її головного продукту, послаблення його можливостей у стратегічній сфері зовнішньої та безпекової політики, гальмування фундаментального процесу розширення ЄС і суттєве перегрупування політичних сил об'єднання. Глобальний вимір наслідків Брекзиту – послаблення позицій ЄС у системі міжнародних відносин, підсилення процесу перегляду відносин між ЄС і США, вихід на новий, майже безконтрольний рівень впливу інформаційних пропагандистських технологій, зближення позицій ЄС і Росії. Насамперед останній і більшість інших зазначених викликів, як і загалом вихід Великої Британії з ЄС, негативно впливають на статус і перспективи України на міжнародній арені, а надто в контексті євроінтеграції та протистояння російській агресії.

Розглянуті тенденції дають змогу сформулювати попередній висновок щодо того, кому саме буде найвигіднішим завершення процесу Брекзиту й остаточний вихід Великої Британії з Європейського Союзу, що стало елементом регіональної та глобальної боротьби за сфери впливу в міжнародних відносинах. Вочевидь це далеко не сама Велика Британія, а треті сторони, для яких важливо дестабілізувати ЄС і міжнародні системи загалом.

1. Oliver, T. (2016). *A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU*. LSE Ideas, Strategic update 16.1. February. [in English]
2. Wilson, P., Oliver, T. (2019). The international consequences of Brexit: an English School analysis. *Journal of European Integration*, Volume 41, Issue 8, pp. 1009-1025. [in English]
3. Scott, L., Laible, J. (eds.). (2020). *The European Union after Brexit*. Manchester: Manchester University Press. [in English]

4. Whitman, R. (2016). The UK and EU Foreign, Security and Defense Policy after Brexit: Integrated, Associated or Detached? *National Institute Economic Review*, Volume 238, pp. 43-50. [in English]
5. Johnston, S. (2016). The EU's CSDP: an (objective) UK perspective. *European Geostrategy*, 27 March [online]. Available at: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK> [in English]
6. Black, J. et al. (2017). *Defense and security after Brexit. Understanding the possible implications of the UK's decision to leave the EU Compendium report*. Santa Monica: RAND Corporation. [in English]
7. Oliver, T., Williams, M. (2016). Special relationships in flux: Brexit and the future of the US-EU and US-UK relationships. *International Affairs*, Volume 92, Issue 3, pp. 547-567. [in English]
8. Rees, W. (2017). America, Brexit and the security of Europe. *British Journal of Politics and International Relations*, Volume 19 (3), pp. 558-572. [in English]
9. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / пер. з англ. М. М. Климчук. К.: Основи, 2019. 376 с.
10. Chalmers, M. (2017). *UK Foreign and Security Policy after Brexit*. RUSI, Briefing Paper. January 2017. [in English]
11. Oliver, T., Walshe, G. (2020). *Making a More European Britain. The Political, Economic and Societal Impacts of Brexit*. Brussels: Wilfried Martens Center for European Studies. [in English]
12. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. А.А. Громыко, Е.В. Ананьевой. Москва: Вест Мир, 2014. 480 с.
13. Лазарева Е.В., Берстенева А.А. Великобритания в ЕС: вступление, отступление, Брексит // Вестник Томского государственного университета. 2018. № 435. С. 127–134.
14. Циватий В., Чекаленко Л. Втеча «троянського коня» // Зовнішні справи. 2016. № 7. С. 17–21.
15. Рудько С.О. Питання ірландського кордону на першому етапі Brexit // Політичне життя. 2018. № 2. С. 140–145.
16. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 pp.). Тернопіль: Осадця Ю.В., 2017. 640 с.
17. Kyzym A. The Opportunities of a British Exit for Ukraine. January 16, 2020. URL: <https://www.promoteukraine.org/the-opportunities-of-a-british-exit-for-ukraine>
18. Brexit – найбільша зовнішньополітична помилка в післявоєнній історії, – експікер парламенту Британії Берков [Електронний ресурс] // Цензор.Нет. 7 листопада 2019. Режим доступу: https://m.censor.net.ua/ua/news/3158282/brexit_nayibilsha_zovnishnopolitychna_pomyika_v_pislyavoyenni_i_istoriyi_ekspspiker_parlametu_brytaniyi?fbclid=IwAR02Hlp_RQh0rlGsDX26D8sohyV75Lx16alzicqb0UKiuSd3ADHLn7XEzXw
19. Джонсон відмовив Шотландії у референдумі про незалежність [Електронний ресурс] // *Європейська правда*. 14 січня 2020. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/01/14/7105104/>
20. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва: Междунар. отношения, 2009. 280 с.
21. Ross, T. (2020). Trump Attacked Boris Johnson Over Huawei in Heated Phone Call, *Bloomberg*, 7 February [online]. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-07/trump-attacked-uks-johnson-over-huawei-in-heated-phone-call> [Accessed 25 June 2020] [in English]
22. Піти по-англійськи: 7 найвідчутніших наслідків виходу з ЄС власне для Британії [Електронний ресурс] // Новое время. 24 червня 2016. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/publications/ pidstupnij-albion-7-najbilsh-vidchutnih-naslidkiv-dlja-britaniji-pislja-vihodu-z-jes-156274.html>
23. Brexit: 3,5 тис. британців отримали паспорти Бельгії після референдуму 2016 року [Електронний ресурс] // *Європейська правда*. 14 серпня 2019. Режи доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/14/7099645/>
24. Константинов В. Чому Лондон і Брюссель сперечаються про торгову угоду [Електронний ресурс] // ZN.UA. 26 червня 2020. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/international/zhittja-pislja-brekzita.html>
25. Кругленко А. У Нідерланди переїхали вже 100 британських компаній. На черзі – ще 325 [Електронний ресурс] // ZN.UA. 28 серпня 2019. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/WORLD/britanski-kompaniyi-zalishayut-kray-inu-cherez-neviznachenist-z-brexit-321820_.html
26. Pires, M. (2012). *Defense Data: EDA participating Member States in 2010*. Brussels, pp. 10, 12, 19-20, 26. [in English]
27. House of Lords. European Union Committee (2018). *Brexit: Common Security and Defence Policy missions and operations*. [online]. Available at: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/lddeucom/132/132.pdf> [in English]

28. European Council (2013). *David Cameron's press conference* [online]. Available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/european-council-december-2013-david-camerons-press-conference> [Accessed 12 April 2020] [in English]
29. 'European defense coalition launched in Paris' (2018). *Reuters*, 7 November [online]. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-europe-Defense/european-defense-coalition-launched-in-paris-idUSKCN1NC291?il=0> [Accessed 15 May 2020] [in English]
30. Biscop, S. (2012). The UK and European defense: leading or leaving. *International Affairs*, Volume 88, Issue 6, pp. 1297-1313. [in English]
31. Юзвяк Р. Нова модель розширення ЄС: гальмується саме розширення [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. 6 лютого 2020. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/jees-halmuje-svoje-rozshyrenia/30420694.html>
32. Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2009. 22 с.
33. Нова Європа: упорядниця Катерина Зарембо. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 176 с.
34. Британія і Франція зірвали зустріч Євросоюзу щодо обрання Трампа – *Financial Times* [Електронний ресурс] // Новое время. 14 листопада 2016. Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/world/countries/britanija-i-frantsija-zirvali-zustrich-jevrosojuzu-shchodo-obrannja-trampa-financial-times-271596.html>
35. У Великій Британії назвали імена російських спонсорів партії Джонсона [Електронний ресурс] // Факти. 11 листопада 2019. Режим доступу: https://fakty.com.ua/ua/videos/u-velykij-brytaniyi-nazvaly-ime-na-rosijskyh-sponsoriv-partiyi-zhonsona/?fbclid=IwAR1Z6_G5REYDw4tuDFJqEHKdj8XuVjx_F75DqcCH3CJ2pany-QcPKi4Rr2yRnk
36. Джонсон зустрічався з экс-агентом КДБ після отруєння Скрипалів, – ЗМІ [Електронний ресурс] // Еспресо. 18 листопада 2019. Режим доступу: https://espreso.tv/news/2019/11/18/dzhonson_zustrichavsya_z_eks_agen-tom_kdb_pislya_otruyennya_skrypaliv_zmi
37. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. К.: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

Andrii HRUBINKO,
*Doctor of History, Full Professor,
Department of Theory and History of State and Law,
West Ukrainian National University*

CONFLICT-GENERATING POTENTIAL OF BREXIT: NATIONAL, REGIONAL, AND GLOBAL DIMENSIONS

Abstract. The article presents the research findings on a set of challenges and threats to the national and international order that have arisen as a result of Brexit. As far as the author is concerned, Brexit has not only a significant conflict-generating impact on British realities but also causes tremendous challenges and threats to international security. The means of preventing and addressing these challenges are far from obvious and are yet to be fully developed. Most of the challenges, just like the UK's withdrawal from the EU, have a negative impact on Ukraine's international status and prospects in the global arena, particularly with regard to European integration and counter the Russian aggression.

The regional, or all-European, implications of Brexit are manifested in rising Euroskepticism, pervasive disintegration (nationalist) sentiments in EU member states, heavy image losses of European integration in general and the EU in particular as its principal outcome, weakened abilities of the EU in the strategically important sphere of foreign and security policy, the slowdown in the fundamental process of EU enlargement, and a significant realignment of political forces in the union. The global implications of Brexit consist in the EU's weakened international standing, the enhanced process of reviewing EU-US relations, a new, almost unprecedented, technological level of information propaganda, and a rapprochement of the EU and Russia.

The historical and modern trends analysed permit a preliminary conclusion on who will ultimately benefit most from the completion of Brexit and the UK's permanent withdrawal from the EU, which has become a part of the regional and global struggle for influence in international relations.

Keywords: Brexit, Great Britain, European Union, European integration, conflict-generating potential, international relations.

Сергій ЗУБЧЕНКО,
кандидат політичних наук,
головний консультант відділу гуманітарної політики
та розвитку громадянського суспільства
Центру суспільних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
ветеран російсько-української війни

КОРОНАВІРУСИ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: НОВІ-СТАРІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ СТІЙКОСТІ НА ТЛІ ХРОНІЧНИХ МІЖНАРОДНИХ ПРОБЛЕМ

Як світ новий з старого збудувати?
Як навчить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?
Леся Українка, «Сім струн»

Анотація. Статтю присвячено аналізу міжнародно-політичних аспектів пандемії COVID-19, а також змін у безпековому середовищі через глобальне поширення коронавірусної хвороби. Окреслено проблемні питання національних і міжнародних протиепідемічних заходів. Наведено конкретні приклади зловмисного інструментального використання COVID-19 із боку Росії для подальшого дестабілізування міжнародного правопорядку та досягнення своїх зовнішньополітичних цілей: од масованих «активних заходів» в інформаційному просторі (зокрема для послаблення санкцій за протиправну анексію українського Криму та ведення війни на Донбасі) – до військово-політичних спецоперацій. Обґрунтовано недоцільність зняття обмежувальних і санкційних заходів щодо РФ до повного відновлення територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах і відмови російського керівництва від державно-терористичних методів. Артикульовано запобігання поширенню інших негативних тенденцій, що становлять пряму загрозу міжнародному миру й безпеці.

Ключові слова: російська воєнна агресія проти України, міжнародне право, COVID-19, дипломатія, зовнішня політика, національна безпека, геополітика, гібридна війна.

2020 рік почався в найкращих традиціях голлівудських фільмів-катастроф: очікування гіпотетичної Третьої світової війни (унаслідок стрімкого загострення відносин між США й Іраном) під акомпанемент жахливих лісових пожеж в Австралії та масштабного виверження вулкану Тааль на Філіппінах. Україна до того ж ще й трагічно втратила Boeing-737 із 176 особами на борту (з них 9 членів екіпажу та 2 пасажери – українці), який збили двома ракетами ЗРК «Тор-М1» із бази ППО Корпусу вартових Ісламської революції Ірану.

Проте замість воєнно-ядерного апокаліпсису настав біологічний. Пандемія COVID-19 вразила світ на початку 2020 року. В епоху незворотної, здавалося б, глобалізації суспільства всі зненацька опинилися фактично зачиненими всередині кордонів своїх держав.

І от саме тут з усією яскравістю став очевидним брак стратегічної компетентності, дієздатності й оперативності деяких міжнародних організацій, урядів і політичних лідерів, про який так багато писали останніми «докоронавірусними» роками. Адже для фахівців спалах захворювання не був «чорним лебедем» – аргументовані думки про ймовірність інфекційної пандемії (саме такого респіраторного типу) висловлювали задовго до нинішніх подій. І не просто вербалізували, а й навіть брали в основу протиепідемічних навчань, як-от «Event 201» в жовтні 2019 року. Та й загалом масштабні епідемії в історії людства – не новина. Але ж раніше можливості науки та медицини були скромнішими! Тому апелювання до нібито безпрецедентності викликів, із якими довелося боротися державним мужам і поважним інституціям у контексті COVID-19, не можна вважати переконливим виправданням для розрізнених (а подекуди й взаємонесумісних) організаційно-правових, соціальних і медичних практик протидії поширенню хвороби. Зрештою, карантин карантином, але ж елементарної логіки, критичного мислення та здорового глузду ніхто не скасовував.

Ще очевиднішим був провал комунікативного напрямку: од злочинної недбалості (тих, хто із запізненням поінформував світ про спалах) та не менш злочинної легковажності (тих, хто не сприйняв цей сигнал за щось справді серйозне, варте негайного реагування й рішучих дій у межах своїх країн) до відвертої профнепридатності (тих, хто своїми недолугими коментарями мимоволі сприяв дезорієнтації, панічним настроям і конспірологічній істерії чи навіть сам ставав розповсюдником дезінформації). І це з урахуванням колосальних можливостей сучасних засобів та інструментів комунікації! За іронією долі інформаційна глобалізованість і прозорість інформаційних кордонів сучасного світу тут піднесла перцю публічним особам, призводячи до вірусності (даруйте за сумний каламбур) їхніх некоректних висловів і хибних тез – аж такої, що навіть після спростування ті ще й досі де-не-де виринають у соцмережах як «одкровення» (часто – завдяки цілеспрямованим зусиллям інформаційних маніпуляторів, але про це трохи згодом).

Здавалося б, в умовах різноголосся поміж влади взірцем поміркованості та здорового глузду мали б стати авторитетні медіа. Але деякі їхні представники раптом почали ігнорувати фахові стандарти. Як влучно зауважив С. Корсунський, «думку кожного лікаря, мера чи губернатора, готового говорити з пресою, тиражують, особливо якщо вона має скандальний характер. Одиначні випадки смакуються й підносять як масові, локальні проблеми мультиплікуються до розміру світових». Тож чи варто дивуватися, що в підсумку «частина наляканого розбродом представників влади народу легше вірить у жахливі новини, ніж у хороші, та із задоволенням смакує подробиці кожної трагічної смерті, ніби не помічаючи кількості тих, хто видужав, а інша частина просто відкидає навіть незаперечні факти й перевірені часом рекомендації» [1].

Пандемія COVID-19, безперечно, породила купу нових проблем для національних урядів і міжнародних організацій. Проте, хоч би як цинічно це не звучало, вона мала й позитивні впливи. Наприклад, улаштувала функціональний стрес-тест для національної стійкості, безпекових культур і систем екстреного реагування держав на надзвичайні події; дала змогу відфільтрувати критично важливе та пріоритетне від другорядного, відправивши на смітник історії низку форсованих на різноманітних майданчиках маніпулятивних наративів, які в найкращому разі просто відволікали від головного, а в найгіршому – були каталізаторами соціальної напруги та конфліктів. Щоправда, їхнє місце, стараннями фахівців із «активних заходів» (про яких, зокрема, докладно розповідає у своїй книзі Т. Рід [2]), уже прагнуть посісти інші, подекуди ще маніпулятивніші й токсичніші. Але COVID-19 принаймні нагадав про справжню цінність деяких простих і нібито самоочевидних речей, які багато хто забув у буденності.

Інструментальні аспекти COVID-19. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг зазначив, що коронавірусна криза зачепила всіх, проте не ліквідувала безпекових викликів, які стояли перед світом до того [3]. На жаль, він мав рацію. Так, пандемія дещо притлумила дріб'язкові міждержавні та внутрішньополітичні суперечки, проте старі загрози міжнародного й глобального порядку денного нікуди не поділися, хоча деінде зникли із заголовків новин. Ба більше: дехто з великих регіональних акторів побачив у поширенні інфекції нові можливості для досягнення своїх політичних цілей і завдання шкоди національній безпеці своїх візаві.

Попри всю серйозність загрози, у світі не бракує охочих цинічно використати пандемію у власних інтересах. Свої «матінки Кураж» є на будь-якій війні, навіть якщо це війна зі смертельно небезпечною хворобою. І йдеться не лише про намагання деяких урядів (на яке з готовністю, гідною кращого застосування, відгукнулася низка технологічних компаній) під прикриттям протиепідемічних заходів невинуватити обмежити демократичні свободи

та організувати тотальне шпигування за своїми громадянами. Поки одні держави й альянси спільно працювали над залагодженням екстрених політичних, економічних, медичних, організаційних і логістичних викликів COVID-19 (самі лише українські «Авіалінії Антонова» з березня до травня 2020 року доправили літаками Ан-225 «Мрія» та Ан-124 «Руслан» понад 1500 т вантажу з Китаю в більш ніж 30 країн ЄС, Америки, Близького Сходу), інші країни з ентузіазмом узялися експлуатувати безпекові лакуни, які несподівано відкрила перед ними пандемія (адже для деяких видів злочинної діяльності, наприклад, для хакерів та «інформаційних диверсантів» різного підпорядкування, закриття кордонів абсолютно не є перешкодою). Це й розширення можливостей для перехоплення чутливої інформації та збору розвідувальних даних із телекомунікаційних каналів (зокрема внаслідок «віртуалізації» багатьох процесів на базі мережевих сервісів і платформ штибу «Skype» чи «Zoom»); і поява додаткового «простору для оперативного маневру» на зовнішньополітичних фронтах (насамперед через зміщення фокусу національних політик у бік внутрішньої безпеки та зведення до рівня пріоритету внутрішньодержавних питань протидії поширенню коронавірусу); і утворення сприятливого ґрунту для здійснення psy-ops – сіяння розбрату в лавах своїх геополітичних конкурентів та їхніх союзників, поширення дезінформації та панічних настроїв всередині їхніх держав (зокрема внаслідок суперечливих протиепідемічних практик деяких національних урядів, їхньої комунікативної некомпетентності, а також об'єктивного ускладнення можливості верифікувати інформацію «на землі» через карантинні обмеження). Найбільшу активність розгорнула Росія, яка вже сьомий рік утримує контроль над незаконно анексованим українським Кримом й окупованими ОРДЛО.

Попри небезпеку для власного населення (станом на середину травня 2020 року РФ посідала друге місце у світі за кількістю підтверджених випадків COVID-19), Росія інструменталізувала пандемію коронавірусу для досягнення своїх цілей щонайменше на трьох «плацдармах»:

1. *У медійній сфері та кіберпросторі.* І зрештою всесвітню мережу накрило черговою хвилею фейків, а медійні шпальти зарясніли алармістським фарисейством, маніпулятивною риторикою та примітивною конспірологією. Як наголосив Генеральний секретар ООН А. Гутерріш, «відверту брехню поширюють в інтернеті неймовірними темпами. Нещодавнє дослідження однієї з великих соцмережевих платформ показало, що 40% постів про COVID-19 згенерували боти – автоматичні програми, замасковані під людей» [4]. За даними Оперативної робочої групи зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, значну частину дезінформації щодо коронавірусної хвороби поширюють саме джерела, пов'язані з Кремлем [5]. Головні об'єкти дезінформаційно-пропагандистських кампаній РФ

незмінні (згідно з доповідями спецслужб Чехії [6], Естонії [7], Латвії [8] та Литви [9], у 2019 році це були США, НАТО, Україна та ЄС). Окрім того, Британський національний центр кібернетичної безпеки викрив операцію російських хакерів, які атакували низку університетів Сполученого Королівства, що працюють над винайденням вакцини й устаткування в боротьбі проти коронавірусу [10]. Україна ж, на думку німецької «Die Welt», узагалі останніми роками стала суцільним «випробувальним майданчиком для кібервійни» [11]. Не дивно, адже, як слушно зазначає Д. Сенгер у своєму бестселері «Досконала зброя», «розробляти кіберзброю так дешевою, а приховувати її так легко, що це робить її майже нездоланною» [12].

2. *У воєнно-політичній сфері.* Крім активізації кібератак і psy-ops, Росія досі генерує нові й підтримує наявні осередки нестабільності в інших країнах світу (зокрема в Сирії, Лівії та ЦАР), а також учиняє військові провокації проти Заходу в повітряному й морському просторах. Обмеження (із санітарно-епідеміологічних міркувань) міжнародної військової співпраці та відволікання ресурсів держав НАТО на внутрішні заходи боротьби з COVID-19 створило якнайкращі умови для розширення діяльності РФ там, де раніше це було проблематично. Крім того, свій негативний внесок зробили суперечливі внутрішньополітичні процеси в США, на що справедливо вказували авторитетні експерти-міжнародники (як-от К. Волкер [13]). Слід відзначити російські військові спецоперації під прикриттям «гуманітарної допомоги для боротьби з коронавірусом» в Італії та Сербії.

3. *У дипломатичній і зовнішньоекономічній сфері.* Прикриваючись шляхетною метою протидії пандемії COVID-19, Росія почала гіперактивно домагатися зняття з неї санкцій, накладених за протиправну анексію Криму, ведення війни на Донбасі й інші зовнішньополітичні авантюри та міжнародні злочини. І навіть зробила крок назустріч, скасувавши зі свого боку обмеження на ввезення деяких американських і європейських товарів. Хоча перед тим російське керівництво роками розповідало, що західні санкції «корисні для національної економіки» та «лише роблять Росію сильнішою», а зняття контрсанкцій недоцільне й неможливе. Для пом'якшення позиції національних урядів щодо санкційної політики було задіяно й зазначене надання «гуманітарної допомоги», і прокремлівські VIP-«проксі» в публічній сфері. Проте в ООН спроби РФ підкласти міну сповільненої дії під санкційний механізм, протягнувши маніпулятивні резолюції Генасамблеї, закономірно заблокували Україна та її союзники. Вердикт Єврокомісії також був безапеляційним: «[...] ці санкції введені внаслідок дій, які підривають суверенітет, територіальну цілісність та незалежність України [та] не перешкоджають Росії протидіяти спалаху коронавірусу» [14]. У цьому контексті цікаво, на кого зрештою буде покладено відповідальність за зрив виконання «Стратегії-2020»,

яку затвердив В. Путін у 2008 році (не менш фантазійної «божої роси» кремлівської політико-стратегічної думки, аніж пропагандистський міф про «три братські слов'янські народи»), – на половців чи на печенігів?

Pro et contra. Чи ж є реальні підстави для послаблення чи зняття санкційних обмежень із РФ, її юридичних і фізичних осіб? Спробуємо розібратися.

Чи повернула Росія незаконно анексований український Крим? Ні. Ба більше, триває його активне мілітаризування. Чи зупинила вона бойові дії російсько-терористичних військ на Донбасі? Ні, українські вояки та мирні жителі й досі гинуть од збройних провокацій, артилерійських вогневих нальотів і підривів мін. Чи відмовилася РФ од практики безпідставного, усупереч нормам міжнародного морського права, затримання суден, що прямують через Керченську протоку? Ні, вона так само зневажає свободу судноплавства. Чи бодай припинила видавання російських паспортів населенню на територіях, які окупувала? Ні, паспорти Росії добровільно-примусово видають мешканцям Криму та Донбасу. Жителі ОРДЛО з 24 квітня 2019 року отримують їх за спрощеною процедурою, а з 24 квітня 2020-го – навіть без сплати державного мита [15].

Та найпоказовішим є те, що РФ не припиняє збройної агресії на Донбасі. Станом на початок 2020 року жертвами російсько-української війни (яка вже триває довше, аніж тривала Друга світова) стали близько 14 000 убитих, до 31 000 поранених і понад 1 500 000 внутрішньо переміщених осіб [16]. Окрім того, Росія незаконно утримує в полоні понад 200 громадян України (військових і цивільних) [17] – ця кількість постійно зростає через свавільні затримання на окупованих територіях ОРДЛО й анексованого Криму, а частину заручників тримають у нелюдських умовах і систематично піддають тортурам і катуванню. Також унаслідок діяльності російсько-окупаційних військ Україна нині в списку країн із найбільшою кількістю жертв і постраждалих од мін [18], а площу замінованих територій в Україні оцінюють у понад 7 тис. км² – це площа п'яти Лондонів, семи Берлінів або чотирнадцяти Будапештів. Досить симптоматично, що водночас на Заході є фахівці, які всупереч очевидним фактам (одне лише застосування Сил спеціальних операцій ЗС РФ проти України [19] тягне на повноцінний *casus belli*) досі вважають російсько-українську війну «громадянським конфліктом», фактично просуваючи прокремлівський наратив [20].

Поширення COVID-19 не загальмувало практики незаконних затримань і викрадень людей, тортур і жорстокого поводження із заарештованими в підконтрольних Росії ОРДЛО. Натомість воно дало можливість бойовикам обмежити доступ міжнародних спостерігачів і гуманітарних організацій до затриманих і місць їхнього ув'язнення. Російська влада повернулася до використання каральної психіатрії проти незгодних, яку систематично застосовували за часів СРСР.

Тому які можуть бути вагомі аргументи – правові, політичні, моральні – для зняття з Росії санкцій? Адже якщо провести паралелі з кримінальним правом (а саме з процедурою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання й зняття/погашення судимості), то навіть не юристові цілком очевидно, що дострокове припинення накладених на суб'єкта (РФ) обмежень і його міжнародно-правове «очищення» можливе лише тоді, коли цей суб'єкт «зразковою поведінкою та сумлінним ставленням» довів своє виправлення. Аж ніяк не тоді, коли суб'єкт настійливо провадить свою злочинну діяльність (ще й заявляючи вустами офіційних осіб, що «не планує змінювати свою політику щодо України»).

Тож на користь послаблення чи зняття санкцій із РФ наразі немає жодного раціонального аргументу.

Культура пам'яті та культура прощення. Готовність до поетапного перегляду санкційного режиму в разі припинення протиправної поведінки Росії щодо України задекларували авторитетні західні дипломати, і вона цілком виправдана. Проте спроби одностороннього «замирення агресора» капітулянтськими кроками на кшталт скандального «Мюнхенського плану з 12 пунктів» – це не лише ігнорування норм міжнародного права та зневажання фундаментальних національних інтересів України, що майже зі стовідсотковою ймовірністю означатиме її зникнення з політичної мапи світу, а й чіткий сигнал усім іншим міжнародно-політичним авантюристам про те, що людство так і не засвоїло історичних уроків аншлюсу Австрії та окупації Судет у 1938-му; що ті, хто казав «Ніколи знову», за першої нагоди стрибнули на старі граблі, забувши про свої моральні цінності й правові принципи (зокрема про невідворотність покарання як універсальний запобіжник у кримінальному праві); що в нашому нібито цивілізованому ХХІ столітті, в епоху тотальної інформаційної прозорості, на очах у всього світу можна скоїти збройний переділ кордонів, розв'язати війну просто посеред Європи – і залишитися безкарним. Так, із дати Нюрнберзького трибуналу минуло вже чимало часу, але ж лише три роки тому закінчив роботу Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії в Гаазі. Невже людська пам'ять аж настільки коротка? Крім того, нині в Нідерландах діє трибунал у справі збиття з російського ЗРК «Бук» на Донбасі у 2014 році пасажирського «Боїнга» рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній, а в Міжнародному суді ООН розглядають справу «Україна проти РФ» за вчинення актів тероризму та дискримінації.

Не може бути прощення без покаяння. Проте Росія та її «обнулений» очільник не каються. І маркерів різного рівня, зовнішніх і внутрішніх, безліч: це й імперськостворена ономастика, яку використовують російські діячі (як-от «Прибалтика», «Білорусія», «Молдавія», «Цхінвал» тощо), а також умисно неправильні наголоси та прийменники щодо України й

Донбасу (елемент «лінгвістичної війни», за влучним висловом путінського експертника А. Ілларіонова [21]); і маніакальні афірмації про те, що «Росія – не просто країна, а окрема цивілізація»; і творення та використання «новоязу», якому позаздрив би сам Дж. Орвелл («хлопок» замість «вибуху», «задимлення» замість «пожежі», «підтоплення» замість «повені», «жорстка посадка» замість «авіакатастрофи», «від’ємне зростання» замість «падіння» тощо); і подальше використання РАН і РПЦ як інструментів просування пропагандистських наративів у науково-академічній і релігійній сферах відповідно (зокрема шляхом державного замовлення й продукування псевдонаукових матеріалів для заперечення самостійної історичної суб’єктності України, привласнення української історії та культури, виправдання протиправної анексії українського Криму, тиражування інсинуацій щодо нібито «утисків прав вірян» в Україні, виправдання російської агресії на Донбасі тощо); і знищення в нібито «конституціях» підконтрольних РФ «ДНР/ЛНР» згадок про українську мову (а згодом – і встановлення стели з написом «Россия» на в’їзді до непідконтрольної Урядові України території ОРДЛО); і намагання РФ (світської держави, відповідно до ст. 14 її Конституції) «сакралізувати» свій міжнародний злочин, увічнивши «Кримнаш» і його організаторів, відповідальних також і за смерті тисяч українців на Донбасі, на стінах головного храму ЗС РФ; і вже зазначена незмінність головних напрямів російської дезінформаційної стратегії (дискредитування США, НАТО й України; нагнітання суспільних суперечностей і експлуатування вже наявних «ліній розколів» у цих державах; підривання європейської і євроатлантичної солідарності та єдності). Стаття про «реальні уроки 75-річчя Другої світової війни» за підписом В. Путіна лише підкріплює враження історичної некомпетентності, геополітичної неадекватності й стратегічної жалюгідності засліпленого манією власної уявної величі російського керівництва, яке, схоже, досі не може прочуматися від сп’яніння тактичними успіхами у внутрішній і зовнішній політиці часів захмарних цін на вуглеводневі енергоносії, а тому неспроможне засвоїти страхітливі уроки Другої світової. Допоки немає ознак нормалізування, допоки Росія затялася на поведінці, яку можна кваліфікувати як державний тероризм (див. Женевську декларацію щодо тероризму 1987 р.), будь-які розмови про переглядання чи скасування санкцій проти РФ є не більше ніж риторичними вправами, а заходи з нейтралізування російської «вуглеводневої зброї» – абсолютно своєчасний і правильний крок.

Висновки. 1. Поширення COVID-19 демонструє, до яких фундаментальних наслідків можуть призвести події навіть в одній країні в епоху глобалізації. А надто, якщо вона розташована на перетині велелюдних транзитних коридорів. Висловлюючись метафорично, легенький помах крил кажана (або ж порух хвоста панголіна – залежно від того, якої з версій

походження коронавірусу дотримуватися) в Китаї спричинив руйнівний тайфун по всьому світу. І для подолання його наслідків зусиль окремої країни буде недостатньо. Саме тому ізоляціонізм і рафінований національний егоїзм («кожен сам за себе») є докорінно хибними підходами в цій справі – і методологічно, і аксіологічно, і стратегічно.

Одна з особливостей вірусу в тому, що з ним не можна сепаратно домовитися чи «зійтися десь посередині». Його має бути локалізовано та спільними зусиллями поставлено під контроль за допомогою адекватних за своєю жорсткістю заходів, інакше спалахи повторюватимуться знову й знову. Те ж саме стосується й міжнародно-політичних «коронавірусів» – історичного ревізіонізму, неоімперіалізму, великодержавного шовінізму, спроб силової зміни державних кордонів та інших авантюрних політико-некротоманських практик, що повертають світ до Середньовіччя.

2. Як писав свого часу С. Лем у «Големі XIV»: «Найкращий засіб проти розброду в мисленні – досконаліше знання». Найголовніше, що людство має винести з подій останніх років – усвідомлення виняткової необхідності поширення наукового, фактологічного, а не стереотипного, міфологічного світогляду. Останній, звичайно, може бути вигідним деяким особам/групам у їхніх партикулярних інтересах, проте для людства шкідливість поширення такої системи поглядів і переконань є беззаперечною. Необхідно можливими способами боротися зі спробами системного спотворення істинної картини світу з боку всіляких «Cambridge Analytica», «RT/Sputnik», медіагруп «Патріот» та інших «агенцій інтернет-досліджень».

У часи глобальної турбулентності (насамперед у головах людей) і поширення різноманітних фобій украй важко опиратися чарам «сором'язливої привабливості тоталітаризму». Адже страх, як відомо, паралізує інтелект. «Коли ми боїмося, то не здатні бачити речі такими, які вони є. [...] Мислити критично завжди складно, і майже неможливо, коли вам страшно. У мозку, окупованому страхом, немає місця фактам» [22]. Проте тим, хто ладен малодушно пристати на концепцію «громадянські права в обмін на безпеку», слід пам'ятати, що зрештою вони, найпевніше, не матимуть ані громадянських прав, ані безпеки.

3. Світ після приборкання COVID-19 не буде таким, як раніше. Але яким він буде? Не можна сказати точно. Проте можна сміливо стверджувати, що коли ми не розбудимо «розум, що заснув» (унаслідок безпрецедентно тривалого періоду відносного спокою або щог), то постпандемічна «нова нормальність», імовірно, буде не менш хаотичною, аніж нинішня боротьба. Адже нової позитивної візії майбутнього, яка б виходила за межі сучасних моделей (очевидно, що ті ведуть людство в найкращому разі до цивілізаційного й екзистенційного «глухого кута», а в найгіршому – до антиутопії неототалітарного «цифрового концтабору») та давала б змогу ефективно

протидіяти новим викликам, досі ніхто не запропонував. За умов критичної невизначеності горизонт планування значно вужчий, а якісне та реалістичне стратегування стає заледве можливим. Тож імовірність нових глобальних криз і міжнародних конфліктів ще висока.

Спокуса піддати забуттю протиправну анексію українського Криму й війну, яку Росія розв'язала в Україні та яка досі триває, значна. Проте поступитися означає дозволити коронавірусу міжнародної безвідповідальності жити далі – і, з великою імовірністю, мігрувати до інших країн (не лише сусідніх, а й далеко за межі регіону). Недолікована хвороба неодмінно призведе до нового епідемічного спалаху, свавільних порушень норм міжнародного права та силових перекроювань державних кордонів.

Воєнні злочини й злочини проти людства не мають терміну давності. Саме тому питання протиправної російської анексії українського Криму («Судетів ХХІ століття») та подальшої збройної агресії РФ на Донбасі (унаслідок якої, зокрема, із ЗРК «Бук-М1», належного 53-й зенітно-ракетній бригаді ЗС РФ, було збито цивільний Boeing-777 рейсу МН-17 авіакомпанії «Malaysia Airlines» із 298 особами на борту – громадянами 10 держав світу) не є проблемою лише відносин РФ та України. Їх не можна знімати з міжнародного порядку денного, поки не буде відновлено територіальну цілісність України в міжнародно визнаних кордонах. Інакше поширення цього коронавірусу зовнішньополітичного авантюризму й глобальної безвідповідальності стане ще більшою загрозою, ніж пандемія COVID-19.

1. Корсунський С. Час звільнення від ілюзій [Електронний ресурс] // Дзеркало Тижня. 23 травня 2020. Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/chas-zvilnennya-vid-ilyuziy-348649_.html
2. Reid, T. (2020). *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. New York: Farrar, Straus and Giroux. [in English]
3. У НАТО обговорять нарощення російських сил у Криму та дезінформацію під час пандемії [Електронний ресурс] // Голос Америки. 14 квітня 2020. Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/nato-rosiyski-syly-u-krymu/5371483.html>
4. United Nations (2020). *Secretary-General's remarks to High-Level Dialogue on Press Freedom and Tackling Disinformation in the COVID-19 Context*, 4 May [online]. Available at: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-05-04/secretary-generals-remarks-high-level-dialogue-press-freedom-and-tackling-disinformation-the-covid-19-context-bilingual-delivered-scroll-down-for-english-and-french> [in English]
5. EUvsDisinfo (2020). *Figure of the Week: 117 million*, 5 May [online]. Available at: <https://euvsdisinfo.eu/figure-of-the-week-117-millions/> [in English]
6. Security Information Service (2018). *Annual Report of the Security Information Service* [online]. Available at: <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocní-zpráva/en/ar2018en.pdf.pdf> [in English]
7. Estonian Internal Security Service (2019) *Annual Review-2019* [online]. Available at: https://www.kapo.ee/sites/default/files/public/content_page/Annual%20Review%202019.pdf [in English]
8. Valsts drošības dienests (2019). *Valsts drošības dienests 2019.gada publiskais pārskats* [online]. Available at: <https://vdd.gov.lv/lv/?rt=documents&ac=download&id=54> [in Latvian]; The Constitution Protection Bureau of the Republic of Latvia (2019). *2019 Annual Report* [online]. Available at: http://www.sab.gov.lv/files/Public_report_2019.pdf [in English]
9. Second Investigation Department under the Ministry of National Defence, State Security Department of the Republic of Lithuania (2020). *National Threat Assessment 2020* [online]. Available at: <http://kam.lt/download/67875/2020%20gresmes%20en%20intern%2002%2004.pdf> [in English]

10. Спецслужби Британії: російські хакери намагаються викрасти інформацію щодо протидії COVID-19. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30592588.html>
11. 'Wie die Ukraine zum Testfeld für den Cyberwar wurde' (2020). *Die Welt*, 31 March [online]. Available at: <https://www.welt.de/wirtschaft/webwelt/article206911377/Cyberwar-Wie-die-Ukraine-zum-Testfeld-fuer-den-digitalen-Krieg-wurde.html> [in German]
12. Див.: *Sanger, David*. The Perfect Weapon: War, Sabotage, and Fear in the Cyber Age. N.Y.: Crown, 2019. 384 p.
13. Volker K. (2020). 'How Ukraine Vanished in the Fog of Impeachment', *Foreign Policy*, 28 January [online]. Available at: <https://foreignpolicy.com/2020/01/28/ukraine-united-states-russia-zelensky-trump-impeachment-trial/>
14. Санкції проти Росії не заважають їй боротися з коронавірусом – Єврокомісія [Електронний ресурс] // Укрінформ. 6 квітня 2020. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2913197-sankcii-proti-ro-sii-ne-zavazaut-ij-borotisa-z-koronavirusom-evrokomisia.html>
15. Путин подписал закон о бесплатных паспортах для жителей оккупированного Россией Донбасса [Електронний ресурс] // *ОстроВ*. 24 квітня 2020. Режим доступу: <https://www.ostro.org/general/society/news/589141>
16. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2019 року – 15 лютого 2020 року. *Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини*. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine-UA.pdf>
17. У СБУ назвали число людей, незаконно позбавлених волі на Донбасі [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. 5 травня 2020. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sbu-poloneni-don-bas/30594326.html>
18. *Сааков В.* Україна – серед лідерів у світі за кількістю жертв мін [Електронний ресурс] // *Deutsche Welle*. 20 листопада 2019. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3TTPe>
19. *Заблоцький В.* Війна «зелених чоловічків» // *Український тиждень*. 2020. № 22 (654). С. 12–15.
20. *Халанчук В.* Експертний фронт «громадянської війни» в Україні [Електронний ресурс] // *Дзеркало тижня*. 8 травня 2020. Режим доступу: https://dt.ua/internal/ekspertniy-front-gromadyanskoyi-viyni-v-ukrayini-347107_.html
21. Путін розпочав війну проти України з мовної агресії в 2013 році – експерт президента Росії [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. 11 травня 2020. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26845325.html>
22. *Рослінг Г.* Фактологія. 10 хибних уявлень про світ, і чому все набагато краще, ніж ми думаємо / Ганс Рослінг, Анна Рослінг-Рьонлюнд, Уля Рослінг / пер. Ірина Ємельянова. К.: Наш Формат, 2019. 320 с.

Serhii ZUBCHENKO,
*PhD in Political Science,
Chief Consultant of the Department of Humanitarian Policy
and Civil Society Development,
Centre for Social Research,
National Institute for Strategic Studies,
veteran of the Russian-Ukrainian war*

CORONAVIRUSES OF GLOBAL IRRESPONSIBILITY: NEW OLD THREATS TO NATIONAL RESILIENCE AMID CHRONIC INTERNATIONAL PROBLEMS

Abstract. The article analyses some international political aspects of the COVID-19 pandemic as well as changes in the security environment due to the global spread of the coronavirus infection. The problem areas of national and international anti-epidemic measures are outlined. The author provides specific examples of malicious instrumental usage of COVID-19 by Russia to further destabilise the international legal order and achieve its foreign policy goals running the gamut from large-scale ‘active measures’ in the information space (in particular, to lobby the easing of sanctions for the illegal annexation of the Ukrainian Crimea and waging the war in Donbas) to political and military special operations. The article substantiates the inadmissibility of lifting sanctions and restrictive measures against Russia until the full restoration of Ukraine’s territorial integrity within internationally recognised borders and refusal of Russia’s leadership from the use of state terrorism methods. The author also articulates the need for a solidary consolidated response to emerging and chronic threats to international security, the implementation of common, scientifically-based, and rational measures, without unjustified restrictions on democratic rights and freedoms, to overcome the current COVID-19 pandemic, avoid the recurrence of similar crises in the future, and prevent the spread of other negative trends posing a clear and direct danger to international peace and security.

Keywords: Russian military aggression against Ukraine, international law, COVID-19, diplomacy, foreign policy, national security, geopolitics, hybrid war.

Віолетта УДОВІК,
кандидатка історичних наук,
другий секретар Посольства України в Японії

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК «КОМУНІКАТИВНИЙ МІСТ» МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЯПОНІЄЮ

Анотація. У статті розглянуто історію розбудови українсько-японських культурних відносин, поняття «культурної» та «публічної» дипломатії, розвиток культурної дипломатії в Україні та Японії, основні акценти в позиціюванні Української держави в країні вранішнього сонця й навпаки, а також подальші перспективи співпраці в цій сфері. Зазначено, що стрімкий розвиток культурної та публічної дипломатії в Україні в період після 2014 року, заснування Українського інституту й плани щодо розширення його діяльності в Японії допоможуть забезпечити комплекснішу презентацію України в цій державі, а надто в контексті проведення Олімпійських ігор у Токіо, запланованих на 2021 рік.

Ключові слова: культурна дипломатія України, культурна дипломатія Японії, українсько-японські культурні відносини, Україна, Японія, культурна дипломатія, публічна дипломатія, політика «м'якої сили».

Попри географічну віддаленість нашої держави від Японії та складну історію державотворення в Україні, українсько-японські контакти було започатковано ще наприкінці XIX – на початку XX століття за трьома напрямками. По-перше, у 1885 р. в Одесі перебувала японська місія, там само 1892–1909 рр. і 1925–1934 рр. працювало Японське імперське консульство. По-друге, у першій половині XX століття українці встановили контакти з японцями на Далекому Сході, а саме в Зеленому Кліні – українській колонії, що охоплювала територію Приморщини й Амурщини, а також Маньчжурії (сучасний Китай). По-третє, відомо, що в 1917 р. Посольство Японії в Петрограді направило дипломатичну та військову місії до Києва, а в 1918 р. українця Б. Воблого Уряд УНР призначив уповноваженим у Японії. Протягом 1920 р. тривало листування між представниками УНР та японськими дипломатами в Європі.

Нині Україна та Японія розвивають відносини «глобального партнерства» та поглиблюють співпрацю за всіма напрямками двосторонньої взаємодії. Завдяки візитам президентів України Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського до Японії, а також візиту Прем'єр-міністра С. Абе до України обом сторонам вдалося встановити стабільний діалог на найвищому рівні. Розвивають економічні зв'язки: загальний обсяг двосторонньої торгівлі у 2019 р. досяг 1 млрд 235 млн дол. У 2012 р. підписано Угоду про співробітництво у сфері поліпшення після-аварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях. У контексті тимчасової окупації Криму 2014 р. Японія підтримує територіальну цілісність і суверенітет України. У 2016 р. започатковано консультації з кібербезпеки, а у 2018 р. підписано Меморандум щодо співробітництва та обмінів у сфері оборони. У 2017 р. проведено «Рік Японії в Україні», а у 2019 р. – «Дні української культури» в Японії.

На тлі розбудови міждержавних відносин очевидним є глибоке взаємне зацікавлення українського та японського народів в історії, традиціях, побуті й культурі одне одного. В Україні мають попит японська література, манга, аніме, традиційні бойові мистецтва, кулінарія тощо. Японські студії та вивчення японської мови впроваджено в університетах Києва, Дніпра, Львова, Одеси, Харкова. З іншого боку, в Японії останніми роками більшає кількість публікацій про Україну, серед останніх: «Міжнародні відносини Чорноморського регіону» за редакцією С. Муцусіки (2017 р.); «65 глав для ознайомлення з Україною» за редакцією Х. Мічітаки та Й. Харари (2018 р.); «Перегляд мапи світу» С. Кітаоки (2019 р.); «Сучасна історія ядерного роззброєння: Північна Корея, Україна та Іран» Т. Сегави (2019 р.); «Український фанбук» Т. Хірано (2020 р.). Японська аудиторія дедалі більше відвідує українські культурні заходи. Українська вишиванка, борщ і гопак стають символами, які впізнає пересічний японець.

Дружні відносини між Україною та Японією, спорідненість народів у контексті аварій на АЕС, спільні цінності – демократія, верховенство права, ринкова економіка та свобода слова, а також спільні цілі в культурно-гуманітарній сфері сприяють розвитку культурної дипломатії, яка відіграє важливу роль у зміцненні українсько-японських відносин, поглиблює взаєморозуміння між народами та забезпечує формування позитивного іміджу України в Японії та Японії в Україні.

Поняття «культурної» та «публічної» дипломатії. Професор Гарвардського Університету Дж. Най досліджує культурну дипломатію, зазначаючи, що культура, цінності та правильна політика є основою «м'якої сили», яку він вважає ефективнішою для досягнення цілей держави на міжнародній арені та протиставляє «жорсткій силі», в основі якої примус і військові заходи чи пряма оплата [1].

Участь другого секретаря Посольства України в Японії Біолетти Удовік в «Tokyo Kimono Show 2019» (Токіо, 2019 р.)

Participation of Second Secretary of the Embassy of Ukraine in Japan Violetta Udovik in the «Tokyo Kimono Show 2019» (Tokyo, 2019)

Інститут культурної дипломатії (м. Берлін) визначає культурну дипломатію як комплекс дій, заснованих на обміні ідеями, цінностями, традиціями й іншими аспектами культури для зміцнення відносин, поглиблення соціокультурної співпраці, забезпечення національних інтересів. Зазначають, що культурну дипломатію може реалізовувати держава, представники приватного сектору чи громадянського суспільства. Інститут також пропонує визначення «культурних амбасадорів» як осіб, які взаємодіють із різними культурами та популяризують культурні обміни в таких сферах, як мистецтво, спорт, література, музика, наука, бізнес, економіка тощо [2].

Професор Університету Аояма Їакуїн і колишній президент Японської фундації (2003–2011 рр.) К. Огура визначає культурну дипломатію як «використання культурних засобів для посилення політичного впливу нації». Він відрізняє цей термін від публічної дипломатії, яка, на його переконання, має «чітко визначену політичну мету» і «спрямована на конкретні заздалегідь визначені цілі». Культурна ж дипломатія має ширші завдання, пов'язані з поліпшенням іміджу нації [3].

Культурна дипломатія України. Можна стверджувати, що витоки української культурної дипломатії сягають часів Русі. Три доньки Ярослава Мудрого стали королевами в різних країнах. Анна стала дружиною французького короля Генріха I, а після його смерті керувала Францією як регентка до повноліття свого сина короля Філіпа. Друга донька – Єлизавета – була одружена з норвезьким королем Харальдом Сміливим, а тре-

тя – Анастасія – з угорським королем Андрієм [4]. Усі вони мали важливу місію не лише з погляду започаткування політичних зв'язків із зазначеними європейськими країнами, а й щодо ознайомлення інших країн з історією та культурою Русі. У Франції та Угорщині було встановлено пам'ятники, присвячені зазначеним видатним українкам, у зв'язку з важливою роллю, яку вони відіграли в суспільно-політичному житті цих країн.

У часи УНР Голова Директорії С. Петлюра ініціював створення одного з перших українських культурних продуктів: дав наказ одному з найвідоміших тоді диригентів О. Кошиці організувати капелу для закордонної подорожі. 5 січня 1919 року проект Закону про європейські гастролі Української республіканської капели був готовий. 23 січня його затвердила Рада народних міністрів, а 24 січня – Директорія УНР. Хор мав державну підтримку й фінансування. Його дипломатичним призначенням були Париж та інші країни Західної Європи, там він мав презентувати українську музичну культуру. За два роки (з травня 1919 р. до травня 1921 р.) Українська республіканська капела як культурна представниця УНР дала понад 200 концертів у 45 містах 10 країн Західної Європи. Саме під час цих гастролей було презентовано всесвітньо відомий «Щедрик», який став дипломатичною зброєю УНР у боротьбі за незалежність від Росії [5].

У радянський час Україна не мала своєї зовнішньої політики, проте стала однією із засновниць ООН у 1945 р., а в 1954 р. – членкинею ЮНЕСКО. Культурно-гуманітарні відносини України з іншими державами налагоджували через створення інституту міст-побратимів, участь представників України в міжнародних літературних конкурсах, проведення гастролей театру та балету, а також неурядовими контактами, зокрема пов'язаними з Чорнобильською трагедією.

Нині культурну дипломатію України реалізують у межах загальної культурно-гуманітарної політики, з використанням комплексу заходів культури, мистецтва, освіти, інформаційної політики, публічної дипломатії, захисту прав і свобод людини, для забезпечення національних інтересів України та її громадян на міжнародній арені.

У 2014 р. після Революції Гідності й тимчасової окупації Криму з боку Росії, а також із початком російсько-української війни на Донбасі культурна політика України зазнала великих змін. Основними завданнями для нашої держави – окрім поширення позитивного іміджу України, створення унікального українського культурного продукту, розвитку міжнародної співпраці у сферах культури, освіти та туризму, а також надання підтримки українській діаспорі й сприяння поширенню вживання української мови у світі – стали такі нові виклики, як протидія дезінформації та гібридним загрозам, адекватне висвітлення історії України, захист прав людини й охорона культурної спадщини на окупованих територіях, роз'яснювальна робота щодо досяг-

нень і викликів України, зокрема щодо політики деокупації Криму та Донбасу, визволення політичних в'язнів, залучення міжнародної допомоги тощо.

Щоб реалізувати зазначені вище цілі, у 2014 р. в Україні було засновано Український інститут національної пам'яті. У 2015 р. у структурі МЗС України створено Управління публічної дипломатії (тепер – Департамент комунікацій та публічної дипломатії), обов'язки якого: 1) розвивання відносин із громадськістю, громадськими об'єднаннями й медіа інших країн та України; 2) реалізування іміджевих, інформаційних і культурних проєктів України за кордоном; 3) координування заходів інших органів виконавчої влади в цих сферах. У 2016 р. було засновано Український інститут книги, а у 2017 р. до структури Міністерства культури України ввели Український культурний фонд, який підтримує інтегрування української культури у світовий простір.

Того ж року було створено Український інститут, основне завдання якого полягає в покращенні розуміння та сприйняття України у світі, розвитку її культурних зв'язків з іншими країнами. Згідно зі стратегією Українського інституту на 2020–2024 рр. розширення його діяльності в Японії попередньо заплановано на 2021 р.

Академічні обміни координує Український державний центр міжнародної освіти, заснований у 2003 р.

Основні програми України:

- «Ukraine Now» – єдиний бренд України для популяризування позитивного іміджу у світі, створений за ініціативи Міністерства інформаційної політики України у 2017 р. та затверджений у 2018 р.;

- діяльність культурно-інформаційних центрів у складі українських дипломатичних установ за Указом Президента України від 20.02.2006 р. № 142/2006, а також культурно-гуманітарна діяльність посольств;

- проведення заходів у межах бюджетної програми МЗС України «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту й здійснення заходів щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України»;

- інформаційні кампанії та заходи МЗС України з актуальних питань, зокрема Голодомору, участі України в Другій світовій війні, Революції Гідності, окупації Кримського півострова тощо;

- цифрова дипломатія МЗС України;

- програми Українського інституту: «Ukraine Everywhere», «Кулінарна дипломатія України», «Український сувенір», програма міжнародних резиденцій, довгострокова програма підтримки українських студій імені І. Лисяка-Рудницького;

- програми Українського інституту книги, зокрема програма перекладів «Translate Ukraine»;

- грантові програми Українського культурного фонду.

Ознайомлення учнів японського закладу дошкільної освіти з українською культурою та фольклором (Токіо, 2020 р.)

Introduction of Ukrainian culture and folklore to the students of the Japanese preschool (Tokyo, 2020)

Діяльність України у сфері культурної дипломатії засновано на таких актах, як Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про культуру», Закон України «Про охорону культурної спадщини», Закон України «Про туризм», Положення про Міністерство закордонних справ, Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», Доктрина інформаційної безпеки України, Програма діяльності КМУ від 2019 р., Меморандум про співпрацю між КМУ та Світовим конгресом українців, Постанова КМУ «Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року», Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року».

Розвиток культурної дипломатії в Японії. Слід зазначити, що в Японії почали розвивати культурну дипломатію наприкінці XIX ст. Її реалізовували через участь у всесвітніх виставках, зокрема в Парижі (1867, 1878, 1889, 1900 рр.) та у Відні в 1873 р. (Міністерство закордонних справ Японії, 2010). Також японську культуру представляли через систему консульських установ за кордоном: у 1897 р. Японське консульство в Одесі

відкрило експозицію японських товарів, зокрема й із традиційними культурними виробами (Павленко, 2015).

У 1898 р. МЗС Японії провело дослідження міжнародної преси щодо іміджу країни, а у 1904 р. японських спеціалістів К. Суемацу й К. Канеко направили до Європи та США для забезпечення формування позитивного реноме держави, зокрема під час російсько-японської війни. У 1920 р. МЗС Японії створило Департамент інформації, а у 1934 р. було засновано «Товариство міжнародних культурних відносин» [8, с. 186]. У 1938–1939 рр. для мінімізації антияпонських настроїв, пов'язаних із військовими діями Японії в Китаї, у Європі, зокрема в Польщі, Німеччині, Італії, та в США було проведено закордонне турне японського балету «Такарадзука» [9, с. 22–31].

Основний розвиток культурної дипломатії Японії був у період після Другої світової війни. К. Огура (2008) називає такі етапи у формуванні культурної політики Японії:

1) 1950–1960-ті: перетворення довоєнного образу Японії з «мілітаристської країни» на «миролюбну націю» через проведення таких культурних заходів, як чайна церемонія та «ікебана» (мистецтво аранжування квітів), а також завдяки вступу Японії до ЮНЕСКО у 1951 р.;

2) кінець 1960-х – початок 1970-х: у цей період, а надто після проведення Олімпійських ігор у Токіо в 1964 р., акцентування на іміджі «мирної Японії» та посилення її міжнародного статусу економічно розвиненої держави. Було забезпечено розбудову культурних інституцій: у 1968 р. засновано Агентство з питань культури, яке є спеціалізованим органом Міністерства освіти, культури, спорту, науки й технологій Японії; у 1972 р. створено Японську фундацію – урядову організацію, яка працює у сфері культури й освіти.

3) 1980-ті – початок 1990-х: популяризування образу Японії як «відповідальної, поважної та безкорисливої» держави, яка прагне підтримувати глобальний мир, розквіт і безпеку невійськовими засобами. У цей період було започатковано «JET Programme», метою якої є запрошення викладачів іноземних мов і координаторів міжнародних обмінів до Японії для її подальшого інтернаціоналізування.

4) 1990-ті: популяризування постмодерністської культури, зокрема аніме, манґи, японської моди й попмузики;

5) 2000-ні – культурні обміни для побудови миру.

Варто зазначити, що у 2000-ні рр. було посилено роль МЗС Японії у впровадженні культурної дипломатії: 2004 р. у межах структурної реформи МЗС створено відділ публічної дипломатії та засновано Раду з питань сприяння культурній дипломатії; у 2007 р. зазначене міністерство презентувало міжнародний конкурс манґи «Japan International MANGA Award».

Важливу роль у впровадженні культурної політики також відіграють Кабінет міністрів Японії, Міністерство економіки, торгівлі й промисловості, Міністерство внутрішніх справ і комунікацій, Управління Імператорського двору Японії.

На сучасному етапі Японська держава застосовує дипломатію м'якої сили за такими напрямками [10]:

- культура (впровадження таких програм, як «Cultural Projects of the Diplomatic Missions Overseas», «Japan Brand Program», «Japan House», надання культурних грантів, а також проведення культурних заходів, присвячених річницям встановлення дипломатичних відносин із різними країнами світу);

- спорт (проведення міжнародних спортивних заходів у Японії на кшталт Чемпіонату світу з регбі 2019 р. та Олімпійських ігор у Токіо; впровадження програми «Sport for Tomorrow»; заснування в межах урядової ініціативи «Host Town» культурних обмінів із містами, де планують проведення тренувань національних збірних напередодні Олімпійських ігор);

- інтелектуальні й студентські обміни, зокрема, завдяки грантам Міністерства освіти, культури, спорту, науки й технологій Японії та програмам Японської фундації;

- співпраця з ЮНЕСКО, збереження матеріальних і нематеріальних культурних надбань, розвиток Конвенції про охорону світової культурної і природної спадщини;

- просування позитивного іміджу Японії для збільшення кількості іноземних туристів, діяльність Японської національної туристичної організації.

Достатньо розвинутою є законодавча база діяльності Японії у сфері культури, яка містить такі документи: Основний акт про культуру та мистецтво; Основний план просування культури й мистецтва; Закон про сприяння культурно-мистецькій діяльності осіб з інвалідністю; Закон про сприяння культурі Аїну (корінне населення Японії); Закон про охорону культурних цінностей; Закон про сприяння проведенню фестивалів міжнародного культурного обміну; Закон про сприяння міжнародному співробітництву з охорони культурної спадщини за кордоном; Закон про сприяння в представленні закордонного мистецтва в Японії; Акт про популяризування ієрогліфічної культури; Основний план сприяння туризму; Нова стратегія туризму для активізації японської економіки та ін. [11].

Історія українсько-японських культурних відносин. Розвиткові культурних контактів між Україною та Японією сприяла українська театральна труппа К. Кармелюка-Каменського, яка 1915 р. відвідала міста Токіо, Йокогами, Кобе й Камакурі. Відомо також, що на початку XX ст. у Японії

навчався й працював письменник українського походження В. Єрошенко, який публікував розповіді й алегоричні казки японською мовою. Ще один українець – В. Королів-Старий – мандрував країнами світу й на початку літа 1914 року приїхав із Шанхая до японського міста Нагасакі [12]. З 1928-го протягом 18 років у Японії проживав видатний український піаніст Л. Сирота – уродженець Кам'янця-Подільського, який виступав із концертами й очолював відділення фортепіано Імператорської академії Уено в Токіо [13].

За СРСР співпраця між Україною та Японією була за трьома напрямками. По-перше, у 1965 р. було встановлено побратимські зв'язки між Одесою та Йокогамою, а у 1971 р. – між Києвом і Кіото. З 1972 р. налагоджено співпрацю кіотської балетної школи «Terada Ballet Art School» із Київським хореографічним училищем. А син засновників кіотської школи, Н. Терада, учився балету в Україні – нині він соліст Національної опери України й художній керівник зазначеного київського училища, який, зокрема, усіляко сприяє популяризуванню українського балету в Японії. За вагомі досягнення в професійній діяльності у 2003 р. йому присвоєно почесне звання «Заслужений артист України» [12, с. 206].

По-друге, спільний інтерес зростає завдяки вивченню літератури. В Японії з Україною ознайомлювалися через твори видатного українського письменника Т. Шевченка, що їх переклали такі дослідники, як А. Танака, Т. Сібуя та С. Комацу. Останній у 1948–1985 рр. видав близько 20 публікацій, присвячених Т. Шевченку [12, с. 195]. У межах культурних обмінів у 1961 р. О. Гончар відвідав Японію як голова радянської групи для участі в Токійській конференції письменників. У 1972 р. український науковець Н. Ліпецький опублікував у Нью-Йорку японську поетичну збірку «Пісні далекого острова» українською мовою. І. Дзюба переклав українською мовою твори О. Кенсабуоро, Н. Сосекі, К. Абе та ін.

По-третє, варта уваги співпраця в неурядових проектах через допомогу чорнобильцям. Зокрема, було створено Чорнобильський фонд допомоги, Чорнобильський фонд Японії, Чорнобильський фонд солідарності й Чорнобильський дитячий фонд, які розпочали надавати допомогу постраждалим від аварії [14, с. 12–13].

Культурна дипломатія незалежної України в Японії. Після здобуття незалежності України нашу державу в Японії представлено завдяки проведенню гастролей художніх колективів та артистів, фестивалів української культури, виставок і лекцій, а також шляхом забезпечення участі представників України в міжнародних конкурсах, мистецьких і спортивних заходах. Двосторонні відносини між Україною та Японією у сфері культури регулює Угода між Урядом Японії та Урядом СРСР про культурні зв'язки від 1986 р.

Музичні й балетні гастролі. Важливою подією в історії розвитку культурних відносин із Японією стали гастролі в цій країні Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України імені П. Вірського у 2000 р. та 2003 р. Організувала й спонсорувала турне японська Концертна асоціація «Мін-он» [12, с. 205]. Такі події зазвичай мають великий резонанс і представляють не тільки таланти українських виконавців, а й українську самобутню культуру.

Традиційним став приїзд в Японію Національного академічного театру опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Уперше артисти показали своє мистецтво японцям у 1988 р., а із середини 2000-х гастролюють туди постійно. Під час останньої вистави на початку 2020 р. було представлено не тільки світові хіти балетного мистецтва, а й український гопак, що дало змогу японській аудиторії вкотре відчувати традиції та колорит нашої держави.

Щорічно в Японії виступають українські музиканти й художні колективи. Поміж них, зокрема, варто назвати видатного українського композитора та піаніста В. Сильвестрова, піаніста О. Гринюка, всесвітньо відомого українського скрипаля О. Крису [15], а також народний ансамбль танцю «Барвінок», Харківський дитячий балетний театр, Вокально-інструментальний ансамбль «Кобза».

Водночас слід відзначити колективи класичної музики: Академічний симфонічний оркестр Національної філармонії України на чолі з диригентом народним артистом України М. Дядюрою, Київський камерний оркестр під керівництвом В. Кофмана, Струнний квартет імені М. Лисенка, Національний камерний ансамбль «Київські солісти» під керівництвом диригента Б. Которовича, Одеський і Донецький оперні театри [12, с. 206].

Велика кількість прихильників класичної музики й балету в Японії, а також високий рівень залученості японської аудиторії до гастролей українських колективів свідчать, що такі заходи є ефективними у формуванні позитивного іміджу України. З огляду на зазначене, застосування елементів українського традиційного танцю та музики українських композиторів до програми таких виступів, а також поширення під час концертів інформації про Україну можуть значно покращити розуміння й упізнаваність України серед японського населення.

Традиційне та сучасне мистецтво. У сфері мистецтва можемо пригадати експозицію «Нескінченність Храму Тодайдзі» в Нара у 2002 р., на якій було представлено картини й скульптури українських митців С. Савченка, Р. Романишина, М. Журавля, І. Ромашка. У 2011–2012 рр. у національних музеях префектур Хіросіма та Яманасі провели виставку «Скарби України», у межах якої презентовано скіфське золото. У травні 2018 року на артярмарку «Tokyo International Art Fair» представлено роботи Д. Грека, Є. Зігури, Р. Мініна й О. Тістола [16]. У вересні 2019 року українські митці М. Вайсберг, О. Джураєва, О. Сиса, Б. Сорока, З. Скоропадченко, О. Стра-

тійчук за підтримки Посольства України в Японії взяли участь у 104-му артсалоні «Нікатен» найстарішої японської асоціації митців «Ніка», який традиційно проходить у Національному артцентрі м. Токіо.

За сприяння посольства забезпечено участь українських художників у міжнародних мистецьких подіях Японії. У березні 2019 року З. Скоропадченко взяла участь у міжнародній артвиставці «World Art Tokyo», яку було проведено у виставковому центрі «Tokyo International Forum» під час найбільшої в Японії комерційної мистецької виставки «Art Fair Tokyo». З. Скоропадченко представила роботи із серії «TORSO», які неодноразово було показано в Європі, зокрема в Брюсселі, Лондоні й Парижі.

Протягом квітня – травня 2019 року Україна брала участь у «Фестивалі коропів», також відомому як «Фестиваль хлопчиків», що проходить у торговельному центрі «Tokyo Midtown» у японській столиці. Нашу державу на фестивалі представив сучасний український художник Р. Мінін, за дизайном якого виготовлено одного з японських коропів. На коропі зображено українського козака та мантру «From the East to the West all must know you are the best», присвячену темі здорового дорослішання дітей.

У травні – вересні 2020 року за сприяння посольства проведено перший віртуальний захід – виставку української художниці З. Скоропадченко «Сумо. Життя чемпіона», присвячену 80-річчю з дня народження великого японського сумоїста українського походження Івана Боришка, або Тайхо Кокі [15].

Специфіка організації роботи суб'єктів мистецької діяльності в Японії, зокрема музеїв і галерей, полягає в тому, що виставкові заходи планують на 3–5 років наперед, що не збігається з практикою затвердження бюджетних коштів в Україні. У зв'язку із цим важливим інструментом популяризування українського мистецтва є акцент на розвитку довгострокових партнерських відносин із місцевими мистецькими, культурними й урядовими організаціями, які мають потужності для сприяння в представленні робіт іноземних художників.

Культурні місячники. Окремим механізмом культурної співпраці є проведення місяців, тижнів і днів української культури. У 2006 р. Міністр культури і туризму України І. Ліховий відвідав Токіо для участі у відкритті першого в історії українсько-японських культурних зв'язків «Місячника української культури в Японії», що тривав упродовж жовтня – листопада 2006 року за участю провідних мистецьких колективів України.

З 21 до 30 листопада 2018 року тривав «Тиждень України» в Токіо, який організувало наше посольство. Під час заходу проведено виставку українського народного мистецтва, презентацію про Україну, показ стрічки «Дякую», майстер-класи з виготовлення ляльок-мотанок та української традиційної вишивки, а також концерт українсько-японської дружби.

З вересня до грудня 2019 року Посольство України в Японії в співпраці з Мистецькою асоціацією «Японія – Україна» на чолі зі скрипалькою Ч. Савадою, українською спільнотою «Краяни» (м. Токіо) та «Українсько-японською культурною асоціацією» (м. Нагоя) провело «Дні української культури» в містах Токіо, Йокогама, Нагоя та Кіото. Під час зазначеного заходу проведено майстер-класи петриківського розпису за участі української народної майстрині Г. Назаренко; виставку робіт українських художників в артсалоні «Нікатен»; фешн-шоу в українському стилі в токійському коледжі «Bunka Fashion College»; виставку українського традиційного вбрання й старовинних рушників із колекції О. Скрипки; покази стрічок «Дякую», «Книга-мандрівка. Україна», «Зима у вогні», «Кіборги» в містах Токіо та Йокогама; концерти української класичної музики за участі віртуозок фортепіано й сопілки з Львівської національної музичної академії імені М.В. Лисенка А. Іванюшенка та Б. Корчинської, а також японської скрипальки Ч. Савади; фестиваль «Українське Різдво»; майстер-клас українських страв у м. Нагоя [15].

Концерт української класичної музики (Токіо, 2019 р.). Зліва направо: А. Іванюшенко, Ч. Савада, О. Степанюк, Б. Корчинська, В. Удовік

Concert of Ukrainian classical music (Tokyo, 2019). From left to right: A. Ivanyushenko, C. Sawada, O. Stepaniuk, B. Korchynska, V. Udovik

Систематичне проведення заходів із представлення української культури дає змогу зміцнювати наявні партнерські відносини, а також активно залучати нову аудиторію. Розголос таких подій потребує тісної співпраці з українськими та японськими ЗМІ, а також із культурними, економічними й академічними колами країни перебування. Усебічне й комплексне представлення України, як-от на виставках, концертах, презентаціях

ях і майстер-класах, дає змогу цільовій аудиторії відчутти самотність України й ствердити належність багатьох традиційних елементів саме українській культурі, а не будь-якій іншій.

Культурна співпраця в контексті аварій на АЕС. Надзвичайно вплинули на розвиток культурних зв'язків трагедії, що сталися на атомних електростанціях у Чорнобилі й Фукусімі. Бажання українського та японського народів допомогти один одному в подоланні фізичних і психологічних наслідків цих подій спонукає культурних діячів обох країн шукати шляхів самовираження через презентування культурно-гуманітарних проєктів, пов'язаних із цією тематикою. З 2011 р. українська оперна співачка та бандуристка, солістка Токійської опери Фудзівара О. Степанюк дає благодійні концерти для підтримання дітей Фукусіми, які постраждали від цунамі й землетрусу [17].

Проєкт «Мир на крилах», який започаткувала українська бандуристка Н. Гудзій, реалізовано в березні 2015 року в початковій школі м. Коріяма в префектурі Фукусіма. У його межах проведено благодійний концерт, а також обмін паперовими журавликами від українських і японських дітей із посланнями миру й недопущення повторення атомних трагедій [10, с. 207].

У контексті відзначення 5-х роковин аварії на АЕС «Фукусіма-1» та 30-х роковин аварії на Чорнобильській АЕС у 2016 р. в приміщенні Посольства України в Японії провели авторську виставку емакімоно (ілюстрований сувій паперу) З. Скоропадченко, а в березні 2018 року в посольстві було відкрито спільну виставку З. Скоропадченко та японського художника з Фукусіми Т. Судзуки «Chornobyl and Fukushima Landscapes and Flowers», метою якої є передати красу територій, які постраждали від аварій на АЕС, та підтримати прагнення до найскорішого їх відновлення.

У 2016 р. у місті Сома префектури Фукусіма було встановлено скульптуру З. Скоропадченко «The Hope» («Надія») на знак підтримки постраждалих від цунамі й атомної катастрофи на Фукусімській АЕС. 26 квітня 2019 року таку скульптуру відкрито в Українському національному музеї «Чорнобиль» у Києві під час відзначення 33-ї річниці аварії на Чорнобильській АЕС [15].

Реалізація культурних проєктів, пов'язаних із Чорнобилем і Фукусімою, підкреслюють спорідненість японського й українського народів, допомагають поглибити міжкультурну комунікацію та посилити людські обміни.

Кінематограф. Український кінематограф у Японії представлено завдяки адаптаціям серіалів, випуску стрічок у прокат та участі українських режисерів у міжнародних кінофестивалях, що проходять у країні вранішнього сонця.

У 2016 р. найбільший японський телеканал «NHK» і українська компанія «FILM.UA Group» уклали угоду про придбання прав на адаптування серіалу «Нюхач» в Японії. Серіал було презентовано того ж року, а головного героя виконав один із найвідоміших акторів Японії – Х. Абе [18].

У 2019 р. український фільм-мюзикл О. Дем'яненко «Гуцулка Ксеня» отримав гран-прі на кінофестивалі «Atami Film Festival 2019», а стрічку «Атлантида» В. Васяновича було відзначено спеціальним призом журі на Токійському міжнародному кінофестивалі. Того ж року Посольство України в Японії провело показ стрічки «Кіборги» в м. Йокогама [15]. На 2020 р. заплановано прем'єру фільму «Ціна правди» про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.

Японською мовою доступні такі українські стрічки, як «Тіні забутих предків», «Кіборги», «Плем'я», «Позивний “Бандерас”», «Майдан», «Сто-рожова застава», «Микита Кожум'яка» тощо.

Попри зазначене вище можна вважати, що потенціал українського кінематографа в Японії на цьому етапі не є достатньо розкритим. Тому на додаток до підтримки, яку надають японським дистриб'юторським компаніям та українським режисерам для участі в конкурсах, важливу роль у розповсюдженні українського кіно в Японії могло б відіграти державне сприяння перекладу стрічок японською мовою для їх показу під час заходів закордонних дипломатичних установ України, культурних асоціацій та організацій діаспори.

Співпраця в межах Олімпійських ігор. В Японії добре знають таких українських спортсменів, як С. Бубка, А. Шевченко, Я. Клочкова, О. Верняєв, І. Дерюгіна. Розвивається співпраця в царині сумо: український борець С. Соколовський, який переміг на європейському чемпіонаті із сумо у 2017 р. та посів друге місце на Чемпіонаті світу із сумо в США у 2018 р., вступив до Федерації сумо Японії [19]; а у 2019 р. українська команда сумо взяла участь у Турнірі імені Хакухо в Токіо. На Чемпіонаті з карате в Токіо 2019 р. пролунали імена українських каратистів А. Терлюги й С. Горуна, які завдяки своїм перемогам здобули право участі в Олімпійських іграх у Токіо [15].

Підписано угоди щодо організування тренувальних таборів збірної України напередодні Олімпійських ігор, зокрема Федерації легкої атлетики України в м. Касіхара (префектура Нара), Федерації карате у м. Хіно (префектура Токіо), федерацій плавання й синхронного плавання в м. Амагасакі (префектура Хіого), команди з голболу в м. Саппоро (префектура Хоккайдо). Завдяки урядовій програмі «Host Town» у зазначених регіонах розпочато іміджеві проекти з представлення України [15].

Проведення Олімпійських ігор надає додаткові можливості для просування культурної дипломатії України в Японії. У 2018 р. у м. Токіо було презентовано японське кімоно з українськими мотивами, створене за сприяння Посольства України в межах проекту «Imagine Oneworld Kimono Project», метою якого є презентування кімоно з національними мотивами різних країн світу під час Олімпійських ігор. Основні символи, використані в дизайні, – соняхи, писанки, лелеки, булава й пам'ятник Володимирі Великому.

Український борщ японського приготування на знак подяки другому секретареві Посольства України в Японії Віолетті Удовік за проведену лекцію про Україну (м. Хіно, 2019 р.)

Tasting of Ukrainian borsch prepared by the Japanese side as a sign of gratitude to Second Secretary of the Embassy of Ukraine in Japan Violetta Udovik for the delivered lecture on Ukraine (Hino, 2019)

Олімпійські ігри – це не тільки співпраця за лінією спорту, а й можливість представити Україну й започаткувати культурні зв'язки з регіонами Японії, які триватимуть поза межами проведення зазначених міжнародних змагань. Із цієї причини очікують, що інституції України, пов'язані у своїй діяльності з Японією та культурною дипломатією, зможуть утілити офлайн та онлайн заходи під час проведення Олімпійських ігор у 2021 р.

Інші іміджеві проєкти. Регулярно представлено фотовиставки про Україну з туристичної та історичної тематики в бізнес-центрах, громадських і навчальних закладах Японії. Зокрема, з 26 вересня до 30 жовтня 2018 року організовано фотовиставку про Україну з нагоди 27-ї річниці незалежності України в бізнес-центрі м. Токіо «World Trade Center Building». Було представлено популярні туристичні місця, історичні пам'ятки, краєвиди, традиційні вироби, національні страви. Виставки щодо подій Революції Гідності, подвигу Героїв Небесної Сотні й Голодомору проведено в містах Токіо, Цукуба, Кобе, Касіхара.

З 2018 р. за сприяння Посольства України в Японії забезпечено участь представників нашої держави в таких міжнародних культурних фестивалях: «Global Citizen Festa in Odawara» (м. Одавара, префектура Канагава), «Tokyo Tower Arts Festival» (м. Токіо), «Minato City World Carnival» (м. Токіо), «Global Festa Japan» (м. Токіо) [15].

Посилено культурну співпрацю з такими громадськими організаціями Японії, як «Friendship Exchange Council» (м. Токіо), «International Artist Association» (м. Токіо), Мистецька асоціація «Японія – Україна» (м. Йокогама), «Японсько-мистецька асоціація культурного обміну» (м. Осака).

Академічна співпраця. Станом на червень 2019 року, за даними Міграційної служби Японії, у країні перебувало 104 студенти, 30 викладачів і 8 дослідників з України [20].

В академічній сфері налагоджено взаємодію між університетами. Київський національний університет імені Тараса Шевченка активно співпрацює з університетами Японії, а саме Рюоку (м. Кіото), Тенрі (м. Нара), Цукуба (м. Цукуба), Аояма Гакуїн (м. Токіо).

У 2002 р. укладено угоду між Київським національним торговельно-економічним університетом і Університетом Сока, у 2003 р. – між Національним аграрним університетом України й Токійським аграрним університетом, у 2004 р. – між Національним університетом «Львівська політехніка», Львівським банківським інститутом Національного банку України, Львівським національним університетом ім. І. Франка, Київським інститутом східної лінгвістики і права й Судзукським міжнародним університетом [12, с. 199].

У 2010 р. формалізовано Угоду про співпрацю, що зокрема передбачає обмін студентами та науковцями, між Київським національним університетом імені Т. Шевченка й Осацьким університетом економіки й права. У 2014 р. Інститут агроєкології і природокористування НАН України уклав договір про співпрацю з Університетом Кобе. У 2017 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка врочисто відкрили «Global Japan Office» – представництво Токійського університету іноземних мов. У 2018 р. за сприяння Посольства України підписано Угоду про академічний обмін та співпрацю між Тоямським університетом міжнародних досліджень та Одеським національним університетом імені І.І. Мечникова [15].

Посол України в Японії та інші представники посольства проводять лекції та фестивалі української культури в провідних університетах Японії. Організовано засідання Асоціації українців Японії на чолі з професором Університету Кобе Гакуїн Й. Окабе двічі на рік.

Українську мову наразі викладають як факультатив у Токійському університеті іноземних мов. Українські студії є в Токійському університеті, університетах Хоккайдо, Васеда, Кобе Гакуїн, Кейо, Мейдзі Гакуїн тощо. Запроваджено курси української мови в МЗС Японії.

Подальшому розвитку досліджень про Україну сприятиме забезпечення японських навчальних закладів літературою про Україну, розповсюдження матеріалів про Україну японською мовою, проведення спільних семінарів, лекцій і конференцій, запрошення японських професорів

до України, підписання нових угод про академічні обміни, а також надання сприяння у виведенні досліджень про Україну з кафедр, де традиційно вивчають Росію, та їх розвитку як незалежного напрямку або елементу європейських студій. Розповсюдженню української мови сприяло б спрямування до Японії викладачів української мови й заснування безкоштовних курсів для охочих.

Українська громада в Японії. За даними Міграційної служби Японії, станом на червень 2019 року в державі проживають 1876 громадян України, більшість з яких (882 особи) мають статус постійного резидента (Міністерство юстиції Японії, 2019).

Основні осередки української громади в Японії розташовано в м. Токіо та м. Йокогама в префектурі Канагава, м. Нагоя в префектурі Аїті, м. Кіото й м. Осака в регіоні Кансай. З 2005 р. в Токіо працює українська православна Місія Святого Юди (Тадея) в Японії. У 2009 р. неформальна українська спільнота «Краєни» в м. Токіо відкрила українську недільну школу «Джерельце», а у 2018 р. у м. Нагоя місцеві активісти з України згідно із законодавством Японії заснували «Японсько-українську культурну асоціацію». За ініціативи української громади в містах Токіо та Нагоя постійно влаштовують мегамарші у вишиванках. Є дні української культури й політичні акції на підтримку України. Плідною є співпраця громади з Посольством України в Японії.

Важливу роль у популяризуванні позитивного іміджу нашої держави в Японії відіграють бандуристки та «культурні амбасадорки» Оксана Степанюк, сестри Катерина й Наталія Гудзій, які проживають у країні вранішнього сонця.

Туризм. Туристичний потенціал України представлено на тематичних виставках Японії та заходах Посольства України. У 2010 р. Міністр культури і туризму України М. Кулиняк відвідав Японію для відкриття Українського стенду на Всесвітній туристичній виставці JATA WTF 2010 у м. Токіо. У 2017 р. держави-членкині ГУАМ разом із Україною представили спільний стенд на щорічному японському туристичному ярмаркові «Tourism Expo Japan 2017» [15].

Ексклюзивні тури до України організовує японська туристична агенція «Jumbo Tours», а одна з найбільших агенцій «HIS» пропонує місцеві тури Україною. Деякі агенції на кшталт «Hankyu Kotsusha» пропонують регіональні тури за маршрутом Білорусь – Україна – Молдова.

Безвізовий режим, уведений для громадян Японії у 2005 р., безперечно, сприяє притоку японських туристів до України. Водночас брак прямого авіасполучення між Україною та Японією і поширення коронавірусної хвороби є викликами, з якими Україні необхідно впоратися з метою поліпшення її туристичної привабливості поміж японців.

Презентування Японії в Україні. Культурну дипломатію в нашій державі провадять Посольство Японії в Україні й Українсько-японський центр, а сприяють також програми Міністерства освіти, культури, спорту, науки й технологій Японії, Японської фундації та Японського агентства міжнародної співпраці.

Українсько-японський центр. У 2006 р. на базі Національного технічного університету України «КПІ» розпочав діяльність Українсько-японський центр, створений у межах Офіційної допомоги розвитку – програми японського МЗС.

Зазначений центр здійснює свою діяльність за такими напрямками: 1) організація курсів із вивчення японської мови; 2) запрошення до співпраці японських експертів, що сприятимуть реалізуванню спільних проєктів і програм; 3) заснування й забезпечення діяльності бібліотеки японської літератури (відеотеки, аудіотеки); 4) сприяння вивченню проблем розвитку за участю японських експертів; 5) створення курсів із вивчення ікебани, японської каліграфії, чайної церемонії, гри «го» (японські шахи); 6) проведення виставок у сфері освіти, науки, культури за участю японських партнерів; 7) організування бізнес-семінарів, семінарів із проблем співпраці трикутника наука – влада – промисловість, проблем енергозбереження тощо [21].

Українсько-Японський центр відіграє одну із центральних ролей у поширенні японської культури, традицій і мови в Україні.

Рік Японії в Україні. За результатами візиту П. Порошенка до Японії в 2016 р. було ухвалено рішення оголосити 2017-й «Роком Японії в Україні».

Зазначений захід за активної участі українських державних і приватних інституцій полягав у проведенні фестивалів японської культури, виставок, виступів японських артистів, майстер-класів, лекцій, спортивних змагань тощо. Серед основних подій можна зазначити: висаджування японських сакур на всій території України, яке організувало Посольство Японії; виставку японських традиційних ляльок «Окіагарі кобосі для Фукусіми: солідарність від України»; проєкт японського художника К. Міядзакі «Крізь стіни» («Over the Wall») зі створення муралів у Києві та Маріуполі; презентацію стилізованих під мангу картин про українських військових японської художниці Нацуме, а також проведення виставки «Уявний путівник: Японія» в Музейному комплексі «Мистецький арсенал» за участі Президента України П. Порошенка й Державного міністра закордонних справ Японії К. Накане.

Серед практичних результатів проведення «Року Японії в Україні» слід зазначити відкриття офісу Японського агентства міжнародної співпраці та спрощення процедури надання віз для українців [22].

Урядові програми Японії в освітній сфері. Просуванню японської м'якої сили в Україні сприяють програми японського уряду для фінансової під-

тримки українських студентів, дослідників і викладачів, які прагнуть навчатися в цій країні. Програми обміну фінансують дві японські установи, а саме Міністерство освіти, культури, спорту, науки й технологій та Японська фундація. Міністерство щорічно пропонує програми стажування за напрямками «Японська мова та японська культура», «Навчання в японському університеті», «Стажер-дослідник» і «Стажування для викладачів». Японська фундація, зі свого боку, розвиває програми за такими напрямками, як «Мистецтво й культурний обмін», «Навчання японської мови за кордоном», «Японські дослідження за кордоном та інтелектуальний обмін» [12, с. 199].

Культурні гранти. Іншим напрямом є надання грантів у сфері культури в межах Офіційної допомоги розвитку, що країна робить через Японське агентство міжнародної співпраці.

Станом на лютий 2018 року така допомога склала 4,9 млн дол. [19]. Було реалізовано проекти із закупівлі обладнання для театрів опери й балету, музичних шкіл, музеїв тощо. Культурні гранти, поміж інших, здобули Національна філармонія України (449 тис. дол.), Львівський національний академічний театр опери та балету імені С. Крушельницької (454 тис. дол.), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (430 тис. дол.), Донецький національний академічний театр опери та балету ім. А. Солов'яненка (580 тис. дол.), Харківський національний академічний театр опери та балету ім. М.В. Лисенка (430 тис. дол.) тощо [12, с. 185]. Також у 2019 р. Україна та Японія уклали міждержавну Угоду про надання гранту на закупівлю для Національної суспільної телерадіокомпанії України обладнання на суму понад 2 млн дол. [15].

Подальші перспективи співпраці. Безпроблемність двосторонніх відносин, розвиток співпраці на основі довіри й принципу взаємної допомоги та спільне популяризування універсальних цінностей як демократичних держав окреслюють позитивні перспективи щодо подальшого розвитку українсько-японських відносин у культурно-гуманітарній сфері, поглиблення міжкультурного діалогу й міжсуспільних обмінів.

Під час впровадження культурної дипломатії в Японії Україна має такі виклики, як географічна віддаленість, недостатні знання історії та культури України в японського населення, уявлення про Україну в окремих представників академічних та економічних кіл Японії через призму Росії та радянського минулого, різниця в підходах України та Японії до планування культурних заходів, брак українських ресторанів і культурного центру в японській столиці, тимчасова неможливість проведення культурних заходів і людських обмінів у зв'язку із поширенням COVID-19. Для розв'язання цих питань необхідно розробити комплексну стратегію та план дій із представлення культурної дипломатії України за кордоном та, зокрема, у Японії.

Фешн-шоу в українському стилі в «Bunka Fashion College»
(Tokio, 2019 р.)

Ukrainian-style fashion show at Bunka Fashion College
(Tokyo, 2019)

Для України може бути цікавим досвід Японії у таких сферах, як розвиток суспільного мовлення на прикладі діяльності «Японської телерадіомовної корпорації»; створення Музею територій і суверенітету Японії, у якому презентовано історію «північних територій», що їх окупувала СРСР наприкінці Другої світової війни; ухвалення законодавства щодо захисту корінних народів Японії, заснування музею-скансену культури Аїну й написання посібників із вивчення айнської мови; створення регіональних брендів шляхом впровадження концепції «Yuru-kyara» (персонажі, створені для привернення уваги до якогось географічного району або організації) та стратегії розвитку внутрішнього туризму; реєстрування японської кухні як нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, а також заснування інституту «Living National Treasure» (термін на позначення осіб, сертифікованих як спеціалісти у сфері створення важливих нематеріальних культурних цінностей).

Висновки. Культурна співпраця, розпочата наприкінці XIX – на початку XX ст., заклала важливі передумови для розвитку в часи незалежності України. На сучасному етапі обом країнам удалося налагодити «комунікаційний міст» завдяки плідній співпраці з реалізування культурно-гуманітарних, освітніх і спортивних заходів. Стрімкий розвиток культурної та публічної дипломатії в Україні, інституціоналізація цього напряму роботи

на державному рівні й запровадження бюджетних програм заради втілення культурних проєктів відкривають додаткові можливості для забезпечення комплекснішого представлення України. Найвизначнішою подією в цьому контексті є заснування Українського інституту й ухвалення стратегії його розвитку в 2020–2024 рр., яка передбачає започаткування діяльності в Японії. Унікальним приводом для втілення цих планів є проведення Олімпійських ігор у Токіо, заплановане на 2021 р., та представлення України в межах «Культурної олімпіади». З огляду на поширення коронавірусної хвороби, доцільно забезпечити підготовку не тільки традиційних, а й віртуальних заходів для презентування туристичного потенціалу України та популяризування її позитивного іміджу в Японії.

1. Academy for Cultural Diplomacy (2013). *A lecture by Dr Joseph S. Nye. Distinguished Service Professor, Harvard University* [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=IOsUilwRstQ>. [in English]
2. Institute for Cultural Diplomacy (2020). *What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power?* Retrieved from http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy. [in English]
3. Ogoura, K. (2008). *Japan's Postwar Cultural Diplomacy*. Center for Area Studies. Working Paper № 1/2008 [online]. Available at: https://www.fu-berlin.de/sites/cas/medienordner/CAS-WP/cas-wp_no_1-08.pdf. [in English]
4. Маценко Г. Книга рекордів України. Людина і суспільство. У світі науки і техніки. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. 112 с.
5. Пересунько Т. «Симон Петлюра інтернаціоналізує українське питання піснею»: невідома історія триумфу «Щедрика» в Європі [Електронний ресурс] // Історична правда. 24 жовтня 2020. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/28/156943/>
6. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2010). *Nippon bankoku hakurankay e no miti* [Japan's Way to International Exhibitions]. [online]. Available at: https://www.mofa.go.jp/mofaj/annai/honsho/shiryo/banpaku/pdfs/banpaku_kai-satsu.pdf. [in Japanese]
7. Павленко С. (2015). Експозиція японських товарів при японському імперському консульстві в Одесі наприкінці XIX ст. як елемент іміджевої політики Японії [Електронний ресурс] // *Східний світ*. 2015. № 3. С. 27–36. Режим доступу: <http://oriental-world.org.ua/sites/default/files/Archive/2015/3/5.pdf>
8. Gadjeva, N. (2018). Japan's Public Diplomacy in Practice: The case of Bulgaria. *Ritsumeikan Kokusai Kenkyu*, Issue 32-1, pp. 179-202. [in English]
9. Paku, S. (2017). *Teikoku to sengo no bunka seisaku: butai no ue no nipponzo* [Cultural Policy in the Imperial and Postwar Period: the Image of Japan on the Stage]. Tokyo: Ivanami. [in Japanese]
10. Ministry of Foreign Affairs of Japan (2019). *Japan's Foreign Policy to Promote National and Global Interests. Diplomatic Bluebook 2019* [online]. Available at: <https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2019/html/chapter3/c030402.html>. [in English]
11. Agency for Cultural Affairs of Japan (2019). *Wagakuni no bunka seisaku* [Cultural Policy of Our State]. *White Book* [online]. Available at: https://www.bunka.go.jp/tokei_hakusho_shuppan/hakusho_nenjihokokusho/r01_bunka_seisaku/pdf/r1421859_00.pdf. [in Japanese]
12. Удовік В. Японсько-українські відносини (1991–2016 рр.): дис. ... канд. наук: 07.00.02, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 2017.
13. Бондаренко О. (2020). 4 травня 1885 року народився великий піаніст Лео Сирота [Електронний ресурс] // Рідна країна. 2020. Режим доступу: https://ridna.ua/2020/05/4-travnya-1885-roku-narodyysya-velykyj-pianist-leo-syrotat/?fbclid=IwAR1qhezTDSHaWw5qoE1UBQgf6mlxmbnLRC20PhQ0fS_d-B-AoTID6M31si0
14. Udovik, V. (2012). *Nihon to ukuraina to no sogo kankeysj* [History of Ukrainian-Japanese Mutual Relations]. Master's thesis. University of Tokyo. [in Japanese]
15. Посольство України в Японії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://japan.mfa.gov.ua/>
16. Браиловская Г. New Now Gallery представить українське мистецтво на Tokyo International Art Fair [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний портал «In-Art». 25 травня 2018. Режим доступу: <http://be-inart.com/post/view/2573>.

17. Оперна співачка Оксана Степанюк: мене визнали кращою в головній ролі в японській драмі [Електронний ресурс] // Літературна Україна. 30 квітня 2020. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3014329-operna-spivacka-oksana-stepanuk-v-tokio-mene-viznali-krasou-vikonaviceu-golovnoi-rol-i-v-aponskij-drami.html>
18. Формат українського серіалу «Нюхач» продано в Японію [Електронний ресурс] // FILM.UA Group. 1 жовтня 2015. Режим доступу: <https://film.ua/uk/news/1366>
19. Посольство Японії в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ua.emb-japan.go.jp/itprtop_uk/index.html
20. Ministry of Justice of Japan (2019). *Zairyu gaikokudzin tokei* [Statistics on Foreigners Staying in Japan]. [online]. Available at: http://www.moj.go.jp/housei/toukei/toukei_ichiran_touroku.html. [in Japanese]
21. Українсько-японський центр [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kpi.ua/uajc>.
22. Udovik, V. (2018). *Ukuraina ni okeru nikhonnen: sono kekka to nikokukan kankey no soray e no imiai nitsuyte* (Year of Japan in Ukraine: Results and Impact on the Future of Bilateral Relations). *Kobe Gakuin Economic Papers*, Issue 50/3, pp. 65-70. [in Japanese]

Violetta UDOVIK,

PhD in History,

Second Secretary of the Embassy of Ukraine in Japan

CULTURAL DIPLOMACY AS ‘COMMUNICATION BRIDGE-BUILDING’ BETWEEN UKRAINE AND JAPAN

Abstract. The article examines the history of Ukrainian-Japanese cultural relations, the development of cultural diplomacy in Ukraine and Japan, the major points in the positioning of the Ukrainian state in the Land of the Rising Sun and vice versa as well as further prospects for cooperation in this area. In spite of the geographical remoteness of our country from Japan and the thorny history of nation-building in Ukraine, Ukrainian-Japanese contacts trace their origins as early as the late 19th and early 20th centuries, which laid an essential foundation for their development during Ukraine's independence. The author states that at the current stage both countries have managed to forge a ‘communication bridge’ thanks to fruitful cooperation in implementing cultural, humanitarian, educational, and sports projects. It is noted that the rapid development of cultural and public diplomacy in Ukraine, the institutionalisation of this area of activity at the national level as well as the introduction of budgetary programmes for putting into practice cultural projects open up additional opportunities for ensuring a more comprehensive presentation of Ukraine in Japan. In this regard, the establishment of the Ukrainian Institute and the adoption of its development strategy for 2020–24 providing for its functioning in Japan is viewed as a momentous occasion. The author draws attention to the fact that holding the Olympic Games in Tokyo in 2021 and the presentation of Ukraine within the Cultural Olympiad are a unique pretext for realising these plans. Given the spread of coronavirus, it is proposed to ensure the organisation of not only traditional but also online events with a view to presenting Ukraine's tourist potential and promoting its positive image in Japan.

Keywords: cultural diplomacy, Ukraine, Japan, Ukrainian-Japanese cultural relations, public diplomacy, Ukrainian Institute, Tokyo, Olympic Games.

Юрій БОГАЄВСЬКИЙ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби*

ВІН ДО ОСТАННЬОГО ПОДИХУ ВБОЛІВАВ ЗА УКРАЇНУ

I.M. Самійленко I.M. Samilenko

Анотація. Статтю присвячено спогадам автора про відомого громадського й політичного діяча Івана Матвійовича Самійленка, останнього Голови Уряду Української Народної Республіки в екзилі, діяльність якої на чужині тривала понад 70 років. Іван Матвійович – знаний публіцист, історик і професор, був активним дослідником причин і наслідків штучного Голодомору в Україні в 1932–1933 роках, представником Державного Центру УНР в екзилі при Комісії Конгресу США з дослідження причин Голодомору, її академічним консультантом.

Автор вдячний долі за знайомство з такою неординарною особистістю, якою був Іван Матвійович Самійленко, і закликає не забувати справжніх патріотів України.

Ключові слова: Українська Народна Республіка в екзилі, Державний Центр УНР, Конгрес США, спогади, чужина.

Ці чергові спогади про незабутні епізоди в моїй багаторічній дипломатичній службі, а таких було чимало, я присвячую світлій пам'яті Івана Матвійовича Самійленка, відомого громадського й політичного діяча, останнього Голови Уряду Української Народної Республіки в екзилі¹, діяльність якої на чужині загалом тривала понад 70 років.

Деякою мірою мої спогади є також відгуком на Постанову Верховної Ради України від 3 грудня 2019 року № 325–ІХ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2020 році», якою в переліку відомих подій згадано й сто років з часу заснування Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі.

¹ Від англomовного слова *exile* – заслання, вигнання, еміграція з країни (переважно за політичними мотивами).

Заснували ДЦ УНР 12 листопада 1920 року згідно із «Законом про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці», і відтоді він став «речником української нації в її боротьбі за самостійну і незалежну Українську Державу».

Вважаю за доцільне також нагадати, що в серпні поточного року виповнилося 28 років, відколи на врочистому засіданні Верховної Ради 22 серпня 1992 року останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк у присутності Голови ВР, народних депутатів, а також членів Уряду передав першому Президентові незалежної України Леоніду Макаровичу Кравчуку Заяву та Грамоту про «складення ДЦ УНР своїх повноважень і припинення його діяльності».

А 24 серпня, в день відзначення першої річниці відновлення незалежності України (саме відновлення, а не проголошення. – *авт.*) в Маріїнському палаці в Києві Л.М. Кравчук під час одержання символів і регалій УНР та її Державного Центру наголосив: «Цей акт повинен нагадати всім, що Україна веде свій родовід, свою політичну, державницьку біографію від історичних часів, які надають силу і велич нашому народові, – від часів Київської Русі, Козацько-Гетьманської держави й Української Народної Республіки».

Передавання атрибутів державного екзильного Уряду УНР першому Президентові України Леоніду Кравчуку. 24 серпня 1992 року, Київ. На фото крайній зліва – І.М. Самійленко, у центрі – перший Президент України Леонід Кравчук, крайній справа – Голова Верховної Ради І.С. Плющ

Handover of the attributes of the State Government of the Ukrainian National Republic in exile to the first President of Ukraine Leonid Kravchuk. 24 August 1992, Kyiv. Leftmost – I.M. Samilenko, in the centre – the first President of Ukraine Leonid Kravchuk, rightmost – the Chairman of the Verkhovna Rada I.S. Plushch

У цих двох історичних заходах узяв участь й Іван Самійленко. Він, зокрема, передав Президентові України державну печатку УНР і пам'ятну книгу-альбом, у якій, окрім світлин засновників і творців новітньої української держави ХХ століття, представлено також фотографії послідовників ідеї Української Народної Республіки, які віддано служили українському народові на чужині.

Я познайомився з Іваном Матвійовичем, знаним публіцистом, істориком і професором, коли працював у Нью-Йорку (США) заступником Постійного представника України при Організації Об'єднаних Націй (1996–1998 рр.). Незважаючи на велику різницю в роках, між нами одразу встановилися добрі, а б навіть сказав, дружні стосунки, які тривали й після мого призначення Генеральним консулом України в Нью-Йорку (1998–2000 рр.).

У процесі виконання моїх нових службових обов'язків я часто зустрічався з Іваном Матвійовичем (саме так, за нашою традицією, ми до нього зверталися), на долю якого випало чимало нелегких випробувань, що лише посилили його любов до України.

Відірваний не зі своєї волі від рідної землі² на понад 50 років, він уперше прилетів до України із США в 1992 році разом із сином Олегом та рідним братом Василем Матвійовичем.

Ми підтримували наші дружні взаємини й протягом років моєї роботи на посаді Надзвичайного і Повноважного Посла України у Федеративній Республіці Бразилії (2001–2006 рр.). За кілька днів до завершення моєї дипломатичної місії в цій державі я зателефонував йому, щоб попрощатися. На жаль, довідався про те, що 18 червня того ж року померла його дружина Діна Василівна, і ця втрата була для Івана Матвійовича надто тяжкою. Під час нашої розмови він сказав, що скоро настане і його година... «Юрію Вадимовичу, – з гіркотою в голосі попросив він мене, – передайте в Києві, що Іван Самійленко багато років і за океаном працював заради України, але ніхто доброго слова за це мені не висловив». Певною мірою я виконав тоді це справедливе його прохання.

Того ж року, 3 листопада, завершився земний шлях і самого Івана Матвійовича. Цю сумну звістку я дізнався вже після завершення моєї дипломатичної служби, читаючи випуск українсько-американської газети «Свобода» від 17 листопада 2006 року, яка надійшла на мою адресу в Києві лише в січні 2007-го. Моє співчуття під назвою «Пам'яті непересічного українця» було опубліковане в цій газеті 23 лютого.

У моїй пам'яті Іван Матвійович Самійленко донині залишається справжнім патріотом землі, де він народився.

² Народився І.М. Самійленко в 1912 році в с. Валки Прилуцького повіту Полтавської губернії, яка входила до Російської імперії.

Ми поважали один одного, досить відверто обмінювалися думками щодо розвитку подій в Україні та її майбутнього. Хоч наші оцінки й погляди часом не збігалися, Іван Матвійович не втрачав віри в те, що кращі часи для незалежної України, без якої він не уявляв свого життя, ще попереду.

Для мене особисто такі неформальні бесіди з людиною, яка не лише бачила, а й пережила багато чого у своєму житті, були не лише приємними, а й багато в чому пізнавальними.

На його запрошення я з моєю дружиною Ольгою кілька разів побували в затишній оселі подружжя Самійленків недалеко від Нью-Йорка, де нас із щирою українською гостинністю приймала Діна Василівна, яка на першій же зустрічі попросила не називати її «пані», наголосивши при цьому, що вона також народилася на українській землі.

Головою Уряду УНР в екзилі Іван Самійленко пробув з 19 червня 1989-го до 24 серпня 1992 року. У своєму виступі з нагоди його призначення на цю

Бесіда з І.М. Самійленком на одному з громадських заходів у Нью-Йорку
Conversation with I.M. Samiilenko at a public event in New York

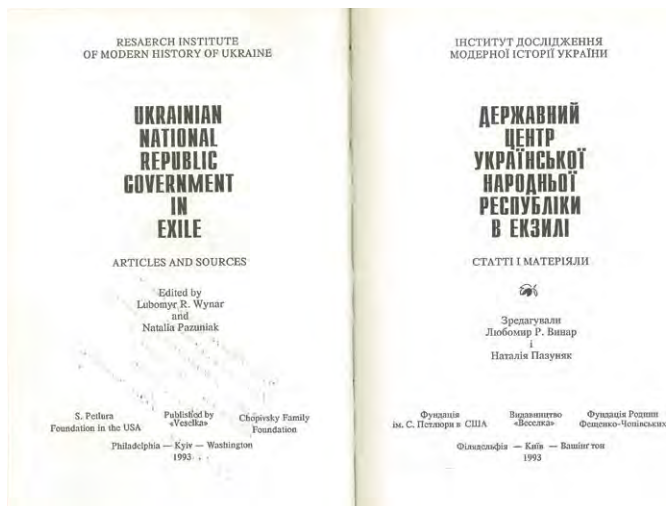
У приватній оселі Івана Матвійовича та Діни Василівни на «згадку приємної і пам'ятної зустрічі», м. Хантінгтон, штат Нью-Йорк, серпень 1999 року

In the private home of Ivan Matviiovych and Dina Vasylivna in 'remembrance of a pleasant and memorable meeting', Huntington, New York, August 1999

відповідальну посаду він сказав наступне: «Служба Україні і українському народові – це найсвятіше й найбільш благородне, що може бути в житті свідомої української людини. Для нас же Україна є душа і серце, наша духовна рідна хата. Історія покаже, що жертвенність наших батьків наколи не загине, тому що ціллю їх було не підкоряти й поневолювати інші народи чи здобувати владу для себе, але боронити свою свободу та природні права українського народу. Я належу до цього народу. Я є гордий його живучістю. Народу, який хоч і робив помилки, падав, але ніколи не корився, не тратив своєї надії, він тихо, але певно лікував свої рани, готував і готує себе до недалекого світлого майбутнього»³.

У цитованій книзі, яку Іван Матвійович подарував мені зі словами «на добру і пам'ятну згадку», я прочитав з інтересом також його статтю про перший етап діяльності ДЦ УНР в екзилі (1920–1948 рр.), в якій він, зокрема, наголосив на такому: «Оглядаючись на пройдений тяжкий і жертвенний шлях нашого народу на Україні та згадуючи віддану службу йому ДЦ Української Народньої Республіки на чужині, ми можемо з гордістю сказати, що Уряд УНР виконав свій святий обов'язок перед своїм народом. Ідею визволення України він зберіг непорушно до кінця»⁴.

До останнього свого подиху він уболівав за Україну. Тому дуже важливо, щоб це добре усвідомили й пам'ятали наші політики, які безпідставно вважають себе «стовпами суспільства», не роблячи належних висновків із тих численних помилок, яких припускалися різні покоління наших урядовців і політиків протягом усіх років незалежності України.

Ще за його життя 28 листопада 1997 року Міністр закордонних справ України Геннадій Йосипович Удовенко, який того року був також Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, надіслав йому такого коротенького

листа: «Вельмишановному Івану Матвійовичу з великою повагою і вдячністю за Ваш видатний внесок у виборення Україною своєї незалежності та її зміцнення».

У моїй домашній «книгарні» є й видана центром «Просвіта» в 1998 році написана Іваном Матвійовичем брошура – історичний нарис під назвою «Соціо-політичне тло голодового геноциду в Україні (комунізм – смертельний ворог села)» – про «бачене, пережите і непростене» ним особисто. Він був активним дослідником причин і наслідків штучного Голодомору в Україні 1932–1933-го років, який був організований радянським режимом, Головою громадського комітету Нью-Йорка з відзначення 25-ї річниці цієї чергової трагедії для українського народу, членом екзекутиви крайового громадського комітету США із вшанування пам'яті мільйонних жертв того Голодомору, представником Державного Центру УНР в екзилі при Комісії Конгресу США з дослідження причин цього великого голоду, її академічним консультантом.

Я безмежно вдячний долі, яка дала мені можливість не лише як дипломатові, а й як громадянину України пізнатися і з такою неординарною особистістю, якою був Іван Матвійович Самійленко.

Про таких справжніх патріотів України не слід забувати, бо своєю їй відданістю вони заслужили, щоб про них не лише пам'ятали, а й пом'янули їх «незлим тихим словом».

Yuri BOHAYEVSKYI,
*Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary,
veteran of the diplomatic service*

HE WAS ANXIOUS ABOUT UKRAINE TILL HIS LAST BREATH

These new memoirs about unforgettable episodes in my long-term diplomatic service, and there were many of such moments, I dedicate to the memory of Ivan Samilenko, a well known public and political figure, the last Head of Government of the Ukrainian National Republic in exile, whose activities abroad lasted for over 70 years.

To some extent, these memoirs are also my personal response to the Resolution of Ukraine's Verkhovna Rada of 3 December 2019 No. 325-IX 'On the observation of memorable dates and anniversaries in 2020', which, in the list of famous events, also mentions a centenary since the foundation of the State Centre of the Ukrainian National Republic in exile.

The latter was established on 12 November 1920 in accordance with the Law 'On the provisional Supreme Administration and the procedure of legislation in the Ukrainian National Republic' and since that time it fulfilled the function of a 'spokesman for the Ukrainian nation in its struggle for a sovereign and independent Ukrainian State'.

I consider it also expedient to remind that in August of the current year we marked the 28th anniversary of the day when, at the solemn meeting of Verkhovna Rada on 22 August 1992, Mykola Plavchuk, the last President of the Ukrainian National Republic in exile, in the presence of the Verkhovna Rada Chairman and people's deputies, as well as members of Ukraine's Government, handed over to Leonid Kravchuk, the first President of independent Ukraine, the Declaration and Diploma on the 'renunciation by the State Centre of the Ukrainian National Republic of its authorities and cessation of its activities'.

And on 24 August, on the day of celebrating at the Mariinskyi Palace in Kyiv the first anniversary of the restoration of Ukraine's independence (it was exactly a restoration, but not a proclamation – the author's note) L. M. Kravchuk, while receiving the symbols and regalia of the UNR and its State Centre, stated the following: 'This act should remind everyone that Ukraine's descent, its political and national biography have roots from historical times, which give strength and greatness to our people – from the times of Kyiv Rus, the Cossack-Hetman State and the Ukrainian National Republic'.

Ivan Samilenko took part in both of those historical events. In the Mariinskyi Palace, he, in particular, presented to the President of Ukraine the state seal of the Ukrainian National Republic and a commemorative album-book, which, in addition to photos of the founders and creators of the modern Ukrainian state of the 20th century, also included the photographs of the followers of the idea of the Ukrainian National Republic, who faithfully served the Ukrainian nation abroad.

I made the acquaintance with Ivan Samilenko, a well-known political writer, historian and professor, during my work in New York (USA) as Deputy Permanent Representative of Ukraine to the United Nations (1996–98). Despite essential age differences, we established from the very beginning good, I would even say friendly relations, which remained unchanged after my appointment as Consul-General of Ukraine in New York (1998–2000).

In the process of performing my new official responsibilities, I often met Ivan Matviyovych (that was the way how we addressed him according to our tradition), who had experienced a lot of difficult challenges and tests, but all that only strengthened his love for Ukraine.

Isolated, against his own will, from his native land for over 50 years, he arrived in Ukraine from the United States for the first time in 1992 together with his son Oleh and brother Vasyly.

Our friendly relations were preserved during my work as Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the Federative Republic of Brazil (2001–2006). A few days before the end of my diplomatic mission in this state, I called him to bid farewell. Unfortunately, I found out about the death of his wife Dina, who passed away on 18 June 2006, and that was a very serious loss for Ivan Matviyovych. During our conversation he said that soon his time will also come... “Yuri Vadymovych, – he asked me with a bitter voice, – tell the people in Kyiv that for many years overseas Ivan Samilenko has worked for the sake of Ukraine, however nobody said a good word to me for that”. In some way, I then realized his fair request.

On 3 November of the same year, Ivan Samilenko’s earthly lifetime also completed. I learned about this sad news after my retirement from diplomatic service and when I received the Ukrainian-American newspaper *Svoboda* dated 17 November 2006, which, unfortunately, arrived at my address in Kyiv only in January of 2007. My letter with condolences, entitled *In Memory of a Remarkable Ukrainian* was published in this newspaper on 23 February.

In my memory, Ivan Samilenko still remains a true patriot of the land where he was born.

We enjoyed mutual respect and exchanged, in a very frank manner, our opinions concerning the development of events in Ukraine and its future. Despite the fact that our assessments and visions sometimes did not concur, Ivan Samilenko did not lose his faith that the best times for independent Ukraine, without which he could not imagine his life, were still ahead.

For me personally, such informal conversations with a person who had not only seen but also experienced so much during his lifetime were not only pleasant but, in many respects, also cognitive.

At his invitation, several times I and my wife visited the cozy house of the Samilenko couple, not far from New York, where we enjoyed a sincere Ukrainian hospitality of his wife Dina Vasylivna, who at our first meeting asked us not to call her 'lady', because she also was born in the land of Ukraine.

As Head of Government of the Ukrainian National Republic in exile Ivan Samilenko was engaged from 19 June 1989 to 24 August 1992. During his nomination to this responsible position he said the following: 'To serve Ukraine and the Ukrainian people is the holiest and most noble thing that can happen in the life of a conscious Ukrainian person. For us, Ukraine is the heart and soul, our spiritual home. The history will prove that the sacrifices of our parents will never perish, because their goal was not to conquer and subjugate other nations or to gain the power for themselves, but to defend their freedom and natural rights of the Ukrainian nation. I belong to this nation. I am proud of its vital energy. To the nation which, although it made mistakes and lapsed, never obeyed and did not abandon its hope, quietly but duly assured healed its wounds, has prepared and prepares itself for a better tomorrow'.

In the book quoted, which Ivan Samilenko presented to me with the words 'for good and memorable remembrance', I have read with great interest his article about the first stage of activities of the State Centre of the UNR in exile (1920–48), in which he, in particular, made an accent on the following: 'Looking back on the arduous and sacrificial path passed by our people in Ukraine and remembering the dedicated service to it of the State Centre of the Ukrainian National Republic abroad, we can proudly say that the Government of the UNR has fulfilled its sacred duty for its people. It preserved the idea of Ukraine's liberation inviolable to the end'.

Ivan Samilenko was anxious about Ukraine till his last breath. Therefore, it is very important that this fact should be duly realized and remembered by our politicians, who, with no adequate reason, consider themselves the 'pillars of society', without drawing proper conclusions from numerous mistakes made by different generations of our government officials and politicians during all years of Ukraine's independence.

On 28 November 1997, when Ivan Samilenko was still alive, Hennadii Udovenko, Ukraine's Minister of Foreign Affairs, who was also President of the 52nd Session of the UN General Assembly that year, sent him the following short message: 'To dear Ivan Matviyovych, with great respect and gratitude for your outstanding contribution to winning and strengthening by Ukraine its independence'.

In my home 'library' I have also a pamphlet – a historical essay written by Ivan Samilenko and issued by the Prosvita publishing house under the title *Socio-Political Background of the Famine Genocide in Ukraine (Communism as the Mortal Enemy of the Village)*, which was the first-hand story about what the author personally 'saw, experienced, and never forgave'. He actively examined the causes and consequences of the artificial famine in Ukraine that was organized in 1932–33 by the Soviet regime. He was also a Chairman of the New York Public Committee to mark the 25th anniversary of another tragedy for the Ukrainian people, a member of the Executive Board of the US Regional Public Committee to honor the memory of millions of victims of that famine, represented the State Centre of the Ukrainian National Republic in exile in the US Congress Commission which investigated the causes of this great famine, and also as academic consultant for this Commission.

I am very grateful to my destiny, which gave me not only as a diplomat but also as a citizen of Ukraine the opportunity to be acquainted with Ivan Samilenko, who was a unique personality.

Such genuine patriots of Ukraine should not be forgotten, because by their devotion to it they deserve not only to be remembered but also commemorated with a 'softly-spoken kindly word'.

Віктор ГУДЗЬ,

*доцент кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
доктор історичних наук, доцент;*

Олександр СИТНИК,

*завідувач кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького,
доктор історичних наук, доцент*

Рецензія

**на книгу «Україна в історії Європи XIX — початку XXI ст.: історичні
нарис: монографія» за ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського
(К.: Інститут історії України НАН України, 2020. 814 с.)**

Проблеми наростання глобальних ризиків та загроз виживанню людства в епоху постіндустріального інформаційного суспільства потребують нагального розв'язання в межах міжнародної спільноти. Водночас геополітичне та цивілізаційне місце України в сучасному світі актуалізує проблему позбавлення ментальної спадщини постгеноцидного суспільства й осмислення національної історії як частини європейської. З огляду на значення людського капіталу, частка якого у високорозвинених країнах світу сягає 80% приросту національного багатства, архіважливим нині для України є випереджувальний розвиток освіти й науки, розширення меж міжкультурної взаємодії. У цьому контексті колективна монографія науковців відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту історії України НАНУ спільно з істориками інших українських наукових установ та вишів є не лише науково корисною, а й суспільно важливою. Актуальність предмета дослідження київських учених підтверджує, що з понад 3-х тис. дисертацій з історії, захищених за роки незалежності України до 2010 р., близько 400 праць припало на спеціальність «всесвітня історія». З них кожне десяте дослідження захи-

стили під час виконання комплексної теми «Україна у всесвітньому історичному процесі» аспіранти, здобувачі та співробітники цього відділу, зокрема й автори рецензованого видання [1]. Ученим належать чимало інших публікацій, що охоплюють різні виміри європейської історії та історичних зв'язків України з Європою. Водночас, як зазначив керівник відділу д.і.н. С.В. Віднянський, залишається широке поле для студювання численних «білих плям» європейської історії, зокрема Центрально-Східної Європи, як у хронологічному, так і в діяхронічному вимірах [2]. Монографія, яку власне обрано для рецензування, є зразком комплексного проблемно-хронологічного дослідження за трьома тематичними напрямками, виділеними в окремі повноцінні за змістом розділи.

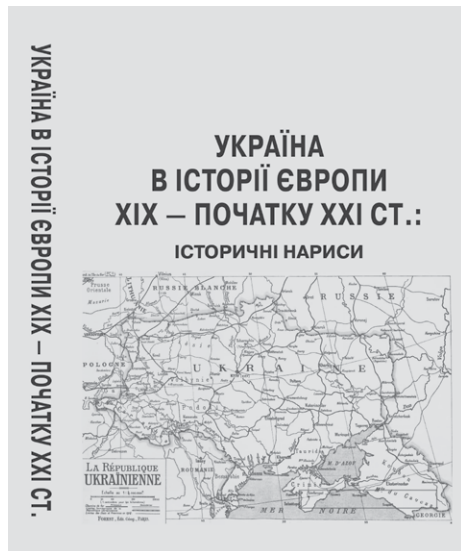
У першому розділі праці йдеться про європейські рецепції України в XIX – на початку XX ст. з акцентом на українсько-слов'янські й українсько-німецькі культурні взаємини.

У другому розділі монографії досліджено питання дипломатичної та військової історії XX століття, роль української міжвоєнної еміграції в актуалізації «українського питання» в Європі.

Останній, третій розділ монографії присвячено політико-правовим питанням відносин України з Європейським Союзом.

Загалом, аналізуючи оригінальні за постановкою проблеми й змістом історичні нариси «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.», можна дійти таких висновків.

Праця науковців відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України є комплексною, адже охоплює хронологічний, тематичний і географічний виміри в координатах Україна – Європа. Свої теоретичні положення та висновки науковці ґрунтують на авторитетній і розлогій джерельній базі, що містить матеріали архівних фондів, нормативні документи, публікації кількома іноземними мовами. Застосовано ефективні методологічні підходи й багатий методичний інструментарій, що сприяло всебічному висвітленню авторами предметів дослідження, які істотно відрізнялися по окремих підрозділах у межах загальної студії системи взаємовідносин Україна – Європа.

Попри виправдану завданнями роботи та принципом історизму побудову дослідження за проблемно-хронологічним методом, можна виділити кілька основних тематичних напрямів, які, на нашу думку, найбільш повно та всебічно висвітлені в рецензованій праці.

Насамперед, ідеться про зв'язки України з Німеччиною, студії яких зайняли близько третини монографії та стали рефлексією на історично вагомий і різнобічний вплив на європейську політику й вирішення «українського питання». Дослідження спектра українсько-німецьких відносин, по-перше, відзначається ґрунтовною джерельною базою, вправним володінням міждисциплінарними науковими методами; по-друге, вирізняється всебічністю тематичного охоплення: українська проблематика в німецькій літературі, наукові студії українців у Німеччині, просвітницька діяльність німецької громади на теренах Наддніпрянщини, українська еміграція в Німеччині, дипломатичні зв'язки двох країн, Україна й Німеччина у світових війнах та російсько-українській війні тощо. Вдало поєднано дослідження німецьких і українських локальних спільнот в еміграції з макроісторичним виміром їхніх міжнародних зв'язків у часі й просторі.

Ґрунтовно досліджено також взаємозв'язки українців зі слов'янськими народами, передусім із болгарським, польським, чеським. Представлено фаховий аналіз стану освіти й культури чеських і польських поселенців на Волині, культурних та наукових зв'язків українців із Чехословаччиною, наукові й літературні впливи України в Болгарії, життя української творчої діаспори в ЧСР, ставлення чеської та угорської влади до українців Закарпаття, самовизначення Карпатської України, події в Чехословаччині 1968 р. і реакцію на них в Україні тощо.

Ретельно простежено бачення європейських держав «українського питання» напередодні двох світових воєн і російської гібридної війни з Україною. Зокрема, слушно наголошено, що ні в 14 пунктах Вільсона, ні в планах Версальських миротворців, ані в розкладах Гітлера й Сталіна Українській державі місця не було, і лише з відновленням незалежності в 1991 р. європейці стали сприймати Україну як суб'єкта міжнародних відносин.

Автори монографії виявили глибоке розуміння процесів глобалізації, інформаційної революції, євроінтеграції, значення правових оцінок європейськими інституціями російського вторгнення в Україну. Зокрема, в останньому підрозділі успішно проведено компаративний аналіз ставлення влади та політикуму ФРН, Франції, Австрії до російських гібридних дій на Донбасі й у Криму в поєднанні з дослідженням політичних процесів у цих країнах.

Ще однією наскрізною й добре виписаною сюжетною лінією в другому та третьому розділах є історія української дипломатії періодів незалежності й радянської доби та культурної дипломатії України в ЮНЕСКО.

Відзначаючи високий фаховий рівень усього авторського колективу, на нашу думку, можна виділити, за критеріями збалансованості теоретичного й фактологічного наповнення, аналітичного й синтезного підходів тематичні підрозділи 1.2, 1.3, 3.2, 3.5 та майже весь 2-й розділ. Наприклад, підрозділ 1.2 – це своєрідна «монографія в монографії» за ґрунтовністю та новизною для україністики джерельної бази (посилання на кілька сотень різномовних джерел), міждисциплінарною методологією, тематикою, за осмисленням ідейного наповнення німецькомовної історіографії, ця частина книги демонструє яскравий зразок сучасної інтелектуальної історії.

Водночас, оперуючи репрезентативною джерельною базою, більшість авторів монографії (за винятком підрозділів 1.2, 2.7, 3.1, 3.2, 3.5), недостатньо уваги надали історіографічному аспекту в контексті визначення дослідницьких завдань та дискусійних питань, хоча, як видно з їхніх посилань, існують наукові монографії, зокрема й членів авторського колективу, в яких якісно розроблено представлену тематику.

Лише окремі дослідники, крім висновків, представили своє бачення подальшої розробки теми чи перспективні сценарії розвитку проаналізованих ними політичних подій (1.2, 2.7, 3.4, 3.5), а деякі інші, насамперед у першому розділі, дещо перевантажені позитивістським описом фактів за недооцінки теоретичних побудов синтезних узагальнень.

Назва підрозділу 2.7, на наш погляд, лише частково передає його зміст, бо матеріал, безпосередньо пов'язаний з УРСР, поступається за обсягом аналізу співпраці в межах РЕВ та реакції українців на радянське вторгнення в Угорщину й Чехословаччину. Намагання охопити внутрішні зміни радянських режимів, події в окремих країнах Європи, економічні зв'язки СРСР порушило послідовність викладу. Водночас автор підрозділу продемонстрував фахове розуміння концепту «Східна Європа» та, насамкінець, виокремив європейські висновки посткомуністичної трансформації для України.

Імовірно, наукові зацікавлення і жанр історичних нарисів зумовив вибір авторським колективом тематики окремих розділів, але, на нашу думку, дослідження набуло би більшої комплексності із залученням до аналізу українсько-польських взаємин у XIX–XXI ст. та сучасних сюжетів відносин України з державами Балтії, Вишеградською групою, країнами Закавказзя, Туреччиною, Румунією, Молдовою, Білоруссю, а також геополітичних і безпекових проблем у межах Україна – НАТО тощо. А втім, такі побажання можуть бути здійснені під час реалізації наступних дослідницьких планів потужного колективу вчених.

Загалом, акцентуючи увагу на тому, що Україна, виробивши своєрідну ментальність і стійкість народу, була та досі є брамою Європи, автори монографії слушно відзначили: «Утім і нині у світі подекуди до кінця не

усвідомлюють ані багатства й величі української історії, ані її глибинного цивілізаційного змісту» (с. 9). Рецензоване видання стане в нагоді науковцям, викладачам, студентам, дипломатам і політикам України й іноземних держав, істотно послужить усім, кого цікавить історія та культурно-цивілізаційне буття України як органічної складової європейської цивілізації. Праця науковців відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України має всі ознаки фундаментального наукового дослідження, яке, за своїм теоретичним рівнем, тематичним розмаїттям, надзвичайно розлогою джерельною базою, зваженими висновками є вагомим і неординарним здобутком української історичної думки.

1. *Віднянський С.* Проблеми всесвітньої історії в українській історіографії: стан та перспективи досліджень. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. Вип. 5. У 2 ч. Ч. 1. С. 50–60.
2. Там само.

Вячеслав ЦВАТИЙ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії світового українства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
член правління Наукового товариства дослідників
історії дипломатії та міжнародних відносин

Рецензія
на книгу «Консульська служба України: становлення та розвиток»
за редакцією доктора політичних наук, професора Г.М. Перепелиці
(К.: Логос, 2018. 440 с.)

Наукова розвідка «Консульська служба України: становлення та розвиток» – оригінальна й актуальна наукова праця, у якій уперше у вітчизняній літературі досліджено процес становлення та розвитку інституту консульської служби в Україні, часи зародження якої виходять за межі столітньої історії української дипломатії. Представлено й системне осмислення сучасних її тенденцій, з урахуванням яких реалізують нову модель консульської служби європейського зразка.

Автори залучили до наукового аналізу нові нормативно-правові акти, документи українських і зарубіжних архівів, матеріали особистих архівів дипломатів, вітчизняну та іноземну періодику тощо. У книзі подано політичні біографії (або згадано в інституційному контексті) понад 100 непересічних особистостей української дипломатичної та консульської служби, політичних діячів, котрі відіграли суттєву роль в історії європейської та української інтеграції.

З 2019–2020 років консульська служба України впевнено рухається шляхом успішного інституціонального розвитку й удосконалення. Процеси універсалізації у сфері права та держави – один із важливих аспектів загальної глобалізації в сучасному світі. Глобалізація суттєво впливає на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових і міжнародно-правових інститутів, норм і відносин на світовому, макрорегіонально-

му та внутрішньорегіональному рівнях, стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізування у сфері права, організування та функціонування держави. Наукова й практична вага дослідження правових аспектів глобалізації посилює та обставина, що в українській юридичній літературі цю проблему досі недостатньо вивчено.

Тематика консульсько-правової глобалізації комплексна й багатогранна. Сучасна держава не має залишатися осторонь глобалізаційних процесів, оскільки призупинити їх неможливо. Для цього варто опиратися на основоположний принцип – особистісний (людський) вимір глобалізації, який має показати увесь спектр впливу цього явища на людину, народи, їхні інтереси, спосіб життя. Якщо окремі аспекти глобалізації не витримують перевірки правами людини, необхідно визнати їх антигуманними. З огляду на зазначене вище, у наступних перевиданнях цієї книги рекомендовано навести приклади ефективності механізмів захисту прав людини із застосуванням компаративного аналізу прецедентів у державах інших міжнародно-політичних регіонів.

Книгу підготував авторський колектив за керівництва доктора політичних наук, професора Г.М. Перепелиці. Поміж авторів, зокрема, є знані історики-міжнародники, політологи та дипломати-практики: І.Б. Матяш, Т.В. Чухліб, В.А. Денисенко, В.П. Кирилич, В.В. Лобач, С.О. Довгий, П. Міловіч.

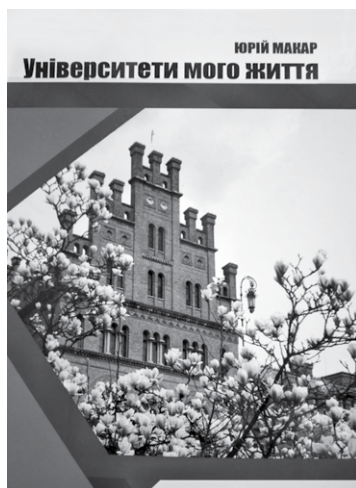
Підтримали видання директор Департаменту консульської служби МЗС України, Надзвичайний і Повноважний Посол України С.О. Погорельцев, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці А.І. Сибіга, а також співробітники Департаменту консульської служби МЗС України.

Книгу виконано на найсучаснішому поліграфічному рівні. Велика заслуга у її виході друком належить ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв (ГДІП)». Чудову презентацію видання організувала й провела очільниця Медіацентру ГДІП Інна Хоменська.

Книгу розраховано на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, істориків, юристів, політологів, філософів, студентів-міжнародників і сучасних дипломатів-практиків, а також на тих, хто цікавиться сучасними підходами до дослідження міжнародного права, визначення місця особистості в міжнародно-правових координатах, актуальними питаннями теорії, історії та практики дипломатії в її інституційному та глобалізаційному вимірах.

Борис ГУМЕНЮК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління
та міжнародних відносин
Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова,
Надзвичайний і Повноважний Посол

Рецензія
на книгу доктора історичних наук, професора Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ю. Макара
«Університети мого життя»
(Чернівці: Технодрук, 2019. 608 с.)

Якось у середині липня поточного року мені зателефонував Юрій Іванович Макара – мій старший колега, давній приятель, знааний на Буковині та далеко-далеко за її межами науковець, педагог, організатор науки. Він дуже делікатно, у притаманній тільки йому тактовній манері обережно запитав: «Борисе Івановичу, я оце нещодавно видав книгу моїх деяких особистих і професійних спогадів, то не заперечували б ви, щоб я доставив вам цю книгу на ознайомлення?».

Ми з Юрієм Івановичем плідно співпрацювали в академічній сфері понад два десятки років і завжди були в дружніх стосунках, тож я, звичайно, відповів: «Юрію Івановичу, про яке заперечення може йтися?» Мені миттю стало зрозуміло, що, оскільки ці спогади написала надзвичайно цікава, багата на таланти людина, слід очікувати на незаперечну суто читацьку насолоду й фахову користь од ознайомлення з ними. Адже, як то кажуть: «Багато у світі дивних див, та найдивніше з них – людина». Як на мене, цей аксіоматичний вислів може бути епіграфом до всього рецензованого твору Ю.І. Макара.

Хіба не диво, залишившись у ранньому дитинстві напівсиротою на одному з найтрагічніших за перебігом історичних подій острівців українства – Холмщині, пройти шлях од сільського хлопчика, який своїми дитячими очима мусив бачити в ті буремні часи, як горить рідна хата, до блискучого науковця-історика, знаного не тільки в Україні, а й у Польщі, Канаді, США, Чехії, Румунії, колишньому СРСР, і багаторічного декана історичного факультету Чернівецького університету, засновника потужної кафедри міжнародних відносин та її незмінного й донині керівника.

Холмщина, Підляшся, Надсяння, Галичина, Забужжя, Бойківщина, Закерзоння, Покуття... І якщо історія всієї України – багатоаспектний синтез незаперечної звитяги, гірких поразок, дошкульних падінь і героїчних звершень, то доля цих острівців неньки-України куди драматичніша. Цим регіоном, який із давніх-давен компактно заселяли українці зі своїм побутом, говірками, духом, менталітетом, врешті-решт кладовищами з прахом шанованих предків, як важкі катки перекочувалися різні імперії – австрійсько-угорська, російська царська, російська радянська, польсько-пілсудська. І кожна намагалася якнайретельніше вичавити все українське – од мови до релігійних культових споруд, од освіти до побутових звичаїв. Бути українцем у таких умовах, вижити в них, не зрадити своєму етнічному походженню – справа, м'яко кажучи, не з легких, але Юрієві Івановичу Макару разом із сотнями тисяч мешканців тих країв, справжніх, а не диванних, як тепер ми кажемо, патріотів, удалося це зробити, вибороти своє гідне місце в житті, створити чудову родину, засіяти своїми нащадками землю не тільки на Буковині, а й у далекій (географічно) Канаді.

Я не переповідатиму змісту книги, хай кожен читач ознайомиться з ним сам. Зазначу лише, що подекуди це схоже на детектив, а подекуди на захопливий трилер, коли автор пише про своє служіння в десантних військах, про ризиковані стрибки з парашутом у різних умовах (але завжди наближених до бойових). Описи плідної науково-пошукової діяльності Ю.І. Макара читач сприйматиме як гарний аналітичний, пізнавальний матеріал (недарма до друку книжку було ухвалено рішенням ученої ради Чернівецького університету). Праця рясніє посиланнями на численні вітчизняні та закордонні архіви, де, здається, автор провів чи не половину свого життя, що для науковця-історика чудовий комплімент і гарний показник. Мабуть, ця професійна завзятість, гіпертрофоване працелюбство й ефективні його результати дали підстави керівництву університету призначити свого часу Ю.І. Макара деканом історичного факультету, який він незмінно очолював майже три десятки років. Зі здобуттям незалежності, коли постала гостра потреба готувати фахівців-міжнародників, а столичних навчальних майданчиків для цього

явно бракувало, їх почали розбудовувати в регіонах – Львові, Харкові, Одесі. Засновником нового напрямку освіти в межах Чернівецького університету був непосидючий професор Ю.І. Макар.

Тому варто наголосити ще на одному стратегічно важливому аспекті діяльності автора цих мемуарів – дипломатичному. Це не помилка. Саме дипломатичному. Як відомо, є професійна дипломатія – це робота міністерств закордонних справ, а є і галузева, зокрема освітянська. А ще конкретніше – університетська. Так от, на моє глибоке переконання, а його підтверджують незаперечні факти з книги, професор Ю.І. Макар є Посол Чернівецького університету. Адже саме він був біля витоків започаткування та розвитку плідних відносин університету з канадськими вишами й науково-дослідними інституціями, з відповідними партнерами в США, Польщі, Чехії, Румунії тощо. Нині провідний університет Буковини має розгалужену систему міжнародних зв'язків, а головне – власну базу зі своїм набутим авторитетом у сфері підготування фахівців для роботи в зовнішньополітичних органах держави, і заслуга та внесок професора Ю.І. Макара в цю справу є надзвичайно важливими.

Та я не хочу відбирати в читача хліб. Хай кожен особисто зануриться в захопливий світ цього цікавого, багатого на фактологічний матеріал життєпису. Зазначу лише, що «Університети професора Ю.І. Макара» – книга дуже цікава, змістовно охоплює майже століття подій, а назва її вдала та символічна. Це також гарний посібник для студентів-міжнародників відповідних українських навчальних закладів. Життєвий шлях автора вартий того, щоб багато чому повчитися – насамперед відданості обраній справі, служінню людям і Державі Україна!

ЗМІСТ

Дмитро Кулеба. Криза – це привід стати сильнішими	7
---	---

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ

Павло Гай-Нижник. Дипломатія омани й тактика терору: гібридна політика в стратегії та практиці таємної війни радянської Росії проти гетьманської України (квітень – грудень 1918 р.)	21
Ірина Матяш. Німецьке консульство в Києві (1924–1938): між дипломатією і політикою	45
Віктор Матвієнко, Микола Дорошко. Українсько-польська союзницька угода 1920 року та її наслідки	61
Теофіл Рендюк. Особливості діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії 1920 року	76
Олександр Потехін. Союзницька співпраця в Європі напередодні Першої світової війни	98
Павло Кірпенко. Міжнародна ситуація в Європі та зовнішня політика СРСР до й після початку Другої світової війни	117

ІНСТИТУЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ОЧИМА ЇЇ УЧАСНИКІВ

Юрій Лазуто. Дещо з практики роботи в держпротоколі МЗС України	137
Світлана Гомановська. ...і чорнобівці на клумбах Ашгабата	157
Юрій Костенко. Радіологічна зброя (з історії переговорів про її заборону)	184
Олександр Купчишин. 25 років членства в Раді Європи: як усе починалося	200

ФАХОВИЙ ПОГЛЯД ДИПЛОМАТА

Микола Кулініч. Українська діаспора Австралії як чинник поглиблення двосторонніх відносин	207
Геннадій Надоленко. Праця посла – це передусім любов до своєї Батьківщини.	221
Анатолій Щерба. Зростання інтересу до української культури в країні Сервантеса ...	242
Андрій Кузьменко. Україна та Катар: перспективи зміцнення взаємовигідного партнерства	246
Олександр Балануца, Ольга Сегеда. Публічна дипломатія України в Кувейті: потенціал нестандартних рішень	258
Ігор Осташ. «Бейрутські оповідання» Агатангела Кримського: до 150-ї річниці народження видатного українського сходознавця	277
Сергій Кислиця. 75 років після війни. Статут ООН: жодних ілюзій	299
До 75-ї річниці створення Організації Об'єднаних Націй	314
Юрій Клименко. Женева – найстаріша столиця мультилатералізму, де відстоюються інтереси України	322
Елена Летісія Мікусінскі. Альянс крізь віхи історії.	384
Жусупбек Шаріпов. Туристичні можливості Киргизької Республіки	411
Кі-чанг Квон. Корейська хвиля успіху	419
Фауз Ель Ашшабі. Міцна дружба попри велику відстань: Україна та Марокко.	429
Анка Фельдгузен. Відносини між Німеччиною та Україною у 2019 році	435
Крістіна Квін. США та Україна: партнерство для миру й розквіту.	446
Етьєн де Понсен. Наші відносини – симфонія глибокого порозуміння.	450
Клод Вільд. Швейцарія–Україна: актуальний погляд на старі зв'язки	463

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС УКРАЇНИ

Надзвичайні та Повноважні Посли України в іноземних державах	484
Надзвичайні та Повноважні Посли іноземних держав в Україні.	527
Представники України при міжнародних організаціях	567
Представники міжнародних організацій в Україні	570

СУЧАСНА ДИПЛОМАТІЯ: КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Борис Гуменюк. Трансформація міжнародного ладу в умовах пандемії COVID-19	582
Сергій Пирожков, Назіп Хамітов. Сучасна й майбутня Україна: суб'єктна взаємодія зі світом	595
Степан Віднянський, Андрій Мартинов. Ставлення міжнародних партнерів до суб'єктності України	605
Станіслав Лазебник. «Українська Канада» (сьогодення української громади та її суголосьне життя з Україною)	625
Ігор Тодоров. Українсько-угорські відносини у вимірі євроатлантичних прагнень України	645
Ольга Кравченко. Політика США щодо України за адміністрації Дональда Трампа: проблемні питання та перспективи	658
Сергій Кошовий. Модель співпраці між Тайванем і країнами Вишеградської групи: досвід для України	668
Людмила Чекаленко. Вчора й сьогодні феномену державного суверенітету	688
Андрій Кудряченко, Вікторія Солошенко. Проблеми політичної трансформації ФРН на сучасному етапі	700

ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Володимир Огризко. Чому Росія ніколи не відбудеться?	717
Олександр Моцик. Міжнародні санкції проти Російської Федерації як інструмент тиску та покарання за агресію проти України й інші міжнародні злочини	744
Григорій Перепелиця. Політичний статус неконтрольованих територій у зовнішньополітичній стратегії Росії як виклик українській атиповій дипломатії	755
Василь Ткаченко. Ідеологема «ворога»: невротична криза ідентичності	771
Віталій Мартинюк. Євроатлантична інтеграція в регіоні Західних Балкан: висновки для України	787
Андрій Грубінко. Конфліктогенний потенціал Брекзиту: національний, регіональний і глобальний виміри	803
Сергій Зубченко. Коронавіруси глобальної безвідповідальності: нові-старі загрози національній стійкості на тлі хронічних міжнародних проблем	822

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Віолетта Удовік. Культурна дипломатія як «комунікаційний міст» між Україною та Японією	834
Юрій Богаєвський. Він до останнього подиху вболівав за Україну	856

БІБЛІОГРАФІЯ

Віктор Гудзь, Олександр Ситник. Рецензія на книгу «Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія»	866
Вячеслав Циватий. Рецензія на книгу «Консульська служба України: становлення та розвиток»	871
Борис Гуменюк. Рецензія на книгу «Університети мого життя»	873

TABLE OF CONTENTS

Dmytro Kuleba. Crisis: A Case for Getting Stronger.....	14
--	----

HISTORY OF DIPLOMACY

Pavlo Hai-Nyzhnyk. Diplomacy of Deception and Tactics of Terror: Hybrid Politics in the Strategy and Practice of the Secret War of Soviet Russia against the Hetmanate (April – December 1918)	44
Iryna Matiash. German Consulate in Kyiv (1924–1938): Between Diplomacy and Politics	60
Viktor Matviienko, Mykola Doroshko. The 1920 Ukrainian-Polish Alliance and Its Implications	75
Teofil Rendiuk. Operating Features of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Romania in 1920	97
Oleksandr Potiekhin. Allied Cooperation in Europe on the Eve of World War I	116
Pavlo Kirpenko. International Situation in Europe and USSR'S Foreign Policy prior to and after the Outbreak of World War II	136

INSTITUTIONAL HISTORY OF UKRAINIAN DIPLOMACY THROUGH THE EYES OF THOSE INVOLVED

Yurii Lazuto. Some Aspects of Working Practices at the Department of State Protocol of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine	147
Svitlana Homanovska. ...And May Marigolds Bloom in Flowerbeds of Ashgabat	171
Yurii Kostenko. Radiological Weapons (Excerpts from the History of Ban Talks)	199
Oleksandr Kupchyshyn. 25 Years of Membership in the Council of Europe: How It All Started	205

DIPLOMAT'S PROFESSIONAL OPINION

Mykola Kulinich. Ukrainian Diaspora in Australia as a Factor of Deepening Bilateral Relations	214
Hennadii Nadolenko. Ambassador's Work: Love for Homeland Comes First.	232
Anatoliy Scherba. Motherland of Cervantes Takes More Interest in Ukrainian Culture.....	244
Andrii Kuzmenko. Ukraine and Qatar: Prospects for Strengthening Mutually Beneficial Partnership	252
Oleksandr Balanutsa, Olha Sehed. Public Diplomacy of Ukraine in Kuwait: Thinking out of the Box.	268
Ihor Ostash. 'Beirut Stories' by Ahatanhel Krymsky: For the 150 th Anniversary of the Birth of the Prominent Ukrainian Orientalist	289
Sergiy Kyslytsya. 75 Years after the War. The UN Charter: No Illusions	308
Commemorating the UN's 75th Anniversary.	314
Yurii Klymenko. Geneva: Oldest Capital of Multilateralism where Ukraine's Interests are Defended	355
Elena Leticia Mikusinski. Alliance through the Milestones of History	398
Zhusupbek Sharipov. Tourism in the Kyrgyz Republic	416
Ki-chang Kwon. Korea: Riding a Wave of Success	424
Faouz El Achchabi. Strong Friendship Despite Great Distance: Ukraine and Morocco	432
Anka Feldhusen. German-Ukrainian Relations in 2019	441
Kristina Kvien. US-Ukraine: Partnershiped to Peace and Prosperity	448
Etienne de Poncins. A Symphony of Deep Understanding.	457
Claude Wild. Switzerland–Ukraine: Relations Revisited.	474

DIPLOMATIC CORPS OF UKRAINE

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Foreign Countries	484
Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Foreign Countries to Ukraine	527
Representatives of Ukraine to International Organisations	567
Representatives of International Organisations in Ukraine	570

MODERN DIPLOMACY: CONCEPTS AND REALITIES

Borys Humeniuk. Transformation of the International Order under Conditions of the COVID-19 Pandemic	594
Serhii Pyrozhkov, Nazip Khamitov. Ukraine in the 21 st Century: Strengthening Civilisational Agency	604
Stepan Vidnianskyi, Andrii Martynov. Ukraine's Agency in the Eyes of Its Overseas Partners	624
Stanislav Lazebnyk. Ukrainian Canada (The Present of the Ukrainian Community and Its Harmonious Life with Ukraine)	644
Ihor Todorov. Ukrainian-Hungarian Relations in the Context of Ukraine's Euro-Atlantic Aspirations	657
Olha Kravchenko. US Policy towards Ukraine under Donald Trump's Administration: Problematic Issues and Prospects	667
Serhii Koshovyi. Model of Cooperation between Taiwan and Visegrad Countries: Lessons for Ukraine	687
Liudmyla Chekalenko. The Phenomenon of State Sovereignty: Past and Present	699
Andrii Kudriachenko, Viktoriia Soloshenko. Contemporary Problems of Political Transformation in Modern Germany	716

GEOPOLITICS IN MODERN WORLD

Volodymyr Ohryzko. Why Russia Will Never Make It	731
Oleksandr Motsyk. International Sanctions against the Russian Federation: An Instrument of Pressure and Punishment for Its Aggression against Ukraine and Other International Crimes	754
Hryhorii Perepelytsia. The Political Status of Uncontrolled Territories in Russia's Foreign Policy Strategy: A Challenge to Ukrainian Atypical Diplomacy	770
Vasyl Tkachenko. The Ideologeme of 'Enemy': Neurotic Crisis of Identity	786
Vitalii Martyniuk. Euroatlantic Integration in Western Balkans: Lessons for Ukraine	802
Andrii Hrubinko. Conflict-Generating Potential of Brexit: National, Regional, and Global Dimensions	821
Serhii Zubchenko. Coronaviruses of Global Irresponsibility: New Old Threats to National Resilience Amid Chronic International Problems	833

PUBLIC DIPLOMACY

Violetta Udovik. Cultural Diplomacy as 'Communication Bridge-Building' Between Ukraine and Japan	855
Yuri Bohayevskyi. He Was Anxious about Ukraine till His Last Breath	862

BIBLIOGRAPHY

Viktor Hudz, Oleksandr Sytnyk. A review of the book <i>Ukraine in the History of Europe in the 19th – early 21st Centuries: Historical Essays: Monograph</i>	866
Viacheslav Tsivatyi. A review of the book <i>Consular Service of Ukraine: Establishment and Development</i>	871
Borys Humeniuk. A review of the book <i>Universities of My Life</i>	873

УКРАЇНА
ДИПЛОМАТИЧНА – 2020

Автори проєкту:

*Анатолій Денисенко,
Павло Кривонос,
Василь Туркевич*

Засновники

*Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН
України»,
Історичний клуб «Планета»*

Видавець

*Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв*

Літературне редагування

*Павло Хоменський,
Валентина Пасічна*

Коригування текстів

Віра Карпенко

Комп'ютерне

опрацювання матеріалів
Світлана Скібицька

Переклад

*Сілвестер Носенко,
Євгенія Стельмухова,
Степан Русин,
Альона Морозюк*

Верстка й дизайн

Дмитро Заріцький

DIPLOMATIC
UKRAINE – 2020

Created by:

*Anatolii Denysenko,
Pavlo Kryvonos,
Vasyl Turkevych*

Founders

*Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of
Ukraine”,
Planeta Historical Club*

Publisher

*Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions*

Literary Editing

*Pavlo Khomenskyi,
Valentyna Pasichna*

Proofreading

Vira Karpenko

Computer

Processing of Materials
Svitlana Skibytska

Translation

*Silvester Nosenko,
Yevheniia Stelmukhova,
Stepan Rusyn,
Aliona Moroziuk*

Page Layout and Design

Dmytro Zaritskyi

Адреса редакції: м. Київ, вул. Пирогова, 6-А; тел.: 224-66-45,
e-mail: ukraina.diplomatychna@gmail.com, prepress.gdip@gmail.com
Address of the Editorial Board: Kyiv, 6-A Pyrohova Str.; tel.: 220-08-34

Видруковано в
Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 71. Підписано до друку 27.10.2020
Тираж 1000 примірників